

ਦੁਰਗ ਦਾ ਪਤਨ

ਅਸਤਰ 'ਤੇ ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ ਦਾ ਜੋ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਜੋਤਸ਼ੀ ਰਾਜਾ ਸੁਯੋਧਨ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਮਾਤਾ-ਮਾਹਰਾਣੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਇਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਆਖਿਆ ਲਿਖਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਆਦਿ ਕਾਲ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਚਿਤ੍ਰਕਲਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਤ ਇਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰਡ ਹੈ।

ਨਾਗਾਰਜੁਨਕੋਂਡਾ : ਦੂਸਰੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ

ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ : ਨੈਸ਼ਨਲ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਦੇਮੀ ਵਲੋਂ ਪੁਰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੰਨੜ ਨਾਵਲ

ਦੁਰਗ ਦਾ ਪਤਨ

ਲੇਖਕ
ਤ. ਰਾ. ਸੂ.

ਅਨੁਵਾਦਿਕਾ
ਲਵਲੀਨ ਜੌਲੀ

ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਦੇਮੀ

**Durg Da Patan : Punjabi translation by Lovleen Jolly of T.R. SUBBA
RAO's award-winning Kannada novel *Durgasthama*, Sahitya Akademi,
New Delhi**

20817 CTR (9/1/2017)

ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦੇਮੀ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਫਤਰ

ਰਵਿੰਦਰ ਭਵਨ, 35, ਫਿਰੋਜਸਾਹ ਮਾਰਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 001
ਵਿਕਰੀ ਵਿਭਾਗ : ਸਵਾਤੀ, ਮੰਦਿਰ ਮਾਰਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 001

ਖੇਤਰੀ ਦਫਤਰ

ਜੀਵਨ ਤਾਰਾ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਚੌਥੀ ਮੰਜਿਲ, 23 ਏ/44
ਡਾਇਮੰਡ ਹਾਰਬਰ ਰੋਡ, ਕਲਕੱਤਾ 700 053
304-305, ਅੰਨਾ-ਸਲਾਈ, ਤੇਨਾਮਪੇਟ, ਮਦਰਾਸ 600 018
172, ਮੁੰਬਈ ਮਰਾਠੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਗਰਾਲਯ ਮਾਰਗ,
ਦਾਦਰ, ਬੰਬਈ 400 014
ਏ ਡੀ ਏ ਰੰਗਮੰਦਿਰ, 109, ਜੇ. ਸੀ. ਮਾਰਗ, ਬੰਗਲੌਰ 560 002

ਮੁੱਲ : ਤਿਨ ਸੌ ਰੁਪਏ

ISBN 81-7201-761-8

ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ : ਵੈੱਲਵਿਸ ਪਬਲਿਸਰਜ਼,
ਪੀਤਮ ਪੁਰਾ, ਦਿੱਲੀ 110 034

ਤਤਕਰਾ

ਮੁੱਖਬੰਦ	7
1. ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ੀ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ	17
2. ਉਡਾਰੀ ਭਰਦਾ ਬਾਜ਼	107
3. ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗਰਜ ਤੇ ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਕੜਕ	177
4. ਖੜਯੰਤਰਾਂ ਦੇ ਭੰਵਰ ਵਿੱਚ	263
5. ਯੁੱਧ ਆਗਮਨ	363
6. ਲਹੂ-ਭਿੱਜਾ ਸੂਰਜ	485

ਮੁਖਬੰਦ

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਕੋਈ ਨਗਰ, ਕੋਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪਹਾੜੀ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਜੀਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜੀਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਅੱਡ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੁਰਗ ਦਾ ਭਾਵ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—ਮਦਕਰੀ—ਨਾਇਕ ਦਾ ਭਾਵ ਦੁਰਗ।

ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੁਰਗ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਸਨ, ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦੇ 'ਸਾਡਾ ਚਿਤਰਦੁਰਗ' ਸਾਡਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ'। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਾਂਝੀ ਕੜੀ ਸੀ ਆਪਣੇ-ਪਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ। ਹੋਰ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਪਰ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਦੁਰਗ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ 'ਨਾਤੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵੀ।

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਸਮਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੁਰਗ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਇਕ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਰਾਜਾ 'ਚਿਕਮਦਕਰੀਨਾਇਕ' ਸੀ। ਇਸ ਨਾਇਕ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਦਕਰੀ ਨਾਮ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਜਨਤਾ ਮਦਕਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਇਹੋ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਖੀਰੀ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ, ਵੀਰਤਾ, ਸਾਹਸ, ਕਰੂਰਤਾ ਤੇ ਕਾਮਕਤਾ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿੱਤ ਕਈ ਦੰਦਕਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲੋਕਗੀਤ ਹਨ।

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਇਕ ਵੰਸ਼ ਬਾਰੇ ਇਕ ਨਾਵਲ

ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸੀ। ਇਸ ਅਖੀਰਲੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਬਾਰੇ 'ਦੁਰਗ ਦਾ ਪਤਨ' ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਮੈਂ ਕੋਈ ਪੰਝੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਿੱਛਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ 'ਵਿਜੈ ਉਤਸਵ' ਨਾਮੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁਖਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸੁਫਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਸੁਫਨਾ ਬਣਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ—ਪਰ ਮੇਰੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸੁਫਨਾ, ਸੁਫਨਾ ਨਾਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਯਾਦ ਕਰਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਥੋਂ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਸੁਫਨਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਮੇਰਾ ਵਚਨ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅਧੂਰੇ ਰਹਿ ਗਏ।

ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਲੋਕੀ ਨਾਂ ਭੁੱਲੇ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਗੌਰਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਨਮਾਨ-ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਆਮ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮੇਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਉਸੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ। ਸਰਵ ਸ੍ਰੀ ਤਿਮੱਪਾ ਨਾਇਕ, ਗੁੰਡਗਲੀ, ਡਾ. ਰਾਮਚੰਦਰ ਨਾਇਕ, ਸ. ਟੀ. ਸਿਦੱਟਾ ਨਾਇਕ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੈਲਾ ਰਾਧਾ ਨੇ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਐਵੇਂ ਨਾਂ ਗੁਆ ਦਿਆਂ।

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਦੀ ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਥੋਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸ੍ਰੀ ਸ. ਨ. ਸ਼ਾਂਤਾ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਥੱਲੇ ਪੈਸਾ ਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਮਿਤੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰਨੀ ਸ੍ਰੀ ਐਚ ਹਨੂਮੱਪਾ ਜੋ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਸਨ, ਮੈਸੂਰ ਆਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਪਏ ਨੂੰ ਫਿਰ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ। ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਕੁੱਝ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਬਾਪੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਜਲਦੀ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹੋ।" ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖਰਾਬ ਸਿਹਤ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਅੜਚਨਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਪਰ ਉਹ

ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਨੇ ਬਗ਼ੈਰ ਆਪਣੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਜਗ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਭਦਰਾਵਤੀ ਸਟੀਲ ਕਾਰਖਾਨੇ ਤੋਂ ਨਿਵਰਿਤ ਹੋਏ ਵਰਕਸ ਮੈਨੇਜਰ ਤੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਰਾਜ ਦੇ ਚਪੇਚਾਵਤੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਕੋਈ ਪਿਚਾਸੀ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਏ । ਮੈਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਖੀਰਲੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹੋ । ਮੈਂ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਜਾਣਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਇਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਦਿਓ । ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜੋ ਰੀਕਾਰਡ ਹਨ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਮੈਂ ਆਇਆ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ ।" ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੇ ਬੈਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਰੀਕਾਰਡ ਕੱਢਕੇ ਦਿਖਾਏ ਸਗੋਂ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਖਾਣਪੀਣਾ, ਅਰਾਮ ਸਭ ਫੁੱਲਕੇ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਦਸਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਕੁੱਝ ਲਾਵਣੀਆਂ ਵੀ ਗਾ ਕੇ ਸੁਣਾਈਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਡੁੱਲ੍ਹ ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਸਤੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਫੁਰਤੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ । ਦੱਸ ਦੱਸ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਵਚਨ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਭਦਰਾਵਤੀ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਲਿਆ । ਕਿੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਿਖਣ ਦੇ ਛੱਡੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ ਦੇਨਾ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗੱਟ ਕੀਤੀ, ਖਾਦੀ ਬੋਰਡ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਨਾਇਕ ਨੇ, ਜੋ ਹੁਣ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਹੋੜਲਕੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਵੀ ਨਾਇਕ ਵੰਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ । ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਮੇਰੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੂਲ ਸਾਮਗਰੀ ਸ੍ਰੀ ਚਿਕਰੂਰੂ ਗੋਵਿੰਦਾ ਚਾਰੀਆ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਹਰਪੰਨਚਲੀ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਸੀ । ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਉਦੋਂ ਅਜੇ ਖਰੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੀ ਨਕਲ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਨਾਇਕ ਰਾਏ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਮੇਰਾ ਕਰਤਵ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਇਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਤਜਰਬਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣਾ ਕੋਈ ਅੱਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਲਈ ਸਾਮਗਰੀ 'ਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਮਝ ਪਈ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਐਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਛੋਟੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗੱਲਾਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਭਦਰਾਵਤੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੀਆਂ— 'ਅਖੀਰਲਾ ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ ਅਤੀ ਸਾਹਸੀ, ਜ਼ਾਲਮ, ਅਤੀ ਕਾਮੀ ਤੇ ਘਮੰਡੀ ਸੀ' ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੋਗੇ? ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਵਰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰੰਗ ਪੱਟਣ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਰੰਗ ਨਾਥ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੁਰਗ ਦੀ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਵੀ ਉਸਤੇ ਮਿਹਰ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਨਾਇਕ ਦੇਵੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੁਆ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਬਦਨਸੀਬ ਸੀ—ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰੋਗੇ? ਆਪਣੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਆਲ ਬਣਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਿਆ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਮਿਲਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੇ ਦਾਖ਼ਲਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ ਟੀ ਐਨ ਗੰਡੂਗਲੀ ਵੀ ਇਹੋ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦੇ ਸਨ। ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਉਪਲਬੱਧ ਇਕੋ ਇਕ ਸਰੋਤ 'ਸ੍ਰੀ ਐਮ ਐਸ ਪੁੱਟਣਾ' ਦਾ ਲਿਖਿਆ 'ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਪਾਲੇਗਾਰ' ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਹੀ ਲਿਖਾਂ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਗੌਰਵ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀ ਬਾਰੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਜੋ ਸਾਮਗਰੀ, ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਰੀਕਾਰਡ ਮਿਲੇ ਸਭ ਨੂੰ 'ਕਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੰਦਕਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬਾਰੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ। 'ਐਮ ਐਸ ਪੁੱਟਣਾ' ਦੇ 'ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਮੰਤ' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਅਸੰਗਤ

ਸਨ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨਾਵਲ ਲਈ ਬੜਾ ਚੁਕਵਾਂ ਵੀਰ ਯੋਧਾ ਨਾਇਕ ਸੀ ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਤੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਅੰਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੱਸਣ ਲਈ ਇਕੋ ਇਕ ਘਟਨਾ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਉਹ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਨਿਡਗਲੂ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੈ ।

ਇਸ ਨਿਡਗਲੂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਬਾਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਦੇਹ ਹੋਇਆ । ਸਵਰਗਵਾਸੀ 'ਸ੍ਰੀ ਹੁਲੂਰ ਸ੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਜੋਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਿਤ 'ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਉਲੇਖ' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਜੋਇਸ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਯੁੱਧ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿਡਗਲੂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਟੁਮਕੂਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿੱਜਗਲੂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਸਾਮੰਤਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਯੁੱਧ ਨਿਡਗਲੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਕਾਮਭੂਪ ਵਿਰੁੱਧ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਖਾਤਿਰ । ਨਿਡਗਲੂ ਉਚਾਰਣ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜਦਾ ਵਿਗੜਦਾ ਨਿੱਜਗਲੂ ਬਣ ਗਿਆ ।

ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਮਿਲੀ । ਸ੍ਰੀ ਹਯਦਨ ਦਾ ਲਿਖਿਆ 'ਮੈਸੂਰ ਇਤਿਹਾਸ', ਗ੍ਰਾਂਟ ਡੱਫ ਤੇ ਸਰਦੇਸਾਈ ਦਾ ਲਿਖਿਆ 'ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਨੇਮਈਆਂ ਦੇ ਲਿਖੇ 'ਹੈਦਰਨਾਮਾ' ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੇ ਇਕ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਯੁੱਧ ਨਿਡਗਲੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਨਿੱਜਗਲੂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਖੁਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ, ਸਪਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੂਨੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਕੇ ਪੇਸਵਾ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਦਾਖਲੇ ਮੰਗਵਾਕੇ ਵੀ ਵੇਖੇ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੱਤੀ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਰੁੰਡਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਇਸਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਇਸਦਾ ਵੀਡਤਸ ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੂਰ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਕਾਲਪਣਿਕ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤ ਈਰਖਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੂਰਣ ਅੰਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈਦਰ

ਅਲੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਕੁੱਝ ਖ਼ੁਸ਼ਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੈਦਰਅਲੀ ਪ੍ਰਵੀਨਯੋਧਾ ਪਰ ਬੜਾ ਬੁਟਿਲ ਤੇ ਸਾਜਸੀ ਸੀ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੱਲੀਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰ ਕੀਤਾ ਇਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਦੰਦ ਕਥਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਧਾਰ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਸਮਕਾਲੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ 'ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰੀ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਉਚਿੱਤ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਰਹੇ । 'ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬਣੇ ਤਾਂ ਕੱਲੀਨਰਸਪਈਆ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । 'ਨੇਮਈਆ' ਰਚਿਤ 'ਹੈਦਰਨਾਮਾ' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਪਤਨ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਕੌਣ ਕੌਣ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕੱਲੀਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਪਤਨ 'ਤੇ ਬਾਅਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਲੀਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਨਿਯੁੱਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਸਮਕਾਲੀਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਪਤਨ ਬਾਰੇ ਚੌਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਵਿਲਕਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਮਰਾਠੀ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਕੰਨੜ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ । 'ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਹਯਦਨ ਨੇ ਵੀ ਕਲੀਨਰਸਪਈਆ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੇਰੀ ਸਨ । ਅਸਲੀ ਤਥਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰੀ ਬੁਨਾਉਣ ਦੀ ਮੈਂ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਲਈ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਦੰਦ ਕਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਹਾਂ । ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਦੁਖਾਂਤ ਪਾਤਰ ਵਾਂਗ ਸਿਰਜਿਆ । ਦੰਦ ਕਥਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਰਸਪਈਆ ਵਿਦੂਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਚਪਲਚਿੱਤ ਵਾਲਾ ਅਧਿਕਾਰ ਲਾਲਸੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦੁਰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੰਪਟਨਾਇਕਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਬੂਤ ਨਾਂ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ, ਜੋ ਤੱਥ ਮਿਲੇ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਸਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ।

ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਖੀਰੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ । ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਯੋਗ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੀਕਾਰਡ ਦਿਖਾ ਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਲਪਣਾ ਗਲਤ ਹੈ, ਉਸ ਰੱਦ ਤਕ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਮੰਨਣ ਲਈ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਜਿਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਣਾ ਦੇ ਹਵਾਈ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਜਨਤਾ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਤੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ, ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪਰਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੀ ਬੀਤੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਨਿਆਏਧੀਸ਼ ਬਣਕੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਨਾਉਣ ਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਮੇਰੇ ਕੁੱਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਟ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ । ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਿਆਏਧੀਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦਾ ਮੈਂ ਸਮਰਥਕ ਨਹੀਂ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਰੀਤਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ, ਨੀਤੀ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕਰਤਵ ਹੈ । ਉਹ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਮੇਰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ਇਸਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਮੈਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪਾਰਖੂਆਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਤੇ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ । 'ਮੇਰੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਮੇਰੇ ਮੇਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀਤੀ' ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਮੈਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰੇ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ ।

ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਭਰੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਕ ਸਮੁੱਚੇ ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਇਕ ਸਬੂਲ ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ 'ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਫ਼ਿਆਂ' ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਡਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੂਲ ਸਾਮਗਰੀ ਨੂੰ ਕੱਠਾ ਕਰਨ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਾਵਲ ਹਜ਼ਾਰ ਸਫ਼ੇ

ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਜਾਏਗਾ । ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ, ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਥਾਰਨ ਸੀ ਮੇਰੀ ਖਰਾਬ ਸਿਹਤ

1976 ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਉੱਕਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ । ਮੈਨੂੰ ਹੋਏ 'ਨਯੂਰਾਈਟਸ' ਥਾਰਨ, ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਲਿਖਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਕੰਬਦੇ ਸਨ । ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਪੱਤਰਾਂ ਆਇ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ । ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਮਿੱਤਰ ਪਾਂਡਵਪੁਰ ਦੇ ਨਾ : ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਪਰ ਇਸ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਕੁੱਝ ਟਾਲੇ ਨਾਂ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਥਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕੇ ।

ਨਾਵਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵੱਧ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗਾ । ਕੁੱਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਚਿੰਤਰ ਬਣਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰੇ ਪਰਮ ਮਿੱਤਰ ਡਾ ਐਸ ਐਲ ਬੈਰੰਪਾ ਨੇ, ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੇ, ਤੇ ਹੋਰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਦਰਾਵਤੀ ਦੇ ਬਿਰਧ ਪਰਸੁਰਾਮਨਾਇਕ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ "ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਲਿੱਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿਓ ।" ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ । ਮੈਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਂ, ਜਾਣਕੇ ਮਿੱਤਰ ਹ. ਮ. ਨਾਇਕ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਵਲ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜਾ ਹੈ ।"

ਘਰ ਦਿਆਂ ਦੇ ਤੇ ਬਾਹਰਲਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਦਬਾਓ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਨਾਂ ਟਿੱਕ ਸਕਿਆ । ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਗੇਰੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਭਰਿਆ ਪੱਤਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਭਰ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ, ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋਈ । ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਨਰਸਿੰਗ ਹੋਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣਾ ਪਿਆ । ਪਰ ਮੇਰੇ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਯਾਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਾਂ ਹੋਈ । ਬੀਮਾਰੀ ਵੀ ਮੇਰੀ ਲੇਖਣੀ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕੀ । ਆਰਥਿਕ ਅੜਚਨਾਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੱਠਾ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ । ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਸਫ਼ਿਆ ਦਾ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਨਾਵਲ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਹੁਣ ਇਹ ਸੋਚ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਨਾਵਲ ਇਕੋ ਸੰਚੀ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਛਾਪਿਆ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਸਾਂ

ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ 'ਹ. ਮ. ਨਾਇਕ' ਤੇ ਜੀ ਐਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਨੇ ਸੁਝਾਉ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪੰਨੇ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ । ਕਾਵਿਅਾਲਯ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਾਮੂਰਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਤੇ ਲੈ ਲਈ । ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਛੱਪਣ ਨਾਲ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਚਿੰਦਬਰਮ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਦੈਵੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਸੁਹਿਰਦ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਮੈਂ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਮੀਦ ਹੈ ਪਾਠਕ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ ।

ਤ. ਰ. ਸੁ.

ਕੁੱਝ ਕਨੁੱਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

1. ਚਾਵੜੀ — ਸਥਾਨ, ਬੈਠਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ, ਪੰਚਾਇਤ ਘਰ, ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਰਾਂਡਾ, ਚੌਕੀ—ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਪੁਲੀਸ ਚੌਕੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਹੈ ।
2. ਦੜਵਾਈ — ਸੈਨਾਪਤੀ । ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਮੁਖੀ ਦੜਵਾਈ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ।
3. ਨਾਇਕ — ਰਾਜਾ, ਸਾਮੰਤ । ਨਾਇਕ ਇਕ ਵੰਸ਼ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵੰਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ।
4. ਨਾਗੜੀ — ਨਾਇਕ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਰਾਣੀ ।
5. ਮਾਰੀ — ਕੋਪੀ, ਪਲੇਗ, ਤਬਾਹੀ, ਮਹਾਂਮਾਰੀ, ਮੌਤ ਦੀ ਦੇਵੀ, ਦੁਰਗਾ, ਚਮੁੰਡੀ ।
6. ਕਨਕਾ ਅਭਿਸ਼ੇਕ — ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜਾਂ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣੇ ।
7. ਦੇਸ਼ਬਾਗ — ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਯੁਧ ਪ੍ਰਵੀਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ।
8. ਪਰਿਘਾ — ਇਕ ਹਥਿਆਰ, ਲੋਹੇ ਦਾ ਇਕ ਲੰਬਾ ਡੰਡਾ ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤਿੱਖੇ ਕਿੱਲ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਜੋ ਪਰਿਘਾ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਠ ਤੇਜ਼ ਫਾਲਾਂ ਹਨ । ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
9. ਪੱਟਾ ਅਭਿਸ਼ੇਕ — ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ੀ ਸਮੇਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੁੱਧ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦ੍ਰਵ ਪਦਾਰਥ ਪਾਉਣਾ ਜਾਂ ਛਿੜਕਣਾ ।
10. ਬਤੇਰੀ — ਬੁਰਜ ।
11. ਕਜਾਯ — ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਠਾਈ ।

1 ਤਖਤਪੋਸ਼ੀ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ

ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਕੁੰਡੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਕੇ ਹੋਨੱਵਾ ਪੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਪਾਨ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਰੇਸ਼ੇ ਲਾਹ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੰਦਖੰਡ ਦੀ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਚੰਦਨ ਦੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਸਰਾਟੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠੀ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਤੇ ਸਨ ।

‘ਅੰਮਾ ਕਿਵੇਂ ਸੀ’—

‘ਤੇ ਕੀ ਹੋ ਗਈ ਏ’—

ਕੂਲ ਕੂਲ ਪਾਨ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਰਾਂ ਖਿਚਣੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੋਟਿਆਂ ਤੇ ਗਿਣਕੇ ਹਿਸਾਬ ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ।

‘ਉਸ ਦਿਨ—’

ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੀਂ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਸੀ—ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ‘ਅੰਮਾ’—ਇਹ ਬੋਲ ਕਿਵੇਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ—ਹੱਥ ਫੜਿਆ—ਫਿਰ ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਨੂਟ ਲਈਆਂ—

ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ?

ਨਾਇਕ ਦੇ ਪਲੰਘ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਵੈਦਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਫੜਿਆ, ਨਬਜ ਵੇਖੀ ਤੇ ਬੋਲੇ—

‘ਅੰਮਾ, ਨਾਇਕ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਤੁਰ ਗਿਐ ।’

ਐਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ —‘ਪੁਤਰਾ ! ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਕੰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦਿਲ ਚੀਰਵੀਂ ਹੂਕ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ—ਉਸ ਦਿਨ—

ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਰੋਟਾ ਧੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ—ਕਿੰਨੇ ਲੋਕੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ—ਕਿੰਨੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਹੁੰਝ ਵਹਾ ਰਹੇ ਸਨ—ਕਿੰਨੇ ਰੋ ਰੋ ਬੇਹਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ—ਕਿੰਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕ ਸਨ । ਗਿਣਤੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ।

ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਚੋਟ ਅਤੇ ਤੂਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਨੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਹੁੰਝ ਕੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

‘ਸਾਨੂੰ ਯਤੀਮ ਬਣਾ ਗਿਐ ‘ਮਾਲਕਾ’ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਪੁੰਝਕੇ ਲੋਕ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਹਰ ਸਿਰ ਲਈ ਦੋ ਦੋ ਮੋਹਰਾ ਲੈਂਦੇ, ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਰੰਗਦੇ ਤੇ

ਫਿਰ ਹੋ ! ਹੋ ! ਕਰਦੇ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਟੋਲੀ

‘ਅੰਮਾਂ ਅਸੀਂ ਲੁੱਟੇ ਗਏ’—

ਛਾਤੀ ਪਿੱਟਦੇ ਤੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਦੁਹੱਥੜ ਮਾਰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ—

ਉਸ ਦਿਨ—

ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹਿਆਂ ਅੱਗੇ ਬੱਝੇ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦਨਵਾਰ ਖੋਹ ਸੁੱਟੇ । ਬੂਹਿਆਂ ਅੱਗੇ ਬਣਾਈ ਰੰਗੋਲੀ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਉਹ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੇ ਰੱਥ ਨੂੰ ਕੋਸਿਆ ਸੀ—

ਹਰ ਵੇਲੇ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਰਹਿੰਦਾ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਉਸ ਦਿਨ ਧੜਕਨ ਹੀਨ ਤੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਸੀ ।

ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ—ਪਲੰਘ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਥੱਲੇ ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਮਿੱਤਕ ਸ਼ਰੀਰ ਪਿਆ ਸੀ । ਰੋਂਦੇ ਪਿੱਟਦੇ ਚੁੱਕਕੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਘਰਾਣੇ ਦੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ ਸਨ । ਕਿਹਾ ਮਨਹੂਸ ਸੀ ਉਹ ਦਿਨ !

‘ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ? ਉਸ ਦਿਨ ਨੂੰ—

ਜੰਮਣ ਦੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ ਮਰਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਪੰਚਾਂਗ (ਜੰਤਰੀ) ਵੇਖਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ—

ਦਿਨ ਨੱਛੁਤਰ ਠੀਕ ਹੀ ਨੇਂ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ—

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਆਪ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਿਆ ਸੀ—

‘ਤੇਰੀ ਜੰਭ ਸੜ ਜਾਏ’—

ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ? ਉਸ ਦਿਨ ਨੂੰ

ਉਂਗਲੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਗਿਨਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ । ਉਸ ਦਿਨ ਸੀ ਵੀਰਵਾਰ— ਵੀਰਵਾਰ ਵੀਰਵਾਰ, ਅੱਠ ਦਿਨ ਤੇ ਉੱਤੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਹੋਰ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ ।

ਅਜੇ ਮਹੀਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ. ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ—ਮਸਾਂ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ।

‘ਅੰਮਾਂ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਕੀ ਹੋ ਗਈ ਏ’ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਣ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਉਸ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ । ਉਸ ਦਿਨ ਨਹਾ ਕੇ ਆ ਕੇ ਮੂੰਹੇ ਮੂੰਹ ਪਲੰਘ ਤੇ ਪੈ ਗਈ । ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ‘ਆਹ ਲਿਆਓ, ਅੰਹ ਲਿਆਓ ਅੰਹ ਚਾਹੀਦੈ, ਇਹ ਚਾਹੀਦੈ ਕੋਈ ਫੁਰਮਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਆਉਂਦਾ ‘ਅੰਮਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੈਂ ? ਇਸਦਾ ਕੀ ਕਰਨੈ ?’ ‘ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਜਾਓ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਓ ।’ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠੀ ਸੀ ।

ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਹਿਲਾਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀ ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਵੇਂ ਹੀ ਪਈ ਰਹੀ ।

ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਆਪੇ ਹੀ ਉੱਠੀ—

‘ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਬੜਾ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ—ਚਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸੜਨ ਲਈ ਰੋਦੀ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਗਿਆ । ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਕੰਮ ਉਹ ਆਪ ਕਰ ਗਿਆ ।’

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਪੀਣ ਲਈ ਇਕ ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਦੇਈ” ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

‘ਸੁਕਰ ਦੇ ਅੱਜ ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਏ ।’ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗੱਲ ਨਿਕਲੀ ਸੁਣਕੇ ਹੋਨਵਾ ਦੀ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਜਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਆਈ । ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦਿਆਂ ਬੋਲੀ ‘ਸੁਕਰ ਦੇ ਇਹ ਅੱਗ ਕਿਤੇ ਠੰਢੀ ਹੋਈ ਏ ।’ ਜਿਵੇਂ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਸ ਉਵੇਂ ਕੀਤਾ । ਉਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਲਿਆਕੇ ਦਿੱਤਾ ।

ਆਏ ਗਏ ਨਾਲ ਉਸ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ।

‘ਸੁਕਰ ਦੇ; ਅੰਮਾ ਮੁੜ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਗ ਹੋ ਗਈ ਏ’—ਹੋਨਵਾ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਹਿੰਦੀ ।

ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਰੋਦੀ ਖਾਧੀ, ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਠੀਕ ਸੀ—ਪਰ ਨਾਗਤੀ ਜਿਵੇਂ ਹੋਨਵਾ ਸਮਝਦੀ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ।

ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਸੀ—

ਹੁਣ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ, ਪੰਛੀ ਬਿਨਾਂ ਖਾਲੀ ਪਿੰਜਰਾ ਸੀ ।

‘ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਹੋਈ ਏ ? ਮੇਰੇ ਜਿੰਡੀ, ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਕ ਦੋ ਸਾਲ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ । ‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ’ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਕੋਠੇ ਜਿੰਡੀ ਹੋ ਗਈ ਏ, ਗੋਦਿਆਂ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ । ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ, ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਆਹੀਆਂ ਵਰ੍ਹੀਆਂ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ । ਜਾਹ ਰਾਜੇ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਘਰ ਜਾਹ ।’ ਅਨੇਗੋਦੀ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨਾਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ । ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿੰਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ, ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਹਿਸਾਬ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾ ਨਾਇਕ ਜਦੋਂ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ‘ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਉਮਰ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ।’ ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਏਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੋਵਾਂਗੀ । ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਉਮਰ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ । ਤੋਬਾ ! ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਸਨ ।

ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਣ ਵੇਲੇ ਜੇ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਉਮਰ

ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਉਸ ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ—ਅੰਮਾ ਦੀ ਉਮਰ ਹੁਣ ਛਿੱਹਤਰ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।

ਐਨੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ! ਐਨੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਕਿੰਨੇ ਦੁਖ ਭੋਗੇ, ਕਿੰਨੇ ਸੁਖ ਮਾਏ । ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬਹਿੰਦੀ ਰਹੀ । ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਦੰਦਖੰਡ ਦੀਆਂ ਪਾਲਕੀਆਂ ਤੇ ਹੋਇਆ ਵਿੱਚ ਦੇਵੀ ਮਹਾਲਛਮੀ ਵਾਂਗ ਸਜਕੇ ਬਹਿੰਦੀ ਰਹੀ । ਇਵੇਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੋਕਤ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਠਾਠ ਬਾਠ ਸੀ । ਅਖੀਰ ਉਹ ਮਾਇਆਕੋਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਅੰਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਦਸ ਦਿਨ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ । ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਸਿੰਧੂਰ ਪੁੱਝ ਦਿੱਤਾ । ਪਰ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਦੁੱਖ ਭੁੱਲ ਗਈ ।

ਉਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ—

ਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਰਪੰਨ ਹੱਲੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਖਤਮ ਨਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾਂ ਲਾਇਆ । ਅਨਗੋਦੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਧੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਗੰਡੋਬਵਾ' ਠੀਕ ਹੀ ਰਖਿਆ ਸੀ । ਜਿਸ ਗੱਲ ਤੇ ਅੜ ਜਾਂਦੀ ਮਨਵਾਕੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ । ਉਮਰ ਦੀ ਉਹ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਬਲੇ ਲਤਾੜੀ ਭੱਜੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ ।

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ਨਾਗਤੀ—

ਹੁਣ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ—

ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਉਮਰ ਦਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਿਆ । ਇਸ ਭਾਰ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁੱਬੀ ਹੋ ਗਈ ਲੱਗਦੀ ਸੀ । ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਾਲੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਸੋਟੀ ਜਦੋਂ ਮੰਗਦੀ ਏ ਤਾਂ ਫੜਾ ਦੋਂਦੀ ਹਾਂ । ਸੋਟੀ ਫੜਕੇ ਦਸ ਕਦਮ ਤੁਰਦੀ ਏ ਤਾਂ ਸਾਹੋ ਸਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਬਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਸੋਟੀ ਤੇ ਭਾਰ ਪਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਲਈ ਵੀ ਆਸਰਾ ਚੁੰਡਦੀ ਹੈ । ਫਿਰ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦੀ ਏ, ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਭੁੱਲ ਕੇ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ।

ਰੋਂਦੀ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਹੰਝੂ ਵੱਗਦੇ ਨੇ, ਨਾਂ ਕੋਈ ਹਉਕਾ ਨਿਕਲਦਾ ਏ, ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਦੁਖ ਏ !

ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਕੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਘੁਟ ਵਾਂਗ ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਦੁਖ—ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਪਿਘਲਕੇ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਢਲੀ ਮੂਰਤੀ—ਉੱਥਵਾ ।

ਕਿਹਾ ਵਚਿੱਤਰ ਦੁਖ ਸੀ ਇਹ—

ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਬੱਲਦੀ ਅੱਗ ਦੇ ਸੇਕ ਵਰਗਾ ਦੁੱਖ, ਜੋ ਦੂਰ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜ ਰਿਹਾ ਸੀ —

ਮੂੰਹੋਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਦੀ—

ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ—

ਇਸ ਦੁਖ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਅੰਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ।

‘ਹੇ ਉਚੰਗਮਾਂ ! ਰੋਜ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਛੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਤੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਕਿਹਾ ਪਥਰ ਦਿਲ ਦੇ ਤੇਰਾ ਹੇ ਦੇਵੀ ਮਾਂ ! ਇਸ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾਂ ਦੁਖ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ ਈ’ ?

ਹੋਨਵਾ ਨੇ ਨਾਗਤੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਉਹ ਛੱਤ ਵਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ । ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਨਵਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ । ਹੰਝੂ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਅੰਦਰਲਾ ਦੁਖ ਸਾਰੇ ਹੱਦ ਬੰਨੇ ਤੌੜ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ ਤੇ ਉਹ ਛੁੱਟ ਛੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ।

ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਹੋਨਵਾ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਰੋਦੀ ਨੂੰ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਢਾਰਸ ਦੀਆਂ ਕਹਿਣ ਲਈ ਸੋਚਿਆ । ਕੌਣ ਕਿਸਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਵੇ ? ਕੀ ਛਾਇਦਾ ਸੀ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣ ਦਾ ! ਢਾਰਸ ਦੇਣੀ ਤਾਂ ਦੁਖ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜਨੀ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਹੰਝੂ ਵਹਿਕੇ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਬਪੇੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਖਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਬੈਠੀ ਰਹੀ—ਫਿਰ ਬੋਲੀ “ਹੋਨਵਾ ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ—ਅਨਹੋਣੀ ਵਾਪਰ ਗਈ । ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਹੋਣਾ ਕੀ ਤੇ ਹੌਸਣਾ ਕੀ—ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਹ ।”

“ਮੇਰਾ ਕੀ ਦੇ ਅੰਮਾਂ, ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਦੁੱਖ—”

ਹੋਨਵਾ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕ ਕੇ ਬੋਲ ਪਈ ।

“ਦੁੱਖ ਦਾ ਤੇ ਉਮਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ । ਹੋਨਵਾ ਉਮਰ ਵੇਖਕੇ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ । ਤੱਦ ਵੀ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਹੋਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ । ਜਿਹੜੇ ਸੌ ਸਾਲ ਜੀਣ ਦੀ ਅਸੀਸ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਉਹ ਬੜੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਦੇ ਨੇ । ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉੱਜ ਹੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਦੁੱਖ ਸਹਾਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ, ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਦੀ ਅਸੀਸ ਨਾਂ ਦੇਵੇ । ਬੱਸ ਹੌਸਦਿਆਂ ਖੇਡਦਿਆਂ ਹੀ ਬੰਦਾ ਟੁਰ ਜਾਵੇ । ਖੇਰ, ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੀ ਛਾਇਦਾ ।”

ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਡੂੰਘਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ।

“ਕੰਮ ਬੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਏ ਨੇ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਕੇ ਗਏ ਸਨ ਨਰਸਪਈਆ । ਜਾਹ ਵੇਖ ਕੇ ਆ ਆਏ ਨੇ ਕਿ ਨਹੀਂ” ।

“ਠੀਕ ਏ, ਅੰਮਾਂ ਮੈਂ ਵੇਖਕੇ ਆਉਣੀ ਆਂ—ਪਾਨ—”

“ਨਹੀਂ ਐਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਿਹੈ, ਉਹ ਕਰ ।” ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਹੋਨਵਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਿਮਪਈਆ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਜਿੱਧਰ ਉਹ ਗਈ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ 'ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ' ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ।

'ਕੋਣ ਕਿਸਨੂੰ ਰੋਏ, ਕੋਣ ਕਿਸਦਾ ਧੀਰਜ ਬੰਨ੍ਹਾਏ । ਤੀਵੀ ਦੀ ਜੂਨ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਰੋਣ ਤੇ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ ਲਈ । ਵਿਧਮਾਤਾ ਨੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਇਹੋ ਖੁੱਬ ਹੈ ।'

2

ਬਾਹਰ—

ਹਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਪਤਲੇ ਬਦਲਾਂ ਨੇ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਮਲਨਾਡ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਾਧਾਰ ਮੰਗਿ ਵਸਾ ਕੇ ਆਏ ਕਾਲੇ ਘਣੇ ਬੱਦਲ ਜਦੋਂ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪੁੱਛੇ ਦੇ ਬੱਦਲ ਬਣਕੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਏ । ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਬੱਕੀਆਂ ਹਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਵੇਂ ਫਿਰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਕੋਈ ਚੁੰਝ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਓਵੇਂ ਇਹ ਬੱਦਲ ਖੋੜੀ ਬਹੁਤੀ ਬੁੰਦਾ ਬਾਂਦੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ । ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਗੁਆ ਕੇ ਆਏ ਇਹ ਬੱਦਲ ਇਧਰ ਉਧਰ ਲੜਖੜਾਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ । ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਹੱਥ ਪੋ ਬੈਠੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਘਮੰਡੀ ਤੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਕਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਐਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੰਘਦੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹਿਲਾ ਦੇਣਗੀਆਂ । ਚੇਤਰ ਵਸਾਖ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਪ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਅੱਗ ਉਗਲਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਹੁਣ ਆਪ ਵੀ ਠੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕਾਂਬਾ ਛੇੜਨ ਵਾਲੀ ਠੰਡ ਖਿਲਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸੂਰਜ ਦੀ ਫਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ । ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਰੰਗ ਰੋਗਨ ਕੀਤੇ ਮੰਦਿਰ, ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੇ ਕਲਸ਼, ਮਹਿਲ, ਗੁਰੂ ਘਰ, ਆਸ਼ਰਮ, ਪੀਂਘਾ ਦੇ ਖੰਡੇ, ਮੰਚ, ਹਰੇ ਭਰੇ ਥਿਰਖ ਬੂਟੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਚਮਕ ਗੁਆਕੇ ਧੁੰਝ ਵਿਚ ਲਿਪਟੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਕਿਲ੍ਹੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੁਰਜ ਬਤੋਰੀਆਂ ਸਭ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਫ਼ਾਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਸੁਆਹ ਮਲਕੇ ਖਲੋਤੇ ਹੋਣ । ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿਚ, ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਉੱਗੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਨੇ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਧੁੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਲੋਂ ਟੋਟੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਮਹਿਲ, ਗੁਰੂ ਮੰਦਿਰ, ਰਾਜ ਦਫ਼ਤਰ ਸਭ ਸੁੰਨੇ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਾਂਗ ਧੜਕਦਾ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ (ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਮੈਦਾਨ) ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਜਾਣ

ਦੀ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮੀ ਤੋਂ ਸਖਣਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਵਾਲਾ ਹੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਜਾਂਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਘਰੇ ਘਰੀ ਬੁੱਕਲਾਂ ਮਾਰੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਉਦਾਸ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਸੁੰਨੇ ਤੇ ਉਜਾੜ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਸਨ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਇਸ ਨਿਸਤੇਜ ਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਲ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਬੈਠੇ ਵੇਖਦੇ, ਨਰਸਪਈਆ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇਹੋ ਬੇ-ਰੋਟਕੀ ਝਾਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਸੁੰਨਾਪਨ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਰੇ ਵਰਗਾ ਕਿਰਿਆ ਸ਼ੀਲ ਦਿਮਾਗ ਅਪਾਹਜ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮੰਦਿਰ ਨਜ਼ਰੀ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਾਲਕੀ ਚੁੱਕੀ ਜਾਂਦੇ ਕਹਾਰ ਹਰ ਦਸ ਕਦਮਾਂ ਤੇ 'ਹੁਸ਼ਿਆਰ, ਖਬਰਦਾਰ' ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਹਟਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੱਦ ਵੀ ਉਹ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਲਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਸੁਣਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਘੇ ਹੋਕੇ ਬੈਠੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਝਟ ਪਟ ਉਠ ਖਲੋਤੇ, ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਸਿੱਧੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਕੇ ਬਾਹਰ ਆਣ ਖਲੋਤੇ। ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੀਆਂ ਸਲਾਮਾਂ ਤਾਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੱਥ ਹਿਲਾਕੇ ਸਲਾਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਬਿਨਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖੇ ਨਰਸਪਈਆ ਮਹਿਲ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ।

ਬਿਨਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖੇ, ਪਿੱਠ ਜਿਵੇਂ ਲੱਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਦੂਹਰੀ ਹੋਈ, ਸਿਰ ਝੁਕਾਈ ਮਹਿਲ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਵਿਹੜਾ ਲੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਲਈ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਇਆ।

ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਘੁਮਾਕੇ ਇੰਜ ਵੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋਣ। "ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਆ ਗਏ ਨੇ?" ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਬੜੀ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਪੁੱਛਿਆ। "ਛਿਆਂ ਚਾਵੜੀਆਂ ਦੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੇ ਨਗਰਪਤੀ ਆ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਆਪਦਾ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਗਤਗੁਰੂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਦੇਣ ਲਈ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਮੱਠ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਥੋਂ ਲੰਘਾਇਆਂ ਵੀ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਵੀ ਹੁਣੇ 'ਰਸਨ ਦੇਣਗੇ,' ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ," ਜਾਂਦਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਖਲੋਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਦੋ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਕੁੱਝ ਫਰਕ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਬਾਂਦੀ ਹੋਨਵਾਂ

ਹੁਣੇ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਕੇ ਗਈ ਹੈ ਜਗਤਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਬਰ ਭਿਜਵਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਗਈ ਹੈ ।”

“ਅੱਜ ਉਹ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣਗੇ ?”

“ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਕੇ ਤਾਂ ਗਈ ਹੈ ਹੋਨਵਾ ”।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਮੱਟ ਪੱਕਾ ਬੋਝ ਉੱਤਰ ਗਿਆ ।

“ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਦਾ ਠੀਕ ਹੋਣਾ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਮਿਲਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿਉ ਬਹੁਤੀ ਕਾਹਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਆਉਣ । ਮੈਂ ਉਡੀਕ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਠੀਕ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਇਕ ਉਹੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਹਨ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਗੁਪਤ-ਸਭਾ ਗ੍ਰਹਿ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਤੁਰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਈ । ਖੰਭੇ ਕੋਲ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਬੜੀ ਸੱਜਗਤਾ ਨਾਲ, ਇਕ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਖੜਾ ਸੀ । ਅਹਿਲ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ ਖੜਾ ਉਹ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਘੋਖਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਤਲਵਾਰ ਤੇਜ਼ ਸੀ । ‘ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।’ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਨਰਸਪਈਆ ਸਭਾ-ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਡੰਡੇ ਵਾਲੇ ਹਰਕਾਰੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸਜਾਏ ਆਸਣ ਕੋਲ ਚਲੇ ਗਏ । ਜਿਉਂ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ-ਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਅੰਦਰ ਵੜੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਭਾ ਲਈ ਬੁਲਾਏ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਠਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਤੇ ਝੁੱਕਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ।

ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਰਸਪਈਆ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕੌਣ ਕੌਣ ਆਇਆ ਸੀ ।

ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਭਰਮੱਟਾ ਨਾਇਕ ਬਾਣ ਦਾ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨਿੰਗਪਾਨਾਇਕ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਕੋਚਪਨਾਇਕ, ਕੋਤਵਾਲ ਕਾਸ਼ਟਾ ਨਾਇਕ, ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਅੱਜਪਾਨਾਇਕ, ਚੱਪੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਚੁੱਚਪਾਨਾਇਕ, ਗੜੀ ਦੇ ਸੈਨਾਅਧਿਕਾਰੀ ਕਾਟ-ਨਾਇਕ ਤੇ ਨਗਰਪਤੀ ਚੱਨਾ-ਮੱਲਖਾ ਨਾਇਕ— ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਕੁੱਝ ਹੀ ਆਸਣ ਖਾਲੀ ਸਨ । ਉਹ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਲਈ ਸਨ । ਸੰਤਾਨਹੀਨ, ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ ਨਾਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਕਿਸਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਏ, ਇਸ ਮਸਲੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਜ ਦੀ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਸੀ । ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਭਤੀਜਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ

ਕੇ ਅੱਜ ਦੀ ਗੁਪਤ ਸਭਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਾਇਕ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਜੇ ਸਭ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੱਲਹ ਦੇ ਬੀਜ ਪੁੰਗਰ ਪੈਣਗੇ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਖੌਫ਼ ਦੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਲੋਕੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਣ। ਬਿਨਾਂ ਤੈਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਏ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਚਰਚਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਇਕੋ ਹੋਵੇ। ਰਾਜ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹਤੱਵਪੂਰਣ ਰਖਿਅਕ ਇਹ ਨਾਂ ਆਖੇ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅੰਦਰ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਹੋਈ ਚਰਚਾ ਦਾ ਧੁੰਮਾਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਦੇ ਭੇਜੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾ ਤੇ ਤਿਲ ਭਰ ਦੀ ਵੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਇਥੇ ਹੋਏ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਤੱਸਲੀ ਹੋਈ ਕਿ ਚਰਚਾ ਜ਼ਰੂਰ ਫਲਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਸਟ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ।

ਉਹ ਬੈਠੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਰਾਜਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਰਗਰਾਜੇਂਦਰ ਸੁਵਾਮੀ ਦੀ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਕਰਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ “ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਸੁਵਾਮੀ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਪਧਾਰ ਰਹੇ ਹਨ।” ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਉਠਕੇ ਖਲੋ ਗਏ। ਉਹ ਅਜੇ ਖਲੋਤੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅਲੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੁੰਨ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬੈਠੇ ਚੇਨਾਮਲਾਂਦੁਰੀਆ ਰਾਜਘਰਾਣੇ ਦੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਦੇਸਕੋਂਦਰ ਮਹਾਂਸੁਵਾਮੀ—ਜਿਵੇਂ ਯੋਗ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਪੁਰਸ਼ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਪੱਸਿਆ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਚਕਰਧਾਰੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਭਗਵੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਲਏ ਹੋਣ। ਦੋ ਭਗਵੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ ਸੁਵਾਮੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਗਵੇ ਰੰਗ ਦਾ ਪਰਨਾਂ ਉਸੇ ਰੰਗ ਦਾ ਚੋਲਾ ਤੇ ਧੋਤੀ, ਪੈਰੀਂ ਖੜਾਵਾਂ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਸੋਟੀ ਫੜੀ ਉਹ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਵੜੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਾਂਦੀ ਦੇ ਆਸਟ ਤੇ ਛੋਟੇ ਸੁਵਾਮੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਖੱਲ ਵਿਛਾਕੇ ਉੱਪਰ ਭਗਵਾ ਕਪੜਾ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਗਤਗੁਰੂ ਨੇ ਖੜਾਵਾਂ ਲਾਹੀਆਂ ਤੇ ਆਸਨ ਤੇ ਸ਼ਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਉਥੇ ਕੰਠੇ ਹੋਏ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਸੁਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਦੀ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ। “ਨਾਗਤੀ ਹੋਰੀ ਨਹੀਂ ਆਏ?” ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਆਸਟ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ।

ਸਭਾ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਈਰਾਨੀ ਕਾਲੀਨ ਵਿੱਛੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਕਮਰਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਦ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਬੈਠ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਚਰਚਾ ਛੁਪ ਕੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਨਾਂ ਕੋਈ ਉਥੇ ਖੰਭਾ ਸੀ, ਨਾਂ ਖਿੜਕੀ ਨਾਂ ਪਰਦੇ, ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਟੰਗਣ ਲਈ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਕ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਤੇ ਇਕ ਮਹਿਲ ਵਲੋਂ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਦੋ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਨ । ਗੁਪਤ-ਸਭਾ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਰਖੇ ਸੁਖ ਆਸਣਾਂ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਜ਼ਰੀ ਦੀ ਕਢਾਈ ਵਾਲੇ ਤਕੀਏ ਰੱਖੇ ਸਨ । ਮੰਚ ਤੇ ਰਾਜਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘਾਸਣ—ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਸੀ । ਇਹ ਸੀ ਇਸ ਸਭਾਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਤੇ ਮਰਿਆਦਾ ਪੂਰਣ ਤਰਕੀਬ । ਅੱਜ ਰਾਜਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਗੌਰਵ ਭਰਿਆ ਆਸਣ ਵੀ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਦਾ । ਬਹੁਤਾ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਉੱਠਣ ਬੈਠਣ ਵਿੱਚ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਬੜਾ ਕੂਲਾ ਸੁਖ-ਆਸਣ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਉਪਰ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਰਾਜਚਿੰਨ੍ਹ । ਜਦੋਂ ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾਨਾਇਕ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਲਈ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ । ਦੰਦ ਖੰਡ ਦੀ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਵਾਲਾ, ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਧਾਗਿਆਂ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਫੁੱਲਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨਾਲ ਅਲੰਕਾਰਿਤ ਇਹ ਖ਼ਾਸ ਆਸਣ ਸੀ ।

ਅਜ—ਜਗਤਗੁਰੂ ਸਮੇਤ ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਆਸਣ ਵੱਲ ਸਨ । ਦਰਬਾਰ-ਬਖਸ਼ੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸਮਝਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾ ਪੁੱਟਦਾ ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

3

“ਮੇਰਾ ਉਠਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਨੂੰ ਮੰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੈਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ ।” ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਦਿਲੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ । “ਅੱਮਾ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਮਾਤਾ ਹੋ, ਮਨ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਦੁਖੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤੁਹਾਡਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ।” ਹੇਨੱਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਉਹ ਟਾਲ ਨ ਸਕੀ । ਉਸਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਉਸ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸਿਲਕ ਦੀ ਸਾੜੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਟੋਕਰੀ ਵਰਗੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਸੁਆਰ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ । ਜਿਉਂ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੇਨੱਵਾ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦਿੱਤਾ, “ਅੱਮਾ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਆ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ” । ਝਟ ਹੀ ਪਲੰਘ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਉਠਕੇ ਨਾਗਤੀ

ਬੋਲੀ, “ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਲਿਆ ਮੇਰੀ ਸੋਟੀ ਫੜਾ ।”

ਹੋਨੱਵਾ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਸੋਟੀ ਲਿਆ ਫੜਾਈ । ਇਸਦੀ ਮੁੱਠੀ ਤੇ ਦੰਦਖੰਡ ਦਾ ਮਗਰਮੱਛ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

“ਅੰਮਾ ਬਾਹਰ ਬੜੀ ਠੰਡ ਦੇ, ਸ਼ਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਓ”। ਹੋਨੱਵਾ ਝਟ ਸੰਦੂਕ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਸ਼ਾਲ ਕੱਢ ਲਿਆਈ ਤੇ ਉੱਬਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਉੱਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ।

ਨਾਗਤੀ ਸ਼ਾਲ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਇਹ ਸ਼ਾਲ”—

ਗੁਰੂੜੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਉੱਨੀ ਸ਼ਾਲ ਤੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਢਾਈ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੇ ਲਾਲ ਕੀਮਤੀ ਮੋਤੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਬਰੀਕ ਬਰੀਕ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਜਾਲ ਬੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਸ਼ਾਲ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉੱਬਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ । ਇਹ ਸ਼ਾਲ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗੋਰੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਾਰਦਾ ਪੀਠ ਦੇ ਜਗਤਗੁਰੂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਜਗਤਗੁਰੂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਦਰਮੌਲੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਸਫਿ ਸੂਰ ਦਾ ਲਿੰਗ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਅੱਖਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਓ: ਨਮ: ਸ਼ਿਵ: ਤੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਇਹ ਸ਼ਾਲ । ਜਦੋਂ ਨਾਇਕ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਓਂ ਸ਼ਾਲ ਲਾਹਕੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੰਤਰ ਦਾ ਰਖਿਆ ਕਵੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸ਼ਾਲ ਤੇਰਾ ਰਖਿਆ ਕਵੱਚ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ । ਸ਼ਾਲ ਲਪੇਟੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲੀ ਨਾਂ ਸਮਾਂਦੀ, ਮੁਸਕਰਾਂਦੀ ਉੱਬਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਰਾਜਾ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਅਜਿਹੇ ਪਤੀ ਦੇ ਟੁਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮਤੀਆਂ ਦੀ ਝਾਲਨ ਉਸਨੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚੁੱਭਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਉਸ ਸ਼ਾਲ ਲੈਣੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ । ਇਕ ਅੱਧੀ ਵਾਰੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਸਤੇ ਲਈ । ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਲ ਵਲੋਟਕੇ ਸੰਦੂਕ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ । ਹੁਣ ਉਹ ਪਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ—ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਇਹ ਸ਼ਾਲ—ਹੁਣ ਉਹ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਲਵੇ—ਇਸ ਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਿਸ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੀ ।

ਸੋਚਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ।

“ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੇਹ” । ਉਸ ਹੋਨੱਵਾ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ।

“ਅੰਮਾਂ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ, ਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਲੈਂਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਈ ਪਈ ਨੂੰ ਕੀੜੇ ਖਾ ਜਾਣਗੇ । ਅਜਿਹੇ ਅੱਖੇ ਵੇਲੇ ਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਦੋਂ ਲੈਣੀ ਏ । ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਿਹਰ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਤੇਰੇ ਤੇ ਰਹੇਗਾ ।”

“ਤੂੰ ਠੀਕ ਕਹਿਣੀ ਏਂ, ਹੁਣ ਇਸਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ ।” ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਭਾਰੀ ਸ਼ਾਲ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰ ਲਈ । ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੋਟੀ ਫੜ

ਲਈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹੱਥ ਹੇਠੋਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰੱਖਕੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰ ਪਈ ।

ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਸੂਰ ਤੋਂ ਇਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ।

ਲਾਲ ਰੇਸ਼ਮ ਉੱਤੇ ਜਰੀ ਦੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ, ਚੌੜਾ ਜਰੀਦਾਰ ਕਿਨਾਰਾ, ਉੱਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਕਲਗੀ ਵਾਲੀ ਸਠ ਹੱਥ ਦੀ ਪਗੜੀ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੇ ਮੁਕਟ ਵਾਂਗ ਸਜਾਇਆ—ਕਿਹਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰੂਪ । ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸਦਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੀ ਵੱਡਾ ਸੀ—ਗੋਲ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚੌੜਾ ਮੱਥਾ, ਫੁੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਾਸਾਂ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਨੱਕ, ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਲਾਂ, ਭਰਵੇਂ ਭਰਵੱਟਿਆਂ ਦੇ ਬਲੇ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ । ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਵਾਲੇ-ਵਿਸ਼ਾਲ ਚੌੜਾ ਮੱਥਾ, ਉਸਦੇ ਉਪਰ ਚੰਦਨ ਦਾ ਟਿੱਕਾ, ਭਰਵੱਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਭੂਤੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਉਪਰ ਦੇਵੀ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਹਲਦੀ ਦਾ ਟਿੱਕਾ—ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਖਿਲਰੀਆਂ ਕੰਢੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ, ਲੰਬੀਆਂ ਯੋਧੇ ਦੀਆਂ ਭੁਜਾਵਾਂ, ਉਸ ਵਰਗੀਆਂ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖਕੇ ਸੌ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ—ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ—ਮੋਢੇ ਤੇ ਅੰਗਵੱਸਤਰ—ਧੌਟ ਦੁਆਲੇ ਵੱਡੇ ਮੁੰਗਿਆਂ ਦਾ ਦੋ ਲੜੀਆਂ ਹਾਰ—ਮੁੱਛਾਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮਰੇ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੁੰਮਟ ਦੇਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਭਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੋਹਕ ਅਕਾਰ । ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਚਿੱਤਰ ਮੁਕਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਚੰਦਨ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦਾ ਚੌਖਟਾ ਬੈਠਾਕੇ ਲਿਆਇਆ ਤਾਂ ਨਾਇਕ ਉਸਨੂੰ ਆਮ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਟੰਗਣ ਲਈ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ । ਨਾਇਕ ਵਾਂਗ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਚਿੱਤਰ ਨੇ ਮਨ ਮੋਹ ਲਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਚਿੱਤਰ ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇ । ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਵੀ ਝਿਜਕਦੀ ਸੀ । ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਇਹ ਚਿੱਤਰ ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

“ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ ।” ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਬੜੀ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

“ਉਥੇ ਤੇ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਚਿੱਤਰ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਦੇ ?” ਮਖੌਲ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਥੇ ਹੋਵੋਗੇ, ਉਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ ਉਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਤਸਵੀਰ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕੰਮ ਆਏਗੀ ।”

“ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਚਿੱਤ-ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ—ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਦਿਖਾਓਗੇ ।”

ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਗਤੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਨਜਾਣ ਬਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਛੇੜਖਾਨੀ ਕਰਦੇ

ਹੋ । ਜੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਤਾਂ ਤਸਵੀਰ ਆਮ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਓ ।”

ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਝੁੱਠਾ ਮੁੱਠਾ ਗੁੱਸਾ ਵਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜੀਵੇ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਾਂ ਕੀਤੀ ।

“ਦੱਸ ਕਿਥੇ ਲਾਉਣੀ ਏ, ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਕਿ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ।” ਹੱਸਦਿਆਂ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪੇ ਹੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਵੇਖਕੇ ਤਸਵੀਰ ਟੰਗ ਦਿੱਤੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਉੱਥੇਵਾਨਾਗਤੀ ।

ਹੁਣ— ਉਹੀ ਯਾਂਦਾ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਸੁਗਾਤ ਦੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਚਿੱਤਰ ਖੇਡ ਹੈ—ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਨ—ਅੱਜ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਬਹੁਤੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਯਾਦਾਂ ਦੁਖ ਹੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਤਖ਼ਤੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਮਨ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਕਿੰਨਾ ਸੁਖਮਈ ਹੁੰਦਾ । ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਐਨਾਂ ਕੁੱਝ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਭੁਲਾ ਸਕਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਸਭ ਸੋਚਦੀ ਨੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ । ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਬਲੇ ਰੱਖੀ ਡੱਬੀ ਵਿਚੋਂ ਦੇਵੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਹਲਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਭਰਵੱਟਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾ ਲਿਆ । ਉਹ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਟੂਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਇਥੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਗੱਲ ਕਹਿਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਡਰਦਿਆਂ ਉਸ ਸਭ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਈ ਰਹੀ । ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ।”

ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨਾਇਕ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਦੋ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਮੀਟੇ ਬੁੱਕ ਵਿੱਚ ਹਿਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਕੋਠ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ।’ ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਫੁੱਲ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ।

“ਹੋਨੱਵਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ, ਤੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਇਕ ਫੁਲ ਚੁੱਕ,” ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਹੋਨੱਵਾ ਨੂੰ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਅਜੀਬ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਾਂ ਆਈ । ਉਸ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉੱਥੇਵਾ ਦੀ ਸ਼ਖ ਮੰਗੀ । ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਇਕ ਫੁੱਲ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਨਾਗਤੀ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦਾ ਫੁਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੀ—ਮੈਂ ਜੋ ਮਨ ਵਿੱਚ ਧਾਰਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ । ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਇਕ ਨਵੇਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਉਸ ਆਪਣੀ ਸੋਟੀ ਫੜੀ ਤੇ ਗੁਪਤ-ਵਿਚਾਰ ਸਭਾ—ਗ੍ਰਹਿ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ । ਹੁਣ ਉਸ ਹੋਨੱਵਾ ਨੂੰ ਮੋਢੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ

ਲਈ ਵੀ ਨਾਂ ਆਖਿਆ । “ਚਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲ” ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਹੋਨਵਾ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਚੰਭਾ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ । ਚੈਰਾਨ ਹੋਈ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਈ ।

4

ਹੋਨਵਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਸਭਾ-ਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਬਾਕੀ ਸਭ ਉਠਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਝੁੱਕਕੇ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾਗਤੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੇ ਆਸਣ ਕੋਲ ਆਈ ।

“ਖੇਚਲ ਨਾ ਕਰੋ, ਖਲੋਤਿਆਂ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿਓ, ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇਗੀ ।”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ । ਪਰ ਉਸ ਸੋਟੀ ਹੋਨਵਾ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਈ ਤੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ । ਖੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਏ ਹੱਥ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਫੇਰੇ । ਫਿਰ ਹੋਨਵਾ ਕੋਲੋਂ ਸੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਤੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਨਵਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ ਉਥੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਸਭਾ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ, “ਮੇਰੀ ਹੋਨਵਾ ਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਾ ਕਰੇ । ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਜ਼ਬਾਨ ਹੀ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਏ, ਹੋਨਵਾ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕੰਨ ਏ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ, “ਹੁਣ ਅਗਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ।”

ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਹੋਨਵਾ ਉਸਦੀ ਸੋਟੀ ਫੜ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋ ਗਈ ।

“ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ” ਸਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਹਿਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਰਸਪਈਆਂ ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਬੁਹਿਆਂ ਅੱਗੇ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿਓ । ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਖਲੋਵੋ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕਠੇ ਹੋਇਆਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਨਾਂ ਪਵੇ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਤਾਂ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਜੀਭ ਤੇ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਕੰਨ ਦੋਵੇਂ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭੋਟ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ । ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ।”

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਤੇ ਬੜੇ ਮਿਠੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹੀ ਸੀ । ਪਰ ਉਸਦੀ ਧਾਰ ਸਾਣ ਚੜਾਈ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰਗੀ ਸੀ ।

ਉਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਸਭਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਭਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਆਪ ਉੱਠਕੇ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਸਨ ਕਿ ਨਹੀਂ; ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਤੇ ਆ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ।

“ਹੁਣ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਭਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਭਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਉਧੇੜ-ਬੁਟ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸਨ । ਸੰਤਾਨਹੀਨ ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਾਪਨਾਇਕ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਖਾਲੀ ਹੋਏ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਕਿਸਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿੱਥੇ ਚਲਣੀ ਸੀ ਤੇ ਜੇ ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਗੱਲ ‘ਇਹ ਨਹੀਂ, ਐਹ ਹੋਵੇ’ ਤੇ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸਦਾ ਪੱਖ ਲੈਣ । ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵੀ ਉਹ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸਨ । ਭਾਵੇਂ ਚਰਚਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣੂ ਸਨ । ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਰਹੀ । ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ । ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਇਹ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਸੀ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਵਿਅਰਥ ਸੰਪਰਦਾਇ, ਹਲੀਮੀ ਤੇ ਮੂੰਹ ਰਖਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਗੁਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਤੇ ਉੱਠਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ।

“ਇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਤੇ ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਜ ਦੀ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਹੈ । ਇਥੇ ਅੱਜ ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਸਾਰੇ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋਏ ਹਨ । ਪਰ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸਿੰਘਾਸਣ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਹਾਂ, ਇਕ ਮੱਤ ਹਾਂ । ਅੱਜ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਵਿੱਚ ਕੋਂਟ ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਲੇਗਾ ਤੇ ਕੋਂਟ ਪਿਛੋਂ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾਏਗੀ । ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।” ਉਹਨਾਂ ਚਰਚਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬੰਨ੍ਹਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਕੋਈ ਵੀ ਪਹਿਲ ਕਰ ਲਵੇ, ਗੱਲ ਤਦ ਹੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੇਗੀ ਜੇ ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਉਹ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ, ਆਪਣਾ ਮਨ ਖੋਲਕੇ, ਜੋ ਵੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ, ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੋਵੇਗੀ । ਐਵੇਂ ਹੀ ਜੇ ਸਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਦੱਸ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੱਸ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਾਵਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ।” ਭਰਮੱਟ-ਨਾਇਕ ਨੇ ਇਕੋ ਸੱਟੇ ਕਹਿ ਕੇ ਗੱਲ ਮੁੱਕਾ ਦਿੱਤੀ ।

“ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਭਾ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਨਾਂ ਕਹਿੰਦੇ । ਪਾਲਕੀ

ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਬੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਜਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਤੁਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਹ ਭਾਰ ਨਾਂ ਸਮਝਣ, ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਗੌਰਵ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੀ ਸਮਝਣ। ਇਸ ਲਈ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਨ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾਂ ਕਰੋ ਤੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭਾ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦੇ ਬਲ ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਸਿੰਘਾਸਣ ਖੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੀਕ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ। ਉੱਥੇਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।” ਅਹੁਦੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਤੇ ਰਾਜਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬਾਟ ਦੇ ਨਿੰਗਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਦੱਸ ਬੰਦੇ ਜੇ ਦੱਸ ਨਾਂ ਦੱਸਣਗੇ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਜਿਸਦੇ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਸ਼ਠਾ, ਵਛਾਦਾਰੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਚੁੱਕਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਥੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਬਹਿਸ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਸਿਰਫ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹੀ ਬਚੇਗਾ। ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਇਸਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ। ਰਾਜੇ ਤੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਹੋਣ ਤੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਚਿੰਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਆਉਣ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਨਾਂ ਵਾਪਰੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਭ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਈ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹ ਗੱਲ ਕਹੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਭਾਵੇਂ ਦੱਸ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਣ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਈਆ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹਿ ਸਕਨਾਂ?” ਚੰਪੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੱਚਪੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਆਖੋ, ਆਖਣ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ।”

“ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੈਨਾਅਧਿਕਾਰੀ ਮੁੱਕਣੇ ਦੀ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਿਉਂ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਘੜੀ ਤੁਸੀਂ ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਭੁਲਾ ਛੱਡੋ। ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਛੇ ਸੈਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ

ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਗੱਲ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਹੋ, ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਪੁੱਛੋ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਕਿ 'ਇਸਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ', ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ ਮੰਨਾਂਗੇ। ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਵੀ ਬਿੜਕੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਕੱਟਕੇ ਨਾਗਤੀ ਅੰਮਾਂ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਦੇ ਤੌਲੇ ਸੀਅ ਦਿਆ ਜੇ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜਘਰਾਣੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰਾਣੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਓ।"

ਹੁੱਚਪਾ ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਚਕਿੱਤ ਹੋਏ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਿ 'ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਸੀ' ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਸਭ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਹੀ ਅੱਜ ਦੀ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਹੈ।"

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣਾ ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਜੂਨ ਪਈਏ। ਰਾਜਾ ਮਾਤਾ ਨੇ ਸਾਡੀ ਯੋਗਤਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਨੂੰ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜੇ ਇਸ ਤੇ ਪੂਰੇ ਨਾਂ ਉਤਰ ਸਕੇ—ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰੀ ਕਹਿਣ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਪਰਵਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਗੁਰੂ ਕਹਿਣ ਉਹ ਪਰਵਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵੱਡੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਬਣਨ।"

ਹੁੱਚਪਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

"ਸੈਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਸੀਂ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। 'ਸਾਡਾ ਖਲੋਤਾ ਸਿੰਘਾਸਣ, ਤੁਹਾਡਾ ਥੈਠਾ ਸਿੰਘਾਸਣ'। ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਆਸਣ ਨੂੰ ਇਹ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ।" ਰਾਜਗੁਰੂ ਵੱਲ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਸਾਡਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ, ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਰਲਕੇ ਜਿਸਨੂੰ ਵੀ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬਿਠਾਓਗੇ ਉਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕੇ ਜਾਂ ਡਰ ਦੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ। ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬਿਠਾਓ ਬਸ ਇਹੋ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ।" ਦੇਸਰੋਂਦਰ ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਆਪਦੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ। ਤੁੱਛ ਵੀ ਮਹਿਲ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕੀ ਗੁਰੂ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ

ਨਾਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਗੱਲਬਾਤ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਖੁਲ੍ਹਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਬਾਹਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਦਸੋ," ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜਿਨੇ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹਨ, ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨੇ ਹੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹਨ । ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਡੇ ਕੰਨੀਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ । ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਉਂ ਕਢਵਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ," ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਸੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੁਰਾਈ ਨਹੀਂ । ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਹੋ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ।" ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਏਨਾਂ ਦੱਸਣ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਨਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ," ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਕੰਨ ਚੁਕੰਨੇ ਹੋ ਗਏ । ਮਨ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਭੈਅ ਵੀ ਜਾਗ ਪਿਆ ।

"ਤੁਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਜੋ ਪੁੱਛ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਵੀ ਸੁਣੀਏ," ਨਾਗਤੀ ਹੌਰੀਂ ਬੋਲੇ ।

ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁੰਮਦੀ ਚਰਚਾ ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਮੁੜ ਗਈ ਸੀ । ਸਾਰੇ ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਉੱਤਸੁਕ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਸਭ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ ।

"ਰਾਜ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਮੈਂ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਜੋ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ । ਕੁੱਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਰਾਜੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਜੰਪਠਾਨਾਇਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਰਮਠਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਵੇ ।" ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪਾਦ ਦੇਸ਼ਕੇਂਦਰ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਗੱਲ ਆਈ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਥੇ ਕੰਠੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ," ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਖੀ ਗੱਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਜਾਪੀ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਧਰ ਓਧਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਾਹਰਲਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਕਿਉਂ ਬੈਠੇ ?

"ਜੇ ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਤਾਂ

ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ । ਰਾਜਗੱਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇਗੀ ।”

ਸਾਰੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਭਰਮੰਟੇਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ, ਸਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਦੇ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ । ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਦੇ ਕੰਨ ਸੁਣਨ ਲਈ ਬੜੇ ਬੇਚੈਨ ਸਨ ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਕੁੱਝ ਨਾ ਬੋਲੀ ।

“ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂ ਬੈਠੇ ਹੋ ? ਜੋ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਦਿਓ ।” ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰਲਕੇ ਕਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ.....”

“ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ । ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਨਾਂ ਸੋਚੋ । ਅਸੀਂ ਜੋ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਸਾਡਾ ਮਨ ਅਜੇ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਹਰ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਜੋ ਦੱਸਣ ਲੱਗੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਕੋਈ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਨਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਸੋਚੀ ਵਿਚਾਰੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਜੋ ਜੀਦਿਆਂ ਵੀ ਤੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਰਹੀ ਹਾਂ ।”

ਦੇਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਨਾਗਤੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ ।

“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹੀ ਦੱਸੋ” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਹ ਸੁਫਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ.....”

“ਮਹਾਰਾਜ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਦੀ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੇਦਵਾਕ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਹੈ ।” ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੰਟੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਸਾਝਰੇ ਉਹ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਆਏ—ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਮੈਂ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ । ਜਾਨਕੱਲ੍ਹ ਦੁਰਗ ਦੇ ਥਥਲੇ ਭਰਮੰਟੇਨਾਇਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਣਕੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ । ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਛੱਡ ਦਿਓ । ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਓ । ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਹੁਣ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਹੈ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਸੁਣੀ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹ ਕੇ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਠੀਕ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ” ।

“ਬੱਸ ਗੱਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ—”ਹੁਚੱਪਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ

“ਪਰ ਇਹ ਸੁਫਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੈ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਇਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਦੇਵਤੇ ਵਾਂਗ ਪੂਜਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅੱਗੇ ਦੋ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਰੱਖਕੇ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਜੇ ਕਹਿਣੇ ਹੁਣ ਦੱਸੋ ।’ ਹੋਨੱਵਾ ਨੂੰ ਇਕ ਫੁੱਲ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹੋ ਜੁਆਬ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਹੋਨੱਵਾ ?’ ਹੋਨੱਵਾ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਖੇਸ਼ਕ ਪੁੱਛ ਲਓ । ਦੱਸੋ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?” ਉੱਥੇਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ । ਏਨੀ ਗੱਲ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਦੀ ਨੋਬਤ ਹੀ ਨਾਂ ਆਉਂਦੀ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਆਇਆ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਅੱਗੋਂ ਜੇ ਕਰਨੈ, ਉਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਮਹਾਰਾਜ ਹਨ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹਨ ਸੈਨਾਪਤੀ, ਨਗਰਪਤੀ ਹਨ । ਸੁਫਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਕਦਰ ਪਾਉਣੀ ਹੈ । ਜੇ ਠੀਕ ਸਮਝੋ ਉਹੀ ਕਰੋ ।” ਉੱਥੇਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਭਾਵ-ਰਹਿਤ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ।

“ਸਾਝਰੇ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਸਗਨ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾਇਕ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਨਿਕਲੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਕੀੜੇ ਪੈਣ । ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ—ਫੈਸਲਾ ਤੁਹਾਡਾ ਹੋਵੇਗਾ—ਹੁਕਮ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ । ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਅਖਵਾਈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਗੱਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ । ਅਸੀਂ ਡਰਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ । ਪਰ ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਸਿਰੋਂ ਪਹਾੜ ਜਿੰਨਾ ਭਾਰ ਲਾਹ ਕੇ, ਸਭ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਖੇ, ਮੈਂ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਕਹਿਣਾ ਅੰਮਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ,” ਕਹਿ ਕੇ ਉੱਥੇਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਰਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪ ਉਥੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਕੇ ਦਸਾਂ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ।

“ਸਾਡਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ,” ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਕੇ ਮੇਰੀ ਲਾਜ ਰੱਖ ਲਈ । ਗੱਲ ਮੁੱਕ

ਗਈ । ਸੋ ਸਭਾ ਹੁਣ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਹੋ ਗਈ," ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਾਂ ਕੀਤਾ ।

"ਗਲ ਮੁੱਕ ਗਈ ਕੰਮ ਵੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਰਾਜਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਆਮ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰੇ । ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਬੇਨਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਨੁੰਮਾਇੰਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ ਰਾਜ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਬਾਕੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਮੇਰੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ।" ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਤੁੱਦ ਮੈਂ ਚਲਦੀ ਹਾਂ," ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਤੁਸੀਂ ਚਲਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰੋ । ਨਿਸਚਿਤ ਰਹੋ । ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਰਾਸ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, " ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਂਦੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋਇਆਂ ਵੱਲ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਉੱਥਵਾ ਨੇ ਹੋਨੰਵਾ ਦੇ ਹੱਥੋ ਸੋਟੀ ਫੜੀ ਤ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਈ ।

ਸਭਾ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਹੋ ਗਈ ।

5

ਗੁਪਤ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੋਇਆ ਹੋਨੰਵਾ ਨੂੰ ਉਸ ਹੈਗਨੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਕੇ ਅਚੰਭਿਤ ਹੋ ਗਈ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਇਹ ਸਭਾ ਚਲਦੀ ਰਹੀ, ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੁਫਨ-ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ । ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਹੋਨੰਵਾ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕੰਨ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਧਾਅ ਚੜਾਅ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਾਗਤੀ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਹੋਨੰਵਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਪੇਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਆਈ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵੱਧ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੋਨੰਵਾ ਨਾਲ, ਨਾਗਤੀ ਰਾਜਰਹੱਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਸੁਖ ਉਸ ਨਾਲ ਫੋਲਦੀ ਸੀ । ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਹੋਨੰਵਾ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਦੀ । ਪਤੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਹਿਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹੋਨੰਵਾ ਹੀ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੁੰਦੀ । ਐਨੇਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤ੍ਰੇੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ । ਜਦੋਂ ਹੋਨੰਵਾ ਜੁਆਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਆਪ ਉਸ ਲਈ ਯੋਗ ਵਰ ਢੂੰਡ ਕੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਸਾਲ ਉਥੇ ਰਹੀ । ਉਦੋਂ ਵੀ ਦਿਨ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਉਹ ਨਾਗਤੀ

ਕੋਲ ਹੀ ਬਿਤਾਉਂਦੀ ਸੀ । ਅਨੇਗੋਈ ਤੋਂ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈ ਹੋਈ ਹੋਨੱਵਾ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਹੋਨੱਵਾ ਦਾ ਪਤੀ ਨਾਇਕ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ । ਉਸਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਬਿਦਨੂਰ ਦੀ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਰਾਮਗਿਰੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਨਾਂ ਮਾਤਰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਅੱਡ ਘਰ ਛਡਕੇ ਹੋਨੱਵਾ ਫਿਰ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਆ ਗਈ । ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ ਸਨ । ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਸੌਣ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਮਰਾ ਹੋਨੱਵਾ ਦੇ ਨਾਂ ਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਉਹ ਕਮਰਾ ਸਿਰਫ ਨਾਂ ਲਈ ਹੀ ਸੀ । ਰਹਿੰਦੀ ਉਹ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ । ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਵੀ ਨਾਗਤੀ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਾਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ । ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਸੌਣ ਵੀ ਨਾਂ ਦਿੰਦੀ । ਕਹਿੰਦੀ ਮੈਨੂੰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸਨੂੰ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦੀ ਰਹਾਂਗੀ । ਇਹ ਕਮਰਾ ਐਨਾਂ ਵੱਡਾ ਏ, ਕੱਲਾ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਉੱਜ ਹੀ ਉਲੂਆਂ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਲਗਦਾ ਏ । ਤੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਸੌ ਜਾਇਆ ਕਰ । ਉਸਦਾ ਸੌਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਠੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਇਕ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਦਾਸੀ ਬਣਕੇ ਆਈ ਪਰ ਪਕੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ— ਹੋਨੱਵਾ । ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਬਿਤਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਗਮੀਆਂ, ਹਾਸੇ ਰੋਣੇ ਦੀਆਂ ਭਾਈਵਾਲ । ਵਕਤ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ । ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਵੀ, ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਰਲ ਨਾਂ ਪਈ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅੰਪੌ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਸ ਦਿਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਹੋਨੱਵਾ ਨੂੰ ਅਚੰਭਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਤਮਵੀਰ ਅਗੇ ਖਲੋਕੇ ਫੁਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਆਪ ਆਪਣੀ ਅਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ । ਪਰ ਸੁਫਨੇ ਦੀ ਗਲ, 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਸਟ ਤੇ ਕਿਸਨੂੰ ਬਿਠਾਉਣਾ ਹੈ, ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਇਸ ਗਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ । ਲਕੜ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਾਂਗ ਜਿਥੇ ਬਹਿੰਦੀ, ਥੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਦੋਂ ਕਰ ਲਈ ਸੀ । ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਭਿਟਕਵੀ ਨਾਂ ਪੈਣ ਚਿੰਤੀ । ਕਿਉਂ ਭਲਾ ? ਕੀ ਕੀ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ ? ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੁੱਝ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਹੈ, ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਮਨ ਰੂਪੀ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਡੂੰਘੇ ਖੂਹ ਸਨ', ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਜਾਨਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ । ਸੋਚਕੇ ਹੋਨੱਵਾ ਹੈਰਾਨ' ਹੋ ਗਈ । ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਪੁਛਾਂਗੀ । ਪਰ ਇਹ ਪੁਛਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ।

ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਸਭਾ ਤੋਂ ਆਈ ਤਾਂ ਬੜੀ ਥਕੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਆਕੇ ਉਹ ਪਲੰਘ ਤੇ ਪਏ ਤਕੀਏ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਲੇਟਣ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਰਾਣੀ

ਵਾਸ ਦੀ ਦਾਸੀ ਅੰਦਰ ਆਈ ਤੇ ਹੋਨਵਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੀ “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਿਲਣ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਦਸੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ?”

ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਸਭਾ ਤੋਂ ਬੱਕਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਬਕਾਵਟ ਝਲਕਦੀ ਵੇਖ ਹੋਨਵਾ ਦਾ ਮਨ ਕੀਤਾ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਬਾਦ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਆਉਣ। ਪਰ ਝੱਟ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਇਹ ਗਲ ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਨਾਗਤੀ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੀ “ਨਾਗਤੀ ਜੀ, ਕੀ ਆਖਣੈ ਦਸੋ” ?

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਬੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਦਸ ਬਾਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਚੁਪਚਾਪ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੋਚਦੀ, ਕਿਸੇ ਅਗੇ ਗਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪਈ ਰਹੀ। ਕੀ ਹੋਏਗਾ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋਏਗਾ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਘੁਲਦੀ ਰਹੀ। ਬੜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਉਸ ਆਪਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਹ ਲੱਗਣ ਦਿਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਛੁਪਾਈ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹੀ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਦੱਬੀ ਰਖਿਆ ਸੀ — ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਮਨੋ ਮਣ ਪੱਕਾ ਬੋਝ ਲਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਐਨੇਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤਣਾਉ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਅਰਾਮ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭਾਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦਾਸੀ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਉਸਦਾ ਵੀ ਹੋਨਵਾ ਵਾਂਗ ਮਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ‘ਅਜੇ ਨਹੀਂ’। ਝੱਟ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਐਵੇਂ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

“ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ” ਹੋਨਵਾ ਨੂੰ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

“ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਲਈ ਆਸਣ ਵਿਛਾ”। ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਠੀਕ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਗਈ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਾ ਲਾਇਆ। ਦਾਸੀ ਕੋਲੋਂ ਨਾਗਤੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ। ਹੋਨਵਾ ਦੇ ਵਿਛਾਏ ਆਸਣ ਤੇ ਆ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਤੇ ਬੱਕੀ ਹਾਰੀ ਨਾਗਤੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ। ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨਾਲ ਝੰਬੀ ਇਸ ਥਿਰਧ ਨੂੰ ਉਹ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਣਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਮਾਮਲਾ ਹੀ ਕੁੱਝ ਐਸਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਾਬਤ ਵਿੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਘੁਮਾ ਫਿਰਾ ਕੇ ਗਲਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਿਰ ਨਰਸਪਈਆ ਅਜ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਕੰਮ ਦੀ ਗਲ ਤੇ ਆ ਗਏ।

“ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਸੀਂ ਬੱਕੇ ਹੋਏ ਆਏ ਸੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੁਸਤਾਖੀ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼

ਕਰਨਾ ਨਾਗਤੀ ਜੀ । ਪਰ ਗਲ ਕੁੱਛ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ ।”

“ਇਹ ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਈ ਹਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ । ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬਕਾਵਟ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ । ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਉਪਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਗਲ ਹੈ ਉਹ ਦਸੋ ।” ਉਬਵਾ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਦੁਰਗ ਦਾ ਭਾਵੀ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੁਣਕੇ ਮੇਰਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ‘ਇਸਨੂੰ ਤਖਤ ਤੇ ਬਿਠਾਉ’ ਵੱਡੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ । ਠੀਕ ਹੈ, ਇਹ ਗਲ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ । ਪਰ ਇਸਦੇ ਫਾਇਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਿਐ ?”

“ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਣਾਂ ਸੀ ? ਮੈਂ ਜੋ ਗਲ ਕਹੀ, ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਜਚੀ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੀ ਗਲ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਾ ਏ ?” ਬੋਹੜੀ ਰੁਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਬਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ” ।

“ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਆਏ ? ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋ, ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਤਾ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜਿਸਤੋਂ ਅਸੀਂ ਅਨਜਾਣ ਹਾਂ । ਜਾਨਕੱਲੂ ਦੇ ਭਰਮੰਟਾ ਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਯਾਂ ਉਸਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਬਾਰੇ, ਇਸ ਰਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਭੈੜੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ । ਮੇਰੀ ਸੁਫਨੇ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰੀ ਮੂੰਹ ਰਖਨੀ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਂ ਛੁਪਾਉ । ਮੇਰੇ ਤੋਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇਹ ਰਾਜ ਮੁਖ ਹੈ ।

“ਜਾਨਕੱਲੂ ਨਾਇਕ ਬਾਰੇ, ਉਸਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਗਲ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ । ਏਨੀਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਹ ਗਲ ਛੱਡੋ ਜੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੰਦੇਹ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਨਕੱਲੂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ । ਜਾਨਕੱਲੂ ਕਿੰਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਰਹਦੀ ਚੌਕੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਜੇ ਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਉਥੇ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ । ਉਸ ਗਲ ਦਾ ਫਿਰਕ ਨਹੀਂ —”

“ਫਿਰ ਹੋਰ ਕੀ ਏ ?”

“ਅਸੀਂ ਜਿਸਨੂੰ ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿੰਨੀ ਏ ?”

“ਪਤਾ ਏ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਵੀ ਹੋਇਐ । ਦਸ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾ ਅੰਤਿਮ ਕਿਰਿਆ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਥੇ ਆਏ ਸਨ । ਬਹੁਤੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਏ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਏ ।”

“ਉਹ ਮੈਂ ਜਾਨਦੀ ਹਾਂ ।”

“ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿੱਤਰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਪਾਸਾ ਬਦਲ ਲੈਣ, ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਉੱਠੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ —”

“ਸੁਫਨਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ । ਸਾਰੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਬਾਦ ਮੈਨੂੰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਗਲ ਹੀ ਠੀਕ ਜਾਪੀ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ ?”

“ਜਾਨਕੱਲੂ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ, ਮੈਂ, ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਮੁਖਅਧਿਕਾਰੀ ਕੀ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿਆਂਗੇ । ਉਹ ਸਾਡੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਨਾਂ, ਕਿਉਂ, ਨਹੀਂ ?”

“ਠੀਕ —”

“ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਕੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਬਨਾਉਣਾ, ਇਹ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਹੈ । ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲੋਂ ਕੱਚੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਰਾਜਾ ਬਣਦਿਆਂ ਹੀ ਵਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਕੜਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ । ਅਸੀਂ ਜੋ ਕੁੱਛ ਉਸਨੂੰ ਸਿਖਾਵਾਂਗੇ, ਸਾਡੇ ਆਖ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਆਪਹੁਦਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਮੋਮਵਰਗੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੇ ਮੋੜ ਲਉ, ਮਨਚਾਹਿਆ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿਉ । ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਪਲਰਨ ਦਿਆਂਗੇ । ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਤੇ ਮੋੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਏ, ਉਹ ਤਾਂ ਟੁਟਕੇ ਰੁਖ ਨਾਲੋਂ ਅੰਡ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਵੱਡੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਗਲ ਨੂੰ, ਬੜੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਬਾਦ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ਗਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਦ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੀ । ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਗਲਤ ਏ ? ਕੁਮਾਰ ਭਰਮੱਟਾ ਨਾਇਕ ਦੀ ਚੰਗੀ ਉਮਰ ਏ, ਉਹ ਇਕ ਬੱਚੇ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਏ । ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੋਖਾ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋਵੇਗਾ ?”

ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਉਸਤੇ ਕੁੱਛ ਦੇਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਰਸਪਾਈਆਂ ਬੋਲੇ “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਨੀਂ ਦੂਰ ਤਕ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚੀ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ।”

“ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?”

“ਨਹੀਂ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ।”

“ਤੱਦ ਠੀਕ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਚੰਗਾ

ਮੌਕਾ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਨਮੁਟਾਵ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਇਹ ਵੇਲਾ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਦਸੋ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਉਹੋ ਹੀ ਗਲ ਸੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ?

“ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ੱਕੇ ਸੰਦੇਹ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ । ਹੁਣ ਅਗਲੇ ਕੰਮ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਂਗਾ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਸੁਣਨਾ ਸੀ ਉਹ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਪੁੱਛਾਂ ।”

“ਹੁਕਮ ਕਰੋ ।”

“ਅਜ ਗੁਪਤ-ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਗਲ ਬਾਤ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾਂ ਲੱਗਣ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਕਿਉਂ ਦਿਤਾ । ਕਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕ ਨਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਛੁਪਾਕੇ ਰਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।”

“ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ।”

“ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਦੇ ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ ਯਾਂ ਪੁਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਪੁਛਕੇ, ਸੁਭ ਦਿਨ ਮਹੂਰਤ ਪੁਛਕੇ ਫਿਰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ ?”

“ਨਹੀਂ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਕੌਣ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਵੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪੁਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਸੱਪ ਕੋਲੋਂ ਕਟਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਖ਼ਾਣੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਕੋਈ ਜਾਦੂ ਟੂਟਾ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਅਜਿਹੇ ਲੋਕੀ ਕੁੱਛ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਕੁੱਛ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਨਕਲੂ ਭੇਜਕੇ ਭਰਮੰਟਾ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦਸਕੇ, ਭਾਵੀ ਨਾਇਕ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਥੇ ਇਸਦੀ ਖਬਰ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਫਿਰ ਪੁਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਸੁਭ ਦਿਨ ਪੁਛਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਸੀ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਉਬੱਵਾ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਹੀ ਸੀ । ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਸਦੀ ਚੁਕੰਨੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲੀ

“ਸਾਡੀ ਤੀਵੀਆਂ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ — ਸਾਡੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਐਡੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਹੈ । ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਤਾਂ ਮਹਿਲ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸੈਂਕੜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲ ਰਿਹੈ । ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਲਾਂ ਕਰਨ

ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਥਕਾਵਟ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ । ਖਿਮਾਂ ਕਰਨਾਂ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ,” ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਖਲੋਤਾ ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਵੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਘੱਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਥਕਾਵਟ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਾਉ ਤੁਸੀ ਵੀ ਅਰਾਮ ਕਰੋ,” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਮਨ ਭਾਵੇਂ ਬੇਚੈਨ ਸੀ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਸੀ । ਅਜ ਤੋਂ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ । ਬੜੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਥਕਾਵਟ ਹੋਵੇਗੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਤੁਸੀ ਆਪਣੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖੋ । ਸਰੀਰ ਤਕੜਾ ਕਰੋ । ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ,” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਹੁਣ ਤੇ ਸਭ ਗਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨੈਂ ?” ਉਬੱਵਾ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਤੁਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਜਾ ਚੁਣਿਐ, ਨਿਸ਼ਠਾ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਹੈ । ਜਿਸ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਤੁਸੀ ਚੁਣਿਐ ਉਸਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ਹੈ । ਇਹ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀ ਆਪ ਹੀ ਹੁਣੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕੱਚੀ ਬੁੱਧੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਕੇ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਪਏਗਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ,” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲ ਠੀਕ ਹੈ । ਅੱਛਾ, ਹੁਣ ਝੜਨ ਤੇ ਆਏ ਪਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਕਰੁੰਬਲਾਂ ਦੇ ਵੱਧਣ ਫੁਲੱਟ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਜੇ ਨਾਲ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਵੀ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁਕਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ । ਉਹ ਇਥੇ ਆ ਲਵੇ ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸਣ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਬਾਰੇ ਗਲ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਹੋਨਵਾ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਹੋਨਵਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਲਈ ਪਾਨ ਲੈਕੇ ਆ ।”

“ਹੁਣ ਉਹ ਰਹਿਣ ਦਿਉ । ਤੁਸੀ ਤਕਲੀਫ ਨਾਂ ਕਰੋ । ਹੁਕਮ ਦਿਉ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਤੁਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਪਾਨ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਹਨ, ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ।”

“ਨਿਰਾ ਪਾਨ ਨਹੀਂ, ਨਾਲ ਤਮਾਕੂ ਵੀ ਚਾਹੀਦੈ । ਇਸ ਬੁੱਢੀ ਜੀਭ ਦੇ ਚਸਕਿਆਂ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਕੋਈ ਦੋਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ । ਵੱਡੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ “ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਪਾਨ ਤਮਾਕੂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਲਖ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਰਾ ਦਿਆਂ । ਅਜ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਇਹ ਗਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ।”

“ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬੰਦਾ ਬੁੱਢਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਚਸਕਾ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦੈ । ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੱਗੇ ਰਹੇ, ਗਲਾਂ ਨਾਂ

ਮੁੱਕਣ । ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਲਨਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਅਰਾਮ ਕਰੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਥੋਂ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੁਪ ਚਾਪ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ ਹੋਨਵਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬੋਲੀ—

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਕਿੰਨੀ ਤੀਖਣ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਉਮਰ ਐਨੀ ਹੋ ਗਈ ਏ, ਪਰ ਅਕਲ ਅਜੇ ਵੀ ਪਾਰੇ ਵਾਂਗ ਹੈ ।” ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ।

“ਸਿਰਫ਼ ਪਾਰੇ ਵਰਗੀ ਬੁੱਧੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਦਮੀ ਬੜਾ ਸ਼ੈਮਾਨ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਗਲਾਂ ਤੋਤੇ ਵਾਂਗ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਡੱਸਣ ਤੇ ਅਉਂਦੇ ਤਾਂ ਫਨੀਅਰ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਡੱਸਦੇ । ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਅਜਿਹੇ ਵਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰਾ ਉਤਰੇਗਾ ।” ਉਥੋਂ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਡਰ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ । “ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਆਵੇ, ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਲਵੇਂਗੀ, ਅੰਮਾਂ । ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਜੰਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ।

“ਅੰਮਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਐ ?” ਹੋਨਵਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ “ਹਾਂ ਵੇਖਿਐ ।”

“ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ?”

“ਅੰਤਿਮ ਕਿਰਿਆ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਏਥੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਏ । ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਸਿਆਣਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੀ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ । ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਵੀ ਇਹੋ ਆਖਿਆ ਸੀ ।”

“ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਇਹ ਗਲ ਹੀ ਨਾਂ ਕੀਤੀ ਅੰਮਾਂ—”

“ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦੁਹਰਾਉਣ ਤੇ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਏ । ਉਹ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, ਅੰਮਾਂ ਐਨੀਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਏ ਪਰ ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਚਾਅ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਗਏ । ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਗਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੂੰ ਉਹੀ ਸੁਣਿਆ ਕਰ, ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸਦੇ. ਉਹੀ ਵੇਖਿਆ ਕਰ, ਉਸਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਝਾਕਣ ਸੁਣਨ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ—” ਹਸਦਿਆਂ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਪਾਨ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਸੈਂ, ਸੱਭ ਭੁੱਲ ਗਈ ਏ,” ਉਥੋਂ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਥੋਂ ਨਾਗਤੀ ਅਜ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਹੱਸੀ ਸੀ, ਵੇਖਕੇ ਹੋਨਵਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਬੋਲੀ “ਲੈ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਈ,” ਕਹਿਕੇ ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਕੁੰਡੀ ਤੇ ਪਾਨ ਦੀ ਥਾਲੀ ਲੈਣ ਲਈ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪਛੱਮ ਵਲ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਹਰਿਆਵਲ ਦਾ ਰਕਸ਼ਾ ਕਵੱਚ ਪਾਈ ਖਲੋਤੀਆਂ ਸਨ । ਗਾਦਰੀਮਲੇ ਤੇ ਗਿਰੀ ਮਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਸਨ । ਗਾਦਰੀਮਲੇ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸਾਖ ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਸੀ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਦਾ ਹਰੀ ਭਰੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਵਾਦੀ ਸੀ— ਇਸ ਹਰੀ ਭਰੀ ਵਾਦੀ ਦੇ ਗੋਪੁਰ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜਾਨਕੱਲੂ ਪਿੰਡ । ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਵਲ ਆਉਂਦੀ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਛਾਤੀ ਤਾਣਕੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ਜਾਨਕੱਲੂ ਦਾ ਟਿੱਬਾ । ਉਸ ਟਿੱਬੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਜਿਥੇ ਤਕ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਸੁਪਾਰੀ ਨਾਰੀਅਲ ਅੰਬ, ਕਠੱਲ ਦੇ ਰੁਖਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ 'ਤੇ ਧਾਨ ਦੇ' ਖੇਤ ਵਿੱਛੇ ਹੋਏ ਦਿਸਦੇ ਸਨ । ਮਲਨਾਡ ਦੀ ਸਾਹੜੀ ਦ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ, ਗਾਹੜੀਆਂ, ਹਲਕੀਆਂ ਭਾਆਂ ਤੇ ਹਰਿਆਲੀ ਦੇ ਲੀਲਾ ਵਿਲਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਮਦਦਰੀਨਾਇਕ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ । ਵੇਖ ਵੇਖ ਉਸਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਜਦੀਆਂ ਪਈਆਂ । ਹਰਿਆਲੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਗੜੁੱਦ ਹੋਇਆ ਖਲੋਤਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਐਨੀਂ ਕਸਰਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਠੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਪਸੀਨਾਂ ਆ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਉਹ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਸਿਖਰਵੀ ਬੁਰਜੀ ਜਿਥੇ ਝੰਡਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ । ਉਸਦਾ ਪਿੰਡਾ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਲਾਲ ਬਰੀਕ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਸੀ । ਪਿਛਲੀ ਰਾਤੀ ਵੱਸੇ ਮੀਂਹ ਦੀ ਨਮੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ, ਡੌਲਿਆਂ ਤੇ ਪੱਟਾਂ ਨੂੰ ਪੋਲੀ ਪੋਲੀ ਮਲਦੀ ਬੜੀ ਸੁਹਾਣੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ । ਆਪਣੀ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਭੁੱਲੀ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਤੇਜ ਦੰੜਦੇ ਆਉਂਦੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਦਿੱਸੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ।

ਜਾਨਕੱਲੂ ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹਤੱਵਪੂਰਣ ਸਰਹੱਦੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਯਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਾਨਕੱਲੂ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਯਾਂ ਉਸਤੋਂ ਅਗੇ ਹੋਸਦੁਰਗ ਵਲ ਜਾਨਾਂ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਉਸ ਵੀਹ ਪੰਝੀ, ਨਹੀਂ ਸੈਂਕੜੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਆਉਂਦੇ ਉਸ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਵੇਖੇ ਸਨ । ਪਰ ਉਹ ਸਭ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਸਿਰਫ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ । ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਜਾਨਕੱਲੂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਯੁਧ ਛਿੜਨ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਅੱਜ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ । ਫਿਰ ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਹੀ ਇਹ ਘੋੜਸਵਾਰ ਕਿਉਂ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੁੰਡਿਆਂ ਖੁੰਡਿਆਂ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਕੇ

ਉਸ ਨਾਲ ਦੀ ਬੁਰਜੀ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ— “ਜੋਗ ਨਾਇਕ-ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਅੱਪਾ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇ ਦੇਹ ।”

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਬੜੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਦਦਗੀਰਨਾਇਕ । ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤਾ ਉਸਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਉਸਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ—

“ਸੈਨਿਕ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਤੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤਾ ਰਹੇਗਾ— ਬਲੇ ਉਤਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਅੱਪਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਡੰਡਾ ਚੁੱਕ ਲੈਣੇ ।” ਉਸ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਅੱਪਾ ਦੇ ਡੰਡੇ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਤੇ ਡੰਡਾ ਵਜਦਾ ਲਗਿਆ । “ਹੁਣੇ ਆਇਆ” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਬੁਰਜੀ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਤੇ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਪੈਰ ਰਖਕੇ ਬਲੇ ਉਤਰ ਆਇਆ । ਮੱਢੇ ਤੇ ਪਏ ਪਰਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਲੱਕ ਪਾਏ ਕੱਛੇ ਦੁਆਲੇ ਧੌੜੀ ਵਾਂਗ ਲਪੇਟ ਲਿਆ ਤੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

“ਭਰਾ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਪਿਆ ਸੈਂ, ਘੋੜ ਸੁਆਰ ਆ ਰਹੇ ਨੇ ?” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਆਹੋ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਘੋੜੇ ਹੋਣੇ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਡਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਆ ਗਏ ਨੇ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਲ ਏ ਯਾਂ ਕੋਈ ਭੈੜੀ ਖਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਨੇ । ਕੁੱਛ ਦਿਨ ਹੀ ਤਾਂ ਹੋਏ ਨੇ, ਰਾਜੇ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਦੱਸਣ, ਤੇ ਅੱਪਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਅਧੀ ਰਾਤੀ ਆਏ ਸਨ । ਹੁਣ ਫਿਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਖਬਰ ਲੈਕੇ ਆਏ ਨੇ ?”

“ਉਹ ਮਾੜੀ ਖਬਰ ਲਿਆਉਣ ਯਾਂ ਚੰਗੀ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ, ਉਹ ਜਾਨਣ ਤੇ ਅੱਪਾ ਜਾਣੇ । ਅਸੀਂ ਨਹਾਕੇ ਸਾਫ਼ ਕਪੜੇ ਪਾ ਲਈਏ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਅੱਪਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅੱਪਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਠੁਕਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿਣੈ, ਤੁਸੀਂ ਨਾਇਕ ਹੋ ਕਿ ਡੰਗਰ ਚਰਾਉਂਦੇ ਚਰਵਾਹੇ—”

“ਇਹ ਤੇਰੀ ਗਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ — ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਗਾਹਲਾਂ ਕਾਕੁੰਦੇ ਲਈ ਖਾਣੀਆਂ ਨੇ — ਚਲ ਚਲੀਏ”

ਕਹਿਕੇ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਟੱਪ ਟੱਪਕੇ ਜਾਂਦੇ ਮਹਿਲ ਵਲ ਬਲੇ ਉਤਰ ਗਏ । ਪਿਛਲੇ ਬੂਹੇ ਵਲੋਂ ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ, ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਲ ਜਾਕੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ।

ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨਹਾਕੇ ਆਉਣ ਤਾਂਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨਿੰਗਵਾ, ਪਿੱਤਲ ਦੀਆਂ ਥਾਲੀਆਂ

ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਗਰਮ ਚੌਲਾਂ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਉਤੇ ਮਖਣ ਦੇ ਪੇੜੇ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀ ਪਰੋਸ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ । ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾਉਣ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਭੁਖ, ਬਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਖਾਣਾ ਵੇਖਕੇ ਚਮਕ ਪਈ । ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਭਰਮੰਟ ਨਾਇਕ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਅੰਦਰ ਆਇਆ “ਦ-ਦ-ਦ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਸਿ-ਸਿ-ਸਿਪਾਹੀ ਆ ਰਹੇ ਨੇਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ — ਰੋਟੀ — ਨਾਸ਼ਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰੋ—” ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਿੰਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੋਲੋ— ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਬੋਲਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਗਲ ਅੜ ਜਾਂਦੀ ਏ — ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਬੋਲਕੇ ਆਪਣਾ ਮਖੌਲ ਨਾਂ ਉਡਵਾ ਲਿਆ ਜੇ । ਮੈਂ ਸੁਣ ਲਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਕੇ ਆਇਆਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਂ ਬਾਲੀਆਂ ਰਖਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਆਂ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ — ਗਲਾਂ ਕਰਦੀ ਪਤਨੀ ਵਲ ਘੁਰਕੇ ਵੇਖਦਿਆਂ “ਮੂੰਹ ਨਾਲੋਂ ਹੱਥ ਵਧੇਰੇ ਚਲਾ” ਕਹਿਕੇ ਭਰਮੰਟ ਨਾਇਕ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ।

“ਅੱਪਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹਥ ਤੇਜ਼ ਚਲਦੈ, ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਨੇ ਸਭ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਚਲ ਸਕਦੇ ਨੇ । ਮਾਂ, ਅੱਪਾ ਨੂੰ ਐਨਾਂ ਗੁੱਸਾ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹਦੈ ਬਸ ਕੋਈ ਗਲ ਕਰੋ ਸਹੀ, ਝਟ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੋਟੀ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ?” ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਉਹ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਅੱਪਾ ਦਾ ਫੌਜੀ ਤਰੀਕਾ ਏ, ਸਾਂਗੀ ਉਮਰ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਸਿਪਾਹੀ ਸਮਝਦੇ ਨੇ । ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਏ । ਛੱਡੋ ਇਹ ਗਲ, ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਨਾਂ ਸਿਖੋ,” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਹੋਰ ਰਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ।

“ਕਾਟਵਾ ਚੁਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅੱਗ ਤੇਜ਼ ਕਰ, ਵਡੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਡਾਹ ਦੇਹ - ਦੁਰਗ ਵੱਲੋਂ ਬੰਦੇ ਆਏ ਨੇ । ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਜਾਣਗੇ । ਜਾਕੇ ਸਬਜ਼ੀ ਦੁਧ ਤੇ ਦਹੀਂ ਲੈ ਆ । ਤੇਰੇ ਆਉਣ ਤਕ ਮੈਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲਹੁੰਦੀ ਆ,” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਕਾਟਵਾ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ।

“ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰੋਟੀ ਖਾਉ, ਜੇ ਕੁੱਝ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੰਗ ਲਿਆ ਜੇ ।” ਭੁਖ ਲੱਗੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਰਸੋਈ ਵਲ ਚਲੀ ਗਈ ।

“ਅੱਪਾ ਵਾਂਗੂ ਜੇ ਅੱਵਾ ਵੀ ਕਾਹਲ ਮਚਾਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੁਖੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ । ਅੱਵਾ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲ ਕਰੇ ਅੱਪਾ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੈ ।”

“ਅੱਪਾ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਏ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਵੀ ਅੱਪਾ ਦਾ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਏ, ਘੱਟ ਨਹੀਂ । ਪਰਸੋ ਤੂੰ ਤਲਵਾਰ ਹੇਠਾਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤਲਵਾਰ

ਬਲੇ ਰਖ, ਇਹ ਕੋਈ ਝਾੜੂ ਨਹੀਂ ।' ਯਾਦ ਈ ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ । 'ਤੂੰ' ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਝਾੜੂ ਕਹਿਣੇ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਲਾਹਕੇ ਦਸਾਂਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਹਥ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਿ ਝਾੜੂ ।' ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਹੋਕੇ ਕੀ ਕਰੇਂਗਾ ? ਅੱਪਾ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਤੈਨੂੰ ਦਿਸਦਾ ਦੇ, ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ" ?

“ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਵੀ ਅੰਮਾਂ ਵਾਂਗੂ ਦੇ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕਟੱਟ ਲੱਗਾ ਸਾਂ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਸੂਈ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਖ ਦੇਵੇਂਗਾ ।” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ‘ਮਦਕਰੀ-ਮਦਕਰੀ’ ।

ਭਰਮੱਟਾ ਨਾਇਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਹੱਥਲੀ ਗਰਾਹੀ ਨੂੰ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਖ ਦਿਤਾ ਤੇ ਧੌਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਥ ਪੂੰਝਕੇ ਉਹ ਝਟਪਟ ਉਠਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਭੱਜ ਗਿਆ ।

ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਆਇਆਂ ਨਾਲ ਭਰਮੱਟ ਨਾਇਕ ਬੈਠਾ ਗਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਕੇ ਕਿਹਾ “ਕੀ ਗਲ ਦੇ ਅੱਪਾ ?” ਮਦਕਰੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਉਸ ਉਹਦੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਪਿਉ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਭੱਜ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਕਾਹਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਕਮੀਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ । ਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ ਸਿਰਫ ਧੌਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਕੇ ਖਲੋਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵਲ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ।

“ਉ-ਉਰੇ ਆ—” ਉਸ ਦੰਦ ਪੀਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । “ਕੀ ਗਲ ਅੱਪਾ ?” ਪਿਉ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ । “ਆ ਗਿਐ”, ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ — ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ’ ਵਾਂਗੂ ਤੇ ਤੂੰ ਨੰਗਾ ਆ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਐ, ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ —” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਖਿੱਚਕੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ ।

ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਫੜਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਦਾ । ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਆਇਆ ਨੇ ਝਟ ਭਰਮਟਾ ਨਾਇਕ ਦਾ ਹਥ ਫੜਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਛੇ ਖਿਚ ਲਿਆ ।

“ਅਸੀਂ ਜੋ ਗਲ ਕਹੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਭੁਲਾਉ ਭਰਮੱਟਨਾਇਕ । ਅਜ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਕੱਲ ਉਹ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ — ਤੁਹਾਨੂੰ —”

ਅਖੀਰਲੀ ਗਲ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਬਾ ਲਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਭਰਮਟਾਨਾਇਕ ਢਿੱਲਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਚਪੇੜ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋਈ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗਲ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਅਜ — ਪੁੱਤਰ ਕੱਲ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ । ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਡੋਰ ਡੋਰ ਹੋਕੇ ਭਰਮੱਟਾ ਨਾਇਕ ਪੁੱਤਰ ਵਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਲੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਝੱਟ ਹੀ ਤੌਲ ਤੁਪਕਿਆ ਵਾਂਗ

ਉਡ ਗਿਆ। ਵੇਖਦਿਆ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਪੁਤਰ ਲਈ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੌਰਵ ਜਾਗ ਪਿਆ। “ਅਜ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮਾਰੀ ਗਈ”

“ਮਦਕਰੀ ਪੁੱਤਰ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਗਿਆ ਐਵੇਂ ਦਿੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਲਾ ਲਈਂ। ਇਕ ਵਲਟੋਰੀ ਦੁਧ ਦੀ ਤੇ ਇਕ ਬਾਲੀ ਸ਼ਕਰ ਦੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਖ” ਉਸ ਕਿਹਾ।

“ਤੂੰ ਨਾ ਲਿਆਈਂ, ਪਰਸੂਰਮ ਨੂੰ ਕਹਿ — ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਧੋਤੀ ਪਾਕੇ ਆ — ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਕਿਹਾ। ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਿਉ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਗਲ ਬਾਤ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਤੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ, ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਨਜਾਣ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਅੰਮਾਂ ਆਇਆ ਲਈ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਰਹੀ ਏ।” ਉਹ ਅਗੋਂ ਬੋਲਿਆ।

“ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਥੇ ਆਕੇ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਆਖ। ਤੂੰ ਵੀ ਨਵੇਂ ਕਪੜੇ, ਜਿਹੜੇ ਤਿਉਹਾਰ ਲਈ ਸੁਆਏ ਸਨ, ਪਾਕੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਸ਼ਾਲ ਰਖਕੇ ਆਵੀਂ। ਜਾਹ ਜਲਦੀ ਆ ਤੇ ਨਾਲੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖ। ਤੂੰ ਵੀ ਦੇਰ ਨਾਂ ਲਾਈਂ।” ਕਾਹਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰਮਣ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਖਿਆ।

ਇਹ ਸਭ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗਲ ਹੋਣੀ ਏ, ਪਰ ਇਸਤੋਂ ਵੱਧ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ। ਤੱਦ ਵੀ ਉਹ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਅੱਪਾ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਅੰਮਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗਲ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ। ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਖ਼ਬਰ ਹੋਣੀ ਏ। ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਕਾਟਵਾ ਨੂੰ ਬਿਠਾਕੇ, ਬਾਲੀ ਸ਼ਕਰ ਦੀ ਭਰਕੇ, ਵੱਡੀ ਵਲਟੋਰੀ ਦੁਧ ਦੀ ਉਸ ਪਰਸੂਰਮ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਆਇਆਂ ਅਗੇ ਧਰਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਆਪ ਬੂਹੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਕੇ ਖਲੋ ਗਈ।

“ਐਨੀ ਦੂਰ ਨਾਂ ਖਲੋ, ਇਧਰ ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਹ। ਆ, ਸੁਖਖਬਰ ਸੁਣ ਆ ਕੇ। ਤੇਰਾ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਗਿਆ।” ਭਰਮਣਨਾਇਕ ਨੇ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਪਤੀ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਸਾਹੜੀ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਪੇਟੀ ਤੇ ਸਿਰ ਢੱਕ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਤੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਬਹਿ ਗਈ। “ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਖ਼ਬਰ ਦਸੋ। ਮੇਰੀ ਗਲ ਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ।” ਭਰਮਣ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਠੀਕ ਏ, ਅਸੀਂ ਦਸਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਆ ਲਵੇ।” ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਆਇਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਦੇਨੀਂ ਗਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰਨਾਇਕ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਜ਼ਰੀ ਦੀ ਕੰਨੀ ਵਾਲੀ ਧੋਤੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ

ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਅੱਪਾ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਬੱਪੜ ਲਾ ਦੇਣੇ । ਉਹ ਆ ਕੇ ਮਾਂ ਕੋਲ ਖਲੋ ਗਿਆ ।

“ਤੁਸੀਂ ਐਨੀ ਦੂਰ ਨਾ ਖੜੋ ਹੋਵੋ, ਐਥੇ ਆਪਣੇ ਅੱਪਾ ਕੋਲ ਆ ਜਾਵੋ ।” ਦੁਰਗ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਆ ਪੁੱਤਰ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਨੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਭਰਮੰਟਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਕੇ ਬਿਠਾਇਆ । ਉਮਡ ਆਏ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਿਆ — “ਇਹ ਪਤਾ ਕੌਣ ਨੇ ਮਦਕਰੀ ? ਇਹ ਬਾਣਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਇਹ ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਹੁੱਚਪਾਨਾਇਕ ਇਹ ਮਹਿਲ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੋਚਪਾ-ਨਾਇਕ, ਇਹ ਖਜਾਨਚੀ ਅਜੱਪਾ ਹੁਰੀ ਇਹ ਅਭਵਣੀਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਗੰਗਾਧਰ ਹੁਰੀ ।” ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਉਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲਿਆ “ਹੁਣ ਅਗਲੀ ਗਲ ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ” ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਗਲ ਦੱਸ ਦਿਤੀ ਏ, ਮੁਖ ਵਿਸ਼ਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੈ — ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਕਸਤੂਰੀ ਗੰਗਾਪਾਨਾਇਕ ਦੇ ਸੰਤਾਨਹੀਨ ਹੋਣ ਦਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਕਿਸਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਲ ਦੁਪਹਿਰੇ ਸਾਰੇ ਮੁਖ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ । ਉਥੋਂਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਮੱਤ ਹੋਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤਾਂਈ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹੋ ।”

ਦੜਵਾਈ ਹੁੱਚਪਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਆਏ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਲੋਂ ਕਿਹਾ—

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਭਰਮੰਟਾ ਨਾਇਕ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ, ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਇਕ ਪੌੜੀ ਕਰਕੇ ਭਰਦੇ ਤਲਾਅ ਵਾਂਗ ਭਰਕੇ, ਫਿਰ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਉਸਤੋਂ ਸੰਭਾਲੀ ਨਾ ਗਈ, ਉਸ ਪਤਨੀ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਕਿਹਾ, “ਸੁਣਿਆ ਈ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣ, ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਨਾਇਕ — ਤੂੰ ਨਾਇਕ ਦੀ ਮਾਂ, ਤੇਰਾ ਜੰਮਿਆਂ ਪੁੱਤਰ, ਇਸ ਘਰ ਤੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਤੇ ਤਾਜ ਰਖੇਗਾ — ਪਰਸੂਰਾਮ ਉਠ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਵੰਡ ਤੇ ਦੁਧ ਪਿਆ” — ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਹੋਏ ਭਰਮੰਟਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਘੁੱਟਕੇ ਜਵੀ ਮਾਰ ਲਈ ।

ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਹਿ ਚੁਕੀ । ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਅੱਪਾ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਅਨੰਦ ਤੇ ਅਸਚਰਜਤਾ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਾ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ।

“ਅੰਮਾ ਸਾਡੀ ਗਲ ਤੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਨਾਂ ? ਤੇਰੀ ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਾਡੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਫੁਲ ਪੈ ਗਿਆ ।” ਬਾਟ ਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤਾਜ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਕੀ ਪੈਰੀ ਹੱਥ ਲਾਕੇ ਕਹਿਣ ਤੂੰ ਹਾਂ ਨਹੀਂ, ਕਰ ਸਕਦੀ ?” ਭਰਮੱਟਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ । “ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਾਂ, ਅਨਜਾਣ, ਅਨਪੜ ਤੀਵੀਂ — ਤੁਸੀਂ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਉਸਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿਣੈ । ਐਨੇ ਸਾਲ ਸਵਾਮੀ ਤਿਮੱਪਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ।” ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਸ ਆਖਿਆ ।

“ਏਨੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਗਲ ਨਹੀਂ ਨਾਂ ਬਣਦੀ । ਪਰਸੂਰਾਮ ਸਭ ਨੂੰ ਦੁਧ ਸ਼ਕਰ ਵੰਡ । ਉਸਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੰਚ ਪਟਵਾਰੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਲਿਆ । ਅਜ ਸ਼ਾਮੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਠੇ ਪਰਾਉਠੇ ਖੁਆਈਏ ।”

ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਫੁਲੇ ਨਾ ਸਮਾਉਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਇੱਤਜ਼ਾਮ ਕਰਦੇ ਭਰਮਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਅੱਧ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕ ਕੇ —

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਦੇਣੀ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਣ ਲਈ ਅਜੇ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਅਗਲੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਤਾਂਈ ਤੇ ਦੁਰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤਾਂਈ ਇਸਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਨਾਇਕ ਜੀ ਅਜ ਤੋਂ ਬਾਦ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਗੇ । ਦਿਨ ਰਾਤ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਰਹਿਣਗੇ । ਇਹ ਰਾਜ ਹੁਕਮ ਹੈ,” ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਨਿੰਗਵਾ ਵਲ ਮੁੜੇ । “ਅੰਮਾਂ, ਸਾਡੇ ਫਿਰ ਆਕੇ ਉਚਿੱਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਲੈਕੇ ਜਾਣ ਤਾਂਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਉਸਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਕਾਕੇ ਪਰੋਸੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਦੁਧ ਪਾਣੀ ਵੀ ਉਹ ਨਾਂ ਪੀਣ । ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਹੀ ਬਸ, ਤੁਸੀਂ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨੀ,” ਮਹਿਲ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੋਚਪਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਧਿਆਨ ਰਖਣਾ ਹੈ ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਦਸੋਗੇ ?”

“ਇਸ ਘੜੀ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ — ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ । ਰਾਜੇ ਦੇ ਕਿਨੇ ਦੁਸ਼ਮਨ, ਕਿਨੇ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅਜ ਕਲ ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਮਰਾਥ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਿੰਨੀ ਇਹਤਿਆਜ਼ ਵਰਤੀ ਜਾਏ, ਉਨੀ ਹੀ ਬੋਹੜੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਗਲ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ ਨਾਂ ਗੁਆਇਆ ਜੇ,” ਬਾਟ ਦੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਕੁੱਛ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਜਿਵੇਂ, ਆਖੋਗੇ ਉਵੇਂ ਕਰਾਂਗੇ । ਤੁਸੀਂ

ਸਾਰੇ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ ਜਾਇਆ ਜੇ,” ਭਰਮੱਟਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਗਲ ਮੰਨ ਲਈ, ਉਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਖੀਰ, ਪੰਜ ਪਕਵਾਨ ਹਨ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਖੁਆਣਾ ਜੇ, ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਦੇਕੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰੋ,” ਹੁਚੱਪਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਐਡੀ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਦੀ ਏ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਜਾਇਆ ਜੇ,” ਭਰਮੱਟ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਥੋਂ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਹਜ਼ਾਰ ਕੰਮ ਪਏ ਨੇ । ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਉ,” ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਅਜੱਪੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਚਲੋ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਖੁਸ਼ ਨੇ, ਉਵੇਂ ਕਰੋ — ਕਹਿਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਬੁੱਤ ਬਣੇ ‘ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ’ ਨੂੰ ਆਖਿਆ — “ਉਠ, ਸਾਰੇ ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਜਾਕੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਆ ।”

ਮਾਂ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸਭ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਠਿਆ । ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ, ਹੁਚੱਪਾਨਾਇਕ ਬੋਲੇ “ਇਸ ਘੜੀ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਨਾਇਕ । ਨਾਇਕ ਲਈ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨਹੀਂ ।” ਆਪਣੀ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਇਆਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਉਸਦੀ ਗਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਸਿਰ ਨਿਵਾਂ ਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ।

ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਦਾ ਦਿਲ ਭਰ ਆਇਆ ਤੇ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਝੁਰੇ ।

7

ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਦੜਵਾਈਆ ਦਾ ਆਉਣਾ ਤੇ ਜਾਣਾ ਕਿਸੇ ਸੁਫਨਸੰਸਾਰ ਦੀ ਘਟਨਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਆਏ ਦਸ ਸਿਪਾਹੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖੜੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਫਨਾ ਸਮਝਕੇ ਭੁਲਾਉਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੰਦੇ । ਝੂਟ ਉਸ ਸਭ ਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਸੱਚ ਸੀ । ਪਰ ਉਸ ਸਭ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ, ਇਸ ਨਵੀਂ ਪਰਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣਾ ਸਭ ਲਈ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਸਾਰੇ ਦਿਲੋਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ । ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਕ ਦੁਜੇ ਲਈ ਉਪਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ।

ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਢਿੱਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਅਖਾਂ ਕਢਕੇ ਵਰ੍ਹ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਭਰਮਣਨਾਇਕ ਦੀ ਜੀਭ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਠ ਮਾਰ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਸੀ । ਗਲ ਗਲ ਵਿੱਚ 'ਉਇ ਇਧਰ ਆ, ਆਹ ਕਰ, ਉਧਰ ਜਾਹ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ 'ਅੱਪਾ' ਕਹਿਕੇ ਵਾਜ ਮਾਰਦਾ ਤਾਂ ਅਗੋਂ 'ਕਿਉਂ, ਉਇ ਕੀ ਗਲ ਏ' ਕਹਿਣ ਲਈ ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਹੀ ਨਾਂ ਖੁਲਦੀ—

ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜਾ ਬਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰੇ ?

ਪੁੱਤਰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ — ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ — ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀ । ਇਸ ਡੁਲ, ਡੁਲ, ਪੈਂਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਉਹ ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸੈਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪਿਉ ਹਾਂ । ਛਾਤੀ ਫੁਲਾਕੇ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਛੁਪਾਕੇ ਰਖਣ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਨਾਲ ਜੋ ਬਨਾਉਣੀ ਜਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੜੀ ਦੁਖੀ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਹ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਹਾਲ ਸੀ —

ਮਾਂ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਸਨ ।

ਪੁੱਤਰ ਨਾਇਕ ਬਣਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਹ ਭਲਾ ਕੋਈ ਦੁਖ ਯਾਂ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲੀ ਗਲ ਸੀ । ਪਰ ਉਹ ਉਸਤੋਂ, ਘਰ ਤੋਂ ਤਾਂ ਦੂਰ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਉਸਨੂੰ ਮਮਤਾ ਦੇ ਝੁੱਲੇ ਵਿੱਚ ਝੁਲਾਕੇ ਪਾਲਿਆ — ਉਹ ਉਸਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ ਸੋਚਕੇ ਹੀ ਉਸਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵਲ੍ਹੇਟ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇਗਾ ਉਸਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ । ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ, ਇਹ ਚਾਹੀਦਾ ਏ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਭੁੱਖ ਲਗੇ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ, ਗੁੱਸਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ, ਦੁਖ ਤਕਲੀਫ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਸਭ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜੰਮਿਆ ਉਹ ਤਾਂ ਸਮਝ ਦੀ ਸੀ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਉਥੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਨ ਗਿਝੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਸੰਭਾਲਣਗੀਆਂ ? ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਗਲ ਦਿਲ ਖੋਲਕੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕੇਗਾ । ਮਹਿਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਰੀਤਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ, ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ — ਉਠਣ ਬੈਠਣ ਦਾ ਢੰਗ, ਬੋਲਣ ਦਾ ਸਲੀਕਾ, ਉਥੇ ਤਾਂ ਹਰ ਗਲ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੰਗਲੀ ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗ, ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਬੱਚਾ ਉਥੇ ਕਿਵੇਂ ਨਿਭਾਏਗਾ ? ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵੜੀ ਨਾਗਤੀ ਵੀ ਤਾਂ ਹੈ — ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਨਾਗਤੀ ਹੈ । ਅਖਾਂ ਯਾਂ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ

ਪੀੜ ਹੋਈ, ਯਾਂ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਇਥੇ ਤਾਂ ਝਟ 'ਅੱਵਾ' ਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰ ਲਈ, ਉਥੇ ਕਿਸਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰੇਗਾ ? ਇਸਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਕੌਣ ਸਮਝੇਗਾ ।' ਇਹ ਸਭ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਕੂਕ ਉਠਿਆ — ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਇਹ ਰਾਜਪਦਵੀ ਦੀ ਕੈਦ ਕਿਉਂ ਆ ਗਈ ? — ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਰਾਜਪਦਵੀ ਦੀ ਕੈਦ ਨੇ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ ? ਨਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ ।

ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਇਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ । ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਲਈ ਮਮਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖਕੇ ਸੋਚਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਜਿਸ ਰਾਜਪਦਵੀ ਲਈ ਸਹਿਕਦੀ ਏ, ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਵੈਭਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ ।' ਇਸ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਲੱਭੇ ਸੁਭਾਗ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ — ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸੁਹਰੇ ਟੋਰ ਰਹੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਫਿਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ — ਕਿਹੀ ਮੂਰਖ ਹਾਂ । ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਮ ਆਈ । ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੈਂ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਜਿਹੜਾ ਭਗਵਾਨ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਉਸਦੀ, ਦੇਖ ਭਾਲ ਵੀ ਕਰੇਗਾ । ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

ਮੁਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ । ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਅੱਪਾ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅੰਮਾ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਸਿਰਫ਼ ਪਰਸੂਰਾਮ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਸੀ । ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਸਿਧੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਇਕ ਮੁਸੀਬਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਕੇ ਮਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਸਕਦਾ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾਂ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਰੋਜ਼ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਤਿਮੱਪਾ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਉਥੇ ਜਾਣੇ ! ਵੀ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਜਾਣ ਲਗੋ ਤਾਂ ਅੱਪਾ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਉਣਗੇ ਤੇ ਐਵੇਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗਲ ਧੁੰਮ ਜਾਏਗੀ । ਦੋ ਦਿਨ ਸਬਰ ਕਰੋ, ਭਗਵਾਨ ਕਿਤੇ ਭੱਜੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹ ਘੁੱਟਕੇ ਕੱਢੇ ।

8

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ — ਚੌਥਾ ਦਿਨ ਵੀ ਆਣ ਪੁੱਜਾ । ਉਸ ਦਿਨ ਅੰਬਾਰੀ ਹਾਥੀ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾਈ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸੈਨਿਕ, ਝੰਡੇ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਪਾਲਕੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ, ਸਜੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ ਉੱਠ, ਰਾਜਚਿੰਨ ਫੜੀ ਨੌਕਰ ।' ਜਾਨਕੱਲੂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਾਨਸ਼ੌਕਤ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡਿੱਠੀ । ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ, ਪਿੰਡ

ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਡੇਰੇ ਲਾਏ । ਉਥੇ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਢੋਲ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ।

“ਕਲ ਰਾਜਾ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਤਖਤਪੋਸ਼ੀ ਲਈ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਾਸਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣਗੇ । ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅਗੇ ਬੰਦਨਵਾਰ ਬੰਨਣ, ਮੰਡਪ ਬਨਾਉਣ, ਘਰਾਂ ਅਗੇ ਤੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ।”

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਡੂਮਣਾ ਮਖ਼ੀਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਉਤਸ਼ਾਹ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਮਦਕਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ. ਡੰਡਕੜੇ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਫਲ ਫੁਲ ਲੱਭਾ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਘਰ ਵਲ ਭੱਜ ਪਏ ।

ਉਸ ਰਾਤ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾਂ ਸੁੱਤਾ । ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨੀਂਦ ਕਿਸਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦਿਨ ਖਾਣਾ ਕਿਸਨੂੰ ਚੇਤੇ ਸੀ ? ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਯਾਰ ਇੰਜ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਰਾਜੇ ਬਣ ਗਏ ਹੋਣ । ਯੁਵਕਾਂ ਨੇ ਰਲਕੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੌਖਟਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਨੂੰ ਰੰਗ ਰੋਗਨ ਕਰਕੇ ਸਜਾ ਦਿਤਾ— ਤੀਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋੜ ਲੱਗ ਗਈ — ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀ ਰੰਗੋਲੀ ਸਜਾ. ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰ ਵਾਹ, ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੀਨ ਵਿਛਾਏ ਹੋਣ । ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪਟਾਕੇ ਚਲਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਰੰਗਬਰੰਗੀਆਂ ਮਤਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਛਡਦੇ ਰਹੇ । ਘਰਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਦੀਵੇ ਜਲਾਏ । ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਹਿਕਹੇ, ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੰਘਿਆੜਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਹਿਣਕਣਾਂ. ਢੋਲ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਟੁਨਕਾਰ ਪਿੰਡ ਰੰਗਾ ਤੇ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ।

ਉਸ ਰਾਤ ਕੋਈ ਨਾ ਸੁੱਤਾ । ਜੇ ਪਿੰਡ ਜਾਗਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਸੁੱਤਾ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਾਰੇ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੰਮੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਉਤਸਵ ਲਈ, ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ, ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਾਇਕ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਯਾਤਰਾ ਨਿਕਲਣੀ ਸੀ — ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਦੇਣ ਲਈ ਅਧੀ ਰਾਤੀਂ ਹੀ ਚੁਲ੍ਹੇ ਬਾਲ ਦਿਤੇ ਗਏ — ਮੰਦਰਾਂ ਜੈਨਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਰਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ।

ਆਪਣੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕੀ ਨਾਂ ਆਪ ਸੁੱਤੇ, ਰੁੱਖਾਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਸੌਣ ਨਾ ਦਿਤਾ ।

ਰਾਤ ਬੀਤੀ, ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ।

ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਲਾਲੀ ਦਿਸਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਫਿਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ — ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਚਹਿਕ ਉਠੀਆਂ —

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ — ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਮਦਕਰੀ ਆਪਣੀ ਨਿਤ ਕਿਰਿਆ ਮੁਕਾਕੇ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੇ ਰਲਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਚੌਕੀ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਕਈ ਗੱਠ ਗਾਏ । ਸਾਹੜੀ ਦਾ ਪੱਲੂ ਅਗੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸੁਹਾਤਾਂ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਸਦੀਆਂ ਖੇਡਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਤੇਲ ਮਲਿਆ— ਸਾਰੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ‘ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ’ ਕਰਦੀਆਂ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲਗੀਆਂ ‘ਮੈਂ ਵੀ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਦੋ ਡੱਬੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪਾ ਲਵਾਂ’ ਕਹਿੰਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਦਿਤਾ । ਐਨੇ ਸਾਲ ਤੂੰ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਏਂ, ਅਜ ਸਾਡੀ ਵਾਰੀ ਏ । ‘ਅਜ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਏ ।’ ਕਹਿਕੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਡੱਬਾ ਖੋਕਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿਤਾ । ‘ਮੁੰਡਾ ਰਾਜਾ ਬੰਨਣ ਲੱਗਾ ਏ ਤੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਨੇ ।’ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ । ਇਹ ਗਲ ਸਿਰਫ਼ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਣੀ । ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਭਰ ਆਈਆਂ, ਪਰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਡਿੱਗਦੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਹੰਝੂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿਤੇ । ਇਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਤੇਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋਰ ਇਵੇਂ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜੇ ਭਰਮੱਟਾ — ਨਾਇਕ ਆਕੇ ਨਾਂ ਕਹਿੰਦਾ “ਪੁਰੋਹਿਤ ਹੋਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਜਲਦੀ ਕਰੋ, ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮਹੂਰਤ ਨਿਕਲਦਾ ਜਾਂਦੈ ।”

ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਕਪੜੇ ਪੁਆਕੇ, ਫਿਰ ਚੌਕੀ ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਤੇ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਉਸਦੀ ਆਰਤੀ ਕਰਨ ਲਗੀਆਂ ਆਰਤੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਨ ਦੇ ਪੱਤੇ ਭਿਉਂਕੇ ਉਸਤੋਂ ਵਾਰਕੇ ਨਜ਼ਰ ਉਤਾਰੀ । ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਮੰਦਿਰ ਤੋਂ ਆਏ ਸੰਪੂਰ ਤੇ ਵਿਭੂਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਇਆ । ਉਹ ਮੁਕਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਭੋਜਨ ਪਰੋਸੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਭੋਜਨ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਘਰੋਂ ਕੋਈ ਨਾਂ ਕੋਈ ਪਕਵਾਨ ਬਣਾਕੇ ਲਿਆਈਆਂ ਸਨ । ਭੋਜਨ ਪਰੋਸੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਭਜੀਆਂ ਕਿ ਰਾਜਾ ਉਸਦਾ ਲਿਆਂਦਾ ਪਕਵਾਨ ਖਾਏ । ਫਿਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਖੁਆਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਥੇ ਮਿਲਣਾ ਸੀ ।

ਪਰ ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਉਤਸਾਹ ਤੇ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿਤਾ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਪਰੋਸਿਆ ਹੀ ਖਾਵਾਂਗਾ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖਾਵਾਂਗਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੋਈ । ਪਰ ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ ।

ਪੁੱਤਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ, “ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਲਿਆ ।”

“ਠੀਕ ਏ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਹੀ ਪਰੋਸੇ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਥੇ ਬਹਿ ਜਾਣੀਆਂ ਤੈਨੂੰ

ਵੇਖ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪਵੇਗੀ ।” ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਕੁੱਝ ਬਜ਼ੁਰਗ ਤੀਵੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ —

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹਿਕੇ ਖਾਂਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖਾਂਗੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗੀ । ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਰੋਸੇ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਰੱਜਕੇ ਖਾ ਲਵੇ ।” ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਉਥੇ ਬੈਠੀਆਂ ਸਾਰੀ ਉਠਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਨਿੰਗਵਾਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕੀ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ।

ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਥਾਲ ਰਖਿਆ

ਰਸੋਈਏ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ — ਨਿੰਗਵਾ ਆਕੇ ਪਰੋਸੇ — ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਖਲੋਤੀ ਰਹੀ —

“ਮਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ, ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ ਕਿ ਕੀ ਆਖੇ । ਮੂੰਹੋਂ ਗਲ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਨਿਕਲ ਆਏ । ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਨਾਂ ਪੈਣ, ਉਸ ਪੁੱਤਰ ਵਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਅਖਾਂ ਪੂੰਝ ਲਈਆਂ । ਖੀਰ ਪਰੋਸਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਇਕ ਕੜਛੀ ਖੀਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਸਾਰੀ ਥਾਲੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਇਹ ਵੇਖ ਪਰੋਸਣ ਲਈ ਝੁਕੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿਕੇ ਗਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਆ ਗਏ ਸਨ — ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਖੀਰ ਲੈਕੇ ਚੱਖੀ — “ਅੰਮਾ ਇਹ ਖੀਰ ਕਿਸਨੇ ਬਣਾਈ ਹੈ ?” ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ । “ਮੈਂ — ਕਿਉਂ — ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਬਣੀ ?” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਖੀਰ ਏ, ਨਿੰਗਾ ਲੂਣ ।” ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਖੀਰ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ।” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਹੂੰ, ਮਾਂ ।”

“ਹੋ ਸਕਦੈ, ਅਜ ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਖੀਰ ਵਿੱਚ ਖੰਡ ਪਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲੂਣ ਪਾ ਦਿਤਾ — ਛੱਡ ਦੇਹ ਨਾਂ ਖਾਹ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਜਾਣ ਲਗੀ ।

“ਨਹੀਂ ਅੰਮਾ, ਇਹ ਗਲ ਨਹੀਂ, ਖੰਡ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪਾਈ ਏ, ਤੇਰੇ ਅਥਰੂ ਡਿੱਗ ਡਿੱਗਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲੂਣਾ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ । ਤੂੰ ਹੱਸਦੀ ਹੱਸਦੀ ਪਰੋਸ ਤਾਂ ਖੀਰ ਮਿੱਠੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅੰਮਾ ।” ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਹੋਰ ਭਰ ਆਇਆ ।

“ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਐਨਾਂ ਮਿੱਠਾ ਏ ਪੁੱਤਰ ?” ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਹਾਂ ਮਾਂ, ਤੇਰਾ ਹਾਸਾ ਸ਼ੱਕਰ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿੱਠਾ ਏ, ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਿਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਿੱਠਾ ਏ ।”

ਹਸਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਐਨਾਂ ਮਿੱਠਾ ਏ ਪੁੱਤਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਸਟੀ ਆਂ । ਤੂੰ ਰੱਜਕੇ ਖਾਹ । ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਐ, ਰਾਜਾ ਬਣ ਚਲਿਐ ਤੇ ਅਜੇ ਤਕ ਹੱਸੀ ਠੱਠਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ । ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਖਾਹ, ਅਜ ਦੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਅੱਪਾ ਕੋਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਝੜਕਾਂ ਨਾ ਪੁਆਈਂ ।” ਨਿਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਬਸ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਸਦੀ ਹੋਈ ਪਰੋਸ । ਮੇਰੇ ਦੁਰਗ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਦ ਵੀ ਨਾ ਰੋਈਂ । ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ ਤੈਨੂੰ ਰੁਆ ਦੇਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ । ਨਾਂ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਸਵਰਗ ਚਾਹੀਦੈ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਇਦਾ ਕਰ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾਵਾਂਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ — ਤਿਮਪਾ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਹ” ।

“ਐਨੀਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਲਈ ਐਡੇ ਵਡੇ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸਹੁੰ । ਸਹੁੰ ਨਾ ਪਾ । ਤੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿਹੈ, ਉਵੇਂ ਕਰਾਂਗੀ । ਤੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਰੋਟੀ ਖਾਹ ।” ਨਿਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਬਸ ਹੁਣ ਠੀਕ ਏ — ਹੁਣ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸ” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਖਾਂ, ਮਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ, ਨਿਗਵਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਮਦਕਰੀ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ।

“ਅੱਜ ਦਾ ਖਾਧਾ ਖਾਣਾ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗਾ ਅੰਮਾ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮਦਕਰੀ ।”

ਖਾਣਾ ਮੁਕਾਦਿਆਂ ਹੀ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਆਏ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ । ਉਸ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਕਢਾਈ ਵਾਲਾ ਕੁੜਤਾ ਪੁਆਇਆ । ਉਪਰ ਚਿੱਟੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਸ਼ਾਲ ਉਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਪਾਈ । ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਗਨ, ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀਰਿਆਂ ਦੇ ਵਾਲੇ, ਸਿਰ ਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਜਰੀ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਾਲੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪੱਗ ਰਖੀ । ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਛੇ ਲੜੀਆਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ । ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਗ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀਰੇ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਕਲਗੀ ਟੰਗੀ । ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਖ਼ੀਨਖ਼ਾਬ ਦੀ ਪੇਟੀ ਬੰਨੀ — ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮਿਆਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਟਾਰਾਂ ਟੰਗ ਦਿਤੀਆਂ । ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਜੜਾਊ ਜੁੱਤੀ — ਸਭ ਪਹਿਨਾਕੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਲਿਆਕੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ । ਸਿਰ ਤੇ ਇਕ ਬੰਦਾ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਲਾਲ ਫੁੰਮਣਾਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸਫ਼ੈਦ ਰੰਗ ਦਾ ਛਤਰ ਲੈਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਵੇਸ ਭੂਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਗਦਾ ਉਹ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੰਮਿਆ ਹੋਵੇ । ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਆਏ ਪੁਰੋਹਿਤ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਰੋਹਿਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਾਲ ਵਿੱਚ ਆਰਤੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਰੱਖ ਕੇ

ਆਰਤੀ ਉਤਾਰੀ । ਉਸ ਬਾਲੀ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਬੈਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਦੇ ਖੁੱਕ ਭਰ ਭਰ ਪਾਏ । ਜਦੋਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਉਤਾਰ ਲਈ ਤਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਨਾਰੀਅਲ ਤੋੜੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਟਵਾਰੀ, ਪੰਚ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ, ਆਦਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਪਾਏ, ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਅਨੁਸਾਰ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਈ ।

ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਭੇਟ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਦੂਰ ਖਲੋਤਾ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਉਡੀਕਦਾ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਕਸਰਤ ਕਰਵਾਂਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਹਿਲਵਾਨ ਆਪਣੇ ਡੌਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟਾਂਦਾ ਮਦਕਰੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਿਆ । ਆਪਣੇ ਡੌਲਿਆਂ ਜਿਡਾ ਮੋਟਾ ਫੁਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਉਸ ਮਦਕਰੀ ਦੇ ਗਲ ਪਾਇਆ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦੋ ਨਿੰਬੂ ਫੜਾਏ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਿੰਜੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੱਜ ਪੱਜਕੇ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਦਾ ਬੋਲਿਆ — “ਮਦਕਰੀ !”
“ਦਸ ਬਾਬਾ !”

“ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਦੋ ਹੀ ਗਲਾਂ ਦਸਾਂਗਾਂ ਭੁਲੀਂ ਨਾਂ !”

“ਦਸ ਬਾਬਾ ਉਹ ਕੀ ਨੇਂ ?” “ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਕੁਸ਼ਤੀ ਪਾੜੇ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ, ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਚਲਿਆਂ । ਰਾਜੇ ਦਾ ਅਰਥ ਰੋਜ਼ ਲੜਾਈਆਂ, ਯੁੱਧ । ਕਦੀ ਵੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਤਰੂ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਨਾ ਵਿਖਾਕੇ ਆਵੀ, ਮੌਤ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਯੋਧੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰੀ, ਜੀਵੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਂਗ । ਇਸ ਕੁਸ਼ਤੀ ਪਾੜੇ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਰਖੀ । ਬਸ ਮੈਂ ਦੇਨੀ ਹੀ ਗਲ ਕਹਿਣੀ ਸੀ । ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਭੁੱਲੀ । ਜੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਰ ਤੈਨੂੰ ਪਾਇਆ ਯਾਂ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਗਲ ਪਾਇਆ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਮਦਕਰੀ ਦਾ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿੱਠ ਪਲੋਸੀ—

“ਉਂ ਹੁ ਤੇਰੀ ਗਲ ਮੈਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗਾ ਬਾਬਾ — ਕੁਸ਼ਤੀ ਪਾੜੇ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਣ ਲੱਗਾ ।” “ਤੇਰੀ ਦੇਨੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ ।” ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁੱਛ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਪਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗਲ ਪੱਥਰ ਤੇ ਲੀਕ ਵਾਂਗ ਉਕਰ ਗਈ ਸੀ ।

ਸ਼ੋਭਾ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਵਜਦਿਆਂ ਹੀ ਚਿੱਟੀ ਅੰਬਾਰੀ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਆਕੇ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅਗੇ ਖਲੋ ਗਿਆ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਰਟਾਮ ਕੀਤੀ । ਨੌਕਰ ਨੇ ਲਕੜੀ ਦੀ ਪੌੜੀ ਫੜੀ ਤੇ ਮਦਕਰੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਅੰਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਜੇ ਜੇ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਂਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਖੰਡੇ ਦੇ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਈ ।

“ਅੰਮਾ” — ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਵਾਜ ਮਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੇ ਜੈਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਨਾ ਦਿਤੀ । ਹੰਝੂ ਪੁੰਝ ਕੇ ਫਿਰ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਅੰਬਾਰੀ ਹਾਥੀ ਅਗੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਵਾਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਉਬੱਵਾ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲੈਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਜਲੂਸ ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਸੀ, ਉੱਬਵਾ ਨਾਗਤੀ ਨਾਇਕ ਦੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਗੀ ।

ਹੋਨਵਾ ਨੂੰ ਦਸ ਵਾਰੀ ਬਾਹਰ ਭੇਜਿਆ ਵੇਖ ਆ ਗਏ ਨੇ ? ਰਾਜੇ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਏ ? ਹੁਣ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਪੁੱਜੇ ਹਨ ? ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਉਡੀਕਦੀ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਹੋਨਵਾ ਦੱਸਦੀ —

“ਅੱਵਾ, ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਰਜਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਈਆਂ ਦਸ ਦਸ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹਨ — ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਣ ਤਾਂਈ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਤਾਂਈ ਉਡੀਕਦੀ ਅੰਮਾਂ ਤੂੰ ਥੱਕ ਜਾਵੇਗੀ — ਖਾਣਾ ਖਾਕੇ ਤੂੰ ਅਰਾਮ ਕਰ । ਜੇ ਜਾਗਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਈਂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਵੇਗਾ ਹੀ ਨਾਂ —”

ਹੋਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਨਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਪਰ ਨਾਗਤੀ ਕਿਤੇ ਇਹ ਗਲ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ।

“ਜੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨੀਂਦ ਕਿਤੇ ਆਉਂਦੀ ਏ । ਸੌਣ ਲਈ ਬਥੇਰਾ ਵਕਤ ਪਿਆ । ਕਲ ਨਹੀਂ — ਅੱਜ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਰਾਂ । ਅਜ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਣੀ ਏ, ਉਹ ਤਾਂ ਬੇਹੱਦ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਜਲੂਸ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਉਹ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਗਈ । ਜਲੂਸ ਜਦੋਂ ਮਹਿਲ ਕੋਲ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਉਡੀਕਦੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੱਕ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਐਨਾਂ ਚਿਰ ਲਗਾਤਾਰ ਬੈਠਣ ਦੀ ਆਦਤ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲਭਾਦਾ ਉਹ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਉਸਨੂੰ ਭੁੱਖ ਵੀ ਬੜੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਵਕਤ ਲੰਘ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਭੁੱਖ ਮਰ ਗਈ । ਬਕਿਆਂ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਬੈਠਾ ਸੌਦਾ ਪਿਆ ਸੀ । ਦੂਰ ਖਲੋਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੰਬਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਬੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾ ਉਸਨੂੰ ਨਾਗਤੀ ਕੋਲ ਲੈ ਆਂਦਾ ।

ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਨਾਲ ਅਲੰਕਾਰਿਤ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਜੀਅ ਭਰਕੇ ਵੇਖਿਆ ।

ਉਹਨਾਂ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ । ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਉਸ ਕਿਹਾ । ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਤੀ “ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਅ, ਸਦਾ ਸੁਖੀ ਰਹੋ ।” ਏਨੀ ਗਲ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਰਖਿਆ ਗਰਮ ਦੁਧ ਉਸਨੂੰ ਪੀਣ ਲਈ ਦਿਤਾ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੁਧ ਪੀ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ।

“ਬੜਾ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਬੱਚਾ, ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਜਾ ਬਨਣਾ ਚੋਖਾ ਔਖਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਸਵੇਰੇ ਗਰਮ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾ ਲਵੋਗਾ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਬਕਾਵਟ ਉਤਰ ਜਾਵੇਗੀ । ਹੁਣ ਇਥੇ ਹੀ ਖਾਣਾ ਖਾਕੇ ਸੌ ਜਾਹ । ਨਵੀਂ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਵੇਖਕੇ ਘਬਰਾਈ ਨਾਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਹੋਨਵਾ ਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰੀ — “ਹੋਨਵਾ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰਵਾ । ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਇਥੇ ਹੀ ਭੋਜਨ ਲਿਆ ਕੇ ਪਰੋਸਣ ਲਈ ਕਹਿ । ਨਾਲੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਭੋਜ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਾਉਣ ਲਈ ।” ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਭਾਰੀ ਪਗੜੀ ਲਾਹਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖ ਦਿਤੀ ।

“ਲੱਤਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਕਰ ਲੈ, ਬੈਠਿਆਂ ਬੈਠਿਆਂ ਤਾਂ ਪਿੱਠ ਆਕੜ ਗਈ ਹੋਣੀ ਦੇ ।”

ਉਸਦੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਲੇਟਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਆਪ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲਿਟਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਕੋਲ ਪਏ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਲੰਮੀ ਪੈ ਗਈ ।

ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਤਾਂਈ ਹੋਨਵਾ ਖਾਣਾ ਲੈਕੇ ਆਈ ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਪਲੰਘ ਤੇ ਅਤੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਘੁਕ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ ।

ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁਤਿਆ ਪਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੋਨਵਾ ਦਾ ਮਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀਤਾ । ਲਿਆਂਦਾ ਖਾਣਾ ਉਸ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ । ਦੋਵਾਂ ਤੇ ਕੰਬਲ ਪਾਏ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾਕੇ ਸੌ ਗਈ ।

9

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ । ਜਦੋਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਖੁਲੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਚਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸਜਿੱਤ ਛੱਤ ਤੇ ਪਈ । ਉਸਨੂੰ ਉਪਰੀ ਥਾਂ

ਜਾਪੀ । ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਅੱਖਾਂ ਗੁਮਾਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਤਾਂ ਉਵੇਂ ਜਾਪਿਆ । ਰਾਜਮਹਿਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਠਾਠ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜਿਆ, ਸੌਣ ਦਾ ਕਮਰਾ — ਆਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਚਿੱਤਰ ਵਸਤਾਂ, ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਲਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਦੀਪਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕਦੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਚਿਤਰ । ਇਹ ਉਧਰ ਸੁਖਾਸਟ ਪਏ ਸਨ — ਛੱਤ ਤੋਂ ਲਟਕਦੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਬਤੀਆਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ, ਸੰਗਮਰਮਰ, ਦੰਦ ਖੰਡ ਤੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ — ਇਕ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲਗਦਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੁਫਨ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਹ ਬੜੇ ਕੂਲੇ ਕੂਲੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਬੋਹੜੀ ਦੂਰ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਬਿਰਧ ਨਾਗਤੀ ਬੈਠੀ ਦਿੱਸੀ ।

“ਇਹ ਅਪਰਿਚਿਤ ਬਿਰਧ ਇਸਤਰੀ ਕੌਣ ਸੀ ?”

ਅੱਖਾਂ ਮੱਲਕੇ ਉਸ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਖਾਂ ਖੋਲਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਕਲ ਰਾਤੀ ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਸ ਗਲਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ । ਗਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਸੌ ਗਿਆ, ਇਹ ਯਾਦ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅਨਜਾਣ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਉਹ ਅਬੱਤਵਾਹੇ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ।

ਆਪਣੇ ਵਲ ਡੌਰ ਡੌਰ ਹੋਕੇ ਸੁਆਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਲਈ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ, “ਐਨੀਂ ਘਬਰਾਹਟ ਕਿਉਂ ? ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਉਪਰੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਹੀ ਏ । ਸਵੇਰੇ ਉਠਦਿਆਂ ਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਪਲੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਗੀ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ । ਬੜੇ ਮਿਠੇ ਪਰ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਗਲ ਕਰਦੀ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਂਦੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ । ਉਹ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲ ਪਈ, “ਐਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਕੇ ਸਵੇਰ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾਕੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਕੇ ਆ । ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜਾ ਸਮਾਂ ਪਿਆ ਹੈ ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੀ ਹੋਨਵਾ ਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰੀ, “ਹੋਨਵਾ ਛੋਟੇ ਨਾਇਕ ਲਈ ਇਹ ਨਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਏ । ਇਥੇ ਦੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਨਵੇਂ ਹਨ । ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਸਭ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰ ਦੇਈਂ । ਜਦੋਂ ਇਹ ਨਹਾ ਧੋ ਬੈਠਣ ਤਾਂ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਾਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਵੀਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਵਲ ਮੁੜੀ । “ਕੁਛ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੰਗਣ ਵਿੱਚ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ । ਕੋਈ ਗਲ ਹੋਵੇ, ਹੋਨਵਾ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਲੈਣਾ । ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾਕੇ ਵਿਹਲੇ ਹੋਕੇ ਆ ਜਾਵੇ । ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ ।”

ਉਸਦੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਣ

ਦੀ ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਉਸਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਗਿਆ — ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹੇ ਉਸ ਉਠਕੇ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹਕੇ, ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹੇਂਠਵਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ ਬੋਹੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਅਗੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਉਛਲ ਉਛਲ ਪੈਂਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਗਈ।

“ਉਹ ਕੌਣ ਨੇ” ? ਉਸ ਹੇਂਠਵਾ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ।

“ਉਹ — ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ — ਪਰ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਤੇਰੀ ਪੜਦਾਦੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਅਜ ਤੋਂ ਉਹੀ ਤੇਰੀ ਮਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਬਣ ਰਹੇ ਹੋ।” ਸਾਰਾ ਕੁੱਛ ਸਮਝਾਕੇ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਬਦਲਾਉਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਈ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਜਾਨਕਲੂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਲੋਕੀ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਲ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਸ ਮਹਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ ਉਦੋਂ ਤਕ ਤਾਂ ਠੀਕ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਡੰਗਰਾ ਦਾ ਕੋਠਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੌਂਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਈ ਨੌਕਰ, ਨਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਸਜਾਵਟ ਦੇ ਕੀ ਕਹਿਣੇ, ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਂਡਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ — ਫਰਸ਼ ਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਐਨਾਂ ਅਭੰਬਰ — ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਮਲਟ ਵਾਲਾ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਤੇਲ, ਉਸ ਤੇਲ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਗੰਧਿਤ ਪਾਉਡਰ ਪਿੰਡਾ ਪੂੰਝਣ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਕਿਨੇ ਕੂਲੇ ਕੂਲੇ — ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਬਾਠ ਸੀ। ਨਹਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈਣ ਗਿਆ। ਪੂਜਾ-ਘਰ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ ਜਕਟਾਚਾਰੀ ਦਾ ਘੜਿਆ ਮੰਡਪ ਹੋਵੇ। ਕਿਹਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੰਡਪ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਚਾਂਦੀ ਸੋਨਾ, ਦੰਦ ਖੰਡ, ਚੰਦਨ, ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਸਤੇ ਸਨ। ਕਪੜੇ ਬਦਲਾਉਣ ਲਈ ਜਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆ, ਉਸਦੀ ਸਜਾਵਟ ਵੀ ਉਦੋਂ — ਜੇ ਪੂਜਾ ਘਰ ਚੰਦਨ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਮਰਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਘਰ। ਜਿਧਰ ਵੇਖੋ ਆਪਣਾ ਹੀ ਚਿਹਰਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ।” ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵੇਖ ਵੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਹੇਂਠਵਾ ਉਸਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਹ ਉਬੱਵਾਨਗਤੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂਦੀ ਉਹ ਵੀ ਨਹਾਕੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਾਕੇ, ਸ਼ਿਵਪੂਜਾ ਮੁਕਾਕੇ ਬੈਠੀ ਸੀ। ‘ਨਾਗਤੀ ਉਮਰ, ਵਿੱਚ ਤੇਰੀ ਪੜਦਾਦੀ ਦੀ ਲਗਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।’ ਹੇਂਠਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੁਧ ਚਿੱਟੇ ਵਾਲ ਤੇ ਝਰੜੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਇਹ ਗਲ ਠੀਕ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ, ਬੈਠਣ ਦਾ ਢੰਗ ਕਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਰਾਣੀ ਲਗਦੀ ਸੀ —

ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ — ਢਿੱਲਾ ਚਿੱਟਾ ਰੋਸ਼ਮੀ ਕੁੜਤਾ, ਜ਼ਰੀ ਦੀ ਕਿਨਾਰੀ ਵਾਲੀ ਧੋਤੀ,

ਮੱਥੇ ਤੇ ਚੰਦਨ ਦਾ ਟਿੱਕਾ, ਲਾਕੇ ਆਏ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਦੇ ਕਸਰਤ ਨਾਲੇ ਕਮਾਏ ਡੋਲੇ ਪੱਟ, ਭਰਵੀਂ ਛਾਤੀ, ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿਚੋਂ ਉਭਰ ਉਭਰ ਪੈਂਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਵੇਖਕੇ — ‘ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਜੰਮਿਆ ਹੀ ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਲਈ ਸੀ — ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਉਮਡ ਆਇਆ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ — “ਨਹਾਉਣਾ ਖਾਣਾ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਐ, ਰੱਜਕੇ ਖਾਧਾ ਏ, ਕਿ ਅੰਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਭੁੱਖਾ ਹੀ ਉਠ ਆਇਐ।” ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ।

ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਗਈ।

“ਸਭ ਕੁੱਝ ਚੰਗਾ ਸੀ — ਪਰ ਅੰਮਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਪਕਾਏ ਖਾਣੇ ਵਰਗਾ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।” ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲੁਕਾ ਛਿਪਾ ਦੇ ਸਿੰਧੀ ਦਿਲ ਦੀ ਗਲ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਗਤੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਮਹਿਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਵੇਖਕੇ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੁਲਿਆ ਜੋ ਗਲ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸਿੰਧੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਪਸੰਦ ਆਇਆ।

ਤੈਨੂੰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਤੇਰੀ ਗਲ ਠੀਕ ਏ, ਬਗਾਨੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਮਾਂ ਦੇ ਰੁਖੇ ਸੁਖੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਛਡਕੇ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਲਗੀ।

“ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਥੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਤਰੀਕਾ ਏ।”

“ਉਹ ਕੀ ਏ?”

“ਮੈਨੂੰ ਪਰੋਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਬਿਲੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਆਈ ਤੇ, ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕੀ ਮਹਿਲ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਪਰਦਾਇ ਹੈ? ਪਹਿਲਾਂ ਬਿੱਲੀ ਨੂੰ ਖੁਆਕੇ ਫਿਰ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਖੁਆਉਂਦੇ ਹਨ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ “ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗਲ ਨਹੀਂ— ਨਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਸੰਪਰਦਾਇ ਹੈ। ਪਰ ਤੂੰ ਇਸਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ, ਇਹ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਗਲ ਏ। ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਲੋਕੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ, ਖਾਣੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਯਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਂ ਪਾ ਦੇਣ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਖਾਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਆਕੇ, ਵੇਖਕੇ ਫਿਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਖੁਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਿੱਲੀ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸੁਹਾਗ ਉਜੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।” ਉਥੋਂ ਵਾ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਦਸਿਆ।

“ਤੱਦ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਬਨਣਾ ਬੜਾ ਖਤਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਗਿਆ ਡਰ, ਸੌਣ ਲਗਿਆ ਡਰ, ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਲਗਿਆ ਡਰ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਪਦਵੀ

ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰਹਿੰਦੀ ਦੇ ? ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਕੇ ਤਾਂ ਇਸਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾਂ ਚੰਗੇ ।”

“ਤੇਰੀ ਅੰਮਾ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਜੰਮਣ ਲਗਿਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ਸਨ, ਪਤੇ ? ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਉਸ ਤੈਨੂੰ ਜੰਮਿਆ । ਪੀੜਾਂ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਔਰਤ ਕਿਉਂ ਬਣੀ, ਪਰ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ ਸਭ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਔਰਤ ਇਸਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੀ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਬਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਜਿਹੜਾ ਏਨੀ ਕੁ ਗਲ ਤੋਂ ਹੀ ਡਰ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਕਲ ਯੁਧ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰੇਗਾ । ਭੱਜਕੇ ਅੰਮਾਂ ਦੇ ਪੱਲੂ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਜਾਵੇਗਾ ।” ਉਸਨੂੰ ਚੋਭ ਮਾਰਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਰਦ ਜੰਮਿਆ ।” ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਨਾ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਗਲ, ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਧੌਂਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਸਭ ਵੇਖਣ ਲਈ ਹੋਰ ਬਥੇਰੇ ਬੰਦੇ ਹੋ ਨੇ । ਤੇਰੇ ਸੱਚਣ ਲਈ ਹੋਰ ਬਥੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਉਹ ਤਾਂ ਖ਼ੈਰ ਅਗੋਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ । ਹੁਣ ਇਹ ਦਸ — ਕਿ ਇਥੇ ਰਹੇਗਾ ਕਿ ਗਲ ਗਲ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹੇਗਾ ?” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ।

“ਜੇ ਮੈਂ ਆਖਾਂ ਅੰਮਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਝੂਠ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਬੁਲਾਇਐ, ਨਾਂ ਉਸ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਜੰਮਣ-ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ, ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ?” ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿਤਾ । ਪਿੰਡੋਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਸਰਤ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਗਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਏ, ਡਰ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਹੁਣ ਇਹ ਗਲ ਛੱਡ । ਆਪਣੀ ਅੰਮਾ, ਅੱਪਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸ । ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਰੁਖ ਬਦਲਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ । ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੋਨਵਾ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਹਨ ।”

10

“ਨਾਇਕ ਹੁਰੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਚੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ?”
ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰੱਸਿੰਘਪਈਆ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਸਦੇ

ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਉੱਭੀਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਥੋਂ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਆਕੇ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛਣ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ।

“ਜੱਚ ਗਏ ਹਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਫਿਰ ਕੀ ਦਸਾਂ ?”

ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੋ ਨਾਂ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਜੱਚਿਆ ਸੀ । ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਅਖੀਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ । ਮਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜੱਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੱਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

“ਅੰਬਾਰੀ ਵਿਚ ਬਹਿਕੇ ਆਏ ਨਾਇਕ ਸਭ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੱਚ ਗਏ” ।

“ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਲ ਤੁਸੀਂ ਨਾਂ ਕਰੋ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ । ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਸੌਂਕੜੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋ । ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਬੰਦਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਲੁਕਾ ਛਿਪਾਅ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਸਾਫ ਸਾਫ ਦਸ ਦਿਉ ।”

ਪੱਥਰ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਹੈ, ਮੂਰਤੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਰੂਪ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਗਲ ਹੋਈ ਨਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਜਾਪਿਐ । ਇਸ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਘੜਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋ । ਇਸ ਲਈ ਪੱਥਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ।” ਉਥੋਂ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਗਲ ਕਹਿਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਬੜਾ ਭਾਰ ਪਾ ਦਿਤੈ । ਸਭਤੋਂ ਵੱਡੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋ । ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਢਾਲਣਾ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ।”

“ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਨਦੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗੀ । ਪਰ ਭੰਨ ਘੜਕੇ ਤਰਾਸ਼ਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ । ਰਾਜ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਜਾਨਦੇ ਹੋ । ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾਂ ਸਿਖਾ ਸਕਦੀ । ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਜਿੰਮਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ਹੈ ।” ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਕੁੱਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਸਭ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ “ਪਰ ਸਿਖਣ ਲਈ ਨਾਇਕ ਵੀ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣ । ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਖਲੋਣ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ।”

“ਰਖਣੀ ਪਏਗੀ — ਰਹੇਗੀ ।” ਬੜੀ ਰੁਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਥੋਂ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਤਾਂ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਿਠਾਇਆ । ਉਸਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹਰ ਸਿਖਿਆ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ । ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ

ਪਰਜਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ । ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਬੱਚ ਸਕਦਾ । ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਬੁਧੀ ਦੀ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੀਜ ਨਹੀਂ ਪਲੱਰ ਸਕਦੇ । ਇਸੇ ਲਈ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਕੁੱਛ ਸਿਖਾਵਾਂਗੇ, ਉਹ ਸਿਖ ਜਾਣਗੇ । ਸਿਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਮੇਰਾ- ਬਾਕੀ ਸਭ ਤੁਹਾਡਾ । ਉਸਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਨੂੰ ਜਚਨਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ । ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਇਆ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਚੇ ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਵੇ । ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਦਿਉ । ਰਣ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੁਸ਼ਲ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿਉ । ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੱਪਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਖੋ । ਬਸ ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਇਹ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਰਗ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਨਾ ਬਣੇ । ਅੱਗੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਜਾਨਦੇ ਹੋ ।”

ਉਹ ਥੋਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਨਰਸਪਈਆ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵਾਂ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਬੁਢਾਪੇ ਤੇ ਗਮ ਦੇ ਭਾਰ ਥੱਲੇ ਦੁਹਰੀ ਹੋਈ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਬਿਰਧ ਦੇਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਆ ਗਈ ਦਿੱਸੀ । ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ, ਐਨੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ, ਅਗੋਂ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇੱਛਾ —” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਗਲ ਇਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਰਾਜਨਿਤਲਕ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਹੈ ।” “ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਅਣਕੱਜੀ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ । ਅਜ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਹੈ । ਉਹੀ ਦਸੱਟ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਜ ਇਥੇ ਆਇਆ ਸਾਂ ।”

“ਕਿਹੜਾ ਦਿਨ ਦਸਿਆ ਹੈ”

“ਹਾੜ ਦੀ ਦੁਆਦਸ਼ੀ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਦਸਿਆ ਹੈ ।”

ਇਹ ਦਿਨ ਤਾਂ ਬੜਾ ਨੇੜੇ ਹੈ. ਬੜੀ ਭੱਜ ਦੌੜ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਵੇਗੀ । ਉਬੱਵਾ ਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਜੇ ਇਹ ਕੰਮ ਅਜ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਣੀ ਸੀ । ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ । ਸਿੰਘਾਸਣ ਬਹੁਤੇ ਦਿਨ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਚਾਰੋ ਪਾਸਿਉਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਭੁਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਧਰ ਤਾਕ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਤਖਤ ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਖਤ ਪੋਲੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ, ਯਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਭੁਖ ਲਹੁਣ ਲਈ ਸਾਰੀ ਸੱਜ ਧੱਜ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਾਹਦੇ

ਲਈ ਢਿੱਲ ਪਉਣੀ ਹੈ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ । ਪਰ ਖ਼ਜਾਨੇ ਦਾ ਅਜੱਖਾ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਸਭ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਦੇਰ ਏ, ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਗੇ । ਅਗੋਂ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਜਾਣਗੇ ।”

“ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਹਿਕੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਾਂ । ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੀਕ ਲਗਦੈ, ਉਵੇਂ ਕਰੋ । ਭੱਜ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਤਿਲਕ ਦੀ ਰਸਮ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ।”

“ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਕਿਹੜਾ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜੇਗਾ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਹੈ । ਅਗੋਂ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਜਿਵੇਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਏਨਾਂ ਕਹਿਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸਾਂ । ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਲਾਂ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ । “ਠੀਕ ਏ, ਜਾਉ, ਮੇਰੀ ਗਲ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਉਤਸਾਹ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ?” ਹਸਦਿਆਂ ਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ । ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ, ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨਗੇ ਉਹ — ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੋਈ ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਲ ਵੇਖਦੀ ਬੈਠੀ ਰਹੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ —

ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਉਭਰ ਆਈਆਂ ਉਸ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬਾਰੇ ਸੁਫਨੇ ਵੱਖਣੇ ਸੁਰੁ ਕਰ ਦਿਤੇ ।

11

ਉਸ ਦਿਨ,— ਜਿਸ ਦਿਨ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾ ਦਿੱਤਾ । ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਕਲਸ਼ ਤੇ ਚੂੜਨਾ ਫੇਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਕਲਸ਼ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਵੱਡੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਣੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਰੰਗ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਲਗਦਾ ਸੀ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਲਈ, ਉਸ ਦਿਨ, ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ‘ਦੇਵਤੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਤਰ ਆਏ ਸਨ ।’

ਰੰਗਈਆ ਦੀ ਗਲੀ ਤੇ ਸਿਧਈਆ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਗੇ ਬਣਾਏ ਹਰੇ ਮੰਡਪ, ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦਨਵਾਰ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਇੰਜ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਨੰਦਨਬਨ ਹੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਤਰ ਆਇਆ ਸੀ ।

ਲਾਵਣੀਆਂ ਤੇ ਡੰਡਕੜਿਆਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਚੌਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਸ ਦਿਨ ਹਾਸੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਝੂਲੇ ਵਿੱਚ ਝੂਲ ਰਹੇ ਸਨ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕ—

ਉਸ ਦਿਨ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਪਾਟੀ ਧਾਟੀ, ਸ਼ਰਬਤ ਤੇ ਮਿਠਾਈਆਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਸੰਦੂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਠੱਪਕੇ ਰਖੀਆਂ ਰੰਗੀਨ ਸਾਹੜੀਆਂ ਤੇ ਬਲਾਊਜ਼, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂਭਕੇ ਰਖੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਉਸ ਦਿਨ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣ ਗਏ — ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਰੰਗੀਨ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ।

ਰਾਜਤਿਲਕ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਚੜਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਉਸ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਦਸਣ ਲਈ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਯਾਂ ਗਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹਿਕੇ ਆਏ ਸਨ । ਉਸ ਦਿਨ ਇਕ ਕਦਮ ਅਗੇ ਵੱਧਣ ਲਈ ਦਸ ਖਿਣ ਉਡੀਕਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ —

ਬੁਲਾਏ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰ, ਵਧੀਆ ਵੇਸ਼ਭੂਸ਼ਾ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਯਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਯਾਂ ਪੈਦਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਲਗਦਾ ਸੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਏ ਤੋਹਫਿਆਂ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆਣ ਲਈ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੋੜ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਹਾਥੀ ਘੋੜਿਆਂ, ਤੇ ਬੈਠੇ, ਦਾਸ ਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜੁਕਾਏ ਥਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਤੋਹਫੇ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਰਗ ਵਲ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦਨਵਾਰ, ਮੰਡਪ, ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਝੰਡੇ, ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਕਪੜੇ ਪਾਈ ਲੋਕ, ਵਿਚਕਾਰ ਤੁਰਦੀਆਂ ਬੈਲ ਗਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਚਦੀਆਂ ਨਾਚੀਆਂ, ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਰਾ ਤਾਰਾਮੰਡਲ ਹੀ ਨਾਟਸ਼ਾਲਾ ਬਣਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ।

ਬੁਰਜੀਆਂ ਤੋਂ ਢੋਲ, ਨਗਾਰੇ ਭੇਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਚਲ ਰਹੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਦਿਨ—

ਸਭ ਮੰਦਰਾਂ ਸ਼ਿਵਾਲਿਆਂ ਚੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਛੈਟਿਆਂ ਸੰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਮੰਗਲ ਧੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਇਹਨਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵੀ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸ਼ਕਵਰਸ਼ 1676 ਭਾਵਸੰਮਤ, ਹਾੜ ਸੁਦੀ ਦੁਆਦਸੀ ਦੇ ਦਿਨ — ।

ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਦੇਸਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਮਟੀਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਤ ਦੈਵੀ ਹੇਮਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਦੇ ਮਿੱਥੇ ਸੁਭਮਹੂਰਤ ਵਿੱਚ ਸੁਨਿਹਰੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ ਰੱਤਨ-ਜੜਿਤ ਮੁਕਟ ਪਾਕੇ ਬਾਲ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸਿਧਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼

ਵਾਲੀ, ਯੂੜ, ਤੇ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਵਿਭੂਤੀ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਈ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਰਾਜਤਿਲਕ ਦੀ ਰਸਮ ਲਈ ਮੰਤਰਉਚਾਰਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜਸਿੰਘਾਸਣ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਰੂਗੀ ਸਵਾਮੀ, ਕੂਡਲੇ ਸ਼ਿੰਗੋਰੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਾਰਦਾ ਪੀਠ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜਦੋਂ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਰਾਜਤਿਲਕ ਦੀ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰਉਚਾਰਣ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਉੱਚੀ ਸੀ, ਜਨਸਮੂਹ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ — ਉਹ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਨਵੇਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸੀ ।

ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਸੈਨਾਪਤੀ ਤੇ ਸੈਨਾਅਧਿਕਾਰੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਵਪਾਰੀ 'ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਚੜ੍ਹਾਏ । ਰਾਜਆਂਗਣ ਨੂੰ ਸੌਨੇ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਂ ਦਾ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਘਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਨੰਦ ਭਰਪੂਰ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਉਮਡ ਆਏ ਅਨੰਦ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਝੂਮਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬੜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਇਹ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ

“ਅਜ ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ, ਮੈਂ ਅਜ ਜਿਸ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬੈਠਾਂ ਹਾਂ, ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਤੇ ਮਹਾਨ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਜਿਆ ਪ੍ਰੇਮ-ਸਿੰਘਾਸਣ — ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਪਦਵੀ ਮੈਨੂੰ ਅਜ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਯੋਗ ਬਨਣ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਸਿਧਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਲਈ ਮੇਰੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚਲੇ ਖੂਨ ਦਾ ਹਰ ਤੁਪਕਾ ਤੁਹਾਡਾ ਕਿਰਤੰਗ ਰਹੇਗਾ — ਮੈਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਉ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ, ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਰਹੇ ।”

ਸਿਖਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਲਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੋਲ ਕੇ ਨਾਇਕ ਬੈਠ ਗਏ ।

ਇਹ ਗਲ ਸੁਨਦਿਆਂ ਹੀ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ ਉਠੇ । ਉਹਨਾਂ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਕਰਨੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਇਸ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਜਭੱਟਾਂ ਨੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ।

ਇਹ ਸਭ ਵੇਖ ਸੁਣਕੇ ਝੰਡੇ ਵਾਲੀ ਬੁਰਜੀ ਤੇ ਲੱਗਾ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਹੱਨੂਮਦਗਰੁਡ ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਰਾਜ ਦਾ ਝੰਡਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋਕੇ, ਤੇਜ਼ ਵਗਦੀ ਛਵਾ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ।

‘ਸਾਡਾ ਰਾਜਾ ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਵੇ’ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਉਥੇ ਕੰਠੇ ਹੋਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕੀਂ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਵੇਖ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਦੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਿੰਗਵਾ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਹਿ ਪਈ । ‘ਹੇ ਮਾਂ ਉਚੰਗਮਾ, ਆਪਣੇ ਜੱਚੇ ਦੀ ਆਪ ਹੀ ਰਖਿਆ ਕਰੀਂ ।’ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ

ਕਰਕੇ ਉਸ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਿਹਾ ।

‘ਤੇਰੀ ਕੀਰਤੀ ਸੂਰਜ ਚੰਦਰਮਾ ਵਾਂਗ ਅਮਰ ਰਹੇ ।’ ਲੋਕਾਂ ਜੀਅ ਭਰ ਭਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿਤੀਆਂ । ਏਨੇ ਨਾਲ ਵੀ ਲਗਦਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ । ਰਾਜਤਿਲਕ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨਸ਼ੌਕਤ ਤੇ ਵੈਭਵ ਦੀ ਯਾਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂਦੀ ਰਪਣ ਲਈ, ਆਈਨਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇਸੱਟਾ ਨੇ ਹਨੂਮਾਨ ਦੇ ਮੰਦਰ ਅਗੇ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਬੂਟਾ ਮੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਦਿਆਂ ਲਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਦੁਧ ਪਾਇਆ । ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨੇੜੇਹੀ, ਮੌੜਕਾਲ ਵਾਲੇ, ਰਾਹ ਤੇ ਕੁੰਚੀਗਨ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਵਸਾਇਆ । ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਰਖਿਆ ਮਦਕਰੀਪਰਾ — ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ।

ਰਾਜਤਿਲਕ ਲਈ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਤੇ ਵੈਭਵ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਹਿ ਰਹੇ ਉਤਸਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਟਦਾ ਗਿਆ । ਲੋਕਾਂ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਲ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੁਹਾਰਾਂ ਮੋੜੀਆਂ । ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰੀਤੀ-ਭੋਜ ਤੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇਕੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ ਜੁਲੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ । ਮਹਿਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਨ ਲਾਉਣ ਲਈ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ ।

ਇਸ ਬੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਨੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਸਿਖ ਲਏ ਸਨ । ਉਸਦੇ ਗਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਂ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਅੱਪਾ, ਅੰਮਾ ਤੇ ਭਰਾ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਛ ਕੁੱਝ ਭੁੱਲ ਗਿਆ । ਹੁੰਝੂ ਵਹਾਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ । “ਅੱਵਾ,” ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ ?”

“ਵਡਿਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਏ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਤੂੰ ਰਾਜਾ ਦੇ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੇਰੇ ਸਿਰ, ਤੇਰੇ ਅੱਪਾ ਤੇ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ’ਤੇ । ਜਾਣਾਂ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਏ, ਜਾਏ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਰਦਾ, ਫਿਰ ਆ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਜਾਨਕੱਲੂ ਕਿਹੜਾ ਦੂਰ ਏ । ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਵਾਜ ਮਾਰੋ ਤਾਂ ਸੁਣ ਜਾਂਦੀ ਏ ।”

ਉਸਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਉਸਦੀ ਗਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਪਰ ਨਾਂ ਗਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਨਾ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਤਸੱਲੀ ਸੀ । ਭਰੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮਨ ਭਾਵੇ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਤੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੱਦ ਵੀ

ਉਹ ਉਥਵਾਨਾਗਤੀ ਕੋਲੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਤਿਮੱਪਾ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਭੇਟ ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਕਲਗੀ ਭੇਜਨੀ ਨਾਂ ਭੁਲਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਰੇ ਹੋਏ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਸੁੰਨਾਪਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

12

ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀ ਚਲੇ ਗਏ — .

ਸੁਸਤ ਸ਼ਰੀਰ, ਸੁਨੇ ਮਨ ਤੇ ਉਦਾਸ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਕਰਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾਪਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ —

“ਕਲ ਮਹਾਰਾਜ ਬੋਹੜਾ ਸਮਾਂ ਕਢਣ ਤੇ ਚਾਵੜੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ।”

ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਰੱਤਵ ਪੱਥ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ।

ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਜਾਕੇ ਚਾਵੜੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ । ਉਸਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਤਦ ਵੀ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸਨੇ ਸਭ ਚਾਵੜੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ — ਕਿਸ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਨੰਕਰ ਕਿਹੜੇ ਸਨ, ਕਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤਨਾ ਹੈ, ਕੀ ਪੁਛਣਾ ਹੈ, ਸਭ ਪਤਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ, ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਗਲ ਤੇ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਦਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਆਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਦੇ । ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਬੜਾ ਖੇਰੋਸ ਤੇ ਵਿਅਰਥ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਮੇਰਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਤਅਲੁਕ ਸੀ । ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਹੀ ਸਨ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ ਮੂਰਤੀ ਹੀ ਸਾਂ । ਉਸਨੂੰ ਲਗਦਾ ਉਸ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਸੀ ।

ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਲਚੱਸਪ ਕੰਮ ਲੱਗਾ ਸੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਪੁੱਛ-ਪੜਤਾਲ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ, ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ । ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਰੰਗਰੂਟ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ । ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਕਵਾਇਤਾ ਕੀਤੀਆਂ । ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਵਿਵਿਧ-ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ

ਦਾ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਉਤਸਾਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸਿਬਲ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਲਹੂ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸਾਹਤ ਵੀ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰ ਨਰਸਪਈਆ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਕੰਮ ਦੀ ਮਹਤੱਤਾ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਖੋਹਲ ਕੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਇਸਦੇ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ, ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸੁਝਾਉ ਦੇ ਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਸਕ ਨਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ । ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ । ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਦਾ ਢੰਗ, ਉਸਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਸੁਝਾਉ ਵੀ ਦਿੰਦੇ । ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਬੜੀ ਸੂਖਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਉਸਦੇ ਸ਼ੌਕ ਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ । ਅੱਡ ਅੱਡ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਹੋ ਗਈ ।

ਸਤਾਂ ਅਠਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਮਦਕਰੀ ਦੀ ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਇਕ ਦਿਨ ਉੱਥੋਂ ਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ

“ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਣ ਯੋਗ ਸਭ ਵਿਖਾਂ ਦਿਤੈ ? ਦਸਟਯੋਗ ਸਭ ਦੱਸ ਦਿਤੈ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ.” ਉੱਥੋਂ ਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

ਇਹ ਕਿਤੇ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ । ਤੱਦ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਕੁੱਝ ਦਿਖਾ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਦੇ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਉਸ ਲਈ ਬੜਾ ਵਕਤ ਪਿਆ ਹੈ ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਹ ਦੱਸੋ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ?”

“ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਦਸਣ ਸਕਣ ਲਈ ਅਜੇ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦੈ ਨਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਏ ।”

“ਉਹ ਤਾਂ ਪਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਦਸੋ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ, ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ।”

ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਅਗੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕਟਾਰ ਦੋਵੇਂ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿ ਪੁਛਾਂ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਟਾਰ ਚੁਨਣ ਵਾਲ ਨੇ । ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਹ ਚੋਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਹੈ ।”

“ਜੇ ਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਹੈ । ਮੈਂ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ । ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਖਤ ਲਈ ਬੜਾ ਯੋਗ ਰਾਜਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ।” ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਉੱਥੋਂ ਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਜਮਾਂਦਰੁ ਹੀ ਬਹਾਦਰ

ਹਨ । ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਅਜ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਵੀ ਉਨੀਂ ਹੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਯੁਕਤੀ ਦੀ । ਸਿਰਫ਼ ਬਾਹੂਬਲ, ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਕੰਪਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰਖਦਿਆਂ ਹੀ ਤਕੜੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਲਈ—ਬੰਦੂਕ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਕਲਮ ਵਿੱਚ ਏ, ਤਿਖੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਤਿਖੀ ਬੁੱਧੀ ਵਧੇਰੇ ਕਾਰਾਗਰ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਦਾਅ-ਪੇਚਾਂ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸ਼ੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਦਾ ਰਾਜ ਹੱਤਪ ਲਿਆ । ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਧਨੀ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਗਦ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁੰਜੇ ਲਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਚਲਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਅਜਿਹੇ ਦਾਅ-ਪੇਚਾਂ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਵਾਰਾ ਬੈਲ ਵਾਂਗ ਕਦੀ ਇਧਰ ਤੇ ਕਦੀ ਉਧਰ ਮੂੰਹ ਮਾਰਦੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਕੁੱਛ ਲਭਦਾ ਦਿਸਦੇ, ਉਹ ਉਸੇ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੇ, ਲੁਕਣ ਮੀਟੀ ਖੇਡਦੇ ਪਏ ਹਨ । ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ । ਭਵਿਖ ਦੀ ਸੋਚ ਛੱਡ, ਜਿਥੋਂ ਕੁਛ ਹੱਥ ਲਗਦੇ, ਉਥੇ ਹੀ ਰਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਰਾਜਨਤੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ । ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰਖਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ ।”

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੂਖਮ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ । ਸਾਡੇ ਨਾਇਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਜਿਹੀ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ । ਨਾਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਸਨੇਹ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਧਾਂਉਣ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨੇ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ । ਧੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਧੀਆਂ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਇਹ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪ ਅਖੀਂ ਡਿਠਾ ਹੈ ।” ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੇ ਕੜਵਾਹਟ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ।

“ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਹੁਣ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਕਟਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਘਟ ਕਰਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਦਾਅ-ਪਚ ਸਿਖਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ।”

“ਠੀਕ ਏ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਲੋਂ ਉਸਾਰਨ ਤੇ ਉਸਰੇ ਕਿਲੇ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ? ਅਸੀਂ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਚਨ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਜੇ ਬੰਦੂਕ ਤੇ ਤੋਪ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਡਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰੇਗਾ ? ਰਾਜਾ ਡਰਾਕਲ ਹੋਇਆ, ਕਰਾੜਾਂ ਵਾਂਗ ਤਕੜੀ ਫੜਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ

ਕਿਲੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਰਾਜਾ ਬਲਵਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇਸ ਬਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ?”

“ਇਕ ਤੁਸੀਂ ਸਿਖਾਉ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮੈਂ ਸਿਖਾਵਾਂਗੀ । ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਸਿਖਾਉ । ਗੱਲ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੁਣਕੇ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਇਐ, ਉਹ ਇਸ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਨਾਮ ਨਾਂ ਕਰੇ ।” ਉਬਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਇਸ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਉੱਚਾ ਰਹੇਗਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਸੰਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਚਿੰਤਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤੀ ।” ਉਬਵਾਨਾਗਤੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ।

13

ਉਸ ਦਿਨ ਤੜਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਖ਼ਾਸ ਅਖ਼ਾੜੇ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਬਰੀਕ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਕਸਰਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਸੀ ਕਿ ਅਖ਼ਾੜੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ-ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਨੌਕਰ ਖਲੋਤਾ ਦਿਸਿਆ । ਨੌਕਰ ਕਸਰਤ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਖ਼ਾੜੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਐ”—

“ਕਿਸਨੇ ਬੁਲਾਇਐ ?” ਭਲਵਾਨ ਨੇ ਪੁਛਿਆ—

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ।”

“ਮਹਾਰਾਜ ਕਸਰਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਅਜੇ ਉਹ ਮੁੱਕੀ ਨਹੀਂ । ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਸਾਰੀ ਮਿੱਟੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਥੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ।”

“ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਕਾਟਨਾਇਕ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖੀ ਸੀ । ਉਹ ਬੋਲੇ ਮੈਂ ਆਪ ਨਹਾਉਣਾ ਧੋਣਾ, ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਸਭ ਛਡਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਸੋ ਤੁਰੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜੋ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਭੱਜਾ ਆਇਆ ।”

“ਅਜਿਹਾ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਪੈ ਗਿਆ ?”

“ਕੰਮ ਕੀ ਏ, ਜੇ ਮੈਂ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਨੌਕਰ ਦੱਸ ਦਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਮੇਰੇ ਧੜ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੀ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਭੇਜ

ਦਿਉ।" ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸੇਵਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਠੀਕ ਏ, ਮੈਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ਏ, ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੀ ਗਲ ਪੁੱਛਕੇ, ਕਲ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਲਾਕੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਗੇ। ਠੀਕ ਏ, ਮਹਾਰਾਜ ਪਿੰਡਾ ਪੁੰਝਕੇ ਆਉਂਦੇ ਨੇ।” ਕਹਿਕੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਉਥੇ ਖਲੋਤੇ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਪੁੰਝਕੇ ਕਪੜੇ ਪੁਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਸੁਣ ਲਈ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਐਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਪਿੰਡਾ ਪੁੰਝ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਪੁਆਏ। ਉਹ ਅਖਾੜੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਘੋੜਾ ਫੜਕੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜਕੇ ਉਹ ਹੁਸ਼ਿਆਰ! ਖਬਰਦਾਰ! ਰਾਹ! ਰਾਹ! ਕਰਦੇ ਅਗੇ ਅਗੇ ਦੌੜਦੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਲ ਦੌੜ ਪਏ।

ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ — ਨਾਲੇ ਜਸੂਸਾਂ ਤੇ ਨਿਗ੍ਹਾ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬੜੀ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਚਾਵੜੀ ਸੀ। ਬੜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਇਸ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਫਟਕਣ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਐਵੇਂ ਸ਼ਕ ਕਰਕੇ ਫੜ ਹੀ ਨਾਂ ਲੈਣ। ਇਸ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਖੜੋਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਅਜ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਤਾਂਈ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਸਿਪਾਹੀ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਜ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਹੀ ਗੱਲ ਏ। ਐਨਾਂ ਕਾਹਲੀ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਬੜੀ ਵੱਧ ਗਈ। ਨੌਕਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਘੋੜਾ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਫੜਾਇਆ — ਕੋਲ ਹੀ ਖਲੋਤੀ ਪ੍ਰਾਨਮੰਤਰੀ ਦ ਪਾਲਕੀ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਚਾਵੜੀ ਅੰਦਰ ਛਾਏ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਲਟਕ ਰਹੇ ਹਥਿਆਰ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਭੱਜ ਭੱਜ ਪੈਂਦੇ ਕੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰੀ ਖਲੋਤੇ ਦਸ ਸਿਪਾਹੀ ਖੜੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸੂਰੀਆਂ, ਘੂਰਦੀਆਂ ਅਖਾਂ, ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲੇ ਪੀੜੇ ਵੱਟੇ ਮੂੰਹ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁਤਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਤਲੇ ਬਾਂਸਾ ਵਰਗੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਿੰਡੇ। ਕਮਾਏ ਹੋਏ ਛਾੜੀ ਦੇ ਮਾਸਖੰਡ — ਮੋਢੇ ਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਕੰਥਲੀਆਂ, ਦੂਰੋ ਹੀ ਵੇਖਕੇ ਬੰਦਾ ਡਰ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਉਤੇ ਝਪਟਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੇ ਚੀਤੇ ਵਰਗਾ ਅੰਦਾਜ਼, ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁੱਛ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਲਟਕਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਭਾਂਵੇ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਦ ਵੀ ਉਥੇ ਭੈਅ-ਪੂਰਣ ਵਾਤਾਵਰਨ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਸ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਖ਼ਾਸ ਆਸਟ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੋਲ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਕਾਟਨਾਇਕ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਕੇ ਆਏ। ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਨਰਸਪਈਆ, ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਇਕ ਦੇ ਖਾਲੀ ਆਸਟ ਵਲ ਹਥ ਵਿਖਾਂਦੇ ਬੋਲੇ।

“ਮਹਾਰਾਜ ਆਸਟ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ”। ਅੰਦਰ ਆਏ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਖਲੋਤਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਖਲਤਿਆਂ ਹੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿਤੇ। ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਵਿਖਾਏ ਆਸਟ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ “ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਗਲ ਏ”।

“ਤੁਸੀ ਦਸੋ” ਕਾਟਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ।

ਇਹ ਕਾਫੀ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਏ। ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਕਲ ਸੰਵਤਸਰ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾਕੇ ਸਿੱਕੇ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਏ। ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ। ਚਾਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਛੜੇ ਗਏ, ਪਰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੋਰੀ ਕਰਵਾਈ, ਜਿਹੜੇ ਅਸਲੀ ਚੋਰ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੋਏ ਨੇ—“ਗਾਹਲ ਕੱਢਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਪਰ ਸਾਹ ਮਟੇ ਬੈਠੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਾਟਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ।

“ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ ਨੇ, ਐਨੇ ਦਿਨ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ?” ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ।

“ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਬਾਦ ਵਿੱਚ — ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਾਉਣੇ ਕਿ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂ?”

“ਬੱਕ ਪਏ ਨੇ?”

“ਐਨੇ ਸੰਖੇ ਕਿਤੇ ਬੱਕਦੇ ਨੇ। ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ, ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਮਿਰਚਾਂ ਪਾਈਆਂ ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਚਾਬਕ ਨਾਲ ਮਾਰ ਮਾਰ ਮਾਸ ਉਧੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਜਖ਼ਮਾਂ ਤੇ ਵੀ ਮਿਰਚਾਂ ਧੂੜੀਆਂ-ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ ਪਰ ਉਫ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮੂੰਹ ਨਾਂ ਖੋਲਿਆ—”

“ਐਨਾਂ ਕੁੱਛ, ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਤਿਖੀ ਸੂਲੀ ਤੇ ਟੰਗ ਦੇਣਾ ਸੀ।” ਕਾਟਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਗੁੱਮ ਸੁੱਮ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਇਹ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਅੰਖਾ ਨਹੀਂ — ਪਰ ਸੂਲੀ ਦੀ ਲਕੜੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਏ। ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਸਿਰ ਹੀ ਨਾਲੋਂ

ਲਾਹ ਦਿੰਦੇ । ਪਰ ਚੋਰੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਇਸ ਲਈ ਮੂੰਹ ਖੁਲਾਉਣਾ ਸੀ” — ਕਾਟਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਬੋਲ ਪਏ ਨੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਇਹ ਨੀਚ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ।” ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਬਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਤੇ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ — ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਚਿਮਟੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ, ਤਾਲੂ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਸੀਖ ਠੋਕਕੇ, ਜੀਭ ਬਾਹਰ ਕਢਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੁਖੇ ਕੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਮੂੰਹ ਖੋਲੇ—”

ਕੋਈ ਸੁਆਦਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਨ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੜੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਟਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਹਰਪਨਹਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਏ । ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਦੇਹ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਮਹਿਲ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਕਿਵੇਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ?” ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ ਗਲ ਦਸਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੁਰਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦੇਣੀ ਸੀ । ਮੈਨੂੰ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਬੁਲਾਇਐ ।” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਤੇ ਜੁਰਮ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਹੈ । ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੇਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੈ । ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਬੁਲਾਉ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਓਇ ਕੌਣ ਏ, ਅੰਦਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਕੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲਿਆਉ ਜ਼ਰਾ — ਉਹਨਾਂ ਕੁਤਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨਾਇਕ ਜੀ ਵੇਖ ਲੈਣ ।” “ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵਾਜ ਮਾਰ ਕੇ ਕਾਟਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਜ ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ, ਅੰਦਰੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ਤਿੰਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰੀਕਕੇ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ । ਸਾਰੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਸੱਟਾਂ ਹੀ ਸੱਟਾਂ, ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਕ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ — ਉਸਤੇ ਲਿੱਪੇ ਗੂੜ ਦੇ ਸੀਫੇ ਕਾਰਨ ਕਾਲੇ ਕੀੜੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਗੰਗਦੇ ਪਏ ਸਨ — ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਜਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਧੜਕਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ । ਇਹ ਤਿੰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹਾਂ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਜੀਅ ਮਿੱਚਕ ਗਿਆ ਉਸਨੂੰ ਉਲਟੀ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ।

“ਜੇ ਮੁਨਾਸਿਬ ਏ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਉ — ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਭ ਨਹੀਂ

ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ — ਪਹਿਲੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੋ ।” ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ—” ਖਰਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਠੀਕ ਸਮਝੋ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਉ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਹੁੰਦਾ—” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

“ਮੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸਜ਼ਾ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਗੇ ?” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਇਹ ਸੁਆਲ ਪੁਛਦੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ।

“ਬੁਢਾਪੇ ਨਾਲ ਢਿਲਕਿਆ ਮਾਸ, ਵਿੱਚ ਧੱਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਤਿੱਖਾ ਨੱਕ, ਚਿੱਟੇ ਭਰਵਟਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਡੂੰਘੀਆਂ ਧੱਸੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ — ਨਰਸਪਈਏ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਨਿਡਰ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਕੰਬ ਗਿਆ ।

“ਮੈਂ ਕੀਹ ਦਿਤਾ ਏ ਨਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਉ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ” ਕਹਿਕੇ ਕਾਟਨਾਇਕ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲੇ — ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ਤੇ ਟੰਗ ਦਿਉ ਮਾਰਨ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਗਿੱਧਾ ਕਾਂ ਆਪੇ ਚੁੰਢ ਚੁੰਢਕੇ ਖਾ ਜਾਣਗੇ । ਆਪੇ ਹੀ ਮਰ ਜਾਣਗੇ । ਸਾਰੇ ਲੋਕੀ ਵੇਖ ਲੈਣ ।” ਉਹਨਾਂ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ।

“ਮੈਂ ਜੋ ਕਿਹੈ, ਠੀਕ ਏ ਨਾਂ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਨਾਇਕ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ।

ਅਧਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਨੂੰ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜਿਸਮ ਕੰਬ ਗਿਆ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕੀੜੀਆਂ ਰੀਂਗਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਤੀ ਸਜ਼ਾ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਸੀ ? ਸੂਲੀ ਤੇ ਟੰਗਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਹੁਣ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗਲ ਨੂੰ ਬਦਲਾਉਣ ਲਈ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਗਲ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕੀ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ ।” ਬੋੜੇ ਜਿਹੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ—”

“ਜੇ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿਉ—”

“ਪ੍ਰਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ਤੇ ਟੰਗਣ ਲਈ ਨਾਂ ਆਖੋ—”

ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਵਲੋਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਜਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਦੀ ਦੇ, ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਛੁਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਤੜਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਡਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਦਸੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ।”

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗਲ ਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਵੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਨਾਂ ਸੁਣਿਆ । ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗਲ ਉਸਨੂੰ ਜਚੀ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜੁਆਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤਿਆਂ ਉਥੋਂ ਉੱਠ ਆਇਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—

“ਰੱਸੀ ਅਜੇ ਢਿੱਲੀ ਏ, ਵਟਣੀ ਪਏਗੀ ।” ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗਲ ਕਰਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਗਲਾ ਕੰਮ ਕਰੋ” ਉਹਨਾਂ ਕਾਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਹੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜ ਗਈ — ਗਲਤੀ ਕਿਸਦੀ ਸੀ — ਉਸ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ — ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਥੈਠੀ ਹੋਨਵਾ ਨਾਲ ਗਲ ਕਰਦੀ ਬੋਲੀ —

“ਤਿੜਕ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਢਲਾਈ ਦੇ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਉਸ ਲਈ ਤਾਂ ਫੌਲਾਦ ਚਾਹੀਦੇ”— ਇਹ ਗਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਕੋਮਲ ਚਿਹਰਾ ਕਰੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

14

ਉਸਤੋਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਬਾਦ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸਵੇਰੇ ਦੀ ਕਸਰਤ ਮੁਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਉਥੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਨੌਕਰ ਨਾਂ ਦਿਸਿਆ, ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਉਥੇ ਖਲੋਤੀ ਹੁੱਚਵਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ।

ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਕਿਸੇ ਯੋਧੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ । ਛੋਟ ਲੰਮੀ, ਉੱਚੀ ਹੁੱਚਵਾ ਦਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉੱਬਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਉਹ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁਖੀ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਸੈਨਾਅਧਿਕਾਰੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿੰਦਾ । ਹੱਸਲੇ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੈਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਵਕਤ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੋ ਕਦਮ ਅਗੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੀ । ‘ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਕੇ ‘ਦੇਸ਼ ਬਾਗ’ ਦੀ ਟੋਲੀ ਦੀਆਂ ਸੌ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ

ਉਹ ਮਾਇਆਕੋਡ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕੇ ਸਨ । ਹੁੱਚਵਾ, ਰਟਹੁੱਚਵਾ ਸੀ । ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਸੀ ।

ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਥੇ ਇਸਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ਸੀ ?

“ਕੀ ਗੱਲ ਅੰਮਾਂ ਤੂੰ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਆਈ ਦੇ ?”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੇਕੇ, ਫਿਰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਨੇ । ਆਉ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਲਵੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਡੱਬਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ।

“ਐਡੀ ਜਲਦੀ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੈ ?” ਸੋਚਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਹੱਥ ਤੇ ਪਾਇਆ ।

“ਹਥ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਹੱਥ ਤੇ ਲੱਗੀ ਲਾਲੀ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਚਿੱਪ ਚਿੱਪ ਕਰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਅੱਖਿਆਂ ਹੋਕੇ ਹੱਥ ਲਾਇਆ — “ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਦੇ, ਲਹੂ ਵਰਗਾ ਜਾਪਦੈ ।”

“ਲਹੂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਲਹੂ ਹੀ ਦੇ । ਮੂੰਹ ਧੋ ਲਉ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਹੁੱਚਵਾ ।

ਲਹੂ — ਹਥਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਕੇ ਉਸ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਪਾਇਆ । ਗੁਹੜੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਲਹੂ ਬੱਲੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਡਿੱਗਕੇ ਕਾਲੇ ਸਿਆਹ ਰੰਗ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਉਸਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ । ਉਸ ਸਾਰਾ ਘੜਾ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਉਲਟਾ ਦਿਤਾ । ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਦੇ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਲਹੂ ਵੱਗ ਤੁਰਿਆ । ਉਸ ਅਜ ਤਾਈਂ ਐਨਾਂ ਲਹੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ । ਅਜ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਲਈ ।

“ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੂੰਹ ਧੋ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ । ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੇਹ — ਇਸ ਘੜੇ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ, ਦੂਸਰੇ ਘੜੇ ਵਿਚੋਂ ।” ਉਸ ਘਿਰਣਾ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਉਸ ਤਿਖੀਆਂ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ “ਠੀਕ ਏ, ਅਜ ਇਸ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਧੋਣਾ ਤਾਂ ਰਹਿਣ ਦਿਉ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਦੂਜੇ ਘੜੇ ਵਿਚੋਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਥਾਂ ਨੂੰ ਚੰਬੜਿਆ ਲਹੂ ਲਹਿੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਘੜਿਆਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਣਾ । ਫਿਰ ਹੁੱਚਵਾ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਕਪੜੇ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝਿਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠੀ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਉਸਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ । ਪਰ ਅਜ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵਭਾਵ ਉਸ ਦਿਨ ਵਾਂਗੂ ਕੋਮਲ ਨਹੀਂ

ਸਨ । ਪੱਥਰ ਤੇ ਘਸਾਕੇ ਤਿਖੇ ਕੀਤੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ ।

“ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਲਿਆਏ ?” ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਕੇ ਖਲੋਤਾ ਉਸ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ।

ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ । “ਅੰਮਾ, ਅਜ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ? ਲਹੂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਦਾ ਚੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ?”

“ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ?” ਬੜੀ ਚੁਸਤੀ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ? ਲਹੂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਧੋਂਦਾ, ਉਹ ਵੇਖਕ ਹੀ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਮਿੱਚਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਣਕੇ ਬੜੀ ਕਮਾਈ ਕਰੋਗੇ ।” ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੀ ਗਲ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਵਿਅੰਗ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਅਜ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

“ਅੰਮਾ, ਅਜ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲਬਾਤ ਦਾ ਢੰਗ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਛ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ । ਅਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ । ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਏ ? ਦਸੋਗੇ ਨਹੀਂ” ਉਸ ਬੜੇ ਦੀਨ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

“ਲਹੂ ਤੋਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਯਾਂ ਬਹੁੜੇ ਦਿਨ ਰਾਜਾ ਬਣਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ।”

“ਰਾਜਾ ਕੀ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਮੈਂ ਕੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਐਨਾ ਲਹੂ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਲਟੀ ਆ ਜਾਵੇ ।”

“ਠੀਕ ਏ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲਹੂ ਵੇਖਕੇ, ਡਰ ਲਗਦੇ ਉਲਟੀ ਆਉਂਦੀ ਏ, ਸਿਰ ਚਕਰਾਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਪਾਗਲਪਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਵੀ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਪਰ ਉਹ ਸਭ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗਲ ਹੈ—”

“ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ—”

ਤੂੰ ਰਾਜਾ ਵੀ ਹੈਂ, ਰਾਜਪਦਵੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਿਐ — ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਖੜਾ ਇਹ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਣ — ਇਸ ਤੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਜੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ? ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਨਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਛ ਉਡਣ ਤੇ ਨਾਂ ਸੁੱਧ ਬੁਧ ਗੁਆਚੇ । ਲਹੂ ਨਾਲ ਵੀ ਪਾਣੀ ਵਰਗੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਰਾਜਾ ਲਹੂ ਤੋਂ ਡਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੈਨਿਕ ਕੀ ਕਰਨਗੇ । ਉਹ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਹੀ ਡਰਕੇ ਭੱਜ ਜਾਣਗੇ ।

“ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਹੂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਨਹੀਂ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਕੇ, ਗਾਂਜੇ ਦੇ ਸੂਅਟੇ ਲਾਕੇ ਉਸੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੜਦੇ. ਲਹੂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਂਦੇ ਹਨ।” ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ?”

ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਹੋਸ਼ ਹਵਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਲਹੂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ੇ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਹੁੰਦੇ ਮੌਤ ਦੇ ਨਾਚ ਵਿਚਕਾਰ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਚੁਕੰਨਾ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਦੇਸ਼ ਤੇ, ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠੇਗਾ।” ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਿਆ।

“ਲਹੂ ਵੇਖਕੇ ਉਸਤੋਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੀ ਆਦਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਦਤ ਪਾਣ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ?”

“ਕਰਨਾਂ ਕੀ ਹੈ, ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਲਹੂ ਡੁਲ੍ਹਦਾ ਵੇਖ ਉਸਦਾ ਹੀ ਨਸ਼ਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗਾਜਰ ਮੂਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਕਟਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੂਰੂ ਵਿੱਚ ਬੋਹੜਾ ਅੱਖਾ ਲਗਦਾ ਹੈ — ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਬਾਲ ਸੈਂ, ਉਦੋਂ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ ਸੈਂ, ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਚਾਵਲ, ਸਬਜ਼ੀ ਦਾਲ ਖਾਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ — ਠੀਕ ਏ ਨਾਂ. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸ ਵਾਰੀ ਵੇਖੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੱਸ ਵਾਰੀ ਖਾਧੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਖਾਣ ਦੀ ਆਦਤ ਜੀਭ ਨੂੰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੈ — ਹੋਲੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੇ ਰੰਗ ਪਉਂਦੇ ਨੇ ਕਿ ਨਹੀਂ — ਉਹ ਕੀ ਅਸਹਿ ਜਾਪਦੈ ? ਲਹੂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਸਸਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਆਦਤ ਪਾਉ।”

“ਅਰਥਾਤ ਤਾਜਾ ਬਨਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਭੁਲਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ।” ਲਾਚਾਰ ਜਿਹੇ ਹੋਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਈ ਏ — ਮਨੁੱਖਤਾ ਵੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ — ਪਰ ਉਹ ਪੱਥਰ ਦੀ ਪੇਟੀ ਵਿੱਚ ਪਏ ਚੰਮੇਲੀ ਦੇ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਭਿਣਕ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਪਵੇ। ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ ਕੇ ਦਸੋ — ਦੁਰਗ ਦੇ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਲਹੂ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਰਾਜਾ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਸੁਰਖਿਅਤ ਰਹਿ ਸਕਦੈ ?”

ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗਲ ਠੀਕ ਲੱਗੀ —

“ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਅੰਮਾ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁੱਛ ਸਿਖਣੈ” —

“ਹਾਂ — ਅਸੀਂ ਆਪੇ ਸਿਖ ਲਈਏ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਹ ਪਾਠ ਠੋਕਰ ਮਾਰਕੇ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਏ — ਅਜ ਲਈ ਏਨਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਏ — ਇਸ਼ਨਾਨ

ਕਰਕੇ ਜਾਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰੋ ।” ਗਲ ਮੁਕਾਉਂਦਿਆਂ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ—

ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਸ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਉੱਥੇਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉੱਥੇਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਗਲ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ —

“ਇਕ ਪੱਲ ਰੁਕਿਆ ਜੇ —”

“ਦਸੋ” ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ

“ਇਕ ਹੋਰ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਣੀ ਏ—”

“ਹੁਕਮ ਕਰੋ”

“ਪਰਸੋ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਗਲ ਕਹੀ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਦੂਸਰੀ—”

ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਬੀਤੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ— “ਹਾਂ”

“ਉਸ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ” “ਠੀਕ ਏ”

“ਉਹ ਗਲ ਮਮੂਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਗਲ ਪੱਲੇ ਬੰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੁਰਗ ਦੇ ਤੁਸੀ ਨਾਇਕ ਹੋ — ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹਨ — ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਇਕ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡੋ । ਇਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਾਇਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚਲਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਗਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਇਹ ਗਲ ਭੁੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਥੱਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ । ਮੁੜ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਦਿਆ ਜੋ । ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਸੋਚਕੇ ਮੂੰਹੋ ਕੱਢੋ । ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹੋ ਨਿਕਲੀ ਗੱਲ ਅੰਤਿਮ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ।” ਜਿਵੇਂ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਉਸਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬੋਲੀ—

“ਹੁਣ ਜਾਉ, ਨਹਾਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਉ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਭੁਲਾਉਣੀ ਨਹੀਂ—”

“ਠੀਕ ਏ, ਅੰਮਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਂਗਾ ।”

ਕਹਿਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । ਜਿਵੇਂ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ — ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵਲ ਵੇਖਦੀ ਹੁੰਦਾ ਬੋਲੀ—

“ਅੱਵਾ, ਇਕ ਗੱਲ ਆਖਾਂ ?” ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ

ਦੱਸ ਕੀ ਏ ?”

“ਇਕੋ ਦਿਨ ਵਿਚ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਐਨੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ — ਵੇਖਕੇ ਡਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਏ ।”

“ਕਿਉਂ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗਲ ਆਖ ਦਿਤੀ ਜੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ” ?

“ਨਹੀਂ ਇਹ ਗਲ ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਨਾਇਕ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਬੜੀ ਛੋਟੀ

ਏ, ਅਜੇ ਸਿਖਟ ਲਈ ਬੜਾ ਵਕਤ ਪਿਆ—”

ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਸਿਖਟ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਤਾਂ ਬੜਾ ਵਕਤ ਪਿਆ, ਪਰ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਹੈ ਵੇ ? ਸਾਰੇ ਸਿੱਖੇ ਹੋਏ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਛੱਡ ਟੁਰ ਗਏ ਨੇ । ਹੁਣ ਨਵੇਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਪੂਰਨੇ ਪਾਕੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਰਹੇ ਨੇ । ਰਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੀ ਦੁਖ ਦਿਤੇ — ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

ਉਸਦੀ ਕੰਬਦੀ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚਲੀ ਡੂੰਘੀ ਉਦਾਸੀ ਵੇਖ ਹੁੱਚਵਾ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਨਾਂ ਟੋਰੀ ।

“ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਮਨ ਵੀ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ।”

15

ਜਿਵੇਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡਦੀ ਯੂੜ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਵਿੱਛ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਉਪਰ ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਪੈਣ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਕੁਰ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹ ਅੰਕੁਰ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹਰਿਆਲੀ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅੰਕੁਰ ਫੁਟਣ ਦੇ ਸਮਾਂ ਸੀ-ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾ ਸੰਤਾਨਹੀਨ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਾਲ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਤਿਉਹਾਰ ਨਾਂ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ । ਰਾਜੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਥੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ । ਲੋਕੀ ਚੁਪਚਾਪ, ਉਦਾਸ, ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਰਹੇ । ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਗਮੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਨਵਾਂ ਨਾਇਕ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ । ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਫਿਰ ਜਾਗ ਪਏ । ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਨਾਲੋਂ ਐਤਕੀਂ ਦੁਗਣੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਨਾਗਚੌਥੀ, ਨਾਗਪੰਚਮੀ, ਮੰਗਲ ਗੌਰੀ, ਗੋਕੁਲ ਅਸ਼ਟਮੀ ਆਦਿ ਮਨਾਕੇ ਬਾਦੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਗੌਰੀਗਣਪਤੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ ।

ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਨਾਏ ਗਏ । ਵਿਨਾਇਕ ਚੌਥੀ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਤੇਤੀ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰਕੇ, ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਹੁੰਚ ਵਾਲੇ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮੱਠਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਮੱਠਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਨ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਸੀ । ਚਿੱਤਰ ਦੁਰਗ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਮੱਠਾਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਯਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ‘ਕਜਾਯ’ ਭੇਜਣ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹਈ ਇਸ ਸੰਪਰਦਾਇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹਰ ਵੀ ਵੱਧ ਗਿਆ, ਕੀ ਮੱਠਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਖਵਿਅਕਤੀ

ਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਮੁਕਾਕੇ, ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਆਉਂਦੇ । ਇਹ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਹਰ ਘਰ ਦੀ ਇਕ ਸੁਹਾਗਣ ਦੇ ਹੱਥ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਮਹਿਲ ਵਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦਿੰਦੇ, ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗਣਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਿੰਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ 'ਏਕਨਾਥ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਦੁਆਰ' ਨੂੰ ਲੋਕੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ 'ਦਾਦੀ ਦਾ ਦੁਆਰ' ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਲੋਕੀ ਗਣਪਤੀ ਦੀ ਖਾਸ ਪੂਜਾ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੋਦਕਾਂ ਦਾ ਹਵਨ ਵੇਖਕੇ, ਪੰਚਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੰਚਕੁਜਾਏ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈਣ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਉਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ।

ਉਸ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਛੋਟੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਕਜਾਯ ਦੇ ਤੋਹਫੇ ਲੈਕੇ, ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੂੰ ਗੌਰੀ ਦੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗਣਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡਣ ਲਈ ਤਾਰਾਮੰਡਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਮੰਡਪ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੇਲਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ, ਕੇਲਿਆਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ, ਸੁਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਨਾਲ, ਪੰਜ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਨਾਲ, ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਇਸ ਮੰਡਪ ਵਿੱਚ ਰਖੀ ਖਾਸ ਵੇਦੀ ਤੇ ਨੌਰਤਨਾਂ ਵਾਲੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੀ ਹੋਈ ਸਵਰਣ ਗੌਰੀ ਤੇ ਗਣਪਤੀ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਰਖਕੇ, ਮਹਿਲ ਵਾਲੇ ਉਸਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ । ਇਹ ਪੂਜਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਜਾਯ ਦੀ ਭੇਟ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਣੇ ਬਿਲ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਰਖਕੇ ਤੋਹਫੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਤੇ ਨਾਲੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ।

ਉਸ ਸਾਲ—

ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਦਾ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਗਣਪਤੀ ਤਿਉਹਾਰ ਸੀ—

ਐਤਕੀ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਗੌਰੀ ਗਣਪਤੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਸੱਜਪੱਜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਨਾਗਤੀ ਦਾ ਮਨ ਗੱਦ ਗੱਦ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਰ ਮਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿੰਨੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸਿਰ ਚੁੱਕੀ ਬੈਠੀ ਸੀ — ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੂੰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨੂੰਹ ਹੁੰਦੀ — ਉਸਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਰਬ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ — ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਾਰਦਾ ਚੰਦਰ ਮੌਜ਼ੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੇਣ ਲਈ ਕੂਡਲੀ ਸ਼ਿੰਗੋਰੀ ਮੱਠ ਵਲੋਂ ਭੇਜਿਆ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮੁੱਖਅਧਿਕਾਰੀ ਮਾਣਿਕਭਟ ਆਇਆ । ਉਸਨੇ ਕਜਾਯ ਛਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚਾੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੱਠ ਲਈ ਮਹਿਲ ਵਲੋਂ ਮਿਲਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਕੋਲੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਾਗਤੀ ਕੋਲ ਆਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—

“ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੈ — ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋਵੋ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਮੈਂ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ” ।

“ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਖਿਆਤ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਹੋ — ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਕਤ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।” ਉੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ — ਪਰ ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ

ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਥੱਕ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ — ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ” ।

“ਠੀਕ ਏ, ਕਲ ਦੁਪਹਿਰੇ ਆ ਜਾਉ — ਉਦੋਂ ਤਾਂਈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਵੇਰੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇਗੀ — ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ।”

“ਉਹ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਗਲ ਛੇਤੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏਗੀ ।” ਮਾਣਿਕ ਭੱਟ ਬੋਲੇ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਬੜੀ ਵੱਧ ਗਈ, ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ?

ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਤੇ ਨਰਸਪਈਆ ਦੋਵੇਂ ਮਾਣਿਕ ਭੱਟ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਣਿਕ ਭੱਟ ਵੀ ਆ ਗਏ । ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ “ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ—”

“ਤੁਸੀਂ ਤਰੀਕੇਰੀ ਦੇ ਨਾਇਕ — ਸਰਜਾ ਹਨੂਮੱਪਾ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ --” ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬੰਨਦਿਆਂ ਮਾਣਿਕ ਭੱਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜਾਣਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ।” ਤਰੀਕੇਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਕੇ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਰੁਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੀ । ਉਸਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚਲਾ ਰੁੱਖਪਟ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਵਿਚਕਾਰ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਦਿੱਸੀ । ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਕਿਵੇਂ ਵਧਾਵੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਸੁਆਰਦਿਆਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ — ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ—

“ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚੋਖੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ — ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜਾਣਦੇ ਹਨ — ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਘਰਾਣੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਡ ਰਹੋਗੇ—”

‘ਜੁੜੇ ਹੋ ਤਾਂ ਟੁੱਟਣ ਨਾਂ ਦਿਉ — ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੇ ਹੋ ਤਾਂ ਜੁੜੇ ਨਾਂ—’ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਨਾਂ ।”

“ਕਹਾਵਤ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਾ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕਠੇ ਹੋ ਜਾਣ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ?”

“ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਬਾਰੇ ਪੱਕੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ।”

“ਠੀਕ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੀ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ?” — ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਹਾੜ ਦੀ, ਚਤੁਰਥੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦਕਿਸੁਟਾਇਨ ਦੇ ਪੁੰਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਤੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਆਏ ਤੇ ਦੋ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਰਹੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੜਕੀ ਵੀ ਹੈ — ਲਕੁੰਬੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਹੈ । ਦਸ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਕੰਨਿਆ — ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ

ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇਤੀ — ਕੰਨਿਆ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ — ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੱਭ ਰਹੇ ਹਾਂ ਹਰੱਖਨਹਲੀ, ਜਰੀਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਘੱਲੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਜਚੇ ਨਹੀਂ । ਧੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੀ ਹੋ — ਇਸ ਲਈ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਉ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਵਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ।’ ਹਨੂਮੰਪਾਨਾਇਕ ਦੀ ਪਤਨੀ ਗੰਗਾਬਕੇ ਹੋਰੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ‘ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਚਿੰਤਾ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ ।’ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੈ । ਕੰਨਿਆ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ । ‘ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।’ ਆਖਣ ਲੱਗੇ । ਪੁਰਾਣੀ ਗਲ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ‘ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਸੁਧਾਰਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ‘ਤੁਹਾਡਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ’ ਨਾਇਕ ਹਨੂਮੰਪਾ ਬੋਲੇ । ਹੁਣ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹਾਂ ਕਰੋ ਤਾਂ—”

ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਲਈ ਚੁਪ ਛਾ ਗਈ — ਨਾਗਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲਗੇ ।

“ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਦੋਵੇਂ ਰਾਜ ਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣ”, ਮਾਟਿਕ ਭੱਟ ਫਿਰ ਬੋਲੇ । ‘ਪਹਿਲਾਂ ਕੱਠੇ ਸਾਂ, ਜੇ ਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ’ — ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ ।

“ਚਿਕਣਾ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਉ । ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬੋਲ ਹਨ —”

“ਭੁਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਿਹਤਰੀ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਹੀ ਹੈ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਐਨੀ ਦੂਰ ਨਾਂ ਭੇਜਦੇ । ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਦੇ ਦਿਉ । ਇਹ ਗੱਲ ਲੋਕ ਉਧਾਰ ਲਈ ਗੰਗਾ ਭਗੀਰਥੀ ਦੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਤਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ— ਗਣੇਸ਼ ਚਤੁਰਥੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੁਰੀਏ—”

“ਕੁੜੀ ਵਾਲੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਭਿਜਵਾ ਸਕਦੇ—” “ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਭੇਜਿਐ । ਇਹ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਮਮੂਲੀ ਲੋਕ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਏ — ਇਸਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਉ — ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਨਾਂ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ?”

“ਸ਼ਿਵਾ ਸ਼ਿਵਾ — ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੈ, ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਘੋਰਪਾਪ ਦੀ ਭਾਗੀ ਹੋਵਾਂਗੀ ।” ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ — ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੇ — ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੇਵਵਾਣੀ ਹੈ —”

“ਫਿਰ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਆਂ ਕਿ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ । ਸੁਭ ਘੜੀ ਕੁੜੀ ਘਰ ਲਿਆਉ । ਨਾਂ ਉਸਦਾ ਦੇ ਲਕਸ਼ਮੀ — ਰੂਪ ਵੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦਾ — ਮਹਿਲ ਦੀ ਵਰਲਕਸ਼ਮੀ — ਜੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਬਣਕੇ ਆਵੇਗੀ—”

ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਆਪ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਏ, ਸਾਡੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਰਹਿ ਗਈ ਨਹੀਂ ਗਈ — ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇੱਛਾ — ਅਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ ਸੁਭਕੰਮ ਜਿੰਨਾ ਜਲਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਤਨਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ — ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਜਾਕੇ ਦਸਨਾਂ । ਅਗੋਂ ਜੋ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰ ਲੈਣ । ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ਮੈਂ ਚੱਲਾਂ —” ਮਾਣਿਕ ਭੱਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸ੍ਰੀ ਮੱਠ ਵਲ ਕਦੋਂ ਚਾਲੇ ਪਾਉਗੇ । ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣਾ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਤੁੱਛ ਭੇਟ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿਆ ਜੇ ।”

“ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ ।”

ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਦਾਸੀ ਦੇ ਲਿਆਕੇ ਰਖੇ ਫਲ ਪਾਨ ਤੇ ਸੁਪਾਰੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਏ ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਕੇ ਮਾਣਿਕ ਭੱਟ ਚਲੇ ਗਏ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ, ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਚੁਪਚਾਪ ਬੈਠੇ ਨਰਸਪਈਏ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ

“ਕੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ?”

“ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਦੰਡ ਮਾਣਿਕ ਭੱਟ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ।”

“ਤੱਦ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਗਲ ਤਾਂ ਕਰਦੇ, ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ । ਪਾਨ ਲੈ ਆਵੇ ?”

“ਪਾਨ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੰਬਾਕੂ ਬਿਨਾਂ ਪਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ — ਮੇਰਾ ਪਾਨ ਦਾ ਸੁਆਦ ਤਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤੇ ਲੰਗੋਟੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਾਲੀ ਗਲ ਬਾਤ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਬਾਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ।”

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਪਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ ਪਰ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਕ ਬੰਦਾ ਪਾਨ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਉਸਨੂੰ ਵਲ੍ਹੇਟਦਾ ਸੀ, ਤੀਸਰਾ ਤੰਬਾਕੂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੀਕਦਾਨ ਫੜਨ ਵਾਲਾ । ਉਹ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜੋਰ ਦੀ ਹੱਸ ਪਈ । “ਠੀਕ ਏ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਏ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਦਸੋ ?” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਸਭ ਕੁੱਛ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਸ੍ਰੀ ਮੁਰਗੀ ਮੱਠ ਦੇ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਦੇ ਕੰਨੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ।”

“ਕਿਉਂ ? ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ?” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ — ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਂਹ ਬੋਹੜਾ ਕਰਨੀ ਦੇ ।”

“ਫਿਰ”

ਪਿਛੇ ਜਦੋਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲੀ ਸੀ — ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸੁਫ਼ਨੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਕਹੀ ਗੱਲ ਕਾਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੱਲੀ — ਇਹ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ ।”

“ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲਗੀ — ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇ — ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ?”

ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ — ਹੁਣ ਨਾਇਕ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ — ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਲਈ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਚੋਣ — ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਹਨ — ਹਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ।”

“ਹਾਂ ਹਾਂ, ਇਸੇ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਅਕਲ ਗਿੱਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਦੇ — ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ?”

ਗਰਮ ਗਰਮ ਘਿਉ ਜੀਭ ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਵਾਂਗ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ —

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ ਹੋ ਗਿਆ — ਇਕ ਗੱਲ ਆਖਾਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬੁਰਾ ਨਾਂ ਮਨਾਉ ।”

“ਨਹੀਂ, ਦਸੋ” ।

“ਇਹ, ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਦਸ ਆਉ । ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਣਗੇ — ਤੁਹਾਡੇ ਉਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਕੋਈ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮੁੱਕ ਜਾਏਗੀ । ਤੁਹਾਡੇ ਉਥੇ ਹੋਕੇ ਆਉਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਾਟਿਕਭੱਟ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਦੇਣਾ” । ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਜੇ ਏਨੇ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣੀ ਤਾਂ ਪੈਰੀਂ ਪੈਕੇ ਮਨਾਵਾਂਗੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਈ, ਇਸ ਨਾਲ ਬੜਾ ਉਪਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ—” ਕਿਰਤਗੱਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਉਪਕਾਰ ਦੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ — ਮੈਂ ਮਹਿਲ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾਣਾਂ, ਆਪਣੀ ਸਮਝ

ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ — ਤੁਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਹੈ ਉਵੇਂ ਕਰੋ — ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਜਾਕੇ ਮਾਣਿਕ ਭੱਟ ਨੂੰ ਤਕੀਦ ਕਰਨਾ । ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਏ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸਨੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗੱਲ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਧੁਮ ਜਾਏਗੀ । ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਉ — ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੱਡਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ ?” ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਜੰਮਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਕੱਤਰ ਦਿੱਤੀ — ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਠਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ।” ਹਸਦਿਆਂ ਕਹਿਕੇ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ।

16

ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਭਰੀ ਗੱਲ ਨੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਬਚੇਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਡੋਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ । ਸ੍ਰੀ ਮੁਰਗੀ ਮੱਠ ਦੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਰਾਜਮਹਿਲ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮੱਠ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਈ ਤ੍ਰੇੜ ਹੋਰ ਚੌੜੀ ਨਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਬੜੀ ਡਿਕਰ ਵਿੱਚ ਸੀ । ਬਿੱਲੀ ਜੋਭੂ ਅਰਸੂਵੰਸ਼ ਦੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਇਕ ਨੰਗੀਤਲਵਾਰ ਵਾਲੇ ਭਰਮੰਟਨਾਇਕ ਸ੍ਰੀ ਮੁਰਗੀ ਰਾਜੇਂਦਰ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਦੀ ਦਇਆ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ । ਆਪਣੇ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ‘ਖਲੋਤਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੁਹਾਡਾ, ਬੈਠਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਸਾਡਾ’ ਦਾ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ । ਤੇ ਇਸ ਵਚਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾਂ ਕਰਨੀ ਵੀ ਨਾਂ ਭੁੱਲੇ । ਇਸ ਗੁਰੂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਧੇ ਸਵਰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਕੋਲ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪੱਥਰ ਦਾ ਮੱਠ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ । ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਬਣੀ ਰਹੀ । ਉਹ ਗੁਰੂ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਸਮੇਤ ਯੋਗਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪੀਠ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਯਮਿਤ ਇਮਡੀ ਮੁਰਗੀ ਰਾਜੇਂਦਰਸਵਾਮੀ ਬੈਠੇ । ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਭਰਮੰਟਨਾਇਕ ਦਾ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਉਵੇਂ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ । ਸਵਭਾਨੂੰ ਸੰਮਤ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਿਲੁਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਚੂਹੇ ਮਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ, ਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਛਾਂ ਵਿੱਚ, ਜੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਲਟੀਆਂ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ । ਪਲੇਗ ਨਾਲ ਲੋਕੀ ਕੀੜੇ ਮਕੋੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਰਨ ਲੱਗੇ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ,

ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਸੀ ਤੇ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਘਰ ਬਣਾਕੇ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ — ਚੌਡੀ ਬੁਰਜੀ ਵਾਲੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੱਠ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । 'ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਰ ਕਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ', ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੱਠ ਹੇਠਲੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮੱਠਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨ ਭਾਵ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ । ਭਾਵੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੱਠ ਦੇ ਗੁਰੂ ਰਾਜਗੁਰੂ ਬਣ ਗਏ ।

ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠੇ । ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਮਡੀ ਸਵਾਮੀ ਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਪਾਦ ਦੇਸ਼ਕੋਂਦਰ ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ ਗੁਰੂ ਪੀਠ ਤੇ ਬੈਠੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕੂਡਲ ਸ਼ਿੰਗੋਰੀ ਮੱਠ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਸੰਕਰਭਾਰਤੀ ਸਵਾਮੀ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਿਵਪੰਜਅਖਰੀ ਮੰਤਰ ਲੈ ਲਿਆ । ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਭਗਤ ਬਣ ਗਏ । ਭਾਵੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੱਠ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਰਾਜਮਰਿਆਦਾ ਵਿੱਚ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤੌੜ ਪੈ ਗਈ ਸੀ । ਪਹਿਲੇ ਵਾਲਾ ਇਕ-ਭਾਵ ਘੱਟ ਗਿਆ ।

ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾਨਾਇਕ ਛੇ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਉਸਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਖਤ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਾਜੇ ਦੀ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਸਿਰੇ ਨਾਂ ਚਾੜੀ ਜਾ ਸਕੀ ਉਸਨੂੰ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਸੁਨੇਹੇ ਕਾਰਨ । ਪਰ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਸੱਚ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਹਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ ? ਡਰਦੀ ਹੋਈ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਕੂਲੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠੀ ਵੀ ਇੰਜ ਬੇਚੈਨ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸੂਲਾਂ ਤੇ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇ । ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ !

ਨਾਗਤੀ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮੱਠ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੱਠ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਆਕੇ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਉਚਿੱਤ ਸੁਆਗਤ ਲਈ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ । ਉੱਪਰ ਚੁਥਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ।

ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਤੋਹਫੇ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਕੇ ਨਾਗਤੀ,

ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਿਖਾਏ ਆਸਣ ਤੇ ਬਹਿ ਗਈ ।’

“ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ—” ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮਝਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ । ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬੈਠੀ ਤਪ-ਮੂਰਤੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਉਕਰੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਵੇਖ ਉਸ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੰਸਲਾ ਆ ਗਿਆ । ਉਸੇ ਧੀਰਜ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਉਸ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ—

“ਜਾਣਿਆ, ਅਨਜਾਣਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਅਨੇਕ ਭੁੱਲਾਂ ਹੋ ਗਈਆ ਹਨ ।”

“ਜਾਣਕੇ ਕੀਤੀ ਗਲਤੀ ਪਾਪ — ਅਨਜਾਣਿਆਂ ਗਲਤੀ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਹੈ । ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਤੁਸੀ ਨਾਂ ਕਰੋ । ਮੈਂ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਜਾਨਦਾ ਹਾਂ ਤੁਸੀ ਕਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ— ‘ਇਹ ਕੰਮ ਗਲਤ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਸੁਧਾਰੋ’, ਇਹ ਆਖਣ ਦਾ ਮਾਣ ਤੁਸੀ ਸਦਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਫਿਰ ਅਜ ਇਹ ਗਲ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ? ਕਿਵੇਂ ਐਨੀਂ ਦੂਰ ਆਉਣਾ ਹੋਇਆ ?” ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂਪਾਦ ਦੇਸ਼ਕੋਦਰ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀਆਂ — ਸਾਨੂੰ ਤੁਸੀ ਸਦਾ ਐਨਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਪਰ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਵਿੱਚ ਚੁੰਭਿਆ ਕੰਡਾ ਮੈਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ —” “ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਸ਼ੰਕਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋ, ਦਸੋ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ — ਗੱਲ ਦਸਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਭੈਅ ਦੂਰ ਕਰੋ ।”

“ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਦੀ ਚੋਟ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕੀ — ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਟਾਲ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦੀ—”

“ਅੰਮਾ, ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਪਤੀ ਹੀ ਸ਼ਿਵਸਰੂਪ ਹੈ । ਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ ਨੂੰ ਭੁਲ ਕਹਿਣਾ ਇਸ ਗੁਰੂ ਪੀਠ ਨੂੰ ਸੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਨਾਂ ਜਾਪਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ । ਸਾਫ ਸਾਫ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦੇਣੀ ਹੀ ਸਾਡਾ ਨਿਯਮ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ, ਤੁਹਾਡਾ ਮੂੰਹ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਹੋਇਆ — ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਠੀਕ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਨਹੀਂ ।”

“ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡੀ ਬੜੀ ਮਿਹਰ ਦੇ — ਪਰ ਲੋਕੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ—”

“ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨੀ ਯਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਡਰਨਾਂ ਠੀਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ — ਹਾਥੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਕੱਟ ਸਕਦੇ ਨੇ ? ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡੋ । ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦਸੋ ?”

“ਹੁਣ ਫਿਰ ਅਜਿਹਾ ਕੁੱਛ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਹੈ ਕੁਝਲੀ ਸ਼ਿੰਗੋਰੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ

ਨੇ ਤਰੀਕੇਰੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ।”

“ਬੜੀ ਸੁਭ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈ ਹੈ — ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਹੋਵੇ” — ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮਹਾਰਾਜ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਗਲ ਕਿਸੇ ਨਾਂਹ ਨੁਕਰ ਦੇ ਮੈਂ ਮੰਨ ਲਈ — ਤੁਹਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਤਕ ਵੀ ਨਾਂ ਕੀਤੀ — ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ।” ਛਾਤੀ ਤੇ ਪਹਾੜ ਜਿਨਾਂ ਬੋਝ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸ਼ਿਵ ਤਾਂ ਮੰਗਣ ਤੇ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗਿਆਂ ਹੀ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ।”

ਸੁਭ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਂਹ ਕਾਰਦੇ ਲਈ ਪਉਟੀ ਹੈ — ਦੇਖ ਅੰਮਾ ਅਜ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਗਲ ਦਸਨੀਂ ਚਾਹੁੰਨਾਂ, ਮੇਰੀ ਗਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ । ਦੁਨਿਆਵੀ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ।

ਤੁਹਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਬੱਝੇ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਬੈਠੇ ਹਾਂ । ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ, ਅੰਨ ਦੇਣ ਦਾ ਪੁੰਨ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹੋ — ਇਹ ਬੜਾ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ — ਅਸੁਰ ਰਾਵਣ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕਟਰਪੇ, ਠੱਗ ਨੰਬੀਅਟ ਨੇ ਜਦੋਂ ਹੀ ਓਮ ਕਹਿਕੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਭਗਵਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁੜਿਆ — ਅਸੀਂ ਵੀ ਓਮ ਸ਼ਿਵਾ ਦੇ ਭਗਤ ਹਾਂ — ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਲੇਖ ਜੋਖਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ — ਬਸ ਮੇਰੀ ਇਕੋ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰਖੋ, ਗੁਰੂਮੱਠ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਨਾਂ ਬਣਾਓ — ਧਰਮ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਕੇ ਦਸੋ, ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਾਂਗਾ । ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਸੋ ਯਾਂ ਨਾਂ ਦਸੋ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਬਸ ਮੈਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ । ਮੇਰਾ ਅੰਦਰਲਾ ਭਗਵਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹੈ — ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ, ਉਹੀ ਗੱਲ ਕਰੋ । ਸਾਡਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ । ਜੋ ਹੋਇਆ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋਇਆ । ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਨੂੰਹ ਘਰ ਲਿਆਉ — ਵੰਸ਼ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ । ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ ਸਰਲ ਗੱਲ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਈ ।

“ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਧੰਨ ਹੋ ਗਈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੰਡਵੱਤ ਪ੍ਰਣਾਮ — ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਭਾਰੀ ਹੋਇਆ ਮਨ। ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੌਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਮਿਹਰ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਫੱਖੀ ਰੱਖੋ ।” ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਸਦਾ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਹਰੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਰਹੇਗੀ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਰਹੇਗੀ । ਮਹਿਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਸ ਏਨਾਂ ਹੀ ਯਾਦ ਰਹੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਹੈ ।”

“ਸਤਿ ਬਚਨ ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਂਗੀ — ਫੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਬੁਲਾਕੇ ਦੰਡ ਦੇ ਦਿਆ ਜੇ, ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਂ ਹੋਣਾ । ਗੁੱਸਾ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਜੋ ਕੀਤੀ ਉਹ ਠੀਕ ਏ ?” ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ । “ਜੋ ਵੀ ਕਰੋ ਨਿਰਮਲ ਚਿੱਤ ਨਾਲ ਕਰੋ, ਬਾਕੀ ਸ਼ਿਵਾ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਛੱਡ ਦਿਉ” । ਰਾਜਗੁਰੂ ਬੋਲੇ ।

“ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ?” ਗੱਲ ਦਾ ਰੁਖ ਬਦਲਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮਹਾਰਾਜ ਤੁਹਾਡੀ ਬੜੀ ਮਿਹਰ ਏ. ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਈ ਏ”, ਕਹਿਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਿਵਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋਵੇ” । ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੰਦਿਆਂ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਆਈ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਹੌਲੀ ਫੁਲ ਹੋਕੇ ਵਾਪਸ ਮਹਿਲ ਵਲ ਪਰਤ ਗਈ ।

17

ਜਿਵੇਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਘਲੀ ਬਰਫ — ਪਾਣੀ ਬਣ ਵਹਿ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਠੰਡ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਰਮ ਨਰਮ ਤੇ ਫਿਰ ਪੱਥਰ ਵਰਗੀ ਸਖਤ ਬਰਫ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਾਜਤਿਲਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਏ — ਫਿਰ ਭਾਵ ਸੰਵਤਸਰ ਦੀ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ, ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਵਿਆਹ ਉਤਸਵ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਫਿਰ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ । ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰਾਜਤਿਲਕ ਦਾ ਵਰਨਣ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਆਏ ਲੋਕੀ ਗਾ ਗਾਕੇ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸੁਣਾਂਦੇ । ਹੁਣ ਵਿਆਹ ਵੇਖਕੇ, ਅਖਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪਉਣ ਆਏ ਲੋਕੀ ਮੰਡਪਾਂ ਵਿੱਚ, ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਡਿਊਫੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਠਾਂ ਵਿੱਚ, ਰੁਖਾਂ ਦੇ ਤੁੰਡਾ ਬੱਲੇ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭੀ ਬਹਿ ਗਏ । ਨਾਇਕ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਦੁਲਹਨ ਵਾਂਗ ਸਜਾਇਆ ਮਹਿਲ ਵੇਖਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਝੂਮ ਉਠਿਆ । ਜਿਹੜੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ, ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮੀ ਦੀਪਅਲੰਕਾਰਿਤ ਤਾਰਾਮੰਡਲ ਵਿਚ ਏਕਨਾਥਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੋਰ-ਅਕਾਰ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਖੰਭਿਆਂ ਤੇ ਲਟਕਦੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਝੂਲੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਬਾਲਦੰਪਤੀ ਨੂੰ ਝੂਲਾ ਝੂਲਦਿਆਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ — ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਏਡੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਕੇ ਉਹਨਾਂ

ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਲਗੁਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਰਾਧਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੋਵੇ । ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੁਆਦਲੇ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਘਰੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਰੋਟੀ, ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਲਭੂ ਤੇ ਚਿਰੋਟੀ ਵਾਂਗ ਭੋਰ ਭੋਰ ਕੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਖਾਧਾ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਕੇ ਡਕਾਰ ਮਾਰੇ — ਵਿਆਹ ਵੇਖਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲਈ ਆਏ ਸਾਮੰਤ, ਮਿੱਤਰ ਸਰਦਾਰ, ਦੂਰ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਿਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਹਟਾਂ, ਗਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਲੂਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੰਘਾਇਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ —

ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮੀ — ਹਾਥੀ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਰੱਥਾਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ, ਸਮਵਸੱਤਰ ਪਾਈ ਪੈਦਲ-ਸਵਾਰ — ਪਾਲਕੀ ਸਵਾਰ — ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ — ਭੇਰੀਆਂ, ਤੂਤੀਆਂ, ਨਗਾਰੇ, ਸੂਰਜਵਾਦਯ, ਕਾਸ਼ੀਜਲਰੀ, ਬਾਜਾ ਬਜੰਤਰੀ, ਆਦਿ — ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾਂ ਛੇੜ ਰਹੇ ਸਨ । ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਤੇ ਰੰਗਨੀਆਂ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸਮਵਸੱਤਰ ਧਾਰੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਛੇੜਦੇ ਡੰਡਕੜੇ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ — ਰਿੱਛ ਦੀ ਖੱਲ ਪਾਕੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲੇ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਟਾਕੇ, ਬਾਣ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਕਲਸ਼ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਚੁੱਕੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਸੱਜੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਸੌਨੇ ਦੀ ਅੰਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਬਾਲਦੰਪਤੀ ਦਾ ਇਹ ਜਲੂਸ ਘਰ ਘਰ ਅਗੇ ਆਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਰੁਕਦਾ — ਇਸ ਉਤਸਵ ਲਈ ਹੋਈ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਕਵਾਇੰਤ — ਲੋਕੀ ਇਹ ਸਭ ਰੌਣਕ ਵੇਖ ਵੇਖ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ, ਇਸਦਾ ਵਰਨਣ ਤੇ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦੇ ਨਾਂ ਬਕਦੇ —

ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨੌਂ ਰਤਨ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੀ ਦੰਦ ਖੰਡ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਵਾਂਗ ਚੌਕੀ ਤੇ ਬੈਠੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਭਰ ਆਏ । ਉਛੱਲ ਉਛੱਲ ਪੈਂਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗਲ ਹੀ ਨਾਂ ਨਿਕਲਦੀ ।

ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸੁਖ ਸਮਾਚਾਰ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਸਨ — ਲਾੜੇ ਲਾੜੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਬੜੇ ਸਨ । ਪਰ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ 'ਸਾਡੀ ਲਿਆਂਦੀ ਕੁੜੀ ਤੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਏ' — ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ — ਅਖੀਰ ਉਬਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਗਈ ਇਹ ਗੱਲ ਚਤੇ ਆਈ — ਰਾਤੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਈ ਬਾਲਦੰਪਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਜੀਅ ਭਰਕੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬਿਠਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਭੇ ਹੱਥ ਰਖਕੇ ਮਮਤਾ ਦੀ ਅੰਗ-ਰਖਿਅਕ ਵਾਂਗ ਉਸ ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਸਾਡੀ ਲਿਆਂਦੀ ਇਹ ਕੁੜੀ ਤੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਏ ?” ਉਸਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਬਾਲਦੰਪਤੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਸੁਰੇ ਹੋ ਗਏ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹੋ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾਂ ਨਿਕਲੇ ।

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਗੁੰਗਾ ਦੇ, ਆਪਣੀ ਤੋਤੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਪੁਛਣੀ ਆਂ ।”

“ਤੂੰ ਦਸ ਬਚੀਏ, ਤੇਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਵਰ ਲਭਿਐ, ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਦੇ ।”

ਲਕੰਬੇ ਜੋ ਗਲ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਉਸਦੀਆਂ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ । ਹੋਠ ਨਾ ਖੁੱਲੇ ।

“ਕੀ ਗੱਲ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਈ ਕਿ ਬੁੱਢੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੀ” । ਝੂਠਾ ਮੂਠਾ ਗੁੱਸਾ ਵਿਖਾਂਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੁੱਭ ਗਈ ।

“ਕਿਉਂ ਅੰਮਾ ਮੈਂ ਐਨਾਂ ਭੈੜਾ ਚਾਂ ।”

“ਫਿਰ, ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ ਉਸਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਹ” ।

“ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਏ ?”

ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਬੜਾ ਛੋਟਾ ਸਾਂ, ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੌਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ — ਮੈਂ ਉਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਾਂਗ ਇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਾਂਗ ਇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਲਿਆਵਾਂਗਾ ।

“ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਇਐ, ਆਪੇ ਜਿਹੜੀ ਆ ਗਈ, ਉਸ ਆਕੇ ਤੈਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਨਾਂ ? ਉਹ ਕਹਾਣੀ, ਇਹ ਜੀਵਨ-ਖੇਰ ਛੱਡ, ਵੱਡਾ ਹੋਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨੂੰਹ ਜਿੱਤਕੇ ਲਿਆਈ — ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਮੇਰੀ ਇਸ ਮਲੂਕ ਜਿਹੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਸੰਭਾਲਕੇ ਰੱਖ ।” ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਭਾਣੇ ਸਿਰ ਪਲੋਸਟ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦਾ ਅਸਲੀ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

18

ਨਾਇਕ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੇਖਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਅਨੰਦ ਆਇਆ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਅਨੰਦ ਉਦੋਂ ਹੀ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਕਿਹਾ “ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆਂ ਅਜੇ ਦਸ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਤੇ ਤੇਰੇ ਅੰਮਾ ਅੱਪਾ ਇਥੋਂ ਤੁਰ ਪਏ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਇਥੇ ਕੰਡਿਆਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਣ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਥੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀ ਰੱਟਕ ਏ, ਘਰ ਭਰਿਆ ਭਰਿਆ ਜਾਪਦੈ ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖ ਨਾਂ ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪ ਆਪਣੇ ਅੱਪਾ ਅੱਵਾ ਦੇ ਜਾਨਕਲੂ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੇ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਸੀ — ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਮਨਾਇਕ ਦੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੇ — ਉਸਦੇ ਇਥੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਆਇਆ ਸੀ । ਜੇ ਉਸ ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੁਕ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਬੋਲੀ “ਤੂੰ ਇਥੇ ਰਹਿ ਦੇਨਾਂ ਬੜਾ ਦੇ, ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਇਥੇ ਬਹਿ ਜਾਈਏ ਕਿ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਅਰਾਮ ਦੇ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾਂ ਹੋਣੀ — ਤੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਇਥੇ ਰੁੱਕ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੋਟ ਵੇਖੇਗਾ — ਤੇਰਾ ਸੁਖ ਸੁਭਾਗ ਜੀਅ ਭਰਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆਏ — ਹੁਣ ਘਰ ਦੀ ਵੀ ਤਾਂ ਫਿਕਰ ਕਰਨੀ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਕੁੱਛ ਦਿਨ ਹੋਰ ਰੁੱਕ ਜਾਈਏ, ਫਿਰ ਵੀ ਅਖੀਰ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਦਸੀ ।

“ਇਸ ਗਲ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ? ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੈ ।” ਫਿਰ ਕੁੱਝ ਸੋਚਦੀ ਬੋਲੀ

“ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੈ ਅੱਵਾ ?”

ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਨੀਆਂ, ਉਹ ਜਾਨਕਲੂ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੈਨਾਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਲਾ ਦੇਣ । ਤੇਰੇ ਅੰਮਾ ਅੱਪਾ ਇਥੇ ਰਹਿਣ । ਮੈਂ ਬੁੱਢੀ ਠੇਰੀ ਤੈਨੂੰ, ਤੇਰੀ ਪਤਨੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ? ਤੇਰੇ ਇਥੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਘਰ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹ ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਪਰਾਇਆ ਸਮਝ, ਇਥੋਂ ਦੂਰ ਜਾਕੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਘਰ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿਣ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਦੇ ? ਨੂੰਹ ਕੀ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ — ਖਾਂਦਿਆਂ, ਸੌਂਦਿਆਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ ਹੰਝੂ ਵਗਾਂਦੀ ਰਹੇ — ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਹੜਾ ਰੱਬ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ — ਉਹੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ — ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਉਸ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਨਕਲੂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ । ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨੀ ਐਨੀ ਸੌਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਜਾਨਕਲੂ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਹੰਦੀ ਕਿਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਲੋਹਾ, ਗਾਦਰੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਖਾਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਪਿਘਲਾਕੇ, ਠੰਡਾ ਕਰਕੇ, ਗਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਕੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਰਸਤਾ ਦੁਰਗ ਲਈ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗ ਸੀ । ਇਸਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਵੱਸੇ ਜਾਨਕਲੂ ਤੇ ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ ਦੇ ਬੜੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸੱਕੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਹੁਣ ਜੇ ਜਾਨਕਲੂ ਤੋਂ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਕਿਸਨੂੰ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਪੁੱਛਣ

ਤੇ ਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।

“ਜੰਪਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜਾਨਕੱਲੂ ਦਾ ਦੜਵਾਈ ਬਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨ ਹੀਂ । ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇਕ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸੀ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੋਚ ਸੀ —

“ਹੁਣ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦੇ ?”

ਪ੍ਰਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਪੁੱਛੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ —

“ਨਵੀਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਏ । ਪਿੱਛੇ ਜਦੋਂ ਤਖਤ ਤੇ ਕਿਸਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਸੁਆਲ ਉਠਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੰਪਟਨਾਇਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਆਸ ਜਾਗ ਪੈਣੀ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ — ਆਸ ਪੂਰੀ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੜਵਾਹਟ ਭਰ ਗਈ — ਅਜੇ ਵੀ ਉਹ ਰੰਜਸ਼ ਹੈ । ਹੁਣ ਉਹ ਵਿਆਹ ਤੇ ਆਏ ਹਨ — ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਈ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਲਉ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮਹਿਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਟੁਟਿਆ ਨਹੀਂ — ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਏ, ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਅੱਜ ਸਮਾਂ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜੁਲਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੈ ।” ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸੋਚਣ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਹੀ ਜਾਪੀ — “ਠੀਕ ਏ, ਅਜ ਯਾਂ ਕਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਜਾਣਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਭੇਜ ਦਿਉ । ਵੇਖਿਆ ਜੇ ਇਹ ਗਲ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤਾਈਂ ਉਹ ਹੋਸਦੁਰਗ ਵਾਪਸ ਨਾਂ ਜਾਣ ।”

“ਇਹ ਸਭ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਵਾਂਗਾ ।”

“ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਕੰਧਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਰੱਬ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਂ ਦੇਵੇ । ਮਹਾਰਾਜ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਇਕ ਦਿਨ ਵੀ ਕਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਾ ਕੀਤੀ—” ਆਪਣੇ ਪੁਲੋਕ ਸਿਧਾਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

ਪ੍ਰਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਖਤ ਲਈ ਰਾਜੇ ਦੀ ਚੋਣ ਕਾਰਨ ਜੰਪਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੜੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਹੋਈ ਸੀ । ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾਨਾਇਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੱਕਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਰਗਾ ਹੀ । ਉਸਦੇ ਸੰਤਾਨਹੀਨ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਸ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਉਹ ਯਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ । ਉਹ ਇਸੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਪਰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਚੋਸਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ । ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਗਰਾਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਜਾ ਪਏਗੀ, ਉਹਨਾਂ

ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾਂ ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਧੁਖਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰਾਂ ਆਪ ਬੁਲਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਛੇੜੀ “ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਏ, ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਹਲ ਹੋਵੇ ਆਕੇ ਮਿਲੋ।” ਹੁਣ ਉਸ ਪੁੱਛੇ ਦੀ ਅੰਗ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਫੌਜ ਦੇ ਇਕ ਨੌਕਰ ਦਾ, ਤੇ ਮਹਿਲ ਦਾ ਕੀ ਸੰਬੰਧ? ਜੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ ਮੈਂ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।” ਜੰਪਣਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਿਰਫ ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਭਰਜਾਈ ਵੀ ਹੈ—

“ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਕਿਸਨੂੰ ਚੇਤਾ ਹੈ — ਜੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਵਾਪਰਦੀ — ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਮੂੰਹ ਰਖਣੀ ਏ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਤਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਕਹਿਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨੌਕਰ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰਹੇਗੀ।” ਜੰਪਣਾਨਾਇਕ ਨੇ ਗੁੱਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ “ਤੁਹਾਡਾ ਦੁਖ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਮੈਂ ਸਮਝਨਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ?”

“ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੈ?”

“ਮੈਨੂੰ, ਫੌਜ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਸਾਡੇ ਸੰਭਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਏ। ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਦੇਵ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਰਾਜ ਸੌਂਪ ਦੇਣਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ? ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਛੱਡ ਉਹ ਇਸੇ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪਏ ਰਹੇ। ਸੁਫਨਾ ਸੱਚ ਏ ਯਾਂ ਝੂਠ ਵਿਘਨੇਸ਼ਵਰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਉਹੀ ਨਾਂ ਨਿਕਲਿਆ — ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਉਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ — ਉਹ ਹੰਝੂ ਵਹਾ ਵਹਾ ਨਿਘਰਦੀ ਰਹੀ ਅਖੀਰ ਮੈਨੂੰ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਭਰਜਾਈ ਦੇ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹੇ, ਬੋਲ ਮੂੰਹੋਂ ਕਢਦੇ ਹੋ — ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਠੀਕ ਏ—”

ਸਚਾਈ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਦਿਆਂ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਝੂਠੀ ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ—

“ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਰਾਇਆ, ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਦ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਚੱਲ ਵੀਸਿਆ। ਕੱਲਮਕਾਰੀ ਰਹਿ ਗਈ ਭਰਜਾਈ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੋ ਤਾਂ ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੋਈ ਬਾਹਰਲਾ ਆਕੇ ਕਰੇਗਾ?” ਕਹਿਕੇ ਜੰਪਣਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਜੰਪਣਾਨਾਇਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਿਸੇ ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲੇ ਵਿਸਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਫਿਰ ਉਘੜ ਆਇਆ।

“ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦਸਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੁਰਾ ਮਨਾਉਣਾ ਸੀ ।” ਜੰਪਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਦਸਣੀਆਂ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਦਸਦੇ । ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸਾਹ ਘੁੱਟੀ ਰਖਿਆ । ਮੈਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ । ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸਾਂ । ਬੁਲਾਕੇ ਦਸਦੇ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ । ਮੇਰੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਵੇ ? ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਲ ਕਿਉਂ ਅਜ ਹੀ ਮਿਲ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ ।”

“ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਜਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਪਤਾ ਕਰ ਆਵੋ । ਜੇ ਕੋਈ ਘਰੇਲੂ ਗੱਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰਵੇ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਕੇ ਦੱਸਣਾ ।” ਜੰਪਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਫੱਕੀ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਕੇ ਉਸਦੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਸੀਤਲਤਾ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰ ਦਿਤਾ । “ਠੀਕ ਏ ਅਜ ਹੀ ਜਾਕੇ ਮੈਂ ਮਿਲਕੇ ਆਉਂਦਾ । ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਾਂਗਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਘਰਾਣੇ ਦੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ।”

ਜੰਪਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਤੇ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ — “ਅਜ ਉਹ ਦੂਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਕਲ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਨਾਂ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਗੈਰ ਨਾਂ ਜਾਨਾਂ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਜੇ ਉਹ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਨੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਕੀ, ਮੈਂ ਦੋ ਦਿਨ ਉਡੀਕ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ । ਦੂਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਹੈ ।” ਜੰਪਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਦਿਉਰ ਭਰਜਾਈ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਵੇਂ ਬਣਿਆ ਰਹੇ । ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਖਾਹਿਸ਼ ਏ ।”

ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਬਾਦ, ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਉਸ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਜੰਮਦਿਆਂ ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਟੁੱਕ ਦਿੱਤੀ — ਇਸ ਟੁੱਕੀ ਹੋਈ ਜੀਭ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਦੀ ਐਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਏ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਟਕ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ।”

“ਜੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਉਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀ ਸੁਗਾਤ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਜੰਪਟਾਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਹੁਣੇ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਆ ਗਏ ਨੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਕੂਲੂ ਕਿਲੇ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਦੇ ਦਿਉ । ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪੂਰਣਗੇ । ਨਾਲੇ ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਹੁਣ ਸਭ ਕੰਮ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।”

ਅਗਲਾ ਰਾਹ ਸੁਝਾਂਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ।

“ਅਗੋਂ ਜੇ ਕੋਈ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ, ਕਠੇ ਹੋਕੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੰਘੀ ਹੀ ਨਾਂ ਘੁੱਟ ਦੇਣ ।”

“ਇਹ ਡਰ ਤੁਹਾਡਾ ਨਿਰਮੂਲਾ ਏ । ਰਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਅਟੱਲ ਹੈ । ਜੰਪਣਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਸਵਾਮੀ ਭਗਤ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ । ਜੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੇਖ ਲਵਾਂਗੇ । ਅਜੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ । ਕੁੱਛ ਵੀ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਹੀ ਤਾਂ ਹਾਂ ਮੈਂ ।”

“ਐਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਤਾਂ ਬਸ ਠੀਕ ਹੈ — ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਸਿਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਇਹ ਨਰਸਪਈਆ — ਖ਼ੈਰ ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡੋ — ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਸੋਚੋ । ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਕੁੱਛ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਖਾਧਾ ਲੂਣ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।”

“ਉਹ ਸਭ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿਖਾ ਦਿਉ । ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਹੌਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਤੁਹਾਡੀ ਮੈਂ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਵਾਂ, ਉਨਾਂ ਹੀ ਬੋਹੜਾ ਏ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ । ਨਾਗਤੀ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਹ ਜਿੱਧਰ ਗਏ ਉਧਰ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ, ਸ਼ਿਆਣਪ ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰੇ, ਉਹ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੀ ਰਹੀ ।

ਮੰਝਥਾਰ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ, ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤੱਕ, ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹੀ — ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜਪ੍ਰਤੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਦਾਅ ਪੇਚਾਂ ਤੇ ਹੋਰਾ ਫੇਰੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਅਨਜਾਣ ਸੀ । ਨਾਗਤੀ ਬਨਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਭਿਣਕ ਦੇਏ ਬਿਨਾਂ, ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹੋਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਸਮਝ ਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਤੇ ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ ਤੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਚਤੁਰਤਾ ਤੋਂ ਉਹ ਅਨਜਾਣ ਸੀ । ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ । ਹੁਣ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਵੀਂ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਣੀ ਪਈ ਸੀ । ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਸ਼ਿਵਾ ਅਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ — ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਸਿਖੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਾਖ਼ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮਨ ਬੜਾ ਢੁੱਖੀ ਹੋਇਆ ‘ਠੀਕ ਏ, ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਜੇ ਕੁੱਛ ਕਰਵਾਉਣਾ ਈ ਕਰਵਾ, ਪਰ ਅਨਜਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਈ ਭੁੱਲ ਖਿਮਾ ਕਰ ।’ ਉਸ ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਦੇਵਤੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ । ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਜੰਪਣਨਾਇਕ ਨਾਲ ਉਸ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਦਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ । ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਰਖੀ ਨੀਂਹ ਢੋਖੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵਧਾਅ

ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਈ । ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪ ਹੀ ਫਸ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਛੁਟਪਟਾਂਦਾ ਜੰਪਟਾਨਾਇਕ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਝਟ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਗਿਆ ।

“ਅੰਮਾ ਤੁਸੀ ਵੱਡੇ ਹੋ, ਛੋਟਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹੋਈ ਭੁੱਲ ਖਿਮਾ ਕਰ ਦਿਉ ।” ਕਹਿਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਜੰਪਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਨਾ ਲਿਆ ਪਰ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਉਹ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਮਨਾ ਸਕੀ । ਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ, “ਅੰਮਾ ਇਸ ਰਾਜ ਲਈ ਪੁੱਤਰ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਿਨਾ ਨਾਂਹ ਨੁੱਕਰ ਕੀਤਿਆਂ ਮੰਨ ਗਈ । ਹੁਣ ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਕਿ ਇਥੇ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡਾ ਹੈ, ਆਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾਕੇ ਬਹਿ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਕੀ ਆਖਣਗੇ । ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ । ਤੂੰ ਬਲਾਏਂਗੀ, ਆ ਜਾਵਾਂਗੀ । ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵਧਦਾ ਫੁਲਦਾ ਵੇਖ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੀ, ਬਸ ਇਸਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ।”

ਨਿੰਗਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਜਾਪੀ, ਉਸਦੀ ਉਸਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਸਰਲਤਾ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਪਰ ਉਹ ਬੋਲੀ “ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ, ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਜਿਗਰ ਦਾ ਟੋਟਾ ਲਾਹਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ. ਤੇ ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਰਹੀਏ । ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ । ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਿਆ ਈ, ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਗੱਲ ਕਰ — ਇਸ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀ ਹਾਂ । ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿਖਾਵਾਂ ਕਿ ਤੇਰੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਘਰ-ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਸਮਝਾਵਾਂ । ਰਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਸ਼ਠਾ, ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ — ਸਭ ਮੰਨਣੀ ਏ, ਸਿਰਫ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੀ ਤੇਨੂੰ ਕੋਈ ਤਰਸ ਨਹੀਂ — ਇਥੇ ਮੈਂ ਜੀਵਾ ਯਾਂ ਮਰਾਂ, ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤੀਵੀਂ ਇਸ ਭਰੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣਕੇ ਆ । ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਨੀ ਏ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣੀ ਹਾਂ — ਅਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਲ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹਾਂ — ਮੇਰੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਪਿਛੋਂ ਤੇਰਾ ਇਥੇ ਆਏ ਬਿਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸਰੇਗਾ ? ਤੂੰ ਭਾਵੇਂ ਨਾਂਹ ਕਰਦੀ ਰਹੀਂ — ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਕਿਤੇ ਮੰਨਣ ਲਗੇ । ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਆਵੇਗੀ — ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ? ਮੈਂ ਨਾਗਤੀ ਵਾਂਗ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਤਰ ਮੰਗਿਆ ਤੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਹੁਣ ਵੀ ਉਵੇਂ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਨਾਂਹ ਕਰ ਸਕੋਗੀ ?”

“ਰਾਜ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਤਾਂ ਰਾਜ ਅਪਰਾਧ ਹੋਵੇਗਾ ।”

“ਇਸ ਲਈ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਤੇ ਆ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਮਨ ਜਾਨ ਦੀ ਹਾਂ । ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੀ ਏ । ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਬਹਾਨਾ ਨਾਂ ਬਣਾ । ਨੂੰਹ ਪੁੱਤਰ

ਨੂੰ ਹਸਦਿਆਂ ਖੇਡਦਿਆਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਭਾਗ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਖੋਹ ਲਵਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪਾਪ' ਦੀ ਭਾਗੀ ਨਾਂ ਬਣਾ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਦਿਨ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਰੇ ਰਲਕੇ ਇਥੇ ਰਹੋ — ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵੇਖਦੀ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਾਂ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ, ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਮੇਰੇ ਤੇ ਪਾਪ ਨਾਂ ਚੜਾ।”

ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ।

“ਇਹ ਸਭ ਕਹਿਕੇ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ”। ਨਿੰਗਵਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

“ਬੱਸ ਇਹ ਹੁਣ ਲਈ ਹੀ ਏ — ਅਜ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੇਰੇ ਅਗੇ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ।” ਹੱਸਦੀ ਹੋਈ ਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ।

‘ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਭਾਰ ਥੋੜਾ ਹੌਲਾ ਕਰਾਂ’, ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਉਬੱਵਾ ਨਾਗਤੀ।

ਉਸਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਸੀ—

ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਭਰਾ ਸਾਰੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ, ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਉਹ ਕਈ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਵਿਧੀ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਵਿਉਂ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਹੀ ਸੀ।

2

ਉਡਾਗੀ ਭਰਦਾ ਬਾਜ਼

ਤਿੱਤਰੀ ਥਰੂ ਥਰੂ ਤਿੱਤਰੀ ਥਰੂ ਥਰੂ — ਡੂ ਹੂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਲਿਪਟੇ ਅੱਪੀ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿਰਚੀਰਵੀਂ ਤੂਤੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁੱਤਾ ਸਰਦਾਰ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਡਰਾਉਣ ਸੁਫਨਾ ਵੇਖਣ ਵਾਂਗ ਤੁੱਬੱਕ ਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤਾ । ਉਠਕੇ ਕੰਨ ਲਾਕੇ ਫਿਰ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਤਿੱਤਰੀ ਡੂ ਹੂ ਤਿ ਤਿ ਰੀ ਰੀ ਡੂ ਹੂ —

ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਹਿਲ ਵਲੋਂ ਤੂਤੀ ਵਾਲੀ ਬੁਰਜੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ।

ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸਮਾਂ ਦੱਸਣ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਖਤਰੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਸੀ । ਛੋਟੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਖਬਰਦਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੁਰਖੱਤ ਅਵਾਜ਼ । ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੱਚ ਹੀ ਸੀ

ਢੱਟ-ਢੱਟ-ਢੱਟ ਤਾਬੇ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ।

ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਭਰਮਣਾ ਨਾਇਕ ਮੰਜੇ ਤੇ ਇੰਜ ਉਠਿਆ ਜਿਵੇਂ ਲਾਲ ਕੀੜੀਆਂ ਨੇ ਕੱਟ ਲਿਆ ਹੋਵੇ । ਕੋਲ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜਗਾਏ ਬਿਨਾਂ, ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਨੀਂਦ ਖੋਹਲੀ । ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ । ਬਾਹਰ ਬੂਹੇ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਤਬੇਲੇ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਜਗਾਕੇ ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । 'ਇਹ ਅਚਨਚੇਤੀ ਕੀ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਚੱਕਰ ਲਾਦਿਆਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ । ਉਸ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਰ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਸਨ । ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਸਭ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਸਾਰੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਾਜ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਚਹੁੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਵਾਜ਼ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਭਰਮਣਾ-ਨਾਇਕ ਨੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ 'ਬੇਵਕੂਫ, ਇਕ ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਲਾ ਦਿਤੇ । ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਘੋੜਾ ਲਿਆਇਆ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਹਿਣਹਿਣਾਂਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜੀ, ਲਗਾਮ ਢਿੱਲੀ ਛੱਡੀ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ

ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਅਪਾਤ-ਕਾਲ ਸਭਾਗ੍ਰਹਿ ਵਲ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਸਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਟੱਪ ਟੱਪ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਰ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਘੋੜਿਆ ਦੀ ਟੱਪ ਟੱਪ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ । ਸਭ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤਾਂਈ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਕਿਸੇ ਭੁੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਸਨ । ਤਕੀਏ ਨੂੰ ਦੋਅ ਲਾਕੇ ਬੈਠੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਦੜਵਾਈ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਨੇ ਆਕੇ ਪੁਛਿਆ “ਕੀ ਖਬਰ ਹੈ ?”

“ਨੰਦੀਵਾੜ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਵੇਖਕੇ ਨਗਾਰੇ ਬੁਰਜੀ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੇ ਸੂਚਨਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ।”

“ਨੰਦੀਵਾੜ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਯਾਂ ਨਿਭੂਗਲਿੱਨ ਵਲੋਂ ?” ਬਾਣ ਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ । “ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌਣ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੋਚਣ ਪਵੇਗਾ । ਖਤਰਾ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਹੈ, ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ । ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਵੀ ਹੋਵੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸੈਨਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਹੈ?” ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਸਦਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੈ ।” ਦੜਵਾਈ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਸੈਨਾ ਦੀ ਕਵਾਇਤ ਕਰਵਾਇਆਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਰਾਜਤਿਲਕ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਦੋ ਦੋ ਵਾਰੀ ਇਨਾਮ ਤੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਹਟੇ ਸੈਨਿਕ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਨ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਨਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਨ । ਹੁਣੇ ਜਾਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਕਰ ਆਉ — ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤਾਂਈ ਸਾਰੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਲੈਕੇ ਗਏ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ — ਜਾਕੇ ਸਾਰੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਕਰੋ ।”

ਦੜਵਾਈ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਤੁਹਾਡੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ? ਕਿੰਨੇ ਘੋੜੇ ਲੜਾਈਯੋਗ ਹਨ । ਇਸਦਾ ਸਾਰਾ ਲੇਖਾ ਸਵੇਰ ਤਾਂਈ ਮੈਨੂੰ ਦਿਉ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੀਲਕੰਠ ਰਾਏ ਨੂੰ ਕਿਹਾ । “ਲਗਦੇ ਇਹ ਚੰਡਾਲ, ਇਸੇ ਤਾਕ ਵਿੱਚ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਵਾਂਗੇ — ਦੋ, ਦਿਨ ਵੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ” ਬਾਣ ਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਾਹਦੇ ਹੋਏ । ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਿਮਨ ਹੋਏ, ਜਿਹੜੇ ਆਉ ਜੀ ! ਆਉ ਜੀ ! ਕਹਿਣ ਤੇ ਆਉਣਗੇ ।” ਦੰਦ ਪੀਸਦਿਆਂ ਕੰਚਨਕੋਵੀ ਭਰਮਣਾਂ ਬੋਲਿਆ ।

“ਉਹ ਆਉਣਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਇਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਕੰਮ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰ ਨੇ ਵੀ ਨਗਾਰੇ ਤੇ ਤੂਤੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਸੁਣ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੱਕੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਜਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸਕੇ ਆਵਾਂਗਾ। ਰੰਗਈਏ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਉ ਕਿ ਜਿਉਂ ਹੀ ਹਰਕਾਰਾਂ ਆਵੇ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦੇਵੇ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਕਾਟੱਪਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

“ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਚਲੋ, ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ” ਕਾਟੱਪਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਘਰ ਹੀ ਹਾਂ, ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ ਰੰਗਈਆ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿਉ। ਤੁਸੀਂ ਇਸੇ ਘੜੀ ਜਾਕੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਤੇ ਕਰੜੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਉ। ਪੱਕੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਾਂਗੇ। ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਕੰਠੇ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਵੇਖੋ।”

“ਜਾਪਦੈ ਸੌਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸਾਡਾ ਲੰਘ ਗਿਆ”, ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ।

ਉਹ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਢੇਰ ਕੰਮ ਸਨ। ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ — ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤਿਆਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਖੇਤਰਾਂ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ।

2

ਜਿਉਂ ਹੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਲਾਲੀ ਘਟੀ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਚੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਅਪੱਤਕਾਲ ਸਭਾ ਜੁੜ ਗਈ। ਅਜਿਹੀ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਜਕੇ, ਦਰਬਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਦੇ ਰਸਮੀ ਸਵਾਗਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਜਾਟੀ ਪਛਾਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆਂ — ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰਸਮੀ ਆਦਰ ਮਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤਿਆਂ ਦਰਬਾਰਬਖ਼ਸ਼ੀ

ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਸਾਰੇ ਆ ਗਏ ਹਨ, ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇ ਦਿਉ ।”

ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤਾਂਈ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ — ਪਰ ਅਜ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਮੋਹਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ — ਸਦਾ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸਭਾ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅੱਜ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨਰਸਪਈਆ ਅੱਜ ਯੁੱਧ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਤੇ ਅਸਥਿਰ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਧਰੋਂ ਉੱਧਰ ਟਹਿਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਬੂਹੇ ਵਲ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ।

ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਉਡੀਕ ਨਾਂ ਕਰਵਾਈ । ਰਸਤਾ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸੇਵਕ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਲੱਗੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਪਾਸੇ ਹੋ’ ਜਾਉ ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਸਭਾਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਰੜੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ, “ਸਭਾ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰੀ ਅਗਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ।”

ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਸਭਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਰਾੜੀਂ ਜਾਗਦਿਆਂ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਸਨ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਥਕਾਵਟ ਦੇ ਕੋਈ ਚਿੰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ — ਕਠੋਰ ਫੈਸਲਾ, ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਕੰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਸਨ । ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਉਠਕੇ ਆਏ ਨਾਇਕ, ਉਨੀਂਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥਾਲ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਵੀ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵਲ ਪਲ ਭਰ ਵੇਖਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਆਏ ਦਰਬਾਰ-ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਦਰਬਾਰ-ਬਖਸ਼ੀ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆਇਆ । ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਜਸ਼ੂਸ ਵਲ ਪੈਚ ਵਾਲੀ ਗੁੱਡੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਗਏ ।

ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਜਸ਼ੂਸ ਅੰਦਰ ਆਇਆ । ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਫਰ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਲੱਥਾ ਹੋਇਆ ਚਿਹਰਾ, ਉਨੀਂਦੇ ਨਾਲ ਭਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਇਸਦੀ ਗਵਾਹੀ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋਤੇ, ਬਿਨਾਂ ਅਰਾਮ ਕੀਤੇ ਸਿੱਧਾ ਇੱਥੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਸਫਰ ਦੀ ਧੁੜ ਅਜੇ ਉਸਨੇ

ਆਪਣੇ ਕਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡੀ । ਅੰਦਰ ਆਕੇ ਉਸਦੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਸਵੇਰੇ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ, ਉਹ ਸਭਾ ਨੂੰ ਦੱਸ ਮਾਰਈਆ” ।

“ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਹੈ ਕਲ ਸ਼ਾਮੀ ਸਾਡੀ ਸਰਹੰਦ ਵਾਲੀ ਚਰਾਗਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਡੀਆਂ ਗਊਆਂ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਲੜਾਈ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ —” ਬੜੀ ਚੁਸਤੀ ਨਾਲ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਮਾਰਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਾਂ, ਉਹ ਕੀ ਗਊਆਂ ਚਰਾਉਂਦੇ ਨੇ ?” ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੜਵਾਈ ਭਰਮਟੇ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਗਊਆਂ ਚਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚਰਵਾਹੇ ਹਨ, ਫੌਜੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵੀ ਹੱਥ ਵਿਚਲੇ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਮਰੇ ਤੇ ਤੁਹਾ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ — ਜੇ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਉਥੇ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲੈਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ।” ਮਾਰਈਆ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਭਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਨ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀਤਾ ।

“ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਸੌ ਪਸ਼ੂ ਲੈ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਸਿਰ ਫਿਰਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਸਭਾ ਨੂੰ ਦੱਸ ।”

ਭਰੀ ਹੋਈ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਡਰ ਰਹੇ ਮਾਰਈਏ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪ੍ਰਾਠਮੰਤਰੀ ਬੋਲੇ

“ਇਸ ਵੇਲੇ, ਕਿਸੇ ਮੁਲਾਹਜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਤੂੰ ਸੁਣਿਆ, ਉਹ ਦਸ ।”

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਰਾਇ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰਾਜਮਾਤਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਬੋਲ ਬੋਲੇ ਹਨ ।”

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੈ, ਕਿਸੇ ਰਸਮੀ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਗਰਜਕੇ ਕਿਹਾ ।

‘ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਐਸ ਵੇਲੇ ਮਰਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਕਮ ਚਲਾ ਰਹੀ ਏ ਬੁੱਢੀ — ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ —’ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਾਇਦੁਰਗ ਦੇ ਬੁੱਝਦਿਲਾਂ ਨੇ ।” ਮਾਰਈਏ ਨੇ ਡਰਦਿਆਂ ਡਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸਭਾ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭੜਕ ਉੱਠੀ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜੀਭ ਕੱਟਕੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਪਾਈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਵੀ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨਹੀਂ । ਹੁਕਮ ਦਿਉ” — ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉਛਲ ਖਲੋਤਾ ਭਰਮਟਾ ਨਾਇਕ —

“ਸਾਡੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਨੀਚ ਜੀਭ ਵਾਲੇ ਰਾਇ ਦੁਰਗਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਾ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੇਸ਼ਕ ਦੁਰਗਾ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹੜੀ ਪਾਕੇ ਘੁਮਾ ਦਿਆ ਜੇ — ਯੁੱਧ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ।” ਬਾਣ ਦਾ ਮੱਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸਭਾ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ।

ਦੜਵਾਈਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰੋਧ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਰੂਪ ਧਾਰੇ ਤੇ ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਬੋਲਣ. ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਰਜਕੇ ਕਿਹਾ “ਬੱਸ ਰੁਪ ਕਰ ਜਾਉ”

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਖਮੋਸ਼ੀ ਛਾ ਗਈ । ਸਾਰੇ ਕੰਨ ਨਾਗਤੀ ਵਲ ਲੱਗ ਗਏ । ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਸੁਰਖ, ਸਰੀਰ ਥੇਕਾਥੂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦ੍ਰਿੜ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ “ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੀਵੀਂ, ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ” ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਗਊ ਚੋਰ ਬੁਜ਼ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ — ਸੱਚ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪਰ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜੂਠ ਚਟਦੇ ਕੁੱਤੇ —

“ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਹੈ — ਇਸ ਵਾਰੀ ਰਣ ਬੀੜਾ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗੇ, ਆਪ ਹੀ ਲੈਕੇ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਆਪਣੀਆਂ ਗਊਆਂ ਚੁਰਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਗਊਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਬੰਨਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਸੂਰਬਹਾਦਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ । ਗਊਆਂ ਚੁਰਾਉਣੀਆਂ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣਾ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਨੀਚ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡਾ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡੀ ਕੁਲ ਲਈ ਕਲੰਕ ਹੈ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਵਾਈ ਜੀ ! ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖੋ । ਅਜ ਦਾ, ਕੱਲ ਦਾ, ਜੋ ਵੀ ਮਹੂਰਤ ਨਿਕਲੇ, ਕੂਚ ਭੇਰੀ ਵਜਾਉ ।”

ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ।

“ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦੇ ਬੈਠੇ ਹਾਂ ।” ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੱਟਨਾਇਕ ਕੁਛ ਹੋਰ ਆਖਣ ਲਗੇ ਸੀ —

“ਮੈਂ ਵੀ ਅਜੇ ਮਰੀ ਨਹੀਂ — ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ” । ਕਹਿਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਉਠ ਖਲੋਤੀ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ । ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਚੰਭਾ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੇ ਅਸਰ ਬੱਲੇ ਉਹਨਾਂ ਉਬੱਵਾ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ।

ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਸਿੱਧੀ ਆਪਣੇ ਅਰਾਮ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ । ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦੀ ਹੋਨਵਾ ਵੱਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲੀ “ਹੋਨਵਾ, ਹੁਚਵਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਬੜਾ ਹੰਕਾਰ ਏ । ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਵੀ ਜ਼ਰਾ ਚੱਖ ਲੈਣ ।” ਉਸੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ ।

“ਅੰਮਾ !”

ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ ਵਰਗੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਝੱਟ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ । ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭੁਲਿਆ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਮੁੰਡਾ — ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਹੀ ਹੈ —

ਅਜ ਤਾਂਈ ਉਸ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ । ਲੜਕਪਣ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲੇ ਗਰਜਦੇ ਬਦਲਾਂ ਨਾਲ ਢਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਰਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸਿਆਹ ਹੁੰਦੀ, ਫੁਟਦੀ ਮੱਸ ਦੇ ਭੂਰੇ ਭੂਰੇ ਵਾਲ, ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰਗੇ ਹੋਠ, ਬਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦੀ ਲਾਲੀ ਫਿਰੀ ਸ਼ਾਮ ਵਰਗੀਆਂ ਗੋਲ ਗਲਾਂ, ਵੰਗਾਰਦੀ ਹੋਈ ਸਿਰ ਚੁੱਕੀ ਖਲੋਤੀ ਘੰਡੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਬਲਦੇ ਲੋਹੇ ਵਰਗੀਆਂ ਲਾਲ ਚਮਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ —

ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਕੁੰਜ ਉਤਾਰਕੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕੀ ਖਲੋਤਾ ਕਾਲਾ ਨਾਗ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ, ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ, ਛਾਤੀ ਤਾਟਕੇ ਖਲੋਤੇ ਬਾਲਪੁਰਸ਼ (ਵਾਮਨ ਅਵਤਾਰ) ਵਾਂਗ ਲਗਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਖਲੋਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੀ ਬੋਲੀ —

“ਕੀ ਗੱਲ ?”

“ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁੰਡਾ ਹੀ ਸਮਝ ਛਡਿਆ — ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਨਿਆਂ ਹੈ, ਅੰਮਾ ? ਬੜਾ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋਕੇ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਅਨਿਆਇ ਹੋਇਆ ਹੈ ?” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਬੋਲੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ।

“ਅਨਿਆਇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ, ਅੰਮਾ ? ਮੇਰੇ ਜੀਦਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਬੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਉ ਤੇ ਮੈਂ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਹਾਂ । ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕਣ ਵਾਲਾ ਨਾਇਕ ਅਖਵਾਵਾਂ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਨਾ ਖੂਨ ਦੀ ਹੌਲੀ ਖੇਡੀ ਜਾਵੇ । ਅਜ ਉਹ ਮੌਕਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਐ । ਇਹ ਮੌਕਾ ਮੈਂ ਹਥੋਂ ਖੁੰਝਾਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ।” ਜਿੱਦ ਕਰਦਿਆਂ

ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਸੋਚਕੇ ਬੋਲੀ ।

“ਦੇਖ, ਇਹ ਯੁੱਧ ਤਾਂ ਜੂਏ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਮੌਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ । ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੁਣੇ ਹੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਉਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਅਗੋਂ ਬੜਾ ਵਕਤ ਪਿਆ । ਬੜੇ ਯੁੱਧ ਲੜਨੇ ਪੈਣਗੇ ਤੈਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਆਉਣ ਤੱਕ ਉਡੀਕ ।”

ਅਗੋਂ ਭਾਵੇਂ ਸੈਂਕੜੇ ਲੜਾਈਆਂ ਆਉਣ ਯਾਂ ਨਾ ਆਉਣ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਏ । ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਕਹਿਕੇ ਚਿੜਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਕੇ ਜੀਣ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਹਿਸ਼ ਨਹੀਂ ।

“ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਨਾਇਕਤਨ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੈ, ਤੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇ —”

“ਕੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਅੰਮਾ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਇਸਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋ । ਮਰਣ ਨਾਲ ਕੀਰਤੀ ਵੀ ਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬੈਠੇ ਕਿੰਨੇ ਰਾਜੇ ਮਾਰੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ । ਐਤਕੀ ਮੈਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਾਂ ਕਰੋ । ਤੁਸੀਂ ਰਣ ਬੀੜਾ ਲਉ, ਮੈਨੂੰ ਰਣ-ਭਿਖਿਆ ਹੀ ਦੇ ਦਿਉ । ਮੇਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਇਸੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਣ ਦਿਉ । ਨਾਂਹ ਨਾਂ ਕਰੋ ।”

“ਪੁੱਤਰ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਯਾ ਨਾਂਹ ਕਰਾਂ, ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ” ।

“ਕੁਛ ਵੀ ਨਾ ਆਖੋ, ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਜਾਣ ਦਿਉ । ਉਹਨਾਂ ਗਾਂ ਚੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੋਟਾਂ ਲਹੁਣ ਲਈ । ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲਉ ਮੈਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗਿਆ । ਮੇਰਾ ਜੀਣਾ ਵੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ, ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਥਲੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲਤਾੜਦਾ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਕੇ ਦੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੂਰਬੀਰ ਵਾਂਗ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਖਲੋਤੀ ਰਹਿ ਗਈ — ਜਿਵੇਂ ਸੁੱਕੀ ਲਕੜੀ ਹਰੀ ਹੋਕੇ ਅੰਬ ਦਾ ਰੁਖ ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਮੰਤਰਮੁਗਧ ਹੋਈ ਖਲੋਤੀ ਰਹੀ —

ਉਹ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜੀਆਂ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਹੁਚੱਵਾ ਆਉਂਦੀ ਦਿੱਸੀ ।

“ਅੰਮਾ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ?”

“ਕਿਹੀ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਗੱਲ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੌਮ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਸਮਝਦੀ ਸਾਂ, ਅੱਜ ਉਸਨੂੰ

ਫੌਲਾਦ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣੀ ਵੇਖਿਆ । ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੇਗਾ, ਮੈਂ ਕਦੀ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ।” ਸੁਫਨੇ ਦੇ ਅਸਰ ਬੱਲੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ ।

“ਕਿਹੜਾ ਮੁੰਡਾ ਅੰਮਾ ?”

ਹੁੱਚਵਾ ਨੂੰ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ।

“ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ, ਨਵਾਂ ਨਾਇਕ ਹੀ, ਅਜੇ ਕਲ ਦੀ ਗੱਲ ਏ, ਉਸ ਦਿਨ ਲਹੂ ਵੇਖ ਕੇ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਅਜ ਉਹ ਰਣਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗ ਰਿਹੈ । ਸੱਚ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਸੁਨਿਹਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜੋ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਦਸਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਹਾਦਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ।” ਧੰਨਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ । ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੁੱਚਵਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਨਾਗਤੀ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ।

“ਬਹਾਦਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਡਰਪੋਕ ਹੀਜੜਾ ਇਸ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕਰ ਸਕਦੈ । ਖੈਰ ਮੈਨੂੰ ਦਸੋ, ਤੁਸੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬੁਲਾਇਐ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਫਿਰ ਯਾਦ ਕਰਾਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਹੁੱਚਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਪਰਤ ਆਈ ਤੇ ਬੋਲੀ “ਸਾਡਾ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕਕੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ । ਤੇਰੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਬਾਗਿਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ?” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੁੱਚਵਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ ।

“ਤੁਸੀ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕੋ, ਅਜਿਹੀ ਕੀ ਗੱਲ ਆਣ ਬਣੀ --”

“ਇਹ ਸਾਰੀ ਗਲ ਖੋਲਕੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕਦੀ । ਰਾਇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਤੇ ਲੁੱਚੇ ਸਾਮੰਤ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਲੜਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਉਸ ਹੀਜੜੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ — ਨਾਂ ਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ, ਸੋ ਸਾਡੀਆਂ ਗਊਆਂ ਚੁਰਾ ਲਈਆਂ । ਉਸਦੀ ਅਕਲ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾਉਣੀ ਏ । ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਸਕੇ ਬੋਲੀ । ਮੈਂ ਰਣਵੀੜਾ ਲੈਣ ਲੱਗੀ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿਨੀ ਏਂ ।”

“ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਏ, ਅੰਮਾ, ਸਾਡੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋ ਪਿਆਸੀਆਂ ਨੇ, ਜਦੋਂ ਕਹੁ ਅਸੀ ਕੂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਦਾਲ ਰੋਟੀ ਵਿੱਚ ਲਗੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਥਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸਾਟੁ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਹੁਣੇ ਕਹਿਨੀਂ ਆਂ ।” ਹੁੱਚਵਾ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਧਾਗੇ ਨੂੰ ਖੋਲਕੇ ਉੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਬਾਜ ਵਾਂਗ ਕਹਿਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਚਿਰਦੁਰਗ ਦੇ ਰਣਮੰਡਲ ਦੁਆਲੇ ਬਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਬਾਣ ਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਬਣਾਵਟ, ਰਸਤੇ ਤੇ ਅਕਾਰ ਬਾਰੇ ਜਸੂਸ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ — ਇਸ ਸਭ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ, ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਮਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਕੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

“ਇਸ ਵਾਰੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ — ਤੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਏ ਕੀ ?”

“ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਰਣਵੀੜਾ ਫੜਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦਾ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਮੈਂ ਜੋ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸਾਂ, ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ।”

“ਉਹ ਕੀ ਸੀ ?”

ਸਾਡੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਰਲਕੇ ਸਾਨੂੰ ਚਿੱਟੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਦਾਹੜੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖੁੰਝੇ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਬਣਾਈ ਏ ।

“ਉਹ ਕਿਵੇਂ ?”

“ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੁਣਕੇ ਸਾਡੇ ਕੁਮਾਰ ਮੰਡਪ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਜਿੰਦ ਕਰਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਨੇ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਅਸੀਂ ਐਨੇ ਸਾਲ ਮਹਿਲ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾਧਾ, ਰੋਟੀ ਮੱਖਣ ਖਾ ਖਾ ਮੋਟੇ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ । ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੈਕੇ ਚਲੋ । ਜੇ ਆਖਿਆ ਤੁਹਾਡੀ ਅਜੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਆਖਣ ਲਗੇ ‘ਸਾਡੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕੀ ਉਮਰ ਏ, ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਨਹੀਂ । ਰੋਜ਼ ਕਸਰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਡੌਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ ।’ ਮੁੱਛਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਹੀ ਵੱਟ ਦੇਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ । ਤੂੰ ਕੁੱਛ ਵੀ ਕਹਿ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਐਸ ਵਾਰੀ ਰਾਏਦੁਰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਲਈ ਲੋਕ ਜਿੰਨੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਅਗੇ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਉਹ ਐਨੇ ਨਹੀਂ ਭੜਕੇ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

“ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਵੀਰਭੂਮੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੰਨ ਲਈਏ । ਪਰ ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਇਕ ਅੱਗੇ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਯੁੱਧ

ਕਿਵੇਂ ਜਿਤਿਆ ਜਾਏਗਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਇਸੇ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਿਡਰ ਹੋਕੇ ਕੂਚ ਭੇਰੀ ਵਜਾਕੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ।" ਬਾਣ ਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ।

"ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬਜ਼ੂਰਗ, ਫੌਜ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਪੁਛਦੇ ਹਾਂ — ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹਨ — ਚਾਣਕਯ ਵਾਂਗ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਕ ਗੱਲ ਸੋਚਣ ਤਾਂਈ ਉਹ ਦਸ ਸੋਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ — ਸਾਰੇ ਰਲਕੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਗੇ —" ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

"ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੁਛ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਦਸਾਂਗੇ ਕਿ ਐਵੇਂ ਵਾੜ ਤੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕੀ ਬੈਠੀ ਗਿਰਗਟ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਹਿਲਾਈ ਜਾਵਾਂਗੇ?" ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਸੁਆਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਠੀਕ ਏ, ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰਲਕੇ ਬੈਠਕੇ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਏ। ਜੇਰ ਤਾਂ ਜੋ ਵੀ ਹੋ ਠੀਕ ਹੈ, ਨਾਗਤੀ ਹੋਰੀ ਤੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤੁਰ ਪਏ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਏਗੀ — ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋ, ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੋਕੀ ਹਥਿਆਰ ਚੁਕਕੇ ਤੁਰ ਪੈਣਗੇ। ਅਜੇ ਹੁਕਮ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਬੋਹੜੀ ਵੀ ਢਿੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਤੁਰ ਪੈਣੇ।" ਪਰਸੂਰਾਮ ਬੋਲਿਆ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਨਿਕਲੀ।

ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਊਆਂ ਚੁਰਾ ਲਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਕੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਚੁਨੌਤੀ ਮੋੜਕਾਲੂਮਰੂ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਪੁੰਦੇ ਵਾਂਗ ਧੁਖਦੀ, ਤੜਕਿਨ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਬਲਦੀ ਨਨੀਵਾੜ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਭਾਂਬੜ ਵਾਂਗ ਮੱਚ ਪਈ — ਚਿੱਤਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦਾਵਾਨਲ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਲਦੀ ਤੇ ਤੇਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਨਾਗਤੀ ਤੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੇ ਨਿਰਏ ਨੇ —

ਜਲਦੀ — ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ — ਅੱਜ ਹੀ, ਹੁਣੇ ਇਸੇ ਘੜੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਨਾਲ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨੀਚ ਕੰਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਉਤੇਜਿਤ ਸੀ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ, ਯੁੱਧ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਲਈ ਤੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ।

"ਐਤਕੀ ਦਾ ਯੁੱਧ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਜਿੱਤ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਰ ਐਤਕੀ ਦੇਵੀ ਦਿੱਛਾ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਦਿੱਛਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਯਤਨ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਜ਼ੂਰਗ ਵੱਡੀ

ਨਾਗਤੀ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਕੇ ਟੁਰੇ ਹਨ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਏ ਬਿਨਾਂ ਜਿੱਤ ਕੋਈ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਕੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਉ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ਕਿ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਜੇ ਯੁੱਧ ਲਮਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਤੇ ਨਿਛੁਗਲਿਨ ਵਾਲੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆ ਜਾਣਗੇ । ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਕੋਚੀ ਵਿਚਕਾਰ ਰਖੀ ਸੁਪਾਰੀ ਵਾਂਗ ਹੋਵੇਗੀ । ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਐਤਕੀ ਦਾ ਯੁੱਧ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵਾਂਗ ਹੋਵੇ । ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਵੇ । ਦੋ ਦਿਨ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਸਾਡੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜ ਹੀ ਮੁੱਖ ਹੋਵੇ । ਬਾਕੀ ਦੀ ਫੌਜ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ਤਰੂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ । ਅਸੀਂ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਖਬਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਖਬਰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ ।" ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਭਰਮੰਟਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਦੋ ਦਿਨ ਰੁੱਕ ਗਏ ਤਾਂ ਦੁਸਮਨ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਡਰ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਬਾਣਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

"ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਅਜਿਹਾ ਸਮਝ ਲੈਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਰਜ਼ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਡਰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਣ ਕਿ ਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇੱਕ, ਰਾਜਤਿਲਕ, ਵਿਆਹ, ਆਦਿ ਨਾਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਛੁੱਟੀ ਲੈਕੇ ਗਏ ਸੈਨਿਕ ਅਜੇ ਪਰਤੇ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਅਸਤਵਿਅਸਤ ਪਈ ਹੈ — ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਅਜੇ ਫੈਸਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ।" ਇਹ ਖਬਰ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੀ ਹੱਦ ਤੇ ਫੈਲਾ ਦਿਉ । ਹੁਣੇ ਹੀ ਦਸ ਵੀਹ ਬੰਦੇ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਉ । ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਦ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਵੇ ।" ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਦੱਸੀ ।

"ਪਰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਖਬਰ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਦੀ ਰਾਏਦੁਰਗ ਤਾਂਈ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇਗੀ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ।"

ਹੋਣਗੇ ਨਹੀਂ, ਹੈਗੇ ਨੇ ਸੋਚਕੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਛਾਣ ਦਿਉ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਸ਼ਕ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਵੇ । ਕੋਤਵਾਲੀ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਉ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੈਨਾ ਲਈ ਕੋਈ ਸਮਾਨ ਨਾ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੈਨਾ ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਵੇ । ਏਨਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਉਤਸਵਾਬੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਗਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਬਾਕੀ ਦੇ

ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਜਾ ਹੋਵੇ ।

“ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਮੰਨ ਜਾਣਗੇ ?” ਇਕਾਸੀ ਕਾਟੱਟਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡੋ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ਜੇ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ ?” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਸੀਂ ਬਥੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੇ ਹੋਰ ਚਾਹੀਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜਿੱਤਕੇ ਆਕੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾ ਲਵਾਂਗੇ । ਜੇ ਸਾਡੇ ਦੇਵਤੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਗੇ ਤਾਂ ਕੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਪੱਥਰ ਸਮਝਣਗੇ । ਇਸ ਸਭਦੀ ਤੁਸੀਂ ਚਿੰਤਾ ਛੱਡੋ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਗਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਮੁਖੀ ਜੋ ਬਣਾਇਐ, ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਬਿਠਾਇਐ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ । ਹਮਦਿਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬੋਲੇ “ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਫੜਾ ਦਿਤੀਆਂ ।

“ਤਦ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸੈਨਾ ਦੇ ਟੁਰਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ?”

“ਉਹ ਵੀ ਹੋ ਗਿਐ, ਕਲ ਰਾਤੀਂ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਕੂਚ ਕਰੇਗੀ । ਸੈਨਿਕ ਇਕ ਇਕ, ਦੋ ਦੋ ਕਰਕੇ ਜਾਣਗੇ, ਕੁੰਚੀਗਨਾਤੂ ਦੀ ਘਾਟੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਕੁਰਬੂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੈਨਾ ਕੱਠੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਅਗਲੀ ਯਾਤਰਾ ।” ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੱਟਾ ਬੋਲਿਆ ।

“ਨਾਇਕ ਹੁਰੀਂ, ਨਾਗਤੀ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਸੈਨਾ ?”

“ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੈ, ਨਾਗਤੀ ਹੋਰੀਂ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੀ ਮੰਨਤ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਹਿਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਤਿਰੂਮਲੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਹਿਰੂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਜਾਣਗੇ, ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਉਹ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਪੰਜ ਸੌ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਗੇ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਦਸਿਆ ।

“ਤੋਪਾਂ” । ਇਕਾਸੀ ਕਾਟੱਟਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ

“ਮੋੜਕਾਲੂਮਰੂ ਵਿੱਚ ਦਸ ਤੋਪਾਂ ਤਿਆਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਬਾਦ ਵਿਚ । ਹੁਣ ਮੈਂ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾਂ । ਬਾਕੀ ਦੀ ਗੱਲ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਣਗੇ ।” ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਸਭਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਰਸਪਈਆ, ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ।

“ਯੋਜਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ — ਦਿਮਾਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵਰਗਾ”.

ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾ ਰਹੇ ਨਰਸਪਈਆ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ।

“ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸ਼ਰੀਰ ਰਬ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ । ਸ਼ਰੀਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਘੋੜ-ਦੋੜ ਦੇ ਘੋੜੇ ਵਰਗਾ ਤੇਜ਼ ।”

ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਸਭ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਦਸੀ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੱਚ ਗਈ — ਪਰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਯੁੱਧ ਦੀ ਵਿਜੈ ਲਈ ਅੱਡ ਅੱਡ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੂਜਾ, ਮੱਠਾ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਲਿੰਗ ਪੂਜਾ, ਹੋਮ ਹਵਨ, ਝੰਡੇ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਸ਼ਗਨ, ਇਹ ਸਭ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਵਿਧੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸੈਨਾਂ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰੇ, ਅਚਲਨਿਸ਼ਠਾ ਵਾਲੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਜਚੀ । ਪਰ ਯੁੱਧ ਜਿਹੇ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਤਰਕਯੁਕਤ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਖੰਡਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਇਸ ਕਠਿਨਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਹ ਸੁਝਿਆ । ਹੋਨਵਾਂ ਨੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਨਾਲੇ ਲੈਕੇ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ, ਹਰ ਗਊ ਦੀ ਹਲਦੀ ਸੰਪੂਰ, ਚਾਵਲ, ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਏ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਚਾਵਲ, ਕੁਤਰਿਆ ਨਾਰੀਅਲ, ਗੁੜ ਦਿੱਤੇ । ਉਹ ਖੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬੋਲੀ :-

“ਹੇ ਮਾਂ ਨਿਤਕਲਿਆਟੀ, ਅਜ ਤੂੰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਗਲ ਦੇਵਤਾ ਹੈ । ਤੇਰੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਰੋਮਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਤੀ ਕਰੋੜ ਦੇਵਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੂਰਜ ਚੰਦਰਮਾਂ ਹਨ । ਤੇਰੇ ਸਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵਾ ਦਾ ਰੁਦਰ ਰੂਪ ਹੈ । ਤੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਕਾਮ ਧੇਨੂ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਤੂੰ ਹੀ ਕਲਪ-ਬਿਰਛ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਸਭ ਦਾਤਾ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ । ਤੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ, ਗੁੱਸ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ । ਹੇ ਮਾਂ ! ਅਸੀਂ ਨਿੱਤ ਤੈਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਜਦੇ ਹਾਂ — ਤੇਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਕੇ ਜੀਂਦੇ ਹਾਂ । ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੌਰਵਾਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰ ਲਿਆ । ਹੁਣ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਨੇ ਤੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਪਹਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਤੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਸਾਡੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਬਖਸ਼ੀ । ਸਾਡੀ ਰਖਿਆ ਕੁਰੀ । ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਸਿੰਗਾਂ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕਲਸ਼ ਚੜਾਵਾਂਗੀ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਕੇ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲੱਗਾ ਸਿੰਦੂਰ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਲਾਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਭੋਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚਕਾਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ । ਪੂਜਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਕੇ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਏ ।

ਨਾਗਤੀ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਅਹਾਰ ਉਹ ਗਊ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਾਂਦੀ ਜੁਗਾਲੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦੀ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਗਊ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਚੱਟਿਆ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤਾਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲੱਗਾ ਇਕ ਫੁਲ ਬੌਲੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਬੋਲੀ “ਹੇ ਮਾਂ, ਤੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦ ਦਿਤੇ, ਸਾਡਾ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।” ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਫੁਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਲੈਣ ਜਿੰਨੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਹੋ ਗਈ।

ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖ, ਉਸ ਗਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਛੱਪਰ ਵੇਖ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ “ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਗਊ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸਾਕਾ ਦੁੱਧ ਸ਼ਿਵ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਰੋਜ਼ ਉਠਕੇ ਇਸਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਨਹਾਕੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀੜਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਜਿੰਨਾ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਉਠਕੇ, ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਕੇ, ਇਸ ਨਿਤਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਬਗੈਰ ਘਰੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ। ਇਹ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਹੈ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਿਆ।

5

ਉਸ-ਦਿਨ — ਪੁਰੋਹਿਤ ਦੇ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੇ ਮਹੂਰਤ ਸਮੇਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਨਾਗਤੀ ਦੀ ‘ਦੇਸ਼ਬਾਗਿਨ ਇਸਤਰੀ ਸੈਨਾ’ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜ, ਉਤਸਵਾਖੇ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦ ਲੈਕੇ, ਇੰਗੜਦਾੜੂ ਘਾਟੀ ਦੇ ਰਸਤੇ, ਤਿਰੂਮਲੇਸ਼ਵਰ ਸਵਾਮੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਹਿਰੀਉਰ ਵਲ ਚਲ ਪਏ।

ਉਸਤੋਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦੇ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਸੈਨਾਂ, ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਛਡਕੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਉਪਰੋਂ, ਟੇਡੇ ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ ਤੇਜੀ ਨਾਲ ਜਾਂਦੀ ਸੈਨਾ ਉਬੱਤ ਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਉਹ ਸੈਨਾਂ ਉਥੇ ਪੁੱਜਣ ਤੱਕ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆ ਰਲੀ।

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਣਯੋਜਨਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ ਸੈਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਾਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਬੱਲ ਸ਼ਸਤਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਯੁੱਧ ਦੀ ਵਾਸਨਾ ਸੁੰਘਕੇ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਤਕੜੇ ਬੰਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ, ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਚਾਕੂ, ਕਹੀ, ਦਾਤਰੀ, ਬੰਦੂਕ, ਡੰਡਾ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ

ਹੱਥ ਲੱਗਾ ਲੈ ਕੇ ਸੈਨਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਨਿਕਲੀ, ਸੈਨਾ, ਉਬੜਾਪੁਰ ਪੁੱਜਣ ਤਾਂਈ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ ਸੈਨਾਂ ਹੀ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਹੋ ਗਈ । ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਨੇ ਬੇਕਸੂਰ ਗਊਆਂ ਤੇ ਬੈਲਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿੰਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸ਼ਾਨ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਵਤੇ ਵਾਂਗੂ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਖਬਰ ਨੇ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਰੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਸਤਰੀ ਸੈਨਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਲਈ ਨਿਕਲ ਪੈਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆਂ ਦਸਿਆਂ, ਦਸਾਂ ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਲਈ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਕੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਤੁਰ ਪਈਆਂ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸੋਟਾ, ਵੇਲੁਟਾ, ਡੰਡਾ, ਜਿੰਨਾਂ ਦੇ ਇਹ ਕੁੱਛ ਹੱਥ ਨਾ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਨੀਚਾ ਦੇ ਮਰਦਊਪੁਟੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਝਾੜੂ ਫੜਕੇ ਲਾਂਗੜ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਹੜੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹਕੇ, ਘਰ ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਤੁਰ ਪਈਆਂ — ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ।

ਕਦੀ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾਂ ਆਉਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਵਚਿੱਤਰ ਸੈਨਾ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੀਲਕੰਠ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਲੜਾਈ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਇਸ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਾਲ ਰਲਾਵੇ — ਇਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਗਈ ਸੀ — ਪੇਂਡੂ ਯੁਵਕਾਂ, ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਰਾਹੋਂ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਨੀਲਕੰਠ ਰਾਏ ਸੋਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਏਦੁਰਗ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਆਪੋ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਹ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਨੇਤਾ ਚੁਣ ਲਿਆ ਤੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਗੁਪਤ ਮਾਰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ, ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਬੰਦਾ ਲਭਿਆ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਜਾਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ।

ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਡੰਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਬੱਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕੀਤੀ ਫੌਜ — ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵੱਧਕੇ ਬਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦੀ ਚਮਕਦੀ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਕੜਕ ਪਏ । ਹਰ ਪਹਾੜੀ ਨੂੰ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜਾ ਦਿੱਤੀ । ਕੋਨਾਪੁਰ ਕੋਡਫ਼ਨੂਰ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ।

ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ, ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵੱਧੀ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਪੇਂਡੂ ਯੁਵਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਸੁਟਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਉਂ ਤੋਂ ਡਿਗਦੇ ਪੱਥਰਾਂ

ਵਿਚਕਾਰ ਫ਼ਸੀ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇੱਧਰ ਉੱਪਰ ਭਜਦੀ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾ ਦਾ ਚਾਕੂਆਂ, ਕੁਹਾੜਿਆਂ ਗੰਡਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰ ਲਹੁਟੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਇਹ ਹਮਲਾ ਕ੍ਰਿਹੜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਇਸ ਵਚਿੱਤਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ । ਖੜਿਆਂ ਖਲੋਤਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ, ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਸਾਂ ਸਾਂ ਕਰਦੇ ਗੁਲੇਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਪੱਥਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੁੰਡ ਜਾਂਦੇ । ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਗੁੰਦਾ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ, ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਦੱਲ ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕ ਸੀ, ਦੇਸ਼ਬਾਗ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਜੱਥਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਣਗੁੰਜਾਂ, ਰਣ ਜੈਕਾਰੇ — ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਵਚਿੱਤਰ ਯੁੱਧ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਜਿਹੜਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿੰਦੀਆਂ, ਜਿਹੜਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਸੋਟੇ ਨਾਲ ਭੰਨ ਦਿੰਦੀਆਂ, ਵੇਖਦੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਝਾੜੂ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀਆਂ । ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ, ਛੱਤੇ ਦੀਆਂ ਮਧੂਮਖੀਆਂ ਵਾਗ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਧਾਵੇ ਬੋਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਅਗੁਵਾਈ ਹੇਠ ਰਣ-ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਾਂਗ ਇਸ ਇਸਤਰੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਕੰਥ ਉਠਿਆ ।

ਮੱਥੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਟਿੱਕੇ ਲਾਏ, ਲਾਂਗੜ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਹੜੀਆਂ ਪਾਈ, ਇਹ ਇਸਤਰੀ ਸੈਨਾਂ, ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਈ । ਬੰਦੂਕ ਲੈਕੇ ਖਲੋਤੇ ਕਿਲੇਦਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਧਾਨ ਦੇ ਸਿਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੱਟ, ਛੋਟੇ ਬੂਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਈਆਂ । ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ ਦਿੱਤਾ । ਸੈਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਰਾਹ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ।

ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ, ਖਿੱਲਰੇ ਚਿੱਟੇ ਵਾਲ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਪੱਤਣ ਲਈ ਧੂਮਕੇਤੂ ਵਾਂਗ 'ਮਾਰੋ, ਕੱਟੋ' ਕੂਕਦੀ ਤਲਵਾਰ ਘੁਮਾਉਂਦੀ, ਜੋ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲਹੁੰਦੀ, ਕਪੜੇ ਦੁਸਮਨ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ, ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਕੰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ, ਮਹਿਸੁਰਨਾਸਨੀ ਦੁਰਗਾ ਵਾਂਗ ਅਗੇ ਵੱਧਦੀ ਆਉਂਦੀ ਉਬੱਵਾ-ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਭੁਜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੌੜ ਗਈ । ਤੁਫਾਨ ਦੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਚਾਲ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਾਪੀ, ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ ਥੱਲੇ ਉਤਰਿਆਂ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਅਠਾਂ ਫਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਰਿਘਾ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਮਿਰਤੱਕ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰੜੀ ਬਣਾ, ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣੇ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਦੇਵੀ ਯਲੰਮਾ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਣੇ ਹਾਥੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਖਲੇ ਗਿਆ । ਜਾਉ ਉਸ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਧਰੀਕਕੇ ਲੈ ਆਉ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟੱਪੇ ਨੂੰ — ਗਰਜਕੇ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਰੀ ਮੰਦਿਰ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦੀ ਭੇਡਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਤੇ ਸੰਢੇ ਦੀ ਬਲੀ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠੀ ਯਲੰਮਾ ਅਜ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੱਗੇ

ਲਾਸ਼ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ਲਹੂ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵੇਖ — ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੀਣ ਕੰਮ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ ।

ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਤਿਖੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜਕੇ ਤਿਲਕਟੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਤਿਲਕਦੇ ਹੋਏ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰਖੀ, ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਭੱਜੇ ਅਉਂਦੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਰਦਾ ਕਿਸਟੋਪਾ ਆਪਣੀਆਂ ਹਾਣੀਆਂ ਸਮੇਤ ਮਹਿਲ ਦੇ ਗੁਪਤ-ਦੁਆਰ ਰਾਹੀਂ ਨਿਕਲਕੇ ਹਰੱਪਨਹੱਲੀ ਭੱਜ ਗਿਆ । ਉਸ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਬਚਾ ਲਿਆ ।

ਉਸ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਤਾਂ ਬਚਾ ਲਿਆ, ਪਰ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਂ ਬਚਾ ਸਕਿਆ । ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਘੜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਰਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਲਹੂ ਨਾਲ ਨਹਾਤਾ, ਰਟਜੈਕਾਰੇ ਛਡਦਾ, ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਘੁਮਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

“ਤੂੰ ਵੀਰ ਏ, ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਆਖਿਆ ਸਾਰਥਕ ਹੋਇਆ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਤੋਂ ਉਸ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ।

ਰਾਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਯੁੱਧ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੁਕਿਆ । ਰਾਏਦੁਰਗ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੰਨੂਮਦਗਰੁਡ ਡੰਡਾ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ।

ਬਚੀ ਹੋਈ, ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁੱਕ ਗਿਆ । ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲੋਂ, ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪਈ ਝਾੜੂਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ।

ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਹਾਰ ਮੰਨ. ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਤਲਾਅ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਲਹੂ-ਲਿਬੜੇ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋਕੇ, ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਕੇ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ, ਕਦੀ ਨਾਂ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲੀ ਗਰਜ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਵੀਰ ਸੈਨਿਕ, ਜਿੱਤ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਚੁਰਾਏ ਪਸ਼ੂ ਲੈਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਦੇ ਹੁੰਡਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਾਕੇ ਦੁਰਗ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ।

ਇਸ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਵੀ ਹੱਕ ਲਏ — ਪਰ ਨਾਗਤੀ ਕਠੋਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਪਈ — “ਭਾਏ-ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਨੀਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਉਹ ਪਾਪ ਦਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ । ਗਊਆਂ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਹੀਂ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਪ ਦੇ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਨਣ ਦਿਆਂਗੇ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਇਸ ਤਾੜਨਾ ਨੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ।

ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਛੇੜੇ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਮੁਕਦਿਆਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ । ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਛੇ ਦਿਨ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ।

ਬਿਰਧ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਸਾਹਸ. ਤੇ ਯੁਵਕ ਨਾਇਕ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਘਰ ਘਰ ਲੋਕੀ ਗਊਂਦੇ ਰਹੇ ।

‘ਯੁਵਾ ਸੰਮਤ’ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਇਸ ਯੁੱਧ ਕਾਰਨ ਯੁਵਕ ਨਾਇਕ ਦੀ ਫੀਰਤੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਕੇ ਇਸ ਸੰਮਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾ ਲਿਆ ।

6

ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ।

ਇਸ ਜਿੱਤ ਕਾਰਨ ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਤੀਵੀਆਂ ਮਰਦ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੈਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਹਾਰੇ ਸਨ, ਸੈਨਾ ਦੇ ਹੱਥੋ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਹੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋ, ਸਗੋਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ । ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਂਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ।

ਇਸ ਜਿੱਤ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਮਾ, ਅੰਪਾ ਤੇ ਭਰਾ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ । ਯੁੱਧ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਅੰਮਾ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਨਿਗਵਾ ਬੋਲੀ “ਤੂੰ ਜਿਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵੇ, ਤੈਨੂੰ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇ ।”

“ਅਜ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਇਆਂ, ਅਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਲਈ ਤੂੰ ਸਦਾ ਇਥੇ ਹੋਵੋਗੀ ਤਾਂ ਹਾਰ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਦੁਰਗ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ।” ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਜਿੱਤਕੇ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਪਾਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ।” ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਭਰਾ ਤੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆ ਗਿਆ । ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਤੂੰ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ । ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਵਾਜ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੱਜਾ ਭੱਜਾ ਆਉਂਦਾ । ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਖਾ ਦਿੰਦਾ ।” ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਹੁਣ ਤੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣੈ ਨਾਂ, ਤੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਬਣ ਜਾ ਫਿਰ ਵੇਖ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਰਾਜ ਜਿੱਤਦੇ ਹਾਂ ।” ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ।

“ਹਾਂ ਸੱਚ ਦੱਸ, ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ, ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ? ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਏ ?”

“ਉਹ ! ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਜਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਸਨੂੰ ਹੋਈ ਤੂੰ ਵੇਖਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ

ਲਗਦਾ । ਭਰਾ, ਉਤਸਾਹ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਖਿੜ ਗਿਆ । ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਸ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡੀ — ਆਖੇ ਮੇਰੇ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਨੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸੇ ਦਿਨ ਪਹਾੜੀ ਵਾਲੇ ਤਿਮੰਪਾ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ, ਤੇਰੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਪਉਣ ਲਈ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਹਨੂਮਾਨ ਦਾ ਤਵੀਤ ਘੜਾਕੇ ਭੇਜਿਐ । ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੂੰ ਪਿੰਡ ਛਡਕੇ ਆਇਆ ਸੈਂ, ਜੋ ਗੱਲ ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਕਹੀ, ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਉਹੀ ਗੱਲ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁਲਾਏ । ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਆਪਣੀ ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਬੋਝੇ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਕਾਲੇ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਬੱਝਾ ਹਨੂਮਾਨ ਦਾ ਤਵੀਤ ਕਢਕੇ ਉਸ ਆਪ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਭਰਾ ਦੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਸਿਰਫ਼, ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਭਰਾ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਰਲਕੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਕੰਗਟ ਬਣਵਾਕੇ ਭੇਜਿਐ । ਦੇਣ ਲਈ ਆਏ ਤਾਂ ਅੱਪਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ‘ਰਾਜਾ ਕਿਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਕੰਗਟ ਪਾਉਂਦਾ ਏ, ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਲੈਣੀ ਯਾਂ ਛਡਣੀ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਏ ।’ ਅੱਪਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਬੋਹੜੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋਕੇ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੰਗਟ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਰਾਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਪਾਵਾਂਗਾ । ਲੁਕਾਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਕੰਗਟ ਵਿਖਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਲਗਦੈ, ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਰਾਜਪਦਵੀ ਦਾ ਅਸਰ, ਅੱਪਾ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਿਐ । ਇਹ ਕੰਗਟ ਮੇਰੇ ਹੱਥੀ ਪਾ, ਇਸਤੋਂ ਤਾਂ ਕਈ ਨੌਰਤਨਾਂ ਜੜੇ ਕੰਗਟ ਵਾਰਕੇ ਸੁੱਟੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਕੀ ਕੀਮਤ ? ਇਸ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸੋਨਾ ਤਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਰੁਲਦਾ ਪਿਐ ਪਰ ਪਿਆਰ ਸੱਪ ਦੀ ਸਿਰੀ ਵਿਚਲੀ ਮਟੀ ਵਾਂਗ ਬੜਾ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਕੰਗਟ ਪੁਆਉਣ ਲਈ ਅਗੇ ਕੀਤਾ । ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪਏ ਕੰਗਟ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆ ਬੋਲਿਆ ।

“ਇਸਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਲਹੁਣ ਲੱਗਾ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਈਂ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੜਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਲਈ ਹਨੂਮਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਤਵੀਤ ਬਣਵਾਕੇ ਭੇਜਾਗਾ ।” ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ “ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਮਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ।”

ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹੈਂ, ਵਹੁਟੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੈ ? ਮਦਕਰੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ।

ਭਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਐ, ਭਰਾ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸਾਂ । ਭਾਬੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ । ਤੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਚੁੰਮਣਾ ਨਾਲ ਆਰਤੀ ਹੋਈ ਕਿ ਨਹੀਂ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ।

“ਤੇਰੀ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਣੇ, ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਦੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਦੇ । ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਗੁੰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ ।” ਮਦਕਰੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅਜੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਆਈ ਏ । ਕੁੱਛ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਉਸਦੀ ਸੰਗ ਸੰਕੋਚ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੇ, ਫਿਰ ਤੂੰ ਹੀ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਕਰਨੈਂ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੂੰ ਸੰਗ ਸੰਕੋਚ ਦੂਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੈਂ, ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਏ ।”

“ਤੂੰ ਕਹਿ” । ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਮੈਂ ਆਖਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਅੰਮਾ ਸਾਹਮਣੇ । ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਹ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਕਿਉਂ ਐਨਾਂ ਡਰ ਕਿਸਦਾ, ਭਾਬੀ ਦਾ ਕਿ ਅੰਮਾ ਦਾ” ? ਭਰਾ ਨੂੰ ਛੇੜਦਿਆਂ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਮੈਂ ਛੋੜ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਿਆ, ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਿਆ, ਇਸ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਤੋਂ ਡਰਾਂਗਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਆਪ ਕਿਵੇਂ ਗੱਲ ਕਰਾਂ ਅੰਮਾ ਨਾਲ ।”

“ਮੇਰੀ ਉਹ ਵਹੁਟੀ ਏ, ਤੇਰੀ ਭਾਬੀ ਏ, ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਕਹਿ, ਏਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ, ਤੂੰ ਇਥੇ ਆਇਆ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਏਂ ?

“ਤੇਰੇ ਤੇ ਭਾਬੀ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚੋਲਾ ਬਨਣ ਲਈ ?”

“ਬੇਸ਼ਰਮ, ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਏਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਬਣ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ । “ਭਰਾ ਮੈਂ ਪੇਂਡੂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਆਉਂਦੀ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਤੇਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗਾ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੰਵਕ ਬਣਾ ਲਿਆਏ ਭਰਾ, ਕਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬਣਾਏਂਗਾ । ਇਥੇ ਆਕੇ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ।” ਝੂਠਾ ਮੁਠਾ ਗੁੱਸਾ ਦਿਖਾਂਦਿਆਂ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਨਾਲਗੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨੌਕਰ ਸਮਝ ਲਿਆਏ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਜੰਗਲੀ ਦੇ ਤੈਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ ਦੀ ‘ਨਾਲਗੇ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਰਾਜੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ । ਮੇਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਏ ਤੂੰ ਉਹ ਬਣ ।”

“ਜੇ ਤੇਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਏ, ਉਹੀ ਕਰ, ਜੇ ਬਨਾਉਣਾ ਚੰਗੁਨੇ, ਉਹੀ ਬਣਾ । ਤੇਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਤੀਰ ਮੈਂ ਹਾਂ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਬਸ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹੀਂ, ਇਹੋ ਬਣਿਆ ਰਹੀਂ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਵੇਂ

ਰਹੀਏ” ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਘੁਟਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਂਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਇਧਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਦਿੱਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉੱਧਰ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸੌਂਪਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । “ਨਿੰਗਵਾ ਅਖੀਰ ਤੂੰ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮੰਨਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨੋ ਮਣ ਪੱਕਾ ਬੋਝ ਹੋਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਅਜ ਤੋਂ ਮੈਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰ ਸਕਾਂਗੀ ।”

“ਤੂੰ ਬੇਫਿਕਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏਂ ਅੰਮਾ, ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਕਿਟ ਤੂੰ ?”

“ਵੱਡਪਣ, ਮਲਕੀਅਤ ਅਜ ਤੋਂ ਸਭ ਤੇਰੀ ? ਮੈਨੂੰ ਬੁੱਢੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੇਹ ।”

“ਤੂੰ ਬੁੱਢੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕੌਣ ਮਨੇਗਾ । ਅਜ ਤੋਂ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਗਈ ਤੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਈ । ਤੂੰ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲੋਕ ਮੰਨਣਗੇ, ਸ਼ਿਵਾ ਮਨੇਗਾ ? ਤੂੰ ਵੱਡੀ ਏ, ਵੱਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਛੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦਿੰਦੀ ਰਹੁ । ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕਰ ਲਈਏ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਮੇਰਾ ਯੁੱਧ ਲਈ ਜਾਣਾ ਤੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਉਣਾ, ਉਸਨੂੰ ਐਵੇਂ ਨਾਂ ਵਧਾ ਚੜਾਅ । ਸੌ ਬੰਦੇ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਰੱਬ ਵੀ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਦੌੜਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ । ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਏ । ਨਾਲੇ ਬੁਝਣ ਵਾਲਾ ਦੀਵਾ ਕੁੱਝ ਵਧੇਰੇ ਲੱਟ ਲੱਟ ਕਰਾਕੇ ਬੱਲਦਾ ਏ । ਮੇਰਾ ਵੀ ਉਹੋ ਹਾਲ ਏ ਬਸ ।”

“ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰ ਅੰਮਾਂ, ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਜੱਗਣ ਵਾਲਾ ਦੀਵਾ ਏਂ ਤੂੰ, ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਂ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢ ।” ਉਬਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ, ਅਜਿਹੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਉਬਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਵੇਖ ਨਿੰਗਵਾ, ਤੂੰ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਏਂ, ਤੈਨੂੰ ਜੋ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਮੰਨ ਜਾਵੇਂਗੀ ਝੂਠ ਕਿਹਾ ਤੱਦ ਵੀ ਤੂੰ ਮੰਨ ਜਾਣੇ ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਤੱਦ ਵੀ ਤੂੰ ਮੰਨ ਜਾਣੇ । ਮੇਰੀ ਐਨੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਏ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਐਨਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਪਰ ਛੋਟਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹੋ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ । ਭੋੜੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਬਾਲ ਉਠ ਖਲੋਂਦੇ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ । ਉਹਨਾਂ ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁੱਢੀ ਕਹਿਕੇ ਚਿੜ੍ਹਾਇਆ ਉਸ ਇਕ ਗੱਲ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਲਹੂ ਡੁਲਿਆ । ਇਹ ਸਭ ਵੇਖ ਵੇਖ ਮੈਂ ਡੰਗ ਆ ਗਈ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਸ ਇਕੋ ਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ।”

“ਦਸ ਅੰਮਾ, ਉਹ ਕੀ ਏ ? ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢ ਤੇਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ ।”

“ਜਦੋਂ ਤੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਉਹੋ ਕੰਮ ਕਰੀਂ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਨੂੰਹ ਮੇਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦੇਵੇ । ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਹਸੱਟ ਦੀ, ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼

ਸੁਨਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਏ, ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਮਨ ਵਿਚ । ਕਿਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਿਆਂ । ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਲ ਸੁੰਨਾ ਜਾਪਦੈ ।”

“ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਨੇ ਅੰਮਾਂ, ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਧੂਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ ।”

“ਤੇਰੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਆਇਆਂ ਇਸ ਕੱਤਕ ਦੇ ਮਹਿਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਜਾਣੇ ।” “ਅੰਮਾਂ ਤੈਨੂੰ ਬੜੀ ਕਾਹਲ ਏ, ਤੂੰ ਕਹਿਣੀ ਏਂ ਛੋਟੀ ਨਾਗਤੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਰ ਉਸਦੀ ਅਜੇ ਉਮਰ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਏ । ਮਸਾਂ ਦਸ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ । ਹੋਰ ਦੋ ਸਾਲ ਉਡੀਕ ਲੈ । ਫਿਰ ਇਥੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਪੰਝੂੜਾ ਰਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪੂਜਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪੌਤਰੇ ਨਾਲ ਖੇਡੀਂ ।” ਗੱਸਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

ਉਨਾਂ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਇਥੇ ਮੁੱਕ ਗਈ । ਪਰ ਤੇਰੀ ਅਜੇ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਏ — ਤੂੰ ਉਡੀਕ ਸਕਦੀ ਏ । ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਲ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਅੱਜ ਹੀ ਹੋਵੇ. ਅਜਿਹੀ ਤੀਬਰ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਤੀਬਰ ਖਾਹਿਸ਼ ਕਾਹਦੀ ਅੰਮਾਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਖਾਹਿਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਏ ।” ਉਹੋ ਤੈਨੂੰ ਏ । ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਇਹੋ ਵੇਖਣ ਲਈ ਤਰਸਦੀਆਂ ਨੇ ।”

ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਵਲ ਜਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਹ — ਜੋਤਸੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ — ਵੈਦ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੋਈ ਬਲ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ ਦੁਆਈ ਦੇਣ ਤੇਰੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ।”

“ਇਹ ਸਭ ਤਾਂ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਹਨ, ਇਸ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਮੈਂ —”

“ਇਸ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਤੂੰ” — ਨਿੰਗਵਾ ਦੀ ਗਲ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਹੀ ਟੋਕਦਿਆਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲ ਪਈ “ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੀ ਏਂ । ਤੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮਾਂ, ਨੂੰਹ ਦੀ ਸਾਂ, ਬਾਕੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਕਿਣ । ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਨਾਂ ਮੰਨਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਨ ਦੇਈਂ ।”

“ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅੰਮਾਂ ਤੇਰੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਇਸ ਮਹਿਲ ਦੀ ਮਾਲਕਿਣ — ਤੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਮੈਂ ਆ ਗਈ ।”

“ਕੀ ਕੜਛੀ ਚਲਾਉਣ ਜਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਵੇਲਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ? ਉਹ ਕੰਮ ਜਾਨਕਲੂ ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਛੁੱਟ ਗਏ । ਹੁਣ ਤੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਮਾਂ । ਤੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਲਕਿਣ ਬਣਾਏਂਗੀ ? ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਖੁਲ ਨਾਂ ਦੇਹ । ਅੱਜ ਇਕ ਨੂੰਹ ਆਈ ਏ, ਕਲ ਦੂਜੀ ਆਏਗੀ । ਕੋਈ ਵੀ ਆਏ ਜਾਏ, ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਤੇਰਾ ਹੀ ਹੁਕਮ ਚੱਲੇ । ਆਪਣਾ ਦਬਦਬਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕੀ ਤੇਰੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਤੇ ਕੀ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤੇਰੀ ਰਤਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਿਹੀਆਂ ਫਿਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਜਦੋਂ ਨਵੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਲਾਜਵੰਤੀ ਦੇ ਫੁਲ ਵਰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਹਰ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੋ

ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇਂ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਫਿੱਟ ਜਾਂਦੇ ਨੇ । ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾ ਖਾ ਮੋਟੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ । ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀ ਦੇ, ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਵੇਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਕਲ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਤਾਂ ਕੀ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਉਹੋ ਹੁਕਮ ਚਲਾਉਣਗੀਆਂ — ਉਹ ਦਾਸੀਆ । ਇਸ ਲਈ ਮਹਿਲ ਦੀ ਮਾਲਕਿਣ ਪਤਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਅੰਮਾ, ਤੂੰ ਦੱਸ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।”

“ਅੱਖਾਂ ਕਟਾਰੀ, ਜੀਭ ਚਾਬਕ, ਮੱਤ ਜਿਹੜੀ ਦਿਉ ਉਹ ਸੁਗਾਤ ਨਹੀਂ, ਦਾਨ ਵਾਂਗ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ —” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਠੀਕ ਦੇ ਅੰਮਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਸਿਖਾਏਂਗੀ, ਉਵੇਂ ਸਿਖ ਜਾਵਾਂਗੀ ।”

“ਸਿਖ ਤੇ ਜਲਦੀ ਸਿਖ, ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਸਿਖਣ ਲਈ ਉਮਰ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਿਖਣ ਲਈ ਵਕਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।”

7

ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਹਿਰੇ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਿਉਹਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਯੁਵਕਾਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੁਵਕਾਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ । ਕੁਮਾਰ ਮੰਡਪ ਵਿੱਚ ਤਰੁਾਂ ਤਰੁਾਂ ਦੀ ਰਣਵਿਦਿਆ ਲੈਂਦੇ ਯੁਵਕਾਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ । ਬਰਖਾ ਰੁਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹੀਨੇ ਸਾਵਣ ਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ, ਠੰਡ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਰਮੀ ਭਰ ਦਿੰਦੀ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਮਮੂਲੀ ਕਸਰਤ ਕਰਦੇ, ਵਿਹਲੇ ਵੇਲੇ ਵਿੱਚ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁਆ ਖੇਡਦੇ, ਬਾਘ ਨੂੰ ਬੰਨਟ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਯਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਂਦੇ । ਇਹਨਾਂ ਯੁਵਕਾਂ ਦੇ ਤਨ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ।

ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੁਭ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਕਲਸ਼ ਤੇ ਸ਼ੀਲਾ ਲੈ ਕੇ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਬੈਲਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਦੀਆਂ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹਨਾਂ ਬੈਲਾਂ ਨੂੰ ਗੱਡੇ ਅਗੇ ਜੋੜਕੇ, ਗੱਡੇ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਸੰਪੂਰੀ ਰੰਗ ਦੀ ਲਾਲ ਮਿੱਟੀ ਲਿਆਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਛਾਟਕੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਢੇਰ ਲਾਕੇ ਰਖ ਦਿੰਦੇ । ਢੇਰ ਦੇ ਉੱਤੇ ਬੋਹੜੀ ਜਿੰਨੀ ਸਜਾਵਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ । ਫਿਰ ਉਸ ਢੇਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਾਰੀਅਲ ਲੁਕਾ ਦਿੰਦੇ । ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਸਮਝਲ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਢੇਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਰੀਅਲ ਲੱਭ ਲੈਂਦਾ, ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਅਗੇ ਜਾਕੇ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਉੱਚਾ ਕਰੇਗਾ । ਯੁਵਕ ਬੜੇ ਜੋੜ ਨਾਲ ਇਕ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ

ਕਰ ਦਿੰਦੇ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਕਸਰਤ ਵਿੱਚ ਬੀਤਦਾ ।

ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਉਠਕੇ ਨਿਤ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਭੁਗਤਾ ਕੇ, ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਨਿੰਬੂ ਦਾ ਰੱਸ ਮੱਲਕੇ ਫਿਰ ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰਦੇ । ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਕਸਰਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ । ਸੌ ਸੌ ਭੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਕਢਕੇ ਮੁਗਦਰ ਚੁਕਦੇ ਬੜੇ ਭਾਰੀ ਪੱਥਰ ਦੇ ਚੱਕਰ ਬਾਂਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਉਠਕ ਬੈਠਕ ਕਰਦੇ । ਭਾਰੀ ਲਕੜੀ ਦੇ ਠੁੰਮਣੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਕੇ, ਗਰਦਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਘੁਮਾਕੇ ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਉਂਦੇ । ਬਿੰਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨਾਲ, ਹਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਮੱਲਖੰਡੇ ਤੇ ਉਤਰਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ — ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਚਰਬੀ ਪਿਘਲਕੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਵਹਿ ਨਾ ਜਾਂਦੀ, ਉਹ ਕਸਰਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਪਾਲ ਸਵਾਮੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਯਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਪਿੰਡਾ ਹੌਲਾ ਹੋਣ ਤਾਂਈ ਤੈਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤਾਂਈ ਫਿਰ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ । ਰਾਤੀਂ ਭਿਉਂਕੇ ਰਖੇ ਗਏ ਛੋਲੇ ਖਾਏ, ਖਸਖਸ ਬਦਾਮ ਖੰਡ ਤੇ ਮੁਰਗੀ ਦੇ ਅੰਡੇ ਪਾਕੇ ਉਬਾਲਿਆ, ਗਾਹੜਾ ਕੀਤਾ ਅੱਧਾ ਕੁ ਕਿਲੋ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਅਰਾਮ ਕਰਦੇ । ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਕਣਕ ਦੀ ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਬਕਰੀ ਯਾਂ ਭੇਡ ਦਾ ਮਗਜ਼ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਾਲੇ ਪਾਕੇ ਬਣਾਇਆ ਖਾਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰਦੇ । ਫਿਰ ਸ਼ਾਮੀ ਕਸਰਤ । ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ, ਖਾਣ ਮਗਰੋਂ ਜੇ ਸਰੀਰ ਥਕਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭੰਗ, ਮਿਸ਼ਰੀ ਵਧੀਆ ਮੁਸ਼ਕਕਪੂਰ, ਬਦਾਮ ਨਾਰੀਅਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਰਾਮ ਰੱਸ, ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੌਲਾ ਫੁਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੀਕੇ ਸੌ ਜਾਂਦੇ ।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਮਾਸ ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਮਾਸਖੰਡ ਸਖਤ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਆ ਜਾਂਦਾ । ਸਾਹਵਾਨ ਦੇ ਸਤੀਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਬਾਂਸ ਵਾਂਗ ਲੰਮੇ ਝੰਮੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਜੁਆਨ, ਵੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪੈ ਜਾਂਦੀ, ਨਸਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ।

ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਯੁਵਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੇ ਦੰਗਲ ਦੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਸਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ । ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾਂ, ਕੰਦਕ, ਖਾਈਆਂ ਪਾਰ ਕਰਨੀਆਂ, ਗੋਲੀ ਚਲਾ-ਉਟੀ, ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ । ਪੈਰੀਂ ਜੁੱਤੀ ਪਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹਨਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਤੇਲ ਲਾ ਕੇ, ਬਿੰਧੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਉਤਰਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਵੰਗ, ਘੋੜਸਵਾਰੀ, ਹਾਥੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ, ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸ਼ਸਤਰ ਫੜਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨਾਲ, ਘੋੜਿਆ, ਨਾਲ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪੰਜੇ ਪਾਕੇ ਮੁੱਕੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨੀ — ਚਾਕੂ, ਕਟਾਰੀ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਖ਼ਾ ਦੀ ਰੁੱਤ ਦੁਰਗ ਦੇ ਯੁਵਕਾਂ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ । ਵਿਦਿਆ, ਜਾਣਕਾਰੀ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਕੇ ਦੁਰਗ ਤੇ ਮਹਿਲ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਤੇ ਦਿਨਾਮ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਸਾਵਟ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਦੁਸਹਿਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ।

ਕਾਰਨਾਮੇ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਇਸ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ। ਸਿਧਦੀਆ ਦੁਆਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਲੋਕੀੜਾ ਲਈ ਅਖਾੜਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਪੀਗੇ, ਸਿਦੇਸਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਤਿਲਕਵੀਂ ਚਟਾਨ ਜਿਸਨੂੰ 'ਪਿਉ ਵਾਲੀ ਚਟਾਨ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਚਟਾਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਸੀ।

ਇਸ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਯੁਵਕ ਸਿਰਫ਼ ਕੱਛਾ ਪਾਕੇ ਗੁਪਾਲਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਸਵਾਮੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਚਟਾਨ ਤੋਂ ਭੱਜੇ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ, ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਫਲਾਂਗ ਮਾਰਦੇ, ਤੈਰਦੇ ਹੋਏ, ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਭਿੱਜੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਕੁ ਸੌ ਫੁਟ ਇਕ ਦਮ ਸਿੱਧੀ ਚੜਾਈ ਵਾਲੀ ਬਿੰਬੀ ਚਟਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਗੋਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਉੱਤੇ ਚੜਦੇ, ਚਟਾਨ ਦੇ ਉਪਰ ਵਾਲੀ ਬੁਰਜੀ ਤੇ ਬਣਾਏ ਮੰਡਪ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਨਾਇਕ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਜੇ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਹੱਥ ਪੈਰ ਤਿਲਕ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਧੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦੇ ਯਾਂ ਫਿਰ ਉਹਨਾ ਦਾ ਸਿਰ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਠਿਨ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੀ, ਦੋ ਤਿੰਨ ਸੌ ਫੁਟ ਉੱਚੀ ਸਿੱਧੀ ਚਟਾਨ ਦੀ ਚੋਟੀ ਨੂੰ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਬੱਝੇ ਧਾਗੇ ਦੀ ਪੌੜੀ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕਰਨਾ।

ਅਜਿਹੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਭਾਂਵੇ ਸੌ ਕੁ ਹੀ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ, ਰੋਲਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਉਤਸਾਹ ਪੂਰਣ ਹੁੰਦਾ, ਉਤਨਾਂ ਹੀ ਖ਼ਤਰੇ ਭਰਿਆ ਵੀ ਹੁੰਦਾ। ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਡੋਰੇ, ਅੱਖਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਅਨੇ ਬਣਕੇ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੇ 'ਇਕ ਮੁੱਠੀ ਸੋਨਾ' ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ 'ਦਸ ਮੁਠੀਆਂ ਸੋਨਾ' ਦਿੰਦੇ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਦਰਸ਼ਕ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰਖਣਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਕਸਰਤ ਨਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ, ਮਲ-ਕੀੜਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਐਨਾਂ ਉਤਸਾਹ ਭਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਕਸਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਿਰ, ਮੱਲਵਿਦਿਆ, ਯੁੱਧ ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਪਰਬੀਨ ਨਾਇਕ ਕਿਤੇ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦੋ ਸਾਲ ਤਾਂ ਉਹ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਡਰੇ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਰਿਹਾ, ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਕੱਛਾ ਪਾਕੇ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲਈ ਉਤਰ ਪਿਆ।

ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਰੇ ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਪਰ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮੱਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੌੜ ਗਈ। ਦੁਰਗ ਦੇ ਭਾਗ ਚੰਗੇ ਸਨ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਿਸੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਰਿਹਾ — ਬਿਨਾਂ ਕਿਤੇ ਸੱਟ-ਫੇਟ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਹਾਰਨ ਦੇ, ਜਿੱਤਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਰਖ਼ਾ

ਕੀਤੀ । ਲੋਕੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ — ਨਾਇਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ —

ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ — ਪਰ ਅਜੇ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਇਸ ਯੁਵਕ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮੌਤ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ । ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਰਲਕੇ, ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਅਗੇ ਲਾਇਆ ਤੇ ਉਥੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ।

“ਤੁਸੀਂ, ਆਪ ਹੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉ । ਅਜਿਹੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪ ਭਾਗ ਲੈਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਹੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਸਗੋਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਵੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਅਜਿਹਾ ਨਾਂ ਹੋਣ ਦਿਉ ।” ਉਹਨਾਂ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣ ਬੈਠੀ ਸੀ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਸਾਹਸ ਤੇ ਉਥੱਵਾਨਾਗਤੀ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ । ਬਾਕੀਆਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖ਼ੇ, ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੱਠਾ ਨਾਂ ਕਰ ਦੇਵੇ । ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਾਹਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ । “ਨਿੰਗਵਾ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸਿਰ ਇਕ ਏ, ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਇਕ ਏ । ਜੇ ਰਾਵਟ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸ ਸਿਰ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚਲੇ ਦਸ ਬਾਕੀ ਹੈ ਨੇਂ, ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ । ਮੈਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ । ਪਰ ਹੁਣ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਨਹੀਂ । ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬੋਹੜਾ ਸਮਝਾ, ਕਸਰਤ ਕਰ ਲਵੇ — ਰਾਜਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਉਨਾਂ ਹੀ ਬਥੇਰਾ ਏ । ਯੁਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹਨਾਂ ਖੇਡਾਂ ਲਈ ਜਾਨ ਦੇ ਦੇਣੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੋਭਦਾ ।”

“ਅੰਮਾ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵੇਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਤਾਂ ਹੋਈ ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਕੰਬਦੀ ਰਹੀ । ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਆਖਾਂ ? ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਕਿਵੇਂ ਆਖੇ, ਮਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਨਾਇਕ ਦੀ ਅਨਜਾਣ ਉਮਰ ਏ, ਉਸਨੂੰ ਜੇ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ।

“ਸਭਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਂ ਅੰਮਾ ਤੂੰ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਆਖ ਤਾਂ, ਉਹ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਟਾਲਣ ਲੱਗਾ । ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਝੱਲ ਸਵਾਰ ਸੀ ।”

“ਉਢੋ ਤਾਂ ਠੀਕ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਾਇਕ ਤੇ ਹਰ ਝੱਲ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮਰ ਏ ।” ਕੁੱਛ ਸੋਚਦੀ ਹੋਈ “ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਨੂੰਹ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਠੀਕ ਨੇ ਨਾਂ ? ਉਥੱਵਾਨਾਗਤੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ ।

“ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ, ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਕੋਈ ਪੋਤਰਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਲਾ ਬੁੱਢੀ ਭੁੱਲ ਗਈ, ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ?”

“ਮਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖਾਹਿਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬਣਦੀ ਹੋਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜਾਪਦਾ ਨਹੀਂ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਕਸੂਰ ਕਿਸਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖ, ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾ; ਕੁੜੀ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੈਦ ਕੋਲੋਂ ਉਸਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ

“ਠੀਕ ਏ, ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਦਸਾਂਗੀ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਪਰ ਏਨੇ ਨਾਲ ਵੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦੂਰ ਨਾਂ ਹੋਈ । ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ ? ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ ।

ਕਸਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਇਹ ਡਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ? ਕਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਕਦੀ ਸੋਚਦੀ ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਬਾਂਝ ਤੇ ਨਹੀਂ । ਸੋਚਕੇ ਡਰ ਜਾਂਦੀ ।

ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਣ ਮੂੰਹ ਪਾੜਕੇ ਪੁੱਛੇ, ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਸ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ, ਤੇ ਆਪ ਉਹ ਕੁੱਛ ਹੌਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੀ । ਪਰ ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦੂਰ ਨਾ ਹੋਈ ।

8

ਇਹ ਗਲ ਕਿਸਨੂੰ ਪੁੱਛੇ, ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਛੇ, ਇਸੇ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ । ਅਖੀਰ ਹਾਰ ਕੇ ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪੁੱਛੇ — “ਪਰਸੂਰਾਮ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਭਰਜਾਈ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ।”

“ਕਿਉਂ ਅੰਮਾ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਝਗੜਾ ਹੋਇਐ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁੱਛ ਕਿਹੈ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ।

“ਨਹੀਂ, ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਉਸ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਏ ? ਤੂੰ ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਜਾਨਣੈ, ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੈ ।”

“ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪੋ ਦੀ ਗਲ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇਗਾ ?” ਗੱਲ

ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਤੱਦ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਹੋਣੇ, ਦੱਸ ਕੀ ਏ ? ਜੇ ਨਾਂ ਦਸਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਹੁੰ” — ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

ਮਾਂ ਨੇ ਸਹੁੰ ਪਾਕੇ ਪੁੱਛਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਕਿਵੇਂ ਦੱਸੋ, ਸੋਚਕੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ —

“ਕਿਉਂ ਮਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬਣਦੀ ਨਹੀਂ ਯਾਂ ਕੀ ਗੱਲ ?” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਵੀ ਤੇਰੇ ਅੱਪਾ ਵਾਂਗ ਝੱਟ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਅੱਖਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ ।”

“ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਅੰਮਾ”—

“ਤਾਂ ਫਿਰ”—

ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਨੀ ਰੰਭਾ, ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਗੁੱਡੀ, ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਲਗਦੀ ਸੀ ! ਹੁਣ ਪਤਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜੋ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ । ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰ ।”

ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਅਕਾਸ਼ ਸਿਰ ਤੇ ਢਰਿ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਉਸਨੇ ਐਨੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਤੂੰ ਗੱਲ ਉਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਸਿਆ । ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਭਰਾ ਏਂ ਤੂੰ ? ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਬੋਲੀ ।

“ਮੈਂ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਉਹ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦਾ ?” ਤੂੰ ਮਾਂ ਏਂ, ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਜੇ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਭਰਾ ਨੇ ਮੂੰਹ ਨਾ ਖੋਲਿਆ ਫਿਰ ਤਾਂ ਬੁਹਮਾ ਵੀ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਖੁਲਵਾ ਸਕਦਾ ।”

ਉਸਦੇ ਏਨਾਂ ਕਹਿਣ ਤੇ ਨਿੰਗਵਾ ਲਈ ਹੋਰ ਕਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ — ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਛੇ, ਕਦੋਂ ਪੁੱਛੇ — ਉਧੇੜ ਬੁੰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਰਹੀ । ਅਖੀਰ ਇਕ ਦਿਨ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਆਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ —

“ਤੇਨੂੰ, ਇਕ ਗੱਲ ਪੁਛਣੀ ਏ, ਪੁੱਛ ਲਵਾਂ”, ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ—

“ਪੁੱਛ ਮਾਂ, ਕਿਹੜੀ ਐਸੀ ਗੱਲ ਏ, ਜਿਹੜੀ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛ ਸਕਦੀ ।”

“ਪੁੱਛਾਂ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਵਾਂਗੂ ਜੁਆਬ ਦੇਵੇਗਾ ਯਾਂ ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗੂ ।”

“ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰਾਜਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮਾਂ ਤੇਰ ਲਈ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਹਾਂ । ਦੱਸ ਕੀ ਗੱਲ ਏ ?”

“ਜੇ ਪੁੱਛਾਂ ਸੱਚ ਸੱਚ ਦਸੀਂ —”

“ਕਈ ਤੇਰੇ ਅਗੇ ਝੂਠ ਬਲਿਆ ਹੋਵੇ ਮਾਂ ਦਸ ਮੈਨੂੰ ? ਕੀ ਗੱਲ ਏ ਪੁੱਛ — ਦਸਾਂਗਾ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੂੰ ਤੇ ਤੇਰੀ ਪਤਨੀ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਤਾਂ ਹੈ ਓ ਨਾਂ ?”

ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉੱਡ ਗਈ । ਬੋਹੜਾ ਰੁੱਖਾ ਜਿਹਾ ਹੋਕੇ ਬੋਲਿਆ ।

“ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਮਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਦੋਂ ? ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਉਹ ਦੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ—”

ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਘਬਰਾ ਗਈ —

“ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ?”

“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮਾਂ, ਤੇਰੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ, ਅਮਰਾਵਤੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ — ਗੱਲ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪੇਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਫਾਂ ਦੇ ਪੁੱਲ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਕੜਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ ।” ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਉਸਦੀ ਅਜੇ ਉਮਰ ਈ ਕੀ ਏ, ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ — ਅਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਲੜੀ ਏ”

“ਬਾਲੜੀ — ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਏ, ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਏ ਪਰ ਦਿਮਾਗ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਏ । ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ — ਰਾਜੇ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਕੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ ? ਭੇਜ ਦੇਹ, ਅੰਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੇਕਿਆਂ ਕੋਲ, ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ — ਕਿਸੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਰਿੱਛ ਨਾਲ ਰੁਹਿ ਲਵੇ ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ, ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਕੋਈ ਗਲ ਨਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਪਾਤਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਰਕ ਗਈ । ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਸੀ — ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਰਾਣੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ।

ਪਰ ਉਹ ਸੌਖੀਆਂ ਮੂੰਹ ਹੀ ਨਾ ਖੋਲਣ । ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੁਛਦੀ ਰਹੀ । ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਧਮਕਾ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲਗੀਆਂ “ਤੁਹਾਡੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਏ ।”

“ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏ, ਉਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆਈਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਛ ਨੇ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਹ ਇੰਜ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋਈਏ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਅ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈਆਂ ਹੋਣ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਕੜ ਵੇਖਕੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਤੇ ਝਾੜੂ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਹਾਂ ।”

ਇਕ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹੋ ਗੱਲ ਸੁਣੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਨਜਾਣ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਰਹੀ ਸੀ । ਅਚਨਚੇਤੀ ਆਣ ਪਈ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਬਾਰੇ ਕਿਸਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ! ਕੀ ਕਰੋ ? ਸੋਚਦੀ ਸੋਚਦੀ ਹਾਰਕੇ ਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਸੀ ਯਾਂ ਝੂਠ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸ ਆਪ ਜਾਕੇ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ।

ਜਦੋਂ ਉਸ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਹੜੇ ਤੇ ਬੈਠੀ — ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ, ਸੋਨੇ ਵਰਗੀ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀ ਜੱਚ ਰਹੀ ਸੀ । ਵੇਖ ਵੇਖ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਫੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਾਂਦੀ । ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸੁਖੀ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਕਈ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੁਫਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਫਨੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ । ਫੁੱਲਾਂ ਭਰਿਆ ਰਾਹ ਕੰਡਿਆਂ ਭਰਿਆ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਕੌੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਘੱਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਆਪ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਾ ਗਈ ।

ਆਪਣੇ ਰਾਣੀ ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇਕ ਦਾਸੀ ਨਾਲ ਹੱਸਦੀ, ਪਗਡੇ ਖੇਡਦੀ, ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਦੀਪ ਲਕਸ਼ਮੀ, ਰੂਪਵਤੀ ਨੂੰਹ ਲਕੰਬੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਉਸਦੀ ਨੂੰਹ ਤਾਂ ਲਾਲ ਸੰਪੀਰੇ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਉਹ ਭਰ ਗਈ । ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕਮਲਾ ਮੁੰਡਾ ਕਿਉਂ ਗੁੱਸੇ ਏ । ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ।

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਆਇਆਂ ਵੇਖ ਹੋਰਾਨ ਹੋ ਗਈ, ਆਪਣੀ ਖੇਡ ਛੱਡ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗੀ, ਕੀ ਕਰੇ, ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਕੜਕੇ ਖਲੋ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਝੁਕਿਆ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ । ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਮਜਬੂਰੀ ਵਿੱਚ ਨਮਸਕਾਰ ਟਰ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਦੂਰੋਂ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਇਸਦੀ ਨੂੰਹ ਨੇੜਿਉਂ ਖਿੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੁਰਝਾ ਗਈ ਡੋਡੀ ਵਾਂਗ ਲੱਗੀ । ਨੂੰਹ ਦੇ ਚਾਲੇ ਵੇਖ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਬੜੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋਈ, ਪਰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ । “ਐਡੀ, ਦੂਰੋਂ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹੋ, ਸਾਨੂੰ ਬੁਲਾ ਘਲਦੇ ਅਸੀਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ।” ਲਕੰਬੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ।

ਵਡਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਆਦਰ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਦਾ ਢੰਗ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਬੜਾ ਚੁਭਿਆ । ਇਹ ਮਹਿਲ ਦੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆਂ ।

ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਯਾਂ ਅਖਵਾਕੇ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਉਪਰੀ ਸਾਂ । ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਮਹੂਰਤ ਕਢਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਬੋਹੜੀ ਏ । ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਆ ਗਈ । ਤੇਰੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ।

“ਖੇਡ ਕੀ ਇਹ ਤਾਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ ਇਸਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਹੀ ਕੀ ਏ ?”

ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਉਪਰੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ । ਬੜਾ ਮੂੰਹ ਘੁੱਟਕੇ ਬੋਲੀ । ਬੂਹੇ ਤੇ ਆਈ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਦੀ ਅਕਲ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਫਿਰ ਬੋਲੀ “ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਕੀ ਗੱਲ ਏ ?” ਲਕੁੰਬਿਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲੀ ।

ਨਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸੱਸ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਸੀ, ਨਾਂ ਹੀ ਉਸ ਆਪਣੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਉਸਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਅਸਿਭਾਅ ਜਾਪੇ । ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਹੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇ । ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਐਨੀ ਖਿਚੀ ਹੋਈ ਤਾਰ ਨੂੰ ਜੇ ਹੋਰ ਖਿਚਿਆ ਤਾਂ ਟੁੱਟ ਹੀ ਨਾਂ ਜਾਵੇ । ਸੋ ਉਸ ਆਪ ਵਿੱਲੀ ਪੈਕੇ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ —

“ਤੂੰ ਕੁਛ ਚਿਰ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾਹ — ਮੈਂ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਦਾਸੀ ਨੇ ਜਾਵਾਂ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਖਭਾਵ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕਿਣ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ । ਨਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਆਪ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਅਪਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ?” ਲੁਕੁੰਬੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ ਨਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸੱਸ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਨਾਂ ਆਪ ਬੈਠੀ । ਦਾਸੀ ਦੇ ਅਖੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋਣ ਤੇ, ਆਪਣੇ ਧੀਰਜ ਦਾ ਬੰਨ ਟੁੱਟਦਾ ਵੇਖ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲੀ “ਖਲੋਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ, ਬਹਿਕੇ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ ।” ਸ਼ਾਂਤ ਪਰ ਸਖਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਕੋਲ ਪਏ ਇਕ ਆਸਨ ਤੇ ਬਹਿ ਗਈ ਤੇ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਵੀ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਉਹ ਵੀ ਬਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ “ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਦੋਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰਹੇ, ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਦੂਰ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋ — ਕੀ ਗੱਲ ਏ ? ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਏ ?”

“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਏ ?”

“ਤੇਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਆਖਿਐ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਏ, ਆਪਣੇ ਵਤੀਰੇ ਦੇ ਉਹ ਆਪ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਨੇ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ ?”

“ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਸਮਝਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ਭੋਗ ਦੀ ਵਸਤ ਸਮਝਣਾ, ਮੈਂ ਕੋਈ

ਜੁੱਧ ਵਿਚੋਂ ਜਿੱਤਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਦਾਸੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ । ਨਾਂ ਹੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਆਕੇ ਗੱਲ ਪਈ ਆਂ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ।” ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ । ਉਸਦਾ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ, ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਜਾਪਿਆ । ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੁੱਛੇ ‘ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਤੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਕੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗਿਆ ਕਰੇ । ਪਰ ਉਸ ਕਿਹਾ ਨਾਂ । “ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ?” ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਰਖਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਰਾਹ ਦਸਤੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕੋਈ ਜੰਗਲੀ ਵਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭੋਗ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਿੱਧਾ ਆਕੇ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।” ਨਿਮਾਣੀ ਸੱਸ ਦੀ ਸਹਿਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਿਆਂ ਲਕੁੰਬਕੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈਏ ?”

“ਗਲਤ-ਠੀਕ-ਇਹ ਤਾਂ ਖਾਨਦਾਨੀ ਗੱਲਾਂ ਨੇ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਸਿਖਾਉਣ ਨਾਲ ਬੋੜਾ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ । ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਰਾਜਪਦਵੀ ਮਿਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਅੱਪਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ । ਮੇਰੀ ਅੰਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਵੀ ਸੀ ‘ਖਾਨਦਾਨੀ ਰਾਜਾ ਵੇਖੋ, ਉਸਦਾ ਘਰ ਬਾਹਰ ਵੇਖੋ ।’ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਅੱਪਾ ਜੀ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈ । ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅੰਗੇ ਮੈਂ ਵੀ ਨਾਂਹ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕੀ । ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਤੇ ਨਹੀਂ ਚਲ ਰਿਹਾ ।” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਲਕੁੰਬਕੇ ਬੋਲੀ ।

ਲਕੁੰਬਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਿੰਗਵਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਉਤਰ ਗਈ । ਇਹ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ — ‘ਤੇਨੂੰ ਇਹ ਮੱਤ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਤੇਰਾ ਬੋੜਾ ਗਰਕ ਕਰ ਦਿਤੇ ।’ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਹਿ ਸਕੀ । ਚੁੱਪ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ । ਉਸ ਆਪਣੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਕੇ ਕਿਹਾ— “ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਫਿਰ ਬੜੀਆਂ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ, ਉਹ ਗਲਤ ਏ ਤੇ ਤੂੰ ਠੀਕ ਏ । ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਰਹੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੋਹੜੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਕੇ ਹੱਸਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਗੇ । ਦੇਵ-ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਜੋਗ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਜੇ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜੇ ਹੋ ਗਿਆ । ਜੇ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਉ ਮਹਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਗਲੀਆਂ ਚੁਰਾਹਿਆਂ ਤੇ ਨਾਂ ਆ ਜਾਏ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?”

“ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਏ, ਇਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਏ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਹਿਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਕਿ ਅੰਦਰਲੀ ਗੱਲ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹੇ । ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਰਹੋ, ਤੇਰੇ ਘਰ ਬੱਚਾ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਦੀਪਕ

ਬਣੇ । ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਹ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ । ਛੋਟਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦੈ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਨ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਇਹ ਅਕਲ, ਮੱਤ ਸਭ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਖਾਉ —” ਗੱਲ ਮੁਕਾਂਦਿਆਂ ਲਕੁੰਬਿਕੇ ਬੋਲੀ ।

“ਸ਼ਾਂਤਾ, ਖੇਡ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਛਡਕੇ ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ — ਚਲ ਆ” ਜਿਵੇਂ ਗੱਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਲਕੁੰਬਿਕੇ ਬੋਲੀ ।

ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਉਸਦਾ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਤਰੇ ਭਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਸੀ, ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ । ਮੈਂ ਚਲਨੀਆਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਉਥੋਂ ਆ ਗਈ ।

ਨਿੰਗਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕ ਉੱਠੀ । “ਤੂੰ ਕੀ ਉਥੇ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜਨ ਗਈ ਸੀ । ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਏ — ਆਕੜਖਾਨ, ਉਸ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ, ਏਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ।”

ਦੀਵਾਲੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਪੇਕੇ ਭੇਜ ਦੇਹ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ — ?”

ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਦੋ ਟੁੱਕ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਨਿੰਗਵਾ ਡਰਾਉਣਾ ਸੁਫਨਾ ਵੇਖਣ ਵਾਂਗ ਘਬਰਾਕੇ ਬੋਲੀ —

“ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਸਦੀ ਅਕਲ ਟਿਕਾਏ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਇਹ ਪੇਕੇ ਹੀ ਰਹੇ । ਇਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਧੀ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਮੱਤ ਦੇਵੇ—”

“ਉਹਨਾਂ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ”—

“ਤੇਰੀ ਧੀ ਦੇ ਚਾਲੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕੁੜਮਟੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਅਖਵਾ ਭੇਜ । ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਅਕਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ ਸੁਖ ਨਾਲ ਰਹੇਗੀ — ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਕਈ ਨਪੁੰਸਕ ਨਹੀਂ । ਹੋਰ ਵਹੁਟੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਜੁਆਬ ਦਿਤਾ ।

ਉਹ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਈ ਤਾਂ ਉਲਟੀ ਗੱਲ ਵੱਧ ਗਈ । ਆਪਣਾ ਦੁਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ।

“ਮੈਂ ਗਈ ਸਾਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਟੁਟਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਜੁੜਿਆ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ।” ਰੋਦਿਆਂ ਬੋਲੀ ।

“ਜੁੜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ ਮਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਟੁੱਟੇ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਤੋੜਨਾ । ਜਿਵੇਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਏ, ਤੂੰ ਉਵੇਂ ਕਰ ।” ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਹੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ।

“ਜਿਸਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਦੀਵਾ ਸਮਝਕੇ ਬਾਲਿਆ ਸੀ ਉਹ ਮਸਾਟਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਬਣ

ਗਈ ।" ਰੋਦੀ ਰੋਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤੋਂ ਤਵਰੀ ਕੇਰੇ ਆਈ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਹਨੁਮੰਪਾ ਨਾਇਕ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ — “ਬਿਨਾਂ ਬੁਲਾਏ ਕਿਉਂ ਆ ਗਈ ।” ਤੁਸਾਂ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਬਾਹਰ ਚੁਕਕੇ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਮੇਰੀ ਧੀ । ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੂੰਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਆਕੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਭੇਜਾਂਗੀ” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਈ ਗੰਗਾਵਤੀ ਬੋਲੀ ।

ਉਹਨਾਂ ਬੁਲਾਇਆ ਨਾਂ — ਇਹ ਗਈ ਨਾਂ — ਇਹ ਵਿਆਹ ਦੋਵਾਂ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਵਿੱਥ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਗਿਆ । ਟਾਹਟੀ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਵਾਂਗ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਕਿਤੋਂ ਕੋਈ ਚੰਗਿਆੜੀ ਇਸ ਸਾਖ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਤੇ ਇਸ ਪੁਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਪੂੰਆਂ ਪੁਖਦਾ ਰਿਹਾ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਗੁਡੀਕੋਟੇ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਜਟੰਗੀ ਦੀ ਧੀ ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਤੇ ਜਰੀਮਲੇ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਇਮੰਡੀ ਬੋਮਟਾਨਾਇਕ ਦੀ ਧੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਨਿਸਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਜਦੋਂ ਤਵਰੀਕੇਰੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁੱਖਦੀ ਪੁਟੀ ਭਾਂਬੜ ਬਣਕੇ ਮੱਚ ਉਠੀ ।

9

ਇਕੋ ਚੌਕੀ ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਲਾੜੀਆਂ ਦੇ ਗੱਲ ਮੰਗਲਸੂਤਰ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ, ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਮਾਣ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ । ਜਿਵੇਂ ਨਵੀਂ ਜੁਆਨੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਦੌੜਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ । ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸ਼ਾਨਸ਼ੌਕਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਇਹ ਵਿਆਹ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਂ ਹੋਈ ਹੋਵੇ । ਨਿੰਗਵਾ ਬਾਹਰੋਂ ਭਾਂਵੇ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਭੱਜੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ, ਅੰਦਰੋਂ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਵੱਡੀ ਨੂੰਹ ਲਈ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਸੀ ।

ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਲਈ ਉਸ ਨਾਦਾਨ ਕੁੜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਰੋਣਾ ਸਹੇੜ ਲਿਆ । ਨਿੰਗਵਾ ਸੋਚਦੀ, ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਆਪ ਇਸਤਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਵਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਸਿਆਣੀ ਸੀ । ਦੋ ਨਾਦਾਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਇਹ ਦੂਸ਼ਟ ਲਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਕਿੰਨੀ

ਖੁਬ ਹੈ, ਇਕ ਪਲੇ ਵੀ ਵੱਡੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ ਕਿ ਪਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੀ ਗਈ ਨੂੰਹ ਲਕੁੰਬਿਕੇ ਦਾ ਨਾਂ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅਗੇ ਨਾ ਲਿਆ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਭੁੱਲ ਭੁਲਾ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਵਿਆਹ ਮੁੱਕਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ — ਵਿਆਹ ਦੀ ਰੌਣਕ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਜਿਉਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪੀਲੀ ਭੂਕ ਹੋ ਗਈ । ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਇਕ ਦਮ ਉਤਰ ਗਿਆ । ਅੱਖਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪੀੜਾ ਦੇ ਦੋ ਤਲਾਅ ਹੋਣ । ਵਿਆਹ ਦੀ ਬਕਾਵਟ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮੰਜੀ ਤੇ ਪੈ ਗਈ । ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਧੌਂਕਣੀ ਵਾਂਗ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਨਵਾ ਨੂੰ ਭੇਜਕੇ ਉਸ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ — “ਸਭ ਕੰਮ ਮੁੱਕ ਗਏ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਭ-ਸੁਕਰਵਾਰ ਉਚੰਗਮਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਕੇ, ਇਕ ਸੌ ਅੱਠ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੂੰ, ਨਵੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਲਦੀ ਤੇ ਸੰਧੂਰ ਦੁਆ ।”

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨੇ ਗੱਰੀਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਹੁਣ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਪੂਜਾ ਕਿਉਂ ? ਸੋਚਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ “ਕੀ ਗੱਲ ਅੰਮਾਂ, ਕੋਈ ਸੁਖਣਾ ਸੁੱਖੀ ਏ ?”

“ਸੁਖਣਾ ਨਹੀਂ, ਸਰਾਪ ਦੇ ਡਰੋ ਕਹਿ ਰਹੀ ਆਂ ।” ਉਬੱਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਸਰਾਪ ਦਾ ਡਰ, ਕਿਸਦੇ ਸਰਾਪ ਦਾ ਡਰ ?” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਵੱਡੀ ਨੂੰਹ ਦਾ, ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ।” ਸਾਰੇ ਲੋਕੀ ਹੱਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਰੋਦੀਆਂ ਹੋਟਗੀਆਂ । ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਰਾਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਔਰਤ ਦਾ ਇਕ ਸਰਾਪ ਹੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਏ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰਾਪ ਇਸ ਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਨਾ ਲੱਗ ਜਾਏ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ । ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਇਹ ਪੂਜਾ ਕਰਾ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਹ ਨੂੰਹਾਂ ਬਾਂਝ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ ।” ਉਬੱਵਾ ਨਾਗਤੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ।

“ਤੂੰ ਅੰਮਾਂ, ਉਠਕੇ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਜੋਗੀ ਹੋ ਜਾਹ । ਫਿਰ ਇਹ ਸੁਭ ਕਾਰਜ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਮੇਰੇ ਉੱਠਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰ । ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਸਰਾਪ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੁੱਕੇ ਘਾਹ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ਚੰਗਿਆੜੀ ਦਾ ਡਿੱਗਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਡਿਗਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਐਵੇਂ ਨਾਂ ਖਿੱਲ ਪਾ । ਇਹ ਕੰਮ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸਿਰੇ ਚੜ ਜਾਏ, ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫਿਰ ਰਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ । ਮੈਨੂੰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ।” ਉਬੱਵਾ ਬੋਲੀ ।

ਵੱਡੀ ਨੂੰਹ ਦਾ ਵੁਖ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਝੁੰਪਾ ਸੀ ਇਸਦਾ

ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਿੰਨੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ। ਵੇਖਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਤੇ ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਰੇਖਾ ਐਨੇ ਦਿਨ ਉਸ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਣ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਥੱਵਾਨਾਗਤੀ ਜਿਸ ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸੀ, ਨਿੰਗਵਾ ਲਈ ਉਸ ਭਿਅੰਕਰ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਤੇ ਉਸ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਈ।

ਪੂਜਾ ਹੋ ਗਈ — ‘ਪੂਜਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਮੈਂ ਫਿਰ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ’। ਉਥੱਵਾ ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਦਿਨ-ਰਾਤ ਬਲਦੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਵਾਂਗ ਉਹ ਨਿਘਰਦੀ ਗਈ। ਮਹਿਲ ਦੇ ਵੈਦ, ਜੋਤਸ਼ੀ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ, ਨੇੜੇ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਵੱਧ ਗਿਆ —

ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕੀ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਉਥੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਦੋ ਜਟੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ — ਬਚਪਨ ਦੀ ਸਾਥਣ ਹੋਨਵਾਂ ਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਡੰਗੋਰੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਵੇ ਯਾਂ ਨਾਂ ਆਵੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਉਹ ਬੱਸ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁਛਦੀ, ਬੁਲਾਉਂਦੀ।

ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਉਂ ਹੀ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਅਗੋਂ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ, ‘ਅੰਮਾ, ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਕੇ ਵੇਖਦੀ। ਅੱਖਾਂ ਖੋਲਦੀ ਤੇ ਹੋਨਵਾਂ ਨਾਂ ਦਿੱਸੇ — ਹੱਥ ਫੈਲਾਵੇ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਨਾਂ ਆਵੇ ਤਾਂ ਝਟ ਬੋਲ ਪੈਂਦੀ “ਐਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ, ਕਿਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਓ।” ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਅਗੋਂ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਬੋਲਦੇ, ਅੰਮਾ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਏ — “ਹੌਲੀ ਬੋਲ ਬਾਬਾ, ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਢੋਲ ਵਾਂਗ ਆਕੇ ਵੱਜਦੀ ਦੇ।” — ਜੇ ਗਲ ਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ “ਬੁੱਢੀ ਨਾਲ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਦੇ, ਐਵੇਂ ਨਾ ਅੱਖੇ ਹੋਵੇ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਸ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਦੇ।” ਆਸ਼ੇ ਪਾਸੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰਦੇ।

ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਰ-ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਦੀ ਸੁਫਨਿਆਂ ਤੇ ਕਦੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕਦੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਕਿਥੇ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ। ਹਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਹਵਾ ਜਿਵੇਂ ਖਾਲੀ ਪੰਪੂੜੇ ਨੂੰ ਉਡਾਕੇ ਕਿਤੇ ਦਾ ਕਿਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਦੇ।

ਯਾਦਾਂ — ਕਿਹੜੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ।

“ਮੱਤੀ ਤਿਮੰਣਾਨਾਇਕ ਨਰਸਿੰਘ ਰਾਏ ਦਾ ਘੋੜਾ ਫੜਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਗੁਆ ਆਇਆ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸ ਤੀਰ ਚਲਾਕੇ ਅੰਬਾਰੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾਨਾਇਕ ਨੇ ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਦਾ ਸੁਹਾਗ ਬਚਾਇਆ। — ‘ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਭਾ ਸਜਾਈ — ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀ ਕੁਰਲਾਹਟ ਉਸਤੋਂ ਸੁਣੀ ਨਾਂ ਗਈ। ਸੋ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਏ।’

‘ਦੋਡਕੇਰੀ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਅਫ਼ੀਮ ਨਾਂ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਲਾ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ।’

‘ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਦੇਸਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੱਗੇ ਕੱਟਲ ਦੇ ਰੁਖ ਤੋਂ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਰਹੇ।’

‘ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਭੁਚਾਲ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਿੰਡਬੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਪੱਥਰ ਦਾ ਖੰਭਾ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਝੁੱਕ ਗਿਆ।’

ਉਹ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਜੰਗੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਅੰਬਾਰੀ ਹਾਥੀ ਤੇ ਹੀ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਗੱਲ, ਕਦੋਂ ਦੀ ਯਾਦ, ਕੀ ਕੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਕੀ ਕੀ ਸੁਫਨੇ —

ਇਕ ਵਾਰੀ ਕੋਈ ਭੈੜਾ ਸੁਫਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ‘ਅਜਿਹਾ ਫਿਰ ਨਾ ਹੋਵੇ’ — ਹੱਲੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ‘ਤੜਫਦੀ ਬੋਲੀ — ਮਿਠੇ ਸੁਫਨੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ — ‘ਰਾਜਾ ਜੀਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰੇ। ਅਜਿਹੀ ਮੌਤ ਮੌਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੌਤ ਤੇ ਜਿੱਤ ਹੈ।’ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਕੇ — ਇਹ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ, ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ — ਸਤਰੂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਪਿੱਠ ਨਾ ਵਖਾਏ।

ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ ਸੁਣਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਰੋਮਾਂਚਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜਗਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਕਹਿ ਉਠਦਾ “ਅੰਮਾ, ਤੇਰੇ ਸੁਫਨੇ ਤੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨਗੀਆਂ”। ਉਥੋਂ ਵਾਨਾਗਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਉਸ ਵਚਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਕਦੀ ਰੋਏ, ਕਦੀ ਮਾਣ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਜਾਂਦੇ।

ਸਿਰਫ ਹੋਨਵਾ ਨਾਲ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ ਤੱਦ ਵੀ ਰੋ ਪੈਂਦੀ, ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ ਤੱਦ ਵੀ ਰੋ ਪੈਂਦੀ। ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਧਾਰ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਾਂ ਬੜੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਖੁਲ੍ਹਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੁਰੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਨਰਸਪਈਆ ਫਨੀਅਰ ਸੱਪ ਦੇ, ਜੇ ਇਸ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖੋ ਤਾਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਾਂਗੂ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਦੇ, ਕੱਟਣ ਤੇ ਆਵੇ

ਤਾਂ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਵਾਂਗ ਕਟਦੇ, ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਰਹੀਂ — ਕਦੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਕਦੀ ਕਹਿੰਦੀ 'ਹੋਨਵਾ ਇਸ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਿਆ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ । ਕਦੋਂ ਸੁਣਾਂਗੀ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ।' ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵਲ੍ਹੇਟ ਪਾਉਂਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੀ ।

ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ 'ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਛ ਸਮਝ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ — ਬਾਲੜੀ ਵਾਂਗ ਹੱਠ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਦੇ ਸਿਰ ਸਰਾਪ ਲੈ ਲਿਆ ।' ਤੜਫਦੀ ਕਹਿੰਦੀ । ਕਿਥੋਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਕਿਹੀ ਤੜਪਨਾ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਇਲਾਜ ਸੀ, ਕਿਹੜਾ ਵੈਦ, ਇਸ ਲਈ ਦੁਆਈ ਦਿੰਦਾ । ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕੀ ਬੇਬਸ ਹੋਕੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਵਿਲੁਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਅੰਗਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗੇ ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ।

ਅਖੀਰ ਇਕ ਦਿਨ ਵੈਦ ਹੁਰੀਂ ਕੋਈ ਦੁਆਈ ਦੇਣ ਆਏ । ਨਾਗਤੀ ਉਸ ਦਿਨ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ ! "ਬੋਲੀ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਐ, ਦੁਆਈ ਕਾਹਦੇ ਲਈ, ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਹੋਨਵਾ ਤੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਪਾਨ ਖਾਧਿਆਂ ਬੜੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਨੇ । ਅਜ ਜੈਫਲ, ਕਸਤੂਰੀ, ਮਸ਼ੂਕ ਕਪੂਰ ਪਾਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪਾਨ ਬਣਾਕੇ ਦੇਹ, ਵੇਖ ਮੈਂ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਜੀਵਾਂਗੀ । ਜਾਹ ਪਾਨ ਲਿਆ ।"

ਹੋਨਵਾ ਹੁੰਦੇ ਵਹਾਉਂਦੀ ਪਾਨ ਬਨਾਉਣ ਚਲੀ ਗਈ । ਉਸਦੀ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਕੁੰਡੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਬੋਲੀ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਨੀਅਤ ਵਾਲੀ ਏ, ਇਸਨੂੰ ਨਾਗਤੀ ਬਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਉਲਟੀ ਲੀਕ ਵਾਹ ਕੇ ਦਾਸੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਦਰ ਦਿਆ ਜੇ ।" ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ।

ਉਧਰ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਕੁੰਡੀ ਵਿੱਚ ਸੁਪਾਰੀ ਕੁੱਟਦੀ ਹੋਨਵਾ ਦਾ ਮਨ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਜਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਅਕਾਸ ਵਿੱਚ ਅਚਨਚੇਤੀ ਕਿਤੋਂ ਮਤੋਡ ਦੇ ਨਾਇਕ ਸਿਦੱਪਾ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਚੱਕਾ ਚੌਧ ਕਰ ਗਈ ।

ਇਸ ਅੰਮਾਂ ਦੇ ਢਿਡੋਂ ਜੰਮੀ ਸੀ ਉਹ, ਇਕੋ ਇਕ ਧੀ — ਇਹੀ ਰੂਪ, ਇਹੋ ਅਕਲ ਪਰ ਜੁਆਨੀ ਵਿੱਚ ਫਿਸਲ ਗਈ । ਅਨਚਾਹੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਦੇ ਬੈਠੀ — ਅਨਚਾਹੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ. ਇਸ ਘਰੋਂ ਟੁਰ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਅਨਚਾਹੀ ਹੋ ਗਈ । ਉਹ ਦਿਨ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਦਿਨ ਆਇਆ ਇਸ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ । ਸੁਭਕਾਰਜ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨਾਂ ਬੁਲਾਇਆ, ਮੌਤ ਬੂਹੇ ਤੇ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਨਾਂ ਬੁਲਾਇਆ । ਕਦੀ ਝੁੱਲ ਝੁਲੇਖੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਨਾ ਲਿਆ । ਹੁਣ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਧੀ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਕਿਸ ਕਿਸਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਏ । ਧੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਯਾਦ ਕਰਦੀ । ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ

ਵੀ ਧੀ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ — ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਮਾਂ — ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਧੀ —
ਮਾਂ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਨਾਂ — ਤੇ ਧੀ ਆਈ ਨਾਂ — ਕਿਹੀ ਹੈਰਾਨੀ । ਘਰ ਛੱਡਕੇ
ਗਈ ਧੀ ਨੂੰ ਮਨੋ ਹੀ ਕਢ ਛੱਡਿਆ । ਜਿਵੇਂ ਤਖਤੀ ਤੇ ਵਾਹਿਆ ਕੋਈ ਚਿੱਤਰ
ਮੋਟ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਮਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ — ਰੁਖ਼ ਦੇ ।

ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ — ਦੇਵਤਾ ਦੇ — ?

ਉਹ ਧੀ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ — ਜਾਹ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਚਲੀ ਗਈ । ਬੁੱਝ ਗਏ
ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ —

ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਮਾਂ — ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਧੀ —

ਭਗਵੰਤ ਦੀ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਧੀਆਂ ਵੀ ਹੋਣਗੀਆਂ —
ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਆਏ — ਵੱਡੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ —
ਫਿਰ ਪੁੱਤਰ ਕਾਲ ਵੱਸ ਹੋ ਗਿਆ । ਹੋਨਵਾ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਧੀ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਉਣ
ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ 'ਅੱਵਾ, ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜ' ।

ਪਰ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਆਖਿਆ
'ਮਰਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣੀ ਦੇ, ਤੇਰੀ ਜੀਭ ਸੜ ਜਾਏ' — ਬਸ — ਉਸਤੋਂ
ਬਾਦ ਹੋਨਵਾ ਨੇ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਡੂੰਘ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾ
ਦਿੱਤੀ । ਫਿਰ ਕਦੀ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਨਾ ਲਿਆ ।

ਘਰ ਦਾ ਦੀਪ, ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਦੀ ਅਗਨੀ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਹੋ
ਰੋਕੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਹੌਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ । ਜਿਹੜਾ ਨਾਂ, ਹੋਨਵਾ, ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ
ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਸਕਦੀ, ਹੋਰ ਕੋਣ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰ
ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਮਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਧੀ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਛੱਡਿਆ, ਮਹਿਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਯਾਦ ਰਖਣਾ
ਸੀ । ਉਸ ਧੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਨਾਂ ਯਾਦ ਕੀਤੀ । ਖੰਡ
ਵਰਗੀ ਮਿੱਠੀ, ਲੂਣ ਬਣੀ, ਫਿਰ ਜ਼ਹਿਰ, ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਾਂ ਰਹਿਕੇ ਲਹਿਰ
ਵਾਂਗ ਗੁਆਚ ਗਈ ।

ਮਾਂ ਨੂੰ ਧੀ ਭੁੱਲ ਗਈ — ਧੀ ਨੂੰ ਮਾਂ —

"ਐਨਾਂ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੀ ਕਰਦੀ ਪਈ ਦੇ ਨੀਂ, ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਮੇਰਾ ਸੰਘ
ਸੁੱਕ ਗਿਆ —" ਕਹਿਕੇ ਝਟ ਉਠਕੇ ਬਹਿ ਗਈ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ।

ਆਈ, ਅੰਮਾ, ਜੁਆਬ ਦੇਕੇ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚੀ, ਸੰਭੱਲੀ ਤੇ ਭੱਜੀ
ਆਈ —

"ਤੂੰ ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਮਰਜ਼ੀ ਆਈ — ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੱਲੀ ਆਂ —"

ਉਠਕੇ ਬੈਠੀ ਨਾਗਤੀ ਢਹਿ ਪਈ — ਐਸੀ ਡਿੱਗੀ ਕਿ ਫਿਰ ਨਾਂ ਉੱਠੀ ।

ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਝੰਗ ਦੱਸ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਠਣ ਵਾਲੀ । ਮਹਿਲ ਰੋਣ ਧੋਣ ਦੇ ਤੁਫ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ।

ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮਰਣ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਬਾਦ ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿੱਛੀ ਚਟਾਈ ਤੇ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਕੁੰਡੀ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ, ਹੋਨਵਾ ਦੀ ਦੇਹ ਠੰਡੀ ਹੋਕੇ ਆਕੜੀ ਪਈ ਸੀ । ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਫਿਰ ਸਾਰਾ ਮਹਿਲ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਗਿਆ ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਸੌਣ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ । ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਉਠਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਬੋਲਿਆ “ਇਹਨਾਂ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਸੇਕ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਜ਼ਰੂਰਿਆ ਜਾਂਦਾ — ਇਸ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ ।”

ਇਕ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਤਾਂ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ — ਸੈਂਕੜੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਯਾਦਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਉਸ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ।

‘ਅੱਵਾ ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਤੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਮਹਿਲ ਬਣ ਗਿਆਏ । ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਭੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ।’

ਨਿੰਗਵਾ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਦੁਖ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਜਾਂਦਾ । ਉਸਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ “ਪੁੱਤਰ ਰੋਣ ਨਾਲ ਮਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਅਸਲੀ ਯਾਦ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਣਿਆਂ ਤੇ ਚਲਣ ਵਿੱਚ ਹੈ ।”

ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਵਾਂਗ ਲੱਗੀ — ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲਿਆ “ਤੂੰ ਠੀਕ ਆਖਣੀਏ ਅੰਮਾ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦਾ ਉਸ ਅੰਮਾ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹ ਤੇ ਹੀ ਚਲਾਂਗਾ ।” ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸਦੇ ਹੰਝੂ ਸੁੱਕ ਗਏ, ਯਾਦਾਂ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਿੱਲ ਬਣ ਗਈਆਂ ।

‘ਮੈਂ ਜੀਵਾਂਗਾ, ਮੈਂ ਜੀਣਾ ਏ’, ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਰਾਮ ਨਿਵਾਸ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਰਿਤੂਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਹਟੀ ਇਸਤਰੀ ਵਾਂਗ — ਉਸਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਵਿਕਰਾਲਤਾ ਨੂੰ ਦੱਬਾ ਦਿੱਤਾ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਹੁਸੀਨ ਸੁਆਲ ਬਣਕੇ ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੀ ਸੀ । ਤੁਫ਼ਾਨ ਵਾਂਗ ਆਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀਚ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੇਜ ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਸੌਣ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਨਾਂ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ।

ਦੁਖ ਦਾ ਪਾਗਲਪਨ, ਕਾਮ ਦੀ ਅਗਨੀ ਬਣਕੇ ਭੜਕ ਉਠਿਆ । ਪ੍ਰਥਮ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਲੀਲਾ ਵਿਲਾਸ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸੌਣ-ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ਲੜਾਈ ਹੀ ਆ ਕੇ ਖੁਲ੍ਹਵਾ ਸਕੀ ।

ਲੜਾਈ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸਵਾਰ ਕਾਮ ਦਾ ਭੂਤ ਭਾਫ਼ ਬਣ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ । ਗੋਪਾਲ ਸਵਾਮੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਜੀਅ ਭਰਕੇ ਤੈਰ ਕੇ ਨਵੇਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ । ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਲਾਹਕੇ ਰੱਖੀ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ ਤੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਡੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਵਖਾਉਂਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਬੁਲਾਈ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਸਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਉਠਕੇ ਖਲੋ ਗਏ, ਝੁਕੱਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ ਦਾ ਜੁਆਬ ਨਮਸਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦੇਕੇ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਜਾਨਣ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ।

“ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ ਲਈ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਨੀਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਏਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਕੋਲੋਂ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਹੈ, ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਨੇ ਯਾਂ ਐਤਕੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨੇ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮਹਾਰਾਜ, ਐਨੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਐਤਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਬੋਲੇ ।

“ਕੋਈ ਵੀ ਯੁਧ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਹੜੇ ਵੰਗਾਰਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਤਕੜੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ । ਛੋਟੇ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਇਹ ਕੰਮ ।”

“ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਜਨਮਾਂ ਜਨਮਾਂਤਰਾ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹਰਪੰਨਹਲੀ ਦਾ ਸੋਮਸ਼ੇਖਰ-ਨਾਇਕ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਲੈਕੇ ਸਾਡੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਕੋਲ ਤੁਰਯਾਲੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ, ਲੜਾਈ ਦੀ ਚੁਨੌਤੀ ਦੇ ਰਿਹੈ —”

“ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕਦੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ? ਝੱਟ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਭਿਜਵਾਈ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਬੋਹੜਾ ਗੁੱਸੇ ਹੋਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਹ ਛੋਟੀਆਂ ਮੁੱਟੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਦਿਹਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹਨ — ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਮੁੱਖ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਾਡੇ ਸਰਹੱਦੀ ਕਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ।” ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੱਟਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ

“ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪਸੂ ਫੜਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਹਰਪੰਨਹਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਕਿਵੇਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਹੋ ਗਈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਦਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ।”

“ਖਬਰ ਭੇਜੀ ਸੀ”, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਝਿਜੱਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਫੌਜ ਭੇਜਣੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ,” ਖੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ ਨੇ

“ਫੌਜ ਵੀ ਭੇਜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕੂਚਨਗਾਰੇ ਵੀ ਵਜਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸੀ — ਇਹ ਕੰਮ ਐਨਾਂ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ — ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਯੁੱਧ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਕੁੱਛ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਿਨ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ, ਖਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ । ਮੈਂ ਆਪਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ — ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜੋ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸਦਮਾ ਪੁੱਜਾ, ਉਹ ਬੜਾ ਗਹਿਰਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਮਾਮੂਲੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਅਸੀਂ ਆਪ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਅਨਗਹਿਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ । ਵਿਆਹਾਂ ਕਰਕੇ, ਵੱਡੀ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੋਏ ਖਰਚਾਂ ਕਾਰਨ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲੀ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ । ਸੈਨਿਕ ਵੀ ਢਿੱਲੇ ਪੈ ਗਏ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਵਾਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ”

“ਇਹ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਹੁਣ —”

“ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਗਏ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।”

“ਜਸੂਸ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਐਵੇਂ ਸਰਹੱਦ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਛੇੜਖਾਨੀ ਹੈ, ਯਾਂ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਹੈ ?”

“ਸੀਮਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਸੀ — ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਵਾਲੇ ਕੱਲੇ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਵਨੂਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਹਕੀਮਖਾਨ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਤੇ ਨਗਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਵੀ ਹਨ — ਇਹ ਸਾਰੇ ਰਲਕੇ — ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਾ, ਵੀਹ ਤੋਪਾਂ, ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਚੌਖਾ ਸਾਰਾ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ, ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹਨ ।” ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੱਟਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਭਰਮੱਟਨਾਇਕ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸ਼ਤਰੂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਬਲ ਦਾ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਲੇਖਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ —

“ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ਤਰੂ ਸਮੂਹ — ਇਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੀ ਤਿਆਰੀ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ? — ਅਜ ਦੀ ਸਭਾ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ — ਲੜਾਈ ਯਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ?” ਤੌਹਰੇ ਵਾਂਗ ਠਰੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਐਨੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਫਿਰ ?”

“ਅਸੀਂ ਜੋ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੀਲਕੰਠ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦਸਦੇਗੇ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੀਲਕੰਠ ਰਾਏ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੋਲ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਹੈ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ —”

ਨੀਲਕੰਠ ਰਾਏ ਅਗੋਂ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਅੱਧ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕਕੇ “ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਵੁਕਵਾਂ ਰਕਤ-ਅਰਪਣ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।”

‘ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਸੁਟਕੇ ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ’ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ।

“ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੜਚਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮਨਸੂਬੇਦਾਰ ਦਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ —” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ।

“ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ — ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁੱਜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਯੁੱਧ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਵੇ —” ਨੀਲਕੰਠ ਰਾਏ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਉਸ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ ?

“ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਜਾਏ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿਉ।”

“ਇਸ ਲਈ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸੀ ?”

“ਉਡੀਕਣ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰਨ ਸਨ, ਹੁਣ ਅਗਲੇ ਕੰਮ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ —”

“ਯੁੱਧ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਹਾਂ — ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ ਤਿਆਰ ਕਰੋ” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਪ੍ਰਭੂ ਐਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ। ਦੜਵਾਈ ਜੀ, ਜੋ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਹੈ, ਉਧਰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖ਼ਬਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿਉ। ਅਸੀਂ ਪੁਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਝੰਡੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਂਦੇ ਹਾਂ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ।

ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਜੋ ਕੁੱਛ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਐਤਕੀਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਝੰਡੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੋਈ, ਅੰਬਾਰੀ ਹਾਥੀ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਚੜਾਈ ਗਈ। ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਲੋਹੇ ਦਾ ਕਵੱਚ, ਸਿਰ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਪਗੜੀ, ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖੀ ਨੁਕੀਲੀ ਜੁੱਤੀ ਪਾਕੇ, ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਰਤੀ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ

“ਅੰਮਾ — ਇਹ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਯੁੱਧ ਹੈ — ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿੱਤਕੇ ਆਵਾਂ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਸਾਡਾ ਹਿਰਦਾ ਤਾਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਤੈਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਦਾ ਤੇਰੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਨਾਂ ਜਾਵੇਗਾ?” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਅੰਮਾ, ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਤੂੰ ਕਹਿ ਦੇਈਂ — ਜਿੱਤਕੇ ਆਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਆਰਤੀ ਕਰਾਵਾਂਗਾ, ਕਹਿ ਦੇਈਂ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਨੌਕਰ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗਾਮ ਫੜੀ ਤੇ ਝਟ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ, ਮਿਆਨ ਵਿੱਚੋਂ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚੀ ਤੇ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਕਿਹਾ “ਜੇ ਉਤਸਾਵਾਂਬੇ, ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਹ ਕਿ ਜਿੱਤਕੇ ਆਉਣ ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇ।” ਕੰਠੇ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਕਿਹਾ।

“ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰੋ ਹੇ ਲੋਕੋ ! ਹਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾਂ ਆਵੇ।” ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਦੁੜਾਇਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾ ਦਿੱਤੇ।

ਅਗੇ ਅਗ ਦੁਰਗ ਦਾ ਹਨੂਮਦਗਰੂੜ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਾਲਾ ਝੰਡਾ ਲੈ ਕੇ ਚਿੱਟੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜਿਆ ਦੁਰਗ ਦਾ ਨਾਇਕ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ, ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ, ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਦਲ, ਪੰਜਭਾਲੇ ਵਾਲੇ, ਖੰਬੇ ਹੱਥ ਬਰਛੀਵਾਲੇ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਬਰਛੀ ਵਾਲੇ, ਖਾਸ ਤਬੇਲੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ, ਤੋਪਚੀ। ਪਹਾੜੀ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਵਰਗੇ ਸੰਢੇ ਤੋਪਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਖਿੱਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਲਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਤਿਖੇ ਹਥਿਆਰ — ਉਹਨਾਂ ਤਿਖੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤਿਖੀ ਤੇਜ਼ ਮਾਰ ਵਾਲੀ ਸੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਕੜਕ ਤੇ ਗਰਜ — ਬਰਖ਼ਾ ਰੁੱਤ ਦੇ ਕਾਲੇ ਭਿਆਨਕ ਬਦਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਇਹ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ —

ਰਣ ਭੇਰੀ ਤੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਤਾਂਈ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ —

ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਬੈਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਲੱਦੇ ਬੈਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਮਖਣ, ਮਸਾਲੇ ਵਾਲਾ ਮਾਸ ਕੱਢਕੇ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ — ਖਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਲਟਕਾਈਆਂ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਬੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਖਲੋਤਿਆਂ ਹੀ ਨੀਂਦ ਦੀ ਝਪਕੀ ਲੈਕੇ, ਸ਼ਤਰੂਸੈਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ, ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਰਾਇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਹੱਥ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਦੀ ਹੱਦ ਕੋਲ ਪੁੱਜਕੇ, ਹੋਸਾ ਕੇਰੇ ਕੋਲ ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ।

ਨਾਇਕ ਦਾ ਡੇਰਾ ਲਾਕੇ ਝੰਡਾ ਗਭਿਆ, ਰਣਚੰਡੀ ਨੂੰ ਬਲੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗੇ। ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਜਸੂਸਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ

ਦੀ ਫੌਜ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕੁਛ ਦਸਿਆ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫੌਜ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੇ ਵਿਊ ਰਚਨਾ ਕਰ ਲਈ। ਸਤਰੂਨਾਇਕ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ, ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਦਸ ਤੋਪਾਂ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਗੋਲਾਮਦਾਜ਼ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਅਸਮਾਨ ਕਾਲਾ ਸਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੀ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ, ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਸ ਪੂੰਏ ਵਿੱਚ ਰਾਈਫਲਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾਂਦੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅਗੇ ਵੱਧ ਗਏ। ਕਾਲੇ ਸਿਆਹ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾਂਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਤਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਤੀਆਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਫਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਜਾਂਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਅਜੇ ਉਹ ਸੰਭਲ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਰੀ ਦੇ ਸੰਢੇ ਦੇ ਤਿਖੇ ਸਿੰਗਾ ਵਾਂਗ ਭਿਆਨਕ ਡਰਾਵਟੇ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਘੁਮਾਉਂਦੇ, ਜੋ ਇਸਦਾ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਦੇ, ਟੁੱਕਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੇ, ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਲੱਗਦੇ ਜਖਮਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਉਤਸਾਹ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ, ਆਪਣੀ ਵੱਢੀ ਟੁੱਕੀ ਬਾਂਹ ਲੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰਦੇ — ਇਕ ਇਕ ਨਸੱਟ ਦੋ ਦੋ ਦੀਆਂ ਬਲੀਆਂ ਲੈਂਦੇ, ਡੇਡਾ ਦੇ ਵੱਗ ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਬਘਿਆੜਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਾਂਗ ਝਪਟ ਪਏ।

ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਉਤਸਾਹ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਉਤਸਾਹ ਦੁਗਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਚਿੱਟੇ ਕਪੜੇ ਝੱਟ ਹੀ ਲਹੂ ਰੰਗੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਸਦਾ ਘੋੜਾ ਮਾਰੀ ਦੇ ਸੰਢੇ ਵਾਂਗ, ਚੋਟਵੇਂ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਿਉਂ ਸ਼ਤਰੂ ਦਾ ਝੰਡਾ ਚੁਕੱਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਭੱਜ ਪਿਆ।

ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਉਸੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਭਜਿਆ, ਜਮੀਨ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਗਈ, ਕਟੇ ਹੋਏ ਝੁੰਡ, ਮੁੰਡ ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਲਰ ਗਏ।

ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਉਹ ਸੰਭਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਾਈ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਜਰੀਮਲੇ ਤੇ ਗੁਡੀਕੋਟੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਰਪਨਹੱਲੀ ਵਾਲੇ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਭੁਲਾਕੇ, ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਵੀ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਕੇ, ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਯੁੱਧ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਲੱਗਾ। 'ਦੀਨ, ਦੀਨ' 'ਅੱਲਾ ਹੂ ਅਕਬਰੇ ਕਰਕੇ ਅਗੇ ਵਧੀ ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਮਾਰ ਖਾਧੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਭੱਜ ਗਈ।

ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਹਰਪੰਨਹਲੀ ਦਾ ਸੋਮਸ਼ੇਖਰ ਨਾਇਕ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਪਾਨਾਇਕ ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ।

ਆਕੜੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾਕੇ ਉਥੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਰਕਤਅਰਪਣ ਕੀਤਾ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਕਤਦਾਹ ਠੰਡੀ ਕੀਤੀ । ਰਣ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤੇ ਸੈਨਿਕ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਲੱਗੇ ।

ਹਰਪੰਨਹਲੀ ਤੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਕੇ ਭੱਜ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭੱਜਕੇ ਆਏ ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਹਕੀਮਖਾਨ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਨੀਂਦ ਨਾਂ ਆਈ । ਹਰ ਉਸਦੇ ਸੀਨੇ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ਵਾਂਗ ਵਿੰਨ ਰਹੀ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ, ਭੱਜ ਕੇ ਆਏ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲੀ ਨਾਲ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਆਪ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ, ਹੱਕੇ ਥੱਕੇ ਹੋਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ, ਨਗਾਰੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇਕੇ ਭੱਜ ਆਏ ਹੋ, ਨਾਮਰਦੋ ! ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਵਾਪਸ ਲੈਕੇ ਆਉ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਉ ।”

ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਸਰਦਾਰ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਏ ।

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਯੁੱਧ ਕਰਕੇ ਥੱਕੀ, ਪਰ ਜਿੱਤਕੇ ਆਈ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਰਾਤੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਹੋਏ ਸੀ । ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਜੇ ਸਰਦਾਰ ਲੱਭਾ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਨੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਹਰਾ ਝੰਡਾ ਲੈਕੇ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਜਾਗਣ ਤਾਂਈ ਉਹ ਵਾਪਸ ਦੌੜ ਗਏ ।

ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ । ਰੌਲਾ ਸੁਣਕੇ ਜਾਗੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਸੌ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਜਗਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਰੁਦਰ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰ ਲਿਆ “ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲਿਆਉ”, ਉਸ ਗਰਜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । ਡਰਦਿਆਂ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਾਤੀਂ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਕੇ ਸੌ ਗਏ ਸਨ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਲਹੂ ਚੌਂਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ, ਤਲਵਾਰ ਦੀਆਂ ਨੋਕਾਂ ਤੇ ਟੰਗਕੇ ਬਾਕੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

“ਅਜ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜੇ ਕਿਸੇ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਕੱਟ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਸੌਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।” ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

“ਅਜ ਰਾਤ ਹੀ ਉਸ ਸ਼ਤਰੂਸੈਨਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਉ ਤੇ ਉਹ ਚੁਰਾਕੇ ਲੈਕੇ ਗਏ

ਤਿੰਨ ਹਾਥੀ ਤੇ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਾਣ ।” ਨਾਇਕ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਪਰ ਫੌਜ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਾ ਜਾਪੀ । “ਇਹ ਸਭ ਧੌਖੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੈ । ਅਗੇ ਸ਼ਤਰੂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ । ਹਾਰ ਕਾਰਨ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆਂ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਯੋਜਨਾਂ ਬਣਾਈ ਹੋਵੇ । ਐਵੇਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਜਾਣਾ, ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ।” ਉਹਨਾਂ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਅਸੀਂ ਹਾਰੇ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਤਰੂ ਹੀ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਕੇ ਭੱਜੇ ਹਨ । ਸੁੱਤੇ ਪਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਜਾਣਾ ਹਾਰ ਨਹੀਂ — ਇਹ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਹੈ ।” ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਕਰ ਲਿਆ । ਪਰ ਨਾਇਕ ਦਾ ਕ੍ਰੋਧ ਠੰਡਾ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ “ਮਾਂ, ਉਤਸਵਾਂਬੇ, ਗਈਆਂ ਤੋਪਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲੈ ਆਉਂਦਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਨਹੀਂ, ਘਾਹ ਦੇ ਤੀਲੇ ਨੇ ।”

ਹਰਪਨਹੱਲੀ, ਰਾਏਦੁਰਗ, ਨਗਰ ਤੇ ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ, ਐਨੇ ਰਾਜਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਧੁੰਮ ਗਈ । ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਤੋਂ ਬਲਵਾਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮਧੂਗਿਰੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਭਟਵਈਏ ਅਲੀਰਾਜਾਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਲੌਂਡੀ ਦਾ ! ਇਹ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਚਿੜੀ ਬਾਜ਼ ਬਣ ਗਈ ਏ । ਇਸਦੇ ਪਰ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੱਟ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਟੇਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਫਿਰਦੇ ਕਬੂਤਰ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਦੀ ਗਿੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਖੀਆਂ ਤੇ ਕਰੂਰ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਡੇਰੇ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲਿਆ ।

“ਸੀਰਾ ਹੁਲੀਆ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਹੋਕੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਹੋਸਾ-ਦੁਰਗ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ।”

11

ਵਿਕ੍ਰਮ ਸੰਮਤ ਵਿੱਚ ਹਰਪਨਹੱਲੀ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਦ੍ਰੀ ਚਲ ਰਹੇ, ਨਾਇਕ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ, ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਬਦਲਕੇ, ਨਾਇਕ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਸੈਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਹ ਆਪ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਕਵਾਇਤ ਵੇਖਦੇ ਫੌਜ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਵੇ ਯਾਂ ਟੁਕੜੀ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਸਿੱਧੇ ਆਕੇ ਉਹ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ

ਕੋਈ ਦੁਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਦਸਾਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿੱਧੀ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ । ਪੂਜਾ ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਦਿਨ, ਵਿਆਹ ਹੋਵੇ, ਬੱਚਾ ਜੰਮੇ, ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਸੁਗਾਤਾਂ, ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ । ਫੁੱਲ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪਰਸੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਰੋਜ਼ ਗਲੋਬਰੂਦ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆ, ਸੈਨਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੋਰ ਸਾਮਗਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆ, ਬਰੂਦ ਪੀਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਕੀਆਂ, ਬਰੂਦ ਦੇ ਭੰਡਾਰ, ਬੁਰਜ ਬਤੋਰੀਆਂ ਦੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਰਣਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਆਪ ਅਖੀਂ ਵੇਖਕੇ, ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਾਂ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ।

ਸੈਨਾਂ ਨਾਲ ਵਧਾਏ ਇਸ ਮੇਲ ਜੋਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਵਧਾਉਣ ਨਾਲ ਲੋਕੀ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਹਿਲਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਲਿਆਂਦੀ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਲਪਿਤ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ । ਸਗੋਂ 'ਸੈਨਾ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ' ਵਰਗੀ ਨਿਕਟਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਨਾਇਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿੰਨਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੀ ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਸ਼ੀਘਰ ਪਰਿਣਾਮਕਾਰੀ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ । ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਗ ਪਿਆ । ਨਾਇਕ ਕੋਈ ਦੂਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਰਾਬਰ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਐਨਾਂ ਨੇੜੇ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਨਾਇਕ ਲਈ ਉਹ ਸਿਰ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ । ਪੈਸੇ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਸਤੇ — । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਕਰਤੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਦੇ ਬਲੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅੰਡ ਅੰਡ ਹਿੱਸੇ — ਇਕੋ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਵੱਧਣ ਫੁੱਲਣ ਲੱਗੇ । ਆਲਸੀ, ਕੰਮਚੋਰ, ਇਨਾਮ ਤੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਲਈ ਹੀ ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣਕੇ ਬਾਹਰ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਧਦੀ ਫੁਲਦੀ ਫਸਲ ਵਾਂਗ ਲਹਿਲਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ।

ਇਕੋ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਆਈ ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਜਾ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਨਾ ਬਕਦੇ । ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਨ । ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ 'ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ, ਫੁੱਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੁੱਲ ਵਰਗੀ' । ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਨਾ ਬਕਦੇ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਿਸ਼ਫਲ ਨਾ ਗਈ । ਇਸ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਇਕ ਦਿਨ ਸੋਨੇ ਦਾ ਤਾਜ ਬਣਕੇ ਆਈ —

ਉਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਉਠਕੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋਕੇ ਪੂਜਾ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ “ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ ।”

ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਐਡੀ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ, ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਨੰਗੇ ਧੜ ਇਕ ਕਪੜਾ ਲਪੇਟਕੇ, ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦੜਵਾਈ ਲਈ ਦੁੱਧ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਹਿਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ । ਡਿਉਢੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ, “ਬੈਠੇ ਰਹੁ, ਬੈਠੇ ਰਹੁ ਕੀ ਗੱਲ ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਹੀ ਅਜ ਕਿਵੇਂ ਆਉਣਾ ਹੋਇਆ, ਸੁਖ ਤਾਂ ਹੈ ? ਤੁਸੀਂ ਦੁੱਧ ਪੀਉ, ਮੈਂ ਕਮੀਜ਼ ਪਾਕੇ ਆਇਆ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਕਮੀਜ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾ ਲਉ, ਪਰ ਮਾਮਲਾ ਗੰਭੀਰ ਹੀ ਹੈ ।” ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਠੀਕ ਏ”, “ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਮੇਰੀ ਕਮੀਜ਼ ਭਿਜਵਾ ਦਿਉ”, ਅੰਦਰ ਵਲ ਵਾਜ ਮਾਰਕੇ, ਉਹ ਤਕੀਏ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ।

“ਦਸੋਂ ਕੀ ਗੱਲ ਏ ?”

“ਕਲ ਰਾਤੀਂ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋਣੀ ਏ, ਗੋਡਬਣ ਹਾਤੂ ਵਾਦੀ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਇਕ ਕੋਲ ਕੋਈ ਦਸ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗਣ ਆਏ । ‘ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਰਾਹਦਾਰੀ ਹੈ ?’ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ‘ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਹਾਂ । ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਸੈਨਾਪਤੀ, ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਹੈ । ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਲੈ ਚਲੋ ।’ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਸਿਦਦੀਆਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇਣ ਆਏ । ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਘੋੜਿਆਂ, ਤੇ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਰਖੀਆਂ ਕਟਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਕ ਉਪਜਾਊ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਸਫਰ ਕਰਕੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਸਾਧਾਰਣ ਹੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਮੁਹਰ ਵਾਲੀ ਅੰਗੂਠੀ ਸੀ, ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਹੱਥੀ ਵਾਲੀ ਤਲਵਾਰ ਸੀ ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਇਥੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਲੈ ਆਏ । “ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਨੇ, ਕੀ ਦਸਦੇ ਨੇ ?” ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਉਤਸੁਕ ਹੋਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਬਿਦਨੂਰ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਚਨਾਬਸਵੰਨਾਨਾਇਕ ਦਸਦੇ ਨੇ”

“ਉਹ ! ਉਹ ਏ !” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ।”

‘ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਯਕੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦੈ ?’ ਬਿਦਨੂਰ ਦੇ ਚਨਾਬਸਵੰਨਾ

ਦੀ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਸੀ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨੀਏ । ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਇਹ ਵੇਖੋ ਮੁਹਰ ਵਾਲ ਅੰਗੂਠੀ — ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਤੂਠੀ ਸੀ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਲੈ ਚਲੋ, ਬਾਕੀ ਦੀ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰਾਂਗਾ ।' ਗੰਢੂਭੇਰੁੰਡ ਦੀ ਮੁਹਰ ਵਾਲੀ ਨੌਰਤਨਾਂ ਜੜੀ ਅੰਗੂਠੀ ਵੇਖਕੇ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੂਠ ਵੀ । ਅਰਾਮ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖਬਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ।" ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਸਦਿਆਂ ਕਾਸਟਨਾਇਕ ਬੋਲੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵੱਧਦੀ ਗਈ ।

“ਰਾਤੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ? ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਮੁਕਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਆਉ ।”

“ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ” ਨੰਕਰ ਦਾ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਦੁੱਧ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਪੀਕੇ ਰਾਤੀਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਗਏ ਕਾਸਟਨਾਇਕ ।

ਫੌਜੀ ਨਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਉਧੇੜਬੁੰਨ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ ।

ਬਿਦਨੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਸਵਾਨਾਇਕ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤਖਤ ਤੇ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਬੈਠੇ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ । ਫਿਰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਗਏ ਹਨ । ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਬਸਵਾਨਾਇਕ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵੀਰਅੰਮਾਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਾਤਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਸੋਮਸ਼ੇਖਰ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਉਹ ਆਪ ਭੁਗਤਣਗੇ, ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਾਰਦੇ ਲਈ ? ਹੁਣ ਸੁਣਿਆ ਏ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ — ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਕਿ ਨਾਂ । ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਕਾਸਟਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਕਹਿੰਦੇ ਨੂੰ ਲਿਆਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਬੋਲੇ “ਬੈਠੋ, ਸੁਣਿਐ, ਤੁਸੀਂ ਬਿਦਨੂਰ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹੋ । ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਕ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਕਸਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ।”

“ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਇਕ ਬੋਝ ਬਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਕਸਟ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੈ ?” ਬੜੀ ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ, ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ, ਉਸ ਕਾਰਨ ਅਪਮਾਨ —”

“ਇਹ ਗੱਲ ਰਹਿਣ ਦਿਉ — ਮਾਂ ਨੇ ਹੀ ਭੈੜਾ ਰਾਹ ਫੜ ਲਿਆ, ਮਰਵਾਣ

ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ — ਇਹ ਸਭ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਅਪਮਾਨ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ? ਇਹ ਸਭ ਸਹਿਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਅਪਮਾਨ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਏਨਾਂ ਹੀ ਮਾਣ ਬਥੇਰਾ ਹੈ —”

“ਸਾਡਾ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਯਾਂ ਨਾਂ ਕਰਨਾ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਸੁਣ ਲਈ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਹੋ, ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪਰਮਾਣ ਹੈ ।”

“ਕਬਰ ਵਿਚੋਂ ਬਚਕੇ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦੋ ਹੀ ਪਰਮਾਣ ਹਨ, ਇਕ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਪਈ ਇਹ ਛਾਪ । ਤੁਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਣ ਦੇ ਦਿਉ । ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਨਗਰ ਨੂੰ ਜਿਤਕੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣਗੇ ।” ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ।

ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਰਸਪਈਆ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਗਵਾਭਾਵ, ਉਸਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੇਖਕੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲਵੇ । ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਗੰਭੀਰ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਛਾਪ ਵੇਖਕੇ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਵੇਖਕੇ, ਕਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਨਗਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ? ਯਕੀਨ ਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਸੋਚਕੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਲ ਨੂੰ ਸੰਚੀਮੁੱਚੀ ਇਹ ਰਾਜਾ ਹੀ ਨਿਕਲ ਆਵੇ, ਚੌਥ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੋਨਾ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਢੇਮ ਸਮਝਕੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੀ ਹਵੇਗੀ । ਨਗਰ ਵਾਲੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਵੈਰੀ ਹਨ । ਅਜ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਣ ਲੈਣ ਆਇਐ, ਜੇ ਇਹ ਸਚ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਗੋਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦੇ । ਉਸਨੂੰ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ — ਸ਼ਕ ਦੂਰ ਹੋਣ ਤਕ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਹਰਜਾਨਾ ਹੀ ਹੈ ਨਾਂ, ਉਸਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ — ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦਿਆਂ ਬੋਲੇ

“ਠੀਕ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਦੇਣੀ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਦੁਰਬੱਲ ਨਹੀਂ ਪਰ ਨਗਰ ਇਕ ਤਾਕਤਵਰ ਰਾਜ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬੋਹੜਾ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

“ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਦੋਂ ਤਾਂਈਂ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜਸ਼ਰਣ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।” ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਅਸੀਂ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਹਾਂ ਇਸਦਾ ਭਰੋਸਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਨਾਂ ।”

“ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਹੀ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਦਸੋ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਇਆਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?”

“ਉਹ ਭਰੋਸੇ ਲਾਇਕ ਨਾਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਜ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੀਂਦਾ ਨਾਂ ਖਲੋਤਾ ਹੁੰਦਾ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ ?”

“ਇਕ ਦੋ ਰਹਿਣਗੇ — ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਹੈ — ਸਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੈ — ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ — ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦ੍ਰੋਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਬੱਚ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ।”

“ਅਜ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦਸਾਂਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਰਸਮੀ ਭੇਟ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਾਵਾਂਗੇ । ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੋ ਬਗੈਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ, ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਿਆ ਜੇ ਤੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੋ । ਇਹ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿਉ ।”

“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਸਭਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਇਥੇ ਰਹੋ । ਤੁਹਾਡੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਠੀਕ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੋ” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕੋਤਵਾਲਚਾਵੜੀ ਦਾ ਅਰਾਮ ਘਰ, ਉਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਜੇ ਜ਼ਮੀਨ ਥੱਲੇਵਾਲੀ ਕਬਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਮਹਿਲ ਹੈ ।” ਦੁਖ ਭਰਿਆ ਹਾਸਾ ਹਸਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਵਿੱਧੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਨਿਆਰੇ ਸਨ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਇਸਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਛ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ।

ਉਸੇ ਦਿਨ — ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਦੇ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਭੇਦ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ । ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬੋਲੇ, “ਇਹ ਦੋ ਧਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈ । ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ? ਇਸਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇਣਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ?”

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ, “ਨਾਂ ਕੋਈ ਡਰ ਹੈ ਨਾਂ ਖ਼ਤਰਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੋਧਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਹੈ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ— ਠੀਕ ਹੈ, ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਸੋਚਾਂਗੇ ਇਸਦਾ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਹੈ ।” ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਭਵਿਖ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਬੂਹੇ ਤੇ ਆਸਰਾ ਮੰਗਣ ਆਏ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ —

ਚਿਤਰ-ਦੁਰਗ ਤੇ ਨਗਰ ਦੋ ਰਾਜ ਕਠੇ ਕਰਕੇ ।

ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਚੁੱਕਕੇ, ਸਵਰਗ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਕੁੰਡ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਸੁਨਿਹਰੀ ਮੌਕਾ —

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨਿਸਚਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਤਾਂਘ ਰਿਹਾ ਸੀ —

ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਂਘਾਂ ਨੂੰ ਵਿਫਲ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ — ਪੂਨੇ ਦਾ ਪੇਸ਼ਵਾ ਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਡਰਾ ਧਮਕਾ ਕੇ, ਦਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਅਜਿੱਤ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਹੈਦਰਅਲੀ — ਇਕ ਲਖ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਹੋਸਦੁਰਗ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇੱਲ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

12

ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਇਕ ਲਖ ਫੌਜ ਨੇ ਬਾਗਰੂਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ, ਹੋਸਦੁਰਗ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ ।

“ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲੈਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਵਕੀਲ ਆਇਆ ਹੈ ।”

ਹੋਸਦੁਰਗ — ਇਹ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਨਮਸਥਾਨ ਜਾਨਕਲੂ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ । ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਹਥ ਹਿਲਾਉ ਤਾਂ ਜਾਨਕਲੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਐਨਾਂ ਨੇੜੇ । ਬਗਰੂਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਹੋਸਦੁਰਗ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਜਸੂਸ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੰਗਲਸੂਤਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਸੀ । ਖਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੈਨਾਬਲ, ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ, — ਲੋੜੀਂਦੇ ਰਣਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤਿਆਂ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੜਵਾਈਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੈਰਜਮਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਤਾਂ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ — ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਸਭਾ ਇਕ ਅਵਜ਼ ਹੋਕੇ ਬੋਲ ਉਠੀ —

“ਚੇਰਾਂ ਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ।”

ਇਸੇ ਦਿੜ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਵੱਜਰਕਵਚ ਪਾਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਹੋਸਦੁਰਗ ਤੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਪੱਤਰ ਲੈਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਹੋਸਦੁਰਗ ਤੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਪੱਤਰ ਲੈਕੇ ਆਏ ਵਕੀਲ ਮੀਰ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਤੇ ਮੁਤਰਜਾ ਬੇਗ ਦੀ, ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਦੋ ਦਿਨ ਨਾਇਕ ਹੁਰੀਂ ਵਿਹਲੇ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਦਿਨ ਉਡੀਕ ਲਵੋ।' ਬੜੀ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਕਹਿਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਵਧੀਆ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਕੇ, ਅਤਿਬੀ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲੇ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰਾ ਲਾਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਣ ਲਈ ਲੈ ਗਏ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਵਕੀਲ ਬਣਕੇ ਉਹ ਦਸਾਂ ਸ਼ਾਹਾਂ ਰਾਜਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਵਧੀਆ, ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਜਾਵਟ ਵਾਲਾ ਰਾਜਦਰਬਾਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਵਾਂਗ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਭਰ ਗਿਆ। ਪਰਸਪਰ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਮੀਰ ਗੁਲਾਮਅਲੀ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਾਲੀ ਖੀਨਖਾਬ ਦੀ ਬੈਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਨੂੰ ਫੜਾਈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ —

“ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ, ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ ਵਿੱਚ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੈਨਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਿਲੇ ਅੰਗੇ ਲਖ ਸੈਨਾਂ ਲੈਕੇ ਬੈਠੇ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਹੈ। ਅੱਧੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉੱਤਰ ਲੈਕੇ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਅੱਧਾ ਦਿਨ ਕੀ ਦੋ ਦਿਨ ਉਡੀਕਣਾ ਪਿਆ ਹੈ” — ਬੜਾ ਅੱਖਾ ਹੋਕੇ, ਬੜੀ ਹੰਕਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਠੋਰ ਹੋ ਗਿਆ — ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਬੋਲੇ

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ. ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਕੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇਸਦਾ ਸਾਰਅੰਸ਼ ਦਸੋ।” ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ ਵਾਂਗੂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ਵਕੀਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਉਸਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਭਾਂਪਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਮੋਹਰਵਾਲੀ ਬੈਲੀ ਖੋਹਲੀ ਤੇ ਪੱਤਰ ਕੱਢਕੇ ਪੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ —

“ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਾ ਸਾਰਅੰਸ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਹੈ — ਇਕ ਲੱਖ ਮੋਹਰਾਂ ਖੰਡਣੀ ਦੇ ਦਿਉ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਇਲਾਕਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹੇਗਾ —”

“ਖੰਡਣੀ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ — ?” ਉਸ ਗਲ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾਂ ਜਾਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਖੰਡਣੀ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭੇਟਾਂ ਯਾਂ ਖਿਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜੇ ਦੀ

ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸਮਝਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਮਤਲਬ ਕਿ ਅਸੀਂ ਰਾਜੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਹਾਂ । ਯੁੱਧ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਲਗਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਭੁੱਲ ਗਿਆ । ਯਾ ਫਿਰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਰਵ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਏ । ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਤੋਂ ਖੰਡਣੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਅਜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਿਆ ।” ਵਿਅੰਗਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਹੇਰੀ ਬੋਲੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਤੱਪ ਗਿਆ —

“ਤਿੰਨ ਬੰਦਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਕੇ ਤੇ ਛਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪੜ੍ਹਵਾਕੇ ਪੱਤਰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਹੈ ।” ਮੁਤਰਜਾਬੇਗ ਬੋਲਿਆ ।

“ਗਲਤੀ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਛਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ । ਜਿਹੜੀ ਗਲਤੀ ਇਕ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਦਸ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਸੋਚ ਸਮਝਕੇ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਆਖੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਵਲ ਮੁੜੇ ।

“ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੱਤਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖੋ, ਹੋ ਸਕਦੇ ਤੁਸੀਂ ਪੜਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ।”

“ਮੈਂ ਦੋ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖਿਆ ਮਹਾਰਾਜ, ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬੋਲੇ ।

“ਤੱਦ ਫਿਰ ਸਾਡਾ ਉੱਤਰ ਵੀ ਸਹੀ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ — ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਹੱਦ ਤੇ ਆ ਬੈਠੇ ਨੇ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਰਵ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਨੇਹ ਹੈ — ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ — ਇਸਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਦੇਣਦਾਰ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮਿੱਤਰ-ਭਾਵਨਾ ਹੈ । ਸਮਝੋਤਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਵੀ ਦਸ ਦਿਆ ਜੇ, ਜਿਹੜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਲਖ ਫੌਜ ਦਿਤੀ ਏ, ਉਸੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੋ ਬਾਹਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਨੇਹ ਤੇ ਨਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ—” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵਲ ਮੁੜੇ ।

ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗ ਪੱਟਣ ਦੇ ਵਕੀਲ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇ, ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਸੀਮਾਂ ਤੱਕ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।” ਕਹਿਕੇ, ਸਭਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਨਾਇਕ ਹੇਰੀ ਉਠ ਖਲੋਤੇ । ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗ ਪੱਟਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਵੇਖਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਦੋਂ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ

ਦੀ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਗਈ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਮਹਾਰਾਜ ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਉੱਤਰ ਬੋਹੜਾ ਮਿਤਰੰਤਾਪੂਰਣ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ।”

“ਮਿਤਰੰਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਦੇਣਦਾਰ ਹੋਈਏ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕੇ ਧਮਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੰਦੀ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਦੇ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।” ਉਵੇਂ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਏ” —

“ਬਨਾਉਣੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਕੇ ਡਰਦੇ ਹਨ, ਬੱਚੇ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ: ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਡਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਧੋਤੀਆਂ ਪਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹੜੀਆਂ ਪਉਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ । ਖੈਰ ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡੋ — ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ।” ਗੱਲ ਮੁਕਾਂਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਵਕੀਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਏ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਵਾਕੇ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭੜਕਦਿਆਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਲੈਂਡੀ ਦੇ, ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ।”

“ਮਾਲਕ ! ਐਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਦੁਰਗ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਕਿਲਾ ਹੈ । ਅਗੋਂ ਅਸੀਂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਹੈ । ਨਗਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਵੀ ਸਾਡਾ ਵੈਰੀ ਹੈ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਜਿੱਤ ਗਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵੈਰੀ ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਰਲ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੈਂਚੀ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਸੁਪਾਰੀ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਸਨੇਹ ਲਈ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮਾਂ ਹੈ -- ਅਜੇ ਤਾਂ ਸਨੇਹ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰੋ — ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆਏਗਾ ।” ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਮਿੱਤਰ ਵਾਂਗੂ ਆਕੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਪੱਤਰ ਲਿਖੋ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਛ ਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ।

ਦਿਨੇ — ਹੋਲਕੇਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਤੰਬੂ ਲਾਕੇ ਬੈਠੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਭਾ-ਭਵਨ ਉਪਰ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦਾ ਗੰਢੂਭੇਰੁੰਡ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਅੰਦਰ ਸਰਦਾਰ, ਸਾਮੰਤ, ਦਰਬਾਰੀ ਜਮਾ ਹੋਏ, ਆਪੇ

ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਸਦੇ ਲਈ ਬਣਾਏ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਆਸਣ ਵਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ — ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਹਿਮਾਂ ਗਉਂਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਖਲੋਕੇ 'ਸਵਾਰੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ — ਰਸਤਾ — ਰਸਤਾ — ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਬੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਬਾਦ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਂਦਿਆਂ ਪੁਛਿਆ — “ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਕਲ ਰਾਤੀਂ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ — ਅਜੇ ਤਕ ਆਏ ਨਹੀਂ ?”

ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਬਾਹਰ ਬੋਹੜੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਤੇ ਭੇਰੀਆਂ ਗੂੰਜ ਉਠੀਆਂ । ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਭਟਾਂ ਨੇ ਮਹਿਮਾਂ ਗਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ —

“ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਫਤਰਖਤੀ ਖੜਗਯਸ਼ਵੰਤ, ਪਰਸੈਨਾਂ ਮਰਦਨ,
ਵੈਰੀਮਰਦਨ, ਸਾਮੰਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ
ਚੁਕਿਆ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਨਾਂ ਹਟਦਾ, ਮੂੰਹੋਕੱਢੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ,
ਮਲਨਾਡ ਦਾ ਵੀਰ, ਸਾਹਸੀ ਦਲੇਰ
ਸ੍ਰੀਮਨਮਹਾਨਾਇਕ, ਨਾਇਕ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ, ਕਾਮਗੋਤੀ ਕਸਤੂਰੀ
ਰਾਤਹਮਲੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਗਾਦਰੀ ਦਾ ਸ਼ੇਰ,
ਰਾਜਾ ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾਨਾਇਕ ਦਾ ਵਰ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਚੰਡ
ਰਾਜਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ — ਰਾਜਾ ਮਹਾਰਾਜਾ — ਘਧਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ।”

ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਰਿਆਦਾ ਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬਹਿਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਕੋਲ ਆਕੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਰੇ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਡੰਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਗਏ — ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਨਿਰਭੈ, ਨਿਡਰ ਚੀਤਾ, ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਚਿੱਟੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕ, ਗਲ ਪਿਆ ਰਤਨਜੜਿਤ ਹਾਰ ਜਿਵੇਂ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਚੁਨੌਤੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੀ ਚਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ — ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਇੰਜ ਲਤਾੜਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਲੀਨ ਹੋਵੇ — ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਵਲ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਨਿਡਰ ਚਾਲ ਢਾਲ ਵੇਖ ਹੈਦਰਅਲੀ ਮੋਹਿਆ ਗਿਆ — ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ‘ਲੌਂਡੀ ਦਾ ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ’ ! ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤਾਂਈ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਉਸ ਬੜੀ ਕਠਿਨਾਈ ਨਾਲ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਧਕਿਆ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਜੌਹਰੀ ਵਾਂਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਢੰਗ, ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਾਰਣ ਸਾਮੰਤਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਦੂਰੇ ਹੋ ਹੋ ਸਲਾਮਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ

ਬਾਦ ਹਥ ਜੋੜਕੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਛੂਹਕੇ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ — ‘ਸਾਮੰਤ ਜੀ — ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ’ — ਕੁਛ ਕਹਿਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ —

‘ਸਾਮੰਤ ਜੀ’ — ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮੂੰਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਮਿੱਠੀ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ

“ਸਾਮੰਤ, ਤੁਸੀਂ ਗਲਤ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਸਾਮੰਤ ਨਹੀਂ, ਸਨੇਹੀ ਹਾਂ — ਹਾਂ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕਹਿਕੇ ਵੇਖੋ ।” ਝਟ ਹੀ ਉਠਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲ ਉਠੇ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਅਜਿਹੀ ਅਚਰਜ ਗੱਲ ਨਾਂ ਵੇਖੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੁੱਤ ਬਣੀ ਬੈਠੇ, ਸਾਮੰਤ, ਸਰਦਾਰ, ਦਰਬਾਰੀ ਕਿਸੇ ਭਾਟੇ ਦੇ ਵਰਤਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਭੈਭੀਤ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ “ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜਾ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ — ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਸਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ।” ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ ਦਾ ਜੁਆਬ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ ।

“ਸਾਡੇ ਬੁਲਾਉਣ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆ ਗਏ, ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ । ਉਮੀਦ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਕੁਸ਼ਲ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗਨਾਥ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ । ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਭ ਸੁਖ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਅਤਿਥੀ ਹੋ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੂਰਾ ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋ । ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਹੋ । ਸਾਡੇ ਲਾਇਕ ਅਗੋਂ ਜੋ ਸੇਵਾ ਹੈ ਉਹ ਦਸੋ ।” ਬੜੀ ਨਮਰਤਾ ਤੇ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਗਹਿਰੀ ਚੋਟ ਲਉਂਦੀਆਂ ਮਦਕਰੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਭੜਕ ਉੱਠੀ — ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰੋਕਕੇ ਬੋਲਿਆ “ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਹਨ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੇ ਵਿਹਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਦਿਖੇ ਰੁਕੋ ।”

“ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ।” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ।

“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਉ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਬੋਹੜਾ ਕੰਮ ਨਿਪਟਾ ਲਵਾਂ” ਪੂਰਣੀਏ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅਜ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

“ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਉਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦਾ । ਦਰਮਿਆਨੇ ਕੱਦ ਦਾ, ਦੁਬਲਾਂ ਪਤਲਾ, ਰੰਗ ਕਣਕ ਭਿੰਨਾ, ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਦਿਸਦੇ ਉਸਦੇ ਚੌਰਸ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਕਰੜਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਦਾਹੜੀ ਤੇ

ਮੁੱਛਾਂ। ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਉਭਰਿਆ ਨੱਕ, ਮੋਟੇ ਬੁਲਾਂ ਵਾਲਾ ਮੂੰਹ — ਉਸ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਭਰ ਉਭਰ ਦਿਸਦੀਆਂ ਸਨ — ਪਾਰੇ ਵਾਂਗ ਤਿਲਕਵੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ —

ਚਿੱਟੀ ਮਲਮੱਲ, ਦਾ ਲੰਮਾ ਕੁੜਤਾ, ਬਟਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਫੀਤਿਆਂ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ। ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਨਿਆ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਪੜਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਬੜੀ ਚੌੜੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਕਲਗੀ ਵਾਲੀ ਦਸਤਾਰ।

ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੰਗਟ — ਬੱਸ ਏਨੇ ਹੀ ਗਹਿਣੇ. ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਰਵ ਅਧਿਕਾਰੀ — ਸੁਖਆਸਣ ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਤਕੀਏ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਹੈਦਰਅਲੀ। ਕਿੰਨਾ ਸਾਧਾਰਣ ਤੇ ਸਰਲ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਉਹ ! ਪਰ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕਿੰਨਾ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਉਹ ਸਰਲ ਸੀ — ਉਸਦਾ ਡੇਰਾ ਵੀ ਉਤਨਾ ਸਾਧਾਰਣ ਸੀ। ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਤਾਂ ਸਫ਼ੈਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਬਾਹਰੋਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਡੇਰਾ ਅੰਦਰੋਂ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਵਿਛੇ ਫੁਲਦਾਰ ਕਾਲੀਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰੰਗ, ਚਿੱਟਾ ਹੀ ਸੀ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸੀ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਬੰਦੇ ਚਾਬਕ ਫੜਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ — ਰੰਗ ਤੋਂ ਉਹ ਹਬਸ਼ੀ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਤਲਵਾਰ, ਕਟਾਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਭਿਆਨਕ ਲਗਦੇ ਸਨ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਢੰਗ ਵੇਖਕੇ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਪੁਛ ਤਾਛ ਕਰਨ ਆਇਆਂ ਨਾਲ ਗਲ-ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ, ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਪੇਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾਂ ਰੁਕਦਾ। ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਰੁਕਦਾ, ਉਥੋਂ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਰਤਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਅਗੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਹੀ ਅਸਾਧਾਰਣ ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਸੀ ਉਸਦੀ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਉਸਦੀ ਅਸਾਧਾਰਣ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨੀ ਜਨਕ ਸੀ — ਕੱਨੜ, ਤੇਲਗੂ, ਤਾਮਿਲ, ਮਰਾਠੀ, ਉਰਦੂ ਸਭ ਜਾਨਦਾ ਸੀ। ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਾਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਚਿੱਤਰ ਸੀ — ਇਕੋ ਪੱਤਰ ਤਿੰਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਂਦਾ, ਇੱਕ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਰ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੜਵਾਂਦਾ, ਇੱਕ ਅਖਰ ਦਾ ਵੀ ਡਰਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਕੋਚ ਦੇ, ਗਾਹਲਾਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ,

ਗਲਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਇਸਦੇ ਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕੋਹੜੇ ਲਿਖ ਦਿਉ ।' ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਚਾਬਕ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ । ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਚਾਬਕ ਵਧੇਰੇ ਪਰਧਾਨ ਸੀ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾਕੇ, ਸਭਾ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਦਰਬਾਰਬਖ਼ਸ਼ੀ ਨੂੰ ਅੱਖ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਲ ਮੁੜਿਆ "ਅਜ ਦੁਪਹਿਰ ਪਿਛੋਂ ਤੁਸੀ ਵਿਹਲੇ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾਂ ਚਾਹਾਂਗਾ ।" ਆਪਣੀ ਸਹੂਲਤ ਦਸੇ ।

"ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਇਆ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਹਾਂ, ਤੁਸੀ ਆਪਣੀ ਸਹੂਲਤ ਵੇਖੋ ।"

"ਤੁਸੀ ਮੇਰੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਗੇ ਯਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਵਾਂ ?" ਹੈਦਰਅਲੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਭਾਵ ਘੋਖਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਬੋਲਿਆ "ਤੁਸੀ ਦਾਓ"

"ਅਸੀ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀ ਰਾਜੇ ਹੋ, ਰੀਤਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਸੀ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹੋ । ਤੁਸੀ ਮੇਰੇ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀ ਹੀ ਆਵੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ ।"

"ਰੀਤਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਮੁਖ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ । ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਉਚਿੱਤ ਰੀਤ ਹੈ ।" ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

"ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੋ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਾਂਗਾ ।" ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਉਸ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ।

ਸਭਾ ਦੇ ਕਾਰਿੰਦਿਆਂ ਨੇ ਆਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤਰ ਤੇ ਫੁਲ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸਭਾ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਹੋ ਗਈ ।

'ਰਾਜ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ' ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਦੀ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ।

ਨਾਲ ਆਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਜੜੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆਇਆ । ਦੋਵੇਂ ਸੁਖਆਸਟ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ, ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਦੀ ਇਕ ਦਾਸੀ, ਇਕ ਵੱਡੀ ਬਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਿਠਾਈਆਂ ਰਖਕੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਬਤ ਲਿਆਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਈ ਚੌਕੀ ਤੇ ਰਖਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ।

“ਲਉ” ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਮਿਠਾਈ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ, ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹਸਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ “ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ” ਮਿਠਾਈ ਤੇ ਪਾਨਕ ਪ੍ਰਤੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਕ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਡਰ, ਤੁਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਐ, ਡਰ ਕਾਹਦਾ ?” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਮਿਠਾਈ ਦਾ ਚੁੱਕਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਓਪਰਾ ਹਾਂ, ਡਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਕ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੈ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅੰਦਰ ਧੌਖਾ ਹੋਵੇ, ਧੌਖੇ ਦਾ ਡਰ ਤੇ ਸੰਸਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਹੈ ਨਾਂ ਇਹ ਹੈ । ਜੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ ।”

“ਅਰਥਾਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਉਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀ ਕਿਹਾ ਆਉ ਤੇ ਤੁਸੀ ਆ ਗਏ । ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੈਨਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆਈ । ਅਸੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵਾਂਗੂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਦੇ ਵੀ ਉਲਟ ਤੁਸੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੜੀ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਏ, ਜਿਵੇਂ ਕੁੜਮਾਂ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਹੋਵੇ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ।

“ਡਰ — ਕਾਹਦਾ ਡਰ ?”

“ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕਿੰਨੀ ਫੌਜ ਦੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਸੀ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ?”

“ਵਖਿਐ ।”

“ਫਿਰ ਵੀ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ?”

“ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ।” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਬੇਝਿਜਕ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ।

“ਜੇ ਅਸੀਂ ਧੌਖਾ ਕਰ ਦੇਈਏ—”

“ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਜੇ ਚਲਾ ਵੀ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇਕ ਸਿਰ ਜਾਏਗਾ ਨਾਂ, ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿਰ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਸੱਕੜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਕਿਉਂ ਦੇਵਾਂ ? ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਫੀਤਾ ।

“ਤੁਸੀ ਇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਾ, ਜੇ ਰਾਜਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ?”

“ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਰਾਜੇ ਆਏ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਸ ਰਾਜੇ ਆਉਣਗੇ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ । ਮੈਂ ਕੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਕੇ ਜੰਮਿਆ ? ਮੇਰਾ ਕਿਹੜਾ ਇੰਦਰਪੱਟ

ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਜਾਣਤੋਂ ਮੈਂ ਡਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ ? ਨਾਲੇ ਰਾਜ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਹਤਿਆ ਕਰ ਦਿਉ ਯਾਂ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਦਿਉ — ਇਸ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਭੂਮੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗੀ ਨਾਲ ਕੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਹੀ ਲਿਆਏ — ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤੇ, ਤੁਸੀਂ ਧੋਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ — ਫਿਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ?” — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ —

“ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਜਾਨਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ‘ਨਵਾਬ ਬਹੁਤ ਨਰਾਜ਼ ਦੇ’ ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਇਵੇਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ?”

“ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਲਗਿਆ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੀ ਗਲ ਛੱਡੋ”, ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦਸੋ ।

“ਤੁਸੀਂ ਡੇਰਾ ਲਾਇਐ, ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਦੀ ਹੱਦ ਤੇ — ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਬੁਲਾਵੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ — ਉਸਤੋਂ ਵੱਧ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਸਮਾਂਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੁਧ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸੇਵਕ ਬਣਨਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੋਵੇ । ਮੇਰੀ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ — ਮੇਰੀ ਪਰਜਾ ਇਹ ਸੋਚੇਗੀ ਸਾਡਾ ਨਾਇਕ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੋਂ ਡਰਦੈ— ਡਰ ਤੇ ਹਾਰ ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਹੀ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਦਾ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਮਾਣ ਰਖਿਆ ਉਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮੇਰਾ ਮਾਣ ਰਖੋ । ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਨਹੀਂ ਨਾਂ ?”

“ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਕਿਉਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਨਾਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੋਣ । ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੁਸਾਂ ਸਭ ਕੁੱਛ ਸਿਖ ਲਿਆਏ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਵੇਖਕੇ ਸਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ । ਅਧਿਕਾਰ ਵੇਖਕੇ ਸਿਖਾਂਦੇ ਹਨ ।”

“ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਲਗਦੈ ਜੀਭ ਨੂੰ ਰੇਗਮਾਰ ਨਾਲ ਰਗੜਿਐ ?” ਹਸਦਿਆਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਮੇਰੀ ਅੰਮਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਈਆਂ, ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਤਰੀਕਾ ਮੇਰੇ ਅੱਪਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਇਆ । ਇਹ ਤਾਂ ਖ਼ੈਰ ਮਮੂਲੀ ਗੱਲਾਂ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ ।”

ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਰਿਵਾਜੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਗੁਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਦਿੱਛਾ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸਿੱਧਾ ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਵਲ ਆ ਗਿਆ ।

“ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜੇ ਵਾਂਗੂ ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ, ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ । ਉਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ । ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ, ਤੁਸੀਂ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਖੰਡਣੀ ਲਈ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ । ਇਸ ਤੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਹੀ ਰਹੇ । ਛੋਟੇ, ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਤਾਂ

ਨਹੀਂ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ, ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ । ਖੰਡਣੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਝਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲੱਖ ਮੁਹਰਾਂ ਭੇਜ ਦਿਆ ਜੇ । ਤੁਹਾਡੇ ਸਨੇਹ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਲੱਖ ਮੁਹਰਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਨਹੀਂ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਫਿਰ ਬੜੀ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜੀ ।

ਪੈਸੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਗਿੱਧੇ ਇਥੋਂ ਉੱਡਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ।

“ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਖੋ ਤਾਂ ਨਾਂਹ ਕਰਨੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਭੇਜ ਦਿਆਂਗੇ । ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਕ ਵਚਨ ਦਿਉ ।”

“ਉਹ ਕੀ, ਦਸੋ ?”

ਨਗਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ? ਸੁਣਿਐ, ਅਸਲੀ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਮਰਵਾਕੇ ਵੀਰ ਜੀ ਅੰਮਾਂ, ਆਪਣੇ ਚਹੇਤੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਗਲ ਕਿਥੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਕਿਹਾ —

“ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ ।”

“ਕਿੱਥੇ ?”

“ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ । ਰਾਜ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇਕ ਗੁਪਤ-ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਐ — ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜਾ ਬਸਵਾਨਾਇਕ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹ ਤਾਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ?”

“ਉਹ ਸਭ ਝੂਠੀ ਖਬਰ ਸੀ ।”

“ਹੋ ਸਕਦੇ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਨਗਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀਂ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਦਾ ਪੱਖ ਲਉ ।”

“ਅਸੀਂ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੈਨਾ —”

“ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹੇਗੀ ।”

“ਤਦ ਫਿਰ, ਇਸ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿਉ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਸੁਗਾਤ ਦੇ ਨਾਲ । ਸਾਡੀ ਮਿਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ।”

ਗੱਲ ਮੁੱਕਣ ਤਾਂਈ ਪਰਛਾਂਵੇ ਢੱਲ ਗਏ ਸਨ, ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਰਾਤੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰ ਜਾਉ, ਬੋਹੜਾ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਤੇ ਗਾਣਾ ਹੋ ਜਾਏ — ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਨਾਲ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਾਇਆ ਜੇ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਰਾਤ ਤਾਂਈ ਅਸੀਂ ਦੁਰਗ ਪੁਜਟਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਭੋਜਨ ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਠੀਕ ਦੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ।”

ਜਡੀ ਪਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਤੁਸੀਂ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਹਦਾਰੀ ਭਿਜਵਾ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ ।

15

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਾਲ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਕ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਣ ਨਰਸ-ਪਈਆ ਵੀ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ । “ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੱਛੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤਰਨਾਂ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ।” ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲੇ “ਇਹ ਸਭ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸਿਖਾਈ ਵਿਦਿਆ ਹੀ ਹੈ ।” ਬੜੀ ਨਮਰਤਾਪੂਰਵਕ ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨਿਪੁੰਣਤਾ ਵੇਖਕੇ ਪਿਤਾ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕਲਸ਼ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

“ਵੇਖਿਆ ਈ, ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਸਦਾ ਛੱਲ — ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਟੀ ਮੱਖਣ ਖੁਆਕੇ ਹੀ ਪਾਲਣਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੈਂ, ਸਿਰਫ਼ ਉਸੇ ਤੇ ਰਹਿੰਦਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮਾਧੋ ਹੀ ਬਣਦਾ — ਪਰਜਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਵੀਰ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਂ ਬਣਦਾ” ਆਪਣੀ ਵਡਿੱਤਣ ਜਤਾਂਦਿਆਂ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

‘ਮਾਂ ਭਰੇ ਢਿੱਡ ਤੇ ਪਿਉ ਦੇਵੇ ਸਿਖਿਆ’, ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਵਤ ਇਸ ਵਰਗੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੀ ਬਣਾਈ ਏ । ਪੁੱਤਰ ਕੀਰਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਿਐ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਜ ਰਖਿਆ ਜਾਪਦੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਸਾਹੜੀ ਪਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲੀ ਏ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਗਰਵ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚਲਾ ਡਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੀ “ਨਗਰ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਰਾਜ ਏ । ਸੁਣਿਐ, ਉਹ ਕਰੋੜਾਂ ਮੁਹਰਾਂ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਏ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਜਾਣਾ, ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਤਰਨ ਬਰਾਬਰ ਏ ।”

ਇਹ ਕੱਲੀ ਨਿੰਗਵਾ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਇਹੋ ਚਿੰਤਾ ਸੀ । ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਬਾਣ ਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਡਿਕਰ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਵੀ ਦਸ ਵਡੇਰੇ ਕਠੇ ਹੁੰਦੇ ਉਹ ਸਪਸ਼ਟ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ—

ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਉਸਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ । ਐਡੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਾਲਣ ਵਾਲੇ ਖੰਡੇ ਰਾਏ ਨੂੰ ਇਸ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ — ਸਿੱਧੇ ਸਾਢੇ ਨੰਜਰਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਤਿੱਖੀ ਜਬਾਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪਿੱਠ ਵਿੱਚ ਫੂਰੀ ਖੋਝੀ — ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਐਵੇਂ ਨਗਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਮੁਲ ਲੈ ਲਈਏ ਤੇ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਜੇ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਿਆ; ਹੈਦਰਅਲੀ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਗੱਲ ਏ, ਅਗੋਂ ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ । ਨਵਾਬ ਨਗਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ — ਉਧਰੋ ਪੂਨੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਮਰਹੱਟੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਇਧਰੋ ਨਵਾਬ— ਉਧਰੋ ਪੇਸ਼ਵੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਚੀ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਸੁਪਾਰੀ ਵਾਂਗ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ? ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੱਟਾ ਨਾਇਕ ਕਹਿੰਦਾ ।

“ਨਵਾਬ ਫਨੀਅਰ ਸੱਪ ਏ ਤਾਂ ਮਰਹੱਟੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਤੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰਖੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਾਂਗ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਨਗਰ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਸਦਾ ਆਇਐ, ਉਸਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਕੇ, ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਗਲ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬਣ ਗਈ ਹੈ” । ਚੰਪੇਰਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਹੁੰਚਪਾਨਾਇਕ ਨੇ ਆਖਿਆ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਹਰ ਇਕ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਉਸ ਅਗੇ ਰਖੀਆਂ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ —

“ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਤੇ, ਅਕਾਲ ਡਿੱਗਣ ਦਾ ਰੋਲਾ ਪਾਕੇ ਦੌੜਦੀ ਮੁਰਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਪਰਸੂਰਾਮ । ਜੇ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਇਵੇਂ ਡਰਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਅਜ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਰਾਜ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ । ਪਥਰਾਂ ਬੱਲੇ ਉੱਗੇ ਘਾਹ ਵਾਂਗ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਤਰ ਪਏ ਹਾਂ — ਕੱਟ ਕਿੰਨੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਏ, ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ । ਕੋਈ ਸਾਥ ਦੇਵੇ ਯਾਂ ਨਾ, ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁਜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲ ਰਹੇ— ਬਸ ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਚਾਹੀਦੇ ।”

ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦੇ ਦੇਈਏ, ਉਸਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁੱਲਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦੇਈਏ — ਇਹ ਇਕ ਤਾਕਤਵਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਉਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਨਾਲੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਗਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਘੁਮੰਡ ਚੂਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦੇ । ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਰਪਨਹੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਣ । ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ! ਇਹੋ ਹੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਨਹੀਂ

ਛੱਡਦੇ । ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ — ਜੋ ਹੋਣੇ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਗਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਨਿਸਚਿਤ ਹੈ । ਭਰਮੰਟਨਾਇਕ ਨੇ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਵਿੱਚ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਉਸੇ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਨਗਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚੌਸਰ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਨਾਂ ਉੱਚਾ ਕਰਾਂਗਾ” ।

“ਭਰਾ ਤੂੰ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਖੇਡ ਖੇਡਣੀ ਦੇ ਖੇਡ — ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ” ।

“ਉਹੂੰ ਤੂੰ ਖਲੋਕੇ ਵੇਖਦਾ ਨਾਂ ਰਹੀਂ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਬਣੀ । ਤੈਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੇ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਨਾਂ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਗਿਰਦ ਬਨਾਉਣ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਕਸਰਤ ਕਰ । ਇਸ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਤੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰਫ ਡੌਲਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ — ਸਿਰ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਦੇ — ਮੈਂ ਡੌਲੇ ਤੇ ਤੂੰ ਸਿਰ ਬਣੀ । ਰਲਕੇ ਨਵਾਬ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਣ ਮੀਟੀ ਖਿਡਾ ਦੇਈਏ । ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇ । ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕੀ ਸਾਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਯਾਦ ਕਰਨ ।” ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਫਨ ਵੇਖਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ ।

“ਤੂੰ ਜੋ ਕੁੱਛ ਵੀ ਬਨਾਏ, ਬਣ ਜਾਹ ਭਰਾ । ਹੁਣ ਨੂੰ ਜਾਨਕਲੂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਉਡਾਰੀ ਭਰਣ ਲਈ ਖੰਭ ਫੈਲਾਕੇ ਖਲੋਤਾ ਬਾਜ ਹੈਂ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਭਰਾ ਦੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਕੇ ਬੋਲਿਆ ।

3

**ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗਰਜ
ਤੇ ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਕੜਕ**

ਸੁਫਨੇ ਸੁਫਨੇ ਸੁਫਨੇ

ਲਿਸ਼, ਲਿਸ਼ ਕਰਦੇ, ਝੰਮ ਝੰਮ ਕਰਦੇ, ਚੱਕਾ ਚੌਧ ਕਰਦੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਸੁਫਨੇ
ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤਾਈ—

ਸੁਫਨਿਆਂ ਦੀ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ—

ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਰੰਗਾਂ ਵਰਗੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦੀ ਪੀਂਘ—

ਚੰਦੋਏ ਵਾਲੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦੇ ਪਲੰਘ ਤੇ, ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ
ਬਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਿੱਠੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚੋਂ ਜਗਾਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ
ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੁਫਨੇ—

ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਸੁਫਨੇ ਗੁਆਚੇ ਨਾਂ — ਇਹਨਾਂ ਸੁਫਨਿਆਂ
ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਰਕੇ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਿਤ-ਕਿਰਿਆ ਮੁਕਾਕੇ, ਉਹ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ
ਨਿਕਲ ਆਇਆ — ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸਦੇ ਸੁਬਰਾਮਣੀਅਮ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ
— ਸਵੇਰ ਦੀ ਹਲਕੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਖਿੜੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਧੀਮੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਲੈਂਦਾ, ਹਰੇ ਭਰੇ
ਸ਼ਿੰਗਾਰ-ਵਨ ਵਿਚਕਾਰ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜੀ ਪਗਡੰਡੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ, ਗੁਪਾਲਸਵਾਮੀ
ਦਾ ਤਲਾਅ ਲੰਘਕੇ, ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਗਿਆ — ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਚਟਾਨ ਤੇ ਬਣੀਆਂ
ਟੇਢੀਆਂ ਮੇਢੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜਦਾ ਉਹ ਨੇਲੀਕਾਈ ਸਿਦੱਪਾ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਸਿਖਰ
ਵਾਲੀ ਬੇਰੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ।

ਧੀਮੀ ਧੀਮੀ ਵਗਦੀ ਹਵਾ ਦੇ ਝੂਲੇ ਵਿੱਚ ਬਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਚਾਰੇ
ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਈ —

ਸਰਘੀ ਦੀ ਲਾਲੀ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ
ਇਕ ਮਿਕ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ । ਦੂਰ ਖਿਤਿਜ ਤਾਈ ਸੁਫਨਿਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ
ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਦੂਰ — ਬੜੀ ਦੂਰ —

— — — —

ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦਾ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਰ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ
ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਠੰਡ
ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਲੇ ਆਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਮਹਿਲ
ਦੇ ਅੰਗਰਖਿਅਕ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭੱਜੇ ਆਏ । ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਖਬਰ ਦਿਤਿਆਂ ਆ

ਛਾਏ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬਤੋਰੀ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਉੱਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀਆਂ ਜਟੰਗੀ ਰਾਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਭਤਾਰ — ਦਖਣ ਵੱਲ ਹਰਿਆਲੀ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਗਾਦਰੀਮਲੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ — ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤਾਂਦੀ ਫੈਲਿਆ ਮੈਦਾਨ, ਨੀਲੇ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਬੱਝਿਆ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਲੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਦੁੱਮੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ ਸਹਿਯਾਦਰੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀ । ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ — ਇਸ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ, ਇਸ ਅਪਾਰ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਕੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਪਸਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ —

ਕਿਹੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਲੈਣ ਦੇ ਅਨੰਦ ਤੇ ਖੁਮਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲੀ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖਦਾ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਹੋਇਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਪਰਤਿਆ — ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਆਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ — “ਭਰਾ, ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸੋ ਬਿਨਾਂ, ਸਾਰੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਭਾਜੜ ਮਚਾ ਕੇ ਤੂੰ ਇਥੇ ਆਕੇ ਬਹਿਕੇ ਕੀ ਵੇਖ ਰਿਹੈ—”

“ਉਹ ਤੂੰ ਆ ਗਿਆਂ — ਇਸ ਪਾਸੇ ਫੈਲੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਈ ਪਰਸੂਰਾਮ —” ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦੇ ਅਸਰ ਬੋਲੇ ਹੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ ।

“ਵੇਖਨਾਂ ਕੀ ਏ, ਰੋਜ਼ ਹੀ ਤਾਂ ਵੇਖੀਦਾ ਏ, ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ।”

“ਹਾਂ ਰੋਜ਼ ਤਾਂ ਵੇਖੀਦਾ ਹੀ ਏ, ਪਰ ਅਜ ਦਾ ਦਿਨ ਨਵਾਂ ਏ ।”

“ਨਵਾਂ ਕਿਉਂ ਅਜ ਕੀ ਦਿਸਿਆ — ਇਹ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ” —

“ਪਤਾ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹੈ — ਸੁਣਕੇ ਹੱਸੀ ਨਾਂ”

“ਨਹੀਂ — ਦਸ”

“ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜਿਥੇ ਤਾਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਤੱਕ ਫੈਲੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਾਕੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਲੈਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਜ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਪਾਵੇ ।” ਉਥੇ ਦਿਸਦਾ ਸਾਰਾ ਕੁਛ, ਬੋਹੜੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਦਿਸਦੀ ਝੰਡਾ ਬਤੋਰੀ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂਦੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਰਾਜ ਦੇ ਝੰਡੇ ਵਲ ਉਂਗਲੀ ਕਰਕੇ ਵਖਾਂਦਾ ਬੋਲਿਆ—

“ਅੱਹ ਝੰਡਾ, ਅੱਹ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੇ ਲਹਿਰਾਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ — ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਪਰ੍ਹੇ — ਹੋਰ ਵੀ ਪਰ੍ਹੇ —”

“ਇਹ ਸੁਫਨਾ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਹੈ — ਵਿਚਕਾਰ ਕਿੰਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਪੈਦੀਆਂ ਨੇ ਪਤੇ ?”

“ਪਠੈ, ਇਹ ਪਹਾੜੀਆਂ ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਬਨਣ, ਪਰਸੂਰਾਮ —

ਇਹ ਰੋਜ਼ ਮੇਰੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੋਣ” — ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਅਜੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ।

“ਇਸ ਸੁਖ, ਇਸ ਸੁਆਦ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਅਜੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ — ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ । ਇਹਨਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਫ਼ੀਆਂ ਪਉਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦੈ ।” ਹੱਸਦਾ ਬੋਲਿਆ ।

ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਯਾਦ ਕਰਾਈਂ. ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂ ਕਿ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਲਈ ਕੁੜੀ ਲੱਭੇ । ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਵੀ ਬਣ ਜਾਈਂ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ ਗਿਆ ।

“ਇਹ ਹਾਸੇ ਮਜ਼ਾਕ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ — ਅਜ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਰਾਤੀਂ ਰਾਮਰੱਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੀਕੇ ਸੁੱਤਾ ।” ਭਰਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ।

“ਰਾਮ ਰੱਸ ਹੀ ਪੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਰਾਮ ਰੱਸ ਤੂੰ ਸੋਚ ਰਿਹੈ, ਉਹ ਨਹੀਂ, ਵੱਡਾ ਸਮਰਾਜ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਦਾ ਰਾਮਰੱਸ । ਇਸ ਰਾਮਰੱਸ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇਰਾ ਰਾਮਰੱਸ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ”

“ਹੁਣੇ ਹੋ ਤੋਂ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦਾ ਅਮਲ ਉੱਤਰ ਗਿਆ ਦੇ, ਤਾਂ ਚਲ ਅੰਮਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਲਭਦੀ ਫਿਰਦੀ ।”

“ਓ ਤੂੰ ਆ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦਾ ਕਿਥੇ ਵੇਲਾ ਦੇ । ਚਲ ਚਲੀਏ — ਪਰ ਇਹ ਸੁਫਨਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾ ਸਕਦਾ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ”

“ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਹਾਂ, ਕਿਤੇ ਚੱਲੇ ਬੋਹੜਾ ਹਾ ।” ਭਰੋਸਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਬੋਲਿਆ ।

ਸੁਫਨੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਤਰ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਪੈਰ ਫਿਮਲਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਪਹਾੜੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਲਿਆ — ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਵੀ — ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ — ‘ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਾਂ’ — ਉਸ ਫਿਰ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਖਿਲਰੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ -- ਉਸ ਪੱਥਰ ਦੀ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਂਦੀਆਂ ਜਾਪੀਆਂ ‘ਤੇਰੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਈਵਾਲ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ ।’

ਉਸ ਵੇਲੇ ਚਟਾਨਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪਈਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀਆਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ — ਉਹਨਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਉਸਰੇ ਕਿਲੇ, ਬੁਰਜ, ਬਤੋਰੀਆਂ ਸਭ — ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਥੀ ਜਾਪ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਉਹਨਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰਬਤ ਮਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਫ਼ੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਬੋਲੇ ਉਤਰਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ — ਸੁਫਨਿਆਂ ਦੇ ਝੁਲੇ ਵਿੱਚ ਝੁਲਦਾ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਵੇਖਿਆ ਸੁਫਨਾ, ਸੁਫਨੇ ਵਾਂਗ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ । ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ।

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਨੂੰ ਰਕਤ ਨਾਲ ਸਿੰਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ — ਇਥੇ ਜੰਮਦਾ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ । ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਈਰਖਾਲੂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਕਿਲਾ ਸਦਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ । ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਉਤਾਂਹ ਉਠਦੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਤਾਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣਾ ਪਹਿਲਾ ਸਬਕ ਸੀ ਜੋ ਇਸਦੇ ਵਡਿਆਂ ਨੇ ਸਿਖਿਆ ।

ਇਸ ਲਈ ਸਰਹਦਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਭੇਰੀਆਂ, ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ । ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕ 'ਘਰ ਰੋਟੀ ਖਾਕੇ, ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਹਥ ਧੋਣ' ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ । ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਯੁਧ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਹੀ ਖਾਣਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਰੋਟੀ, ਮੱਖਣ, ਮਾਸ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਇਸਤਰੀਆਂ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਮਾਨ ਦੇ ਬੋਰੇ ਯੁਧਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਪੰਜ ਸੌ ਬੈਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਤੇ ਲੱਦੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ । ਸੈਨਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਅਹਾਰ ਤੇ ਸਾਮਗਰੀ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਫਸਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਜਾਕੇ ਅਨਾਜ ਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਅਨਾਜ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਅਨਾਜਘਰ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਬਰੂਦ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਹੇਠਲੇ-ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬਰੂਦ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਢਲਾਈ ਲਈ ਲੁਹਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ ਸਨ । ਬਰੂਦ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਸਤਰੂ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਜ ਸਕਦਾ । ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਡਿਗਦੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡਿੱਗਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ । ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ 'ਪੁਸ਼ਕਰਨੀ' ਨਾਮੀ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹੋ ਹੀ ਪੀਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਇਹ ਗਲ ਯੁੱਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ 'ਜੀਵੰਤ' ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਗ ਆਉਂਦੇ ਘਾਹ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕੱਟਣ

ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤੱਕ ਕੱਟਣ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਸੀ ।

ਰਣਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਗੁਪਤ ਭੰਡਾਰ ਬਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਲੇ ਦੇ ਬੁਹਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਣਸ਼ਸਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਸੈਨਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਾਖਵੀਂ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਕੁਮਾਰਚਾਵੜੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ।

ਕਿਲੇ ਦੀ ਰਖਿਆ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗਤੀ ਦੇ ਹਮਲੇ — ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ —

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਹਵਾਸ ਨੂੰ, ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਕੰਬ ਉਠਦੀ । ‘ਸਿਰ ਲਹੁੰਦੇ, ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਂਦੇ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ — ਅਜਿਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ।

ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਯੁਧ-ਉਤਸ਼ਾਹ, ਚੁਸਤੀ ਫੁਰਤੀ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਲਹੂ-ਪਿਆਸੀ ਜੀਭ ਵਾਂਗ ਵੇਖਦੇ ਸਨ ਸਾਰੇ ਸਾਮੰਤ । ਇਹ ਸਭ ਤਾਂ ਹੈ ਸੀ — ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਦੁਰਗ ਦੇ ਉਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ — ਏਨਾਂ ਸਭ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੀਮਤ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ — ਪਰ ਹੁਣ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਤੇ ਨਗਰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਕੱਠਾ ਕਰਨ, ਪੱਛਮ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਢੇ ਤਾਈਂ ਰਾਜਵਿਸਤਾਰ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਲਈ, ਇਹ ਫੌਜੀ ਬਲ ਲੋੜੀਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦਾ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ।

ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਟ੍ਹ, ਤੇ ਚੜਾਕੇ ਹੋਰ ਤਿਆ ਕਰਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਹੋਰ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ।

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸੋਚਣ ਲਈ ਉਸ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਠੇ ਹੋਏ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭਾ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਦਸਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਦਾ ਇਹ ਸੁਫਨਾਂ ਝੂਠਾ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ ਨਾਂ ਦਿਸਿਆ ।

‘ਜੇ ਅਸੀਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹੀਏ ਪਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਹਥ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਨਗਰਰਾਜ ਆਪ ਹੜੱਪ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ‘ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਮਿਠਾਈ ਵੰਡਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।’ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਸ਼ਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੀਏ । ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਨਗਰਰਾਜ ਸਾਡਾ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਸਾਡਾ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਗਰ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ

ਤੇ ਦੋ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਹਾਂ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਧੌਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਰਿਹੈ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਸਾਡਾ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋਈਏ, ਤੇ ਨਵਾਬ ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਵੀ ਜਾਵੇ, 'ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਾਡਾ ਮਿੱਤਰ', ਕਹਾਵਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ਵੇ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਜੇ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਹੀ ਸੋਚਣਗੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ — ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਖ਼ਤੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਯਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

"ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸਹੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਡਾਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਉਡ ਸੱਕਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਲੁਮਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ਵੇ ਗਿੱਦੜ।" ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰੀ ਬੋਲੇ।

"ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਲੁਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕੋ ਤਰੀਕਾ ਹੈ — ਸਾਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਡਰ—" ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। "ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ — ਜੇ ਵੀ ਹੋਏਗਾ, ਠੀਕ ਹੀ ਹੋਏਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਬੁੱਢੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਡੰਗੋਲੀ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ — ਇਹ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।"

"ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੱਚ ਗਿਆ, ਇਸਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕੰਠੇ ਰਲਕੇ ਸੈਨਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।" ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਬੋਲੇ।

"ਅੱਗੇ ਲੱਗਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਕੰਮ ਅੱਖਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ।" ਦੜਵਾਈ ਭਰਮਣਾ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ।

"ਪਰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ — ਸਾਡਾ ਖਜ਼ਾਨਾ —" ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਅੱਜਈਏ ਨੇ ਧਨ ਦਾ ਸੁਆਲ ਉਠਾਇਆ।

"ਤੁਸੀਂ ਖਰਚ ਕਰੋ, ਨਗਰ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵੀ ਸਾਡਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ।" ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਬੋਲੇ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਰ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਆਮਸ਼ਾਲਾ, ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਵਿਆਮਸ਼ਾਲਾ, ਮੱਲਸ਼ਾਲਾ, ਯੁਵਕਕੇਂਦਰ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਭਰਿਆ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੀਂਹ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਉੱਛਲ ਉੱਛਲ ਪੈਂਦੀ ਨਦੀ ਬਣ ਗਈ। ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਗਡੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਰੂਦ ਪੀਸਣ ਲਈ ਚੱਕੀਆਂ ਅਗੇ

ਜੁਤੇ ਸੰਢੇ, ਵਾਰੀ ਨਾਲ ਬਦਲੇ ਜਾਂਦੇ । ਬਰੂਦ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੱਕੋ ਨੱਕ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਲਖਾਨੇ ਵੀ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਬਰਛੀਆਂ, ਭਾਲਿਆਂ, ਕਾਲੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਾਂਗ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ' — ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ, ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ ਫੌਜ —

ਨਾਇਕ ਦੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਜੁੱਟ ਗਏ —

ਇਕ ਕੱਲਾ ਨਾਇਕ ਦਸ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ — ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਯੁਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ — ਉਥੇ ਉਥੇ ਪੁਜੱਕੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਉਤਸਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਉਤਸਾਹ ਵੀ ਵੱਧਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਉਤਸਾਹ ਦੀ ਲਾਗ ਲੱਗ ਗਈ — ਉਹ ਪੁੱਛਣ ਲਗੇ

“ਨਾਇਕ ਜੀ, ਨਗਰ ਵਲ ਕਦੋਂ ਕੂਚ ਕਰਨੈਂ ? ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਉਡੀਕਣਾ ਪਵੇਗਾ ।”

ਉਡੀਕਣਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅੰਮਾ ਲੱਗ ਰਿਹੈ । ਜਿਉਂ ਹੀ ਨਵਾਬ ਵਲੋਂ ਪੱਤਰ ਆਇਆ, ਅਸੀਂ ਕੂਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਘੜੀ ਨਹੀਂ ਲਉਣੀ ।” ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ।

ਅਖੀਰ ਇਕ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਪੱਤਰ ਆ ਗਿਆ । “ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਕੂਚ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਲੈਕੇ ਸਰਹੱਦ ਕੋਲ ਨਾਲ ਰਲੋ ।”

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਨੂੰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਆ ਗਿਆ — ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ —

ਲੋਹੇ ਦੇ ਖੇਤ ਨੂੰ ਵਹੁਣ ਲਈ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਦੇਣ ਵਾਂਗ ਸੀ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਨਗਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਲਈ ਸੀ ।

ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਸੂਸਾਂ ਨੂੰ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ‘ਨਗਰ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰਾਜਾ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਡਕੂਟ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹਟਾਉ ਤੇ ਅਸਲੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ ।’ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗਲ ਨੇ ਬੜੀ ਖਲਬਲੀ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਆ ਰਹੇ ਅਸਲੀ ਰਾਜੇ ਲਈ —

ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੀ ਰਾਣੀ ਵੀਰ ਅੰਮਾ ਜੀ ਲਈ —

ਲੋਕੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਪਾ ਰਹੇ ਕਿ ਕਿਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਉਧਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੋਖੇਨੂਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਨਗਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਅੰਬਾਰੀ ਹਾਥੀ ਤੇ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬਿਠਾਕੇ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ

ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਤੇ ਇਹ ਢੰਡੋਰਾ, ਪਿਟਵਾ ਦਿਤਾ — ‘ਅਸਲੀ ਚਨਾ ਬਸਵਾਨਾਇਕ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ।’

ਸੰਤੋਬੇਨੂਰ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਨਗਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਦਾਅ ਤੇ ਲਾ ਦਿਤੀ । ਇਸ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਧੀ ਫੌਜ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਂ ਆਈ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ

“ਬਾਕੀ ਦੀ ਫੌਜ ਕਿਥੇ ਦੇ ?”

“ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਆਏ ਹਾਂ । ਦੁਰਗ ਖਾਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਸ਼ਤਰੂ ਧਾਵਾ ਹੀ ਨਾਂ ਬੋਲ ਦੇਵੇ ।” ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਉਸ ਬੜਾ ਤਸਲੀ ਬਖਸ਼ ਕਾਰਣ ਦਸਿਆ ।

“ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਆਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।” ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆਇਆ ਯਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਚਰਚਾ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਚੁਪ ਕਰ ਗਿਆ । ਤੇ ਸੈਨਾਂ ਅਗੇ ਵੱਧ ਗਈ ।

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਸੈਨਾ ਹੋੜਲਕੇਰੇ ਤੋਂ ਹੋਕੇ, ਸੰਤੋ ਬੇਨੂਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਮਲਨਾਡ ਪੁੱਜ ਗਈ ।

ਇਥੇ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਤਲਾਅ, ਛੱਪੜ, ਨਦੀਆਂ ਸਦਾ ਹਰੇ ਭਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰੁੱਖ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਰੁਖਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ — ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੀ ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਹਾਥੀ ਨਿਡਰ ਹੋਕੇ ਘੁੰਮਦੇ ਉਸ ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ । ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਉੱਚੇ ਰੁਖਾਂ ਕਾਰਨ ਉਪਰੋਂ ਅਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ । ਹੇਠਾਂ ਜੰਗਲ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸੱਪਾਂ ਤੇ ਜੋਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ।

ਮਲਨਾਡ ਜਿੰਨਾ ਸੁੰਦਰ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਵੀ ਸੀ । ਇਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਅਨੰਦ ਮਾਣੇ ਯਾਂ ਇਸਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਤੋਂ ਡਰੇ, ਇਥੇ ਪੈਂਦੀ ਠੰਡ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛਡਦੀ । ਕਿਹੀ ਠੰਡ ਸੀ ! ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਠੰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਪਿੰਡਾ ਠਾਰਵੀਂ ਠੰਡ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸੀ, ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਡਿਗਦਾ ਕੋਹਰਾ । ਇਸ ਕਾਰਣ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਧੁੰਦ ਛਾਈ ਰਹਿੰਦੀ । ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਗੋਡੇ ਗੋਡੇ ਖਲੋਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਕੋਹਰਾ ਲੰਗਰ ਸੁੱਟਕੇ ਖਲੋਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਂਗੂ ਲਗਦਾ । ਨਦੀਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਇਸਦੇ ਗਾਹੜੇ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਇਸ ਠੰਡ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉੱਤੇ ਲਪੇਟੀਆਂ ਕੰਬਲੀਆਂ ਵੀ ਗਿੱਲੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਗਿੱਲੇ ਕਪੜੇ ਪਿੰਡੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਤਾਂ ਦੰਦ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ । ਕੰਬਲੀਆਂ ਦੇ ਬਲੇ ਧੋਤੀਆਂ ਤੇ ਬਿਰਜਿਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਪੀਟੀਆਂ ਤੇ ਮਸ਼ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜੋਕਾਂ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਕੰਬਲੀ ਛਿੜ ਜਾਂਦੀ । ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚਣ ਲਈ ਪਿੰਡੇ

ਤੇ ਚੂਨਾਂ ਤੇ ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਗੱਸ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਇਸ ਲੇਪ ਕਾਰਨ ਠੰਡ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਗਲੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕਢਦੇ ।

ਭਦਰਾਵਤੀ, ਸ਼ਿਵਮੋਗਾ, ਅਯਨੂਰ, ਕੁੰਸੀ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨਗਰ ਦੀ ਹੱਦ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਈ । ਸ਼ਿਵਮੋਗਾ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਚਾਰ ਲਖ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਹੋਈ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਕੋਲ ਬਾਰਾਂ ਲੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਣੀ ਅੰਮਾ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾਕੇ — ਕੁੰਸੀ ਵਿੱਚ ਨਗਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਤਰੀ ਮੁੰਡਬਿਦਰੀ ਲਿੰਗਪਾ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਨਗਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਹੱਸ ਜਾਣਕੇ, ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਨਗਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ।

ਮਲਨਾਡ ਦੇ ਸੈਨਿਕ, ਛਿੜੇ ਹੋਏ ਡੂਮਣਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਲਾਲ ਕੀੜਿਆਂ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਫੜਕੇ ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਝਪਟ ਪਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਟਣ ਆਏ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ । ਮਲਨਾਡ ਦਾ ਹਰ ਰੁਖ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਯੋਧਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲੀਆਂ ਗਾਜਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕਟਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਇਸ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਵੀ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਸਿਰ ਹੀ ਕਟੇ ਜਾਦੇ ਵੇਖ ਸਨ, ਮਲਨਾਡ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਨੱਕ, ਕੰਨ ਕੱਟਕੇ, ਖੂਨ ਚੌਂਦਾ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੀਕਚਿਹਾੜਾ ਮੱਚ ਗਿਆ । ਸਾਡੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਤੇ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਕੁਟਿਲ ਸੈਨਾਂ, ਕਿਹਾ ਯੁੱਧ ਸੀ !

ਮੁੰਡਬਿਦਰੀ ਲਿੰਗਪਈਆ ਤੋਂ ਚੋਰ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਕੇ, ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਏ — ਹਰ ਘਰ ਰਣ ਭੂਮੀ ਬਣ ਗਿਆ । ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਲੜ ਰਹੇ ਮਲਨਾਡ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵੀ ਨਾਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ।

ਸਿਰਫ ਮਰਦ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਉਵੇਂ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਦੀਆ ਵੇਖ — ‘ਰਾਣੀ ਦਾ ਚਾਲ ਚਲਣ ਠੀਕ ਨਹੀਂ’, ਅਸਾਂ ਜੋ ਸੁਣਿਆ ਉਹ ਝੂਠੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ — ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ — ਸੱਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਐਨੇ ਲੋਕੀ ਆਪਣੇ ਜਾਨ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੰਦੇ ?’ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਇਹ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਉਹ ਇਸਤਰੀ — ਵੀਰ ਅੰਮਾ ਜੀ — ਰਾਣੀ — ਸਚਮੁਚ ਰਾਣੀ ! ਯੁਧ ਉਸਦੇ ਬੂਹਿਆਂ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਡਰੀ ਨਾਂ ।

‘ਜੇ ਦਿੱਸੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਉ, ਜੇ ਹੱਥ ਲੱਗੇ ਲੁੱਟ ਲਓ, ਜੇ ਹੱਥ ਆਏ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਨੇ ਰਕਤਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਨਾਲ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਲੋਭ ਦੀ ਅੱਗ ਤੇ ਤੇਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ । ਮੈਸੂਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵੜੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਲੱਭਾ, ਖਾਲੀ ਭਾਂਅ ਭਾਂਅ ਕਰਦਾ ਮਹਿਲ, ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਂ ਦਾ

ਪੀਸਿਆ ਚੂਰਾ, ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ ਦਾ ਚੂਰਾ — ਬੱਸ਼ ਏਨਾਂ ਹੀ — ਰਾਣੀ ਹੱਥ ਨਾਂ ਆਈ — ਉਹ ਗੁਪਤ ਦੁਆਰ ਰਸਤੇ ਖਿਸਕ ਗਈ । ਤੇ ਕਵਲਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਗਈ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਇਆ । ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ, ਕੰਗਣ, ਤੇ ਝਾਂਜਰਾਂ ਪਉਟ ਵਾਲੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਮਧੂਗਿਰੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਆਏ ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਦੀ ਰਾਜਤਿਲਕ ਦੀ ਆਸ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਧੂਗਿਰੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਤੇ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦੇ ਗੰਡਭੇਰੁੰਡ ਝੰਡੇ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈਦਰ ਦਾ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁੱਲਣ ਲੱਗਾ ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਲਨਾਡ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ੀਰੰਗ ਪਟਟ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਾਂਗ ਉਸਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਛੋਟੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਜੋ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ, ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਵੀ ਪਿਘਲ ਗਿਆ — ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ — ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ — ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਬੰਗ ਨੂੰ ਸੁਆਰਣ ਆਏ ਤੇ ਇਥੇ ਕੰਡਿਆਲੇ ਕਿੱਕਰ ਬੀਜ ਦਿਤੇ । ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮਨ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ — “ਇਸ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਥਰ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਰੁਆ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਮਦਕਰੀ ਨਹੀਂ”

ਪਰ ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਵਖਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ—

ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਛੇ ਲੜੀਆਂ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦਾ ਕੰਠੀ ਹਾਰ, ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਤਿੰਨ ਲੜੀ ਮਾਲਾ, ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਕੰਗਣ, ਹੋਦੀਗੇਰੇ, ਮਰਵੰਢੀ, ਸੰਤੋਬੇਨੂਰੂ ਗਰਾਮ ਤੋਹਛੇ ਵਿੱਚ ਦਿਤੇ । ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਨਾਇਕ ਜੀ, ਇਹ ਕਬੂਲ ਕਰੋ — ਤੁਹਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰ ਸੈਨਾਂ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਨਾਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਸਿਰੇ ਤਾਂ ਚੜਨਾ ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਰੇਲੇ ਦੇ ਰਸ ਵਾਂਗ ਨਿਗਲਕੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ।

ਸਵਭਾਨੂੰ ਸੰਵਤਸਰੁ ਵਿੱਚ ਮਾਘ ਦੀ ਪੰਜੀਂ ਨੂੰ ਨਗਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਵੱਸ ਆ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਾਹਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਨਾਇਕ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਬਰਸਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਹੁੰਦੇ ਹਾਂ । ਸ਼ੀਰੰਗ ਪਟਟ ਦੇ ਰੰਗਨਾਥ ਸੁਆਮੀ ਸਾਹਮਣੇ ਅਸੀਂ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ ।” ਕਹਿਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ

ਦੀ ਥਾਂ, ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਵੀਰਅੰਮਾ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਹਕੀਮਖਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਫ਼ੌਜ਼ੁਲਾਖਾਨ ਦੀ ਅਗੁਵਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵਿਜਈ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

ਫ਼ੌਜ਼ੁਲਾਖਾਨ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੁੰਗਭਦਰਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਈ ਰਾਣੀ ਬੇਨੂਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਨਵਾਬ ਹਕੀਮਖਾਨ ਨੇ ਅਚਨਚੇਤੀ ਆਕੇ ਆਪਣੀ ਪਠਾਣ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਫ਼ੌਜ਼ੁਲਾਖਾਨ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰਪੁਰ ਵਲ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫ਼ੌਜ਼ੁਲਾਖਾਨ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, 'ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ ।' ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਪੁਜਕੇ, ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸਵਨੂਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹਕੀਮਖਾਨ ਕੋਲੋਂ ਉਸਦੀ ਰਤਨਾਂ ਵਾਲੀ ਥਟਾਰ, ਤਿੰਨ ਲਖ ਮੁਹਰਾਂ ਖੰਡਣੀ ਲੈ ਕੇ ਅਗੇ ਵੱਧ ਗਿਆ ਤੇ ਬੰਕਾਪੁਰ ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੇ ਹੱਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੰਕਾਪੁਰ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪੱਤ ਵਾਂਗ ਝੱਤ ਜਾਵੇਗਾ । ਪਰ ਬੰਕਾਪੁਰ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਨਾਂ ਝੁਕਿਆ ।

ਬੰਕਾਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਜਿੰਮਾ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰ ਗੋਵਿੰਦ ਸੁਖਦੇਵ ਤੇ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਪੂਨੇ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਤੋਪਾ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ।

ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈਦਰ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆਇਆ ।

ਤੱਦ, ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀਨਾ ਤਾਣਕੇ ਖਲੋਤਾ ਬੰਕਾਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ — "ਨਾਇਕ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਸ ਕਰਕੇ ਨਗਰ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆਇਆ, ਬੰਕਾਪੁਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਨਗਰ ਤੇ ਰਾਣੀ ਬੇਨੂਰੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਰਲਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ । ਜਿੱਤ ਵੀ ਸਾਡੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਪਰ ਇਹ ਯੁੱਧ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਰੋਗੇ । ਇਸਦੀ ਜਿੱਤ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਹੋਵੇਗੀ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਦੁਰਗਾ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਰਗਾ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਿੱਤਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਵਧਾਉ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਸ ਨੂੰ ਸਾਹਬ ਕਰੋ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਹਾਰ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ, ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਵੇਗੀ ।"

ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ —

ਆਪਣੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਅਗਨੀਪਰੀਖਿਆ —

"ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਮਿਤਰਤਾ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਦੇ ਰਹੋ ਹੋ, ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਹੈ — ਠੀਕ ਏ, ਤੁਹਾਡੀ ਸੈਨਾ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਆਵੇ ।" ਏਨਾਂ

ਕ੍ਰਿਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੱਟਾ, ਬਾਣ ਦੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਯੁਯਯੋਜਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ।

“ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਲਾ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਅੰਦਰ ਲੋਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਇਆਂ ਵੇਖਕੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਰਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ । ਬੈਠੇ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ । ਇਸ ਲਈ ਰਾਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜੇ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਭੇਜੀਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ ।” ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੇ ਚੌਖਾ ਚਿਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ —

“ਅਸੀਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ?”

“ਉਹ ਕੀ”

“ਕਲ੍ਹ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਆਸ ਛੱਡਕੇ ਤੁਸੀਂ ਘੇਰਾ ਹਟਾ ਲਉ । ਫੌਜਾਂ ਇਥੋਂ ਚਲੀਆਂ ਜਾਣ । ਇਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸਣਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਬਸ ਤੁਸੀਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਰੋ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਾਡੇ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਉ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਖਾਂਦਿਆਂ ਉਥੋਂ ਟੁਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ । ਬੜਾ ਰੋਲ੍ਹਾ ਪਾਂਦਿਆਂ, ਘੋੜੇ ਹਾਥੀ, ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਗਡੀਆਂ ਬੰਕਾਪੁਰ ਵਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਪਈਆਂ ।

ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸ਼ਾਮ ਤਾਂਈ ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੁਰਦੀ ਰਹੀ । ਬੰਕਾਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਆਈ ਮੁਸੀਬਤ ਟੱਲ ਗਈ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌ ਗਏ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਰਾਤੀ —

ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਟ ਪੰਜ ਸੌ ਸੈਨਿਕ ਖਾਸ ਫੌਜ ਦੇ, ਇਕ ਸੌ ਸੈਨਿਕ, ਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ ਉਤੇ ਕੰਬਲ ਵਲ੍ਹੇਟਕੇ ਦਿਨੇ ਚੁਣ ਹੋਈ ਥਾਂ ਤੋਂ ਧਾਗੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ — ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ ਦਿੱਤਾ । ਬਾਕੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਧਾ ਜਾਕੇ ਕਿਲੇਦਾਰ ਗੋਵਿੰਦ ਪੰਤਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਲੁੱਕ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਖਲੋਤਿਆਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਕਰਕੇ ਤੋਪਾਂ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਇਸ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਘਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਏ । ਬੰਕਾਪੁਰ ਲੱਟ ਲੱਟ ਕਰਕੇ ਬੱਲਟ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਜਿੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਬੰਕਾਪੁਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤਿਆਰ ਹੋਕੇ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋਪ ਦੇ ਮੁੜੇ ਹੋਏ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਕੇ ਕਿਹਾ. “ਜੇ ਇਕ ਕਦਮ ਵੀ ਅੱਗੇ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਹਿਲ

ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿਆਂਗੇ।” ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦੀ ਗਰਜ ਸੁਣਕੇ ਬੰਕਾਪੁਰ ਵਾਲੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਕੇ ਖਲੇ ਗਏ।

ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਗੋਵਿੰਦਪੰਤ ਨੇ ਰੌਲਾ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਵੇਖਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਘੁਮਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਬੰਦੀ ਬਣਾਕੇ ਨਾਇਕ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ।

ਉਸਨੂੰ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਨਗਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਖੀਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੰਝੂ ਵਹਾਂਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹ ਗੱਲ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸੀ — “ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਉ, ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਉ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਨਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਨਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।” ਇਹ ਸਭ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੋਵਿੰਦਪੰਤ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਧਾਰਵਾੜ ਦੌੜ ਗਿਆ।

ਬੰਕਾਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਹਨੂਮਦਗਰੁਡ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ ਥੋਠੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ —

“ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਕਾਬੂ ਆਇਐ ?”

“ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਾਡੇ ਵੱਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਜੜ ਵਿੱਚ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਖ਼ਿਸਕ ਗਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਬਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਮਹਿਲ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਵੇਖਕੇ ਕੈਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ — “ਇਥੇ ਤੁਹਾਡਾ ਝੰਡਾ ਕਿਉਂ ? ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਤੁਹਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਝੰਡਾ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤਾ ਨਾਂ, ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਜਿਹੜਾ ਝੰਡਾ ਸੀ, ਉਹੀ ਖੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਅੱਡ ਅੱਡ ਥੋਹੜਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਝੰਡਾ ਥੱਲੇ ਲਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਝੰਡਾ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਦਲੀਲ ਭਰੇ ਇਸ ਉੱਤਰ ਵਿਚਲੀ ਚੋਭ ਤੋਂ ਉਹ ਅਭਿੰਨ ਨਾਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਪਰ —

“ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਤਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਤੇਰੇ ਸਾਹਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਭੇਟ” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਛੇ ਲੜਾ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀ ਪਗੜੀ

ਤੇ ਰੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਸਿਰਪੇਸ਼ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਛੁਪਾਕੇ ਰਖੀ, ਸਵਨੂਰ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤੁਯਾਲਹੱਲੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਯਾਦ ਕਰਕੇ —

“ਨਵਾਬ ਜੀ, ਤੁਸੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਸ ਤੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਦੀ ਸਾਡੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ।”

“ਕਿਹੜਾ ਇਨਾਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਦਸੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ।”

“ਤੱਦ ਫਿਰ ਸਵਾਨੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਤੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਧੌਖੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਗਏ ਸਾਡੀਆਂ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦੇਣ — ਇਸੇ ਵੱਡੇ ਇਨਾਮ ਦੀ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇੱਛਾ ਹੈ ।” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ — ਤੁਸੀ ਸੂਰਬੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ।” ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਸੈਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ

“ਸਿਰਫ ਸਵਨੂਰ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਜੋ ਵੀ ਕਹਿਣ, ਉਹ ਦਿਉ । ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਝੂਠੀ ਨਾਂ ਪਵੇ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਦਿੜ ਇਰਾਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਸਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਪਰਤਿਗਿਆ ਵੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਦੁਰਗ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਉ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸੁਖਭੋਜਨ ਕਰੋ, ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਖਭੋਜਨ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਸੁਖਭੋਜਨ ਸੀ — ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਬਾਦ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਦਹੋਸ਼ ਹੋਣ ਤਾਂਈ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣੀ ਤੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੇ ਗਾਣੇ ਨਾਚ — ਅਸ਼ਲੀਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾਂ ਹੀ ਅਸ਼ਲੀਲ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦਾ । ਸੁੰਦਰੀਆਂ, ਵੇਸ਼ਵਾਵਾਂ, ਦੇ ਨਾਚ ਗਾਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਥੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਜਵਾਨ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਖਿੱਚ ਪਾ

ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਨਾਚਗਾਏ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਹੀ ਦੂਜਾ ਸੀ — ਇਸਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਹੋ ਗਈ ।

ਇਹ ਨਾਚ-ਗਾਠਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਕਵਾਇਤ ਵਾਂਗ ਸੀ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਿਰਫ ਦਰਸ਼ਕ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਸੁਆਦ ਲੈਣ ਦਾ ਹੱਕ ਸਿਰਫ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ ।

ਨਾਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਸਨ । ਹਿੰਦੂ ਵੇਸ਼ਿਆਂ ਸਿਰਫ ਚਿੱਟੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ — ਰੰਗਬਰੰਗੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸਿਰਫ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ । ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾਕੇ ਗਾਏ ਕਿਉਂ ਨਾਂ, ਨੱਚੇ ਕਿਉਂ ਨਾਂ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਬਾਰੀ ਯਾਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਹੋਣ, ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ, ਹਾਵਾਂਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਾਮਉਤੇਜਨਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਲ ਮੁਸਕਰਾਕੇ ਯਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਦਿਖਾਏ ਬਿਨਾਂ, ਪੁਤਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਚਣਾ ਤੇ ਗਉਣਾ — ਜੇ ਕੋਈ ਇਸਤੋਂ ਚੁੱਕ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕਿਟ ਕੋਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਪੈਂਦੇ ।

ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਸੀ । ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਚੁਪਚਾਪ ਬੈਠਕੇ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਅਖੋਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਕੇ ਵੇਖਣਾ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ ਕਾਮਉਤੇਜਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੇਖ ਲਿਆ, ਪੀ ਕੇ ਹੋਸ਼ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਬਸ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਨਹੀਂ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਾ ਰਖ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ “ਬੋਲ. ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੋਰ ਬੋਲ, ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਯਾਰ ਨਾਲ ਨੱਚ ਰਹੀ ਏ, ਵੇਖ ਕੇ ਦਸ ਵਾਰੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰ” — ਕਹਿਕੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਮਿੰਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਅਜਿਹੀ ਵਿਲਾਸਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ — ਨਫਰਤ ਸੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸੁਟੀ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਜੋਰ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਲਾਇਆ ਉਹ ਇਸ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਨਾਂ ਮੰਨਿਆ ।

“ਇਹ ਜੁਆਨ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਛੇੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਵੱਡਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਹੈ” ਕਹਿਕੇ ਖ਼ਿਸਕ ਗਿਆ ।

ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਲਾਸਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਾਂ ਕੀਤੀ ।

ਐਤਕੀਂ ਫਿਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਿਮਾ ਕਰੋ, ਦੁਰਗ ਛੱਡਕੇ ਆਇਆਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ

ਹਨ । ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ ।”

“ਠੀਕ ਦੇ ਜਾਉ, ਸਦਾ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ” । ਕਹਿਕੇ ਘੋੜਿਆਂ, ਹਾਥੀਆਂ, ਪਾਲਕੀਆਂ, ਦੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

4

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਰੋਖਾ ਨਾਲੋਂ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਰੋਖਾ ਵਧੇਰੇ ਬਲਵਾਨ ਸੀ । ਸਵਾਭਾਨੂੰ ਸੰਵਤਸਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜਿਧਰ ਵੀ ਕਦਮ ਰਖਦਾ, ਜਿੱਤ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਦੀ, ਗਰਦਨ ਅਗੇ ਕਰਦਾ, ਵਿਜੈਮਾਲਾ ਉਸਦੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੀ । ਉਹ ਜਿਸ ਨਗਰ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਿਆ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ, ਨਗਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਈ ਉਸਦਾ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਾਨੀਪੱਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਤੇ, ਬਾਜੀਰਾਉ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਘਰੇਲੂ ਲੜਾਈਆਂ, ਝਗੜਿਆਂ ਕਾਰਨ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸੌਖਾ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਸਵਾਭਾਨੂੰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਇਆ ‘ਕਾਰਣ ਸੰਵਤਸਰ’ ਉਸ ਲਈ ‘ਮੋਰਟਸੰਵਤਸਰ’ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਬਾਜੀਰਾਉ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਣੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕੜਦੇ ਫਿਰਦੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਰਘੂਨਾਥਰਾਉ ਦੀ ਸਾਰੀ ਆਕੜ ਭੰਨਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਗੁੱਠੇ ਲਾ ਦਿਤਾ ਸਗੋਂ, ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਵਾਂਗ ਹੁੱਲੜਬਾਜ਼ੀ ਮਚਾਈ ਫਿਰਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਆਕੜ ਚੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਆਪਣੀ ਭਾਰੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੈਨਾਂ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਘੋਰਪਡੇ, ਗੁਪਾਲਰਾਉ ਪਟਵਰਧਨ, ਹਰੀਪੰਤ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਧਾਰਵਾੜ, ਬੰਕਾਪੁਰ, ਸਵਨੂਰ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਰਖਣ ਵਾਲੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਰਾਜ ਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਲਈ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਚੁਨੌਤੀ ਸੀ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧੇ । ਆਪਣੇ ਸਾਮੰਤ ਦੀ ਹਾਰ, ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਰਾਜ ਦੀ ਹਾਰ, ਕਾਰਨ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਪਤੀ ਘਿਣਾ ਦੀ ਦਾਵਾਨਲ ਭੜਕ ਉਠੀ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਧਾਰਵਾੜ, ਬੰਕਾਪੁਰ ਤੇ ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ, ਨਗਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਗੇ ਵਧੇ । ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਉਧਰ ਦੁੜਾ ਦਿੱਤੇ ।

ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰਪੁਰ ਦੇ ਕੋਲ ਮਾਸੂਰਮਦਰਾ ਦੇ ਤਲਾਅ ਕੰਢੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਲਈ ਜਾਲ ਵਿਛਾਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਪਰ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੀ ਸੈਨਾ ਇਸ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਲਈ ਬੈਠੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰੋ ਪਾਸਿਉਂ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਏ ਬਿਨਾਂ ਚਾਰੋ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ । ਮਰਾਠਿਆਂ ਲਈ ਵਿਛਾਏ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਆਪ ਫਸ ਗਿਆ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਖਿਆਸ ਕੀਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਲੋਂ ਮਰਾਠੇ ਨਾਂ ਆਏ — ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਜਿੱਤ ਲਏ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਾਂ ਮਾਧਵਰਾਉ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਥੋਂ ਹਿਲਕੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਜੋਗਾ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾਂ ਰਹਿਣ ਤੇ, ਬਿਦਨੂਰ ਨੂੰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਰੱਟੋਹੜੀ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਕੱਠੀ ਕਰਕੇ, ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਉਸ ਪਾਸੇ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ । ਨਾਲ ਹੀ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਜਗ੍ਹਾ ਚੁਣਕੇ, ਉਥੇ ਬਹਿਕੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪਰ ਉਧਰ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਵਰਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਥੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣ ਲੱਗਾ, ਸੋ ਉਸ ਰੱਟੋਹੜੀ ਕੋਲ ਫੌਜਉਲਾਖਾਨ ਨੂੰ ਛਡਿਆ ਤੇ ਆਪ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਾ ਲੈਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਗਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦਾ ਝੁੰਡ । ਕਿਤੇ ਖਲੋਕੇ ਯੁੱਧ ਨਾਂ ਕਰਦੇ, ਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆਏ. ਇਧਰ ਉਧਰ ਝੁੰਡ ਬਣਾਕੇ ਹਮਲੇ ਕਰਦੇ ਤੇ ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤਿਤਰ ਬਿਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਚੂਰ ਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਫਿਰ ਵੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਰੱਟੋਹੜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਵਿਛਾਏ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਪਰ ਮਾਧਵਰਾਉ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਪੁੱਟੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਡਿੱਗਾ — ਉਸ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਕਬਰ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਮਾਧਵਰਾਉ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ

ਰਿਹਾ । ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਗੁਆਕੇ ਡਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਪੈ ਰਹੀ ਮਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਡਰਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਈ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਚਕੇ ਉਹ ਅਨਵੱਟੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਫਿਰ ਉਸ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਉਮੀਦ ਰਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ — ਪਰ ਮਾਧਵਰਾਉ ਉਸਦੀ ਕਿਸੇ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਫਸਿਆ । ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗਾਂਤੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਉਹ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਝਪਟਿਆ । ਉਸਦੀ ਸੈਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਚੱਕਣਾ ਚੁਰ ਕਰਦਾ ਗਿਆ । ਕਿਤੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿੰਦਾ, ਨੇੜੇ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਰਖੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਲੁੱਕਕੇ ਬੈਠੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ।

ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਵਧੇਰੇ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਰਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਸ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜਿੱਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਉਸ ਆਪਣਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਫੌਜੂਉੱਲਾਖਾਨ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜਤ ਵਿੱਚ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਆਪ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ, ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਚਾਰ ਹਲਕੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਲੈਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਂਦਾ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਭੱਜਾ ।

ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ 'ਲੁਟੋ ਮਾਰੋ' ਦੇ ਰਣ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦਿਆਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਇੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਝਪਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਤੁੱਲ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜਣ ਕਰਕੇ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਤੇ ਉਹ ਚਲੀਆਂ ਹੀ ਨਾਂ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅਗੇ ਭੇਡਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਬਣ ਗਈ ।

ਜਿਸ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਲੁਕਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੌਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੀ । ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਸੁੱਝੀ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਦੇ ਇਕ ਰੁਖ ਤੇ ਬਿਠਾਕੇ, ਆਪਣੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਅੱਡ ਅੱਡ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭੇਜਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੂਵਾਜੇ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਰਣਗੁੰਜਾਂ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ।

ਦਸਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਮਾਰੂਵਾਜਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਸੁਣਕੇ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਫੌਜ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਅਗੇ ਵੱਧਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੱਥ ਲਈਆਂ ਤੋਪਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਇਹ ਸਭ ਛੱਡ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਖੁਚੀ ਫੌਜ ਨਾਲ, ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਚੋਰਾਂ ਵਾਂਗ ਜਾ ਰਹੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ

ਗਿਆ। ਮੌਤ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਲ ਖੋਲਕੇ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ।

“ਅਜ ਤੁਸੀ ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ—” ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲ ਵੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਈ।

ਬਿਦਨੂਰ ਪੁੱਜੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਉਥੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇ ਕੇ, ਮਰਾਠੇ ਪੂਨੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਜਿੱਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਆਪਣੇ, ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ, ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਚੁਬਾਈ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਕੇ ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੇ ਕੋਲ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਬਰਸਾਤਾਂ ਮੁੱਕਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਤ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੇ ਵੈਰੀ ਉਸਦੇ ਚਾਚੇ ਰਘੂਨਾਥਰਾਉ ਨਾਲ ਗੱਢ ਤੁੱਪ ਕਰ ਲਈ।

ਬਰਸਾਤਾਂ ਮੁੱਕ ਗਈਆਂ ਤੇ ਯੁੱਧਾਂ ਚੜ੍ਹ ਪਈਆਂ, ਇਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਭਰੇ ਦਿਨ ਹੈਦਰਅਲੀ ਲਈ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਬਣ ਗਏ। ਮੀਂਹ ਮੁੱਕਣ ਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਲੰਘਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਵੱਨਯੁਧ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਸੈਨਾ ਲੈਕੇ ਫਿਰ ਮਲਨਾਡ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਉਹੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਦੀ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੀ ਸੈਨਾ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਹੈਦਰਅਲੀ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਤੋਂ ਡਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਖਿੰਡੀ ਪੁੰਡੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਾਂ ਮਿਲਣ ਤੇ ਜਿੰਨੀ ਫੌਜ ਹੈ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਬਿਦਨੂਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਦਾ ਫਲ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗਾ।

ਅਨਵੱਟੀ, ਹਰਪੰਨਹੱਲ. ਕੁੰਸੀ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਿਦਨੂਰ ਤੇ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵੇਲੇ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬੜੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਰਘੂਨਾਥਰਾਉ ਨੂੰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨਿਯਮਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗੱਢਤੁੱਪ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗਕੇ, ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਚੁੱਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕੋਲੋਂ ਬਿਦਨੂਰ ਲੈਕੇ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤੀ। ਅਠੱਤੀ ਲਖ ਖੰਡੀ, ਪੰਜ ਲਖ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਗਾਤਾਂ, ਤੇ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਲੈਕੇ ਚੁਪ ਕਰ ਗਏ। ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਰਘੂਨਾਥਰਾਉ ਨੇ — ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਮਾਧਵਰਾਉ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਮੰਨ ਗਿਆ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਜਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਆਈ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹਸਦਿਆਂ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ। “ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਦੋ ਹਡੀਆਂ ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌਨੇ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ, ਦੇ ਕੇ ਕੋਈ

ਵੀ ਯੁੱਧ ਜਿੱਤ ਲਵੇ । ਇਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਭੁੱਲੀ ਨਾਂ । ਇਹ ਅਜ ਦੀ ਯੁੱਧ ਨੀਤੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ ।”

ਯੁੱਧਨੀਤੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸਿਖਾਂਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ ਗਈਆਂ । ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਅਜ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕੋਈ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਉਸਦੇ ਵੀਰ ਮਨ ਨੂੰ ਜਚੀ ਨਾਂ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਤੁਰਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਨਫਰਤ ਭਰ ਗਈ ਸੀ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਭੇਜੇ ਤੋਹਫੇ ਲੈਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਖਾਇਆ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਠ ਅਸੀ ਨਾਂ ਭੁੱਲੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗੇ ਹਾਂ,” ਕਹਿਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ।

ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਪਾਠ ਸਿਖਿਆ ਸੀ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ ।

“ਅਸੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਦੋ ਪਾਠ ਸਿਖਕੇ ਆਏ ਹਾਂ ।” ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਬੁਝਾਰਤ ਹੀ ਸੀ ।

ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਜਾਪਦੇ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਕਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਸਨ । ਮਹਿਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜਕੇ, ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ । ਇਹ ਖਬਰ ਉਡੀਕਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹ ਬੌਰੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਗੁਪਤ-ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰਖਵਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ

“ਅਸੀ ਜੋ ਦੂਸਰਾ ਪਾਠ ਸਿਖਾਐ, ਉਹ ਆਕੇ ਵੇਖ ।”

“ਭਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਕੇ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਮੁਹਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵੇਖੋ—”

“ਇਹ ਕੀ —” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ।

“ਸਾਡੇ ਸਿਖੇ ਪਾਠ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੋਇਆ, ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਇਹ ਉਹੀ ਹੈ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਕੀ ਮਤਲਬ — ਇਹ ਕਿਸਦਾ ਦੇ ?”

“ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ”

“ਯੁੱਧ ਦੇ ਖਰਚੇ ਵਜੋਂ ਦਿਤੇ ?” ਉਸਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀ ਇਹ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਖਾਉਂਦੇ । ਪਰ ਉਸ ਦਿਤੇ ਨਹੀਂ । ਉਸਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਅਕਲ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਭਾੜੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਂਗ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਹੱਥੀ, ਦੋ ਘੋੜੇ ਚਾਰ ਹਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜੋ ਹਥ ਆਇਆ ਸਭ ਸ਼ੀਰੰਗਾ ਪੱਟਣ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਐਤਕੀ ਉਸਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆਇਐ — ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਉ । ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਆਂਗੇ, ਕਿ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆਐ । ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀ ਨਵਾਬ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਐਤਕੀ

ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਪਾਠ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹਸਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਵੀ ਜੀਅ ਭਰਕੇ ਹਸਿਆ ।

“ਇਕ ਪਾਠ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਤਾਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ । ਦੂਜੇ ਪਾਠ ਦਾ ਰਿਣ ਲਹੁਣਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ।”

“ਹੁਣ ਜੇ ਚਾਹੋ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨਮਾਇਸ਼ ਲਾ ਦਿਉ ।”

“ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ ?” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਸਿਖਿਐ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਛ ਵੀ ਬੇਲੋੜਾ ਨਹੀਂ,” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

5

ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸ਼੍ਰੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਤਨ ਜੜਿਤ ਗਹਿਣੇ, ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ, ਉਠਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਮੁਖ/ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਚਿੱਤਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਲਈ ਨਗਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਨਤਾ ਇਹਨਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਨਵਾਬ ਵਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਬੜੀ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ ।

ਅੱਡ ਅੱਡ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੇ ਯੋਧੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸਤਰ-ਅਲੰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੁਸਜਿੱਤ, ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਲੈਕੇ, ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਉਠਾਂ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਚੈਨ ਸਨ ।

ਇਸ ਜਲੂਸ ਦਾ ਵੈਭਵ ਇਕ ਢੰਗ ਦਾ ਸੀ — ਤਾਂ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਇਕ, ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਜਦਰਬਾਰੀ, ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਖ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਲਈ ਬਣਾਏ ਮੰਡਪ ਦਾ ਵੈਭਵ ਇਕ ਹੋਰ ਹੀ ਢੰਗ ਦਾ ਸੀ ।

ਲੋਕੀ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਤਸਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ । ਘੋੜੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਥ ਏਨੀਂ ਕੁ ਉਚਾਈ ਤੇ ਸੀ ਕਿ ਖਲੋਤੇ ਲੋਕੀਂ ਵੇਖ ਸਕਣ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਨੀਲੀ ਮਖਮਲ ਦਾ ਕਪੜਾ ਵਿਛਾਕੇ ਹੀਰੋ ਜਵਾਹਰ ਰਖੇ ਸਨ ਜੋ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ

ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਧਿਆ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਇਸ ਉਤਸਵ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾ ਰਹੀਆ ਸਨ, ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਮਹਾਂ ਦੁਆਰ ਦੇ ਦੋਨੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਡੀਆਂ ਤੇ ਰਖੀਆਂ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਝੰਡੇ ਨਾਲ, ਫੁਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਈਆਂ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ, ਜੋ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਚਨ ਪੂਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਕੋਲੋਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਮਾਣ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ । ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਈਰਖਾ ਜਾਗ ਉਠਦੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਇਕ ਯੋਧੇ ਵਾਂਗ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਨਮ ਲਿਆ ।

ਨਾਇਕ ਹੇਰੀ ਸਭ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਰੋਲਾ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ।

‘ਨਾਇਕ ਹੇਰੀ ਆਉਣ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਆਉਣ—’ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦਾ ਇਹ ਰੋਲਾ ਸੈਨਾ ਵਲ ਵੀ ਫੈਲ ਗਿਆ ।

“ਇਹ ਰੋਲਾ ਕਿਉਂ ?” ਨਾਇਕ ਹੇਰਾਂ ਮੰਡਪ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਪੁੱਛਿਆ । ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸੈਨਿਕ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੰਡਪ ਖਿੱਚਕੇ ਲਿਆਏ ਤੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ । ਸੈਂਕੜੇ ਗਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹੋ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ —

“ਸਾਡੇ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਸਟ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾਉਣ, ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਚਾਹ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ।”

“ਇਹ ਕੀ ਅਜੀਬ ਰੋਲਾ ਦੇ ? ਇਸ ਦੀ ਕੀ ਵਜ੍ਹਾ ਦੇ ?” ਨਾਇਕ ਨੇ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਫੁੱਲੇ ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਪ੍ਰਭੂ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ । ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ । ਆਖਣ ਲਗੇ ‘ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿਉ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਅਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਪੈਰੀ ਪੈਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪੂਰੀ ਕਰੋ ।’ ਸੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿਉ । ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ਕਰੋ ।” ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਅਨੰਦਪੂਰਣ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

“ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਡਾ ਦਿਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਦਾਸਾਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਕਰਨ !”

“ਇਹ ਕਿਸਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ? ਉਹ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ?”

“ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਰਜਤਮੰਡਪ ਤੇ ਸਜਾਏ ਆਸਟ ਤੇ ਬੈਠਣ । ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਤਿਲਫੁਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ।” ਹਥ ਜੋੜ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਂਦਿਆਂ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

‘ਰਾਹ ਦਿਉ — ਮਹਾਰਾਜ ਲਈ ਰਸਤਾ ਛੱਡੋ’ — ਅਗੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਜਨ-ਸਮੂਹ

ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈਕੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ, ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਮਜਬੂਰ ਹੋਕੇ, ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਖਲੋਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਨਿਰਮਿੱਤ ਸਜੀ ਹੋਈ ਵੇਈ ਤੇ ਚੜ ਗਏ ਤੇ ਜਨਤਾ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਖਲੋਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਰਖਾ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੈਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਇਕ ਇਕ, ਦੋ ਦੋ ਕਰਕੇ ਪੰਝੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੇ ਸੋਨਾਂ, ਗਾਹਿਣੇ, ਰੇਸ਼ਮ, ਮਖਮਲ ਲਿਆਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਅਗੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦ ਦਿੱਤਾ।

“ਇਹ ਸਭ ਕਿਥੋਂ ਆਏ ?”

“ਅਨੰਦ ਨਾਲ, ਝੂਮਦੀ, ਲਰਜ਼ਾਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਦੜਵਾਈ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਸਾਡੇ ਸੈਨਿਕ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਲੀ ਤੇ ਰਖਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੋਲੋਂ ਜਿੱਤਕੇ ਲਿਆਏ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਪਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਨਾਂਹ ਨਾਂ ਕਰੋ, ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੋ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਜਿੱਤਕੇ ਲਿਆਏ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਸੌਂਪ ਰਹੇ ਹਨ ?” ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਪੁੱਛਣ ਲਗੇ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਸੈਨਾ ਹੋਰ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕਦੀ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕੋਈ ਮਾਰਧਾੜ ਕਰਕੇ, ਡਾਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਯਾਂ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਵਹਾਕੇ, ਯੁੱਧ ਜਿੱਤਕੇ ਲਿਆਏ ਹਾਂ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਕੋਚ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਵੋ ਤਾਂ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ।” ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਗੇ ਹਾਰ ਗਿਆਂ। ਨਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।” “ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਈ ਸਿਰਫ ਮੈਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੰਨ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉ।”

“ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੁਕਮ ਬਰਾਬਰ” — ਉਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸੈਨਾਂ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਬੋਲੇ

“ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਸੈਨਿਕ ਹੀ ਸੀ — ਅਜ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਖੂਨ ਹੋ — ਉਸਦਾ ਇਕ ਇਕ ਕਤਰਾ ਤੁਸੀਂ ਹੋ — ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਦਾ ਇਵੇਂ ਬਣਿਆ ਰਹੇ।”

ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹਦ ਹੋਏ ਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹੋਰ ਬੋਲ ਨਾਂ ਨਿਕਲ ਸਕੇ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਝੁਕਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿਤੇ।

ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕੀਤੀ, ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ

ਦਿਤੀਆਂ । ਅਨੇਕ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਫਿਰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਰਖਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਪੁਸ਼ਪਵਰਖਾ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਂ ਇਕ ਭਾਰਾ ਹਾਰ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਆਟ ਡਿੱਗਾ । ਇਹ ਹਾਰ ਕਿਧਰੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਪਰ ਅੱਖਾਂ ਘੁਮਾਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ — ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਛੱਜੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਇਸਤਰੀ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਹਾਰ ਡਿੱਗਾ ਸੀ । ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਕੌਣ ਸੀ ? — ਕਿਸੇ ਕੁਸ਼ਲਕਾਰੀਗਰ ਦੀ ਘੜੀ ਰਤੀ ਪੁਤਲੀ ਵਰਗਾ ਇਸਤਰੀ ਚਿਹਰਾ — ਆਪਣੇ ਵਲ ਮੁੜੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਖਿਟ ਕਾਮਨਾ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸਤਰੀ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ।

ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਵੇਖਿਆ--

ਕਿਹਾ ਚਿਹਰਾ ਸੀ ! ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੱਗੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਉੱਪਰ ਪਿਆ ਚਾਹਤ ਭਰਿਆ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਾਜ — ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਾਂਗ ਦਿੱਸੇ ਉਸ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਉਣ ਲਈ, ਉਸ ਹਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਹਰ ਗਲ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਲਈ ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਸੀ — ਸਭਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁੰਦਰ ਅਚੰਭਾ ਸੀ ਇਹ — ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਉਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਮਨਮੋਹਕ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ — ਉਸ ਹਾਰ ਦਾ ਡਿੱਗਣਾ, ਉਸ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਇਕ ਪਲ ਦਾ ਝਾਉਲਾ — ਨਾਇਕ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ ।

ਉਸ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਝਲਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਸੀ ਰਹੇ, ਉਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਲਈਆਂ ।

ਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਮੀਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਗਈ — ਉਸ ਅਪਰਿਚਿਤ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਹਰ ਰੇਖਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ।

ਲੋਕੀ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਦੇ, ਹੋ ਹੋ ਕਰਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਛੱਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਮਨ ਇਸ ਸਭਤੋਂ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਕੇ, ਖਿਟ ਭਰ ਲਈ ਝਲਕ ਦੇਕੇ ਛੁੱਪ ਗਏ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਸੀ ।

ਚਾਰ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ — ਡਿੱਠਾ ਮੂੰਹ ਸੁਫਨਾ ਬਣ ਗਿਆ — ਸੁਫਨੇ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ । ਦੋ ਪਤਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਰੱਜਕੇ ਮਿਲਦਾ ਰਤੀ ਭੋਗ ਵੀ ਫਿੱਕਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਛੁੱਪ ਗਏ ਚਿਹਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਉਹ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ ? ਉਸ ਇਹ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਕਿਉਂ ਪਾਇਆ ? ਜਾਣ ਕੇ ਸੁਣਿਆ, ਕਿ ਹਥੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ । ਉਹ ਚਿਹਰਾ ਯਾਦ ਰਹੇਗਾ ?'

ਫੁੱਲਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ — ਕਿਸਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂ ? , ਕੀ ਪੁੱਛਾਂ ? ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਛਾਂ ?

ਫੁਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕ ਉਠਦੀ, ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬਲਦੀ ਉਸ ਰੁਪਵਤੀ ਦੀ ਚਾਹ ਦੀ ਅੱਗ —

6

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਟਿੱਕ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਿੰਗਵਾ ਉੱਕਾ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਗਈ । ਜਾਨਕਲੂ ਵਿੱਚ ਨੰਕਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪਤੀ ਤਕ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨੀ, ਹੋਰ ਸੈਂਕੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰੁੱਝੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਇਥੇ ਅਉਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗਦੀ ਤਾਂ ਦਸ ਹੱਥ ਉਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗੇ ਵੱਧ ਜਾਂਦੇ । ਕੰਮ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਹੋਰ ਤੀਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਕੇ, ਚੁਗਲੀਆਂ ਕਰਕੇ ਯਾਂ ਪਗਡੇ, ਕੋਡੀਆਂ ਆਦਿ ਖੇਡ ਕੇ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਉਸਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਾਲੇ ਉਹ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੀ ਵੀ ਕਿਸ ਨਾਲ ?

ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ — ਪਤੀ ਤੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਸੀ — ਨੂੰਹਾਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੱਸ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਨਾਲੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ ? ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ? ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਪਹਿਲੇ ਕੁੱਛ ਦਿਨ ਮਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ — ਹੁਣ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਨਾਲ ਰਾਜਵਿਹਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ — ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਨਾਂ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਨਾਂ ਪਰੋਸਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ । ਸਭ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਨੌਕਰ ਸਨ । ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ ? ਜੇ ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਆਲਸੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਵਿਹਲ ਉਸਨੂੰ ਐਨੀ ਨਾਂ ਖਲੋਂਦੀ । ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਉਹ ਵੱਡੀ ਹੋਈ । ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ । ਉਸ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕ ਕੰਮ ਲੱਭ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵੀ ਸੁਧਰੇ । ਇਹ ਕੰਮ ਸੀ — ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਸਜਾਵਟ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ, ਬਾਕੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਫੁਲ ਤੋੜਕੇ, ਮਹਿਲ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਲਈ, ਉਤਸਵਾਂਥੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਲਈ, ਹਾਰ ਪਰੋਕੇ ਭੇਜਣਾ । ਉਸਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਚਾਰ ਹੱਥ ਅਗੇ ਵਧੇ—

‘ਅੰਮਾਂ, ਸਾਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਕਰੇ ?’

ਪਤੀ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ, ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ — ਪਰ ਉਸਦਾ ਸਭਨੂੰ ਇਕੋ ਜੁਆਬ ਸੀ — ਐਵੇਂ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਬੰਦਾ ਮੋਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦੈ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦੈ । ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਪੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਸੁਖ ਭੋਗ ਰਹੀ ਹਾਂ । ਅਗੋਂ ਲਈ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੋਚਣਾ । ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਵੀ ਤਾਂ ਸੁਆਰਨਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਜੁਆਬ ਦੇਕੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟਾਂ ਦਿੱਤਾ । ਫੁਲ ਤੋੜਕੇ ਹਾਰ ਪਰੋਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੈ ਲਿਆ ।

ਉਸਦੇ ਪਰੋਏ ਹਾਰ ਰੋਜ਼ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ । ਸੋਮਵਾਰ ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ, ਹਿੰਡੀਬੇਸ਼ਵਰ ਮੰਗਲ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਏਕਨਾਥ ਈਸ਼ਵਰ, ਤੇ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪ ਹਾਰ ਲੈਕੇ ਜਾਂਦੀ, ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੀ ।

ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਹਨੂਮਾਨ ਦੇ ਮੰਦਿਰ, ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੈਕਟਰਮਟ ਸਵਾਮੀ ਦੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ । ਰੋਜ਼ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਤੇ ਇਕ ਹਾਰ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀ । ਜੇ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਨੂੰਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲਉਟ ਲਈ ਹਾਰ ਪਰੋ ਦਿੰਦੀ ।

ਉਹ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਫੁਲ ਲਿਆਕੇ ਪਰੋਦੀ, ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਡਾਢਾ ਅੱਖਾ ਕੰਮ ਲਗਦਾ — ਪਰ ਨਿਗਵਾ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ । ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਫੁਲ ਕਿਉਂ ਨਾਂ, ਹੁੰਦੇ, ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਨਾਂ ਲਗਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਫੁਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਫੁਲ ਵਰਗਾ ਮਨ ਜੋੜਕੇ ਹਾਰ ਪਰੋਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਮੁਕਾਕੇ ਮੂੰਹ ਧੋਕੇ, ਉਹ ਢੇਰ ਫੁਲਾਂ ਦਾ ਤੋੜਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ । ਫਿਰ ਨਹਾਕੇ, ਸਾਫ਼ ਕਪੜੇ ਪਾਕੇ, ਸੁੱਚੇ ਮੂੰਹ ਹੀ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰ ਪਰੋ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ।

ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੀਬ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਗਲ ਬਣ ਗਿਆ ।

‘ਅੰਮਾਂ ਹੋਗੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ ?’ ਕੋਈ ਪੁਛਦਾ ਤਾਂ ‘ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ ।’ ਇਹ ਸਭ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਗਲ ਚੜ ਗਈ । ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ “ਅੰਮਾਂ ਕਿਥੇ ਹੈ ?” ਪੁੱਛਣ ਤੇ ‘ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ’ ਅਗੋਂ ਜੁਆਬ ਮਿਲਦਾ ।

ਰੋਜ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁਲ ਤੋੜਕੇ ਹਾਰ ਪਰੋਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਆਇਆਂ ਦਾ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪੁੱਛਦੀ ਤੇ ਵਕਤ ਬਿਤਾਉਂਦੀ । ਮਹਿਲ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਉਸਦਾ ਫੁਲ ਪਰੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੱਸਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ । ਸਵੇਰੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਔਰਤਾਂ, ਜਿਸਦਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਉਹ ਆਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ । “ਤੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਮਾਂ ਏ, ਜਿਹੜਾ ਆਉਂਦਾ ਏ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਗਲੀਂ ਨਾਂ ਪੈ ਜਾਇਆ ਕਰ ।” ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗੋਂ ਬੋਲ ਪਈ “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਜ ਰਖਕੇ ਤਾਂ ਜੰਮੀ ਨਹੀਂ — ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਵਾਂਗੀ — ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਫਰੋਲਣ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਆਕੜ ਦਿਖਾਕੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਲਈ ਕੰਡੇ ਬੀਜ ਲਵਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਜੋ ਮਨ ਆਏ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੇਂਡੂ ਤੀਵੀਂ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਜਾਨਕਲੂ ਵਿੱਚ ਸਾਂ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਇਥੇ ਰਹਾਂਗੀ ।” ਉਸ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਜੁਆਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੁੰਚਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ

“ਅੰਮਾ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦਾ ਡਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

“ਜੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ । ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ । ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਰਾਜ ਖੋਹਕੇ ਲੈ ਜਾਣਗੀਆਂ ਯਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਪਾ ਜਾਣਗੀਆਂ । ਇਹ ਫ਼ਾਲਤੂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਮੈਨੂੰ ਨਾਂ ਚਾਹੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਨਿਡਰ ਹੋ ਗਈ ।

ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੁਝੀ ਵੇਖ ਪੁੱਤਰ ਖੁਸ਼ ਸੀ । “ਕੋਈ ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕੇ ਟੋਕੇ ਨਾਂ ।” ਜੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਬਾਕੀਆਂ ਦੀ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੀ ਮਜਾਲ ਸੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਨਿੰਗਵਾ ਦਾ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਬਾਗ ਦਰਬਾਰ’ ਬਣ ਗਿਆ । ‘ਮੇਲ ਚਾਵੜੀ’ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ।

ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ‘ਕਨਕਅਭਿਸ਼ੇਕ’ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਦ, ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਨਿੰਗਵਾ ਫੁੱਲ ਤੋੜ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮਾਲੀ ਨੇ ਆਕੇ ਕਿਹਾ “ਅੰਮਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਈ ਏ, ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਵਾਂ ?”

“ਇਹ ਕੋਈ ਰਾਜੇ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਏ, ਜੋ ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਉਥੇ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਣ ਆਇਐਂ । ਅਗਲੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਆਈ ਆਈ ਹੋਣੀ ਏ । ਐਨਾਂ ਚਿਰ ਉਸਨੂੰ ਉਡੀਕ ਕਰਵਾਈ ਜਾਹ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ।”

ਝਟ ਹੀ ਨੰਕਰ ਨੇ ਜਾਕੇ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਂਦਾ । ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਇਸਤਰੀ ਕੋਈ ਅਧਕੜ ਉਮਰ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ । ਅਰਾਮ ਵਿੱਚ ਪੱਲੀ ਹੋਈ ਬੋਹੜੇ ਭਾਰੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ, ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਸੋਹਣੀ, ਗਲੇ ਵਿੱਚ, ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗਹਿਣੇ — ਉਹ ਗਰੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਿਲਕ ਦੀ ਸਾਹੜੀ, ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਹੇ ਵਾਲ, ਦੇਖਣ ਚਾਖਣ ਤੋਂ ਖੁਹ ਸਾਧਾਰਣ ਇਸਤਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦੀ ।

“ਬੈਠ ਮਾਂ, ਬੜੀ ਸਵੇਰੇ ਆਈ ਏਂ, ਕੀ ਕੰਮ ਏ ?” ਆਈ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਪੱਥਰ ਦਾ ਆਸਣ ਦਿਖਾਂਦਿਆਂ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਖਲੌੜੀ ਵੇਖ, ਉਹ ਅੰਤੜ ਵੀ ਨਾਂ ਖੇਠੀ, ਖਲੌੜੀ ਰਹੀ — “ਮਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਪਤਾ

ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਵਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ।

“ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਅੰਮਾ, ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਵਾਂ ਤਾਂ ਬੁਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਨਾਉਗੇ । ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗਲ ਕਰਨੀ ਏ”, “ਅੰਮਾ ਕਹਿ, ਭੈਣ ਕਹਿ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਅੰਮਾ ਨਾਂ ਕਹਿ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੁਨਟ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਆਦਤ ਨਹੀਂ । ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਵੀ ਔਰਤ ਹਾਂ, ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹਾਂ ਯਾਂ ਛੋਟੀ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਠੀਕ ਲਗਦੈ ਕਹਿ, ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਪਰ ਖਲੋਕੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰ । ਬਹਿ ਜਾਹ । ਖਲੋਤਿਆਂ ਇੰਜ ਲਗਦੈ ਤੂੰ ਮੇਰੀ, ਛਾਤੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਏਂ । ਜੇ ਕਹਿਣੈ ਬੈਠਕੇ ਕਹਿ ।” — ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਖਲੋਤੇ ਹੋਵੋ ਤੇ —”

“ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੈਠਿਆਂ ਬੈਠਿਆਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਕ ਜਾਨੀਂ ਆਂ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਹਿਲਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨੀ ਆਂ । ਜੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰ । ਤੂੰ ਅੰਮਾਂ ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਏਂ, ਬੱਲੇ ਦੀ । ਹੇਠੋਂ ਆਈਂ ਏ ਤਾਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਬੱਕ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ । ਬਹਿਕੇ ਗੱਲ ਸੁਣਾ । ਮੈਂ ਖਲੋਕੇ ਹੀ ਸੁਣਾਂਗੀ ।”

ਮੈਨੂੰ ਖਲੋਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਏ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬੈਠ ਜਾਵੋ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸੌਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।

“ਐਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਵਿਅਰਥ ਗੁਆਉਣਾ ਏ,” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਿਚ ਲਈ ਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਚੌਕੀ ਤੇ ਬਹਿ ਗਈ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਏ, ਅੰਮਾ ? ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਕੀ ਏ ? ਪਤੀ, ਪੁੱਤਰ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨੇ ?” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਅੰਮਾ, ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਮਾਂਦੇਵੀ, ਮਾਦੰਮਾ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਨੇ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਹੀ ਬੁਲਾਉ ਤਾਂ ਚੰਗੀ । ਪਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਪੁੱਛਐ — ਉਹ — ਉਹ — ਗੱਲ ਰੋਕਕੇ ਮਾਂਦਮਾ ਬੋਲੀ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ?” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਅੰਮਾ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ ਘਰ ਖਾਕੇ ਸੌਦੇ ਨੇ ਤੇ ਤੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨੀ ਏਂ, ਖੇਰ ਠੀਕ ਏ । ਉਹ ਤੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਗੱਲ ਏ — ਮੈਨੂੰ ਦਸ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕੰਮ ਏ । ਤੇਰਾ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕੀ ਕੁੜੀ ਲਈ ਕੋਈ ਕੰਮ ਚਾਹੀਦੈ ?”

“ਇਸ ਬੇਸ਼ਰਮ ਕੁੜੀ ਬਾਰੇ ਹੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਕਰਨ ਆਈ ਹਾਂ ਮੈਂ ।”

“ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕੀ ਗੱਲ ਤੇਰੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਕੀ ਗੱਲ ਏ ?”

“ਅੰਮਾਂ ਮੂੰਹ ਪਾੜਕੇ, ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਜੇ ਨਾਂ, ਮੇਰਾ

ਕੰਮ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ — ਅਸੀਂ ਦੇਵਦਾਸੀਆਂ ਹਾਂ — ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ, ਇਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਕੁਲ ਦਾ ਕਸਬ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਵੇਸ਼ਿਆ ਨਹੀਂ, ਵਡਿਆਂ ਵਡਿਆਂ ਕੋਲ ਰਹੀਆਂ ਹਾਂ — ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਧੀ ਜੁਆਨ ਏ, ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਪੈਣੀ — ਉਸਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਦੀ ਇਕੋ ਰੱਟ ਲਾਈ ਏ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੀ । ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਛਡਕੇ ਬੈਠੀ ਏ । ਅੰਰਤ ਦਾ ਦੁਖ ਅੰਰਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇਗੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਸਮਝੇਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਆਈ ਹਾਂ ।”

ਮਾਦੰਮਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਨਾਂ ਆਈ ।

“ਤੇਰੀ ਧੀ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?” ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀਰਿਆਂ ਦਿਆਂ ਝੁੰਮਕਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦੋ ਨੂੰਹਾਂ ਨੇ, ਇਸ ਤੀਸਰੀ ਨੂੰ ਨੂੰਹ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਨੰਕਰਾਟੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਖ ਲੈਣਾ — ਅੰਰਤ ਹੋ ਕੇ ਵੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਲਈ ਸਭ ਸ਼ਰਮ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਭੁਲਾਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ । ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਦੁਖ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਦਾ । ਅੰਮਾ, ਨਾਂਹ ਕਹਿਕੇ ਮੇਰੀ ਧੀ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਤਬਾਹ ਨਾ ਕਰ — ਉਹ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਨਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੈ — ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿਗਦੀ ਏ । ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਉਹ ਕਮਲੀ ਹੋਈ ਫਿਰਦੀ ਏ । ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਪੇਰਾਂ ਨਾਲ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰੋ ਪਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਆਈ ਹਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਵੋ” ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਆਏ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਹੱਕੀ ਬੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ।

“ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਏਂ ? ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਏਂ ?” ਉਹ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ ।

“ਕਹਿਣਾ ਕੀ ਏ ਅੰਮਾ, ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਮੰਨ ਕੇ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਛਡਕੇ ਬਹਿ ਗਈ ਏ ।”

“ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਤੇਰੀ ਧੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਚਾਹੀਦੇ ?” ਬੋਹੜੀ ਰੁੱਖੀ ਹੋਕੇ ਬੋਲੀ ਨਿੰਗਵਾ ।

“ਜੇ ਕਰ ਸਕਨੀਂ ਏ, ਕਰ ਅੰਮਾ, ਉਸਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਣਾ ਦੇਹ । ਉਸਦਾ ਦੁੱਖ ਮੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ।” ਰੋਟੀ ਨੇ ਨਿੰਗਵਾ ਦੇ ਪੈਰ ਫੜ ਲਏ ।

“ਕਿਹੀ ਭੈੜੀ ਮਾਂ ਏ ਤੂੰ, ਆਪਣੀ ਧੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਏ ਇਕ

ਇਸਤਰੀ ਹੋਕੇ ਜੋ ਤੇਨੂੰ ਕਰਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਨਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ।”

“ਠੀਕ ਕਹਿਣੀ ਦੇਂ ਅੰਮਾ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਨੋਬਤ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ । ਉਹ ਦੇਵਦਾਸੀ ਦੀ ਧੀ ਦੇ, ਪਰ ਅਜੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ । ਵਪਾਰੀ, ਸਾਹੂਕਾਰ, ਡੋਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿੰਨਿਆਂ ਨੇ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜੇ ਨੇ — ‘ਤੇਰੀ ਧੀ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਤੋਲਾਂਗੇ ਉਸਨੂੰ ਭੇਜ, ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਰਖਾਂਗੇ ।’ ਮੈਂ ਵੀ ਕਹਿ ਕਹਿ ਹਾਰ ਗਈ । ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਮਾਰਿਆ, ਡਰਾਇਆ ਧਮਕਾਇਆ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਆਖਦੀ ਦੇ, ਮੈਂ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੀ । ਬੜੀ ਜ਼ਿੰਦੀ ਦੇ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਤੇ ਅੱਤ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਮਨੰਦੀ ਨਹੀਂ । ਆਂਦਰਾਂ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਕਰਕੇ ਕਹਿ ਦੇਨੀ ਆਂ ਜਾਹ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਖੋ ਭੇਜ ਦੇਹ ਤਾਂ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗੀ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਜੱਚ ਗਈ ਤਾਂ ਮਹਿਲ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖ ਲਿਆ ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਧੱਕਾ ਮਾਰਕੇ ਕੱਢ ਦਿਆ ਜੇ, ਆਪੇ ਕਿਤੇ ਮਰ ਖੱਪ ਜਾਏਗੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਗਿਆਂ ਜਾਨ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਦੇ, ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਜੰਮਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕਰਕੇ ਤੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ — ਮੈਨੂੰ ਬਿਸ਼ਰਮ ਕਹਿ ਲਵੋ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਧੀ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਲਉ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣ ਲੱਗੀ ।” ਪੈਰ ਫੜਕੇ ਰੋਦੀ ਰੋਦੀ ਬੋਲੀ ਮਾਦੰਮਾ ।

ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਅਜ ਤਾਂਈ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਕੀ ਕਰੇ ? ਕੀ ਕਰੇ ? ਉਸਨੂੰ ਮਾਦੰਮਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ । ਜੇ ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਹਾਂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਨੂੰਹਾਂ ਦੇ ਪੱਲੂ ਵਿੱਚ ਚੰਗਿਆੜੀ ਬੰਨਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ । ਜੇ ਨਾਂਹ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦੀ ਕੁੜੀ ਜਾਨ ਦੇ ਦੇਵੇ । ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਨੂੰਹ ਯਾਦ ਆ ਗਈ । ‘ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸਰਾਪ ਨਾ ਲੱਗੇ’ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਣੀ ਯਾਦ ਕਰਕੇ, ਹੁਣ ਜੇ “ਇਹ ਵੰਸ਼ ਨਿਰਵੰਸ਼ ਹੋਵੇ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦੇਕੇ ਮਰ ਗਈ ।’ ਕਦੀ ਸੋਚਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਆਈਆਂ । ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਕੰਬ ਗਈ । ਕੀ ਕਰੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ।

“ਅੰਮਾਂ, ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ — ਤੂੰ ਕਹਿਣੀ ਦੇਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਇਐ । ਠੀਕ ਦੇ, ਉਸਨੂੰ ਇਥੇ ਭੇਜ ਦੇਹ । ਜੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੱਲ ਠੀਕ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਥੇ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਜੋ ਲਿਖਿਐ ਉਹੀ ਹੋਵੇਗਾ” — ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ।

“ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਲਈ ਅੰਮਾ, ਤੇਰਾ ਵੰਸ਼ ਸਿਧੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਸੈਂਦਰ ਦੇ ਅਗੇ ਲੱਗੀ ਸੰਪੀਗੇ ਦੀ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਵਧੇ । ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਲਿਆਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸੌਪ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ । ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਰਖ ਲੈਣ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਾਸੀ

ਬਣਾ ਲੈਣ ।” ਕਹਿਕੇ ਮਾਦੰਮਾ ਇੰਜ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਉਹ ਵਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਨਿੰਗਵਾ ਸੁਧ ਬੁਧ ਭੁਲਾਕੇ ਬਹਿ ਗਈ । ‘ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ।’ ਉਹ ਕੁੜੀ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੇਗੀ ? ਕਿਸ ਅਗੇ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਪਤੀ ਨਾਲ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ । ਸੋਚਦੀ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸਦੇ ਸੁਬਰਾਮਣੀਅਮ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਲ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ “ਸਵਾਮੀ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਉਦੈ, ਉਵੇਂ ਕਰ” ।

7

ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਬਾਦ ਮਾਦੰਮਾ, ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਕੋਲ ਆ ਗਈ । ਸਾਹੜੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਢਕਿਆ । ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਚੰਦਲਤਾ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਸਿਰ ਝੁਕਾਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੀ — ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਕੱਦ, ਭਰਵਾਂ ਸ਼ਰੀਰ — ਦੰਦ ਖੰਡ ਦੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਚੂਹੜੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਹਵਾਂ ਭਰੀਆਂ — ਤਕਰੀਬਨ ਸੋਲਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਵੇਖਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ

“ਤੂੰ ਜਿਸਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋਈ ਏਂ. ਉਸਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾਂ ਵਖਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਏ । ਮੂੰਹ ਤੇ ਵਿਖਾ ਮਾਂ — ਵੇਖਾਂ ਤੇ ਸਹੀ, ਰਾਜੇ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋਇਆ ਤੇਰਾ ਮੂੰਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਏ” — ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਾਦੰਮਾ ਨਾਲ ਆਈ ਯੁਵਤੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ।

“ਸਵੇਰ ਦੀ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਅਨਛੋਹ ਤਾਜ਼ੇ ਖਿੜੇ ਲਹਿ ਲਹਿ ਕਰਦੇ ਫੁਲ ਵਰਗਾ ਚਿਹਰਾ, ਘੜਕੇ ਬਣਾਏ ਬੁਲ. ਨੱਕ ਭਰਵੱਟੇ ਠੋਡੀ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਨ ਕਰਦਾ — ਨਿੰਗਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਲਾਲ ਸੂਹੀ ਹੋ ਗਈ ।

“ਖਲੋਤੀ ਮੂੰਹ ਵੇਖਦੀ ਰਹੇਗੀ ਯਾਂ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੇਗੀ ।” ਮਾਂ ਨੇ ਧੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਮੱਥਾ ਟੋਕਿਆ । ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ — “ਚੰਬੇਲੀ ਵਰਗੀ ਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀ ਰਖਿਆ ਈ ?”

“ਕਭੂਰਵਾ” ।

“ਕਭੂਰਵਾ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਜੰਗਲ ਵਾਸੀਆਂ ਵਰਗਾ ਨਾਂ ਏ । ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੀ ਕੁੜੀ, ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ ਬੰਦਾ ਹੋਸ਼ ਭੁਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਂ ਕੀ ਰਖਿਆ ਏ । ਐਨੀ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖ ਸਕਦੀ ?” ਹੱਸਦੀ ਨੇ ਕੁੜੀ ਵਲ ਮੁੜ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਵਾਂ ?”

“ਕਛੂਰੀ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗੇ ਉਸ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਜੇ ।”

“ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਏ । ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ।” ਕਛੂਰੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲਗੀ ।

“ਤੇਰੀ ਧੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਸੰਦ ਆ ਗਈ ਏ ਮਾਦੰਮਾ, ਇਸਨੂੰ ਇਥੇ ਛੱਡ ਜਾਹ । ਚਾਰ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹਿ ਲਵੇ । ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ । ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮਨ ਜਾਣਕੇ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੀ ।”

ਮਾਦੰਮਾ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਕਛੂਰੀ ਵਲ ਮੁੜੀ “ਕਿਉਂ ਅੰਮਾਂ, ਨਵਾਂ ਘਰ, ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ, ਇਥੇ ਰਹਿ ਜਾਏਂਗੀ ।” ਨਿਗਵਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ ਕਛੂਰੀ ਬੋਲੀ —

“ਅੰਮਾਂ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜੱਚ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਦਾਸੀ ਬਣਕੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਬੂਹੇ ਦੀ ਦਲਾਣ ਤੇ ਬੈਠੀ ਰਹਾਂਗੀ । ਰੋਜ਼ ਤੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾ ਲਵਾਂਗੀ ।” ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਵਿਸਵਾਸ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ।

“ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ । ਤੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਭਲਾ ਕਰੇਗਾ । ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹਿ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ।”

“ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅੰਮਾਂ, ਵੇਲ ਤੋਂ ਫੁਲ ਲਾਹਕੇ ਤੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਾ ਦਿਤੇ, ਇਸਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਟੰਗ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਵਾੜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ । ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹ ਤੈਰੀ ਹੋਈ । ਭਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਪ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਠੰਡ ਪਈਏ ।” ਰੋਦੀ ਮਾਦੰਮਾ ਨੂੰ ਵਖਕੇ ਨਿਗਵਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ —

“ਹੱਸਦੀ ਹੱਸਦੀ ਜਾਹ, ਤੇਰਾ ਰੋਦਾ ਚਿਹਰਾ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਤੇਰੀ ਧੀ ਵੀ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।”

ਮਾਦੰਮਾ ਦੇ ਨਾਹ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਉਚਿੱਤ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇਕੇ, ਦੁੱਧ ਪਿਆਕੇ ਭੇਜਿਆ । ਕਛੂਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਰਖ ਲਿਆ ਨਿਗਵਾ ਨੇ ।

ਕਛੂਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਰਖ ਲੈਣ ਨਾਲ ਨਿਗਵਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਨਾਂ ਹੋਇਆ । ਪੁੱਤਰ ਮੰਨ ਜਾਏਗਾ, ਏਨਾਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਸੀ, ਪਰ ਐਨੀ ਰੂਪਵਤੀ ਕੁੜੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਨੂੰਹਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਅੰਗ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਚਿੰਤ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੰਦਰ ਚੁੱਢਦੀ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲੋਂ ਨੂੰਹਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਧੇਰੇ ਸੀ — ਉਸ ਬੜੇ ਪਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੁੱਤਰ, ਉਸਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਅਰਾਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ । ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ

ਤੋਂ ਠੀਕ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਪਰ ਹੁਣ, ਇਸ ਨਵੀਂ ਕੁੜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ — ਕੀ ਦੇਵੇਗਾ, ਕੀ ਕਰੇਗਾ ?

ਸ਼ਾਂਤ ਰਾਣੀ ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਝੁਖੜ ਨਾਂ ਝੁੱਲ ਜਾਏ — ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਧੁਖਦੀ ਅੱਗ ਸਭ ਕੁੱਛ ਸਾੜ ਨਾਂ ਦੇਵੇ । ਚਾਰ ਦਿਨ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਾਂ ਕੀਤੀ । ਇਸਦਾ ਵੀ ਉਸ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਨਾਂ ਪਵੇ । ਉਸ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬੜੀ ਛੁਪਾਕੇ ਰਖੀ — ਪਰ ਕੁੜੀ ਸੀ ਕਿ ਫੁੱਲ, ਕਿਵੇਂ ਛੁਪਾਕੇ ਰਖਦੀ । ਕੁੜੀ ਦੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬਾਦ ਹੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਧੁੰਮ ਗਈ ਕਿ ਵੱਡੀ ਅੰਮਾਂ ਦੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਕੁੜੀ ਆਈ ਹੈ ।

ਮਹਿਲ ਦਾ ਰਾਣੀਵਾਸ ਗੁੰਜਦੀ ਪਹਾੜ ਵਾਂਗ ਸੀ । ਇਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਉਸਨੇ ਦਸਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ । ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗੱਲ ਨੂੰਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪੈ ਗਈ । ਅਖ਼ੀਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ । ਉਹ ਕੁੜੀ ਕੌਣ ਏ, ਕਿਉਂ ਆਈਏ ? ਕਿਉਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛੇ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਉਥੇ ਰਖਿਆ ਸੀ ? ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਪੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ । ਮੌਕਾ ਢੂੰਡਕੇ ਉਸ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ।

‘ਉਹ ਤਾਂ ਉਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾਇਆ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਮਨ ਚੁਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮੁਟਿਆਰ’ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮੱਠੀ ਪਈ ਚਾਹ ਫਿਰ ਭੜਕ ਉੱਠੀ ਆਪਣੀ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਈ ਬੇਚੈਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਉਸ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕੱਲਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਛੇੜੀ । ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਮੁਖਭਾਵ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ — “ਅੰਮਾਂ, ਤੇਰੇ ਖਿਲਾਫ, ਇਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਆਈ ਏ ?” ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਪਤਾ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਨਿੰਗਵਾ ਘਬਰਾ ਗਈ ।

“ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ — ਕਿਸ ਕੀਤੀ ਏ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ?” ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਤੂੰ ਚੋਰੀ ਦਾ ਮਾਲ ਰਖਿਆ — ਕੀ ਗੱਲ ਅੰਮਾਂ, ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਸੁਝਿਆ ?” ਫਿਰ ਉਸ ਗੰਭੀਰ ਹੋਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਦਾ ਮੂੰਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ — “ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤੂੰ ਜੀਭ ਨਹੀਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ । ਕੌਣ ਏ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ?”

“ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ । ਮੈਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੀਭ ਸਾੜ ਦੇਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਸੀ । ਪਰ ਚੋਰੀ ਦਾ ਮਾਲ ਜਿਹੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਅਖੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰਾਂ ?”

“ਉਸਨੂੰ ਲਿਆਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਕਰ — ਤੂੰ ਆਪ ਵੇਖੀਂ ਉਸਦੀਆਂ ਲਾਲ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ।” ਰੁੱਖੀ ਹੋਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਐਨੀ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ — ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾ ਕਿਹਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ — ਅਗੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ । ਅਜ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਹੜਾ ਆਕੜਖਾਨ ਆ ਗਿਆ — ਦਸ ਮੈਨੂੰ ?”

“ਤੂੰ ਐਨਾਂ ਕਹਿਣੀ ਦੇ ਤਾਂ ਦਸ ਦੇਣਾਂ, ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸੁਨਣ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਮਾਰ, ਭਾਵੇਂ ਪਿੱਠ ਤੇ ਮਾਰ — ਤੂੰ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕੁੜੀ ਲੁਕਾਕੇ ਰਖੀਏ, ਇਹ ਝੂਠ ਏ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ

“ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਬੜਾ ਚਲਾਕ ਹੋ ਗਿਆਂ, ਬਗਾਨੀ ਚੀਜ਼ ਵੇਖਣ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ? ਚੋਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੀਤਾ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ? ‘ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਭੁੱਲ ਜਾਹ ।’ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਕਿਉਂ ?”

“ਪਰਾਇਆ ਗਹਿਣਾ ਵੇਖਣ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਕਿਉਂ ਪਈ ਏ ?”

“ਪਰਾਇਆ ਗਹਿਣਾ ?” ਸਿਰ ਤੇ ਪਹਾੜ ਡਿੱਗ ਪੈਣ ਵਾਂਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ । “ਕਿਸਦਾ ਗਹਿਣਾ ?”

“ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ।” “ਮੈਂ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ?”

“ਤੂੰ ਕੱਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ — ਪਰਸੂਰਾਮ ਵੀ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਏ, ਭੁੱਲ ਗਿਆ ?”

“ਅੰਮਾ, ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਲਈ ਚੁਟੀ ਕੁੜੀ ਏ ਇਹ ? ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ । ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਮਾਰ । ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਸਾੜ ਛੱਡ । ਤੇਰੇ ਢਿਡੋਂ ਜੰਮਿਆਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਅਜਿਹੀ ਭੈੜੀ ਬੁੱਧੀ ਏ । ਅਜਿਹੀ ਭੁੱਲ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ । ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰ ਦੇਵੋਗੀ ?” ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ।

“ਮਾਫ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹੁੰਨੀਂ ਆਂ, ਜਿਸ ਅਗੇ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਏ, ਉਸੇ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ ਪਰਸੂਰਾਮ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣੀ ਪਵੇਗੀ — ਮਾਂ, ਮੇਰੀ ਸਹੁੰ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਐਸੀ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਨਿਕਲੀ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਨਾਂ ਦਸੀਂ ।” ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਨਾਂ ਦਸੀਂ, ਤੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਆਕੜ ਆਕੜ ਕੇ ਐਡੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੈਂ । ਇਹ ਕੁੜੀ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ, ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ?”

“ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਮਾਂ, ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ । ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲੈਨਾਂ । ਉਸਨੂੰ ਆਖਾਂਗਾ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਨਾਂ ਦੱਸੇ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢੀ ਏ ।”

“ਬੁਲਾ ਮਾਂ, ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ, ਹੁਣ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਭੁਗਤਨੀ ਪੈਣੀ ਏ ।”

“ਠੀਕ ਏ ਇਵੇਂ ਕਰ” ਕਹਿਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ “ਕਛੂਰਵਾ, ਕਛੂਰਵਾ” ਕਹਿਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਅੰਮਾਂ, ਬੁਲਾਇਐ ?”

“ਤੇਰੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੱਕ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਦਿਤੇ — ਦਸ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਏ ?” ਨਿੰਗਵਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ।

ਉਸਨੂੰ ਮੋਹਣ ਵਾਲੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਹ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗੀ ? ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ । ਮੂੰਹੋ ਗੱਲ ਨਾ ਨਿਕਲੀ ।

“ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੂੰ ਗੂੰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਏ । ਮੈਂ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਆਂ ਐਧਰ ਆ ਮਦਕਰੀ” — ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਕੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਕੇ ਖਿਚਿਆ ਤੇ ਕਡੂਰੀ ਦਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ।

“ਲੈ, ਇਹ ਹੱਥ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਦੇ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਜੀਵਨ ਭਰ ਇਸਨੂੰ ਘੁੱਟਕੇ ਫੜੀ ਰਖੀਂ । ਇਹੋ ਤੇਰੀ ਸਜ਼ਾ ਏ ।” ਹਸਦੀ ਬੋਲੀ ।

“ਕਡੂਰਵਾ ਤੂੰ ਵੀ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਵੇਖਣ ਦੀ ਤੇਰੀ ਆਦਤ ਨਾਂ ਛੁੱਟੀ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ।

“ਅੰਮਾਂ, ਪਰਸੂਰਾਮ” — ਬਬਲਾਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੂੰ ਇਕ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ, ਮੈਂ ਵੀ ਇਕ ਝੂਠ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ । ਗੱਲ ਹੁਣ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਗਈ । ਤੇਰੀ ਵਸਤ ਤੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਸਾਂਭ ਲੈ । ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖੀਂ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਅੱਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਪੁਆ ਦਿਆਂਗੀ ਜਿਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਛੋਟਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁਆਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸਾਂ । ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਕੋਕਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਜਾਈਏ ।” ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ । ਦੁੱਧ ਤੇ ਖੰਡ ਇਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਗਏ, ਮੇਰਾ ਵਿਚਕਾਰ ਕੀ ਕੰਮ” — ਕਹਿਕੇ ਹੱਸਦੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ — ਕਡੂਰੀ — ਦੋਵਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ।

ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ — ਵੇਖਦਿਆਂ ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਨੈਣ ਰਲੇ — ਬਾਹਵਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲਪੇਟ ਲਿਆ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਛੁਪੀ ਨਾਂ ਰਹੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸੌਕਣਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਬੰਗਾਰਵਾ ਤੇ ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈਆਂ । ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ਬੋਲਿਆ — “ਤੇਰਾ ਸੰਸਾਰ ਤਿੰਨ ਕਲਸਾਂ ਵਾਲਾ ਗੋਪੁਰ ਬਣਾਇਐ ।” ਭਰਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਬੋਲਿਆ । ਪਿਤਾ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ — “ਨਾਇਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ, ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਵਾਂਗ” ਆਪਣੀਆਂ ਚਿਟੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਤਾਅ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਏ ਸਨ ਪਰ ਨਿੰਗਵਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਨਹੀਂ

ਸੀ ਭੁੱਲੀ “ਮਦਕਰੀ ਪੁੱਤਰ ਤੇਰੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਹੁਟੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ, ਤੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਦਾ ਇਕ ਵੀ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ । ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਾਂਦਿਆਂ ਬੋਲੀ ।

“ਪੁੱਤਰ ਇਸਦੇ ਲਈ ਵਖਰਾ ਘਰ ਬਣਵਾ — ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਇਕ ਥਾਂ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸੁਆਦ ਬੇਸੁਆਦ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਐਨੇ ਦਿਨ ਹੋਰ ਗੱਲ ਸੀ । ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਪਏਗਾ । ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ — ਤਿੰਨਾਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਖਣਾ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਏ ।” ਉਸ ਘੜੀ ਘੜੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

8

ਰਾਜ-ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਕੁਸ਼ਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਉਸਦੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲੱਗੀ ਸੀ । ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਪੁੱਜਾ ਸੀ । ਲਗਾਤਾਰ ਹੋਏ ਯੁੱਧਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸੈਨਾਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੀ ਦੌਲਤ, ਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮਨਾਲ ਕੀਤੇ ਸਨਮਾਨ ਸਮਾਰੋਹ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਸੁੱਕ ਗਈ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵੇਲ ਫਿਰ ਪੁੰਗਰ ਪਈ ਸੀ — ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਗਿਆ ਲਹੂ, ਫਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋਕੇ ਨਵੇਂ ਲਹੂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਇਸੇ ਉਤਸਾਹ ਦੀ ਵੇਲ ਵਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਖਿਚਿਆ ਆਇਆ ਕਛੂਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ — ਉਸਤੇ ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਦੇ, ਕਈ ਸੁਗੰਧੀਆਂ ਵਾਲੇ ਫੁਲ ਖਿੜ ਪਏ ਸਨ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਸੰਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ-ਸੁਖ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਤਨੀਆਂ ਸਨ — ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੁਖ ਤੋਂ ਉਹ ਜਾਣੂ ਸੀ ਪਰ ਕਛੂਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਰੁਖ ਤੇ ਪੱਕੇ ਫਲ ਵਾਂਗ ਸੁਆਦ ਸੀ — ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਖਾਉ ਬੰਦਾ ਅੱਕਦਾ ਨਹੀਂ ।

ਮਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਚਿਤਾਵਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਇਸ ਨਵੇਂ ਸੁਆਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭੁਲਾ ਬੈਠਾ ਸੀ — ਉਦੋਂ ਨਾਂ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਸੀ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ।

ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੰਭਾਲ ਰਿਹਾ, ਨਿੰਗਵਾ ਸਮਝ ਗਈ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਚੰਮੜਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਕਿੰਨਾ ਮਾਦਕ ਸੀ ।

“ਮਦਕਰੀ ਨਵੇਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਹਾਕੇ ਨਾਂ ਲਿਜਾ — ਆਪਣੀ

ਇਸ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਭੁਲਾ — ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੱਗੇ — ਕਲ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਮਿਲੇਗਾ ਤੈਨੂੰ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਨਾਂ ਕਰ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਰਾਣੀਵਾਸ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਬਲ ਉਠੇਗਾ ।” ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਘੜੀ ਘੜੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬੱਚ ਗਿਆ । ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਕਛੂਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਾਉਂਦੇ “ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਬੇਹੱਦ ਪਿਆਰ ਦੇ, ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ । ਉਹ ਸਭ ਠੀਕ ਦੇ । ਪਰ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੂਜਾ (ਨੰਦਾ ਦੀਪ) ਦੀਪ ਵਾਂਗ ਜਲਾ, ਤੈਨੂੰ ਸਾੜਨ ਵਾਲੀ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੱਗ ਨਾਂ ਬਨਣ ਦੇਹ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਪਏਗਾ । ਯਾਦ ਰਖ ਲੱਟ ਲੱਟ ਕਰਦਾ ਦੀਵਾ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਬਲਦਾ, ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੱਤੀ ਵਾਲਾ ਨੰਦਾਦੀਪ ਮਿੰਨ ਮਿੰਨ ਕਰਦਾ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਜਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਾਮ ਦੇ ਭੰਵਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ । ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ “ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਾਂ ਭੁਲ ਕਿ ਪਰਸੂਰਾਮ ਵੀ ਜੁਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ।” “ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਭੁਲਿਆ ਨਹੀਂ ਮਾਂ, ਤੂੰ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਲੱਭ । ਕਿਸੇ ਆਕੜਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਨਾਂ ਲਿਆਈ । ਤਿੰਨਾਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕੋ ਹੀ ਚੰਗੀ ਪਤਨੀ ਬਥੇਰੀ ਦੇ । ਤੂੰ ਕੁੜੀ ਲੱਭ, ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਬੜੀ ਧੂਮਧਾਮ ਨਾਲ ਕਰਾਂਗਾ ।” ਮਦਕਰੀ ਬੋਲਿਆ ।

ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪੀ ਕੜਵਾਹਟ ਨਿੰਗਵਾ ਸਮਝ ਗਈ । ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਢੂੰਡਕੇ, ਅਖ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਕੁੜੀ ਸਿੱਦਮਾ ਨਾਲ ਪਰਸੂਰਾਮ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਤਹਿ ਕੀਤਾ ।

“ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਵਿਆਹ ਕਿਤੇ ਵਧੀਆ ਹੋਇਐ ।” ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਖਲੋਕੇ ਇਹ ਵਿਆਹ ਰਚਾਇਆ । ਭਾਵੇਂ ਨਾਇਕ ਦੇ ਵਿਆਹ ਜਿੰਨੇ ਲੋਕੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ, ਸ਼੍ਰੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਲੋਂ, ਪੂਨੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵੇ ਵਲੋਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਆਈਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵੱਧ ਗਈ ।

ਵਿਆਹ ਮਗਰੋਂ, ਚਿੱਕਣਨਾਇਕ ਦਾ ਮਹਿਲ, ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੁਗਾਤ ਵਜੋਂ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਏ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥੱਲੇ ਉਪਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਰਾ

ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਪੱਦਵੀ ਤੇ ਪੁਰਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਤੁਮਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ । ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ । ਇਸ ਖਬਰ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਦਿੱਤਾ । ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸਵਰਗ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗਿੱਠਾਂ ਹੀ ਦੂਰ ਸੀ । ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਾਲ ਦੀ ਮਾਘ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪਰਿਵਾਰ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਢੱਕਕੇ 'ਜੋਗੂ' ਲਈ ਕੱਟਕੁੱਪੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਭਰਮੰਟਨਾਇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਹ ਨਿਯਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਜਦੋਂ ਰਾਜਪਰਿਵਾਰ ਨਿੰਮ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਢੱਕਕੇ 'ਜੋਗੂ' ਵਾਸਤ ਆਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁਖੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਹਰ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਤੇ ਸੇਨਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਕ ਭੇਡ ਤੇ ਇਕ ਘਿਉ ਦਾ ਡੱਬਾ ਦੇਵੇ । ਇਸ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਉਸਤੋਂ ਦੁੱਗਟੀ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ।

ਇਸ ਸਾਲ ਕਾਟਕੁੱਪੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਉਤਸਵਾਬੇ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਕਾਟਮਾ ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ ਹੋਈ । ਇਹ ਸੁਭ ਉਤਸਵ ਮੁਕਾਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਾਟਕੁੱਪੇ ਵਿੱਚ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਰੁੱਕ ਗਏ । ਇਸ ਉਤਸਵ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਆਏ ਕੁੱਛ ਯੁਵਕ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਕੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ । ਅਜੀਬ ਮੰਗ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । "ਮਾਂ ਸਵਾਮੀ ਅਸੀਂ ਕੋਗੁੰਟੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਾਂ । ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਰਗੂਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਲੂਟ ਤੇ ਅੱਗ ਦੇਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਹ ਸਲੂਕ ਨਾਂ ਕਰਨ ।" ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ — "ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਿਉਂ ਜਜ਼ਾ ਦੇਣਗੇ । ਉਹ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਮਾਂ ਵਰਗੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਨੇ । ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਣੇ ।" ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਬੋਲੇ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਯੁਵਕਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ । ਕਿੱਕਰ ਦੇ ਰੁਖ ਦੇ ਤਟੇ ਵਰਗੇ ਉਹ ਗਭਰੂ ਜੀਭ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿੱਲ ਠੁੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਚੁਪ ਚਾਪ ਸਿਰ ਨਿਵਾਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ।

"ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦਸੋਗੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਕਹੁ 'ਅਸੀਂ ਭੁਲ ਕੀਤੀ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਉ । ਜੇ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਦਸ ਦਿਉ ।" ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਗਭਰੂਆਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਨਾਂ ਖੋਲਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆਇਆ ਇਕ ਬਿਰਧ ਬੋਲਿਆ — "ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਦਸੋ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਅਗੇ ਗੁੰਗੇ ਬਣਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ਓ । ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਦਿਖਾਉ ।"

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦੱਸਣ ਵਿੱਚ ਸੰਕੋਚ ਦੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸ ਦਿਉ । ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੋ —”

“ਹਾਂ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਉਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹਾਂ । ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ । ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਵਖਾਉਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹਿ ਗਏ ਵਿਚਾਰੇ, ਮੈਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਕੋਲ ਲੈਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ — ਸਮਝਾਇਆ ‘ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੈਰੀ ਪੈਕੇ ਆਖੋ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਉਹ ਆਪੇ ਕੋਈ ਰਾਹ ਸੁਝਾਉਣਗੇ ।’ ਬਿਰਧ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

“ਠੀਕ ਦੇ, ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ, ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਹ ਭਰ ਜੁਆਨ, ਖਰਮਸਤ ਬੈਲ ਸਾਡੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇ । ਇਸ ਸਾਲ ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਇਕ ਅਈਆਨੂਰ ਆਏ । ਅਈਆਨੂਰ ਅਰਥਾਤ ‘ਜੰਗਮ’ । ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਨਾਬਸਵੰਨਾ ਪੁਰਾਣ ਸੁਨਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਉਹ ਪੜ੍ਹਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਸਵੰਨੇ ਨੇ ਜੋ ਕੁੱਛ ਕੀਤਾ ਸਭ ਦਸਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਲਿੰਗ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ‘ਕੈਲਾਸ਼’ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਾਤ ਭੇਦਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਲਿੰਗ ਧਾਰਨ ਕਰੇ, ਸ਼ਿਵਭਗਤੀ ਕਰੇ ਉਹ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਈਆਨੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਇਹ ਸਿਰਫਿਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦਾ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ । ਆਖ਼ਤ ਲਗੇ ‘ਉਧਾਰ ਕਰੋ ਅਈਆ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਸ਼ਿਵਭਗਤ ਬਨਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਾਂ । ਸਾਡੇ ਅਈਏ ਨੇ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸੇ ਕੋਟ ਨੇ, ਕਿਥੋਂ ਦੇ ਨੇ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੁੱਧੀ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿੰਗਧਾਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਅਜ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਿਵਭਗਤ ਬਣਕੇ ਰਹੋ ।’

“ਅਈਏ ਨੇ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੀਤਾ ਉਹ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਸੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨੀਂਵੀ ਜਾਤ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ — ਬੜੀ ਸੁਕੀਨ, ਨਖਰੇਬਾਜ਼ — ਆਕੇ ਆਖਣ ਲਗੀ ‘ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਲਿੰਗਧਾਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਉ ।’ ਅਈਆ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ‘ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਜਾਤ ਦੀ ਏਂ, ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਨੀ ਏ ।’ ਉਹ ਹੈਂਕੜਬਾਜ਼ ਅਗੋਂ ਪੁੱਠੀ ਪੈ ਗਈ, ਬੋਲੀ ‘ਤੇਰਾ ਸ਼ਿਵ, ਭਗਤੀ ਵੇਖਦੈ ਕਿ ਢਿਡ ਭਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਕੰਮ ਵੇਖਦੈ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਦੱਸ ਬੰਦੇ ਮਾਰਦੇ ਨੇ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਦੇਕੇ ਸ਼ਿਵਭਗਤ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਪੁਛਨੈਂ — ਉਹ ਸ਼ਿਵਭਗਤ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਿਵਭਗਤਾਂ ਦੀ ਵੇਸ਼ਿਆ — ਕਿਉਂ ਵੇਸ਼ਿਆ ਲਿੰਗਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ?’ ਉਹ ਹੈਂਕੜ ਬਾਜ਼ ਬੋਲੀ । ਅਈਏ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ । ਤੂੰ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਜਾਤ ਦੀ ਏ, ਠੀਕ ਏ, ਜੋ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨੀ ਏ, ਠੀਕ ਏ, ਪਰ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਚੂਰ, ਆਕੜ ਬਾਜ਼ ਲਈ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਚਲ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾ ।’ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਸ਼ਿਵਭਗਤ ਬਣ ਗਏ — ਉਹ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ।”

“ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਕਹਾਣੀ ਏ ਅਗੋਂ ਕੀ ਹੋਇਆ —”

ਅਈਆਨੂਰ ਨੇ, ਜਿਹੜੇ ਨੀਵੇਂ ਬਣਕੇ ਆਏ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿੰਗਧਾਰਣ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਵਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਮੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ, ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਰ ਉਹ ਤੀਵੀਂ ਚੁੱਪ ਨਾਂ ਰਹੀ — ਉਹ ਵੀ ਨਿਰੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਸੀ — ਭਰ ਜੁਆਨ, ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ — ਜੁਆਨ ਮੁੰਡੇ ਉਸਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨਚਦੇ — ਉਧਰੋਂ ਅਈਏ — ਹੋਰੀਂ ਗਏ ਤੇ ਇਧਰੋਂ ਇਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਪੇਸ਼ਾ ਕਰਦੀ ਆਈ ਸੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ‘ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰਾ ਸੰਗ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਧੌਂਟ ਦੁਆਲਿਉ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਲਾਹਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿਉ। ਉਸਨੇ ਮੰਗਿਆ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦਾ, ਅਈਏ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲਿੰਗਧਾਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬੜੀ ਅੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਲਿੰਗ ਉਸ ਹਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵਖਾਂਦੀ ਫਿਰੇ। ਇਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਨੀਚ ਕੰਮ ਵੇਖਕੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਏ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ‘ਪ੍ਰਸਚਤ ਕਰ ਲਵੋ ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾ ਲਵੋ।’ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੇ ਕੀ ਜਾਦੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਟੂਣਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਗੁਸੈਲ ਆਖੇ ‘ਲਿੰਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਸੰਗ ਚਾਹੀਦੇ ਤਾਂ ਲਿੰਗ ਮੈਨੂੰ ਦਿਉ।’ ਲਿੰਗ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਸਿਪਾਹੀ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਅਨਹੋਣੀ ਕਰਕੇ ਬਾਂਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਤੁਹਾਡੇ ਅਗੇ ਦੰਦ ਪੀਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਜ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਸਾਰੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਮੂਰਖ ਤੇ ਅਨਜਾਣ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਾ ਦਸੋ।”

ਬਿਰਧ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਯੁਵਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਭਾਰੀ ਭੁੱਲ ਜਾਪੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨਜਾਣਪੁਣੇ ਤੇ ਤਰਸ ਵੀ ਆਇਆ। “ਕਿਉਂ ਬਈ ਚੰਗੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਤੁਸੀਂ — ਕਿਹਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ?” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਕਰਮ ਕੀ ਸਮਝੀਏ, ਸਿਰਫ ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ ਹੀ ਜਾਣ ਦੇ ਹਾਂ। ‘ਲਿੰਗ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ’, ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਲਿੰਗ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਮ ਹੀ ਨਾਂ ਕਰਦੇ। ਲਿੰਗ ਪਹਿਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਅਨਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭੁੱਲ ਕਰ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ ਅਸੀਂ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਖਣ ਖਾਕੇ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਜ਼ੱਤ ਲਈ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਸਾਡਾ ਹੱਥ ਫੜੋ,

ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਉ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਥੇ ਸਾਡੀ ਬੇਜ਼ਤੀ ਹੋਈ ਦੇ, ਉਹ ਪਿੰਡ ਛੱਡਕੇ ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਰੁਲ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਹੀ ਜੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।” ਹੋਦਿਆਂ ਇਕ ਯੁਵਕ ਬੋਲਿਆ।

ਜੁਆਨ ਮੁੰਡੇ ਉਹ ਵੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀ ਗੱਲ ਉਹ ਆਪ ਕਛੂਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਦਸ ਦਿਨ ਕਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਜਹਾਨ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਜੁਆਨੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈ ਲਿਆ। ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਭ ਬੜੀ ਸੁਆਦਲੀ ਗੱਲ ਜਾਪੀ —

“ਠੀਕ ਦੇ, ਛੱਡੋ, ਅਗੇ ਤੋਂ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡਕੇ ਅੰਗਾਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਨ ਨਾ ਜਾਣ — ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਕਹਿਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਐਤਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗੇ।” ਵਚਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਤੁਸੀਂ ਏਨਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਜਾਨ ਬੱਚ ਗਈ ਮਹਾਰਾਜ।” ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਫਿਰ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੇਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਟ ਗਏ — ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਜ ਭੁੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਬੇਜ਼ਤੀ ਭਰਿਆ, ਮਰਿਆਦਾਹੀਨ ਜੀਵਨ ਜੀਕੇ ਰੁੱਲਣ ਜੋਗੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂਗੇ।”

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗਾ” ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਂਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਨਗਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਸੀ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜ — ਉਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਕਿਵੇਂ ਯਾਦ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

ਇਹ ਯੁਵਕ ਨਗਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੜੇ ਸਨ, ਅੰਰਥਾਤ ਮੇਰੇ ਕਟਕ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ — ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਦਕਰੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗਰਵ ਭਰ ਆਇਆ।

“ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।” ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੱਕੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ।

ਆਪਣੇ ਵਛਾਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਵਚਨ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨਾਂ ਭੁਲਿਆ । ਜੋਗ ਮੁਕਾਕੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਬਕਾਵਟ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਣ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਘਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟ ਲਈ ਸਮਾਂ ਪੁਛਵਾਇਆ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਸੋ ਨਾਇਕ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ । ਮੱਠ ਦੇ ਮਹਾਂਦੁਆਰ ਕੋਲ ਨਾਇਕ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਉਚਿੱਤ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਮੱਠ ਦੇ ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀ, ਨਾਇਕ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਲੈ ਗਏ ।

ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਆਇਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਏ ਗੁਪਤ-ਸਭਾ-ਗ੍ਰਹਿ ਵਲ ਨਜ਼ਰ ਘੁਮਾਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਫ਼ਰਸ਼ ਚਿੱਟੀ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਉੱਤੇ ਈਰਾਨੀ ਕਾਲੀਨ ਵਿਛੇ ਹੋਏ, ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੇ ਗੋਰੂਏ ਰੰਗ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪਰਦੇ, ਆਲਿਆਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲੀਲਾਵਾਂ ਦੇ ਰੰਗੀਨ ਚਿੱਤਰ -- ਛੱਤ ਤੋਂ ਲਟਕਦੇ ਦੀਪਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ, ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਲੈਂਪ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਖੱਲ ਵਿਛਿਆ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਤਖ਼ਤ, ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੂਲਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਰਗੀਰਾਜੋਂਦਰ ਸਵਾਮੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੈਠੇ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ 'ਤੇਲ ਚਿੱਤਰ -- ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਚੱਕੀ ਤੇ ਰਖੀਆਂ ਧੂਪਦਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਧੂਪ ਜਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਾਦੇ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਰਾਜਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਉਚਿੱਤ ਵਸਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸੀ ਇਹ ਗੁਰੂਮੰਦਿਰ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬੜਾ ਘੱਟ ਇਥੇ ਆਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਦੂਜੀ ਕਿ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਸੀ । ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਉਸ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੜਾ ਘੱਟ ਆਉਂਦਾ ਸੀ । ਪਰਿਚਿੱਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਪਰਿਚਿੱਤ ਦਿਸਦੇ ਮੰਦਿਰ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੁੜਾਕੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਚੰਦਨ ਦਾ ਮੀਨਕਾਰੀ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਚੋਲੇ ਭਗਵੇ ਕਪੜੇ ਪਾਈ 'ਜੈ ਹੋਵੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ ।' ਕਹਿੰਦਿਆਂ; ਗੁਰੂ ਆਗਮਨ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ । ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਲੰਮਾ ਕੱਦ, ਸ਼ੈਕਾਬੂ ਨਾਲ ਤਕੜਾ ਸ਼ਰੀਰ, ਤਪਸਿਆ ਕਾਰਨ ਦੱਗ ਦੱਗ ਕਰਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਭਸਮ ਮੱਲੀ ਹੋਈ, ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਰੁਦਰਾਕਸ਼ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਸਿਰ ਤੇ ਗੋਰੂਏ ਰੰਗ ਦੀ ਪਗੜੀ, ਗੰਭੀਰਤਾ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਅਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ, ਮੁਸਕਰਾਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਕੋਲ ਆਕੇ ਲਕੜ ਦੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਲਾਹਕੇ

ਬੈਠ ਗਏ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪਾਦਦੇਸ਼ਕ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ ।

ਬੈਠੇ, ਬੜੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ । ਠੀਕ ਹੋ, ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਹੈ ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪਾਦਦੇਸ਼ਕ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਿਰਤਾਰਥ ਹੋ ਗਿਆ । ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਛਿਪੀ ਹੋਈ ਹੈ ਮਹਾਰਾਜ, ਯੁੱਧ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਇਸ ਭੱਜ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਆਪਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਅਪਰਾਧ ਖਿਆ ਕਰਨਾ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਰਾਜਾ, ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਕਾਰਨ ਇਥੇ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ । ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਸਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੀ ਭਗਤੀ ਹੈ ।”

“ਉਸਦੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ । ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹਰੀਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ । ਇਸ ਅਨੰਦ ਤੋਂ ਐਨੇ ਦਿਨ ਦੂਰ ਰਿਹਾ, ਇਸਦਾ ਮੈਨੂੰ ਦੁਖ ਹੈ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਦੇਹ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ । ਤੁਹਾਡੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਇਥੇ ਬੈਠੇ ਰਹੋ । ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਿਵਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੁਸ਼ਲ ਸਮਾਚਾਰ ਪੁਛਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਆਕੇ, ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਦਸੋ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮਨ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਜ ਐਂਡੀ ਦੂਰ ਕਿਸ ਕਾਰਨ ਚਲਕੇ ਆਏ ।” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪਾਦਦੇਸ਼ਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮੈਂ ਇਕ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ।”

“ਰਾਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ ਗੱਲ ਛੋਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ — ਦਸੋ ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ?”

“ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰੋ । ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਾਂ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੋ, ਜਿਹੜੀ ਪੂਰੀ ਨਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ ।”

“ਕੋਹੁੰਟੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਗੱਲ —”

“ਉਹ — ਉਹ ਤਾਂ ਸਹਮੁੱਚ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਭੁੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ

ਨੂੰ ਠੀਕ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਉਹਨਾਂ ਚੰਚਲ ਚਿੱਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿੰਗਧਾਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ — ਆਈਆਨੂਰ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ।” ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪਾਦਦੇਸ਼ਕ ਸੁਆਮੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਯਾਂ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਇਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ।”

“ਉਹ ਕੀ ?”

“ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਯੁਵਕ, ਅੱਲ੍ਹੜਾ ਉਮਰ ਦੇ, ਅਨਜਾਣ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ।”

“ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨਜਾਣਪੁਟੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਭੁੱਲ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।”

“ਅੰਨ੍ਹੇ ਉਤਸਾਹ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਉਹਨਾਂ ਅਨਜਾਣਾਂ ਨੇ ਲਿੰਗ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ । ਪਰ ਮੰਗਲਮਈ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਨੂੰ ਵੇਸ਼ਿਆ ਦੇ ਗੱਲ ਪਾ ਦੇਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਛੋਟੀ ਨਹੀਂ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਜੇ ਹਥੋਂ ਥਲੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਵੀ ਮਹਾਂਪਾਪ ਹੈ । ਲਿੰਗ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸਿਰ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਿੰਗ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਭੈਅ-ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਕੌਡੀਆਂ ਦੇ ਭਾਅ ਸਮਝਕੇ, ਵੇਸ਼ਿਆ ਦੇ ਗਲ ਪਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ । ਫਨੀਅਰ ਸੱਪ ਨੂੰ ਛੇੜਨ ਵਰਗਾ ਘੋਰਅਪਰਾਧ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਪਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਅਜਿਹੇ ਪਾਪ ਕਰਨ ਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡੋ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ ।”

ਕਠੋਰ, ਪਰ ਗੰਭੀਰ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਪਾਦਦੇਸ਼ਕ ਸੁਆਮੀ ।

“ਪਰ ਭੁੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ —”

“ਹੋਟਗੇ, ਸ਼ਾਸਤਰ, ਨੌਕਰ ਤੇ ਰਾਜੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਜੇ ਬੱਚਾ ਜ਼ਹਿਰ ਪੀ ਲਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਬੱਚ ਜਾਂਦੈ ? ਜੇ ਮੁੰਡਾ ਕੋਈ ਸੱਪ ਨੂੰ ਛੇੜੇ ਤਾਂ ਸੱਪ ਉਸਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰਦੈ ? ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ । ਧਰਮ ਵਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ — ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਰਹਿਣ ਹੀ ਦਿਉ ।” ਫਿਰ ਕਰਤੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਐਨੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣ ਵਾਲਾ । ਤੁਸੀਂ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ, ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ।”

“ਹੋ ਸਕਦੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਇਆ ਭਾਵ ਹੈ ? ਸਾਡੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਕਠੋਰ ਹੋਕੇ ਹੁਕਮ ਨਾ ਦਿਉ ਆਪਣੇ ਦਇਆਪੂਰਨ ਨੇਤਰੱਖੋਹਲਕੇ ਬੋਹੜੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਲੀ ਤੇ ਰਖਕੇ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਡਾਹਕੇ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇਕੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੋਧਿਆਂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ।”

“ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਅਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ?”

“ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ —”

“ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਰਹਿਣ ਦਿਉ । ਜਿਸ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਹਾਂ ।”

“ਰਾਜੇ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦਾਸ ਲਈ ਤੇ ਰਾਜੇ ਲਈ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅੱਡ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਨਾਂ ਅਟਕਾਉ । ਦੇਸ਼ ਰਖਿਆ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੋ । ਤੁਹਾਡੇ ਵਡਿਆ ਨੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ, ਰਾਜਾ ਪੁੱਠੇ ਰਾਹ ਨਾਂ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਗਲਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਲੱਗ ਜਾਵੇ. — ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗੁਰੂ ਘਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਾਂ ਭੁੱਲੋ ।”

ਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ਸੀ ਗੁਰੂ ਪਾਦਦੇਸ਼ਕ ਸੁਆਮੀ ਨੇ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਿਚਲੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਉਭਾਰ ਦਿੱਤਾ ।

“ਬੜੀ ਵਾਧੀਆ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੁਸੀਂ — ਮਹਿਲ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਚਾਹੀਦੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਯਾਦ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਮਹਿਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।”

ਫਨ ਚੁਕਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਕਹਿਕੇ ਸਾਦੇ, ਪਰ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਉਚਿੱਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਭਾ-ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਘੁਮਾਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਾਨੋਂ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ ।

“ਨਹੀਂ, ਇਹ ਐਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮੂਰਖ ਨੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜ ਐਵੇਂ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਦਾ ਨਾਂ ਚੁੱਕਣ । ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵੇਸ਼ਿਆ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣਾ ਦਿਤੇ । ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਚੌਸਰ ਦੀ ਇਕ ਗੀਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਇਸ ਮੱਠ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੈ ।”

“ਗੁਰੂ ਮੱਠ ਦਾ ਕੋਈ ਕਰੱਤਵ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਜ ਆਸਟ ਦਾ ਵੀ ਕਰੱਤਵ ਹੈ । ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨੀ ਤੁਹਾਡਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਸਾਡਾ ਕਰੱਤਵ ਹੈ ।”

ਰਾਜਾ ਅੱਡ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅੱਡ ਹੈ, ਯਾਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜੇ, ਇਹ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਜੇ ।

“ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮੈਲ ਭਰ ਗਈ ਹੈ । ਜਾਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਵਪੂਜਾ ਕਰੋ । ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣਾ ਸਿਖੋ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਪਰਸਾਦ ਦਿਉ ।” ਏਨਾ ਕਹਿਕੇ ਗੱਲ ਮੁਕਦੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਸਟ ਤੋਂ ਉਠੇ. ਖੜਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਕਦਮ ਰਖਦੇ ਤੁਰ ਪਏ । ਫ਼ਰਸ਼ ਤੇ ਵਿਛਿਆ ਕਾਲੀਨ ਵੀ ਕੰਬ ਗਿਆ ।

ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਦੀ ਵੇਖ ਮਦਕਰੀ ਕਿਸੇ ਅਨਡਿਠੇ ਨਾਗ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਣ ਵਾਂਗ ਛਟਪਟਾ ਉਠਿਆ ।

10

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਲੋਕੀ ਕੱਠ ਹੋਏ ਸਨ. ਸਭ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਇਕੋ ਗੱਲ ਸੀ —

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੱਠ ਦਾ ਬੁਧਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਸੀ — ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨਹੀਂ ਸਨ —

ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਿਆ. ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ — ਪਰ ਸਭ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਇਕੋ ਗੱਲ — ਮਨ ਵਿੱਚ ਡਰ ਤੇ ਬੈਚੇਨੀ ।

ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਹਵਾ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪੈਣ ਵਿੱਚ ਢਿੱਲ ਨਾ ਲੱਗੀ । ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਗੁਰੂ ਦਰਸਨ ਲਈ ਮੱਠ ਗਏ ਸਨ, ਏਨਾਂ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ । ਪਰ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਕੀ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਪਾਨ ਦੀ ਥਾਲੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰਕੇ, ਪਾਨ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋਇਆ ਮੂੰਹ ਵੀ ਧੋਣਾ ਭੁੱਲ ਗਏ, ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਖੁੱਕ ਸੁੱਟਕੇ ਦਗੜ ਦਗੜ ਕਰਦੇ ਮਹਿਲ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਕਿ ਰਾਜਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਹਦਾਰੀ ਲਏ ਬਿਨਾ, ਆਪਣੇ ਇਕੋ ਇਕ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ, ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ — ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਉਹ ਚੰਗਿਆੜੀ ਨਿਗਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

“ਓਹੋ, ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ, ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ।” ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੀ ?” ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਜੋ ਕੁੱਛ ਹੋਇਆ ਸਭ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ।

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਗੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ।” ਬਥਲਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਅਜੇ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹੋਣੇ, ਜਾਕੇ ਲੱਭ ਲਿਆਉ ।” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹੋਣੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨਾ ਜੇ ਤੁਸੀ ਮੰਨੋ —”

“ਦਸੋ ਕੀ ਏ ?”

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਨੌਕਰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਥਾਂ —

“ਨੌਕਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਿਸਨੇ ਕਿਹੈ ? ਤੁਸੀ ਜਾਉ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਜਿਥੇ ਵੀ ਹੋਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਕੇ ਲੈ ਆਉ ।”

“ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਤੁਸੀ ਆਪ ਜਾਵੋ —”

ਉਹ ਲੱਭਣ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣਿਮਾਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਹਿਣ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ —

“ਮੈਂ ਕੋਈ ਅਨਹੋਟੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ — ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਵੈਰਾਗਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਐਨਾਂ ਅਸਿਹ ਜਾਪਿਆ । ਰਾਜਾ ਨੌਕਰ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਹੈ । ਤੁਸੀ ਜਾਕੇ ਖੁਲਾਕੇ ਲਿਆਉ ।”

“ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਜੇ ਨਾਂ ਆਏ —”

“ਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਰਜੀ ।”

ਇਸ ਅਨਸੁਖਾਂਵੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ —

“ਰਾਜਗੁਰੂ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਣ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਤਪੱਸਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਵਚਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੁੱਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ।”

“ਮੈਂ ਭੁਲਿਆ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ਵੀ । ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡਾ ਖਲੋਤਾ ਤਖ਼ਤ ਹੈ, ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਵਾਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਜੋ ਕਿਹੈ, ਤੁਸੀ ਉਵੇਂ ਕਰੋ ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਸਦੀ ਇਹ ਗੱਲ, ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ, ਦੋਵੇਂ ਨਰਸਪਈ ਨੂੰ ਨਾਂ ਜਚੇ —

“ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠੇ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਅਜੇ ਵੀ ਪੱਕੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਹੋਇਆ

ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ।” ਕਹਿਕੇ ਝੁਰਦੇ ਉਥੋਂ ਟੁਰ ਪਏ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ।

‘ਜੋ ਹੋਇਆ — ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ’ ਇਹ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ।

ਪਰ ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਗੋਂ ਕੀ ਕਰਨੇਂ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਸਿਆਂ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸ੍ਰੀ ਕੂਡਲੀ ਸਿੰਗੇਰੀ ਮੰਠ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੰਕਰਭਾਰਤੀ ਕੋਲ ਮਾਰਗ ਦਰਸਨ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਹ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਿਆ ।

“ਇਹ ਹੋਇਆ —” ਉਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ —

“ਜੋ ਹੋਇਆ — ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ।” ਅਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸਾਡੀ, ਦੇਸ਼ ਦੀ, ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜੋ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਉਹ ਭੁੱਲ ਸੀ ?”

“ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਕੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ?” ਸ਼੍ਰੇਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ । “ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ?”

“ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਠੀਕ ਸੀ । ਧਰਮ ਦੀ ਇਕੋ ਜੁਬਾਨ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਹੋ ਜਾਣ, ਧਰਮ ਦੋ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ।”

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ?”

“ਦਇਆ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ — ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ ।”

“ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਇਆ ਨਹੀਂ । ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ? ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਇਹੋ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ —

“ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਧਰਮ ਦੇ ? ਧਰਮ ਦੇ ਕਿ ਚਾਬਕ ਦੇ, ਕਿ ਪੱਥਰ ਦੇ ? ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਧਰਮ ਅਗੇ ਕਿਉਂ ਝੁਕੀਏ ?”

“ਝੁਕੋ, ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੋ, ਯਾਂ ਸ਼ਰਣਾਗਤ ਬਣੋ, ਧਰਮ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ।”

“ਪਰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਭੁੱਲ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਇਆ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਬੈਠੇ ਹੋ, ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ । ਉਥੇ ਕੀ ਹੁੰਦੇ, ਮੌਤ, ਡਾਕੇ, ਖੂਨ, ਅਤਿਆਚਾਰ, ਵਿਭਚਾਰ, ਇਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ — ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜੋ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠਕੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣਾ ਠੀਕ ਦੇ ?”

“ਜੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੇ, ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦੇ, ਫੌਜ ਦੇ ਨਿਯਮ ਤੁਸੀਂ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ? ਠੰਡ ਲਈ ਕੰਬਲ, ਅੱਗ, ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਨੰਗਾ ਪਿੰਡਾ — ਇਹਨਾਂ ਸੂਖਮ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਸਮਝੋ ਤਾਂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ । ਨਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਹਾਰ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਯੁੱਧ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਜੋ ਹੁੰਦੇ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ, ਠੀਕ ਦੇ, ਅਸੀਂ ਉਹ ਸਭ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਧ ਹੀ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਜਨਮਭੂਮੀ ਹੈ । ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਛ ਹੁੰਦੇ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨੇ ਭਗਵਤਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ।”

“ਪਰ ਉਸ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਯੁੱਧ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ, ਉਹ ਕੀ ਧਰਮ ਸੀ ?”

“ਯੁੱਧ-ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਲਈ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲਹੂ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਯੁੱਧ ਨਾਂ ਕਰਨਾਂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ —

“ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਜੋ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਉਥੇ ਲਈ ਠੀਕ ਹੈ । ਨਗਰ ਜੀਵਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ।”

“ਫੌਜ ਦੀ ਨੀਤੀ ਜੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾ ਮਨੁੱਖ ਬਚੇ ਨਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਬਚੇ । ਗਲੀ ਦੀ ਪੂੜ ਘਰ ਨਾਂ ਆਵੇ, ਇਸੇ ਲਈ ਜੁੱਤੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜੋ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ।” ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਸ਼ੀਸ਼ਕਰ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ।

ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੱਦ ਵੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਹਾਰ ਨਾ ਮੰਨੀ ।

“ਉਸ ਸਭਤੋਂ ਅਸੀਂ ਅਨਜਾਣ ਹਾਂ । ਪਰ ਮੈਂ ਐਨੀ ਵਾਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ । ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਮੇਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਜੇ ਇਕ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਧਰਮ ਕਿਤੇ ਡੁੱਬ ਚਲਿਆ ਸੀ । ਪੱਤਾ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸਮਝਕੇ ਹਾਲ ਦੁਹਾਈ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ । ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਘੋਰਅਪਰਾਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ । ਸਾਨੂੰ ਮੰਝਧਾਰ ਵਿੱਚ ਛੱਡਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ।”

“ਅਨਹੋਟੀ ਹੋ ਗਈ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਹੱਥ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਜੇ ।”

ਕਹਿਕੇ, ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਮੱਠ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ । ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ, ਰਾਜਮਾਰਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਵਲ ਆਏ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪੌਲਗਿਰੀ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤਾ ਉਤਸਵਾਬੇ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਦਿਸਿਆ । ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਟਕਦੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਰਾਹ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਵੇਲਾ-ਕੁਵੇਲਾ ਨਾਂ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਸਿਆ, ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਮੰਦਿਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੁਕਵਾਕੇ, ਮਾਂ ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਭੱਜੇ ਭੱਜੇ ਉਹ ਮੰਦਿਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਅੰਦਰ ਜਾਕੇ ਗਰਭਗੁੰਡੀ ਵਿੱਚ ਨੰਦਾ ਦੀਪ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾਈ ਨੌਰਤਨ

ਜਤਿਤ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਲੀ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਮਾਂ, ਉਤਸਵਾਂਬੇ, ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦੇ, ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਸਭ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਣ ਤੂੰ ਨਾਂ ਛੱਡੀ।' ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਦੰਡਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਆਏ ।

11

'ਇਹ ਸਭ ਭੁਲਾ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ.

ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਦਸਿਆ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ — ਭੁਲਾ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ।'

ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ ਹੁੰਦੀ ਹੋਰ ਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ।

ਪੈਰ ਵਿੱਚ ਚੁੱਭੇ ਕੰਡੇ ਦੀ ਮਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਗਈ ਛਿਲੱਤਰ ਵਾਂਗ ਇਹ ਗੱਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਛਿੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ।

ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਰਾਜਤਿਆਗ — ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਆਰੇ ਵਾਂਗ ਉਸਨੂੰ ਕੋਹ ਜਾਂਦਾ — ਇਹ ਪੀੜ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਹਿਣ ਨਾਂ ਹੁੰਦੀ ।

'ਇਹਨਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਤਾਂ ਸੱਪ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਏ । ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਏ ।5 ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ । ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਉਮੜ ਆਉਂਦੇ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।' ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਭੜਕ ਉਠਦਾ ।

ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਲਦੀ ਅੰਗ ਦਾ ਸੋਕ ਉਮੜ ਸਹਿਆ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਵੱਸ ਪੈਦਾ । ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਹੀ ਸਨ —

ਮਾਂ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਕਭੂਰੀ । ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੀਆਂ, ਆਪਣੇ ਮੌਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪਾਂਦੀਆਂ ।

ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਭੁਲੂ ਭੁਲੂ ਪੈਂਦੀ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਮਨ ਤੇ ਛਾਏ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਵਹਿ ਗਏ, ਤੇ ਮਨ ਮੀਂਹ ਧੋਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਅਨੰਦਨਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਯੁਨੀ, ਨਗਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੇਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਖ਼ਾਸ ਪੁਜਾ ਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਤਾਲਾਂ.

ਸੰਖਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀ । ਪਹਾੜੀ ਦਾ ਹਰ ਪੰਥਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, 'ਨਾਇਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਉਦੈ ਹੋਇਆ ।' ਇਹ ਮੰਗਲਪੁਨੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ । ਮਹਿਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ, ਖੰਡ ਦੇ ਥੋਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉੱਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਤੇ ਲੱਦਕੇ ਹਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ।

ਜਨਮ ਦੇ ਸੁਭ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਪੂਜਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਾਲ ਨੂੰ ਸੌਨੇ ਦੀ ਜ਼ੰਜੀਰ ਵਾਲੇ ਰਤਨਾਂ — ਜੜੇ ਪੰਝੜੇ ਵਿੱਚ ਲਿਟਾਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਇਸਦਾ ਨਾਂ ਕੀ ਰਖਣੈ —

“ਸਾਡੇ ਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਸੌਨੇ ਦੇ ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਬਾਲ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਸਨ, ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਇਸਦਾ ਨਾਂ ਰਖਣਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਛੋਟਾ ਭਰਮੰਟਾਇਕ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਤੇ ਨਾਮਕਰਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹਨਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ “ਸੁਹਾਗਣੋ, ਇਸਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਉ, ਇਹ ਇਸ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਵੇਲ. ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹਲਦੀ ਸੰਪੂਰ ਵਾਂਗ ਵਧੇ — ਤੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਛਾ ਜਾਏ ।” ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਸਤੂਰੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸੁਗੰਧੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ।

ਜਦੋਂ, ਪੁੱਤਰ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੇ ਛਾਇਆ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਲਾਲ ਕਿਰਣ ਛਾ ਰਹੀ ਸੀ — ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਦੇ ਉੱਤਰ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਲਾ ਬੰਦਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ । ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬਦਲੀ ਦੀ ਗਰਜ ਵਾਂਗ । ਮੀਂਹ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਈ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਬਣਕੇ ਆਏ, ਪੂਨੇ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੇ ਦੋ ਵਕੀਲ — ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਏ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭੇਜੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਤੇ ਤੁਹਫੇ ।

ਭਰੀ ਹੋਈ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵਕੀਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਤੇ ਸਾਰਭੋਮਰਾਉ ਰਾਹੀਂ, ਪੇਸ਼ਵੇ ਦਾ ਲਿਆਂਦਾ ਪੱਤਰ ਤੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਦੁਰਗ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨਨਿਵਾਜ਼ੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ, ਪੱਤਰ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਪਤ-ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ।

ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕਠਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਦਸਿਆ — “ਪੱਤਰ ਬੜੇ ਸਨੇਹਪੂਰਵਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭਾਵ ਬੜਾ ਦਿਲਟੁੰਬਵਾਂ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੇਸ਼ਵੇ ਹੁਰੀਂ ਫਿਰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਪਿਛਲੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ — ਤੇ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਿਚਕਾਰ — ਸਾਡੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਾਂ ਤਾਂ

ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਕੇ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਹੜਪ ਲਿਆ। ਜ਼ਹਿਰ ਖੁਆਕੇ ਸਾਰਾ ਕੁੱਛ ਬਾਹਰ ਕਢਾ ਲੈਣ ਵਾਂਗ, ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਅਖੀਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਭਰਿਆ ਸਾਥ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬਿਦਨੂਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਬਚਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਐਤਕੀਂ ਵੀ ਉਹ ਬਚਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਹਸ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਇਸ ਲਈ ਐਤਕੀਂ ਡੁੱਬਦੀ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਨਮਰਤਾ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਐ। ਸੋ ਇਸਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਣੈ, ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਰਲਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ।”

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸਭਾ ਨੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋਕੇ ਸੁਣੀ “ਨਵਾਬ ਨੇੜੇ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਏ — ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੂਰੋਂ ਸੁਣਦੀ ਗਰਜ’ — ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਕੜਕ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਅਸਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਸਤ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸਦਾ ਪੱਖ ਲਈਏ — ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਿਪੁੰਣ ਵਡੇਰੇ ਸਾਨੂੰ ਰਾਹ ਸੁਝਾਉਣ।” ਖਾਮੋਸ਼ ਬੈਠੀ ਸਭਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਚੁੱਪ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਗਰਜ ਨੇ ਯਾਂ ਕੜਕ ਨੇ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਬਲ ਤੇ ਸਾਡੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗਿੱਧਾਂ ਨੇ, ਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਚਾਹੀਦੀ ਏ ਨਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਕੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹਿਲਾਕੇ ਹਿਲਾਕੇ ਰੁਖ ਦੇ ਕੱਚੇ ਪੱਕੇ ਫਲ, ਫੁਲ ਸਭਨੂੰ ਡੇਰਾ ਦੇਣਗੇ।” ਕੜਵਾਹਟ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਬਾਣ ਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ।

“ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਾਲ ਤੇ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਲੋਪ ਨਾਂ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ — ਐਵੇਂ ਬਗਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਝੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਗਾਹਲਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਸਾਡਾ ਹਾਲ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਸਾਹੜੀ ਪਾੜ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਗਰੀਬ ਬੋਰੀ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਐ।” ਗੁੱਸੇ, ਦੁਖ ਤੇ ਪੀੜ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਦੜਵਾਈ ਭਰਮਟਾਨਾਇਕ।

“ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਾਲ ਤੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਟੁੱਕ ਟੁੱਕ ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਗਿੱਧਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਯਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਨਗਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹੜਪ ਲਿਆ, ਉਵੇਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਲਈ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬਹਿਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੋਚੋ ਕਿ ਪੇਸ਼ਵੇ ਨੂੰ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ ਹੈ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸਭਦੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਜਾਂਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਲ ਮੋੜਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਰੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸੁਆਦ ਚੱਖਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਪੇਸ਼ਵੇ ਇਧਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਗਿੱਧ ਵਾਂਗ ਉੱਡਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਦੋ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ, ਬਿਦਨੂਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਪੇਸ਼ਵੇ ਬੜੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ।” ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੜਵਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਦੜਵਾਈ ਭਰਮਣੇ ਦੀ ਗੱਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ — ਭਾਵੇਂ ਮੂੰਹੋਂ ਉਹਨਾਂ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਭਾਵ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੂੰਹੋਂ ਉਹਨਾਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ — “ਸਭ ਕੁੱਛ ਜਾਣਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੱਸਣ ਕਿ ਅਗੋਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ?”

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੈ, ਉਹ ਸਭਾ ਨੂੰ ਦੱਸਣ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਸਾਡੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ।” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਜੇ ਅਸਲੀਅਤ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਫ ਸਾਫ ਦੱਸਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ! ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੱਖਪਾਤੀ ਨਹੀਂ। ਦੁਰਗ ਦਾ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬਿਦਨੂਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਹੋਰੀਂ ਹਾਰ ਗਏ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਬਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਯੁੱਧ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਪੱਖ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਬਣੇ, ਇਹ ਹੁਣ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਅਖੀਰ ਤਾਂਈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਖੀ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ। ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਸ਼ੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ — ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਤੱਦ ਫਿਰ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਾਡੀ ਦੋਸਤੀ ਮੰਗਣ ਆਏ ਪੇਸ਼ਵੇ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦੇਣੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ?” ਬਾਣ ਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਨੇ ਤੋਹਫੇ ਭੇਜੇ ਹਨ, ਉਸਤੋਂ ਦੁਗਣੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇਕੇ, ਇਹ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ‘ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗੇ। ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ ਹੈ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦਾ ਅੱਧਾ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਜਸੂਸ ਹਾਂ। ਨਾਇਕ ਨੇ ਸਾਫ ਨਾਂਹ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਪ੍ਰਭੂ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ, ਇਹ ਅਰਥ ਨਾਂ ਕੱਢਣ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਯਾਂ ਜਸੂਸ ਹਾਂ। ਪੇਸ਼ਵੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ

ਮਦਦ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੇ ਇਹ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਸਵਾਸ ਵੱਧ ਜਾਏਗਾ ਨਾਲੇ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਲਗਾਮ ਕੱਸ ਰਿਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ । ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਜੋ ਵੀ ਹੈ ਰਹਿਣ ਦਿਉ, ਨਵਾਬ ਸੋਚਦੈ, ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਆਪਣੇ ਤੇ ਵਿਸਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੇਸਵਿਆਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੋਗੇ, ਲਿਖਕੇ ਦਿਖਾਉ । ਬਾਕੀ ਦੀ ਗੱਲ ਅਗੋਂ ਸੋਚਾਂਗੇ ।” ਆਪੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ” ਨਰਸਪਈਆ ਦੇਣਾ ਹੀ ਬੋਲੇ । ਬਾਕੀਆ ਨੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਸਭਾ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁੱਕੀ ਸੀ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹੀ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ।

ਇਸੇ ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਤੇ ਸਭਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ।

ਬਿਦਨੂਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣੀ ਉਪਰੀ ਉਪਰੀ ਵਡਿਆਈ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮਨ ਪੇਸਵਿਆਂ ਵਲ ਝੁੱਕ ਗਿਆ ।

ਹੁਣ — ਪੇਸਵੇ ਆਪ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮਿਤਰਤਾ ਲਈ ਹੱਥ ਵਧਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਭਾ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਬੋਹੜੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ — ਪਰ ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੰਡੇ ਵਾਗ ਚੁੱਭ ਗਈ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਇਕਮੱਤ ਨਹੀਂ ਸਨ — ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਫੈਲ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰੇ ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਹੁੰਦਿਆ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਅਸੰਤੋਖਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਭਾ ਮੁਕਾਕੇ ਆਇਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ —

ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮਾ ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਲ ਗਿਆ — ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆ ਰਹੀ ਸੀ — ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ — ਅਰਾਮ ਲਈ ਉਹ ਥਾ ਠੀਕ ਨਾ ਜਾਪੀ — ਬੁਝੇ ਤੇ ਖਲੋਤੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਇਥੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾ ਨੂੰ ਨਾ ਦਸੀਂ । ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ, ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਦੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਦਾਸੀ ਨਾਂ ਦਿਸੀ । ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਸੀ । ਅੰਦਰੋਂ ਗਾਉਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ — ਉਸਦੀ ਦਾਸੀ ਗਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਬੰਗਾਰਵਾ ਝੁਲਾ ਝੁਲਦੀ ਗਾਣਾ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ —

ਦਾਸੀ ਕੱਲ੍ਹ ਬੱਸਵਾ ਦਾ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਬੰਗਾਰਵਾ ਬੜੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ

ਦਾਸੀ ਦਾ ਗਾਣਾ ਸੁਣਦੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਆਪ ਵੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਟ ਗੁਟਾ ਰਹੀ ਸੀ —

ਇਹ ਗਾਣਾ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਮੁੰਛਾਂ ਕੰਡੇ ਬਟਕੇ ਖਲੋ ਗਈਆਂ — ਹੱਥ ਚਾਬਕ ਫੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਏ — ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ — ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ ।

“ਅੰਮਾ” — ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ । ਉਸ ਅਵਾਜ਼ ਦਾ ਰੁੱਖਾਪਣ ਵੇਖਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ, ਝਟ ਸਿਰ ਉਤੇ ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਸਾਹਮਣੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਡੱਸਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੀ “ਕੀ ਹੋਇਐ ਪੁੱਤਰ ?”

“ਹੋਣਾ ਕੀ ਏ, ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਰੋਣ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਏ ।”

“ਹੋ ਸਕਦੈ, ਕੀ ਹੋਇਐ ?”

“ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੈ — ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਫੁੱਲ ਛੱਡਕੇ ਚਾਬਕ ਫੜ ਲੈਣ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ । ਜਰੀਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਵੀ ਤਵਰੀਕੇਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰ ਪਈ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਜਰਾ ਸਮਝਾ ਦੇਹ ।” ਏਨਾ ਕਹਿਕੇ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਤੁਰ ਪਿਆ — ਇਕੋ ਇਕ ਠੰਡ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ — ਕਫ਼ੂਰੀ ਵਲ ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਘੱਟ ਗਈ, ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਘੱਟ ਗਿਆ, ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਘੱਟ ਗਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਬਲੋ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੀ ਪਰਾਈ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਮਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਇਹ ਅੱਰਤਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ — ਪਰ ਉਸ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ।

ਭਰਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ — ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ — ਸੁਖ ਤੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਭਰਾ ਤੇ ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਪਾਏ —

ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ — ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ — ਉਸਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਕਫ਼ੂਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ।

‘ਮੇਰਾ ਰਾਣੀਵਾਸ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਖਲੋਤੇ’ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਸੋਚੇਗੀ, ਮੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੀ ਹੇਠੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ । ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕਣ ਜੇਗੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮਾਂ ਉਤਸਵਾਂਥ ਨਾਲ ਕੀਤੀ — ਉਹ ਉਸਦੀ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲੈਂਦੀ ਸੀ । ਪਰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ ਬੈਠੀ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਉਸਨੂੰ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿੰਦੀ ।

ਠੋਡੀ ਤੇ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਕੇ, ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ

ਕਰਦਾ ਗੀਤ ਜੋ ਦਾਸੀ ਗਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭੁਲਾਵੇ ?

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ — ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਧ ਨੇ ਕਾਮ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮਨ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਲੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ ਕਾਮ-ਕੋਧ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਭੜਕਦਾ ਉਹ ਕਡੂਰੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆਇਆ। ਕਡੂਰੀ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਡੂਰੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੋਹਣੀ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਨਾਗਵਾ ਨਾਇਕ, ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪਈ —

“ਇਹ ਕੰਟ ਦੇ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ--

ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨਾਗਵਾ — ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਛ ਸਮਝਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ — ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਇਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਿਸ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ?”

“ਅਜੇ ਇਸਦੀ ਘੁੰਗਰੂ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਮਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਏ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਅਜੀਬ ਸੁਆਲ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ, ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ ਕਡੂਰੀ ਬੋਲੀ।

“ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਹ, ਇਸਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦੇਵੇ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਨਾਗਵਾ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਕੇ—

“ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਸੌਣ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ”, ਖਿਚਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ।

ਕਡੂਰੀ ਹੱਕੀ ਬੱਕੀ ਹੋਈ ਵੇਖਦੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਅਗੇ ਕਦੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ — ਡਰਕੇ ਕਡੂਰੀ ਕੰਥ ਗਈ।

‘ਹੇ ਭਗਵਾਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ? ਇਹ ਸਭ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ, ਏਨਾ ਵੀ ਸੁਕਰ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ — ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ।’

ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਡੂਰੀ ਆਪਣੇ ਭਗਵਾਨ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਛੋਟੀ ਭੈਣ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਕਭੂਰੀ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਥਨਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ — ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ — ਮੇਰੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਚਿੰਕੜ ਨਾ ਉਛਾਲੇ । ਰੋਦੀ ਰੋਦੀ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ । ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਨਾਂ ਸੁਣੀ —

ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਮਾਦੰਮਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ — ਉਸਦੀ ਦੂਜੀ ਧੀ ਵੀ ਰਾਜੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ — ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਕੌਨੋਂ ਕੰਨੀ ਹੁੰਦੀ, ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ ਹੁੰਦੀ. ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਰੰਗ ਸਭ ਗੁਆਕੇ ਵਿਕਾਰ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਈ ।

“ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਨਾਇਕ ਦਾ ਵਹਿਸ਼ੀ ਪੁਣਾ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਨਵੀਂ ਔਰਤ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।”

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕੋਝਾ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਿੰਗਵਾ ਦੇ ਕੰਨੀ ਵੀ ਪਈ । ਅਜ ਕਲ ਮਨਦਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਭੂਤ ਚੰਮੜਿਆ ਹੋਵੇ — ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੋਂ ਡਰ ਗਈ । ਉਸ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ।

“ਤੈਨੂੰ ਵਹੁਟੀ ਮਿਲ ਗਈ ਏ ਤੂੰ ਭਰਾ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਣਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਤੇ । ਕਿਹਾ ਭਰਾ ਏਂ ਤੂੰ ?” ਉਸ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿਉਂ ਮਾਂ, ਮੈਂ ਭਰਾ ਦਾ ਕਿਹੜੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵੱਲੇ ਸਾਥ ਛਡਿਐ ?” ਭਰਾ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਅਨਗਹਿਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੜੀ ਵਾਂਗ ਵੱਜੀ । ਉਹ ਤਿਲਮਿਲਾ ਉਠਿਆ ।

“ਤੂੰ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਕੰਨ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ । ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਭਰਾ ਏ ਤੂੰ” — ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਂ ਇਹ ਦੱਸ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਕੀ ਏ, ਫਿਰ ਜੇ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਾ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਨਿਮੋਝੂਣੇ ਜਿਹੇ ਹੋਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਬਾਰੇ ਲੋਕੀ ਕੀ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ, ਸੁਣਿਆ ਈ ?”

“ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ?”

“ਰਾਜਾ ਸਾਹਨ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੈ ? ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਢੱਕਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦੇ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਰਨਹਾਰੀ ਹੋ ਗਈ । ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਹਿ, ਇਹ ਚਿੰਕੜ ਉਛਾਲਣ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡੇ ।” ਰੋਦੀ ਹੋਈ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਤੇਰਾ ਭਰਾ, ਤੇਰਾ ਭਰਾ, ਗੱਲ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਕਹਿਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੀ ਏਂ ਮਾਂ, ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਤਾਂ ਏ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ

ਦੇ । ਤੂੰ ਜੋ ਸੁਣਿਐ, ਉਹੋ ਮੈਂ ਸੁਣਿਐ — ਭਰਾ ਅਗੇ ਇਹੋ ਇਹੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ, ਅੰਮਾਂ ?”

“ਤੂੰ ਮਰਦ ਹੋਕੇ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਡਰਨੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਔਰਤ ਹੋਕੇ ਕਿਵੇਂ ਆਖਾਂ ? ਉਹ ਵੀ ਵਿਡੋ ਜੰਮੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ — ਰਾਜਾ ਬਣਕੇ ਜੋ ਕੀਰਤੀ ਕਮਾਈ ਦੇ, ਉਸਨੂੰ ਜਨਾਨੀਆਂ ਪਿੰਡੇ ਨਾਂ ਗੁਆਏ — ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਲਾ ਦੇਈਂ — ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਦੇ — ਜਿਵੇਂ ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਰਾਜ ਕਰ ਰਿਹੈ। ਉਵੇਂ ਉਸੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਰਾਣੀਵਾਸ ਤੇ ਕਾਬੂ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਗੋਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਧੇਰੇ ਚੁਕੰਨੀ ਰਹਾਂਗੀ । ਤੂੰ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਹਿ — ਤੇ ਆਪਣਾ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਰਿਣ ਉਤਾਰ” — ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ । ਜੋ ਲੋਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਸੱਚ ਸੀ ? ਉਸ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਕਛੂਰੀ ਦੀ ਭੇਟ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਿੰਨਾ ਕੋਝਾ ਤੇ ਡਰਾਉਣਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਗਈ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜੀਭ ਕਤਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।

ਪਰ ਮਾਂ, ਨੇ ਰੋ ਰੋਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਚਾਰ ਛੇ ਦਿਨ ਉਹ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

“ਭਰਾ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਪੁੱਛਣੀਏ ?”

“ਦਸ ਪਰਸੂਰਾਮ, ਕਿਹੜੀ ਐਸੀ ਗੱਲ ਦੇ, ਜਿਹੜੀ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਢੰਗ ਦਾ ਤਪਾਕ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਉਦਾਸ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਧਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ — ਨਜ਼ਰਾਂ ਵੀ ਉਦਾਸ ਭਰਾ ਇਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਮੂੰਹੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕੱਢੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਛੇ ? ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ।

“ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾਂ, ਭਰਾ ਬੁਰਾ ਨਾਂ ਮਨਾਈਂ — ਅਜ ਕਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਸੁਣਕੇ ਕੰਨ ਪੱਕ ਗਏ ਨੇ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬੁਰਾ ਮਨਾਉਂਦਾ — ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹੋ ਸਕਦੈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗਦੀਆਂ — ਇਸੇ ਲਈ ਝਾਂ ਮੈਂ ਤੇਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਬਣਾਕੇ ਰਖਿਐ — ਦੱਸ ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ?”

“ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਦੇ”

“ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ, ਰਾਜ ਬਾਰੇ”, ਝੱਟ ਹੀ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ

ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਪਰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਿਹੜੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਕੋਲ ਲਾਉਣ ।

“ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ? ਕਿਸਨੇ ਕਿਸਨੂੰ ਲਾਈ ਹੈ ?”

“ਰਾਜ ਦੇ ਆਮ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕ — ਅੰਮਾ ਨੇ ਸੁਣੀ, ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀ ਏ ?”

ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਆਖੇ ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ — “ਦਇਆ ਅੰਮਾਂ ਦੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਏ ।”

“ਉਥੇ ਵੱਡੀ, ਛੋਟੀ ਭੈਣ, ਦੀ ਗੱਲ — ਇਸਨੂੰ ਰਾਜ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ।”

“ਸਿਰਫ਼ ਏਨੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਨਾਂ ਆਉਂਦਾ — ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ।

“ਜੀ ਮਤਲਬ, ਲੋਕੀ ਕੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਨੇ, ਕਿ ਮੈਂ ਭੂਤਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਦਿਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ।” ਫਿਕੀ ਜਿਹੀ ਹਾਸੀ ਹਸਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ —

“ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਗਈਆਂ ਯਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਚੁਗਲ ਖੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀੜੇ ਪਈਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਨੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਟਪਕੇ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਤਾਕ ਲਾਈ ਬੈਠੀਆਂ ਨੇ । ਰਾਜਾ ਅਵਾਰਾ ਸਾਹਨ ਵਾਂਗੂ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦੈ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ —”

“ਇਜ਼ਤਦਾਰ ਅੰਰਤਾਂ, ਜੁਆਨ ਕੁੜੀਆਂ ਜੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਸੰਣ-ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਡਰ ਫੈਲ ਗਿਆ ਹੈ । ਅੰਮਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਘਬਰਾ ਗਈ ।”

“ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਅੰਮਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਆ ਗਿਆ ?”

“ਸਾਡਾ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਕਈ ਮੁਖ ਨਹੀਂ ਭਰਾ, ਵਡਿਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਏ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਭਰਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦੈ ।”

“ਜਿਹੜੀ ਗਲਤੀ ਮੈਂ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਡਰਾਂ ? ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਲੱਭਣ ਲਈ ਫਿਰਦਿਆਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਿਐ, ਪਰਸੂਰਾਮ ?”

“ਨਹੀਂ ਭਰਾ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਵਾ ਨੂੰ ਦੱਸ ।”

“ਅੰਮਾਂ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਏ ।”

“ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਪੜਦੇ ਕਰ ਲਵਾਂ, ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਿਖਕੇ ਲਾ ਲਵਾਂ ‘ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੀਲਵੰਤ ਅੰਰਤ ਨੂੰ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਵੱਡਾ ਭਰਾ

ਸੱਚ ਕਹੇ ਤੱਦ ਵੀ ਤੇ ਝੂਠ ਕਹੇ ਤੱਦ ਵੀ ਤੂੰ ਮੰਨ ਲਵੇਂਗਾ । ਪਰ ਮੈਂ ਅੰਮਾ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਕੇ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਚਾਲ ਚਲਣ ਵਿਗੜਿਆ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਾਂ — ਏਨਾ ਸੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਤਕੜਾ ਜੁਆਨ ਵੇਖਣਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਰਦੈ ਇਹ ਸਾਡੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਰੂਪਵਤੀ ਇਸਤਰੀ ਵੇਖਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਹਿੰਦੈ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਗਾਠੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ — ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾਂ ਸੱਚ ਹੈ — ਇਸ ਜੀਭ ਨੇ, ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਮਨ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗਕੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੇਜ ਲਈ ਬੁਲਾਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ । ਸੂਰਜ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁਆਹ ਏ । ਪਰ ਜੇ ਲੋਕ ਤੁਹਮਤਾਂ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਨਾਂ — ਤੁਹਮਤਾਂ ਲਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਲੱਭ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨੇ । ਜੇ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਵੇਖਿਐ, ਜੇ ਨਾਂ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾ ਹੰਕਾਰ ਏ, ਸਾਡੇ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਤਕ ਨਹੀਂ । ਸੇ ਤੁਹਮਤਾਂ ਲਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਤੋਂ ਬੰਦਾ ਡਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਜੀਣਾ ਹਰਾਮ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ ਇਹਨਾਂ ਤੁਹਮਤਾਂ ਤੋਂ — ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹਾਂ — ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ, ਨਾ ਅੰਮਾ ਨੂੰ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਣ ਦੀ ਤੇ ਨਾਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਏ । ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਤੁਹਮਤਾਂ ਲਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ । ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਕੇ ਉਹ ਚੁਪ ਕਰ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਸ਼ਾਂਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ “ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਰਸੂਰਾਮ — ਦੋ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹਾਲ ਤੇ ਰਹਿਣ ਦੇਹ । ਫਿਰ ਸਭ ਕੁਛ ਆਪੇ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।”

“ਠੀਕ ਏ ਭਰਾ, ਜੋ ਅੰਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਤੇ । ਉਹ ਦਿਨ ਛੇਤੀ ਆਵੇ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ।” ਮੰਨਤ ਮੰਨਣ ਵਾਂਗ ਕਹਿਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਹ ਦਿਨ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਦਿਨ — ਛੇਤੀ ਆਵੇ, ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਆਵੇ — ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛੇਤੀ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਣ — ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਿੰਗਵਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਇਹੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

“ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛੇਤੀ ਖੁਲ੍ਹਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ । ਵੇਖੀਏ ਦੇਵੀ ਮਾਂ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ।” ਉਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਚੁੰਡੀਕਦੀ ਬੋਲੀ ।

13

ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਆ ਗਿਆ।

ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ — ਬੜੇ ਅਣਚਿੱਤਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ, 'ਯੁਗਾਦੀ' ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੇ ਗੁੜ ਤੇ ਨਿੰਮ ਖਾਣ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਬਾਦ ਆਉਣ ਵਾਲੇ 'ਏਕਨਾਥਈਸਵਰ ਸਿਡੀ' ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਅਗਲੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਰਗੰਮਾ ਡਿਪੁਰਗੱਟਮਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਉਤਸਵ ਲਈ ਸਾਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਸਹਿਰ, ਮੰਦਿਰ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੇ ਗੋਪੁਰ, ਲਾਵਾਂ ਤੇ ਬਹਿਣ ਵਾਲੀ ਦੁਲਹਨ ਵਾਂਗ ਸਜੇ ਪਏ ਸਨ, ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਨਿਕਲੇ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਬੂਹਿਆਂ ਤੇ ਬੰਨੇ ਬੰਦਨਵਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੇ ਸਨ — ਸਾਲ ਦੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਉਤਸਵ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮੀ ਸੀ — ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ ਉਹ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ — ਦੁਰਗ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਦਾ ਰਾਜ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਿਉਹਾਰ ਲਈ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਤੇ ਕੁੰਛ ਹੋਰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ। 'ਤਾਰਾਮੰਡਲ' ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਹੇਠਲੇ ਦੁਰਗ ਵਲ ਜਾਣ ਲਈ 'ਅੱਜੀ ਦੁਆਰ' ਵਲ ਚਲ ਪਏ।

'ਅੱਜੀ ਦੁਆਰ' ਤੋਂ ਦੱਸ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ 'ਬੀਡਿਨ ਦੁਆਰ', ਉਸਤੋਂ ਥਲੇ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਸਾਨੰਦਸਵਾਮੀ ਗਣਪਤੀ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਹੈ। ਉਸ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਕੇ ਬਣਾਏ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ, ਚਟਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਲਵਾਰ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਘਰ, ਮੰਦਿਰ ਤੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਮਲੱਸ਼ਾਲਾ ਸੀ। ਮਲੱਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦਾ ਥੜਾ ਸੀ।

ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਥਲੇ ਉਤਰਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਣਪਤੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਕੇ ਜਾਣ ਦੇ ਨਿਤ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲ ਆਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਘੋੜਾ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਫੜਾਕੇ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਸਜੇ ਸੰਵਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਮੰਦਰ ਦੇ ਕਲਸ਼, ਝੰਡੇ ਦੀ ਬੁਰਜੀ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਉਸਦੀਆਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕੋਲ ਦੀ ਚਟਾਨ ਤੇ, ਸਿਰ ਧੋਕੇ ਵਾਲ ਸੁਕਾਉਂਦੀ ਬੈਠੀ ਇਕ ਯੁਵਤੀ ਤੇ ਪਈਆ। ਲੰਮੀ ਕਾਲੀ ਖਿਲ੍ਹਰੀ ਕੇਸ਼ਰਾਸ਼ੀ, ਮੋਰ ਦੇ ਖਿਲਰੇ ਪੰਖਾਂ ਵਾਂਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲ ਗਏ, ਅਨਜਾਣਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਉਪਰਲਾ ਕਪੜਾ ਥਲੇ ਖਿਸਕ ਗਿਆ, ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਤਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਘਬਰਾਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੀ — ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਅਲਸਾਈ ਕੁੜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਟੂਟਾ ਕਰ ਗਈ — ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ —

“ਓ ਕਿਰੀ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ !” ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਬੋਲ ਦੇਣੀ ਕੁ ਉੱਚੀ ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਕੋਲ ਖਲੋਤਿਆਂ ਨੇ ਸੁਣ ਲਿਆ — ਇਹ ਬੋਲ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਵੀ ਪੈ ਗਏ — ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਭਿਣਕ ਪੈਣ ਤੇ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਉਸ ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਈ —

ਉਸਦਾ ਦੌੜਨਾਂ, ਚਟਾਨ ਤੋਂ ਕੁਦਨਾਂ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਈਆਂ, ਉਚਾਈਆਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਗਏ । ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਮਨ ਮੋਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਉਹ ਯੁਵਤੀ — ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ “ਉਹ ਕੌਣ ਦੇ ?”

“ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਕੰਪੜੀਆ ਦਾ ਘਰ ਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੋਵੇਗੀ ।”

“ਅੱਛਾ, ਉਸਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਨੇ, ਹੱਥ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦਾ ਰੂਪ ਆ ਖਲੋਤਾ ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਯਾਦ — ਬੱਸ — ਫਿਰ ਉਹ ਸਭ ਭੁੱਲ ਗਿਆ । ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਰ ਦੀ ਲੱਛਮੀ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਸੋਚਾਂ ? ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਇਹ ਸਭ ਭੁੱਲ ਗਿਆ — ਪਰ ਵਿਧੀ ਨਾਂ ਭੁੱਲੀ — ਉਸਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਾਦ, ਇਕ ਦਿਨ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਿਸੇ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਸੀ — ਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ — ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ

“ਭਰਾ -- ਤੇਰੀਆਂ ਅਵਾਰਾ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਬਲੀ ਲੈ ਹੀ ਲਈ —”

“ਕੀ ਕਿਹਾ ਈ ?” ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਹੋਵੇ ।” ਉਸਦੀ ਸੱਟ ਨਾਲ ਡਿੱਗਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ —

“ਹਾਂ ਭਰਾ, ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਕੋਤਵਾਲ ਕੰਪੜਈਆ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈ ਲਈ ।” ਕਈ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰਲੇ ਮਿਲੇ ਅਸਰ ਬੱਲੇ ਛਟਪਟਾਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤਲਵਾਰ ਕੰਪੜਈਏ ਦੀ ਕੁੜੀ — ਕੌਣ — ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ? ਤੂੰ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹੈ, ਪਰਸੂਰਾਮ ?— ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਵੀ ਗਿਆਂ ਭਰਾ ?” ਕੜਵਾਹਟ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਪਰਸੂਰਾਮ ।

“ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਗੱਲ ਕਰ ਪਰਸੂਰਾਮ — ਕੌਣ ਕੁੜੀ ? ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ? ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਨਾਂ ਪਾ — ਜੇ ਗੱਲ ਦੇ ਸਾਫ ਸਾਫ ਦੱਸ ।”

“ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਭਰਾ, ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੀ ਤਾਂ ਹੋਏ ਨੇਂ —”

“ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀ ਹੋਇਐ ?”

“ਅਸੀਂ ਉਤਸਵ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆ ਵੇਖਣ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਗਟਪਤੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ, ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਬੈਠੀ ਵਾਲ ਸੁਕਾਉਂਦੀ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਹਿਰਨੀ ਵਾਂਗ ਭੱਜ ਗਈ ਸੀ —”

“ਆਹੋ — ਆਹੋ — ਉਹ —” ਭੁੱਲ ਗਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਹਾਂ, ਹੁਣ ਉਹ ਕੁੜੀ ਹੋ ਗਈ ਏ — ਇਹ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ”

“ਅਰਥਾਤ ?”

“ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ, ਤੇਰੀ ਬੇਲਗਾਮ ਜ਼ਬਾਨ, ਉਸ ਕੁੜੀ ਲਈ ਮੰਤ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਤੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਡਰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ — ਹੁਣ ਤਾਂ ਯਕੀਨ ਆ ਜਾਏਗਾ — ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਖੀ ਲੱਗੀ ਉਹ ਕੁੜੀ ਇੱਲਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ।

“ਕੀ ਹੋਇਆ ਪਰਸੂਰਾਮ — ਕਿਸ ਨੇ ਉਸ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ? ਦਸ ਉਸਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖਲਿਆਂ ਖਲੋਤਿਆਂ ਚੀਰਕੇ ਰਖ ਦਿਆਂਗਾ ਤੇ ਮਾਸ ਕੁਤਿਆਂ ਲੁੰਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਕੌਧ ਵਿੱਚ ਭੜਕਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤੇਰੀ ਜੀਭ ਨੇ, ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ — ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਤੇਰੀ ਜੀਭ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ — ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪੁਛਿਆ ਸੀ “ਇਹ ਕਿਸਦੀ ਧੀ ਏ ?” ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਤਲਵਾਰ ਕੰਪੜਈਏ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ, ਮੰਦਿਰ ਜਾਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਭੈਰਵ ਅਗੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ।

ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਬਚਾ ਲਈ ।”

“ਨੀਚ-ਚੰਡਾਲ-ਘਾਤਕ-ਖੂਨੀ ਕੁੱਤੇ ।”

“ਕਿਸਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹੈ, ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਯਾਂ ਕਸਤੂਰੀ ਤਿਲਕ ਵਰਗੀ ਧੀ ਨੂੰ ਗੁਆ ਬਹਿਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਯਾਂ ਰੋਏ ਭੈਣਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ — ਇਹ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢ ਰਿਹੈ ? ਭਰਾ ਜੇ ਗਾਹਲਾਂ ਕਢਣੀਆਂ ਨੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ, ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ — ਨਫ਼ਰਤ ਕਰ, ਗਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੀ ਆਪਣੀ ਨੀਅਤ ਨੂੰ —”

ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਕੇ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ

ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਜਿੰਨਾ ਭੂਤ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਕੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

“ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਜਾਹ, ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ, ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਹ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨੀਚਾ” — ਗਰਜਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਪ੍ਰਲਯ ਜਵਾਲਾ, ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਫੁਟਦੀ ਅੱਗ, ਕੜਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੁੱਛ ਵੀ ਸਹਿਣ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

“ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਇਹ ਕੀ ਕਲੰਕ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਈ ?” ਉਸ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮਾਰ ਮਾਰਕੇ ਖੂਨ ਵੱਗਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬੇਹਾਲ ਹੋਕੇ ਉਥੇ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ — ਧੋਬੀ ਦੇ ਭਿਉਂਕੇ ਰਖੇ ਕਪੜੇ ਵਾਂਗ, ਚਾਰੋ ਪਾਸਿਉਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਈ ਇਕ ਚਟਾਨ ਵਾਂਗ — ਆਪਣਾ ਬਾਲ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਬਾਘਨੀਂ ਵਾਂਗ — ਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ, ਨਾਂ ਖਾਣਾ ਨਾਂ ਪੀਣਾ, ਕੋਈ ਨੇੜੇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਲ ਇੰਜ ਵੇਖਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਚਿਆਂ ਖਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਸੁਆਹ ਵਰਗਾ ਮੂੰਹ, ਕਹਿਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਸੁੱਕਕੇ, ਪਾਤਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਲੱਗੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅੰਦਰ ਧਸੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਦੁਖ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਛਾਪ-ਨਸਾਂ ਤਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਭਾਵਉਦਵੇਗ ਨਾਲ ਕੰਬਦੀਆਂ ਹਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ, ਟੁੱਕ ਟੁੱਕਕੇ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਕੀਤੇ ਬੁਲ੍ਹ — ਹੰਝੂਆਂ ਦੀਆਂ ਘਰਾਲ ਨਾਲ ਮੈਲਾ ਹੋਇਆ ਮੂੰਹ ।

ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਉਥੇ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ — ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਿਗਲ ਜਾਏਗੀ ।

ਪਹਾੜੀ ਵਰਗਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੁਖ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਦਾ ਢੇਰ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ — ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨਿੰਗੁਵਾ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹੋਈ, ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅਵਾਜ਼ ਹੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਨਿਕਲੀ ।

ਕੜੂਰੀ ਮਿਲਣ ਗਈ ਪਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਉਹ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ — ਰੋਦੀ ਰੋਦੀ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਦਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਉਠ ਖਲੋਤਾ, ਬਾਹਰ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਰਾਜਤਿਲਕ ਵੇਲੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ ਸੀ ਉਹ ਲੈਕੇ ਆ ਨਾਲੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ ਵਾਲਾ ਤਾਜ ਲਿਆ, ਦੇਰ ਲਾਈ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਉਡਾ ਦਿਆਂਗਾ !”

ਨੌਕਰ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਭੱਜਾ ਗਿਆ, ਨਾਇਕ ਦੇ ਵਸਤਰ ਤਾਜ ਅਤੇ ਜ਼ੇਵਰਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਚੈਰਾਨ ਝੰਝ ਗਿਆ । ਰਾਜੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਭੰਡਾਰੀ ਨੂੰ

ਬੁਲਾਕੇ ਜੰਦਰੇ ਤੋਂ ਮੋਹਰ ਤੋੜੀ, ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਸਭ ਸਮਾਨ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਥਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਖਿਆ ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਪੁਆਉਣ ਤੇ ਜੇਵਰ ਪਹਿਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਰਾਜੇ ਵਲ ਦੌੜਿਆ ।

ਇਹ ਵਚਿੱਤਰ ਖਬਰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਫੈਲਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਈ । ਪੁੱਤਰ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਡਰ ਗਈ । ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਆਪ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲੀ ਗਈ । ਉਥੇ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ।

ਨੌਕਰ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਸ ਵੇਸ਼ਭੂਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਤੋਲ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਦੀਵੇ ਦੀ ਬੱਤੀ ਵਾਂਗ ਲੱਟ ਲੱਟ ਬਲਦਾ ਦਿਸਿਆ । ਅਜ ਛਾਂਗੇ ਹੋਏ ਰੁਖ ਤੇ ਉਧਾਰ ਲਿਆਕੇ ਲਾਏ ਪੱਤੇ ਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਸਜਾਵਟ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਭ ਰਹੀ ਸੀ । ਨਿੰਜਾਵਾ ਤੋਂ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਨਾਂ ਗਿਆ । ਰੋਂਦੀ ਰੋਂਦੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ “ਮਦਕਰੀ ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹੈ ? “ਮਾਂ ਤੂੰ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਆਈ ਏਂ ? ਇਥੋਂ ਜਾਹ — ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣਾ ਪਾਪ ਧੋ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਮੇਰਾ ਇਹ ਮੂੰਹ ਨਾ ਵੇਖ — ਮੈਂ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੂੰਹ ਵਖਾਉਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ” ਭਾਵਨਾ ਰਹਿਤ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਦੱਸ ਤੂੰ ਚਲਿਆ ਕਿੱਥੇ ਏਂ ?”

“ਜੀਣ ਦੀ ਆਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕੁੜੀ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਮੈਂ, ਉਸ ਥਾਂ ਜਿਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੁੜ ਜੀਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?”

“ਕੀ ਮਤਲਬ ?”

“ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੁੱਛ ਨਾ ਪੁੱਛ ਅੰਮਾ, ਜੇ ਜੀਂਦਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦਸਾਂਗਾ ।”

“ਕਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹੈ, ਕਿਹਾ ਵੇਸ਼ ਧਾਰਣ ਕੀਤੇ ?”

“ਇਸ ਵੇਸ਼ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਖਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਅੰਮਾ. ਤੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰ । ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਜਦੋਂ ਤਾਂਈ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਅਖਵਾਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਨਾਂ ਆ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਕੇ ਕਹਿਣਾ — ਇਥੋਂ ਚਲੀ ਜਾਹ ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਵੀ ਉਥੇ ਆ ਗਿਆ । ਭਰਾ ਦੇ ਵਚਿੱਤਰ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ “ਅੱਵਾ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੈ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਇੰਜ ਤੜਫਾ ਰਿਹੈ ?” ਹੋ ਰੋਕੇ ਬੇਹਾਲ ਹੋਈ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਭਰਾ ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹੋਂ ?”

“ਮੈਂ ਜੋ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਕਰਕੇ ਆਕੇ ਦਸਾਂਗਾ, ਉਦੋਂ ਤਾਂਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੇ ।”

“ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਭਰਾ, ਵੀ ਨਾ ਪੁੱਛਾਂ ?”

“ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਰਾ ਆਂ, ਨਾਂ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ, ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਹਤਿਆਰਾਂ ਹਾਂ — ਸਮਝ ਆਈ — ਹੁਣ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਜਾਹ ।” ਅੱਟਲ ਫੈਸਲੇ ਭਰੀ ਰੁਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਉਸਦੀ ਸਜਾਵਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ।

“ਕਿਥੇ ਜਾ ਰਿਹੋਂ, ਜੇ ਤੂੰ ਦੱਸ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਏਂਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਲਾਸ਼ ਤੋਂ ਲੰਘਕੇ ਜਾਏਂਗਾ ।” ਨਿਗਵਾ ਉਸਦੇ ਅਗੇ ਲੰਮੀ ਪੈ ਗਈ । ਲੰਮੀ ਪਈ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹ ਹੀ ਘੁਟਿਆ ਗਿਆ — “ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆ ਅੱਵਾ — ਠੀਕ ਏ, ਉਠ, ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕੀ ਭੁੱਲ ਏ, ਇਹ ਸੁਣ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੂੰ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਵੀਂ ।” ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮਰ ਚੁਕੀਆਂ ਹੋਣ, ਅਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ । ਸਾਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ । ਉਸਦੀਆਂ ਬਲਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਕੇ ਸਾਰੇ ਨੌਕਰ ਖਿਸਕ ਗਏ ।

“ਉਥੇ ਬਹਿ ਜਾਹ ਅੰਮਾਂ, ਤੂੰ ਕੀ ਸੋਚਨੀਏਂ, ਮੈਂ ਮਸਾਟਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲਿਆ, ਡਰ ਨਾਂ, ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਬਨਣ ਚਲਿਆ ।”

ਮਾਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਠ ਬੈਠੀ — “ਇਹ ਗੱਲ ਤੂੰ ਰਹਿਣ ਦੇਹ ਏਨਾਂ ਦੱਸ ਹੁਣ ਕਿਥੇ ਚਲਿਆਂ ?”

“ਤਲਵਾਰ ਕੰਪੜਦੀਆ ਦੇ ਘਰ ।”

“ਕਿਉਂ ?” ਨਿਗਵਾ ਤੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਕਠਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦੀ ਆਕੜ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਜੀਭ, ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਤੜਕ ਭੜਕ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਹਤਿਆ ਕੀਤੀ ਉਸ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਇਸ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਗੇ, ਕੀ ਪ੍ਰਸਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਗੇ — ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਜਾ ਰਿਹਾਂ ।” ਭਾਵਰਹਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਹ ਇਸ ਭਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਸਭ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿਗਵਾ ਤੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਅੱਗ ਭੜਕ ਰਹੀ ਸੀ । ਗੱਲ ਕੀ ਸੀ, ਸਮਝ ਆ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਿਗਵਾ ਬਲੀ — “ਗਲਤੀ ਲਈ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਪਰ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਕਪੜੇ — ਇਹ ਸ਼ਾਨ ਕਿਉਂ ?”

“ਇਹ ਸਭ ਮੇਰੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨਗੇ — ਮੈਂ ਲਾਖ ਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਵਾਂਗ ਬਲ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਪੜੇ ਪਾਕੇ, ਖਿਮਾ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਕੇ, ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਕੇ

ਆਵਾਂਗਾ । ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਸਭ ਨਾ ਕਰ ਲਵਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ”, ਅਚਾਨਕ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕ ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਚਕਿਤ ਰਹਿ ਗਏ । ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ, ਇਥੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਸਨੇ ਕਿਹੈ ?” ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਕੇ ਆਣ ਖਲੋਤੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਘੂਰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਉਚੇਚੇ ਸੱਦੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਾ ਤੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ । ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਜੋ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ।” ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਝਿਜਕ ਦੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

“ਇਸ ਵਿਸ਼ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਹੀ ਜਾਉ, ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ । ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਂ ਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਖਲ ਨਾ ਦਿੰਦਾ, ਦੂਰ ਹੋਕੇ ਖਲੋਤਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਪਰ ਮਾਮਲਾ ਇਹ ਨਹੀਂ — ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ — ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਯਾਂ ਵਰਤਨ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੀ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵਪ੍ਰਤੀ ਅਟਗਹਿਲੀ ਹੋਵੇਗੀ” — ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਗੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਰੋਕਕੇ, ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰਖੀ ।

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ ਏ । ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਿਚਰ ਰਿਹੈ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਬਕਾਉ ਨਾਂ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ । ਨਾਇਕ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਤੇ ਕਾਮ ਦਾ ਕਲੰਕ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਸੱਚਕੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਪਰਾਧ ਧੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਨਿਰਾਪਰਾਧੀ ਹੋ, — ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੀਭ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਪਰਾਧੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦੁਖ ਉਪਜਣਾ ਸਹਿਜ ਹੀ ਸੀ — ਸੋਚਿਆ ਇਹ ਦੁਖ ਆਪੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ । ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਕੇ, ਤੁਹਾਡਾ ਇਕ ਘੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਕੇ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਦੁਖ ਹੱਦੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ — ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਮੈਂ ਇਥੇ ਦਖਲ ਦੇਣ ਆਇਆ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਦਖਲ ਦੇਕੇ ਬੜਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤੈ, ਮੈਂ ਅਗੋਂ ਦੀ ਕਰਨੇ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ

ਹੁਕਮ ਦੇਣਗੇ।” ਤਿਖੀ ਕਟਾਰ ਵਰਗੀ ਵਿਅੰਗਮਈ ਅਵਾਜ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ ।

“ਤੁਹਾਡਾ ਦੁਖ, ਗੁੱਸਾ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਵਿਚਲਾ ਵਿਅੰਗ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਸਮਝ ਆ ਰਿਹੇ — ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ।”

“ਅੱਛਾ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨੈਂ ?”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਛ ਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਅਨਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਏ ਅਨਿਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਉ। ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭੁੱਲ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ — ਪਰਜਾ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਣਾ, ਰਾਜੇ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਹੈ।”

“ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ ਤੇ ਪਰਜਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ।”

ਇਹ ਇਕ ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਾਂ ਸਮਝੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨਾਲ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿਉ।”

“ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਯਾਂ ਅਨਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹਤਿਆ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਜੀਭ ਕਾਰਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ — ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਜੀਭ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਨਾਂ ਵਾਪਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਪਰਾਧੀ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਛਟਪਟਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਜੋ ਗੱਲ ਕਰੋਗੇ, ਉਹੀ ਸੱਚ ਮੰਨੀ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।”

“ਕਿਉਂ ?”

ਧਰਮ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਕੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗਕੇ ਆਖੋ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿਟਵਾ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਅਖਵਾਂਦੇ ਫਿਰੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਪਰਾਧੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਜਿਹੜੀ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰੋਗੇ ਉਹੀ, ਸੱਚ ਮੰਨੀ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।

“ਕਿਉਂ ?”

“ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਪੜਦਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ: ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।”

ਡਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਘਬਰਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਛਤਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਹ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ —

“ਇਹ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਮੇਰਾ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣਾ ਗਲਤ ਹੈ।”

“ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝੂਠ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੌ ਵਾਰੀ ਕਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਕਿ ਗੱਲ ਗਲਤ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਦੀ ਪਦਵੀ ਕੋਈ ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਾਟਕ

ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ ਦਾ ਵੇਸ਼ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਰਾਜਪਦਵੀ ਨਹੀਂ — ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ । ਇਹ ਵਸਤਰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀ ਕੰਪੜਈਆ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਜਾਕੇ ਡਿੱਗੋ, ਲੋਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਸਗੋ ਪਿੱਛੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਹੱਸਣਗੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਗੱਲਬਾਤ, ਵਿਹਾਰ ਹਾਸੇ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ ! ਤੁਸੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ।”

“ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਕੀ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ? ਰਾਜਾ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ? ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣਾ, ਕੀ ਗਲਤੀ ਹੈ ?”

“ਤੁਸੀ ਮਨੁੱਖ ਹੋ, ਪਰ ਰਾਜਾ ਵੀ ਹੋ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਦੁਖ, ਖਿਆਲ .ਯਾਚਨਾ ਸਭ ਕੁੱਛ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਤੁਸੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਜਾਏ । ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਹਾਂ — ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡੋ । ਤੁਹਾਡਾ ਦੁਖ ਤੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਦੁਖ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕਰਤਵੱ ਨਿਭਾਵਾਂਗਾ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ — ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਤੁਸੀ ਜਾਉਗੇ ?”

“ਤੁਸੀ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂਗਾ” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਕੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤੇ, ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਹੋਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ।”

“ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਤੁਸੀ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੋ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਦੁਖ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਕਲੰਕ ਵੀ ਨਾਂ ਲੱਗੇ ।”

“ਤੁਸੀ ਹੀ ਦਸ ਰਹੇ ਹੋ, ਤੁਸੀ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਦਸੋ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?”

“ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਨਾਂ ਸਮਝੀ ਤੇ ਵਿਵੇਕਹੀਨਤਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁੱਛ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ ।”

“ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ, ਮੈਂ ਕੁੱਛ ਵੀ ਕਰ ਲਵਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਰਾਜੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਜਾਕੇ ਕਹਿਣ ਨਾਲ, ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੇਗੀ ?”

“ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ — ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਠੰਡੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ — ਤੇ ਤੁਸੀ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰੋਂ ਤਾਜ ਲਾਹਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਰਖ ਦਿਉ ਤੱਦ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗੀ । ਸਿਰਫ਼ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਅੱਗੇ ਹੀ ਲੋਕੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ

ਗੱਲਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਕੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਕੇ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਾਜਪਦਵੀ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਕਲੰਕ ਨਾਂ ਲਾਉ। ਜੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ, ਉਹ ਵੀ ਰਾਜਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੇ ਹਨ ਦਸੋ ਅੰਮਾ, ਮੈਂ ਜੋ ਕਿਹੇ ਠੀਕ ਹੈ ਯਾਂ ਗਲਤ ?

ਨਿੰਗਵਾ ਹੁਣ ਤਾਂਦੀ ਚੁਪਚਾਪ ਬੈਠੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਜਾਪੀ।

“ਵੱਡੇ ਜੋ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ ਉਹ ਠੀਕ ਏ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਪਰਜਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਵੀ ਸੁਣੀ ਹੈ — ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਾਂ ਜਾਉ — ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਉ। ਮੈਂ ਇਕ ਅੰਰਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਦਰਾ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਕੇ ਆਵਾਂਗੀ।”

“ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਪਿਛੋ, ਦੋ ਦਿਨ ਛੱਡਕੇ ਕੰਪੜਈਆ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਦਿਆ ਜੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਉ। ਅਜਿਹੇ ਦੁਖ ਦੀ ਘੜੀ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ।”

“ਅੱਵਾ ਤੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਮਾਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਰਾਜਮਾਤਾ ਬਣਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੀ, ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਅੰਰਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਾਂ ਰੋਕ।” ਕੁਕਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ — ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਠੀਕ ਏ, ਮਾਂ ਤੂੰ ਹੀ ਜਾਹ — ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਆ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹੱਠ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਂ ਬਣਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਐਨਾ ਕੁੱਛ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸ ਜਾਉ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾ ਹੈ ?” ਬੇਬਸ ਹੋਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ। ਇਸ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦੁਖ ਦਾ ਉਦਵੇਗ ਕੁੱਛ ਘੱਟ ਗਿਆ।

“ਪੁੱਤਰ, ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਆ ਗਏ ਇਸ ਦੁਖ ਲਈ ਤੂੰ ਰੋਦਾ ਰਿਹਾ, ਤੇਰੀ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਹੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਵੇਂ ਕਰ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਕੁੱਛ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ। ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਲ ਮੰਨ ਬਸ।” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਬੱਸ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਹੁਣ ਲਈ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ — ਪਰ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਜਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ।”

“ਦਸੋ, ਜੋ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਦਸੋ — ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਅਜ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਜੀਭ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਬਣਿਐ, ਹੁਣ ਕਿਹੜੀ ਨਵੀਂ ਕਸਰਤ ਸਿਖਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਸਿਖਾਉ ।”

“ਬਹੁਤਾ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਕਿ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕਰੇ । ਦੁਖੀ ਹੋਵੇ, ਸੁਖੀ ਹੋਵੇ, ਚੇਤੰਨ ਹੋਵੇ ਚੁਕੰਨਾ ਹੋਵੇ, ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿੱਚ, ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਦਸਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਗੱਲ — ਰਾਜਾ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹਕੇ ਗਲਬਾਤ ਨਾਂ ਕਰੇ । ਦੂਜਿਆ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੇਵੇ, ਰਾਜਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਝਾਕਕੇ ਵੇਖ ਸਕੇ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੇ ਦਾ ਮਨ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟੀ ਹੋਈ ਮਟੀ ਵਾਂਗ ਹੋਵੇ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ।

“ਇਸ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਤੁਸੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਆਖੋਗੇ, ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਇਸਨੂੰ ਮੁਤੱਸਦੀਤਨ, ਭਾਵ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰਭੂ ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਨ । ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਬੜਾ ਕੁੱਛ ਹੈ । ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮੁਸੀਬਤ ਦੂਰ ਕਰ ਲਈਏ । ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਸਮਾਂ ਹੈ । ਆਉ ਮਾਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ, ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਆਈਏ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਮਦਕਰੀ ਅਜ ਜੇ ਤੂੰ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਹੁੰ, ਮੈਂ ਚਲਨੀਂ ਆਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚਲੀ ਗਈ ।

“ਸੁਕਰ ਏ, ਗੱਲ ਮੁੱਕੀ ਅੱਜ ਤੇ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਲਯ ਹੀ ਮੱਚ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਹੁਣ ਤਕ ਸੱਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੁਬਕ ਕੇ ਬੈਠੇ ਡੱਡੂ ਵਾਂਗ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੁੱਕ ਗਿਐ — ਏਨੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਪਰਸੂਰਾਮ । ਲਹੂ ਦੇ ਤਲਾਅ ਭਰਕੇ ਇਹ ਕਲੰਕ ਧੋਵਾਂਗਾ — ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਨਾਂ ਅਖਵਾਇਆ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਭੀਸ਼ਮਨਿਰਧਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । ਫਿਰ ਝਟ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਛ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਈ ਏ, ਉਸਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਦਸਿਐ ?”

“ਰਾਜਨੀਤੀ” — ਭਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾਂ ਸਮਝਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਪਰਸੂਰਾਮ-ਨਾਇਕ ।

“ਹਾਂ ਯਾਦ ਆਇਆ ਮੁਤੱਸਦੀਨਤਨ — ਅਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ । ਇਸਨੂੰ ਸਿਖ ਲੈ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ । ਅਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਲ ਤੂੰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬਣੇਗਾ — ਤੂੰ — ਮੈਂ — ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗੇ । ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਮਨੁੱਖਤਾ

ਦੀ ਤਿਲਾਂਜਲੀ — ਰਾਜਪਦਵੀ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤਿਆਚਾਰ, ਮਾਰ ਧਾੜ — ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਰਖਿਆ ਹੈ — ਮੈਂ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ — ਰਾਜੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ — ਪੁਰਸ਼ਪੋਰਸ਼ — ਬਹਾਦਰੀ — ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਿਸੇ ਪੈਗੰਬਰ ਵਾਂਗ ਐਲਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ।

14

ਧੋ ਦਿਆਂਗਾ, ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਕਲੰਕ ਨੂੰ, ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਧੋ ਦਿਆਂਗਾ — ਲੋਕੀ ਕਹਿਣ ‘ਅਜਿਹੇ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜੇ ਨੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਅਜ ਤਾਂਈ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਸਹੁੰ ਖਾਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਛਾਈਆਂ ਅਨਗਿਣਤ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ, ਅਗਨੀ ਜਲਧਾਰ ਨਾਲ ਨਹਾਕੇ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਪਾਕੇ, ਸਾਣਚੜ੍ਹੀ ਤਿੱਖੀ ਤਲਵਾਰ ਵਰਗੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਬਣਕੇ ਆਇਆ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ-ਨਿੱਜਗਲੂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਲੋਂ —

ਵਿਰੋਧੀ ਸੰਮਤ ਦੇ ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਜਨਮ ਵੈਰੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੋੜਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਮੁੜ ਸਿਰ ਚੁਕਣ ਜੋਗਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦੇਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਫੁੱਟ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਸੈਨਿਕਾਂ, ਗੁਪਾਲ ਰਾਉ ਪੱਟਵਰਧਨ, ਤ੍ਰਿਅੰਬਕਰਾਉ ਪੇਠੇ, ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਘੋਰਪਡੇ, ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਹਕੀਮਖਾਨ ਆਦਿ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਮੂੰਹ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨਿਜਾਮ ਦੇ ਗੱਲ ਦੀ ਪੱਟੀ ਕੱਸ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਛਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਆਸਰ ਵਿਚ ਆਏ ਅਦਵਾਨੀ, ਬਲਾਰੀ, ਕਰਨੂਲ, ਦੇਵਦੁਰਗਾ ਰਾਏਦੁਰਗ ਆਦਿ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜ ਸੁੱਕੇ ਪਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਝੇ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ।

ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਮੁਸਲਾਧਾਰ ਮੀਂਹ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਧਾਰਾ ਬਣ ਬਣ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਭੱਜੀ ਆਉਂਦੀ ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਾ ਨੇ ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਭੈਰਵਗੁੰਡ ਨੂੰ ਨਿਗਲਕੇ — ਦੇਵਰਾਦੁਰਗ ਕੋਲਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਰਸਤਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਤ੍ਰਿਅੰਬਕਰਾਉ ਪੇਠੇ ਆਪਣੀ ਜੇਤੂਸੈਨਾ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਵਲ ਇੱਜ ਵਧਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜਦਾ ਹੈ ।

ਸ਼ੁਕਦੇ ਤੁਫਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਲਏ, ਪਰ ਇਕ ਮੁੱਢ

ਇਸ ਤੁਫਾਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਬਣਕੇ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ । ਨੇਲਮੰਗਲ ਨਿੱਜਗਲੂ ਦੁਰਗ — ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕੀ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ ।

ਅੱਧੇ ਗੋਲਾਅਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਕਿਲਾ ਸੀ, ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਤਿਲਕਵੇਂ ਪੱਥਰ ਇਸ ਕਿਲੇ ਦੇ ਰਖਿਅਕ ਸਨ । ਦੋ ਦੋ ਵਾਰੀ ਹੋਏ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਡੱਟਕੇ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਮਾਨ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ । ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੇ ਭਰਾ ਨਰਾਇਣ ਰਾਉ ਦਾ ਹੱਥ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ । ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਵੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਲਈ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਉਹ ਇਥੋਂ ਹਿੱਲਣਗੇ ਨਹੀਂ । ਰੁੱਖ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਥੱਕ ਹਾਰਕੇ ਟੁਟਣਾ ਉਡੀਕਦਿਆਂ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਾਂਗ ਸੈਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਭੁਖੇ ਬਖਿਆੜਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿੱਜਗਲੂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ ।

ਇਸ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੁਰਗ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਰ ਗਏ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ, ਯਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਾਇਆ, ਧਮਕਾਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦੇ ਕੇ 'ਜਿੱਤੇ ਬਗੈਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ' ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਹਾਰਕੇ, ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨੀਵਾ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਬਹਿ ਗਏ । ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ 'ਵਕਤ ਆਉਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਾਂਗੇ' ।

ਪੇਸ਼ਵੇ ਮਾਧਵਰਾਉ ਵਲੋਂ ਆਇਆ ਪੱਤਰ, ਸਿਰਫ ਪੱਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬਲ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਸੀ ਕਿ 'ਤੁਸੀਂ ਬਹਾਦਰ ਹੋ, ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਆਕੇ ਦਿਖਾਉ । ਨਿਜਗਲੂ ਤੁਹਾਡੀ ਵੀਰਤਾ ਦੀ ਪਰਖ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਹੋਵੇਗਾ ।'

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੜਿਆ ਗਿਆ ਪੱਤਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਅਗੋਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ? ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਨਵਾਬ ਸਾਡੇ ਲਈ ਨੇੜੇ ਦੀ ਗਰਜ ਦੇ, ਹੁਣ ਉਹ ਗਰਜ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਗੁਆਕੇ ਬੈਠੀ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ । ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਜਾਉ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੀਮੰਤ ਨੂੰ ਆਖੋ ਨਿੱਜਗਲੂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਚੁਨੌਤੀ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਕਸੌਟੀ ਏ । ਸਾਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਕਿੱਲਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਲਾ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਕਿਲੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਂਗੇ । ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਨਿਸਚਿੰਤ ਰਹਿਣ । ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਕਰ ਲਈਏ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਫੌਜ ਇਕ ਵੀ ਗੋਲੀ ਨਾ ਚਲਾਏ — ਇਹ ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ।” ਪੇਸ਼ਵਿਆ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦੇ

ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਕਿਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੀਨ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਚੋਟਵੇਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰੋ । ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਛੇਤੀ ਨਾਂ ਚਲ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾਂ ਚੱਲੇ ।”

ਨਾਇਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲ, ਅਜਿੱਤ, ਸਾਹਸੀ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਬਾਰਾਂ ਸੌ ਸੈਨਿਕ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ । ਨਾਂ ਘੋੜਾ, ਨਾਂ ਹਾਥੀ, ਨਾਂ ਤੋਪਾਂ ਸਿਰਫ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛੋਜ ।

ਉਸ ਸੈਨਾ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਕਾਲੀ ਦੇ ਸੰਢੇ ਵਾਂਗ ਸੀ — ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕ, ਗੱਲਾਂ, ਮੁੱਛਾਂ ਜਿਵੇਂ — ਕਾਲੇ ਸਖਤ ਪਥਰਾਂ ਤੋਂ ਘੜੇ ਹੋਏ ਮੂੰਹ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲੰਮਾ ਤਿਲਕ, ਕੱਛਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਬੱਝੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਪੋਟਲੀ, ਮੋਢੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਚਮੜੇ ਦੀ ਥੈਲੀ ਲਟਕਾਈ ਹੋਈ, ਉਸਦੇ ਉਪਰ ਇਕ ਖੇਸ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ, ਪਿੱਠ ਤੇ ਧਾਗੇ ਦੀ ਪੌੜੀ ਦੀ ਗੰਢ, ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗੰਡਾਸਾ ਫੜਕੇ, ਰਣਜੈਕਾਰੇ ਛਡਦੇ ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਕੰਬਾਉਂਦੇ ਨਿੱਜਗਲੂ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਆਕੇ ਰਲਣ ਲਈ ਕਹਿਕੇ, ਆਪ ਭੇਸ ਬਦਲਕੇ, ਪੰਜਾਹ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ, ਯੁੱਧ ਦੀ ਯੋਜਨਾਂ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਏ । ਸੀਰੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਮਾਰਗ ਛਡਕੇ, ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਚੱਕਰ ਲਾਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਨਿੱਜਗਲੂ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਉਥੇ ਆਕੇ ਜੋ ਵੇਖਿਆ ਉਸ ਨਾਲ, ਅਨੇਕਾਂ ਰਣ ਭੂਮੀਆਂ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਡੋਲ ਗਿਆ । ਬੋਹੜੇ ਬਹੁਤੇ ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਦੇ, ਹਰੇ ਭਰੇ ਖੇਤ ਤੇ ਬਾਘਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਇਕ ਦਮ ਬੰਜਰ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ । ਕਿਤੇ ਹਰਿਆਲੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ । ਤਲਾਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਬੱਲੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਹੀ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਸਨ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਗਰਮ ਹਉਕੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਖੇਤਾਂ ਤੇ ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਜੋ ਰੁੱਖ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਹਾਥੀ ਘੋੜਿਆਂ ਨੇ ਖਾ ਛਡੇ ਸਨ । ਛਾਂਗੇ ਹੋਏ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣਿਆਂ, ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਆਲ੍ਹਟੇ ਬਣੀਆਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਉਡਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਭਰੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ — ਖਾਲੀ ਘਰ, ਖਿੜਕੀਆਂ ਬੁਝਿਆਂ ਦੇ ਤਖਤੇ ਲੱਥੇ ਹੋਏ, ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਾਲੀ ਟੁਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਪੇਟੀਆਂ, ਸੰਢੂਕ, ਸਖਣੇ ਅਨਾਜ ਦੇ ਬੋਹਲ, ਉੱਖੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਕੀਆਂ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ, ਪੌਣਾ ਤੋਂ ਮੰਗਲਸੁੰਦਰ, ਜਿਸਮਾਂ ਤੋਂ ਸਾਹੜੀਆਂ ਲਥੀਆਂ, ਸਾਹੜੀਆਂ ਦੇ ਚੀਬੜੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਭਦੇ ਰਣਭੂਮੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ । ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ । ਹੱਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਠਾਂ ਬਣੇ ਝੁੱਖੇ ਕੁੱਤੇ

ਲੁੰਮੜੀਆਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿੱਕਦੇ, ਪਾਗਲ ਕੁਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਭੌਕਦੇ — ਉਲੂਆਂ ਦਾ ਰੋਟਾ, ਜਿਧਰ ਵੇਖੋ ਇਥੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੋਹ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਲੋਕ ਕਿਥੇ ਸਨ ? ਕਈ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਖਾਲੀਪਟ ਦੀ ਨੀਰਵਤਾ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਜਾਂਦੀ — ਵੇਖਦਿਆਂ ਇਹ ਸੁੰਨਾਪਟ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵੜ ਜਾਂਦਾ । ਇਧਰ ਉਧਰ, ਕਿੱਤੇ ਕੋਈ ਭੁੱਲਾ ਚੁੱਕਾ ਬੰਦਾ ਇੱਸ ਜਾਂਦਾ, ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਡਰਦਾ ਪਰਛਾਂਵਾ ਹੋਵੇ — ਕਿਸੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇੰਜ ਡਰਕੇ ਭੱਜਦੇ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ । ਇਧਰ ਉਧਰ ਰਾਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਂਦੇ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡ ਪਹਾੜ, ਇਸ ਸਮਸ਼ਾਨ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਨੰਗੇ ਬੇਤਾਲ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਜਿਧਰ ਵੇਖੋ ਹਾਥੀ, ਘੋੜਿਆਂ, ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਗੰਦ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ, ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ । ਕਿਤੇ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਲਟਾਕੇ ਰਖੇ ਭਾਂਡੇ ਪੁੱਠੇ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ । ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੁਆਹ ਖਿਲਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਕਾਲੇ ਹੋਏ ਚੁਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪੱਥਰ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਸ਼ਿਫੜ ਕੁੱਤੇ ਤੇ ਲੁੰਮੜੀਆਂ ਹੀ ਸਨ, ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਂਦੇ ਕਾਂ ਤੇ ਗਿੱਧਾਂ ਸਨ ।

ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਵੇਖਕੇ, ਇਸ ਤੇ ਹੋਏ ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵੇਖਕੇ ਲਹੂ ਤੇ ਮਾਸ ਦਾ ਛੱਪੜ ਬਣੀ ਰਣਭੂਮੀ ਵੇਖਣ ਦੇ ਆਦੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਵੀਰ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਪਿਘਲ ਗਿਆ । ਰਣਭੂਮੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਭਿਆਨਕ ਸੀ, ਇਹ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੋਏ ਪਿੰਡ, ਟੁਟੀਆਂ ਬੈਲਗਡੀਆਂ, ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੇ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੇ ਸੰਦ, ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋਏ — ਹਉਂਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਗਰਮ ਹਵਾ ਇਧਰੋਂ ਉਧਰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ — ਉਸ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਮਸ਼ਾਣ ਵਿੱਚ — ਆਦਮੀ ਨੇ ਹੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਇਹ ਰੁਦਰਭੂਮੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਕੇ, ਸੜੀ ਹੋਈ ਭੂਮੀ ਵੇਖਕੇ, ਹੱਕੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਗੁਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਇਸ ਯੁੱਧ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰ ਗਈ — ਪਰ ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ, ਜੀਂਦਿਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋਈਆਂ ਭੁਖੀਆਂ ਰਣਗਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਨਿੱਜਗਲੂ ਦੇ ਕੋਲ ਖਲੋਕੇ, ਦੁਰਬੀਨ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ —

ਮੂਧੇ ਪਏ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਕਾਲੇ ਭਾਂਡੇ ਵਾਂਗ ਤਿਲਕਟੀ ਚੋਟੀ — ਨਿਜਗਲੂ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਵੰਗਾਰ ਬਣਕੇ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਸ ਨੰਗੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਬਣਾਏ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਬਤੋਰੀਆਂ ਤੇ ਅੱਗ ਉਗਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੀਆਂ ਤੋਪਾਂ, ਮੋਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਝਾਕਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉਪਰ ਨਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸੈਨਿਕ, ਉਸ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਵੀ ਨਾ ਪੁੱਜੇ, ਉਸ ਲਈ ਬਣਾਈ ਚੌੜੀ ਕਾਹੀ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ

ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਾਈ — ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਲ ਤਾਂ ਇਹ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਜੋ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਡੋਕੀ ਸ਼ੇਖੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਜਾਉ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਦਿੱਸੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲਿਆਉ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁੰਮਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸੈਨਿਕ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲੈ ਆਏ । ਉਹਨਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਵਾਂਗ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਬਣੇ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੀ ਰੋਟੀ, ਮਾਸ, ਮੱਖਣ ਦਿੱਤਾ । “ਅਸੀਂ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੇਖਣ ਆਏ ਹਾਂ । ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੇਖਕੇ ਲਗਦੈ, ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਕੀ ਹਵਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਇਸਦਾ ਰਸਤਾ ਕਿਧਰ ਹੈ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਉਸ ਪੇਂਡੂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ, ਮੱਖਣ ਮਸਾਲੇ ਵਾਲਾ ਮਾਸ ਵੇਖਿਆਂ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਉਸ ਦਬਾਦਬ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਫਿਰ ਉਸ ਮੰਗਕੇ ਰੱਜਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ । ਜਿਵੇਂ ਮੁੜਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਬੋਲਿਆ “ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹੋ ? ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਦੇ ਨਹੀਂ ਸਭ ਕੁੱਛ ਤਬਾਹ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਏ, ਇਥੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਏ, ਜਿਹੜਾ ਤਕੜਾ ਬੰਦਾ ਵੇਖਦੇ ਨੇ, ਉਸਨੂੰ ਫੜਕੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ । ਜਿਧਰੋਂ ਆਏ ਹੋ, ਉਧਰ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਉ, ਜੇ ਜਾਨ ਦੀ ਖੈਰ ਚਾਂਗੀਦੀ ਜੇ ।”

“ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਿਸਦਾ ਏ ?”

“ਪੱਟਣ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ — ਮਰਾਠਿਆ ਨੇ ਆਕੇ ਘੇਰਾ ਪਾਇਐ । ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ — ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ । ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਹੱਥ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇਕ ਪੱਥਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲਿਆ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦੈ । ਕਲ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸਿਉਂ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ।” ਉਸ ਪੇਂਡੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਐਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਏ ਇਹ ?”

ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ, ਰਸਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਜਿਆ ਕਿਲ੍ਹਾ ਏ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸ਼ਿਵਾ ਆਪ ਇਸਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਏ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ । ਮਰਾਠੇ ਵੀ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ।”

“ਤੂੰ ਕਹਿਣੇ, ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਚਲ ਰਹੀ ਏ । ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੱਥਰ ਹੀ ਪੱਥਰ ਜਾਪਦੈ, ਖਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦੇ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ ?” “ਪੱਥਰ ਬਾਹਰੋਂ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਾਪਦੇ

ਨੇ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨੇ ਤਲਾਅ ਨੇ, ਕੰਚਿਨ ਤਲਾਅ, ਅੱਕਤੋਰੀ ਤਲਾਅ, ਕਿਲੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਣਿਆ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿਲਾ ਏ — ਉਹ ਖਾਈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਤਲਾਅਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ, ਖਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ, ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਪਿੰਡ ਲੁੱਟਕੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਕੇ ਰਖਿਐ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ।”

“ਤਾਂ ਕੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ?”

“ਅੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਏ, ਰਾਹ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੋਇਆ । ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਇਕ, ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਇਕ ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜਾ ਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੱਖੀ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਵੜ ਸਕਦੀ । ਇਹਨਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੇ ਤਾਂ ਪਾਗਲਪਨ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਏ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ‘ਕਿਲਾ ਕਾਬੂ ਕਰਨੈ’ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਭਣੀਆਂ ।” ਆਪਣੇ ਕਿਲੇ ਬਾਬਤ ਬੜੇ ਗਰਵ ਨਾਲ ਦਸਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅਰਥਾਤ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ?”

“ਇਹ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਉ — ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਵੇਂ ਕਰੋ, ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਉ । ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਵੇਖਕੇ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ । ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਸਭ ਛੱਡ ਛੱਡਾਕੇ ਪਹਾੜੀਆ ਵਿੱਚ ਜਾ ਲੁਕੇ ਨੇ । ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਾਸ ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧਿਆਂ, ਖਾਧਿਆਂ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਵੀ ਬੜਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਵਿੱਡ ਭਰਕੇ ਖੁਆ ਦਿੱਤਾ ਜੇ, ਬੜੀ ਮਿਹਰਬਾਨ । ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਲਨਾਂ ।” ਰੋਟੀ ਖਾਕੇ ਉਸ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਐਨਾ ਕੁੱਛ ਦੱਸਣ ਤੇ ਉਸ ਪੇਂਡੂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਗੱਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਹੁੰ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਬਣੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਖਲੋਤਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ — ਇਸੇ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੂਰੋਂ ਕਿਲੇ ਦਾ ਇਕ ਚੱਕਰ ਲਾਕੇ, ਪੇਂਡੂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅਗੇ ਕੱਠੀ ਹੋਈ ਭਾਰੀ ਸੈਨਾ ਵੇਖ, ਤਿਲਕਵੇਂ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜਗਾ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਨ ਗਏ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਬਹਿ ਗਿਆ ।

ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੈਨਾ ਆਕੇ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਰਲ ਗਈ । ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਆਕੇ ਰਲਣ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਉਤਸਾਹ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ । “ਕੰਢਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਉ” । ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਨਾਇਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਚੱਕਮਚੱਕ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜਕੇ ਅਗ ਬਾਲੀ, ਨਾਲ ਢੁਕਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਟ ਲੱਟ ਬਲਣ ਲੱਗਾ । ਉਸ ਅੱਗ ਦੇ ਬਲਦਿਆਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਭੰਗ ਪੀਕੇ ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਬਲਣੀ ਮੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ।

ਰਾਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਪਰਪੱਕ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ

ਬੈਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕੱਢਕੇ ਖਾਧੇ ਤੇ ਪਿਠਾਂ ਤੇ ਲਦੀਆਂ ਧਾਗੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ, ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਬੈਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਖੀਆਂ ਗੁਹਾਂ ਲੈਕੇ ਉੱਤੇ ਖੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਕਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦੂਰ ਦਿਸਦੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਵਾਜ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਚੀਤੇ ਵਾਂਗ ਤੁਰ ਪਏ । ਖਾਈ ਦੇ ਕੋਲ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਕੋਲ ਖਲੋ ਗਏ । ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟੇ, ਤਾਂਕਿ ਮਗਰਮੱਛ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਜਾਣ । ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਬਾਦ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਤਰੇ, ਕੰਦਕ ਵਿੱਚ ਗੱਡੇ ਤਿਖੇ ਬਾਂਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਚੁੱਭਟ ਉਸ ਲਈ ਖੇਸ ਪਿੰਡੇ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟ ਲਏ । ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਡਰ ਤੋਂ ਜੀਭ ਤਾਂਈ ਪਾਣੀ ਨਾਂ ਪੁੱਜੇ ਬੁਲ੍ਹ ਭੀਚ ਲਏ । ਸਾਹ ਘੁੱਟ ਲਿਆ । ਚੁਪਚਾਪ ਤੈਰਕੇ ਖਾਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਥਰਾਂ ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜੇ । ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਧਾਗੇ ਦੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਇਕ ਸਿਰਾ ਅੜਾਕੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਬੱਝੀ ਗੋਹ ਨੂੰ ਵਗਾਹਕੇ ਉੱਪਰ ਸੁੱਟਿਆ — ਗੋਹ ਪਹਾੜੀ ਨਾਲ ਚੰਮੜ ਗਈ ਸੀ, ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਧਾਗੇ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਛਿਪਕਲੀ ਵਾਂਗ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਪੰਜ ਸੌ ਸਿਪਾਹੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ, ਸਾਹ ਰੋਕਕੇ ਖਾਈਆਂ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ।

ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਉਸ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਪਰਿਘਾਏ ਘੁਮਾਂਦਿਆਂ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦਾ । ਉਹ ਵੇਖਕੇ ਭੁੱਖੇ ਚੀਤੇ ਵਾਂਗ ਗਰਜਦੇ ਸੈਨਿਕ ਅਗੇ ਵਧੇ ਡਰਕੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨਿਜਗੱਲੂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਅੱਖਾਂ ਮਲ੍ਹਦੇ ਉੱਠ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੰਡਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਕੱਟਣਾ ਵੱਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਦਸ ਘੜੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁਪਚਾਪ ਸੁੱਤਾ ਨਿਜਗੱਲੂ ਕਿਲਾ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਗਰ ਬਣ ਗਿਆ ।

ਜਾਗ ਪਏ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕ, ਨਾਗਰਿਕ — ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਛ ਵੇਖੇ ਪੰਜ ਸੌ ਗੰਡਾਸਿਆਂ ਨੇ ਕੱਟ ਵੱਢ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ — ਕੀ ਹੋਇਆ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤਾਂਈ ਸੈਂਕੜੇ ਬੰਦੇ ਕੱਟ ਵੱਢਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ । ਜਖਮੀ ਹੋਇਆਂ ਦਾ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ, ਰਣਕੂਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੀ ਚੀਕਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ।

ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੈਨਿਕ ਇਸ ਮਾਰਧਾੜ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਕੁੱਛ ਇਕ ਨੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦੁਆਰ ਤੇ ਖੜੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ, ਕਿਲੇ ਦੇ ਬੂਰੇ ਖੋਲ ਦਿੱਤੇ, ਤੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਏ । ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਾਂਗ ਤਿੱਖੀਆਂ ਰਣਕੂਕਾਂ ਛਡਦੇ, ਤੇ ਜੋ ਦਿਸਦਾ ਉਸ ਵੱਲ ਭੱਜਦੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਤੁੰਡ ਵਾਂਗ ਗੰਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੋਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਤੋੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ।

ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀਆਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਸਨ ਤਾਂ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਚੱਕਰ ਘੁਮਾਉਂਦਾ

ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਸੌ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਿਲੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਲ ਭੱਜਾ —

ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਆਸ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ, ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਕਿਲੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਦੀ ਨੀਂਦ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਕਿਧਰੋ ਕਿਸ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਪਤਾ ਨਾਂ ਲੱਗਣ ਤੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੀ. ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ । “ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਜਲਾਕੇ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੋ” ਉਸ ਗਰਜਕੇ ਕਿਹਾ । ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਜੰਗ ਪਈਆਂ, ਕੱਟ ਰਹੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਰਾਹ ਵਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ । ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਫੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਛੜਕੇ, ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਂਦੇ ਬਿਨਾ, ਕਿਲੇਦਾਰ ਨੂੰ ਲਭਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ‘ਉਹ ਇਥੇ ਹੈ’ । ਕਿਲੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਦਸ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ।

“ਯੁੱਧ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਖੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਾਰਧਾਤ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ।” ਕਠੋਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ । ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਨਿੱਸੀ ਲੋਅ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ — “ਤੁਸੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਹਾਕਮ. ਤੁਸੀ ਹੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ । ਚਲੋ ਠੀਕ ਏ. ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤਾਂ ਮੌਤ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਧ੍ਰੋਹ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਚਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ।” ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਲਹੂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਉਤਰ ਗਿਆ ।

“ਹੁਣ ਅਸੀ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਹਾਂ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ । ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਦਾ ਪਾਠ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਿਖਾਇਐ । ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾਂ ਲਉ । ਫਿਰ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਾਮੰਤ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜੀਭ ਕੱਟ ਦਿਆਂਗਾ । ਬਹਾਦਰ ਵਾਂਗੂ ਮਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਕਾ ਹੈ । ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕ, ਇਹ ਮਾਰਕਾਟ ਰੋਕਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਉੱਤੇ ਝਪਟਦੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ।

“ਸੁੱਤੇ ਪਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਕਕੇ ਮਾਰਣ ਵਾਲੇ, ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਸੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਓ ?” ਵਿਅੰਗ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੇ ।

“ਰਾਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਯੁੱਧਤੰਤਰ ਹੈ — ਪਰ ਯੁੱਧ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਕਦੀ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ, ਲੜਾਈ ਦਾ ਵਕਤ ਏ । ਤਲਵਾਰ ਚੁਕਟੀ ਏ ਯਾਂ ਹਾਰ ਮੰਨਟੀ ਏ । ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਦਸੋ” ਕਠੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਇਹੋ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਤਲਵਾਰ ਦਿਉ !”

ਆਪਣੀ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢਕੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇਕੇ, ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਲਈ ਯੁੱਧ ਰੋਕ ਦਿਉ’ । ਅਤਿਅੰਤ ਵਚਿੱਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲਿਆ ਵੇਖ, ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ — ਪਰਿਘਾਏ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਾਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਗੰਡਾਸਾ ਫੜਕੇ ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਤੇ ਉਲਾਰਿਆ ।

ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਵੀ ਧੀਰਯੋਧਾ ਸੀ, ਪਰ ਰਣਉਨਮੱਤ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਟੋਟੇ ਹੋਕੇ ਡਿੱਗੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਬੋਲਿਆ “ਮੈਂ ਹਾਰ ਗਿਆ । ਨਾਇਕ ਜੀ, ਮਾਰਨਾ ਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਾਰੋ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾ ਕਰਿਆ ਜੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਤਿਆਂ ਲੁੰਮੜੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪੈਟ ਦੀ ਥਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰਨਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਹੋਵੇਗਾ ।”

“ਨਿਹਥਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨੀਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ।”

“ਸੁੱਤਿਆ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਤੁਸੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਭਰੋਸਾ ਕਰਾਂ ?”

“ਤੁਸੀਂ ਤਲਵਾਰ ਫੜਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁੱਤੇ ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਗਾਕੇ ਤਲਵਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਫੜਾਈ । ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਤ ਸਕਦੇ ਸੀ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਾਲੇ, ਗਲ ਕਰਕੇ ਮੁਕਰਦੇ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੀ ਜੀਭ ਦੀ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੀਮਤ ਏ । ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਖਿਆ ਜੇ ਕਿ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਤਰੂ ਤਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸੇਰ ਦਾ ਵੀ ਸਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਯਕੀਨ ਕਰੋ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚਿੱਟਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾ ਦਿਉ । ਸਵੇਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਕੋਲ ਲਿਜਾਕੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਪੱਟਣ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਇਹ ਵੀ ਵੇਖ ਲਵਾਂਗਾ !” ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿਲੇ ਤੇ ਚਿੱਟਾ ਝੰਡਾ ਟੰਗ ਦਿਉ ।” ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਨਾਂ ਜਿਤਿਆ ਸੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨਿੱਜਗੱਲੂ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਚਿੱਟਾ ਝੰਡਾ ਵੇਖਕੇ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ — ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕੌਤਕ ਵਰਤ ਗਿਆ ਜੋਵੇ — ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੀ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨਾਲ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਹਨੂਮਦਗਰੁੰਡ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਂਦਾ ਆ ਗਿਆ । ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ !

ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਸੁਣਕੇ ਮਾਧਵਰਾਉ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ।

ਸਾਡਾ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ।” ਕਹਿਕੇ ਬੰਦੀ ਬਣੇ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਵੱਲ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢਕੇ ਬੋਲੇ —

“ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਦੇ ਪਤਾ ?” ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਤੇ ਹਾਰ ਦੀ ਕੜਵਾਹਟ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ —

“ਹਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜੀਣ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਹਿਸ਼ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਉ” — ਨਿਡਰ ਹੋਕੇ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਲੱਗੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬਦਲੇ ਤੇਰਾ ਹੱਥ ਕਟਾਂਗਾ । ਇਹ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਕਰਵਾਵਾਂਗੇ । ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ — ਤਪਦਿਕ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ, ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕੰਬਦਿਆਂ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਬੋਲਿਆ “ਉਹ ਕੀ ਦੇ ਦਸੋ, ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਤੁਸੀਂ ਮੈਸੂਰ ਵਾਲੇ ਹਾਰੇ ਹੋਇਆਂ ਦਾ ਨੱਕ ਕੱਟ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਜਾਨ ਲੈਣ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਅਪਮਾਨ ਭਰੀ ਗੱਲ ਹੈ — ਉਹ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਤੈਨੂੰ ਦੇਵਾਂਗੇ ।” ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਕਿਹਾ —

“ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਸ਼ੀਮਤ, ਨੱਕ ਕੱਟਣਾ, ਸਿਰ ਕੱਟਣੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੀਨ ਕੰਮ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਦਾ ਤਾਂ ਨੱਕ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਜਾਏਗੀ — ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਮੇਰੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਮਹਿਮਾਨ ਏ । ਉਸਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਸ਼ੀਰੰਗਾਪੱਟਣ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਵਚਨ ਅਸੀਂ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ । ਸਾਡਾ ਸਨੇਹ ਸਿਰਫ ਅਜ ਤੱਕ ਹੀ ਸ਼ੀਮਤ ਨਹੀਂ ਇਸ ਸਨੇਹ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਦਿੱਤਾ ਵਚਨ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਣਾ ਚਾਹਦਾ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਲਾ ਜਿੱਤਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ । ਖੈਰ ਛੱਡੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਨਾ ਚਾਹੁੰਨਾ ਕਿ, ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਰਾਜ ਚਾਹੋ, ਸਾਡੇ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਹੋਇਆ ।” ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਏ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ । ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦੇ, ਉਸਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਬਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਉ ਇਹੋ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਨਾਮ ਹੈ ਬੱਸ ।”

ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੇ ਹਰਪੰਨਹਲੀਰਾਏ ਦੁਰਗ ਤੇ ਬਲਾਰੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਛ ਸੁਝਿਆ “ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨਾਮ

ਦੇਣ ਦੀ ਬੜੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਕੇ, ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਦਿਉ 'ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਵੀਰ ਅਠਾਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ' ਬਸ ਏਨਾਂ ਹੀ ਬੜਾ ਹੈ ।

“ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਹੁਣੇ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਬੋਲੇ “ਸਰਦਾਰਖਾਨ, ਅਜ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਅਰਾਮ ਕਰੋ ਕਲ ਪੱਟਣ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾਉਣੇ ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੇਖ ਲਉ ਕਿ ਪੇਸ਼ਵਾ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜੇ ।”

“ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਵਚਿੱਤਰ ਖਾਹਿਸ਼ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦਾ ਮੰਨ ਜਾਣਾ ਸੁਣਕੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਕਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਅੱਗ ਬੱਲ ਪਈ । ਪਰ ਸਰਦਾਰਖਾਨ

“ਰਾਜਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਜੀ 'ਦਿੱਤਾ ਵਚਨ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ' ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਲਵਾਨ ਭੁਜਾਵਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਾਂਗੇ ।” ਭਰੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਉਸ ਕਿਹਾ — ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨੇਹ ਤੇ ਕ੍ਰਿਤੰਗਤਾ ਦੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ । ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ “ਤੁਹਾਡੇ ਹੰਝੂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਸਲੀ ਵੀਰਤਾ ਸਨਮਾਨ ਹੈ ।”

ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਗਲਬਾਤ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਵਚਿੱਤਰ ਤੋਹਫੇ ਦੀ ਮੰਗ, ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦਾ ਮੰਨ ਜਾਣਾ ਤੇ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਚੁਪਚਾਪ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੌੜਨਾ । ਨਾਇਕ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ-ਟੋਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਨਚਟਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਹੋ ਹੋ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ, ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਗੰਡਾਸੇ ਉੱਪਰ ਉਛਾਲਦੇ, ਫਿਰ ਝੋਪ ਲੈਂਦੇ, ਫਿਰ ਉਛਾਲਦੇ —

ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਆਪ ਯੁੱਧ ਦੇ ਦਾਅ ਪੇਚਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ, ਵੀਰ ਯੋਧਾ, ਉਸਨੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਨਿੱਜਗਲੂ ਦਾ ਕਿਲਾ ਜਿੱਤਕੇ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ ਸੀ — ਇਸਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ, ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਉਦਾਰਤਾ ਭਰੇ ਵਰਤਾਉ ਨੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੁਗਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਅਤਿਥੀਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮੰਗਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਨਵੀਂ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪੁਆਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਂ ਨਾਲ ਜੜਿਤ ਜਰੀ ਦੀ ਪਗੜੀ ਰਖੀ । ਸੋਨੇ ਦੀ ਮਿਆਨ ਵਾਲੀ ਤਲਵਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਲਟਕਾਈ । ਸਭਾਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਆਸਟ ਸਜਾਇਆ ਉਸਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੌਜ ਦੇ ਚਾਰੇ ਬਲਾਂ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਛਾਲਦੇ ਕੰਠੇ ਹੋ

ਗਏ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਸ ਆਸਟ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ, ਹਾਥੀ ਕੋਲੋਂ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪੁਆਈ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਪੇਸ਼ਵੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਕੇ, ਤੂਤੀਆਂ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ “ਵੀਰ ਆਪਣੇ ਵਚਨਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ, ਅਠਾਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀਰ ਨਾਇਕ” ਦੀ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਪਾੜੇ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਕੇ ਲਿਆਉ ।”

ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਪਾੜੇ ਵਿੱਚ ਅਜ ਤਾਂਈ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸਨਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ । ਉਸਦੀ ਵੀਰ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਪਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਵੀਰ ਆਸਟ ਤੇ ਬੈਠੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗੇ — “ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਵੀਰਪੂਜਾ ਕਰਦੀ ਏ, ਉਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ?” ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ । ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਇਹ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਬਰਾਤ ਵਾਂਗ ਲਗਦੀ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਵੀਰਪੂਜਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ! ਕਿਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤਕੇ ਆਏ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਰੁੰਡਾ ਦੇ ਆਸਟ ਤੇ ਬਿਠਾਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਕਰਨ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੂਲਪੁਰਖ ਮੱਤੀ ਤਿਮਟਾ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਲਬੁਰਗੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਇਵੇਂ ਕੀਤਾ, ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ । ਬਹਾਦਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਦੂਜੇ ਮੱਤੀਤਿਮਟਾਨਾਇਕ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਲਬੁਰਗੀ ਦਾ ਕਿਲਾ ਜਿੱਤਿਆ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਿਜਗਲੂ ਦਾ ਕਿਲਾ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ । ਇਹਨਾਂ ਵਰਗਾ ਵੀਰ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ । ਸਾਨੂੰ ਵੀਰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕਠਾਰੀ ਵੀਰਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ । ਜੋ ਵੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਾਂ । ਇਹ ਸਭ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅਖੀਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਬੋਲਿਆ “ਤੁਹਾਡੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਰਕਤਅਭਿਸ਼ੇਕ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ । ਅਗਲੇ ਕਿਸੇ ਯੁੱਧੇ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਐਨੇਂ ਸਿਰ ਕੱਟਕੇ ਇਹ ਪੂਜਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜੇ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਵਾਂਗਾ । ਕਲ੍ਹ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੀਰ ਪੂਜਾ ਤੇ ਰਕਤ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਕਰ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ।

ਉਹ ਵੀਰ ਪੂਜਾ ਤਾਂ ਛੁੱਟੀ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਇੰਜ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਛਲ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪੂਜਾ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿਰਫ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਘੁੰਮ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਹੋਵੇ ।

ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜਕੇ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਦਕਰੀ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਚਾਂਦੀ

ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਗਿਆ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਸਤਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ — ਨਗਾਰੇ ਨੌਬਤ ਆਦਿ ਜੰਗੀ ਵਾਜੇ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਹਰ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਵੀਰਪੂਜਾ ਦੇ ਵਸਤਰ ਪੁਆਕੇ, ਨਿਜਗੱਲੂ ਤੋਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਮੁਖਦੁਆਰ ਤੱਕ ਸ਼ੋਭਾਯਾਤਰਾ ਕੱਢਕੇ ਲਿਆਏ । ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ “ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀਰ ਨਾਇਕ” ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛਡਦੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨੱਚਦੇ ਆਏ । ਅਗੇ ਅਗੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਹਨੂਮਦ ਗਰੁਡ ਝੰਡਾ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਖੰਭ ਖਿਲਾਰਕੇ ਨੱਚ ਰਹੇ ਮੋਰ ਵਾਂਗ ਨੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਇਹ ਸ਼ੋਭਾਯਾਤਰਾ ਵੇਖਕੇ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ — ਅਜਿਹਾ ਬਹਾਦਰ ਸਰਦਾਰ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ।

“ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੁਰਗ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਵਰਨਕਲਸ਼” ਇਹ ਗੱਲ ਘਰ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਦੀ ਜੀਭ ਤੇ ਚੜ ਗਈ । ਵੀਰ-ਗੀਤ ਬਣ ਗਈ । ਨਾਇਕ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਬਨ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਈ ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਈਰਖਾ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਕਾਲੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਜੋ ਕੁੱਛ ਵਾਪਰਿਆ ਉਹ ਸੁਨਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਦਾਵਾਨਲ ਭੜਕ ਉੱਠੀ, ਉਹ ਬਰੂਦ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗਣ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਧਮਾਕੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਚਿਨਕੁਰਲੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰ ਤ੍ਰਿਯੰਬਕਰਾਉ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਭੇਸ ਬਦਲਕੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਪੱਟਣ ਪੁੱਜਾ । ਉਸਨੂੰ ਅਠੱਤੀ ਲਖ ਰੁਪਿਆਂ ਹਰਜਾਨਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ — ਹੁਣ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਉਸ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ।

‘ਕੁਚਲਣਾ ਹੋਵੇਗਾ — ਕੁਚਲਣਾ ਹੋਵੇਗਾ — ਇਸ ਮਸਤੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ।’

4

ਖੜਯੰਤਰਾਂ ਦੇ ਭੰਵਰ ਵਿੱਚ

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਚੁਪਚਾਪ ਖਲੋਤਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਨਿੰਗਵਾ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਟ ਤੇ ਬਿਠਾਕੇ ਲੱਤ ਹਿਲਾਂਦੀ ਫੁੱਲ ਪਰੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ ਪਦਮਵਾਂ ਤੇ ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਗਤੀਆਂ । ਬੱਚੇ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੱਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਵੀ ਪਰੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਫੁੱਲ ਹੀ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ — ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੜੀ ਹਾਰ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਵਰਗੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਮਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੇ ਫੁੱਲ ਵਰਗਾ ਹੌਲਾ ਹੋ ਗਿਆ — ਮਨ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਮਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਪਕਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਕੁੱਛ ਬਚਰਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ।

ਉਹ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਸਨ, ਅਚਾਨਕ ਆਏ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੋਵੇਂ ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਮਾਕੇ ਮੂੰਹ ਸਾਹੜੀਆਂ ਦੇ ਪਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁਪਾ ਲਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ ।

“ਇਹ ਕੀ ਮਾਂ — ਮੈਂ ਇਥੇ ਆਇਆਂ ਤੇ ਤੇਰੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਇੰਜ ਭੱਜ ਚਲੀਆਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸ਼ੇਰ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਮੈਂ ਵੀ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਬੈਠਕੇ ਹੱਸ ਖੇਡਕੇ ਮਨ ਹੌਲਾ ਕਰ ਲਵਾਂ । ਪਰ ਲਗਦੇ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਯਾਂ ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪੈ ਗਿਆ ।” ਹਸਦਿਆਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਰੋਕਣ ਦਾ ਸੀ ।

“ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ — ਤੂੰ ਖਲੋਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੈਠੀਆਂ ਬੋਹੜਾ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ ਨੇ । ਵਿਹਲ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹਿ ਜਾਹ । ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ । ਵੇਖ ਕੀ ਕੀ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹੇ ਨੇ ਇਸ ?” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਚੁਣੇ ਹੀ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆਂ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਹੋਕੇ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ?”

ਲਿਆ ਇਸਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਫੜਾ ਮਾਂ, ਤੇਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਰਿਹੇ, ਹੁਣ

ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਠੰਡ ਪਾ ਜਾਵੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਕਹਿਕੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਹੱਥ ਵਧਾਏ ।

“ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਤੇ ਫੁੱਲ ? ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਬੈਠਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇੰਜ ਹੀ ਲਗਦੈ । ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਚੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ — ਬੰਗਾਰਵਾ ਚੁੱਕਕੇ ਫੜਾ । ਪੁੱਤਰ ਕਿੰਨ ਕੁ ਹੌਲਾ ਏ ਤੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ।” ਨਾਗਤੀ ਨੇ ਬੰਗਾਰਵਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ । ਸੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾ ਨੇ ਚੁੱਕਕੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ । ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ, ਚੁੰਮਿਆ ਫਿਰ ਫੜਕੇ ਕੋਲ ਲੱਗੇ ਝੂਲੇ ਵਿੱਚ ਬਹਿਕੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਝੂਲਾ ਝੂਲਣ ਲੱਗਾ ।

“ਤੂੰ ਠੀਕ ਕਹਿਣੀ ਏ ਅੰਮਾ, ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੌਲਾ ਲਗਦੈ ਪਰ ਭਾਰ ਇਸਦਾ ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਜਿੰਨਾ ਏ ।” ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆ, ਉਸਦੇ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ “ਪੁੱਤਰ ਜਿਹੜਾ ਤੂੰ ਪਾਠ ਸਿਖਾਏ, ਉਹ ਸੁਣਾ ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਂਦੇ ਬਗੈਰ ਉਸਨੇ ਬੰਗਾਰਵਾ ਵਲ ਵੇਖਿਆ “ਅੰਮਾ ਸੁਣਾਵਾਂ ?”

ਅੰਮਾ ਨੇ ਸੁਨਾਉਣਾ ਏ, ਉਸਨੇ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਸਿਖਾਇਐ, ਉਹ ਤੂੰ ਸੁਣਾ— ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਤੂੰ ਅਜੇ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਛੋਟਾ ਹੀ ਏਂ — ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅੱਛਾ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਬਿਨਾਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਖੋਲਣ ਲੱਗਾ, ਚਲ ਤੂੰ ਹੀ ਕਹਿ ਇਸਨੂੰ — ਤੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਕੇ ਫਿਰ ਇਹ ਬੋਲੇਗਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣ ਮੈਨੂੰ ਸੁਆਦ ਆਏਗਾ ।”

ਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਵੇ, ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਗਤੀ ਨਿੰਗਵਾ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈ ।

“ਐਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣੀ ਏ ।”

“ਜੇ ਤੂੰ ਸਿਖਾਇਐ, ਤੂੰ ਕਹਿ ਫਿਰ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਬੋਲੇਗਾ । ਤੂੰ ਬੋਲ ਅੰਮਾ,” ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਵਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਬੋਲੀ ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਉਪਰ ਸੱਸ ਦੀ ਗੱਲ, ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ — ਸੋ ਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ — “ਬੋਲ ਮੇਰੇ ਸੋਨੇ ਅ —” ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲੀ ।

“ਉਂ ਹੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਸ਼ਰੀ” — ਭਰਮੱਟਾ ਬੋਲਿਆ ।

ਮਿਸ਼ਰੀ ਖਾਧੇ ਬਗੈਰ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਮੂੰਹ ਖੋਲਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ । ਕਹਿਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾ ਨੇ ਕੋਲ ਪਈ ਸੋਨੇ ਦੀ ਭਰਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਸ਼ਰੀ ਕੱਢਕੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਜੋ ਤੂੰ ਮੰਗਿਆ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਿਐ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੁਣਾ” ਮਿਸ਼ਰੀ ਚੂਸਦਾ, ਹਾਲਾਂ ਟਪਕਾਂਦਾ, ਲਮਕਾ ਲਮਕਾਕੇ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ ਅ — ਅਰਸੂ (ਰਾਜਾ) ਆ — ਆਤੂ (ਨੌਕਰ) ਇ — ਇਰੀ ਇੱਟੀ (ਨੇਜ਼ਾ) ਉ — ਉੱਕਨ ਕੱਵਚ (ਲੋਹੇ ਦਾ ਮਾਰ ਕਵਚ)” ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਵਚਿੱਤਰ ਅਖਰਮਾਲਾ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਅੱਖਰ ਸਿੱਖੇ ਨੇ ਇਸ ?”

“ਇਹ ਤੇਰੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਸਿਖਾਏ ਨੇ । ਮਹਿਲ ਦਾ ਅੱਖਰ-ਅਭਿਆਸ । ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਭਾਵੀ ਰਾਜਾ — ਇਹੋ ਸੁਣਕੇ ਐਨਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਐ, ਅਜੇ ਇਸਦਾ ਪਹਾੜਾ ਤੇ ਸੁਣ” ਨਿੰਗਵਾ ਗਰਵ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ

“ਅਸੀਂ ਜੋ ਅਖਰ-ਅਭਿਆਸ ਸਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਹੋਰ ਸੀ — ਇਸਨੂੰ ਛੱਡ, ਪਹਾੜੇ ਸੁਣਾ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ।” ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜਫੀ ਪਾਂਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਭਰਮਣੇ ਨੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚਲੀ ਮਿਸਰੀ ਚਿੱਥਕੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾ ਲਈ ਸਾਂ । ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ “ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਸ਼ਰੀ” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਗਤੀ ਵਲ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ

“ਅੰਮਾ ਤੇਰੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਲਾਗ ਲੱਗ ਗਈ ਏ, ਉਹ ਵੀ ਮੂੰਹ ਖੋਲਦੈ ਤਾਂ ਖੰਡਣੀ ਮੰਗਦੈ, ਇਹ ਵੀ ਮੂੰਹ ਖੋਲਣ ਲਈ ਮਿਸ਼ਰੀ ਮੰਗਦੈ — ਵੱਡਾ ਹੋਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਮੰਗੇਗਾ — ਠੀਕ ਏ — ਦੇਹ — ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਿਹੈ —”

“ਬਹਿਕੇ ਇਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਪਹਾੜੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੇ, ਇਸਨੂੰ ਬੱਲੇ ਉਤਾਰੋ, ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਸੁਣੋ ।”

“ਖਲੋਕੇ ਸੁਨਾਏਂਗਾ — ਉਹ ਵੀ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੰਗ ਏ — ਠੀਕ ਏ ਬਈ — ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਦਰਬਾਰ” — ਕਹਿਕੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬੱਲੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਐਤਕੀਂ ਪਦਮਵਾ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਮਿਸਰੀ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ, ਛਾਤੀ ਕਢਕੇ ਸੈਨਿਕ ਵਾਂਗ ਖਲੋਕੇ ਤੋਤਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ — ਕਵਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਕਦਮ ਚੁੱਕਕੇ ਪਹਾੜੇ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮਨ ਮਾਣ ਲਈ ਭਰ ਗਿਆ । ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਖੇ ਆਪ ਐਨੀ ਸਾਰੀ ਮਿਸ਼ਰੀ ਚੁੱਕਕੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਲਾਹ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਵਾਰਿਆ “ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵਧੀਆਂ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਰਹੀ ਏ, ਲੈ ਇਹ ਦਿਨਾਮ ।” ਕਹਿਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਗਤੀ ਵਲ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ । “ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਸਿਪਾਹੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦਿਉ ਇਹ ਦਿਨਾਮ —” ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਇਕ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਨੂੰ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਬੰਗਾਰੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਹਾਂ, ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ

ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹੈ, ਤੇਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦੈ” — ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮਾਣ ਤੇ ਗਰਵ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਵੇਲ ਤੇ ਖਿੜੇ ਫੁੱਲ ਵਰਗੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਹੱਸਦੀ ਬੋਲੀ —

“ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੋ ਹਾਰ ਰਖ ਰਿਹੈ । ਇਹ ਹਾਰ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਾ — ਮੇਰੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ —”

“ਇਹ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਦਿਆਂ ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਅੰਮਾ ?”

ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹਾਰ ਇਕੋ ਹੀ ਏ, ਪਰ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦੋ ਬਾਹਵਾਂ ਹੈ ਨੇਂ. ਮੇਰੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਚਾਹੀਦੈ ।”

ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਹਾਸੇ ਦਾ ਫੁਹਾਰਾ ਛਡਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਸੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨੂੰਹਾਂ ਹਸਦੀਆਂ ਸਰਮਾਂਦੀਆਂ ਉਥੋਂ ਉੱਠਕੇ ਭੱਜ ਗਈਆਂ ।

“ਇਹ ਕੀ ਮਸ਼ਕਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈਂ ਅੰਮਾਂ ?”

ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਛਾਈ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਸੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚੁਕਕੇ ਹਿਲਾਟਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬੋਲਿਆ -

“ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲੇ ਤਟਾਉ ਭਰੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਗੀਤ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਈ । ਤੇਨੂੰ ਇਹ ਇਨਾਮ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਕੀ ਦਿਆਂ ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਅੰਮਾ ?” ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮੈਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਏ, ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ ਪੁੱਤਰ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪੋਤਰਾ ਤੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ — ਇਸਤੋਂ ਵੱਡਾ ਇਨਾਮ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੈ ? ਉਠਕੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁਟਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਉਸ ਦਿਨ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਸੈਂ, ਚਾਬਕ ਫੜ — ਅਜ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹੈ ?

“ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ, ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਉਸੇ ਇਨਾਮ ਦੇ ਲਾਇਕ ਏ ।” ਕਹਿਕੇ ਮਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਕੇ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈਂਦਾ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ । ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਛ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ । “ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸਾਂ ਅੰਮਾ ਕਿ ਪੂਨੇ ਤੋਂ ਵਕੀਲ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਅਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਇਐ । ਹੁਣ ਸੋਚੋ ਰਿਹਾਂ ਕਿ ਕਿਉਂ ਉਸਨੂੰ ਅਜ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ?”

“ਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਇਹ ਸਭ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ ? ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਹ । ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰਾਣੀ ਵਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਂ ਭੁੱਲੀਂ । ਰਾਜੇ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਕਵੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਣੀ ਵਾਸ ਉਸਦਾ

ਹਿਰਦਾ । ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹਸਦਿਆਂ ਹਸਦਿਆਂ ਨਿਭਾ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲ ।

“ਤੇਰੇ ਢਿਡੋਂ ਜੰਮਿਆ, ਪਰ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਅਕਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਫਿਰ ਅਰਮ ਨਾਲ ਆਵਾਂਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਇਵੇਂ ਸਭ ਕੁਛ ਸਮਝਾ ਦੇਈਂ ।” ਮਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਰਾਣੀਵਾਸ ਤੋਂ ਸਭਾਗ੍ਰਹਿ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

2

ਉਸ ਦਿਨ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਜਿੰਨਾ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਸੀ, ਸਭਾ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਤਨਾ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਸੀ । ਪੂਨੇ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਵਕੀਲ ਸਾਰਵਭੋਮਰਾਏ — “ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਸੂਰਜ ਭੁੱਬ ਗਿਆ । ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਤਪਦਿਕ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਚਲ ਵਸੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂਈ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ ਵਾਂਗ ਕੰਠੇ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਏ ਹਨ । ਰਘੂਨਾਥਰਾਏ ਦੀ ਲਾਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆਏ ਪੇਸ਼ਵੇ ਨਰਾਇਣਰਾਉ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਹੈ । ਪਾਣੀਪੱਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਮਰਾਠਾ ਸਮਰਾਜ ਨੂੰ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾਧਵਰਾਉ ਜੇ ਕੁਛ ਸਾਲ ਹੋਰ ਜੀਅ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ।” ਸ਼੍ਰੋਕਗ੍ਰਸਤ ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ‘ਸਚਮੁਚ ਅਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਂਦੇ ਰਹਿਣ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ।’ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਨਿਜਗੱਲੂ ਦੀ ਯੁੱਧਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ — ਤਪਦਿਕ ਰੋਗ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਈ ਉਸ ਦੇਹ ਵਿੱਚ ਫੌਲਾਦ ਵਰਗੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਸੀ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ । ਸੱਚਮੁਚ ਉਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਰਦਾ ਸੀ, ਸ਼੍ਰੀਮੰਤ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦਾ ।

“ਲੋਕੀ ਕੁਛ ਵੀ ਕਹਿਣ ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮਰਾਠੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਰਾਗਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ।” ਸਾਰਵਭੋਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਹੁਣ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੀ ਉਮਰ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਹੈ ਪਰ ਰਘੂਨਾਥਰਾਏ ਤਾਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੇ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਰਘੂਨਾਥਰਾਏ ਸਮਰੱਥ ਹਨ — ਪਰ ਕੁਟਲਤਾ ਵਿੱਚ । ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖੜਯੰਤਰ ਨਾਂ ਚਲਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ — ਪੇਸ਼ਵਾ ਬਨਣਾ । ਉਸ

ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਾਲ ਗੰਢ-ਤੁਪ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਐਨੇ ਤਕੜੇ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਿਉਂਕ ਖਾਧੇ ਰੁਖ ਵਾਂਗ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਪੂਨੇ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਰਵਭੋਮਰਾਏ ਨੇ ਦਸਿਆ ।

“ਅਰਥਾਤ, ਹੁਣ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਹੈ ।” ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਕੀ ਮਤਲਬ ?” ਨਾਇਕ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ ਹੋਵੇ ।

“ਅੰਦਰੂਨੀ ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਜੋ ਵੀ ਸੀ, ਨਿਜਗੱਲੂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡਾ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਭਾਰੀ ਗਲਤੀ ਸੀ” — “ਬਲਾਰੀ, ਹਰਾਮਨਗੱਲੀ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਸਾਰੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਤਾਂ ਸਨ”

ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੇ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ “ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਖ ਬਦਲਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੇਰ ਲਗਦੀ ਹੈ । ਅਗੋਂ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ‘ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ’ ਕਰਨੀ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਰਾਹ ਸੀ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਗੇ ?” ਨਾਇਕ ਨੇ

“ਮੈਂ ਕੀ ਸੋਚਨਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?”

“ਇਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਠਿ ਹੋਏ ਹਾਂ ਸਾਰਵਭੋਮ ਰਾਏ ਦੀ ਲਿਆਂਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਨ ਲਈ । ਅਗੋਂ ਦੀ ਸੋਚ ਫਿਰ ਅਗੋਂ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਰਵਭੋਮ ਰਾਏ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲੇ “ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਪੁਛਾਂ ?”

“ਪੁੱਛੋ”

“ਚਿਨਕੁਰੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੋਪਾਂ ਸਭ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ”

“ਹਾਂ”

ਉਸਨੂੰ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪੈਸੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਦੋ ਤਿੰਨ ਕਰਕੇ ਵੇਚੀਆਂ — ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਏ ?”

“ਠੀਕ ਏ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮੈਂ ਪੂਨੇ ਵਿੱਚ ਸੁਣੀ ਸੀ । ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਏ ਜੀਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ।”

“ਜੀਣਾ ਮਰਨਾ ਤਾਂ ਭਗਵੰਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ — ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਬਿਦਨੂਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੇ ਸ਼ੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਤੀਹ ਲੱਖ, ਪੈਂਤੀ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਦੇ ਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ

ਬਚਾਇਆ — ਇਹ ਵੀ ਝੂਠ ਨਹੀਂ, ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਵੀ ਜੀਂਦੇ ਸਨ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਲੋੜ ਤੋਂ ਕੁੱਛ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਕਹਿ ਗਏ ।

“ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨਹੀਂ, ਰਘੋਤਮ ਰਾਉ ਸਨ ।”

ਹੁਣ ਵੀ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨਹੀਂ ਹੈਗੇ, — ਰਘੋਤਮ ਰਾਉ ਹਨ ।

“ਹੈ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਸੂਲ ਵਾਂਗ —” ਕੜਵਾਹਟ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਰਵਭੋਮ ਰਾਉ ਬੋਲੇ ।

“ਉਹ ਸੂਲ ਕਿਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੀ ਸੂਲ ਨਾਂ ਬਣ ਜਾਵੇ ।”

ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰਵਭੋਮਰਾਉ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਪੰਗ ਸਵਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ

“ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਬਹਾਦਰ ਚਿਤਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮਰਾਟਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਰੀਏ — ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਰੀਏ — ਠੀਕ ਏ ਵਕਤ ਆਉਣ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ । ਅਗੋਂ ਰਘੂਤਮ ਰਾਉ ਜੋ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਂਦੇ ਨੇ ਲੈ ਆਉਣ ।” ਆਪੇ ਹੀ ਗਲ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਕਿਹਾ “ਜੇ ਚਰਚਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਗੱਲ ਬਾਤ ਖ਼ਤਮ ਕਰੀਏ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ।

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਤੇ ਸਾਰਵਭੋਮਰਾਉ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ —

“ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰਸੂਰਾਮ ?” ਕਹਿਕੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ।

“ਕੰਮ ਹੈ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ — ਪਰ ਕੋਈ ਐਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹੁਣੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ।”

“ਠੀਕ ਏ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕੁੱਛ ਚਿਰ, ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਬੈਠਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ ।”

ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸਭਾ ਦਾ ਨੌਕਰ ਫਟ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ “ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਯਾਂ ਪਾਲਕੀ ਲੈ ਆਵਾਂ ?”

“ਨਹੀਂ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ — ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਹ ।” ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਤਰਕੇ, ਬੋਹੜੀ ਦੂਰ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਲੱਗੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਹੱਥ ਫੇਰਦੇ ਤੁਰੀ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਪੱਥਰ ਦੇ ਆਸਣ ਤੇ ਜਾਕੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ,

ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਵੀ ਕੋਲ ਆਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਉਡੀਕਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭਰਾ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇਗਾ । ਪਰ ਉਸ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਉਪ੍ਰਲੀ ਰਣਬੁਰਜੀ ਵਲ ਭਾਵਹੀਨ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ —

“ਕੀ ਗੱਲ ਭਰਾ, ਕੀ ਸੋਚ ਰਿਹੈ ?”

“ਸੋਚ, ਹਾਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ”—

“ਕੀ ?”

“ਇਹਨਾਂ ਸੋਚਾਂ ਤੋਂ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲੇਗਾ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਭਾਵਰਹਿਤ ਸੀ ।

“ਅਜ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਐਨਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਿਉਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ?”

“ਤੇ ਤੈਨੂੰ ?”

ਝਟ ਹੀ ਭਰਾ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਇਸ ਅਣਚਿਤਵੇ ਸੁਆਲ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਕੀ ਮਤਲਬ, ਜ਼ਰਾ ਖੋਲ ਕੇ ਦਸ ਭਰਾ ।”

“ਖੋਲਕੇ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦੇ ਪਰਸੂਰਾਮ । ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਘਾਣੀ ਦੀ ਪੰਜਾਲੀ ਅਗੇ ਜੁਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਨਵਰ ਬਣ ਗਏ ਹਾਂ, ਪਰਸੂਰਾਮ । ਜਿਹੜੇ ਮਰ ਗਏ ਉਹ ਮਰ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ — ਅਜ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਬਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ — ਸਾਡਾ ਅਜੇ ਵੀ ਹਿਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਾਂ ।”

“ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਭਰਾ, ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਜੀਂਦਿਆਂ ਦਾ ਮਰ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਨਾਂ । ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਜੀਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ — ਇਸਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਚਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ?”

“ਹਾਂ, ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਚਲ ਸਕਦੀ ਹੈ — ਮੈਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰਸੂਰਾਮ — ਇਹ ਜੀਵਨ ਅਮਰ ਨਹੀਂ — ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਵੀ ਅਮਰ ਨਹੀਂ —”

“ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ —”

“ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ । ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਮਰ ਗਏ — ਮਰ ਗਏ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਅਮਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਰੁੱਖ ਹੋਵੇ ।”

“ਉਹ ਠੀਕ ਦੇ ਭਰਾ, ਮਾਧਵਰਾਉ ਚਲੇ ਗਏ — ਹੈਦਰਅਲੀ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ —

ਇਸ ਸੱਪ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਫਿਕਰ ਹੀ ਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ।”

“ਨਰਸਪਈਆ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਪਰਸੂਰਾਮ । ਮਾਧਵਰਾਉ ਚਲੇ ਗਏ — ਹੈਦਰਅਲੀ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ — ਅਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਲ । ਜਨਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੌਤ ਵੀ ਟੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ — ਕਿਸੇ ਦਾ ਇਸਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਵੀ ਘੱਸ ਘੱਸਕੇ ਮਿੱਟੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਨਾਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਬਚਦੀ ਹੈ —” ਭਾਵ ਰਹਿਤ ਵੰਗ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ —

“ਇਹ ਕਿਹੜੀ ?”

“ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਨਾਮ, ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਵਧੇਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ, ਸਿਰ ਤੇ ਮੰਡਰਾਉਂਦੀਆਂ ਇੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦਾ ਡਰਦਾ ਫਿਰੇ, ਇਸ ਡਰ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ?”

“ਇਹ ਭਾਲ ਕੌਣ ਕਹਿੰਦੇ ?” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਨਰਸਪਈਆ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹੋ ਹੈ ਪਰਸੂਰਾਮ । ਮਾਧਵਰਾਉ ਮਰ ਗਿਆ, ਉਸਦਾ ਘਰ ਟੁੱਟ ਗਿਆ — ਇਸ ਅੱਗ ਲੱਗੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਛਤੀਰ ਖਿੱਚਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੋਂ ਡਰਕੇ, ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਜਾਈਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੋ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਉਹ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ —”

“ਅੱਗ ਲੱਗੇ ਤੇਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪਰਸੂਰਾਮ — ਮਨੁੱਖ ਬਣਕੇ ਇਕ ਪਲ ਸੋਚ — ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਕਿੰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ । ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੋੜੀ । ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ‘ਇਹ ਪਿਆਰ ਸਨੇਹ ਸਦਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ।’ ਉਹ ਮਰ ਗਏ, ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਕੇ ਹੁਣ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵੱਲ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਵਧਾਈਏ —”

ਬੋਹੜਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ —

“ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ?” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ — ਉਸ ਸਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਅਸੀਂ ਉਸਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਮੂਰਖਪੁਣਾ ਕੀਤਾ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹੜਾ ਬਚਿਆ, ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸ ਮੈਨੂੰ ਪਰਸੂਰਾਮ, ਉਸਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ — ਉਸਦੀ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਈ ? ਉਹ ਮਧੂਗਿਰੀ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੜ ਸੜਕੇ ਮਰ ਰਿਹੇ । ਉਹ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਕੌਸ ਰਿਹੇ — ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਲਿਆ ਦੇਵਰਾਜ, ਨੰਜੁਰਾਜ, ਖੰਡੇਰਾਉ — ਨਵਾਬ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜ਼ਹਿਰ

ਖਾਕੇ ਮਰੇ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਬੱਚੇ — ਹੋਰ ਸੈਂਕੜੇ ਨਾਂ ਦੱਸੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਨੇ । ਉਸਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਬਚਿਐ ? ਕਿਸੇ ਇਕ ਦਾ ਵੀ ਨਾ ਦੱਸੋ । ਨਵਾਬ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੁੱਕ ਗਿਐ ਪਰਸੂਰਾਮ ਮੈਂ ਜੋ ਕਹਿ ਰਿਹਾਂ ਸੁਣ — ਨਵਾਬ ਸਾਡੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਕੁਟਿਲਤਾ ਤੇ — ਜਿਸਨੇ ਉਸਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ, ਉਸੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਵਿੱਚ ਛੂਰੀ ਘੋਪ ਦਿੱਤੀ ।

ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ

ਭਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਇਕ ਖਿਣ ਗੁੱਮ ਸੁੰਮ ਹੋਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ — ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਭਰਾ ਤੂੰ ਜੋ ਵੀ ਕਿਹੈ ਸਭ ਠੀਕ ਏ, ਪਰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ ।” “ਦੁਜਿਆਂ ਦੇ ਨੁਕਸ ਕਢ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਸਮਝਦੇ ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਬਾਹਦਰੀ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ?”

ਜੋ ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਹੀ ਖੋਤੇ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹੀ ਸੂਰ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹੋ ਅਸੀਂ ਵੀ ਕਰਨੈ ? ਸਾਡੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਅਜੇ ਤਾਂਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰੋਹ ਦਾ ਕਲੰਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿਆਂਗੇ ।”

“ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਕੇ ਅਸੀਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ?”

“ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਧ੍ਰੋਹ ਕੀਤਾ । ਨਿੱਜਗੱਲੂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਹੈਦਰਅਲੀ ਲਈ ਲੜੀ — ਉਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ — ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਕੀ ਭੁੱਲ ਏ ?” —

“ਉਹ ਸਭ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਅਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜੀ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਹੈ — ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ।”

“ਇਤਿਹਾਸ ਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਮੋਇਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਂਦਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਚਾਨਣਮੁਨਾਰਾ ਹੈ ? ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਭੁਲਾਕੇ ਮੇਰੀ ਅਜ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ । ਤੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਚੋਲਾ, ਤੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹਿਰਦੇਹਿਟ ਗੱਲਬਾਤ ਹੈ — ਇਤਿਹਾਸ ਤੇਰੇ ਲਈ ਮਰਿਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ । ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬੜਾ ਪੱਕਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਉਸਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ।” “ਭਰਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਤੂੰ ਰਹਿਣ ਦੇਹ, ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਿਖਾਈ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹਾਂ, ਅਕ੍ਰਿਤਘਟਤਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰੋਹ ਦਾ ਪ੍ਰਫਾਵਾਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ।” ਭਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਵੀ ਬੋਹੜਾ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਤੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਢਾਰਸ ਮਿਲੀ ਹੈ — ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਦੱਸ ਕਿ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਧ੍ਰੋਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?”

“ਨਹੀਂ —”

“ਸਚ, ਇਕ ਪੈਰ ਨੂੰ ਚਿੱਕੜ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਪੈਰ ਨੂੰ ਧੱਟ ਲਈ ਜੇ ਦੂਜੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਰਗੜੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਪੈਰ ਵੀ ਗੰਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੈਰ ਦਾ ਚਿੱਕੜ ਨਹੀਂ ਲਹਿੰਦਾ ।”

“ਅਰਥਾਤ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ” —

“ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ —”

“ਨਹੀਂ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਬੱਚ ਸਕਦਾ — ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਦੇ ਭਰਾ, ਰਾਜ ਭਾਵੇਂ ਚਲਾ ਜਾਵੇ —”

“ਆਪਣੇ ਜੀਂਦੇ ਜੀਅ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਰਾਜ ਹਥੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਣ ਤਕ ਰਹਿਣ ਦੇਹ”

“ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ— ?”

“ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣਾ ਹੈ ਖੇਡੋ, ਇਕੋ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਦਸਮ ਅਵਤਾਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਿਰਫ ਨਾ ਬਣਿਆ ਜੇ । ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਇਥੇ ਲੈਕੇ ਆਇਆ ਸਾਂ । ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰਹੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਰਥਾਤ, ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ।

“ਅਜੇ ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਦੇਨੀ ਤੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਇਕੋ ਲੀਹ ਤੇ ਚੱਲਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਪਹੀਏ ਘੱਸ ਗਏ ਨੇ । ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਾਜ ਰੱਹਸ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਤੂੰ ਇਹ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀ ਖੇਡ, ਖੇਡ । ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ, ਰੱਹਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੂਨੇ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ । ਜੇ ਖ਼ਬਰ ਆਵੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤਾਂਈ ਪਹੁੰਚੇ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਉਣ ਦੇਹ । ਸਾਡਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਘੱਟ ਗਿਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਭਰਾ, ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ, ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਲਣ ਕਰਾਂਗਾ । ਅਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅਸੀਂ ਬਣਾਂਗੇ । ਤੁਸੀਂ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੀ ਜੈਨੈਕਾਰ ਕਰਵਾਈ ਉਹ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਗਈ । ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬੜਾ ਗੁੱਸੇ ਹੈ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਜਸੂਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤਾਂਈ ਪੁੱਜੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਨਰਸਪਈਆ ਅਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਬੋਲਿਆ ।

“ਜੇ ਵੀ ਹੋਣੇ ਹੋ ਜਾਏ, ਤੂੰ ਸਹੀ ਤਾਲ ਦੇਈ ਜਾਈਂ — ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਹੈ ਨਾਂ ।”

“ਸਮਝ ਆ ਗਈ — ਦਸ਼ਮ ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਵੀ ਮੈਂ ਨਾਂ ਬਣਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੋਵੇ ਪਾਸਿਉਂ ਵਜੰਟ ਵਾਲੀ ਡਫਲੀ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਭਰਾ”, “ਉਸ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇ ?”

“ਤਕਲੀਫ਼ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਸਿਰ ਦੇ ਦੋਵੇ ਪਾਸੇ, ਲੈਅਬੰਧ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਾਬੁਕ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਘੁੱਟਕੇ ਫੜਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਬੱਸ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅਰਥਾਤ, ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰ, ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ” —

“ਇਹ ਗੱਲ ਪੁੱਛਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸੋਚਦਾ ਬੋਲਿਆ । ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਮੈਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਿਆ ?”

“ਵਯੰਮ ਸੰਵਤਸਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਖਰ ਸੰਵਤਸਰ ਤੱਕ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ —”

“ਇਹ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ — ਬੜੀ ਜਲਦੀ, ਛਾਨਟੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਗਏ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਲੰਘ ਗਏ ਇਹ ਸਾਲ —”

ਬੀਤ ਗਏ ਇਹ ਸਾਲ — ਇਹਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਨਾਲ — ਸੰਗਰਾਮ, ਮੌਤ, ਰੋਗ, ਬੁਢਾਪਾ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮੈਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਕੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀਦੜਵਾਈ ਭਰਮੰਟਨਾਇਕ, ਬਾਣ ਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਵਡੇਰੇ —

ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਲੜੇ, ਤੇ ਮਰ ਗਏ ਸੈਂਕੜੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰਿਚਿਤ — ਅਪਰਿਚਿਤ — ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਭੁੱਲ ਵਿੱਸਰ ਗਏ — ਭੁੱਲ ਗਏ —?”

ਨਹੀਂ ਯਾਦ ਨੇਂ, ਪਰ ਨਾਂ ਹੋਣ ਵਾਂਗ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੁੱਲੇ ਹੋਏ ਦਸਾਂ ਰੰਗਾਂ ਵਾਂਗ — ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਪੀੜ ਵਾਂਗ — ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਦਾਗਾਂ ਵਾਂਗ । ਮਨ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੇ ਪਰਦੇ ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਪਾਂ ਲਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ —”

ਜਖਮਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਯਾਦ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮ ਰੇਖਾਵਾਂ ਉਭਰ ਆਈਆਂ ਸਨ ।

ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਣ ਤੇ ਪੇਕੇ ਟੁਰ ਗਈ ਲੁਕੰਬੇ ਵਾਂਗੂ ਲੁਕੰਬੇ ਦੀ ਯਾਦ ਭੱਜੀ ਆਈ —

ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਯਾਦ — ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਵੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ — ਇਹ ਨਰਸਪਈਆ ਵੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ — ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਵੇਖੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ —

ਇਹ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ — ਇਕ ਪਲ ਮਿਠੀ ਯਾਦ ਕੌੜੀ ਹੋ ਗਈ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਤੇ

ਕੌੜੀ ਯਾਦ ਹੋਰ ਵੀ ਕੌੜੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਨਾਂ ਦੇਕੇ ਚੁਪਚਾਪ ਬੈਠੇ ਭਰਾ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ — “ਕੀ ਗੱਲ ਭਰਾ, ਇੰਜ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬਹਿਕੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਕਿਉਂ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆਂ —

ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਫਿਕੀ ਜਿਹੀ ਹਾਸੀ ਹਸਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, “ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੀ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਦੇਹ, ਨਾਲੇ ਇਹ ਹੱਥ ਪੈਰ ਵੀ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ ਕਿ ਹੈਗੇ ਨੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਦੀ ਪਰਸੂਰਾਮ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਨੇ ਭੁਲਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਿੰਨਾ ਸਤਾਉਂਦੀ ਹੈ ।” ਡੂੰਘਾ ਹਉਕਾ ਭਰਦਿਆਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਛੱਡਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ।

“ਮੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਮੇਰੇ ਤਾਂਈ ਰਹਿਣ ਦੇਹ, ਤੇਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੰਮ ਨੇ । ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ —” ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਪੱਥਰ ਦੇ ਆਸਣ ਤੋਂ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ ।

“ਕਿਉਂ ਅਜ ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਦਿਨ ਯਾਦ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਕਠਿਆਂ ਬਹਿਕੇ ਖਾਧਿਆਂ ਬੜੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਅਜ ਮੇਰੇ ਘਰ ਚਲ ਭਰਾ, ਕੱਠੇ ਬੈਠਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਵਾਂਗੇ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਚਲ, ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕੱਠੇ ਬਹਿਕੇ, ਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪਰੋਸਿਆ ਖਾਣਾ ਖਾਵਾਂਗੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਭਰਾ ਦੇ ਮੌਢਿਆਂ ਤੇ ਬਾਂਹ ਰਖਕੇ ਮਹਿਲ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

3

ਚਿੰਨਕੁਰੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੋਂ ਨਾਨੀ ਚੇਤੇ ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਰ ਖਾਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਰੰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਕੋਲ ਫੌਜਾਂ ਲੈਕੇ ਖਲੋਤੇ ਤ੍ਰਿਯੰਬਕਰਾਉ ਪੈਠੇ ਨੂੰ ਇੱਕਤੀ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਯੁੱਧ ਦਾ ਖਰਚਾ ਦੇਣਾ ਮੰਨਕੇ, ਮਿੱਧੀ ਹੋਈ ਸਿਰੀ ਵਾਲੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਫੁੰਕਾਰਦਾ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਵਰਗਾ ਹੈਦਰਅਲੀ —

ਪੇਸ਼ਵਾਮਾਧਵਰਾਉ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਕੁੰਜ ਉਤਾਰਕੇ, ਨਵੀਂ ਕੁੰਜ ਨਾਲ, ਨਵੇਂ ਨਿਕਲੇ ਤਿਖੇ ਵਿਸ਼ ਭਰੇ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗਾ—

ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਚੁਰਾਹੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਹੜੀ ਖੋਹਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਵੇਸ਼ਵਾ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਭੂਮੀ — ਦੁਰਗ ਤੇ ਰਾਜਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ

ਉਸਦੀ ਬਹਾਦਰ ਫੌਜ, ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ — ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਗਰ, ਬੰਕਾਪੁਰ, ਅਨਵੱਟੀ, ਰੱਟੇਹੱਲੀ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ — ਨਿੱਜਗਲੂ ਵਰਗਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲਾ ਇਕ ਵੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਏ ਬਿਨਾ ਜਿੱਤਕੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਸਾਹਸ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਕਾਰਨ ਬੱਚ ਕੇ ਆਏ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ । ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰ ਫੌਜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ । ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਕੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਦੰਦ ਖੀਸਦਾ ਬਹਿ ਗਿਆ — ਹੈਦਰਅਲੀ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਹਵਾਸ ਦੀ ਅੰਗ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਜੀਭ ਸੀ ਰਘੋਤਮਰਾਉ — ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਦੀ ਚਿਤਾ ਦੀ ਅੰਗ ਵੀ ਅਜੇ ਠੰਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ — ਸਾਰੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਇਕਮੱਤ ਹੋਕੇ ਚੁੱਟੇ ਯੁਵਕ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨਰਾਇਣਰਾਉ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ਰਾਜਤਿਲਕ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਕਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਜਾਨ ਲੜਾਕੇ ਬਣਾਏ ਮਰਾਠਾ ਸਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਦਾਵਾਨਲ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੂਨੇ ਦੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਲਹਿ ਦੀ ਤੀਲੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਕ ਹੋਏ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁਟ ਦੇ ਬੀਅ ਬੀਜ ਦਿਤੇ । — ਇੱਲ ਦੀਆਂ ਤਿਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖਦੇ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਹਵਾਸ ਦੇ ਮਾਰੂਰੱਥ ਦੇ ਅਗੇ ਵੱਧਣ ਲਈ ਰਾਹ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਨੰਦਨਨਾਮ ਸੰਵਤਸਰ ਦੇ ਭਾਦੋ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨਰਾਇਣ ਰਾਉ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਪੇਸ਼ਵਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਨੇ — ਇਸ ਕਤਲ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਾਹ ਭੁੱਲੇ ਮਰਾਠਾ ਮੰਤਰੀ, ਸਰਦਾਰ ਰਾਹ ਟੋਹਦੇ ਭਟਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਿਹੜੇ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਨਾਲ ਰਲੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਉਹ ਲਹੂ-ਲਿਬੜੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, ਰਾਜ-ਜਿੱਤਣ ਨਿਕਲੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕੋਲੋਂ ਚੁਬਾਈ ਵਸੂਲ ਕਰਾਂਗਾ ।

ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ, ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮਿੱਤਰ ਦਸਦੇ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਹਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ । ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਮਿੱਤਰ ਸਨ — ਵੈਰੀ ਬਣਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਮੁਖਮੰਤਰੀ ਨਾਨਾਫਡਨਵੀਸ ਕਤਲ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਸਦਮੇ ਤੋਂ ਕੁੱਛ ਸੰਭਲਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਨਰਾਇਣਰਾਉ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਧਵਰਾਉ ਰਖਕੇ, ਪੰਘੂੜੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਤਿਲਕ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਦਾ ਸਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵਰਜ ਦਿੱਤਾ ।

ਸੀਨਾ ਤਾਣਕੇ ਸਮਰਾਜ ਜਿੱਤਣ ਨਿਕਲਿਆ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਅਜੇ ਬਲਾਰੀ, ਰਾਏ

ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਟੱਪਕੇ ਸੋਝੂਰ ਹੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਨਾਫਡ-ਨਵੀਸ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਏ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਇਕ ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਮੈਂ ਪੇਸ਼ਵਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨ ਲਵੋ ਜੋ ਕਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਇਕ ਚੁਬਾਈ ਦੇ ਦਿਉ” ਉਸ ਸੰਧੀ ਲਈ ਹੱਥ ਫੈਲਾਇਆ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਭੁੱਖੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਚੂਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਂਗ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਨੂੰ ਦਸ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਦੇਕੇ ਕਿਸ਼ਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਕੰਢੇ ਦਾ ਸਾਂਗ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਨਦ ਲਿਖਵਾ ਲਈ — ਇਸ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸੀਰੀਆ ਦਾ ਇਕ ਇਲਾਕਾ ਮੰਗਿਆ ।

ਇਸ ਨਕਲੀ ਪੇਸ਼ਵੇ ਨੇ ਅਸਲੀ ਪੇਸ਼ਵੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਨਾਲ ਸੀਰੀਆ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ । ਆਪਣੇ ਮਤ੍ਰੇਏ ਭਰਾ ਬਾਜੀਰਾਉ ਖਰਵੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸੀਰੀਏ ਦੇ ਮਰਾਠਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਾਪੂ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ ।

ਅੱਗ ਨੂੰ ਭੜਕਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹਵਾ ਮਿਲ ਗਈ । ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸੀਰੀਆ ਦਾ ਕਿਲਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ਸੁੱਟਕੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਲੜਾਈ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀਰੀਆ । ਸੀਰੀਆ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਟੀਪੂ ਦੀ ਅਗੁਵਾਈ ਥੱਲੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ, ਮੀਰਅਲੀ ਤੇ ਰਜ਼ਾਖਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ।

ਵਿਜੇ ਸੰਵਤਸਰ ਦੇ ਚੇਤਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ, ਪੂਨੇ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਹੋਈ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਨਿਆਏਧੀਸ਼ ਰਾਮਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਸੀਰੀਆ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਰਣਭੇਰੀਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਕਰੜੀ ਰਖਵਾਲੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

4

“ਕੌਣ ਸੀ ? — ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ?”

ਘਟੀਆ ਭੋਆਂ ਦੇ ਬਲੇ, ਲੰਮੀਆਂ ਝਿੰਮਟੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਘੁਮਾਕੇ, ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਹੱਥ ਧੋ ਰਹੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਵੀਰ ਅੰਮਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਸ ਦਸਨਾ ਸੀ । ਜੰਮਦਿਆ ਹੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁਲ ਸੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਅਜਿਹੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਬੰਦੇ —

“ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਮਿਲਣੇ, ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ”

“ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਸੋਣਾ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ।”

“ਕੋਤਵਾਲ ਚੋਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਉਡ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਏ । ਇਹ ਕੀ, ਆਕੇ ਰੋਟੀ ਮੰਗੀ, ਹੁਣ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰਿਆ ਜੇ, ਰੋਟੀ ਪਾਈ ਪਈਏ, ਠੰਡੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਵੀਰ ਅੰਮਾ ਬੋਲੀ ।

“ਹੁਣੇ ਆਇਆ ਜ਼ਰਾ ਵੇਖ ਆਵਾਂ ਕਿ ਇਹ ਛੇਤੀ ਟੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਯਾ ਚੰਮੜਨ ਵਾਲੀ ਬਲਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸਨੇ ਹੱਥ ਪੁੱਝੇ ਤੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਆਕੇ “ਕੌਣ ਆਇਐ ? ਕੀ ਖਬਰ ਏ ?” ਭੁਖ ਨਾਲ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਨਚਦੇ ਚੂਹਿਆਂ ਕਾਰਨ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ । ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕੁੱਛ ਕਿਹਾ । ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ “ਚਲ — ਮੈਂ ਆਇਆ” । ਕੋਤਵਾਲ ਚੋਕੀ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਭੇਜਕੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤੇ ਕਿੱਲੀ ਤੇ ਟੰਗੀ ਕਮੀਜ਼ ਲਾਹਕੇ ਗੱਲ ਪਾਈ ।

“ਇਹ ਥਾਲੀ ਚੁੱਕ ਲੈ; ਆਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਖਾਵਾਂਗਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਪੰਗ ਵਲੋਟੀ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ । ਪਿਛੋਂ ਪਤਨੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ।

ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਛੱਤ ਵਿਚਲੇ ਇੱਕ ਝਰੋਖੇ ਤੋਂ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕਿਤੋਂ ਚਾਨਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ । ਇਹ ਹਨੇਰੀ ਜਿਹੀ ਪਥਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਕੋਠੜੀ ਸੀ । ਕੋਤਵਾਲ ਦੇ ਬਹਿਣ ਲਈ ਫ਼ਰਸ਼ ਤੇ ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਸਾਰਾ ਧਾਰੀਦਾਰ ਖੋਸ ਵਿਛਾਇਆ ਸੀ — ਢੋਅ ਲਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਤਕੀਆ ਰਖਿਆ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ, ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਕੁ ਹੱਥ ਉਚਾਈ ਦਾ ਢਲਾਣ ਵਾਲਾ ਮੇਜ਼ ਸੀ ।

ਚੀਂ ਚੀਂ ਕਰਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਤਿਖੀ ਨੌਕ ਵਾਲੀ ਜੁੱਤੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਲਾਹਕੇ ਅੰਦਰ ਗਏ । ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕੋਲ ਦੋ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖਲੋਤੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ । ਕਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਿਕ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਚਿੱਟਾ ਕਮਰਕੱਸਾ, ਸਿਰ ਤੇ ਪਗੜੀ — ਪਰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਢਾਹੜੀ ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਕੰਨ ਫੜਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ । ਇਹ ਕੰਮ ਨੌਕਰ ਤੇ ਛੱਡਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪ ਹੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬੜੀ

ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਜਾਕੇ ਆਪਣੇ ਆਸਟ ਤ ਬਹਿ ਗਏ ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨ ਲੱਗੇ । “ਕਿਉਂ, ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕੀ ਹੈ ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਰਹੱਸ ?” ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਂਗ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ — “ਸਾਰੀ ਤਲਾਸ਼ ਲੈ ਲਈ ਏ, ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ —” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਸਾਰਾ ਵੇਖ ਲਿਆ, ਸਿਰਫ ਇਹੋ ਮਿਲਿਆ ।” ਕਹਿਕੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਅੱਗੇ ਰਖਿਆ — ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਤੇ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ।

ਕੂਹਟੀ ਤੱਕ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਸੀ — ਉਹ ਵੀ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਹੀ ਹੋਈ, ਐਵੇਂ ਝਰੀਟੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲੇ “ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਏ, ਕਿਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ — ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ” —

“ਇਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਚਲੋ । ਉਹ ਸਮਝ ਜਾਣਗੇ ਇਹ ਕੀ ਹੈ । ਬੱਸ ਏਨਾ ਹੀ ਕਰੋ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਨਾ ਪੁੱਛੋ ।” ਕਾਗਜ਼ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

“ਇਹ ਕੂਹਟੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਲੈਕੇ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਮੈਂ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਕੋਲ ਜਾਵਾਂ ? ਕਿਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹੈਂ, ਮੈਂ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਦੜਵਾਈ — ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵੇਖ ਹੋਏ ਨੇ ।” ਬੜੀ ਆਕੜ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ।”

“ਵੇਖੋ ਨੇ ਯਾਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇ ਦੜਵਾਈ ਜੀ — ਇਹ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਣ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ । ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਲੈ ਚਲੋ ਤੇ ਇਹ ਚਿੰਨੀ ਦਿਖਾਉ ।”

“ਐਸ ਵੇਲੇ, ਰੋਟੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਜਾਕੇ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਦਿਖਾਕੇ ਮੈਂ ਚਾਬਕ ਖਾਣੇ ਨੇ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਬਥੇਰੇ ਬੰਦੇ ਨੇ । ਜੇ ਕਹਿਣੇ, ਮੈਨੂੰ ਦਸੋ, ਕਿਹੜਾ ਅਜਿਹਾ ਜਰੂਰ ਕੰਮ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ ।”

“ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ, ਜਿੰਨੀ ਢਿੱਲ ਕਰਦੇ ਜਾਉਗੇ, ਪਿਛੋਂ ਉਨਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਛਤਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਇਹ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ । ਹੁਣੇ ਲੈ ਚਲੋਗੇ ਤਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਗਾਹਲਾਂ ਹੀ ਖਾਉਗੇ — ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਬਚਣ ਲੱਗਾ ।” ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਉਸ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਦੜਵਾਈ ਯਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ?”

“ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਇਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ, ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨੌਕਰ ਯਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

‘ਬੜੀ ਆਕੜ ਦਿਖਾਉਣ ਡਿਰੈ, ਦੋ ਚਾਰ ਪੈ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਅਕਲ ਟਿਕਾਏ ਆ ਜਾਏਗੀ’, ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਆਏ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਪਤੋਲ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ।

“ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ — ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਵਿੱਲ ਕਰਾਂ, ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਜਾਣਗੇ ।”

ਕਹਿਕੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ।

“ਮੇਰਾ ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿਉ । ਉਸਦੀ ਕਾਠੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਸਾਰਾ ਤੋੜ ਦਿਤੇ — ਮੇਰੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਵੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਲਈ — ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਹੀ ਆਖੋ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤਕ ਨਵੀਂ ਕਾਠੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿਉ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਏ ਬੰਦੇ ਨੇ ਮੋਢੇ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟਿਆ ਕਪੜਾ ਲਾਹਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਮੂੰਹ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਫਿਰ ਸਿਰ ਤੇ ਵਲੇਟੇ ਕਪੜੇ ਦੀ ਠੋਡੀ ਦੇ ਬੱਲੇ ਗੰਢ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਹ ਇਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਨੇ ਆਕੇ ਕਿਹਾ “ਘੋੜੇ ਤਿਆਰ ਹਨ”—

ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲੇ — “ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਨਾਂ ਆਵਾਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।” ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਘੋੜਾ ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਵਲ ਮੌੜ ਲਿਆ ।

“ਤਲਵਾਰ ਫੜੋ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਇਕ ਬੰਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਕਹਿੰਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਸਣਾ । ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ਕੀ ਕਰਨੇ ?”

ਦੜਵਾਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ‘ਕਿਹੜਾ ਚਿੱਤਰ, ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੋ ਸਕਦੈ’ ? ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ । ਦੋ ਖਿਣ ਬਾਦ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੁਝਿਆ, ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਬੋਲੇ “ਇਕ ਦਮ ਉਸਨੂੰ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖੋ ।”

ਨਾਇਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਇਆ । ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ

“ਉਦਯਾਨਾਂ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ

“ਰੰਗਨਾਥ” ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ “ਬੈਠੋ” ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਉਡੀਕਦੇ ਖਲੋਤੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਤੁਸੀਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿਉ” ਕਹਿਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

“ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਹੋਗੀ ਰਾਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੇ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ

“ਠੀਕ ਨੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ । ਮੇਰੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਮਾਫ਼ ਕਰਨੀ । ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਪਗੜੀ ਲਾਹਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਕਮੀਜ਼ ਲਾਹਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੀਤਾ, ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਸੀ ਲੱਗੀ ਜੇਬ ਦਾ ਧਾਗਾ ਖਿਚਕੇ ਉਸਦੀ ਸਿਲਾਈ ਖੋਲੀ ਤੇ ਜੇਬ ਦਾ ਕਪੜਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਇਆ ।

“ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਪੜ ਲਵੋ” ਆਏ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਕਪੜੇ ਤੇ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੜਦੇ —

“ਸਾਡੀ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਈ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਛਡਦੇ ਸਨ — ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਗਿਟ ਲਏ । ਜੇਬਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਜੋ ਲਿਆਇਆ ਸਾਂ, ਛੜਾ ਦਿੱਤਾ — ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਪਰ ਜੇਬ ਦੀ ਸਿਲਾਈ ਖੋਲਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਹਸਦਿਆਂ ਉਹ ਬੰਦਾ ਬੋਲਿਆ ।

“ਸਾਡੀ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਬੜਾ ਕੁਛ ਹੋਰ ਸਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਚਿੱਠੀ ਪੜ ਲਈ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਦੱਸੋ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਇਕ ਪਲ ਹਸਿਆ ਫਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਹੋ । ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ । ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਨਕਲੀ ਪੇਸ਼ਵੇ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸਟਾ ਨਦੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋਵੋਗੇ ।”

“ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ”

“ਹੁਣ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚਲਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹਕੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਉਸਦਾ । ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ।”

“ਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੈ ?”

“ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਸੂਸਾਂ ਨੂੰ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਯੁੱਧ ਖ਼ਰਚ ਲਈ ਪੈਸਾ ਮੰਗਣ ਵਾਸਤੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਭਟਵਈਆ ਮੋਹਕਮਸਾਹਿਬ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਖਣ ਲਈ ਨਾਂ ਮੰਨੋ ਯਾਂ ਪੈਸਾ ਨਾ ਦਿਉ ਤਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੀਰੀਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਬੈਠੀ ਭਾਰੀ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਸੈਨਾ ਕੱਠੀ ਕਰਕੇ, ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ।

ਸਾਡੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੀ ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ

ਕਰਨ ਦਾ ਸੈਨਾ ਬਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਅੰਦਰੂਨੀ ਝਗੜਿਆਂ ਕਰਕੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ । ਇਸ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਕੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਹ ਤੰਤਰ ਰਚਿਆ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਦਮ ਨਾਂ ਚੁੱਕ ਲੈਣਾ । ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲਕੇ, ਇਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਕਰਕੇ ਬੋਹੜਾ ਬਹੁਤਾ-ਪੈਸਾ ਦੇਕੇ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਟੋਰ ਦੇਣਾ । ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੜਾ ਸੱਜਗ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਅਗੋਂ ਜਿਵੇਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿਆਂਗੇ । ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬੜੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਇਹ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਦਾ ਭੋਜਿਆ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ ।”

ਆਏ ਬੰਦੇ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਕੰਨ ਬਣਿਆ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬੜਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ । “ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਬੜਾ ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਕੁੱਛ ਕੀਤਾ । ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਕ੍ਰਿਤਗਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੀ । ਸਾਡੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਇਹ ਹਾਰ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇ ਲੜੀਆਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਲਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਝੂਠੀ ਤੇ ਬਨਾਉਟੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਅਨਭਿੰਜ ਹੋ । ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਠੀਕ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹਾਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਖੋ । ਮੇਰੀ ਧੌਣ ਦੁਆਲੇ ਅੱਗ ਨਾ ਲਵਾਉ ।” “ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਡੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੇ ।”

“ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਸੀਰੀਆ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਉਥੇ ਜਸੂਸਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ, ਹੋਦਰਅਲੀ ਦਾ ਨਿਪੁੰਨ ਬੰਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਫੌਜ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਹਾਂ ਫਿਰ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੁੱਛ ਨਾ ਦਿਉ । ਉਹ ਜੇਬ ਦਾ ਕਪੜਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾੜ ਦੇਣਾ । ਉਹ ਟੁੰਢੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਕਾਗਲ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਉ । ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿਉ ਕਿ ਇਸ ਕਾਗਲ ਬਾਰ ਉਹ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੜਵਾਈ ਤੇ ਨਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਛ ਦੱਸਣ । ਸਾਡੇ ਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਰਥਾਤ ਮੈਂ, ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਤਵਾਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਾ ਪਤੇ ਲੱਗੇ । ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਜਿੰਨੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਤੇ ਸਜੱਗਤਾ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈਗੀ । ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਅਸਾਂ ਅਜੇ ਬੜਾ ਕੁੱਛ ਸਿਖਣਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਇਹ ਭੇਟ ਦੇਣ ਦੀ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ।

ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ । ਇਸ ਬਨਾਉਟੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਲਹੂ ਭਰੇ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਕੇ ਵਧੀ ਵੱਡੀ ਮੱਛੀ । ਅਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹੋ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਬੋਹੜਾ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਸੱਪ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਕੰਡਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਕੇ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਉ । ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ?” ਆਇਆ ਬੰਦਾ ਬੋਲਿਆ ।

“ਉਸਤੇ ਸਾਨੂੰ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ”

“ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ, ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਝਟ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬੋਹੜਾ ਪਰਖਕੇ ਵੇਖਾਂਗਾ । ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਆਵਾਂਗਾ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਾਂਗਾ । ਉਸਨੂੰ ਆਖੋ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਛੱਡ ਆਵੇ । ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ ?”

“ਕਿਵੇਂ ?”

“ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਤੇ ਵਿਸਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, ‘ਅੰਗੂਠੀ ਲੱਭ ਪਈ’ ਜੇ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਨਾਂ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਸਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਕਰਿਆ ਜੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਗੂਠੀ ਲਾਹਕੇ ਉਸ ਪਗੜੀ ਦੇ ਵਲ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾ ਲਈ ।

“ਜੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਭਰੋਸੇ ਲਾਇਕ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ?”

“ਤੁਹਾਡੀ ਦਿੱਤੀ ਅੰਗੂਠੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਪਸਭੇਜ ਰਿਹਾ !’ ਇਹ ਅਖਵਾ ਭੇਜਾਂਗਾ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਜਾਣ ਲਈ ਉਠ ਖਲਤਾ

“ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ — ਖਾਣਾ ਖਾਕੇ ਜਾਉ” । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਨਜਾਣ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਖੁਆਉਣੀ ਸ਼ਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਨ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਨਿਕਲਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਦਿਨ ਭੁਖਿਆਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ । ਆਪਣੇ ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਉ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਦੇਵੇ । ਅਗੋਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਖਾਣਾ ਖਾਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ । ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਉ ।” ਉਸ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ । ਰਾਜ ਦੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਠੀਕ ਦੇ, ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਤੇ ਮੂੰਹ ਬੰਨ

ਦਿਤੇ । ਤੁਸੀ ਜੋ ਕਿਹੈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਖਾਂਗਾ । ਜਾਉ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਉ ।” ਕਹਿਕੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਘੁਟਿਆ । ਜਾਉ, ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਦੱਸ ਜਾਉ ।”

“ਜਸੂਸੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁੱਛਣਾ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ । ਚਿਹਰਾ ਯਾਦ ਰਖ ਲਵੋ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਸ਼ਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮੁੱਛਾਂ ਉਤੇ ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜੇ, ਇਥੇ ਇਕ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਤਿੱਲ ਹੈ । ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਾਲਾ ਤਿਲ ਹੀ ਕਹਾਂਗਾ । ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣ ਲੱਗਾ । ਹਰ ਵਾਰੀ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਬਦਲਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਜੇਬ ਦਾ ਕਪੜਾ ਤੁਸੀ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਸਾੜ ਦਿਆ ਜੇ । ਚਲਨਾਂ । ਕੋਤਵਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾ ਦਿਆ ਜੇ । ਜੋ ਗੱਲ ਹੈ ਉਹ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਖੋ । ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਆਵਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਐਨੀ ਢਿੱਲ ਨਾ ਕਰੇ । ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ । ਤੁਸੀ ਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਦੀ ਜਾਨ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਵੱਧ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀ ਜਨਮ ਭਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹਾਂਗੇ । ਹੁਣ ਮੈਂ ਚਲਨਾਂ, ਤੁਸੀ ਆਪਣੇ ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉ ।”

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ “ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਸਾਡੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਉਪਕਾਰ ਲਈ — ਉਸਦਾ ਉਪਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਏ । ਕਹਿਣਾ ਅਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤਗ ਹਾਂ । ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬਹਿਕੇ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਲਦੀ ਆਵੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਤਾੜੀ ਵਜਾਈ ।

5

ਉਹ —

ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਘਰੋਂ ਆਏ ਸਾਧਾਰਣ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਉਹ ਪੰਜਪਕਵਾਨ ਖਾਣ ਵਾਂਗ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਪਚਾਕੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਖਾਂ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੁੱਖੇ ਬੈਠੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਟੇਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ, ਭੋਜਨ ਖਾਂਦਾ ਉਹ ਆਦਮੀ ਬੋਲਿਆ —

“ਬੜਾ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬੜੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਏ । ਇਥੇ ਆਕੇ ਵੇਖਿਐ ਕਿ ਰੋਟੀ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਣਾ ਏ ।”

ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਰਦੇਸੀ

ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਸੁਣੀ, ਨਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਮਮੂਲੀ ਆਦਮੀ ਹੀ ਸੀ — ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਦਿ ਮੰਗਤਿਆ, ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਮਿਲੀ ਰੋਟੀ ਖਾਹ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜ। ਬਹੁਤੀ ਬੱਕ ਬੱਕ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੀਭ ਕੱਟਕੇ ਉਸਦਾ ਅਚਾਰ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗਾ।” ਧਮਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਰਾਜਾ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਤਵਾਲ। ਮੁਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਬਰ ਖਾਣ ਲਈ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਉਪਕਾਰ ਕਰ ਦੇਹ।”

“ਕੀ ?”

“ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੈਂ ਦੋ ਘੜੀ ਸੌਣਾ ਚਹੁੰਨਾਂ। ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਤੁਸੀ ਵੀ ਰੋਟੀ ਖਾਕੇ ਆ ਜਾਇਆ ਜੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਰਗ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਕੁੱਛ ਸੁਣਿਐ, ਇਕ ਚੱਕਰ ਲੁਆਕੇ ਆਪਣਾ ਨਗਰ ਵਿਖਾਕੇ ਫਿਰ ਟੋਰ ਦਿਆ ਜੇ।”

“ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਖਾਕੇ ਉਠ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਾਂਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗਾ।”

“ਤੇਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੈ ?”

“ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ?” ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਵੇਖ। ਸੌਣਾ ਦੇ ਤਾਂ ਜਿਸ ਰਾਹੋਂ ਆਇਐ, ਉਥੇ ਰੁੱਖ ਬੱਲੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਰਜ਼ੀ ਸੌ ਜਾਈਂ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਦੱਸ ਤੇਰਾ ਖਾਣਾ ਮੁੱਕ ਗਿਐ ਕਿ ਨਹੀਂ ?”

“ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਵਖਾਉਗੇ ?”

“ਜਲਦੀ ਖਾਣਾ ਮੁੱਕਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੇਖਣਾ ਵੀ ਨੁਸ਼ੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ “ਘੋੜਾ ਤਿਆਰ ਦੇ ?”

“ਰੱਜ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਉਠ।” ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਕਿਆ ਕਹਿਣੈ, ਇਹਨਾਂ ਵੱਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ, ਉਦਾਰਚਿੱਤ ਰਾਜੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਮੰਨਕੇ ਆ ਗਿਆ, ਬੜੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ।” ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦੇ ਨੇ ਹੱਥ ਧੌਤੇ ਤੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਨਾਲ ਪੁੱਝ ਲਏ।

“ਢਿੱਡ, ਭਰਕੇ ਮੁੱਦੇ ਤਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਘੜੀ ਭਰ ਸੌਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਹੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕ ਨੇ ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਪੱਗ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖੀ ਤੇ ਬੋਲਿਆ “ਇਥੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਰਹਿਕੇ ਵੇਖ ਲਿਐ, ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਕੇ ਵੇਖ, ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰੀਦੀ ਦੇ, ਤੈਨੂੰ ਸਿਖਾਕੇ ਭੇਜਾਂਗਾ।” ਕਹਿਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ।

ਘੋੜੇ ਤਿਆਰ ਖੜੇ ਸਨ, ਦੋਵੇਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਂਦੇ ਬਿਨਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੋੜਾ ਭਜਾਕੇ ਰੰਗਈਆ ਦਾ ਬੂਹਾ ਲੰਘਕੇ

ਉਸਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਫਿਰ ਉਸ ਮੌਨ ਆ ਰਹੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ।

“ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਹੋ ?”

“ਹੂੰ”

“ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਖਾਣਾ ਤੁਸੀਂ ਖੁਆਇਆ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਸੀ ਯਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ?”

“ਕਿਉਂ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ?”

“ਸੁਆਦ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ, ਪੁਛਿਐ”

“ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਸੀ ।”

ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਨੇ । ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਵੇਖੋ, ਰੋਜ਼ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਨੇ । ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਿੰਨੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਏ । ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੰਗਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਖਾਣਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਕਸਾਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ — “ਵੇਖ ਗੱਲ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨਾ ਕਰ । ਹੁੰਦ ਪਾਰ ਕਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਚਲਾ ਜਾਹ ।”

“ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾਂ ਤੂੰ ਬੜਾ ਈਮਾਨਦਾਰ ਏਂ, ਆਪਣੇ ਥੱਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਐ । ਇਸ ਲਈ ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੁੱਛ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਨਾਂ । ਤੇਰਾ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁੱਛ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਪਰ ਗੁੱਸਾ ਤੇਰੀ ਨੱਕ ਦੀ ਨੋਕ ਤੇ ਪਿਆ ਏ । ਤੈਨੂੰ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦਾ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਪਤਾ । ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਤੇਰੇ ਤੇ ਇਕ ਉਪਕਾਰ ਕਰਾਂ ਪਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦਾ ।”

“ਉਪਕਾਰ ਕਰਨੇਂ, ਕੀ ਉਪਕਾਰ ਕਰੋਗਾ ?”

“ਇਸ ਲੋਭੀ ਨਾਇਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਕੇ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਹ । ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਦਸ ਮੋਹਰਾਂ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲੇਗੀ ।”

“ਤੂੰ ਦਸ ਮੋਹਰਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਨੇ ?”

ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਕੀ ਸਮਝ ਰਖਿਐ, ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਾ ਕੋਈ ਕੱਖ ਆਂ । ਤੈਨੂੰ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਾਂ । ਤੇਰੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਵੀ ਕੀਤੀ । ਇਹ ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਏ ।” ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਅਗੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ ਖਿੱਚਕੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ ਫੜਕੇ ਖਿੱਚੀ ਤੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ “ਮੌੜ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ — ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿਉਂ ?” ਡੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਤੂੰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋਚਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪੰਜ ਪਕਵਾਨ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਲੰਮੀ ਜੀਭ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਦੋਂ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।” ਖਰੂਵੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਮੌੜ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਪਿਛਾਂਹ” ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਲਟਕਦੀ ਕਟਾਰ ਕਢ ਲਈ ।

“ਤੈਨੂੰ ਐਵੇਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਤੂੰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾ ਦੇਵੇਂਗਾ । ਮੈਨੂੰ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਦਸ ਮੋਹਰਾਂ ਇਨਾਮ ਦੇਵੇਂਗਾ । ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮੋਹਰ ਲਈ ਦਸ ਛੜੀਆਂ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ।

“ਮੈਂ ਕੋਈ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਏ ?” “ਇਕ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਸੋ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨੇ । ਇਕ ਇਕ ਲਈ ਇਕ ਇਕ ਛੜੀ ਪੈਟੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ ਤੈਨੂੰ ।”

“ਨਾਂ ਨਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਨਾਂ ਕਰਿਆ ਜੇ । ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਏ, ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਏ ।”

“ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸਣਗੇ, ਤੇਰੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸ਼ਕ ਹੋਣੇ, ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ । ਤੇਰੀ ਅਸਲੀਅਤ ਕੀ ਏ, ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਏ ।”

“ਜੇ ਕੁੱਛ ਵੀ ਕਰਨੈ, ਕਰ ਲਉ । ਮੈਂ ਕੋਈ ਗਲੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਸੋ, ਗਲਤੀ ਹਵੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ।”

“ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਐਡੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਆਏ ਨੂੰ, ਜਿਹੜਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖਾ, ਤੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਤੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਣ ਲਗੇਂ । ਤੂੰ ਤਾਂ ਅਸਤਬਲ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਨੀ ਏਂ, ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਬੰਦੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈਗੇ ਨੇ ।

“ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹੈਂ, ਮੈਂ ਪਤਾ ਏ ਕਿਸ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹਾਂ ?”

“ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਨਾਂ ਦਸ, ਆਪਣੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਖਾਂਦੀਆਂ ਇੱਲਾਂ ਨੂੰ ਦਸੀਂ — ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬੇਲਗਾਮ ਜ਼ਬਾਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜੀਂਦਾ ਛੱਡਣਾ ਤੈਨੂੰ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ — ਹੁਣ ਅਗੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰੀਂ, ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ — ਤੂੰ ਜਿਹੜੀ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਇਐਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ ਏ — ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ । ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਵੀ ਗਈ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲੰਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਇਸ ਗਲਤੀ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰ

ਦੇਣਾ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੇ । ਹੁਣ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ।” ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘੋੜੇ ਅੱਗੇ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੈਨੂੰ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਖੁਆਕੇ ਹਦੋਂ ਪਾਰ ਛੱਡਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਤੇਰੀ ਪਾਇਆ ਕੀ ਹੈ । ‘ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖਾ’ ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਦਿੱਸ ਪਿਆ । ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ । ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਭੇਡਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਚਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਚਰਵਾਹਾ ਸਮਝ ਲਿਆ । — ਹੁਣ ਮੂੰਹ ਨਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀ ।”

“ਤੂੰ ਬੜੀ ਭੁੱਲ ਕਰ ਰਿਹੈਂ ਦੜਵਾਈ ।”

“ਹੁਣ ਤੂੰ ਤੂੰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦੰਦ ਭੰਨ ਦਿਆਂਗਾ । ਸਿੱਧਾ ਤੁਰਿਆ ਚਲ । ਤੇਰੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰਸ਼ਤਾਨੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਦਸਾਂਗਾ । ਅੱਗੋਂ ਜੋ ਉਹ ਹੁਕਮ ਦੇਣਗੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ ਫੜਕੇ ਮੋੜ ਲਿਆ ।

“ਹੁਣ ਤੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦੇਹ, ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕਟਾਰ ਜੁਆਬ ਦੇਵੇਗੀ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਜੋ ਕਰਨੈਂ ਕਰ ਲੈ । ਜੋ ਗੱਲ ਕਰਨੈਂ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਢਿੱਡੋਂ ਜੰਮੇ ਵਾਂਗ ਕਰਨੈ । ਲਗਦੇ ਅਜ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਕਿਸੇ ਮਨਹੂਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਾ ਸਾਂ । ਤੂੰ ਜੋ ਕਰਨੈਂ ਕਰ ਲੈ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਇਕ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਏਨੀ ਕੁ ਤਾਂ ਸਮਝ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।” ਉਸਨੇ ਸ਼ਰੰਟਾਗਤ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ । ‘ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਲੰਮੀ ਜੀਭ ਵਾਲੇ ਜਸੂਸ ਨਾਲ. ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।’ ਸੋਚਦੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਸੁੱਝੀ ।

“ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨੈਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ, ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਮਿੱਤਰ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ, ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਕੀ ਏ ?”

ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ । ਇਹ ਸੁਆਲ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਢਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਹਾਸੀ ਹਸਿਆ

“ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛ” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾਕੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਆ ਗਿਆ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ । ਅੰਦਰਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਕੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ । “ਮੈਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਅਉਨਾਂ, ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਤੂੰ ਇਥੇ ਬੈਠ । ਉਹ ਜੋ ਕਹਿਣਗੇ ਉਵੇਂ ਕਰਾਂਗਾ । ਇਥੇ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿ । ਜੇ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣ ਲੱਗਾ ।” ਉਸਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਇਥੇ ਮਰਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਜਾਹ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ

ਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦਈਂ ।”

“ਕੀ ?”

“ਤੇਰੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅੰਗੂਠੀ ਨਾਂ ਲੱਭੀ । ਕਿਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਏ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਹਾ । ਹੁਣ ਯਾਦ ਆਇਐ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਗੜੀ ਵਿੱਚ ਰਖੀ ਸੀ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪਗੜੀ ਲਾਹਕੇ ਉਸਦੇ ਇਕ ਵਲ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੀ ਅੰਗੂਠੀ ਕੱਢਕੇ ਉਂਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ — “ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕਹੀਂ ਅੰਗੂਠੀ ਮਿਲ ਗਈ ਏ ।”

“ਕਿਥੇ ਏ ਉਹ ਅੰਗੂਠੀ ?” ਕਹਿਕੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਉਸਦੀ ਉਂਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗੂਠੀ ਲਹਾਕੇ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਛ ਵੀ ਖਾਸ ਨਾ ਦਿਸਿਆ । ਘੁਮਾ ਫਿਰਾਕੇ ਹੀਰੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਕਿਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਡੱਬੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਬੋਲੇ, “ਆਪਣੀ ਪਗੜੀ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਕੀ ਰਖਿਐ ? ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਇਤਥਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਵੇਖ ਲੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਪਗੜੀ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । ਸਿਰਫ਼ ਪਗੜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਕੇ ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਬੋਲੇ — “ਤੇਰੀ ਸਾਰੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ । ਕਿਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਹੋਈ, ਮੇਰੇ ਜਾਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾਹਿਰ ਖਾਕੇ ਗਿੱਧਾਂ ਤੇ ਲੁੱਮੜੀਆਂ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੀਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਛਡਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ।

ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ — ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਉਸ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹੀ — ‘ਅੰਗੂਠੀ ਲੱਭ ਗਈ ਹੈ’ । ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ।

“ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸ਼ਕ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਦੜਵਾਈ । ਉਹ ਸਾਡੇ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹੈ । ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋ ਕੁੱਛ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਨਾਟਕ ਸੀ । ਅੰਗੂਠੀ ਲੱਭ ਗਈ, ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੈਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕਿਲਾ ਸਰਖਿਅਤ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੀਮਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਆਉ । ਆਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੋ ।”

“ਉਹ ਸਭ ਨਾਟਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਨਦੇ ਸੀ ?” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਛ ਪਤੈ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਛ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਛਡਕੇ ਆਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੋ । ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ, ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੋਟ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਗੈਰ ਇਸਦਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇ । ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਮੈਂ

ਨਾਂ ਕਹਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਦਸਣਾ ।” ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪੱਕੀ ਕਰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਨੀਂਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ”

“ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ — ਦੁਰਗ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵੀ ਚੰਗੀ ਸੀ —” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

6

‘ਉਹ ਆਦਮੀ’ ਬਣਕੇ ਆਇਆ ‘ਉਹ ਆਦਮੀ’ ਬਣਕੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ‘ਉਹ ਆਦਮੀ’ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸੀਮਾ ਪਾਰ ਕਰਾਕੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਆ ਗਿਆ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਤੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਚੁਪ ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ — ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ

“ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਦਸ ਉਂਗਲੀਆਂ ਹੋ ਨੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਚੋਖਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ । ਜੋ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਜਿੰਮੇ ਲਾਉਗੇ ਉਹ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰੇ ਚਾੜਾਂਗਾ । ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

“ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋ, ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਹ ਭਰੋਸਾ ਹੋਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਜੋ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਹੋਰ ਹੈ ।” ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਕ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਘੜੀ ਘੜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਕੇ ਮਿਲਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ, ਮੈਨੂੰ ਬੰਗੜੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ ।” ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਦੀ ਮੰਗੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਲਾਭ ਹਾਨੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ — “ਤੈਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਭਾਂ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ ਪਰ ਸੰਭਲਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ — ਇਸਦਾ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ, ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਰਿਆ ਜੇ । ਇਹ ਕੰਮ ਅਜ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਕਿਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋਗੇ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਘਰ ਠੀਕ ਕਰ ਲਈਏ — ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗੇ । ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਉ ।” ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮਹਿਲ ਵੀ ਤੇਰੀ ਛਾਣਬੀਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖੀਂ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ।” ਮਦਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਲਈ ਇਹ ਸਿਰ ਵੀ ਰਾਖਵਾਂ ਹੈ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ
 “ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ — ਮੇਰਾ ਸਿਰ, ਤੇਰਾ ਸਿਰ, ਸਾਰੇ ਸਿਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ — ਤੂੰ ਦੇਨਾ ਯਾਦ ਰਖੀਂ ਬਸ — ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਛ ਕਿਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਨਾ ਭੁੱਲੀਂ ।”

“ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਂਦਾ — ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਹੈ —” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਕੀ ।”

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਇਹ ਕੰਮ ਚਿੱਕ ਬੁੱਧੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲਚਾਵੜੀ ਦਾ ਕਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ । ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਚੰਪੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਬੱਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ ਨਹੀਂ । ਸੋ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ, ਮੈਂ ਘੜੀ ਘੜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਂ ਚਿੱਕ ਬੁਧੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਸ਼ਕ ਕਰਨਗੇ ।” ਆਪਣਾ ਡਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ

ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ —

ਚੰਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦਵਾਈ ਹੁਚੰਪਾਨਾਇਕ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਨੇ । ਪਿਛਲੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ, ਪਰ —” ਕੁਛ ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ ।

“ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ, ਚੰਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਖਰਾ ਸੋਨਾ ਨੇ ।”

“ਉਹ ਨਿਰਾ ਸੋਨਾ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਸਾਫ਼ ਏ — ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਖੜਯੰਤਰ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟਣਾ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ ?”

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਤੋਂ ਦੂਰ ਰਖਣ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਸਕਦੈ ?” ਪਰਸੂਰਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਕੀ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕਦੈ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ।

“ਜੇ ਆਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਕਰਾਂ ?” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ।

“ਦਸੋ ਕੀ ?”

“ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਲਾਹ ਦਿਆਂਗਾ, ਯੁੱਧ ਨੇੜੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ, ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬੜਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ

ਘੜੀ ਘੜੀ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ, ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਚਿੱਕ ਬੁੱਧੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਪ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ । ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਰਹਾਂ ਯਾਂ ਉਹ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਸਾਡੀ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿਣ, ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਨਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਸੁਝਿਆ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪਰਸੂਰਾਮ-ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੀ ਕੁੱਛ ਸੁਝਿਆ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਵਕਤ ਵੇਖਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਉ — ਅਜ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਉ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ, “ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਉਹ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ ।”

7

ਨਕਲੀ ਪੇਸ਼ਵੇ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸਨਦ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਵਾਂਗ ਫੜਕੇ, ਛਿੱਲੇ ਹੋਏ ਕੇਲੇ ਵਾਂਗ ਨਿਗਲ ਲੈਣ ਦੀ ਸੋਚਕੇ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਚੋਖੀ ਸਾਰੀ ਸਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਸੈਨਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਟੀਪੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ । ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਸੀਰੀਆਂ ਤਾਂ ਸੌਖਾ ਹੀ ਸੰਘੋ ਉਤਰ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਚਿਤਰਦੁਰਗਾ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਪਰ ਬਾਪੂਜੀ ਸਿੰਘੀਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਵਾਂਗ ਐਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਕੋ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਯੁੱਧ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਮੁੱਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗਾ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਠ ਸੈਨਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਕੈਂਚੀ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸੀ ਸੁਪਾਰੀ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਸੋਚਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬੱਲ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਟਵਈਏ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹਰਕਾਰੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਕੇ ਦੁਰਗ ਵਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ‘ਉਹ ਆਦਮੀ’ ਆਕੇ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇੰਗੜਤਾੜ ਦੀ ਸੈਨਾ ਚੌਕੀ ਕੋਲ ਆਕੇ ਰੁਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੈਨਾ ਚੌਕੀ ਦੇ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਸਰਹੰਦੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਕਾਟਣਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਅਗੋਂ

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਦੱਸੀ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਤੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ

“ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ”, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਤੋਲਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਵੱਡੇ ਆਪ ਹੀ ਸਾਡੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਆ ਗਏ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਕਹਿਣ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ । ਇਹੋ ਜਿਹਿਆਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ । ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝੋ, ਉਵੇਂ ਕਰੋ । ਆਏ ਨੇ ਠੀਕ ਏ । ਕਿਉਂ ਆਏ ਨੇ ? ਪਤਾ ਕਰੋ । ਫਿਰ ਅਗੋਂ ਕੀ ਕਰਨੈਂ, ਉਹ ਵੀ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਏਨਾ ਕਿਹਾ ।

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਅੰਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਬੋਲੇ —

“ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਏ । ਇਸਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੈਨੂੰ ਬੱਲ ਦੇਵੇ । ਪਰ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਹੈ —”

“ਦਸੋ”

“ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਨਾਜ਼ਕ ਏ, ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਭੁਲਾਕੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਿੱਤ ਦੀ ਸੋਚ ਕਰੋ ।”

“ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਡੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਮੈਂ ਭੁਲਿਆ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਮੁਖ ਨਹੀਂ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਸਲਾਹ ਦਿਉਗੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਅਗੋਂ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨੈਂ, ਕਰੋ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਧੰਨ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਿਐ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਸਰਹੱਦੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਕਾਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦਿਉ । ਸੈਨਾ ਚੌਕੀ ਤੇ ਰੰਗਈਏ ਦੁਆਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਉ । ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਿਰਫ ਵੱਡਾ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਭਟਵਈਆ ਵੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਬਾਕੀ ਦਾ ਕੰਮ ਉਵੇਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਉ । ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬ ਦਾ ਭਟਵਈਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਚੱਪੇਰਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਕਹੋ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਲਿਆਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਾਮ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਛੱਡਣ ।”

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਾਟਨਾਇਕ ਤੋਂ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ । ‘ਸਾਡੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਛੇਤੀ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ।’

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਇਕ ਸਿੰਗ ਸੀ, ਪਰ ਮੋਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਸਿੰਗ ਹਨ — ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਨਵਾਬ ਦਾ ਭਟਵਈਆ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬੜਾ ਛੱਟਪਟਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਸਦੇ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ । ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਨੂੰ ਉਡੀਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ । ਨਾਇਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ । ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਛਿਲਤਰ ਵਾਂਗ ਚੁੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ।

ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਭੇਜ ਰਿਹਾ । ਬਾਕੀ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਗਾਇਟਈਆਂ ਨਿਪੁੰਨ ਹਨ — ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਤਰੀਦ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ । 'ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਆਕੜ ਭੰਨਣੀ ਪਵੇਗੀ,' ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਉਬਲਦਾ ਮੋਹਕਮ ਸਾਹਿਬ, ਬੁਲਾਵਾ ਆਉਣ ਤਾਂਈ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਚਿੱਟੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਡੰਡੇ ਵਾਲੇ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਏ ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਭਾਦੁਆਰ ਅਗੇ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਜਾਏ ਆਸਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਸੁਖਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠੇ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭਾਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਦੜਾਈ । ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਭਾ ਗ੍ਰਹਿ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਦਿਸਦੇ, ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਚਿਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਖੰਭੇ ਸਨ । ਖੰਭਿਆਂ ਦੇ ਉਪਰ ਚਿਤਰਕਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਮਿਹਰਾਬਾਂ, ਖੰਭਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਸਭਾਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਛੱਤ ਨੂੰ ਚੁੱਕਕੇ ਖਲੋਤੀਆਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ । ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਕੇ ਬਣਾਈ ਸਭਾਭਵਨ ਦੀ ਛੱਤ, ਛੱਤ ਤੋਂ ਇਥੇ ਉਥੇ ਲਟਕਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰਿਤ ਦੀਪ ਗੁੱਛੇ, ਸਭਾ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਧੀਮੀ ਧੀਮੀ, ਮਹਿਕ ਫੈਲਾਂਦੀਆਂ ਅਗਰਬਤੀਆਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਦਮ-ਕਦ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਪੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ, ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਪਰਦੇ, ਖੰਭਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤੇ ਚਿੱਟੇ ਡੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ, ਖੜਗਧਾਰੀ ਸੈਨਿਕ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੇਸ਼ਭੂਸ਼ਾ, ਆਪਣੇ ਰੁੱਤਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁਕਵੇਂ ਆਸਣਾ ਤੇ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਦੜਵਾਈ, ਨਗਰਪੱਤੀ ਆਦਿ ।

ਇਸ ਸਭਾ-ਭਵਨ ਦੇ ਵੈਭਵ ਦਾ ਸ਼ਿਖਰ ਸੀ ਬੋਹੜੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਸਭਾ-ਭਵਨ ਜਿੱਥੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੜੇ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਹੀਰੋ ਜਵਾਹਰਾਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾਇਕ ਦੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਰਖਿਆ ਸੋਨੇ ਦਾ ਸਿੰਘਤਖ਼ਤ । ਉਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪੈਰ ਰਖਣ ਲਈ ਨਰਮ ਮੱਖਮਲ ਦੀ ਚੌਕੀ । ਇਸ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਚੋਬਦਾਰ, ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ

ਸਿਪਾਹੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸਵਰਗ ਤੋਂ ਲੱਭਾ, ਨਵਰਤਨਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਾਲਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹਨੂਮਦਗਰੁਡ ਰਾਜਚਿੰਨ —

ਇਕ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਈਰਖਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਇਸ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਦੇ, ਰਾਸਤਾ ਰਾਸਤਾ ਕਰਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ । ਬਾਕੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ । ਭੁੱਕਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਰਾਸਤਾ ਰਾਸਤਾ ਬੋਲਦੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਦਿਖਾ ਰਹਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਸਫੈਦ ਫਤਰ ਫੜੀ, ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਚਿੱਟੇ ਚੌਰ ਕਰ ਰਹੇ, ਅਗੇ ਅਗੇ ਕਈ ਰਾਜ ਚਿੰਨ੍ਹ ਚੁੱਕੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੈਵੀ ਨੌਂ ਰਤਨਾ ਨਾਲ ਜੜੀ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਕਲਗੀ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖੀ ਪਗੜੀ ਵਿੱਚ ਟੰਗੀ ਹੋਈ । ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਕਮਰ ਵਿੱਚ ਟੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ — ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਤੁਰਦੇ ਉਹ ਆਏ । ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਰਾਜਅਖੀਰਵਾਦ ਮੰਤਰ ਸੁਣਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਉਹ ਸਿੰਘ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਾਨ ਵੇਖਕੇ, ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਭੁੱਕਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਆਕੜ ਦੇ, ਈਰਖਾ ਵਿੱਚ ਭੁੱਜਦੇ ਨੇ, ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਬਾਕੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਠਕੇ ਮੁਜਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਕੜਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਮੋਹਕਮਸਾਹਿਬ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਣ ਲਈ ।

ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਉਸ ਨਜ਼ਰ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪਿਆ ਹੰਕਾਰ ਦਿੱਸ ਗਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਦਰਬਾਰਬਖ਼ਸ਼ੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਅੱਗੇ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਹੱਥ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬੋਹੜੀ ਬਹੁਤੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦਮ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾ ਗਈ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਖਲੋਕੇ ਰਾਜਸਿੰਘਾਸਣ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਸ੍ਰੀ ਰੰਗਪੱਟਣ, ਸ੍ਰੀਮਨਮਦ ਮਹਾਰਾਜ, ਸਰਵਅਧਿਕਾਰੀ ਨਵਾਬ ਹੈਦਰਅਲੀਖਾਨ ਵਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਮੋਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਸਨੇਹਪੂਰਵਕ ਤੋਹਫੇ ਤੇ ਪੱਤਰ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਸ੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਤੋਂ ਆਏ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਤੇ ਵਕੀਲ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦਸਕੇ ਨਾਇਕ ਤੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਨਾਲ ਪਰਿਚੈ ਕਰਵਾਇਆ ਉਸਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲੇ, “ਅਗੋਂ ਜੇ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਦਸੋ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਵਕੀਲ ਨਰਾਇਣਈਆ ਉਠਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ । ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਭੇਜੇ ਤੋਹਫੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਥਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਏ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ । ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਚੁੱਕਕੇ ਥਾਲ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ

ਦੇ ਅਗੇ ਲਿਆਂਦੇ । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ੇਵਰ ਤੇ ਹੋਰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ।

“ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਉਹ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ ਨਾਂ” । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਰਾਜ਼ੀ ਹਨ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਖਸਾਂਦ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਨਾਲੇ ਇਹ ਪੱਤਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤਾਂਈ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਰਾਇਣਈਆ ਆਪ ਰਾਜਆਸਣ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਮੋਹਰ ਲੱਗੀ ਖੀਨਖਾਬ ਦੀ ਪੱਤਰ ਵਾਲੀ ਬੈਲੀ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾਈ ।

“ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ?” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਵਕੀਲ ਨਰਾਇਣਈਆ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ।

“ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਸਭ ਇਸ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਤੁਸੀ ਆਪ ਖੁਦ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵੀ ਇਕ ਗੱਲ ਹੈ”

“ਉਹ ਕੀ ?”

“ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ, ਪੂਨੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ । ਪਰ ਤੁਸੀ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋ । ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਖਸਾਂਦ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ । ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।” ਬੜੀ ਨਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਨਰਾਇਣਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਆਪਣਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਵਿੱਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ”

“ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਵਿੱਥ ਹੈ ? ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਜਿੰਨਾ ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹਨ । ਸਾਡਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਰਾਜ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਾਨਦੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਕੰਨਿਆਕੁਮਾਰੀ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਹਨ । ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਭੁੱਲ ਹੀ ਨਾਂ ਜਾਣ । ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪੱਤਰ ਆਇਆ ਹੈ — ਆਪ ਸਭ ਆਏ ਹੋ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤੋਹਫ਼ੇ ਲੈਕੇ ਆਏ ਹੋ । ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ ਹੈ । ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਹੋ ਦੋ ਦਿਨ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣਕੇ ਰਹੋ, ਫਿਰ ਜਾਇਆ ਜੇ ।” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਠਹਿਰਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ । ਯੁੱਧਕਾਲ ਸਿਫ਼ ਤੇ ਹੈ, ਸੀਰੀਆ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ । ਖੁਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਟੀਪੂ ਸਾਹਿਬ ਢੁੱਬੇ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਹ ਸਭ ਭੁਲਾਕੇ ਤੁਸੀ ਹੋਰ ਹੀ ਗਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ।” ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਉਠਕੇ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿਚ ਲਿਆ । ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਾਇਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ “ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ ?”

“ਇਹ ਸਰਦਾਰ — ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ”

ਝਟ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਸਮਝਕੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਗੜਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਰਾਇਣਈਆ ਕੁੱਛ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਉਸ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾ ਬੋਲੇ —

“ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਅਸੀਂ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਨਗਰ ਬੰਕਾਪੁਰ, ਅਵਨੱਟੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵੀ ਵੇਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਪਿੱਛੇ ਚਿਨਕੁਰੜੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਣਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਸਾਹਸ ਦਿਖਾਇਆ । ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਕਹਿਣ ।”

ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਟਕਰਾਉਣ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ਨਾਇਕ ਨੇ । ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਨੇ ਚਿਨਕੁਰੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਚੁੱਭ ਗਈ ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ ਹੈ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ — ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਇਕ ਦਿਨ ਅੱਗੇ ਲਾ ਦਿਤੋ, ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੋ ਦਿਨ ਹੋਰ ਉਡੀਕਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ” ਅਗੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਕਹਿ ਦੇਵੇ — “ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਹੀ ਗੱਲ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਰਥ ਨਾ ਲੈਣ — ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡ ਦੇਣ ।” ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਨਰਾਇਣਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਖਾਣ ਤੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਕਾਹਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਗਲਤ ਨਾ ਸਮਝਣ । ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਜਲਦੀ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਪਰ ਖਲੋਤੇ ਪੈਰੀਂ ਜੁਆਬ ਲੈਕੇ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ । ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਦੋ ਦਿਨ ਹੋਰ ਠਹਿਰ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਪ੍ਰਭੂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੱਤਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ।” ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਨਰਾਇਣਈਆ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਹਲ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਦੋ ਦਿਨ ਠਹਿਰਣ ਲਈ ਮੰਨ ਗਏ ਹੋ, ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ । ਅਰਾਮ ਸਥਾਨ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਜੋ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਭੇਜਣਾ । ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਵੇਂ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ । ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਰਾਮ ਕਰੋ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਸਭਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਵੇਂ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਗਤ ਹੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ।

“ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ ?” ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਇਕਾਂਤ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਗਰਮ ਘਿਉ ।”

ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਕਿਹਾ—

“ਨਿੱਤ ਯੁੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰੀ ਹਾਨੀ ਕਾਰਨ ਸੈਨਾ ਲਈ ਧਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਦਸ ਲੱਖ ਮੋਹਰਾਂ ਭੇਜ ਦਿਉ । ਤੁਹਾਡਾ ਕੁਸ਼ਲ ਸਮਾਚਾਰ ਸਾਡੇ ਤਾਂਈ ਪੁੱਜਦਾ ਰਹੇ, ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਰਾਇਣਆਈਆ ਤੇ ਸੂਰੱਪਾ ਦੇ ਵਕੀਲ ਰਖ ਲਵੋ ।” ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

‘ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਇਹ ਪੱਤਰ ਫੜਨ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ, ਛੱਡਣ ਤਾਂ ਸੱਪ’ ।

“ਖੜੇ ਖੜੋਤਿਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਦਸ ਲਖ ਰੁਪਈਆ ਦੇ ਦਿਉ । ਨਵਾਬ ਨੇ ਕੀ ਸਮਝਿਐ, ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਨੇ । ਕਿਸਨੂੰ ਲੁੱਟਕੇ ਦੇਈਏ ਐਨਾਂ ਪੈਸਾ ? ਨਵਾਬ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਸੌਖਾ ਹੈ — ਕਿਉਂਕਿ ਛਿੱਲ ਲਹੁਟੀ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਹਣਾ, ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਹੋ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਪੈਸੇ ਖੁੱਟੋਂ ਅੱਖੇ ਹਾਂ ।” ਚੰਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਹੁਚੱਪਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ — ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹਰਕਾਰੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ — ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਘਾਹ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ਬਲਦੇ ਲਾਂਬੂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਦੇਣਾ । ਭਾਵੇਂ ਪੈਸਾ ਕੁੱਛ ਦੇ ਦਿਉ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਾਂ ਮੰਨੋ ।” ਬਾਣ ਦੇ ਉਬੱਵਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕੜਵਾਹਟ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਸਾਡੇ ਦੜਵਾਈ ਵੀ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਐਨੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪੱਤਰ ਨਹੀਂ ਇਹ । ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੁਆਬ ਦੇਈਏ, ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀਰੀਆ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਉਣ ਲਈ ਖੁਦ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਨਵਾਬ ਨੇ । ਨਰਾਇਣਆਈਆ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਗੱਲ ‘ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਿਆ ਰਹੇ’ ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਗੱਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਪ ਫਨ ਹਿਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਕੇ ਜੁਆਬ ਦਿਉ ।” ਉਪਧ੍ਰਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ “ਮੇਰੀ ਸਿਖਿਆ ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਗੁਆਈ” ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਮਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਬੋਲੇ ।

“ਛੋਟੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇਂ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ । ਦੜਵਾਈਆਂ

ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪਤਰ ਪੂਰਾ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੈਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗ ਰਿਹਾ। ਬੜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਹੈ।”

“ਅਪਮਾਨ, ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੈ?” ਨਾਇਕ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸਮਝ ਆਈ ਹੋਵੇ।

“ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਦਿਆਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਮਾਮੂਲੀ ਹਰਕਾਰੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ — ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ‘ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਹੋ’। ਇਹ ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ।” ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਹੂੰ ਸੋਚਣ ਤੇ ਇਹ ਇਵੇਂ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸੂਖਮ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ।” ਖਿਨ ਭਰ ਸੋਚਕੇ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ?”

“ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੀਕ ਜਾਪੇ ਤਾਂ ਇੰਜ ਕਰੋ” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਵਕੀਲ ਨਹੀਂ ਭੇਜੇ, ਮਾਮੂਲੀ ਹਰਕਾਰੇ ਭੇਜੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਰਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੁੰਮਣ, ਫਿਰਨ, ਆਉਣ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰਖਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੱਲ ਨਵਾਬ ਤਾਂਈ ਪੁੱਜ ਜਾਏਗੀ — ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿਰਦਰਦੀ ਤੋਂ ਬੱਚ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਸਾਡਾ ਵੀ ਅਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।” ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਹੁਣ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪੈਸੇ ਬਾਬਤ ਮਹਾਰਾਜ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ।”

ਮੈਂ ਤਾਂ ਏਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ, ਕਿ ਕੁੱਛ ਸਮਝ ਆਉਣ ਤੱਕ, ਕਿਸਦਾ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਕੌਣ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ, ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੱਕ ਪੈਸਾ ਦੱਕੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦੇਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਅਜਈਆ ਤੇਰਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਚੁਪ ਚਾਪ ਬੈਠੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਦਸ ਲੱਖ ਮੋਹਰਾਂ ਤਾਂ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਹਨ — ਇਕ ਲਖ ਕੁ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।” ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਠੀਕ ਏ, ਏਨੇ ਵਿੱਚ ਮੁਹਕਮਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਲੈਣ। ਸਾਡਾ ਦਿੱਤਾ ਪੈਸਾ ਸਾਰਥਕ ਹੋਵੇ।” ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਅਰਥਾਤ” ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਯਾਂ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਹੀ

ਪੈਣੀ ਏ । ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਬੱਝੀ ਖੀਰ ਖੁਆਉਂਦੇ । ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਸਮਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਈਏ । ਅਜ ਜੇ ਬੰਦਲ ਦੀ ਗਰਜ ਹੈ, ਕਲ ਨੂੰ ਉਹ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕੜਕ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਦੜਵਾਈ ਪਿਆਨ ਦੇਣ ।” ਸੋਚਦਿਆਂ, ਨਰਸਪਈਏ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੈ ।”

“ਉਹ ਕੀ ?”

“ਮਹਾਰਾਜ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਐਵੇਂ ਤੇਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਏ ।”

“ਅਸੀਂ ਜੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗਿਰੀ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਨਾਂ ? ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖਿਐ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਰਖੱਟ ਲੱਗ ਪਿਐ । ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਅਸੀਂ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਰਾਜ ਗੁਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡੋ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ ।” ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੇਰੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ।” ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਹੁੱਚਪਾਨਾਇਕ ਨੇ ਮੌਨ ਭੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ?”

“ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਉਸਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰਖਨੀਂ ਬੜਾ ਅੱਖਾ ਕੰਮ ਹੈ । ਇਹ ਕੰਮ ਕੋਤਵਾਲ ਤੇ ਛੱਡਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਸਮਝਦਿਆਂ, ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਸਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਜਾਏ ਜੋ ਸਿੱਧਾ ਆਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ।”

“ਅਜ ਸਾਰੇ ਹੀ, ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਾਡੇ ਤੇ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਉਪਕਾਰ ਹੈ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦੇ । ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦੇਨਾਂ ।” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦਾ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸੌਂਪੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਪੂਰਾ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਕੰਮ ਜੇ ਚਿੱਕਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ । ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਤਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਜਿਸਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਹੋਵੇ, ਉਸੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਨਾਲੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਲਗੇਗਾ” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ

“ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਭੈੜਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ ?” ਚਕਿੱਤ ਹੋਕੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਐਨੇ ਦਿਨ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਮਨਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਦੀ ਹੋਰ ਮਹਤੱਤਾ ਵੱਧ ਜਾਏਗੀ ।”

“ਕਿਉਂ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਏ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ।” ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਇਸ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੰਨਣਗੇ ਯਾਂ ਨਹੀਂ ?” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕੌਣ, ਕਿਸਨੂੰ ?”

“ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ, ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਵੜੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਉਹੋ ਹੀ ਹਨ ਨਾਂ ? ਉਹ ਮੰਨ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ।”

“ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਤਾਜ ਖੁਸ਼ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਘੱਟ ਜਾਣ ਲੱਗੀ । ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਲੜਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ । ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਠੀਕ ਸਮਝੋ, ਕਰੋ ।” ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਹੁਚੱਪਾਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਮੱਤ ਹੋਕੇ ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਜੋ ਸੋਚਣਾ ਸੀ, ਉਸਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੋਚ ਬੈਠੇ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚਾੜਿਆ ਜਾਵੇ ।” ਹੌਲੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

ਗੱਲ ਉਥੇ ਮੁੱਕ ਗਈ । ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਚਲ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ “ਭਰਾ ਤੂੰ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਦਾਅਪੇਚ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਗਿਆਂ, ਤੇਰਾ ਅਭਿਮਾਨ ਵੀ ਥੋੜਾ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਏ ।” ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਤੇ ਮਾਣ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

“ਹਾਂ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਭੁਲਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਏ । ਅਭਿਮਾਨ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਪਰ ਏ ? ਵੇਖਣੈ ਵਕਤ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕੀ ਸਿਖਾਉਂਦੇ । ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਸ ਘੜੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਮੁੱਕ ਗਈ ਏ । ਚੇਨ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ । ਉਸਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਜ ਤਾਂਈ ਕਦੀ ਨਾਂ ਦਿਸਦੀ, ਬਕਾਨ ਅਜ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਚੈਨ ਨਾਲ ਸਾਹ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦੇ —

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਰਾਇਣਅਈਆ, ਸੂਰੱਪਾ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਨਿਯਮਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ । ‘ਦੱਸ ਲਖ ਮੰਗਿਆ, ਦੋ ਲੱਖ ਦੇਕੇ ਹੱਥ ਝਾੜ ਲਏ ।’ ਘੋੜਾ ਅਜੇ ਦੁਲੱਤੀ ਮਾਰਦੇ ਲਗਾਮ ਖਿਚਣੀ ਪਵੇਗੀ । ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕੰਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਭੇਜੇ ਤੁਹਾਡਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਤੋਹਫੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਲੈਕੇ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ‘ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸਾਹ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦੇ । ਪਰ ਪ੍ਰਚਲਿੱਤ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ —

“ਹਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋਈ ਮਸ਼ਾਲ, ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾੜ ਲੈਂਦੀ, ਸਾਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਰਾਜਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਹੱਵਸ ਨੇ ਨਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਦਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਨਿਸਚਿੱਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਦਾਵਾਨਲ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤੀ । ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਸਿਰ ਤੇ ਕਤਲ ਦਾ ਕਲੰਕ ਲੁਆਕੇ ਪੂਨੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਜੋਗਾ ਨਾ ਰਿਹਾ । ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗੁਆਕੇ, ਉਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ । ਇਹ ਨਵੀਂ ਮੁਸੀਬਤ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਢੂੰਡਣ ਲੱਗਾ । ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਮਾਦਵਰਾਉ ਨੂੰ ਤਖਤ ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਨਾਫਡਨਵੀਸ ਦੀ ਸਿਆਣਪ, ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸੰਕਟਮਈ ਸਮਾਂ ਲੈ ਆਂਦਾ ਰਘੋਤਮਰਾਉ ਨੇ ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਇਕ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਰਹੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਮਮਿੱਤਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੇ, ਜਿਸ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ।

ਸਿਰ ਤੇ ਸ਼ਕ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਕੇ, ਵਕੀਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ।

“ਹੁਣ ਹੁਰਾਡੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ ?” ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਲਈ ਇਸ ਸਿੱਧੇ ਸੁਆਲ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ ਐਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਤੱਦ ਵੀ ਉਹ ਬੋਲੇ — “ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਹੀ ਤਕੜੀ ਵਿੱਚ

ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਕੀ ਦਸਾਂ। ਚਾਰ ਦਿਨ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਡੀਕ ਲਵੋ, — ਲਉ ਪਾਨ ਲਉ — ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ”, ਕਹਿਕੇ ਪਾਨ ਦੀ ਬਾਲੀ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਵਲ ਸਰਕਾਈ।

“ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਹਨਾਂ ਰਸਮੀ ਗੱਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੂੰ ਕੀ ਖਬਰ ਭੇਜਾਂਗਾ। ਇਥੇ ਜੋ ਕੁੱਛ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਉਸਦੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਖਬਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਹੋ ਗਏ ਹੋ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਨ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਹ ਸਭ ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਮਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਦਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਰਤਵ ਪਾਲਣਾ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਦਸਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਭੈੜੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਗਿਆਰਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਲੋਂ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਖਬਰ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਬਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਠੰਡ ਤੇ ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਪਰ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਸਹਿਣੀ ਬੜੀ ਔਖੀ ਹੈ।”

“ਜੇ ਵੀ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਦਸ ਦਿਉ। ਤੁਹਾਡਾ ਦਿੱਤਾ ਜੁਆਬ ਹੁ-ਬਹੂ ਪੇਸ਼ਵੇ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਆਂਗਾ।” ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਦਿਤੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਤੁਸੀਂ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋ।” ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ, ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਰਖਿਆ ਪਾਨ ਚਬਾਇਆਂ ਉਸਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲਿਆ।

“ਅਸੀਂ ਇਹ ਭਰੋਸੀ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਪਉਣ ਦਾ ਸਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਇਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀਰੀਆ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਨੇਹ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਵਲ ਹੋ। ਅਗੋਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਲ ਹੀ ਰਹੋਗੇ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਭੁੱਲ ਸੀ।”

ਨਹੀਂ।

“ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਦ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ, ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸੁਆਲ ਪੁੱਛਾਏ, ਤੁਸੀਂ ਉਸਦਾ ਸਿੱਧਾ ਜੁਆਬ ਦਿਉ। ਸਾਨੂੰ ਰਾਜ ਹਾਰਨ ਤੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਪਾਣੀਪੱਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰੜੀ ਪਰੀਖਿਆ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ, ਸਾਡੀ, ਹੈਦਰਅਲੀ। ਸ਼ੇਰ ਗੁਫਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਹਰ ਲੁੱਮੜੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਇਆ, ਸਭ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ। ਕੌਣ ਰਹਿੰਦੇ, ਕੌਣ ਜਾਂਦੇ, ਇਹ ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਹੋ। ਚਿਨਕੂਰੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਭੇਸ ਬਦਲਕੇ, ਭੱਜਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ

ਨਹੀਂ । ਦੋ ਦਿਨ ਅੱਖੇ ਕੱਟ ਲਵਾਂਗੇ । ਅਜ ਸਾਡੇ ਤੇ ਮਸਿਆ ਛਾਈ ਹੋਈ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਡਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਦੱਸ ਦਿਉ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਫੜ ਲਵਾਂਗੇ ।” ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਹਨ । ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗਾ । ਏਨਾ ਚਿਰ ਤਾਂ ਉਡੀਕ ਸਕਦੇ ਹੋ ਨਾਂ ।”

“ਜ਼ਰੂਰ — ਆਪਣੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪੁਛਕੇ ਜੋ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ । ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਉ ਮੈਂ ਚਲਦਾ ਹਾਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਜੁਆਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਉਠਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਜਿਹੜੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਬੱਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ । ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ, ਉਹ ਇਸ ਸਮਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ । ਮੂੰਹ ਵਿਚਲੇ ਪਾਨ ਨੂੰ ਪੀਕਦਾਨੀ ਵਿੱਚ ਬੁੱਕਕੇ, ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝਕੇ ਉਹ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ।

“ਜੁਆਬ ਦਿਉ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਵਾਂਗਾ ਧਰਮਰਾਏ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਰਾਖਸ ਵਾਂਗੂ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਵੀ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਮਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਂਗ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੇਤਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਾਂਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਅਗੇ ਰਖਿਆ ਇਹ ਸੁਆਲ, ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ।

“ਅਜ ਕਿਵੇਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਸੁਆਲ ਕਰਕੇ ਧੌਂਸ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਆ ਗਈ ਹੈ । ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਡੋਲਿਆਂ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਦੁਰਗ ਅਜ ਕੀ ਐਨਾਂ ਦੁਰਬਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ? ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਅਪਮਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਸਹਾਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਨਰਸਪਈਆ” ।

“ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੋ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।”

“ਸੋਚਣ ਲਈ ਰਹਿ ਕੀ ਗਿਐ — ਇਹ ਦਾੜੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਪਗੜੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਦੋਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲੇਖੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਰਹੇ । ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਚਰਾਗਾਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਪਰਜਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ — ਜੇ ਉਸਦਾ ਫਿਕਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਇੰਜ ਉਭ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਨਾ ਕਰਦੇ ।

ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬੰਦੂਕ ਰਖਕੇ ਇੰਜ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦੇਣਦਾਰ ਹੋਈਏ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਨ —

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮਿਤਰਤਾ ਨੂੰ ਮਿਤਰਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੀ ਦੁਰਬਲਤਾ ਸਮਝ ਲਿਆਏ । ਅਜਿਹਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਾਡਾ ਇਹੋ ਜੁਆਬ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਸਨੇਹ ਚਾਹੀਦਾ

ਹੈ ਤਾਂ ਰੁਕੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਫੜੋ ।” ਬੜੀ ਘਿਰਣਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਤੁਹਾਡਾ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਕਿਵੇਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ ? ਅਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਫੂਕ ਫੂਕਕੇ ਕਦਮ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰਖੀਏ, ਅਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ ।”

“ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ।”

“ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮਿਤਰਤਾ ਵੱਧ ਗਈ ਹੈ । ਪੂਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਠੁਕਰਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਜੋ ਕੁੱਛ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ਵੇ ਨੂੰ ਦਸ ਦੇਣ ।” ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ — ਕਿਉਂ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ।

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ? — ਬੋਹੜੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਪੂਨੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਇਥੇ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹਨ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਦਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਕਾਫੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਵੇਲ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ । ਇਹ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਉਖਾੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਇਥੇ ਕਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨੇ, ਜਿਹੜੇ ਬਾਹਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਨੇ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਹਨ । ਤੁਹਾਡਾ ਇਹੋ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਏ ?” ਬੋਹੜੀ ਦੇਰ ਸੋਚਕੇ ਬੋਲੇ । ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਗਲਤ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਸੋਚੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ।”

“ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੇ ਬਗਾਨੇ ਰਾਜ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਕੇ ਇਥੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਮੇਰਾ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਹੈ । ਪਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਕੜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਾਫੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨੇ, ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਰਤਵ ਪ੍ਰਤੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ।”

“ਖਬਰ ਕਿਸ ਤੋਂ ਮਿਲੀ, ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ?”

“ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੌਖਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਈਆਂ ਤੇ ਸ਼ਕ ਹੈ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ?”

“ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ । ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਲਉਣੀ

ਭੁੱਲ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ । ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਜੋ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਆਈ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁਚਾਈ ਜਾਵੇਗੀ ।" ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗਾ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਣਾ ਦੁਰਗ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਹਨ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਕ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸੋ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਖਾਂ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲੋਗੇ ?”

“ਰਾਜੇ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਇਕੋ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਮੇਰਾ ਰਾਜ, ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਜ ਦੋ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ । ਮੈਨੂੰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ਕ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗਾ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਪ੍ਰਭੂ ਜੋ ਠੀਕ ਸਮਝਣ ਕਰ ਲੈਣ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ।”

“ਹੁਣ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖੀਏ ? ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਦਮ ਚੁਕਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ।”

“ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਾਲਹਰਨ ਮੰਤਰ ਜਪਨਾ ਚਾਹੀਦੇ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਰੁਕਣ ਲਈ ਆਖੋ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਹਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ ।”

“ਪਰਸੂਰਾਮ-ਨਾਇਕ ਦੇ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਚਲੇਗਾ ?”

“ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਧੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ।”

“ਇਸ ਕੰਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਲਉ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਉ ਉਹ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਦੇਣੀ । ਪੂਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਗਹਿਰੇ ਸੰਬੰਧ ਹਨ, ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸੌਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜਾਗੇ । ਇਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਪੁਰਸੋਤਮ ਰਾਉ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗੇ ।” “ਇੰਜ ਹੀ ਕਰੋ ।”

“ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ” ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ।

“ਹੁਕਮ ਦਿਉ” ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਨਰਸਪਈਏਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਸੁਰਮਾ ਪਾ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਕੋਹਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣ । ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੀ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਪਤਾਲ ਦੀ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਰਖਦੇ ਨੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਭੁਲੇਖੇ

ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਨੇ ਯਾਂ ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਨੇ — ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਸੰਦੇਹ ਹੈ। ਪਰ ਏਨੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਸੂਸਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਲੱਭਕੇ ਇਸਨੂੰ ਜੜ੍ਹੇ ਹੀ ਉਥਾੜਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ — ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ — ਪਰ ਸਿਰਫ ਉਹ ਡੂੰਘੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਡੂੰਘੀ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀ ਵੀ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਸੂਸ ਲਉਟਾ ਬੜਾ ਖਤਰੇ ਭਰਿਆ ਕੰਮ ਹੈ।”

“ਉਹ ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਨਦਾ ਹਾਂ — ਸੱਪ ਦੀ ਸਿਰੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਉਣ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਏਗਾ। ਅਜ ਕਲ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਕਿਹੜੇ ਰਖੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਚਾਵੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ? ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਬਾਰੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸਕੀਏ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਖੇਡ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹੀ ਬਾਣ ਵਾਂਗ ਆਕੇ ਡਿੱਗੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਜ ਤੋਂ ਹੀ, ਹੁਣ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸਹੀ ਖਦੇ ਲਾ ਦਿਉ।” ਕਹਿਕੇ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਸੋਚਕੇ ਬੋਲੇ, “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਪੂਨੇ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਖਬਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਪੱਟੀ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰਖਣੀ। ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿਰਫ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ, ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦੇ ਨਾਂ ਜੋੜ ਦੇਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਆਈ ਖਬਰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਘੋਖਣ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਰੰਗ ਪੱਟਣ ਤੋਂ ਆਏ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਬੜਾ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਦਿਉ। ਮੇਰੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਉਹ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਚਿੱਟੀ ਪੱਤਰ ਜਾਵੇ।”

“ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਭੇਜਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਸਾਡੀ ਆਗਿਆ ਲੈਕੇ ਹੀ ਭੇਜਣ।”

“ਤੂੰ ਨਾਂ ਆਖ ਪਰਸੂਰਾਮ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਗੇ। ਇਹ ਕੰਮ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਉਸਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਦੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਵੇ।”

“ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਜਾਵੇ?” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਭਰਾ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਦੰਦਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸੱਪ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ — ਜੇ ਉਹ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਵੀ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ

ਹੋ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਚਾਲ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਚਲਾਈ ਪਵੇਗੀ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤੇ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਇਸ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਚਾਲ ਚਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ । ਤੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੋਲੋਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਦੜਵਾਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖ”

“ਤੇਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਕੰਮ ਹੈ” — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਹ ਕੀ ?”

“ਮੈਂ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜਾਨਣ ਦੇ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਜੁਗਾੜ ਕਰੋ । ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਗੋਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਦਸਾਂਗਾ । ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਕੇ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾ ਬਣਕੇ ਕੰਮ ਫੂਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਿਯਮਿਤ ਕਰ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿੰਨੇ ਅਟਕਿਆਸੇ ਵੰਗ ਵਿੱਚ — ਕਿੰਨੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ । ਠੀਕ ਏ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਜੋ ਹੋ ਸਕਦੈ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ ।” ਭਰੋਸਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤੇ ਨੇ, ਹੁਣ ਸਾਡੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਧੇਰੇ ਤੇਜ਼ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਤੇਰੀ ਵੀ ਪਰੀਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਅਗਨੀਪਰੀਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਦਾਅ ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ — ਦੁਰਗ ਹੈ ।” ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਸਾਟੂ ਚੜਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

10

ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਦਾ ਮਨ ਸੱਪ ਦੀ ਖੁੰਡ ਵਾਂਗ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਐਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਾਇਕ ਕਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਆਪੇ ਹੀ ਬੁਲਾ ਭੇਜਦੇ ਸਨ । ਪੂਨੇ ਤੋਂ ਆਈ ਖ਼ਬਰ ਪੁਛਦੇ, ਨਾਲੇ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁਛਦੇ । ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਅਜ ਕਲ ਕਰਕੇ ਟਾਲ ਰਹੇ ਹਨ । ਨਰਸਪਈਆ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜ ਕਲ ਤੈਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਆਵੇਗਾ, ਪਰ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬੁਲਾਵਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸੇ ਬਗੈਰ

ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਾਇਕ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਖਰੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦਸੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੈੜੀ, ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਮਨ, ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਹਿਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਮੇਰੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਵਲੋਂ ਜਲਦੀ ਬੁਲਾਵਾ ਅਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਇਸ ਅਨਾਦਰ ਦੀ ਕੀ ਵਜ੍ਹਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਜੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਕੇ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣ । ਮੈਂ ਕੁਛ ਬਹੁਤਾ ਬੋਲ ਗਿਆ ਸਾਂ ? ਯਾਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਕੇ —

ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ?

ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਤਕੜੀ ਵਿੱਚ ਡੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਭੈੜੀ ਖ਼ਬਰ ਪੂਨੇ ਵਲੋਂ ਆ ਜਾਂਦੀ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ, ਨਾਇਕ ਦੇ ਬਦਲ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੂਨੇ ਭੇਜਨੀ ਪਵੇਗੀ ।

ਇਸ ਔਖ਼ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਅਪਮਾਨ ?

ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਮਰਾਠਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਇਕ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਟਕ ਹੀ ਸੀ ? ਕੁਛ ਵੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਦਾ ਮਨ ਡੂੰਘੀ ਹਨੇਰੀ ਗੁਫ਼ਾ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਬਾਹਰ ਉਰਮੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ —

ਰੁਮ੍ਹੂ ਰੁ ਮੁ ਰੁ ਮੁ —

ਸਿਰ ਨੂੰ ਮਧਾਣੀ ਨਾਲ ਮੱਧਣ ਵਰਗਾ, ਨਾੜ ਨਾੜ ਨੂੰ ਚੱਕੀ ਵਿੱਚ ਪੀਸਣ ਵਰਗਾ ਇਕ ਨਾਦ —

“ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਆ ਰਹੀ ਏ ਅਵਾਜ਼ ? ਕੀ ਗੱਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਡੇਰੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਏ ? ਇਸਨੂੰ ਕੁਛ ਦੇਕੇ ਇਹ ਰੌਲਾ ਘਰ ਅਗੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰੋ — ਕੋਈ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?” ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰਕੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਵੀ ਤੰਗ ਆ ਗਈ ਹਾਂ — ਐਨਾਂ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਇਥੋਂ ਹਿੱਲਦਾ ਈ ਨਹੀਂ — ਇਹ ਮਾਰੀ ਅੰਮਾ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ।

ਨੌਕਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵੀ ਅਖ਼ਵਾ ਭੇਜਿਆ, ਆਪ ਵੀ ਆਖਿਆ, ਜ਼ਿੰਦ ਫੜਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਏ । ਸੁਕਰਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਆਏ ਨੇ, ਮੂੰਹੋਂ ਕੋਈ ਕੁਬੋਲ ਨਾ ਕੱਢਣਾ । ਪਤੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਆਪੀ ਪਤਨੀ ਅੰਬਾਬਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜੇ ਮੰਗਦੈ, ਦੇ ਦੇਹ ਤੇ ਭੇਜ । ਅਨਾਜ, ਕਪੜੇ, ਪੈਸੇ — ਕੰਨ ਪੱਕ ਗਏ ਨੇ ਸੁਣ ਸੁਣਕੇ ।”

“ਉਹ ਸਭ ਕਹਿ ਬੈਠੀ ਹਾਂ”—

“ਫਿਰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦੇ — ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ —”

“ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਮਾਰਨੇ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਪਿੰਡਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਐ । ਹੁਮ ਹੁਮ ਕਰੀ ਜਾਂਦੈ । ਸੁਣਦੇ ਪਏ ਉ ਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਫਟ ਫਟ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਮਾਰੰਮਾ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਮਾਰ ਦਾ ਕੀ ਡਰ ?” ਅੰਬਾ ਬਾਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ।

“ਫਿਰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਡੋਰੇ ਨੂੰ ?” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ।

“ਮਾਰੰਮਾ ਪੁਜਾਰੀ ਬਾਰੇ, ਅਜਿਹੇ ਬੋਲ ਨਾ ਮੂੰਹੋ ਕਢੋ । ਕਹਿੰਦੈ, ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਆਇਆ ਏ, ਪਤੀ ਦੇ ਕਪੜੇ ਦੇਹ ।”

“ਦੇਕੋ, ਕੰਮ ਮੁਕਾਣਾ ਸੀ ।”

“ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਏ, ਤੁਹਾਡੇ ਹਥੋ ਹੀ ਲੈਣੇ ਨੇ । ਮੈਂ ਉਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿਣ ਆ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ । ਆਪ ਆਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕਪੜੇ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿਉ । ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਅਜ ਕਲ ਦਿਨ ਮਾੜੇ ਨੇ, ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੋਵੇ । ਉਸਦੇ ਵਾਂਗ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦ ਨਾਂ ਫੜ ਲਿਆ ਜੇ ।”

“ਬੰਦੇ ਸਾਨੂੰ ਸਤਾ ਰਹੇ ਸਨ ਏਨਾ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।”

“ਹੁਣ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਤਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਲਿਆ ਕੁੱਛ ਕਪੜੇ ਦੇ ਆਵਾਂ, ਕੁੱਛ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਜਾਵੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਉਠਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ । ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹਲਦੀ, ਸੰਧੂਰ, ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ, ਦਾ ਹਾਰ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ, ਸਜਿਆ ਸੰਵਰਿਆ, ਲਿਸ਼ ਲਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਸੰਵਰਿਆ ਅੱਖਾਂ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਪਿਤੱਲ ਦਾ ਮੁਖੋਟਾ, ਹਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ, ਸਿਰ ਤੇ ਰਖੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਕਈ ਵੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ, ਘੜੀ ਘੜੀ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ‘ਹੂੰ’ ਹੂੰ ਕਰਦਾ । ਤੇ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ, ਮਾਰੰਮਾ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ — ਆਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਝੂਮਦਾ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਉਰਮੇ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਤੇ ਭੇਟਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਇਸਤਰੀ — ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਏ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸੁਭ ਬੋਲੋ, ਸੁਭ ਬੋਲੋ, ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਇਕਨਾਥੀ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਉਚੰਗੀ, ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਯਾਲੰਮਾ, ਕਣੀਵੇ ਦੀ ਮਾਰੰਮਾ, ਤੇਰਾ ਭਗਤ ਆਇਐ, ਭੇਟਾ ਦੇ ਰਿਹੈ, ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਫੁਲ ਦੇਹ । ਸੁਭ ਬੋਲੋ, ਸੁਭ ਬੋਲੋ — ਕਹਿਕੇ ਉੱਚੀ ਹੋਈ ਉਰਮੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਚਾਬਕ ਮਾਰਿਆ — ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਲਾਸਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਲਹੂ ਸਿੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ ।

“ਬਸ ਕਰ ਮਹਾਰਾਜ, ਤੈਨੂੰ ਵੀ, ਤੇਰੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਮਸਕਾਰ । ਇਹ ਲੈ”, ਕਹਿਕੇ ਅੰਬਾਬਾਈ ਦੇ ਲਿਆਕੇ ਦਿੱਤੇ ਕਪੜੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ।

“ਅੰਮਾਂ, ਤੂੰ ਜੋ ਕਿਹ ਲਿਆ ਦਿਤੇ, ‘ਸੁਭ ਕਰੋ ਸੁਭ ਕਰੋ’ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰਖੀ ਮੂਰਤੀ ਉਪਰੋ ਫੁਲ ਤੇ ਕੁੰਮ ਕੁੰਮ ਲੈ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਅੰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਹੈ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਵੋ । ਆਈ ਬਲਾ ਟੱਲ ਜਾਏਗੀ ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮਾਰੰਮਾ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ।

“ਲਿਆ ਦੇਹ ਬਾਈ” — ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਅੰਮਾਂ ਨੇ ਵਰ ਦਿਤੇ, ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਉ, ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਉ । ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਰਮੇ ਦੇ ਰੌਲੇ ਵਿੱਚ ਹੌਲ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ “ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਫੜਾਉਣਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਨਾਂ ਡਿੱਗੇ — ਅੰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਅਗੋਂ ਦੇਣਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਫਿਰ ਮਾਰੰਮਾ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਉਟੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਪੁਜਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਘੁਟਕੇ ਫੜ ਲਿਆ, ਅਗੇ ਜਾਂਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਂਦਿਆਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ, ਉਲਾਂ ਤੇ ਸੰਪੂਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਸੀ । ਸੰਪੂਰ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਇਆ ਬਾਕੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ । ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਿਚਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਨਾਲ ਖੋਲਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਪਿਆਜ਼ ਦੇ ਛਿਲਕੇ ਵਰਗਾ ਪਤਲਾ ਹਲਕੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਚੀਨੀ ਕਾਗਜ਼ । ਉਸਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ‘ਅਜ ਰਾਤੀਂ — ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੌ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣਾ ।’ ਕਾਲੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿੱਚ ਬਰੀਕ ਸੂਈ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਅੱਖਰ — ਕਿਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ । ਸਿਰ ਪੈਰ, ਅੱਗਾ ਕੱਛ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਦਾ । ਪਰ ਇਹ ਬੜਾ ਅਪਰੂਪ, ਦੁਰਮੰਭ ਚੀਨੀ ਕਾਗਜ਼ ਸੀ । ਇਸਨੂੰ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੰਕੇਤ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਕੁੱਛ ਨਾਂ ਲੱਭਾ । ਉਸਨੂੰ ਮਰੋੜਕੇ, ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚੁੱਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ । ਸੜਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋਣ ਤੱਕ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ । ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ।

ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਦੇ ਸਬਰ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਦਾ ਦਿਨ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਢਲਿਆ — ਸ਼ਾਮ ਹੋਈ, ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ । ਘੰਟੇ ਘੰਟੇ ਖ ਦ ਸਮਾਂ ਦਸਦੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ — ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ‘ਗੁਸ਼ਿਆਰ’ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ — ਇਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਕਈ ਨੇੜੇ, ਕਈ ਦੂਰੋਂ ਭੌਕਦੇ ਕੁਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ — ਇਹਨਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਾਈ

ਦੇ ਰਹੀ । ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾ ਬਾਲਕੇ, ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਇਕੱਲਾ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਆ ਜਾਵੇ, ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਅੱਧੀ ਕੁ ਖੁਲ੍ਹੀ ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁੰਨਸਾਨ ਗਲੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਉਸਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਚੀਰਕੇ, ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟੋਟੇ ਨੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਦੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਆਕੇ ਕੁੰਡੀ ਖੜਕਾਈ । ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਚੌਕ ਕੇ ਉਠਿਆ, ਆਕੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜਿਆ । “ਆਪਣੇ ਕਪੜਿਆਂ ਉਤੇ ਇਹ ਪਾ ਲਉ” ਹੌਲੀ ਜਿਹਾ ਕਹਿਕੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਮਵਸਤਰ ਵਾਲੀ ਇਕ ਕੰਬਲੀ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ । ਉਹ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਲੈ ਲਈ ।

“ਬਾਹਰ ਖੜੇ ਨਾਲ ਚਲੇ ਜਾਉ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਇਥੇ ਰਹਾਂਗਾ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਲ੍ਹੇਟਕੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਘਰ ਸਨ । ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਦੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਉਹ ਗਾਰਦੁਆਰ ਦੇ ਨਾਲ ਦਇਅੰਮਾ ਦੇ ਹਾਲ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਸੀਟੀ ਮਾਰੀ । ਸੀਟੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਹਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਬੰਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ । ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਛ ਬੋਲਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਆਏ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਤੂੰ ਹੁਣ ਜਾਹ” । ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ, ਉਸ ਬੂਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਇਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੰਘ ਗਿਆ । ਕੰਧਾਂ ਵਿਚਲੇ ਆਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਮਧਮ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਚਾਰ ਕੁ ਬੂਹੇ ਲੰਘੇ, ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੇ, ਇਕ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੌਲੀ ਜਿਹਾ ਖੜਕਾਇਆ ‘ਵਕੀਲ ਹੁਰੀ ਆਏ ਨੇ’ ਕਹਿਕੇ ਝੱਟ ਹੀ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ । ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਆਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਲ ਰਹੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਉਜੌਲ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਪਲੰਘ ਤੇ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ।

“ਪੇਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉਠ ਖਲੋਤੇ — “ਆਉ — ਬੈਠੋ” ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੂੰ ਕੋਲ ਪਏ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ । ਨਾਲ ਆਏ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਵੋ । ਉਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ।

“ਇਹ ਕਿਹੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦਾ ਨਾਇਕ ਪੂਨੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ । ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਛੁਪਕੇ ਮਿਲ

ਰਿਹਾ ਹੈ” — ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਨਰਾਜ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?” ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਨਹੀਂ ਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦੇ ਨਾ ਦੁਖ ਦੇ । ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਕਿਉਂ ਆ ਗਈ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ — ਯਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ । ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਐਸੀ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।”

“ਨਹੀਂ, ਜੇ ਐਸੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਆਪਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਨਾ ਬੁਲਾਉਂਦਾ । ਤੁਸੀਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ । ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੇਰੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਉਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਅਨਬਣ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੋ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਗੜ ਗਏ ਹਨ । ਇਹੋ ਸਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਅਪਮਾਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ।”

“ਮੁੜ ਨਾ ?”

“ਹਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਭਰੇ ਹੋਏ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਕੇ, ਚਿਤਰਦੁਰਗਾ ਛੱਡਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ।”

“ਇਹ ਸਭ ਕਿਉਂ ?” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਇਥੇ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁੱਛ ਵੀ ਹੈ, ਬਾਹਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਪਏਗਾ । ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਖੜਾ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ।”

“ਉਹ ਕੀ ?”

“ਤੁਸੀਂ ਪੂਨੇ ਜਾਕੇ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੋ । ਨਾਲੇ ਕੁੱਛ ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਨਿਪੁੰਨ ਜਸੂਸ ਇਥੇ ਭੇਜੋ । ਪੂਨੇ ਦਾ ਰਾਜ ਵੀ ਫੁਟ ਕਾਰਨ ਸਾਰਾ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਭੇਜੋ, ਉਹ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਣ । ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੈ ?” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ — ਤੁਹਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੱਸ ਦਿਉ ਤਾਂ ?” ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵਰਾਉ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਖੰਭ ਕਤਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਰਘੁਤਮਰਾਉ

ਨੇ ਮੁੜ ਉਸਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੁੜੀ ਪੂਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉੱਠਣ ਜੋਗਾ ਨਾ ਰਹੇ । ਉਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਚੋਪਾ ਚਿਰ ਉਡੀਕਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰਿਆ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੂਜਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਦਸਣੀ । ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੋ ।” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਛ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਸਾਹਮਣੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਕੇ ਉਘੜ ਆਈਆਂ । ਅਜਿਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਬੋਲਿਆ — “ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ —

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਨਵਾਬ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ।”

“ਸਾਡਾ ਤੁਹਾਡਾ ਛੱਡ ਦਿਉ, ਦੁਰਗ ਬਾਰੇ ?”

“ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਸ਼ਕ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਪਰ ਜੇ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ । ਸਾਰੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਛਾਣਕੇ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ।” ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਰੜੀ ਦ੍ਰਿੜ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਬੋਲੇ —

“ਨਾਇਕ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕਮੱਤ ਨਾਂ ਹੋਣਾ ਬੜੀ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ । ਪਰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਾਲੀ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਵਲ ਹੀ ਹੋ, ਇਹ ਜਾਣਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ । ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਪਾਤਰ ਤੁਸੀਂ ਬਣਨ ਲਈ ਕਹੋ ਮੈਂ ਉਹ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ।” ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸਿਰਫ਼ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲੇਗਾ, ਉਸ ਪਾਤਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬੜੇ ਤਸੱਲੀ ਖ਼ਬਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਪੂਨੇ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਖ਼ਬਰ ਕਿਵੇਂ ਭੇਜੋਗੇ ? ਕਿਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ? ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣਾਂਗੇ ?”

“ਹੁਣੇ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ? ਸੋਚਕੇ ਦਸਾਂਗਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਦਿਉ ।”

“ਸਮਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ, ਠੀਕ ਦੇ ਸੋਚਕੇ ਦਸੋ । ਕਲ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਮੇਰੀ ਭੇਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਫਿਰ ਸਹੀ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤਾਂਈ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸੱਕਣ ਲੱਗੇ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲੈਣਾ । ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਪੁਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ । ਜੇ ਕੁੱਛ ਮੈਨੂੰ ਦਸਣੇ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਦਸ ਦੇਣਾ । ਕਲ ਦੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਸੋ ਕਹਿ ਦਿਤੇ । ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਦਸਣਾ । ਸਾਡੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਹਿਣਾ ।” ਗੱਲ ਮੁਕਾਂਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਦੇਵਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਭਵਾਨੀ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਂ ਜਲਦੀ ਆਵੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਸਕੀਏ । ਕਹਿਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ।

11

“ਅੱਜ ਦੀ ਸਭਾ ਦਾ ਜੋ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪੂਨੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਬੁਲਾਈ ਇਸ ਦਰਬਾਰ-ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਪੂਨੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਵਲ ਟਿਕੀ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਘੁਮਾਇਆ ।

“ਪੂਨੇ ਤੋਂ ਆਏ ਵਕੀਲ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਾ ਲੈਣ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਇਹ ਸੋਚਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੱਖਪਾਤੀ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਦੋ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪੂਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਦੇਣਾ ਅਜ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਪੂਨੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਆਦਰ ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਭ ਅੱਜ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਲਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਅਜ ਤੋਂ ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਹਰਕਾਰੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿਣ । ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਸਹਾਈ ਹੋਵੋ ।

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰ ਚੜਾਅ ਦੇ, ਭਾਵ ਰਹਿਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ —

ਇਹ ਅਣਚਿਤਵੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਸੁਣਕੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਹੱਕੇ ਥੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ । ਪੂਨੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਦੇ ਆਸਟ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਸਟ ਤੋਂ ਉਛਲਕੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ — “ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਸਾਡਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੀਮੰਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਕਰ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀਂ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਉੱਤੇ ਉੱਠ ਗਏ, ਥੱਲੇ ਖਿਚਿਆ ਤੇ ਥੱਲੇ ਹੋ ਗਏ, ਪੂਨੇ ਦਾ ਵਕੀਲ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਕੋਈ ਪਤੰਗ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਸਦੀ ਆਗਿਆ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸ਼੍ਰੀਮੰਤ ਕੋਲੋਂ ਲੈਂਦੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵੀ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਅਪਮਾਨ ਸਹਿਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ।” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭੜਕਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲੇ ।

“ਪੂਨੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਇਹ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸਭਾ ਹੈ । ਵਕੀਲ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਭਾ ਦੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੇ ਸ਼੍ਰੀਮੰਤ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਨੂੰ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਸਿੱਖਾ ਦਿੱਤੇ । ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲੈਣ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੀਮੰਤ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਾਂਗਾ, ਉਸਦਾ ਜੁਆਬ ਆਉਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇ ਦਿਉ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਛ ਚੱਲਣ ਦਿਉ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਵੰਗ ਨਾਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕੀ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਦੀ ਆ ਗਈ ?”

“ਜਦੋਂ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਸਮਝਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪੁਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਖੀਰੀ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ?

“ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗਲ ਅੱਡ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਨਾਇਕ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਗਲ ਹੀ ਖ਼ੁਧਾਨੁ ਮੰਤਰੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ।”

“ਹੋ ਸਕਦੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਸੋਚਣ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ।”

“ਬਿਨਾ ਸੋਚੇ ਯਾਂ ਘੜੀ ਘੜੀ ਬਦਲਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਸਾਰੀ ਸੋਚ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਦ ਹੀ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ।

“ਇਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਿਓ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ?” ਪੁਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ।

“ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ । ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ।” ਸਖ਼ਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ।

“ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਅਪਮਾਨ ਸਹਿਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ । ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਵਕੀਲ ਵਾਂਗ ਰਖਣਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਜਾਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਦਿਉ ।” ਇਕ ਦਮ ਉਠਕੇ ਦ੍ਰਿੜ ਤੇ ਕਰੜੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਨੇ । “ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹੋ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਲੜੀਦਾ

ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਤੱਦ ਸਾਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਉ” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ ਤਾਂ ਬੋਲੇ “ਐਨੇ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਤੇ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਪੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਵਲ ਘੂਰਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ —

“ਸਭਾ ਅਜੇ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਵਕੀਲ ਜੀ —” ਨਰਸਪਈਆ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸਨ —

“ਤੁਹਾਡੀ ਸਭਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਏ ਯਾਂ ਨਾ, ਸਾਡੇ ਭਾਣੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁੱਕ ਗਈ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ।

ਵਕੀਲ ਦਾ ਇਹ ਅਜੀਬ ਵਰਤਾਉ ਵੇਖਕੇ ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾ ਗਈ । ਉਥੇ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਏ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਾਨ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਾਦ — ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦਾ ਵਕੀਲ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬੰਦੇ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਘਰ ਵੀ ਭੋਜਨ ਯਾਂ ਹੋਰ ਉਪਚਾਰ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਉਹ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬੰਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪੂਨੇ ਜਾ ਸਕਣ, ਇਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੋਲ ਗਏ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ । ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਉਹ ਬੈਠੇ ਨਾਂ — “ਚਲਨੇਂ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਫਿਰ ਆਵਾਂਗੇ ਇਥੇ ਟਿਕਣ ਵਾਸਤੇ । ਸਾਡੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਬਣ ਗਈ ਏ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿਉ ।” ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਵਕੀਲ ਹੋ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਗਲਤ ਹੀ ਸੀ । ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲਏ, ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਬੋਲੇ ।

“ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਸ਼੍ਰੀਮੰਤ ਹਨ । ਸਾਡੇ ਤੇ ਹੁਣ ਅੱਖੀ ਘੜੀ ਆਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਸ਼੍ਰੀਮੰਤ ਵੀ ਸਮਝ ਜਾਣਗੇ । ਤੁਹਾਡਾ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਵੇਖਾਂਗੇ ।” ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਝਟ ਹੀ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਬੋਲ ਪਏ — ਆਪਣੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਮੇਰੀ ਅਖੀਰਲੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦੇਣੀ —

“ਦਸੋ ਕੀ ?”

“ਅਫ਼ਜ਼ਲਮਾਨ ਨੂੰ ਚੀਰਕੇ ਲਹੂ ਵਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਛਤਰਪਤੀ ਦਾ ਸ਼ੇਰ ਪੰਜਾ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਕੋਲ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਜੰਗਲ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ

ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਖੁੰਡਾ ਹੋਇਆ ਹੈ — ਖੁੰਡਾ ਹੋ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਘਸਾਉਣ ਨਾਲ ਫਿਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਯਾਦ ਰਖਿਆ ਜੇ” — ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਬੋਲਿਆ

“ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਵੰਗਾਰ ਹੈ — ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੱਕ ਪੁਚਾ ਦਿਆਂ ?”

ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਪੀਲੇ ਹੋਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਬੇਸ਼ਕ ਦੱਸ ਦਿਆ ਜੇ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਏ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਦਸਿਆ ਜੇ । ਸਾਡੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਬਣ ਗਈ ਏ ।” ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਤਿਆਰ ਏ” ਆਪਣੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ । ਰਾਹਦਾਰੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਪੂਨੇ ਵਲ ਚਲ ਪਏ ।

ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਨੇ ਜੋ ਗੱਲ ਕਹੀ, ਉਹ ਉਵੇਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ।

“ਐਨੇ ਰਾਜ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਆਕੜ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਗਈ । ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦਾ ਪੰਜਾ ਅਜੇ ਵੀ ਜੀਂਦਾ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੇਖੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਇਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਗੁਆ ਲਿਆ ।” ਘਿਰਣਾ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ—

“ਟਰ ਗਿਆ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਈਆਂ — ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚੀਏ ?”

ਨਫਰਤ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ — “ਹੁਣ ਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੋਚ ਹੈ, ਨਾਂ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੰਭਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਹੋਰ ਸਭ ਸੋਚਾਂ ਛੱਡਕੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰੋ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

12

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ — ਸੀਰੀਆ, ਮਧੂਗਿਰੀ ਆਦਿ, ਕਿਲੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਜਿੱਤ ਲਏ । ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਿਲਿਆਂ ਤੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦਾ ਜਰੀਪਟਕਾ ਲਹਿਰਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦਾ ‘ਗੰਡਭੇਰੁੰਡ’ ਝੁੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਇਕ ਦਿਨ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਸੀਬਾਰ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਾਲੀ ਚੋਕੀ ਦੇ

ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਵੀਰਨਾਇਕ ਨੇ ਆਕੇ ਅਜੀਬ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈ ।

ਇਕ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਨਹੀਂ, ਪੰਜ ਛੇ ਸੌ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ — ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ, ਮਹਾਠਿਆਂ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੇ । ਸਾਰੇ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਕੜੀ ਡੀਲ ਡੌਲ ਵਾਲੇ — ਆਕੇ ਸਾਡੀ ਸਰਹੱਦ ਕੋਲ ਰੁੱਕ ਗਏ ਹਨ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਅਸੀਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਾਂ ।' ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਬੰਦੇ ਭਰਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ — ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜਾ ਸਿੰਘ ਹੈ — ਦਸੋਂ ਕੀ ਕਰਨੇ ? ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

“ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ, ਬੰਦੂਕ ਕੀ ਏ ?” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ
“ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ।”

ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਹਦੇ ਸੈਨਿਕ ਹੋਏ ? ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਸੀ ? ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਅਸੀਂ ਸਾਂ ਪੰਜਾਹ ਆਦਮੀ — ਉਹ ਪੰਜ ਸੌ — ਪੰਜ ਸੌ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੋਂ ਮੁਕਦੀ ?

“ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ, ਪੰਜ ਸੌ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੀ ਚੌਕੀ ਕੋਲ ਛਡਕੇ ਆ ਗਏ ਹੋ — ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਹੋ । ਉਹ ਜੇ ਪਿਛੋ ਚੌਕੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਆਉਣਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਉਥੇ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਕੇ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ । ਉਹ ਪੰਜ ਸੌ ਬੰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਹੋਵੇ । ਬੇਵਕੂਫ਼ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ — ਤੁਹਾਡੇ ਇਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਚੌਕੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਚੌਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਜਾਣਗੇ ਤੇਰੀ ਮੂਰਖਤਾ ਕਰਕੇ । ਐਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵੇਖਕੇ ਖਤਰੇ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ? ਬੰਦੇ ਦਿੱਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧੂੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸੀ ?”

ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਤਿਲਮਿਲਾਂਦਿਆਂ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਅਗੋਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਸੋਚਦਿਆਂ, ਲਾਲ ਸੂਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚੌਕੀ ਦੇ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ।

“ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਚੁਪ ਚੁਪੀਤੇ ਹੀ ਉਹ ਆ ਗਏ — ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਜੋ ਕਿਹੋ, ਉਹ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁੱਛ ਕਰਦਾ ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ — ਪਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਧੂੜ ਕਿਵੇਂ ਦਿਸਦੀ । ਧੂੜ ਦਿਸਣੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀ .. ਐਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਟਾਪ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਪੰਜ ਬੰਦੇ, ਉਹ ਰਾਤੀਂ ਆਏ — ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਅਗੋਂ ਕਈ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਾਂ ਕੀਤੀ — ਜੋ ਅਸਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੱਸ

ਦਿੱਤਾ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਸਵੇਰੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ ਆਏ —”

“ਐਨੇ ਬੰਦੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਤੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਕੀਤਾ ?”

“ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਆਏ ਹੋ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਚੌਕੀ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਉ, ਕਹਿਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੌ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਸ ਬੰਦੂਕਧਾਰੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਿੱਚ ਛਡਕੇ ਆਇਆ । ਅਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ‘ਰਾਤੀਂ ਤੁਸੀਂ ਥੱਕੇ ਆਏ ਹੋ, ਇਥੇ ਅਰਾਮ ਕਰੋ’ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਸਾਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ । ਇਸੇ ਲਈ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਐਨਾ ਚਿਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ।” ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਸਦਿਆਂ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੂੰ ਜੋ ਵੀ ਕਹਿ, ਜੋ ਕੰਮ ਤੈਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਠੀਕ ਏ, ਚਲ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਥੇ ਅਉਨਾਂ । ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਾ ਵੜਨ ਦੇਈਂ । ਤੇਰੇ ਇਥੇ ਆਉਣ ਪਿਛੋਂ ਉਥੇ ਕੀ ਹੋਇਐ, ਚਲਕੇ ਦੇਖ ।” ਕਹਿਕੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਬੰਦੇ ਛੱਡੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਏ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਖ਼ਤਰਾ ਆਇਐ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਸਿਦਈਆ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿਕੇ ਆਪ ਸੀਬਾਰ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਲ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਵੀਰਨਾਇਕ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਬਾਹਰਲੀ ਚੌਕੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤਾਂਈ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨੋ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ । ਜਦੋਂ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਕੋਈ ਰੌਲਾ ਰੱਖਾ ਸੁਣਾਈ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਥੋਹੜਾ ਹੌਸਲਾ ਹੋਇਆ । ਘੋੜੇ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਈ । ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਚੌਕੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚਲੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਥਲੇ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਆਏ ਸੈਨਿਕ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚੌਕੀ ਦੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਥੇ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਪਰਸਥਿਤੀ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ । ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਉਹ ਚੌਕੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਕੇ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ।

“ਇਹ ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਆਏ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਲਿਆ।” ਵੀਰਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਵੀਰਨਾਇਕ ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ ।

“ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਲਗਦੈ, ਬਾਕੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਇਸ ਨਾਲ ਕਰ ਲਵੋ ।” ਵੀਰਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਘੋਖਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਕੋਈ ਪੈਂਤੀ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਕੜੀ ਡੀਲ ਡੌਲ, ਵਿਰਲੇ ਭਰਵੱਟੇ, ਚੁਸਤ ਚੁਕੰਨੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਤਲਵਾਰ ਨੁਮਾ ਮੁੱਛਾਂ, ਪੀਡਾ ਮੂੰਹ, ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਉਟੀ ਪਿੰਡੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਕਮੀਜ਼, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਭਰਵੀ ਛਾਤੀ ਉਭਰੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿਰ ਤੇ ਲਾਲ ਪੀਲੀਆਂ ਬਿੰਦੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪੱਗ, ਗੋਡਿਆਂ ਤਾਂਈ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਚਮੜੇ ਦੀ ਬਿਰਜੱਸ, ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੁੱਤੀ।

ਉਸਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਵੀਰਨਾਇਕ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦਾ।

“ਤੇਰਾ ਨਾਂ ?” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ

“ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦਸਿੰਗ”

“ਕਿਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ?”

“ਉੱਤ: ਦੇ”

“ਇਧਰ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹੋ ?”

“ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਫੁਲਾਂ ਵਾਲੇ ਰੁੱਖਾਂ ਤੇ ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਹਾਂ। ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ ਹੀ ਸਾਡਾ ਜੱਦੀ ਪੇਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਪੂਨੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਇਧਰ ਆਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੰਮੇ, ਵੱਡੇ ਹੋਏ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਇਧਰ ਆਏ ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਨੌਕਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਜੁਆਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ‘ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਪਸ ਦੇ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਵੋ’। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ। ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤੁਰੇ ਸਾਂ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਧਰ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਘੋੜੇ ਇਧਰ ਮੋੜ ਲਏ।” ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਗ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਸਾਡੀ ਸਰਹੱਦ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਕਿਵੇਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ?” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਉਸ ਸੁਆਲ ਦਾ ਉਸ ਇਕ ਦਮ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

“ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਵੱਡੇ ਜਾਪਦੇ ਹੋ, ਕੌਣ ਹੋ ? ਪੁਛਕੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ?”

ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ —

“ਮੈਂ ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਦਾ ਦੜਵਾਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ —”

“ਫਿਰ ਠੀਕ ਹੈ” ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਧੀਮੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ‘ਸ਼ੇਰ ਦਾ

ਪੰਜਾ' ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਕੇ ਆਏ ਹਾਂ —' ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਗ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

'ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਪੰਜਾ — ਵਿਆਖਰਨੱਖ' ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਚੁਕੰਨਾ ਹੋ ਗਿਆ — "ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਬੰਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਲਈ ਆ ਗਏ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਡੰਗਰਾਂ ਦਾ ਵਾੜਾ ਸਮਝਿਐ ? ਠੀਕ ਏ, ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹੋ, ਦਸ ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉ । ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਖਬਰ ਭਿਜਵਾਨਾਂ, ਅਗੋਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਤੁਹਾਡਾ ਮੁਖੀ ਕੌਣ ਏ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਵੇ — ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਉਣ ਤੱਕ ਇਥੇ ਰੁਕਣ ।"

ਕਹਿਕੇ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਗ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਕੇ, ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਚੌਕੀ ਦੇ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਵੀਰਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, "ਕਲ ਰਾਤੀਂ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸਨ ?"

"ਚਾਲੀ ਬੰਦੇ ਨਵੇਂ ਰਖੇ ਹੋਏ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ।" ਵੀਰਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਉਹਨਾਂ ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਬੁਲਾਉ । ਉਹ ਕੌਣ ਨੇ ਜਾਨਦੇ ਹੋ ?"

"ਜਾਨਦਾ ਹਾਂ ।"

"ਬੁਲਾਉ ।" ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ

ਵੀਰਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

"ਤੁਹਾਡੀ ਵਾਰੀ ਕਦੋਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਏ ?"

"ਕਲ ਸ਼ਾਮੀ ਇਥੇ ਆਏ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਵੇਰੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਅਉਣਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਵਾਰੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।" ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

"ਠੀਕ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਦਸ ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉ, ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਿਆਂ ।" ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਤ ਤੇ ਪਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਦਸ ਬੰਦੇ ਅੱਡ ਹੋਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦਸ ਜਣਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ।

"ਤੁਸੀਂ ਪੈਦਲ ਇਹਨਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉ । ਬਾਕੀਆਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਕੋ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਾਂਗੇ ।" ਕਹਿਕੇ ਚੌਕੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਏ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ "ਤੁਸੀਂ ਪੰਜ ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉ ਤੇ ਬਾਕੀ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਆਉਣ ਤੱਕ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹੋ ।" ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਸਿੱਦਮਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜਕੇ, ਉਥੇ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ "ਸੀਬਾਰਦੀ ਚੌਕੀ ਤੋਂ ਆਏ ਸਾਡੇ ਦਸ ਬੰਦੇ, ਬਾਹਰਲੇ ਦਸ ਬੰਦੇ । ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਲੈਕੇ ਆਉਨਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ।" ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ।

ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ — “ਕਲ ਸੀਬਾਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।”

“ਕੁਰਬੂ ਚਿੰਨਈਆ ਨੇ” ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਜਿਥੇ ਵੀ ਹੋਵੇ ਜਾਕੇ ਬੁਲਾਕੇ ਲਿਆਉ। ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਹੈ” ਕੌਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਤਿਉੜੀਆਂ ਪਾਕੇ ਸੋਚਦਾ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਡਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਝੱਟ ਹੀ ਕੌਤਵਾਲੀ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਕੁਰਬੂ ਚਿੰਨਈਆ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਕੁਰਬੂ ਚਿੰਨਈਆ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ —

“ਸੀਬੇ ਦੀ ਚੌਕੀ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਕਿੰਨੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ?”

“ਰੋਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਹ ਬੰਦੇ।”

“ਕਿਹੜੀ ਟੁਕੜੀ ਵਿਚੋਂ?”

“ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ।”

“ਪੰਜਾਹ ਬੰਦੇ ਉਸ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਗਏ ਸਨ?”

“ਇਵੇਂ ਹੀ ਖਿਆਲ ਦੇ —” ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ ਵਰਗੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜੁਆਬ ਨਾਂ ਦੇ ਸਕਣ ਤੇ ਬਥਲਾਂਦਾ ਬੋਲਿਆ ਚਿੰਨਈਆ।

“ਖਿਆਲ ਦੇ, ਸਿਰਫ਼ ਖਿਆਲ ਹੀ ਦੇ, ਕੌਣ ਸਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਲਗਿਆਂ ਭੰਗ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ?”

“ਮੈਂ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਂ।”

“ਉਦੋਂ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਸ਼ ਉੱਡ ਗਈ ਦੇ। ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਸਰਹੱਦ ਦੀ ਚੌਕੀ ਤੇ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਂ ਭੇਜੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ? ਤੂੰ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਕੁਤਿਆ? ਇਸਨੂੰ ਲੈ ਜਾਉ ਅੰਦਰ। ਬਾਕੀ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਦ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ।” ਸੋਟੀ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ।

ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਥਰਥਰ ਕੰਬਦੇ ਚਿੰਨਈਏ ਨੂੰ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਾਹਵਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਧਰੀਕਦੇ ਚੌਕੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਨੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਖੌ ਉਹਲੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਬੋਲੇ — “ਕਲ ਰਾਤੀਂ ਸੀਬਾ ਦੀ ਚੌਕੀ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਮੁਕਾਕੇ ਘਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਸ ਬੰਦੇ ਅਉਟਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਥੇ ਅਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਮੁਕਾ ਦੇਣੀ ਤੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਘਰ ਜਾਣ ਲੱਗਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁਪਚਾਪ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚੌਕੀ ਦੇ ਕਾਟਨਾਇਕ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਖਬਰ ਦਿਆਂ ਜੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਜਾਨਕੱਲੂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅਉਟਗੇ। ਚਿੰਨਈਆ ਦੇ

ਘਰ ਜਾਕੇ ਆਖੋ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਲਈ ਮਾਇਆ ਕੌਡ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਲੈ ਆਉਣਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਖਰਚੇ ਲਈ ਚੌਕੀ ਤੇ ਖ਼ਬਰ ਦੇਕੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਅਉਨਾਂ । ਬਾਕੀ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਦ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਸੁਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਸਿੱਧੀ ਉਤਰ ਜਾਵੇ, ਕਿੱਲੇ ਤੇ ਵੱਜੇ ਹਥੌੜੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਸਾਡੀ ਚੌਕੀ ਦੇ ਦਿਨ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਦਾਰ ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਦਾਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਲਉ — ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਲਈ — ਸੀਬਾ ਦੀ ਘਾਟੀ ਤੇ ਉਚੰਗਮਾ ਦੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ — ਗੋਡਬਨਾਤੂਘਾਟੀ ਤੇ ਬਰਗੇ ਰਮਨ ਦੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ — ਕੂਚਿਨਗਾਤੂ ਤੇ ਕਟੀਮੇ ਮਾਰੰਮ ਦੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ — ਮਦਕਰੀਪੁਰ ਦੀ ਚੌਕੀ ਤੇ ਤਿੰਪਲਗੱਟਮ ਦੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਕਟਕੇ ਕੁਤਿਆਂ ਅਗੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਜੇ ਕੋਈ ਦੋ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਬੀਮਾਰੀ ਯਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਛੁੱਟੀ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਉ । ਪਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਭੇਜੋ ।” ਚਾਵੜੀ ਵਿਚਲੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਭਜਾਕੇ ਹਨੇਰਾ ਖਿਲਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਤੱਕ ਸੀਬਾ ਘਾਟੀ ਵਲੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਸ਼ਾਰੇ ਆ ਗਏ । ਨਵੇਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਆਏ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਤੁਹਾਡੀ ਵਾਰੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ, ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਜਾਉ ।” ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਗ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਤੁਹਾਡੇ ਪੰਜ ਸੌ ਬੰਦੇ ਕੱਠੇ ਆ ਗਏ ਨੇ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਸੂਸੀ ਆਦਿ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ । ਐਨੇ ਬੰਦੇ ਕੱਠੇ ਆਉਣ ਤੇ ਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਅਜ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਗੇ ਤੋਂ ਚਾਰ ਬੰਦੇ, ਦਸ ਬੰਦੇ ਗੁਸ਼ਾਈ ਬਣਕੇ, ਜੰਗਮ ਬਣਕੇ ਯਾਂ ਦਾਸਈਆ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ, ਯਾਂ ਬਜਾਰੋ ਸੌਦਾ ਪੱਤਰ ਲੈਣ ਚਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਉਣ । ਇਹ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਉ । ਅਜ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾ ਲਵਾਂਗੇ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਮੁਕਾਕੇ, ਫਿਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ “ਹੋਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕੀ ਕਹਿਕੇ ਭੇਜਿਆ ?”

“ਅਗੋਂ ਜਿਹੜੇ ਆਉਣਗੇ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਅਉਣਗੇ । ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਨਾਇਕ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਕੰਮ, ਮਹਿਲ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ਾਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਵੇ । ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨੈਂ, ਉਵੇਂ ਕਰੋ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਅੰਗਰਖਿਅਕ ਸੀ ।” ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਗ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸਿਰਫ਼ ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਹੀ ਯਾਂ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵੀ ਭੇਜੀ ਏ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮੀਜ਼ ਖੋਲਕੇ

ਧੌਣ ਦੁਆਲੇ ਕਾਲੇ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਬੱਝਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਤਵੀਤ ਲਾਹਕੇ ਵਿਖਾਇਆ । ਉਸ ਤਵੀਤ ਵਿੱਚ ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਤਸਵੀਰ, ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਮਗਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪਗੜੀ ਦੀ ਕੁਰੇਦੀ ਹੋਈ ਤਸਵੀਰ —

“ਹੁਣ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ — ਹੁਣ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗਾ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਚੌਕੀ ਮੈਂ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਕੰਮ ਕਰੋ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਾਂ ਹੋਵੇ । ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਸਾ ਹੋਵੇ ਯਾਂ ਕੋਈ ਕੁੱਛ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਝਟ ਉਹ ਖ਼ਬਰ ਆਕੇ ਸਾਡੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰ ਕਰਨੀ ।”

“ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਖਾਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰੋ । ਰਾਤੀ ਸਿੰਦਈਆ ਦੇ ਦੁਆਰ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਖ਼ਾਸਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿਉ । ਸੀਬਾ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦੇਣੀ । ਇਹਨਾਂ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੜਵਾਈ ਕੋਲ ਪੁਜਾ ਦੇਣਾ । ਸੀਬਾ ਘਾਟੀ ਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ਕਿ ਦਿਨ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਵੀ ਉਹ ਦੇਣ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਉਥੇ ਹੀ ਕਰ ਦੇਣਾ । ਪੰਜ ਸੌ ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਕੁਲਥੀ, ਘਾਹ, ਪਾਣੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਖਾਣ ਪਾਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਉਥੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਰਾ ਦੇਣਾ । ਕਲ ਸਵੇਰੇ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਆਉਣ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਨਾਂ ।” ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ।

13

ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਸਭ ਕੁੱਛ ਜੋ ਢਿੱਲਾ ਸੀ ਉਹ ਕਸਿਆ ਗਿਆ । ਜੇ ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਠੰਡਾ ਸੀ ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਗਰਮ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਪਰਸਥਿਤੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੂਏਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ ਤੇ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਅੱਖਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਕਦਮ ਕਿਸੇ ਅਨਭਿੱਠ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਬੱਝ ਗਏ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ—

ਇਸ ਬਦਲੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਸਭਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨਗਾਇਣਈਆ ਨੂੰ — ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ, ਦੁਰਗ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਗਾਇਣ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੁਖਾਵਾਂ ਜਾਪਿਆ । ਅਨੁਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਕੇ ਉਸ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਭੇਜਣੀਆਂ

ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਨਰਾਇਣ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਭੇਜਦਾ ਸੀ। ਖਬਰਾਂ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਤੋਂ ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਘੜੀ ਘੜੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ ਲੈਣਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਔਖਾ ਜਾਪਦਾ।

ਸੀਰੀਆਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਅਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਥੇ ਵੈੱਕਪਈਆ ਨੂੰ ਸੀਰੀਆ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਖਬਰਾਂ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਘੱਟ ਜਾਣ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਹੁਣ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਭੇਜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੜਚਨ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਆਈ। ਜੇ ਉਥੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਆਪ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਚੌਕੀ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਕੋਲੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਲੈਂਦੇ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਨੰਤਈਏ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਕਹਿੰਦੇ “ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜਣੀ ਹੈ।” ਅਨੰਤਈਆ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਰੀਆ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੇ ਲਈ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਕਈ ਚੌਕੀਆਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰ ਲਈ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਗੱਲਾਂ ਪੁਛਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕੱਢ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਝ ਉਸਨੂੰ ਹੈ ਸੀ। ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਕੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਾਇਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਰੋਅਬ ਜਮਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਲਈ ਬੁਲਾਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰਦਾਰੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਲੋੜਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ। ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਕਦੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਕਦੀ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਜਨਮਦਿਨ ਕਹਿਕੇ, ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਸੁਗਾਤ ਦੇ ਦਿੰਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਖੱਲੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਉਹ ਚੁਪਚਾਪ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਚਿਤਰਦੁਰਗਨਾਇਕ ਦੇ ਅਧੀਨ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਿੰਨਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਜਾਨਣਾ ਨਰਾਇਣ ਲਈ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸ਼ਾਹ ਰਸ — ਇਸਦੀ ਫੌਜ; ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾਂ ਸੰਘ ਦੀ ਪੁੱਛ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਉਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਠਿਨ ਕੰਮ ਸੀ। ਤੱਦ ਵੀ ਇਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਸੁਣੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਕਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਤੁਰਾਈ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਠੋਸ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢ ਲੈਣ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਸੀ।

ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਨ, ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਕੁੱਛ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅਜ ਕਲ ਪਿਆਜਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਿਵੇਂ ਚਲ ਰਿਹੈ ? ਕੀ ਕੀਮਤ ਹੈ ? ਇਕ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਘਾਹ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦਾ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਘਾਹ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਏ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੇ ਕਈ ਬੰਦੇ, ਸ਼ਰਾਬਖਾਨਿਆਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਗਾਹਕ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਮੂਲਸਰੋਤ ਬਣ ਗਏ। ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ, ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਚਮੜੇ ਦਾ ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਮੋਚੀਆਂ ਦੇ ਮੁਹਲੇ ਵੀ ਨਰਾਇਣ ਦੀ ਘੋਖ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਰਹੇ। ਉਥੇ ਵੀ ਇਕ ਦੋ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਪੱਕੇ ਗਾਹਕ ਸਨ। ਸਾਜੇ ਪਾਸੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਨਰਾਇਣ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਦਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਅਨੰਤਈਆ ਤੇ। ਅਨੰਤਈਏ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇਕੇ ਉਸਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਖੁਆ ਪਿਆਕੇ, ਪੈਸਾ, ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ।

ਅਨੰਤਈਆ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਨਰਾਇਣਈਏ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ। ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਦਾ ਦਫੇਦਾਰ ਕੁਰੂਬਰ ਚਿੰਨਈਆ ਨਰਾਇਣ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਸਵਈਆ ਦਾ ਪੱਕਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਕਰਬਿਨ ਹੱਟੀ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਆਪਣੀ ਧੋਬਣ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਕੱਠ ਹੁੰਦੇ।

ਉਸ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ ਅਗੇ ਵਾਂਗ ਬਸਵਈਆ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਗੇ ਬੁਹਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵੀ ਨਾ ਦਿੱਸੀ। ਉਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੁਹਾ ਖੜਕਾਇਆ ਤਾਂ ਨਾਲ ਦੇ ਘਰੋਂ ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਤਾਂ ਬਸਵਈਏ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ “ਮਾਸੀ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਗਈ ਏ ?”

ਨਹੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਏ, ਐਥੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਏ, ਕਹਿ ਗਈ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਆਵੋ ਤਾਂ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ। ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਏ। ਬੋਹੜਾ ਉਡੀਕ ਲਵੋ। ਆਉ ਇਧਰ ਬਹਿ ਜਾਉ।” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਬਸਵਈਆ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਹੈਠ ਜਾਵੇ ?” ਬਸਵਈਏ ਨੂੰ ਸੋਚਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਬੋਲਿਆ “ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹਾਂ, ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰੋ, ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਸਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਏ ਤਾਂ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗੀ। ਆ ਜਾਉ।” ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਬਸਵਈਆ ਮੰਨ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਵਿੱਛੀ ਹੋਈ ਚਟਾਈ ਤੇ

ਬਹਿ ਗਿਆ। ਸਾਹਮਣੇ ਆਲੇ ਵਿੱਚ ਬਲਦੇ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਸਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਹਰੋਂ ਜਿਵੇਂ ਹਵਾ ਦਾ ਝੌਕਾ ਆਇਆ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਧੁੰਮਾਂ ਦਿੰਦਾ ਦੀਵਾ ਬੁੱਝ ਗਿਆ। ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਸਵਈਏ ਤੇ ਕੰਬਲ ਸੁਟਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਮੂੰਹ ਖੋਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਏ ਬਿਨਾਂ ਦੋ ਮੋਟੇ ਤਕੜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੋਰੇ ਵਾਂਗ ਚੁਕਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਬਾਹਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ।

ਦਿਨੋਂ ਵੀ ਹਨੇਰੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਗੁਫਾ, ਗੁਫਾ ਦੇ ਪੱਥਰ ਬਰਫ ਵਾਂਗ ਠੰਡੇ, ਸਿਰ ਤੇ ਚਟਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਠੰਡਾ ਬਰਫ ਵਰਗਾ ਪਾਣੀ, ਪਿੰਡੇ ਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਜਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਬੁੱਦ ਬੁੱਦ ਕਰਕੇ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਬਸਵਈਆ, ਨਾਂ ਇਧਰ ਹਿੱਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ਨਾਂ ਉਧਰ — ਬਰਫ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਿਰ ਤੇ ਟਿੱਪ ਟਿੱਪ ਡਿਗਦਾ ਪਾਣੀ, ਸਿਰ ਨੂੰ ਭਿਉਂਕੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਪਾਣੀ ਪੂੰਝਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪੈਣ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮੱਘ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਘੜੀ ਘੜੀ ਨਿੱਛਾਂ ਮਾਰ ਛਾੜੀ ਵਿੱਚ ਪੀੜ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਿੰਡਾ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਿੱਜਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਜੀਭ ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ, ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ ਜੀਭ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤੇ ਡਿਗਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗਿੱਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਬਿੱਛੂ ਬੂਟੀ ਉਸਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰਗੜ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਚਮੜੇ ਦੇ ਦਸਤਾਨੇ ਪਾਏ ਹੱਥ ਬਿੱਛੂ ਬੂਟੀ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਰਗੜ ਦਿੰਦੇ, ਉਸਦੀ ਜਲੂਣ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ — ਨਾਂ ਉਹ ਖੁਰਕਣ ਜੋਗਾ — ਇਸ ਜਲੂਣ ਤੇ ਠਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਬਿੱਛੂ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ। ਬਿੱਛੂ ਦੇ ਡੰਗ ਕਾਰਨ ਉਹ ਚੀਕਦਾ 'ਹਾਏ ਮੌਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ'। ਦੋ ਦਿਨ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦੇ ਨੇ ਮੂੰਹ ਘੁੱਟੀ ਰਖਿਆ।

ਉਸਤੋਂ ਬੋਹੜੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਿੱਲ ਤੇ ਬੈਠੇ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਛ ਨਾ ਪੁਛਿਆ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਫੜਕੇ ਲਿਆਏ, ਉਸ ਦਿਨ ਐਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ "ਨਮਕਹਰਾਮ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੇਰਾ ਮਨ ਕੀਤਾ, ਮੂੰਹ ਖੋਲ ਲਈ" ਬਸ ਏਨਾ ਹੀ। ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪੁਛਿਆ ਨਾਂ ਉਸਨੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ ਜਟੇ ਰਾੜੀਂ, ਦੋ ਜਟੇ ਸੁਵੇਰੇ, ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਭੁੱਖੇ ਬਿਘਿਆੜ ਵਾਂਗ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਰ ਕੁੱਛ ਨਾ ਬੋਲਦੇ। ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਿੱਛੂ ਬੂਟੀ ਦਾ ਚੂਰਾ ਪਾ ਦਿੰਦੇ — ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਪਈ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚੋਂ ਬਿੱਛੂ ਨੂੰ, ਕੁੰਡਿਆਂ ਵਰਗੇ ਉਸਦੇ ਡੰਗ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਉਸਦੇ ਮਰਮਸਥਾਨ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ। ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਹੀ ਬਸਵਈਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੱਲਮੂਤਰ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ ਕਾਰਨ ਮਿਚਕਾਣ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ

ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਛ ਪੁਛੇ ਬਸਵਈਆ ਹੋਕਦਾ ਬੋਲਿਆ — “ਜੇ ਪੁਛਣਾ ਜੇ ਪੁਛ ਲਵੋ, ਦਸਾਂਗਾ, ਪੀਟ ਲਈ ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿਉ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ ਬਾਂਸ ਦੀ ਨਾਲੀ ਨਾਲ ਜੀਭ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਘੁੱਟ ਕੁ ਪਾਣੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

“ਤੂੰ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਨੇ, ਸਭ ਬੱਕ ਦੇਹ।” ਅੱਗ ਉਗਲਦਿਆਂ ਉਹ ਬੰਦਾ ਬੋਲਿਆ।

“ਜੇ ਚਿੰਨਈਆ ਭੌਕਿਆ, ਉਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਸਾਂ ਸੁਣ ਲਿਆ। ਤੇਰੇ ਮੁੱਖੀ ਨੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਕਿਸ ਨਾਲ ਮਿਤਰਤਾ ਗੰਢੀ ਏ? ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਖ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਨੇ?”

“ਸੁਨਿਆਰਾ ਚੇਨਾਚਾਰੀ” ਹੌਲੀ ਜਿਹਾ ਬੋਲਿਆ ਬਸਵਈਆ।

“ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ਕੰਮ?” “ਉਸ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਨਕਲੀ ਮੋਹਰਾਂ ਬਣਾਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ।”

“ਅਸਲੀ ਮੋਹਰ ਕਿਸਨੇ ਦਿੱਤੀ?”

ਪ੍ਰਾਨਮਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਨੰਤਈਆ ਨੇ।

“ਉਹ ਨਕਲੀ ਮੋਹਰ ਕਿਸ ਕੋਲ ਏ?”

“ਨਰਾਇਣਅਈਏ ਦੀ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਿਜੋਰੀ ਵਿੱਚ — ਸੰਘ ਸੁੱਕ ਰਿਹੈ —”

“ਉਸਦੇ ਘਰ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਨੇ — ਸਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੇ ਏ ਨੇ ਕਿ ਕੁੱਛ ਦੁਰਗ ਦੇ ਵੀ ਨੇ?”

ਚਾਰ ਕੁ ਬੁੰਦਾ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਉਸਦੇ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਬੋਲਿਆ।

“ਦਿਨ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਬੰਦੇ ਨੇ, ਰਾਤ ਦੇ ਸਾਡੇ” —

“ਕਿੰਨੇ ਬੰਦੇ?”

“ਪੰਦਰਾਂ ਬੰਦੇ”

“ਹੂੰ, ਹੋਰ ਕੌਣ ਕੌਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ?”

ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਖੁਰ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਮਾਮਸਾਬ। ਹਫਤੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਖੁਰ ਲਉਂਦਾ ਸੀ, ਦਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

“ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਹਰਾਮਖੋਰ ਖਬਰਾਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ?”

“ਮੋਚੀ ਚਲੁਵਾਈਆ।”

“ਜੁੱਤੀਆਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।”

“ਹੂੰ” —

“ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਐਵੇਂ ਫਾਲਤੂ ਬੰਦੇ ਨੇ, ਸਾਨੂੰ ਪੁਛ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ ਸਿਰ ਦੱਸ — ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਬੋਲ।”

“ਇਹ ਸਭ ਨਰਾਇਣ ਤੇ ਸੂਰਪੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਏ”

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ।

“ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਭੂਤ ਦੀ ਤੋਪ ਕੋਲ ਇਕ ਗੁਸ਼ਾਂਈ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗਈਆ ਰਹਿੰਦੇ — ਦਿਨੇ ਮੰਗਦੈ, ਭਿਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਖਬਰਾਂ, ਨਕਲੀ ਮੋਹਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੁਚਾਂਦਾ ਏ । ਉਸਨੂੰ ਛੜ ਲਉ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ । ਮੈਨੂੰ ਏਨਾ ਹੀ ਪਤਾ ਏ । ਤੁਸੀਂ ਸਿਰ ਵੀ ਲਾਹ ਦਿਉ ਭਾਵੇਂ — ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ।” ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਬਬਲਾਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਬਸਵਈਆ ।

“ਬਸ ਏਨਾ ਕੁੱਛ ਦਸ ਦਿੱਤਾ, ਬੱਸ ਉਹੀ ਬਬੇਰਾ ਏ, ਵਿਚਾਰਾ ਬੋਲ ਬੋਲਕੇ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ।”

ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਦੂਜਾ ਬੋਲਿਆ — “ਆਹੋ ਬੜਾ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ — ਸਾਰੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਉਸਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ. ਇਸਦਾ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕਰਾ” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਨਾਲ ਥੱਠੀ ਚਮੜੇ ਦੀ ਬੈਲੀ ਉਸ ਬਸਵਈਏ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਤੇ ਪਾਣੀ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਂਦਿਆਂ. ਸੁਆਲ ਪੁੱਛੀ ਗਿਆ ।

ਬਸਵਈਆ ਉਹ ਮਿੱਠਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਗਿਆ —

ਮਿੱਠਾ ਪਾਣੀ ਉਸਦੇ ਸੰਘ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਉਤਰਿਆ — ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਸੁੱਕਕੇ ਆਕੜ ਗਈ । ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੁੜਕ ਗਿਆ । ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ —

ਉਸਦੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨੌਕਰ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ । ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਬਸਵਈਆ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਥੋਂ ਨਰਾਇਣਾਈਏ ਨੇ ਪਤਾ ਕਰਵਾਇਆ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ । ਕਿਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ, ਕਿਸਨੂੰ ਆਖੇ ? ਅਚਨਚੇਤੀ ਬਸਵਈਏ ਦੇ ਇੰਜ ਲਾਪਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਨਰਾਇਣਈਏ ਦੀ ਤਾਂ ਖਾਨਿਉਂ ਗਈ ।

ਸੂਰੱਪੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਦਾ ਪਰ ਉਹ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਪਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਮਮੂਲੀ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਲਈ ਉਹ ਆਪ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ । ਸੋ ਉਹ ਕਿਸੇ ਚਿੱਠੀ ਵਾਸਤੇ ਰਾਹਦਾਰੀ ਲੈਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ । “ਇਹ ਪੱਤਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਰਾਹਦਾਰੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ, — ਦੇ ਦਿਉ । —” ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਆਏ — ਉਹ ਸੂਰੱਪਾ ਤੇ ਬਸਵਈਆ ਕਿਥੇ ਗਏ ?”

“ਸੂਰੱਪਾ ਬੀਮਾਰ ਏ, ਬਸਵਈਆ ਹੈਰਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਅਉਣਾ ਪਿਆ । ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀਰੀਆ ਭੇਜਣਾ ਸੀ ।” ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਕਾਫ਼ੇਜ਼ ਨਰਸਪਈਏ ਅਗੇ ਰਖਿਆ । ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ “ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ ਤੇ ਬੈਲੀ ਤੇ ਮੁਹਰ ਲਾਕੇ ਲਿਆ ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਨਰਾਇਣ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਦਸੋ — ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਲਈ ਨਰਾਇਣਈਏ ਨੇ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇੜੇ ਤੇੜੇ

ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਬੋਲਿਆ “ਮੇਰਾ ਖ਼ਾਸ ਬੰਦਾ ਬਸਵਈਆ ਪੰਜ ਕੁ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਮੀ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਤਾਂ ਝਟ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਚੌਕੀ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ । ਐਨਾ ਚਿਰਕਾ ਕਿਉਂ ਦਸਿਆ ?”

“ਬਸਵਈਆ ਥੋਹੜਾ ਰੰਗੀਨ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਠਹਿਰਕੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ” —

“ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਖ਼ਾਸ ਨੇਕਰ ਬਣਾਕੇ ਰਖਿਆ ? ਠੀਕ ਏ, ਮੈਂ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਨਾ । ਖ਼ੈਰ ਅਗੇ ਤੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਵਾਰਾ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਰਖਿਆ ਜੇ । ਇਹੋ ਜਿਹਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਤਰਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਨਾਂ ਬਦਨਾਮ ਹੋਵੇਗਾ । ਬਸਵਈਆ ਲੱਭ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੀਰੰਗਪੱਟਣ ਭੇਜ ਦਿਆ ਜੇ ।”

“ਮੈਂ ਵੀ ਐਤਕੀਂ ਇਹੋ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਏ । ਬਸ ਹੁਣ ਉਹ ਲੱਭ ਜਾਵੇ ਸਹੀ ।” ਨਰਾਇਣਈਆ ਬੋਲਿਆ ।

“ਫਿਕਰ ਨਾਂ ਕਰੋ । ਉਹ ਜਿਥੇ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲੇ ਲੱਭਕੇ ਲੈ ਆਉਣਗੇ । ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋਰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੇ ਜਲਦੀ ਕਰਨਗੇ । ਸੁਰੱਪੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖੋ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵੈਦ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਈਏ ?” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਬੁਖਾਰ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਬੁਲਾ ਭੇਜਾਂਗਾ । ਬਸ ਤੁਸੀਂ ਇਹੋ ਉਪਕਾਰ ਕਰ ਦਿਉ ।” ਨਰਾਇਣਈਆ ਬੋਲਿਆ ।

ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਿੰਠੀ ਲਈ ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ ਤੇ ਚਿੰਠੀ ਵਾਲੀ ਥੈਲੀ ਤੇ ਮੁਹਰ ਲਾਕੇ ਨੌਕਰ ਲੈ ਆਇਆ । ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਗੇ ਰਖ ਦਿੱਤੇ ।

ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ ਤੇ ਥੈਲੀ ਤੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਹਰ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਨਾਰਾਇਣਈਆ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਮੁਹਰ ਦਿੱਸੀ ਤਾਂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ — “ਇਹ ਕੀ, ਨਵੀਂ ਮੁਹਰ ਆ ਗਈ ਏ ?”

“ਨਹੀਂ ਮੁਹਰ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਬਦਲਣੀ ਸੀ — ਕਿਥੇ ?” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਥੈਲੀ ਉਪਰਲੀ ਮੁਹਰ ਵੇਖੀ ।

ਨਰਾਇਣਈਏ ਨੇ ਜੋ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸੱਚ ਨਿਕਲਿਆ । ਮੁਹਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ‘ਹਨੂਮਦਗਰੂਡ’ ਚਿੰਨ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸੀ ਬਰੀਕ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ‘ਘੋੜੇ’ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲਗਦੀ ਸੀ । ਮੁਹਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਬਦਲਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ । ਉਹ ਬਾਹਰਲਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਦਾ ?

“ਇਹ ਮੁਹਰ — ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਨਵੀਂ ਏ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਹੀਂ । ਤੂੰ ਕੁ ਦਿਨ

ਪਹਿਲਾਂ ਨਵੀਂ ਮੁਹਰ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੋਣਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸਨੇ ਨਰਾਇਣ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ । ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਅਨੰਤਈਏ ਨੂੰ ਪਰ ਆਇਆ ਕੋਈ ਹੋਰ । ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਬੋਲੇ “ਅਨੰਤਈਆ ਕਿਥੇ ਗਿਆ ?”

“ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਰੰਤ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਛੁੱਟੀ ਲੈਕੇ ਭਰਮਾ ਸਾਗਰ ਗਿਆ ਏ ।” ਉਹਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਕਿਸਨੇ ਦਿਤੀ ? ਤੈਨੂੰ ਇਥੇ ਕਿਸਨੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ?

“ਚਿੱਕਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ।”

“ਇਹ ਮੁਹਰ ਕਦੋਂ ਬਦਲੀ ਗਈ ?”

“ਦੋ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ? ਪੁਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ?” “ਪੁਰਾਣੀ ਦੀ ਹੱਥੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ, ਚਿੱਕਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਮੁਹਰ ਹੀ ਸਾਰੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋ ਗਈ ਏ । ਅਗੇ ਤੋਂ ਇਹ ਵਰਤੋਂ । ਸੋਚਿਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਂ ਦੱਸਣ ਦੀ ਜੋ ਭੁੱਲ ਹੋਈ, ਉਸਨੂੰ ਖਿਮਾ ਕਰਨਾ ।” ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਚਿੱਕਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਇਕੋ ਹੀ ਏ । ਅਨੰਤਅਈਆ ਛੁੱਟੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੇਜਨਾ । ਤੇਰਾ ਨਾ ਕੀ ਏ ?” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਬਾਲਾ ਜੀ ਰਾਉ ।”

“ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਥੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ?”

“ਚੱਪੇ ਚੱਕੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ । ਉਹਨਾਂ ਇਥੇ ਭੇਜਿਆ” ਬੜੇ ਨਮਰ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ।

“ਠੀਕ ਏ , ਤੂੰ ਹੁਣ ਜਾਹ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਆ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਂ ਆਈ । ਸਿਰਫ ਮਨ ਹੀ ਬੇਚੈਨ ਸੀ ।

‘ਇਹ ਬਦਲੀ ਕਿਉਂ ? ਚਿੱਕਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹੀਦੇ’— ਫਿਰ ਝੱਟ ਹੀ — ਐਡੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਪੁਛਣੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ— ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ।

ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਛੱਡਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੀ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੋਚਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਏ ਦਾ ਮਨ — ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਇਸ ਘੜੀ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੁੰਦ ਬੁੰਦ ਵਾਂਗ ਤਿਲਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ । ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਕ — ਧੁੰਮਾ ਜਿਹਾ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ।

ਕੋਮਲ — ਕਠੋਰ — ਨਿਘੇ, ਇਹ ਲਾਜ਼ਮਾਬ ਸੁਆਦ, ਜਿਸਮ ਦੀ ਹਰ ਨਸ ਨਸ ਵਿੱਚ ਭਰ ਰਹੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਰਖਕੇ ਲੇਟੇ, ਇਸ ਸੁਖ ਤੋਂ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋਏ ਹੱਥ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਸ ਸਪਰਸ਼ ਦੀ ਮਾਦਕਤਾ ਨਾਲ ਭਖ ਰਹੀ ਉਸਦੀ ਇਸਤਰੀ — ਦੇਹ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਬੂੰਦ ਵਾਂਗ ਪੀ ਰਹੇ, ਅਧਖੁਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੇਟੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਦੋ ਬੂੰਦਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀਆਂ ਡਿਗੀਆਂ । ਹੋਰਾਨ ਹੋਕੇ ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲੀਆਂ — ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਬੰਗਾਰਨਾਸਤੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆ ਉਸਦੀਆਂ ਗੁਲਾਬੀ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਹੰਝੂ ਡਿੱਗੇ ਦਿੱਸੇ । ਭਾਵੇਂ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀੜਾ ਦੇ ਹੰਝੂ ਤੈਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਸੁਖ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹੰਝੂ ਕਿਉਂ ? ਕਾਹਦੀ ਘਾਟ ? ਕੀ ਕਮੀ ਸੀ ? ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਡਿਗੀਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੂੰਦਾਂ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੀਖਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਕੇ ਆਪਣੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਪੁੰਝ ਦਿੱਤਾ । ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਚੁੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ।

“ਇਹ ਕਿਸ ਸੱਧਰ ਦੇ ਹੰਝੂ ਹਨ ? ਇਸਨੂੰ ਕੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਏ ?” ਉਸ ਬੜੀ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਕੀ ਕਮੀ ਰਹਿ ਗਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ? ਕਿਹੜੀ ਵਧੀਕੀ ਹੋ ਗਈ ?”

“ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ —” ਹੰਝੂਆਂ ਭਿੱਜੀ ਅਵਾਜ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਫਿਰ ?”

“ਮੈਂ ਜੋ ਮੰਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਮੈਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ — ਸਿਰਫ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘਾਟ —”

“ਕਿਹੜੀ ਘਾਟ ?”

“ਤੁਹਾਡੀ ਪਤਨੀ ਬਣੀ —”

“ਸਿਰਫ ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ — ਮੇਰੇ ਮਨ ਤਨ ਨੂੰ ਭਉਣ ਵਾਲੀ ਵੀ” — “ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਹੈ — ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਲਈ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਸਿਰਫ ਖੇਡ ਦਾ ਸਮਾਨ ਬਣਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਚੁੱਕਕੇ ਆਪਣਾ ਕਹਿਕੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚੁਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਬਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਭਗਵਾਨ ਨੇ—” ਡੂੰਘਾ ਹਉਕਾ ਭਰਕੇ ਬੋਲੀ ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ—

“ਇਹ ਗੱਲ ਤੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ — ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਖੀ ਹੈ ?” ਝਟ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ —

“ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ — ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਦੇ, ਨਾਂਹ ਨਾਂਹ ਕਰਦਿਆਂ ਅਜ ਕਹਿ ਹੀ ਦਿੱਤੀ—”

“ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਐਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ, ਅਜ ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਕਿਉਂ — ਦੇਖ ਤੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਵੇਲ ਦੇਂ। ਫੁਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਵੇਲ ਦਾ ਮੁੱਲ ਘੱਟ ਗਿਆ ? ਤੂੰ ਮਾਂ ਬਣਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਕੇ” —

“ਕਿਉਂ, ਮੇਰਾ ਬਾਂਝ ਹੋਣਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗਦੈ ?”

“ਨਹੀਂ ਬੰਗਾਰੀ, ਤੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਸੁਖ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੀ ਰਾਖਵਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ — ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਰੱਬ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਮਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੰਭਵ ਹੋਣਾ ਸੀ ? ਪੁੱਤਰ ਧੀ, ਉਸ ਛੋਟੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਨੂੰ ਬੂਹੇ ਤੇ ਹੀ ਉਡੀਕਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਡਰ ਭੈਅ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਮਨ ਨੂੰ ਨਾ ਲਾ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਘਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਣ।” ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ।

“ਉਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ — ਪਰ”

“ਪਰ ਦਾ ਰਾਗ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ, ਦੱਸ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੀ ਦੇ ?”

“ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਮੰਨ ਜਾਉ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਆਖਾਂ —”

“ਕੀ, ਸੁਥਰਾਮਟੀਅਮ ਸੁਆਮੀ ਦੀ ਮੰਨਤ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਉਚੰਗਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਪੰਘੂੜਾ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੀ ਦੇ ?”

“ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੈਂਕਟਰਮਣ ਸਵਾਮੀ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਹੈ ਨਾ ?” “ਉਸਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਨੌਰਤਨਾਂ ਦਾ ਤਿਲਕ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਦੇਂ ? ਕਰ, ਸ਼ਾਇਦ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਾਲ ਤਿਰੂਪਤੀਤਿਮਪਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮਜ਼ਾਕ ਹੀ ਸੁਝਦੇ ਨੇ। ਇਹ ਸਭ ਛੱਡੋ ਤਾਂ ਦਸਾਂਗੀ।”

“ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਬੜਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋਕੇ ਸੁਣ ਰਿਹਾਂ। ਕੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ?”

“ਹੈ, ਜ਼ਰਾ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁਣੋ, ਵੈਂਕਟਰਮਣ ਸਵਾਮੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਚੁੱਬਚਾ ਹੈ ਨਾਂ” —

ਹਾਂ -

“ਉਥੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਆਇਐ। ਪਹਾਂ ਤਪਸਵੀ। ਉਹ ਧਿਆਨ ਲਾਕੇ ਤਵੀਤ ਦਿੰਦੈ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ?”

“ਸੁਣਿਐ—”

“ਵੈਂਕਟਰਮਣ ਸਵਾਮੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਚੌਥੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਫਕੀਰ ਨੇ ਕੁੱਛ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਉਥੇ ਆਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਏ । ਤਿੰਨੋਂ ਵੇਲੇ ਧਿਆਨ, ਪੰਜ ਵੇਲੇ ਨਮਾਜ਼ — ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ । ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਭਿਖਿਆ ਲੈਣ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ । ਜੋ ਕੋਈ ਦੁੱਧ ਫਲ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਬਸ ਉਹੀ ਉਸਦਾ ਅਹਾਰ ਹੈ । ਜੋ ਵੀ ਜਾਕੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦਸਦੇ ਨੇ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਧਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਬੀਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਖੰਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਬੀਮਾਰੀ ਲਈ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਖੇ ਮੋਰਾਂ ਦਾ ਚੋਰ ਸਿਰ ਤੇ ਰਖਕੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ । ਵਧੇਰੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਗਰਬੱਤੀ ਜਲਾਕੇ ਤਵੀਤ ਬਣਾਕੇ ਦਿੰਦੇ, 'ਖੁਦਾ ਭਲਾ ਕਰੇ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਿੰਨੇ ਲੋਕੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਸਈਅਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ । ਏਨਾਂ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਆਏ, ਕਿਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨੇ, ਕਿਉਂ ਆਏ ? ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਵੀ ਵੇਖੇ ਨੇ, ਉਸਨੂੰ ਝੋਪੜੀ ਬਣਵਾ ਕੇ ਦੇ ਗਿਆ, ਇਕ ਬੱਲੇ ਵਿਛਾਉਣ ਲਈ ਚਟਾਈ ਉੱਤੇ ਲਈ ਕੰਬਲੀ — ਇਕ ਦੋ ਕਪੜੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਰਖਣ ਲਈ, ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ । ਇਕ ਦੋ ਗੰਢੀਆਂ ਸੁਗੰਧਿਤ ਅਗਰਬਤੀਆਂ ਦੀਆਂ । ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਕੋਈ ਕੁੱਛ ਦੇਵੇ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਲੈਂਦਾ ਨਹੀਂ । ਪੈਸੇ ਵਲ ਤਾਂ ਅੱਖ ਚੁੱਕਕੇ ਵੇਖਦਾ ਤਕ ਨਹੀਂ । ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । 'ਖੁਦਾ ਦੇ ਬਾਗ ਦੇ ਫੁਲ ਕਹਿੰਦਾ ਏ' ਉਸਨੂੰ ਭਗਤ ਜੋ ਫੁਲ ਲਿਆਕੇ ਦਿੰਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਆਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ । ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪਹਿਰਾ ਲੁਆਕੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ 'ਉਹ ਰਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ । ਸ਼ਕ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ । ਸਾਰੇ ਉਸਦੀ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਹੀ ਦਸਦੇ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਭੇੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਨਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ । ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਮੱਠ ਮੰਦਿਰ, ਮਸੀਤਾਂ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਵਾਮੀਆਂ ਗੁਰੂਆਂ, ਜਗਤ ਗੁਰੂਆਂ ਫਕੀਰਾਂ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਠੀਕ ਏ, ਜਿਥੇ ਦੱਸ ਨੇ, ਉਥੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਹੀ — ਸੋਚਕੇ ਚੁਪ ਕਰ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ "ਦੇਖ ਇਹਨਾ ਸਾਧੂ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਵੇਖਕੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦੈ । ਤੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਏ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੁਰਾਈ ਨਹੀਂ — ਪੂਜਾ ਭੋਜ ਸਭ ਅੰਮਾਂ ਦਾ ਮਹਿਕਮਾ ਹੈ — ਉਹ ਹਾਂ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਤੂੰ ਹੋ ਆ — ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦੈ ਬਸ ਤੇਰਾ ਹੱਸਦਾ ਚਿਹਰਾ — ਉਹ ਨਹੀਂ ਬਦਲਨਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ।"

"ਅੰਮਾ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਅੱਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗੰਠੀਏ ਦੀਆਂ ਦਰਦਾਂ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ, ਉਸਦੀ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਦਿੱਤੀ ਖੰਡ ਖਾਧੀ ਤੇ ਦਰਦਾਂ

ਘਟ ਗਈਆਂ ।” ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਠੀਕ ਦੇ ਤੂੰ ਖੰਡ ਖਾਹ, ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਖੰਡ ਵੰਡ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਰ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਘਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸਦਾ ਸਾਰਾ ਸੁਆਦ ਲੈ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਘੁੱਟਕੇ ਜੱਫੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ । ਜੱਫੀ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਡੰਡੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਦਾਸੀ ਦੇ ਖੰਘਟ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ । ਬੰਗਾਰਵਾ-ਨਾਗਤੀ ਅਨਚਾਹੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਬੂਹਾ ਖੋਲਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਦਾਸੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ — ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਆਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ “ਤੁਹਾਡਾ ਭਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਇਐ ।” “ਠੀਕ ਦੇ, ਆਖ ਮੈਂ ਆਇਆ ।” ਯੁੱਧ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ—” ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਮੇਰੇ ਭਾਅ ਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਭੈੜੀ ਸੌਕਣ ਦੇ — ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ — ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਨਾਂ ਕਰਵਾਉ ।”

“ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਗਿਆ ।” ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗਲੁ ਤੇ ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਬਾਪੜਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

15

ਪਰਸੂਰਮ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਦੇ ਯਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਨਾਂ ਬੁਲਾਏ, ਉਹ ਐਵੇਂ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਅਜ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਇਆ ਸੀ, ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋਚਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ।

“ਅਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੱਤੀ ।” ਪਰਸੂਰਮ ਨੇ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ । “ਜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਾ ਆਉਂਦਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਆ ਗਿਆ ।

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਗੱਲ ਕੀ ਹੈ ? ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਯਾਂ ਸੰਤੋਸ਼-ਜਨਕ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਲਦੀ ਆਵੇ । ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ।”

“ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਜਿਹੜੀ ਤੂੰ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਇਐ ਉਹ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੈ, ਕਿਉਂ ?”

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਹਨ ।”

“ਕੀ ਲਿਖਿਐ ?”

“ਜਿਹੜੀ ਜਿਹੜੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਿਸ ਨੇ ਦਿੱਤਾ, ਇਸਦਾ ਸਾਰਾ ਵੇਰਵਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪੀਡਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ “ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਕੌਲੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕੀ ਲੈਣੇ ?”

“ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੌਕੀ ਤੋਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਅਨੰਤਈਏ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲੈ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ।”

“ਹੂੰ”

“ਹੁਣ ਉਹ ਇਹ ਚਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਟਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਐ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਸਵਈਆ ਲਾਪਤਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਬੁਰਾ ਲਗਿਐ । ਇਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਇਹ-ਪੱਤਰ । ਚੌਕੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਜੇ ਖੁਦ ਆਕੇ ਇਹ ਸਭ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ — ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਆ ਗਈ ਹੈ ।”

“ਜੇ ਤੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਆਇਐ, ਉਹੋ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਵੀ ਆਇਐ — ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੂੰ ਕੀ ਸੋਚਿਐ, ਪਰਸੂਰਾਮ ?”

“ਇਹ ਬੜਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ — ਜੇ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਂਚਪੜਤਾਲ ਕਿਹੜਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਦੀ ਏ, ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਏ । ਜਿਸ ਤੇ ਸ਼ਕ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਫੜਕੇ ਪੁੱਛਤਾਫ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਹੈ । ਦੜਵਾਈ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਨੇ, ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਡਰਨਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਪੂੰਏ ਦੀ ਵਾਸਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਅੱਗ ਕਿਥੇ ਹੈ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਣ ਦੀ ਚਤੁਰਤਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਡਰ ਖੋਲਕੇ ਦਸਿਆ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਜੇ ਹੁਣ ਵੇਰਵਾ ਮੰਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਕੁੱਛ ਕਿਹਾ ਹੈ ?”

“ਵੇਰਵਾ ਮੰਗਣਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੈ, ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਅਉ-ਟਗੇ । ਉਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੀ ਬਦਲੀ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਇਹ ਸਭ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ, ਇਹ ਪੱਤਰ ਦਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਹੀ ਏ । ਇਸਦਾ

ਅਸਲੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ। ਉਹ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਇਹ ਵੇਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਿਕਲੇ ਹਨ।”

ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ, ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਸੋਚਦਿਆਂ — ਕੁਛ ਚਿਰ ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਬੋਲੇ “ਇਸ ਸੁਆਲ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭੇਟ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਸਿਰ ਨਾਂ ਚੜ੍ਹੇ — ਇਹ ਅੱਗ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਨਿਗਲਣੀ ਪਵੇਗੀ — ਇਕ ਕੰਮ ਕਰ ਪਰਸੂਰਾਮ — ਜਿਹੜੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵਲੋਂ ਪੱਤਰ ਆਇਐ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ, ਅਜੇ ਇਸਦਾ ਜੁਆਬ ਨਾ ਭੇਜਣ, ਚਾਰ ਕੁ ਦਿਨ ਰੁੱਕ ਜਾਣ।”

“ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਜੇ ਇਕ ਹੋਰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਪੱਤਰ ਆ ਗਿਆ ?”

“ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਪੁਛਤਾਛ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਖੋ।” ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ “ਹੋਰ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ?”

“ਪੂਨੇ ਤੋਂ ਪਰਸੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ ਹੈ ?”

ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ? ਬੇਸ਼ਬਰੀ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ।

ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਇਬਰਾਹੀਮ ਯੁਨੱਸਾ, ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਘੋਰਪਡੇ ਦੋਵੇਂ ਰਲਕੇ ਆਪਣੇ ਸੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ, ਨੱਥੇ ਤੋਪਾਂ ਵਾਲੀ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਬਲਾਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ — ਕਡੱਪਾ ਦਾ ਨਵਾਬ ਹਲੀਮਖਾਨ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਰੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਜਦੋਂ ਬਲਾਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਏ, ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਘਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰ ਰਹੋ।” ਪੁਰਸ਼ਤਮਰਾਉ ਦੇ ਜਸ਼ਸ ਰਾਹੀਂ ਘੱਲੀ ਖ਼ਬਰ ਵਿਸ਼ਥਾਰ ਸਹਿਤ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਦੱਸੀ।

ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਖ਼ੂਨ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਬੜੇ ਵਕਤ ਸਿਰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਇਥੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਐ। ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਅਗਲਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖੋ। ਹੁਣ ਮੀਨਮੇਖ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਠੀਕ ਏ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗਾ।”

“ਛੇਤੀ, ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਇਹ ਨਵਾਬ ਦਾ ਉੱਲੂ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦਫ਼ਾ ਹੋਵੇ, ਉਨਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਦ ਹੀ — ਇਕ ਦਿਨ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਮੋਸ਼ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ —

ਗਾਰੇ ਦੁਆਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੋਲ ਕਰਾਵਟਕੱਟੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਨਰਾਇਣਾਈਏ ਦੇ ਘਰ ਕੋਤਵਾਲਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਘਰ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸ਼ੀਰੰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਬੂਹਾ ਤੋੜਕੇ ਅੰਦਰ ਘੁੱਸ ਗਏ। ਰੌਲਾ ਸੁਣਕੇ ਜਾਗ ਪਏ ਨਰਾਇਣ, ਸੂਰੱਧੇ ਤੇ ਹੋਰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਦਸ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਘਰ ਦੀਆਂ ਨੁਕਰਾਂ ਕੋਨੇਂ ਛਾਣ ਮਾਰੇ। ਜਿਧਰ ਜਿਧਰ ਸ਼ਕ ਪਿਆ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਫਰਸ਼ ਪੁਟਿਆ, ਹੱਥ ਲੱਗੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਿਜੋਰੀ, ਪੈਟੀ ਸਭ ਚੁੱਕਕੇ ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੇ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ —

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਸੁੱਤੇ ਉਠੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਰਾਤੀਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਉਥੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਭੇਜ ਦਿਤੇ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨਰਸਪਈਆ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤਿਆਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਾਕੇ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ — ਸਾਰੀ ਗਲੀ ਦੇ ਹੀ ਡਰ ਨਾਲ ਸਾਹ ਸੁੱਕੇ ਪਏ ਸਨ। ਦੋਵੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਦਸਾਂ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀਏ ਸਿਪਾਹੀ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈਕੇ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੋਕੀ ਬੂਹੇ ਖੋਲਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣੋਂ ਤਾਂ ਰਹੇ, ਖਿੜਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਲੈਕੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੇਖਕੇ, ਖਿੜਕੀਆਂ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬਹਿ ਗਏ।

ਡਰ — ਮੌਨ — ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਡਰ — ਮੌਨ ਦਾ ਰਾਜ। ਗਲੀ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਦਫ਼ਦਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਹਰਕਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਵਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਕੇ ਕਿਹਾ — “ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪੱਤਰ ਲਿਆਂਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨ।” ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਉਸ ਕਿਹਾ।

ਨੌਕਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਛਕ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਵਲ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਅਜੇ ਬੋਹੜੀ ਦੂਰ ਸੀ — ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੁੱਕੀ ਖਲੋਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮਰਿਆਦਾ ਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ —

“ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ — ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਕਿਸੇ

ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈ ?”

“ਹਾਂ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ।”

“ਇਹ ਕਿਸਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਦੜਵਾਈ ਦਾ ?”

“ਨਹੀਂ, ਖੁਦ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਆਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਗਏ ਹਨ ।”

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਆ ਜੇ, ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ?”

“ਇਹ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ — ਪਰ ਦੇਨਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਬਗੈਰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮੁੱਖੀ ਵੀ ਨਾ ਜਾਏ ।”

“ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਥੇ ਹਨ ?”

“ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਜਾਕੇ ਕਹਿ ਮੈ ਇਥੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ।”

“ਜੇ ਹੁਕਮ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ।”

ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਵਲ ਗਏ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਘੰਟਾ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਐਨਾ ਚਿਰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬਹਿ ਬਹਿ ਬੱਕ ਗਏ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬੋਲੇ ਉਤਰਕੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਉਬਲਦੇ ਬੋਲੇ “ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੋਇਐ ?”

“ਸ਼ਾਮੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹੇ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ।” “ਐਨੀ ਖਬਰ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਐਨਾ ਚਿਰ ਲੱਗ ਗਿਐ ?”

“ਮਹਾਰਾਜ ਖਿਮਾ ਕਰਨ ।” ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਵਾਂਗ ਵੱਜੀ ।

ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕੀਤਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਘੋੜਾ ਘਰ ਵਲ ਮੋੜ ਲਿਆ ।

16

“ਇਥੇ ਵੇਖੋ — ਇਕ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਵੇਖੋ — ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਨਵਾਬ ਹੋਰੀ ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਖੈਰ ਖਰੀਅਤ ਪੁੱਛਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਵੇਖੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਢੰਗ —

ਵੱਡੇ ਤੇ ਉੱਚੇ ਸਾਰੇ ਲਕੜੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ਤੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਰਖੀਆਂ ਨਕਲੀ ਮੁਹਰਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੌਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ, ਦੂਰਬੀਨਾਂ, ਨਕਸ਼ੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਗਜ਼, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਲੱਗੇ ਕਾਗਜ਼, ਬਰੂਦ ਪੀਸਟ ਵਾਲੀਆਂ ਚਕੀਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ, ਪੁੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਲ੍ਹੇਟਕੇ ਰਖਿਆ ਬਰੂਦ — ਨਕਲੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ

ਪਰਦਰਸ਼ਨ ਲਾਕੇ ਰਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਲ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੇ ਜਿਵੇਂ ਰਿਸਦੇ ਜਖਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੋਗਮਾਰ ਨਾਲ ਰਗੜ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ।

ਇਕ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨੇਜ਼ੇ ਵਾਂਗ ਖੁੱਭ ਰਹੀ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਜੁਆਬ ਦੇਣੇ ਬਿਨਾਂ ਨਿਸਤੋਜ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ ।

“ਇਹ ਸੁਣੋ” — ਕਹਿਕੇ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਫੜਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗੇ — “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਖਾਵੰਦ ਵਿੱਚ ਅਪਾਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੀ ਸੈਨਾ ਚਤੁਰਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਮਰਾਠੇ ਕੀ ਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਕੀ, ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਵੇਦਵਾਕ । ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੜੀ ਅਨੁਕੂਲ ਗੱਲ ਹੈ । ਨਾਇਕ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਦੂਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਘੱਟ ਹੈ — ਬੁੱਧੀ ਨਾਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ — ਬੱਸ —” ਇਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਪੱਤਰ — “ਅਗੋਂ ਪੜ੍ਹਾਂ ਯਾਂ ਦੂਜਾ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਾਂ ? ਇਹ ਮੁਹਰ ਵੇਖੋ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਚੌਕੀ ਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੀ ਮੁਹਰ ਹੀ ਏ ਨਾ ? ਇਹ ਇਸਦੇ ਹੱਥ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗੀ ? ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਘਾਹ, ਕੁਲਬੀ, ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਜੋੜੇ, ਜੁਤੀਆਂ ਗੁਰਗਾਬੀਆਂ ਚਪਲਾਂ, ਥੈਲੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਲੇਖਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਵਿਅੰਗ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ।

“ਸਾਡੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਨਵਾਬ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਰੋਜ਼ ਫੌਜ ਲਈ ਕਿੰਨੀਆਂ ਭੇਡਾਂ, ਬਕਰੀਆਂ ਵੱਢੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਭੇਡਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹੀ ਤਾਂ ਹਾਂ” ਕਹਿਕੇ ਉਹਨਾਂ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਨੰਤਈਏ ਨੂੰ ਖਿਚਕੇ ਲੈ ਆਉ । ਉਸਨੇ ਜੇ ਕੁੱਛ ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਉਹ ਆਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਦਸੇ —” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਘੜੀ ਘੜੀ ਤੇਲ ਪੈਂਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਭਥਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਨਾਇਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨੌਕਰ ਅਨੰਤਈਏ ਨੂੰ ਚੁੱਕਕੇ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਲਿਆਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਪਟਕ ਦਿੱਤਾ । ਅਨੰਤਈਏ ਨੇ ਲੰਮੇ ਪਿਆਂ ਹੀ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਗਿੜਗਿੜਾਇਆਂ ਕਿਹਾ “ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁੱਛ ਨਾ ਕਿਹਾ ।

“ਅਜੇ ਦਸ ਬੰਦੇ ਹੋਰ ਨੇ, ਬੁਲਾਈਏ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ — ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਤੇ ਦੁਰਗ ਲਈ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹੋ — ਅਗੋਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ — ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦਸੋ” ਮਦਕਰੀਨਾਕ ਬੋਲੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਬਕਾਵਟ ਨਾਲ ਲੱਥੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਸ਼ਾਲ ਵਾਂਗ ਬੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਹੋਏ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨਾਲ, ਦੁਖੀ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਈ ਕੁਲ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਰਗੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਮਰ ਰਹੀ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਥੜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ — “ਹੁਕਮ ਦਿਉ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੱਲਾਂ” ਨਰਸਪਈਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਤੇ ਜਾਕੇ ਮੂੰਹ ਲੁਕਾ ਲੈਣ ।

“ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੁਸੀਂ — ਏਨਾ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਲੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੁਲਾਇਆ ।”

“ਦਸੋ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਨਾਂ ?”

“ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਨੇਹ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਕਰਕੇ ਜਸੂਸੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਆ ਗਿਆ ?”

“ਆ ਗਿਆ”

“ਤਦ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਦਸੋ ?” ਇਸ ਖਾਈ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਕਹਿਣ ਵਾਂਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਅਪਰਾਧ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ।” ਰੁਖੀ ਤੇ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ਕਿ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ?” ਬੋਝੀ ਫੜਕੇ ਖਲੋ ਜਾਣ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜ਼ਹਿਰ ਪੀਣ ਲਈ ਆਏ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ —

“ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧੀ ਦਾ ਸਿਰ ਮੁੰਨਕੇ ਉਸਨੂੰ ਖੋਤੇ ਤੇ ਬਿਠਾਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਉਂਦੇ ਨਾਲੇ ਢੰਡੇਰਾ ਪਿਟਦੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਪਰਾਧ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ । ਲੋਕੀ ਉਸਤੇ ਬੁੱਕਦੇ, ਛੀ ਛੀ ਕਰਦੇ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਛਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ।” ਰਟਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਠ ਸੁਨਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ ।

“ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ? “ਵਿਅੰਗ ਦਸਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਅਪਰਾਧੀ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅਪਰਾਧ ਇਕੋ, ਉਸ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਇਕ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਕਲ ਸਵੇਰੇ ਸਭਾ ਬੁਲਾਕੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਦਿਉ ।” ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ।”

“ਪਿਛੇ ਜਦੋਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੰਨ, ਲਾਈ ਸੀ, ਸੰਨੂ ਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਨਾਂ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਬਹੁਤ ਕਰੜੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਚਾਹਾਂ ਤਾਂ ਸਜ਼ਾ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਯਾਦ ਏ । ਉਦੋਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਸੀ, ਅਜ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋ । ਤੁਹਾਡਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖੋਹਿਆ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਉ । ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਦਿਉਗੇ ਮੈਂ ਸੁਣਾਂਗਾ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਵੇਦ-ਵਾਕ ਹੈ । ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਉਲੰਘਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਮੈਂ ਉਲੰਘਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਕਲ ਸਵੇਰੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਕੇ ਤੁਸੀਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸੁਣਾ ਦੇਣਾ ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਜੂੜ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਹਿੱਲ ਜੁੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ ।

ਵਚਿੱਤਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਦਹਿਕਦੀਆਂ ਦੋ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਭਾਵਹੀਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਸੜੀ ਚਟਾਨ ਵਾਂਗ —

“ਠੀਕ ਏ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਾਂਗਾ । ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਆਗਿਆ ਦਿਉ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੱਤੀ — ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ।”

ਮੌਤ ਵਰਗੀ ਚੁਪ — ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਡੇ ਹੋਏ, ਨਚੋੜਨ ਨਾਲ ਕਤਰਾ ਖੂਨ ਵੀ ਨਾਂ ਨਿਕਲੇ — ਇਕੋ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਹੋਣ — ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਦੀ ਪਿੱਠ ਕੁੱਥੀ ਹੋ ਗਈ । ਕਰੂਰਤਾ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ — ਦਸ ਦਸ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਕੋੜਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ —

“ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਾਂ” —

ਹੱਥ ਲਉਣ ਨਾਲ ਫਟ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੌਨ ਨੂੰ ਛੇੜਨ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ —

“ਲਿਆਉ ।”

ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਮੁੜਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਬੋਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅੱਖ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ।

“ਚਾਰ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਤਰ ਹਰਕਾਰੇ ਨਰਾਇਣਅਈਏ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲੈ ਆਏ ।

ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਵੇਖਿਆ — ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਰਾਇਣਅਈਏ ਵਿੱਚ — ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲਿਆ — ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਵੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਥੱਲੇ ਹੋ ਗਈਆਂ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਫੱਕ ਹੋਇਆ —

“ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ— ?”

ਆਪਣੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੋਣ ਨਰਸਪਈਆ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਚੁਪਚਾਪ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ —

“ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਜਸੂਸੀ ਦਾ ਘੋਰ-ਅਪਰਾਧ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਧੋਹ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਪਤਚਰ ਵੀ ਹੋ । ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ।”

ਨਰਾਇਣ ਕੁੱਛ ਨਾ ਬੋਲਿਆ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਅਪਰਾਧ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤ ਤੇ ਗੁਆਹ ਵੀ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖੋ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ —”

“ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ —”

“ਮਤਲਬ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਅਪਰਾਧ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ?”

ਉਸਦਾ ਮੌਨ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸੀ ।

“ਤੱਦ ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ।”

ਸਿਰਫ਼ ਨਰਸਪਈਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਿਆ, ਜਿਸ ਆਸਣ ਤੇ ਉਹ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਲਗਦੇ ਉਹ ਵੀ ਬੋਲ ਉਠਿਆ ਸੀ ।

“ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ, ਅਗਲਾ ਕੰਮ ਕਰਨ — ਢੰਡੋਰਾ ਜਲੂਸ ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਜਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਸਭਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਈ — ਸਭ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ।”

ਦੇਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਦੀ ਬਾਹੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਕੇ ਉਠੇ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਆਏ । ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਏ ਬਿਨਾਂ, ਆਪਣੀ ਦੂਹਰੀ ਹੋਈ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਉਹ ਬੁਰੇ ਵਲ ਵਧੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਬੁਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਏ — “ਇਧਰ ਲੈ ਚਲੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਪਾਲਕੀ ਦਾ ਬੁਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

‘ਬਾ — ਹੁਸ਼ਿਆਰ — ਰਾਹ ਖਾਲੀ ਕਰੋ’ ਬੋਲਕੇ ਕਹਾਰ ਪਾਲਕੀ ਚੁੱਕਕੇ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਸਭਾ ਮੁਕਿਆਂ ਘੰਟਾ ਕੁ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵਾਪਰਿਆ, ਉਹ ਪਰਸੂਰਾਮ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੈਠਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬੂਹੇ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰ ਨੇ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਇਆ ।

“ਕਿਉਂ ?” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਨਸ਼ੀ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਹਨ ।” ਨੌਕਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅੰਦਰ ਭੇਜ ਦੇਹ, ਭਰਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।”

ਇਕ ਦੋ ਖਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅੰਦਰ ਆਗਿਆ, ਆਕੇ ਉਸ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਗੌਰਵਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਪੱਤਰ ਆਪਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਮੁਹਰ ਲੱਗੀ ਬੈਲੀ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ ।

“ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੱਤਰ ਵੇਖਣ ਤਾਂਈ ਬਾਹਰ ਰੁਕੋ” ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ, ਉਸਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬੈਲੀ ਦੀ ਮੁਹਰ ਤੋੜਕੇ ਪੱਤਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ ।

“ਕੀ ਏ, ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪ ਪੜ੍ਹਨੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ । ਚਿੱਠੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੀ । ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ, ਕਾਗਜ਼ ਫੜੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ । “ਕੀ ਗੱਲ ਏ ?”

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਏ ।” ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਕੰਬਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ।

“ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹ ।”

“ਸ੍ਰੀ ਮਨਮਹਾਂਨਾਇਕ ਚਾਰੀਆ, ਕਾਮਗੋਤੀ ਕਸਤੂਰੀ ਇਤਿਆਦਿ ਬਿਰਦ ਅੰਕਿਤ ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾਨਾਇਕ ਰਾਜਾ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਬੇਨਤੀ — ਮੈਂ ਐਨਾ ਚਿਰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾਧਾ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਧੌਹ ਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਮੰਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਵਾਮੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਹੋ ਗਈ । ਉਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਖਿਆ ਕਰੋ ਯਾਂ ਉਸ ਲਈ ਦੰਡ ਦਿਓ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਹੈ । ਅਗੋਂ ਫਿਰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਭੁੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸਤੀਫਾ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ

ਜੱਪ ਤੱਪ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ । ਆਪਦਾ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸੇਵਕ. ਕੱਲੀ ਨਰਸ-ਪਈਆ ।”

ਪਰਸੂਰਮ ਨੇ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਕੰਬਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੱਤਰ ਪੜਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਸੰਭਾਲਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਿਆ—

ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਕਈ ਰੰਗ ਆਏ ਤੇ ਕਈ ਗਏ । ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਦਲਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਪੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਦੇਹ—” ਬੋਲੇ ।

ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਛ ਕਹੇ, ਪਰਸੂਰਮਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹ ਪੱਤਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ । ਲਿਖਾਈ ਸਪਸ਼ਟ ਸੀ, ਪਰ ਅਖਰ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ । ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਯਤਨ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨੇ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਲਿਆ । “ਅਗੋਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ?” ਕਹਿਕੇ ਪਰਸੂਰਮਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ ।

“ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ।” ਪਰਸੂਰਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ ?”

“ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਜਸੂਸੀ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲਨੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ।”

“ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ।”

“ਅਜ ਜੋ ਕੁੱਛ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਦੀ ਪੁੱਛਪੜਤਾਲ ਸੀ — ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਸੀ । ਸਾਡੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ — ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਖ-ਪਾਤੀ ਹਨ । ਹਰਕਾਰੇ ਨੇ ਗਲਤ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ” — ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ — ਬੋਹੜੀ ਬਹੁਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਅਰਥ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਵੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ — ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਅਸੀਂ ਬੋਹੜਾ ਵੀ ਨਾ ਉਡੀਕਿਆ — ਝੱਟ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ — ਇਸਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਕੱਢਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਵੀ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਬਥੇਰੇ ਹਨ — ਉਹ ਸਾਡੇ ਇਸ ਕਦਮ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝ ਲੈਣ — ਇਸ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨੀ

ਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਫੈਲਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ । ਇਸਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸੋਚਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ।”

“ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸਹੀ ਹੈ —”

“ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਕੰਮ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦੇਣਾ ਹੀ ਸੁਆਮੀ ਭਗਤ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ । ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੋਸ ਲਭਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਲੂਣ ਖਾਧਾ, ਉਹਨਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਪੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਜੇ ਪਦਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ, ਉਸਤੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਅਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜੀਏ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝੋ ਯਾ ਗਲਤ — ਪਰ ਅਨੇਕਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾਂ ਦੇਈਏ ।”

“ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ — ਦਸ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਚੇਲੇ ।” ਬੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਅੰਖੇ ਹੋਕੇ ਬੋਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਉਹ ਆਕੜਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਢਿੱਲੇ ਪੇ ਜਾਈਏ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋ ਨਾਂ ।” ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਕੀ — ਦਸ — ਜੋ ਵੀ ਕੋਈ ਆਏ, ਉਸਨੂੰ ਸੁਨਣਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਹੈ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬੇਸ਼ਕ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਹੈ ਦੇ ਦਿਉ, ਇਸਦੀ ਮੈਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ । ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਜਿਵੇਂ ਮੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾਂ, ਉਵੇਂ ਕਰੋ ।”

ਕੀ ਕਰਨੈਂ ?

“ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸਜ਼ਾ ਰੋਕ ਦਿਉ । ਉਸ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਆਦਰਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਭੇਜ ਦਿਉ — ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਦਿਉ ਕਿ ਕਿਸ ਕਾਰਨ ਵਾਪਸ ਭੇਜਿਆਂ ਜਾ ਰਿਹੈ । ਜੇ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਜਾਂਦੀ ਇਹ ਗਿੱਧ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਖਪਟ ਪਏਗੀ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਸੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਰਖੀਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ — ਸਾਡੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਬਾਕੀ ਹਨ — ਸਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਹਰਕਾਰੇ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ — ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਸ਼ਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਉੱਲੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਣਾ ਹੈ — ਉਹ ਇਥੋਂ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਮਿਲ

ਜਾਵੇਗੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰੋਖ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਇਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ।” ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰੋਕਕੇ ਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ —

“ਅਗੋਂ ?”

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਆਖੋ, ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਤੀਫਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ — ਅਸੀਂ ਚਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪਦਵੀ ਤੇ ਰਹਿਣ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ ।”

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਅਸਤੀਫਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਤਾਂ, ਭੁਲ ਨਾ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ — ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਹੜੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੈਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ।”

“ਉਹ ਫਿਰ ਵੇਖੀ ਜਾਵੇਗੀ — ਮੰਨਣ ਯਾਂ ਨਾ ਮੰਨਣ — ਹੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕਟੇ ਹੋਏ ਪਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਹਨ — ਜੇ ਮੰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਘੋੜਾ ਬਨਾਵਾਂਗੇ — ਜੇ ਨਾਂ ਰਹੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖਾਂਗੇ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ — ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਸਤੀਫਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਾਂਗੇ । ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ — ਫੁਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰੁਖ ਨੂੰ ਕਟਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਹੁਣ ਹਵਾ ਦਾ ਰੁਖ ਸਾਡੇ ਵਲ ਹੈ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਾਦ — “ਤੂੰ ਜੋ ਕਹਿ ਰਿਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਹੈ — ਅਜ ਤੋਂ ਤੂੰ ਹੀ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਮੈਂ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਡਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹਾਂ, ਇਹੋ ਕੁੱਛ ਬਣਿਆ ਰਹਾਂ — ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਲੱਗੀ ? ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾਂ ?” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਚਲ ਠੀਕ ਏ — ਦਾੜ ਸੁੱਟ ।”

“ਠੀਕ ਏ” ਤਾੜੀ ਮਾਰਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ।

ਮੁਨਸ਼ੀ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੱਤਰ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਆਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ । ਐਡੀ ਕਾਹਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਗੱਲ ਏਵੇਂ ਹੀ ਕਹਿਣੀ ਏ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜੋ ਹੁਕਮ” ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

17

ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਜੁਆਬ ਸੀ —

“ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ — ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ — ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਹਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਹੈ ਕਿ ‘ਨਰਸਪਈਆ ਇਸ ਪਦਵੀ ਲਈ ਸਹੀ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ — ਇਸਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੈ, ‘ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ — ਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼, ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਤੀਜੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਵਾਂਗ ਹੈ—’ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਮੇਰਾ ਮੌਜੂ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਐ । ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂ, ਮੇਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਐ — ਇਸ ਪਦਵੀ ਦਾ ਅਲੰਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਹਾਰਾਜ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ — ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿਰਤੰਗ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆ ਕਰੋ । ਜੋ ਵੀ ਕੋਈ ਆਖੇ, ਮੇਰਾ ਉਸਨੂੰ ਇਹੋ ਜੁਆਬ ਹੈ ।”

ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਗੁਪਤ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਨਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ, ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਸਤੀਫੇ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ — ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਵੱਡੇ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ।”

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਦੜਵਾਈ ਕੁੱਛ ਬੋਲਣ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲ ਪਏ —

“ਪ੍ਰਭੂ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਮੇਰੀ ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਉਦਾਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੋ ਕੁੱਛ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਬੀਮਾਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ ਬਣ ਜਾਣ ਵਾਂਗ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਹ ਪੀੜਾ ਨਾਂ ਦਿਉ ।” ਵਿਨੈਪੂਰਵਕ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਭਰੀ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਭਾ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਕਈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਣਕੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡੇ ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਚਿੱਕਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ —

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਰਬ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ — ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਕਦੀ ਗਲਤੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਭੁਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਨਾ ਨੈਤਿਕਤਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ — ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਹਲਾਲਖੋਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਉਣੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ‘ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਨਾਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀ ਤਾਂ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿਆਂਗਾ’, ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਖ ਰਹੇ, ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿਉ।”

ਬਾਕੀ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਏਨੇ ਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਬਦਲਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ —

“ਪਾਈ ਨੂੰ ਦੁਆਨੀਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਦੇਣ ਨਾਲ, ਦੁਆਨੀਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦੀ, ਉਲਟਾ ਦੁਆਨੀਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਖਿਆ ਕਰ ਵੀ ਦੇਣ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਮੰਨ ਜਾਣਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਸ਼ੋਭਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ — ‘ਵਡਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਨਿਆਂ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਇਕ ਨਿਆਂ’ ਇਸ ਕਾਰਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਦਾਗ ਲਗੇਗਾ — ਹੋਰ ਜੋ ਕੁੱਛ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੇ ਕਾਰਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਨਿਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਕੰਠੇ ਹੋਏ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”

ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਾਲੀ ਅੰਗੂਠੀ ਲਾਹਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। “ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ।”

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਅੰਗੂਠੀ ਲੈ ਲਈ — ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋ, ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਹੋਣਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ।”

“ਤੁਹਾਡੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦਾ ਮੈਂ ਕਿਰਤੰਗ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਉ।” ਕਹਿਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।

“ਆਦਮੀ ਦੀ ਐਡੀ ਆਕੜ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਐਨਾ ਹੰਕਾਰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।” ਚੱਪੋਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਚਿੱਕਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਭਾ ਮੁੱਕੀ।

ਸਭਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ —

“ਇਸ ਸਭਾ ਤੋਂ ਕੀ ਲੱਭਾ? ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਦੇਣੀ ਪਈ।”

“ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਜੋ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ।

“ਕਿਹੜਾ ਉਦੇਸ਼?”

“ਦੜਵਾਈਆ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀ — ਨਾਇਕ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ — ਨਰਸਪਈਆ ਦੁਰ ਹੰਕਾਰੀ — ਅਜ ਜੋ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੇ ਕਿਹੇ, ਕਲ ਉਹ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ। ‘ਤੁਸੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਦੇ’, ਹੁਣ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਜੀਭ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਸਾਨੂੰ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ — ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਜਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ — ਉਹ ਅਸੀਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਗਲੇ ਪਾਤਰ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ।

“ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਤੂੰ,” ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਾਲ ਭਰਾ ਦੀ ਪਿੱਠ ਬਾਪੜਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ।

ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ ਘਰ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਨਰਸਪਈਆ ਵੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ — “ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ” ਚੰਗੀ ਸਤਰੰਜ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡੀਏ ਉਸਨੇ — ਪਿਆਦੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਵਾਕੇ ਪਿਆਦੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਨਰਸਪਈਆ — ਬੋਹੜਾ ਉੱਚੀ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਭਾਰੀਰਥੀ ਬਾਈ ਸੁਟਕੇ ਬੋਲੀ “ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਕੱਲੇ ਹੀ?” —

“ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ, ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ — ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਵੇਸ਼ਿਆ ਬਨਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਉਂ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀਏ” ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ।

ਇਕੋ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਦੋ ਪੰਛੀ ਡਿੱਗ ਪਏ —

ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਚਾਲ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣਾ ਅਹੁੱਦਾ ਛੱਡ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਏ। ਤੇ ਉਹ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਬਣ ਗਏ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਰੁਕਾਵਟ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੀ ਚਾਲ ਦਾ ਉਮੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫਲ ਨਿਕਲਿਆ — ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਣ ਤੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਪੱਤਰ ਆਇਆ।

“ਸਾਡੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਉਤਸਾਹ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਰੁਧ ਜਸੂਸੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਫੌਟਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਹੋਛੇਪਣ ਤੇ ਆਪ-ਹੁਦਰੇ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਉਦਾਰਤਾ ਤੇ ਸਨੇਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਿਆਂ ਕਾਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਦੇਣੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਪਰਸਪਰ ਸਨੇਹ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਇਵੇਂ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਰਾਜਵਧਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ “ਨਵਾਬ ਇਵੇਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਜਾਈਏ।”

ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਕ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਖਲੋਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੈਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ “ਸ਼ਿਵਾ, ਸ਼ਿਵਾ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਭਿਖਿਆ ਪਾ ਦੇਹ” — ਸਾਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਵਿਭੂਤੀ ਮੱਲੀ ਹੋਈ, ਸਿਰ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਭਗਵਾ ਪੱਗੜ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਇਕ ਜੰਗਮ, ਦੜਵਾਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਬੁਹੇ ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਵੀਰਅੰਮਾ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਲੈਕੇ —

“ਅੰਮਾਂ ਅਸੀਂ ਮਲੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੈਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਦਸਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਭਿਖਿਆ ਤੂੰ ਕੱਲੀ ਨੇਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੇਰਾ ਹੱਥ ਵੇਖਕੇ ਸ਼ਿਵਾ ਦੀ ਆਖੀ ਗੱਲ ਦਸਨਾਂ, ਤੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਮਹਾਂਲਕਸ਼ਮੀ ਦੀ ਚਮਕ ਹੈ — ਘਰ ਵਿੱਚ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਆਉਣ ਦੇ

ਚਿੰਨ, ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਹਨ —” ਕਹਿਕੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰਖੇ ਭਗਵੇ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਵਿਛਾਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ।

“ਨਾਂ ਪੈਸਾ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਅੰਨ ਦਾਟਾ, ਜੋ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇ ਬੈਠੀ ਹੈ । ਜੋ ਦਿਸਦੈ, ਉਹ ਦੱਸ ਪੁੱਤਰਾ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਹੋ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਪੁੱਛ ।” ਜੰਗਮ ਬੋਲਿਆ ।

ਸਵੇਰ ਦਾ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁੱਝ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸਤਰੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਭਵਿੱਖ ਜਾਨਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੋ ਗਈ, “ਜੋ ਦਸਣਾ ਏ, ਉਹ ਜਲਦੀ ਦਸੋ, ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੱਥ ਵੇਖੋਗਾ ।” ਵੀਰ ਅੰਮਾ ਬੋਲੀ ।

“ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ ਜੋਤਿਸ਼ ਲਉਂਦੇ ਹਨ ਸਮੁਦਿਕ, ਅਸੀ ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ ਸਿਖੀ । ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਵਿਦਿਆ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ । ਆਪਣੇ ਕੁਲਦੇਵਤੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ, ਤੇਰਾ ਕੁਲਦੇਵਤਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਜੋ ਬੋਲੇਗਾ, ਉਹੀ ਦਸਾਂਗਾ ।” ਜੰਗਮਈਆ ਬੋਲਿਆ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਵੀਰ ਅੰਮਾ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਚੰਗਮਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ ਬਹਿ ਗਈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੌਕੀ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬਾਹਰ ਆਇਆ । ਕੋਈ ਜਲਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਭੇਜੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ, ਉਹ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ, ਜੰਗਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ —

ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ ਬੈਠੇ ਜੰਗਮ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ — “ਤੂੰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈਂ, ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨੰਦੀ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਹੈ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀਰ ਭੱਦਰ ਦਾ । ਮਹਾਂਤਾਈ ਪਾਰਵਤੀ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਪਿਤਾ ਮਾਦੇਸ਼ਵਰ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਵਾਂਗ ਦੌਲਤ ਵਹੇਗੀ । ਸੁੱਕੇ ਮੁੜ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਟੁੰਡਾ ਹੱਥ ਵੀ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਏਗਾ ।

ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ — ਬਹਿਕੇ ਪੁਛ ਤਾਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਖਲੋਤੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਵੀ ਖਲੋ ਗਈ ਹੈ ।” ਝਟ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਕੇ ਖਲੋਤੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲਿਆ ।

“ਸ਼ਿਵਾ ਨੇ ਜੋ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਸਚ ਹੈ, ਮਾਲਕ ਖੜੇ ਹਨ, ਗਲ ਵੀ ਖਲੋ ਗਈ ਹੈ, ਸ਼ਸਤਰ ਬਹਿਕੇ ਸੁਨਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਮਹਾਰਾਜ ।” ਕਹਿਕੇ ਜੰਗਮ ਨੇ ਗੱਲ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ । ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ ਵੀਰ ਅੰਮਾ ਨੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਬੋਲੀ —

“ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾ ਦਿੱਤਾ । ਕਲ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਆਇਆ ਜੇ ਮਹਾਰਾਜ —” ਜੰਗਮ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ “ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਬੈਠੋ ਮੈਂ ਭੇਟਾ ਲੈਕੇ ਆਉਣੀਆਂ ।”

“ਅੰਮਾ ਭੇਟਾ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇ ਬੈਠੀ ਦੇਂ, ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਆਕੇ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਮੰਗਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਗੇ । ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦਿਨ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਆਵਾਂਗੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਫ਼ਰਸ਼ ਤੇ ਪਿਆ ਆਪਣਾ ਝੋਲਾ ਚੁਕਿਆ ਤੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਲਟਕਾ ਲਿਆ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ, “ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰੋ, ਸ਼ਿਵਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੁੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ । ਖਾਉ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਰਹੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ।

ਹੁਣ ਤਾਂਹੀ ਚੁਪ ਬੈਠੀ ਵੀਰ ਅੰਮਾ ਬੋਲੀ “ਉਹ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ ਆਕੇ ਖਲੋ ਗਏ, ਹੁਣ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਆਵੇ ।” ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦੀ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲੇ “ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾਂ, ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਘੋੜਾ ਲੈਕੇ ਆਏ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੋਲੇ “ਜਾਹ, ਉਸ ਜਾ ਰਹੇ ਜੰਗਮ ਨੂੰ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ । ਬੜੀਆਂ ਵਧੀਆ ਗੱਲਾਂ ਦਸਦੇ ।” ਨੌਕਰ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ।

“ਚਾਵੜੀ, ਕਚਿਹਰੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ । ਸ਼ਿਵਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਘਰ ਆ ਕੇ ਦਸ ਦਿਆਂਗੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕਹਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਣ ।” ਨੌਕਰ ਨੇ ਆਕੇ ਦਸਿਆ ।

“ਠੀਕ ਹੈ, ਜਾਹ ਪੁਛਕੇ ਆ, ਜੰਗਮਈਆ ਦਾ ਠਿਕਾਣਾ ਕਿਥੇ ਹੈ ? ਵਕਤ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮੈਂ ਆਵਾਂਗਾ” ਕਹਿਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ ਗਏ ।

“ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਵਧੀਆ ਗੱਲਾਂ ਦਸੀਆਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ।”

ਲਿੰਗਣ ਵਰਤੀ ਤਲਾਅ ਦੇ ਕੋਲ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਬੋਲੇ ਠੰਡ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅੱਗ ਬਾਲਕੇ ਹੱਥ ਸੇਕਦੇ ਜੰਗਮ ਨੂੰ ਹਸਦਿਆਂ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਦੇ ਤੌਤੇ ਨੇ ਆਖਿਆ “ਬਹਿਕੇ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਾ ਦਾ ਕੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ?” ਹੱਥ ਮਲਦਿਆਂ ਜੰਗਮ ਨੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ —

“ਸੁਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਹਿਰਨ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਭਿਣਕ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਪੈ ਗਈ ਏ, ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਛੱਡਕੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ ?” ਝਟ ਹੀ ਚੇਤੰਨ ਹੋਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਖੇਡ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਨੇ, ਵੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੌਂਕਝੇ ਨੇ ।” ਅਜੇ ਵੀ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਪਉਂਦਾ ਹੀ ਜੰਗਮ ਬੋਲਿਆ

“ਉਹ ਕੀ ਜ਼ਰਾ ਸਮਝਾ ਕੇ ਦਸ ।”

“ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ, ਉਧਰ ਕੀੜਿਆਂ ਦੇ ਭੱਟ ਤੇ ਸੱਪ ਫਨ ਚੁੱਕਕੇ ਬੈਠੇ ।”

“ਨਾਟਕ ਕਰਨਾ ਛੱਡ, ਗੱਲ ਕੀ ਦੇ, ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦੱਸ” ਬੋਹੜਾ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਕੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਠਹਿਰ ਬਾਬਾ, ਚਾਰ ਚਾਰ ਦਿਨ, ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਕਰਕੇ ਆਇਆਂ । “ਹਸਦਿਆਂ ਕਹਿਕੇ ਫਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਤੁੱਪ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ । ਬੁਧੂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੇ ਬਲਾਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਅਗੇ ਦਿੱਸੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ । ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ ਮੁਰਾਰੀ ਰਾਉ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਉਸਨੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ । ਰਾਏਦੁਰਗ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਜਾਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ । ‘ਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ ਹਨ — ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ ।’ ਤੁਹਾਡੀ ਸੈਨਾ ਜੇ ਦੁਰਗ ਛੱਡਕੇ ਬਲਾਰੀ ਵਲ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸੀਰਾ ਵਲੋਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ । ਐਤਕੀਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਬੜੀ ਤਾਕਤਵਰ ਸੈਨਾ ਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣਾ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੁਰਗ ਦੀ ਹੀ ਰਾਖੀ ਕਰੇ । ਝਟ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਵਾਬ ਵਲੋਂ ਬੁਲਾਵਾ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਸਨੇਹ ਦਾ ਨਾਟਕ ਰਚਿਆ ਏ, ਉਹ ਸੱਚ ਏ ਕਿ ਝੂਠ ਇਹ ਵੇਖਣ ਲਈ । ਇਸ ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਵੇਖਕੇ ਅਗੋਂ ਜੋ ਠੀਕ ਸਮਝੋ ਉਵੇਂ ਕਰਨਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਏਨਾ ਹੀ ਦਖ਼ਤੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਪੰਛੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ” ਕਹਿਕੇ ਗੰਭੀਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣਕੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ — “ਅਰਥਾਤ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੇ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈਗਾ — ਸਾਡੀ ਚੱਲੀ ਚਾਲ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।”

“ਨਵਾਬ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਉਸਦਾ ਬ੍ਰਹਮਸ਼ਤਰ ਹੈ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣੀ ਗੱਲ ਦਸਨਾਂ । ਸਾਡਾ ਨਵਾਬ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਜ਼ਰੂਰ ਪੀਨੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੀਂਦਿਆਂ ਪੀਂਦਿਆਂ ਉਹ ਸੌਂ ਗਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਦੋਸਤ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਕੇ ਸੁੱਤਾ ਨਵਾਬ ਅਚਨਚੇਤੀ ਤ੍ਰਬਕ ਕੇ ਉਠ ਬੈਠਾ ਤੇ ਕਟਾਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਕੀ ਕੋਈ ਭੈੜਾ ਸੁਫਨਾ ਵੇਖਿਐ ” ਗੁਲਾਮਅਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਬੋਲੇ, “ਦੇਖ ਦੋਸਤ ਚੰਗੇ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖਨੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਫਕੀਰ ਬਣ ਜਾਵੇ । ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੁਫਨੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ — ਕਾਤਲ — ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ — ਚਾਲਾਂ ਚਲਣ ਵਾਲੇ । ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨਵਾਬ ਲਈ ਜਾਗਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ । ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ

ਨਾਇਕ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਹੋ । ਇਹ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਆ ਜੇ ।

ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿਕੇ ਝੱਟ ਹੀ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਦਲਕੇ “ਪਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੁਕੇ ਰਹੋ ਦੋਸ਼ਵਰ ! ਪਹਾੜ ਦੇ ਤੋਤੇ, ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਦੀ ਗਿੱਧ ਤੋਂ ਬਚਾਈਂ ਸ਼ਿਵਾ !” ਸੋਲਿਆ ਜੰਗਮਈਆ ।

“ਫਿਰ ਕਦੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣਗੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ,” ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਬੁਲਾਉਣ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਬਰਾਤੀ ਨਹੀਂ । ਪੱਕੇ ਫਲ ਵਾਲੇ ਰੁਖ ਤੇ ਬਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ।”

“ਚੰਗਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਉਪਕਾਰ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕਦੇ ।”

“ਅਸੀਂ ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉਪਕਾਰ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਦੇਨਾ ਕਹਿ ਦਿਆ ਜੇ ।” ਗਲ ਖਤਮ ਕਰਦਿਆਂ ਜੰਗਮਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

19

ਜੰਗਮਈਏ ਦੀਆਂ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਸਨ । “ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਬਲਾਰੀ ਵਲ ਜਾਏਗੀ, ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ।”

ਮੁਰਾਰੀ ਰਾਉ ਵਲੋਂ ਜਸ਼ੂਸ ਦੇ ਪੱਤਰ ਲੈਕੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਲੋਂ ਵੀ ਹੁਕਮ ਆ ਗਿਆ —

“ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਬਲਾਰੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਹੈ, ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਸੱਗੀ ਹੈ ਤਾਂ ਝਟ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਬਲਾਰੀ ਵਲ ਆ ਜਾਉ ।”

ਦੋਨੋਂ ਪਾਸਿਉਂ ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਏ ਬੁਲਾਵਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ । ਇਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਪਤ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਗਈ । ਉਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਚੋਖੀ ਚਰਚਾ ਦੇ ਬਾਦ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ — “ਇਹ ਸਾਡੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਸੁਆਲ ਨਹੀਂ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਵੀ ਹੈ । ਨਾਂ ਅਸੀਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਨਾ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ । ਨਵਾਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਾਡੀ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਜਾਏਗੀ, ਜੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਸੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਨਵਾਬ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜਨ ਲਈ ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗੀ । ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ — ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡਾ ਬਲ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ।”

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੈਨਾ, ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਕਿਧਰ ਚਲੇਗੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਨਮਥ ਸੰਮਤ ਦੇ ਕਤੱਕ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਚਲ ਪਈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਚਲਦੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਜਦੋਂ ਬਲਾਰੀ ਕੋਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਰਲਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆਈ ਜੰਗਮ ਦੀ ਗੱਲ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਸੀ —

ਧੁਨਸਾਮੁਰਾਰੀ ਰਾਉ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਹੈਦਰਅਲੀ ਅਜੇ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ — ਬਲਾਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਉਣ ਲਈ, ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਰਚੇ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਫ਼ੌਜ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਗਈ ਤੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਧੁਨਸਾ ਮੁਰਾਰੀ ਰਾਉ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਤੇ ਗਿੱਧਾਂ ਝਪਟ ਪਈਆਂ ਹੋਣ। ਧੁਨਸਾ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਲਾਰੀ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਭੱਜੀ ਜਾਂਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਕੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਕੁਰੂਗੋਡੂ ਕੋਚਨਗੂਡਾ, ਅਦਵਾਨੀ, ਕਰਨੂਲ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਤੋਂ ਭਾਦ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਬੱਲ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਰਗੇ ਗੁੱਤੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ।

ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਚਟਾਨਾਂ ਵਰਗੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਬਰਫ ਵਾਂਗ ਪਿਘਲ ਗਈ। ਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਘੋਰਪਡੇ, ਆਪਣੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਅਭੇਦ ਸਮਝ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਿਆ ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਯੁੱਧ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤੇ ਗੁੱਤੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਜਿਤਣਾ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਹੇਠਲੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲਕੇ, ਰੁਖ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਬੇਹਾਲ ਹੋਕੇ ਡਿੱਗਣ ਤਾਂਈ, ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜੋ ਮੁਰਾਰੀ ਰਾਉ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਏ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਂਦਾ ਅਗੇ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ — ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬੋਹੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਪੌਰ ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ, ਫੱਗਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਤਿਖੀਆਂ ਧੁੱਪਾਂ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ, ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਮੁਰਾਰੀ ਰਾਉ ਕੋਲ ਭਾਵੇਂ ਬਰੂਦ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਧੁੱਪ ਤੇ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਤਲਾਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਸੁੱਕ ਗਿਆ। ਖਾਧਾ ਹੋਇਆ ਅੰਨ ਸੰਘ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾਂ ਦਿਸਦਾ ਵੇਖ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਨ ਪਾਲੀਖਾਨ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ।

“ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਹੋ, ਠੀਕ ਹੈ, ਘੇਰਾ ਚੁੱਕ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।”

ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਪਾਲੀਖਾਨ ਨੇ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਚਤੁਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੇ ਖਾਣੇ ਵੇਲੇ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਮਿਲਾਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਲਈ। ਪਹਾੜੀ ਉਪਰਲੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਸੁੱਕ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਸੰਧੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਯੁੱਧ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ।

ਇਕ ਮੀਂਹ ਵੀ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਨਿਸ਼ਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਾਂਗ ਮੀਂਹ ਵੀ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਅੱਗ ਵਰੂ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ ਉਗਲਦੀਆਂ ਗੁੱਤੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੀ ਸੈਨਿਕ, ਕੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕੀ ਬੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਜਲ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਰ ਗਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।

ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚੀਕਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਲਕਦੇ ਬੱਚੇ, ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਵੀ ਇਹ ਕੁਰਲਾਹਟ ਸੁਣਕੇ ਉਵੇਂ ਖਲੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ — ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕਰੜਾ ਸੀ।

ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਪੱਥਰ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਇਕੋ ਉੱਤਰ ਸੀ — “ਹਾਰ ਮੰਨਕੇ, ਹਥਿਆਰ ਸੁਟਕੇ, ਸ਼ਰਣ ਆ ਜਾਉ — ਬਾਕੀ ਗੱਲ ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ।”

ਹਰ ਘੜੀ ਆਪਣੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਈ ਤਰਸਦਿਆਂ, ਤੜਫ਼ ਤੜਫ਼ਕੇ ਮਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਉਹ ਸਾਰੀ ਹਿੰਮਤ ਹਾਰ ਬੈਠਾ। ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਨਾ ਸਹਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੁੱਧ ਤੇ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਹਾਰਕੇ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਉਸਦੀ ਸਰਟ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।

“ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਆਉਗੇ ਤਾਂ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਾਂਭਾਂਗਾ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ ਕਬਾੜਾਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਸੜਿਆ ਹਾਰਿਆ ਗੁੱਤੀ ਦੁਰਗ — ਉਸ ਲਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਹੰਝੂ ਨਾਂ ਵਹਾਏ, ਸਗੋਂ ਉਥੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਵੇਸ਼ਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੀਰੰਗਪੱਟਣ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ। ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਸਨੂੰ

ਨਾ ਪਾਟੀ ਲੱਭੇ ਤੇ ਨਾ ਛਾਂ ਲੱਭੇ ।” ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਗੁੱਤੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਮਰਾਠਿਆਂ, ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਲੋਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਫੁਰਮਾਨ ਮਿਲਿਆ —

“ਐਤਕੀਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਡਕਾਸ਼ਿਰਾ, ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਭਾਵ ਦਾ ਸਿਰ ਭੇਜੋ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਉ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਆਖੋ । ਮੁਰਾਰੀਗਾਉ ਦਾ ਜੋ ਹਾਲ ਹੋਇਆ, ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਭਾਊ ਦਾ ਵੀ ਉਹੋ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੇ ਹੈ — ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਡੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ।”

ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਅਗੋਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਜੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਉਸ ਪਾਸੇ ਆ ਗਈ — “ਮੈਂ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਡਕਾਸ਼ਿਰਾ ਜਿੱਤ ਕੇ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਉਸਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ । ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਬੜਕੇਰੇ, ਨਿੱਡਗੱਲੂ, ਪਾਵਗੱਡਗੜ ਦੇ ਰਸਤਿਉਂ ਮਡਕਾਸ਼ਿਰਾ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਭਾਊ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ — “ਗੁੱਤੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਹੀ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਉਹੋ ਹਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਉ । ਅਸੀਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਹੀਂ ਮਿੱਤਰ ਹਾਂ ।”

ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਇਕ ਕੱਲੇ ਖਲੋਤੇ ਮੁੱਢ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤਾ ਮੁਰਾਰੀਗਾਉ ਦਾ ਜੁਆਈ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਭਾਊ — ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਕੇ ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ।

ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਭਾਊ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਪੂਨੇ ਚਲੇ ਜਾਉ । ਸਮਾਂ ਅਉਣ ਤੇ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਸ਼ਿਵਰਾਮਭਾਊ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਡਕਾਸ਼ਿਰਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ, ਯੁੱਧ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਡਕਾਸ਼ਿਰਾ ਸਾਡੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਭਾਊ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨਾਲ ਬਚਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ ।”

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜਕੇ ਆਪ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੇਗਾ, ਉਸਦੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਮੀਦ ਨਾ ਰੱਖੀ ਹੈਦਰਅਲੀ

ਨੇ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਭਾਊ ਦੇ ਖਚਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦੰਦ ਕਰੀਚਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ — ਠੀਕ ਏ — ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਭਾਊ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਹੋਵੇਗੀ — 'ਤੇਰਾ ਸਿਰ' ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਵੀ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲਿਆ —

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਬਲੀ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਛਡਾਂਗਾ —

ਦੁਰਮੁਖ ਸੰਵਤਸਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਹੇਵੜੰਬੀ ਸੰਵਤਸਰ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ । ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੁਗਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ —

5

ਯੁੱਧ ਆਗਮਨ

ਹੁਸ਼ਿਆਰ ! — ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਮੰਨ ਨੂੰ ਛੁਰੀ ਵਾਂਗ ਚੀਰਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ । ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸੈਨਿਕ ਦੀ ਚੇਤੰਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼, ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਚੰਕੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਇੰਗੜਦਾੜੂ ਦੇ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ — ਦੋਵੇਂ ਪਾਸ ਲੱਗੇ ਇਮਲੀ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ, ਖਾਲੇ ਤੇ ਟੇਢੇ ਮੋਢੇ ਪਰਛਾਂਵੇ ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ — ਇਥੇ ਉਥੇ ਪੈਂਦੀ ਧੁੱਪ ਦਾ ਤਾਪ ਸਹਿਣ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹੀਨ ਪੂੜ ਨਿਕਲਕੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਲ ਵਲੋਂ ਖਾਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਤੇ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਧੁੱਪ, ਕਾਰਨ ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਿਆ ਤੇ ਦੂਰ ਤਾਂਈ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਨਾਲੇ ਕੰਨ ਸਤਰਕ ਕਰਕੇ, ਸੁਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ “ਉਹ ਕੀ ਦੇ ?”

“ਉਡਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਏ, ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਘੋੜਸੁਆਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ।”

“ਹੋਰ ਕੀ ਦਿਸਦੈ — ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਕੇ, ਇਸਾਰਾ ਕਰ ਦੰਗ” — ਕਹਿਕੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਘੋੜੇ ਅਉਂਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ — ਬੰਦੂਕਾ ਤਾਣ ਲਉ” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਲਟਕਦੀ ਬੰਦੂਕ ਵੀ ਲਾਹਕੇ — ਲੋੜ ਪੇਣ ਤੇ ਇਕਦਮ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ ।

“ਬਰੂਦ ਸਭ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਕੇ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਏ ਨਾਂ ? ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖ ।” ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋਤੇ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਸਭ ਤਿਆਰ ਏ” — ਉਹ ਅਗੋਂ ਬੋਲਿਆ ।

ਉਹ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਪਰੋਂ ਜੰਗਲੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤਾ ਸੈਨਿਕ ਬੋਲਿਆ “— ਲਗਦੈ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਘੋੜੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ — ਪੂੜ ਤੋਂ ਲਗਦੈ ਕਿ ਏਨੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਹੋਣਗੇ । ਸਿਰਫ਼ ਘੋੜਸਵਾਰ ਹਨ — ਸੈਨਿਕ ਨਹੀਂ ।”

“ਠੀਕ ਏ — ਤੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿ ।” ਕਹਿਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਵੀਹ ਸੈਨਿਕ ਅੱਧੇ ਅੱਧੇ ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ

ਖਲੋ ਗਏ । ਅਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਨਜ਼ਰੀ ਨਾ ਪੈਣ, ਇਸ ਲਈ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਉਹਲੇ ਹੋਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਚਾਰ ਸੈਨਿਕ ਨੇਜੇ ਲੈਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਚੀ ਦੇ ਅਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਸੜਕ ਤੇ ਖਲੋ ਗਏ ।

ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਬਾਦ ਚਾਰ, ਛੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ ਸੀਰੀਆ ਵਲੋਂ ਆਏ, ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਬਰਛੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਗਏ ਤੇ ਬੋਲੇ “ਰਾਹ ਖਾਲੀ ਕਰੋ — ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੋਟੇ ਤਾਜੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਪਹਿਲੇ ਹਥਿਆਰ ਬੱਲੇ ਸੁਟੋ”, ਉਸੇ ਸੈਨਿਕ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਤਿਖੇ ਤੇ ਰੁਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ । “ਕਾਟੋਣਾ, ਕਰੀਅਣਾਂ ਉੱਭਣਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਲਉ ਤੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਉ ।” ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

“ਬਾਹਰਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਕਿਥੇ ਏ ?” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਅਸੀਂ ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਾਂ” ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਇਹ ਸੀਰੀਆ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ । ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ ਫਿਰ ਗੱਲ ਕਰਨੀ । ਰਾਹ ਪੱਤਰ ਦਿਖਾਉ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਅਉਣ ਤਾਈਂ ਇਥੇ ਰੁਕੋ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।”

“ਅਸੀਂ ਸ਼ੀਰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦੇ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ।”

“ਪਿੱਛੇ ਆਵੇਂ ਯਾਂ ਪਿੱਛੇ ਆਵੇ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਤਾਂ ਸਿਖ ਲਉ ।” ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਬੱਲੇ ਲਤਾੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਹਥਿਆਰ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ, ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਦ ਵਿੱਚ”

“ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ।” ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤਲਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਜੀਭ ਲੰਮੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹਥਕੜੀਆਂ ਲਾ ਦਿਆਂਗਾ ।”

ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਗਈਆਂ । ਇਹ ਚਾਰੋ ਸੈਨਿਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਪਸੀਨੇ ਪਸੀਨਾ ਹੋਏ, ਮੂੰਹ ਪੁੰਝਕੇ ਅਗੇ ਵਧੇ, ਹੱਥਾਂ ਵਿਚਲੇ ਹਥਿਆਰ ਸੌਂਪਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ।

ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਚੁੱਕੀ ਆਉਂਦੇ ਕਹਾਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ —

ਨਾਲ ਹੀ ਘੋੜੇ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਟੱਪ ਟੱਪ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ । ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੇ, ਖੁਲ੍ਹੀ ਕੈਂਚੀ ਵਾਂਗ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਚਟਾਨ ਵਾਂਗ ਖਲੋ ਗਿਆ ।

ਪਿੱਛੇ ਆਈ ਪਾਲਕੀ, ਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਖਲੋਤੇ ਵੇਖਿਆ — ਤਾਂ ਕਪੜਿਆਂ ਦੀ ਦਿੱਖ ਤੋਂ ਦਲਪਤੀ ਲਗਦਾ ਇਕ ਅਗੇ ਵਧਿਆ — “ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਆਏ ਹਨ । ਗਰਮੀ ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕਾਰਨ ਬੜੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰਵਾਉ ।”

“ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦਿਖਾਉ । ਉਹ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਭੇਜਕੇ, ਉਥੋਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਅਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਅਗੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਦੋਂ ਤੱਕ” —

“ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੈ, ਜੇ ਆਖੋ ਤਾਂ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵੀ ਭਿਜਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਫਿਲ ਭਰੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਥਕੋਗੇ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਫੇਰ ਦੇ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤੇ ਉਹ ਦਲਪਤੀ ਪਾਲਕੀ ਕੋਲ ਆਇਆ — ਗੱਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਾਗਜ਼ ਮਿਲਿਆ, ਉਹ ਲਿਆਕੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨੂੰ ਵਿਖਾਇਆ । ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲੱਗੀ ਮੁਹਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਕੇ, ਜਾਣੀ ਪਛਾਣੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਮੁਹਰ ਵੇਖਕੇ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ — “ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਉ । ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਡੀਕਣ ਲਈ ਆਖੋ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣ ਤੇ, ਉਥੋਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਲੈਕੇ ਆਵਾਂਗੇ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ।”

“ਤਦ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਤਰੂ ਸਮਝੀਏ ਅੱਗੋਂ ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ । ਸਨੇਹੀਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਕੇ ਹਥਿਆਰ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਉ । ਹੁਕਮ ਅਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ !” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਫੌਜ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਫਿਰ ਪਾਲਕੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਆਇਆ । “ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਆਉ, ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਹਥਿਆਰ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ ।”

ਬਾਕੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਦਲਪਤੀ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਆਪ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਅਰਾਮ ਕਰੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ

ਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ “ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਦਸੋ ਕਿ ਸੀਰੀਆ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਆਏ ਹਨ । ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ।” ਉਸ ਸੈਨਿਕ ਨੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਦੁਰਗ ਵਲ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾ ਦਿੱਤਾ । ਕਹਾਰਾਂ ਨੇ ਪਾਲਕੀ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਬੱਲੇ ਰਖ ਦਿੱਤੀ । ਨਵਾਬ ਦਾ ਵਕੀਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ “ਤੁਹਾਡਾ ਨਾ ਕੀ ਏ ?”

“ਇਥੇ ਨਾ ਦੱਸਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ । ਸਾਹਿਬ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ-ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਇਥੇ ਹਵਾ ਬੜੀ ਗਰਮ ਲਗਦੀ ਏ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੋਸ਼ਮੀ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਮੁੱਠ ਦਾ ਪਸੀਨਾ ਪੁੰਝਿਆ ।

2

“ਸ਼੍ਰੀਮਨ ਮਹਾਨ ਨਾਇਕਚਾਰੀਆ ਕਾਮਗੋਤੀ ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾਨਾਇਕ, ਰਾਜਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਚਿਤਰਦੁੰਦਰਗ । ਹਜ਼ਰੱਤ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਹੈਦਰਅਬਾਦੀ ਬਹਾਦਰ ਨਵਾਬ ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗ ਪਟੱਟ ਸਲਾਮ ਬਾਵਜਾ ਸਲਾਮ । ਉਮੀਦ ਹੈ ਅਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਤੁਸੀ ਫਾਜ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੋਗੇ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਇਆਂ ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਜਦੋ ਤੁਸੀ ਮਿਲੇ, ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਅਸੀ ਗੁੱਤੀ, ਮਡਕਸ਼ਿਰਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਜੱਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਗਲਾਂ ਹਨ, ਜਦੋ ਤੁਸੀ ਆਉਗੇ ਤਾਂ ਖਿਲੱਤ ਦਿਆਗੇ । ਸੀਰਾ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਦੇਣਾਂ ਚਹੁੰਦੇ ਹਾਂ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀ ਆਪਣੀ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹਿਰੀ ਪਿੰਡ ਤਕ ਆਓ ਤੇ ਅਸੀ ਵੀ ਇਕ ਹਰਦਾਰੀ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਅਸੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਾਥੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸੁਗਾਤਾ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾਂ ਤੇ ਦਸਨਾ ਕਿ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਕਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹੋ ?”

ਗੁੱਤੀ ਦਾ ਕਿਲਾ — ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸੰਘ, ਸੜਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ, ਪਾਣੀ ਮੰਗਣ ਦੀ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ — ਕਿਲੇ ਤੇ ਪ੍ਰੈਤਾਂ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਸੂਕ ਵਿਰਲਾਪ — ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭਖਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੁਦਰ ਅਭਿਸ਼ੇਕ —

ਮਡਕਸ਼ਿਰਾ — 'ਮਡਕਸ਼ਿਰਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ।' ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਨਾਇਕ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਦੰਦਾਂ ਨੇ ਉਤਲੇ ਬੁਲ੍ਹ ਦੇ ਕੋਨੇ ਨੂੰ ਟੁੱਕ ਦਿੱਤਾ, ਲਹੂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ — ਚੁਪਚਾਪ ਬਹਿਕੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ — ਖਮੋਸ਼ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਚਾਕਰਾਂ ਨੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਕੇ ਰਖੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਬਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀਰੇ, ਜਵਾਹਰ ਰਤਨ — ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ — ਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁਹਟ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾਇਆ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਨੌਕਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮਾਨ ਉਥੋਂ ਚੁਕਕੇ ਲੈ ਗਏ ਤਾਂ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਹ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ ।

“ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਰਿਟੀ ਹਾਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵਾਂਗ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਉਸ ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ, ਨਾਇਕ ਦੇ ਕੋਲ ਆਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ।

“ਮੇਰੀ ਤਬੀਅਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਭਾ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰੋ ।” ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕੰਬਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ । ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਛਿਪੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ “ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕੁੱਛ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸਣ ।”

“ਇਹ ਕੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੱਤਰ ਅਉਂਦਿਆਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ।” ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤਬੀਅਤ ਖਰਾਬ ਹੋਣੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਯਾਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਅਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ । ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਗੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ ।”

“ਜਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਉੱਤਰ ਹੈ ?”

“ਤੁਸੀਂ ਡੇਰੇ ਤੇ ਅਰਾਮ ਕਰੋ, ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਜੁਆਬ ਦਿਆਂਗੇ ।” ਬੜੀ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਿਰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ਕਿ ਨਾ ਮਿਲੇ । ਅਜ ਮਿਲਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਉ । ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਾਇਕ ਉਠ ਖਲੋਤੇ — ਸਭਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ । ਨਾਇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਉਠ ਖਲੋਤੀ ।

“ਨਵਾਬ ਦੇ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਕੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ — ਦਸੋ ।” ਮਹਿਲ ਦੇ ਗੁਪਤ ਸਭਾਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਕੱਠੇ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ।

ਅਜ ਦੀ ਗੁਪਤ-ਸਭਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦੀ ਗੁਪਤ ਸਭਾ ਵਾਂਗ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ

ਤੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੇਤਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਿਉਹਾਰ ਸਿਡੀ ਤੇ ਭੇਟੀ ਆਦਿ ਲਈ ਆਏ ਹੋਏ ਰਾਜ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ, ਸਰਹਦਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੇ ਦੋਡਨਾਇਕ, ਜਾਨਕਲੂ ਦੇ ਭਰਮੱਟਨਾਇਕ, ਨਾਇਕਨਹੋਟੀ ਦੇ ਮੱਲਪਨਾਇਕ, ਜਰੀਮਲੇ ਦੇ ਬੋਮੱਟਨਾਇਕ, ਗੁਡੀ ਕੋਟੇ ਦੇ ਨਾਇਕ, ਮਤੋਡ ਦੇ ਹਾਲਪਨਾਇਕ, ਕੜੱਪਾ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਵਕੀਲ, ਸ਼ਿਵਰਾਮਪੰਤ, ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਪੂਨੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਪੁਰਸੋਤਮ ਪੰਤ, ਸਾਰਵਭੱਮ ਰਾਉ, ਚੱਪੇਰਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆ ਸਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਖਅਧਿਕਾਰੀ, ਕੁਤਬੁਦੀਨਖਾਨ, ਸਲਬੱਤਖਾਨ, ਜਗਦਾੜੀ ਵੈਕੋਜੀ, ਮੁਹਾਰੀਰਾਉ, ਜਾਨੋਜੀ ਪੰਤ, ਪੁਰਭਯਾ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਗ, ਰਾਮਸਿੰਗ, ਮੁਲਕੀ ਕਾਰਖਾਨੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਕਾੜੋਜੀ, ਬਖਸ਼ੀ ਚਨਾਮਲੱਪਾ, ਕੁੰਭੀਪਾਲਨਾਇਕ, ਬਾਲਨਾਇਕ, ਬਾਣ ਦਾ ਉਬਾਨਾਇਕ, ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਮੁਖ ਵਿਅਕਤੀ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਗੰਭੀਰ, ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਵਿਵਿਧ ਚਿੰਤਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੁਨਣ ਲਈ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹੇ, ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸਨ —

“ਇਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮੁਨਸ਼ੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ — ਨਵਾਬ ਨੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋਕੇ ਜੋ ਸੁਗਾਤਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਗਾਤਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਬਹਾਨਾ ਹੀ ਹੈ, ਮੁਖ ਤਾਂ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ੇਰਾਤ — ਉਸਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?”

ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕੋਠੇ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਸਾਨੂੰ ਨਵਾਬ ਹੋਰੀਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਯਾਂ ਪੁਛਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮੁਖ ਨਹੀਂ — ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮੁਖ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਰੀਤ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਯਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁਧ ਨਹੀਂ ਚਲੇ, ਨਾਂ ਕਦੀ ਵਿਰੁਧ ਬੋਲੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ ਗੱਲ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਨਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹੋ? ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਚਲਾਂਗੇ।” ਚੱਪੇਰਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਚਿੱਕਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

“ਪਰ ਅਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਨੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵੇ ਬੜੇ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਸਨ, ਨਵਾਬ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂਨੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਝਗੜਿਆਂ ਕਾਰਨ ਬੜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ — ਤੁੰਗਭਦਰਾ ਨਦੀ ਦੇ ਬਲੇ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਹੁਣ

ਨਵਾਬ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਨ ਕਰਕੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਤੇ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਆਪ ਉਸਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤਿਖੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡੋ ਉਹ ਤਾਂ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵੈਰੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਹਿਤੈਸੀ ਕਨਕਾਗਿਰੀਵਾਲੇ, ਜਰੀਮਲੇਵਾਲੇ, ਗੁਡੀਕੋਟ ਵਾਲੇ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਝੂਠੀ ਸੰਧੀ ਕਾਰਨ, ਹਾਰਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ ਹਨ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਕਰੋਧ ਦੀ ਅੰਗ ਤੇ ਤੇਲ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ, ਸਭ ਨਵਾਬ ਦੀ ਬਲੀ ਦਾ ਬਕਰਾ ਬਣ ਗਏ ਹਨ — ਹੁਣ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਸਾਡਾ ਰਾਜ। ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੰਡਿਆਲੀ ਵਾੜ ਖੜੀ ਕਰਕੇ — ਸਾਡਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਆਏ ਹਨ — ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਹ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਂ ਪਤਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅਜ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਦੁਹਰਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਦਸੋ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ?”

“ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰ ਦੁਰਬਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਾ ਨਵਾਬ ਲਈ ‘ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਏ’ ਸਾਡੇ ਹਰੀਪੰਤ ਪਰਸੂਰਾਮ ਭਾਉ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਚਿੱਤਰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਸਨੇਹ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦੁਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ !” ਪੇਸ਼ਵੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਪੂਨੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ — ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ — ਪੂਨਾ ਸਾਨੂੰ ਦੂਰ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਨੇੜੇ। ਹੁਣ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਇਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉਧਰ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰਖੀ ਟੋਕਰੀ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੱਚ ਸਕਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ, ਸੀਰੀਆ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਬਲਸ਼ਾਲੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰਕੇ ਦਸੋ।” ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆਂ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ।

“ਨਵਾਬ ਹੋਰੀਂ ਜੇ ਐਨੇ ਤਾਕਤਵਰ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੱਤਰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ?” ਦੋਡਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਸੈਨਾਂ ਵਾਂਗੂ ਸਨੇਹ ਵੀ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਯੁੱਧਤੰਤਰ ਹੈ ।” ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੰਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਿਪੁੰਨ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਨ । ਅਜ ਸਾਡੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਪੱਤਰ ਵੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਚਲਾਏ ਯੁੱਧਤੰਤਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਝਲਕ ਹੈ । ਇਹ ਕੋਈ ਸਨੇਹ ਪੱਤਰ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਮਾਰੂਜਾਲ ਹੈ ।” ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਚੁਪ ਬੈਠੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਈ ਐਸਾ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁੱਕਣ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ।” ਦੜਵਾਈ ਉਬੱਵਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅਰਥਾਤ ਸਾਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।” ਬੋਹੜੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੈ — ਤਦ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ੇਰਾਤ ਲਿਖ ਭੇਜੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਨਾ ਜਾਉ । ਮੇਰਾ ਵੀ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ।” ਚੱਪੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਹਿਸ਼ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਚਾਹੀਦੇ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਸਮਝ ਆਈ ।” ਨਾਇਕ ਨੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕਾਟੀ ਕੱਡੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।” ਦਸ ਬੰਦੇ ਕੰਠੇ ਹੀ ਬੋਲ ਪਏ ।

“ਨਹੀਂ ਪਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਠੀਕ ਏ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ । ਸਨੇਹ ਦਾ ਨਿਰਾਕਰਣ, ਅਰਥਾਤ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ — ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਕਈ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ । ਅਸੀਂ ਜਿੱਤੇ ਵੀ ਤੇ ਹਾਰੇ ਵੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਤੋਂ — ਅਜ ਵੀ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਹੌਲੀ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਗੱਲ ਏ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ । ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰੀ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗਾ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦਾ ਸੇਕ ਸਹਿਆ । ਸਾਡੂਵਾ ਨਰਸਿੰਘ ਫ਼ਾਏ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਇਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਅਜ ਤਾਂਈ, ਬੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਅਜਮਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ — ਪਰ ਯੁੱਧ ਸਾਡੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਹੋਏ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਲਹੂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਯੁੱਧ ਸਾਡੇ ਬੁਠਿਆਂ ਤੇ ਆ ਜਾਵੇਗਾ । ਸਿਰਫ਼ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ,

ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਬੱਚੇ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਸ ਅੱਗ ਤੋਂ ਬਚੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ । ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਮੱਖਣ ਵਾਂਗ ਕੂਲੀਆ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਹਿਰਦਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਕਠੋਰ, ਕਾਲੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗੂ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰਿਆ । ਗੁੱਤੀ ਕਿਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ।” ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਉਸਦੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਹਵਸ, ਖੂਨ ਦੀ ਪਿਆਸ ਜਿੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ ।” ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਜਰੀਮਲੇ ਦੇ ਬੋਮਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਉਹ ਅਨੁਭਵ ਹੁਣ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ --

“ਪਿੰਡੋ ਬਾਹਰਲੇ ਮਸਾਣ — ਕੀ ਹੁਣ ਸਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਅੱਗ ਫੈਲਾਉਣਗੇ ?”

“ਯੁੱਧ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ? ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ, ਮੁਸ਼ੀਬਤ ਤੋਂ ਡਰਕੇ, ਗੁੰਮਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡਰਦੇ ਬਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸੋਰ ਸਮਝਕੇ ਉਸਤੋਂ ਡਰਕੇ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਉਸਦੇ ਚਰਣਾਂ ਤੇ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੀਏ । ਸਾਡੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਚਲਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ? ਅਜਿਹਾ ਦੁਰਗ ਰਿਹਾ ਕੀ ਤੇ ਗਿਆ ਕੀ ? ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸਾਨੂੰ ਦਿਖਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਸੈਨਾ ਕਿੰਨੀ ਬਲਸਾਲੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਅਸੀ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਅਸੀ ਵੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ ਪੱਲੇ ਹਾਂ, ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੋਈ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਨਹੀਂ ।” ਬਾਣ ਦਾ ਉੱਬਵਾਨਾਇਕ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦਿੰਦਾ ਬੋਲਿਆ ।

“ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਕਿੰਨੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਨ, ਨਵਾਬ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਕੇ ਵੇਖ ਲਵੋ ।” ਦੋਡਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਅਗੇ ਕਦੀ ਵੀ ਖਾਵੰਦ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਖ਼ਰੀਤ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕਦੀ ਐਨੀ ਪਰੀਖਿਆ ਨਹੀਂ ਲਈ । ਅਗੇ ਤੁਸੀ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸੀ । ਅਜ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀ ਕਦੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ । ਸਾਡੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਯਾਂ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੰਦੇਹ ਹੈ ? ਖਾਵੰਦ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ ਦੇਣ । ਸਾਨੂੰ ਸੀਰੀਆ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿਉ । ਅਸੀ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਦਿਖਾ ਦਿਆਂਗੇ, ਸਾਡੇ ਜੀਂਦਿਆਂ ਖਾਵੰਦ ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰਨ ।” ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਸਲਬੱਤਖਾਨ ਭੜਕਕੇ ਬੋਲ ਪਿਆ ।

“ਸਾਡੇ ਸਿਰ, ਸਾਡੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੋਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਨੇ ।” ਹੁਕਮ ਕਰੋ ।

“ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ । ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਨਾਵਟੀ ਸਮਝੋਤੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖਣ ਲਈ ਬੇਚੈਨ ਨੇ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਕੇ ਭੇਜ ਦਿਉ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮਿਲਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ । ਅਗੋਂ ਉਸਦਾ ਹਾਲਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਸਾਡੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਸਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਉ ।” ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਖੂਨ ਦੀ ਪਿਆਸ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਹੈ । ਐਨੇ ਸਾਲ ਖੂਨ ਪੀਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸਦੀ ਰਕਤ ਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕੀ । ਇਥੇ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਯੁੱਧ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ — ਇਹ ਮੈਂ ਜਾਨਦਾ ਹਾਂ । ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਰਕਤਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਹੰਝੂ ਨਾ ਵਹਾਉਣੇ ਪੈਣ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਹਿ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ । ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈਣੀ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਅਉਠ ਵਾਲੇ ਮਾਰੂਯੁੱਧ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਦਸੋ, ਮੈਂ ਇਹ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੁਰਗ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸੇਕ ਤੋਂ ਬੱਚ ਜਾਏਗਾ ?” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਣਾ ਗਲਤ ਹੈ ?”

“ਗਲਤ ਨਹੀਂ, ਬੋਲੋੜਾ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ । ਨਾ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਰਾਜ । ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਜਾਨਦੇ ਹੋ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਨਦਾ ਹਾਂ । ਇਕ ਸਿਰ ਦੀ ਬਲੀ ਨਾਲ ਜੇ ਇਹ ਰਾਜ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਨਹੀਂ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਬਣ ਜਾਵੇ । ਤੁਸੀਂ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜਾਵੋ ਯਾਂ ਨਾ, ਦੁਰਗ ਨਵਾਬ ਦੀ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬੱਚ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿਉ ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਨਾ ਜਾਉ । ਉਸਦੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਤੋਂ ਦੁਗਣੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਭੇਜ ਦਿਉ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੀਏ ।” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਬਾਕੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਇਹੋ ਸਲਾਹ ਹੈ ?”

“ਬਿਲਕੁਲ — ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਖੋ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀ ਸੁਗਾਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇ । ਜੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰਣਭੇਰੀ ਵਜਾ ਦਿਆਂਗੇ ।” ਬਾਟ ਦੇ ਉਬੱਵਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ । ਇਥੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ

ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਹੁੰਦਾ ਕਿ ਯੁੱਧ ਸਾਡੇ ਬੁਧਿਆਂ ਤੇ ਆਵੇ । ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਲਿਆਂ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਅੱਖਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ । ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਯੁੱਧ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਫੈਲ ਜਾਏਗਾ । ਸਾਡੇ ਕਾਰਣ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੋਤ ਦੇ ਗੁੜ ਤਿੱਲ ਵੰਡੇ ਜਾਣਗੇ । ਇਸਲਈ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡਾ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜੁਆਬ ਲਿਖਕੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।” ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਸਾਡੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ, ਦੜਵਾਈਆਂ ਯਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਯਾਂ ਭਲਾਈ ਦਿਸਦੀ ਹੋਵੇ । ਯਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖ਼ਿਚਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦਸ ਦੇਣ ।”

ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਬੋਲਿਆ, ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸਭ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਛਾਪ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਤੁਹਾਡਾ ਫੈਸਲਾ, ਮੇਰਾ ਫੈਸਲਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ।

3

“ਭਰਾ ਅਜ ਗੁਪਤ-ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ।”

ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ।

“ਅੱਛਾ — ਮੇਰੀ ਅਜ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਐਨਾਂ ਵਚਿੱਤਰ ਕੀ ਲੱਗੇ ?” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਐਨੇਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਦਰਬਾਰੇ ਯਾਂ ਮੁਖ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਫੈਸਲਾ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਤੁਹਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੁਕਮ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਅਜ ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਾ ਕੁੱਛ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ — ਉਹ ਵੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਵਰਗੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ । ਇਹ ਗੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਨਹੀਂ ?”

“ਇਹ ਜੇ ਐਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਪੁਛਦੇ । ਇਸਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ?”

“ਮੇਰੀ ਉਮੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਭ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ । ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਖੋਲਿਆ ।”

“ਕੌਣ ?” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ । “ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚਿਆ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ — ਪਰ ਧੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ।”

ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦੈ, ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਾਦ — ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਣ ਤੇ “ਕੌਣ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ?” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਮਤੋਡ ਦਾ ਹਾਲਪਾਨਾਇਕ”

“ਉਹ ! ਉਸਨੇ ਕਦੋਂ ਸਾਡੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ ਹੈ ? ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਓਪਰਾ ਓਪਰਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਸਦੇ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਲਿੰਗ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲੈਣਾ । ‘ਬ੍ਰਾਹਮਣਮੱਠ ਦੇ ਜਗਤਗੁਰੂ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਕਿਵੇਂ ਬੱਚ ਸਕਦੇ ਹਨ — ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਦੇ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਕਿਵੇਂ ਬਚਦਗੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਐ ।”

“ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੇ ਤਾਂਈ ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਕਿ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹਰਾਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਅਜੇ ਤਾਂਈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਭੁਲਿਆ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਏ, ਪਰ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਤਿਆ ਹੋਇਆ ਰਾਜ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਧੀ ਤੇ ਜੁਆਈ ਨੂੰ ਸੁਗਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ । ਇਹੋ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ।”

“ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਮਤੋਡ ਦਾ ਸਿੱਦਪਾਨਾਇਕ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਡੀਆਂ ਰਗੜ ਰਗੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ । ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਦਸਣਾ ਚਹੁੰਨਾ । ਖੈਰ ਛੱਡੋ, — ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਐਨਾ ਸੋਚੀਏ । ਤੁਸੀਂ ਆਖੋ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਛ ਯਾਦ ਕਰਾ ਦਿਆਂ ।”

ਘਿਰਣਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ।

“ਅਸੀਂ ਮਤੋਡ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ । ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ । ‘ਤੁਹਾਡਾ

ਰਾਜ ਤਲਵਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਉਸ ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਸਮਨੀ ਸਹੇੜਨੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੜੀ ਜ਼ੋਖਮ ਭਰੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਮਾਨ ਲਈ ਕੱਚਾ ਲੋਹਾ ਜਿਸ ਰਾਹੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ । ਐਵੇਂ ਜੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਲਈ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਉਣ ਲਈ ਬੁਹਾ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਣ ਵਾਂਗ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਸੇ ਲਈ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੋ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾਨਕਲੂ ਹੋਸਦੁਰਗ ਤੋਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਦੂਰ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਅਜ ਹੋਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ, ਉਸਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ । ਉਹ ਤਾਂ ਇੰਜ ਗੁੱਮ ਸੁੱਮ ਹੋਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਧੰਣ ਤੇ ਸੱਜ ਹੋਈ ਹੋਵੇ । ਉਸਤੇ ਨਿਗਾਹ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੇ ਚੇਡਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਜਾਨਕਲੂ ਦੇ ਭਰਮੰਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਖ । ਨਾਲੋਂ ਅਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਕੋਟ ਕੀ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹੇ, ਇਸਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰਖੀ ।” ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । “ਕਾਸਟਨਾਇਕ ਇਸ ਵਲੋਂ ਅਵੇਸਲਾ ਨਹੀਂ ਭਰਾ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੇ ਪਾਟੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਵਾਂ ਪਾਟੀ ਵਧੇਰੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰਕੇ, ਸਾਡਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦੀ ਜਾਦੀ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਵੀ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੜਕ ਬਣ ਗਈ ਹੈ । ਨਵਾਂ ਪਾਟੀ, ਪੁਰਾਣਾ ਪਾਟੀ ਮਿਲਕੇ, ਸਭ ਕੁੱਛ ਗੰਧਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸਨੂੰ ਪੀਟਾ ਮੁਸਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ਪਰਸੂਰਾਮ ?”

ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਝੱਟ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦੇ ? ਮੈਂ ਬੜੀ ਵਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਕੇ ਉਹਨਾ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁਛਕੇ ਅਉਂਨਾ । ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਦਸਿਆ ।

“ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ?”

“ਬਾਹਰੋ ਦੋਖਿਆਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਐਨਾਂ ਚਿਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਨਾਇਕ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਬਣਕੇ ਹੁਕਮ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਇਸ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੁਟ ਵਾਂਗ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਸਨੂੰ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਭੁਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ‘ਹੁਣ ਮੈਂ ਵਿਹਲਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਤੀਰਥਯਾਤਰਾ ਤੇ

ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਨਾ ਬੋਹੜਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।’ ਉਹ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਪੇਟੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ, ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੈਂਕਟਰਾਮਣ ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।” ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਪਰਸੂਰਾਮ “ਉਹ ਤੁਰ ਕੇ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦੇ ਨੇ, ਪਰਸੂਰਾਮ । ਉਹਨਾਂ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਹੀ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ । ਕਿਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਦੁਰਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਹੈ ?” ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆ, ਉਹੋ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ — ਪਤੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮੰਗਲਸੂਤਰ ਤੇ ਚੂੜੀਆਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ । ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਜੋ ਕੁੱਛ ਮਿਲਿਆ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ‘ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦੇ ਹੋ’ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਬੋਲੇ ‘ਐਨੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਭੁਲਿਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵੀ ਹੈਰੀਆਂ ਨੇ । ਹੁਣ ਉਹ ਯਾਦ ਆਈਆ ਨੇ । ਪਾਲਕੀਆਂ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਲੱਤਾਂ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨੇ ।’ ਹੁਣ ਉਹ ਯਾਦ ਆਈਆਂ ਨੇ । ਪਾਲਕੀਆਂ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੜਵਾਈ. ਅਧਿਕਾਰੀ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ, ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗਵਾ ਭੇਜਦੇ ਹਨ ।”

“ਉਹ ਕਿਉਂ ? ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ, ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਤਵਾਲਚਾਵੜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਕਿਹੈ ? ਕਿਸਨੇ ਇਹ ਅਨੁਚਿਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਨਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਲੋਕੀ ਭੁੱਲ ਗਏ ਨੇ ਕੀ ?” ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਭਰਾ, ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਵੀ ਯਾਦ ਕਰਾਈਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ । ਜੇ ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਝਟ ਟੋਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ — ‘ਇਹ ਮੇਰਾ ਨਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਨਾ ਨਰਸਪਈਆ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕਹਿਕੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ।”

“ਨਰਸਪਈਆ ਬੜੇ ਸਵੈ-ਮਾਨ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ । ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਤੀ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮੀਟ ਸਕਦੇ ।” ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਅਸੀਂ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ

ਕਿ ਅਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਮਹਿਲ ਤੇ ਸਭਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵੇ ਪੱਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?”

“ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ, — ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ — ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ — ਐਨੇ ਦਿਨ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਬੜੀ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ” ਡੂੰਘੇ ਪਛਤਾਵੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਤੁਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰੀ, ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਦਸ ਚੁੱਕਾਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।”

“ਕਿਉਂ ?”

“ਉਹ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਅਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣਾ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਸੋਚ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਭੁਲੀਂ ਨਾ । ਨਾਲੇ ਮਤੋਡ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਰਖੀਂ — ਕਲ ਪਰਸੋ ਤਾਂਈ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਰਵਾਨਾ ਕਰ — ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ — ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦੇ — ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ —”

“ਪਤਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?”

ਪਤਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਨਾਇਕ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਜੁਆਬ ਹੈ ।

ਨਾਇਕ ਦਾ ਦਿਤਾ ਜੁਆਬ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਕੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਵਲੋਂ ਨਵਾਬ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਲੈਕੇ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਵਕੀਲ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਉਥੋਂ ਚਲ ਪਿਆ ।

4

ਬੰਦੇ — ਬੰਦੇ — ਬੰਦੇ — ਬਾਹਰ, ਜਿਧਰ ਵੇਖੋ, ਅੱਡ ਅੱਡ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਨਮੂਨਿਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕਪੜੇ ਪਾਕੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਚੌੜੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜਮਾਰਗ ਨੂੰ ਵੀ ਭੀੜੀ ਜਿਹੀ ਗਲੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਔਰਤਾਂ ਮਰਦ, ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ —

ਰਾਹ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਸਮਾਨ, ਕਪੜੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਖਿਡੌਣ

ਵਿੱਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਚੁਲ੍ਹਾ ਬਾਲਕੇ ਨਕ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਵਾਲੀਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਕੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਤਲੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਗਰਮ ਗਰਮ ਮਿਠਾਈਆਂ — ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਨਮਕੀਨ ਮਿਠਾਈਆਂ — ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਮੰਗਤੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੋਝੇ ਖਾਲੀ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਦਿਲਪਰਚਾਵੇ, ਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ — ਦੁਰਗ ਦੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੰਨਤਾ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਆਏ ਭਗਤ, ਕੰਮਾਂ ਵਾਲੇ, ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ, ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਏ, ਵੇਖਣ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ, ਵੇਖ ਵੇਖ ਕਈ ਢੰਗਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਕੰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਆਸੇ ਪਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਘਸਰਕੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਐਨਾ ਕੰਠ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਹਾਲਾਤ ਸਾਧਾਰਣ ਰਖਣ ਲਈ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਵੀ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਏਕਨਾਥਈਸ਼ਵਰ ਦੀ 'ਸਿਡੀ' ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਬੰਦੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਜਿਨੇ ਬੰਦੇ, ਉਨੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ —

ਇਸ ਸਭ ਰੰਲੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਗਲੇ ਬਰਾਡੇ ਦੇ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਇੰਜ ਖਲੋਤੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵੀਰਾਨੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ।

ਭਾਵਰਹਿਤ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਅੰਗੇ, ਆ ਜਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਗਲੀ ਉਜਾੜ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ । ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਵੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਰੋਲਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਈ ਖਲੋਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨਿਸਬਦ ਜਲ ਵਿੱਚ ਦਿਸਾ ਹੀਨ ਤੌਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਨਰਸਪਈਆ ਉਥੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਥੇ ਆਪਣਾ ਖਲੋਤੇ ਹੋਣਾ ਵੀ ਭੁਲ ਗਏ ਹੋਣ । ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋਰ ਇਵੇਂ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ।

ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਘਰ ਦੇ ਅਗੇ ਆਕੇ ਰੁਕੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਉਤਰੀ — ਘਰ ਦੇ ਅਗੇ ਖਲੋਤੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ "ਵਿਭੂਤੀ ਲਾ ਲਉ" ਕਹਿਕੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਪਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਥਾਲੀ ਉਸਦੇ ਅਗੇ ਕੀਤੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਨਰਸਪਈਆ "ਪਰਸ਼ਾਦ ਏ, ਦੇਹ ।" ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫੜੀ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਭੂਤੀ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਵਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾ ਲਈ । ਇਕ ਫੁਲ ਲੈਕੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਇਆ, ਤੇ ਫਿਰ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਟੁੰਗ ਲਿਆ ।

"ਪੂਜਾ ਚੰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ?" ਪੁਛਿਆ ।

"ਪੂਜਾ ਚੰਗੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ — ਐਨੀ ਹੱਟਕ ਸੀ, ਵੇਖ ਵੇਖ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਜਦਾ । ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਈ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਘਾਟ

ਸੀ—” ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੇ ਬੋਹੜਾ ਅੱਖਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਬੋਹੜੇ ਚੁਕੌਨੇ ਹੋਕੇ ਪੁੱਛਿਆ “ਘਾਟ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ?”

“ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਵੀ, ਅਗੇ ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਵਰ੍ਹੇ ਦਿਹਾੜੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤਾਂ ਮੰਦਿਰ ਚਲੋ । ਤੁਸੀ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਮੰਨੀ ।”

“ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ?”

“ਉਥੇ ਆਏ ਸਾਰੇ ਪੁੱਛਣ — ਕੱਲੇ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹੋ ?” ਤੁਸੀ ਤਾਂ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਐਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਜੁਆਬ ਦੇ ਦੇਕੇ ਮੈਂ ਤੰਗ ਆ ਗਈ ।”

“ਬੱਸ ਐਨੀਂ ਹੀ ਗੱਲ ਏ ।” ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਤਰਕਤਾ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਭਾਵਰਹਿਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ । ਪਰ ਨਾਇਕ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।”

“ਮਹਿਲ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ — ਇਹ ਗੱਲ ਰਹਿਣ ਦੇਹ ।” ਤਿਖੇ ਹੋਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੀ ਆਖੇ, ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੇ ਜਿਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ — ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਆ ਰਹੇ ਨੇ — ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਏ — ਕਿਹੜੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਏ ।”

“ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਖਲੋਕੇ ਹੀ ਬੋਲੀ ਜਾਏਗੀ — ਗੱਲ ਪੁਛਦਿਆਂ ਹੀ ਕੀ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਕੀ ਰਾਜਾ ਸਭ ਇਕੋ — ਹੁਣ ਇਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਅੰਦਰ ਜਾਹ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਤੁਸੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਉ, ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣੈ । ਉਹ ਮਿਲਣ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਿਆ ਜੇ ।” ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਲਟਕਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਬੋਲੀ ।

“ਕਿਹੜੀ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ?”

“ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਦੀ ਮਾਤਾ”, ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਦੀ ਮਾਤਾ ।

“ਕਿਉਂ ਮਿਲਣਾ ਚਹੁੰਦੀ ਏ ?”

“ਇਹ ਨਹੀਂ, ਦਸਿਆ — ‘ਤੁਹਾਡੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣੈ, ਕਦੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ । ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਉਹ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਿਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ । ਤੁਸੀ ਆਪਣੀ ਸਹੂਲੀਅਤ ਵੇਖਕੇ ਆ ਜਾਵੋ । ਉਹ ਮਿਲਣ ਆਏਗੀ ਯਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜੇਗੀ ? ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਏ । ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਕਰ ਲਵੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਭਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ ।

“ਮੈਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਚਹੁੰਨਾਂ, ਇਹ ਬਲਾ ਉਨੀਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਗੱਲ ਪੈਂਦੀ ਏ ।”

“ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ? ਇਹ ਜ਼ਨਾਨੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਪਰ ਰੁਕੀ ਨਹੀਂ, ਚਲੀ ਗਈ । ਹੁਣ ਇਹ ਨਵੀਂ ਖਬਰ ਲੈ ਆਈ ਏ । ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਦਿਆਂ ਉਨਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ।” ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ । ਫਿਰ ਘਰ ਦੇ ਅਗੇ ਖਲੋਤੀ ਪਾਲਕੀ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ “ਕਿਰਾਇਆ ਕਿੰਨਾ ਦੇਣਾ ਏ ?”

“ਸਵਾਮੀ, ਮੈਂ ਕਿਰਾਇਆ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਖਲੋਤਾ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਖਲੋਤਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜਾਵਾਂ ਯਾਂ ਖਲੋਵਾਂ ? ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਅੰਮਾ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ।” ਪਾਲਕੀ ਦਾ ਕਹਾਰ ਬੋਲਿਆ ।

“ਕਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪਾਲਕੀ ਕਿਸਦੀ ਏ ?”

“ਮਹਿਲ ਦੀ, ਸਵਾਮੀ । ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮਾ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਆਵਾਂ । ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਲਨਾ ਸਵਾਮੀ ।” ਕਹਾਰ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ । ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਲਕੀ ਚੁਕਕੇ ਤੁਰ ਪਏ — ਰਾਹ — ਰਾਹ ਬੋਲਦੇ ।

“ਮਹਿਲ ਦੀ ਪਾਲਕੀ” — ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਅਣਚਿਤਵੇਂ ਸੌਂਪ ਤੇ ਪੈਰ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ । ਉਛਲਕੇ ਅੰਦਰ ਆਏ ।

“ਏ ਭਾਗੀਰਥੀ — ਮਹਿਲ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਅਉਣ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ?” ਚਾਬਕ ਮਾਰਣ ਵਾਂਗ ਬੋਲੇ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਿਰ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਐਨੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਕਿਉਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੋ ? ਮੰਦਿਰ ਗਈ ਤਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਮਾਤਾ ਮਿਲੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਚੇਤਰ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਜਾਉਗੇ ? ਪਾਲਕੀ ਭੇਜਨੀਆਂ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਾਇਆ ਜੇ । ਮੈਂ ਬੜਾ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਲੋੜ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ, ਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਅਨਹੋਣੀ ਹੋ ਗਈ ਏ । ਗਰਜ ਰਹੇ ਓ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸਾ ।” ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਬੋਲੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ।

“ਨਾਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭੇਜੀ ਤੇ ਤੂੰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆ ਗਈ । ਮਹਿਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ — ਅਗੋਂ ਕਹਿਣ ਤਾਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦੇਈਂ ।” ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ —

‘ਕੁਛ ਦਿਨ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਮੇਰੇ ਗਲ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਹਿਲ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ — ਆਵੇ, ਆਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਏ, ਇਹ ਮੁਸੀਬਤ —’

ਇਸ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਸੋਚ ਨੇ ਤਿਉਹਾਰ ਲਈ ਬਣੀਆਂ ਖਾਸ ਮਿਠਾਈਆਂ ਵੀ ਨਰਸਪਈਏ ਲਈ ਬੇਸੁਆਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭੈੜੀ ਖਬਰ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਉਸ ਦਿਨ ਨਾਇਕ ਦੇ ਅਤਿਥੀ ਘਰ 'ਗੌਰੀ ਵਿਲਾਸ' ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ। "ਮਤੋਡ ਤੋਂ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਸੋ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ?"

"ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ? ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਕਹਿ ਦਿਉ ਕਿ ਨਰਸਪਈਆ ਹੁਣ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਹੁਣ ਮਹਿਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਨਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਅਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।" ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਟਕੇ ਵਰਗਾ ਜੁਆਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

"ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ।"

"ਫਿਰ ਕੀ?"

"ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਅਉਂਦਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।"

"ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਉਂਦਾ, ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ।"

"ਉਸਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂ। ਐਤਕੀਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਹੀ ਆਏ ਹਨ। 'ਇਸ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਸਮਾਂ ਦਸੋ। ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ।' ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਦਸੋ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਾਂ?" ਹਥ ਜੋੜਕੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਬੋਲਿਆ।

"ਮਿਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ?"

"ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਲਗਦਾ ਸੀ।"

"ਠੀਕ ਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਕਲ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆ ਜਾਣ।" ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ।

"ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਇਥੇ ਅਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਸਣਾ। ਉਹ ਜੇ ਕਹਿ ਦੇਣ ਮਿਲਣ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜਾਕੇ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਈ ਜੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਮੰਨ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸਣੀ। ਇਹ ਸਭ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਜੇ ਉਹ ਅਉਂਦਾ ਚਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆ ਜਾਣ।" ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ।

"ਠੀਕ ਏ, ਸਵਾਮੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਖਾਂਗਾ।"

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਝੂਟ ਨਹੀਂ ਰਹਿਨੀਂ ਚਾਹੀਦੀ — ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਗਤੀ

ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਾਂਗਾ । ਸਭ ਕੁਛ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

“ਜੋ ਹੁਕਮ ਮਹਾਰਾਜ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ।” ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਭੇਜਕੇ ਉਵੇਂ ਬੈਠੇ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ ਨਰਸ-ਪਈਆ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ, ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੈ ?”

ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ: —

ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਧੀ — ਮਤੋਡ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹਾਲਪਾਨਾਇਕ ਦੀ ਮਾਂ —

ਦੁਰਗ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਵਰਿੱਤਰ ਘਟਨਾ ਸੀ — ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਤੋਡ ਦੇ ਨਾਇਕ ਹਾਲਪਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ — ਉਸਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦੋਡਲਾਨਾਇਕ ਤੇ ਸਿਦਪਾਨਾਇਕ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਲਈ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ । ਦੋਡਲਾਨਾਇਕ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੋਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ । ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿਦਪਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਕੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਕਿਹੀ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਖੇਡ — ਮਲਵਾ ਰਾਜਪੁਤਰੀ ਨਾਇਕ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ । ਧੀ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਕੇ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਦਪਾਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠੇ ਦੋਡਲਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਲਾਹਕੇ ਸਿਦਪਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਮੋਤਡਨਾਇਕ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਨਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਲਿੰਗਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਪਤੀ ਵਾਂਗ ਵੀਰਸ਼ੈਵ ਬਣ ਗਈ । ਪਿਤਾ ਨਾਇਕ ਤੇ ਪਤੀ ਵੀਰਸ਼ੈਵ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਣ ਜੁੜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਅੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਮਲੋਵਨਾਗਤੀ ਦੁਰਗ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਧੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਨੇ ਉਥੇ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ । ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਸਬਰ ਕਰ ਗਏ — ਧੀ ਜਿਥੇ ਵੀ ਰਹੇ, ਖੁਸ਼ ਰਹੇ — ਆਪ ਵੀ ਉਥੇ ਜਾਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ । ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਣ ਤਾਈਂ ਸਿਦਪਾ ਬੜਾ ਸਾਊ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ । ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਭਰ ਗਿਆ । ‘ਉਸਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਭੁਲਦੀ ਹੀ ਨਾਂ — ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਿਹਾ — ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਦੀ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਲਪਾਨਾਇਕ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰੋਅੰਦਰ ਮਘਦੀ ਚਿੰਗਾਰੀ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲਦੇ ਆ ਰਹੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ

ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਜਾਨਣ ਦੇ ਬਾਦ ਵੀ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਕਰਕੇ ਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਚੁਪ ਕੀਤੇ ਰਹੇ । ਉਦੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਹਰਲੇ ਦਿਖਾਵੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਨਾ ਵਧਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਸੀ — ਰਾਖ ਵਿਚਲੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਵਾਂਗ — ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ — ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਕਿਉਂ ਆ ਰਹੀ ਏ ? ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਸੋਚਦਿਆਂ ਸੋਚਦਿਆਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖੀ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ, ਦੁਲਹਨ ਬਣੀ, — ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪਤੀ ਦੀ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਲਈ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗੀ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ — ਸੈਂਕੜੇ ਯਾਦਾਂ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਕ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਣ ਖਲੋਤੀਆਂ । ਭਜੀਆਂ ਅਉਂਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਇਹਨਾਂ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਉਹ ਅਉਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ — ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਯਾਦਾਂ — ਉਸਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੋਕਣ ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਰੁਕੀਆਂ — ਇਹਨਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕੋਈ ਵਚਿੱਤਰ ਭੰਵਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੋਚ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਦਿੱਖ ਲੋਕ ਵਲ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

‘ਅਜੇ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਲਿਖਿਐ — ‘ਜੋ ਹੋਣੇ ਹੋਈ ਜਾਵੇ’ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਹੋਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ । ਪਰ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ ।

5

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪੰਜਕਲਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ, ਰਾਜਚਿੰਨ, ਵਾਲੀ ਪਾਲਕੀ ਨਰਸਪਈਆ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਗੇ ਆਕੇ ਰੁਕੀ — ਰਾਜ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ —

ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਲਈ, ਸਾਫ਼ ਸਜੇ ਹੋਏ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਅਗੇ ਵਧੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ । ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਢੱਕਕੇ ਆਈ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆਈ — ਘਰ ਦੇ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਜਾਏ ਆਸਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਪੀਣ ਲਈ ਸਰਬੱਤ ਲਿਆਕੇ ਦਿੱਤਾ । “ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਏ, ਸਾਡੇ ਸੁਭ ਭਾਗ, ਸ਼ਰਬਤ ਪੀਕੇ ਬਕਾਵਟ ਲਾਹੋ, ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਕਰਨਾ । ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਹਾਂ ਜੇ ਕੁਛ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੁਲਾ ਲੈਣਾ, ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰਨਾ ।” ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ — “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ।”

“ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ?” ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਤਾਂ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲ ਪਏ ।

“ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਭੁਲਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਦੁਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਭਰਮ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰੋ ।” ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਰ ਬੜੇ ਕੌਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੇ

“ਇਹ ਸਭ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੇ ? ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁੱਛ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹਾਂ ਯਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਤੀਜੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ?”

“ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਆਏ ਹੋ, ਇਹ ਦਸੋ — ਰਾਜਸੀ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ । ਉਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਰ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?”

“ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋ ਯਾਂ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਧੀ ਬਣਕੇ ਆਈ ਹਾਂ । ਗੱਲ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਤੀਜੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਬੁਲਾਉਣੇ ?” ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਉਹ ਸਨੇਹ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਭਰੋਸਾ ਮਰਿਆਦਾ ਸਭ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ — ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡੋ — ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਸਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ?” ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਉਹਨਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਉ ਜਾਕੇ ਮਿਲਕੇ ਆਉ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅੜਚਨ ਯਾਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਕਿੰਨੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਸਮਝ ਆਈ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ — ਨਾਂ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ” — ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ — “ਤੁਰੰਤ ਜਾਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਲੈ ਆ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਬੋਹੜਾ ਚਿਰ ਅਰਾਮ ਕਰ ਲਵੋ ।” ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ।

ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਗੱਲ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ — ਉਹ ਭੁੰਬਲ ਭੂਸੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ । ਕੀ ਗੱਲ ਹਰ ਗੱਲ ਐਨੀ ਅਜੀਬ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ ? ਕੋਈ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ । ਮੇਰੇ ਪਤੀ, ਮੇਰੇ

ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਮਹਿਲ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਰਾਇਆ ਹੋ ਗਿਆ । ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਪਰ ਮੈਂ ਅਉਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ । ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ ਸਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਕੋਈ ਅੜਚਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਦਿਲ ਖੋਲਕੇ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਹੋ — ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀਹੜੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋ । ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬਗਾਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹੋ — ਕਿਹੀ ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ ਹੈ—” ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ, “ਮਾਂ ਪਿਉ ਦਾ ਘਰ ਤੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦਾ ਘਰ ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਾਂ ਰਹੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰ ਲਵਾਂ ? ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਦ ਮੇਰੇ ਜੀਣ ਦਾ ਕੀ ਹੱਜ ਏ ? ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਬੋਝ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ।”

ਮਨ ਅੰਦਰਲੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦੀ ਹਵਾੜ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਰੋੜ ਛੁਡਿਆ ਹੋਵੇ - ਚੁਪ ਚਾਪ ਬੈਠੇਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿ ਗਏ । ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਨ, ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਜਿਹੜੀ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਵੇਖੀ ਸੀ — ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ — ਅਜ ਉਸਦਾ ਇਕ ਕਾਲਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ — ਦੁਖ ਦੇ ਕਾਵਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਨੋਚ ਨੋਚਕੇ ਖਾ ਲਿਆ ਸੀ — ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਸੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੋਹ ਪਉਣ ਵਾਲਾ — ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਪਿੰਜਰ ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰੰਬੇਲੀ ਦੀ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਨਰਸਪਈਆ ਮਹਿਲ ਦੇ ਬੜੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਨ । ਰਾਜੇ ਤੇ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨੋਕਰ ਤੇ ਮਾਲਕ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਬੜਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸੀ । ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਧੁੱਪ ਤੇ ਹਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ, ਹੋਰਾਂ ਲਈ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਉਹ ਦਾਦਾ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਤੇ ਹਰ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀ । ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰਾਜਬੰਦੀ ਬਣਕੇ ਆਏ ਮਤੌਫ਼ ਦੇ ਨਾਇਕ, ਸਿੰਦਪੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਤਸਵ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਸਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ । ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲੀ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ‘ਮੈਂ ਉਸਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਨਾਂ’ । ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਨਰਸਪਈਏ ਨਾਲ ਕੀਤੀ । ‘ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਲਉ’ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਹ ਅੱਗ ਲਗਣੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਪਰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਬੜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਇਕ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪਾਈ ਤਾਂ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਬੰਦੀ

ਬਣੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਧੀ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਗੱਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਨਾਂਹ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਫੜਕੇ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ। ਇਕੋ ਇਕ ਧੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ — ਉਸਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦੁਖ ਨਾਂ ਭਰਨ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦਿੱਤੀ — ਧੀ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ — ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਤੋਡ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਇਹ ਕਿਲੇ ਦੁਆਲੇ ਉਸਾਰੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲਿਆ — ਇਸ ਵਿਆਹ ਦੇ ਛਾਦਿਏ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਜਿੰਮਾ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਾਰੇ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੰਭਵ ਤੇ ਅਨਹੋਣਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ — ਉਸ ਵਿਆਹ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾਣ ਹੇਠੀ ਕੀਤਿਆਂ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਦਪਾਨਾਇਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਚੰਗੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਨਾਲੋਂ, ਪੁਰਾਣੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਪਾਲਣੀ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝੀ। ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਉਹ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੀਆਂ ਗਰਮ ਘਿਉ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਨਾ ਟਹਿਰਾਇਆ। ‘ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਕੁੱਛ ਸੀ — ਮੇਰੀ ਧੀ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਰਹੇ, ਸੁਖੀ ਰਹੇ, ਉਸਦਾ ਸੁਹਾਗ ਬਣਿਆ ਰਹੇ।’ ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਹ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਹਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਚਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੰਦੇ। ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ। ਪਰ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੜੇ ਉਦਾਰ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਆਪ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬੋਲੇ “ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਸੁਖ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। “ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਮੇਰੀ ਧੀ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਜਿੰਨੇ ਹੀ ਦੁਖੀ ਹਾਂ — ਜਿਵੇਂ ਸੁਖ ਵੰਡਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਵੇਂ ਦੁਖ ਵੀ ਵੰਡ ਲਵਾਂਗੇ।” ਉਹ ਹੌਸਲਾ ਬਝਾਉਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾਰਨ ਨਰਸਪਈਏ ਦੁਗਣੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਚਤੁਰਾਈ — ਸਿਰ ਚੁਕਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਭਾਰੀ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਆਣ ਡਿੱਗੀ।

ਠੀਕ ਦੇ, ਅਖੀਰ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਹੜ੍ਹ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਬੰਦਾ ਰੁਖ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਪ ਸਮਝ ਬਹਿੰਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਨਿੱਤ ਡਰਾਉਣੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ। ਕਹਿਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ — ਅਜੇ ਦੂਜੀ ਸੱਟ ਤੋਂ ਸੰਭਲ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਹਾਰ ਆਪਣੀ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਲੈਕੇ ਫਨ ਖਲਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮਲੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਕੜਵਾਹਟ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਕਸੈਲਾ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵੀ ਉਭਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈ।

ਪੁੱਤਰ — ਇਕੋ ਇਕ ਪੁੱਤਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ — ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਉਸਨੂੰ। ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਮਾਂ ਵਰਗੀ — ਅਕਲ ਪਿਉ ਵਰਗੀ — ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ — ਘਰੋ, ਮਹਿਲ ਵਿਚੋ, ਸਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲਦੇ ਪਿਆਰ — ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਹਿਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਡਿਆਉਂਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਟੋਕ ਦੇ ਪਲਿਆ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਚੜ ਗਿਆ। ਹਰਪਨਹੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੱਥਕੰਡਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਐਨੇ ਚਿਰ ਦਾ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਇਕ ਦਮ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ — ਪੁੱਤਰ ਅੱਖ ਦੀ ਰੜਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ 'ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।' ਵਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਤੁਹਾਡਾ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀ ਕਰ ਬੈਠੇ, ਨਾਦਾਨ ਦੇ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਉ। ਸੁਧਰ ਜਾਵੇਗਾ।' ਕਹਿਕੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਖਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗੇ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਰਸਪਈਆ ਨਾਂ ਵੇਖ ਸਕੇ।

"ਇਹ ਘਰ, ਇਹ ਰਾਜ, ਛਡਕੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਚਲਾ ਜਾਹ। ਫਿਰ ਇਥੇ ਕਿਤੇ ਦਿਸਿਆ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਲਾਹਕੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ। ਰਾਜੇ ਦੀ ਹੋਸਲਾ ਅਫਜਾਈ, ਪਤਨੀ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਘਰੋ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਘਰੋ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਜਿਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾਹ, ਕਿਸੇ ਢੰਠੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਡਿੱਗ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾਂ ਦਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈਂ। ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਏਨਾ ਹੀ ਕਰ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਬੜਾ ਉਪਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।"

ਪੁੱਤਰ ਘਰ ਛਡਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਕਿਥੇ ਗਿਆ, ਕੀ ਹੋਇਆ — ਭੁਲਾਉਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਾਂ ਭੁਲਾ ਸਕੇ। ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਯਾਦ ਇਕ ਸੂਲ ਬਣਕੇ ਕੁਝਦੀ ਰਹੀ — ਉਸਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਗੇ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰੀ ਗਏ ਨਰਸਪਈਆ। ਦੁਰਗ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਪੁੱਤਰ ਬਣ

ਗਿਆ । ਅਜ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨਾਂ ਪੁੱਤਰ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਨਾਂ ਦੁਰਗ —

ਸਾਰੀ ਮਿਹਨਤ ਵਿਛਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ — ਜੀਵਨ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸੇਜ ਬਣ ਗਿਆ । ਉਹ ਸਭਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋਕੇ, ਸਭਨੂੰ ਭੁਲਾਕੇ ਬਲਦੇ ਹੋਏ ਕਫ਼ੂਰ ਵਾਂਗ ਰਾਖ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਭੂਤ ਬਨ ਬਨ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ — ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਮਮਤਾ, ਪੀੜਾਂ ਅਜ ਫਿਰ ਜਾਗ ਪਈਆਂ ।

ਕੰਡਿਆਲੇ ਸੂਰ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡਾ ਪੱਛਾਕੇ ਰਿਸਦੇ ਜਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਤੜਫ ਰਹੇ ਸਨ ਨਰਸਪਈਆ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਚੁਪ ਚਾਪ ਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਬਰਫ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਬਣੇ ਨਰਸਪਈਆ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ — “ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਭੁਲ ਹੋ ਗਈ — ਮੈਂ ਗਲਤ ਗਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ ।”

“ਗਲਤੀ — ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਕ ਵੀ ਗਲਤ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁਕਿਆ — ਮੇਰਾ ਚੁਕਿਆ ਹਰ ਕਦਮ ਹੀ ਗਲਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਮੇਰੀ ਅਜ ਤਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਬੜੀ ਵਡੀ ਨਾਂ ਸੁਧਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਭੁੱਲ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ।” ਹੌਕਾ ਲੈਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਅਗੋਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਬਚਾਏਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੀ ਅਨਿਆ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ । ਤੁਹਾਡਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ ਛੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ।”

“ਕੌਣ ਵੱਡਾ ਤੇ ਕੌਣ ਛੋਟਾ, ਕੌਣ ਭੈੜਾ ਤੇ ਕੌਣ ਚੰਗਾ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁੱਛ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ । ਇਕ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਪਤੈ, ਮੈਂ ਸਭ ਕੁੱਛ ਜਾਨਣਾ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਤੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਕਿਸੇ ਦੀ ਗਲ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆ ਗਏ । ਬੈਠਕ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅਉਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ — ਉਸਦੇ ਅਉਂਟ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਕਹਿਣਾ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਕਿਵੇਂ ਆਖਾਂਗੀ, ਮੇਰਾ ਮਨ ਚਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਗਲ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ । ਤੀਜੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਹੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ । ਕਿਵੇਂ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੀ ?”

“ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਰਨਾ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਦੇ ?”

“ਇਹ ਘਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਬਾਹਰਲਾ ਸੁਣੇਗਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਆਪ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਾਕ ਬਨਾਉਣਾ ਦੇ ਨਾ ?”

“ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਸ਼ਕ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਹਰ ਕੰਮ ਸੰਦੇਹਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਚੋਹਾਂ ਦਾ ਕੰਠੇ ਹੋਣਾ ਵੀ ਸ਼ਕ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਏਨਾਂ ਚਿਰ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਬੈਠਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਕ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

“ਸ਼ਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਪਾਗਲ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੀ ਚੰਗੀ । ਨਾਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਨੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੱਲਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੇਜਣਗੇ । ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ —”

“ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ।”

“ਫਿਰ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਮਨ ਖੋਹਲਕੇ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗੀ ।” ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ ।

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਕਹਾਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਅੰਦਰ ਭੱਜੇ ਆਏ ਤੇ ਆਕੇ ਬੋਲੇ “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਠੀ ਆਏ ਹਨ ।”

“ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ !”

ਨੌਕਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਚਕਿਤ ਹੋਏ ਨਰਸਪਈਆ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਉਠਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜਣ ਤਾਂਈ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੇ ਦਿੱਸੇ ।

“ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ?”

“ਇਹ ਕੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਆ ਗਏ — ਇਹ ਕੀ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਯਾਂ —”

“ਨਾਂ ਅਚਾਨਕ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ — ਤੁਸੀਂ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖ ਭੇਜਿਆ ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ ।”

ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉੱਠਣ ਲੱਗੀ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਬੋਲੇ —

“ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੇ ਰਹੋ, ਉੱਠਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ — ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹਾਂ — ਮੇਰੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ” — ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਵਲ ਮੁੜੇ ।

“ਮੇਰਾ ਅਉਣਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ।”

“ਕੋਈ ਮੁਨਸ਼ੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਸੀ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਵੇ ਨਰਸਪਈਆ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਤੁਸੀਂ ਮੁਖੀ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਝੂਆ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਮਤੋਂ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਤਾ,

ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਗਲਬਾਤ ਸੁਨਣ ਲਈ ਤੀਜੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁਆਹ ਹੋਣ ਲਈ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ ਸਾਡੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਫੁੰਡਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਅੱਵਾ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਗਲ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਜਾਕੇ ਕਰ ਲਵੋ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੇ, ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਨਰਸਪਈਆ ਜੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਪਟ ਯਾਂ ਰਾਜਸੀ ਦਾਅ ਪੇਚ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁਕਕੇ ਕਹਿਣਾ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰਹਿਣ, ਨਰਸਪਈਆ ਜੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਕਹਿਣਾ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਕ ਨਾ ਕਰੋ। ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਰਹਿਣਾਂ, ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਦਸੋ ਕੀ ਕਰਾਂ ?” ਦੋਨਾਂ ਵਲ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਸੀਤੇ ਗਏ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਦੋਵੇਂ ਚੁਪ ਰਹੇ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਨਰਸਪਈਆ ਚੁਪ ਤੋੜਦੇ ਬੋਲੇ “ਬੈਠੋ — ਤੁਸੀਂ ਆ ਗਏ, ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਬੈਠ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਬੋਲੇ।

“ਨਾਗਤੀ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਣ,” ਕਹਿਕੇ ਬੇਲਾਗ ਜਿਹੇ ਹੋਕੇ ਬਹਿ ਗਏ।

ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਆਖੇ ਸੋਚਕੇ ਅਖੀਰ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਪੁੱਜੀ —

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਜੇ, ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੋੜੀ ਕਹਿਕੇ ਹੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੁੱਕਾ ਦਿਆ ਜੇ।” ਕਹਿਕੇ, ਫਿਰ ਸੋਚਕੇ —

“ਭਾਗੀਰਥੀ ਅੰਮਾ, ਨੂੰ ਬੁਲਾਉ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਨਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਇਹ।” ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ।

“ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ ? ਉਸਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ?”

“ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉ।”

“ਅਜ ਦੀ ਗੱਲ, ਕਿਵੇਂ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਕਿਥੇ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਏ, ਖ਼ੈਰ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਢਿੱਲ ਪਉਣੀ ਏ।” ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਅੰਦਰ ਗਏ।

ਪਤਨੀ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਬੋਲੇ “ਤੂੰ ਇਥੇ ਬੈਠ, ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ।”

‘ਇਹ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਕੀ ਕੰਮ’ ਸੋਚਦਿਆਂ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਸੁਣ ਲਵਾਂਗੀ, ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਬੋਹੜੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਆਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣ ਤੇ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ, ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਉਸ ਗੱਲ ਕੀਤੀ “ਅੰਮਾ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਘਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰਖ ਲਵੇਂਗੀ ?” ਉਸ ਨਰਸਪਈਏ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਵੀ ਨਾ।

ਪੁੱਤਰ, ਨਿਰਮਲ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕ ਪਈ — ਇਹ ਗੱਲ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਲ ਲਈ ਇੰਜ ਲੱਗੀ।

ਫਿਰ ਝੱਟ ਹੀ ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਲੱਗੀ ਸੱਟ ਤੋਂ ਸੰਭਲਕੇ ਬੋਲੇ, “ਪੁੱਤਰ, ਉਹ ਅਜੇ ਜੀਦੈ, ਵੰਸ਼ਉਧਾਰਕ, ਧੂਮਕੇਤੂ ?” ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ।

“ਸ਼ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਹਨ। ਐਨੀ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰਹ, ਸੋਹਣੇ ਖਿਆਰੇ ਬੱਚੇ, ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ।”

“ਬਸ ਕਰੋ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਖਬਰ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਨਾਗਤੀ ਹੋਗੀ ਇਥੇ ਆਏ ਨੇ। ਇਹ ਵੱਡੀ ਖਬਰ ਸੁਣਾਕੇ ਫਿਰ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੀਂਦ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਇਹੋ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਬਸ ਕਰੋ।”

ਬੋਲੋੜੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ, “ਕੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਦੋਂ, ਅਵਾ, ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦਾ ਏ ? ਉਸਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਏ, ਤੁਸਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਿਐ ?” ਐਨੇਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਦ, ਮਰ ਗਿਆ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚੰਨ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਛਲ ਉਛਲ ਪੈਂਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਚੰਗੇ ਦਿਨ, ਚੰਗੀ ਖਬਰ ਲਿਆਂਦੀ, ਦੁੱਧ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹਾਂ, ਪੀਕੇ ਗਲ ਕਰੋ।” ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ।

“ਲਿਆ ਲਿਆ, ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਲਈ ਦੁੱਧ ਲਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰ ਲਿਆ ਦੇਹ। ਇਹ ਗਲ ਤੂੰ ਰਹਿਣ ਦੇਹ ਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾਹ।” ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਨ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਹਿਕੇ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਵਲ ਪਰਤੇ।

“ਸਾਡੇ ਭਾਅ ਦਾ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੀ ਖਬਰ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।” ਬੜੇ ਖਰਵੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੇ।

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤੈ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਹਿਣੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ।”

“ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ, ਜਨਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਿਤਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਬੜੇ ਭਾਗਵਾਨ ਹਨ। ਉਸ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਜਨਮਾਂ ਲਈ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤੇ—ਬਸ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।”

ਪਹਿਲਾਂ ਰੁੱਖੀ ਤੇ ਫਿਰ ਤਿੱਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ ।

“ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਤਾਂ ਨਾਂ ਸਹੀ, ਗੱਲ ਸੁਨਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ — ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੁਨਣੀ ਤਾਂ ਨਾਂ ਸਹੀ, ਮੈਨੂੰ ਦਸੋ” — ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ, ਲਿਲਕਾਂ ਕਢਦੀ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਭਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ।

“ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ, ਮੈਂ ਜਿਸ ਗੱਲ ਲਈ ਨਾਂਹ ਕਰ ਰਿਹਾਂ, ਉਹ ਤੂੰ ਸੁਨਣੀ ਦੇ ? ਤੂੰ ਕੀ ਦੇਂ — ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਯਾਂ ਉਸ ਹਲਾਲ ਖੋਰ ਦੀ ਮਾਂ ? ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਰਹਿਣੇ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਹ । ਜੇ ਮਾਂ ਰਹਿਣੈ, ਤਾਂ ਬੁਹਿਉਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਕਰ । ਹੂੰ ਦਸ — ਕੀ ਕਰਨੇਂ ?”

ਮਰਨ ਦੰਡ ਸੁਨਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਐਨੇ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ, ਐਨੀ ਉਮਰ ਬੀਤ ਗਈ — ਪਰ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਗਿਆ — ਤੂੰ ਇਸ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਐ, ਉਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿ — ਇਸ ਜਨਮ ਲਈ ਏਨਾ ਹੀ ਬੜਾ ਦੇ — ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ ਦੇ ।”

“ਤੁਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਕਸਾਈ ਹੋ, ਕਸਾਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਵੇਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਏਨਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਬੰਦਾ ਜਾਨਵਰ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ।” ਭਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਇੰਜ ਬੋਲੀ ਜਿਵੇਂ ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਦੱਬੀ ਕੋਧ ਦੀ ਅੰਗ ਨੂੰ ਚੰਗਿਆੜੀ ਲੱਭ ਗਈ ਹੋਵੇ ।

“ਆਦਮੀ ਕਿ ਜਾਨਵਰ, ਤੇਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੇ, ਤੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਦੇ । ਬਾਹਰਲਿਆਂ ਸ਼ਾਹਮਣੇ ਤੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕਿਵੇਂ ਲਤਰ ਲਤਰ ਚਲ ਰਹੀ ਦੇ । ਹੁਣ ਅੰਦਰ ਜਾਏਂਗੀ ਯਾਂ ਮੈਂ ਭੇਜਾਂ — ਉੱਠ ।”

ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਚੁਪ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਵਲ ਅੱਖਾਂ ਕਢਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦਹਿਕਦੀ ਕੋਧ ਦੀ ਅੰਗ ਦਾ ਸੇਕ ਨਾ ਸਹਿ ਸਕੀ — ਅੰਗਾਰਿਆਂ ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਸੁੰਗੜ ਗਈ ।

“ਅਵਾ ਤੁਸੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਐ ? ਮੈਂ ਜੋ ਪੁਛਣੀ ਆਂ ਮੈਨੂੰ ਦਸੋ ?” ਫੁਟ ਫੁਟ ਕੇ ਰੋਦੀ ਪੁਛਦੀ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ ਭਗੀਰਥੀ ਬਾਈ — ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚ ਉਡਦੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਵਾਂਗ ਡੋਲਦੀ ।

ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਲਵਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ । ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਉਸ ਮਾਂ ਲਈ ਤਰਸ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ।

“ਨਰਸਪਈਆ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਐਨੇ ਕਠੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੇ,” ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕਕੇ ਬੋਲ ਪਏ ।

“ਇਹਨਾਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਵਾਲੀ ਅੰਗ ਨੂੰ, ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ । ਮੈਨੂੰ ਖਿਆ ਕਰਨਾ, ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਅਜੇ ਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਕਿ

ਮੈਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਪਵੇ । ਇਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ।”

ਠੰਡੀਆਂ ਯਖ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ।” ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੌਨ ਛਾਇਆ ਰਿਹਾ । ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰੀਰਥੀ ਬਾਈ ਦੀ ਵਿਲੁਕ ਵਿਲੁਕ ਕੇ ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ।

ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਣ ਵਾਲੀ ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਕੋਲੋਂ ਸਹਾਰੀ ਨਾ ਗਈ । ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਪਈ

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਪੱਥਰ ਯਾਂ ਚਟਾਨ ਬਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਕਰ ਬੈਠਾ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸਹੇੜਕੇ ਬਹਿ ਗਏ । ਤੇ ਅਜ ਤਾਂਈ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ । ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਨਰਸਪਈਆ ਜੀ, ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੌਰ ਤਫੀਕਿਆਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਾ ਸਹੀ, ਪਰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਰਾ ਨਹੀਂ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਗਲਤੀ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ — ਪਾਪ ਦਾ ਪ੍ਰਸਚਿੱਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਭੁਗਤ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਠੀਕ ਏ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੁਛਿਆ ਜੇ, ਘਰ ਨਾਂ ਵਾੜਿਆ ਜੇ, ਏਨਾਂ ਤਾਂ ਪੁੱਛ ਲਉ ਕਿ ਉਸਦਾ ਹਾਲ ਕੀ ਏ ? ਕਿਥੇ ਏ ? ਠੀਕ ਏ ? ਏਨਾ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈਗੀ ? ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ — ਗਲਤੀ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ? ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ? ਉਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ? ਹੁਣ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਉਹ ਰਵਈਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਹੱਠ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ । ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਬਲੀ ਨਾ ਦਿਉ । ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਰਿਣ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹੈ — ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਾਂ ਸਹੀ, ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਕੇ ਪੱਲ ਰਹੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆਕੇ ਪਾਲੋ । ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਜ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਏਨਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰੋ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਛੱਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ -- ਛੀ ! ਛੀ ! ਅਜਿਹਾ ਦੁਖ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਰੱਬ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਦੇਵੇ । ਦਸੋ ਏਨਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰੋਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ?” ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਵਿਚਲਿੱਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ । “ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ?”

“ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਪੁੱਤਰ, ਉਸਨੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਹੀ ਕਹਿਕੇ

ਪੁੱਛਣ ਆਈ ਹਾਂ, ਪਿਤਾ ਪਿੱਛੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਬਣੇ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਭਰੋਸਾ ਅਜ ਤੁਸੀਂ ਝੂਠਾ ਪਾ ਦਿਤੇ । ਪੇਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਖ਼ਟੀ, ਵਿਧਵਾ — ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਜ ਮਰੇ ਹਨ ।” ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ।

“ਤੁਸੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਅਉਠਾ ਪਿਆ, ਆ ਗਈ । ਜਿਵੇਂ ਆਈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ — ਖਾਲੀ ਭਿਖਾਰਨ ਵਾਂਗ — ਬੈਠੀ ਬੈਠੀ ਉਠ ਖਲੋਤੀ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਚੁਪ ਬੈਠਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲ ਉਠੇ, “ਅੰਮਾ, ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੇ ਰਹੋ — ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਨਰਸਪਈਆ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੀ ਨਹੀਂ — ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਪੇਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਕੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਲਛਮੀ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਂਦੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਬੜੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਂ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਪਰਸੂਰਾਮ, ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਈ ਆਏ ਹੋ, ਸੁਣਕੇ ਜਾਉ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਠੰਡੀ ਠਾਰ ਹੋਈ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਨਾਲੋਂ ਜੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ।”

“ਮੈਂ ਹੀ ਆਇਆ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਆਕੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਦੇ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਦੇ ਉਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦਰਜ ਹਨ । ਕੋਤਵਾਲੀ ਤੋਂ ਆਈ ਖ਼ਬਰ ਅਜੇ ਵੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਵੀ ਵੇਖੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਸਕੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਕੜਵਾਹਟ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਵਧਾਉਣਾ ਚਹੁੰਦਾ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਵਲ ਮੁੜਿਆ ।

“ਅੱਵਾ, ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਭੇਜ ਦਿਉ । ਅਗੋਂ ਮੈਂ ਆਪੇ ਸੰਭਾਲ ਲਵਾਂਗਾ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਰਾਏ ਰਾਜ ਦੰਡ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ । ‘ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਕਦਮ ਰਖੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।’ ਇਹ ਰਾਜ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।”

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਗਾਨਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰਨ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੜੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਰਾਹਪੱਤਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿਆਂਗਾ । ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਉ

ਅੱਵਾ ।” ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਨਰਸਪਈਆ ਜੀ ਜੇ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਗੁਸਤਾਖੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ । ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਆ ਜਾਣ — ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ । ਪਰ ਮਿਹਰ ਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਕੇ ਖੜਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ।”

“ਨਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਮਿਲਾਉਣਾ, ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾ ਦਿਉ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੀ । ਫਿਰ ਇਹ ਮਹਾਰਾਜ ਵਾਂਗ ਇਸ ਘਰ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ, ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ । ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਯਾਂ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾ ਦਿਓ ।” ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰੋਦੀ ਰੋਦੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਚਿੰਤਾ ਨਾਂ ਕਰੋ ਅੰਮਾ, ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਥਰ ਵੀ ਸੜਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਤੀ ਦਾ ਦਿਲ ਵੀ ਪਸੀਜ ਜਾਵੇਗਾ । ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕਿਸਨੂੰ, ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਮੱਤ ਦਿੰਦੇ, ਕੌਣ ਜਾਣਦੇ ?” ਕਹਿਕੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਮੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਤੁਹਾਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਂਗੀ ।” ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਤੰਗਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਨਰਮ ਪੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਚੰਗੇ ਬਣ ਜਾਣ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ, ਇਹ ਨਾ ਭੁਲਿਆ ਜੇ ।” ਰੁਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿਕੇ, ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਨਾਉਣ ਵਾਂਗ ਬੋਲੇ ।

“ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਤੇੜੇ ਦੁਆਪਰ ਯੁਗਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ । ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਇਹੋ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਬਨਣ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ — ਮੈਂ ਹੀ ਇਕਲਾ ਦੂਰ ਖਲੋਤਾ ਭੈੜਾ ਬਣਾਂਗਾ । ਠੀਕ ਦੇ, ਹੋ ਜਾਵੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰਾਜਹੁਕਮ । ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਛੱਤਰ ਝੂਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਬਸ ਮੰਦਿਰ ਦਾ ਬਰਾਂਡਾ ਹੀ ਬਚਿਆ ਹੈ — ਚਲਨਾਂ, ਨਮਸਕਾਰ ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਜਿਹੜੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ।

“ਕਿਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ?” ਡਰਕੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਕਿਉਂ, ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝ ਰਖਿਐ ? ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਾਇਰ ਨਹੀਂ ਮੈਂ । ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਜੀ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੰਗਣ ਤੇ ਮਿਲੀ ਉਦਾਰਤਾ ਵੀ ਭਿਖਿਆ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।” ਏਨਾ ਕਹਿਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਤਿੰਨੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ ਖਾਮੋਸ਼, ਡੋਰ ਡੋਰ ਹੋਏ, ਜਿਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਮਰ ਗਈਆਂ ਹੋਣ ।

ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਘਰੋਂ ਦੇਰ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਤੇ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਹਲਪਾਨਾਇਕ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ “ਅਵਾ ਤੇਰੇ ਰਾਜ ਭਾਰ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ? ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੰਨ ਗਏ ਨਰਸਪਈਆ ? “ਰੱਬ ਨੇ ਨਰਸਪਈਆ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਾਹਦਾ ਬਣਾਇਐ ? ਭਲੇ ਵੇਲੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਆ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ਤੇ ਸ਼ੀਪਤੀ ਰਾਏ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਜੋਗਾ ਹੋਇਆ ।” ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦਿਆਂ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ ।

“ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਪੁੰਨ ਕਮਾ ਲਿਆ । ਤੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾ ਲਈ ।”

ਵੱਧਦੀ, ਫੁਲਦੀ ਰਹੇ ਤੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਪੁੰਨਾਂ ਦੀ ਗਠੜੀ — ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇ — ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

“ਭਾਰ ਬਹੁਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਿੱਠ ਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਹਾਲੱਪੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਠੀਕ ਏ ਕਿ ਗਲਤ, ਮੈਂ ਇਹ ਕੁੱਛ ਕਰਕੇ ਆਇਆ” — ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜੋ ਕੁੱਛ ਹੋਇਆ, ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ।

“ਠੀਕ ਏ ਯਾਂ ਗਲਤ — ਸਭ ਨੂੰ ਤੋਲਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਕੜੀ ਹੈ ।”

“ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਇਸਨੂੰ ਤੋਲਣ ਵਾਲੀ ਤਕੜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ । ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦੈ ? ਤੂੰ ਜੋ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ । ਉਸ ਲਈ ਕਾਹਦੀ ਸੋਚ ?”

“ਪਰ ਨਰਸਪਈਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਸਮਝਦੇ । ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬੜੇ ਨਬਾਜ਼ ਹਨ । ਪਿਉ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪੱਥਰ ਹਿਰਦਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਗਲਤ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ।” ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਮੇਰੀ ਐਨੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਏ, ਮੈਂ ਐਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਐ, ਪਰ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ । ਸਾਡੀ ਅਕਲ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਉਪਰ ਤੈਰਦੀ

ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਰਨ ਵਾਲੀ ਮੱਛੀ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਟ ਤਾਂ ਉੱਖਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਦੇਣ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗੇ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਖਲ ਦੇਣ ਨਾ ਜਾਈ। ਉਹ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ।” ਗੱਲ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਤੇਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਬੜੇ ਕੰਮ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਭੇਜ। ਖੁੱਡ ਅੰਦਰਲੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਧੁੰਆਂ ਧੁਖਾਕੇ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ। ਨਰਸਪਈਆ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਆਪੇ ਕਰ ਲੈਣਗੇ।” ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਭੁਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ। ਪਰ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਨਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਛੱਡਕੇ ਲਾਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਧੂੜ ਦੀ ਥਾਂ, ਮੱਲਣ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੱਧਣ ਵਾਲੀ ਖ਼ਰਕ ਬਣ ਗਈ।

6

ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰੇ, ਸਜੀ ਹੋਈ ਇਕ ਬੈਲਗਡੀ ਆਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਘਰ ਅਗੇ ਰੁੱਕ ਗਈ। ਚੰਗੀ ਉਮਰ ਦਾ ਇਕ ਬੰਦਾ ਉਸ ਬੈਲਗਡੀ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਆਕੇ ਰੁੱਕ ਗਿਆ। ਬੰਦ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਖੜਕਾਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਚਾਰ ਪੰਜਵਾਰੀ ਘਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਮਾਰ ਕੇ, ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੋਈ ਖੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਦਰ ਝਾਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ — ਫਿਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ — ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਵਾਰੀ ਖੜਕਾ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ।

“ਕੌਣ ਏ, ਮਾਲਕ ਖਾਣਾ ਖਾ ਰਹੇ ਨੇ” — ਅੰਦਰੋਂ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ।

ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਭਾਵਤਰੰਗਾਂ ਛਾ ਗਈਆਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਿਆਂ, ਉਸ ਫਿਰ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾ ਦਿੱਤਾ — ਐਤਕੀਂ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ।

“ਇਹ ਕੌਣ ਏ, ਚੈਨ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣ ਦਿੰਦੇ, ਕਿਹੋ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਹੇ ਨੇ, ਕੰਮ ਏ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਬਰ ਕਰੋ — ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾਉ — ਬੂਹਾ ਕਿਉਂ ਭੰਨਣ ਡਰੇ ਹੋ” — ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲਿਆ।

ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਏ — ਕੋਈ ਅਨਜਾਣ ਬੰਦਾ । ਚਿੱਟੀ ਰੁੰ ਦੀ ਭਰੀ ਟੋਕਰੀ ਵਰਗਾ ਸਿਰ — ਵਿੱਚ ਵੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਲਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਘਣੀਆਂ ਕੁੰਡੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ — ਘਣੇ ਅੱਧਚਿੱਟੇ ਭਰਵੱਟੇ, ਉਹਨਾਂ ਬੱਲੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਅੱਖਾਂ — ਉਸ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਭਰਕੇ ਦਿਸਦਾ ਇਕੋ ਅੰਗ ਸੀ — ਨੱਕ । ਤੇੜ ਧੋਤੀ, ਪਤਲਾ ਲੰਮਾ । ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਭਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇੰਜ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ 'ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੀਆਂ', ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ । ਪੁੰਦਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਪੁੰਦਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਵੇਖੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਵਾਂਗ, 'ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਕਿਥੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ', ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰੇ ? ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਖਲੋਤੀ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ । ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਸੀ — "ਅੱਮਾ" ਕਹਿਕੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ।

"ਨਾਂ ਨਾਂ ਛੱਡ — ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹੈਂ ?" ਕਹਿ ਕੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚੇ । ਉਸਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੇ ਬੜੇ ਸੂਖਮ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਰ ਜਿਵੇਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀ — "ਕੌਣ ਏਂ ਤੂੰ ?" ਹੈਰਾਨ ਜਿਹੀ ਹੋਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ ।

"ਮੈਂ, ਮੈਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ।"

"ਸ੍ਰੀ ਪਤੀ, ਸ੍ਰੀਪਤੀ — ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਪਤੀ — ਬਾਹਰ ਕਿਉਂ ਖਲੋਤਾ ਏਂ, ਅੰਦਰ ਆ, ਕਿਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸ੍ਰੀਪਤੀ" — ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਆਇਆ, ਜੀਭ ਬਥਲਾ ਗਈ ।

"ਅੰਦਰ ਨਾਂ ਆਈਂ ਉਥੇ ਖਲੋਤਾ ਰਹਿ ।"

ਅੰਦਰ ਜਾਵੇ ਯਾਂ ਨਾਂ ਸੌਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਵਾਂਗ ਆਕੇ ਵੱਜੀ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ — ਜੋ ਉਦੋਂ ਤਾਂਦੀ ਆਕੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵਲ ਘੂਰ ਘੂਰਕੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਉਸਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤਾ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਦੇ ਕਦਮ ਪਿਛੇ ਸਰਕ ਗਿਆ ।

"ਇਹ ਕੀ, ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ — ਉਹ, ਉਹ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਏ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ" — ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ ਬਥਲਾਂਦੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਬੋਲੀ ।

"ਮੈਂ ਸੁਣ ਲਿਆ, ਸਭ ਸੁਣ ਲਿਆ, ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮਰ ਚੁਕੇ, ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੇਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਵਾੜਨਾ । ਤੂੰ ਅੰਦਰ ਚਲ ।" ਕਹਿਕੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਧਕਿਆ ਤੇ ਗੱਡੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਬਲੇ ਨਾਂ ਉਤਰ, ਇਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਹ । ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿਣਗੀ, ਉਵੇਂ ਕਰੀਂ ।" ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ । ਉਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ, ਕੀ ਕਰੇ — "ਤੁਸੀਂ, ਤੁਸੀਂ

ਅਉਟ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ?” ਬਬਲਾਕੇ ਬੋਲਿਆ ।

“ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਉਟ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਜਾਹ । ਉਹਨਾਂ ਰੁੱਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਰੁੱਕ ਜਾਈ । ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਚਲਾ ਜਾਈ । ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਅਗੇ ਤੇਰਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।” ਬਪ ਬਪ ਕਰਕੇ ਗਲਾਂ ਤੇ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਕਹਿਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਕੁੰਡੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਕੰਧ ਨਾਲ ਲਗਕੇ ਰੋਦੀ ਪਤਨੀ ਵਲ ਘੂਰਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ — “ਜੇ ਤੂੰ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ — ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਭੈੜੇ ਸੁਫਨੇ ਵਾਂਗ ਭੁੱਲ ਜਾਹ ।” ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗਲ ਕੀਤੇ, ਬੂਹੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ਨਰਸਪਈਆ ਕਠੋਰਤਾ ਦੀ ਪੱਥਰ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ । ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਕੋਮਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਕੁਚਲਕੇ ।

ਵਿਲੁਕ ਵਿਲੁਕ ਕੇ ਰੋਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ —

ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਮੌਨ ਦੇ ਕੁੱਛ ਖਿਣਾ ਬਾਦ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੱਡੀ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ।

‘ਸ੍ਰੀਪਤੀ’ — ਚੀਕਦੀ ਭਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਬੂਹੇ ਦੇ ਨਾਲ ਬੇਬਸ ਹੋਕੇ ਢਹਿ ਪਈ ।

“ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜੇ ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨਕੇ ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ । ਪਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਾਂ ਖੁਲ੍ਹਿਆ, ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ? ਆਪਣੇ ਘਰ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਵੀ ਇਹ ਜਾਚਕ ਵਿੱਤੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ । ਤੁਹਾਡੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਆਣ ਖੜਾ ਕੀਤੇ । ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦਸੋ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?” ਜ਼ਹਿਰ, ਦੁਖ, ਪੀੜਾ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰੀ, ਪੂੰਝੇ ਵਾਂਗ ਉੱਤੇ ਬਲੇ ਜਾਂਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, ਸ੍ਰੀਪਤੀਰਾਏ ।

ਉਸਦੀ ਉਦਾਰਤਾ, ਦਇਆ, ਕਿਵੇਂ ਪਰਤਕੇ ਆਏ ਬਾਣ ਵਾਂਗ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਕੇ ਚੀਕ ਰਹੇ ਸਨ — ਖਲੋਤਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ।

“ਅਗੋਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?” ਪੁਛਦੇ ਸ੍ਰੀਪਤੀਰਾਏ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖੇ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਹੀ ਨਾ ਆਇਆ ।

ਪਿਉ ਨੇ ਜਿਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖੇ ਯਾਂ ਜਾਣ ਲਈ ? ਇਸ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਵਹਾਂਦੀਆਂ ਮਲਵਾਨਾਗਤੀ ਤੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਯਾਦ ਆ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਪਸ਼ੂ, ਰੱਸ ਨਿਚੋੜੇ ਛਿਲੜ ਵਰਗਾ ਨਰਸਪਈਆ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਆ ਗਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ

ਨਾਲ ਹੀ 'ਨਰਸਪਈਆ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੈਰਦੀ ਮੱਛੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਗੋਂ ਉਸਦੇ ਨਿਜੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਾਂ ਦੇਈ' ਭਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਯਾਦ ਆਈ । ਕੀ ਕਰੇ ? ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰਸੂਰਾਮ-ਨਾਇਕ ।

ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਪਮਾਨਿਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ, ਚੀਰਵੀਆਂ ਗੁਸੈਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਚੀਰ ਹੀ ਜਾਣ-ਗੀਆਂ । ਜੇ ਆਖੇ 'ਜਾਹ' ਤਾਂ ਅਉਟ ਵਾਲੇ ਦਾ ਅੱਧ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਛੱਡਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਉਸ ਆਪਣੇ ਲਈ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ । ਪਰ ਇਸ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਹੁਣ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ? ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਆਖੇ ? ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ, ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਵਲ ਬਿੱਟ ਬਿੱਟ ਵੇਖਦਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ।

“ਤੁਸੀਂ ਕੌਲੇ ਆਏ ਹੋ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਆਏ ਹੋ ?” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਕੱਲਾ ਆਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬੁਹਾ ਜਦੋਂ ਬੰਦ ਹੋਇਆ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ । ਪਤਨੀ ਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਨਾਲ ਨੇ । ਮਲਵਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਤੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਥੇ ਆ ਗਿਆ । ਇਥੇ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ।”

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਜਾਨੈਂ । ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ — ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਹੁਣ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ ।” ਇਕ ਸੁਆਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦੇ ਬਦਲੇ, ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਝਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ । ਉਸਦੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਹੀ ਉਸਦੇ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ।

ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸਮਝਿਆ ਹੋਰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋ ਗਈ ਜਾਪੀ । ਕਿਸੇ ਇਕ ਫ਼ੈਸਲੇ ਤੇ ਨਾਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਣ ਕਾਰਨ, ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹੋ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ । ਤੁਹਾਡਾ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ । ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਚਾਰ ਦਿਨ, ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਭੁੱਲਕੇ ਰਹੋ, ਅਗੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਮਨ ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਵੇਖਕੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੀ ਬੈਠਕ ਦੇ ਇਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਸਾਡੇ ਅਤਿਥੀ

ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾ ਦਿਉ । ਜੋ ਕੁਛ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਵੇ, ਮਹਿਲ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਦਿਉ ।” ਫਿਰ ਸੁੰਪਤੀ ਰਾਏ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲੇ “ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਪੈਸਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਵੇ, ਲੈ ਲੈਣਾ, ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰਨਾ ।” “ਅਰਥਾਤ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਹਸਾਨ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣੀ ਪਵੇਗੀ । ਇਸੇ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਤਾਂ ਮਲਵਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਰਹਿਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ ?”

“ਕੋਈ ਨਿੱਕਾ ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਦੇ ਦਿਉ । ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਮਾਉ ਬਣ ਸਕਾਂ । ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੈਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਦਾ ਨਾਂ ਰਿਹਾ, ਮੈਂ ਇਹ ਦੁਰਗਤੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ । ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੀਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਉਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ । ਵਪਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀਗਿਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਤਜਰਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਲ ਮੈਂ ਪਿੰਡ, ਪਿੰਡ, ਮਾਰਿਆ, ਮਾਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਅਖੀਰ ਮਤੋਡ ਪੁੰਜਾ । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਸਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਪਰ ਮਲਵਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਰਾਹ ਸੁਝਾਇਆ । ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਹੱਥ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰਕੇ ਵਿਹਲਾ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਵਾਂ ਤੇ ਮਹਿਲ ਤੇ ਭਾਰ ਬਣਾ ।” ਬੜਾ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਕੇ ਬੋਲਿਆ ।

“ਫਿਰ ਕੀ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੇ ਭਾਰੂ ਨਾ ਬਣਾਉ, ਕੋਈ ਕੰਮ ਦੇ ਦਿਉ । ਖਾਧਾ ਅੰਨ ਸੌਖਾ ਸੰਘ ਤੋਂ ਬਲੇ ਉਤਰ ਜਾਏਗਾ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਹੇ, ਉਵੇਂ ਕਰੋ, ਅਗੋਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋਗੇ, ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਾ ਦਿਆਂਗੇ । ਬੱਕੇ ਹੋਏ ਆਏ ਹੋ, ਅਰਾਮ ਕਰੋ” ਕਹਿਕੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ।

“ਖਲੋਤੇ ਪੈਰੀਂ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕਰੋ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ, ਇੰਜ਼ਤ ਭਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਦਸਿਆ ਜੇ ।” ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਸੁੰਪਤੀ ਬੋਲਿਆ ।

ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲਗਿਆ, ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਪਰ ਐਨੀ ਸੌਖੀ ਹੱਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ।

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਭੁਚਾਲ ਆ ਗਿਆ। ਨਰਸਪਈਆ ਹੋਰੀਂ ਖੁਦ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਹਨ। ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੁਆਰਪਾਲੇ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਖ਼ਬਰ, ਇਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੇ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ — ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ। ਘਰੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਨਰਸਪਈਆ ਨੇ, ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਉਹਨਾਂ ਫਿਰ ਇਧਰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਘਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਿਰ ਕਰਕੇ ਸੁੱਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਅਜ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਤੋਂ ਤੁਬੱਕ ਕੇ ਉਠੇ ਤੇ ਚੌਕੀ ਦੇ ਬੁਰੇ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ।

“ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਮੂਰਖ ਕਿਹੜਾ ਦੇ ? ਸ਼ਾਮੀ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੇਜੋ।” ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਨਾਲ ਮਾਰਣ ਵਾਂਗ ਬੋਲੇ।

“ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਮਾਫ਼ ਕਰਨੀ, ਅੰਦਰ ਆਉ, ਇਸ ਕਰੜੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਐਨੀ ਦੂਰ ਚਲਕੇ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹੋ ? ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਦੇ, ਮੈਂ ਆ ਜਾਂਦਾ।” ਪਸਚਾਤਾਪ ਤੇ ਖ਼ਿਆਲਾਚਨਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ।

“ਮੇਰੇ ਅਉਣ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ” ਅੰਦਰ ਆਕੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਪਸੀਨਾ ਪੂੰਝਦੇ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ।

“ਤਕਲੀਫ਼ ਕਾਹਦੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਅਉਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਸ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਫਿਰ ਜਾਨ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਆਉ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੀ ਪਛਾਣੀ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਬੈਠਕ ਵਲ ਬਿਨਾ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ, ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਅਟਗੱਲਿਆਂ ਕਰ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੇਖਿਆ — ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਿੱਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜੀ ਬੈਠਕ ਨੂੰ — ਬਾਹਰ ਪਥਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗਰਮੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖ਼ਸ ਖ਼ਸ ਦੀਆਂ ਚਿੱਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਬੈਠਕ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫ਼ਰਸ਼ ਤੇ ਵਿਛੇ ਕਾਲੀਨ, ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਵਾਹੇ ਚਿਤਰ, ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਲਟਕਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਦੀਪਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ। ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ

ਦੰਦ ਖੰਡ ਦੀ ਮੀਨਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਢੋਅ ਵਾਲੇ ਆਸਟ, ਢੋਅ ਲਉਣ ਲਈ ਰਖੇ ਮੱਖਮਲ ਦੇ ਕੂਲੇ ਤਕੀਏ, ਚੌੜੇ ਚਿੱਟੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਗੱਦੇ, ਉਤੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਖੱਲ ਵਿਛਾਈ ਹੋਈ, ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਮਖਮਲ ਦੇ ਤਕੀਏ । ਪਿੱਠ ਦੇ ਪਿਛੇ, ਕੰਧ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਪਾਟੀ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਹੀਰੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹਨੂਮਦਗਰੁਡ ਦਾ ਚਿੰਨ, ਉਸਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ, ਉਸਦੇ ਥਲੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਵੇਲਾਂ ਵਾਂਗ ਖੁਕੀਆਂ, ਕੱਚੀ ਦੇ ਅਕਾਰ ਵਿੱਚ ਜੋੜੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਟੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਆਸਟ ਤੋਂ ਥੋਹੜੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਦੋ ਸੈਨਿਕ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਭਾਵੇਂ ਬੜੇ ਰਿਸ਼ਟਪੁਸ਼ਟ ਸਨ, ਪਰ ਜਮਾਂਦਰੂ ਡੋਰੇ । ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਵੀਂ ਪਾਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਕੁਛ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ, ਨਵਾਬ ਕੋਲੋਂ, ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਰਖਣ ਲਈ ਆਲੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਰੁੱਖਾਂ, ਪੰਛੀਆਂ, ਵੇਲਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਚਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਈ ਹੋਈ ਕਮਰੇ ਦੀ ਛੱਤ, ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਮਖਮਲ ਦੇ ਪਰਦੇ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਜ਼ਰੀ ਨਾਲ ਹਨੂਮਦਗਰੁਡ ਚਿੰਨ ਕਵਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਆਸਟ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਤਕੀਏ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਆਸਟ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ, ਗੁਪਤ ਪੱਤਰ ਆਦਿ ਰਖਣ ਲਈ ਕੋਲ ਹੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਤਿਜੌਰੀ ਸੀ । ਇਕ ਚੌਕੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਦਵਾਤ, ਕਲਮ । ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਇਸਦੇ ਇਕ ਇਕ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੁਣ ਵੀ ਸੀ । ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਆਸਟ ਤੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਸੀ ।

ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਨਰਸਪਈਆ ਨੂੰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਬੈਠੇ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤਕ ਉਹ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਦਿਖਾਏ ਆਸਟ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ । ਆਪਣੇ ਵਲ ਪੱਖਾ ਝਲਦੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਝਲਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ।

“ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਐਡੀ ਦੂਰੋ ਆਏ ਹੋ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਬੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੰਤਰਾਲਯ, ਪੰਡਰਾਪੁਰ ਕੋਹਲਾਪੁਰ ਆਦਿ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ, ਐਨੇ ਦਿਨ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ । ਹੁਣ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਚਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਦਿਉ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੁਣਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ, “ਇਹ ਕੀ, ਅਚਨਚੇਤੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਹ ਵੀ ਐਨੀ ਸਖ਼ਤ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ।”

“ਗਰਮੀ, ਧੁੱਪ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਹੈ । ਪਰ ਜੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲਾ ਤਾਪ ਐਨਾਂ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ, ਬਾਹਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹੋ ਗਰਮੀ ਏ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਦਿਉ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਚੰਗਿਆੜੀ ਵਾਂਗ ਸਾੜ ਗਈ ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਲਗਦੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਹੈ, ਜਾਣੇ ਯਾ ਅਨਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋ, ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਨਾ ।”

“ਚੰਗਿਆੜੀ ਫੜ ਲਈਏ ਤੇ ਫਿਰ ਕਹੀਏ, ਮੈਂ ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਫੜ ਲਈ ਏ, ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਸਾੜ — ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਸਾੜੇ । ਖ਼ੈਰ ਇਹ ਛੱਡੋ, ਮੇਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਲਿਖਿਐ — ਮੈਂ ਜੋ ਕੁੱਛ ਕਿਹੈ, ਉਹ ਕਰ ਦਿਉ । ਜੇ ਇਸਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਾਂ ਦਿਉ । ਜੇ ਇਸ ਉਬਲਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿਉ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਜਾਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਉ । ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੁਸੇ ਹੋਕੇ ਜਾਉਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਨਾਲੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।”

“ਮੇਰੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ, ਮੇਰੇ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਛੇੜੋ ਹੀ ਨਾਂ । ਲੱਤਾਂ ਤਕੜੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸੋਟੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਰਹਿਣ ਦਿਉ । ਮੈਂ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਦੇਣੀ ਨਾਂ ਦੇਣੀ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਜਾਣ ਲਈ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੈ ਨਾਂ ।” ਤਿਖੇ ਹੋਕੇ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ ।

“ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਵੀ ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡੋ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦਸੋ ਕਿ ਇਹ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਐਨੀ ਜਲਦੀ ਕਿਉਂ ?”

“ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ । ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਤੁਰਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ।”

“ਅਜਿਹਾ ਕੀ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਹੈ ?”

“ਕਾਂ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਣ, ਉਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਗ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਰੋਕਿਆ ਸੀ, ਉਹੀ ਆਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ

ਦਿੱਤੀ ਸਜ਼ਾ ਮੇਰੇ ਜੀਂਦੇ ਜੀਅ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਰਾਜਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਹੀ ਕੀ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਧੌਣ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਜਾਵੇ, ਚੰਗਾ ਇਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪੇ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਆਦਰ ਹੈ ਤਾਂ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਦਿਉ ।”

“ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ?”

“ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਰਿਆਂ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਹੁਣ ਜਿਹੜਾ ਆਇਆ ਏ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਭੂਤ ਏ । ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਇਹ ਭੂਤ ਰਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਤੇ ਜਾ ਲੁਕਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੰਦ ਚਿੜਾ ਰਿਹੈ । ‘ਕੀ ਹੋਇਆ ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ?’ ਕਹਿਕੇ ਮੇਰਾ ਮੌਜੂ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਠੀਕ ਹੈ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਕਰਮਾ ਦਾ ਫਲ ਹੈ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਹੁੰਦੇ ਕਿ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਨਿੱਤ ਕੰਡਿਆਂ ਤੇ ਨਾਂ ਸੰਵਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਉਣ ਜੋਗਾ ਨਾ ਰਹਿਕੇ ਘਰ ਵੜਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹਾਂ, ਤਾਂ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਦਿਉ । ਉਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ । ਦਿਉਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਸਾਫ ਸਾਫ ਦੱਸ ਦਿਉ ।” ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ ।

“ਢਿਡੋਂ ਜੰਮੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਐਨਾ ਗੁੱਸਾ ?”

“ਇਹ ਪੁਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ? ਐਨੇ ਸਾਲ ਮੈਂ ਦੁਰਗ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਮੇਰੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ, ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਧੁੱਕ ਕਰਕੇ ਐਨੇ ਸਾਲ ਜਿਹੜਾ ਲੁਕਿਆ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਅਜ ਤੁਹਾਡਾ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਬਣ ਗਿਆ । ਖ਼ੈਰ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਏ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਕਰੋ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ । ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ — ਦਸੋ ।”

ਉੱਠਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਮਹਾਰਾਜ, ਬੈਠੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਐਨੇ ਸਾਲ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਮੰਨਕੇ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ । ਉਸੇ ਭਰੋਸੇ ਦੇ ਬਲ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣ ਦੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਕਰ ਲਈ । ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ । ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਨਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਰਾਹਦਾਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਵੀ ਜੋ ਕੁੱਛ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਵੇ, ਦਸੋ, ਉਸਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਸੱਪ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ।

“ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਬੱਸ ਰਾਹਦਾਰੀ ਹੀ ਬਖੇਰੀ ਏ ।”

“ਸਮਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਵਾਬ ਤੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਬਦਅਮਨੀਂ ਫ਼ੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਚੰਗੇ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਲੋਕੀ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਛ ਗੁਆ ਚੁੱਕਣ

ਕਾਰਨ ਚੋਰ ਲੁਟੇਰੇ ਬਨਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ । ਤੁਹਾਡੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਕੁੱਛ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ।”

“ਮੈਂ ਹੁਣ ਦੁਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ । ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ? ਜਿਥੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜਨਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਖੇਚਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਦਿਉਂਦੇ ਨਾ ਹੀ ਬੜਾ ਏ । ਬੜਾ ਚਿਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੱਤੀ ਏ, ਇਸ ਲਈ ਖਿਆ ਕਰਨਾ ।” ਗੱਲ ਮੁਕਾਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਨਰਸਪਈਆ ।

“ਜਾਣ ਦੀ ਐਡੀ ਕਾਹਲ ਕਾਹਦੀ ਹੈ । ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬੋਹੜਾ ਚਿਰ ਹੋਰ ਬੈਠੋ । ਪਾਨ ਮੰਗਵਾਣਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਨ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਤਕ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।” ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਪਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਜਿਹੀ ਛਾ ਗਈ ਤੇ ਫਿਕਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਦੇ ਬੋਲੇ —

“ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਮੈਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਪਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਛੱਡਣ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । ਜਿਸਦਾ ਨੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਮੁੰਛਾਂ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਏ ? ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਾਂ ਕਰੋ, ਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੱਖਿਆਂ ਕਰੋ । ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਰਾਹਦਾਰੀ ਭਿਜਵਾ ਦੇਨਾ । ਹੁਣ ਮੈਂ ਚਲਨਾਂ । ਨਮਸਕਾਰ ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕਣ ਜੋਗੇ ਰਹਿ ਗਏ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਉਠਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ।

“ਨਮਸਕਾਰ ਚਲਨਾਂ” ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰੀਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਲ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਅਗੇ ਗਏ । ਬਾਹਰਲੇ ਬੂਹੇ ਤਕ ਛੱਡਣ ਲਈ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਲ ਆਇਆ । ਤਿਖੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਫਤਰੀ ਫੜਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਜਾ ਰਹੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਦੁਖ ਹੋਇਆ ।

ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਤੋਂ ਸਖਟੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਤਪਦੀ ਖਾਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਲਾ ਪਰਚਾਵਾਂ । ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਨਜਾਣਾ ਡਰ ਜਾਗ ਪਿਆ । ਉਸ ਡਰ ਅਗੇ ਇਹ ਧੁੱਪ ਵੀ ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਗਈ ।

ਕੁਲੇ ਨਰਮ ਗਦੇਲੇ ਵਿਛੇ ਹੋਏ, ਤਕੀਏ ਨਾਲ ਸਜੀ ਸਵਾਰੀ ਗੱਡੀ, ਅਗੇ

ਸਜੇ ਹੋਏ ਬੈਲ ਜੁਤੇ ਹੋਏ — ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਦਾਸੀਆਂ ਨੌਕਰਾਂ ਚਾਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੱਸ ਗੱਡੀਆਂ, ਅਗੇ ਪਿੱਛੇ ਵਰਦੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ । ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਅਉਂਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਕੋਲੋਂ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲਾਂਦੇ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ, ਲੋਕ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਗੁਣਗਾਣ ਕਰਦੇ, ਪੂਜਾ ਦਾਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ —

ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਵਿਦਾਇਗੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਸਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਐਨੇ ਦਿਨ ਖੁੱਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰਕੇ ਟੁਰ ਪਏ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, 'ਕੌਏ ਆਵੋਗੇ' 'ਆ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਜਦੋਂ ਅਉਠਾ ਹੋਇਆ ।' ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧਾਰਣ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਸੁੱਟਕੇ ਰੋਂਦੀ ਬੈਠੀ ਭਾਗੀਰਥੀਬਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਹ ਸਭ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ।

“ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਜਿਹੜੀ ਗਲ ਆਖੀ, ਉਸੇ ਲਈ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਕੇ ਚਲੇ ਗਏ । ਐਤਕੀਂ ਦਾ 'ਭੇਟੀ ਤਿਉਹਾਰ ਸਾਡੇ ਭਾਅ ਦਾ ਵਿਯੋਗ ਬਣ ਜਾਏਗਾ । ਜੋ ਟੁਰ ਗਏ ਨੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਵੀ ਵਿਛੜ ਗਏ ਹਨ । ਉਹ ਇਥੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਾਂ, ਏਨਾ ਤਾਂ ਹੋਸਲਾ ਸੀ । ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਨ, ਸਿਆਣੇ ਸਨ, ਅੱਖੇ ਵੇਲੇ ਚਲੇ ਗਏ — ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।”

ਪਸਚਾਤਾਪ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ ਸੜਦੇ, ਹੱਕਾ ਲੈ ਕੇ ਬੋਲੇ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਨਰਮ ਪੈ ਰਹੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਕੇ ਕਰੜਾ ਕਰ ਲਿਆ । “ਜਿਹੜੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਜਾਣ, ਜਿਹੜੇ ਅਉਠਾ ਚਹੁੰਦੇ ਨੇ ਉਹ ਅਉਠ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਤਸਵਾਂਥੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਡੇ ਦੋਵੇਂ ਡੌਲੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।” ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ ।

8

ਤਰੁਵੇ ਕੇਰੇ ਕੋਲ — ਘਾਹ ਦਾ ਮੈਦਾਨ, ਉਸਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਖੰਭ ਸਮੇਟ ਕੇ ਬੈਠੇ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਡੇਰਾ — ਉਸ ਪੰਛੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਕਲਗੀ ਵਾਂਗ ਝੂਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਗੰਡਭੈਰੁੰਡ ਝੰਡਾ, ਉਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਉੱਪਰ । ਉਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੰਡਿਆ ਹੋਇਆ

ਸੀ ਲੰਬਾ ਸਾਰਾ ਲਕੜੀ ਦਾ ਖੰਡਾ, ਖੰਡੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ ਪੁਰਸ਼ ਅਕਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਦੀ ਗੁੱਡੀ । ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾਈ ਖਲੋਤੇ ਸਨ ਸੈਨਿਕ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਲਪਤੀ, ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰ, ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਨ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਉਸ ਮੈਦਾਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾਕੇ ਆ ਰਹੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ।

ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਖੰਡੇ ਕੋਲ ਅਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਘੋੜਾ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਲਟਕਦੀ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਕੀਤਾ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਘੋੜਾ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ । ਢਮ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗੋਲੀ ਨਿਕਲੀ, ਜਿਉਂ ਹੀ ਗੋਲੀ ਖੰਡੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲੱਗੀ ਉਥੇ ਲਟਕਦੀ ਗੁੱਡੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਝੁਲਣ ਲੱਗੀ । ਉਸ ਗੁੱਡੀ ਵਲ ਟੇਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ, ਘੋੜੇ ਕੋਲ ਆਏ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਗੁੱਡੀ ਲਾਹਕੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਆਪਣੇ ਆਸਟ ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤਿਆਂ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਪਸੀਨਾ ਪੁੱਝਿਆ, ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਖੰਡੇ ਤੇ ਚੜਿਆ ਤੇ ਗੁੱਡੀ ਲਾਹਕੇ ਲੈ ਆਇਆ । ਗੁੱਡੀ ਭਾਂਵੇ ਕਪੜੇ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋਮ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਜ ਵਰਗੀ ਪਗੜੀ, ਮੁੱਛਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਲ੍ਹਾਂ, ਭਰਵਟਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਪੂਰ — ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਗਦਾ ਸੀ । ਮੱਥੇ ਤੇ ਲੱਗੀ ਸੰਪੂਰ ਦੀ ਖਿੰਡੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਕਰਕੇ ਮੋਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ — ਗੋਲੀ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ ।

ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਅਪਾਰ ਵਚਿੱਤਰ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਛਾ ਗਈ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕ ਆ ਗਈ — “ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਦੀ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਨਹੀਂ ਪੂਰਨੀਆ ?” ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ । ਪਿੱਠ ਵਿੱਚ ਬੋਹੜੀ ਬਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ — “ਪਿੱਠ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ, ਕਿਹੀ ਭੈੜੀ ਪੀੜ ਏ, ਖਹਿੜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਛਡਦੀ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਾਂਗ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਖਾ ਰਹੀ ਏ ।” ਬੋਹੜੀ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

“ਮਾਲਕ ਤੁਸੀਂ ਬੋਹੜਾ ਅਰਾਮ ਕਰੋ, ਪਿੱਠ ਦਾ ਫੋੜਾ ਠੀਕ ਹੋਣ ਤੱਕ ਤੁਛਾਨੂੰ ਹਕੀਮ ਨੇ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਪਏ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ?”

“ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਹਕੀਮਾਂ, ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੱਲੂਮ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਪਤੇ । ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਰੋਗ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਨਾਂ ਦੱਸ ਦੱਸਕੇ ਦੁਆਈਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।” ਬੇਬਸੀ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਹੈਦਰਅਲੀ ।

“ਉਧਰ ਮਰਾਠੇ, ਇਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਇਹ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ — ਇਸਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੀ ਹਕੀਮ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਾਂਗਾ। ਇਕ ਲਾਲ ਫਿੰਸੀ ਦਿੱਸ ਜਾਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭੂਤ ਦਿੱਸ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਇੰਜ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ।” ਭੁੱਲ ਚੁਕੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ “ਮਤੌਡਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਕੁੱਛ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਹ ਕੀ ਦੇ ?” ਕਹਿਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਘੂਰਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋਕੇ ਖਲੋਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

“ਉਹ ਖਾਵੰਦ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਹਨ।”

“ਉਹ ਆਇਐ, ਉਹ ਤਾਂ ਅਉਂਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬੱਕ ਗਏ ਹਾਂ — ‘ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ — ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ, ਉਸਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਨਾਂ ਦੇ, ਇਹੋ ਹੀ ਨਾਂ ? ਯਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਦੇ ?’ ਬੋਹੜੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ।

“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਹੇਰਾ ਫੇਰੀ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦੀ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਦੁਰਗ ਦਾ ਕੰਡਾ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ—”

“ਉਸ ਬਾਰੇ ਹੀ ਕੁੱਛ ਦਸਣਾਂ ਚਹੁੰਦੇ ਨੇ” — “ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਮਨ ਲੱਗੀਏ, ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਦੇ ਤਾਂ ਬੁਲਾਕੇ ਲਿਆਈਂ। ਇਥੇ ਆਕੇ ਐਵੇਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਦਾ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ—”

“ਐਤਕੀਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਿਕਲਦਾ ਦਿਸਦੇ, ਕਾਰਜ ਸਾਧਨ ਦੇ ਲੱਛਣ ਵੀ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਲਗਦੈ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ?” ਪੂਰਨੀਆ ਬੋਲਿਆ।

“ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਉਂਟ ਲਈ ਕਹਿ ਦੇਹ” — ਕਹਿਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

* * * * *

ਤੁਫਾਨ ਅਉਂਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਮਸ, ਭਿਆਨਕ ਮੋਨ ਛਾਏ ਬਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਰਗੀ ਸੀ ਉਸ ਸਾਰੀ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਤੱਤਕਾਲੀਨ ਸਭਾ —

“ਸਰਕਾਰ, ਅਜ ਮਸਵੰਨਹਾੜੂ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਡੰਗਰ ਚਰਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਮਤੌਡ ਦੇ ਨਾਇਕ ਖੁਦ ਆਪ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੀ ਹੱਦ ਵਿੱਚ ਘੁੱਸ ਆਏ ਤੇ ਸਾਡੇ ਡੰਗਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਬੰਦੀ ਬਣਾਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਮੈਂ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ।” ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬਦਿਆਂ ਚਰਵਾਹਿਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਬੋਲਿਆ।

“ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕੀ ਚੂੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਗਊਆਂ ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ।”

“ਸਰਕਾਰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬੰਦੇ ਅਜਿਹੇ ਨਾਮਰਦ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਚਰਵਾਹੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਡੰਡੇ ਸੋਟੀਆਂ ਤੇ ਕੁਹਾੜੇ ਸਨ । ਉਹ ਸਾਰੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈਕੇ ਆਏ । ਤੱਦ ਵੀ ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਡੱਟਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ । ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ । ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਤੱਦ ਵੀ ਉਹ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਮਰੇ । ਸਰਕਾਰ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ? ਮਤੋਡ ਨਾਇਕ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ, ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੁਬੋਲ ਵੀ ਬੋਲੇ । ਉਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬੰਦੂਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਮਰਦ ਬੱਚਕੇ ਨਾ ਨਿਕਲਦਾ ।” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭੜਕਦਾ ਚਰਵਾਹਿਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਕੀ ਕਿਹਾ ?”

“ਉਹ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ — ਉਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ” —

“ਉਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਤੇਰੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਗਲਤੀ ਏ, ਜੋ ਕਿਹਾ ਉਹ ਦੱਸ ।”

“ਉਹ ਬੋਲੇ, ਉਇ ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਇਕ ਮਰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਆਕ੍ਰੇ ਇਹ ਡੰਗਰ ਛੁਡਾਕੇ ਲੈ ਜਾਵੇ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜੀਭ ਕਤਰੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁਚਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚਕੇ ਆਇਆਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੂੰਹ ਨਾਂ ਵਖਾਉਂਦਾ ।” ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਗੋਲੂਨਾਇਕ ਨੇ ਇੰਜ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਗੰਦਗੀ ਚੰਬੜ ਗਈ ਹੋਵੇ ।

ਗੋਲੂ ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਇੰਜ ਭੜਕ ਉੱਠੀ ਜਿਵੇਂ ਬਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਗਰ ਉਛਾਲੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਖਲੋਕੇ ਕਿਹਾ ਬਾਣ ਦੇ ਉਬੱਵਾਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਿੱਦਪਾਨਾਇਕ ਦੀ ਆਕੜ ਚੂਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸਦੀ ਆਕੜ ਭੰਨਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਅਜੇ ਸਾਡੇ ਡੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਨਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ ।” ਚੰਪੋਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਚਿੱਕਪਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਨੂੰ ਚੂੜੀਆਂ ਪਾਕੇ, ਪਰੀਕਥੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੈਨੂੰ

ਸੋਧੋ ।” ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ ਵਾਂਗ ਬੋਲੇ ।

“ਸਰਕਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਉ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਤੋਡ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਕਕੇ ਲਿਆਕੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਬੰਨਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਘਾਹ ਨਾਂ ਚਰਾਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਵੀ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ । ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਹੁੰ ਚੁਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜੀਭ ਕੱਟਕੇ, ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਖੁਆ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਧੌਹ ਕਮਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂਗਾ । ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਉ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਅਉਨਾਂ ।” ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਤਾਅ ਦਿੰਦਿਆਂ ਜਾਨੋਜੀ ਪੰਤ ਬੋਲਿਆ ।

“ਖੁਦਾ ਦੀ ਕਸਮ, ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਕਸਮ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਉ, ਇਸ ਨਮਕਹਰਾਮ, ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਤੋਥਾ ਤੋਥਾ ਨਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਸਾਹੜੀ ਪੁਆ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਸਰਦਾਰ ਸਲਬੱਤਖਾਨ ਨੇ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਗੱਲਾਂ ਬੰਦ ਕਰੋ ।” ਉਬਲ ਉਬਲਕੇ ਗਾਹੜਾ ਹੁੰਦਾ, ਚੰਗਿਆੜੇ ਉਗਲਦਾ, ਗਰਮ ਗਰਮ ਪੁੰਆਂ ਛਡਦੇ ਲਾਵੇ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਥੇ ਬੈਠੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰਹੇ, ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਨਾਗਤੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੋਚਕੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਡੰਗਰ ਚੁਰਾ ਲਏ ਸਨ । ਉਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨਾਗਤੀ ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਡਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸਤਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸੁਆਦ ਚਖਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਦੋਂ ਜੋ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਮੰਤਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਹੀ ਅਜ ਮਤੋਡ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗਊਆਂ ਚੁਰਾਕੇ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ, ਅਜ ਇਹ ਗਊਚੋਰ ਸਾਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸਤਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਨਾਂ ਲੜਨ ਲਈ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੇਜਿਆ, ਆਪ ਖੁਦ ਗਈ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਕੀ ਮਰਦ ਹੋਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ।”

“ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਵਾਂਗ ਅਜ ਮਤੋਡ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਸਾਡਾ ਨਾਂ ਲੈਕੇ, ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਐ, ਉਸਨੂੰ ਉਚਿੱਤ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ ਸਾਡੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਕਤ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ — ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਰਹੋਗੇ । ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਤੁਰ ਪੈਣ । ਆਪਣੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੱਕ ਕੇ ਲੈ ਆਵਾਂਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਦਾਸੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹੜੀ ਜੰਪਰ ਨਾਂ ਪੁਆ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਕੇ ਕਹਿਣਾ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਨੇਹੀਂ ਛੁਹਣ ਲੱਗਾ । ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਨੂੰ ਫੜੇ ਬਿਨਾਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਵਖਾਵਾਂਗਾ । ਅਜ ਰਾਤੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ । ਸਵੇਰੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ

ਮਤੋਡ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਸਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ । ਗਊਆਂ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਕੌਰਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਸ ਕਰ ਲਿਆ । ਮਤੋਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਰਟ ਵੀੜੇ ਦਿਉ” ਗੱਲ ਮੁਕਾਇਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

ਮਨ ਵਿੱਚ ਭੜਕ ਰਹੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕਾਰਨ ਅਧੀਰਾਤ ਤਾਂਦੀ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ, ਪਲੰਘ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੰਜਾ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮਹਿਲ ਦਾ ਰਾਣੀਵਾਸ ਕੰਡਿਆਂ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰਵਨ ਵਿੱਚ ਟਹਿਲਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਅਉਂਦਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਦੀ ਗੋਲੂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤੀ ਇਹ ਗੱਲ ‘ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਇਕ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਨਗੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਕੇ ਛੁੜਾਕੇ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਮਿੱਧ ਰਹੀ ਸੀ । ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਲੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਠ ਰਹੀਆਂ ਸਨ — “ਨਹੀਂ ਛਡਨਾਂ, ਖਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਛਡਨਾਂ, ਇਸ ਬੇਲਗਾਮ ਜੀਭ ਨੂੰ ਕੁਤਰਕੇ, ਉਸਦੀ ਅਕਲ ਟਿਕਾਣੇ ਲਉਣੀ ਪਵੇਗੀ ।”

ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਕੇ ਇਹੋ ਭਾਵਨਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਕ੍ਰੋਧ ਉਗਲਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਣ ਖਲੋਤੀ । ਉਸ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਲਈ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਆਹਟ ਸੁਟਾਈ ਦਿੱਤੀ — ਝੱਟ ਹੀ ਖਲੋਕੇ ਕਮਰ ਤੇ ਲਟਕਦੀ ਕਟਾਰ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਅਉਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਿਆ “ਕੌਣ ?” ਪੁਛਿਆ ।

“ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇਕਾਂਤ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਖਿਮਾ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪਥਿਚੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਹਾਂ ।”

“ਕੀ ਗੱਲ ਏ ?”

“ਕੋਤਵਾਲ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਹਨ । ਉਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ।”

“ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ, ਅਧੀਰਾਤ ਵੇਲੇ — ਕੀ ਵਜ੍ਹਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।” ਸੋਚਦਿਆਂ ਬੋਲੇ “ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਭੇਜ ਦਿਉ ਪਰ ਇਸਦਾ ਪੁੰਆਂ ਵੀ ਨਾਂ ਨਿਕਲੇ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜੇ ਹੁਕਮ” ਕਹਿਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬੋਹੜੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਹੀ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ ।

“ਬੇਵਕਤ ਆਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਕਲੀਫ ਦਿੱਤੀ, ਮਾਫ ਕਰਨਾ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਖਿਮਾ ਮੰਗਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਗੱਲ ਕੀ ਏ ਦੱਸੋ ?”

“ਕਲ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਯੁੱਧ ਲਈ ਨਾ ਜਾਣ”

“ਕਿਉਂ ?”

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਹ ਡੰਗਰ ਚੁਹਾਉਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰਕੇ, ਕੈਦ ਕਰਨ ਦਾ । ਹਾਲੰਪੇਨਾਇਕ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਬਣਾਈ ਹੈ । ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਂ ਲੈਕੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਬੇਜ਼ਤੀ ਕਰਕੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਕਸਾਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਤਾਂ ਇਕ ਕੱਠਪੁਤਲੀ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਡੰਗਰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਦ ਗੁੰਦੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਜਾਉਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਮੋਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਮੁਹੀਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਫਸਿਆ ਜੇ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਿਆ ।

“ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ? ਕਦੋਂ ਆਈ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ?”

“ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਬੜੇ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਕੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਹੁਣੇ ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ ।”

“ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕਿੱਤਗਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੀ । ਐਤਕੀਂ ਸਾਡੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਰਸਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ।”

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ਪ੍ਰਭੂ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਚਾਲ ਹੈ, ਜਾਣਦਿਆਂ ਬੁਝਦਿਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਫਸਾਉਂਦੇ ਹੋ ? ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ ।”

“ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ, ਅਸੀਂ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੌਤ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸਤੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜ ਸਕਦੀ । ਹੁਣ ਪਿਛੇ ਮੁੜਨ ਦਾ ਤਾਂ ਰਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਪਰੀਖਿਆ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਹੋ ਜਾਵੇ । ‘ਨਾਇਕ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਨਾਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ’ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਹੁੰਦਾ ਇਹ ਬਦਨਾਮੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਚੰਮੜੀ ਰਹੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਜੇ ਬੋਹੜਾ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ । ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸੋ, ਸਾਡੇ ਯੁੱਧ-ਵਿਊ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੈ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰ ਦੇਣ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਝਾਂ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੈ ।” ਆਖ਼ਰੀ ਫੈਸਲਾ ਦਸਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਗੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਨਾ ਕਹਿ ਸਕੇ । “ਠੀਕ ਏ, ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਅਗੋਂ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ । ਤੱਦ ਵੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣਾ, ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਮਾਣ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਹੋ, ਬੱਸ ਇਹ ਨਾ ਭੁਲਿਆ ਜੇ । ਮੈਂ ਚਲਨਾਂ, ਆਗਿਆ ਦਿਉ,

ਮੇਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਹਨ ।” ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਜਾਉ” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਅਖੌ ਉਹਲੇ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਵੇਖਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ, “ਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਅਉਟੈ, ਆ ਜਾਵੇ । ਅਉਟ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।”

ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਦੈਂਤ ਪੰਛੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਗੋਲ ਅੰਡੇ ਵਰਗੀਆਂ, ਨਿਸਚਲ ਹੋਕੇ ਸੁਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਚਟਾਨਾਂ ।

ਸਵੇਰ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ, ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਕਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਹਿਕੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਡੌਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਈ । ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ, ਮਹਿਲ ਵਲ ਦ੍ਰਿੜਨਿਸਚੇ ਭਰੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ।

9

ਪੂਰਬ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਹੋਵੇ ਉਸ ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਲ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਨੀਲੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਲੀ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਖਿਲਰ ਗਈ ।

ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਸ਼ੁਵਨਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਘਟਿਆ । ਵਿਸ਼ਾਲ ਘਾਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ ਸੁਖਾਵੀਂ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਖੇਸ ਤਾਟਕੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਉੱਠਣ ਨੂੰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅਜੇ ਰਾਤ ਹੀ ਸੀ — ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਤੂਤੀਆਂ ਵਜਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕੀਤਾ — ਉਹਨਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਝੁੰਡਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਬਣਾਕੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਡੰਗਰ ਵੀ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਬਾਂ ਬਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਚਹਿਕਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਰੱਲ ਗਈਆਂ ।

“ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ ਆ ਗਈ ਪਰ ਸਹੁਰੀ ਦਿਉ ! ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਓ ! ਆਲਸੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਿਤੋਂ ਦੇ । ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਘਾਟੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੈਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਸੀ — ਭੁੱਲ ਗਏ ਓ ? ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕਕੇ ਤੁਰ ਪਉ । ਸਵੇਰ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਘਾਟੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਰਿਆ ਜੇ ।” ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਨੇ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆਈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਸਵੇਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ, ਇਹ ਤਾਂ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਉਠੇ। “ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡੰਗਰ ਚਰਾਉਣ ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਏ।” ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ, ਹੇ-ਹੇ-ਹੇ ਕਰਕੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕਦੇ, ਡਰਾਉਂਦੇ, ਸੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰਦੇ, ਥਣਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮਾਰਦੇ ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚਦੇ, ਲੰਮੇ ਪਏ ਬੈਲਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਦੇ ਕੱਟ ਕੱਟ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਧਰ ਉਧਰ ਹੁੰਦੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਕਠਿਆਂ ਕਰਦੇ, ਮੁਸਵੱਨਘਾਟੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਗੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਗੋਹਾ ਕਰਦੇ, ਮੂਤਰਦੇ, ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਮਾਰ ਸਹਾਰਦੇ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮੁੱਸਵਨ ਘਾਟੀ ਦੀ ਚੜਾਈ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ।

ਰਸਤਾ, ਸੈਨਾ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਥਾ ਥਾਂ ਪੱਥਰ ਹੀ ਪੱਥਰ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਪਹਾੜੀਆਂ। ਉਥੋਂ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਤੁਰਨਾਂ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਚਜ਼ਾਰਾਂ ਡੰਗਰ ਉਸ ਰਾਹ ਤੇ ਅਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ।

ਅਗੇ ਦੋ ਸੌ ਬੰਦੇ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਭਾਲੇ ਬਰਫਿਆਂ ਨਾਲ ਤੈਨਾਤ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਡੰਗਰ — ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ। ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਉੱਗੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਯਾ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹਰੇ ਭਰੇ ਪਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮਾਰਨ ਲਈ ਅਗੇ ਵੱਧਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਕੇ ਮਾਰਕੇ ਪਿਛਾਹ ਧੱਕ ਦਿੰਦੇ। ਡੰਗਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਰ ਦੋ ਸੌ ਸਸਤਰਧਾਰੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।

ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵੱਧਣ ਦੇ ਆਈ ਘੋੜੇ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੈਰ ਪੱਟਦੇ ਡੰਗਰ, ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਤੋਰ ਨੂੰ ਹੱਦ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸੈਨਿਕ — ਕੋਸਿਸ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕਣ ਤੇ ਮੱਲਮੂਤਰ ਲਈ ਸੈਨਿਕ ਬੈਠਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਦੇ। ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ ਬੜੇ ਬੇਮਨ ਜਿਹੇ ਹੋਕੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ, ਅਨਜਾਣ ਤੰਗ ਰਾਹ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਖਹਿੰਦੇ, ਠੁੱਡ ਖਾਂਦੇ, ਮੂੰਹ ਦੇ ਭਾਰ ਡਿਗਦੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਅਗੇ ਧੱਕੀ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਮਤੋਂ ਦੇ ਸੈਨਿਕ। ਮੁਸਵੱਨਘਾਟੀ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤਾਂਈ ਸਵੇਰ ਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ, ਰੁਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਛੁੱਪ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਤਿੱਖੀ ਸਾੜਵੀਂ ਧੁੱਪ ਚੜ੍ਹ ਪਈ ਸੀ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੇ ਡੰਗਰ, ਤਿੱਖੀ ਧੁੱਪ ਤੇ ਸਭ ਦ ਕਾਰਣ — ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਦੇ, ਉਹ ਘਾਟੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਢੱਮ, ਦਿਨ ਨੂੰ ਬੋਦਲਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਗੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਪੱਟ ਪੱਟ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਰਣਗੁੰਜਾਂ ਮਾਰ ਦਿਉ, ਵੱਢ ਦਿਉ

— ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਚੋਰ ਆ ਗਏ ਜੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ — ਨੂੰ ਕੂਕਦੇ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਈ ਮਾਰੀ ਦੀ ਰਾਕਸ਼ਸੈਨਾਂ ਵਾਂਗ ਭੱਜੀ ਆਈ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ । ਇਸ ਅਚਨਚੇਤੀ ਹੋਏ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਦੋ ਸੌ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਦਲ ਕੰਥ ਉਠਿਆ । ਅਨੇਕਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਕਈ ਥੱਲੇ ਬੈਠੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ । ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਤਲਾਅ ਬਣ ਗਏ । ਸਵੇਰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਣਧੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਕੰਥ ਉੱਠੀ । ਅਚਾਨਕ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਭਿਅੰਕਰ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਗਊਆਂ ਬੈਲ ਡਰ ਗਏ ਭੈਅ ਨਾਲ ਚੀਕਦੇ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਭੱਜ ਪਏ । ਜੋ ਅਗੇ ਆਇਆ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਧਕਦੇ ਲਤਾੜਦੇ ਪਿਛਾਂਹ ਭੱਜ ਪਏ । ਪਿੱਛੇ ਅਉਂਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਤੇ ਜਾ ਪਏ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦੇ ਅਉਂਦੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਜਦੋਂ ਪਿਛੇ ਅਉਂਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ । ਪਰ ਡਰਕੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜੇ ਅਉਂਦੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਇਸ ਨਾਲ ਭੱਚਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਗੰਡਾਸੇ, ਭਾਲੇ ਬਰਛੇ ਲੈਕੇ ਕੂਕਾਂ ਛਡਦੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਉਹ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਗਏ । ਘਾਟੀ ਦਾ ਰਾਹ — ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ, ਲਹੂ ਸਿੰਮਦੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ । ਮਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰਣ ਲਈ ਛਡਕੇ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚ ਗਏ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਭੱਜ ਪਏ । ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਮੋਟਲ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦੇ ਰਸਤਿਉਂ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ, ਪੰਜ ਸੌ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ, ਸੰਨ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਥੱਲੇ ਦੰੜਦੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜੀ । ਜੋ ਹੱਥ ਲੱਗਾ ਉਸਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ਵੱਢਦੇ ਅਗੇ ਵਧੀ ਗਏ । ਭੱਜਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ, ਡੰਗਰਾਂ ਦਾ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ, ਜ਼ਖਮੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਹਿਟਕਟਾ, ਜ਼ਖਮੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਕੁਰਲਾਉਣਾ, ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਣ ਕੂਕਾ, ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਕੇ ਗੂੰਜਦੀਆਂ-ਮੈਦਾਨ ਵਚਿੱਤਰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਗਲਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਨੇ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਫਿੱਕਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਧਰ ਮੁਸ਼ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਮਤੋਡ ਦੀ ਸੈਨਾ ਮਾਰ ਖਾਕੇ ਭੱਜਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਹੋਮਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਦੋਡਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਆਈ ਫੌਜ ਨੇ ਮਤੋਡ ਦੀ ਫੌਜ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਚੋਖਾ ਸਾਰਾ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਲੈਕੇ ਧੰਨਸਿੰਘ, ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਆਈ ਫੌਜ ਅਗੇ ਵਧੀ ਤੇ ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਸਿਉਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਨਾਂ ਮਤੋਡ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਨਾਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਲਈ ਬੱਚ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਰਹਿ ਗਿਆ — ਚੌਥੇ ਪਾਸੇ ਤੋਪਾਂ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ।

ਰਣਵੇਸ਼ਧਾਰੀ ਚਿੱਟੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅਗੇ ਅਗੇ ਪਹਿਘਾਇ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਆਇਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸਤਰੂਸੈਨਾ ਸਮੂਹ ਵੇਖਦਿਆਂ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਅੱਗ ਉਗਲਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਦੇ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀਆਂ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀਆਂ । ਤੋਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਪੂੰਏ ਨਾਲ ਦਿਨੇ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਭੱਜੇ ਅਉਂਦੇ ਘੋੜਿਆਂ, ਪੈਦਲਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਉਡਦੀ ਪੂੜ, ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ, ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਛਾ ਗਈ । ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੇ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਨੇ ਸਭ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਡੋਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਅਚਨਚੇਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਵੀ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਮਤੋਡਨਾਇਕ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਭੇੜੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਭੇਡਾਂ ਦਾ ਇੱਜੜ ਬਣ ਗਈ ।

ਡੰਗਰ ਫੜਨ ਲਈ ਆਈ, ਬਖਿਆੜਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪੈ ਗਈ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ । ਭੱਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ । ਅਚਨਚੇਤੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਹਮਲੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹ ਲੈਣ ਜੋਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛਡਿਆ । ਜਿਧਰ ਵੀ ਭੱਜਦੇ, ਬੰਦੂਕ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ — ਰਣ ਭੂਮੀ ਲਾਸ਼ ਭੂਮੀ ਬਣ ਗਈ !

ਕਿਸੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਫੁਰਸਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਪਰਿਘਾਏ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗੂ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹਰ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਰਣਮਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜਾਦਾ, ਬਾਕੀ ਸੈਨਾ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿੰਡੀ ਸਤਰੂ ਸੈਨਾ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖ ਰਹੀ ਸੀ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸੈਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮਤੋਡ ਦਾ ਹਾਲਪਾਨਾਇਕ, ਮੋਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਨਜ਼ਰੀ ਪਏ — “ਜੀਣ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਆਸ ਛੱਡ ਥੋਠੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਉਟ—” ਰਣ ਜੈਕਾਰੇ ਛਡਕੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਜਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ — ਸ਼ਤਰੂਰਕਤ ਦਾ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਲਾਲ ਹੋਏ ਚਿੱਟੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜਕੇ — ਆਪਣੇ ਵਲ ਭੱਜੇ ਅਉਂਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਠਾਨਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਆਪਣੇ ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਸੰਭਲੀ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਜੁਆਬੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਨਾਇਕ ਵਲ ਝਪਟੀ ਸਤਰੂ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਖਾਸ ਫੌਜੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਕੇ ਪਠਾਣਾ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸਿਰਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਕੇ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ । ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਉਡਦੀ ਪੂੜ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਰੌਲਾ, ਗਾਹਲਾ, ਉਤਸਾਹ ਭਰੇ ਬੋਲ, ਰਣ ਗੂੰਜਾਂ ਨੱਕ ਮੂੰਹ ਗਲੇ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਵਾਲਾ ਬਰੂਦ ਦਾ ਗਾਹੜਾ ਧੂੰਆਂ । ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਕੋਟ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਵੇਖੇ ਮਾਰਕਾਟ ਕਰਨ ਦੇ ਉਨਮਾਦ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਤੇ ਲਹੂ ਸੁਆਰ, ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਤਿਲਕਵੇਂ ਲਹੂ ਦਾ ਚਿੱਕੜ — ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਕੱਟੇ ਵੱਢੇ ਅੱਗ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਹਥਿਆਰ, ਅਗੇ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖਦਾ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਘੋੜਾ ਹਾਲਪਾਨਾਇਕ ਨੂੰ

ਲੱਭਕੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗੂ ਘੁੰਮਦਾ ਬੇਹਿਸਾਬ ਸਿਰ ਪੈਰ ਲਹੁੰਦਾ ਲਹੂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਰੁਦਰ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਟਕਦਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਬੱਚਕੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਜਖਮੀ ਹੋਇਆ ਮਤੋਂਡਨਾਇਕ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਲੁੜਕਕੇ ਥਲੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਵੀ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਤੇ ਥਲੇ ਉਤਰਕੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਪੈਰ ਧਰਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪਰਿਘਾਏ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਘੁਮਾਈ ਗਿਆ। “ਅੱਖਾਂ ਖੋਲਕੇ ਵੇਖ, ਮੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਵੇਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੈਂ ਨਾਂ ਕੁਤਿਆ” ਰਣਉਨਮਾਦ ਨਾਲ ਗਰਜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀ ਨੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਮੁਹਕਮਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੁਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਕੇ ਲੈ ਆਈ। ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵੇਖਕੇ ਮਤੋਂਡ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ।

ਜਿੱਤ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੁਡਦੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾਕੇ ਸ਼ਤਰੂਨਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨਕੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਦੁਰਗ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ। ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜਾ, ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਅਗੁਵਾਈ ਵਿੱਚ —

ਵਿਜੈ ਸੈਨਾ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਡੰਗਰ। ਜਿੱਤਕੇ ਆਈ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਮਰਦਾਂ ਬਚਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਦਿਨ ਹੋਏ ਵਿਜੈ ਉਤਸਵ ਨੂੰ ਅਖੀਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ, ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦੇ ਪੱਤਰ ਲੇਖਕ ਭੀਮੋਜੀ ਪੰਤ ਨੇ ਪੂਨੇ ਵਲ ਇਹ ਪੱਤਰ ਲਿਖਕੇ ਭੇਜਿਆ। “ਵਿਜੈ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ — ਭਗਵੰਤ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸ਼ਤਰੂ ਤੇ ਵਿਜੈ ਪਾ ਲਈ ਹੈ। ਨਗਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਪਾਲ ਸਵਾਮੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾਸਵਾਮੀ, ਵੈਂਕਟੇਸ਼ਵਰਸਵਾਮੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਿਵਸ਼ੇਵਰਸਵਾਮੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਹਿੰਡਬੇਸ਼ਵਰ ਸਵਾਮੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖਪ੍ਰਾਣ ਉਚੰਗਮਾਂ ਸਵਾਮੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾਸਵਾਮੀ ਆਦਿ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਕਰਾਈ ਜਾਵੇ, ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਇੱਕੀ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਚਾਰੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਰਣ ਬੰਨੇ ਗਏ, ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਕੇ ਆਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਤਰੀਆਂ ਖਲੋ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸੋਨੇ ਦੇ ਅੰਬਾਰੀ ਹਾਥੀ ਵਿੱਚ ਬਹਿਕੇ ਆਏ, ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਮ, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਅੰਬਾਰੀ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਅੰਬਾਰੀ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਮਨਸੂਬੇਦਾਰ ਆਦਿ ਦਿਵਾਨ, ਬਖਸ਼ੀ ਸਰਦਾਰ ਪੰਜਾਬ ਅੰਬਾਰੀ ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਆਏ।

ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਡਾਂਡਿਆਂ ਵਾਲੇ, ਭਾਲੇ ਬਰਛੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਸੈਨਿਕ, ਜੋਪਦਾਰ, ਨਕੀਬ, ਉਸਤੱਤ ਗਉਣ ਵਾਲੇ ਭੱਟ । ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਭੂਲੋਕ ਤੇ ਇੰਦਰ ਦੀ ਸਭਾ ਉਤਰ ਆਈ ਹੋਵੇ । ਆਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਦਿੰਦੇ ਅਗੇ ਵਧਦੇ ਆਏ ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਤੇ ਮਤਾਬੀਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ।

ਰਾਤ ਦਿਨ ਬਣ ਗਈ, ਵਿਜੈ ਉਤਸਵ ਵੇਲੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ । ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ — ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ।

10

“ਯਾ ਅੱਲਾ । ਕਿੰਨੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ।” ਹੱਥ ਵਿਚਲੇ ਪਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਹਥਸੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਚਾਬਕ ਖੋਹਕੇ, ਮਤੋਂਡਨਾਇਕ ਵਲੋਂ ਹਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈਕੇ ਆਏ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਘੁੰਮ ਘੁੰਮਕੇ ਮਾਰਦਾ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗ ਵਗੁੰਦਾ ਬੋਲਿਆ ਹੈਦਰਅਲੀ— “ਇਸ ਅਪਮਾਨ ਦੇ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਧੋਣ ਤਾਈ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਰੰਗਪੱਟਣ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਲੱਗੇ । ਬਿਲਕੁਲ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਲੈ ਜਾਉ ਖਿਚਕੇ ਇਸ ਬਦਮਾਸ ਨੂੰ, ਜੋ ਬੱਚਕੇ ਹਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈਕੇ ਆਇਐ । ਇਸਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਛਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਗਾਤ ਵੀ ਦੇ ਦਿਉ । ਇਸ ਸੜੀ ਬੂਥੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ।”

ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪੈਰ ਮਾਰਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਡੇਰੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਨਾਚੀਆਂ ਮੂੰਹ ਢੱਕਕੇ ਭੱਜ ਗਈਆਂ । ਵਾਜੇ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਗਏ । ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਵੀ ਕਾਲਖ ਛਾ ਗਈ — ਇਹ ਹਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ — “ਇਹ ਲੋਂਡੀ ਦਾ — ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ — ਦਸਾਂਗਾ ਇਸਨੂੰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕੀ ਹੁੰਦੈ — ਅਜ ਹੀ, ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਕੂਚ ਕਰੇਗੀ — ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਉ । ਕੂਚ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਦਿਉ । ਸਾਡਾ ਜੀਣਾ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਹੋ ਗਿਆ ।” ਭੁਲੁ ਭੁਲੁ ਪੈਂਦੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦਾ, ਟੇਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਘੂਰਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ।

ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਭ ਦੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਤੇ ਸਕਤਾ ਛਾ ਗਿਆ ।

ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਲ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ, ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਇਧਰੋ ਉਧਰ ਚੱਕਰ ਮਾਰਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ — ਗੁੱਸੇ, ਦ੍ਰੋਸ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਆਦਿ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਹਰ ਘੜੀ ਭਿਆਨਕ ਹੁੰਦੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਡਰੇ ਹੋਏ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਬੜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਪੂਰਨੀਆਂ ਬੜੇ ਨਮਰ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ

“ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਇਕ ਰਾਏ ਹੈ—”

“ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵਕਤ ਹੈ ?” ਪੂਰਨੀਏ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਗੰਡਾਸੇ ਨਾਲ ਟੁੱਕਕੇ ਬੋਲਿਆ ।

“ਗੱਲਾਂ, ਗੱਲਾਂ, ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਝੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਮਕਰੀਨਾਇਕ । ਗੋਲੀ ਮਾਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਗੱਲ ਯਾਂ ਮੰਤਰ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹੁ ।” ਦੰਦ ਕਰੀਚਦਿਆਂ, ਪਿੱਠ ਅਕੜਕੇ ਬੋਲਿਆ, ਝੱਟ ਹੀ ਪਿੱਠ ਵਿਚਲੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਰਾਹੁੰਦਾ ਬੋਲਿਆ ।

“ਬੇਵਕਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਜਾਨ ਲੈਣੀ ਪੀੜ”, ਕਹਿਕੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਕੇ, “ਕਿਥੇ ਮਰ ਗਏ ਸਾਰੇ ? ਇਥੇ ਪਈ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਕਿਥੇ ਗਈ ? ਉਹ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੰਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੋਲ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ? ਬੁਲਾਉ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਤੇ ਪੀਣ ਲਈ ਦਿਉ ।” ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਚੀਕਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਹੈਦਰਅਲੀ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਿਆ ਵੇਖਕੇ ‘ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ’ ਸਮਝਕੇ ਪੂਰਨੀਆ ਚੁਪ ਕਰ ਗਿਆ ।

ਨੌਕਰ ਦੀ ਲਿਆਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ, ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਭਰਕੇ ਬੋਲਿਆ “ਐਂਜ, ਐਂਜ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਖੂਨ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦਾ ਬੋਲਿਆ । ਫਿਰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣੀ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਝਟ ਝੋਲ ਪਿਆ “ਮਰਦ, ਮਰਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਰਗਾ — ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਘੁਮੰਡ ਨਹੀਂ — ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗਿਧਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕੋ ਗਰੁੜ ਹੀ ਚੰਗੇ — ਉਹੂੰ ਉਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਇਥੇ ਥਾਂ ਨਹੀਂ”, ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਯਾਂ ਉਹ ਯਾਂ ਮੈਂ — ਦੇ ਬੋਹੜੀ ਹੋਰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾ ।”

ਫਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ । ਰਾਤ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਉਤਰ ਗਿਆ, ਪਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਡਰਿਆ । ਉਸੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੇ ਪੂਰਨੀਆਂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਰਾਉ ਬੁਰਕੀ ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਰਾਉ ਮੀਰਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖੀਏ ਬੈਠੇ, ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ

ਸਨ । ਪੂਰੀਆ ਬੋਲਿਆ, “ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ । ‘ਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਬਲ ਹੋਏ ਹਨ ।’ ਅਸੀਂ ਮੋਤੋਡਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਕੇ ਧੋਖਾ ਖਾਧਾ । ਖਾਵੰਦ ਦੇ ਭਟਵਈਏ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਬੰਦੀ ਹਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਆ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਏ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਨਾ ਭੜਕਿਆ । ਪੂਰਨੀਏ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚਕੇ, ਉਸਦੀ ਅਕਲ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨਕੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲਿਆ

“ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ । ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ?”

“ਮੋਤੋਡਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਅੰਨੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ।” ਬੁਰਕੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੇਰਾ ਕੀਟ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ।”

“ਫਿਰ ਹੋਰ ਕੀ ?”

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾ ਬੋਲਿਆ ਪੂਰਨੀਆ, “ਮੋਤੋਡਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪੂਰਨੀਆਂ, ਅਸੀਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਸਾਂ. ਧੋਖਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ — ਪਰ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ?”

“ਅਰਥਾਤ — ?”

“ਤੇਰੀ ਅਕਲ ਵੀ ਘਾਹ ਖਾਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਲੀ ਗਈ । ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਮੋਤੋਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਦੱਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਹੋਕੇ ਅਉਂਦਾ ? ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਖਬਰਾਂ ਪੁਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਿੰਜਰਾ ਰਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਫਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸਨੇਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਖਿਸਕ ਗਿਆ । ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਅਸਾਂ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਆਇਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਅਸੀਂ ਇਵੇਂ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ । ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਛਾਣ ਥੀਣ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ।”

ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਘੋਖਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਬੋਲਿਆ ਹੈਦਰਅਲੀ । ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਭਦੇ ਚਿਹਰੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਏ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ ।

“ਹੋ ਸਕਦੈ, ਹੋ ਸਕਦੈ, ਦੋ ਦਿਨ ਦੀ ਮੁਹਲੱਤ ਦਿਉ ।” ਪੂਰਨੀਏ ਨੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਹੋ ਸਕਦੈ, ਨਹੀਂ, ਹੈ — ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਕੀਤਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰੋ । ਪਹਿਲਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।”

“ਕਰਾਂਗੇ, ਪਰ ਇਹ ਖਲੋਤੇ ਪੈਰੀਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਬੋਹੜਾ ਸਮਾਂ ਦਿਉ । ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪਤਾ ਲਾਵਾਂਗਾ । ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਵੇਖਾਂਗੇ । ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭਟਵਈਆ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਛੁਡਾਕੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾਂ ਬਨਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।”

“ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਫਿਰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?”

“ਸਨੇਹ ।”

“ਖੋਹਲਕੇ ਦੱਸ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ।”

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਖਾਵੰਦ ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋਣ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਭਟਵਈਏ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਕੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇ ਹਾਂ ।”

“ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਏ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸਾਡੇ ਭਟਵਈਏ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗਾ ?”

ਹੈਦਰਅਲੀ ਪੂਰਨੀਏ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਬੋਲਿਆ ।

“ਪਾਸੇ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਨਾਂ, ਖਾਵੰਦ ਉਸਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਮੌਕਾ ਹੈ ।”

“ਚਲ ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਵੇ ਤੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਤੇ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ।”

“ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

“ਸਬਰ ਕਰਾਂਗਾ, ਉਡੀਕਾਂਗਾ — ਸਨੇਹ ਵਾਂਗ ਸਬਰ ਵੀ ਕੀ ਯੁੱਧ ਦਾ ਤੰਤਰ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੂਰਨੀਏ ?” — ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ ।

ਨਵਾਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਪੂਰਨੀਏ ਤੇ ਹਕੀਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ

ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਮਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਦਰਬਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਜਨਕ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ । ਨਵਾਬ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਵੀ ਪੂਰਨੀਏ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ । ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਪਾਨਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ, ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੁੰਦੇ ਵਾਂਗ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਬੜੀ ਖ਼ਰਾਬ ਸੀ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਬੜੇ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਗਏ ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਮਾਯੂਸੀ ਬਣਕੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ । ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਛਾਪ ਵਾਲੇ ਪੂਰਨੀਏ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਜੰਦਰਾ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਵੇਂ ਹੀ ਲੰਘ ਗਏ । ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਪੂਰਨੀਏ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੈਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਉਸਦੇ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਏ ਸਨ ।

“ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਹੁਣ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ? ਅਚਾਨਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ?” ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਚਿੰਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਰਾਏ, ਬੁਰਕੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ, ਲੰਗੇ ਗੁਲਾਮਅਲੀ ਖ਼ਾਨ, ਅਲੀ ਬਹਾਦਰ ਖਾਨ, ਮੀਰ ਅਲੀ, ਰਾਜਾਖਾਨ, ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ, ਅਲੀਜਮਾਨ ਖਾਨ, — “ਕੀ ਹੋਇਐ, ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਐ ?”

“ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ, ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ — ਦੱਸਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ।”

“ਕਿਉਂ ?” ਗੁਲਾਮਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਕੇ, ਬਾਕੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ।”

“ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ।” ਪੂਰਨੀਏ ਦੀ ਗੱਲ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਰਾਏ ਬੋਲ ਪਏ । ਸਿਰ ਤੇ ਬੱਝੀ ਪੱਗ ਨੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁਮਾਕੇ, ਫਿਰ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਰਖ ਲਿਆ, ਮੋਢੇ ਤੇ ਤਹਿ ਲਾਕੇ ਰਖੇ ਪਰਨੇ ਨੂੰ ਅਗੇ ਪਿੱਛੇ ਸਰਕਾਂਦਿਆਂ, ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਿਆਂ ਵਲ ਸੂਖਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, “ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਰੋਗ ਏ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਲਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਥਾਂ ਸਾਰੀ ਸੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਦੋ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੀ ਏ, ਫਿਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਫਿਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਏ ; ਹਕੀਮ ਦੀ ਮਲੂਮ ਪੱਟੀ ਨਾਲ, ਪੰਡਿਤ ਦੀ ਕੁੱਪੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ । ਰੋਗ ਦੀ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ । ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੰਤਰ ਸੁਖਣਾ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਿਰ ਫਿਰੇ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿਤੇ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲਾ ਫੋੜਾ ਜਾਪਦੇ

— ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਹੋਰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਮਨ ਦੇ ਰੋਗ ਦੀ ਦਵਾਈ ਤਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ । ਜ਼ਖਮਾਂ ਉਤੇ ਲੂਣ ਛਿੜਕਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਟਵਈਏ ਨੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।” ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਕੇ ਬੋਲਿਆ ਪੂਰਨੀਆ ।

“ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਤਾਂ ਸਭ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਹਾਰ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਤਾਂ ਲੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿੱਤ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਚਿੱਨ ਕੁਰੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਭੱਜਣਾ ਪਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਹੈ ?” ਬੁਰਕੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਉਹ ਹਾਰ ਸੀ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਅਪਮਾਨ ਵੀ ਹੈ । ਜਿੱਤ ਹੀ ਉਸਦੀ ਔਸ਼ਧੀ ਹੈ । ਵਡਿਆਂ ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਮਣੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ — ਇਹ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਿਸ ਬਾਗ ਦੀ ਮੂਲੀ ਏ ।” ਨਫਰਤ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਗੁਲਾਮਅਲੀ ਖਾਨ ।

“ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਭਟਵਈਏ”—

“ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰ ਲਏਗਾ — ਇਹ ਸਾਮੰਤ — ਉਸਦੇ ਨਸੀਬ ਚੰਗੇ ਸਨ, ਕੈਦ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਹੋਣਾ ਸੀ, —ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ।” ਗੁੱਸਾ ਉਗੱਲਦਾ ਅਲੀਜਮਾਨ ਖਾਨ ਬੋਲਿਆ ।

“ਉਹ ਸਭ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਭਟਵਈਏ ਨਾਂ ਬਚੇ, ਯਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜਿੱਤ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ।” ਪੂਰਨੀਏ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਉਹੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ।” ਬੁਰਕੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਤਜਰਬੇ ਵਾਂਗ ਦਸਿਆ ।

“ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰਾਉ ਜੀ, ਉਹ ਮਹਾਂ ਲੁੱਚਾ ਏ, ਮਹਾਂਅਹੰਕਾਰੀ, ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਖੂਨ ਦਾ ਪਿਆਸਾ । ਨਰਹਾਕਸ਼ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਏ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਸਿਰ ਕਟਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਨਹਾਉਂਦਾ ਏ । ਇਹ ਸਭ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ । ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਦਾ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਦਾ ਭਟਵਈਆ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨ, ਨੱਕ ਕੱਟਕੇ ਗਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਕੇ ਤੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਘਾਲਣਾ ਵਾਂਗ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿਟਾਕੇ

ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਹੋਰੀ ਫਿਰ ਸਿਰ ਚੁੱਕਕੇ ਤੁਰਨ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ । ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ — ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਹੱਥ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਅਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ । ਸਾਡੇ ਖਾਸ ਬੰਦੇ, ਇਸ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਏ—”

ਦਿਲ ਨੂੰ ਭੈਅ-ਭੀਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਲਹੂ ਰੰਗਿਆ ਚਿਤਰ ਖਿਚਿਆ ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ । “ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਅਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹੋ ਯਾਂ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ।”

“ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਸੁਣਿਆ ਹੈ ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬਾਰੇ ਕੀਤੀਆਂ ਪੂਰਣੀਏ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਕੋਲੋਂ ਚੁਪਚਾਪ ਸੁਣੀਆਂ ਨਾਂ ਗਈਆਂ । ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਤੱਦ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਸੁਣਿਐ, ਉਹ ਗਲਤ ਏ ।”

“ਅਰਥਾਤ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਵੇਖਿਐ, ਦਸੋ । ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਗਲਤ ਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਰ ਦਿਉ ।” ਵੰਗਾਰਕੇ, ਉਕਸਾਇਆਂ ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਨਿੱਜਗਲੂ ਦੁੱਯੋ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਬੱਚਕੇ ਆ ਗਿਆ । ਇਹੋ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ਵਾਮਾਧਵਰਾਉ ਮੇਰਾ ਨੱਕ ਕੱਟਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗਲੀ ਗਲੀ ਘੁਮਾਉਂਦਾ । ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਦਸਿਐ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ । ਹਾਰਿਆਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਤੁਕਦਾ, ਇਹ ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ । ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਸਾਡਾ ਸ਼ਤਰੂ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਲੁੱਚਾ ਨਹੀਂ ।”

ਬੋਹੜਾ ਉਤੇਜਿੱਤ ਹੋਕੇ ਬੋਲਿਆ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ । ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਸੁਣੀ ਨਾ ਗਈ ।

ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ, ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ । ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ —

“ਠੀਕ ਏ — ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੇਖੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪੂਰਨ ਹੈ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ...” ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ

“ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਤੁਸਾਂ ਲੂਣ ਖਾਧਾ ਹੈ ?”

“ਉਸਨੂੰ ਮੈਂ ਭੁਲਿਆ ਨਹੀਂ ।”

“ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ, ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

“ਇਸ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ?”

“ਨਵਾਬ ਵਲੋਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਕੇ ਦਿਆਂਗਾ —

— ‘ਸਾਡੇ ਭਟਵਈਏ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਉ ।’ ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਬਣਕੇ ਜਾਉਗੇ । ਇਹ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਆਉਗੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਪੀੜਨ ਵਾਲਾ ਰੋਗ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਆਪਣੇ ਭਟਵਈਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਛੱਡਕੇ ਮੰਜੀ ਮੱਲ੍ਹ ਕੇ ਪਏ ਹਨ । ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਨਦਾਤਾ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੈ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਦਾ ਇਹੋ ਇਕੋ ਇਲਾਜ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਰੋਟੀ ਚਾਰੀਦੀ ਹੈ ਨਾਂ ਦਵਾਈ — ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਨਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ, ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਜੀ —”

ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟੋਹ ਟੋਹਕੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪੂਰਨੀਆ ।

ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਕਿਥੇ ਹੁੰਦੀ ਗੱਲ, ਫ਼ਾਹੀ ਬਣਕੇ ਆਪਣੀ ਧੌਂਟ ਦੁਆਲੇ ਪੈਂਦੀ ਦਿੱਸ ਰਹੀ ਸੀ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ । ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦੀ ਸਮਝ ਪਈ । ਪਰ ਗੱਲ ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ — ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨਾਂ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਅਗੋਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸਦੀ ਕਲਪਣਾ ਕਰਨੀ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

“ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਜੀ — ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਲਗਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ? ਤੇ ਨਾਂ ਆਪਣੇ ਲੂਣ ਖੁਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ?”

ਉਕਸਾਂਦਿਆਂ ਪੂਰਨੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਪੂਰਨੀਏ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉਹ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਸ਼ੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆ ਸੀ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਖਾਵੰਦ ਦਾ ਜੋ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਆਵਾਂਗਾ । ਅਗੋਂ ਜਿਵੇਂ ਅੱਲਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਈ ਵੇਖੀ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਬੜੀ ਤਸੱਲੀਹੋਈ । ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਦਸਨਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ ।”

ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਪੂਰਨੀਏ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ । ‘ਸਿਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੂਰਨੀਏ ਦੇ ਸਿਰ ਵਰਗਾ’ — ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਝੂਠ ਨਹੀਂ । ਹੁਣ ਰੋਗਾਂ ਵੀ ਯੁੱਧ ਦਾ ਇਕ ਤੰਤਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । “ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਸੀਬ ਦੋਵੇਂ ਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ, ਜਿੱਤਣਾ ਕਿਸੇ ਲਈ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ।” ਵੇਖੀਏ ਤੇਰੇ ਰਖੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਕੱਟ ਫ਼ਸਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਪਿੰਜਰੇ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਹੋਏ ਨੇ ਪੂਰਨੀਏ ?”

“ਹੁਣੇ ਕਿਵੇਂ ਦਸਾਂ ਖਾਵੰਦ — ਵਕਤ ਅਉਣ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਰਾਹ ਸੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ।”

“ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਹੀ, ਆਪਣੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰੋਜ਼ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਿਆ ਕਰ । ਦੁਧ ਘਿਉ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰ । ਦੇਵਤੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।” ਹਸਦਿਆਂ ਹੇਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਵੇਖਣਾ ਹੈ, ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸਿਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੱਪ ਹੈ ?”

12

ਸਵੇਰ ਦੀ ਹਲਕੀ ਹਲਕੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ, ਆਪ ਫੜਕੇ ਦਿੱਤੇ ਖਰਕੋਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਲੰਮੀ ਪਈ ਮਾਂ ਸੇਰਨੀ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੇ ਮੁੱਝਰ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਖੜਗ-ਵਿਦਿਆ-ਪ੍ਰਵੀਨ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਮਾਣ ਝਲਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਉਤਸਾਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਨਾਂ, ਦੋ ਦੋ ਵਾਰੀ ਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਿਤੇ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਉਧਰ ਗਿਆ ।

“ਕਿਉਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ?” ਅਜੇ ਵੀ ਮਾਣ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਸੀਰੀਆ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਵਕੀਲ ਆਇਆ ਹੈ ।”

ਸੀਰੀਆ, ਨਵਾਬ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਜਲਾਤ ਵਿੱਚ ਉਤਰਕੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕੀ ਕਿਹੈ ?”

“ਸੀਰੀਆ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਵਕੀਲ ਆਇਐ ?” ਪਹਿਲਾਂ ਕਹੀ ਗੱਲ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਈ ।

“ਬੱਸ਼ ਏਨੀ ਹੀ ਗੱਲ ਏ — ਨਵਾਬ ਦਾ ਭਟਵਈਆ ਸਾਡਾ ਬੰਦੀ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਵਕੀਲ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਆਵੇਗੀ । ਆਇਆ ਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ ।” ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਵਕੀਲ ਪਤਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਪੁਛਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ?”

“ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਜੋ ਕਹਿਣੈ, ਉਸਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਦਾ ਵਕੀਲ ਕੀ ਨਵਾਬ ਭਾਵੇਂ ਆਪ

ਕਿਉਂ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ, ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਬਦਲਣ ਲੱਗੇ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਐਨੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਭਰਾ, ਵਕੀਲ ਬਣਕੇ ਪਤਾ ਕੌਣ ਆਇਐ, ਹੋਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਖੁਦ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ।”

“ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ?” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਜੀਭ ਤੇ ਪਏ ਮਘਦੇ ਕੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਬੁਕਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ — ਉਵੇਂ ਹੀ ਉਥੇ ਰਖਕੇ “ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ, ਕਿਹੜਾ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ? ਤੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਛਿਐ, ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ?” ਚਿੰਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਛਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਛਿਆ ਹੈ — ਸਾਡਾ ਮਿੱਤਰ ਨਿਜਗੱਲੂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਉਹੀ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ —”

“ਹੋਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜਨਾ ਸੀ । ਇਸ ਨਵਾਬ ਦਾ ਜੇ ਸਿਰ ਕਟਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੂਛ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਰ ਬਣਾਕੇ ਵੱਢ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸੱਪ ਹੈ ।” ਕੁੜਿੱਤਣ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਥੇ ਠਹਿਰਾਇਆ ਹੈ ? ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੌਣ ਕੌਣ ਆਇਆ ਹੈ । ਉਹ ਸਾਡਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਮਿੱਤਰ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਭਿਟਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਪਵੇ । ਇਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਿਆ ਜੇ । ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਜਾਣ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।”

“ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਅੱਖਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਭਰਾ । ਮੈਂ ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ।”

“ਕੀ ਸਿਖਿਆ ਈ ਤੇ ਕੀ ਛੱਡਿਆ ਈ, ਉਸ ਸਾਰੇ ਦੀ ਹੁਣ ਪਰੀਖਿਆ ਦੀ ਘੜੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹੀਏ, ਉਨਾਂ ਹੀ ਬੋਹੜਾ ਹੈ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਸਾਂ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ — ਉਸ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ, ਉਸਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਨਾ ਸਾਡਾ ਮੁੱਖ ਕਰਤੱਵ ਹੈ ।”

“ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਉੱਕਾ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ । ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ । ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮਮੂਲੀ ਵਕੀਲ ਵਰਗਾ ਉਸਤੋਂ ਰਤੀ ਭਰ ਘਟ ਹੀ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਣਚਾਹੇ ਮਹਿਮਾਨ ਵਰਗਾ ।”

“ਚੰਗਾ ਕੀਤੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਬੜੇ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੈਰਦੀ ਮੱਛੀ ਹੈ, ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਨਰਸਪਈਆ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਵੈਰ ਸਹੇੜਨਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ — ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ।” ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਗੱਲ ਯਾਦ ਅਉਣ ਤੇ —

“ਹਾਂ ਸਚ ਨਰਸਪਈਆ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਹੈ, ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ?”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਉਹੂੰ, ਉਹ ਕਿਥੇ ਹਨ ? ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ?”

“ਕੌਣ, ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ?”

“ਹੂੰ ।”

“ਆਪਣੀ ਚੌਕੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੰਮ ਤੇ ਲਾ ਲਿਆ ਹੈ ।”

“ਉਹ ਆਦਮੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਏ, ਛੋਟਾ ਨਰਸਪਈਆ ਹੀ ਏ ?”

“ਛੋਟਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ — ਸ਼ੇਰ ਵਰਗੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਹ ਪਲਿਆ — ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਅਵਾਰਾ ਬੈਲ ਵਾਂਗ ਉਹ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ । ਪਤਨੀ ਬੱਚੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਫ਼ੀਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਏ । ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਛੇੜਖਾਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਅਜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਈ । ਸ਼ੁਕਰ ਏ, ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਣ ਲਈ ਨਰਸਪਈਆ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈਗੇ । ਮੈਂ ਬਬੇਰਾ ਸਮਝਾਨਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਸਮਝਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਕੀ ਕਰੀਏ, ਢੱਠੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਜਾਏ ।”

“ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਕਿਥੋ ਆਉਂਦੈ ?”

ਲੋਕੀ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਬੁਲਾਕੇ ਰੋਟੀ ਖੁਆਉਂਦੇ ਨੇ । ਮੈਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜਰਾ ਖੁਲੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਪੈਸਾ ਦਿੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਹੱਥ ਖਿੱਚ ਲਿਆਏ । ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ, ਜਿੰਨਾ ਆਖੋ ਕਰ ਦਿੰਦੈ, ਬਸ ਉਨਾਂ ਹੀ —”

“ਸ਼ੇਰ ਛੱਡ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ — ਅਗੋਂ ਦੀ ਸੋਚ ਕਰ । ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਰਾਹੀਂ ਕੀ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੱਤਰ ਲਿਆਇਆ ਹੈ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ।”

ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਣਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਅਗਲਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰਵਾਈ, ਕਲ ਮਿਲਾਂਗੇ ਅਖਵਾ ਭੇਜ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਨਾ ਪਵੇ, ਬਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਵੇ । ਪਰਸੂਰਾਮ, ਨਵਾਬ ਵਲੋਂ ਆਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਘਿਰਣਾ ਬੜੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਹੈ ।” ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਮਹਿਮਾ ਗਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆਉਂਦੇ, ਸੌਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਬਣੇ ਰਾਜਚਿੰਨ, ਛੜਕੇ ਅਗੇ ਅਗੇ ਤੁਰਦੇ, ਚਿੱਟੇ ਛੱਤਰ ਦੇ ਥੱਲੇ, ਇਸ ਸਾਰੀ ਸ਼ੌਕਤ ਦੇ ਮੁਕੁਟ ਵਾਂਗ ਰਾਜਉਚਿੱਤ ਵਸਤਰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਭਾ

ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਨੇ ਉਠਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਡੰਡੀ ਵਾਲੇ ਚੌਰ ਝੁਲਾਉਂਦੇ, ਰਾਜਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸਭਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਅਗਲਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ। ਤੇ ਫਿਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਈ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਤੇ ਪਈ। ਰੋਕਦਿਆ ਵੀ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਾਨ ਛਾ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਫੀ ਮਾਰਕੇ ਮਿਲਣ ਦੀ, ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਠ ਰਹੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਜਤਨ ਕਰਕੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਮੂਹ ਕੋਲੋਂ ਰਾਜ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦੇਵਤਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਉਠਕੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੋਲੇ —

“ਸੀਰੀਆ ਤੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਸੁਗਾਤਾਂ ਸਹਿਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਹਨ।”

ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨਾਲ ਆਏ ਸੈਨਿਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਬਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਗਾਤਾਂ ਰਖਕੇ, ਨਾਇਕ ਦੇ ਅਗੇ ਲੈ ਆਏ, ਉਹਨਾਂ ਰਤਨਾਂ, ਜਵਾਹਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁੰਢਾ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ — “ਮੇਰਾ ਬੜਾ ਪਿਆਰਾ ਗੁਲਾਬੀ ਫੁੱਲ — ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਸੁੰਘਦਿਆ ਬੋਲੇ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਖਾਸ ਕੰਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾ ਦੇਣਾ, ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾ ਦੇਣੀਆਂ।” ਕਹਿਕੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਬਾਲੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਹਟਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ, ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰੀਂ ਰਾਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਨ — ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਸਭ ਰਾਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਨ ?” ਕਹਿਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਖਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ।

“ਖੁਦਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਟੰਬ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਸਭ ਠੀਕ ਹਨ। ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਪੱਤਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਾਲੀ ਖੀਨਖਾਬ ਦੀ ਬੈਲੀ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਈ। ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਦੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੱਤਰ ਫੜਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਲੇਸ ਦਿੱਤਾ।

“ਇਸ ਪੱਤਰ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਿਰਤਾਰਥ ਹਾਂ” — ਕਹਿਕੇ ਪੱਤਰ ਵਾਲੀ ਬੈਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਆਏ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਏ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਇਹ

ਕੀ ਸਾਡੇ ਵਲ ਲਿਖਿਆ ਖਾਸ ਪੱਤਰ ਹੈ ਜਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?”

“ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਜੁਆਬ ਲਿਖਕੇ ਦੇ ਦਿਉ ਜਾਂ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਦਿਉ ਤੱਦ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਵੱਡੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਬੰਧ ਦੁਧ ਖੰਡ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ।” ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਭਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਝੂਠੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ।” ਕਹਿਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਵਲ ਮੁੜਕੇ —

“ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹੋ ।”

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਪੱਤਰ ਲੈਕੇ ਇਕ ਮੁਨਸੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾਇਆ, “ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਮਹਾਂ ਨਾਇਕਚਾਰੀਆ ਕਾਮਗੋਤੀ ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾਨਾਇਕ, ਰਾਜਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਮਹਾਰਾਜ ਚਿਤਰਦਾਰਗ, ਮਿਹਰਬਾਨ ਹਜ਼ਰਤਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਹੈਦਰਅਲੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨਵਾਬ ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗ ਪੱਟਣ, ਸਲਾਮ ਬਾਵੱਜਾ ਸਲਾਮ । ਉਮੀਦ ਹੈ ਅੱਲਾ ਦੀ ਮਿਦਰ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੋਗੇ ।

ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਭਟਵਈਏ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਨਿਸੀਬੂਦੀ ਹਾਤੂ ਚਰਾਗਾਹ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ । ਮਤੌਫ ਹਾਲੱਪਾ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਦੁਸਮਨੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਝੂਠੀ ਸ਼ਕੈਤ ਲਾਈ ਕਿ ‘ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਆਕੇ ਸਾਡੀ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਡੰਗਰ ਫੜਕੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਆਕੇ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਡੰਗਰ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਸਕੀਏ ।’ ਝੂਠੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਲਾਕੇ ਸਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਚਲੇ ਗਏ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਸਾਡੇ ਭੱਟਵਈਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਉਹ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਹਨ । ਸਾਡੀ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਤਰਤਾ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ, ਉਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨਸੂਬੇਦਾਰ ਭੇਜ ਕਰੇ ਹਾਂ । ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਕੇ ਭੇਜ ਦਿਉ । ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਹਰ ਹੈ ।” ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪਿਛੋਂ ਫਿਰ ਉਹ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਮੁਖਮੁਦਰਾ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ । ਬਿਨਾਂ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਕੋਈ ਹਾਵਭਾਵ ਲਿਆ-ਦਿਆਂ ।

“ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੱਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲ ਸਕਦਾ, ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ?”

“ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁੱਛ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰਖਨਾ ਤੇ ਹਰ ਘਟਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰਖਨਾ ਰਾਜੇ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਸਾਡੀ ਸਰਹੱਦ ਟੱਪਕੇ, ਸਾਡੇ ਡੰਗਰ ਫੜਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਬਿਨਾ ਕਾਰਨ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।”

“ਪੱਤਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲਿਖਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕਿਵੇਂ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਖਾਵੰਦ ਦੀ ਜੋ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜੁਆਬ ਦਿਉ।” ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੇ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਇਸ ਯੁੱਧ ਕਾਰਨ ਸਾਡਾ ਕਿੰਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ?”

“ਯੁੱਧ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਤੌਡਨਾਇਕ ਹਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।”

“ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮਤੌਡਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਡੰਗਰ ਫੜਨ ਤਾਂ ਕੀ, ਘਾਹ ਦੇ ਇਕ ਤੀਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਥ ਪਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਭਟਵਈਏ ਹੋਰੀਂ ਸਾਡੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਚਿੱਠੀ ਲਿੱਖਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਅਜ ਉਹ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹਨ।” ਬੋਹੜੀ ਸਖ਼ਤ ਅਵਾਜ਼ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਦਸੋਗੇ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗਾ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਨਿਸਚਿੰਤ ਰਹੋ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਲ ਦਿਆਂਗੇ।”

“ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ। ਮਿੱਤਰ ਮਿੱਤਰ ਬਣੇ ਰਹਿਣ, ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਇੱਛਾ ਹੈ।” ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰ ਚੜਾਅ ਦੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਬੋਲੇ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ ਅਸੀਂ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ।” ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦੇਕੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਭਾ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ।

ਉਸ ਸੂਚਨਾ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਤੇ ਸੁਗੰਧੀ, ਪਾਨ ਆਦਿ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਭਾ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਸਭਾ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ । ਦਾਸ ਦਾਸੀਆ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਵਸਤਰ ਉਤਾਰਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਕਪੜੇ ਪਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਭ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਆ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ ਚੁਕਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ । ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਰਖੇ ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਦਿਸਿਆ । ਧਾਗਾ ਖੋਹਲਿਆ ਤੇ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ । ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ, ਪਿਆਜ਼ ਦੇ ਛਿਲਕੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਲਾ, ਉਸਤੇ ਬਰੀਕ ਅਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪੰਗਤੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਸੂਈ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣ —

“ਮੇਰਾ ਰਾਜ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ । ਸੰਬੰਧ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਿਰ ਮਿਲ ਸਕਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਰਹੀ । ਅਜ ਤਕ ਦੇ ਵਿਸਵਾਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਲਾਮ । ਬਾਕੀ ਦੀ ਫਾਲੋ ਸਾਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰ ਲਵੋ । ਖੁਦਾ ਹਾਫਿਜ਼ ।” ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਪੜਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ । ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਜਦੋਂ ਸਮਝ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਮਰੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਸੋਚਦਿਆ ਉਹਨਾ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਲਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ।

ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਥੇ ਆਏ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਰੰਗ ਉਡਿਆ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ —

“ਭਰਾ ਕੀ ਹੋਇਐ ?” ਉਸ ਪੁਛਿਆ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾ ਕੁੱਛ ਬੋਲੇ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਕਾਗਜ਼ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਫੜ ਦਿੱਤਾ ।

ਪੱਤਰ ਪੜਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਵੀ ਹਵਾਈਆਂ ਉੱਡ ਗਈਆਂ ।

“ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ ? ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਦੱਸਕੇ ਕਿਸਨੇ ਧੌਹ ਕੀਤਾ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁੱਛ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ, ਪਰਸੂਰਾਮ । ਗੱਲ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ ਏ । ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਏ ? ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੇ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਕੜਵਾਹਟ ਰਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਆਪ ਹੀ ਫੰਦਾ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ ।”

“ਅਨਹੋਟੀ ਹੋ ਗਈ, ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ ?”

“ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੋ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਪਰਸੂਰਾਮ । ਇਕ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਸਮਝ ਲੈ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਬਲੀ ਨਹੀਂ ਚੜਨ ਦੇਣਾ ।” ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਸਦਾ ਕੀ ਤਰੀਕਾ ਦੇ ?”

“ਰੱਬ ਕੋਈ ਰਾਹ ਦਿਖਾਏਗਾ । ਤੂੰ ਵੀ ਸੋਚ, ਮੈਂ ਵੀ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ । ਕਲ ਦੀ ਸਭਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤਕ ਦਾ ਸਮਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਦਾ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਹੋਗੀ ਆਏ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੜਾ ਮਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਪੱਤਰ, ਉਸ ਖਾਹਿਸ਼ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਆਏ ਸਾਰੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਜਸੂਸ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਯੋਜਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ । ਸਾਡੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਠੀਕ ਏ, ਤੂੰ ਵੀ ਸੋਚ । ਕੋਈ ਤਰਕੀਬ ਸੁਝੋ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਦੇਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਆਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ । ਕਲ ਸਭਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ ।” ਏਨਾ ਹੀ ਜੁਆਬ ਦੇਕੇ ਪਰਸੂਰਮਨਾਇਕ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ‘ਅਗੋਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ’, ਸੋਚਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਚੱਕਰ ਲਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਸਭਾ ਜੁੜੀ । ਕਲ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀ ਅਜ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਨ । ਅਜ ਦੋ ਬੰਦੇ ਵਧੇਰੇ ਸਨ — ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਸਨ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਵਲ ਵੇਖੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ ਸੀ ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੋਹੀਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ — ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਬੰਦਲਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਅਕਾਸ਼, ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਹਵਾ, ਮੀਂਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਮ ਵਰਗਾ ਗੰਭੀਰ, ਨਿਸਤੋਜ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੀ ਸਭਾ ਦਾ — ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਲੋਤੇ ਦਾਸ ਦਾਸੀਆਂ ਪੱਖੇ ਝੱਲ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋਕੇ ਬੈਠੇ ਨਾਇਕ ਵਲ ਸਨ । ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ — ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਾ ਨਾਇਕ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਸਦਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਤਕੀ ਮੁਖ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦੇ ਜੁਆਬ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ — ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਾਨਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ ।

ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵਲ ਵੇਖਦੇ, ਦ੍ਰਿੜ ਗੰਭੀਰ, ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ “ਕਲ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਪੱਤਰ ਪੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ । ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹਾਂ — “ਹੈਦਰਅਲੀਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਤੋਡ ਦਾ ਯੁੱਧ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮਤੋਡ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣ

ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਟਵਈਆ ਫਸ ਗਿਆ — ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨੇਹਪੂਰਣ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ।' ਨਵਾਬ ਹੋਰੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਟਵਈਏ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਘੜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਹਨ । ਨਵਾਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੋਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀਰੀਆ ਵਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ । ਹਾਰ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਣ । ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਨੇਹ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭੇਜਾਂਗੇ । ਇਹ ਸਨੇਹ ਭਾਵ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਸਾਡਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਕਹਿਣਗੇ । ਇਸ ਸਨੇਹ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਕਦਮ ਅਗੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਡੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ।"

ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਰਖੀਏ । ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਵੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਇਥੋਂ ਕਢਾਣਾ ਪਿਆ । ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਆਪ ਸਾਰੇ ਜਾਣੂ ਹੋ । ਹੁਣ ਪਰਸਪਰ ਸਨੇਹ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬਣਕੇ ਆਏ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਥੇ ਰਹਿਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਦੇਖਣ । ਇਹ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਅੱਡ ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲਿਖਾਂਗੇ ।

ਨਵਾਬ ਦੇ ਭਟਵਈਏ ਹੋਰੀ ਵੀ ਜਾਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ।

"ਇਸਦੇ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕਰਨ । ਮੁਕਤ ਹੋਏ ਦੋਨੋਂ ਸਰਦਾਰ, ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਜਾਕੇ ਪਰਸਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਨ । ਇਹ ਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ।" ਮੌਨ ਹੋਈ ਸਭਾ ਨੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਫੈਸਲੇ ਵਾਂਗੂ ਸੁਣਾਇਆ — ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੁਛ ਕਹਿਣ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੀ ਨਾ ਪਈ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਭ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਉਠਕੇ ਬੋਲੇ —

"ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਮਾਫ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਵਲੋਂ ਅਸੀਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤਗਤਾ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਪਰ ਮੇਰੀ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ ।"

“ਦਸੋਂ !”

“ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਇਥੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬਣਕੇ ਰਹਿਣ ਬਾਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਬਦਲਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।” ਬੜੀ ਨਮਰਤਾ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ।

“ਸਾਡਾ ਇਕੋ ਫੈਸਲਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਅੱਧਾ ਯਾਂ ਚੁਥਾਈ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੋ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨ ਲਉ ਤੇ ਬਾਕੀ ਛੱਡ ਦਿਉ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹੀ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਦਸੋਂ ?” ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਨਰਾਜ ਹੋਏ ਹੋਣ, ਇੰਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋੜੇ ਰੁੱਖੇ ਹੋਕੇ ਬੋਲੇ ਨਾਇਕ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਪਰ ਇਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਮੌਕਮਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮੁਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਸੈਨਾ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੀ ਸਿਰਫ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਤੋਂ ਅਹੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਟਵਈਏ ਵੀ ਹਨ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੱਸਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?” ਨਵਾਬ ਦੇ ਭਟਵਈਏ ਵਲ ਤਿਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ। ‘ਦੂਰ ਹੀ ਰਹੋ, ਜੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।’ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਧੀਰਜ ਨਵਾਬ ਦੇ ਭਟਵਈਏ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਇਸ ਵਕਤ ਅਸੀਂ ਕੁੱਛ ਵੀ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹਾਂ। ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਲੈਣ। ਅਗੋਂ ਜਿਵੇਂ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।” ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡਾ ਮੁਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲਿਆ।

“ਦਸੋਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਕਬੂਲ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕਬੂਲ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਚਲੇ ਜਾਉ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ।”

ਚੂਹਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ ਖਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਿਰ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕੀਤੀ। ਚੁਪਚਾਪ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ‘ਸਾਡੀ ਮੁਕਤੀ ਸਾਡੀ ਬੰਦੀ, ਸਭ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ।’ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦਾ ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਦੇ ਦਿਉ।” ਭੰਵਰ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਚੋਖਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣ ਦਾ ਨਿਯਮ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ

ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀ ਜੇ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਬੈਠਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜਾਂ ਸੀਰੀਆ ਜਾਕੇ ਖੁਦ ਆਪ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਆ ਸਕਦੇ ਹੋ ।” ਭਾਵ ਰਹਿਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਨਾਇਕ —

ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸੰਘ ਹੀ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਗਏ । ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੋਈ ਗਲ ਹੀ ਨਾਂ ਨਿਕਲੀ । ਜਿਵੇਂ ਹੱਥ ਲਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਭੁਰ ਜਾਣਗੇ । ਭੈਭੀਤ ਮੌਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇਕ ਨਾਇਕ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਸਭ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਮੁਹੀਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਨੀਰਵਤਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕਰਕੇ ਬੋਲੇ — “ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ।”

“ਅਰਥਾਤ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਇਥੇ ਰਹਿਣਗੇ ।”

“ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਆਨਮੰਤਰੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਭਟਵਈਆਂ ਨੂੰ, ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨਾਲ ਆਏ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇਕੇ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਭੇਜਣ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਵੀ ਲਿਖਕੇ ਭੇਜ ਦਿਉ ।”

ਨਵਾਬ ਦੇ ਭਟਵਈਏ, ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨਾਲ ਆਏ ਬੰਦੇ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਲੈਕੇ ਸੀਰੀਆ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ । ਨਾਇਕ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨੂੰ ਗਲੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸੁਖ ਸਮਾਚਾਰ ਪੁਛਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ।

“ਤੁਸੀ ਦੋ ਵਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਐਤਕੀਂ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਦੁਖ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਤੁਸੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਗੱਲ ਪਾ ਲਈ ਹੈ । ਮੇਰਾ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ।” ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲ, “ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੁਸੀ ।”

“ਤੁਸੀ ਗਲਤ ਸਮਝਿਐ, ਸਰਦਾਰਖਾਨ — ਤੁਸੀ ਜਿਸ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਦੇ ਜਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ, ਤੱਦ ਵੀ ਉਸਨੇ ਚੁਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ । ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਾਂ । ਸਭ ਕੁੱਛ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੰਦੇ — ਅਸੀਂ ਸਭ ਸੋਚਕੇ ਹੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤਾਂ ਬੱਚ ਗਈ ਹੈ — ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ

ਇਸ ਲਈ ਕੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣੀ ਪਏਗੀ ਉਹ ਤੁਸੀ ਸੋਚਿਐ — ਮੈਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਨੀ — ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣਾ ।”

“ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਲਈ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਸੀ ਜੀਂਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਕਾਰਨ ਉਸ ਕੋਲ ਹੈ — ਦੁਰਗ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿਨਾਂ ਕੋਈ ਘਟ ਕਾਰਨ ਹੈ ? ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਵਹਿਮ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀ ਉਸਦੀ ਫਿਕਰ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ । ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ, ਇਹ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਟੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਅਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਸਾਨੂੰ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਹੈ । ਤੁਸੀ ਹੁਣ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋਕੇ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਬਣਕੇ ਰਹੋ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸਨੇਹ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁਆਰਥ ਸਨੇਹ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ । ਅਸੀ ਇਸ ਸ਼ਕੂਨੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕੀਮਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਾਡੀ ਦੇਹ ਵੀ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਨਪੀੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਨਚੋੜਨ ਵਾਲੀ ਘਾਟੀ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਪਏਗਾ । ਬੋਹੜਾ ਬਹੁਤਾ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।”

“ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਸੀ ਕੀ ਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਕੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ।”

ਬਹੁਤਾ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ, ਮਨੁੱਖ ਕਹਿਕੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੁਲਾਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਦੁਰਸਥਿਤੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਾਂ ਆਵੇ, ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ, ਕਿੰਨੇ ਰਾਜ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ, ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਕਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਚਕਰਵਰਤੀ ਆਏ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਾਂ ਰਿਹਾ । ਅਸੀ ਜੋ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਸਨੇਹ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕ੍ਰਿਤੰਗਤਾ — ਇਹੋ ਕੁੱਛ ਅਸੀ ਚਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ- ਖਾਨ । ਸਾਨੂੰ ਕਲ ਦੇ ਲੋਕੀ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਂ ਕਹਿਣ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਰਰਾਕਸ਼ ਨਾ ਕਹਿਣ — ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ । ਅਸੀ ਇਕ ਵਚਿੱਤਰ ਭੰਵਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਾਂ ।”

“ਤੁਹਾਡੀ ਬੜੀ ਵਚਿੱਤਰ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ।”

“ਸਾਡੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ?”

“ਨਹੀਂ, ਉਸ ਇਨ ਨਿਜਗੱਲੂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਸਲੀ ਯੋਧੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਅਜ ਇਕ ਸੱਚੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਅੱਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰੇ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਫਕੀਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ।” “ਕਿਹੀ ਵਚਿੱਤਰ ਦੁਆ ਹੈ, ਸਰਦਾਰਖਾਨ । ਤਿੰਨ ਪਤਨੀਆਂ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਬੋਹੜੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ

ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਫਕੀਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਹੀ ਨਾਂ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਸਰਦਾਰ-ਖ਼ਾਨ।” ਹਸਦਿਆਂ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ।

“ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਰਾਜ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਤੱਦ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਅਜੀਬ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਡੀ?”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ, ਇਸ ਰਾਜਪਦਵੀ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਭਦੀ ਲਭਦੀ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਗਈ। ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾ ਬਨਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਨੀਆਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਂ ਚਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲੱਤ ਲਗੀਆਂ — ਸਾਡੇ ਹੁਣ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਾਂਗ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਛੱਡ ਵੀ ਦਿਆਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣ ਲਗੀਆਂ — ਇਹ ਰਾਜ ਪਦਵੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਆਏ ਯੁੱਧ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਮਰਦ ਸਭ ਨੇ ਰਲਕੇ ਮੈਨੂੰ ‘ਮਨੁੱਖ’ ਕਿਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੱਥਰ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਏ, ਪਰ ਚੀੜਾ ਵਿੱਚ ਅਗੇ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਮੋੜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਜਿੰਦਗੀ ਨੇ ਇਹੋ ਸਬਕ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਆਇਐ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡੋ ਨਾਂ, ਜੋ ਆਇਐ ਉਸਨੂੰ ਭੁਲਾਉ ਨਾ” — ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਜੀਬ ਹਲਚਲ ਹੋ ਗਈ।

“ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਕੁੱਛ ਵੀ ਕਰਾਂ ਯਾਂ ਨਾਂ ਕਰਾਂ, ਪਰ ਖ਼ੁਦਾ ਅਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਰਖਿਆ ਕਰੇ।”

ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ, ਮਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ।

“ਤੁਸੀਂ ਸਨੇਹੀ ਹੋ, ਇਵੇਂ ਦੁਆ ਕਰਦੇ ਰਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਨਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।” ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਦੇ ਮੌਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਕੇ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ।

“ਉਸਦੀ ਵੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਵੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।” ਭਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ।

“ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਸਮਝ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੀ — ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਤਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ—”

“ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਅਜੇ ਭੂਮੀ ਉੱਪਰ ਹੈ — ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡੋ ਹੁਣ ਦਸੋ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜ ਤੁਹਾਡਾ ਬੜਾ ਰਿਣੀ ਹੈ।

“ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੀ ਮੰਗਾਂ?” ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਨੇ ਮੁਕਤ ਮਨ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਬੱਸ ਇਹੋ ਚਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਗੋਂ ਅਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ੁਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰੇ।”

14

ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ — ਉਹ ਦਿਨ ਕਿਵੇਂ ਅਉਣਗੇ, ਕੀ ਲੈ ਕੇ ਅਉਣਗੇ — ਜਦੋਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ — ਤਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਭਟਵਈਆ ਸੀਰੀਆ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਇਕ ਹਰਕਾਰੇ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਪੱਤਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਪੁੱਜਾ। ਉਸ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਤਗਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ — ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਹੀਨਤਾ ਸੀ।

“ਸਾਡੇ ਭਟਵਈਏ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਉ, ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਬੜਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਸਾਡਾ ਨੱਕ ਕੱਟਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਚਾਕਰੀ ਤੇ ਲਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਪਿੱਛੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਿਲਣ ਅਉਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਸਹੀ ਕਾਰਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਰਸਪਰ ਸਨੇਹ ਵਧਾਉਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਅਉਣ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕੁਛ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਭੇਜ ਦਿਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿੱਤਰਤਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਉਵੇਂ ਕਰੋ।”

ਭਰੀ ਹੋਈ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੱਤਰਵਾਚਕ ਕੋਲੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਪੱਤਰ ਸੁਣਕੇ ਸਭਾ ਇੰਜ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਡਿੱਗ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲਗੇ। ਨਾਇਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅੱਗ ਲੱਗੇ ਸੁੱਕੇ ਘਾਹ ਦੇ ਢੇਰ ਵਾਂਗ ਬੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭੜਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜੀਭ ਕੱਟ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਕਮਰ ਤੇ ਲਟਕਦੀ ਕਟਾਰ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਵਲ ਇੰਜ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਪੀ ਜਾਣਗੇ।

“ਏਨਾ ਹੀ ਕਿ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਵੀ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ?” ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ । ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ, ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਦੀ ਜੀਭ ਸੁੱਕਕੇ ਜਿਵੇਂ ਲੱਕੜ ਹੋ ਗਈ, ਸੁੱਕੀ ਜੀਭ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਫੇਰਦਾ ਬੋਲਿਆ “ਮੁਖ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ — ਤੁਹਾਡੇ ਮਿਲਟ ਅਉਟ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਖੁਦਾ ਮਿਹਰ ਕਰੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਉ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਉਹ ਬੋਲਿਆ ।

“ਏਨਾਂ ਹੀ” — ਗਰਜਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਏਨਾ ਹੀ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ — ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਉਹ ਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।”

“ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਜੁਆਬ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?”

ਜੀ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ।

“ਤੇਰੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ, ਵਿਸਵਾਸ ਦਾ ਤਾਂ ਅਰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ । ਉਸਦੇ ਬੁਲਾਉਣ ਤੇ ਝਟ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਖਲੋਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਦੁਰਗਵਾਸੀ — ਰਾਏਦੁਰਗ ਤੇ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਾਲਤੂ ਕੁੱਤੇ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ, — ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਸਾਡਾ ਭਰਾ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜੰਮੇ — ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਵਿੱਚ ਏਨੀ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਭਟਵਈਏ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇ — ਇਸਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ । ਅਜ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਵਿਚਕਾਰ ਗੁਣ ਗੋਲੀ ਦਾ ਹੀ ਸਨੇਹ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ — ਇਹੋ ਸਾਡਾ ਉੱਤਰ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ।” ਚਾਬਕ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ।

“ਰਾਜਦੂਤ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਬਚਾ ਲਉ — ਨਵਾਬ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰੋ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਫਰਤ ਭਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਲੈ ਜਾਉ ਧਰੀਕ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਬੰਦੀ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸੁਟੋ ।” ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਨਾਇਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੈਨਿਕ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਦੇ ਦੌਨੋਂ ਪਾਸੀ ਖਲੋਕੇ ਸਭਾ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਇੰਜ ਖਿੱਚਕੇ ਲੈ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਚਰਵਾਹੇ ਕਿਸੇ ਡੰਗਰ ਨੂੰ ਖਿੱਚਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸਭਾ ਵਲ ਵੇਖਿਆ “ਗੁਣ ਸਨੇਹ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ, ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਰਹਿ ਗਈ ਏ ?” ਉਹ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ।

ਸਾਣ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜੁਆਬ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ

ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਨਾਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ, “ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ਰੇ ਨਹੀਂ ਜੰਮੇ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਹਾਰੇ ਹੋਏ, ਪਾਣੀ ਮੰਗਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ ।” ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਗਰਜਦਿਆਂ ਤੇ ਬਦਲਾਂ ਵਾਂਗ ਗੜ੍ਹਕਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਭਰੀ ਹੋਈ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਚਿਤਰਦੁਰਗ — ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਮਖੀਆਂ ਦਾ ਛੱਤਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਸਾਹ ਲੈਣ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਵਿਹਲ ਬਿਨਾਂ, ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਉਸ ਦਿਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜਨਿਸਚੇ ਦੀ ਵੀਰਛਾਪ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਹ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਦੀ ਘੜੀ ਆਣ ਪੁੱਜੀ ਸੀ । ਸੋ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਬੇਲੋੜੀ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦੇ, ਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੇ, ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ, ਸਿੱਧੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ । ਘਰ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਅਜ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਅਉਣ ਲੱਗੇ । ਸਧਾਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਰੀਆਂ ਅੱਖਾ ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇਕੇ, ਕਿਸ ਕੰਮ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੇ ਭੇਜਕੇ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ । ਸਭਾ ਤੋਂ ਆਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਦਸ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਪੱਤਰ ਲਿਖਵਾਏ ।

“ਵਿਸ਼ਾ ਇਹ ਹੈ, ਸਪਸ਼ਟ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖੋ ‘ਮੋੜਕਾਲੂਮਰੂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਾ, ਉਸ ਲਈ ਠੀਕ ਇੰਤਜ਼ਾਮ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਟੁੱਪੇ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰ, ਦੋਡਊਰ ਲਈ ਪੰਜ ਸੌ, ਬਸਵੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਲਈ ਦੋ ਸੌ, ਮਾਇਆ ਕੋਡੀ ਪੰਜ ਸੌ, ਅਣਜੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸੌ, ਦਾਵਣਗੇਰੇ ਲਈ ਸੌ, ਹੇੜਲੇ ਕੇਰੇ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸੌ, ਰਾਮੂਗਿਰੀ ਲਈ ਦੋ ਸੌ, ਹੰਸਦੁਰਗ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰ, ਗੁਡੀਕੋਟੇ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰ, ਜਰੀਮਲੇ ਲਈ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ, ਹਿਰੀਊਰ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰ, ਨਾਇਕਨ ਹੱਟੀ ਲਈ ਦੋ ਸੌ, ਬੱਸ । ‘ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਰ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿਉ ।’ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਤਰ ਲਿਖੋ, ।” ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹੇ, ਠੀਕ ਜਾਪਣ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਣ ਤੇ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰ ਫੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ, ਮੋਹਰਾਂ ਲਾਕੇ ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਕਿਹਾ, “ਅਜ ਸ਼ਾਮੀਂ ਕਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਉ । ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੋ, ਬੰਦੇ ਲੈਕੇ, ਕਲ, ਸਵੇਰੇ ਉਥੋਂ ਚਲ ਪਉ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤਾਂਈ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਉ । ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ, ਪੂਨੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵਾ, ਕੱਛਪਾ ਕਰਨਲ, ਅਦਵਾਨੀ ਹਾਵਨੁਰ ਆਦਿ ਦੇ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ।

“ਨਵਾਬ ਹੈਦਰਅਲੀਖਾਨ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸੈਨਾ ਲੈਕੇ, ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਜਿੰਨੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ, ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਭੇਜਕੇ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ। ਸਾਡੀ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਅਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਅਸੀਂ ਭਰਾਂਗੇ। ਆਪਣਾ ਮਿੱਤਰ ਸਮਝਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਮਦਦ ਕਰੋ।” ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿੱਤ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਜਸੂਸਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਦੜਵਾਈ ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ। ਸਭਾ ਮੁਕਾਕੇ ਅਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਾਇਕ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਕੇ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਮੈਂ ਜੋ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਉਲੰਘਿਆ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਦਿਸਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣ।” ਕਹਿਕੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਗ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦਸਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਕੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ।

“ਅਸੀਂ ਰਖਿਆ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਿਆ ਹੈ — ਰਣਮੰਡਲ ਬਤੇਰੀ, ਪੰਜਗੁਡ ਉਤਲੀ ਬਤੇਰੀ, ਨੇਲੇਕਾਈ ਸਿਦਪਾ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਬਤੇਰੀ, ਮੁਕਤਾ ਸਿਵੇ ਦੀ ਬਤੇਰੀ, ਸਾਮੰਤਰੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਬਤੇਰੀ, ਹਰ ਇਕ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਪੰਜ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਬੈਲੀਆਂ ਬਰੂਦ ਦੀਆਂ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ। ਅਈਆ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਗੋਲੀਆਂ, ਗਰਬਜਾਏ, ਨਵਕਰਨਾਟਕਮੁੰਟੀ ਦੀ ਬੈਲੀ ਆਦਿ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਤੋਪਾਂ ਗਡੀਆਂ ਤੇ ਰਖਕੇ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਕੋਈ ਸਮਾਨ ਘਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਬਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ।

ਹਰ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਪੰਜ ਭੇਡਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਕੇ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਲਿਆਂ ਬਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਬਦਸਤੂਰ ਤੋਪਾਂ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਤੋਪ ਦੀ ਪੂਜਾ ਭੇਡਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਲਾਲਗੁਡ ਦੀ ਬਤੇਰੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਹੈ। ਉਸ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਤੋਪਾਂ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਬਰੂਦ ਆਦਿ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਕੇ, ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਭੇਡਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਕੇ ਹਰ ਤੋਪ ਲਈ ਜੋਲ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਿਯਮਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

ਹਰ ਇਕ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਮਤਾਬੀਆਂ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ। ਮਤਾਬੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਖੰਭੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਸਿਦਈਆ ਦੁਆਰ ਵਾਲੀ ਬਤੇਰੀ, ਮਹਾਂਦੁਆਰ ਵਾਲੀ ਬਤੇਰੀ, ਤੇ ਸੱਠ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਾਜੀ ਮਰਡੀ ਬਤੇਰੀ, ਸਿੰਟੇਖਾਨੇ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਰਖਕੇ ਗੋਲਅੰਦਾਜ਼ ਨਿਯਮਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ । ਹਰ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਮਤਾਬੀਆਂ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ । ਗੋਲਅੰਦਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਦਿਉ । ਇਹ ਸਭ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੌ ਚੋਪਦਾਰ ਲਾਉ । ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਰਫੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਿਨੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਰੋ ।

ਹਰ ਬਰਫੀਦਾਰ ਨੂੰ ਦਸ ਦਸ ਬਰਫੀਆਂ ਸੌਪ ਦਿਉ । ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਫੀਆਂ ਤਿਆਰ ਰਖੋ ।”

ਨਾਇਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੇ ਕੰਮ ਸਮਝਕੇ ਜਦੋਂ ਕੁਛ ਬੰਦੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬੋਲੇ, “ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਏ । ਇਸ ਲਈ ਹੇਬੁਲੀ ਪੱਥਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤਿੰਨਾ ਬਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਦੁੰਡੂ ਨਾਗਰ ਦੀ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ । ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖਿੰਡੀ ਦੁਆਰ ਉਪਰਲੀਆਂ ਦੋਨਾਂ ਬਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਤੀ ਤੋਪਾਂ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ । ਉਥੇ ਹੀ ਮਿਠੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਤਲਾਅ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਹੀ ਨਗਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀ ਪੀਣ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦੇ ਹਨ । ਉਧਰ ਦੁਸਮਨ ਨੂੰ ਅਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਤੋਪਾਂ ਉਡਾਈ ਜਾਉ । ਉਥੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਤਲਾਅ ਦੇ ਉਪਰਲੀ ਸ਼ਿਰੀਅੱਪਾ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਕੋਲ ‘ਲੰਚਾਡੀ’ ਤੋਪਾਂ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ । ਉਥੇ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਕੇ ਗੋਲਅੰਦਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਉ ।”

ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ।

“ਹੇਬੁਲੀ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਧਵੱੜਪਾ ਪਹਾੜੀ ਤੱਕ ਪੱਛਮ ਵਾਲੀ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸੌ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ, ਕੰਦਾਜੂ, ਪੰਜਾਹ ਸਰਗੋਲੀਆਂ, ਸੌ ਬਰਫੇਬਾਜ਼ ਦੋ ਤੋਪਾਂ ਕਿਲੇ ਦੀ ਟੇਕਡੀ ਤੇ ਰਖਕੇ, ਉਧਰੋਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਂ ਆਉਣਾ ਇਸਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਉਥੋਂ ਲੈਕੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦਇਅੰਮਾ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਇਕ ਸਰਦਾਰ, ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਵਲ ਇੰਗੜਵਾਦੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸਿਦੱਪਾਵਾਦੀ ਤਕ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ, ਦੋ ਸੌ ਸਰਗੋਲੀ, ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਉਥੋਂ ਲੈਕੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਮੇਟਾਲਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸੌ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ ਪੰਜਾਹ ਸਰਗੋਲੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਸੌ ਬਰਫੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਦੋ ਤੋਪਾਂ ਸਹਿਤ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ । ਕਹਿਕੇ ਗੜੀ ਠਾਠੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੌੜਵਾਦੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ —

“ਤੁਹਾਡੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਵਾਦੀ ਹੈ ਉਧਰੋਂ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼

ਪੱਤਰ ਆਵੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਬਾਹਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਪੱਤਰ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੋਲ ਜਾਵੇ । ਸਾਂਢਣੀ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨਰਾਤ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਲਾ ਦਿਉ । ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਬੰਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਲੈਕੇ ਆਵੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਉ । ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੋਲ ਪੁਚਾਉ । ਜੇ ਕੋਈ ਸੈਨਿਕ ਅਉਟ ਤੇ ਕਹਿਣਾ ਨਾ ਮੰਨਣ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ।”

ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ।

“ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਰਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਫਿਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਹੁਕਮ ਦਿਆਂਗੇ ।”

ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਤੱਕ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ । ਦੀਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬੁਝੋਣ ਬੁਝੋਣ ਕਰਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਹੋਏ, ਦਿਸਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ—“ਅੱਜ ਲਈ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਾਫੀ ਏ, ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਝਰੇ ਹੀ ਕਿਲਿਆ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੰਨਾਂ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ, ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਜਾਣ,” ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਰਾਤ ਦੀ ਸਭਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਨਾਇਕ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ ।

ਨਾਇਕ ਕੋਲੋਂ ਹੁਕਮ ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਥੇ ਕੰਠੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਦੜਵਾਈ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ।

ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦਸ ਬੰਦੇ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਫੜਕੇ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੇ ਸਨ । ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਲਿਆਕੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਚੜ ਗਏ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦੇ ਦੋ ਅੰਗਰਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀਹ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸੈਨਿਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋ ਗਏ ।

ਭਰਵੇਂ ਤੇ ਗਠੇ ਹੋਏ ਸ਼ਰੀਰ ਵਾਲਾ ਇਕ ਯੁਵਕ ਜਿਵੇਂ ਲੋਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਘੜਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਦਲਪਤੀ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ । ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ —

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਉਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ —
ਉਸਦੀ ਦੇਹ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ, ਪੌਰਸ਼ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਮੋਹੇ ਗਏ —

“ਤੂੰ ਕੌਣ ਏਂ ?” ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮੇਰਾ ਨਾ ਵੀਰ ਨਾਇਕ ਹੈ । ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਦਗਤੀ ਕਰਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਣ ।”

ਮਰਦਾਨਗੀ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਉਹ ਯੁਵਕ ਯੋਧਾ ।

“ਗੁਦਗਤੀ ਕਿਹਾ ਅਜੀਬ ਨਾਮ ਹੈ । ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਇਹ ?” ਚਕਿੱਤ ਹੋਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਜੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਇਸੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ।”

“ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਦੁਸ਼ਹਿਰੇ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੇ ਕੁਮਾਰਚਾਵੜੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਿਤਿਆ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਇਸਦਾ ਇਹ ਨਾਂ ਪੈ ਗਿਆ । ਸਿਰਫ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਖੜਗਯੁੱਧ, ਘੋੜਸਵਾਰੀ, ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਣਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਇਹ ਯੁਵਕ ਸਾਡੀ ਕੁਮਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਤਾਜ ਹੈ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਉਸ ਯੁਵਕ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ।

“ਅੱਛਾ, ਪਰ ਐਨੇ ਦਿਨ ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਛੁਪਿਆ ਕਿਵੇਂ ਰਿਹਾ ?” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਐਤਕੀ ਦੁਸ਼ਹਿਰੇ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤਾਂਈ ਇਸਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ, ਕੁਮਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਦੀ । ਪਰ ਦੁਸ਼ਹਿਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯੁੱਧ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ । ਸੋ ਇਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵੇਂ ਅੰਗਰਥਿਅਕ ਦਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ ?” ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਲਈ ਖਾਸ ਵਧੀਆ ਅੰਗਰਥਿਅਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਕਮੱਤ ਹੋਕੇ ਇਸੇ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ । ਇਸਨੇ ਆਪ ਚੁਣਕੇ ਅੰਗਰਥਿਅਕਾਂ ਦਾ ਦਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਦੱਲ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਯੁਵਕ ਗੁਦਗਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅੰਗ ਰਥਿਅਕਾਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ —

ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਕੜੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਤਕੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਡੀਲ ਡੋਲ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਸਨ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣ ਚੁਣਕੇ ਲੱਭੇ ਹੋਏ ਇਕ ਇਕ ਯੋਧੇ ਵਾਂਗ ।

ਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਦੇਖਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਇਕ ਵਲ ਨਾ ਵੇਖਿਆ, ਚੀਤੇ ਦੇ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਬਿਰਜਸਾਂ, ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ, ਯੁੱਧ ਦੇ

ਵਸਤਰ ਧਾਰਣ ਕੀਤੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਸੈਨਿਕ ਕਿਸੇ ਨਿਪੁੰਨ ਕਾਰੀਗਰ ਦੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਦੇ ਬੁੱਤ ਵਰਗੇ ਲਗਦੇ ਸਨ ।

ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਗੁੱਦਗਤੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ —

ਕੁਸ਼ਲ ਜੋਹਰੀ ਦੇ ਪਰਖਕੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਣੀਮੋਤੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਗੁੱਦਗਤੀ । ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਨਾਇਕ ਅਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਕੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਲਿਜਾਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਗੁੱਦਗਤੀ —

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰੋ ।”

ਸੁੰਦਰ ਭਰਵੱਟੇ, ਨੱਕ, ਬੁਲ੍ਹ, ਠੋਡੀ ਇਕ ਇਕ ਅੰਗ ਘੜ ਘੜਕੇ ਬਣਾਇਆ, ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਹੇਠਾਂ ਤੇ ਉਰੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਤਿਖੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾ ਰਹੇ ਭਟਰਾਜ ਵਾਂਗ ਸਨ ।

ਨਾਇਕ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ — ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ, ਵੇਖਦਿਆਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ । ਆਪਣੀ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਲਟਕਦੀ ਰਤਨ ਜੜਿਤ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਹੱਥੀ ਵਾਲੀ ਕਟਾਰ ਕੱਢੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਇਹ ਸਾਡੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਰਖ ਲੈ ਗੁੱਦਗਤੀ ।” ਉਸ ਕਟਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮਸਹਿਤ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਤੇ ਰਖਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਕੇ ਬੋਲਿਆ

“ਮਹਾਰਾਜ ਅਜ ਤੋਂ ਇਸ ਕਟਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ”, ਏਨਾ ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਲ ਵਲ ਮੁੜਿਆ ।

“ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਭੇਟ ਕਰੋ,” ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਲਟਕਦੀਆਂ ਮਿਆਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਵਲ ਵਧਾਕੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਏ ।

ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਬਲ ਰਹੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਿਖੀਆ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅੰਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸੱਪ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਗਰਭ ਧਾਰਣ ਕੀਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਸ਼ ਲਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਨੇ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਦਲ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਗਿਆ, ਦਲ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਘੁਮਾਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ —

“ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਸੇ ਚਲੋ—”

ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ, ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੇ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਰਾਹ ਤੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨਾਲ ਮਹਿਲ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਬਾਹਰ ਭਾਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਹੁ ਪੁਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਨਾਂ ਹਟਾਏ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਜੇ ਉਥੇ ਹਨੇਰਾ ਸੀ ।

ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਦਰਦਾਂ ਕਾਰਨ ਜਾਗੋ ਨੂੰਟੀ ਵਿੱਚ ਰਹੇ, ਤੜਕੇ ਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਕਾਰਨ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਲਈ ਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਖਿੱਚ ਲਿਆ । ਹੱਥ ਧੋਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਿਤ-ਕਿਰਿਆ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ, ਪੋਲੇ ਪੋਲੇ ਪੈਰ ਧਰਦਾ, ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਕੋਲ ਆਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤਾਂ —

“ਕੀ ਗੱਲ ਐਡੀ ਸਵੇਰੇ ?” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਕਿਲੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਜਾਣਾ ਦੇ ਅੱਪਾ ਜੀ । ਦੜਵਾਈ ਆਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ । ਕੀ ਗੱਲ ਰਾਤੀਂ ਨੀਂਦ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਪੀੜ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਦੇ ? ਰਾਤੀਂ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ ।” ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਮਾਣ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ ।

“ਕਿਲੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ — ਐਨੀ ਸਵੇਰੇ — ਅਜੇ ਤੇ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੜਿਆ ।”

“ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਬੋਹੜਾ ਚਿਰ ਬਾਕੀ ਦੇ । ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਬੋਹੜਾ ਹੋਰ ਸੌ ਜਾਉ ਅੱਪਾ ਜੀ ।”

“ਮੈਂ ਸੁੱਤਾ ਕੀ ਤੇ ਜਾਗਦਾ ਕੀ, ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਦੇ । ਉਹ ਗੱਲ ਛੱਡੋ । ਤੂੰ ਦਸ ਕਿ ਐਡੀ ਜਲਦੀ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਿਹੈ ?” ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਯੁੱਧ ਸਾਡੇ ਬੁਹਿਆਂ ਤੇ ਆਟ ਪੁੱਜਾ ਦੇ ਅੱਪਾ ਜੀ ।”

“ਹੈਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਦੇ ।” ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਪੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਠਕੇ ਸਿੱਧਾ ਹੋਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ।

“ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੁਰਗ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਿਹੈ ਅੱਪਾ ਜੀ । ਕਲ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸਾਰਾ ਕੁੱਛ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਵਾ ਨੇ ਦਸਿਆ ਨਹੀਂ ।”

“ਤੇਰੀ ਅਵਾ ਕੁੱਛ ਦਸਦੀ ਤਾਂ ਪਈ ਸੀ । ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਵੈਦ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਐਨੀ ਘੁੱਕੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਦੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਪਉਂਦੇ ? ਉਹਨਾਂ ਗੋਲੀਆਂ

ਵਿੱਚ । ਕੋਈ ਬੋਲ ਰਿਹੈ, ਦਸ ਰਿਹੈ, ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ । ਇਸ ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੱਤ ਕਿਉਂ ਮਾਰੀ ਗਈ ?”

“ਇਹ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੋਵੇ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾਂ ।”

“ਇਹ ਨਹੀਂ ਹਟਿਆ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ, ਇਸਦੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤੇ ਇਸਦੇ ਬਚਿਆਂ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੱਖ ਨਾ ਰਹੇ । ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਇਸ ਕੀ ਖਿਡੌਣਾ ਸਮਝ ਰਖਿਐ । ਉਸਨੂੰ ਫੜਕੇ ਏਕਨਾਬ ਅੰਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਬੰਨਕੇ ਹੰਟਰ ਨਾਲ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਪਾਣੀ, ਪਾਣੀ ਕਰਦਾ ਮਰੇ ।”

ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਉਛਲ ਉਛਲ ਪੈਂਦੇ ਗੁੰਸੇ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਆ ਗਈ ਪੀੜ — ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਰਾਹੁੰਦੇ ਬੋਲੇ —

“ਇਸ ਰੋਗ ਦਾ ਕੱਖ ਨਾ ਰਵੇ — ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਮੇਰੇ ਲਈ — ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਇੰਜ ਪਏ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲਨਾ । ਲੋਕੀ ਸੁਨਣਗੇ ਤੇ ਹੱਸਣਗੇ — ‘ਖੁੰਘ ਵੇਲੇ ਲੰਮਾ ਪਿਐ ਸਰਦਾਰ’, ਆਖਣਗੇ । ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ — ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਦੁਆਈ ਲਿਆਕੇ ਦੇਹ, ਕਿ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵਾਂ । ਏਕਨਾਬ ਅੱਵਾ ਤੇ ਉਚੰਗਮਾ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਦੱਸ ਦੱਸ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਿਆਕੇ ਚੜਾਵਾਂਗਾ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾਵੇਂ ਲੰਮਾ ਪੈ ਜਾਵਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਥੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਥੇ । ਇਹ ਮੰਜਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਛੁਡਾ ਪੁੱਤਰ । ਕਿਤੇ ਸੁਣਿਐ ਲੜਾਈ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਲੰਮਾ ਪੈ ਜਾਵੇ ।”

ਬੜੀ ਦੁਖ ਤੇ ਬੇਬਸੀ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵੀਰ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸਮਝ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ — ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਖਲੋਤਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ।

“ਕਿਉਂ ਪੁੱਤਰ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂ ਖਲੋ ਗਿਆ — ਤੂੰ ਰਾਜਾ ਏਂ, ਏਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਮੇਰੇ ਲਈ — ਪਿਉ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕਦੀ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ — ਇਕ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ?” ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਇਕ ਖਾਹਿਸ਼ ਬਣਕੇ ਬੋਲਿਆ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਧੁੱਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਹਰ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ “ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਮੈਂ ਜੋ ਹਾਂ ਅੱਪਾ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਬਣਾਏ ਸਾਰੇ ਕਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ । ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ । ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਮੈਨੂੰ ਬੱਸ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦੇ ਰਿਹਾ ਕਰੋ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਅਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮੈਂ ਆਪ ਆਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਾਂਗਾ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੇਰੇ ਆਕੇ ਦੱਸਣ ਤਕ ਮੈਂ ਹਕੀਮ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਕੇ ਸੁੱਤਾ ਰਹਾਂ । ਮਰਦ

ਵਾਂਗ, ਨਾਇਕ ਵਾਂਗ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਸ਼ੀਰ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਇਹ ਦੁਰਗਤੀ !”
ਬੇਬਸੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਭਰਕੇ, ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਵੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਛ ਸੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਰਿਹਾ ।

“ਯੁੱਧ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਚੱਲੇ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਲਝਾਕੇ ਬਹਿ
ਗਏ ਹੋ । ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਕੇ ਭੇਜੋ ।” ਏਨੇ ਤਾਂਈ ਉਥੇ ਆ ਗਈ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪਿਉ
ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਭੁੱਲੀ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਯਾਦ
ਦੁਆਇਆ ।

“ਤੂੰ ਆ ਗਈ ਏਂ, ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕੌਣ ਖਲੋ
ਸਕਦੇ । ਜਾਹ ਪੁੱਤਰਾ — ਪਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਾ ਭੁੱਲੀਂ । ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਉਸਨੂੰ
ਜ਼ਰਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖ, ਇਹ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਫੜਣ ਜੋਗੇ ਹੋ ਜਾਣ ।” ਫਿਰ ਨਮਸਕਾਰ
ਕਰਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਪਲੋਸਕੇ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਨੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ
ਦਿੱਤੀ ।

ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ
ਨਾਲ ਫੜਕੇ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾ ਲਿਆ ।

“ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਚਿੰਤਾ ਛਡਕੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਫਿਕਰ ਕਰੋ ।”
ਕਹਿਕੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ।

“ਬਸ ਐਵੇਂ ਆਵੇ ਤੇ ਐਵੇਂ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਇਹ ਨਵਾਬ ਮੇਰੀ ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ
ਦੀ ਖੂਜਾ ਸਾਰਥਕ ਹੋਵੇ । ਜਾਹ ਪੁੱਤਰ, ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਤੇ ਤਾਂ ਬਕਾਵਟ ਹੋਣੀ ਏ
— ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਨਾ ਬਕਾ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਮਮਤਾ ਭਿੱਜੀ ਅਵਾਜ਼
ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਰਾਜਾ ਲੜੇਗਾ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਲੜਨਗੇ ।” ਤੂੰ ਹੀ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸੁਨਾਉਣੀ
ਹੁੰਨੀਂ ਏ ਮਾਂ, ਨਹੀਂ — ਮੈਂ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਕਤਰਾਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਸੈਨਿਕ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਹੀ
ਰਹਿਣਗੇ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਚਲਿਆਂ, ਬੜੇ ਕੰਮ ਨੇ । ਅੱਪਾ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ
ਰਖੀ ਅੰਮਾ ।” ਮਾਂ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਾ ਰਖਿਆ ਕਵੱਚ ਪਾਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ
ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਯੁੱਧ ਦੀ ਬਲਾ ਸਾਡੇ ਬੁਹਿਆਂ ਤੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ।”

“ਖੁਦ ਨਾਇਕ ਕਿਲੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਮਿਰਫ ਦੜਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ
ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਰ ਨਰ-ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵਾਂ
ਖੂਨ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਸਾਰੇ ਉਪਰੋਂ ਹੁਕਮ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ
ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸੌਣ ਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਵਿਅਰਥ ਗੁਆਏ ਬਿਨਾਂ, ਆਪੋ ਆਪਣੇ

ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ । ਪੱਥਰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਮਿਸਤਰੀ, ਸਫ਼ੈਦੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਘਿਆ ਘਾਹ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ — ਪਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਪਾਂ ਦੀ ਮੁਹੰਮਤ ਕਰਕੇ, ਜਿਥੋਂ ਗਾਰਾ ਲੱਭਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਗਾਰਾ ਭਰ ਦਿੱਤਾ । ਬੁਰਜਾਂ ਬਤੇਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦੂਕਾਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ । ਚੂਨਾ ਫੇਰਿਆ, ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਲਾ ਅੱਜ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ । ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਤੇ ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ ਭਰੇ, ਖਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਥੱਲੇ ਕਠੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਕਢੀ ਤਾਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਹਿ ਸਕੇ । ਕੰਦਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਪਤਲੇ ਪਤਲੇ ਬਾਂਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਰਖ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ਤਰੂ ਕੰਦਕਾਂ ਪਾਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ । ਕਿਲੇ ਦੇ ਉਪਰ ਬੁਰਜਾਂ ਬਤੇਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਖੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾ ਉਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ, ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਪਟੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਗੁਲੇਲਾਂ ਦੇ ਖੰਭੇ ਗੱਡੇ, ਰੇਤ, ਤੇਲ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਤਰਖਾਣਾਂ ਨੇ ਲੁਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਰੂਦ, ਗੋਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮੁਹੰਮਤ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਟੀਕ ਦੀ ਲਕੜੀ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਤਿਖੇ, ਹਥੇਲੀ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਕਿੱਲ ਠੁਕੇ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਵਾਲੇ ਬੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਨਵੇਂ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਮੋਮ ਨਾਲ ਕਿੱਲਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜਕੇ ਤਿੱਖਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਚਮਾਰ ਸੈਨਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਜੁਤੀਆਂ, ਬਰੂਦ ਦੇ ਥੈਲੇ, ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਥੈਲੇ, ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ, ਲਗਾਮਾਂ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮੁਹੰਮਤ ਕਰਕੇ, ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਲੱਗ ਗਏ । ਭੇਡਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਕੇ ਮਾਸ ਤੇ ਮਸਾਲੇ ਲਾਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਗੱਸੀਆਂ ਤੇ ਪਰੋ ਕੇ ਗੁੱਪੇ ਸੁਕਣੇ ਪਾਇਆ । ਸੈਨਿਕਾਂ ਲਈ ਰੋਟੀ, ਮੱਖਣ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਅਨਾਜ ਦੇ ਭੰਡਾਰ, ਵੇਖਕੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨਾਜ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਵੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਗੰਧਕ, ਰੰਜਕ, ਬਾਰੂਦ ਆਦਿ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਵੇਖਕੇ ਹੋਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਗੱਡੀਆਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ । ਬੰਦੂਕਾਂ, ਬਰਛੀਆਂ, ਭਾਲੇ ਕਟਾਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਸਤਰਾਂ, ਅਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਤਿੱਖਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਕੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮੁਹੰਮਤ ਕਰਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਉਹ ਬਿਨਾ ਰੁਕਾਵਟ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ । ਗੋਲੀਆਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਲੋਹਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਆਈ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦਾ ਕਾਰਖਾਨਾ ਸੀ । ਮਾਹਿਰ ਤਾਂਤਰਿਕਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ । ਬਰੂਦ ਪੀਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਕੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਲ ਭਰ ਦੀ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਕ ਪੱਲ ਰੁਕੇ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਚਲਦੀਆਂ

ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਦਰਜੀ, ਚਮਾਰ, ਸੈਨਿਕਾਂ, ਦੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਜੁਤੀਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ ਕਵਾਇਦ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਪਸ਼ੂ ਵੈਦ, ਹਕੀਮ, ਲੋੜੀਂਦੇ ਤੇਲ ਮਲੂਮਾਂ, ਕਾਹੜੇ, ਅਸ਼ਵ, ਭਸਮ, ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ।

ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਤੇਲ, ਘਿਉ, ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਤੋਂ ਲੈਕੇ, ਤੜਕੇ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਾਈ, ਕਪੜੇ ਸੀਟ ਵਾਲੀ ਸੂਈ ਤਕ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਲੋੜੀਂਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਵੇਖ ਕੇ ਤਸੱਲੀ ਕੀਤੀ।

ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟਕੇ, ਨਾਗਰਿਕਾਂ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕੀ ਨਿਯਮ ਪਾਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਕਿਵੇਂ ਵਰਤਨਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਏ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾ ਦੁਰਗ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾਏ ਤਾਂ ਨਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖੀਆਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਢੰਡੋਰ ਪਿਟਵਾ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸੈਨਾਂ ਸਮੇਤ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਪਰਿਚਿਤ ਥਾਂ ਤੇ ਡੇਰੇ ਲਾਕੇ ਬਹਿ ਗਏ।

ਕੋਤਵਾਲ ਚੌਕੀ, ਤਲਵਾਰ ਚੌਕੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾਕੇ, ਅੱਡ ਅੱਡ ਵੇਸ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਨਗਰ ਰਖਿਆ ਲੈਈ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਗੰਢ ਤੁਪ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੂਹ ਲੈਣ ਲਈ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਮੰਦਿਰਾਂ, ਮਸੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਨਾਇਕ ਤੋਂ ਲੈਕੇ, ਸੁੱਕਣੇ ਪਾਇਆ ਮਸਾਲੇ ਵਾਲਾ ਮਾਸ, ਧੁੱਪੇ ਰਖੇ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਖਲੋਤੇ ਛੋਟੇ ਬਚਿਆਂ ਤਕ, ਸਭ ਵਿੱਚ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ, ਲੜਾਈ ਦਾ ਜੋਸ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਝੋਪੜੀਆਂ, ਜਿਧਰ ਵੀ ਜਾਉ, ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ — ਸਭ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹੋ ਖ਼ਬਰਾਂ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਉਦਵੇਗ, ਡਰ, ਸ਼ੱਕ ਵਹਿਮ — ਮਨ ਵਿੱਚ ਭਾਂਝ ਭਾਂਝ ਦੇ ਵਿਚਾਰ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਲੈਕੇ, ਰਾਤੀਂ ਦੀਵੇ ਬੱਲਣ ਤਾਂਈ ਬਕਾਵਟ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਕੰਮੀਂ ਲਗਿਆ ਦੁਰਗ, ਇਕੋ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਯੋਧੇ ਵਾਂਗ ਛਾਤੀ ਤਾਟਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਝੰਡੇ-ਬੁਰਜੀ ਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਹਨੂਮਦਹਰੁੜ ਝੰਡਾ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਹਿੱਲਦਾ ਜਿਵੇਂ ਬਾਹਵਾਂ ਉਲਾਰਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ 'ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਆ ਜਾਉ'।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ, ਯੁੱਧ ਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਪਤ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਆਏ ਨਾਇਕਨਹੱਟੀ, ਜਰੀਮਲੇ, ਗੁਡੀ ਕੋਟੇ, ਹਿਰੀਉਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰ, ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਸਰਦਾਰ, ਮਨਸੂਬੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕਠੇ ਹੋਏ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਗਲ ਹੀ ਸਮਝ ਆਈ ਸੀ — ਐਨੇ ਸਾਲ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਕੁੱਛ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ — ਜਿੰਤ ਹਾਰ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਕੜਵਾਹਟ ਨੂੰ ਚਖਿਆ ਸੀ — ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਯੁੱਧ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਏ ਸਨ — ਅਜ ਤਾਂਕੀ ਕਿਸੇ ਸੈਨਾ ਨੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ — ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਦੋਂ ਬਾਹਰ ਰੋਕਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਕਿ ਦੁਰਗ ਤਕ ਅਉਣ ਦੇਣ ਤੇ ਇਥੇ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ — ਸਾਰੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ — ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੋਡਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ — “ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਖਾਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਸਾ ਨਾ ਕਰਨ — ਯੁੱਧ ਦੁਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਵੇ ਯਾਂ ਬਾਹਰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸੁਆਦ ਚਖਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ । ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਜਿੰਨੀ ਬਲਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਨੂੰ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਰਪੱਨਹੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਹੈ । ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਬੜੀ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਰਗ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾਂ ਬਹੁਤੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ । ਸਾਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਓਟ ਹੈ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਸ ਸਾਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੱਗਾ ਰਹੇ, ਸਾਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇਕ ਪੱਥਰ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ । ਸਾਨੂੰ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰਖੀਏ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰਖੀਏ । ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਵਾਬ ਕੈਂਚੀ ਵਿਚਲੀ ਸੁਪਾਰੀ ਵਾਂਗ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਫਸਾਕੇ ਹਰਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਇਹੋ ਹੀ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।” ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਕੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੱਚੀ — ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਬੱਲੇ, ਕਿੰਨੀ ਕਿੰਨੀ ਫੌਜ, ਕਿਲੇ ਦੇ ਕਿਸ ਕਿਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਖਲੋਵੇਗੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ । ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਿਆਦਾ ਸਹਿਤ ਤੋਹਫੇ ਦੇਕੇ, ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀਰਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ, ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ

ਦੇ ਘੋੜੇ ਮਰੇ, ਉਹਨਾਂ ਨ ਘੋੜੇ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ । ਦੁਸਮਨ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਦੁਰਗੀਆਂ, ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਰੁਪਏ, ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਰੁਪਿਆ, ਬਾਲੇ ਬਰਛੇ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦਿਨਾਮ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ । ਇਹ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾ ਦਿਉ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਕਿਹਾ । ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟਕੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ‘ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਆ ਰਹੀ ਸੀ’ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਉਹ ਸੀਰੀਆ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਗਏ ।

16

“ਅੱਜ ਹੀ ਯੁੱਧ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਸਾਨੂੰ ਇੰਜ ਜੂੜ ਦਿੱਤਾ ਈ ? ਫੌਜ ਅਜੇ ਆਈ ਨਹੀਂ, ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹਨੇਰਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਕੀ ਗੱਲ ਲੋਕੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰਹਿਣ, ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ?”

ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਹੀ, ਰਾਤ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਈ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਸਾਰੀ ਦੁਪਹਿਰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕੰਮ ਮੁਕਾਕੇ ਉਸ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਰਖਿਆ ਹੀ ਸੀ, ਹਮੌਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ‘ਬੱਕ ਗਿਆ ਚੋਵੇਂਗਾ, — ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਿਆਂ ਆਦਿ ਪੁਛਦੀ ਮਾਂ ਨਿੰਗਵਾ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਗੱਲ ਦੇ ਉਲਟ ਉਸਨੇ ਸਾਹ ਹੀ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਨ ਵਰਗੀ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਥਕਿਆ ਜਿਸਮ, ਤੀਰ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਤੀਰਕਮਾਨ ਵਾਂਗ ਮੁੜ ਗਿਆ । ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸੱਪ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਵੀ ਇਸਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ।

ਕਦੀ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋਇਆ ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗੁੱਸਾ ਝਟ ਹੀ ਉਤਰ ਗਿਆ । ਇਧਰ ਉਧਰ ਡਟਕਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਯਤਨ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ । ਬੱਕੇ ਹੋਏ ਜਿਸਮ ਲਈ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਢੰਡੋਰਾ ਲੱਗਾ । ਸਾਹਮਣੇ ਬਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਾਂ ਲੱਭੀ ਤਾਂ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ । ਹੱਥ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਤੇ ਆਇਆ ਪਸੀਨਾ ਪੂੰਝ ਦਿੱਤਾ ।

“ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅੱਵਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕਿਹੜਾ ਅਪਰਾਧ ਹੋ ਗਿਆ— ?”

ਨਿੰਗਵਾ ਦੀਆਂ ਮਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਭਾਵ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਬਕਾਵਟ ਕਰਕੇ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਈ ਵੇਖ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚਲਾ ਗੁੱਸਾ, ਪਸਚਾਤਾਪ, ਨਾਲ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ। “ਬੱਕਕੇ ਆਇਐਂ ਪੁੱਤਰ, ਬੋਹੜਾ ਅਰਾਮ ਕਰ ਲੈ, ਫਿਰ ਜੋ ਹੋਇਆ, ਦਸਾਰੀ”

“ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਪੀਲਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖਕੇ ਮੈਂ ਅਰਾਮ ਕਰ ਸਕਦਾਂ ਅੱਵਾ ? ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਬੱਕਣ ਦੇ ਦਿਨ ਹੀ ਹਨ। ਤੇਰਾ ਅੱਗੇ ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਕਦੀ, ਅੱਜ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਅਉਣ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ? ਇਹ ਸੁਣਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

“ਐਡੀ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਤਰ।”

ਸਖਤ ਪਛਤਾਵੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਨਿੰਗਵਾ

“ਵੱਡੀ ਛੋਟੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਲਈ ਛੋਟੀ ਨਹੀਂ — ਕੀ ਹੋਇਐ ਦਸ ਮਾਂ।”

“ਕਲ ਸੁਕਰਵਾਰ ਸੀ ਨਾ ?”

“ਸੁਕਰਵਾਰ ਸੀ — ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵਾਰ, ਤਿਥੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਅੱਵਾ, ਤੂੰ ਸੁਕਰਵਾਰ ਕਹਿਨੀਂ ਦੇ ਤਾਂ ਸੁਕਰਵਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੀ ਹੋਇਆ ?”

“ਮੇਰੀ ਖਾਸ ਦਾਸੀ ਹੈ ਨਾਂ ਸੂਰਵਾ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਡਰ ਕਰਕੇ ਬੁਖਾਰ ਚੜ੍ਹਾਏ, ਪੋਚਕੇ, ਉਸ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਕੇ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਲ ਸ਼ਾਮੀਂ ਫਲ ਫੁਲ ਨਾਰੀਅਲ ਦੀ ਭੇਟਾ ਦੇ ਕੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਭੇਜਿਆ। ਮੰਗਲਵਾਰ ਤੇ ਸੁਕਰਵਾਰ, ਉਥੇ ਐਨੀ ਭੀੜ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੱਸ ਧੱਕਮ ਧੱਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਕਲ ਕਈ ਵੱਡੇ ਬੰਦੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ ਪੂਜਾ ਵਾਸਤੇ, ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਾ ਮੁਕਦੀ, ਇਸ ਗਰੀਬ ਨਾਲ ਕਿਸ ਗਲ ਕਰਨੀਂ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਸਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਪੁਜਾਰੀਂ ਕੋਲੋਂ ਪੂਜਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬੁਰਜਨਹੱਟੀ ਕੋਲ, ਉਸਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਘਰ ਹੈ, ਘਰ ਅਉਣ ਤਕ ਬੜੀ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ। ਕੱਲਾ ਹੀ ਸੁੰਨਸਾਨ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਚੌਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਫੜਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਉਸ ਬੜਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਆ ਰਿਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਆਖਣ ਲੱਗੇ ‘ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ, ਪੂਜਾ ਪੁਰਾਣ ਕਲ ਸਵੇਰੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸੀ।’ ਐਸ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਐ। ਕਹਿਕੇ ਉਸਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਵਿਚਾਰੀ ਸੂਰਵਾ ਬੀਮਾਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੋਲੀ ਵਿੱਚ ਲੈਕੇ ਬੈਠੀ, ਪਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਉਘ ਸੁੱਘ ਨਹੀਂ — ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਪਈ ਰੋਦੀ ਰਹੀ — ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਭੱਜੀ ਭੱਜੀ ਆਈ, ‘ਅੱਵਾ ਰਾਤੀ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਮੰਦਿਰ ਗਿਆ, ਘਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਲਭਵਾਉ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਮੈਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਨੌਕਰ

ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਉਸ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਢੁੱਡ ਢੁੱਡਕੇ ਆਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਮੈਂ ਨੌਕਰ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲੇ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਇਥੇ ਆਏ ਤੇ ਮੇਰਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜੋ ਦੁਖ ਮੁਸੀਬਤ ਝੇਲਨੀ ਪਈ, ਸੁਣਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਬੜਾ ਬੇਚੈਨ ਹੋਇਆ ਪੁੱਤਰ, ਇਸੇ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਇਹ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਇਹ ਕੀ ਐਡਾ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ? ਮੰਦਿਰ ਜਾਣਾ ਵੀ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ? ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਫੁੱਲ ਨਾਰੀਅਲ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੇਖਕੇ ਵੀ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ? ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਕਿੰਨਾ ਕੋਸਟਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੁਰਗ ਬਚਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦੇ — ਅਸੀਂ ਬਚੇ ਰਹਾਂਗੇ — ਤੂੰ ਹੀ ਦਸ ?”

ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਮਨ ਵਿਚਲੀ ਸਾਰੀ ਹਵਾੜ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ । ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੰਝੂ ਉਸ ਪੁੱਝ ਛੱਡੇ ।

ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੁਪਚਾਪ ਸੁਣਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ।

“ਬਸ ਏਨੀ ਹੀ ਗੱਲ ਦੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਅਨਹੋਟੀ ਵਾਪਰ ਗਈ ਏ — ਇਹ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਏ—” ਬੋਲਿਆ

“ਛੋਟੀ ਗੱਲ, ਸਾਡੇ ਲਈ, ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਬੀਮਾਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਲੈਕੇ ਬੈਠੀ ਪਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਖਬਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਰਾਤ ਸਾਝੀ ਡਰ ਨਾਲ ਰੋਦੀ ਉਸ ਗਰੀਬਣੀ ਲਈ ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਲਾਪਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਪੁੱਤਰ ।” ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਦੰਡ ਦਿੰਦਿਆਂ ਬੋਲੀ ਨਿੰਗਵਾ

“ਅੱਵਾ ਗਰੀਬਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਘਿਰਣਾ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਲਾਪਵਾਹ ਹਾਂ । ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਹਨ, ਇਹ ਮੈਂ ਜਾਨਦਾ ਹਾਂ । ਪਰ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਿਰ ਤੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਰਾਤੀਂ ਦਸ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਲਿਆਂ ਘੁੰਮਣਾ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਦਿਸਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਫੜਕੇ ਤਲਵਾਰ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਸਵੇਰੇ ਉਸਤੇ ਸੋਚਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਮੈਂ ਹੀ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿਟਵਾ ਕੇ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ — ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ ਸਭ ਲਈ । ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਇਸਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰੇਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ । ਯੁਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅੱਵਾ !” ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਥਾਮ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨ ਸਮਝਾਇਆਂ ਦਸਿਆ । ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਨਿੰਗਵਾ ਵੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ ।

“ਤੂੰ ਜਿੰਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਨਿਯਮ, ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ, ਪਰ ਇਹ ਨਿਯਮ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨਾਂ ਹੋਣ । ਲੋਕੀ ਇਹਨਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ

ਜਬਰਦਸਤੀ ਕਰਾਇਆ ਮਾਘ ਦਾ ਨਹਾਉਣਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਹ ਪਿੰਡ, ਇਹ ਕਿਲਾ ਬਚਿਆ ਰਹੇਗਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ, ਤੇਰੇ ਨਿਯਮਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ—”

“ਤੂੰ ਠੀਕ ਕਹਿਣੀ ਏ ਅੱਵਾ, ਤੂੰ ਦਸ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?”

“ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਣ । ਕਾਨੂੰਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਕਿ ਲੋਕੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਯੁਧਕਾਲ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇਣੇ ਪੈਣੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸੈਨਾ ਹੈ — ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ । ਪਰ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਭੁਲਾਕੇ ਹੁਕਮ ਨਾਂ ਦੇਹ — ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਵੇਖਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ਉਹ ਇਸ ਹੁਕਮ ਪਿਛਲੇ ਨਿਯਮ, ਕਾਰਨ ਸਮਝਣ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਉਠਾਣਾ ਪਏਗਾ । ਯੁਧਕਾਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਕੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦੇਣ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ ? ਹੁਣ ਬਾਹਰੋ ਦੁਸ਼ਮਣ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ — ਜੇ ਇੰਜ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਆਪਣੀ ਜਨਤਾ ਹੀ ਜੇ ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਟੁੱਟ ਪਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ? ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਉਣ ਵਾਲੇ ਦੜਵਾਈ ਮੁੱਦਣਾ ਦਾ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ? ਤੈਨੂੰ ਜੇ ਪਿਆਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਮਤਾ ਕਿਵੇਂ ਬਚੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਜੇ ਲੋਕੀ ਤੈਨੂੰ ਨਾਂ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਸੋਚਕੇ ਵੇਖ ਇਹ ਗੱਲ ਪੁੱਤਰ — ਮੈਂ ਕਈ ਕੁੱਛ ਬੋਲ ਗਈ ਹਾਂ, ਪੁੱਤਰ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਈ । ਜੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਮੰਨੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰਹਿਣ ਦੇਹ ।” ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਖੋਲਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ।

ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ । ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੋਚਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਠੀਕ ਜਾਪੀਆਂ ।

“ਤੂੰ ਠੀਕ ਕਹਿ ਰਹੀ ਏਂ, ਅੱਵਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਇਹ ਭੁੱਲ ਸੁਧਾਰਾਂਗਾ — ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗਲਤੀ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਮਨਾ । ਤੇਰੇ ਜਿੰਨੀ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ।” ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੂੰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈਗੀ । ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ । ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ—” ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਾਰਨ ਪੁੱਤਰ ਝੰਖੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਗਈ ।

“ਉਂ ਹੂੰ, ਸੌ ਦਿਮਾਗ ਜੋ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕੇ, ਉਹ ਇਕ ਕੋਮਲ ਸੂਖਮ ਆਦਰ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ । ਤਾਕਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ — ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਦ ਹੀ ਬੰਦਾ ਠੁੱਡਾ ਖਾਕੇ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ

— ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ — ਅੱਵਾ — ਠੀਕ ਦੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਸੁਧਾਰਾਂਗਾ — ਅਗੋਂ ਵੀ ਇਵੇਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀਂ ਅੱਵਾ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦੇਵੀਂ ਅੱਵਾ — ਬਿਨਾਂ ਡਰ ਦੇ ਗਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਇਕ ਹੋਣ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਜੋ ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਭਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਤੂੰ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਦਿੱਤਾ । ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗਾ ।” ਮਾਂ ਨੂੰ ਵਚਨ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ ।

“ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਸੁਜਾਖਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ।” ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ । ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਛਲ ਪਿਆ, ਬੰਕੇ ਹਾਰੇ ਆਏ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਾਹ ਵੀ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ । ਅਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਪਸਚਾਤਾਪ ਵਿੱਚ ਪਈ ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਿਆ, “ਮੈਂ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਠੀਕ ਨੇ ਕਿ ਗਲਤ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਤਾਂ ਜੋ ਵੀ ਹੈ — ਪਰ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ — ਠੀਕ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ । ਖੈਰ ਛੱਡ, ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਅਕਲ ਹੈ । ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ, ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਤਾਵਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ । ਵਕਤ-ਬੇਵਕਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣੀ । ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਪੱਚੀ ਨਹੀਂ, ਝੱਟ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਈ ਪੁੱਤਰ — ਅੰਦਰ ਆ — ਠੰਡਾ ਪੀ ਕੇ ਸਾਹ ਲੈ । ਫਿਰ ਰੋਟੀ ਖਾਈ — ਤੇਰੇ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ ਸੋਚਾਂ ਨੇ । ਉਹਨਾਂ ਅਗੇ ਇਹ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ — ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਐਵੇਂ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਬੋਝ ਨਾ ਪਾਈਂ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਕਹਿਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦੇਏ ਬਿਨਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

‘ਤੈਨੂੰ ਅਗੇ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਜੋੜਕੇ ਐਵੇਂ ਦਿਮਾਗ ਖਰਾਬ ਨਾ ਕਰੀਂ ।’ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਫੁਹ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਮਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਕਿੰਨੀ ਸੱਚ ਸੀ । ਕਾਨੂੰਨ ਨਿਯਮ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵ੍ਰਥ ਸੁਖ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਨਿਯਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਲੋਕੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੰਨਣ ਹੀ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਨਿਯਮ ਕਿਤੇ ਬਣੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਸਰਲ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਪਰ ਕਿੰਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਚਾਈ ਸੀ — ਇਸਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਆ ਗਿਆ ।

ਯੁੱਧ-ਸੈਨਾ ਤੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਏਨੀ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਨਿਸਚੇ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਵੀ ਸੀ। ਜੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਹ ਧਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਬੇਲੋੜੇ ਬੂਟੇ ਵਾਂਗ ਸੁੱਕ ਜਾਣਾ ਨਿਸਚਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਦੜਵਾਈ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੌ ਫੀ ਸਦੀ ਸੱਚ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਨਿੱਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਵਿੱਚ ਪਉਣ ਵਾਲੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਲਗਿਆਂ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸੋਚਿਆ।

ਬੁੱਧੀਵਾਨ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਮੁਖੀ ਫੌਜਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੁਆਇਆ।

ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਹਨ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੁੱਧੋ ਭੱਜੀ ਗਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਮਾਰਕੇ ਉਸਦੇ ਬਣ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ — ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਕੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੇ ਦੜਵਾਈ ਸਾਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਇਸਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ — ਜਿੰਨਾ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਇਸ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ ਜਾਵੇ।

ਜੇ ਯੁੱਧ ਅਸੀਂ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਟਾਲਿਆਂ ਨਾਂ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਸਮਝਕੇ, ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ — ਉਹ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਇਸਦਾ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਪਤਾ ਲਗਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ — ਅਜ ਜੇ ਭੁੱਲ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਇਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਿੰਨਾ ਬਲਵਾਨ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਜ਼ਾਲਮ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀ ਸੈਨਾ ਮਰੇਗੀ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਸਾਡੀ ਜਿੱਦ, ਸਾਡਾ ਅਭਿਮਾਨ, ਸਾਡੇ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਲੱਗੇ ਜਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਾਬ ਦੇਣ ਲਈ, ਸਾਡਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਪੰਜਾਲੀ ਐਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਐਵੇਂ ਲੱਦ ਦੇਣੀ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ, ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਰਾਜਾ, ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਭ ਨਿਸਫਲ। ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਕਰਕੇ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਜੋ ਕੁੱਛ ਹੋਇਆ, ਸਭ ਕੁੱਛ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਕ ਬੋਲੇ “ਕਲ ਦੁਰਗ-ਨਗਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਬੁਲਾਉ। ਅਜੇ ਸਮਾਂ ਹੈ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਸੁਧਾਰ ਲਈਏ। ਅਜ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕਰਕੇ ਕਲ ਪਛਤਾਉਣਾ ਨਾਂ ਪਵੇ।” ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਹੀ ਲਗਿਆ।

“ਠੀਕ ਏ, ਕਲ ਹੀ ਨਗਰ ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ । ਉਸਦੇ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਖਸ਼ੀ ਚੰਨਾਮਲੱਪਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ । ਅਜੇ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਸੁਧਾਰ ਲਈਏ । ਅਜ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕਰਕੇ ਕਲ ਪਛਤਾਉਣਾ ਨਾਂ ਪਵੇ ।” ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਹੀ ਲਗਿਆ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਕਲ ਹੀ ਨਗਰ ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ । ਉਸਦੇ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਖਸ਼ੀ ਚੰਨਾਮਲੱਪਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ । ਅੱਵਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਚਰਗਾਮਾ ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਭਰਿਆ ਰਾਹ ਦਿਖਾ ਦਿਤੇ ।”

17

ਨਾਇਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਬੁਲਾਈ ਸਭਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਸੀ, ਇਹ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਗਏ ਬਖਸ਼ੀ ਚਨਾਮਲੱਪਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ — ਇਸ ਬੁਲਾਵੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਨਾਂ ਆਈ ।

ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਭਾ ਬੁਲਾਕੇ ਸਮਾਂ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ ? ਬਹੁਤੇ ਬੰਦੇ ਇਹੋ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ । ਪਰ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਸੀ, ਨਾਂਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਸੀ — ਨਾਂ ਹੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਿੰਮਤ ਪਈ । ‘ਠੀਕ ਏ, ਉਹਨਾਂ ਬੁਲਾਇਆ, ਜਾਣਾ, ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਏ । ਅਗੋਂ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿਣਗੇ, ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ ।’ ਉਹਨਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਭਾਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਅਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ।

ਰਾਜਉਚਿੱਤ ਪਰ ਸਾਧਾਰਣ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਕੇ, ਥੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਰਾਜ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਨਾਲ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਅੱਡ ਅੱਡ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ “ਅਜ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੱਸਣਗੇ । ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਚਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ

ਵਿਚਾਰ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ ।” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਵਲੋਂ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ — “ਵਡੇਰਿਓ, ਅਜ ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ । ਇਸ ਕਠਿਨਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ, ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਕੁੱਛ ਨਿਯਮ ਬਣਾਕੇ, ਢੰਡੋਰਾ ਪਿਟਵਾਕੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ । ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁੱਛ ਕਰੜੇ ਨਿਯਮਾਂ, ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਿਤਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਛ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਈਆਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਤਕਲੀਫ਼ ਕਾਰਨ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਆਈਆਂ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਕੁੱਛ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦੇ ਦਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ — ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਸ਼ਟ ਵਿੱਚ ਪਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਡੇ ਨਿਤ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਡਰ-ਭੈਅ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ ? ਇਸ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੋ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਦਸੋ : ਇਹਨਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾਏ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾ ਸੰਕੋਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦਸੋ । ਇਸ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦੇ ਵਡੇਰੇ, ਹਿਤੈਸ਼ੀ, ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਲੁਕਾ ਛਿਪਾ ਦੇ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸਣ ।” ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਭਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦਸਦਿਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੁਪਚਾਪ ਬੈਠੀ ਸਭਾ ਨੇ ਸੁਣਿਆ — ਸੁਨਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਉਹ ਮੰਨ ਹੀ ਰਹੀ — ਨਾਇਕ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਣ, ਸੋਚਦੇ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿਣਾ । ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਬੇਚੈਨ ਰਹੇ — ਫਿਰ ਨਗਰ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਾਨਾਥ ਭੱਟ ਬੋਲੇ — “ਮਹਾਰਾਜ ਇਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋਇਆ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰੀ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਅੰਡ ਅੰਡ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹਨ, ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ ਯਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ, ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕਰਤੱਵ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੇ ਸੋਚਕੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਸਾਡਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬਾਰੇ, ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿਣੈ ? ਰਖਿਆ, ਸਜਾ ਸਭ ਬਾਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਸਮਰੱਥ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਚਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ।”

ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਾਨਾਥ ਸ਼ੇਟੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਲੱਭ ਗਿਆ । ਵੈਕਟਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਕਸ਼ਿਤ ਬੋਲੇ “ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਅਸੀਂ ਬੰਦੂਕ ਤਲਵਾਰ ਵੇਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਠੀਕ ਦੇ, ਪਰ ਅਜ ਤਾਈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਕੇ ਨਹੀਂ

ਵੇਖਿਆ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਗੇ ਤੁਹਾਡੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ, ਪੂਜਾ, ਹੋਮ ਹਵਨ, ਜਪ-ਤੱਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪਰਜਾ — ਮੰਤਰ ਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ, ਇਹ — ਇਸ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਲਈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਦਰਭਾ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾਸਤਰ ਹੈ — ਉਹ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਰਾਜ ਰਖਿਆ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਆਖੋ, ਅਸੀਂ ਉਹ ਨਿਸ਼ਠਾ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਸਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਹੁਕਮ ਕਰਨ, ਅਸੀਂ ਉਸਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਾਂਗੇ। ਉਸਤੋਂ ਸਿਵਾ ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਨਿਯਮ ਠੀਕ ਹਨ ਯਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਾਂ। ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਰਾਜਕਰਤੱਵ ਹੈ, ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਪਰਜਾ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਕੁਤਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ-ਗੁਰੂ ਮੌਲੇਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਸਾਖੀ ਮੰਨਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋਇਆ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਕੇ ਸਾਡਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ।

ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਕੇ, ਮਹਾਰਾਜ ਵਲ ਵੇਖਿਆ। “ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕਈ ਪੀੜੀਆਂ ਤੋਂ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹੋ, ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਪਰਜਾ ਰਹੇ ਹੋ — ਦੁਰਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਜਿੰਨੇ ਯੁੱਧ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅਜ ਤਾਂਈ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ — ਇਸ ਕਰਕੇ ਐਨੇ ਸਾਲ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਹਾਰਨਾ ਪਿਆ। ਯੁੱਧ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਹੀ ਰਹੀ। ਅਸਲੀ ਯੁੱਧ ਦੀ ਅੱਗ ਤੁਸੀਂ ਨੇੜਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ। ਇਸ ਅੱਗ ਦਾ ਸੇਕ ਕਿੰਨਾ ਭਿਆਂਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਅੱਗ ਦੇ ਚੰਗਿਆੜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਨ ਜਿੰਨਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਯੁੱਧ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋਏ ਨਗਰ ਅਖੀਂ ਵੇਖੇ ਹਨ। ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਜਿੱਤੇ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹਾਰੇ, ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਮਸਾਣ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਟ ਪਰ ਵਿੱਚ ਮੌਤ, ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਦੇ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਘਬਰਾਓ ਢਹਿਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਨ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭਾਅ ਵਿਕਦਾ ਹੈ। ਪੀਟ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਕਤਾਰਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਢਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਤਰੂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰਨ ਆਵੇ ਤੁਹਾਡੀ ਰਖਿਆ

ਲਈ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਚੋਖੇ ਸਾਰੇ ਕਰੜੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛਰੇ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਵਪਾਰ, ਵਿਹਾਰ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ, ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਤੁਰਨਾ ਫਿਰਨਾ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਦੰਡ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਯੁੱਧ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਭਿੜਾਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬੁਝਿਆਂ ਤੇ ਸਾਡੀ ਜਾਨ ਦਾ ਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਆਇਆ ਮੌਤ ਦਾ ਕਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸੋਚਕੇ ਦਸੋ ਕਿ ਇਸ ਯੁੱਧ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜੋ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹਨ।" ਨਾਇਕ ਨੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਕੇ ਪੁਛਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪੱਟਣਸ਼ੇਟੀ ਮਲੱਖਾ ਖਲੋਕੇ ਬੋਲਿਆ —

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ, ਯੁੱਧ ਸਾਡੇ ਭਾਣੇ ਸੁਟੀ ਹੋਈ ਕਹਾਣੀ ਹੈ — ਅਜ ਉਹੀ ਯੁੱਧ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੁਝਿਆਂ ਅਗੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ — ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ, ਪਰ ਇਹ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਸੋ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ?”

“ਯੁੱਧ ਅਜੇ ਆਇਆ ਨਹੀਂ, ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਵੇਦਾਵਤੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਦੀ ਮੁਹਲੱਤ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣਾ ਧੰਨ ਦੌਲਤ, ਜ਼ੇਵਰ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਬਚਿਆਂ ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਸਮੇਤ, ਇਸ ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਜੇ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਥੇ ਆਕੇ ਵੱਸ ਜਾਇਆ ਜੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਗੋਂ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਏ, ਕਰ ਲੈਣਾ। ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਲਤ ਫ਼ਹਿਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਾਂ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ। ਯੁੱਧ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤੇ ਨਿਰਦੈਤਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਰਹਿਣ ਦਿਉ।” ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਵ ਵਿਕਾਰ, ਨਿਰਮਲਮਨ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਨਾਇਕ।

“ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਸਮਝ ਗਏ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਈਏ।”

“ਦੂਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ, ਜਿਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੋਣ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਕੁੱਛ ਸਮਾਂ ਕੱਟ ਲਵੋ। ਜਾਣ ਲਈ ਰਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਦਿਆਂਗੇ।”

“ਅਸੀਂ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹਨ, ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਬੰਦੇ ਲੈਕੇ ਅਸੀਂ ਚਲੇ ਜਾਈਏ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਹੀ ਘਰ ਬਾਹਰ ਛੱਡਕੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ ?”

ਕਾਸੀ ਵਿਸ਼ਵਾਨਾਥ ਸ਼ੇਟੀ ਬੋਲੇ —

“ਜਿਹੜੇ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਆਪਣੀ ਸੰਪਤੀ ਗੁਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸਨੂੰ ਬਚਾਕੇ ਰੱਖਣ ।” ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਜਿੰਨਾ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ?”

“ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਤੇ ਆਈ ਭੋਗਣ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ।” ਨਾਇਕ ਅਗੋਂ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚਕਾਰੋ ਟੋਕਕੇ ਹੀ ਬਿਰਧ ਚਨਾਮਲੱਪਾ ਮੂੰਹ ਲਾਨ ਕਰਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ —

“ਮੇਰੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਖਿਆ ਕਰਨ — ਗੱਲ ਵਿਚਕਾਰੋ ਟੋਕਕੇ ਬੋਲਣ ਲਈ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ਹਾਂ — ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ? ਸਾਡੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ ? ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦੇ ਪੜਦਾਦੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਕੇ, ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾਕੇ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਹਾਂ — ਅਜ ਯਾਂ ਕਲ ਗਾਂ ਦੇ ਥਣਾਂ ਤੇ ਆਕੇ ਚੰਮੜੇ ਚਿੱਚੜ ਨਹੀਂ — ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਜਾਉ, ਕਿਥੇ ਜਾਈਏ ? ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਜਾਈਏ ਯਾਂ ਰਾਏਦੁਰਗਾ ਯਾਂ ਤਰੀਕੇਰੇ ਚਲੇ ਜਾਈਏ ? ਮਤੋਡ ਚਲੇ ਜਾਈਏ ? ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਨ, ਇਹਨਾਂ ਰਾਜਾ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਬਦਨਾਮੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਕੇ ਸਿਰ ਲੁਕਾਈਏ ? ਅਸੀਂ ਕੀ ਕੁੱਤੇ ਯਾਂ ਲੂਮੜੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਾਂ ? ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ । ਜੀਆਂਗੇ ਤਾਂ ਕੱਠੇ ਜੀਆਂਗੇ, ਮਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਾਂਗੇ । ਮੌਤ ਸਿਰਫ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਉਂਦੀ । ਮੰਜੇ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛਡਦੀ । ਇਸ ਲਈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਮੌਤ ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਵੇ । ਪਰਾਏ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ, ਬਗਾਨਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਸੁਟੀਏ ‘ਕਿ ਡਰਕੇ ਭੱਜ ਆਏ ਨੇ ।’ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਾਹਰ ਛੱਡਕੇ, ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕਲੰਕ ਲੁਆਕੇ ਜੀਟ ਦੀ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ — ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ — ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ । ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ — ਇਕ ਦਿਨ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਸਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਸਾਲ ਪੂਰਾ ਵੀ ਲੜਾਈ ਲੱਗੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੈਸਾ ਅਸੀਂ ਦਿਆਂਗੇ । ਸਾਡਾ ਦੁਰਗ ਬੱਚ ਜਾਏ, ਸਾਡੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸੁਹਾਗ ਬਚਣ ਯਾਂ ਨਾਂ, ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ । ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਦੁਧ ਮੱਖਣ ਸਭ ਕੁੱਛ ਦਿਆਂਗੇ । ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਪਾਣੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਿਆਣਾ ਪਵੇ । ਤੁਸੀਂ ਕਠਿਨ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਕਰੋ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੰਨਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗੇ । ਅਸੀਂ ਨਗਰ ਛੱਡਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ । ਆਪਣੇ ਭਗਵਾਨ ਖੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੁਟਾਂਗੇ — ਇਹ ਨਗਰਪਾਲਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਰਖੀ ਮੇਰੀ ਸਹੁੰ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਲਈ ਰਾਜਾ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਅੱਡ ਅੱਡ

ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਪਰਦੇਸੀ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਕਿਤੇ ਜਾਕੇ ਸਿਰ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ, ਅਸੀਂ, ਜੇ ਨਾਂ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਸਾਨੂੰ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦੇਣਾ। ਸਵਾਮੀ ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

“ਕਿਉਂ ਬਈ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਤੇ? — ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋ?” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਉਠਕੇ ਖਲੋ ਗਈ ਤੇ ਬੋਲੇ —

“ਨਗਰਪਾਲਕ ਦੀ ਗੱਲ, ਸਾਡੀ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ” — ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਵੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੀ।

ਨਗਰਪਾਲਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਇਕ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਵਾਕ ਹੋਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ — ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਵੇਗ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ ਬੋਲੇ — “ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਯੁੱਧ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਈ ਹੈ” —

“ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਕੁੱਤੇ ਤੇ ਲੁੰਮੜੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ ਸਾਡੇ ਕਿਸੇ ਕਸ਼ਟ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰੋ — ਦੇਵ-ਰਥ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਇਕ ਦੋ ਕੀੜਿਆਂ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਤੇ ਬਦਸ਼ਗਨੀ ਹੋਈ ਕਹਿਕੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦਾ, ਜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਉਹ ਕਹੀ ਜਾਣ, ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਰੱਬ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦਿਉ।” ਵਿਸ਼ਵੇਸ਼ਵਰ ਦੀਕਸ਼ਿਤ ਬੋਲੇ।

“ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਹਾਡੇ ਬੁਲਾਉਣ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਇਹ ਯੁੱਧ — ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਤੇ ਭੈੜੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਨਵਾਬ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਘਰ, ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਸਾਡਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਯੁੱਧ, ਜਹਾਦ, ਇਸਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪੈਗੰਬਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿਰ ਤੇ ਰਖਕੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਨਮਕਹਰਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਹਰਾਮੀ ਬੰਦੇ ਹੋਣਗੇ” — ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਬੋਲੇ।

ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ। “ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਨੂੰ ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਦੇਵੇ, ਇਹੋ ਪਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਸਾਡੇ ਡੋਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ।” ਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦੇ ਬਾਲ ਵਾਂਗ ਕਹਿਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲੇ “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਡੇ ਪਰਮਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਿੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਕੇ ਵਿਦਾ ਕਰੋ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਝੱਟ ਚਨਮਲੱਪਾ ਬੋਲ ਪਏ — “ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ

ਜਿੱਤਕੇ ਆਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਆ ਜੇ । ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁਗਾਤ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਡਾ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਲੈਣ ਦਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਖਿਆ ਕਰਨਾ ।” ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੋਲੇ ।

18

“ਸਤਾਈ ਸਾਮੰਤਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਨਾਇਕ — ਛੱਬੀ ਸਾਮੰਤ ਅਸੀ ਤੇ ਸਤਾਈਵੇਂ ਤੁਸੀ ਖਾਵੰਦ — ਇਹ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੇਸਵੇ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲੇ ਅਹੁੱਦੇ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ।”

ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਸਟੰਪਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨੇ ਬਲਦੀ ਤੇ ਤੇਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ । ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਦੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਕਰਕੇ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪਾਗਲ ਹੋਏ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਚੁੱਭੀ ਹੋਈ ਛਿਲਤੌਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਵਿਨੋਦ ਸਭਾ ਵਿੱਚ, ਸੈਨਾ ਦੀ ਕਵਾਇਤ ਦੇਖਦਿਆਂ ਰਾਤੀਂ ਮਨਭਉਂਦੀਆਂ ਵਿਲਾਸਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਦੇ ਅਲਿੰਗਨ ਵਿੱਚ ਪਿਆਂ, ਸੰਟ ਲਗਿਆਂ, ਸੁਤਿਆਂ ਪਿਆਂ ਵੀ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ, ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ — ‘ਤੂੰ ਸਤਾਈਵਾਂ ਹੋਂ’, ਸਤਾਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਹੈ — ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ । ਇਹ ਗੱਲ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕ੍ਰੰਤ-ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਹੈਦਰ-ਅਲੀ ਦੀ ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਝੰਜੋੜ ਰਹੀ ਸੀ, ਵੰਗਾਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰੰਭ ਕਰਕੇ, ਵਿਸਾਲ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਕੇ ਇਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ, ਉਧਰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ, ਵਿਚਕਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ, ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦੇ, ਧਮਕਾਂਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਨਿਰਰਥਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ, ਉਸਦੀ ਉਂਗਲੀ ਦੇ ਇਸਾਰੇ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਭੱਜੇ ਅਉਂਦੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਰਪੰਨਹਲੀ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਕੇ ਹਾਮੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਅਪਮਾਨ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕੋਲੋਂ ਸਹਿਣ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਇਹ ਸਾਮੰਤ ਆਪਣੀ ਇਸ ਗੱਲ ਕਾਰਣ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਸਦੇ ਉਲਟ — ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਝਾੜ ਕੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ “ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰਾਹੀਂ ਤੁਸੀ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ — ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਖੋਖਲੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦਾ ਰੌਲਾ ਤੇ ਸ਼ੇਖੀ ਹੀ ਹੈ, ਕਿ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ

ਇਹ ਵਿਖਾਉਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਰਦਾਨਗੀ ਹੈ । ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਆਈ ਦੇ ਕਿ ਨਹੀਂ" ਏਨੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਉਤਰਿਆ । ਬਾਹਰੋਂ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਇਸ ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਅੱਗ ਉਸਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਾੜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ । ਗਾਹਲਾਂ ਖਾਂਦੇ, ਮਾਰ ਖਾਂਦੇ, ਜੁਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਾਂ ਖਾਂਦੇ, ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ । ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਉਠ ਖਲੋਦੀ ਪਿੱਠ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਤਿੱਖੀ ਇਸ ਪੀੜ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਥਲੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਬਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆਸਟ, ਸੱਟ ਵਾਲੀ ਸੇਜ, ਸਭ ਨੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਇਕੋ ਇਕ ਹਨੇਰੀ ਵਰਗੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰਕੇ — ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰਲਾਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਨਹਾਕੇ, ਇਸ ਕਲੰਕ ਦੀ ਗੰਦਗੀ ਨੂੰ ਧੋ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਅਪਮਾਨ ਨਾਲ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹਿਰਦਾ ਇਹੋ ਚਹੁੰਦਾ । ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਉਠਿਆ ਤੇ ਵੱਧਦਾ ਵੱਧਦਾ ਇਹ ਤੁਫ਼ਾਨ ਦਾ ਵੇਗ ਤੇ ਅਕਾਰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ, ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਝਖੜ ਵਰਗਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸੈਨਾ ਸਮੂਹ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਲ ਵੱਧਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ. ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਾ, ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ, ਹਾਥੀ, ਉਠ, ਸੈਨਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਢੋਟ ਵਾਲੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੱਡੀਆਂ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ, ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਚੜੇ ਹੋਏ, ਪਾਲਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ, ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਗੀਆ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਸਰਦਾਰ, ਸੈਨਾ ਸਹਾਇਕ, ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਰਣਤੰਤਰ ਪਰਵੀਨ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਗੀਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਸਰਦਾਰ, ਸੈਨਾ ਸਹਾਇਕ, ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਰਣਤੰਤਰ ਪ੍ਰਵੀਨ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਤਕ ਬੈਠੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੱਸ ਰਹੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰਬੀਨਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਡੇਰੇ ਲਾਕੇ ਬੈਠੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿਸਾਚ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਭਰ ਆਈ । 'ਨਾਇਕ ਤੂੰ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਾਇਕ — ਫਿਰ ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਅਨਾਇਕ' — ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਸੈਨਾਂ ਚਲਨ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਕੂਚਨਗਾਰੀ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਰਣਬੀਰਤਾ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਜੰਗੀ ਚਾਲਾਂ, ਤਰਕੀਬਾਂ, ਜੁਗਤੀਆਂ ਉਸ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀਆਂ ਸਨ । ਯੁੱਧ ਲਈ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ — "ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਵੱਡੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਸਮਝਕੇ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਹੋ ਜਾਇਆ ਜੇ । ਬੜੇ ਹੀ ਚੁਕੰਨੇ ਹੋ ਕੇ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਾਉਣਾ । ਦੁਰਗ

ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਸਾਹਸ ਹੈ, ਉਨੇਂ ਹੀ ਉਹ ਜੰਗੀ ਚਾਲਾਂ ਤੇ ਦਾਅਪੇਚਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਹਿਰ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਅਨਜਾਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਹ ਜਾਣਿਆ ਪਛਾਣਿਆ ਇਲਾਕਾ ਹੈ — ਨਾਲ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕਾ — ਉਤਸਾਹ ਨਾਲੋਂ ਗੁਸ਼ਿਆਰੀ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਹੈ।”

ਇਹ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਸੀਰੀਆ ਤੋਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸੈਨਾ ਪ੍ਰਵਾਹ —

ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਡਰ ਭੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਸੌਖਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਅਉਂਦਾ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਐਵੇਂ ਨਾਂ ਲੰਘਿਆ ਜੇ, ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮਾਰਧਾੜ, ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਅੱਗਾਂ ਲਾਕੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘਿਆ ਜੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਇਹ ਸਿਰਫ ਸੈਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਹਮਣੇ ਅਉਂਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰਕੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆ ਜਾਵੇ।” ਉਸ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਲਈ ਭੁੱਖੇ ਚੀਤਿਆਂ ਦਾ, ਹਿਰਨਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਤੇ ਝਪਟਨਾਂ ਸੀ। ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਪਿਆਸੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਸੁਆਹਦੇ, ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਵਾਜ਼ਾਂ ਕਢਦੇ ਅਗੇ ਵਧੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ — ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਵੇਦਾਵਤੀ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਘਟੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਜੜੋ, ਉਖਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੂਕਦਾ ਤੁਫਾਨ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ — ਤੁਫਾਨ ਦੇ ਵੇਗ ਨੂੰ ਠੱਲ ਪਾਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰੜੇ ਮੈਦਾਨ, ਮਸਾਟਾਂ ਵਾਲੀ ਸੁੰਨਸਾਨ, ਮਸਤ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਾਂਗ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਤੈਰਦੇ ਬੱਦਲ ਕਦੀ ਦਿਨੇ ਹੀ ਘੜੀ ਭਰ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਤੇ ਅਗਲੀ ਘੜੀ ਸਖ਼ਤ ਤਿੱਖੀ ਸਾੜਵੀਂ ਧੁਪ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੰਦੇ — ਜਿਥੋਂ ਤਾਂਈ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ, ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਵਿੱਛੀ ਕਾਲੀ ਧੂੜ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਉਡਦੀ ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਜਾਂਦੀ — ਦੂਰ ਅਸਪਸ਼ਟ ਦਿਸਦੇ ਚਿੱਤਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਦਿਸਹੱਦੇ ਦੀ ਨੀਲੱਤਣ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ — ਰਸਤੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਉੱਗੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਘਟੇ ਪਰਛਾਵੇਂ — ਇਧਰ ਉਧਰ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਵਿੱਚ ਛੁਪੇ ਪੰਛੀ ਅਕਾਸ਼ ਵਲ ਉਡਦੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਅਖੋ ਉਹਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਪਹਿਲੀ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਮਗਰੋਂ, ਅਗਲੀ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਨਈ ਉਡੀਕਦੇ ਝੋੜਾਂ ਭਰੇ ਖੇਤ —

ਅਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆ ਕਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਪਿੱਛੇ ਜਾਹ, ਕਹਿੰਦੀ ਹਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪਰਕਿਰਤੀ।

ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਏ ਦਸ ਬਾਗਾਂ ਪਿੰਡ, ਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਸਨ — ਨਾਂ ਉਥੇ ਬੰਦਾ

ਨਾ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜਾਤ, ਨਾਂ ਅੰਨ ਦਾ ਦਾਣਾ, ਕਿਸੇ ਜੀਅ ਜੰਤੂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹੋ ਤਾਂ ਭਾਅ ਭਾਅ ਕਰਦੇ, ਘਰ, ਸੁੰਨਸਾਨ ਗਲੀਆਂ — ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਮੈਦਾਨ — ਡੰਗਰ, ਭੇਡ, ਬਕਰੀਆਂ, ਮੁਰਗੀਆਂ ਕੁੱਤੇ ਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵੀਰਾਨਗੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਥੇ ਛਾਇਆ ਮੌਨ — ਅਨਾਜ ਦੇ ਖ਼ਾਲੀ ਭੰਡਾਰ — ਘਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਘਾਹ ਦੇ ਖਲਵਾੜੇ ਖਾਲੀ ਸਨ, ਤਲਾਅ ਸੁੱਕੇ ਪਏ ਸਨ, ਥੱਲੇ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਦਗੜਾਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭੱਜੀ ਅਉਂਦੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਉਜਾੜ ਤੇ ਵੀਰਾਨਗੀ ਨੇ ਬਦਹਵਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਤੇ ਵੀ ਤੁਰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਲਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਸਨ, ਰੁਖ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਸਨ। ਦੁਰਗ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਵੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੁਰਗਮ ਰਾਹ ਤੇ ਅਗੇ ਵੱਧਣਾ ਬੜਾ ਕਠਿਨ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਨਤਾ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਜਾਏਗੀ। ਪਰ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀ ਨਿਰਜਨਤਾ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਅਉਂਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਕੇ, ਮਾਲ ਮੱਤਾ ਹਥੋਂ ਅਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਤੁਰੀ ਅਉਂਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਅਗੇ ਜਨ ਵਿਹਿਨ ਪਿੰਡ ਦਿੱਸੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਧੱਕ ਕਰਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਚੰਡਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨੀ ਬੈਠੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨਸਾਨ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਡਰ-ਭੈਅ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਕੜ, ਕੂੜੇ ਗੰਦਗੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਖੂਹ, ਸੈਨਿਕ ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ, ਉੱਠ, ਬੈਲ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਬੇਹਾਲ ਸਨ। ਜ਼ਮੀਨ ਚੱਟ ਚੱਟਕੇ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਬੇਹੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਘ ਗਿੱਲਾ ਕਰਨ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਪੀਂਦੇ, ਪੀਕੇ ਪਿਆਸ ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕ ਉਠਦੀ ਦਿਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਰਹਿੰਦੀ, ਰਾਤ ਹੋਰ ਡਰ ਵਿੱਚ ਬੀਤਦੀ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਚਲੇ ਸਨ ਕਿ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਦੁਰਗ ਤਾਂਈ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗਦਾ, ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇੜੇ ਪੁੱਜਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਦੂਰ ਦਿੱਸਦਾ। ਮਰਡੀ ਪਿੰਡ ਲੰਘਕੇ, ਇੰਗੜਦਾੜੀ ਦੀ ਵਾਦੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋਤੀਆਂ ਕੁੰਚੀਗਨਾੜੂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੁਰਗਮ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿਸੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪਸਰੀ ਹਰਿਆਲੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖਲੋਤੀਆਂ ਗੰਜੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਲਗਦਾ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ — ਉਹਨਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਚਾਲ ਤਿੱਖੀ ਕਰ ਲਈ। ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕੁੰਚੀਗਨਾੜੂ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਕਿਸੇ ਜਿੰਨ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਬਾਹਵਾਂ ਪਸਾਰਕੇ ਖਲੋਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖਲੋਤੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਸੀ ਇੰਗੜਦਾੜੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਪੰਗਤੀ, ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਧੱਕ ਕਰਕੇ

ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਧੱਕਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ।

ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਲਈ ਵਾਦੀ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂਦੇ ਟੇਢੇ ਮੋਢੇ ਤੰਗ ਰਾਹ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾਂ ਬੜਾ ਕਠਿਨ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਭਾਰ ਆਪ ਚੁੱਕਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹੇ । ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਇਸ ਦੁਰਗਮ ਘਾਟੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲੈਣ — ਸੈਨਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਵਾਦੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਉਤੇ ਜਿਉਂ ਗੀ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਢਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਦੇ ਵੱਗਣ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਭਰ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰਣਕੂਕਾਂ, ਵਿਕਰਾਲ ਧੁਨੀਆਂ ਚਹੂੰ ਪਾਸਿਉਂ ਗੂੰਜਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਉਹ ਕੂਕਾਂ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਖਾਂ ਬਣਕੇ ਠੁਕਦੀਆਂ, ਗੁਲੇਲਾਂ ਨਾਲ ਉਡਦੇ ਅਉਂਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ । ਸਫਰ ਨਾਲ ਥੱਕੀ ਟੁੱਟੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ, ਡਰ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਛਲਦੀਆਂ ਅਉਂਦੀਆਂ — ਨਾ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਜੋਗੇ ਨਾ ਅਗੇ ਵੱਧਣ ਜੋਗੇ — ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਸੱਪ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਟਪਟਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀਆਂ ਕੰਬਲੀਆਂ ਵਲ੍ਹੇਟੀ ਮਾਰਣ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੈਨਾ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਉਤੇ ਟੁੱਟ ਪਈ — ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੰਡਾਸਿਆਂ, ਟਕੂਏ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਕਟਾਰੀਆਂ, ਬਰਛੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਆਇਆ, ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਲਾਹੂ ਲਾਹ-ਦਿੱਤੇ ।

ਅਚੰਨਚੇਤੀ ਹੋਏ ਇਸ ਪਿਸਾਰ ਹਮਲੇ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤਕ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾ ਉਹ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਵਾਂਗ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਏ । ਸ਼ਤਰੂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਭੱਜੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਰੋਕਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕਮਾ ਚੁੱਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਿਵੇਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ।

ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਇਕ ਘੰਟਾ ਬੀਤ ਗਿਆ । ਸੈਨਾ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੈਨਿਕ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਵਜਦੀਆਂ ਯਾਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਚਲਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਵਿਫਲਤਾ ਦਰਸਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਰਾਤ ਪੈਣ ਨਾਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਛਾਏ ਡਰ ਵਾਂਗ, ਉਸ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰ ਗਿਆ । ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਰੇ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ, ਕੀੜੀਆਂ ਦੇ ਭੁੱਟਾਂ ਵਾਂਗ

ਦਿੱਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ, ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀਆਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸ਼ਾਰੀ ਰਾਤ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡਦੀਆਂ ਚਮਗਾਦੜਾਂ ਦੇ ਫੜਫੜਾਂਦੇ ਖੰਭਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਇਹਨਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਈ, ਡੋਰਭੋਰ ਹੋਈ ਖਲੋਤੀ ਸੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ — ਕੁੰਚੀਗਨਾੜੂ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ —

ਕੁੰਚੀਗਨਾੜੂ ਦੀ ਵਾਦੀ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰਾਂ ਦਾ ਤਲਾਅ ਬਣ ਗਈ । ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਭੈਅ ਦੇ ਝੰਡਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲੇ ਦਿਸਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਘੜੇ ਭੈਅ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਬਰੂਦ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਵਾਸਨਾ ਭਰੀ ਹਵਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਸੀ । ਇਸ ਭੈਅ ਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਅਗੇ ਜਾਣ, ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਕਿ ਇਥੇ ਹੀ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿਣ — ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਅਤੰਕਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ।

ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਕੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ? ਕੁੱਛ ਨਾ ਸੁੱਝਦਾ ਵੇਖਕੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਮੁਖਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ “ਖਾਵੰਦ, ਹੁਣ ਕੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ?” ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਸ ਅਚਨਚੇਤ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਉਹ ਬੇਬੱਸ ਹੋਏ ਖਲੋਤੇ ਸਨ । ਸੈਨਾ ਦੀ ਮਾਰਕਾਟ ਅਖੀਂ ਵੇਖ ਹੈਦਰਅਲੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕ ਉਠਿਆ ਜਿਹੜਾ ਸਾਹਮਣੇ ਅਉਂਦਾ ਉਸਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ ਜਾਂਦਾ । ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਆਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜੋ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆਏ ਗਾਹਲਾਂ ਕਢਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਪਰ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਗਾਹਲਾਂ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ — ਲੰਗੇ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀਖਾਨ ਨੇ ਹੋਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੋਲਿਆ “ਖਾਵੰਦ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢ ਲਵੋ ਯਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ਤੇ ਵੀ ਚਾੜ੍ਹ ਲਵੋ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇਸ ਅਚਨਾਚੇਤੀ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਬੇਤਹਾਸ਼ ਹੋਈ ਸੈਨਾ ਨੂੰ, ਤੁਹਾਡਾ ਗੁੱਸਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੁਝਾਅ ਸਕਦੀ । ਜੇ ਦੋਣਾ ਸੀ ਸੌ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਖਾਧੜੀ ਕਰਨਗੇ, ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲੈਂਦੇ । ਉਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਸੈਨਾ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੀ ਭੁੱਲ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਉ । ‘ਸੈਨਾ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੇ ਇਹ ਦਸੋ ?’ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ।

ਗੁਲਾਮ ਅਲੀਖਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਅਮਲ ਉਤਰ ਗਿਆ । “ਗਲਤੀ ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਵੀ ਹੈ । ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਪੜਾਉ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਸੱਚਕੇ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਾਮਰਦ ਨੇ, ਅਸੀਂ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ

ਕੀਤੀ । ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ । ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੈਨਾ ਅਗੇ ਵਧੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕੀ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਅਗੇ ਖਲੋਤੀਆਂ ਹੋਣ । ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਹੀ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਆਏ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਦੀਵਾ ਨਾ ਜਗਾਏ । ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਸੈਨਿਕ ਗੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ । ਸ਼ਤਰੂ ਦਿੱਸੇ ਯਾਂ ਨਾਂ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਅਜ ਰਾਤੀਂ ਸਾਨੂੰ ਛਾਕਾ ਕਰਨਾ ਪਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਖਾਣ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਚੁਲ੍ਹੇ ਨਾਂ ਬਾਲੇ ਜਾਣ । ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਯਾਂ ਭੰਗ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ । ਇਸਦਾ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਉ । ਇਸਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ ਸੈਨਾਂ ਅਗੇ ਵਧੇਗੀ । ਸੋਟ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ । ਜਨਾਨੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਾਲਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੱਟ । ਰੰਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੰਡੀਆਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸੈਨਿਕ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਕੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਉ । ਅਜ ਰਾਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੌਵੇਗਾ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਐ, ਵੇਖਕੇ ਅਗਲਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਕੇ, ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਿਆਇਤ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਹੈ । ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿਉ ।”

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੈਨਾ ਨੇ ਕੁੰਚਿਗਨਾਤੂ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪਲ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਿਆਂ, ਬਰਖ਼ਾ ਦੀ ਰੁਤ ਵਿੱਚ ਕੜਕਦੀ ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਲੁੱਕਕੇ ਬੈਠੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਰਾਤ ਕੱਟੀ ।

ਉਸ ਰਾਤ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਪੀੜੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਨਸ਼ਾ ਘੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ — ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਚਲਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਠਾਹ ਠਾਹ, ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਸ਼ਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਸੁਣਦਾ, ਸਿਰ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਅਰਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਦੇ ਥਲੇ ਸਿਰ ਰਖਕੇ ਉਹ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ —

19

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ — ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਉਠਦੀ ਲਾਲੀ ਨੇ ਕੁੰਚਿਗਨਾਤੂ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦੀ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਚਾਦਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਕਤ ਛਾਇਆ ਦਾ ਪੜਲਾ ਜਿਹਾ ਲੇਪ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਰਾਤ ਸਾਰੀ ਜਾਗਦਿਆਂ ਬੀੜੀ, ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਗ ਉਗਲਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੰਚਿਗਨਾਤੂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ

ਨਾਂ ਦਿਸਿਆ । ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਉਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀ ਪਿਆ, ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਤੇ ਹੋਇਆ ਹਮਲਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਰਧਾੜ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ —

ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਜਿਵੇਂ ਪਿਸਾਚੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਰਾਤੀਂ ਜੀਅ ਭਰਕੇ ਪਕਵਾਨ ਖਾਧੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜੂਠ ਛੱਡ ਗਏ ਹੋਣ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵਿੰਨ੍ਹ ਗਿਆ ।

ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਉਠ ਸੰਢੇ — ਖੂਨ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਲੱਥ ਪੱਥ ਹੋਏ ਇਧਰ ਉਧਰ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡ — ਉਲਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਗਡੀਆਂ, ਇਥੇ ਉਥੇ ਖਿਲਰੇ ਪਏ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅਹਾਰ ਪਦਾਰਥ, ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਰਾਹੁੰਦੇ, ਜਿਧਰ ਮੂੰਹ ਆਇਆ ਉਧਰ ਭੱਜ ਉਠੇ ਘੋੜੇ, ਉਠ, ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ, ਸਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ — ਡਰਕੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਧਸੀਆਂ ਗਡੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਕੇ ਸੈਨਿਕ ਜਿਥੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਹੀ ਬਹਿ ਗਏ ।

ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਖਿੰਡੀ ਪੁੰਡੀ ਪਈ ਸੀ— ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁੱਝ ਰਿਹਾ, ਅਗੋਂ ਕੀ ਕਰੇ — ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਇਕ ਰੁੰਡਮੁੰਡ ਰੁੱਖ ਬੱਲੇ ਬੈਠੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਲ ਮੁੜੀਆਂ । ਉਹ ਦਿਨ — ਕਿਹਾ ਡਰਾਉਣਾ ਭਿਆਨਕ ਦਿਨ ਸੀ — ਦਿਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਚੁੰ ਚੁੰ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਦਿਨ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿੱਚ ਫੁਦਕਦੇ, ਚਿੜੀਆਂ ਤੋਤਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਰਾਤੀਂ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕੱਟੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਾਸ ਦੀ ਜੂਠ ਖਾਣ ਲਈ, ਰੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਚਟਾਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਕਸ਼ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਾਂ, ਸੀਟੀਆਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਦੀਆਂ ਗਿਧਾਂ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਹੋਏ ਯੁੱਧ ਦੀ ਕੌੜੀ ਯਾਦ ਭਰ ਗਈ । ਉਸ ਕੜਵੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੀ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ । ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਉਸ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਪਈ ਬੰਦੂਕ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ 'ਸੂਰ ਦੇ ਬੱਚੇ' ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਨੇੜੇ ਦੀ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਕਾਵਾਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਉਸ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਕਾਂ ਕਾਂ ਕਰਦੇ ਉਡਦੇ ਕਾਂ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕਾਲੀ ਕੰਬਲੀ ਵਾਲੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੈਨਿਕ ਚਿੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਖਾਲੀ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਉਸ ਪਰ੍ਹਾਂ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਦੰਦ ਕਰੀਚਦਿਆਂ ਕਟਾਰ ਕੱਢੀ. "ਤੇਨੂੰ ਕਦੀ ਜਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ ।" ਕਹਿਕ ਉਸ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਇਆ ਤੇ ਬੋਹੜੀ ਦੂਰ ਤੇ ਬੈਠੇ ਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਕੇ ਤੀਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵਾਂਗ ਕਟਾਰ ਸੁੱਟੀ । ਆਪਣੇ ਵਲ ਅਉਂਦੀ ਕਟਾਰ ਵੇਖਕੇ ਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਰ ਕਤਰੇ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ।

ਡਿੱਗਦੇ ਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਿਸ਼ਾਚ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਭਰ ਗਈ । ‘ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਹੋ ਹਸ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।’ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦੀਆਂ ਤਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਸਾਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋਈ । ਸਾਹ ਰੋਕਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਹਥਸ਼ੀ ਅੰਗਰਖਿਅਕ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ “ਕੀ ਗੱਲ ਸੈਨਿਕ ਸਾਰੇ ਰੰਡੀਆਂ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖਦੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨੇ ? ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਤੁਰੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਕੋਹੜੇ ਮਾਰਕੇ ਜਗਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ । ਜਾਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਿਆ ।” ਗਰਜਕੇ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਕੇ, ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਆਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ । ਕੋਲ ਅਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ । ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦੇ ਅਚਨਚੇਤ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕੀ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇਗਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ । ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਹਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਚਲਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ ਬੈਠੇ ਅੱਜਗਰ ਵਾਂਗ ਘਾਟੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਲ ਵੇਖਦਾ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬਾਰੇ ਜਸੂਸਾ ਦੀਆਂ ਲਿਆਕੇ ਦਿੱਤੀਆ ਖਬਰਾਂ ਜਾਣਕੇ, ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਪੁੱਜਾ, “ਸੈਨਾਂ ਇਸ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ, ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ, ਬੈਲਗੱਡੀਆਂ, ਹਾਥੀ, ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਲਕੀਆਂ ਆਦਿ ਇਸ ਰਾਹ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ । ਦੁਸ਼ਮਨ ਤਿੱਸੇ ਯਾਂ ਨਾਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਆ । ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਹੋ । ਭਾਰੀ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ । ਅਚਨਚੇਤ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ । ਵਧੇਰੇ ਫੌਜ ਉੱਤਰ ਵਲ ਜਾ ਕੇ, ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਹੁੰਦੇ ਗੁਟੂਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਬੁਧੀਵੰਤ ਮਰਡੀ ਕੋਲ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਡੇਰਾ ਲਾਏ । ਹਰਪਨਹੱਲੀ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਹੋਰ ਚੋਖੀ ਸੈਨਾ ਲੈਕੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਜੋੜਾ ਗੁੱਡ ਦੇ ਕੋਲ ਡੇਰਾ ਲਾਏ । ਹੋੜਲਕੇਰੇ ਦੇ ਰਸਤਿਉਂ ਤੇ ਮਾਇਆ ਕੋਡ ਦੇ ਕੋਲ ਫੌਜ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਉ ਤਾਂਕਿ ਇਸ ਪਾਸਿਉਂ ਵੀ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਪੁੱਜ ਸਕੇ ।

ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਗੋਟੂਰ ਦੇ ਪਾਸੇ ਫੌਜ ਖੜੀ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਾਵਾਂਗੇ । ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਸਿਉਂ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰ ਲਵੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗਲ ਘੁਟਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਵੀ ਅੱਖਾ ਹੋ

ਜਾਵੇ । ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਰਜ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਲਾ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀਂ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਲੜੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਵੀਨ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਿੰਨੇ ਕਿਲੇ ਸਾਡੇ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ । ਗੁੱਤੀ, ਨੰਦੀ, ਮਧੂਗਿਰੀ ਆਦਿ ਕਿਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਕੀ ਕਿਲਾ ਏ ? ਏਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਚਹੁੰਨਾਂ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੇ ਉਪਰ ਸਾਡਾ ਝੰਡਾ ਝੂਲਨਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜਿੰਦਾ ਯਾਂ ਮੁਰਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਮੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਦੂਸਰੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਕੂਚ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉ — ਅਗੇ ਵੱਧਣ ਲਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਉ — ਮੇਰੀ ਸੂਰਤ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਦੇਖੋ ਦੁਰਗ ਦੀ ਤਰਫ — ਪਿਛੇ ਮੁੜਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਨਾਂ — ਯਾਦ ਰਖੋ ਕਿ ਸਾਡੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੈ — ਹੁਣ ਦੁਰਗ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗਪੱਟਣ ਵਲ ਵੇਖਨਾ ਹੈ ।”

ਉਸਲਵੱਟੇ ਖਾਕੇ ਆਪਣੀ ਕੁੰਜ ਲਾਹਕੇ ਹਟੇ ਸੱਪ ਵਾਗ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਲਈ ਉਡੀਕਦੇ, ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਖਾਮੋਸ਼ ਖਲੋਤੇ ਜੰਗੀ ਵਾਜੇ ਗਰਜ ਪਏ । ਕੁੰਜੀਗਨਾੜੂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਵਾਦੀਆਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਬਣ ਗਈਆਂ । ਸੈਨਾ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਉਡਦੀ ਧੜ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ, ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਹੀ ਸਾਮ ਪੈ ਗਈ ।

20

“ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ, ਕਟੀਵੇ ਮਾਰੰਮ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ, ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ” — ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੈਂਕੜੇ ਗਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਇਹ ਜੈ ਘੋਸਟਾ ਸੁਣ ਕੇ ਪਦਮਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਲਿਪਟੀਆਂ ਕੂਲੀਆਂ ਕੂਲੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉਛਲਕੇ, ਗਾਣੀਵਾਸ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਕੋਲ ਖਲੋਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਅਉਂਦੀਆਂ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਫੁਲਿਆ ਨਾਂ ਸਮਾਇਆ । ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਖਾ ਵੱਛਾ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਦੇ ਬਣਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਘਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਉਥੇ ਖਲੋਤਾ ਨਾ ਗਿਆ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਉਤੇ ਇਕ ਸ਼ਾਲ ਲਪੇਟਕੇ ਗਾਣੀਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ । ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਹਿਲ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਰੰਤ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੈਲੀਆ ਲੈ ਕੇ ਅਉਣ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੁਣਨ ਯਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਲਈ ਰੁਕੇ ਬਿਨਾ

ਉਹ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦੇ, ਜੋ ਘੋੜ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੇ ਪਾਸੇ, ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲ, ਮਹਿਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀਆਂ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭਜਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜਚਿੰਨ ਦੇ, ਜੋ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਸਨ, ਬੱਚੇ ਦਾ ਰੋਟਾ ਸੁਟਕੇ ਭੱਜੀ ਅਉਂਦੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੇ ਵਲ, ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਤੁਰੇ ਅਉਂਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਉਤਸਾਹ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੁਗਣੀ ਤੇ ਤਿਗਣੀ ਹੋ ਗਈ । ਉਹ ਸੈਨਿਕ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਗੋਪੁਰਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਨੱਚ ਰਹੇ ਸਨ । 'ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ ।' ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਰਹੇ ਸਨ । ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੈਨਾਂ, ਵਗਦੀ ਹਵਾ ਅਗੇ ਤੁਕੇ ਧਾਨ ਦੇ ਸਿਟਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤ ਵਾਂਗ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ।

"ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ, ਸਾਡੀ ਤੁੱਛ ਭੇਟ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ।" ਸੈਨਿਕ ਬੋਲੇ । ਭਰੇ ਹੋਏ ਦਿਲ ਨਾਲ, ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੇ ਤਗਮਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਰਹੇ, ਲਹੂ ਵੱਗਦੇ ਜ਼ਖਮ, ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ, ਲਹੂ ਲਿਬੜੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ, ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਲਾਕੇ ਰਖੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਲੁੱਟਕੇ ਲਿਆਏ ਹਥਿਆਰ, ਵਿਚਕਾਰ ਗੋਪੁਰ-ਅਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾ ਦੇ ਰੁੰਡਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਢੇਰ ।

ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਲੀ ਤੇ ਰਖਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਦਿਆਂ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਐਨਾ ਲਹੂ ਵਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਤੱਦ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ । ਰਣ ਉਤਸਾਹ ਦੇ, ਫੁਟਦੇ ਫੂਹਾਰਿਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮਾਣ ਦੇ ਹੰਝੂ ਭਰ ਆਏ । ਗੱਲਾਂ ਰੁੱਧ ਗਿਆ, ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਅੱਖੀ ਹੋ ਗਈ । 'ਮੈਂ ਨਾਇਕ ਤੇ ਇਹ ਸੈਨਿਕ' ਸਭ ਭੁੱਲਕੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਚਾਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਫੀ ਮਾਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ ।

ਨਾਇਕ ਨੇ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਲੋਸਿਆ — ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕੀਤੀ । ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਬਹਿ ਨਾ ਗਏ, ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਣੀ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋ ਗਈ, ਉਹ ਨਾਅਰੇ ਲਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਉਤੇ ਲਈਆਂ ਕੰਬਲੀਆਂ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਸ਼ਸਤਰ ਅਕਾਸ਼ ਵਲ ਉਛਾਲਕੇ ਨੱਚਦੇ ਰਹੇ ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਥਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਰਾਂ ਭਰਕੇ ਲੈ ਆਏ । ਉਹਨਾਂ ਥਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗਰਵ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ : ਸਾਰੇ ਵਾਰੇ ਵਾਰੀ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਮੁਠੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਰ ਲੈਣ — ਕੋਈ ਵੀ ਸੈਨਿਕ ਮੁਹਰਾਂ ਲੈਣ ਅਗੇ ਨਾ ਵਧਿਆ । ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ ਤਕ ਵੀ ਨਾਂ । ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਨਾਇਕ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ “ਕੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ? ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰਿਆ ਉਪਹਾਰ ਹੈ । ਲਉ, ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਗਰੀਬ ਨਾਂ ਬਣਾਉ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਐਨਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਉਸ ਟੁਕੜੀ ਦਾ ਮੁਖੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ । ਐਤਕੀਂ ਅਸੀਂ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਉਣ ਦੀ ਕਟੀਵੇਮਾਰੰਮਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੈ ।

“ਕਿਉਂ ?” ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਯੁੱਧ ਦੀ ਭੱਜ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਮਹਾਂਪਵਾਮੀ ਹਾੜ ਦੀ ਦੁਆਦਸੀ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਅਜ ਹਾੜ ਦੀ ਦਸਮੀ ਹੈ, ਸਧਾਰਣ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਮਹਾਂ ਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਤੁਹਫ਼ੇ ਭੇਟ ਕਰਨੇ ਸਨ । ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਆ ਗਈ । ਕਟੀਵੇਮਾਰੰਮਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਅਜ ਜੋ ਕੁੱਛ ਜਿੱਤ ਕੇ ਲਿਆਏ ਹਾਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਉਹ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ — ਟੁਕੜੀ ਵਲੋਂ ਤੁੱਛ ਭੇਟ ਸਮਝਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ । ਕਲ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਕਟੀਵੇਮਾਰੰਮਾਂ ਨੂੰ ਫਲ, ਫੂਲ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਗਏ ਸਾਂ ਕਿ ਜਿੱਤਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਇਹ ਭੇਟ ਕਰਾਂਗੇ । ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਮੰਨ ਲਈ । ਤੁਸੀਂ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਵੋ । ਸਭਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਟ ਚੜਾਉਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ — ਮਾਰੰਮਾਂ ਲਈ ਇਹ ਬਲੀ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਉਪਹਾਰ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਖੋਲਕੇ ਦਸੀ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁੱਝੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਘੁੱਟਕੇ ਜਫ਼ੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਬੋਲੇ “ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਾਂ, ਬੱਸ ਦੇਨਾ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਨਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾ ਸਕਾਂਗਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਲਈ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ।” ਭਰੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸੈਨਾ ਨੇ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਾਇਕ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਜੈਘੋਸ਼ ਗੁੰਜਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਜੈਘੋਸ਼ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਚਟਾਨਾਂ, ਬੁਰਜਾਂ ਬਤੇਰੀਆਂ ਮੰਦਿਰਾਂ ਗੋਪੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁੰਜ ਉਠੀ ।

ਇੰਗੜ ਵਾਦੀ ਦੀ ਸਰਹੱਦੀ ਸੈਨਾਂ ਟੁਕੜੀ ਦੀ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅਗੇਤੀ ਭੇਟ ਦੇਣ ਦੀ ਖਬਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਗਰ ਵਿੱਚ, ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ, ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਣਉਤਸਾਹ ਤੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰ ਗਈ। ਨਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਸੈਨਾਂ ਨਾਇਕਾਂ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਹੋ ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਲਾਕੇ ਰਖੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਰੁੰਡ, ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ ਵੇਖਕੇ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ੇਖੀ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਏ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਗਰਾਹੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮੱਖੀ ਨਿਗਲਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਈ ਉਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਰੁੰਡਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਬਣਾਕੇ ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਮੁਖਦੁਆਰ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਬਣੇ ਹਿੰਡੇਬੀ ਤਾਂ ਹਿੰਡੇਬੀ ਦੇ ਦੈਤਅਕਾਰ ਦੇ ਬੁਤਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿਜੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਡੰਡਕੜੇ ਖੇਡਦਿਆਂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਗਾ ਨਚੱਟਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰੁੰਡਾਂ ਨੂੰ ਗੋਦਾਂ ਬਣਾਕੇ ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬਰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨੌਕਾਂ ਤੇ ਟੰਗਕੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ — ਸੰਪੀਰੇ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ, ਏਕਨਾਥਈਸਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਜੈ-ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਭੇਟਾ ਚੜਾਏ। ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਭੇਟ ਚੜਾਉਣ ਦੇ ਸੁਭਾਗ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਰਕੇ, ਰੁੰਡਾਂ ਤੇ ਦੀਵੇ ਜਗਾਏ, ਕਫੂਰ ਬਾਲਕੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਵੀਰ-ਆਰਤੀ ਕੀਤੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਟਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਨਾਇਕ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਮਾਸ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ, ਪਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੀਆਂ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਗਿੱਧਾਂ ਤੇ ਕਾਵਾ ਨੇ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਤਸਾਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਰਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋਏ ਨੱਚ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਧਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਧੂੜ ਦਾ ਛੋਟ ਜਿਹਾ ਬੱਦਲ ਦਿਸਿਆ — ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਲਾਲ ਧੂੜ ਦੇ ਬੱਦਲ ਘਣੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਦੁਪਹਿਰ ਤਾਂਈ ਸਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਛਾ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਹੀ ਸਾਮ ਉਤਰ ਆਈ।

ਉਸ ਧੂੜ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਬੜਾ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਖੀਣ ਜਿਹਾ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਪਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜੰਗੀ ਵਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਗੰਢੀਆਂ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਨਾਲ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਸੈਨਾਂ-ਸਮੁੰਦਰ-ਘੋਸ਼ ਵਾਂਗ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰਾ ਉਤਸਾਹ ਜਿਵੇਂ ਉੱਡ ਗਿਆ। 'ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਆ ਗਈ' — ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਆ ਗਈ

ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ । ਨੇੜੇ ਆ ਚੁਕੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ, ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਵੇਖਣ ਲਈ ।

ਦੁਰਗ ਵਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਨਾਇਕ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਦੜਵਾਈ, ਲਾਲ ਬਤੋਰੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਦੂਰਬੀਨਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਪੂਰਬ ਵਲੋਂ ਘਾਟੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਦੁਰਗ ਵਲ ਧਾਅ ਕੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ।

ਇਹ ਸੈਨਾਂ ਨਹੀਂ, ਸੈਨਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਸੀ — ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ । ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਸਮਵਸਤਰ ਪਾਈ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਫੜੀ, ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕ, ਘੋੜਸਵਾਰ — ਹਰ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਝੰਡੇ ਫੜੇ ਹੋਏ — ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਾਮੰਤ, ਸਰਦਾਰ ਪਾਲਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ, ਸੰਢਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੋਪਾਂ ਲਦੀਆਂ, ਯੁੱਦ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮਗਰੀ ਵਾਲੀਆਂ ਗਡੀਆਂ, ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਗਡੀਆਂ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੇ ਝੋਲੇ ਚੁੱਕੀ ਬੈਲ, ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਲਕੀਆਂ, ਗਰਜ ਰਹੇ ਰਣਝਾਜੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਉਠਾਂ ਤੇ ਲੱਦੇ ਹੋਏ — ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਵਾਜਾਂ ਕਢਦੇ, ਪੂੜ ਉਡਾਉਂਦੇ ਜਿਵੇਂ, — ਜਿਥੋਂ ਤਾਂਈ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ, ਉਥੋਂ ਤਾਂਈ ਹੱਦ ਬੰਨੇ ਤੋੜਕੇ, ਬਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ, ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ, ਮੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਨਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਕਰਦਾ ਵਗਦਾ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਥੇ ਕੱਠਾ ਹੋਕੇ ਤਲਾਅ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਿਆ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸੈਨਾਂ ਸਾਗਰ — ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ।

ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਾਲਾਂ, ਸੈਨਾ ਦਾ ਡੇਰਾ ਝੁੱਟ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮਸਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਬਾਲਕੇ ਭੂਤ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਕੱਟ ਕੱਟ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸਨ । ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ, ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਸੇ, ਖੰਡ ਸਮੇਟੀ ਬੈਠੀਆਂ, ਰਾਕਸ਼ ਅਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰਣਗਿਧਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਵੀ ਡਰਾਉਣਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਵਲ ਇਸ ਪਿਸ਼ਾਚ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਉਪਰ ਉਠੀ ਬਾਂਹ ਵਾਂਗ ਖੰਡੇ ਤੇ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦਾ ਗੰਡਭੇਰੁੰਡ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲਾ ਝੰਡਾ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਜਿਵੇਂ ਧੌਣ ਅਕੜਾਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਥੇ ਹਾਂ ।'

ਵੀਰ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤਾ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ।

“ਇਸ ਅਗਾਧ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ?”

“ਮਹਿਸੂਸ ਕੀ ਹੋਨਾਂ ਹੈ”

“ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਵੀ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਲਖ ਫੌਜ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਹੀ । ਇਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ?”

“ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਭੌਕਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਕੁਤਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੇਰ ਡਰਦਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ? ਐਨੀ ਸੈਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਨਵਾਬ ਦੁਰਗ ਵਲ ਆ ਸਕਿਆ ਹੈ । ਐਨੀ ਫੌਜ ਨਾਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਵੇਦਾਵਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੀ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ।” ਭਾਵ ਰਹਿਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਾਂ ਬਲ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਅਣਡਿੱਠ ਨਾਂ ਕਰੋ । ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਐਵੇਂ ਨਾਂ ਸਮਝੋ । ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਦਾ, ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਸੈਨਾਂ ਹੈ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਵੀ ਬਚੀ ਰਹੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ — ਨਵਾਬ ਦੇ ਬੱਲ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੇ ਨਸੀਬਾਂ ਕਰਕੇ । ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਫੜਨ ਵਾਲੀ ਕੁਟਿਲ ਬੁੱਧੀ ਕਰਕੇ । ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਵੇਖਣੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਮਨਵਟੀ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਹਾਰਕੇ ਭੱਜਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਤਿੰਨ ਲਖ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਸਿਰਫ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਬਚਾਇਆ ਸੀ । ਹੁਣ ਇਸਤੋਂ ਮੈਂ ਡਰਾਂ ? ਵੇਖਿਆ ਜੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

“ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ?”

“ਸ਼ੋਅਲੇ ਨੂੰ ਛੁਹਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੀੜੀਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਬਣ ਜਾਏਗੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ । ਹਰਪੰਨਹਲੀ, ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਨੂੰ ਗੁੜ ਦੀ ਢੇਲੀ ਸਮਝਕੇ, ਰਾਲ ਟਪਕਾ ਕੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਬੰਦੇ ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਆ ਗਿਆ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਗੁੜ ਦੀ ਢੇਲੀ ਨਹੀਂ, ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਪੱਥਰ ਦੇ ਪੱਥਰ । ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਚਬਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਤੋੜ ਬੈਠੇਗਾ । ਉਹ ਦਿਨ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਵੇਖਨਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਅਪਾਰ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰੀ ਦ੍ਰਿੜ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਉਹ ਝੂਠਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ । ਮੇਰੀ ਖ਼ੁਦਾ ਅਗੇ ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ।”

ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਨਸ਼ਾ ਅੱਲਾ, ਇਹ ਦੁਰਗ ਨਹੀਂ, ਰਣ ਦੁਰਗੀ ਹੈ ।” ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਬੁਰਜੀਆਂ ਬਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਵੀਰ ਅਲੰਕਾਰ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਾ ਪਾਈ, ਸਿਰ ਤੇ

ਹਨੂਮਦਗਰੁਡ ਝੰਡੇ ਦਾ ਮੁਕਟ ਰਖੀ ਝੰਡਾ ਬਤੇਰੀ, ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਡਰ ਭੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਦੱਖਣ ਉੱਤਰ ਵਲ ਫੈਲੀਆਂ ਸਤਾਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ । ਮੁੱਲਾਂ ਪੁਰ ਦੇ ਤਲਾਅ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਇਕ ਟਿੱਬੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਦੂਰ ਬੀਨ ਲਾਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਚਨਚੇਤੀ ਇਹ ਭੈਅ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਸਬਦ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਪੂਰਣੀਏ, ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਬੁਰਕੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ । “ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬੜਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਏ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਪਰ ਜੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਉਸਤੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਦੁਰਗਮ ਨਿਕਲਿਆ ਇਹ-ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ । ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਬੀਨ ਨਾਲ ਵੇਖੋ ਜ਼ਰਾ ਪੂਰਨੀਆ, ਲਾਲ ਪੱਥਰ ਦੀ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ, ਕਿਵੇਂ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਖਲੋਤਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਐਨੀ ਭਾਰੀ ਫੰਜ ਆਈ ਖਲੋਤੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ । ਬੁਰਜ ਬਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਰਖੀਆ ਤੋਪਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਭਜਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ. ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦੇ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ । ਬਹਾਦਰ ਬੰਦੇ — ਬਹਾਦਰ ਕਿਲਾ —” ਗੁੱਸੇ, ਪ੍ਰਸੰਸਾ, ਈਰਖਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਹੈਦਰਅਲੀ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਦੁਰਗ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਬੰਦੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਦਇਆ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਕੇ, ਬੱਚਕ ਆਏ ਮੋਹਿਊਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਵੱਟ ਪੈ ਗਿਆ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਾਜ਼ ਦੀ ਚਿੜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ।” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੁੜ੍ਹਦਾ ਬੋਲਿਆ ।

ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਦੁਰਬੀਨ ਪੂਰਣੀਏ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਮੋਹਿਊਦੀਨ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਤਰਸ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ “ਤਾਕਤ ਡੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਦੁਰਗ ਚਿੜੀ ਹੈ ਯਾਂ ਬਾਜ਼, ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਖੈਰ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਵੇਗੀ ਡਰਾਕੇ ਯਾਂ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਕੇ ਇਸ ਕਿਲੇ ਦੇ ਪੱਥਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਹਿੱਲਣ ।” ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਵਿਅੰਗ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੋਹਿਊਦੀਨ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਪੂਰਣੀਏ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲੇ. “ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਲਗਦੈ, ਪੂਰਣੀਆ ?” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ । ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਦੁਰਬੀਨ ਨਾਲ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਪੂਰਣੀਆ ਕੁੱਛ ਨਾਂ ਬੋਲਿਆ । ਦੁਰਬੀਨ ਬੁਰਕੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਟੀਪੂ, ਅਲੀਰਾਜ਼ਖ਼ਾਨ, ਗੁਲਾਮਅਲੀਖ਼ਾਨ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਟੀਪੂ ਬੋਲੇ — “ਸ਼ੀਰੰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਕਾਵੇਰੀ

ਨਦੀ ਦੀ ਉੱਟ ਹੈ, ਬਸ ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਕਿਲਾ, ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪੱਟਣ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹਨ। ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਕਿਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਨਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਰਦ ਨਹੀਂ, ਸਾਡਾ ਨਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੁਕਮ ਦਿਉ ਅੱਥਾ ਹਜ਼ੂਰ, ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾ ਲਵਾਂ”, ਜੋਬਨ ਦੇ ਉਤਸਾਹ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ। ਟੀਪੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ “ਤੇਰਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੀ ਏ?” ਪੁਛਦਿਆਂ ਉਸ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ।

“ਐਨੀ ਦੂਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਕ ਦਮ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ — ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਤਕ ਹੈ, ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਪਹਿਲਾਂ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸੈਨਾ ਅਗੇ ਵਧੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਲ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ, ਲਾਕੇ ਅਗੇ ਉਸੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।” ਬੁਰਕੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਠੀਕ ਜਾਪੀ।

“ਇਹ ਯੁੱਧ — ਨਿਪੁੰਨ ਬੰਦਿਆ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਿਸਨੂੰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਨਾਲ ਲਟਕਦੀ ਰਤਨ ਜਤਿਤ ਹੱਥੀ ਵਾਲੀ ਕਟਾਰ ਬਾਹਰ ਕਢਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਰੱਖੀ — “ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਇਨਾਮ — ਕਿਸਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਹ ਇਨਾਮ — ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕਰੋ — ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ—” ਮੋਹੀਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੁਹਕਮਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੱਖਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ — ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚਲੀ ਵੰਗਾਰ ਤੋਂ ਹਾਰ ਨਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕੱਠੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪਈ ਕਟਾਰ ਵਲ ਵਧੇ, ਬਲੀ ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਵਲ ਵੱਧਦੇ ਸਾਂਢ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ — ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ — “ਅਬ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁਆ ਹਮਾਰੀ ਕਿਸਮਤ ਕਾ ਖੇਲ” ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਤਾਲ ਦੇਣ ਲਈ ਫੌਜ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵੀ ਗੁੰਜ ਉਠੇ।

6

ਲਹੂ-ਭਿੱਜਾ ਸੂਰਜ

ਦਿਨੇ ਗੂੰਜੇ ਇਹਨਾਂ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਉਸ ਰਾਤ — ਲਖਾਂ ਬਲਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਸੀ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦਾ ਮੰਦਿਰ, ਬਤੀਆਂ ਦੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਦੀਪਮੰਦਿਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਿਲਮਿਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ — ਉਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕ ਦਿੰਦੇ, ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਘੰਟੇ, ਜਾਗਟੇ, ਸੰਖ ਚੌਡੀਕੇ ਆਦਿ ਪੂਜਾਵਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਲਮਈ ਧੁਨੀਆਂ ।

ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਤੀ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਰਾਜਮਾਰਗ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖਚਾਖਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ । ਗਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਡਪ ਤਾਂਈ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਦੀਵੇ ਫੜੀ ਖਲੋਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸੈਨਿਕ ਵੀ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਰੁਦਰ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਮਈ ਰੂਪ ਹੋਣ ।

ਦੇਵੀ ਦੇ ਗਰਭਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਾਲ ਰੋਸ਼ਮੀ ਧੋਤੀ ਪਾਈ ਉਸੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸ਼ਾਲ ਲਪੇਟੀ, ਸਿਰ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੜੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਪਗੜੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ, ਪੁੱਤਰ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ, ਭਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ, ਮਿਤਰਨਾਇਕਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਖਲੋਤੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਦੇ ਪੁਰਸ਼ਪੋਰਸ਼ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ —

ਗਰਭਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਗੰਡਾਸਾ ਚੁੱਕੀ ਖਲੋਤੇ ਪੁੱਤਰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਲ ਖਲੋਤੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰੇਣੁਕਾ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇ ਸਹਸਰਨਾਮ ਉਚਾਰਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਜਾਰੀ, ਕੁੰਮਕੁੰਮ ਅਰਚਨਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਕ ਦੂਸਰਾ ਪੁਜਾਰੀ ਫੁਲ ਚੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਵਧੀਆ ਰੋਸ਼ਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ, ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਝਿਲਮਿਲ ਕਰਦੇ ਨੌਰਤਨ ਜੜਿਤ ਗਹਿਣੇ ਪਾਈ, ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੰਪੂਰ ਪੂਜਾ ਕਾਰਨ ਰਕਤਅਲੰਕਾਰਿਤ ਹੋਈ ਦੇਵੀ ਦੀ ਰੁਦਰਮੰਗਲ ਮੂਰਤੀ ਜੀਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ — ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਠ ਖਲੋਵੇਗੀ । ਗਰਭਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਪੂਜਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੀਆਂ ਸੁਹਾਗਣਾ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ —

“ਕੰਡੇ ਨਿੰਨੇ ਸ਼੍ਰੀਪਾਦਵਾ, ਸ਼੍ਰੀਉਤਸਵਾਂਬਾ
ਚੰਡਦਈਤਰ, ਚੋਡਾਡਦਾ, ਸਿਰੀਪਾਦਵਾ
ਵਰਮੁਨੀਯ ਕਰਪਿਡੀਦੁ

ਪਰਸੂਰਾਮਨ ਜਨਸੀ ਯੋਨਿਸੀ
 ਤਰਿਦੇ ਖੜਰਾਜਰਲਰਨੂ
 ਭਰਮ: ਮੂਜੰਗ ਕੋਡਾਡੇ ॥
 ਧਗਧਗੀ ਸੀ ਉਰੀਗਠੂ ਤੇਰੇਦੁ
 ਜਗਜਗੀਸੀ, ਯਕੀਰਾਂਤ ਰਾਕਸ਼ਰਨੇ ਤਰਿਦੁ ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਵੀ ਉਸਤੱਤ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਧੀਰ ਗੰਭੀਰ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗਾ ਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਹਿਮਾਗਾਣ ਸੁਣਕੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਮਹਾਂਦੁਆਰ ਦੇ ਕੋਲ ਪਏ ਪੰਜ ਮਹਾਂਵਾਦ ਗੁੱਜ ਉਠੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲ ਉਠਿਆ ਹੋਵੇ । ਨਗਾਰੇ ਨੌਬਤ ਲੈਅਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਢੱਮ ਢੱਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ।

ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਨਾਲ, ਸੁਗੰਧਿਤ ਦ੍ਰਵ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਮਹਿਕੇ, ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਧੁੰਦਲੇ, ਗੰਭੀਰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਦੇਵੀ ਦੇ ਸਹਸਰਨਾਮਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰ ਰਹੇ ਪੁਜਾਰੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਜਿਵੇਂ ਦੇਵੀ ਉਠਕੇ ਤੁਰੀ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਦੇਵੀ ਮੂਰਤੀ ਵੇਖ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ-ਪ੍ਰੇਮ ਭਰ ਗਿਆ, ਦਿਲ ਵੀ ਭਰ ਆਇਆ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਭਰ ਆਏ —

“ਹੇ ਮਾਂ ਤੇਰੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੇ ਗੰਡਾਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰ । ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕਾਰਤਵੀਰ ਅਰਜੁਨ ਅਜ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬਣਕੇ ਆਇਐ । ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸਿਰ ਤੇਰੇ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਅਗੇ ਨਾ ਝੁਕੇ । ਉਦੋਂ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗੰਡਾਸਾ ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਧੋਕੇ ਤੇਰੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚਮਕਾਇਆ । ਅਜ ਤੇਰੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਦੀ ਪਸ਼ੂਸੈਨਾ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਤੇਰੇ ਚਰਣਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂਗਾ । ਨਹੀਂ ਦਾਂ ਰਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਤੇਰੇ ਚਰਣਾਂ ਤੇ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉਵੇਂ ਕਰੀਂ । ਮਾਂ, ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਹੇ ਮਾਂ ! ਦੇਹ ਆਪਣੇ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭਿਖਿਆ” — ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਦੰਬਵਤ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

ਨਾਇਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਡੰਡਉਤ ਬੰਦਨਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਪੂਜਾ ਮੁਕਾਕੇ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਪੁਜਾਰੀ ਇੰਜ ਕੂਕ ਉਠੇ, ਜਿਵੇਂ ਆਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਹੋਣ ‘ਫੁੱਲ ਦਿੱਤਾ, ਦੇਵੀ ਨੇ ਫੁੱਲ ਦਿੱਤਾ’ — ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਉਂ ਫੁੱਲ ਦਿੱਤਾ, ਪੁਜਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਕੰਠੇ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ

ਚੌਕ ਗਈ । ਅੰਦਰ ਬਲ ਰਹੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਿਆ — ਘੰਟੇ ਜਾਗਟੇ, ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ, ਦੇਵੀ ਦੀ, ਨਾਇਕ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ —

ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ !

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ !

ਇਹ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉੱਪਰ ਉਠਿਆ, ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਰਹੀ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ । ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਵਿਭੂਤੀ ਲੈਕੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਈ । ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੀ ਨਾਇਕ ਦੀ ਤਲਵਾਰ, ਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਈ — ਨਾਇਕ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ ।

“ਜਿੱਤ ਤੁਹਾਡੇ ਕਦਮ ਚੁੰਮੇ, ਮਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸੁਣੇ ।”

ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਤਲਵਾਰ ਲੈਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਫਿਰ ਇਕ ਯੋਧੇ ਵਾਂਗ ਖਲੋਕੇ ਕਿਹਾ “ਮਾਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਭੂਠੀਆਂ ਨਾਂ ਪੈਣ । ਤੇਰੀ ਬਖਸ਼ੀ ਤਲਵਾਰ ਹਾਰੇਗੀ ਨਹੀਂ — ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਾਂਗਾ ।”

ਸ੍ਰੀ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਮੁਕਾਕੇ ਰਾਜ ਪਰਿਵਾਰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਪੜੇ ਬਦਲੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਏ ਕੁਮਾਰ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਭਰਮਣੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਨੇ, ਉਹ ਅਜੇ ਲਾਹੀਂ ਨਾਂ, ਅਸਾਂ ਅਜੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਏ ।” ਕਹਿਕੇ ਦਾਸੀਆ ਦੇ ਲਿਆਂਦੇ ਪੂਜਾ ਪਦਾਰਥ ਇਕ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਪੜੇ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਕੇ, ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰਖ ਲਏ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ, ਸੁਬਰਾਮਣੀਅਮ ਸਵਾਮੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਏ ਦੋਨੋਂ ਅੰਗਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਟ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਅਉਣ ਦਿਆ ਜੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥੋ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਫੜ ਲਈਆ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਸੁਬਰਾਮਣੀਅਮ ਸੁਆਮੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ — ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਲ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹਨੇਰੀ, ਨਿਸ਼ਬਦ ਮੂੰਹ ਅੱਡੀ ਖਲੋਤੀ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਏ ।

“ਭਰਮਣੇ ਡਰੀ ਨਾਂ, ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆਈ ਜਾਹ, ਡਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

‘ਕਿਥੇ, ਕਿਉਂ’, ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛੇ ਕੁਮਾਰ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ, ਨਾਲੇ ਨਾਲ ਹੋਕੇ ਤੁਰ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਚੌੜਾ ਰਸਤਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹ ਤੰਗ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ । ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਆਪਣੇ

ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਿਆ, ਪਹਿਲਾਂ ਝੁੱਕ ਕੇ, ਫਿਰ ਕੁੱਛ ਦੇਰ ਰਿੜ੍ਹਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਫਾ ਦਾ ਰਾਹ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਫਿਕੀ ਜਿਹੀ ਚਾਨਣੀ ਵਿੱਚ ਨਿੱਮੀ ਨਿੱਮੀ ਲੋਅ ਵਾਲੇ ਤਾਰਿਆਂ ਭਰੇ ਅਕਾਸ਼ ਦਾ ਟੋਟਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਅਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪੈਰਾਂ ਅਗੇ ਡੁੰਘਾ ਹਨੇਰਾ ਟੋਇਆ ਮੂੰਹ ਅੱਡੀ ਖਲੋਤਾ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਟੋਇਆ ਬਹੁਤਾ ਚੌੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਡੁੰਘਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ, ਉਸਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚਟਾਨ ਸੀ। “ਡਰ ਨਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਉਵੇਂ ਤੂੰ ਕਰੀਂ” ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ — ਮਸ਼ਾਲ ਫੜਕੇ ਉਸ ਟੋਇਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਟੋਇਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਪੁੱਤਰ ਟਪਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਜੱਡੀ ਪਾ ਲਈ। ਅੱਗੋਂ ਸਾਰੀ ਢਲਾਣ ਸੀ। ਤਿਲਕਵੇਂ ਪੱਥਰ ਨੇ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੁਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਾਲ ਫੜ ਲਈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਕੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਦਮ ਪੁਟਦਾ ਅਗੇ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ।

ਬੋਹੜੀ ਦੂਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਰੋਡੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਤੇ ਤਿਲਕਵੇਂ ਰਸਤੇ ਤੇ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਚਟਾਨ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ — ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੱਥਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿਰ ਉਪਰਲੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ। ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਚਟਾਨਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੇ ਕੋਈ ਮੰਤਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਬੀਡੀਆਂ ਦੀ ਜਿਰ ਜਿਰ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਛਾਈ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਠੰਡ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਚੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਗ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਦੁਰਬਲਤਾ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਸਮਝ ਨਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬਥਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। “ਡਰ ਲੱਗ ਰਿਹੈ ਭਰਮੰਟਾ ?” ਰਾਤ ਦੀ ਠੰਡ ਵਰਗੀ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਇਸ ਵਚਿੱਤਰ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀ ਪਛਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਬੜੀ ਉਪਰੀ ਜਿਹੀ ਜਾਪੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੌਨ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਘਬਰਾਹਟ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੋਲਿਆ —

“ਡਰ ਕਾਰਦਾ ਅੱਪਾ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ?” ਪਥਰੀਨੇ ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਰਾਹ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕਦਮ ਧਰਦਾ, ਪੀੜ ਹੁੰਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮਲਦਾ ਬੋਲਿਆ —

“ਮੈਂ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ, ਤੂੰ ਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ?”

‘ਤੱਦ ਲਗਦਾ’ ਉਹ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ

“ਤੁਸੀਂ ਨਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੇ, ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ, ਡੌਲੇ ਤੇ ਹੈ ਸਨ ਨਾਂ ਅੱਪਾ ਜੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਡਰ ਕਾਹਦਾ ?” ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਉਹ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।”

“ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀ ਨਹੀਂ ।”

“ਅੱਛਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਏ, ਤਾਂ ਆ ਤੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਏ ।” ਕਹਿਕੇ ਝਟ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਮਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਪੈਰਾਂ ਵਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ “ਵੇਖ” ਭਰਮਣੇਨਾਇਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪਾੜ, ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲਿਆ ਹੋਵੇ । ਮਸ਼ਾਲ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੀ ਖਾਈ, ਉਸਦਾ ਸਿਰਾ ਹੀ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਥੱਲੇ ਦਾ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

“ਇਸ ਖਾਈ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਛਾਲ ਮਾਰਾਂਗਾ, ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਤੂੰ ਵੀ ਛਾਲ ਮਾਰੀਂ । ਕੁੱਦਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੈਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਲਗਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਇਧਰ ਉਧਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ, ਮੇਰਾ ਭਾਅ ਦਾ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਭਾਅ ਦਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ । ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪੈਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਮਾ ਲਈ, ਵਿਚਕਾਰ ਚਟਾਨ ਦਾ ਸਿਰਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਤਿਖੇ ਪੱਥਰ ਹਨ । ਛਾਲ ਮਾਰੋਗਾ ਯਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਖਲੋਤਾ ਰਹੋਗਾ ?” ਉਸਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਤੁਸੀਂ ਛਾਲ ਮਾਰੋਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਮਾਰਾਂਗਾ, ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ?” ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਭਰਮਣੇਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਚੰਗਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਏ ਤਾਂ ਇਹ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਫੜਕੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿਖਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਮਸ਼ਾਲ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ । ਉਸਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਟੋਏ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਹ ਰੋਕਕੇ, ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੀ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਵਿੱਚ —

ਖਿਣ ਭਰ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪਰਪੰਚ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਰੁੱਕ ਜਾਣ ਵਰਗੀ ਚੁਪ । ਸਿਰਫ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ‘ਧੱਪ’ ਡਿੱਗਾ ਸ਼ਬਦ । ਫਿਰ ਚੁੱਪ । ਕੁਮਾਰ ਭਰਮਣੇਨਾਇਕ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ — ਉਸ ਖਿਣ ਵਿੱਚ ।

ਇਕ ਖਿਣ — ਕਿੰਨਾ ਲੰਮਾਂ ਸੀ ਉਹ ਖਿਣ — ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ — “ਮਸ਼ਾਲ ਥੱਲੇ ਰੱਖ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਜ ਮਾਰਾਂ ਤੂੰ ਛਾਲ ਮਾਰੀਂ” ਪਤਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਰਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਭਰਮਣੇ ਨੇ ਕੀਤਾ । ਮਸ਼ਾਲ ਥੱਲੇ ਰਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਬੁੱਝ ਗਈ — ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ ।

“ਹੂੰ, ਕੁੱਦ ਜਾਹ” ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਭਰਮਣੇਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਖਿਣ ਤਾਂ ਲੱਗਾ ਮੌਤ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਅਗਲੇ ਪੱਲ ‘ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ’ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ‘ਆਇਆ’ ਕਹਿਕੇ

ਰੱਬ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਛ ਯਾਦ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ, ਪਿਤਾ ਦੇ ਗਰਮ ਸਾਹ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਪਲੋਸ ਰਹੇ ਸਨ — ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆਈ।

“ਇਥੇ ਮਸ਼ਾਲ ਨਹੀਂ ਬੱਲਣ ਲੱਗੀ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਹ” ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਇਕ ਜਿਹੇ ਤੰਗ ਰਾਹ ਤੇ ਰਿੜ੍ਹਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਛਿਪਕਲੀ ਵਾਂਗ ਚਿਪਕੇ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ, ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੁੱਛ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਕਿਤੋਂ ਦੂਰੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਚਟਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਝੀਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੜਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿੜ੍ਹਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਚਟਾਨ ਚੌੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਤਰਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਕਿਹਾ, ਹੁਣ ਕੋਈ ਡਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਬੜੇ ਚੱਕਮ ਪੱਥਰ ਕਢਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਰਗੜਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਚਿੰਗਾਰੀ ਨਾਲ ਮਸ਼ਾਲ ਬਾਲ ਲਈ। ਉਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਹਫਦਾ ਹੋਇਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ “ਤੂੰ ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਇਥੇ ਠਹਿਰ” ਕਹਿਕੇ ਆਪ ਕੱਲਾ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਮਸ਼ਾਲ ਦੇ ਮੰਦ ਪਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਭਰਮੰਟੇਨਾਇਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ, ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਖੰਭਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਸੀ। ਇਕ ਖੰਭੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਕੁੰਡੀ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਾਲ ਟਿਕਾਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਵਾਲੀ ਗੰਢ ਥੱਲੇ ਰਖੀ। ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਘੁੱਟਕੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਡੱਬਾ ਕਢਿਆ। ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਸੀ, ਹਰ ਖੰਭੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਦੀਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਪਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਮਸ਼ਾਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜੱਗ ਪਈਆਂ ਤਾਂ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਇਆ — “ਅੱਗ ਵੇਖ ਭਰਮੰਟਾ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਇਥੇ ਆਏ ਹਾਂ।” ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ।

ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ — ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਦੀ, ਖਿਲਰੇ ਵਾਲ, ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਦਾਹੜੀ ਵਾਲੀ ਭਿਅੰਕਰ ਮੁਖਮਦਰਾ, ਸੋਨੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਵੀਰਭਦਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ ਲਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਯੋਧੇ ਦੀ ਛਾਤੀ, ਹੁੰਡਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਾਈ, ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਫੜੀ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਖਲੋਤਾ ਲਿੱਕਦਾ ਕੁੱਤਾ — ਵੀਰ ਭੱਦਰ ਦੀ ਇਹ ਭਰਾਉਣੀ ਮੂਰਤੀ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਗੁਫਾ ਦੀ ਠੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਸੀਨਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਦੋਨੋਂ

ਪਾਸੇ ਦੋ ਰਣਭੈਰਵਾਂ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਤਿੰਨ ਫੁਟ ਉੱਚੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਨੰਦਾ ਦੀਪ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀਪਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਮਸ਼ਾਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਲਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ । ਇਤਨੀਂ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ । ਉਸ ਦੇਵੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਜਲਾਇਆ । ਚੌਖੀ ਸਾਰੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ — ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਪੂਜਾ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਰਸ਼ਿਵਾ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਖਲੋਤੀ ਰੁੰਡਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈ, ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਅੱਗ ਵਰਗੀਆਂ ਜਟਾਂ, ਲਹੂ ਦੀ ਪਿਆਸੀ ਜੀਭ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ, ਮਹਾਂਕਾਲੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਭੂਤਗਣ —

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਤੀ ਦਾ ਸ਼ਵ ਚੁੱਕੀ ਰੁਦਰਗਣਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰਲਯ ਦੇ ਤਾਂਡਵ ਨਾਚ ਵਿੱਚ ਹੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸ਼ਿਵਾ —

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ — ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰੁਦਰ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ — ਹਿਰਣਯ ਕਸ਼ਯਪ ਨੂੰ ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਲਿਟਾਕੇ ਉਸਦਾ ਵਿੱਡ ਪਾੜ ਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਆਂਤੜੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਫੜਕੇ ਥੋਠੇ ਭਿਆਨਕ ਨਰਸਿੰਘ ਦੀ ਮੂਰਤੀ —

ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਰ ਬੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ — ਇਸਦੇ ਸੰਕੇਤ ਸਨ — ਇਕ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਤਿੰਨੋਂ ਪਿੰਜਰ, ਰੁੰਡ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ, ਭੇਡਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੋਂਗਨਾਂ ਦੀ ਬਦਬੂ, ਕਿਤੋਂ ਭੱਜੀ ਆਉਂਦੀ ਪਿੰਡੇ ਵਿੱਚ ਸੂਈਆਂ ਵਾਂਗ ਚੁੱਭਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ, ਨੇੜੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਡਿਗਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ — ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਵੇਖਕੇ, ਪਲ ਭਰ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਹਿਰਦਾ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬ ਗਿਆ ।

ਇਹ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਪੂਰਵਜ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਓਟ ਲੈਂਦੇ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਬਣਿਆ, ਵਧਿਆ ਫੁਲਿਆ ਉਸਰਿਆ ਇਹਨਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ । ਸਾਡੇ ਵਡਿਆਂ ਨੇ ਅੱਖੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਪਾਰ ਧਨ ਜਮਾਂ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਚਟਾਨਾਂ ਦੇ ਬੱਲੇ ਦਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ । ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਦੀ ਭਿਣਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ । ਤੇਰਾ ਵੀ ਅਜੇ ਰਾਜਤਿਲਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਸ਼ਿਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਪਤੇ ਲੱਗੇ । ਆ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰ ਲਈਏ । ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਫਿਰ । ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਜਿਧਰੋ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉੱਪਰ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾਕੇ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੀ ਪੋਟਲੀ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਲਦੀ

ਸੰਪੂਰ, ਚਾਵਲ ਤੇ ਲਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਫਿਰ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਕਟਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਤੇ ਚੀਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਖੂਨ ਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ, ਜ਼ਖਮ ਤੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੀ ਦਵਾਈ ਦਾ ਲੇਪ ਕੀਤਾ । ਖੂਨ ਰੁੱਕ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚਲੇ ਖੂਨ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਆਰਤੀ ਕੀਤੀ, ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ । ਫਿਰ ਉਸ ਖੂਨ ਦੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਨਾਲ ਮੱਥੇ ਤੇ ਟਿੱਕਾ ਲਾਇਆ । ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਵੀ ਲਾਇਆ । ਪੂਜਾ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦ ਲਿਆ । ਫਿਰ ਨੰਦਾ ਦੀਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਮਸਾਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਦੀਵੇ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੇ ।

“ਚਲ ਭਰਮੰਟਾ ਵਾਪਸ ਚਲੀਏ”, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਕਿਸੇ ਸੁਪਨ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਆਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਹੋਰ ਸੀ, ਜਾਣ ਦਾ ਹੋਰ ।

ਗੁਫਾ ਦਾ ਰਾਹ ਲੰਘਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਲੀ ਬਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪਈ । ਤੜਕੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਜਦੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਵਾਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਰਣ ਭੇਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ।

ਉਸ ਰਣਧੁਨੀ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਠੰਡ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ । ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਮਹਿਲ ਝੁਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਫੜਾਈ “ਇਹ ਆਪਣੀ ਚਾਂਦੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਈਂ ਭਰਮਣਾ — ਕਹਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦੇਣ ।” ਕਹਿਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ “ਮੇਰੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਵਸਤਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਕਮਰੇ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਉਥੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਨਹੀ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖੋ ।” ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਆ ਗਏ ਹਨ ਪ੍ਰਭੂ ।” ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੱਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਲਿਆਏ ਯੁੱਧ ਵਸਤਰ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਪਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਨਾਇਕ ਵਸਤਰ ਪਹਿਨ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਵੀ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉਥੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ।

ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਰਸਮੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁੱਛਿਆ “ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ?” ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਅਜ ਉਹ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ।”

ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਕਪੜੇ ਪਾਂਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੁਛ ਸੋਚਕੇ ਬੋਲਿਆ —

“ਨਵਾਬ ਦਾ ਯੁੱਧ ਤੰਤਰ ਮੈਂ ਜਾਨਣਾ ਪਰਸੂਰਾਮ, ਅਜ ਵੀ ਉਹ ਪੂਰਾ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਅਜ ਵੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਬਲ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਹੁ ਐਵੇਂ ਡਰਨ ਦੀ ਯਾਂ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਤਿੰਨ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਤੋਪਾਂ ਨਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਅਜੇ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਸ਼ਤਰੂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਸਾਡੀ ਮਾਰ ਬੱਲੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਅਰਥ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ ਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਸਿਉਂ ਹਮਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਉ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਪੂਰਬ ਵਲੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਸਕਦੈ। ਇਸ ਲਈ ਰੰਗਈਆ ਦਿਸਾ ਵਲੋਂ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਤਿਆਰੀ ਹੋਣ ਤਕ ਮੈਂ ਵੀ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਅੱਗੋਂ ਜਿਵੇਂ ਮੌਕਾ ਹੋਇਆ, ਉਵੇਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਯੁੱਧ ਵਸਤਰ ਪਹਿਨਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਡੀਕਦੀ ਖਲੋਤੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ —

“ਅੰਮਾ, ਅੱਜ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਈਂ। ਐਨੇਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਜਿਸ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਉਹ ਅਜ ਅਰੰਭ ਹੋ ਰਿਹੈ।” ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੰਬਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ —

“ਮੇਰਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਦਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਏ, ਪੁੱਤਰ। ਪਰ ਅਜ ਕੁੰਤੀ ਦੇਵੀ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਜੋ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਜਿੱਤਕੇ ਆ, ਆਪਣੇ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਗੁੱਲਣ ਦੇਈਂ।” ਕਹਿਕੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪੜਾਂਦੀ ਬੋਲੀ “ਇਹ ਪੀ ਲੈ ਪੁੱਤਰ, ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਜਾਵੇ।” ਫਿਰ ਕੁਛ ਸੋਚਕੇ ਬੋਲੀ — “ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਚਲਿਐਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ਪੁੱਤਰ” — ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕੀ ਏ ਮਾਂ, ਸਾਮੀਂ ਜਿੱਤਕੇ ਆਵਾਂਗਾ ਆਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤੂੰ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਵੀਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਕਤ ਨਹੀਂ। ਕਹਿਕੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਤਾ ਦੁੱਧ ਇਕੋ ਘੁੱਟ ਵਿੱਚ ਪੀਕੇ, ਖਾਲੀ ਗਲਾਸ ਮਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾਇਆ, ਅੱਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸ ਦੇਈਂ ਮਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬੁਰਾ ਮਨਾਉਣਗੇ ਕਿ ਦੱਸਕੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਅਜ ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਏ, ਆਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲਵਾਂਗਾ, ਆਖ ਦੇਵੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨਾਂ।”

ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਕੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਇਆ ਤੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਗੁੱਦਗਤੀ ਦੀ ਅਗੁਵਾਈ ਬੱਲੇ ਉਸਦਾ ਘੋੜਾ ਫੜਕੇ ਖਲੋਤੇ ਅੰਗਰਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਘੋੜਾ ਹੇਠਲੇ ਦੁਰਗ ਵਲ ਦੁੜਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਮਹਿਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਨਗਾਰਾ ਬਤੇਰੀ ਤੋਂ ਲੰਮੀ ਧੁੰਨ ਵਾਲਾ ਨਗਾਰਾ ਵਜਿਆ — ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਖਬਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਖਬਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਗੂੰਜਦੀ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼। ਨਾਗਾਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣ ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਸੀ।

2

ਢੱਕ ਢੱਕ — ਢਮਾਰ

ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜੀ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ ਟਕਰਾ ਗਈ ਹੋਵੇ — ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਕੇ ਕਾਲੇ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਬਦਲਾਂ ਨੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲਿਆ, ਗੋਲੇ ਚੰਗਿਆੜਿਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਧਰਤੀ ਜਿਵੇਂ ਦੰਦ ਪੀਹ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਜਗੀਵਾਜ਼ੇ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਕੂਕਾਂ, ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਾਗਰ ਵਾਂਗ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਰੰਗਈਆ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਲਾਲ ਕਪੜਾ ਹਿਲਾਕੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲਕੇ, ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਰੰਗਈਏ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅਗਲੀ ਖਾਈ ਉੱਪਰ ਬਣਾਏ ਪੁਲ ਨੂੰ ਬੱਲੇ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕ, ਬੰਨ ਤੋੜਕੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਣ-ਜੈਕਾਰੇ ਛੜਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਏ।

ਮੁਲਾਪੁਰ ਵਲੋਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ, ਰੰਗਈਏ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਲੋਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਅੱਗੇ ਭੱਜੀ — ਇਕ ਖਿਟ ਤਾਂ ਇੰਜ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਦੋਨੋਂ ਸੈਨਾ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ, ਸਾਗਰ ਸਾਗਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਿਆ, ਲਹਿਰਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਕੇ ਰੜ ਗਈਆਂ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ, ਉਥੋਂ ਤਕ

ਮਾਰ ਕਾਟ ਕਰਦੀ ਸੈਨਾਂ ਅਖੰਡ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ —

ਸੈਨਾਂ ਸਮੁੰਦਰ — ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੰਗ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲਿਖਕਦੇ ਹਥਿਆਰ, ਚੰਗਿਆੜੇ ਉਗਲਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹਿਟਕਦੇ ਘੋੜੇ, ਜੰਗੀ ਵਾਜਿਆਂ ਦਾ ਰਣਉਨਮਾਦ, ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ — ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਣਕੂਕਾਂ, ਜੰਗੀ ਗੂੰਜਾਂ, ਚਲਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਗਾਹੜੇ ਧੁੰਦੇ ਦੇ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ, ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਅਗਨੀ ਬਰਖਾ ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਕਿਣਮਿਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ — ਗੰਧਕ, ਰੰਜਕ ਦੀ ਕਾਲੀ ਪੂੜ, ਲੜ ਰਹੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਉਡਦੀ ਲਾਲ ਪੂੜ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਰੌਲੇ ਤੇ ਪੂੜ ਨਾਲ ਨਗਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ — ਗਲੀਆਂ ਉਜਾੜ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਭੈਭੀਤ ਹੋਈਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਹਰ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਜ ਉਹ ਥਾਂਵਾਂ ਖਾਲੀ ਵੇਖਕੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰ ਤੇ ਵੀਰਾਨੀ ਭਰ ਗਈ । ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੰਧਾਂ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਘਰਾਂ ਦੇ ਉਤੇ ਪਾਏ ਖਪਰੇਲ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਗਏ ਸਨ । ਪਹਾੜੀ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਰਣਕੂਕਾਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਗੁਫਾਵਾਂ ਵੀ ਰਣ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਰਹੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤਾ ਪਾਣੀ ਲਹਿਰਾਂ ਬਣ ਬਣ ਉਛਾਲੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਇਸ ਰੌਲੇ ਤੇ ਇਸ ਪੂੜ ਕਾਰਣ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਇਹ ਸਵੇਰ ਸੀ, ਦੁਪਹਿਰ ਯਾ ਸ਼ਾਮ — ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਝ ਰਿਹਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸੀ — ਕਾਲੇ ਧੁੰਦੇ ਦੇ ਬੱਦਲ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸੀ ਭੈ ਉਤਪਾਦਕ, ਭੈਅਭੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਜੰਗੀ ਜੈਕਾਰੇ — ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ — ਦੁਰਗ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਰਹੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕੌਣ ਜਿੱਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕੌਣ ਹਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ, ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ —

ਕੀ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ — ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ‘ਦੀਨ’ ਦੀਨ ਕੂਕਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਸਦੀ ਥਾਂ — ‘ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ, ਉਚੰਗਾ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ’, ਅਕਾਸ਼ ਤਾਂਈ ਪੁਜਦੇ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ — ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ — ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜੈ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਜਗਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਗਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ —

ਇਹ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਸੁਣਕੇ — ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਜਗਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਦੀਵੇ ਜੱਗ ਪਏ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਅਚੇਤ ਪਏ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਜਾਨ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਸੀ ।

ਰੰਗਈਏ ਦੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਸੈਨਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁੱਲ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਮੀਂ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਥੱਲੇ ਕਰਕੇ ਵਿਜਈ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਲਈ ਰਾਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੀਵੇ ਲੈ ਕੇ ਖਲੋਤੇ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਘੁਮੰਡ ਦੂਰ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨੋਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਰੁੰਡ ਟੰਗੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ।

ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਣਾਏ ਮੰਡਪ ਵਿੱਚ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬਹਿਕੇ, ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਏ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਰਦਾਇ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋਹਫੇ ਦਿੱਤੇ । ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਝੁੰਮਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਕੁੱਛ ਯਾਦ ਆ ਜਾਣ ਤੇ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਤੇ ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ “ਇਹ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਇਆ ।” ਕਹਿਕੇ ਉੱਠਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ । ਨੌਕਰ ਦੇ ਲਿਆਕੇ ਦਿੱਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ, ਆਪਣੇ ਅੰਗਰਖਿਅਕਾਂ ਨਾਲ ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ, ਨਾਲ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਫੜੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਦੁਆਰ ਕੋਲ ਪੁੱਜਕੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਕੇ ਖਲੋ ਗਏ, ਅੱਧ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਕੜੀ ਦੇ ਸ਼ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਫੀਰ ਬਣਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡੋਲੀਆਂ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਡੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪੈਰ, ਅੱਖਾਂ ਕੰਨ ਨੱਜ਼ ਆਦਿ ਗੁਆ ਬੈਠੇ, ਘਾਇਲ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਰਾਹੁੰਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ, ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਤਕਲੀਫ ਪੁੱਛਕੇ, ਪੀੜ ਨਾਲ ਤੜਫਦਿਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲਕੇ, ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਸਹਿਲਾਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਕੇ ਡੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਘਾਇਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਸੁਨਾਉਣ ਵਾਂਗ ਬੋਲੇ, “ਅਜ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ — ਦੁਰਗ ਤੁਹਾਡਾ ਰਿਟੀ ਹੈ ।”

ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਦਗੱਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਹਿ ਉਠਿਆ ‘ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ।’ ਉਧਰ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲ ਲੋਕ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਜੱਗ ਮੱਗ ਕਰਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਦਿਨ ਚੜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਇਧਰ ਚਾਰ ਛੇ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਧੁੰਦਲੀ ਜਿਗੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਧਰ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ । ਅਖੀਰਲੀ ਡੋਲੀ ਲੰਘ ਜਾਣ ਤਕ ਉਥੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ । ਉਸਤੋਂ ਤਾਅਦ ਗੁੱਦਗੱਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ “ਚਿਕਿਤਸਾ ਡੇਰੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਮਸ਼ਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖੋ ।” ਮਸ਼ਾਲਾਂ

ਵਾਲੇ ਕਰਾਵਨਕੱਟੀ ਵਿੱਚ ਕੂਡਲੀ ਸ਼ਿੰਗੋਰੀ ਮੱਠ ਕੋਲ ਬਾਸਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਡੇਰੇ ਵਲ ਭੱਜ ਪਏ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ —

ਉਤੇ ਮੋਟੇ ਸਾਰੇ ਬਾਸਾਂ ਦੀ ਛੱਤ ਥੱਲੇ ਤਾੜ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਿਛਾਕੇ, ਚਟਾਈਆਂ ਤੇ ਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਮੰਜਿਆ ਤੇ ਪਏ ਸੈਂਕੜੇ ਘਾਇਲ ਸੈਨਿਕ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਸਾਰਾ ਡੇਰਾ ਹੀ ਘਾਇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਹੁਣ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ‘ਦੇਸ਼ ਬਾਗ’ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੌਸਲਾਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਜਖਮੀ ਹੋਏ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕ ਰਹੇ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਜੜੀ ਬੂਟੀਆਂ, ਸੈਂਕੜੇ ਬੰਦੇ, ਵੈਦਾਂ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਲਾਂ ਤੇ ਰੱਗੜ ਰਹੇ ਸਨ । ਸੈਂਕੜੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਧੌਕੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਫੰਬੇ ਲਾਕੇ ਪਟੀਆਂ ਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ — ਕਿੰਨੇ ਬੰਦੇ ਵੈਦਾਂ ਦੀ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਟੁਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਡੀਆਂ ਤੇ ਜੜੀ ਬੂਟੀਆਂ ਦਾ ਲੇਪ ਲਾਕੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਚੱਨੋਂ ਪਾਸੇ ਪਤਲੀਆਂ ਫਟੀਆਂ ਰਖਕੇ ਕਪੜੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਰਹੇ ਸਨ । ਸੈਂਕੜੇ ਬਲ ਰਹੇ ਚੁਲ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਰੱਖੇ ਮਟਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੋਗੀਆਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਾਹੜੇ ਤੇ ਅਹਾਰ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਦੁੱਧ ਪਾਠੀ ਆਦਿ ਉਬਾਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਖੁਦ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਇਆ ਦੇਖ ਵੈਦ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ । ਵੈਦਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੋਲੇ — “ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛਡਕੇ ਨਾ ਉਠੋ । ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਮੁੱਖ ਹੈ । ਉਧਰ ਧਿਆਨ ਦਿਉ ।” ਕਹਿਕੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਹੇ ਕੰਮ ਵੇਖਦਿਆਂ ਰੋਗੀਆਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਬਿਸਤਰੇ, ਉਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਕੱਪੜੇ, ਦਵਾਈਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਸਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੋਲੇ — “ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਵੇ, ਦਸੋ ਸਵੇਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਇਧਰ ਭੇਜਾਂਗਾ, ਧੰਨ ਦੀ, ਸਾਮਗਰੀ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਇਸਦਾ ਧਿਆਨ ਅਸੀਂ ਰਖਾਂਗੇ । ਪਰ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਕਮੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋ । ਤੁਹਾਡੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕਾਰਨ ਜੇ ਕੋਈ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇਕੇ, ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲਕੇ ਸਾਰੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ । ਡੇਰੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਬੋਲੇ “ਜਖਮੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਪਤਾ, ਲਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਭੇਜੋ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਖਮੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਗਹਿਣਾ, ਪੈਸਾ ਹੈ ਉਹ ਚੋਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿਉ । ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਚੱਕਰ ਮਾਰਿਆ ਕਰਾਂਗੇ । ਜੇ ਕੋਈ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕਰੇ ਯਾਂ ਚੋਰੀ ਕਰੇ, ਬਿਨਾਂ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀਆਂ ਜੁਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਦਿਉ । ਇਥੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਛੋਟ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਇਸਦਾ ਧਿਆਨ ਰਹੇ ।”

ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ । ਬੋਹੜਾ ਦੂਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਕੁੱਛ ਯਾਦ ਆਉਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ ਫੜਕੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਕੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਕੇ ਬੋਲੇ, “ਮੁਖ ਗੱਲ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਏ । ਗੁੱਦਗਤੀ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਤਵਾਲ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਕੋਲ ਭੇਜ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖੋ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦਾ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇ, ਉਥੇ ਮਰੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਦਾਹ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ । ਵੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ, ਕੁੱਤੇ, ਲੁੰਬੜੀਆਂ ਨਾ ਖਾਣ । ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ, ਆਪਣਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਤਾਂ ਜੀਦਿਆਂ ਨਾਲ — ਜੀਣ ਤਕ ਹੀ ਸਿਰਫ — ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ — ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਨਾਂ ਭੁੱਲੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾਵੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਗੁੱਦਗਤੀ ਨੇ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅੰਗਰਖਿਅਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਘੋੜਾ ਮਹਿਲ ਵਲ ਮੌੜ ਲਿਆ ।

ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਬਾਰੇ ਦੱਸਕੇ, ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਬਹਿ ਗਏ । ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਕੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਣਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਆਦ ਨਾਂ ਲੱਗਾ । ਚੁਪਚਾਪ ਰੋਟੀ ਮੁਕਾਕੇ ਸੌਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ । ਜਿਸਮ ਬੜਾ ਬਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕੂਲਾ ਬਿਸਤਰਾ, ਉਸਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੋਅ ਲਾਕੇ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੁੰਦਰ ਪਤਨੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੋਜ ਵਲ ਖਿਚ ਲਿਆ — ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੌਣ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ । ਉਠਕੇ ਦੁਆਲੇ ਸ਼ਾਲ ਲਪੇਟੀ, ਆਪਣੇ ਵਲ ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਵੇਖ ਰਹੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੋਲੇ ਜਿਹੇ ਪਲੋਸਕੇ ਬੋਲੇ, “ਮੈਨੂੰ ਨਾਂ ਉਡੀਕੀਂ — ਨੀਂਦ ਆਈ ਤਾਂ ਸੌ ਜਾਈ” — ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ । ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਆਉਂਦੇ ਅੰਗਰਖਿਅਕਾਂ ਵਲ ਬਿਨਾਂ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੇ, ਹਲਕੀ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਤੁਪਦਾ ਕੋਟ ਬਤੋਰੀ ਤੇ ਚੜਕੇ ਰਣਭੂਮੀ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲਗੇ —

ਦਿਨੇਂ ਹਜ਼ਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਮੈਦਾਨ — ਇਸ ਵੇਲੇ — ਨਿਰਜਨ, ਨਿਰਸ਼ਬਦ ਸੀ — ਜੀਵ ਨੂੰ ਨਿਗਲਕੇ ਅਚੇਤ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਮੌਤ ਵਾਂਗ — ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਮਸਾਲਾਂ, ਧੀਮੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਰੋਦੀਆਂ ਲੁੰਮੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ, ਖੋਤਿਆਂ ਦਾ ਹਿਟਕਟਾ, ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਨਿਰਜਨਤਾ ਤੇ ਨੀਰਵਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਅਸਿਹ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਬਣਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਅਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਉਹਲੇ ਲੁਕਦਾ ਛਿਪਦਾ ਚੰਦਰਮਾ — ਚੰਦਰਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਉਸਦਾ ਪ੍ਰੇਤ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਦੂਰ ਦਿਸਹੱਦੇ ਤੇ ਕੁੰਚੀਗਨਾੜ

ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਇਸ ਫਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਚਾਨਟੀ ਵਿੱਚ — ਮਹਾਂਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਖ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਢੇਰ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆ ਅੱਖਾਂ, ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਪਾਟੀ ਭਰ ਆਇਆ । ਉਸਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਨਾਂ ਚਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਲਿਆਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਸਾਣਾਂ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕੜਵਾ ਕ੍ਰੋਧ ਭਰ ਗਿਆ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿਸਦੀ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਚਾਨਟੀ ਵੱਲ ਕ੍ਰੋਧ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬੋਲੇ — ‘ਕੁੱਤਿਆ ਤੇਰੀ ਰਾਖਸ਼ੀ ਰਾਜਦਾਰ ਨੇ ਅਜੇ ਕਿੰਨੇ ਹੋਰ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਪੀਕੇ ਮੁਕਾਉਣੇ ਨੇ, ਤੇਰੇ ਪਾਪਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਅਜੇ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣੀ । ਤੂੰ ਤੜਫ ਤੜਫਕੇ ਮਰੇਂ, ਤੇਰੇ ਖੂਨ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਤੁਪਕਾ ਸੜੇ — ਤੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗੇਂ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਮੌਤ ਨਾਂ ਮਿਲੇ । ਪੀੜ ਨਾਲ ਤੜਫਦਾ ਤੂੰ ਘੁੱਲ ਘੁੱਲਕੇ ਮਰੇਂ — ਤੇਰੇ ਵਰਗਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਦਿਨ ਯਾਂ ਇਕ ਖਿਨ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਆਉਣੀ ਤਾਂ ਮੌਤ ਨਾਲ ਮਹਾਂ ਧੌਰ ਹੈ ।’

ਫਿੱਕੇ ਪਏ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ, ਚੰਦਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ, ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਭਿਖਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਮਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਧਰ ਦੁਰਗ ਲਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਦਿਲ ਇੰਜ ਪਸੀਜ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਉਧਰ ਮੁੱਲਾਪੁਰ ਦੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ — ਸ਼ਾਮੀਂ ਹਾਰਕੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਨਾਲ, ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰਦਾ, ਗਾਹਲਾਂ ਕਢਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸਦੀ ਹਾਰ ਦੀ ਕੜਵਾਹਟ ਦੂਰ ਨਾ ਹੋਈ — ਗੁੱਸਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਭੜਕ ਪਿਆ — ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਤੇ ਮੋਹਕਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੋਲੇ — “ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬੀਵੀਆਂ ਦੇ ਲਹਿੰਗੇ ਪੁਆਕੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਵਾਰੀ ਹਾਰ ਕੇ ਜੀਂਦਿਆਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਬੇਸ਼ਰਮ ਕਿਤੋਂ ਦੇ — ਨਾਮਰਦ ਸਭ ਨਾਮਰਦ ਹੋ — ਮਰਦ ਤਾਂ ਹੈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਰਦ ਹੈ — ਚਲੋ ਜਾਉ ਨਿਕਲ ਜਾਉ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਉ ।” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਰਾਬ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ।

“ਕਲ ਸਵੇਰੇ ਉਹ ਹਰਪੰਨਹਲੀ — ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ ।” ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇਕ ਆਦਮੀ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਲਈ ਯਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ — ਦੇਖਾਂਗੇ ਕੌਣ ਬਚੇਗਾ — ਅੱਜ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸੁਆਲ ਜੁਆਬ ਹੀ ਸੀ — ਕਲ ਹੋਵੇਗਾ ਅਸਲੀ ਯੁੱਧ ।”

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ — ਸੁਤਿਆਂ ਉਠਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਗੁੱਸਾ ਉਗਲਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਟੀਪੂ, ਗੁਲਾਮਅਲੀਖਾਨ, ਪੂਰਣੀਆ, ਬੁਰਕੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਹਾਏ, ਖਜਾਨਚੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾਰਾਏ, ਆਦਿ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਤੇ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਮੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ — ਬੜੇ ਅਸਾਂਤ ਚਿਤ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਆਸਣਾਂ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ ਤਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ “ਇਥੇ ਕੰਠ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰ ਹਨ, ਮਹਾਨਸਾਮੰਤ, ਬੁਰਕੇ ਵਿਚੋਂ ਭਬਕੀਆਂ ਮਾਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਸਿੰਘਾਸਨ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਯੋਏ — ਪਰ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇੰਗੜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਗ ਖੁਆ ਦਿੱਤੀ । ਕਲ ਵੀ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ — ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਪਾਨਾਇਕ, ਬਸੰਪਾਨਾਇਕ ਜੀ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੇਸਵੇ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਏ, ਤੁਸਾਂ ਸਾਬਤ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਝੂਠੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਹੁਣ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ? ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਮੰਤਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਰਗਾ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਫਿਲੇ ਤੇ ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁੱਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਅਜ ਇਹ ਅਪਮਾਨ ਸਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ — ਦੁਰਗ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਲਾਸ਼ ਲਟਕਾਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਰਾਂ ਯਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉੱਕੇ ਗਏ ਗੁਜ਼ਰੇ ਨਹੀਂ । ਘੁਮਾ ਘੁਮਾਕੇ ਉਸ ਚਾਬਕ ਦੀ ਚੋਟ ਵਾਂਗ ਸੁਨੰਤਾਂ ਸੁਟੀਆਂ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਘ ਸੁੱਕ ਗਏ, ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੋਈ । ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁੱਸਾ ਚੜਿਆ ਸਿਰਫ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਟੀਪੂ ਤੇ ਬਕਸੀ ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ । ਹੁਣ ਵੀ ਜਦੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਝੌਂਹ ਲਾਖਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਟੀਪੂ ਉਠਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ, ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਬੋਲਿਆ — “ਅੱਬਾ ਹਜ਼ੂਰ ਤੁਸੀ ਐਵੇਂ, ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋ । ਇੰਗੜ ਦਾ ਹਮਲਾ ਤਾਂ ਬਨਾਵਟੀ ਸੀ — ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਹ ਸਾਡੇ ਬੱਲ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਾਡੀ ਚਾਰ ਲਖ ਫੌਜ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਕੀ ਹੋਸੀਅਤ — ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਉ, ਮੈਂ ਸੈਨਾਂ ਲੈਕੇ, ਹਮਲਾ ਕਰਨਾਂ । ਤਿੰਨ

ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਢਾਹਕੇ ਢੇਰੀ ਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਵੀ ਟੀਪੂ ਨਹੀਂ ।”

ਹੈਦਰਅਲੀ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

“ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈਂ, ਤੇ ਉਵੇਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੇ । ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਜਰਬੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇਰੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਤੋਪਾਂ ਬਰੂਦ ਸਭ ਕੁੱਛ ਹੈ, ਪਰ ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਨਹੀਂ ਉਡਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ।” ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਰਦਾਰ ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । ਲਾਲੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਏ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਮਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਉਹੋ ਸੀ । ਸਿਰਫ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਨਿਜੀ ਸਾਹਸ ਤੇ ਰਣਨੀਤੀ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਜੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਤੋਪਾਂ ਰਾਈਫਲਾਂ ਆਦਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੀ ਉਸਤੋਂ ਡਰਨ ਲੱਗ ਪਏ । ਹੈਦਰ ਨੇ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਨਣ ਲਈ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਲਾਲ ਉੱਨੀ ਵਸਤਰ ਪਾਈ, ਛਾਤੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਤਗਮੇ ਲਟਕਾਈ, ਚੌਖੀ ਉਮਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗਠਿਆ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ ਛੇ ਫੁਟ ਲੰਮੇ ਕੱਦ ਦੇ ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਠਕੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ —

“ਖਾਵੰਦ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਕਲ ਹੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮਕੇ ਤੋਪਾਂ ਲਾਉਣ ਲਈ ਥਾਂ ਵੇਖਕੇ ਆਇਆਂ । ਹਰ ਪਾਸੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਤੇ ਖਲੋਕੇ, ਯੰਤਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਕੇ ਵੇਖੀ, ਸਾਡੀ ਇਕ ਇਕ ਤੋਪ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿੰਨੀ ਹੈ — ਕਿਹੜੀ ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਤਕ ਮਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਰਖੇ ਜਾਣ, ਇਹ ਸਭ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ — ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਕੇ ਗੋਲੇ ਉਡਾਕੇ ਵੇਖੇ ਹਨ । ਇਹ ਕਿਲਾ ਬੜੇ ਨਿਪੁੰਨ ਯਾਰੀਗਰਾਂ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਤੇ ਤੰਤਰ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਕਿਲਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ । ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਉੱਪਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਗੋਲੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬੱਲੇ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਖਾਈਆ ਵਿੱਚ, ਸਿੱਧੇ ਰਖਕੇ ਉਡਾਈਏ ਤਾਂ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਵੱਜਦੇ ਹਨ । ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਤੋਪਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ — ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਐਵੇਂ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਹੋਵੇਗਾ ।” ਉਸ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਖੋਲਕੇ ਦਸੀ ।

“ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਜੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਚਲੀ ਜਾਵੇ”— ਟੀਪੂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਡਾ ਦੇਣਗੀਆਂ । ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਸੀਂ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਉਸਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ । ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਐਵੇਂ ਭਾਰ ਹੀ ਹਨ ।”

ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣਿਆ ।

“ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਹਰ ਅੰਗੇ ਵੱਧ ਜਾਵੇ, ਚੁੰਗੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਈਏ ਤੱਦ ਸਾਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਦੀ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਨਗੀਆਂ ।” ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਭਰਿਆ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ । ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੋਲਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ । ਪਰ ਟੀਪੂ ਨੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ — ਤੋਪਾਂ ਨਾਂ ਸਹੀ, ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਵੀ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਚਾਰ ਲੱਖ ਫੌਜ ਇਕ ਦਮ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਕਿਤੇ ਬਚਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ?”

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮਲਾ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਦੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸਾਡੇ ਸੌ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਜਾਨਗੀਆਂ । ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਖਲੋਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਰਖਤਾ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਬਿਨਾਂ ਹੁਕਮ ਦੇ, ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਧਿਆਨ ਰਵ੍ਹੇ ।” ਸਾਰੇ ਕੰਠੇ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇ ਕੇ ਪੂਰਨੀਏ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਫਿਰ ਕਰਾਂਗੇ । ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਪੂਰਨੀਏ ?” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਹ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਸੈਨਾਂ ਬਲ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਕਿਲਾ ਹੈ ਚਿਤਰਦੁਰਗਾ — ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜ ਰਗੜਕੇ ਮਿੱਟੀ ਕਰਨ ਵਾਂਗ, ਸਹੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਵੀ ਇਕ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਸਮਾਂ ਹੀ ਸਾਡਾ ਯੁੱਧਸ਼ਤਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪੁਰਾਣੇ, ਡਿਗਦੇ ਪੱਤੇ ਵਾਂਗ, ਬੇਹਾਲ ਤੇ ਬੇਬੱਸ ਹੋਇਆ ਦੁਰਗ ਵੀ ਸਾਡਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਲਗਣਗੇ, ਇਹ ਦਸ ਸਕਨ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਕੋਈ ਜੋਤਸ਼ੀ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਸੋਚ ਸੋਚਕੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ” ਇਕ ਇਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੋਲ ਤੋਲਕੇ ਬੋਲਿਆ ਪੂਰਨੀਆ ।

“ਕੀ ਦੇ ਤੇਰੀ ਯੋਜਨਾ ?”

“ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਵੇਖੀ ਜਾਏ ।” ਪੂਰਨੀਏ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਅਨਹੋਟੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ

ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਹੋਇਆ । “ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹੈ ?” ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸੰਧੀ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ।”

ਪੂਰਣੀਏ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਟੀਪੂ ਹੱਸਕੇ ਬੋਲਿਆ “ਬੜੀ ਵਧੀਆ ਏ ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਪੂਰਣੀਆ ਜੀ — ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਾਸ਼ ਰਖਕੇ ਬੈਠਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੁੜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੰਗਣ ਜਾਉਗੇ । ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ — ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਆਕੜ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ । ਇਹ ਛੱਡੋ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਲਾਹ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ ।”

“ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਠੀਕ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ — ਚਾਰ ਲਖ ਫੌਜ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨਾਲ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਤੁਰਨ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ।” ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਮੰਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਪਾਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿਰ ਹੈਗਾ ਕਦੋਂ ਸੀ ? ਜ਼ਰਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬੈਠਨਾ ਸਿੱਖੋ । ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਲੜਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ, ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ, ਅਕਲ ਨਹੀਂ, ਚਲਾਕੀ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨਕੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਖੁਆਰ ਹੋਏ ਤੁਹਾਡੇ ਬਦਲੇ ਜੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧੇ ਹੁੰਦੇ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਰਹਿਣ ਦਿਉ । ਪੂਰਣੀਆ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਜ਼ਰਾ ਖੋਹਲਕੇ ਸਮਝਾਉ ।” ਪੂਰਣੀਏ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੁੱਛ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਂਟ ਕੇ ਬੋਲੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ।

“ਕੱਲ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਹਾਰਕੇ ਆ ਗਈ, ਠੀਕ ਏ, ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ । ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦਾ ਮਰ ਵੀ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚਾਰ ਲਖ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਹੈ । ਅਜ ਤਾਂਈ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਐਨੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੈ । ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕਦੀ । ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨਾਂ ਕੁੱਛ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਉਸਤੇ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਨਿਰਭਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਰਹੇਗੀ ? ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬਹਾਦਰ ਹੈ, ਲੜਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਅਵਿਵੇਕੀ ਨਹੀਂ — ਸੋਚਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਏਗੀ ਕਿ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲਗਦੈ ਕਿ ਜੇ ਕੜੀ ਨਰਸਪਈਆ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਾ । ਅਸੀਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੈ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਸੋਚ ਬਦਲ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਯੁੱਧ ਏ, ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ — ਕੁੜਮਾਂ ਵਾਲੀ ਆਕੜ ਨਾਲ ਇਥੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦਾ । ਸਮਝੋਤੇ

ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਲੰਘ ਜਾਏਗਾ — ਸਾਡਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਜਾਨੈਂ ? ਇਧਰੋ ਵਕੀਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਧਰੋ ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਦੁਰਗ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਫੰਘਾ ਹੋਰ ਘੁਟ ਲੈਣ ।” ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ।”

ਸਭਾ ਨੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋਕੇ ਪੂਰਣੀਏ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ।

ਪੂਰਣੀਆ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਸ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਸਤਾਇਆ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸਤਾਇਆ । ਦੋ ਦਿਨ ਲੰਘ ਜਾਣ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਮਰ ਜਾਣ, ਇਸ ਦਾ ਘੁੰਗਾ ਚੁੱਕਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲੈਣੇ । ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਭੇਜੋ, ਪੱਤਰ ਲਿਖੋ । ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੇਨਤੀ ਨਹੀਂ, ਚਿਤਾਵਨੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇ, ਛੱਡ ਨਾਂ ਸੱਕਣ । ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਹਰਫ ਨਾਂ ਆਵੇ । ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪੱਤਰ ਹੋਵੇ । ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪੱਤਰ ਲਿਖੋ, ਨਾਲੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਭੇਜੋ । ਸਾਡੇ ਭਟਵਈਏ ਵਰਗਾ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮਾਧੋ ਤਾਂ ਭੇਜਿਆ ਜੇ ਨਾਂ । ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵ ਸਮਝ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜੇ ।”

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਏਨੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾਂ ਬੋਲਿਆ । ਸਭਾ ਮੁੱਕਣ ਤੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਪੂਰਣੀਆ ਵੀ ਜਾਣ ਲਈ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਰੁੱਕਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ — “ਕੜੀਨਰਸਪਈਆ ਅਜ ਕਲ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ? ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ?”

“ਉਹ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਗਏ ਸਨ । ਅਜ ਕੱਲ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੇ ਜਤਨ ਜਾਰੀ ਹਨ ।”

“ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੈ ਨੈਂ, ਲੱਭਕੇ ਲਿਆਉ । ਉਹ ਸਾਡੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।”

“ਕੜੀਨਰਸਪਈਆ ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆ ਵੀ ਜਾਣ, ਉਹ ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਧੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ।”

“ਉਹ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆਉਣ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਬਾਕੀ ਫਿਰ ਵੇਖਾਂਗੇ । ਦੁਰਗ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਨਰਸਪਈਏ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੀਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੰਗ ਪੀ ਪੀਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖੋ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਉਹੋ ਇਕ ਕੜੀ ਏ — ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਏ । ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ । ਪੂਰਣੀਆ ਬੋਲਿਆ ।

“ਨਾਲੇ ਸਾਡੇ ਇਸ ਨਮਕਹਰਾਮ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਗਈ?”

“ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮੈਂ ਚੁਕੰਨਾ ਹਾਂ ।”

ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਾਵੇਂ ਮੀਟੀਆਂ ਜਾਣ, ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਤੇਰੀ ਅਕਲ ਖੁਦਾ

ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਹੈ ।” ਕਹਿਕੇ ਪੂਰਣੀਏ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ।

4

ਉਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ — ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਹੀ ਰੰਗਈਏ ਦੁਆਰ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਦੜਵਾਈ ਨਾਲ ਦੂਰਬੀਨ ਫੜਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਸਨਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਾਂ ਦਿਸਿਆ । ਹੇਰਾਨ ਹੋਕੇ ਉਸ ਵੇਖਿਆ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੂਚਕ ਸਫੈਦ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਇਕ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪਾਲਕੀਆਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਦਿਸੀਆਂ । “ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕਰਨਾਂ ਹੈ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈਕੇ ਆ ।” ਕਹਿਕੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਭੇਜਕੇ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਆ ਰਹੀ ਉਸ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਖਲੋਤੇ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ । ਜਦੋਂ ਤਾਂਈ ਇਹ ਟੋਲੀ ਰੰਗਈਏ ਦੁਆਰ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਵੀ ਆ ਗਿਆ — “ਨਵਾਬ ਵਲੋਂ ਆ ਰਹੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੇ ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਭੇਜਿਆ ਜੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਲੈਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ । ਵਕੀਲ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਲਈ ਲਿਆਂਦੇ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਣਾ । ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ।

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਆਉਣ ਤਕ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਵਲੋਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਣ ਲਈ ਆਖਿਆ । ਹੁਕਮ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੁੱਲ ਥੱਲੇ ਲਾਹਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਘੋੜੇ ਤੇ ਆਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

ਰਾਜਮਾਰਗ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਖਲੋਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਹੇਰਾਨ ਹੋਕੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਵਕੀਲ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਈ । ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਾਲਕੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪਾਲਕੀ ਵਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ

ਲਿਆ । ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਆਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ ।

ਆਪਣੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ।

“ਬੈਠੋ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਹਾਂ । ਦੱਸੋ ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਹੋ ?” ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬੈਠ ਕੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪਤਲਾ ਲੰਬਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਗੱਲ ਚਿੱਟਾ ਕਮਰਬੰਦ ਸੀ ਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜਰੀਦਾਰ ਪਗੜੀ । “ਮੈਂ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਹਾਂ, ਇਹ ਕਡੱਪਾ ਸੰਬਰਾਏ । ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ । ਹਜ਼ੂਰ ਵੱਲੋਂ ਖੁਦ ਨਾਇਕ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪੱਤਰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰ ਦਿਉ ।”

“ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆਉਣ ਤੇ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ?”

“ਯੁੱਧ-ਸਨੇਹ-ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਹੈ — ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੁਕਮਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚਾਕਰ ਹਾਂ । ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਇਥੇ ਆ ਗਏ, ਅੱਗੋਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਜੋ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਚਾ ਦਿਆਂਗੇ । ਅੱਗੋਂ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਆਖੋਗੇ ਉਹ ਸੁਣ ਲਵਾਂਗੇ ।”

ਜਿੰਨਾ ਲੰਮਾ ਉਨਾਂ ਹੀ ਮੋਟਾ — ਕੱਡਪਾ ਸੁੱਬਾ ਰਾਏ ਕਹਿਕੇ ਜਿਸਦਾ ਪਰਿਚਯ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

“ਖਲੋਤੇ ਪੈਰੀਂ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਬੜਾ ਅੱਖਾ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਹੋਣਗੇ । ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਡਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਅਰਾਮ ਕਰੋ । ਜਲਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜ ਦੁਪਹਿਰੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ ਸਵੇਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਾਵਾਂਗੇ । ਤੁਸੀਂ ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਸਾਡੇ ਅਤਿਥੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹੋ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਦੱਸੋ ।” ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਨਮਰਤਾਪੂਰਨ ਪਰ ਕਰੜੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ : ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲਈ ਆਏ ਹਾਂ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਠੀਕ ਲੱਗੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰੋ । ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੀ ਆਉਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪਰਾਧੀਨ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਅਰਾਮ ਕਰੋ । ਸਾਡੀ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅਰਾਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਦੇਣਗੇ । ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਨੇਮ-ਨਿਸ਼ਠਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸ ਦਿਉ । ਉਸਦਾ ਵੀ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਘਰ ਨਾਂ ਸਮਝੋ । ਜਿੰਨਾ ਚਿਫ਼ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹੋ, ਸਾਡੇ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋ,

ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰੋ । ਮੈਂ ਜਿੰਨਾਂ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਤਾੜੀ ਮਾਰਕੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ —

“ਸਾਡੀ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਲੈ ਆਉ ।” ਪਰਸ਼ੂਰਾਮ-ਨਾਇਕ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਪਰਸ਼ੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਏ ਦੋ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਸੀ ।

ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲਾ, ਕੰਮ ਵੇਲੇ ਚੱਕਰ, ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ । ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਜ਼ਾਕ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਆਏ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪਰਸ਼ੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਥੋਹੜੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਆਇਆ । ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨਾਲ ਆਏ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਵੈਂਕਟਕ੍ਰਿਸ਼ਣਈਆ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ. ਇਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਇਐ ?” ਕੁਝਿੱਤਣ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਸ੍ਰੀਪਤਰਾਏ ਦਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਕਰਨਾ । ਇਹ ਤਾਂ ਬਸ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ।” ਵੈਂਕਟਕ੍ਰਿਸ਼ਣਈਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :

“ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਬਥੇਰਾ ਨਹੀਂ ਨਾਂ, ਜੇ ਕੰਮ ਦਸ ਰਿਹਾਂ. ਉਹ ਹੁਸਿਆਰੀ ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਰਨਾ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖਰੇਖ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਕਾਰਨ ਸਾਡੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅਤਿਥੀਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਉ । ਜੇ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰੋ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਕੀਲ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲੋ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪਤਰ ਮੈਨੂੰ ਦਿਉਗੇ ਯਾ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿਉਗੇ ।”

“ਖੁਦ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦੱਸਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ।” ਮਾਨਵੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸਰਾਏ ਬੋਲੇ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੁਨਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖੋ । ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਐ ਉਵੇਂ ਕਰੋ । ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਅਤਿਥੀਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਪਧਾਰੋ । ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਾਂਗਾ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਆਏ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿਥੀ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਓ ।” ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਹਟ ਤਕ ਬੂਹੇ ਦੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ। ਛਿਰ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਬੋਲੇ “ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਾਸਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਸ ਕੇ ਆਉ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਸਾਡੇ ਅਤਿਥੀਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਹਨ ।”

ਰਾਜ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀਆਂ ਲਈ ਉੱਚਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਅਤਿਥੀਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਦੋਨਾਂ

ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਲਿਜਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੈਂਕਟ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਲਵੋ, ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਉਸਤੋਂ ਬਾਦ ਤੁਹਾਡੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਦੁੱਧ, ਸ਼ਰਬਤ ਜੋ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਕਰੋ।”

“ਦੁੱਧ ਸ਼ਰਬਤ ਤਾਂ ਪੀਂਦੇ ਰਹਾਂਗੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਨਹਾਉਣਾ ਹੈ। ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਟੁਰੇ ਦਿਸ ਲਈ ਲਿਆਉਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੈਸਨੂੰ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਗੋਪੀ ਚੰਦਨ ਤੇ ਮੁਦਰਕੇ ਪੇਟੀ ਮੰਗਵਾ ਦਿਉ ਤਾਂ ਬੜੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੁੱਧਾ ਰਾਏ ਨੂੰ ਪੁਛੋ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਚਾਹੀਦੇ?” ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਬੋਲੇ।

ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਗੋਪੀਚੰਦਨ ਤੇ ਮੁਦਰਕੇ ਪੇਟੀ ਮੰਗੀ ਸੀ। ਵੈਂਕਟਕ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਾਰਥ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਮਾਧਵ ਹੈ, ਉਸ ਕੋਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਲਿਆ ਦਿੰਨਾ।” ਕਹਿ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਦਸ ਰਹੇ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, “ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਗੋਪੀਚੰਦਨ ਤੇ ਮੁਦਰਕੇ ਪੇਟੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਘਰ ਹੈ ਕਿ ਪਤਨੀ; ਦੇ ਮੰਗਲਸੂਤਰ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਰੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤੇ ਨੇ?” “ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਰੰਡੀਆਂ ਦੀ ਕੀ ਖਬਰ। ਮੇਰੀ ਨੀਤੀ ਭਾਵੇਂ ਮਾੜੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਮੁਦਰਕੇ, ਗੋਪੀਚੰਦਨ ਹੁਣੇ ਲਿਆਇਆ।” ਜੁਆਬ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

“ਉਹ ਅੱਜ ਹੀ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਚਾਹੀਦੇ ਨੇ, ਕਲ ਨਹੀਂ; ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੱਲ ਸ਼ਾਲਾ ਕੋਲ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦਾ ਖੇਲ ਨਾਂ ਵੇਖਣ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀ।” ਵੈਂਕਟਕ੍ਰਿਸ਼ਟੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਉਹਨਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈਆਂ।

“ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਾਰੇ ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਰਾਇ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ।” ਬੋਲੇ, “ਚੰਗੀ ਰਾਇ ਯਾਂ ਭੈੜੀ ਰਾਇ-ਰਾਇ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਪੁਤਰ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਹਲਾ ਬਹਿ ਕੇ ਖਾਂਦਾ ਦੇ।” ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਕਾਇਤ ਲਾਉਣ ਲੱਗੇ ਸ੍ਰੀ ਵੈਂਕਟ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟੀਏ ਨੂੰ ਝੱਟ ਹੀ ਸੋਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਉਹ, ਕਿਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਹੀ ਕੱਟਕੇ ਬੋਲ ਪਿਆ, “ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨੇਕ ਝੋਕ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।” ਕਹਿ ਕੇ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। “ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਕੀ?” ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਭਰਮੰਟਨਾਇਕ, ਤੇ ਹੋਰ ਅਤਿਅੰਤ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਦੜਵਾਈਆਂ ਤੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ

ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੁਖਸਾਂਦ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਛੀ ।

“ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ, ਦਸੋ ?” ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੇ । “ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਉਵੇਂ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਨਾਲ ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਸਤੁੰਸ਼ਟਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਸਮਝਣਾ । ਮਾਨਵੀ ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਬੋਲੇ ।

“ਸਮਝ ਗਏ, ਜ਼ਬਾਨ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ. ਗੱਲ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ, ਬੋਲੋ ਉਹ ਕੀ ਹੈ ?”

“ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ । ਸੁੱਬਾਰਾਏ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ, ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਸੋ” । ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ । ਕਤੱਪਾ ਸੁੱਬਾਰਾਏ ਵੱਲ ਮਾਨਵੀ ਸ੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਗਏ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ।

ਸੁੱਬਾਰਾਏ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੋਲਿਆ—

“ਤੁਹਾਡੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਰਬਅਧਿਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਰੰਗਪੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ—ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਸਿੰਘਾਸਨ ਅਧਿਕਾਰ ਰਾਜਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਲਾਮ—ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਖਾਹਿਸ ਸੀ । ਦੋ ਦੋ ਵਾਰ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜੀ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਆਏ । ਘੜੀ ਘੜੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਿਖਕੇ ਭੇਜਦੇ ਰਹੇ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਪਿਆ । ਐਤਕੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਉ ।”

“ਅੱਜ ਤਾਂਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਲਸਕਰ ਜਮਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਦਾ ਖਰਚ ਛੇ ਲੱਖ ਵਰਾਹ ਹੈ । ਇਹ ਨਕਦ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿਉ । ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੱਲਾਂ ਮੰਨ ਲਵੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਇਥੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਇਸ ਨਾਲ ਸਨੇਹ ਵਧੇਗਾ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਆਂਗੇ ।” ਇਹ ਖਾਵੰਦ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ. ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਖਾਵੰਦ ਹੋ । ਜੇ ਹੁਕਮ ਦਿਉਗੇ, ਉਵੇਂ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਤੋਤੇ ਵਾਂਗ ਰਟਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਠ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹਾਵ ਭਾਵ ਦੇ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਕੱਡਾ ਰਾਏ ਨੇ ।

ਨਵਾਬ ਦੀ ਹੰਕਾਰ ਭਰੀ ਮੁਖਵਾਣੀ ਕਤੱਪਾਰਾਏ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣਕੇ, ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਗੁੱਸਾ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਗਿਆੜੇ ਭੜਕ ਪਏ, ਹੱਥ ਕਮਰ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਦਹਿਕ ਉਠੀਆਂ । ਮਨ ਅੰਦਰ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅਗਨੀ ਭੜਕ ਉਠੀ, ਪਰ ਮੁਖ ਭਾਵ

ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਿੱਚੀ ਕਮਾਨ ਵਰਗੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਹੋਰੀ ਮਹਾਨ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਲਈ ਜੋ ਸਨੇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਿਦਨੂਰ ਬੰਕਾਪੁਰ ਸਵਨੂਰ ਜਿੱਤਕੇ ਦਿਤੇ, ਅਵਨੱਟੀ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਾਡੇ ਅਜਨਮ ਵੈਰੀ ਹਰਪੱਨ ਹੱਲੀ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤੇ । ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਿੱਤਰ ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਭਣਾ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਸਚਮੁਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤੰਗ ਹਾਂ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਬਨਾਵਟੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ । ਉਹ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਾਡੇ ਤੇ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਉਪਕਾਰ ਹੈ । ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਲਈ ਅੱਜ ਤਾਂਈ ਹੁੰਦਾ ਵਹਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਚਨਾਬਸਵਾਨਾਇਕ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ, ਉਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਹ ਕਬਾੜਦੁਰਗ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੈ । ਗੁੱਤੀ ਦੇ ਮੁਰਾਰੀਰਾਉ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਵੀ ਕਬਾੜਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਇਸਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ।”

ਬੜੇ ਮਹਾਨ ਹਨ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ, ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਨੰਜਰਾਜਾ, ਦੇਵਰਾਜ, ਖੰਡੇਰਾਉ ਕੋਲੋਂ ਸੁਨਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਗੁੱਤੀ ਕੋਟੇ ਦੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਪੱਟਣ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਰਤਾਪ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ।

ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਮਿਠੇ, ਪਰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਹੈਦਰਅਲੀ ਹਨ । ਸਭੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤੀ ਪਰਤਾਪ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭਰੋਸਾ ਨਾਂ ਕਰੀਏ ?

ਭਰੋਸਾ—ਸ਼ਬਦ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਕੇ ਬੇਅ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

“ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਆਵੇ—ਮਤਲਬ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ ।”

ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਭਰਮਣਾਨਾਇਕ ਤੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਭੇਜਾਂ ? ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਬਨਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੰਮਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਝੰਡੇ ਝੁਲਾਉਣ ਲਈ ਜੰਮਿਆ ਏ । ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਆ ਜੇ ।

ਛੇ ਲੱਖ ਵਰਾਹ ਖਰਚ ਕੀਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਨ ਕੀਤੇ, ਇਥੇ ਆਪਣੀਆਂ ਛੰਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉ ਕੀ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ? ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਸਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਹਨ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ? ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਖਰਚ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੈ ਵੇਖਕੇ ਦੱਸੋ, ਫਿਰ

ਖਰਚ ਮੰਗਣਾ । ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਣ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ ।

ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, 'ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਆਂਗੇ', ਕਹਿ ਕੇ ਧਮਕਾ ਰਹੇ ਨੇ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮਰਦ ਵੀ ਹਨ । ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਗੋਲੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਨੇ ਤਾਂ ਚਲਾਉ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੀਵਾਲੀ ਵੇਖਣਗੇ । ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਡਰ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਪਿਘਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਦੁਰਗ ਮੌਮ ਦਾ 'ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ।'

"ਹੁਣ ਯੁੱਧ ਹੈ—ਇਸ ਲਈ ਆਏ ਹੋ. ਠੀਕ ਹੈ, ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ—ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਨਵਾਬ ਦਾ. ਜਿੱਤ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੁੰਦਰ ਕਬਰ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗੇ ।" ਕਹਿਣਾ ।

"ਮੁੱਕ ਗਏ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਕੋਈ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ ?"

ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਕੜਕ ਵਾਂਗ ਬੋਲਦੇ, ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭਾ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਹੋ ਗਈ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਪਿੰਡੇ ਤੋਂ ਪਸੀਨਾ ਵਗੌਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾ ਬੋਲਿਆ । ਨਾਇਕ ਹੀ ਬੋਲੇ—
"ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ. ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਓ ।" ਕਹਿ ਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ । ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੌਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਕੇ ਮਹਿਲ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ—ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ।

"ਰਾਜਦਾਹ. ਰਕਤਦਾਹ. ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਨੂੰ ਛੇੜਕੇ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਦੂਰ-ਹੰਕਾਰ । ਕੁੱਤਿਆ ਦੀ ਫੰਜ ਕੱਠੀ ਕਰਕੇ, ਸਿਰਫ਼ ਭੋਕ ਭੋਕ ਕੇ ਡਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗਲੀ ਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰਾਜ ਰਿਹਾ ਏ ਗਲੀ ਵਿੱਚ—ਯੁੱਧ ਕੀ ਹੁੰਦੈ, ਉਸ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਪਟ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਨਵਾਬ ਬਣਿਐ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਵਖਾਵਾਂਗਾ ਪਰਸੂਰਮ-ਨਾਇਕ ਯੁੱਧ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਐਨੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਐਨੇ ਗੋਲੇ, ਬਰੂਦ ਘੋੜੇ ਹਾਥੀ, ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਹੋਣ, ਸਾਰੇ ਆ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਨਾਂ ਚੜਾ ਦਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਦਕਰੀ ਨਹੀਂ. ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਣਾ । ਐਨੇ ਦਿਨ ਜੋ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਾਟਕ ਸੀ । ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖੋ । ਕਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ, ਉਗਰ ਰਣ ਤਾਂਡਵ ਹੋਵੇਗਾ, ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਰਣ-ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਖੋ । ਮੇਰੇ ਖਾਸ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ, ਸਿਖਾਉਣ ਇਸ ਨਵਾਬ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ, ਯੁੱਧ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਹੁੰਦੈ !"

ਸਭਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਿਲਣ ਆਏ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਦਹਿਕਦਾ ਹੋਇਆ ।

ਇਹ ਗੱਲ, ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੇਖਕੇ, ਉਹ ਰੁਦਰ-ਮੁਖ-ਮੁਦਰਾ, ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਅੱਖਾਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਅੱਗੋਂ ਕੁੱਛ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਡਰ ਗਿਆ । ਅਚਨਚੇਤੀ ਫਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਭੈਅ-ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਡੱਡੂ ਵਾਂਗ । ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ।

‘ਖਲੋਕੇ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਨਾਂ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿ ਪਰਸੂਰਾਮ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੰਮ ਪਏ ਨੇ ਤੇਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ—ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਆਖੇ, ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕਰ ਦੇਣ । ਕੱਲ ਰਣ ਦੁਰਗਾ, ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਕਿਹੜਾ ਭਿਆਨਕ ਅਕਾਰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ । ਇਸ ਰਣਕਾਲੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ । ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੈਂ ਤੇ ਤੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਾਂਗੇ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਹੀ ਸਾਡੀ ਪਤਨੀ ਹੋਵੇਗੀ—” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਲਾਹ ਕੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਵਕੀਲਾਂ ਕੋਲੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਦਰਅਲੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਆਉਂਦਾ ਉਸਨੂੰ ਚਾਬਕ ਘੁਮਾਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ।

“ਕਲ੍ਹ ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਗੱਡ ਕੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ, ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿਓ । ਕਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਸੜਦੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ । ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸਾਮੰਤ ਵਿੱਚ—ਮੈਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੈ, ਲੰਡੀ ਦਾ ਦਿਖਾਦਾ ਹਾ ਤੇਨੂੰ ਹੋਦਰਅਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ।”

ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਾਬਕ, ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਫੜਕੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਭੜਕਦੇ ਹੋਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਨਾਂ ਪਈ । ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਦੂਰ ਤਾਂਈ ਫੈਲੀ ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮ ਕੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ—ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਰਖਾਣ ਸਾਹ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟ ਗਏ । ਤੋਪਾਂ ਗੱਡ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ, ਚਾਬਕ ਫੜਕੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਥਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ । ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਦੇ ਮੰਨ ਨੂੰ ਚੂਰ ਚੂਰ ਕਰਕੇ, ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਕੀ ਪੰਛੀਆਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਰੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਣ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਧਰ ਹੋਦਰ ਅਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀਵੇ ਬੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਧਰ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀਵੇ ਬੱਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਲੱਖਾਂ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦਿਨ

ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ । ਇਹਨਾਂ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਰੇ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ । ਰਾਤ ਦਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਢੱਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ—

ਇਕ ਦਮ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਧੁਮਕੇਤੂ ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ, ਅਕਾਸ਼ ਪੱਥ ਤੋਂ ਬਲੇ ਉਤਰ ਗਏ ਸੈਂਕੜੇ ਗ੍ਰਹਿ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਕੜਕਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਅੱਗ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਛਮ ਛਮ ਵਸਦੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਚੰਗਿਆੜਿਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ਨੱਛਤਰ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਖ ਗੋਲ ਅੰਦਾਜ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ—ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗਰਜ, ਪਹਾੜਾ ਕੰਦਕਾ, ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਗਣੀ ਤਿਗੁੱਟੀ ਹੋ ਕੇ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ । ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ—ਇਸ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸਬਦ ਘਾਤ ਨਾਲ—

ਰੁੱਖ ਟੁੱਟਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ, ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਹਿੱਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ, ਬੰਦ ਬੂਹੇ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਵਾਂਗ ਫੜਫੜਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਘਰਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਛੱਤਾਂ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਗਈਆਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਛੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾਂ ਲੱਭਦਾ ਵੇਖ ਚੀਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਾਮ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਬੱਝੀਆਂ ਗਾਵਾ ਵੱਛੇ ਰੱਸੇ ਤੁੜਾਕੇ ਜਿਧਰ ਮੂੰਹ ਆਇਆ, ਉਧਰ ਭੱਜ ਤੁਰੇ । ਗਲੀ ਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਭੂਤ ਵੇਖੇ ਹੋਣ—ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੇ ਲੋਕੀ ਜਿਧਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਸਿਆ, ਜਿਧਰ ਪੈਰ ਉਠੇ, ਉਧਰ ਹੀ ਭੱਜ ਪਏ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਏ ਠੁੱਡੇ ਖਾਂਦੇ, ਡਿੱਗ ਪਏ । ਤੋਪਾ ਖਾ ਕੇ ਚੂਰ ਹੋਈਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਤੋਂ ਧੂੜ ਉੱਡਣ ਲੱਗੀ । ਤਲਾਆਂ ਤੇ ਛੱਪੜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਇੰਜ ਹਿੱਲਣ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਦੈਂਤਅਕਾਰ ਦੀ ਮਧਾਣੀ ਘੁਮਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਉੱਡਣ ਲੱਗੇ । ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਅੱਗ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਨ ਡੇਰੇ ਹੋ ਗਏ । ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਡਰ ਨਾਲ ਚੀਕਾ ਮਾਰਣ ਲੱਗੇ । ਇਸਤਰੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕੰਨ ਢੱਕਕੇ ਕੰਬਲ ਉੱਤੇ ਲੈ ਕੇ ਲੰਮੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ । ਖਲੋਤਿਆਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਮੱਲਮੂਤਰ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਕਈ ਗਰਭਵਤੀਆਂ ਦਾ ਗਰਭਪਾਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਧਰ ਉਧਰ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਕਈ ਝੋਪੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ । ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉਠਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਵਧਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਬਾਲ ਜੀਭਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦਾ ਫੈਲ ਗਿਆ । ਘਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਬਾਹਰ, ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਅੰਦਰ ਭੱਜੇ ਆਏ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਚੀਕ ਕੇ ਆਪਣਾ ਡਰ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ । ‘ਹਾਇ ਓਇ ਪ੍ਰਲਯ ਆ ਗਈ—ਦੁਰਗ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵੱਗ ਰਹੇ ਸਨ । ਅੱਗ, ਧੂੰਆਂ, ਮਿੱਟੀ, ਰੋਣਾ ਤੇ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ—

ਪਲਯ ਆ ਗਈ ! ਦੁਰਗ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ

ਖਲੋਕੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਗਈ—

ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਹੀ ਫੈਲਿਆ ਧੂੰਆਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਦੁਰਗ ਮਸਾਣ ਬਣਿਆ ਵੇਖਣ ਲਈ ਘੰਟੇ ਭਰ ਤੋਂ ਯੁੱਧ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਖਲੋਕੇ, ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਕੇ ਜਿਵੇਂ ਮੰਨਤ ਪੂਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ—

ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਫੈਲੇ ਧੂੰਏਂ ਵਾਂਗ ਉਸਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ । ਗੋਲੀਆਂ ਫੱਟਣ ਵਰਗੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ—ਗੋਲੇ ਬਰੂਦ ਵਿੱਚੋਂ ਵਸਦਾ ਸ਼ੋਲਿਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਸਾਚ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਚਮਕ ਆ ਗਈ । ਧੂੰਏਂ ਭਰਿਆ ਦੁਰਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਦਕਰੀ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਵੀ ਧੂੰਆਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਿਆ—ਤੇਰੀ ਜ਼ਾਤ ਦੀ ਇਹ ਹਿੰਮਤ—ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ।

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਖਲੋਕੇ ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਖਾਣਾਪੀਣਾ ਅਰਾਮ ਸਭ ਕੁੱਝ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ—

ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਿਆ—ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਧੂੰਆਂ ਪੂਰਾ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ—ਧੂੰਏਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀ ਧੁੱਪ ਦੁਰਗ ਤੇ ਪਈ ਤਾਂ ਦਿਸਿਆ—ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਪਾਂ ਉਡਾਈਆਂ, ਸਵਾ ਲਖ ਗੋਲੀਆਂ ਵਸਾਈਆਂ ।

ਪਰ—ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਕਿਲਾ—ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਣਾ—ਐਨਾਂ ਹੀ ਤੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ—ਹਵਾ ਨਾਲ ਅਠਖੇਲੀਆਂ ਕਰਦਾ ਝੰਡਾ ਬਤੋਰੀ ਤੇ ਟਾਡਿਆਂ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਹਨੂਮਦ ਗਰੁਡ ਝੰਡਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ।

ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਾਲਾ ਸਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ । ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਣ ਵਾਂਗ ਵੇਖਦੇ ਖਲੋਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕੋਲ ਆ ਕੇ, ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲਿਆ—“ਹਜ਼ੂਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ—ਗੋਲੀਆਂ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਗਿਆ—ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਣ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਦਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲੋਂ ਹਿਕਮਤ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਏ ।”

“ਹਰ ਉੱਤੇ ਹਰ, ਅਪਮਾਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਪਮਾਨ—”

ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਹਤਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਧਾਹਲੀ ਧਾਹਲੀ ਪੂਰਣੀਆ ਆਇਆ—

“ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੋ—ਸਾਡਾ ਜਸੂਸ ਇਕ ਬੜੀ ਵਧੀਆ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਐ ।”

“ਕੀ ਵਧੀਆ ਖਬਰ ? “ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀ-ਨਾਇਕ ਮਰ ਗਿਆ ? ਇਹ ਵਧੀਆ ਖਬਰ ਏ, ਜੋ ਮੈਂ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਖਬਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ।” ਖਿੜਕੇ ਬੋਲਿਆ :

“ਤੁਸੀਂ ਜਰਾ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖੋ— ਇਹ ਖਬਰ ਵੀ ਅੱਜ ਯਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸੁਣ ਲਵੋਗੇ । ਹੁਣ ਜੋ ਖਬਰ ਮੈਂ ਲਿਆਇਆਂ, ਉਹ ਸੁਨਾਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦਿਉ ।” ਪੂਰਣੀਆਂ ਬੋਲਿਆ,

“ਖਬਰ—ਖਬਰ—ਖਬਰ, ਨਿਰੀ ਖਬਰ, ਜਿੱਤ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ । ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਖਬਰ ਲਿਆਏ ਹੋ, ਉਹੀ ਸੁਣਾਉ” ਖਿੜਕੇ ਬੋਲਿਆ :

“ਇੱਥੇ ਕਲ ਯੁੱਧ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਜਸੂਸ ਕਿਲੋ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮਕੇ ਵੇਖ ਆਏ । ਕਿਲੋ ਦੇ ਪੱਛਮ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਗੋਬਿੰਦ ਕੱਟੇ ਨਾਮੀ ਥਾਂ ਹੈ, ਉਥੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖਾਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ. ਕਿਲਾ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ. ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਓਟ ਹੈ—ਪਰ ਉਹ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਪਰ ਜਮਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਦਿੱਸੇਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ—ਅੱਜ ਰਾਤੀਂ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਉਸ ਪਾਸੇ ਜਾ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾ ਲਵੇ, ਤੋਪਾ ਚਲਾਕੇ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸਕਦੀ ਏ—ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਹੈ—ਉਹਨਾ ਦੀ ਸੈਨਾ ਛੋਟੀ ਹੈ । ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਅੰਦਰ ਘੁੱਸ ਗਈ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦਾ ਦਮ ਘੁਟਿਆ ਜਾਏਗਾ । ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਸੰਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਜਸੂਸ ਦੀ ਲਿਆਂਦੀ ਖਬਰ ਦੱਸੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਕਿਰਣ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ ।

“ਚੰਗੀ ਖਬਰ ਸੁਣਾਈ ਆ ਪੂਰਣੀਆ । ਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਂ ਕਹੋ । ਹੋਰ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਵਿਅਰਥ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ । ਇਧਰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਚਲਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਸਾਡੀ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਤੋਪਾਂ ਲੈ ਕੇ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾਂ ਉਪਰ ਚਲੀ ਜਾਵੇ । ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ਜਾਣ । ਤੋਪਾਂ ਚਲਾ ਕੇ ਯੁੱਧ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸਹੁੰ ਖਾ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜਨਾ ਹੈ । ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਆਂਦੇ ਇਕ ਸਿਰ ਲਈ ਦਸ ਦੱਸ ਸੌਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਦਿਆਂਗੇ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ ।

ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਹੱਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਫੈਲ ਗਈ । ਰਾਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੀਨ ਤਕੜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ, ਇਸ ਸੈਨਾ ਦੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਖਿਲਰੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੈਨਾ ਤੁਰ ਪਈ । ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਤਰਖਾਣਾਂ ਨੇ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਰੱਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਗੋਬਿੰਦ ਕੱਟੇ, ਜੋਗੀ ਪਹਾੜੀ ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹਨ—ਘਟਾ ਜੰਗਲ ਤੇ ਤੰਗ ਦੁਰਗਮ ਸਥਾਨ ਹੈ । ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੀ

ਇਥੇ ਸ਼ੇਰ ਚੀਤੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਪਾਸੇ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵੀ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾਇਆ । ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੇ ਉਥੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਿਵ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਇਕਤੱਵ ਥੱਲੇ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਉੱਤਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਪਾਸੇ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਮੁਕਾਕੇ ਰਾਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਯੁੱਧ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ । ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਚਾਰ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸੌਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕੰਬਲ ਵਲੋਂ ਟੀ ਗਸ਼ਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ । ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਹੋਈ ਨੀਂਦ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਠੰਡ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਦੋਵੇਂ ਭੱਜਕੇ ਕੋਲ ਦੀ ਝੋਪੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਸ਼ਿਵ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਆਏ—“ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਫੌਜ ਕੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਲਗਦੀ ਹੈ—ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਲਗਦੀ ਹੈ ।”— ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਿੰਘ ਇੰਜ ਉੱਠਿਆ ਜਿਵੇਂ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ । ਆਪ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਲੱਗਾ । ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਹੁਸਿਆਰੀ ਨਾਲ ਤੁਰੋ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼—ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼— ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਬੈਲ ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੁੰਘਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਹੋਵੇ, ਸੁਣਕੇ ਝੱਟ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਧੰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ਮਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜਗਾਕੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਉਠਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦੇਕੇ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਉਠਕੇ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ । ਕੜਗਿੰਡੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ, ਸ਼ਤਰੂ ਦੀਆਂ ਜਮਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਰੋਕੇ ਜਾਣ, ਝੱਟ ਹੀ ਦੜਵਾਈ ਸਨ ਪਰਸੂਰਾਮ -ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਕੇ ਸੈਨਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਬੰਦਾ ਦੁੜਾਉ ।”

ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਦੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਕੜਗਿੰਡੀ ਮਘੋਰੇ ਵਿਚੋਂ, ਵਗਦੀ ਨਿਕੀ ਜਿਹੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਧਾਰ ਵਾਂਗ ਤਿਲਕ ਗਏ । ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾ ਦੀ ਉਪਰ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ।

ਇਕ ਬੰਦਾ ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਭਾਗ ਵਲੋਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਚੁਪਚਾਪ ਆ ਕੇ ਜਮਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੇ । ਤਰਖਾਣਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖੀਆਂ, ਗੋਲ ਅੰਦਾਜ਼, ਤੋਪਾਂ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਖਲੋ ਗਏ ।

ਬਿਨਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਮੋਰਚਿਆਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਲਕੜੀਆਂ, ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਆਦਿ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਚੁਕਵਾਕੇ ਲਿਆਏ ਤਰਖਾਣ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਸਹਿ ਸਕਦੀਆਂ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਗੱਡਣ ਲਈ ਟੋਏ ਪੁੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਟੋਏ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕੋਲ ਹੀ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪੈ ਗਈ । ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼—

ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਂ ਆਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੇ ਸੰਢਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਕਪੜੇ ਬੰਨ ਦਿੱਤੇ, ਪਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧੁਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਤੇਲ ਦਿੱਤਾ—ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਜੰਗਲੀ ਰਾਹ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰ-ਕਿਰ ਛੋਟੀ ਛੋਟੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ—ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੇ ਬੀਡੇ ਤੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦੀ ਜਿਰ ਜਿਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਗਈ—ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਵੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ—ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਕੰਨ ਲਾਏ—ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਲੱਗੇ—ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸਤਰੂ ਭਾਵੇਂ ਬੜੀ ਘੱਟ ਅਵਾਜ਼ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ—ਪਰ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਹੈਰੀ ਸੀ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਦੀ—

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਮੋਰਚੇ ਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੁੰਤੀ ਹੋਈ ਸੀ—ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਕੋਲ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਉਧਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਮੋਰਚੇ ਲਾਕੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਆਦਿ ਫੜ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਪੁਰਭਜਾ ਦੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਸ਼ਿਵ ਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ, ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੁਪਚਾਪ ਸਤਰੂ ਸੈਨਾ ਪਿਛੇ ਨਾਂ ਜਾ ਸਕੇ, ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਣ ਕੂਕਾ ਛੱਡੀਆਂ, ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਕੰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਝਪਟ ਪਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਰਕਾਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ, ਰਣ ਗੂੰਜਾਂ, ਅਚਨਚੇਤੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਹਮਲੇ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਰੂ ਕੋਟ ਸੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤਾਂਈ ਨੇੜੇ ਦੀ ਲਾਲ ਬਤੋਰੀ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਤਾਬੀਆਂ ਬੱਲ ਪਈਆਂ—ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਿਨ ਬਣਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਚਾਨਣਾ, ਇਸ ਚਾਨਣੇ ਵਿੱਚ ਰਣ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੇ, ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ—ਅਨਜਾਣ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਜਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾ ਦਿਸਿਆ, ਬੇਬੱਸ ਹੋਏ, ਜੀਣ ਦੀ ਆਸ ਛੱਡਕੇ ਲੜਨ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਮੋਰਚੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ, ਤੋਪਾਂ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੰਢਿਆਂ ਦੇ ਟੋਏ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਾਂ

ਰਿਹਾ । ਹਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤਾਂਈ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਵੀ ਨਾ ਬਚਿਆ ।

ਪਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਹਾਰ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਖ਼ਬਰ—ਲਾਲ ਬਤੋਰੀ ਤੇ ਝੂਲ ਰਿਹਾ ਝੰਡਾ, ਛੁੱਟ ਰਹੀਆਂ ਉੱਜਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਮਤਾਬੀਆਂ, ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਣਕੂਕਾਂ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦੀ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੈਨਾਂ ਅਭਝਵਾਹੇ ਉਠ ਖਲੋਤੀ ।

ਜਿੱਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਘੋਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ । ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾਲੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨਿੰਮ ਦਾ ਰਸ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਚੰਗਿਆਇਆਂ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਣ ਵਾਂਗ ਛਟਪਟਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਸੂਅਰ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਉਥੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਏ, ਝੂਠ ਕਹਿ ਰਹੇ ਜਾਸੂਸ, ਰੰਡੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਛਿੱਤਰ ਲਾਉ । ਪੂਰਣੀਏ ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਵੀ ਉਹੋ ਹਾਲ ਏ—ਜੋ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਨਾ, ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਰ । ਸਿਰਫ਼ ਅਖੀਂ ਵੇਖੀਂ ਗੱਲ ਕਰਿਆ ਕਰ । ਐਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਕੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਾਂ, ਇਕ ਤੋਪ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ।” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਹਾਰ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਿਗਲਕੇ, ਪਿੱਠ ਕੱਟੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ ਤਿਲਮਿਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਹੀ ਜਿਹੜੇ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੜਵਾਈ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਲਾਬਜਲ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਤੌਹਫੇ ਮੰਗਵਾਕੇ, ਵਿਜੈ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਬਿਠਾਕੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸੌਨੇ ਦੀ ਗੁਲਾਬਦਾਨੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਜਲ ਛਿੜਕਿਆ । ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌਨੇ ਦੀ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੌਨੇ ਦੇ ਕੜੇ, ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ, ਬਾਜ਼ੂਬੰਦ ਦਿਤੇ, ਜਰੀ ਦੇ ਕਪੜੇ ਦਿੱਤੇ । “ਅਜ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀਰ ਤੁਸੀਂ ਹੋ । ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਸ ਲਈ ਇਹ ਮਮੂਲੀ ਜਿਹੇ ਤਿਉਹਾਰ ਹਨ, ਲੈ ਲਉ—” ਗੌਰਵ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

ਪਰ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਕੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਆਏ ਕੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਤਕ ਨਾਂ—

“ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੁਹਾਡਾ ਹਿਰਦਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਪਹਾੜ ਵਰਗੇ ਉਦਾਰ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਇਹ ਸਭ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ, ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਹਿਰਦਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਲੈਣ, ਲਈ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਰਿਹਾ । ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਗਲਤ ਨਾਂ ਸਮਝਨਾ ।” ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿਉਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਸ ਲਈ ਘੱਟ ਹੈ ?” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਨਹੀਂ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ”, ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਫਿਰ ?”

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਅਸੀਂ, ਉੱਤਰ ਵਲੋਂ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਆਏ ਸੈਨਿਕ ਹਾਂ । ਐਨੇਂ ਸਾਲ ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਧ ਮੱਖਣ ਦੇ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲਿਆ, ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤਨਖਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋ । ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਰੱਖਿਐ, ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ । ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਵਧੇਰੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਬੜਾ ਪੁੰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿੱਤ ਸਾਡੀ ਹੋਈ । ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲਈ ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ । ਢਾਡੀਆਂ ਤੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਈ ਇਨਾਮ ਹਨ, ਸੈਨਿਕ ਤਾਂ ਬੱਸ ਨਾਮ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਇਨਾਮ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ । ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਇਨਾਮ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਬਣੀ ਰਹੇ ਮਹਾਰਾਜ,” ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਾਣ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਗਿਆ । “ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਡੋ ਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਹੋ । ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੌਹਫ਼ੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾਂ ਕਰੋ । ਇਸ ਲਈ ਲੈ ਲਉ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਪਾਇਆ ਵੇਖਕੇ ਸਾਨੂੰ ਖੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ ।” ਬੋਲੇ, “ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕੇ । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਮਾਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ । “ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਗੱਡੀ ਦੇ ਬੈਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਤਾਜ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਮੇਰੀ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨ ਲਵੋ ਤਦ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਲੈ ਲਵਾਂਗੇ ।” ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਇਕ ਨਹੀਂ, ਦੱਸ ਗੱਲਾਂ ਆਖੋ, ਮੈਂ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ।”

ਤਦ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ । ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਡਿੱਗਕੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਇਹ ਵਚਨ ਦਿਓ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਹਾਰ ਲੈ ਲਵਾਂਗੇ । ਫਿਰ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋਵੇਗਾ । ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ।

ਇਹ ਵਚਿੱਤਰ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਮਨ ਗਰਵ ਨਾਲ ਉੱਡਲ ਪਿਆ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ । ਜੇ ਮੈਂ ਖਾਵਾਂਗਾ, ਉਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਭੇਜਾਂਗਾ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਦੁੱਧ, ਮੱਖਣ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਏਗਾ । ਐਨੇਂ ਦਿਨ, ਮੇਰਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਇਹੀ ਸੋਚਦਾ ਆਇਆ, ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕ ਗੁੱਦ

ਗਤੀ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾਇਆ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਚਾਰ ਜਣੇ ਹੋਰ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਬਣ ਗਏ ਹੋ । 'ਤੇਰਾ ਇਕੋ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਹੈ', ਕਹਿ ਕੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਝੂਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਦਸਾਂਗਾ, ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਛੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ।" ਉਹਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੁਲਾਬ ਛਿੜਕ ਕੇ, ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ । ਜਰੀ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪੁਆ ਕੇ ਉਪਹਾਰ ਦਿੱਤੇ । ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਸਮਕਾਰ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਗਲੇ ਲਾਇਆ, ਸਿਰ ਤੇ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗੇ ਵੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੰਦ ਦੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਪਏ । ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਕੇ ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਸਨ ਪਰਸੂਰਮ ਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਸੁੱਕੀਆਂ ਨਾਂ ਰਹੀਆਂ । "ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਾ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹਾਰ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਫਟਕ ਸਕਦੀ ।" ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

6

ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮੁਹਲਤ —

ਇਸ ਮੁਹਲਤ ਵਿੱਚ ਜੇ ਸਾਡੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਪਾਂ ਉਡਾਕੇ, ਸਵਾ ਲੱਖ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਕੇ, ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿਆਂਗੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਈ । ਵਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਕੱਟੇ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਪੂਛ ਵਾਂਗ ਸੁੰਗੜ ਗਈਆਂ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦੇ ਬੰਦੇ ਮਰੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਮਰ ਗਏ ਸਨ ।

ਦੋ ਦਿਨ ਤਾਂ ਕੀ—ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਲੰਘ ਗਏ, ਕਿਸੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿੱਤ ਨਾ ਹੋਈ—

ਦੁਰਗ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਾਲ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਦਿਨ ਰਾਤ, ਦੁਰਗ ਦਾ ਦੁਰਗਮ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਲਈ ਅਹਾਰ ਪਦਾਰਥ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਘਾਹ, ਕੁਲੱਥੀ ਆਦਿ ਸਭ ਸੀਰੀਆਂ, ਰਾਏਦੁਰਗ ਤੇ ਹਰਪਨਹਲੀ ਦੇ ਰਸਤਿਉ, ਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਸਭ ਰਾਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਭੁੱਖੀ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਰਹਿਕੇ, ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਹੀ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਨਵਾਬ ਤੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਣ,

ਪੀਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਲਕੜ ਸੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਕਿਲਾ—ਪਰ ਇਸ ਕਿਲੇ ਦਾ ਇਕ ਪੱਥਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਿਲਾ ਸਕੇ, ਖਾਧੇ ਅੰਨ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬਦਹਜ਼ਮੀ ਵਾਂਗ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਿੱਲ ਬਣ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਅੜ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਅਨਗਿਣਤ ਕ੍ਰੋਧ-ਭਰੀਆਂ ਗਾਹਲਾਂ ਸੁਟਦੇ ਜਸੂਸ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਕੇ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਥਾਂ ਹੋਵੇ, ਲੱਭਦੇ ਲੱਭਦੇ ਥੱਕ ਗਏ ਸਨ।

ਸੱਸ ਦੇ ਉਤੇ ਗੁੱਸਾ ਨਾਂ ਕਢ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਬਾਂਦਰ ਉੱਤੇ ਗੁੱਸਾ ਕੱਢਦੀ ਡਰਾਕਲ ਨੂੰ ਵਾਂਗ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਉਤੇ ਆਇਆ ਗੁੱਸਾ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਕੱਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ, ਜੋ ਹੱਥ ਆਇਆ, ਬੱਚਾ ਬੁੱਢਾ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਔਰਤਾਂ, ਬੁੱਢੀਆਂ ਹੋਣ ਯਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜਬਰਦਸਤੀ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਜੋ ਲਭਿਆ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਂ ਛੱਡਿਆ। 'ਇਹ ਨਵਾਬ ਨਹੀਂ ਨਰਕ ਅਸੁਰ ਹੈ।' ਬੱਸ ਇਹੋ ਨਾਂ ਕਮਾਇਆ, ਕਿਲੇ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਵੀ ਨਾਂ ਹਿਲਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਹੈਦਰਲੀ ਦੀ ਨਰਹਤਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੈਨਾ ਨੇ।

ਹਤਿਆ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਦੁਰ-ਨਜ਼ਰ ਨਾਇਕ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਪਿੰਡ ਜਾਨਕਲੂ ਤੇ ਜਾ ਪਈ। ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਾ ਨੇ ਜਾਨਕਲੂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਥੇ ਬੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅੰਰਤਾਂ, ਮਰਦਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਨਾਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੱਕ, ਮੂੰਹ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ, ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟੀ, ਖੇਤ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਾੜੀ ਉਪਰਲੀ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਲਾਸਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾ ਲਿਆ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਜਾਨਕਲੂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਕੇ ਆਇਆ ਇਕ ਬੰਦਾ, ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਚੋਰ ਰਸਤਿਓਂ ਆ ਕੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਕੇ ਦਸਿਆ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਜਾਨਕਲੂ ਤੇ ਜੋ ਅਮਨੁੱਖੀ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਜਾਨਕਲੂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ।

ਇਸਤਰੀਆਂ, ਬੁੱਢੇ ਬੱਚੇ, ਜੋ ਦਿਸਿਆ ਉਸਦਾ ਨੱਕ ਮੂੰਹ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜੰਮਿਆ ਸੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੱਲਮੂਤਰ ਨਾਲ ਗੰਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਜਿਥੇ ਕਸਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਲਾਸਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾ ਕੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਲਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਖ ਸੰਕਰ ਨਰਾਇਣ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਹ ਇਕ ਇਕ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਕਾ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਇਕ ਫਨ ਕੱਟੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਸਾਂ ਸਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਚਿਹਰੇ, ਯਾਦ ਆ ਗਏ। 'ਸਾਡੇ ਅਖ਼ਾੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਉੱਚਾ ਕਰੀ'। ਕਹਿੰਦੇ ਬਿਰਧ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗਲੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ, ਰੰਗੋਲੀਆਂ ਸਜਾਈਆਂ, ਘਰ ਘਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਣ ਬੰਨੇ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੰਡਪ ਵਾਂਗ ਸਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਗਉਂਦੀਆਂ ਨਚਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਗਏ।

ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਪਾਣੀ ਸੁੱਕ ਗਿਆ। ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਬਲਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ। "ਜਾਨਕੱਲੂ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਸਿਰ ਲਈ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਸੌ ਸੌ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਿੰਗਵਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ। ਲੜਾਈ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ, ਜੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਐ, ਉਸ ਦਾ ਸੌ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਭਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ।" ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਹੰਝੂ ਵਹਾ ਰਹੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, "ਪਰਸੂਰਾਮ ਅੱਜ ਕੀ ਵਾਰ ਦੇ?"

"ਅੱਜ ਸੋਮਵਾਰ।"

"ਸੋਮਵਾਰ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਵੀਰਭੱਦਰ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਉਣ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ।"

ਕੋਧ ਭਰੀ ਅੰਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਤੇ ਕੋਧ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਆਪਣੇ ਬੁਲ੍ਹੇ ਟੁੱਕੇ ਤੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਚੱਕਰ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੀਰਭੱਦਰ ਨਾਇਕ ਆ ਗਿਆ। ਆ ਕੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। "ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ।" ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਛੇ, ਛੁੱਟ ਲੰਮਾ, ਲੋਹਾ ਢਾਲ ਕੇ ਬਣਾਈ, ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੀ ਜੀਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮੂਰਤ—ਲਗਾਤਾਰ ਕਸਰਤ ਕਾਰਨ, ਗੱਠੀ ਹੋਈ, ਕਰੜੀ ਦੇਹ, ਪਿੰਡਾ, ਹੱਥ ਛਾਤੀ, ਡੌਲੇ ਪੱਟ, ਉਸਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੇ ਚੌਰਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ—ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁੰਡੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ, ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ ਝ੍ਰਿਸਦੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਪਗੜੀ—ਖੁਰਦਰੇ ਘਸਮੇਲੇ ਕਪੜੇ ਦਾ ਕੁੜਤਾ, ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਗੋਡਿਆ ਤਾਂਈ ਕੱਛਾ, ਮੋਢੇ ਤੇ ਤਹਿ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਕਾਲੀ ਕੰਬਲੀ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਗੰਡਾਸਾ, ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਬੱਝੀ ਪੇਟੀ ਵਿੱਚ ਲਟਕਦੀ ਕਟਾਰ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਉਸਦਾ ਕਾਲਾ ਰੰਗ—"ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਉਸ ਵਲ ਇੰਜ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ।

“ਤੇਰਾ ਨਾਂ ?” ਉਸ ਵਲ ਇਕ ਟੱਕ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹੋ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦੇ ?”

“ਉਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਨਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਅੱਪਾ ਅੰਮਾਂ ਦਾ ਰਖਿਆ ਨਾਂ ਹੈ—”

“ਫਿਰ ਕੀ ਮਹਾਰਾਜ ?” ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾਂ ਸਮਝਦਿਆਂ ਵੀਰਭੱਦਰ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ, ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ’ ਜਾਨਕੱਲੂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਜੋ ਮਾਰਧਾੜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀਏ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ?

“ਕੁੱਝ ਕੁੱਝ ਸੁਣੀਏ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ।”

ਜੋ ਸੁਣਿਆ, ਉਨਾਂ ਹੀ ਬਬੇਰਾ ਏ । ਹੋਰ ਦਸਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਗੰਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ।—ਅੱਜ ਸੋਮਵਾਰ ਏ, ਅੱਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਹਰ ਸੋਮਵਾਰ ਰਾਤੀਂ ਕਾਲੀ ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਟਾਕੇ, ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਕੇ, ਉਸ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਮਾਰਕਾਟ ਕਰਕੇ ਸੋ ਸਿਰ ਲਿਆ ਕੇ ਨੱਕ ਕੰਨ ਉਥੇ ਹੀ ਛੱਡਕੇ, ਸਿਰਫ਼ ਹੁੰਡ ਲਿਆ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਕਫ਼ੂਰ ਜਾਲ ਕੇ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਹੈ ਜਾਨਕੱਲੂ ਦਾ ਬਦਲਾ—ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਜਾਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਹਰ ਸੋਮਵਾਰ ਬਿਨਾਂ ਨਾਗੇ ਦੇ ਇਹ ਅਹੂਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।”

ਮਾਰਟ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਖਰਗੋਸ਼ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਆ ਜਾਣ ਵਾਂਗ, ਉਸ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢਕੇ ਕਿਹਾ—

“ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਏ ? ਸਵਾਮੀ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਕੰਮ, ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਸਮਝਕੇ ਕਰਾਂਗਾ । ਸਿਰ ਲਿਆ ਕੇ, ਦਾਹੜੀਆਂ ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਣ ਬੰਨਾਂਗਾ ।”

“ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਵੀ ਚੁੱਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਰੱਖ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਠੀਕ ਏ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ—ਆਪਣੇ ਵਚਨ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੀ ਰੰਡੀ ਦੇ ਵਿਡੋਂ ਜੰਮਿਆ ਕਿਹਾ ਜੇ । ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੱਜ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਕੇ, ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ।” ਹਥ ਜੋੜਕੇ ਬੋਲਿਆ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ । “ਤੇਰੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਹੀ ਉਥੇ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ ।”

“ਭਰਾ ਇਹ ਕੀ, ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਹੋਇਆ ਪਰਸੂਰਾਮ ਬੋਲਿਆ । “ਇਹ ਕੋਈ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ । ਨਵਾਬ ਨੇ ਜਾਨਕੱਲੂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਸਾਡੀ ਨਾਗਤੀ ਦੀ ਇੰਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਐ । ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰੇਗਾ—ਉਸ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈ ਕੇ ਰਹਾਂਗੇ ।” ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਭਰਾ ਤੂੰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਾਨ ਦੇ ।”

“ਜਾਨਕੱਲੂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਦੇ । ਮੇਰੀ ਜਨਮਭੂਮੀ ਜਾਨਕੱਲੂ, ਪਾਲਣਵਾਲੀ ਭੂਮੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗ । ਨਾਇਕ ਬਨਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂ । ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ? ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵੀ ਰਾਜਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵਾਂ, ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਜਨਮਭੂਮੀ ਦਾ ਰਿਣ ਚੁਕਾਏ ਬਿਨਾਂ, ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਜਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ? ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਰਹਿਣ ਦੇਹ । ਅੱਜ ਅਧੀਂ ਰਾਤੀਂ ਅਸੀਂ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਕੋਲ ਜਾਵਾਂਗੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਕੰਮ ਮੈਨੂੰ ਦੇਹ । ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਨਕੱਲੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ” ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਹਾਂ, ਜੀਂਦਾ ਹਾਂ, ਜੀਂਦਿਆਂ ਜੀਅ ਇਹ ਕੰਮ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੇਰੀ ਵਾਰੀ । ਜਾਹ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ, ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖ । ਵੀਰਭੱਦਰ ਨੂੰ ਪਾਨ ਦੇਹ, ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ।”

ਘੁਟਿਆ ਵਟਿਆ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਟਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਉਸ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਪਾਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਨੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪਾਨ ਲੈ ਲਿਆ । “ਅੱਜ ਰਾਤੀਂ ਕਾਲੀ ਅੰਮਾ ਦੇ ਮੰਦਰ ਕੋਲ ਮੈਂ ਉਡੀਕਾਂਗਾ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾਂ ਕਰਨਾਂ । ਜੇ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਹੋਦਰਅਲੀ ਦੀ ਤੀਵੀ ਨੂੰ ਵੀ ਹੇਂਠੂ ਵਹਾਂਦਿਆਂ ਛੱਡਕੇ ਆਵਾਂਗੇ । ਹੁਕਮ ਦਿਉ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਪਾਨ ਆਪਣੇ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਲਟਕਦੇ ਝੋਲੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਅੰਮਾਂ ਅੱਪਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾਂ ਕਰੀਂ ਪਰਸੂਰਾਮ । ਮੇਰੇ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਤਾਂ ਚਿਮਟੇ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੇ ਵੀ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲੱਗੇ, ਤੂੰ ਵੀ ਉਦੋਂ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰੱਖੀਂ । ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਵੇਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰਹੇ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੰਜ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਥੇ ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਘੁੱਟਦਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ । ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਵੀ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਗਿਆ ।

ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸੰਪੀਗੇ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਰ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਵਲ ਤਾਂ ਪਏ । ਮਹਿਲ ਦੇ ਮੁਖਦੁਆਰ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪਈ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਚੱਟਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਚਾਨਕ ਗੱਲ ਸੁਣੀ

ਹੋਵੇ । ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ।

“ਇਹ ਕੀ ਭਰਾ, ਇਸ ਚੱਟਾਨ ਵਲ ਅੱਜ ਇੰਜ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਦੀ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ।”

“ਇਹ ਚੱਟਾਨ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਅੱਜ ਇਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ।”

“ਕੀ ਵਿਚਾਰ ?”

“ਇਸ ਚੱਟਾਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ”

ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਚਾਰੋ ਪਾਸਿਓਂ ਵਿੱਚ ਧਸੀ ਹੋਈ, ਵਿਚਕਾਰੋ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ । ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਉਭਰੀ ਹੋਈ ਦਿਸਦੀ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਚੱਟਾਨ—

“ਚੱਟਾਨ ਵੇਖੀ ਦੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ?”

“ਵੇਖੀ ਏ”

“ਇਸ ਚਟਾਨ ਦੇ ਉਪਰ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਦਾ ‘ਬੋਨੂੰ’ ਬਨਾਉਣੇ ।”

“ਬੋਨੂੰ ਦਾ ਮਤਲਬ ?”

“ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਸੇਰ ਨੂੰ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਪਿੰਜਰਾ. ਉਹ ਲਕੜੀ ਦਾ ਹੁੰਦੇ, ਇਹ ਪੱਥਰ ਦਾ, ਉਡਾਂ ਹੀ ਵੱਡਾ ।”

“ਅੱਛਾ, ਬਣਾਕੇ ਕੀ ਕਰਨੈਂ ?”

“ਇਸ ਹੰਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨੈਂ । ਪਾਟੀ ਲਿੱਕਟ ਲਈ ਅੱਗੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੀ ਖੁਰਲੀ ਵੀ ਬਨਾਉਣੀ ਏ । ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਝੁਕ ਕੇ ਪਾਟੀ ਪੀਣਾ ਪਵੇ । ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕ ਇਥੇ ਖਲੋ ਕੇ ਵੇਖਣ, ਖਾਣ ਲਈ ਉਸ ਵੱਲ ਮਾਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਸੁੱਟਣ । ਭੁੱਖਾ ਨਵਾਬ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਹੱਡੀਆਂ ਚਬਾਏਗਾ ਪਾਟੀ ਲਿੱਕਕੇ ਪੀਏਗਾ । ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਜਾਨਕੱਲੂ ਵਾਸੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਸੁਟਕੇ, ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਜਾਨਕੱਲੂ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੇਗੀ । ਪਿੰਜਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੱਥਰ ਘਾੜੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਹ ।” ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਅੱਜ ਰਾਤੀ ਲਿਆਂਦੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਇਸ ਚਟਾਨ ਤੇ ਛਿੜਕ ਕੇ ਕਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਭੂਮੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਂਗੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਖੀ ਗੱਲ ਸਮਝਕੇ, ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਈ, ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ । ਕਲ੍ਹ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

“ਠੀਕ ਏ ਭਰਾ, ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮੈਂ ਕਦੀ ਕੁੱਝ ਕੀਤੇ ?”

ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਚੱਟਾਨ ਦੇ ਉਪਰ ਬਨਣ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਉਸ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਉਸਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ—

ਖਲੋਤਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਗੱਡੇ ਗਏ ਹੋਣ—ਖਲੋਤਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ।

“ਇਹ ਨਵਾਬ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਯਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਦੁਖੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ—ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਅਗਲੇ, ਸੈਂਕੜੇ ਜਨਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗਾ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਦੂਰ ਦਿਸਦੇ ਏਕਨਾਥਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਲ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਿਹਾ ।

ਉਸ ਦਿਨ—ਰਾਤੀਂ

ਨਗਰਾ ਬਤੇਰੀ ਤੋਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਰਗੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਉਤਰਕੇ, ਕਾਮਨਸੁਤਿੰਨ ਕਿਲੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਬੋਹੜਾ ਥੱਲੇ ਕਰਕੇ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਰੋਕਣ ਤੇ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਨਾਂ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰਖਿਅਕ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਗੁੰਦਗਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਾਲੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੰਨਤ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਕਰੀ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾਕੇ, ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕਫੂਰ ਬਾਲ ਕੇ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਕੀਤੀ—ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਹੂ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਲਾ ਕੇ ‘ਤਿਆਰ ਹੋ’ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੁਕੜੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ।

ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ।

ਇਕ ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਕਾਲੇ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਘੜੇ ਭੈਰਵ ਦੇ ਬੁੱਤ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਧਾਰ ਵਾਲੇ ਗੰਡਾਸੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਰਖੇ ਤੇ ਫਿਰ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕੰਠੇ ਹੀ ਬੋਲੇ, “ਹੁਕਮ ਦਿਉ” ਉਹ ਨਮਰ ਪਰ ਕਠੋਰਤਾ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਬੋਲੋ ਮਾਂ ਕਾਲੀ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ—ਜਾਨਕੱਲੂ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਸੌ ਗਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਤਾਰੇ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ “ਬੋ-ਲੋ-ਕੋ” ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲੇਜਾ ਬੰਮ ਲੈਣ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ।

ਖਿਣ ਭਰ ਲਈ ਧਰਤੀ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਕ ਦਮ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਨਿਕਲੇ ਕੁੱਤਿਆ ਵਾਂਗ ਬਿਨਾਂ ਅਵਾਜ਼, ਐਨੇ ਬੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਸ਼ਰੀਰ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਭੱਜ ਪਏ ।

ਸਾਵਣ ਦੇ ਮੰਗੀਨੇ ਵਿੱਚ ਬਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦੇ ਕਾਲੇ ਘਣੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ

ਘੋਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਘਣੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀਆਂ ਝੀਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਟਿਮਕਦੇ ਦਿਸਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਾਰਾ ਨਗਰ ਮੌਨ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ—ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਹ ਖਮੋਸ਼ੀ ਹੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਸੀ—ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਲੁੰਮੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਭੌਕਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ । ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਜੁੱਪ ਵਿਚਕਾਰ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਗੋਲੇ ਵਾਂਗ, ਕਾਲੀਆਂ ਕੰਬਲੀਆਂ ਲਪੇਟੀ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ, ਬੂਟਿਆਂ, ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ, ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਲੇਟਦੇ, ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਅਵਾਜ਼ ਇਧਰ ਉਧਰ ਸਰਕਾ ਕੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸੁੰਗੜਕੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ । ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਬੰਦੇ ਦੀਵੇ ਫੜੀ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਜਾ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਕੰਬਲੀਆਂ ਸੁੱਟਕੇ ਦੀਵੇ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੇ—ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਐਸੇ ਜੋਰ ਦੇ ਰੱਟਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ਕਿ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਅਬੜਵਾਹੇ ਜਾਗ ਪਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਠਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਏ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗੰਡਾਸੇ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ । ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਏ ਰਾਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ । ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ।

ਦੋ ਪਲ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਚੀਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਣ ਗੂੰਜਾਂ—ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਗਲੇ ਪਲ ਡੂੰਘਾ—ਮੌਨ । ਉਸ ਮੌਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—ਪੀੜਾ, ਕੁਰਲਾਹਟਾਂ, ਰੋਣਾ, ਚੀਕਟਾ ।

“ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਕਿਥੇ ਗਏ ? ਮਸ਼ਾਲਾ ਵਾਲੇ ਕਿੱਥੇ ਗਏ ? ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਟੋਹ ਟੋਹ ਕੇ ਰਾਹ ਲਭਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਕਿਤੇ ਅੱਧੀ ਡਿੱਗੀ ਮਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਬਾਲ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦਿਸਿਆ ਰੁੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਤੈਰ ਰਹੇ ਮੁੰਡ । ਕੰਨ, ਨੱਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੂਕ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁਰਲਾ ਰਹੇ ਸੈਨਿਕ ।

ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਫਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਕੇ ਜਾਗਦਿਆਂ ਦਿਆਂ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਡਰ ਭਰ ਗਿਆ, ਉਹ ਇੰਜ ਚੀਕਣ ਲੱਗੇ ਜਿਵੇਂ ਭੂਤ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ।

ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ?

ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ? ਕਿਥੋਂ ਆਏ ? ਕਿਥੇ ਗਏ ?

ਡਰ ਭੋਰ, ਹੋਏ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਠ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਦੁਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆ ਰਹੇ ਰਣ ਜੈਕਾਰੇ “ਬੇ ਲੇ ਲੇ ਕੋ ਰੇ”

ਇਹਨਾਂ ਰਣ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਜਾਗੇ ਉਹ ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਵਲੋਂ ਕੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ । ਜਿਵੇਂ ਉਨਮਾਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਰਕਤ ਪਿਆਸਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ । ਦੀਵੇ ਜਗਾਏ ਤੱਦ ਵੀ, ਬੁਝਾਏ ਤੱਦ ਵੀ—ਰੋਸ਼ਨੀ ਹਨੇਰੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਰ ਬਰ ਕੰਥ ਰਹੀ ਸੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ।

ਉਧਰ —

ਕੱਟਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਲਹੂ ਚੌਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਲਾਂ ਤੇ ਦਾਹੜੀਆਂ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ । ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੁਕੜੀ ਨਚਦੀ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਣ ਲੱਗੀ । ਉਹਨਾਂ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਕਛੂਰ ਜਲਾ ਕੇ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਕੀਤੀ ਸ਼ਤਰੂ ਰਕਤ ਨਾਲ ਮੱਥੇ ਤੇ ਟਿੱਕੇ ਲਾਏ । ਵੀਰਭਦਰਨਾਇਕ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਤੁਸੀਂ ਸੌ ਸਿਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ । ਘੱਟ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਕੱਟਕੇ ਹਿਸਾਬ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਵੋ ।”

“ਉਸਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਅੱਜ ਹੀ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕ ਗਿਆ । ਹਰ ਸੋਮਵਾਰ ਰਾਤੀਂ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਚੜਾਣੀ ਹੈ । ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਆਂਗਾ । ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਰ ਸਿਰ ਲਈ ਦਸ ਮੁਹਰਾਂ ਦੇਣਗੇ । ਹੁਣ ਕਾਲੀ ਮਾਂ “ਦੀ ਜੈ ਬੋਲੋ, ਜਾਨਕੱਲੂ ਦੀ ਜੈ ਬੋਲੋ ।”

ਕਾਲੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਜੈ

ਜਾਨਕੱਲੂ ਦੀ ਜੈ

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਜੈ”

ਅਕਾਸ਼ ਤਾਂਈ ਗੂੰਜ ਉਠੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ । ਇਹ ਗਰਜਾਂ ਸੁਣਕੇ ਮਾਘ ਦੀ ਠੰਡ ਲਗਣ ਵਾਂਗ ਕੰਥ ਉੱਠੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂ ਕਦੀ ਵੇਖਿਆ ਨਾਂ ਸੁਣਿਆ ਅਜਿਹਾ ਭਿਆਨਕ ਹਤਿਆ ਕਾਂਡ ਵੇਖਕੇ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹਰ ਸੋਮਵਾਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਬੂਤ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ ਵਾਂਗ ਕੰਥਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ । ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਕੰਨ ਨੱਕ ਕੱਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਉੱਚੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ।

ਪਰ ਬੁਧੀਵੰਤਨ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬੋੜਪੱਟ ਤਾਂਈ ਫੈਲੀ ਸੈਨਾ—ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਐਨਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸੋਮਵਾਰ ਰਾਤੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੇ, ਕਠੋਰ ਧੁਨੀ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ—

ਦਿਨੇ ਦਿਸਦੇ ਰੁੰਡ ਬਿਨਾਂ ਮੁੰਡ ਕੰਨ ਨੱਕ ਕੱਟੇ ਹੋਏ, ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਗੇ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਇਸ ਹਤਿਆਕਾਂਡ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਡਰਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣਾ ਵੀ ਅਸਹਿ ਸੀ ।

ਦਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹ ਘੁੰਟੀ ਬੈਠਿਆਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ ।

ਨਵਾਬ ਜਿਤਿਆ ਨਾਂ

ਨਾਇਕ ਹਾਰਿਆ ਨਾਂ

7

ਨਾਂ ਜਿੱਤ ਹੋਈ, ਨਾਂ ਹਾਰ ਹੋਈ—ਪਰ ਸੁਨਿਆਰੇ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਸੌਨੇ ਵਾਂਗ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੋਹੜੀ ਬੋਹੜੀ ਘੱਸ ਰਹੀ ਸੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਨਸੀਬ ਤੇ ਪੂਰਣੀਏ ਦੀ ਅਕਲ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਬੇਬੱਸ ਤੇ ਨਿਵਾਲ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਸਖਤ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਚਟਾਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ—ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸਦੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਗੇ ਲੱਖਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਭੁਜਾਬਲ ਲੈ ਕੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਕਿਵੇਂ ਬੈਠਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਉਕਿਆ ਮੁੰਡ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਕੇ ਇੱਕ ਅੱਧਾ ਫਲ ਡੇਗ ਲਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਡਰਾਉਣ ਧਮਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗਾਲੜੀ ਵਾਂਗ, ਤੋਪਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਲ ਗੋਲੇ ਉਗਲਦੀਆਂ, ਸਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਧੂੰਆ ਚੰਗਿਆੜੇ ਖਿਲਾਰ ਕੇ, ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਕਢਕੇ ਫਿਰ ਚੁਪ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ । ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ ਧਾਗੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਨਾਲ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਲ ਵਧਦੇ, ਦਸ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ, ਸੌ ਬੰਦੇ ਮਰਵਾਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ । ਇਹ ਯੁੱਧ ਦਿਨੇ ਇੱਲਾਂ ਕਾਵਾਂ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਲੁੰਮੜੀਆਂ ਦਾ ਅਹਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਘੁਸ਼ਟ ਲਈ ਦਸ ਕਦਮ ਅੰਗੇ ਵਧਣਾ ਵੀ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ—ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ ਸਨ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਸ ਅਸਫਲਤਾ ਦੀ ਕੜਵਾਹਟ ਨੂੰ ਨਿਗਲਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਲਈ ਦਿਨ ਭਾਰੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਰਾਤਾਂ ਭੈੜੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਅੱਗ ਲਗਿਆ ਮੰਜਾ । ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਲਈ ਜਿਤਾਂ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ, ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਕੋਈ ਰਾਹ ਲਭੱਟ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕੇ । ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਲੱਭਦਾ ਮਾਰ ਮਾਰ ਉਸਦੀ ਚੰਮੜੀ ਲਾਹ ਦਿੰਦੇ, ਅਨੇਕਾਂ ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਦੁਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਲਈ ਚੋਰ ਰਾਹ ਬਾਰੇ ਨਾ ਦਸਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਲਚਾਉਣ ਲਈ ਸੌਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਾ ਦਿੰਦੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਥਾਂ ਨਾ ਵਿਖਾਈ ।

ਦਿਸਦੇ ਉਲਟ—ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਛੁਪੇ । ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਲੱਗਦਾ ਕੱਲਾ ਮੁੱਕਲਾ ਸੈਨਿਕ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ, ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਲਈ ਆਉਂਦੇ, ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਨੌਕਰੀ

ਕਰਦੇ ਜੋ ਹੱਥ ਲਗਦਾ, ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਸੋਮਵਾਰ ਰਾਤੀਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹਤਿਆ ਕਾਂਡ ਵਖਰਾ ਸੀ । ਜੀਂਦੇ ਬਹਿਕੇ ਸੋਮਵਾਰ ਦਾ ਜਾਪ ਜਪਦੇ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਸਦੇ ਮੀਂਹਾਂ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੋਰ ਵੀ ਠੰਢਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਸੰਘ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਉਤਾਰਦਿਆਂ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਘੋੜਿਆਂ, ਹਾਥੀਆਂ ਬੈਲਾਂ ਸੰਵਿਆਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਮੱਲ ਮੂਤਰ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ ਨਾਲ ਦਿਨੇ ਰਾਤੀਂ ਨੱਕ ਸੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਡੇਰੇ ਦੀ ਕੋਈ ਦਸ ਵਾਰੀ ਥਾਂ ਬਦਲੀ । ਵਿਹਲੇ ਸਰਦਾਰ, ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਗਾਹਲਾਂ ਦੀ ਕੜਵਾਹਟ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲੀ ਦੁਰਗੰਧ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ—ਸੈਨਾਂ ਨਾਲ ਆਈਆਂ ਵੇਸ਼ਵਾਦਾਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੈਲੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਕਾਰਨ, ਹਕੀਮਾਂ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੋਗ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ— ਅਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਫੈਲਿਆ ਦਿੱਲਾਪਣ ਸੁਸ਼ਤੀ ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਘਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ—ਅਨੇਕਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਲਈ ਸੈਨਾਂ ਇਕ ਜੇਲ੍ਹ ਬਣ ਗਈ—ਕਿਤੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ । ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ । ਇਹੋ ਜਿਹਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧੇ ਨਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ, ਉਸਦਾ ਚਾਬਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ—ਬਾਹਰ ਭਾਵੇਂ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਿੰਨਾ ਕਰੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ—ਅੰਦਰ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ । ਇਹ ਵੱਧਣ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮੈਦਾਨ ਹੀ ਉਸਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਵੇਗਾ—ਇਹ ਡਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਿਆ ।

ਇਹ ਸਭ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਮਾਯੂਸੀ ਉਡ ਪੁੱਡ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਚੁਸਤੀ ਭਰ ਜਾਵੇ—ਇਸ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਰਸਤਾ ਸੀ—ਜਿੱਤ । ਅੰਤਿਮ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ—ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਜਿੱਤ ਹੀ ਕਾਫੀ ਸੀ—ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗਾ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ, ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਦੁਆਲੇ ਫੈਲਦੇ ਘਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਕਿਰਨ ਵੇਖਣ ਲਈ ਪੀੜ, ਗੁੱਸਾ ਬਦਲਾ, ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਮਯੂਸ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ, “ਪੂਰਣੀਆਂ, ਸਾਡੇ ਨਸੀਬਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ । ਤੇਰੀ ਅਕਲ ਵੀ ਲਿੱਦ ਖਾਣ ਲਈ ਗਈ ਏ !”

“ਨਹੀਂ ਖਾਵੰਦ, ਇਹ ਪਥਰੀਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਏ ਇਥੇ ਬੀਜਿਆ ਬੀਜ ਬੜੀ ਹੌਲੀ ਪੁੰਘਰਦਾ ਏ ।” ਪਰ ਬੀਜਿਆ ਬੀਜ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ।

“ਮੇਰੀ ਕਬਰ ਤੇ ਫਲ ਦੇਵੇਗਾ—ਤੇਰਾ ਬੀਜਿਆ ਬੂਟਾ—”

“ਨਵਾਬ ਹੋਰੀ ਐਨੇ ਨਿਰਾਸ ਨਾਂ ਹੋਣ—”

“ਨਿਰਾਸ ਨਾਂ ਹੋਵਾਂ—ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ । ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤੌਤਾ ਆ ਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾ

ਦੇਵੇਗਾ । ਇਹ ਮੰਨਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਬੈਠਾ ਮੈਂ ਨਾਚ ਵੇਖਦਾ ਰਹਾ ।” ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਛਿਆ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ । “ਤੁਹਾਡੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਖਾਵੰਦ । ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਤੌਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਬੂਤਰ ਆਏਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਬੋਹੜਾ ਚਿਰਕਾ ਆਏਗਾ । ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ । ਨਾਲੇ ਸੁਨਟ ਵਿੱਚ ਆਇਐ ਦੁਰਗ ਦੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੜਵਾਈ ਬੜੇ ਨਿਪੁੰਨ ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ । ਦੁਰਗ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਖਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣੀ, ਰੋਤ ਵਿਚੋਂ ਤੇਲ ਕੱਢਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ । ਇਹ ਪਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਬੋਹੜਾ ਚਿਰਕਾ । ਸਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਨਾਚ ਵੇਖਦੇ ਰਹੋ । ਅਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡੋ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਪੂਰਣੀਏ ਦੀ ਉਡੀਕ ਝੂਠੀ ਨਾਂ ਹੋਈ—ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਮੌਤ ਤੇ ਪੀੜਾ ਵਿੱਚ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮੀਂ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਨੇ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਉਡਦੇ ਕਬੂਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਇਕ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀਟੀ ਵਜਾਈ ।

ਸੀਟੀ ਸੁਣਦਿਆਂ ਉਸ ਕਬੂਤਰ ਨੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਲਾਏ ਤੇ ਫਿਰ ਬੱਲੇ ਉਤਰ ਆਇਆ । ਸੀਟੀ ਮਾਰਦੇ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਦੀ ਫੈਲਾਈ ਹੋਈ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਆ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਕਬੂਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਹੱਥ ਲੱਗ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਕਬੂਤਰ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਤੇ ਚੁੰਮ ਲਿਆ । ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਪਰਾਂ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੀ ਕਪੜੇ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਉਥੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੇ ਖੁੰਡੇ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ । ਕਪੜੇ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਕੱਢਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ । ‘ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਮਿਠਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਕੋਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਏ । ਤਲਾਅ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਉ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪੀਟ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੁੱਤੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ । ਪੈਸੇ ਦੀ ਕਮੀ ਬੜੀ ਹੈ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ—ਕੰਮ ਕਠਿਨ ਹੈ । ਕੁਸ਼ਲ ਬੰਦੇ, ਪੈਸਾ, ਅਫੀਮ ਭੇਜੋ ।”

ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਪੜ੍ਹਕੇ ਉਹ ਪੂਰਣੀਏ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਭੱਜਾ । ਉਸਦਾ ਲਿਆਂਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਰਾਹ ਟਟੋਲਦੇ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦਿੱਸ ਗਈ । ਭਾਵੇਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ‘ਪਾਨ ਗੋਸ਼ਟੀ’ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਤੰਦ ਵੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਮਹਿਲ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਤੇ ਬਣਾਏ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਨਾਚ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਹੈਦਰਅਲੀ—ਕੋਈ ਖਾਸ ਗਲ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਉਥੇ ਆਇਆ ਵੇਖ, ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਗਲਾਸ ਉਵੇਂ ਫੜੀ ਬੋਲਿਆ,

“ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ਪੂਰਣੀਆ ?”

“ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਤੋਤਾ ਆਇਐ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਖਾਵੰਦ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਦੇ ।” ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਨਾਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਨਾਚੀਆਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸ ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ?” ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਬੂਤਰ ਦੀ ਲਿਆਂਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸੀ ।

“ਅੱਗੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਏ”, ਬੋਲਿਆ ।

“ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਏ । ਨਸੀਬਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ, ਕਹਿ ਕੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਜਾਹ ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਟੀਪੂ ਸਾਹਿਬ ਹਰਪੰਨ ਹਲੀ, ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿ ।” ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਭਜਾਇਆ ।

ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਬੁਲਾਏ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆ ਗਏ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸੀ ।

ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਵੀਹ ਤੋਪਾਂ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ, ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ, ਬੰਦੂਕਧਾਰੀ, ਹੁਣੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜੋੜੀ ਪਹਾੜੀ ਕੋਲ ਜਮਾਂ ਕਰਕੇ, ਠੀਕ ਥਾਂ ਵੇਖਕੇ, ਤੋਪਾਂ ਲਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ । ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਦਮ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾ ਦਿਉ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਦਿਉ । ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਖੁਦ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕਮਾਲ ਵੇਖਾਂਗਾ । ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਮਰ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਮੰਗਵਾਈ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੁੱਤੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਟੀ ਪਾਟੀ ਚੀਕਦਿਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਿਆ । ਪਾਟੀ ਤੋਂ ਮਰਨ ਇਸ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਸਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

ਉਚੰਗਮਾ ਦੇ ਤਲਾਅ ਨੂੰ ਮਿਠੇ ਪਾਟੀ ਦਾ ਤਲਾਅ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਉਪਰ ਗੁਪਾਲ ਸਵਾਮੀ ਦਾ ਤਲਾਅ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਵਾਧੂ ਪਾਟੀ ਵੰਗਕੇ ਬਲੇ

ਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਉਤਰੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਬਣਾਈ ਕੰਦਕ ਬਣ ਗਿਆ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੁਲਗੋਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੱਗਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਰੱਲ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਇਸ ਕੰਦਕ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕਦੀ ਸੁਕਦਾ ਹੀ ਨਾਂ । ਹੇਠਲੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਬੁਰਜੁੱਨ ਹੱਟੀ, ਮੁੱਦੀਗਰ ਕੇਰੀ, ਸਿਦਦੀਆ ਦੁਆਰ ਤੇ ਉਸਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਤ ਜੀਵਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਇਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ । ਜਿਹੜੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਘੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਕੇ ਤੇ ਦੂਰ ਵਾਲੇ ਵਹਿੰਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਂਦੇ । ਇਸ ਤਲਾਅ ਦਾ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠਾਂ ਬਣੇ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਵੱਗ ਕੇ, ਭਰਮੱਟਨਾਇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੰਤੋ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ।

ਉਚੰਗਮਾ ਦੇ ਤਲਾਅ ਕੋਲ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਪੜੀਆਂ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕੀਂ ਸੌਖੇ ਥਲੇ ਉਤਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਭਰ ਸਕਣ । ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਲ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਦੁਰਗਮ ਉਚੰਗਮਦੇਸ਼ਵਰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਸੰਤੋ ਤਲਾਅ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਸ ਖਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋਕੀਂ ਪਾਣੀ ਭਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਖਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਰਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਤਲਾਅ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉੱਚਾ ਸਾਰਾ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬੰਨ. ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸਨ ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਕਿਰੂਬਨ ਕੱਲੂ, ਅੰਕਲੀਮਠ ਦੀ ਪਹਾੜੀ, ਦੁਵੜਪ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਇਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਪਾਸੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਾਕੀ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਮਿੱਠੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਿਰੀਅਪਨ ਬਤੋਰੀ, ਬਲਬਤੋਰੀ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸੈਨਿਕ ਵੀ ਤੈਨਾਤ ਕੀਤੇ ਸਨ । ਖਾਈ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬਣੀ ਕੰਧ ਤੇ ਕਿਲਾ ਦੇਣੇ ਉੱਚੇ ਸਨ ਕਿ ਹੋੜਲਕੇਰੇ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਤੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਥੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜੀਵਨਾੜੀ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਾਈ ਸੀ । ਨਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪੂਰਬ, ਉੱਤਰ ਭਾਗ ਵਾਲਾ ਰਖਿਆ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ । ਹੁਣ ਦੁਰਗ ਵਿਚਲੇ ਜਸੂਸਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੁਰਬਲ ਜਗ੍ਹਾ ਬਾਰੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਦਸਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਭੁੱਖੀਆਂ ਸ਼ੇਰ ਅੱਖਾਂ ਇੱਧਰ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਾਸੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਹੁਲੀ ਗੋਦੀ ਤਲਾਅ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੋਲ ਬਰਗੇਰੰਮਾ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਦਸ ਤੋਪਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਸਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਮੋਰਚੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ । ਤੋਪਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਭਰਕੇ

ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ । ਉਸਦੀ ਇਸ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਜੋੜਾਘੱਟ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਹਮਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ।

ਅਜੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਚੌਖਾ ਸਮਾਂ ਬਾਕੀ ਸੀ । ਟਿਮ ਟਿਮ ਕਰਦੇ ਤਾਰੇ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਨੇਰਾ ਬੋਹੜਾ ਘੱਟ ਹੋਣ ਤੇ ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੋਲ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਕ ਦਮ ਚਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਖਾਈ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਬਣਿਆ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬੰਨ ਸਾਰਾ ਢਹਿ ਗਿਆ । ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਢਕੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੱਥਰ, ਚਟਾਨਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਮਤਾਬੀਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ । ਪਤਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਧੂੰਏਂ ਨੇ ਫਿਰ ਸੰਘਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ—ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ, ਦੀਨ ਦੀਨ ਕਰਦੇ, ਬੰਨ੍ਹ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾ ਵਿਚੋਂ ਘੁਸਦੇ, ਘੱਟ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਵਿਚੋਂ ਤੈਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਲਿਆ ।

ਉਸ ਪਾਸੇ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਆਇਆਂ ਤੇ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਗਰਮ ਰੇਤਾ ਤੇ ਉਬਲਦਾ ਪਾਣੀ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਧਾਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੋੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਧਰ-ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੈਨਾਂ—ਉਧਰ ਅਚਾਨਕ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ।

ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਭਾਰੀ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ । ਉਧਰੋਂ ਤੋਪਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਤੇ ਆਈ ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ।

“ਉਧਰ, ਸਾਡਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਜਿੱਤੇ ਤਾਂ ਜਨ-ਬਲ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿੱਤ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਤਲਾਅ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਨਹੀਂ ਬੱਚ ਸਕਦਾ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ, ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਜਾਣ ।” ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸੈਨਿਕ ਲੈ ਕੇ ਬਸਵਾ ਬਤੇਰੀ ਦੇ ਰਾਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਲਿ ਉਤਰ ਗਏ । ਮਿਠੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਵਿਆਸਰਾਏ ਦੇ ਮੱਠ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲਾ ਕੇ ਮੜਗ ਫੜਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਬੁਹਾ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬੰਨ ਵਲੋਂ ਘੁਸਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਾਰਕਾਟ

ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਨੂਮਾਨ ਦਵਾਰ ਵਲੋਂ ਭੱਜੀ ਆਈ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ । ਫਲਗੁਣੀਸ਼ਵਰਨ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਕੋਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਕੇ ਖਲੋ ਗਈ—ਚਟਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖਲੋ ਕੇ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਇਧਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਿਆਸਰਾਏ ਮੱਠ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਹੌਸਲਾਂ ਭਰਨ ਲਈ, ਉਧਰ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੇ ਵੀ ਚੌਖੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਖਾਸ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਣ ਉਤਸਾਹ ਵੱਧ ਗਿਆ, ਦੁਗਣੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਸ਼ਤਰੂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਤਿਖੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਪੱਟ ਪੱਟ ਅਵਾਜ਼ ਕਰਦੀਆਂ, ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗਰਜ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਰਣ ਜੈਕਾਰੇ, ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਕੇ ਉਛਲਕੇ, ਜੋੜਾਪਹਾੜੀ ਨਾਲ ਟਕਰਾਕੇ, ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਥਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚਕਾਰ, ਲੜ ਰਹੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ, ਪੈਦਲ ਸਵਾਰਾਂ, ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਮੈਦਾਨ, ਲਹੂ ਦਾ ਧੁੰਮਾਂ ਛੱਡਦਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

'ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅੱਜ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ ।' ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਹੱਠ ਕਰਕੇ, ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕੰਦਕ ਵਿਚੋਂ ਤੌਰ ਕੇ, ਮਿਠਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਨੂੰ ਲਹੂ ਦਾ ਤਲਾਅ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਵੱਢਕੇ ਸੁੱਟੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੌੜੀ ਬਣਾਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਿਰੀਅੱਪਾ ਬਤੇਰੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ, ਉਸਦੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਝੰਡਾ ਗੱਡਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਦੁਰਗ ਦੀ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਹੈਦਰ ਦਾ ਝੰਡਾ—ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕ੍ਰੋਧ ਭਰਿਆ ਕਿ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਬੰਦੂਕ ਵਗਾਹਮਾਰੀ, ਆਪਣਾ ਫੜ ਲਿਆ । 'ਇਹ ਝੰਡਾ ਥੱਲੇ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁਟੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁਟੋ', ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਆਸਰਾਏ ਦੇ ਮੱਠ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜਿਆ ।

ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਭੱਜਦਾ ਵੇਖ ਕੇ, ਅੱਡ ਅੱਡ ਸੈਨਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜੀਆਂ—“ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਂਦਿਆਂ ਜੀਅ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿਆਂਗੇ । ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਨਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥੀਂ ਚੂੜੀਆਂ ਪੁਆ ਦਿਆ ਜੇ, ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿਆ ਜੇ । ਮੁਦ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ, ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਲਿਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਖਾਵਾਂਗੇ ।” ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ

ਸੈਨਿਕ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਰਣ ਗੁੰਜਾਂ ਛੱਡਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ਤਰੂਸੈਨਾਂ ਤੇ ਝਪਟ ਪਏ, ਭੇੜੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਾਂਗ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਹਿਰਣਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਤੇ ਝਪਟੇ ਚੀਤੇ ਵਾਂਗ ਰਣ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦਾ, ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ । ਦਸ ਪਾਸਿਓਂ ਬਲਦੀਆਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਕੱਢੀ ਮਾਰੀ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਾਂਗ ਅੱਠਾ ਫਲਾਂ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਪਰਿਘਾਇ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਇਕ ਚੱਟਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਚੱਟਾਨ ਤੇ ਟਪਕੇ, ਤੰਗ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਧਾਰ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਕੇ, ਸਿਰੀਅੱਪਾ ਬਤੋਰੀ ਵਲ ਵਧਿਆ । ਇਕ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦਸਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਉਸਦਾ ਹੱਥ, ਮੂੰਹ ਨੱਕ ਕੱਟ ਦਿੰਦੇ । ਕੰਨ ਜਿਵੇਂ ਡੋਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ, ਸਾਰਾ ਸਾਹਸ ਮੁੱਕ ਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋਤੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਵਾਂਗ ਢਿੱਲੇ ਹੋ ਗਏ, ਲੜਨ ਲਈ ਨਿਕਲੀ ਹੈਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾਂ, ਅਨਜਾਣ ਪਹਾੜੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਚੱਕਟਾਚੂਰ ਹੋ ਗਈ । ਧਾਗੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇ ਉਪਰ ਭਾਰੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਸੁੱਟਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੇਹ ਦਿੰਦੇ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼—ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ, ਤੇ ਉੱਤੇ ਆਏ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੀਂਦਾ ਵਾਪਸ ਨਾਂ ਜਾਣ ਦਾ ਭੂਤ ਸਵਾਰ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਬਾਦ ਨਾਇਕ ਦੀ ਖਾਸ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਤੇ ਪੁਰਭਜਾ ਟੁਕੜੀ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਲਾਹੂ ਲਾਹ ਦਿੱਤੇ । ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਸੁੱਟੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਚੱਟਾਨਾਂ ਰੇੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ—ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ, ਫੱਸ ਗਏ ਨਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਜੋਗੇ ਸਨ ਨਾਂ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਜੋਗੇ ।

ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਸਿਰੀਅੱਪਾ ਬਤੋਰੀ ਤੇ ਗਡਿਆ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲੱਟ ਲੱਟ ਕਰਕੇ ਬੱਲ ਪਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਧੂੰਆਂ ਬਣ ਕੇ ਰਾਖ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਦੁਰਗ ਦਾ ਹਨੂਮਦਗਰੁੜ ਝੰਡੇ ਨੇ ਖੰਭ ਫੈਲਾ ਲਏ ।

ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਜੋਸ਼ ਭਰੇ ਜੁਆਬੀ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਸਹਾਰਦੇ, ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਆਪਣੀ ਛਾਉਣੀ ਵੱਲ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੇਖਕੇ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ।

ਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਕੇ, ਮਾਰਕੇ, ਬਰਗੋਰੰਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਤੇ ਰਖੀਆਂ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਕੱਠੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਵੱਲ ਘੁਮਾ ਕੇ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਬੇਬੱਸ ਹੋ ਕੇ, ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚ ਉੱਡਦੇ ਪੱਤੇ ਵਾਂਗ ਇਧਰ ਉਧਰ ਭੱਜ ਖਲੋਤੀ ।

ਯੁੱਧ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੀ ਪਰਤ ਪਿਆ ਵੇਖ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੱਗ ਲਾਹ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ । ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ, ਹਰਪਨਹੱਲੀ, ਸਾਰੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਬੋਲਿਆ, “ਨਾਮਰਦੋ,

ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਰਦ ਕਿਸ ਨੇ ਕਹਿਕੇ ਜੰਮਿਆ ਸੀ । ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ । ਤੁਸੀਂ ਜੀਂਦੇ ਕੀ, ਤੇ ਮਰੇ ਕੀ, ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋ । ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾ ਕੇ ਮੈਂ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਬਣਿਆ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਸਿਰੀਅੰਪਾ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਤੁਲਦੇ ਹਨੂਮਦਗਰੁਡ ਝੰਡੇ ਕੋਲ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੰਜੇ ਕਪੜੇ ਪਾਈ ਸੰਝ ਦੇ ਲਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਬੱਲੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਯੋਧੇ ਦੇ ਬੁੱਤ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਦੁਸ਼ਮਨ, ਤੱਦ ਵੀ ਤੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਪਰਿਘਾਇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁਮਾਇਆ । ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਉਥੇ ਆ ਗਏ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—“ਅੱਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਿਥੋਂ ਜਿਥੋਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਲਾ ਕੇ ਠੀਕ ਕਰਵਾ ਲਉ । ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਡਿਗੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਕਢਵਾਕੇ, ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਖਰਾਬ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਵਾਉਣ ਤਕ, ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਪਰਲੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਵਿਚੋਂ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰੋ । ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕਨੇ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਹੈ । ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ । ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਉਸੇ ਰਾਤ, ਦੜਵਾਈ ਕਾਸਟਾ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਕਿਹਾ—“ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਐਨੇਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਅੱਜ ਕਿਵੇਂ ਪੱਤਾ ਲੱਗਾ ? ਆਪਣੀ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਜ਼ਰਾ ਖਿੱਚੋ ।”

ਉਸ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਿੱਤਣ ਆਈ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਹਾਰਕੇ, ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜੀ-ਪਰ ਪੂਰਣੀਏ ਦੀ ਇਕ ਯੋਜਨਾ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ।

ਸੈਨਾਂ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਘੁੱਸਣ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਭੱਜ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਜਸੂਸਾਂ ਦੇ ਨਾਇਕ ਅਬਦੁਲਖਯੂਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਤੇ ਅਫੀਮ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਰਾਏਦੁਰਗ ਤੇ ਹਰਪੰਨਹਲੀ ਦੇ ਦਸ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਧੱਕਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ, ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਬੜਾ ਮਾਅਰਕਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਣ ਵਾਲੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ ਇਸ ਦਰਾੜ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾਂ ਲੱਗਾ । ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਜਿੱਤ ਜਿੰਨੀ ਜਨਤਾ ਲਈ, ਸੈਨਾਂ ਲਈ ਉਤਸਾਹਦਾਇਕ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਰੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਨੀਂ ਹੀ ਚਿੰਤਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣੀ ।

ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਿਗੁਣੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦੇ ਮਰ ਗਏ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ, ਵਧੀ ਸੀ, ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਤੋਂ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਤੇ

ਪੀੜਾਂ ਨੇ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਨਿਢਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਸਦਾ ਭਰਿਆ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤਲਾਅ ਸੀ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਮੀਦ ਬਿਨਾਂ ਗਰਮੀ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਸੁੱਕ ਰਹੇ ਤਲਾਅ ਵਾਂਗ ਸੀ । ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਜਿਤਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਟੁੱਟਕੇ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਇਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਲਈ ਇਕੋ ਇਕ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਕਿਰਨ ਸੀ—ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ।

ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਵੇਗੀ । ਬਾਹਰੋ ਮਰਾਠੇ ਤੇ ਅੰਦਰੋ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ—ਇਸ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਲਈ ਹਾਰ ਕੇ ਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ।

ਪੂਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਛੁਟ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ, ਪੂਨੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵੇ, ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ।

“ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖੋ, ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸੈਨਾਂ ਭੇਜਾਂਗੇ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿੰਨੀ, ਸਾਡੀ ਵੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਅਸੀਂ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ । ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਧੋਰੀ ਨਹੀਂ । ਇਧਰੋ ਵਿਹਲੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਆਣ ਖੜੋਵੇਗੀ—ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਤੁਸੀਂ ਬੋਹੜਾ ਸੰਕਟ ਸਹਾਰ ਲਉ ।” ਖੁਦ ਨਾਨਾ ਫਡਨਵੀਸ ਨੇ ਜਸੂਸ ਰਾਹੀਂ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜੀ ਸੀ । “ਜਲਦੀ—ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਲਦੀ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆਵੇ ।”

ਸੰਖਿਆ—ਬਲ ਨਾਲ ਸਾਧਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਉਹ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਰਣਤੰਤਰ ਨਾਲ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਉੱਛਲ ਉੱਛਲ ਪੈਂਦੀ ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਸਾਧ ਰਹੇ ਸਨ । ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਸ ਸ਼ਤਰੂਸੈਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਮਾਰ ਕੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਧੱਕ ਰਹੇ ਸਨ—ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਾਂ ਨਾਇਕ ।

ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਪਏ ਬਰਫ ਦੇ ਤੌਦੇ ਵਾਂਗ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ, ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈਂਦਾ ਜਾਂਦਾ, ਇਸ ਭਾਲਤ ਵਿੱਚ ‘ਸਮਾਂ ਸਾਡਾ ਵੈਰੀ’ ਇਸ ਤੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਵੀ ਅਨਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਭਾਵੇਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸਪਸ਼ਟ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਪਰਸਥਿਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਖਬਰ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਮੁੜ ਮੁੜ ਹੁੰਦੀ ਹਾਰ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਮੌਤ ਹੀ ਸੀ—ਜਲਦੀ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚਕੇ,

ਮਿਠੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹਾਰ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਕੁੱਝ ਸੰਭਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ, ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਦਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਦੁਰਗ, ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਹਾਰ ਜਾਵੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ । ਹਰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਫਿਰ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਲਈ ਇਕੋ ਇਕ ਰਾਹ ਹੈ—ਇਕ ਦਿਨ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਲੱਖ ਸੈਨਿਕ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਮਰ ਜਾਣ, ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ । ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਦਸੋ ?” ਸਾਰੇ ਬੈਠਿਆਂ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਪੁਛਿਆ ।

ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ, ਮੁਹਕਮ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਬੁਰਕੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ, ਖਜਾਨਦੀ ਕ੍ਰਿਸਟਾ ਰਾਉ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਟੀਪੂ, ਲਾਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਬਕਸ਼ੀ, ਪੂਰਣੀਆ—ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਲ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰਪਨਹਲੀ ਤੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਸਮੱਤਾਂ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ, ਪਰ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਨਾਂ ਪਈ । ਜਿਵੇਂ ਜੀਭ ਨੂੰ ਕਾਠ ਮਾਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਚੁੱਪ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕ ਉਠਿਆ, “ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਾਂਗਾ, ਕੀ ਗੱਲ ਮੂੰਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੋਲਦੇ । ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਨੂੰ ਅਜਗਰ ਨੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੱਟ ਲਿਆ । ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗਪਟੰਟ ਵਿੱਚ ਐਸੀਆਂ ਸ਼ੇਖੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਸੀ, ਹੁਣ ਸੌ ਗਏ ਹੋ ? ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਖੁਸ਼ਰੇ ਹੋ ? ਤੁਸੀਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਖੋਲਦੇ ਲੱਗੇ, ਮੈਂ ਹੀ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮਿਠੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਰਪੰਨ ਹਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਵੇਖ ਲਈ । ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਵਾਰੀ ਏ, ਕ੍ਰਿਸਟੰਪਾ, ਬੁਧੀਵੰਤ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ—ਤੇ ਮੈਦਾਨ—ਉਥੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੱਗੇ ਖਾਈ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਤੇਰੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਆਵੇਗੀ । ਆਕਾਸ਼ ਡਿੱਗ ਪਵੇ ਯਾ ਜ਼ਮੀਨ ਫੱਟ ਜਾਵੇ ਕਲ੍ਹ ਤੇਰੀ ਸੈਨਾਂ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇਗੀ—ਛੁੱਪ ਛੁੱਪ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾ ਬੈਠੇ ਹੋ, ਐਤਕੀਂ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਆਹਮਣੇ, ਸਾਹਮਣੇ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ, ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ—ਜਿੱਤ ਕੇ ਕਿਲਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰੋ, ਹਾਰ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗਪਟੰਟ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਯਾਦ ਰੱਖੀ ।”

ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਕ੍ਰਿਸਟਪੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਹੀ ਢਹਿ ਪਿਆ । ਇਸ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾਂ ਵੇਖ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਹਾਡੀ ਸੈਨਾਂ, ਸਾਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੋਨੋਂ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਦੁਰਗ ਨਹੀਂ ਬਚਣ ਲੱਗਾ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਰਣਪਾਨ

ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਡਰਦਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖਿਆ ਸੱਪ ਫੜਨ ਲਈ ਆਇਆ ਵਾਂਗ—

ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਦ—

ਲਾਲੀ ਆਦਿ ਨਿਪੁੰਨ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਪਾਨਾਇਕ, ਖਾਈ ਦੇ ਆਸਰੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਲਾਲਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ ।

ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਲਾ ਕੇ ਮਰੋਚੇ ਲਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਰਗੀ ਸ਼ਤਰੂਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਜਮਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉਪਰੋਂ, ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨਾਇਕ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਸੈਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਲਬਤੇਰੀ ਕਿਲੇ ਕੋਲ ਆ ਗਏ । ਜਰੀਮਲੇ, ਗੁਡੀ ਕੋਟੇ, ਨਾਇਕਨਹੱਟੀ ਦੇ ਨਾਇਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਰਖੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਧਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾ ਕੇ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਧਰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨੇ ਬਰੂਦ ਦੀ ਬਾਣ ਵਰਸ਼ਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਤੋਪਾਂ ਗੋਲਾਂ ਬਾਰੂਦ ਉਗਲਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਦਿਨੇ ਹੀ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ । ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਤਾਬੀਆਂ ਜਲਾਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆਣ ਵਾਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਉਸ ਦਿਨ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਆਏ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਪਾ ਨਾਇਕ ਦੀ ਸੈਨਾਂ, ਮੌਤ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰਦਿਆਂ, ਰਣਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦਿਆਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਧਾਗੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਭੱਜਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ।

ਜਿਥੋਂ ਤਾਂਈ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਉਥੋਂ ਤਾਂਈ ਬੁਧੀਵੰਤ ਚੋਟੀ ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ, ਬਰਖ਼ਾ ਰੁੱਤ ਦੇ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਭੱਜੀ ਆਉਂਦੀ ਇਸ ਸਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੜਵਾਈ ਪਰਸੂਰਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਇਸ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਹੱਲਾ ਰੋਝਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦੁਆਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਉਸ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਅਸੀਂ ਉਸ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਵਾਂਗੇ । ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਏ ਬਿਨਾਂ, ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਗੋਲੇ ਬਰੂਦ ਦਾ ਅਪਾਰ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਥੇ ਖਲੋਤੇ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਬੱਚਣ ਲੱਗਾ । ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਉ ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ । ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਜਾਪੀ । ਦੁਸ਼ਮਨ ਅੱਜੇ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਚਾਨਕ ਜੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਫਲਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋਚ ਕੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਠੀਕ ਏ, ਕਿਲੋ ਦੇ ਦੁਆਰ ਖੋਲ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਉਚੰਗਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਬਚਾਉ । ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦਿਉ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਕਿਲੋ ਦੁਆਰ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਆਰ ਖੋਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ।

ਕਿਲੋ ਦੇ ਉਪਰੋ ਤੋਪ ਦਾ ਜੁਆਬ ਤੋਪ ਨਾਲ, ਤੀਰ ਦਾ ਜੁਆਬ ਤੀਰ ਨਾਲ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਦੁਆਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕ ਜਿਵੇਂ ਬੰਨ ਤੋੜਕੇ ਪਾਣੀ ਵਰਿ ਤੁਰਿਆ ਹੋਵੇ । ਰਣਜੈਕਾਰ ਛੱਡਦੇ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਏ ।

ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈ ਸੈਨਾ ਨੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰਦਿਆਂ, ਦੜਵਾਈਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆ ਵੱਲ ਭੱਜੀ, ਮੋਰਚੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ, ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਘੁਮਾ ਦਿੱਤੇ, ਦੁਰਗ ਵਲ ਗੋਲੇ ਚਲਣੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਉਹ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾ ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ । ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਥੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਲ ਕਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸ਼ਤਰੂਸੈਨਾ ਦਾ ਅੰਧਾ ਹੱਥ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ । ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਭੱਜੀ ਆਉਂਦੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਥੱਲੇ ਸੁਟਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਅਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ ਪਈ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਲਈ ਕਿਲੋ ਦੇ ਸੂਹੇ ਖੁਲਵਾਣ ਵੇਲੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ‘ਉਚੰਗਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਹੈ,’ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਿਆਂ ਡੌਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੜਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਬਹਾਦਰ ਫੌਜ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਜੁਤੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਕੇ, ਮਜਬੂਰ ਲੜਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ।

ਸਾਗਰ ਨਾਲ ਸਾਗਰ ਟਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪਹਾੜੀ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ ਟਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜੂਝ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾਈ ਸੈਨਿਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ, ਹੌਲੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੇ ਘੋਲੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਹਿਲਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ । ਜੰਗੀ ਵਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਹੁਣ ਗੂੰਜਾਂ, ਕੂਕਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਹਿਣਕਣਾ, ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਚਘਿਆੜਨਾਂ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਉਣ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸੈਦਾਨ ਨੂੰ ਰੰਲੇ ਨਾਲ ਭਰਕੇ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੂੰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਲਗਦਾ ਸੀ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਹੀ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਜ਼ਮੀਨ ਲਚੂ ਨਾਲ ਗਿੱਲੀ ਹੋਈ, ਚਿੱਕੜ ਚਿੱਕੜ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ । ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਰੁੰਡਾਂ ਮੁੰਡਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ—ਜਖਮੀ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਬਿਨਾਂ ਸਵਾਰਾਂ

ਦੇ, ਪੀੜਾਂ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋਏ, ਘੋੜੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ । ਜੋ ਦਿਸਦਾ ਉਸਨੂੰ ਮਿੱਧਦੇ, ਲੜਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਲੰਘਦੇ, ਲਹੂ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਛੱਡਦੇ, ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸੰਢੇ ਵਾਂਗ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਦੋਨਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘਮਸਾਨ ਯੁੱਧ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੇ ਚੋਰ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ, ਜੋਗ ਮੱਟੀ ਦੇ ਰਾਹੋਂ ਉਤਰਕੇ, ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ, ਸ਼ਤਰੂਸੈਨਾਂ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਤਲਵਾਰ ਘੁਮਾਉ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿਰ, ਕਟਾਰੀ ਮਾਰੋ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ' ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਲੱੜ ਰਹੇ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕ, ਰਣ ਕੈਂਚੀ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਸੁਪਾਰੀ ਵਾਂਗ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਗਏ । ਦੋਨੋਂ ਪਾਸਿਉਂ ਪੈਂਦੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕੇ, ਤੋਪਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਛੱਡਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰੇ । ਭੱਜਣ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ । ਦੰਦ ਕਰੀਚਦਿਆਂ, ਨੰਗੇ ਹੋ ਕੇ, ਖਲੋਕੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਅਜਿਹਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਜਿੰਨਾਂ ਹਥ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਹੁੰਦੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਬੁਧਵੰਤੀ ਮਰਫੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਭੱਜ ਪਈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇਕ ਹੀ ਰਾਹ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਭੱਜਣਾ—ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਭੱਜਾ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖ, ਉਸਦੀ ਸੈਨਾਂ ਵੀ ਡਰਕੇ ਹਥਿਆਰ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ।

'ਮਾਰ ਦਿਓ—ਮੁਕਾ ਦਿਓ', ਕੂਕਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਇਦੁਰਗ ਦਾ ਨਾਇਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟੱਪਾ ਦਿਸਿਆ । ਉਸ ਸਿਰ ਤੋਂ ਰਾਜਪੁਗੜੀ ਲਾਹਕੇ ਥਲੇ ਸੁੱਟੀ । ਆਪਣੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵੀ ਲਾਹ ਕੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰੀ ਤੇ ਜੋ ਘੋੜਾ ਦਿਸਿਆ, ਉਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਘੋੜੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਲਾਲ ਕੋਟੇ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੋਲ ਖਲੋਤਾ ਗੁੱਦਗਤੀ ਦੰਦ ਪੀਸਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, "ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ । ਸੱਪ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਣ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਅੱਜ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ।

ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਸੀਬ ਚੰਗੇ ਸਨ, ਬੱਚ ਗਿਆ—ਠੀਕ ਏ, ਅਜੇ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਆਵੇਗਾ । ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਲੱਗਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦਿਖਾਈ । ਅਜ ਮਾਂ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ । ਮਰਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗਈ ।" ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ, ਜੇ ਘੋੜ ਕਢਦੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਮੁੰਡ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਫੀ ਯਮਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਾਂਗ ਆ ਰਹੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਭੱਜ ਗਏ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਚਨਚੇਤੀ ਨਿਕਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਆ ਗਿਆ—

ਉਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ—

ਗੁੱਦਗਤੀ ਪਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨਾਲ ਰੰਗਈਏ ਦੇ ਦੁਆਰ ਤੇ ਖਲੋਤਾ

ਬੁਧੀਵੰਤ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਚਲ ਰਹੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਛਤਰੀ, ਚੌਰ ਆਦਿ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬਹਿਕੇ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਗੁੱਦਗਤੀ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਨਵਾਬ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਭੁਜਾਵਾਂ ਫੜਕਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।

“ਉਹ ਵੇਖੋ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨਵਾਬ ਜਾ ਰਿਹੈ।” ਗੁੱਦਗਤੀ ਦੇ ਵਿਖਾਏ ਪਾਸੇ ਵਲ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਪਾਲਕੀ ਵੇਖੀ, “ਹੋ ਸਕਦੇ, ਕਲ ਕਿੰਨੇ ਮਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਰਾਇਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਾਵੇ।” ਘਿਰਣਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। “ਐਵੇਂ ਹੀ ਕਹਿ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਦਗਤੀ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ। ਕਲੁ ਮੈਂ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਜੀਦਿਆਂ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਲਗਦੈ ਏਕਨਾਥ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ। ਇਸੇ ਲਈ ਅੱਜ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦਿਤੇ।” ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਗੁੱਦਗਤੀ ਬੋਲਿਆ।

“ਠੀਕ ਏ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਕੋਈ ਭੂਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਲਿਆ। ਹਸਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਲ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪੱਰਾ ਵਿੱਚ ਰੱਖਾਂਗਾ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਵੱਡਾ ਮਨ ਕਰ ਲਉ।” ਉੱਛਲ ਉੱਛਲ ਪੈਂਦੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, “ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ?” ਕੋਤੂਹਲ ਨਾਲ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ। “ਮੇਰਾ ਘੋੜਾ ਬਹੁਤਾ ਤੇਜ ਨਹੀਂ। ਆਪਣਾ ਖਾਸ ਘੋੜਾ ਭਵਾਨੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਟਾਰ ਦੇ ਦਿਉ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੁਲਵਾ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਨਾਂ ਲਿਆਂਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਗੁੱਦਗਤੀ ਨਹੀਂ।”

“ਤੇਰਾ ਉਤਸਾਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਅਨਹੋਣਾ ਕੰਮ ਨਾਂ ਕਰ। ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਉਤਸਾਹ ਵੇਖ ਕੇ, ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਦੁਸਮਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪਕੇ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾ ਕੋਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁਰਖ ਅਖਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਦੇ ਉਤਸਾਹ ਉਤੇ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ ਕਿਹਾ।

“ਲਿਆਇਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਰ ਲੈ ਕੇ ਆਵਾਂਗਾ। ਮਰਿਆ ਤਾਂ ਕੱਲਾ ਮਰਾਂਗਾ। ਦੁਸਹਿਰੇ ਉਤਸਵ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਕੰਸ਼ਲ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ—ਉਹ ਸਭ ਖੇਡ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੀਦੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਮਾਰੋ। ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਤੇ ਕਟਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਓ। ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਕੇ ਆਵਾਂਗਾ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਕੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਬੋਲਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚਲੀ ਤੀਬਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੇ, “ਠੀਕ ਏ, ਮੇਰਾ ਘੋੜਾ ਤੇ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਚਲੀ ਜਾਏ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਤੇਰਾ ਸਾਹਸ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ।” ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ

ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਗੁੱਦਗਤੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । “ਜਾਹ ਹੋ ਕੇ ਆ, ਤੇਰੀ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇ—ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇ ।” ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਅ ਭਰਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ ।

ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਤਸਲੀ ਕਰਕੇ—“ਮਿਆਨ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲਵੋ, ਸਵਾਮੀ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਰ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਰਖਕੇ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਪੇਟੀ ਵਿੱਚ ਠੋਸ ਲਈ—ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਨੌਕਰ ਦੇ ਲਿਆਂਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜੀ । ਖੁਲ੍ਹੇ ਬੂਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਰਾਮਹਨੂਮਾਨ ਦੇ ਮੰਦਿਰ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਿਚੋਂ ਦਿੱਸਦੇ ਉਤਸਵਾਬੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਲਗਾਮ ਢਿੱਲੀ ਛੱਡਕੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪੌਣ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ, “ਤੂੰ ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ, ਹਵਾ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਚਲ” । ਕਹਿ ਕੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਨੇ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾ ਦਿੱਤਾ । ਭਵਾਨੀ ਵਧੀਆ ਨਸਲ ਦਾ ਘੋੜਾ ਸੀ—ਤੇ ਉਸਦੇ ਉਪਰ ਬੈਠਾ ਸੀ—ਅਸ਼ਵ-ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਵਾਲਾ ਮਾਹਿਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ । ਘੋੜਾ ਤੇ ਸਵਾਰ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਦ, ਤੀਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭਜਿਆ—ਲਗਾਮ ਛੱਡੇ ਹੱਥ ਦੇ ਦਿਖਾਏ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵੱਲ—

ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉਤੇ ਖਲੋਤਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੁਰਬੀਨ ਫੜਕੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਭੱਜਦੇ ਘੋੜੇ ਦਾ ਗੁੱਦਲਾ ਜਿਹਾ ਚਿਤਰ, ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਤੋਪ ਲੰਘਕੇ। ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਗਿਆ । ਬੁਧੀਵੰਤ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਸੀ । ਉੱਥੇ ਕਠੇ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਘੋੜਾ ਵੇਖਿਆ, ‘ਇਹ ਕਿਸਦਾ ਘੋੜਾ ਸੀ ? ਕਿਵੇਂ ਆਇਆ ਸੀ ?’ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁੱਦਗਤੀ ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਮਰ ਦੁਆਲਿਉ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢੀ, ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ, ਲਹੂ ਚੌਦਾ ਥਲੇ ਡਿਗਿਆ ਹੁੰਡ, ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਥਲੇ ਉਤਰੇ ਬਗੈਰ ਹੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਲਿਆ । ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਹੋ ਹੋ ਕਰਕੇ ਚੀਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਘੋੜਾ ਘੁਮਾਕੇ, ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਦੁੜਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਅਨਰਥ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ । ਦਸ ਬੰਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜੇ । ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਂ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤੀ—ਝੋਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੁੜਾਂਦਾ ਆਇਆ, ਜਿਫੜਾ ਅੱਗੇ ਆਇਆ, ਉਸ ਤੇ ਘੋੜਾ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਫੜਿਆ, ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਨਾਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦਾ । ਦੰਦਾਂ ਥਲੇ ਲਗਾਮ ਛੱਡਕੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਦੁੜਾਇਆ ।

ਇਸ ਸਾਹਸ ਭਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਸੈਨਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨੱਚਣ

ਲੱਗ ਪਏ । ਕੁੱਝ ਨੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦੇ ਸ਼ਤਰੂਪੈਨਿਕਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਸਮਝਦਾ, ਗੁੱਦਗਤੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਉਡੀਕਦੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ।

“ਪਰਵਾਨ ਕਰੋ” । ਕਹਿਕੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਬਲੇ ਉਤਰਿਆ, ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਤੇ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਮੱਲੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਬਾਹਵਾਂ ਲਪੇਟ ਦਿੱਤੀਆਂ—

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ—” ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਸਾਬਾਸ਼ ਗੁੱਦਗਤੀ” ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਦਾ ਲਿਆਂਦਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕਕੇ ਬੜੀ ਕਾਤਰਤਾ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ । ਗੁੱਦਗਤੀ ਦਾ ਉਹ ਕੱਟਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸਿਰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਸੀ ।

“ਇਹ ਸਿਰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਨਹੀਂ ਗੁੱਦਗਤੀ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਏ । ਪਰ ਤੇਰੇ ਸਾਹਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਡਾ ਇਨਾਮ ਹੈ”—ਕਹਿਕੇ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਮੌਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਲਾਹ ਕੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ।

“ਨਵਾਬ ਦਾ ਨਹੀਂ”—ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰਾ ਉਤਸਾਹ ਉੱਡ ਗਿਆ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ । “ਐਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਕਾ ਦਿੱਤਾ ।” ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਆਪਣੇ ਸਾਹਸ ਨਾਲ ਗੁੱਦਗਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਨਾ ਹੋਈ । ਪਰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦਸ ਬੰਦੇ ਵੀ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਬਚਿਆ ਨਾਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਮਦਕਰੀ ਦਾ ਇਹ ਸਿਪਾਹੀ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਏ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਖੋਤੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ”—ਆਪਣੇ ਨਸੀਬਾਂ ਤੇ ਝੂਰਦਾ ਬੋਲਿਆ । ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ।

ਸਾਰੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗੁੱਦਗਤੀ ਦੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲ ਗਈ । ਲੋਕੀਂ ਕੱਠੇ ਹੋ ਹੋਕੇ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ । ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਏ ਗੁੱਦਗਤੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਬਾਪੜੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਨਵਾਬ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਚੰਗੀ ਸੀ—ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ. ਚਿੰਤਾਂ ਨਾ ਕਰ ਗੁੱਦਗਤੀ, ਯੁੱਧ ਅਜੇ ਮੁਕਿਆ ਨਹੀਂ, ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਸ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਮਾੜੀ ਹੋਈ ।

ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ—ਇਕ ਦੀ ਕਿਸਮਤ, ਦੂਜੇ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਲੁਕਟਮੀਟੀ ਖੇਡ ਰਹੀ ਸੀ—ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਸੀ—ਉਸਦੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਦੀ ਆਸ ਵੀ ਮਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਹਰ ਸੋਮਵਾਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਹੁਣ ਉਹ ਇਸ ਆਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਉਸ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਦੀ ਗਤੀ ਬਦਲੇਗੀ । ਉਸਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਫੁਟ ਪੁਆਉਟ ਦਾ ਜੋ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਫਲਕੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਬਲੀ ਲਏਗਾ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਲੋਂ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਸੀ । ਜਲਦੀ ਉਹ ਦਿਨ ਆਵੇ, ਜਦੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਬਲੀ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਟਕਾਲੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਵੇ । ਉਸਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਹੋਏ ਘਾਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕੇਗਾ—ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ—

ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲ ਰਹੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ, ਯੁੱਧ ਕਰਕੇ ਬੀਮਾਰੀ ਯਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਕਟ ਕਰਕੇ ਹਰ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨਾਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਦਿਨ ਰਾਤ ਬਰੂਦ ਦੀ ਬੋਅ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ, ਨੱਕ ਗਲੇ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਲੋਕ ਕਰਾਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚੋਂ ਬਰੂਦ ਦੀ ਬੋਅ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਬਾਲਕੇ, ਛਾਣਕੇ ਪੀਂਦੇ । ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਦਿਹਾਰ ਭੁੱਲਕੇ ਅਨਾਜ-ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ, ਮਿਲਦੇ, ਉੱਲੀ ਲੱਗੇ ਚੌਲ, ਰਾਗੀਂ ਜੁਆਰ ਮੱਕੀ ਨਾਲ ਜੋ ਕੋਈ ਸਾਗ ਪੱਤਾ, ਯਾਂ ਸ਼ਕਰਕੰਦੀ ਯਾਂ ਕੋਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਬਚਣ ਲੱਗਾ, ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕੀਂ, ਉਸ ਜਿੱਤ ਦੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਮਿਠਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ, ਮੌਕਾ ਲਾਕੇ, ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਵੜਕੇ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਛੁਪ ਛੁਪਕੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਾਟਕਾਰੀ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਯੁੱਧ ਤੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਬੈਠੇ ਅਬਦੁਲ ਖਯੂਮ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੁੱਟ ਦਿੱਤਾ । ਮਾਰ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਅਬਦੁਲਖਯੂਮ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਯਝਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਧੌਰ ਦੇ ਬੀਅ ਬੀਜਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾਂ ਮਿਲੀ । ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਕਾਬੂ ਹੋਣ ਤੇ ਏਨਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਣੇ ਬਚਿਆ ਰਿਹਾ । ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ, “ਮਰਾਠੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਰਹਿਣਗੇ

ਸਾਡਾ ਦਾਅ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦਾ । ਲੋਕੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ । ਪੂਨੇ ਵਲ ਨਿਗਾਹਾਂ ਰੱਖੋ । ਅਬਦੁਲ ਖਯੂਮ ਦੀ ਭੇਜੀ ਖਬਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਿਲੀ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜਸੂਸਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੂਨੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਲ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਦਿਨ ਰਾਤ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮੀਂ ਦਿਨ ਢੱਲਦੇ ਜੋੜਗੱਟ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ, ਮੋਢੇ ਤੇ ਕੰਬਲ ਦਾ ਟੋਟਾ, ਥੱਲੇ ਨੰਗ ਵੱਕਟ ਲਈ ਲੰਗੋਟਾ ਬੱਸ, ਸਿਰ ਤੇ ਬਾਲਟ ਦਾ ਢੇਰ ਚੁੱਕੀ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਗਸਤ ਕਰਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪਏ । ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਅਨਡਿਠੇ ਕਰਕੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਬੰਦੂਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਟਿਕਾਕੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕੌਟ ਓ ? ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਓ, ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਓ ?” ਉਹਨਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਡਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਡਰ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ, “ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ ਸਾਹਿਬ, ਅਸੀਂ ਗਰੀਬ ਬੰਦੇ, ਪਰ ਚਲਾ ਬਾਲਟ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲਕੜਾਂ ਲੈਣ ਗਏ । ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸੁਕੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਲਭਦਿਆਂ ਚਿਰ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਇਸ ਲਈ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਜੇ ਲਭਿਆ ਉਹੀ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ।”

“ਤੁਹਾਡਾ ਪਿੰਡ ਕਿਹੜਾ ਦੇ ?”

“ਪਿੰਡ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ—ਇਥੇ ਹੀ ਦਸ ਘਰ ਹੁਲੀ ਗੋਈ ਵਿੱਚ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ, ਸਕਰਕੰਦੀ ਭੁੰਨ ਭੁੰਨ ਕੇ ਢਿੱਡ ਭਰਦੇ ਪਏ ਆਂ । ਆਸ਼ੇ ਪਾਸੇ ਬਾਲਟ ਦੀ ਬੜੀ ਕਮੀ ਏ, ਇਹ ਚੰਦਰੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਐਵੇਂ ਦੁਸਮਨੀ ਮੁੱਲ ਲੈ ਲਈ ਏ ।” ਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਥੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਝੌਂਪੜੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸੀ ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਬਚਨੀ ਏ, ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ, ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਏ । ਛੁਪ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਕਿਤੇ ਦਿਨ ਕੱਟ ਰਹੇ ਹਾਂ—”

“ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ—ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੀ ਗਠੜੀ ਥੱਲੇ ਲਾਹ—ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ—ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜਾਂ ਹੀ ਨੇ ਕਿ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਵੀ ਏ, ਦਿਖਾ । “ਵੇਖੋ ਸਾਹਿਬ, ਲੱਕੜਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੀ ਸੋਨਾਂ ਲਭਨੇਂ, ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ, ਬੰਜਰ ਹੋਈ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚੋਂ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਲਕੜੀ ਦੇ ਗਠੇ ਲਾਹ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਵਿਖਾਏ—ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਲਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਹਟਾਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਸੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਕੜਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਦਿਸਿਆ । ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਇਹ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਬੋਲਿਆ—ਆਪਣਾ ਲੰਗੋਟਾ, ਕੰਬਲ ਵੀ ਲਾਹੋ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਏ ਵੇਖੀਏ । ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਪਏ ਕੰਬਲ ਲਾਹ ਕੇ ਦਿਖਾਏ । ਉਹਨਾਂ

ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਾਂ ਦਿਸਿਆ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੂਜਾ ਸਿਪਾਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਤੇਰੇ ਲੰਗੋਟੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਏ, ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਲੰਗੋਟਾ ਖੋਹਲ ।” ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਲੰਗੋਟੇ ਖੋਹਲਣ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਬੋਲਿਆ—ਛੱਡ ਯਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਢੁੰਢੀਆਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਵੇਖਣੀਆਂ ਨੇ । ਬਬੇਰੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋ ਗਈ । ਐਵੇਂ ਬੋਅ ਸੁੰਘਣੀ ਏ ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਧੋਤਿਆਂ । ਇਥੋਂ ਤਾਂਈ ਬੋਅ ਆਉਣ ਡਰੀ ਏ ।” ਦੂਜਾ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਇਹ ਨਮਕ ਹਰਾਮ ਨੇ, ਲੰਗੋਟੇ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਲੁਕਾਕੇ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ । ਗੰਦਾ ਕੰਮ ਸਮਝਕੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਕਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਆਏਗੀ । ਅਜਿਹਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਖੋਹਲੋ ਲੰਗੋਟੇ, ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਆਪ ਇਕ ਲਕੜੀ ਫੜਕੇ ਇਕ ਦੀ ਲੰਗੋਟੀ ਖੋਹਲੀ । ਲੰਗੋਟੇ ਦੇ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਬੱਝੇ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਮਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸਿਰਫ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਖੁਲ੍ਹਕੇ ਬੱਲੇ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਗੋਲਾ ਜਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੂਜੇ ਨੇ ਉਥੋਂ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ—ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਭੱਜਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਕੇ ਬੱਲੇ ਸੁਟਿਆ ।

“ਹਰਾਮਖੋਰ—ਮੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦੈ—ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬੜੇ ਦੇਖੇ ਨੇ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਪੈਰ ਰਖਿਆ, ਲਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬੱਝੀ ਹੱਸੀ ਖੋਹਲਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੰਨ ਦਿੱਤੇ । ਦੂਜੇ ਨੰਗੇ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਕੇ, “ਲੰਗੋਟੇ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣੈ—ਮਾਦਰਚੋਦ, ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦੀ ਲੰਗੋਟੀ ਵਿੱਚ ਤੇਰਾ ਪੜਦਾਦਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ।” ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਦਿਆ, ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਬੱਲੇ ਡਿੰਗਾ ਟੁਕੜਾ ਚੁੱਕਕੇ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਵੀ ਬੰਨ ਦਿੱਤੇ । ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਕੰਡਿਆਂ ਭਰੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਬਾਲਣ ਦੀ ਪੰਡ ਵਾਗ ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਧਰੀਕ ਕੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ । ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਹਲਕੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ । ਅਨਪੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਮਹਤੱਵਪੂਰਣ ਕਾਗਜ਼ ਸੀ । ਇਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਤੁਰੰਤ ਪੂਰਣੀਆਂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਆ—ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਿਆ, ਦਸਕੇ, ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕਰਨੇਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਆਈ । ਤੇਰੇ ਆਉਣ ਤਾਂਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਠੰਡ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਨੇਂ ਆਂ । ਕਿਥੋਂ ਆਏ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਕਰ ਲੈਨੇ ਆਂ ।” ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

ਜੋੜਘੱਟ ਦੇ ਚੋਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੇ ਸਵਾਰ ਦਾ ਲਿਆਕੇ ਦਿੱਤਾ ਕਾਗਜ਼ ਲੈ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਜਾਣਕੇ ਕਿਹਾ, “ਅਗਲਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਣ ਤਾਂਈ

ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਨਾ ਨਹੀਂ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਨਿਵਾਹ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ । ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਵੇਖ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਪਤਾ ਕਰਾਂਗਾ ।” ਉਸ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲੱਗੀ ਮੁਹਰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ । ਬੜੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਖੁਦ ਨਾਨਾ ਫਡਨਵੀਸ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ—ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਵੱਲ ।

‘ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਪੱਤਰ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ । ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਸਾਰਵਭੋਮ ਰਾਏ ਨੇ ਖੁਦ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ । ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਗਈ । ਉਸ ਲਈ ਖਿਆ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗੁਪਾਲ ਹਰੀ ਤੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਪਾਰਢਾਕੀ, ਇਹਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਾ, ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਮਾਨ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਸੈਨਾਂ ਉਥੇ ਪੁੱਜਣ ਤਾਂਈ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਉਹ ਰਲਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਪੂਨੇ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ।’

ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਪੜਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਫੈਲਿਆ ਹਨੇਰਾ ਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪੂਰਣੀਏ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਸੋਚਦਾ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਜਸੂਸ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਜੇ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ । ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਪੂਰਣੀਏ ਦਾ ਮਨ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦਾ । ‘ਹੁਣ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ?’ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡਰ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਕੇ, ਸੋਚਦਾ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਪੂਰਣੀਏ ।

0

ਦੁਰਗ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ, ਤਾਰੇ ਟਿਮਕਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੱਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖਮੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ, ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਿੱਚ—ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਿੱਮੇ ਨਿੱਮੇ ਬੱਲ ਰਹੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਪਤਲੀ ਪੀਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜੁਗਨੂੰ ਆ ਕੇ ਦੁਰਗ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ ਸਨ । ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਚਿਤਾਵਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਜੀਭਾਂ ਫੈਲਾਈ ਬਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਦੂਰ ਬੜੀ ਦੂਰ—ਜਿਥੋਂ ਤਾਂਈ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਦੂਰ ਤਾਂਈ ਫੈਲੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਲ ਰਹੀ ਅੱਗ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ, ਹਿੰਡਬੇਸਵਰ ਬਤੇਰੀ

ਤੇ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਬਲਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਬੁੱਝ ਗਏ ਆਸ਼ਾ ਦੇ ਦੀਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਗਾ ਸਕੀ।

ਇਧਰ ਉਧਰ ਫਿਰਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਛਾਏ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਵੰਗਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ, ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿਖੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਝਿਲਮਿਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਵੇਂ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਬੋਲਿਆ—ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਲੈ ਕੇ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੋਚਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਭਰਾ। ਭੁਲਾ ਦੇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ, ਬੜੀ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਏ।” ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਉਸ ਕਿਹਾ—

“ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਏ—ਇਹ ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਏ—ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਸੋਚਕੇ ਦੱਸ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ—ਉਸ ਮਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਛੋਟੀ ਏ? ਯਾਦ ਕਰ ਉਸ ਗੱਲ ਵਿਚਲੀ ਪੀੜ ਨੂੰ—ਯਾਦ ਏ ਕਿ ਮਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸਮਝਕੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ? ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ—ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ।

ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਕੇ, ਖਿੱਚ ਖਿੱਚਕੇ, ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ—“ਉਹ ਗੱਲ”—ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੁਲਾ ਸਕਿਆ।

ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮੀਂ—ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਜਾਨਣ ਲਈ ਸਾਧਾਰਣ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ, ਘਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਵਾਲੀ ਬੁਰਜ਼ਨ ਹੱਟੀ ਦੀ ਇਕ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਘਰ ਦੇ ਅਗੇ ਲੰਘਦਿਆਂ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, “ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਨੈਂ, ਹੰਕਾਰੀਆ। ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਣਕੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਉੱਲੀ ਵਾਲੀ ਰਾਗੀ ਦੀ ਅਮਲੀ ਬਣਾਈ ਏ, ਤੇਰੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਜੋ ਦਿਤਾ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਪਕਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਵਧੀਆ ਚਾਵਲ, ਮੱਖਣ ਘਿਉ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉੱਲੀ ਵਾਲਾ ਅਨਾਜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛ—ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਰਾਗੀ ਦਿੱਤੀ ਏ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਰਕੰਦੀ ਉਬਾਲ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪ ਮੈਂ ਠੰਡੀ ਪਿੱਛ ਜਿਹੀ ਪੀੜੀ—ਲੜਾਈ ਲਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਬੁਰਾਦਰ—ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੀ ਹੱਥ ਚੁੱਕੀ ਜਾਏ, ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਦੇ ਤੈਨੂੰ ਦਿੱਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣੈਂ, ਤੇਰੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਕੁੱਤੇ ਬਿੱਲੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਚਾਵਲ, ਮੱਕੀ ਵੇਖਿਆ। ‘ਸਾਡਾ ਰਾਜਾ ਆਹ, ਸਾਡਾ ਰਾਜਾ ਅੱਠ ਕਹਿਣੈਂ, ਇੰਦਰ-ਚੰਦਰ ਵਰਗ ਕਹਿਣੈਂ’ ਜਾਹ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੰਦ ਖਾਣ ਲਈ ਦੇ ਰਿਹੈ, ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛ, ਇਹ ਖਾ ਕੇ

ਲੜਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇਗੀ—ਖਾਣ ਲਈ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਮੇਰੇ ਤੇ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੇ ।”

ਚਾਬਕ ਨਾਲ ਮਾਰਟ ਵਾਂਗ ਉਹ ਬੋਲੀ— ਉਸਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ—“ਮੈਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਦੇਹ—ਮੇਰੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਨਾਂ ਕਹਿ । ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੀ ਖਾਂਦਾ ਏ, ਤੂੰ ਵੇਖਿਐ ? ਸਾਡਾ ਮਾਲਕ— ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਦੁਖ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਸਹਿ ਰਿਹੈ—ਇਸ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ—ਅਜਿਹੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਨਰਕ ਦੀ ਭਾਗੀ ਨਾਂ ਬਣ । ਮੈਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢ ਲੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਆਖ ।” ਉਹ ਬੋਲਿਆ ।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਬੋਲੀ—

“ਆਖਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ? ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ—ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਦਸਾਂਗੀ— ਜਾਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕਹਿ, ਬੀਮਾਰ ਪਏ ਬੱਚੇ ਲਈ ਇਕ ਮੁੱਠ ਚੰਗੇ ਚਾਵਲ ਦੇਵੇ” ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਬੋਲੀ । ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸਿਰ ਨੀਵਾ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਕਿਧਰ ਜਾਵੇ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭ ਰਹੀ । ਸਭ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਅਖੀਰ ਆ ਕੇ ਹਿੰਡੇਸਬਰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਬਤੋਰੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲਦਾ ਇਕ ਇਕ ਦੀਵਾ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹਾ ਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । “ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾ ਸਕਦਾ, ਪਰਸੂਰਾਮ । ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਾਂ ਮੈਂ ਰਾਜਾ, ਤੇ ਨਾਂ ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ, ਕਿੰਨਾ ਦੁਖੀ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਇਸ ਯੁੱਧ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ।” ਦੁਖੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਅੱਗੋਂ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਬੋਲਿਆ । ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ।

ਸਾਰੇ ਇਵੇਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਹੇਠਲੇ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਗਾਉਂਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਗੀਤ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਤੈਰਦਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਪਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ—

“ਅਜਿਹਾ ਵਿਆਹ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੇ ਨਾਂ ਡਿੱਠਾ, ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਿਵਾ ਵੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਗਲੀਆਂ ਸਿੰਗਾਰੀਆਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮੰਡਪ, ਘਰ ਘਰ ਅੱਗੇ ਸੰਦਲ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬਲਦੇ ਆਰਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਨਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਖਰੇ, ਖੰਭ ਖੋਹਲੀ ਨੱਚਦੇ ਮੌਰ ਜਿਵੇਂ ਰੰਭਾ ਉਰਵਸ਼ੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਖਾਣ ਲਈ ਬਾਸਮਤੀ ਚੌਲ, ਪੀਣ ਲਈ ਗਾਹੜਾ ਦੁੱਧ, ਸੁੱਟ ਲਈ ਪਲੰਘ ।

ਮਦਕਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਕਸਤੂਰੀ ਵਾਂਗ ਫੈਲੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ।

ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਵਰਗਾ ਦੁੱਧ, ਸ਼ਹਿਦ ਵਰਗੇ ਮਿਠੇ ਕਜਾਹ
ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਾਲਾਂ ਵਿਚ ਭੋਜਨ ਪਰੋਸਦਿਆਂ ਨਾਰੀਆਂ
ਹੱਥ ਧੋਣ ਲਈ ਸੁਗੰਧਿਤ ਪਾਣੀ, ਪੁੰਝਣ ਲਈ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ।”

ਸੈਨਿਕ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਡੰਡਕੜੇ ਖੇਡਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਇਹ ਗੀਤ ਜੋੜਿਆ ਸੀ ।

ਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਦੁੱਧ ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਵਰਗਾ ਗੀਤ, ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਜਿਵੇਂ ਚਾਰੋਂ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਉਹ ਉਠਕੇ ਝੱਟ ਪਟ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਗੀਤ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਭੱਜੀ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਭਰਾ ਤੇ ਅੰਗਰਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਨਾਂ ਆ, ਨਾਂ ਜਾਹ ਆਖੇ ਬਿਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ, ਪਿੱਠ ਤੇ ਪਹਾੜ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ । ਮੂੰਹ ਤੇ ਪੀੜਾ ਤੇ ਦੁਖ ਉਕਰਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ, “ਕਿਉਂ ਪੁੱਤਰ, ਕੀ ਹੋਇਐ, ਕੋਈ ਅਨਹੋਟੀ ਹੋ ਗਈ ? ਉਸ ਡਰ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਅਨਹੋਟੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਨਾਂ ਜੋ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੋਇਐ”, ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਅਨਮਨੇ ਜਿਹੇ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣ, ਮਾਂ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਇਹ ਮੁਸੀਬਤ ਕਦੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲਬੇਗੀ—ਖੈਰ ਜੋ ਵੀ ਹੈ, ਬੜੀ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਏ, ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਤੇ ਖਾਣ ਲਈ ਬੈਠ—” ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਅੰਦਰ ਗਿਆ, ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ, ਨੌਕਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਦੂਜੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਭੋਜਨਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ । ਬੈਠਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਵੇਂ ਖਲੋਤਾ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ । ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰਿਆਂ ਤੇ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਵੇਲ ਵਾਲੀ ਲਕੜੀ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਉਸ ਤੇ ਸੌਨੇ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਪੁਲਾਓ, ਸਬਜ਼ੀ ਅਚਾਰ ਉਤੇ ਪਏ ਘਿਉ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ, ਚਮੇਲੀ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਚਿੱਟੇ ਚਾਵਲ, ਕੋਲ ਇਕ ਹੋਰ ਚੌਕੀ ਤੇ ਰਖਿਆ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਤੇ ਜੰਗ, ਸਭ ਨੂੰ ਉਹ ਇੰਜ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਘਸੁੰਨ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਕੋਲ ਖਲੋਤੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—“ਇਹ ਸਭ ਚੁੱਕ ਲੈ—”

“ਕੀ ਗੱਲ ਪੁੱਤਰ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ? ਫੁਲ ਖਾਏਗਾ ? ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੇਖਦੀ ਖਲੋਤੀ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਂ, ਇਹ ਸਭ ਚੁਕਾ ਦੇਹ—ਇਥੇ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਥਾਲੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ? ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।”

“ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਥਾਲੀ ਹੈ ਵੇ, ਅੱਜ ਉਸ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਧਿਆਨ ਆ ਗਿਆ” ।

“ਹੈ ਤਾਂ ਲਿਆ, ਨਾਲੇ ਅੰਵਾ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜੋ ਮੁੱਦੇ ਬਨਾਉਣੀ ਏ, ਉਹ ਹੈ ਨੇਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ?”

“ਅੱਜ, ਇਹ ਸਭ ਕਿਉਂ ?”

“ਅੰਵਾ ਤੂੰ ਹਰ ਗੱਲ ਲਈ, ਕਿਵੇਂ ਕਿਉਂ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਂ ਪੁੱਛ । ਹੈ ਤਾਂ ਮੰਗਵਾ ਦੇਹ, ਮੁੱਦੇ ਹੈਗੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਦੇ ਦੇਹ ।”

“ਐਨੀਂ ਦੇਰ ਤਕ ਮੁੱਦੇ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਪੁੱਤਰ । ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦੇ ਕੱਟ ਖਾਂਦੇ । ਮੈਂ ਚੌਲ ਖਾਵਾਂ ਤਾਂ ਵਾਈ ਬਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਬਨਾਉਣੀ ਆਂ ।

“ਉਹ ਮੁੱਕ ਗਏ ਨੇਂ ?”

“ਠੰਡੇ ਹੋ ਕੇ ਪੱਥਰ ਬਣ ਗਏ ਹੋਨੇ ਨੇ ।”

“ਪੱਥਰ ਨੇ ਯਾਂ ਕੰਡੇ, ਖਾਣ ਲਈ ਦੇਹ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰੱਖੀ ਚੱਕੀਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮਦਕਰੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅੱਜ ਕੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹੋਂ ਪੁੱਤਰ, ਤੇਰਾ ਜਿਵੇਂ ਮਨ ਕਰਦੈ, ਉਵੇਂ ਕਰ ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇਂ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਥਾਲੀ ਮੰਗਵਾਈ । ਆਪਣੇ ਲਈ ਬਣਵਾਏ ਮੁਦਿੱਆ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਬਚੇ ਸਨ ਉਹ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਘਿਉ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਲਿਆਉਣੀ ਆਂ ।”

“ਘਿਉ ਤੜਕਾ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਚਟਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਹ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਹਰੀ ਮਿਰਚ ਹੀ ਠੀਕ ਏ ।” ਮਦਕਰੀ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਝੱਟ ਨਿੰਗਵਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ । “ਤੈਨੂੰ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਉਚਾਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਪੁੱਤਰ । ਜੇ ਨਾਂ ਦੱਸੋ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਏਕਨਾਥਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸਹੁੰ ।” ਠੰਡੇ ਮੁੱਦੇ ਤੋੜਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਕੇ ਬੋਲੀ ।

“ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਦਸਾਂ ਮਾਂ, ਸਹਿਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਬਲੀ ਖਾ ਖਾ ਦਿਨ ਕੱਟ ਰਹੇ ਨੇ । ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ—ਬੀਮਾਰ ਬਚਿਆ ਦੇ ਲਈ ਦਲੀਆ, ਖੀਰ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਣ ਲਈ ਚੌਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੇ । ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਬਣਕੇ ਆਕੜਿਆ ਫਿਰਨਾਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਢਿੱਡ ਭਰਕੇ ਖਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਨਸੀਬ ਹੋ ਰਿਹਾ । ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਪਾਪ ਕੀਤੇ ਸਨ” ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਰੋਕ ਕੇ ਰਖੇ ਉਸ ਦੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ, ਭਰੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ । ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮਨ ਹੌਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਪੁੱਤਰ ਅੱਜ ਤੂੰ ਕੀ ਵੇਖਿਐ, ਤੇ ਕੀ ਸੁਣਿਐ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਲੋਕੀਂ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਨੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਸੁਣਿਐ । ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਿੱਚ ਉੱਲੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਚੌਲ ਹੀ ਉਥਾਲੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ “ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਚੌਲ ਮਿਲਦੇ ਨੇ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਆਉਂਦੇ

ਨੇ । 'ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਾਂ ਚੜਾਉ, ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਚਾਵਲ ਭੋਜਨੀਂ ਆਂ, ਕਹਿ ਕੇ ਆਈ ਹਾਂ । ਉਸ ਦਿਨ ਖਾਣਾ ਸੰਘ ਤੋਂ ਬਲੇ ਨਾਂ ਉਤਰਿਆ—ਖੀਰ ਵੀ ਕੌੜੀ ਲੱਗੇ । ਪਰ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪੁੱਤਰ—ਯੁੱਧ ਤੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਾ ਏ । ਮੈਂ ਕਾਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ ਵੇਖਿਆ । ਪਰ ਤੇਰਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਏ, ਤੂੰ ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਤੱਦ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਇਹ ਯੁੱਧ—ਤੇ ਉਹ ਅਜੇ ਤਾਂਈ ਮੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ—ਅਜੇ ਤਾਂਈ ਉਹ ਲਹਿਣੇਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਝੂਠਨਾਂ ਸਿਰ ਸੜਿਆ ਬੈਠਾ ਏ, ਇਹ ਯੁੱਧ ਮੁੱਕੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋਣ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਰੋਦੇ ਭਾਵੇਂ ਰੋਈ ਜਾਣ, ਜਿਹੜੇ ਮਰਦੇ ਨੇ ਮਰੀ ਜਾਣ—ਨਾਂ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਰੁਕਦਾ ਏ ਯੁੱਧ ?" ਦੁਖ ਨਾਲ ਉੱਤੇ ਜਿਤ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੋਸਲਾ ਦਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਨਿਗਵਾ ।

"ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਭਾਵੇਂ ਮਰੀ ਜਾਣ, ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਬਣ ਜਾਵੇ, 'ਮੈਂ ਸੁਥਰਾ ਘੋਲ ਪਤਾਸੇ' ਵਾਂਗ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹਾਂ ?

"ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਇੰਜ ਕਰ ਰਿਹੈਂ ਪੁੱਤਰ ? ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਤੂੰ ਬਾਕੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਕੇ ਆਪ ਪਲੰਘ ਤੇ ਸੁੱਤਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਤੂੰ ਵੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣੈਂ । ਤੇਰੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ, ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ 'ਸਾਡਾ ਸੁਹਾਗ ਬਣਿਆ ਰਹੇ' ਦੇਵਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ । ਤੂੰ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਜਾਵੈਂ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਏ । ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਰਨੀ ਆਂ—ਤੇਰੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਕਿੰਨੇ ਵਰਤ ਨੇਮ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ, ਤੇਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪਤੇ, ਕੁੱਛ ਸੁਣਿਆ, ਵੇਖਿਆ ਈ ? ਉਹ ਰੋਦੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਨੀ ਆਂ, 'ਕੁੜੀਓ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਐ ਤਾਂ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਹੰਝੂ ਨਾ ਵਹਾਉ । ਹੱਸਦੀਆਂ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੋ । ਸੰਪੂਰ ਤੇ ਹਲਦੀ ਦੀ ਡੱਬੀ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਜੇ ਇਹ ਸੁਖਣਾ ਸੁਖੀ ਸੀ, ਪਤੀ ਰਾਜੇ ਵਰਗਾ ਹੋਵੇ, ਕਸ਼ਟ ਆਉਣ ਤੇ ਆਖੋ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੈ । ਜੇ ਜੰਮਿਐ, ਉਸਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮਰਨਾ ਹੈ । ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਿਆ ਜਾਏ । ਮੈਂ ਡਾਂ ਅੱਜ ਤਾਂਈ ਇਹੋ ਸਿਖਿਐ । ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਰੋਣਾ ਨਹੀਂ । ਜ਼ੋਦੋਂ ਰੋਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਵੀ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਤੇ ਨਾਂ ਦਿੱਸੇ । ਤੂੰ ਹਿੰਮਤ ਹਾਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਾਂ ਪਿੱਠ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗੀ । ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਸੋਚ ਕਰ । ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਨਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਦੇਹ । ਨਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਨੂੰ ਲਾਂ । ਮੈਂ ਕਦੀ ਐਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਤੇਰਾ ਦੁਖ ਵੇਖਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਇਸ ਲਈ ਬੋਲਦੀ ਗਈ ।" ਨਿੰਗਵਾ

ਬੋਲੀ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਸ ਆਪਣਾ ਮਨ ਹੌਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਉਬਵਾਨਾਗਤੀ ਤੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਆ ਗਈਆਂ । ਮੌਕਾ ਹੋਰ ਸੀ, ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੀ, ਅਰਥ ਇਕੋ ਸੀ—

‘ਰਾਜੇ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਫੌਲਾਦ ਵਰਗਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।’ “ਠੀਕ ਏ, ਅੱਵਾ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਮਨ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਬੜਾ ਦਿਲ ਹੌਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ।” ਹੋਲੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਹੋਇਐ ਪੁੱਤਰ ਪਰ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹੌਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਹੈ ਨੇ ।”

“ਕੌਣ ?” ਤੇਰੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਲਾਇਆ ਈ । ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਨਾਂ ਕਰ । ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਣਕੇ ਤੈਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਵਿਚਾਰੀਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਤੂੰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਵੀ ਰਾਜ ਕਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਵੀ—ਜਾਹ ਵੇਖ ਉਹ ਸੌ ਗਈਆਂ ਨੇ ਕਿ ਜਾਗਦੀਆਂ । ਉਥੇ ਗੁੰਮ ਸੁੰਮ ਹੋ ਕੇ ਨਾਂ ਜਾਈ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ, “ਮੇਰੀ ਐਨੀਂ, ਉਮਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਦ ਵੀ ਤੂੰ ਅਜੇ ਮੈਨੂੰ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਏ । ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਤੂੰ ਹੀ ਦਸੋਗੀ ?”

“ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਦਸਦੀ, ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵਿਸਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਏ ?”

“ਅੱਛਾ ਮਾਂ, ਤੂੰ ਜੋ ਯਾਦ ਕਰਾਇਐ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦਾ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ ਤੇ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ।

ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ—ਪਦਮਵਾ ਨਾਗਤੀ ਤੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਗਤੀ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਤੀਆਂ ਜੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉਠ ਖਲੋਤੀ । ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਚੁੰਮ ਲਿਆ ।

“ਦੀਵਾ ਬੁਝਾ ਦੇਹ, ਆ ਵੱਡੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਚਲਨੋਂ ਆ ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ‘ਕਿਉਂ’ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਬੰਗਾਰਵਾਂ ਨੇ ਦੀਵਾ ਬੁਝਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਪਦਮਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ । ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਨਾਲ ਆਈ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਹੱਕੀ ਬੱਕੀ ਰਹਿ ਗਈ । ਇਹ ਕੀ ? ਉਸ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਲ ਪਦਮਵਾ ਦੇ ਪਲੰਘ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਬਹਿ ਜਾਉ, ਸ਼ਰਮਾਉ ਨਾਂ, ਹੁਣ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਏ, ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੀ ਬਚਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ । ਅੱਜ ਤੋਂ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੀਵੇ ਨਾਂ ਬਾਲਿਆ ਕਰੋ । ਇਕੋ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਲਾਓ । ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਮੈਂ ਇਕ

ਚਾ। ਮੇਰੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਪਲੰਘ ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ।" ਕਹਿ ਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਪਲੰਘ ਕੋਲ ਛੱਡਕੇ, ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਜਫੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਦੀਵਾ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਪਲੰਘ ਵਲ ਬੁਲਾਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਅੱਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਹੋਰ ਹੋਣ, ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਇਥੋਂ ਕੱਠੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਵਜੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਗਰਮ ਗਰਮ ਬੁਲੀਆਂ ਨੇ ਚੁੰਮਟ ਦੇ ਦਿੱਤੇ।

11

ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਹੀ ਪੂਰਣੀਏ ਦੀ ਲਿਆਂਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਲਈ ਦਿਨੇ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਅਗੋਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਐਨੇ ਦਿਨ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰਦੀ, ਬੱਕੀ ਹਾਰੀ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਜੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ—ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸੈਨਾਂ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਹੀ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਕੀ ਉਸਦੇ ਬਾਕੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੇਖਾ ਸੀ। ਪੇਸ਼ਵੇ ਦਾ ਪੱਤਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ।

ਪਰ ਉਸਦਾ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਸੀ ?

ਖਬਰ ਨਾਂ ਮਿਲਣ ਤੇ ਵੀ ਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਡੀਕਦੇ, ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਜੇ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ?

ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਛੁਟਕਾਰਾ ਬਸ ?

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ—

ਭੁੱਖੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਉਂਦੀ ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਾਂ—ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੌਤ ਤੇ ਪੀੜ ਨਾਲ ਜੂਝਦੀ, ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ—ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ—

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗੀ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ, ਵਿੱਚ ਫਸੇ, ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਾਂ ਦਿਸਦਾ, ਅੱਗ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਭੁਜਦੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਅਗਾਊਂ ਮਿਲੀ ਇਸ ਖਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਾਓ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ? ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੋਚ ਰਹੇ

ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਰਾਹ ਸਨ—

ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਕਰ ਦੇਈਏ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਖ਼ਬਰ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਈਏ । ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਏ ਮਰਾਠੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ।

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਤੀਜਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਦਿਸਦਾ ਨਾਂ ਵੇਖ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪੁੱਜਾ—

“ਇਕ ਸਮਝਦਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਵੇਖਕੇ ਆਵੇ ਕਿ ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਾਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਸੀ । ਇਧਰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਸਿਓਂ ਦਿਖਾਕੇ, ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡਰ ਭਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਹੈਦਰਅਲੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ—ਇਸ ਡਰ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ । ਜੇ ਕੰਮ ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਉਹ ਚਲਾਕੀ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਸਾਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ।”

ਬਾਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਅਪਨਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਛੱਡ, ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਸਿਰਫ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਅੰਤਿਮ ਘਣਘੋਰ ਯਤਨ ਵਾਂਗ, ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਕੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਤੋਪਾਂ ਗੱਡਕੇ, ਮੋਰਚੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦੇਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੇ ਕੇ, ਸੈਂਕੜੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਕਠੇ ਹੋਣ ਤੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜੰਗੀ ਵਾਜਿਆਂ ਨੇ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਗੂੰਜਾ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਪਾਲਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੈਂਕੜੇ ਸਰਦਾਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥਲੇ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ, ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ, ਇਧਰੋਂ ਉਧਰ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਾਰਨ ਆਉਂਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਜੰਗੀ ਵਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਕਰਾ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਟਕਰਾਉ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੜਵਾਈ, ਦੌਡ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੇ ਹੋਰ ਮਿੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਅੱਭੜਵਾਹੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਤੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ । ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਹੋ ਰਹੀ ਇਹ ਭਿਅੰਕਰ, ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡ-ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ—ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਦੁਰਗ ਦੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ—ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਯੁੱਧ

ਵਰਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ, ਘੋੜਸਵਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਕਿਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੋੜਣ ਵਾਲੇ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਮੁਖੌਟੇ ਪਾਈ ਸੈਂਕੜੇ ਹਾਥੀ ਚੰਘਿਆੜ ਰਹੇ ਸਨ—ਲੱਖਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦੀ ਕਿਰਟ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸੂਚਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹਿਟਕਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਝੰਡੇ, ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਨੀਲੋਂਤਣ ਵਿੱਚ ਹਿੱਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਲ ਭੱਜਣ ਲਈ ਖਲੋਤਾ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸੈਨਾਂ ਦਲ-ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਰਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਦੱਲ ਘੇਰਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੇ—ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਕੰਬਾਉਣ ਲਈ ਤਿਖੇ ਸੁਰਾਂ ਵਾਲੇ ਜੰਗੀ ਵਾਜੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਚੰਡ ਯੁੱਧ-ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ—

ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦਾ ਕਿਲਾ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਕਲੱਮਕਲੇ ਰੁਖ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ—

ਪ੍ਰਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੁੱਝ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਸਿਓਂ ਵੇਖ ਸਕਣ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਜਗ੍ਹਾ ਝੰਡਾਬੇਤਰੀ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ—

ਰੁਦਰ ਰਣਦੇਵੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਭਿਆਨਕ, ਦੰਦ ਕਰੀਚਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਯੁੱਧ ਤਿਆਰੀ ਨੂੰ ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦਿਸਦੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰਕੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੱਲਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ, ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ, ਤੋਪਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ, ਨਾਲ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਘਰ, ਕਈਆਂ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਮਘੋਰਚੇ ਹੋਏ ਹੋਏ, ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਡੇ ਹੋਏ ।

ਜੰਗੀ ਵਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਵਾਜਾਂ ਸੁਣਕੇ, ਡਰਕੇ, ਘਬਰਾਕੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾਂ ਦਿਸਦਾ ਵੇਖ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਜਨ-ਸਮੂਹ—

ਸਿਰ ਕਟੇ ਹੋਏ ਘੋਨ ਮੋਨ ਕਿਲਿੱਆ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤੇ ਸਨ ਰੰਗਈਆ ਸ਼ਿਦਈਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪੰਗਤੀ—ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਡੇਰੇ—ਸਤਾਂ ਕਿਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸੈਨਿਕ—ਇਕ ਇਕ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਖੀਆਂ ਤੋਪਾਂ—

ਬਾਹਰਲੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਉਪਰ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਚੁਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਲੀ ਅੱਗ, ਤੇ ਗਰਮ ਭਾਫਾਂ ਛੱਡਦੇ, ਰੇਤ ਤੇ ਅੰਬਲੀ ਦੇ ਕੜਾਹੇ ਸਨ । ਮੇਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਝਾਕਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ—ਐਨੀਂ ਦੂਰ ਤਕ ਅਵਾਜ਼ ਆ

ਰਹੀ ਸੀ ਬਰੂਦ ਨੂੰ ਪੀਸਟ ਵਾਲੀਆਂ ਚੱਕੀਆਂ ਦੀ ਗਰਗਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼—

ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸਸਤਰਧਾਰੀ ਸੈਨਿਕ—

ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਗਰਜਦੇ ਜੰਗੀ ਵਾਜੇ ਸੁਣਕੇ, ਆਪਣੇ ਜੰਗੀ ਵਾਜੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਤੇ ਰਣ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੇ ਸੈਨਿਕ—ਸਿਰ ਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕੁਸ਼ੰਬੀ ਰੰਗ ਦਾ ਹਨੂਮੰਦ ਗਰੁਡ ਝੰਡਾ—

ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੇ ਗੋਪਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕਲਸ਼, ਇਹਨਾਂ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ, ਘੰਟਿਆਂ ਜਾਗਟਿਆਂ, ਸੰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ—ਇਹਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੂਈ ਵਰਗੀ ਤਿਖੀ ਅਵਾਜ਼—

ਉੱਲੀ ਵਾਲੀ ਰਾਗੀ ਦਾ ਦਲੀਆ, ਬੀਮਾਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛ ਕੱਢ ਕੇ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਗੀ-ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਕਮੀ-ਰਾਜਾ ਅੰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ ਹੈ । ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲਈ ਉੱਲੀ ਵਾਲੇ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਇਧਰੋ ਉਧਰ ਭੱਵੜ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—ਜਿਸ ਚੱਟਾਨ ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ਉਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਰਹੀ ਸੀ—ਸਿਰ ਅਕਾਸ਼ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਸਮ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਹਿਲਦੇ ਘਾਹ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ।

‘ਨਾਂ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੌਕ ਭੌਕ ਕੇ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਡਰਨਾ ਨਾਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ—ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਜੇ ਇਸ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਹਾਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਏ ? ਬੇਨੁਕਰਤੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਫਕੀਰ ਦਾ ਵੇਸ਼ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਪਈ ਸੀ, ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਲਗਦੇ । ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਫਿਰ ਉਹੋ ਹੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਣੀ ਏ ।’ ਰੁਪਚਾਪ ਖਲੋਕੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦਾ ਵਕੀਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ ।

“ਤੇਰੀ ਸੈਨਾਂ ਆਏਗੀ ਤੱਦ ਨਾਂ, ਨਾਂ ਸੈਨਾ ਆਈ, ਨਾਂ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ—ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇਂ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਮਨ ਐਵੇਂ ਹੋਰ ਨਾਂ ਖਰਾਬ ਕਰੋ, ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਰਾਉ । ਨਵਾਬ ਭਰੋਸੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।” ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕੜਵਾਹਟ, ਤੁਪਕਾ ਤੁਪਕਾ ਡਿਗਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਅਸੀਂ ਮਰਾਠੇ ਹਾਂ, ਐਡੇ ਨਮਕਹਰਾਮ ਨਹੀਂ ।”

“ਹੋ ਸਕਦੈ, ਤੁਸੀਂ ਨਮਕਹਰਾਮ ਨਹੀਂ—ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੀ ਖੇਡ, ਖੇਡ ਰਹੀ ਏ । ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ-ਗਾ । ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਝੂਠੇ ਭਰੋਸੇ ਦੇਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ ।” ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਲਗਦੇ ਹੋ। ਐਵੇਂ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨਾਂ ਕਰੋ, ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ—ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਦੇਵਤੇ ਤੜਜਾਭਵਾਨੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਕੇ ਕਹਿਣਾ—ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।” “ਜਰੂਰ ਆਏਗੀ, ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜ ਵੰਡਾਉਣ ਲਈ, ਸਾਡੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ” ਏਨਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਖਲੋਤੇ ਭਰਾ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ, “ਹੁਣ ਗੱਲਾਂ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਅਸਾਂ ਆਪ ਚੁਨਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਸੀਂ ਆਪ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜੋ।” ਕਹਿ ਕੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਝੰਡੇ ਦੇ ਪੰਥੇ ਨੂੰ ਇੰਜ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈਦੀ ਹੈ। ਉਡ ਰਹੇ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਜੀਅ ਭਰਕੇ ਵੇਖਿਆ—ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਦ੍ਰਿੜ ਕਦਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੁਰਜ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰਕੇ ਤਾਰਾਮੰਡਲ ਵਲ ਵਧੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—ਦੁਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗਰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਗੁਪਤ ਸਭਾ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਬੁਲਾਉਣ ਤੇ ਚਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ, ਸੰਨ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ, ਹੋਸਦੁਰਗ ਦੇ ਦੋਡ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਜਰੀਮਲੇ ਦੇ ਬੋਮਟਨਾਇਕ, ਗੁਡੀ ਕੋਟੇ ਦੇ ਜਟੰਗੀਰਾਉ, ਨਾਇਕਹੱਟੀ ਦੇ ਮਲਪਾਨਾਇਕ, ਆਦਿ ਸਭ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਅਗਲੇ ਕਦਮ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੋਚਿਆ। ਉੱਥੇ ਕੰਠੇ ਹੋਏ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਰਹੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਤਿਆਰੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀ, ਸਭ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਅੰਤਿਮ ਯੁੱਧ ਸਿਰ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਭਾ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ—‘ਅੱਗੋਂ ਕੀ’ ਕੀ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੇ ਹਾਵਾਂ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਸੀ। ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ, ਸਭਾ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਣ ਲਈ ਉੱਠਕੇ ਖਲੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਕੀ ਕੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲਣ ਤੇ ਵੱਡੇਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਚੱਟਾਨ ਵਾਂਗ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ ਤੇ ਬੋਲੇ—

“ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ, ਇਹ ਸਭਾ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਕੌਨ ਡੋਰਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸੁਣ ਲਿਆ, ਅੱਖੋਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਵੇਖ ਵੀ, ਲਿਆ ਹੋਣਾ ਏ। ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਵੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿੰਤ ਹਾਰ ਤਾਂ ਉਤਸਵਾਬੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ—ਪਰ ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਡਰਕੇ—‘ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਵੀਰ ਸਿਪਾਹੀ ਹਨ’—ਮਿਤੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਸੀਂ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਚਲਦਾ ਰਹੇ ਯਾਂ ਛੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ। ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਸਾਡੇ ਸੈਨਿਕ ਹੀ ਮਰਦੇ ਰਹੇ

ਹਨ ਹੁਣ, ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਵੀਰਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਉ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੂਰਜ ਚੰਦਰਮਾ, ਵੱਡੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਇਕ ਹੋਗੇਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਸਭਾ ਭਵਨ ਦਾ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਬਖਸ਼ੀ ਚਨਾਮਲੱਪਾ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਿਆ ।

ਸਭਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨਾ ਮਹਾਰਾਜ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਚੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ?” ਬੜੇ ਅਸਹਿ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ । ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਵਕੀਲ ਚਿੱਟਾ ਝੰਡਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਐ ਤੇ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖਬਰ ਭੇਜੀ ਦੇ । ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣੇ, ਹੁਕਮ ਦਿਓ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।” ਬਖਸ਼ੀ ਚਨਾਮਲੱਪਾ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ।

“ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ—ਉਹ ਵੀ ਨਵਾਬ ਵੱਲੋਂ—” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭਾ ਚਕਿੱਤ ਰਹਿ ਗਈ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਇਕ ਵੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ, ਫਿਰ ਬੋਲੇ—ਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀ ਸੀ, ਇਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੁਣੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ. ਪਰ—ਇਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਬੰਦਾ ਭੇਜ ਦਿਤੇ । ਨਵਾਬ ਉੱਕਾ ਨਮਕਹਰਾਮ ਦੇ । ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ।”

“ਆਪੇ ਹੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਾਂਹ ਕਿਉਂ ਕਰੀਏ । ਆਉਣ ਦਿਉ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਾਂਗੇ । ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ । ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੀ ਕਰਨਾਂ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਸਾਰੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਬੈਠੇ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ—ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦੋਡ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ, “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇਈਏ । ਅਸੀਂ ਜੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਬੱਲੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀਆਂ । ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਜੱਚਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਮੁਕਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਦੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ।”

“ਠੀਕ ਦੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਨੇ ਆਂ ।” ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬਖਸ਼ੀ ਚਨਾਮਲੱਪਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੁਆਰ ਦੇ ਪਹਿਰੰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹੋ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੇਣ । ਬਾਕੀ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਭਾ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ।

“ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕੀ ਫੁਰਮਾਨ ਭੇਜਿਐ, ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਉ ਤਿਖੀ ਵਿਅੰਗ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ, ਕਠੇ ਹੋਏ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ।

“ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ ਨਹੀਂ—ਸਨੇਹ ਪੱਤਰ ਹੈ, ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ ।” ਬੜੀ ਨਮਰਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਮਾਨਵੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਆਪਣੇ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਫੁਰੀ ਵਰਗੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਸ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਲਿਆ ।

“ਜੋ ਵੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੋ—ਅਸੀਂ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਾਂਗੇ—ਪਹਿਲਾਂ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹੋ ।”

ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਿਆਂ ?” ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਨੇ ਭਾਵ ਰਹਿਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ । “ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੋਗੇ ਤਾਂ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਛੁਹਣ ?” ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਅਦਿੱਖ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੇ ਬੋਲੇ ।

“ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਖੀਨ ਖਾਬ ਦੀ ਬੈਲੀ ਵਿਚੋਂ ਪੱਤਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਬੈਠੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

“ਸ਼ੀਮਾਨ ਮਹਾਂਨਾਇਕ ਚਾਰੀਆ—ਕਰਮਗੋਤੀ ਕਸਤੂਰੀ ਰੰਗਪਾਨਾਇਕ ਰਾਜਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

ਇਹ ਸਾਧਾਰਣ ਉਪਚਾਰ ਤੇ ਮਸਾਲੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡੋ ਤੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਵੱਲ ਆਓ । ਪੱਤਰ ਵਾਚਨ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋ ਹੀ ਕੱਟਕੇ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਜੋ ਆਗਿਆ ”

“ਅਸੀਂ ਨੀਚ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਆ ਗਏ, ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਘਰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਨਾਂ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾਂ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ । ਤੁਹਾਡੀ ਬੀਰਤਾ, ਪਸਤਾਪ, ਪ੍ਰਚੰਡ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਹਸ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ । ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਸਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਮਹਾਰਾਜ ਕੀਰਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਨ । ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ, ਅੱਜ ਤਾਂਈ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ । ਹੁਣ ਵੀ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਨੌ ਲੱਖ ਮੁਹਰਾਂ ਨਕਦ ਦੇ ਦਿਉ

ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਓ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦਮ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਦਸਨਾਂ ।”

“ਪੱਤਰ ਏਨਾਂ ਹੀ ਹੈ—ਅਗੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ।” ਪੱਤਰ ਵਾਰਨ ਮੁਕਾਕੇ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਬੋਲਿਆ । ਪੱਤਰ ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਬੁੱਕ ਕੇ, ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ, ਖਲੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਲਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗੁੱਸਾ ਹਰ ਨਾੜੀ ਵਿੱਚ ਉਬਲਦੇ ਲਾਵੇ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਗਿਆ—ਆਸਟ ਅਗਨੀਪੀਠ ਬਣ ਗਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰੋੜ ਦੀ ਅਗਨੀ ਬੱਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਆਏ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਫੈਲਣ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਗੁੱਸਾ ਬਾਹਰਲਿਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਨਾਂ ਪਵੇ, ਮੁੱਠੀਆਂ ਨਾਲ ਫੜੇ ਆਸਟ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਟੁੱਟ ਗਈ । ਮੌਨ ਦੀ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਸਾੜ ਦੇਣ ਵਾਂਗ ਵੇਖਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ—ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਨੂੰ—ਜੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨਾਂ ਹੋ ਕੇ, ਮੌਮ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪਿਘਲਕੇ ਵਹਿ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ—ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ਉਹ ਨਜ਼ਰ ।

ਅਚਾਨਕ ਆਸਟ ਦੀ ਹੱਥੀ ਕੜਕੱਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਫੰਕਾਰੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਕੇ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪਸੀਨੋ ਪਸੀਨਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਭੁੱਖੇ ਚੀਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸੇ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਉਹ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ । “ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹੀਐ —” ਉਹ ਬੱਥਲਾਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ।

“ਪ੍ਰਭੂ ਪੱਤਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣਗੇ, ਉਨਾ ਚਿਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਅਤਿਥੀਘਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰੋ । ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉ ।” ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਏਨਾਂ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਬਬੇਰਾ ਸੀ—ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਛੁਹਣ ਵਾਂਗ ਝੁਕਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਭਾਵੇਂ ਅਖੌ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੂਰਜ ਭਾਵੇਂ ਬੱਦਲਾਂ ਉਹਲੇ ਛੁੱਪ ਗਿਆ ਸੀ । ਤੱਦ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਪਸੀਨਾਂ ਪਸੀਨਾਂ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਸਭਾ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ—

“ਤੇਰੀ ਏਸ ਗੱਲ ਨੇ ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਬਚਾ ਦਿੱਤੀ—”

ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਆਂ—ਇਸ ਵਕੀਲ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਤੇ ਟੰਗ ਦਿਉ—ਉਹ ਹੀ ਸਾਡਾ ਉੱਤਰ ਏ—ਵਕੀਲ ਦੇ ਉਹਲੇ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋਤਾ ਨਵਾਬ ਬੋਲ ਰਿਹੈ । ਹਿੰਮਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਇਹ ਗੱਲ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੈਰ ਵੱਢਕੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਤੁੰਨ ਦਿਉ । ਫਿਰ ਉਹ ਮੂੰਹ ਖੋਲਣ ਜੋਗਾ ਨਾਂ ਰਵੇ । ਆਪਣੀ ਇਕ ਇਕ ਗੱਲ ਲਈ ਇਕ ਇਕ ਮੁੱਠੀ ਖੂਨ ਉਗਲੇਗਾ ।” ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਰੁਕਿਆ ਗੁੱਸਾ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਬਣ ਉੱਡਣ ਲੱਗਾ—ਨਾਇਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ।

“ਇਹ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜ, ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਹੈ । ਤਿਲ ਭਰ ਵੀ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ—” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ । “ਤੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੋਲ ਰਿਹੈਂ, ਕਿ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਬਣ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹੈਂ ।”

“ਦੇਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਤੁਹਾਡੀ ਦਿੱਤੀ ਪਦਵੀ, ਤੇ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿਉ । ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਏਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ।” ਬੜੀ ਨਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ । ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦੇਏ ਬਿਨਾਂ ਭਰਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ । ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਯਾਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤਾਂਈ ਕਦੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ । ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਉ ।” ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ, ਉਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦੇਏ ਬਿਨਾਂ ਆਸਟ ਤੋਂ ਉਠੇ—ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਜਚਿੰਨ੍ਹ ਫੜਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ “ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਖਲੋ ਜਾਣੈਂ, ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਜਾਹ ।” ਗਰਜਕੇ ਕਿਹਾ । ਉਹ ਘਬਰਾਕੇ ਦੂਰ ਹੱਟ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਦੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਗਏ ਨਾਇਕ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਵਧਦੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਸਭਾ ਭਵਨ ਕੰਬ ਗਿਆ ।

ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਇਧਰੋ ਉਧਰ ਤੇ ਉਧਰੋ ਇਧਰ ਚੁਪਚਾਪ ਘੁੰਮਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਗੁੱਸਾ ਦੂਰ ਕਰਕੇ, ਆਕੜਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ—

“ਕੀ ਏ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ?”

ਮੈਂ ਵੀ ਜੋ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਿਆਂ—ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ—ਨਵਾਬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਠੂੰਏ ਦਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜ਼ਹਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡੇ ਤੋਂ ਲੱਥ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਦਸਾਂਗਾ । ਗੁੱਸਾ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਲਈ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਰੁਕਾਵਟ ਏ ।”

“ਤੱਦ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਕਕੇ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦੇਹ ਤੇ ਦਸ ਦਿਨ ਉਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਵਾਂਗਾ, ਫਿਰ ਕਰੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ।” “ਤੁਹਾਡਾ ਗੁੱਸਾ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਪਾਅ ਮੈਂ ਜਾਨਣਾ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਬੁਲਾਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਆਸਟ ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਤੂੰ ਇਥੇ ਰਹਿ ਅੰਵਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਰਾ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਮੈਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ।”

ਅਚਾਨਕ ਉਥੇ ਆਈ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ । “ਰਾਜਨੀਤੀ

ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚਕਾਰ ਤੂੰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਬੁਲਾਕੇ ਲੈ ਆਇਐਂ ? ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ।”

ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਦਰਭਾ ਘਾਹ ਰੱਖਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ । ਦਰਭੇ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਅੰਗ ਸਹਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਸੁਣਿਆ ਏ, ਹੁਣ ਅੱਵਾ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦਰਭੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ—ਉਸਦੇ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ—ਹੁਣ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਨਿਗਵਾ ਨੂੰ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ । ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮਹਿਲ ਤੇ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਸਿਵਾ, ਮੈਂ ਤੀਜੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਵੇਖੀ ਨਹੀਂ—ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਖਿੱਚਕੇ ਲੈ ਆਇਐਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ? ਇਹ ਕੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਏ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਹਾ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਏ ?” ਉਸ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਪੁੱਛਿਆ । “ਇਹ ਕੀ ਏ, ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਏ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇਂ । ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਤੂੰ—ਹੁਣ ਤੂੰ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਮਾਂ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨੇ ? ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ।” “ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਭਰਾ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ, ਜੇ ਉਹ ਨਾਂ ਮੰਨਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ, ਆਪਣੀ ਸਾਂਭ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ, ਕਹਿਕੇ ਕਿਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤਾਂ ਇਹ ਪਗੜੀ ਹੀ ਹੈ, ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਏ, ਲਾਹ ਦਿਉ ਤਾਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਪਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ—ਛੱਡ ਦੇਣ ਤੇ ਕਿਤੇ ਛੁੱਟਦਾ ਏ ਮਾਂ ? ਤੂੰ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਗੋਪੁਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕਹੀ ਜਾਵੇਂ, ਮਦਕਰੀ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਮੰਨ ਜਾਣ, ਤੇਰੀਆਂ ਆਂਦਰਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣ ਲਗੀਆਂ, ਨਹੀਂ ? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਗੁੱਸੇ ਹੋਵੇ, ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਨਹੀਂ, ਆਂਦਰਾ ਦਾ ਸਾਕ ਕਿਤੇ ਛੁਟਦੇ ? ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਬੈਠਕੇ ਨਿਆਂ, ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਦੱਸ, ਕਿਸ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਏ ?” “ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਏ ਪੁੱਤਰ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ—“ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛ । ਉਸਨੇ ਜੋ ਕਹਿਣ ਕਹੇ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੋਝਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਤੂੰ ਹੀ ਦਸ ਗੱਲ ਕੀ ਏ ਪਰਸੂਰਾਮ—ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਸਮਝ ਆਈ ਮੈਂ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗੀ ।”

“ਇਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮਾਂ, ਐਵੇਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ

ਇਸ ਰਾਜ ਲਈ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਥੋਂ ਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ, ਉਦੋਂ ਤੂੰ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਨਾਂਹ ਕਹੋਗੀ ਮਾਂ ? ਧਰਮ ਇਕ ਲਈ ਹੋਰ ਤੇ ਮੁੱਢ ਲਈ ਹੋਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ? ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਪ ਵਾਂਗ, ਦੇਣ ਲਈ ਹੋਰ ਤੇ ਲੈਣ ਮਦ ਹੋਰ ?” ਪਰਸੁਰਾਮ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਗੱਲ ਦਾ ਸਿਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝ ਆ ਰਿਹਾ । ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸਵਾਲੀਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਦੀ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਦਾ ਕਲੇਜ਼ਾ ਸਾੜਨ ਲਈ, ਬੁਲਾਕੇ ਲਿਆਇਐਂ ਉਸਨੂੰ ? ਅੱਵਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੀ ਅੱਵਾ ਦੀ ਅੱਵਾ ਵੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਾਂਗਾ ।” ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਇਹ ਰਾਜ ਚਲਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਸੂਰਜ ਚੰਦਰਮਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਕੇ ਚੜ੍ਹਨ ਡੁੱਬਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ । ‘ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਭੂਮੀ ਤੇ ਸਾਡਾ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ’, ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ।”

“ਕੜੀਨਰਸਪਈਏ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਇਹ ਸਿਆਣਪ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਦੇਹ, ਪਰਸੁਰਾਮ । ਮੈਂ ਕੋਈ ਭੇਡ ਨਹੀਂ, ਮਦਕਰੀ ਹਾਂ । ਅੱਵਾ ਨੇ ਇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਸੀ, ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ । ਤੇਰਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ । ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਜ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਹੀ ਇਹ ਸਿਰ ਇਸ ਰਾਜ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਇਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਵਾਂਗਾ । ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਬਣਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਂ ਕਰ । ਮਾਂ ਇਸਨੂੰ ਆਖ ਕਿ ਵਡਿਆ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨੋ ।”

“ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਾਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਏਨਾਂ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਗੱਲ ਕੀ ਏ ? ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨਕੇ ਪੁੱਛੀ ਜਾਉ ‘ਇਹ ਕੀ ਏ ?’ ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਦੂਗਰਨੀ ਆਂ ਜੋ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗੀ । ਦੱਸੋ ਕੀ ਗੱਲ ਏ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਪੁੱਛੋਗੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿਆਂਗੀ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਮਾਂ ਦੇ ਸੁਆਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣੇ ਬਿਨਾਂ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਕੜਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਪਰਸੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਿਛੋਕੜ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੇ ਫ਼ਾਇਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਸਭ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਦਿਲ ਟੁੰਬਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਣਾਏ । ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡ ਗਿਆ—ਨਵਾਬ ਦੀ ਰਖੀ ਸ਼ਰਤ—‘ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਭੇਜੋ । ਪਰਸੁਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾਂ ਆਈ

ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਿਹੜੀ ਸੀ। ਬੋਲੀ “ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਜੋ ਕਿਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਗਲਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ? ਇਹ ਬਲਾ ਸਾਡੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੋਈ ਏ—ਬਾਗ ਵਰਗਾ ਨਗਰ ਜੰਗਲ ਬਣ ਗਿਐ। ਉਸਨੇ ਪੈਸਾ ਹੀ ਮੰਗਿਐ ਨਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਉ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਭੇਜੋ ਦਿਓ। ਲੋਕੀਂ ਚੈਨ ਨਾਲ ਰਹਿਣ। ਕੱਲ੍ਹ ਤੂੰ ਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉੱਲੀ ਲੱਗੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਗੰਜੀ ਪੀ ਰਹੇ ਹਨ ਲੋਕ—ਕਿੰਨਾ ਦੁਖੀ ਸੀ ਤੂੰ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਕੇ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੈਸਾ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰਾ ਚੰਗਾ ਏ ? ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ, ਐਨੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਗਈਆਂ, ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਤੇਰੀ ਕੀ ਸ਼ਾਨ ਘੱਟ ਜਾਏਗੀ ? ਭੈੜੇ ਦਿਨ ਆਉਣ ਤੇ ਭੀਮਸੈਨ ਨੇ ਕੜਛੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੜ ਲਈ ? ਕਿਸਮਤ ਭੈੜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਨਲ ਨੇ ਪਤਨੀ ਦੀ ਸਾਹੜੀ ਪਾ ਲਈ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਵੱਡੇ ਹਾਂ ? ਅੰਜਕਲ੍ਹ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵੀ ਭੈੜੇ ਦਿਨ ਆਏ ਨੇਂ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੱਲ ਜਾਣ। ਦਿਨ ਫਿਰਨਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਸੂਦ ਸਮੇਤ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਏਗਾ,” ਕਹਿ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਇਆ।

“ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜੋ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਦਸਿਆ, ਪਰ ਜੋ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਉਹ ਛੱਡ ਗਿਐ। ਨਵਾਬ ਸਿਰਫ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ ਮਾਂ, ਕਹਿੰਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਗਿਰਵੀ ਰਖ ਦੇਹ। ਮੇਰੇ ਤਾਜ ਦੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਰਖਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਉਸਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਮੈਂ ਮੰਨ ਜਾਵਾਂ ?” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ।

“ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ।

“ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਸਮਝੋਤੇ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲ ਬੰਧਵਾ ਬਣਾ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਉਧਾਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਧਵਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣੀ ਏ, ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ?”

“ਅੱਛਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ, ਛਿੱਤਰ ਵਰਗੀ ਜ਼ਬਾਨ ਏ ਨਵਾਬ ਦੀ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ, ਕਦੀ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ ਨਿੰਗਵਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਪਈ।

“ਨਹੀਂ ਨਾਂ ਦੱਸਿਆ, ਪੁੱਛ ਆਪਣੇ ਸਤਿਵਾਦੀ ਹਰੀਸ਼ਚੰਦਰ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ, ਸਿਰਫ ਪੈਸਾ ਮੰਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਦੇ ਮੰਗਲਸੂਤਰ ਵੇਚਕੇ ਵੀ ਪੈਸੇ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ—ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਨੇ ?”

“ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਏ ਪਰਸੂਰਾਮ ?”

“ਇਹ ਝੂਠ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤੂੰ ਵੀ ਮਾਂ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਮਮਤਾ ਵਿੱਚ ਵਹਿਕੇ ਅਕਲ ਤੇ ਸਬਰ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨਾਂ ਛੱਡ ਦੇਈਂ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ, ਸਿਰਫ ਦੋਨਾਂ ਕਿਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਗਿਰਵੀ ਰਖ ਦਿਉ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ ਮਾਂ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ

ਇਹ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਬੰਦੇ ਮਰ ਗਏ ਹਨ । ਕਿੰਨੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸੁਹਾਗ ਉੱਜੜ ਗਏ ਹਨ, ਕਿੰਨੇ ਬੱਚੇ ਅਨਾਥ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਯੁੱਧ ਲਈ ਬੰਦੇ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮਾਂ, ਕਿਸੇ ਪਤਨੀ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਏ ? ਏਕਨਾਥ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਂਗ ਹਰ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਨਹੀਂ, ਇਹਨਾਂ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ? ਉਹ ਵੀ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦੀਆਂ ਤਾਂ ? ਤੇਰੇ ਇਸ ਰਣਧੀਰ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕਟਵਾ ਦਿਤੇ, ਉਹ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਕਿਸੇ ਮਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ । ਇਹ ਇਸਨੇ ਸੋਚਿਐ ? ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਹ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਮਾਵਾਂ ਤਾਂ ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਕਰ ਦੇਣ ।”

“ਪਤਨੀਆਂ ਬੱਚੇ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਪੈ ਜਾਣ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ । ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ, ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਪੁੱਤਰ ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵੱਗਣਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ—ਐਨੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੀ ਜਾਨ ਵਧੇਰੇ ਕੀਮਤੀ ਏ ? ਮੈਨੂੰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਸਹੀਆਂ ਸਨ, ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੇ ਕੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਸਨ ? ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਰਾ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਸਾਫ਼ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ ਨਾਂ ? ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋ ਕੇ, ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕੁਹਿਣੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ । ਤੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਸਾਹੜੀ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕਿਆ ਰਹਿ । ਕਹੇਗਾ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕਰ ਹੱਸਣਗੇ ਨਾਂ ? ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਤੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਉਂਗਲੀ ਧਰੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ, ਤੇਰਾ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੋਇਆ ? ਭਰਾ ਦਾ ਸਿਰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਕੇ, ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣਕੇ, ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ— ਅਜਿਹੀ ਹੋਵੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ।

“ਅੱਜ ਤਾਂਈ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਕੇ, ਇਸ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਲੰਕ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ । ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਨੇ ਭਰਾ ਦਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ, ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾਂ ਕਿਹੈ ਕਿ ਭਰਾ ਨੂੰ ਗਿਰਵੀ ਰਖ ਦੇਹ—ਏਨੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਡਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਪੀਹੜੀਆਂ ਤੇ ਅਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀਹੜੀਆਂ ਭਰਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਕੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲੈਣ—ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੈਂ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਵਾਂ—ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਅਜਿਹੇ ਭਰਾ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਬਣਕੇ ਹੀ ਗਵਾਇਆ । ਸਰੂਪਨਖਾ ਦਾ ਨੱਕ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਤੇ ਲੰਕਾ ਦੇ ਰਾਜੇ ਰਾਵਣ ਨੇ ਕੀ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕੋਲੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭਰਾ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਸਖਟੀਆਂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕਿਹੜਾ ਭਗਵਾਨ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬਣਕੇ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦੁਰਗ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ।” ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਬੇਜੋੜ ਤਰਕ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੋਲ । ਉਹ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ । ਨਿੰਗਵਾ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਬੋਲੀ । ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਿਆ ਪਾਣੀ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਮੂਕ ਪੀੜ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਹੋਏ ਵੇਖ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ, “ਅੱਵਾ ਮੈਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਜਾਵਾਂਗਾ । ਮੈਂ ਕੋਈ ਮਾਰੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਸੰਢਾ ਨਹੀਂ ? ਨਵਾਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਣ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਸੁਹਾਗ ਖੋਰਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦਿਆਂਗਾ । ਰਹਾਂ ਯਾਂ ਨਾਂ ਰਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਨਮਭੂਮੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲੁਆ ਕੇ ਭੇਡ ਬਕਰੀ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਮਰਣ ਲੱਗਾ ।”

“ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ । ਤੂੰ ਠੀਕ ਕਹਿਣੇ, ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿਆਂ ਤੇ ਕੱਲ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਤੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗੀ ?” ਰੋਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪੁਛਿਆ । “ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜਾਨਦਾ ਹਾਂ । ‘ਤੇਰਾ ਸੁਹਾਗ ਵਧੇਰੇ ਏ ਯਾਂ ਲੱਖਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਸੁਖ ਵਧੇਰੇ ਏ ?’ ਪੁੱਛਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਤੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ । ਨਾਂ ਹੀ ਹੰਝੂ ਵਹਾਏਗੀ । ‘ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਧੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਮੈਂ ਵੀ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਵਾਂਗੀ । ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਜਨਮਾਂ ਵਿੱਚ ਐਨੇਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਪੁੰਨ ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ।’ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਏ । ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੁੱਛਕੇ ਦੇਖ ਲੈ । ਤੇਰੀ ਅਸਲੀ ਨੂੰ ਉਹੋ ਹੀ ਏ, ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਕੋਲੋਂ ਡਰਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਮੈਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹਾਉਣਗੇ । ਖ਼ੈਰ ਛੱਡੋ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ । ਆਪਣੇ ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਵਾਂਗ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਮਾਂ ਵਲ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਭਰਾ ਵੱਲ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਵੇਖਿਆ—

“ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜੰਮ ਕੇ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਤੂੰ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਤੈਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਰਸੂਰਾਮ—ਇਹ ਮੈਨੂੰ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ।”

ਏਨਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਉਥੇ ਰੁਕੇ ਬਗੈਰ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ । ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜ਼ਫੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਬੋਲਿਆ ਚੁਪਚਾਪ ਰੋਦੀ ਰਹੀ । ਉਹਨਾਂ

ਜੰਝੂਆਂ ਨਾਲ, ਆਪਣਾ ਜੀਵ ਵੀ ਬੁੰਦ ਬੁੰਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਰਾਖਿਆ ।

13

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਸਭਾ ਜੁੜੀ—ਉਹ ਦਿਨ ਠੰਡ ਦੀ ਰੁੱਤ ਦੇ ਠੰਡੇ ਬਰਫ਼ੀਲੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ ਸੀ—ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ—ਪਰ ਉਹ ਉਜਾੜ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ । ਯੁੱਧ ਯਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਭਾ ਸੀ ਇਹ—ਪਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦੀ । ਪੁਰਾਣੇ ਘਸੇ ਰੰਗ ਉੱਡੇ ਚਿੱਤਰ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਠੰਡੀਆਂ ਯੱਖ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਬੋਲੇ :

“ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਹੋਗੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ ।” ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਵੀ ਅਨਵੇਖਿਆ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ । “ਆਏ ਹਨ”, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ” ਮਾਨਵੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਸ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਨੂੰ ਖਲੋਤਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ । ਬੈਠਣ ਲਈ ਵੀ ਨਾਂ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਬੜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਐ ਕਿ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਵਲੋਂ ਆਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਮਿਲਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਕਹਿਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਾਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਆਂ ਜੇ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੇ ਕਿ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਹੋ ਹੀ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣ । ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਸਥਿਰ ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ— ਇਕ ਘੜੀ ਸਨੇਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਘੜੀ ਯੁੱਧ ਦੀ—ਘੜੀ ਘੜੀ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਰਾਜੇ ਦੀ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਹੋਟੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੌਕਾ ਵੇਖਕੇ ਤਾਲ ਬਦਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਰਖੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਅੱਜ ਦੀ ਗੱਲ ਅਨੁਸਾਰ ਯੁਧ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਫਿਰ

ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰਾਂ ਖੜਕਣ-ਗੀਆਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖੋ ਕਰਾਰ ਪੱਤਰ, ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਣ। ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਰਾਘਵੇਂਦਰ ਨਾਇਕ, ਮੰਦਾਨਪਾ, ਸੰਕਰਸੇਈ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭੇਜਣ। ਇਹ ਪੱਤਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਮੰਗਿਆ ਪੈਸਾ ਦਿਆਂਗੇ—ਉਹ ਵੀ ਕੱਠਾ ਨਹੀਂ, ਕਲ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਤ—ਤਿੰਨ ਲੱਖ-ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ—ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਫਿਰ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਚਾਰ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ, ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਮਾਰਫਤ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗੇ।

ਇਹ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ ਕਲ ਸਾਡੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਦੇਣ। ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਚੇਬਾਜੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਨਾਂ ਹੀ ਕਰਾਰ ਪੱਤਰ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੱਲਬਾਤ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਕਲ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੋਈ ਹੋਰਾ-ਫੇਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹੋ ਸਾਡਾ ਅਖੀਰੀ ਫੈਸਲਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦਾ ਪਾਣੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਸਭਾ ਮੁਕਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਓ।” ਵਕੀਲ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। “ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਵਕੀਲ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਉਚਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਵਾਉ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਭਾ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਨਾਇਕ ਝੁੱਕਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਵਲ ਬਿਨਾਂ ਵੇਖੇ ਉਹ ਸਭਾ ਭਵਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ।

ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ, ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ, ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ, ਨਫਰਤ ਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕਦਮ ਕਾਹਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਜਿੰਨਾਂ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਉਹ ਰੰਗਈਆਂ ਦਾ ਦੁਆਰ ਲੰਘਕੇ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਿਆ।

ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਮੁਕਾਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਮਨ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਫੁੰਕਾਰੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਭਰਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ—ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ, “ਹੁਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ।” ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਹੱਟਣ ਲਈ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰਕੇ ਤਾਰਾਮੰਡਲ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਭ

ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਿਆ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਕੋਲ, ਉਸਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਹੋਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ—ਪੱਥਰ ਘਾਟੇ, ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤੇਸੀ ਤੇ ਹਥੌੜੇ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਕੱਟ ਰਹੇ ਸਨ—ਕੱਟ ਕੱਟ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਠੁੱਢੇ ਡੰਗ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੇਖੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਕੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ।

ਪੈਦਲ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਰਾਜੇ ਲਈ ਨੰਕਰ ਭੱਜਕੇ ਘੋੜਾ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਲਿਆਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਚਿੱਟਾ ਛੱਤਰ ਫੜੀ ਭੱਜਾ-ਭੱਜਾ ਦੂਜਾ ਨੰਕਰ ਆਇਆ । ਸੰਪੀਰੀ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੰਕਰ ਨੂੰ ਘੋੜਾ ਅਸਤਬਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਚਿੱਟਾ ਛੱਤਰ ਫੜਕੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਨੰਕਰ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ— ਵਰਦੀ ਪਾਈ ਨੰਕਰ—ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਛੱਤਰ, ਉਸਦੇ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਲਟਕਦੇ ਗੁੱਛੇ, ਸੋਨੇ ਦੀ ਡੰਡੀ, ਛੱਤਰ ਦੇ ਉਪਰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲਿਸ਼ ਲਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਨੋਕ—ਇਹ ਸਭ ਉਹ ਇੰਜ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਸਦੀ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਕੁੜਤੱਟ ਭਰ ਗਈ । ‘ਇਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿਉ ।’ ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ।

ਬਿਨਾਂ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਉਵੇਂ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ—ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਸੰਪੀਰੀ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਮੰਦਿਰ, ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਕੱਲੁਮੰਠ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਸਦੇ ਤਕੜੀ ਖੰਭਾ, ਹਵਾ ਗੋਪੁਰ ਉਸ ਗੋਪੁਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹਿੰਡਬੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਮੰਦਿਰ, ਬੋਹੜੀ ਦੂਰ ਦਿਸਦਾ ਝੂਲੇ ਦਾ ਖੰਭਾ, ਕਨਕਾਨਾਗਤੀ ਦਾ ਦੀਪਖੰਭਾ, ਉਸਦੇ ਉਪਰ ਉਚਾਈ ਤੇ ਦਿਸਦਾ ਏਕਨਾਥਈਸ਼ਵਰ ਮੰਦਿਰ, ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪੱਥਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਬਣੀ ਝੰਡਾ ਬੁਰਜ਼ੀ—ਉਸਦੇ ਉਪਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਖੰਭੇ ਵਾਂਗ ਦਿੱਸਦਾ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਚਾਦਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਫੁਹੰਦਾ, ਉੱਚਾ ਝੰਡੇ ਦਾ ਖੰਭਾ ਉਸਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਹਵਾ ਨਾਲ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਹਿਲ ਰਿਹਾ ਹਨੂਮਦਗਰੁਡ ਝੰਡਾ ।

ਸਭ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ—ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗੌਰਵ ਭਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਹ ਇਮਾਰਤਾਂ—ਅੱਜ—ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਅਨਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤੀਆਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੌੜ ਲਈਆਂ । ਵਧੇਰੇ ਆਵਾਜਾਈ ਵਾਲੇ ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕੀਂ, ਨਾਂ ਪਾਲਕੀ, ਨਾਂ ਘੋੜਾ, ਨਾਂ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕ ਸੈਨਿਕ ਸਿਰਫ ਇਕ ਛੱਤਰ ਚੁੱਕੀ ਨੰਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਛੱਤਰ ਦੀ ਛਾਇਆਂ ਵਿੱਚ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਲੋਕੀਂ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਖਲੋਤੇ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿ ਗਏ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ

ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ, ਲੰਮੇ ਪੈ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਅਨਭਿੰਠਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਗਏ—ਲੋਕੀਂ ਉਵੇਂ ਖਲੋਤੇ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ । ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਲੇ ਦਾਦੀ ਦਾ ਦੁਆਰ—ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ 'ਸੋਨੇ ਦਾ ਘਰ', 'ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਘਰ' ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ 'ਟਕਸਾਲ ਘਰ ।'

ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਮੰਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ । ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ—ਉਹ ਭੱਜਾ ਆਇਆ ਤੇ ਭਵਨ ਦੇ ਦੁਆਰ ਕੋਲੋਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ, "ਅੰਦਰ ਆਉ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਉਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ । ਯਾਤਰਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਤਾਂਬੇ, ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭਠੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਕੇ ਪਿਘਲੇ ਲੋਹੇ ਤੋਂ ਸਿੱਕੇ ਬਣਾ ਰਹੇ ਕਾਮਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤੇ ਦੜਵਾਈ ਦੇ ਦਿਖਾਏ ਆਸਟ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ ।

"ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਨਕਦ ਪੈਸਾ ਕਿੰਨਾ ਏ, ਦੜਵਾਈ ਜੀ," ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

"ਠੀਕ ਠੀਕ ਦੱਸਣ ਲਈ ਤਾਂ ਥੋਹੜਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ, ਮਹਾਰਾਜ, ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਹਿਸਾਬ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੱਸ ਦੇਂਦਾ ।" ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਪੈਸੇ ਧੇਲੇ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਮੌਹਰਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਉਹ ਦੱਸੋ । ਮੈਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਉਸ ਲਈ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈਗਾ । ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਦੱਸ ਦਿਉ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਹੈ ।"

"ਜੇ ਹੁਕਮ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, " ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਲੇਖਾਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਿਹਾ, ਉਸਨੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ, ਪੋਥੀ ਵੇਖੀ ਤੇ ਪੁੱਛੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਇਆ ।

ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਕਦ—ਚਾਰ ਲੱਖ ਮੁਹਰਾਂ ਹਨ—ਉਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਰਚ ਲਈ ਰਖੀਆਂ ਹਨ—ਆਪਤਕਾਲ ਲਈ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਆਖੋ ਤਾਂ ਗੁਪਤ ਪੋਥੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਖਬਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿਆਂਗਾ." ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਬੱਸ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਾਫੀ ਏ । ਇਸ ਨਕਦ ਪੈਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਖਰਚ ਨਾਂ ਕਰਿਆ ਜੇ," ਕਹਿ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹਿੰਡਬੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਚੱਟਾਨ ਦੇ ਬਲਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਬਣੇ ਬੰਦੀਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਯੁੱਧ ਦਾ ਬੀਅ ਬੀਜਣ ਵਾਲਾ ਵੈਰੀ ਇਹੋ ਸੀ ਮਤੋਂਡਨਾਇਕ—ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਤੁਫ਼ਾਨ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ—ਉੱਧਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੱਲਪੇਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਸ਼ੁਲੀ

ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਦੇਣ । ਅਗਲੇ ਪਲ ਹੀ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਵੇਖਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, “ਇਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਾਜਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਖਾਣ ਲਈ ਕੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ?”

“ਰਾਜਬੰਦੀਆਂ ਲਈ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਖਾਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ !” ਅੱਛਾ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹ ਬੰਦ ਕਰੋ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਲੀ ਲੱਗੀ, ਰਾਗੀ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਤੇ ਲੂਣ, ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ । ਇਹ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਏ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ, ਰਾਤੀਂ ਉੱਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਇਕ ਕੰਬਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ । ਹੁਣੇ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦਸਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿਉ ।” ਸਖ਼ਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਗਿਆ ਤੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਆਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮਹਾਰਾਜ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਇਹ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹੇਠਲੇ ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੌਨੇ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਜੋੜੀ ਤਲਾਅ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਗਏ ਤੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ, ਨਾਲ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੱਟਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਸਮਾਧੀ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ ।

ਉਸ ਸਮਾਧੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਸਾਲ ਉਹ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਸਾਲ ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਚਿੱਤਰਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਗਊਆਂ ਫੜਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ, ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਬਾਰੇ ਸੁਣਕੇ ਰਣਦੁਰਗਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਤੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਕੇ ਹੁੰਡਾਂ ਮੁੰਡਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ । ਜਿੱਤ ਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਹਾਨ ਮਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਗੰਗਦੇ ਕੀੜੇ ਤੋਂ ਵੀ ਨਗੂਣਾ ਸੀ । ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—ਅੱਵਾ ਕੀਰਤੀ ਲਕਸਮੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ—ਤੂੰ ਕਿਥੇ ! ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਭਰਾ ਨੂੰ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੰਨ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ—ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਭਰੋਸੇ ਲਾਇਕ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ—ਕਹਿ ਕੇ ਡੂੰਘਾ ਹੌਕਾ ਭਰਿਆ । ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਫਿਰ ਸਮਾਧੀ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਜੁਰਅੱਤ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਫੇਰ ਲਈ ।

ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਘੁੰਮਦੀ ਤੋਪਾਂ ਚੁੱਕੀ ਖਲੋਤੀਆਂ, ਬੁਰਜੀਆਂ ਤੇ ਬਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਪਈ । ਸਿਲੁਖਾਨਾ, ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰ ਅਜਗਰ ਵਾਂਗ ਫੈਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹ ਸੱਤ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ—‘ਸਾਡੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਖੌ ਹੋਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੂੰ ।’ ਹੌਕਾ ਭਰਕੇ ਉਸ

ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ । ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਕੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਵੇਂ ਨਿਢਾਲ ਹੋਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਬਲਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ—ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਕੁੱਝ ਬੋਲਦੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ—ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦੇ—ਉਹ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ—ਉਹ ਅੱਰਤ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ—“ਤੂੰ ਤਾਂ ਇੰਜ ਕਹਿ ਰਿਹੈਂ, ਜਿਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਢਹਿ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਮੋਹਰਾਂ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਏ ਨਾਂ ਨਵਾਬ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ਤੋੜਕੇ ਲੈ ਗਿਆ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਮੰਮਟੀਆਂ, ਲਾਹਕੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰਖਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਏ ? ਬੋਹੜਾ ਜਿੰਨਾ ਪੇਸਾ ਹੀ ਗਿਆ ਏ ਨਾਂ, ਸਿਰ ਤੇ ਆਈ ਇਹ ਬਲਾ ਤਾਂ ਟਲੀ—ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਵੇਂ ਏ, ਲੋਕੀ ਉਵੇਂ ਨੇ—ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਕੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਕੇ—ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾ ਮੁੰਨਕੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਘੁਮਾਏਗਾ ਸਾਡਾ ਰਾਜਾ । ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਅਜਿਹੇ ਦੱਸਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਹਾਰ ਜਾਏ, ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸਾਡਾ ਨਾਇਕ । ਤੂੰ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਏ, ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਪੱਤਾ ਡਿੱਗਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਗੁੱਖ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ । ਇਕ ਤਾਰਾ ਡਿੱਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਅਕਾਸ਼ ਡਿੱਗਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ । ਸਾਡਾ ਦੁਰਗ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਰੁਖ ਏ, ਇਥੋਂ ਇਕ ਪੱਤਾ ਡਿੱਗੇ ਤਾਂ ਦੱਸ ਹੋਰ ਉੱਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ । ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਜੋ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਏ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਨਾਂ ਕਰੀਂ । ਫੌਜ ਦੇ ਨਗਾਰੇ, ਤੂਤੀਆਂ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਏ ? ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਰਹਿਣ ਦੇਹ ਤੂੰ—ਅੱਜ ਕੀ ਖੋਹ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਿਹੈ ਨਵਾਬ—ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ, ਛੇ ਸਾਲ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਬੈਠਾ ਰਹੇ, ਦੁਰਗ ਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ—ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਤੋਬਾ ਤੋਬਾ ਨਾਂ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ, ਸਾਡੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਤਾਂ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਹਨੂਮਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਆਂਗੀ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ।” ਉਸ ਜ਼ਨਾਨੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਠੰਡੇ ਪਏ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਗਰਮ ਖੂਨ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਯੁੰਦਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆ ਗਈ । ਉਸ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਕੇ ਵੇਖਿਆ—ਉਸ ਜ਼ਨਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਜਾਪੀ । ਉਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਬੁਰਜ, ਤੋਪਾਂ, ਮੋਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਝਾਕਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਖੜੋਤੇ ਸੈਨਿਕ—ਸਭ ਕੁੱਝ ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸੀ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇਕ ਪੱਥਰ ਵੀ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਿਲਿਆ । ਇਕ ਤੋਪ ਬਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਥੀ । ਇਸ ਅਨਜਾਣ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਫੁਟਦਾ ਅਪਾਰ, ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸੋਮਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਯੁੱਧ

ਚਲਦਾ ਰਹਿਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਨਾਇਕ ਦੀ ਜਿੱਤ ਬਾਰੇ ਭਰੋਸਾ ਉਵੇਂ ਕਾਇਮ ਸੀ ।

ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ? ਏਨਾਂ ਕੁ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਨਾਂ । ਕੁੱਝ ਸੈਨਿਕ ਮਰ ਗਏ ਸਨ, ਦੁੱਖ ਸਹਿਣੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਨਵਾਬ ਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਐਨਾਂ ਪੈਸਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ—ਬੋਹੜਾ ਪੈਸਾ ਹੀ ਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਨਾਂ ।

ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿੰਨੀ ਸੱਚ ਸੀ—ਇਕ ਤਾਰਾ ਡਿੰਗਣ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਡਿੰਗ ਪੈਂਦਾ—ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ—ਇਕ ਪੱਤਾ ਡਿੰਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸ ਹੋਰ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਕਿੰਨੀ ਸੱਚੀ ਸੀ ਇਹ ਗੱਲ—

ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਮੈਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸੋਚ ਸਕਿਆ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿੰਨੇ ਆਏ, ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ । ਦੁਰਗ ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਵੇਂ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ । ਹੁਣ ਵੀ ਉਵੇਂ ਖਲੋਤਾ ਹੈ—ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਡਰੀ ਨਹੀਂ—ਮੈਂ ਨਾਇਕ ਹੋ ਕੇ ਡਰ ਰਿਹਾਂ—ਲਗਦੈ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਾ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ—ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਹੋਣ, ਜਿੱਤ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਰਹੇਗਾ । ਉਸ ਨਵੇਂ ਭਰੋਸੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਸ ਉੱਬਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ—

ਉਹ ਸਮਾਧੀ ਵੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਜਾਪੀ—

ਅੱਵਾ, ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਰ ਕੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ—ਤੈਨੂੰ ਜੋ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਧੁੱਕ ਕੀਤਾ—ਮਾਛ ਕਰੀਂ ਅੱਵਾ—ਫਿਰ ਜਿੱਤਕੇ ਆ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਾਂਗਾ । ਕਹਿ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਧੂੜ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਉਠਿਆ ਤੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਭਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਾਗੀ, ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ, ਵੇਖਣ ਲਈ ਉਧਰ ਮੁੜ ਪਿਆ । ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਬਲੇ ਲਹਿ ਕੇ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਤਲਾਅ ਉਸ ਤੋਂ ਬੋਹੜਾ ਹੋਰ ਬੱਲੇ ਚੋਰ ਮੋਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਝੋਪੜੀ ਸੀ—ਝੋਪੜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬੱਚਾ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚਨਚੇਤੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਗਾਊ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੋਵੇਂ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਉਠਕੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਉਸ ਦੰਪਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ, “ਤੂੰ ਕੌਣ ਏ, ਨਾਂ ਕੀ ਏ, ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਏਂ ।” ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਮੈਂ ਨਗਾਰੇ ਬੁਰਜੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਮੱਧਹਨੁਮੰਤਾ ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਉਥੀ—”

ਉੱਥੀ—ਇਹ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਬਵਾਨਗਤੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ । ਮਰ ਚੁਕੀ, ਉਸਨੂੰ ਪਾਲਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨੇ, ਇਸ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ—ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਦਰ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ ।

“ਤੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਨਗਰ ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਦੇਂ ਮਾਂ ?” ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ।
ਨਾਇਕ ਹੋਰੀਂ ਸਿਧੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਵੇਖਕੇ ਬੋਹੜੀ ਸ਼ਰ ਨਾਲ ਉਸ ਸਿਰ ਨੀਵਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

“ਗੁੱਡੀ ਕੋਟੇ ਮੇਰੇ ਪੇਕੇ ਨੇ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ—ਪਰ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਮੈਂ ਇਥੇ ਹੀ ਹਾਂ । ਨਗਾਰੇ ਬੁਰਜੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਚਨੱਪਾ ਮੇਰਾ ਅੱਪਾ ਏ—ਕਿਨੇ ਸਾਲ ‘ਦੇਸ ਬਾਗ’ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸਾਂ । ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਥੇ ਆ ਗਈ ।” ਭਗਤੀ ਤੇ ਗੌਰਵ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਫਿਰ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਕਣਕ ਭਿੰਨਾ ਰੰਗ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਗਠਿਆ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ, ਇਸਤਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਚਾਲ ਢਾਲ—ਦੇਸ਼ ਬਾਗ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ—ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਕਰਕੇ, ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕ੍ਰਿਤੰਗਤਾ ਭਰ ਆਈ ।

“ਬੋਹੜਾ ਨੇੜੇ ਆ ਮਾਂ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਅਸੀਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਹਾਂ ।” ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਬੋਲੀ ਉੱਥਵਾ—

ਤੂੰ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਦ੍ਰਿੜ ਜਾਤੀ ਦੀ ਏ—ਤੇਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਉੱਥਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਸੁਣੀਆਂ—ਆਪਣੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਲਈ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਰੱਖ ਲੈ ।” ਉਸਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਕੇ—ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ—

“ਤੇਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਵੀਂ ਤੇ ਇਹ ਹਾਰ ਵਿਖਾਕੇ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ—

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ—

“ਐਨੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਲਈ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਤੌਹਫਾ ਮਹਾਰਾਜ—ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾ ਸਕਦੇ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉੱਛਲ ਆਏ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁੱਝ ਭੁਲਾਕੇ ਉਸ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ—“ਏ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਭਿੱਟ ਦਿੱਤਾ—ਦੋ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ।” ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਮਧਨਮੁੰਤਾ । “ਮੂਰਖ, ਫਿਰ ਇਸ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਂ ਬੋਲੀ—ਮੈਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਦੀ ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ—ਮਾਂ ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ, ਰਾਜੇ ਦੀ, ਫੌਜ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਜਾਤੀ ਦੀ ਗੱਲ—ਬਾਤ ਘਰ ਵਿੱਚ, ਮੱਠ ਵਿੱਚ । ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਾਹ ਖਾਲੀ—

ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ, ਦੁੱਧ ਮੱਖਣ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿਆਂਗਾ । ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਯਾਦ ਕਰਾਂ ਦੇਈਂ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਏ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਠੇ ਨਵੇਂ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿੜ ਕਦਮ ਰਖਦੇ ਉਹ ਸੌਨੇ ਦੇ ਘਰ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਇਆ—ਨਵਾਂ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ।

ਸਵੇਰੇ ਉਠਕੇ ਬੇਮਨੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਦੁੱਧ ਪੀ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਫਿਰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਆਇਆ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਧਰ ਗਿਆ—ਰੋਟੀ ਦਾ ਵਕਤ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਮਹਿਲ ਵਾਪਸ ਨਾਂ ਆਇਆ, ਵੇਖ, ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਘਬਰਾ ਗਈ । ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਦਾਸੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਵੀ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਭਰਾ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ—ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਨੌਕਰ ਭੇਜਣਾ ਉਚਿੱਤ ਨਾਂ ਸਮਝ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਅਧੀਰ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਰੋਟੀ ਨਾਂ ਖਾਧੀ । ਸਾਰੇ ਬੇਚੈਨ ਹੋਏ ਉਸਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ । ਕਿੱਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਕਦੋਂ ਆਵੇਗਾ, ਕਿਵੇਂ ਆਵੇਗਾ, ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪਏ ਪਰਸੂਰਾਮ-ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰਿਆ ਚਿਹਰਾ ਦਿਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਆਈ । “ਕਿੱਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਮਾਂ ਉਡੀਕ ਉਡੀਕ ਕੇ ਘਬਰਾਈ ਪਈ ਏ, ਭਰਜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀ ਵਹਾਂਦੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਰਾਹੀ ਨਹੀਂ ਭੰਨੀ ।”

“ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਖਾਈਦੀ ਏ, ਇਕ ਦਿਨ ਬੋਹੜੀ ਚਿਰਕੀ ਖਾ ਲਈ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਡੁਬਣੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦਾ—ਰੋਟੀ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ, ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਜਵਾਹਰਖਾਨੇ ਦੇ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜ—” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ । “ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲੇਗਾ ? “ਨਹੀਂ, ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਲਾਸ਼ ਆਈ ਪਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਕੌਣ ਖਾਂਦੈ, ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ । ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਲਈਏ, ਫਿਰ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਖਾਵਾਂਗੇ । ਜਵਾਹਰਖਾਨੇ ਦੇ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ।

“ਤੂੰ ਆ ਗਿਆਂ, ਉਹੋ ਪੰਜ ਪਕਵਾਨ ਖਾਣ ਬਰਾਬਰ ਏ । ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ ਤਾਂ ਨਾਂ ਖਾਹ । ਇਕ ਗਲਾਸ ਦੁੱਧ ਪੀ ਲੈ, ਫਿਰ ਜੋ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਨੇਂ ਕਰ ਲਈਂ ।”

“ਚੰਗਾ ਮਾਂ, ਦੇਹ”—ਕਹਿ ਕੇ ਜਵਾਹਰ ਖਾਨੇ ਦੇ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗਾ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

ਉਸਨੇ ਦੁੱਧ ਪੀ ਕੇ ਬੋਹੜਾ ਅਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਤੱਦ ਤਾਂਈ ਮਹਿਲ ਦਾ ਨੌਕਰ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ।

“ਜਵਾਹਰਖਾਨੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹੋ ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਬੁਲਾਵਾ ਸੁਣਕੇ ਬਖਸ਼ੀ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੀ ਵਾਧੀ ਘਾਟੀ ਹੋ ਗਈ । ਸੋਚ ਕੇ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਤੇ ਲੱਗੀ ਮੋਹਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਵੇਖੀ ਤੇ ਫਿਰ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵਿਖਾਈ—ਤੇ ਫਿਰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ—

ਬਖਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—

“ਸਾਨੂੰ ਨਵਾਬ ਤੇ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲੇ ਤੁਹਫਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸੰਦੂਕ ਖੋਲ੍ਹਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਲਾ ਮਾਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢਕੇ ਰਖੋ ।” ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਵੱਡੇ ਸੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਜੰਦਰੇ ਤੇ ਮੋਹਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਗੁੰਛੇ ਵਿਚੋਂ ਚਾਬੀ ਲੈ ਕੇ ਸੰਦੂਕ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਮਖਮਲ ਤੇ ਖ਼ੀਨਖਾਬ ਦੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਤੋਹਫੇ ਕੱਢਕੇ ਬਾਹਰ ਵਿਛਾਏ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਪੜੇ ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਗਿਆ । ਮੌਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ, ਨਵਰਤਨਾਂ ਦੇ ਹਾਰ, ਨਵਰਤਨਾਂ ਜੜੇ ਕੜੇ, ਛਾਪਾਂ ਸ਼ੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁਠੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ—ਕਟਾਰੀਆਂ—ਸਿਰਪੇਸ਼—ਕਰਨ ਕੁੰਡ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁੱਝ । ਜਵਾਹਰਖਾਨੇ ਦੇ ਯੁੰਦਲੇ ਜਿਹੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਖਿਲਮਿਲ ਕਰਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਹਫਿਆਂ ਵਲ ਨਫਰਤ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ, “ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਦਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ?

ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਇਹ ਅਮੁੱਲ ਨੌਰਤਨਾਂ ਦੇ ਜੇਵਰ ਹਨ—ਸੋਨਾ ਵੀ ਬੜਾ ਖਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ—ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹਾਂ । ਕੋਈ ਕੁਸ਼ਲ ਜਵਾਹਰੀ ਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪਾਉਣੀ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਏ, ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਹੈ ।” ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਨਹੀਂ ਚਲੇ । ਇਸ ਲਈ, ਇਕ ਦਮ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਕੀਮਤ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ—ਮਹਿਲ ਦੇ ਹੀਰੋ ਜਵਾਹਰਾਂ ਤੇ ਜੇਵਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਉਸੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ?”

“ਸੱਤ ਅੱਠ ਲੱਖ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ—ਕੁੱਝ ਅਤਿਅਨਮੋਲ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ—”

ਠੀਕ ਏ, ਤੁੱਧ ਤੱਕ ਨਗਰਪਾਲ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜੋ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿੰਨੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖਕੇ, ਅੱਜ ਰਾਤੀਂ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿਉ । ਇਹ ਕੰਮ ਹੁਣੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜਵਾਹਰਖਾਨੇ ਨੂੰ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮੁਹਰ ਲਾ ਕੇ ਜਾਉ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਸੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉਥੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ।

ਕੋਠੜੀ ਨੂੰ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰਕੇ ਬਖਸ਼ੀ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ।

“ਭਰਾ, ਖਜਾਨੇ ਵਿੱਚ ਐਨਾਂ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈਗਾ ?”

“ਜੇ ।”

ਫਿਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਦੀ ਕਿਉਂ ਸੋਚ ਰਿਹੈ ? ਇਹ ਤੋਹਫੇ ਨੇ—ਵੰਸ਼ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ।”

“ਤੋਹਫੇ—ਕਿਸ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਨਵਾਬ ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ, ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ—ਅਜਿਹਿਆਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਤੋਹਫਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਧੇਰੇ ਕੀਮਤੀ ਨੇ । ਇਹਨਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਉਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿਣ ? ਜਨਤਾ ਲਈ ਸੈਨਾਂ ਲਈ, ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੈਸਾ ਖਜਾਨੇ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੈਸਾ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਖਰਚ ਹੋਵੇ । ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਗਿਧਾਂ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ਼ ਨਹੀਂ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਸੋਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਖੋ ਵੀ ਹੌਲੀ ਏ—ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਇਥੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਚੰਗਾ ਏ—ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ—ਆ ਜਾਹ, ਤੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ—ਅੱਵਾ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਹੈ—ਖਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਭੁੱਲ ਜਾਈਏ ।”

ਹੌਲੇ ਮਨ ਨਾਲ ਭਰਾ ਦੇ ਮੋਢੇ ਦੁਆਲੇ ਬਾਂਹ ਵਲਕੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ—ਫਿਰ ਕੁੱਝ ਯਾਦ ਆਉਣ ਤੇ—ਦੋ ਦਿਨ ਹੋਰ—ਬਸ—ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕੱਠੇ ਰਹੀਏ—ਕੱਠੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਖਾਈਏ—ਆਪਣੇ ਘਰ ਚੁਲ੍ਹਾ ਬਾਲਣ ਤੋਂ ਮਨਾਂ ਕਰ ਦੇਹ । ਕੌਹ ਕੇ ਅਚਨਚੇਤੀ ਭਰ ਆਏ ਗਲੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੁਆਲੇ ਵਲੀ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਦੀ ਪਕੜ ਹੋਰ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ—ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ ਛੁਪੀ ਅਪਾਰ ਮਮਤਾ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਗਈ ਤੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਗਿਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ।

14

ਨਵਾਬ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵਿੱਚ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਯੁੱਧ ਮੁੱਕ ਗਿਆ—ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ, ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਚੁਰਾਹਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਝੋਪੜੀਆਂ, ਘਰਾਂ, ਮਹਿਲਾਂ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮੰਦਰਾਂ ਮੱਠਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਿਥੇ ਦਸ ਬੰਦੇ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ—ਸਭ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਇਹੋ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ—ਖੁਸ਼ੀ-ਤਸੱਲੀ-ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਡੁੰਘਾ ਹੌਕਾ, ਤਿੱਖਾ ਗੁੱਸਾ, ਗੁਸ਼ੀਲੀ ਗੱਲ, ਸੰਕਟ, ਮੁਕ ਦੁਖ, ਜਿੰਨੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ, ਉਨੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ—

ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਗ੍ਰਹਿਟ ਟੱਲਟ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ—ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਰ ਗਿਆਂ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਵਧਿਆ ਦੁੱਖ, ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਯੁੱਧ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ—

ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਠੰਡ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੁੰਦਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ—ਨਗਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵੀ—ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਸੁਣੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੂਚਨਾ ਦਾ ਚਿੱਟਾ ਝੰਡਾ ਉਪਰ ਉਠਿਆ । ਵਕੀਲ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼੍ਰੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਹੂਕਾਰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਲੈ ਕੇ ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ । ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਵਾਹਰਖਾਨੇ ਦੇ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, “ਪੈਸੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ?”

“ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਤੋਹਛਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਮਿਲਿਆ ?”

“ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ।”

“ਫਿਰ ਖਜਾਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆਇਐ ?” ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਨਹੀਂ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ—ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨਗਰਪਾਲ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਸਾਡੀ ਰਖਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਾਂ । ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮੰਗਿਆ ਨਹੀਂ । ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੋਹਛੇ ਗਿਰਵੀ ਰਖਕੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਧੰਨ ਪਿਸਾਚੀ ਨਹੀਂ । ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੁੱਲ ਦੇਣਗੇ ? ਅਜ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਉ, ਕਲ ਸਵੇਰੇ ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਹੀ ਪੈਸਾ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾ ਦਿਆਂਗੇ । ਜੇ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਖੁਦ ਆ ਕੇ, ਨੌਕਰ ਰਾਹੀਂ ਚੁਕਵਾਕੇ ਪੈਸਾ ਦੇ ਗਏ ਹਨ । ਬੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਪਾ ਕੇ, ਹਰ ਬੈਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਧੰਨ ਹੈ, ਕਾਗਜ ਤੇ ਲਿਖਕੇ, ਸਭਾ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਭੂ ਹੁਕਮ ਕਰਨ, ਉਹ ਲਿਆ ਕੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਰਖਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ।” ਜਵਾਹਰਖਾਨੇ ਦਾ ਬਖਸ਼ੀ ਮਿਲਿਆ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ? ਨਗਰਪਾਲ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਸੀ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ‘ਐਨੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਲਈ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ ਨਾ ਦਿਉ । ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਮੁੱਕਣ

ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਪੁਛਾਂਗੇ ?' ਕਹਿ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ।"

ਦੁਰਗ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕ੍ਰਿਤੰਗਤਾ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ।

"ਠੀਕ ਏ, ਉਹ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੇ— ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕ੍ਰਿਤੰਗਤਾ ਪੁਚਾਉਣੀ । ਉਹ ਤੋਹਫੇ ਅੱਡ ਹੀ ਰੱਖਣੇ ।" ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਆ ਕੇ 'ਸਭਾ ਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਏ' ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਹ ਸਭਾ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਮਾਨਵੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਇਆ ।

"ਇਸ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਦੇ ਗੁਆਹਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਆ ਗਏ ਹਨ ।" ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਦੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਰਾਘਵੇਂਦਰ ਨਾਇਕ, ਮਦੰਨਪਾ, ਸ਼ੰਕਰਸੇਟੀ ਨੇ ਉਠਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ।

"ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋਣਗੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਾਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇੰਤਜਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।" ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ।

"ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਫੜਾ ਦਿਉ ।" ਸੂਚਨਾਂ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਸੈੱਕੜੇ ਥਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਧਨ ਰਖਕੇ ਲੈ ਆਏ । "ਪੈਸਾ ਗਿਣੇਓ ਯਾਂ ਥਾਲੀਆਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਰੋਗੇ, ਥੈਲੀਆਂ ਖੋਲਕੇ ਗਿਣ ਲਉ—" ਵਿਅੰਗ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਨਾਇਕ ।

"ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕਿਹੇ ਉਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਗਿਣਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।" ਮਾਨਵੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

"ਤੱਦ ਫਿਰ ਕਰਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਗੋਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਪੜਾਉ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਤੇ ਅਗਲੀ ਗੱਲ— ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ, ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ— ਇਹ ਸਭ ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਨਮਸਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ।"

"ਜੇ ਹੁਕਮ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ।"

"ਕੀ ?"

"ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਰਦਾਰ, ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭੇਜੋ ।"

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕੰਡਾ ਚੁੱਭ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । "ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਜੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਨੇਹ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖੋ ਕਿ ਸਰਦਾਰ

ਖਾਨ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਜੇ ਅੱਜ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਚਿੱਟਾ ਝੰਡਾ ਨਵਾਬ ਹੋਰੀਂ ਬੱਲੇ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਾਰ ਪੱਤਰ ਵੀ ਰੱਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਪੈਸਾ ਵੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹਾਂ । ਕਲ੍ਹ ਵੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਂ ਬਦਲਣ । ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ?” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਕਰਾਰ ਅੱਡ ਦੇ, ਇਹ ਅੱਡ ਦੇ । ਇਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮੌਨੇ ਯਾਂ ਛੱਡੋ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ । ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਨੇ ਜਿਸਦਾ ਲੂਣ ਖਾਧਾ ਉਸੇ ਨਾਲ ਧੌਰ ਕੀਤਾ— ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ”

“ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ—ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ । ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਪੁੱਛਣੈ ?”

“ਨਹੀਂ, ਸਾਡੇ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਸਮਝਕੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਿਆ ਜੇ, ਉਹ ਯੁੱਧ ਬੰਦੀ ਨਹੀਂ—ਕਰਾਰ ਦੇ ਗੁਆਹ ਹਨ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਹੋਰੀਂ ਰੱਖਣਗੇ, ਉਵੇਂ ਹੀ, ਉਨੇਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਗੇ । ਨਵਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ । ਹੋਰ ਕੁੱਝ ।”

“ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸਦਾ ਨਵਾਬ ਹੋਰੀਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।” ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੋਲਿਆ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਕੰਨੀਂ ਪੈਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਧੰਨ ਸਮੇਤ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੇ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰੋ ।” ਏਨਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਸਭਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਕੇ ਨਾਇਕ ਸਭਾ ਭਵਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ।

ਸਭਾ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸੂਤਕ ਚੰਮੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਇਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਬਦਲੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ । “ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹਨ ।” ਦਰਬਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ । ਯੁੱਧ ਸੰਧੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲ ਸਕੇ । ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ।

ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸੁਖਸਾਂਦ ਪੁੱਛਕੇ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਮੋਹਰਾਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ । ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਬੜੀ ਜਲਦ ਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਇਸ ਮਤਲਬ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕਿਉਂ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ, ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ । ਨਵਾਬ ਦੂਰ

ਤਾਂਈ ਸੋਚੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਰੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ—ਉਹ ਅਚਨਚੇਤੀ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨ ਗਏ—ਇਸ ਵੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਭੇੜੀ ਗੱਲ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।” ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਸੰਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਹੋ ਸਕਦੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਮੋਹਰਾਂ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਗਈਆਂ, ਸੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਪਾਰੀ ਸਾਡੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਭਰਾ ਅਜੇ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਜੋ ਕੋਈ ਕੁਤੰਤਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ—ਨਵਾਬ ਜੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮੁੱਕਰ ਗਿਆ ਤਾਂ, ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਜੋ ਪੈਸਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕਵਾਉਣਾ ਵੀ ਆਉਂਦੇ। ਸਾਡੀ ਉਡੀਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਮਰਾਠੇ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਲਈ ਕਈ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਹੁਣ ਹਾਲਾਤ ਹੀ ਦੂਸਰੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਚਲੋ ਹੁਣ ਵੀ ਕੀ ਹੋਇਐ, ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ ਨਾਂ।”

“ਨਹੀਂ ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਡਰ ਕੇ, ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਜਿੱਤ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹਥੋਂ ਗੁਆ ਲਿਆ। ਜੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਖਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ, ਪਾ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਡਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦੇ—” ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ ਫਿਰ ਬੋਲੇ—

“ਉਡੀਕਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ। ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਪੂਨੇ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਪਾਸੇ ਜਾਨਹਾਨੀ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਮੀਂਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੱਸੇ। ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਹਾਲਾਤ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਣ, ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੇ ਆਸਰੇ ਇਸ ਹੱਥ ਲੱਗੇ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਗੁਆਉਂਦੇ? ਸਾਡੇ ਬੁਰੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠੀ ਇਹ ਬਲਾ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਗਲੋਂ ਲਹਿੰਦੀ, ਉਨਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਸੀਂ ਮਿਹਨਤ ਮੁਸੱਕਤ ਕਰਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਪਈ। ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਛੱਡੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਭੇਜੀ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਤੇ ਬੜਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ। ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਢਿਗ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।” ਬੋਹੜੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੇ ਕੜਵਾਹਟ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ।

“ਪੂਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਏ, ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਹ ਅਜੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ—ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦੁਆਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਜੀਂਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਵਲੋਂ ਕੋਈ

ਮਥਰ ਆਏਗੀ ।” ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ।

“ਚਲੋ ਚੰਗਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੱਚ ਹੋਵੇ । ਸਾਡੀ ਇਹੋ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ । ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਉਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ । ਚਲੋ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਾਸੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਵੇਖਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਉਸ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਏ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਾਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਉਹ ਕੂਚ ਕਰਨਗੇ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਕ ਹੈ । ਉਹ ਇਥੋਂ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਸੀਰੀਆ ਵਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਜਾਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸਮਝੌਤਾ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਇਹੋ ਕਹਿਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ।” ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਚੁਕੋਨੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਭੁੱਲਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ । ਤੁਹਾਡੇ ਹਿੱਤ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ । ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਹਲ ਹੈ ਤਾਂ ਆਉ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਕੋਲ ਹੀ ਤੁਪਦਾ ਕੋਟ ਬਤੋਰੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੇ ਸੰਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਸਫੈਦ ਛੱਤਰ ਫੜੀ ਦੇ ਅੰਗਰਖਿਅਕਾਂ ਨਾਲ ਤੁਪਦਕੋਟ ਬੁਰਜੀ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ । ਸਿੰਗਾਰਵਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਨਾਇਕ ਦੀ ਖਾਸ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਇਕ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ । ਯਮ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਆਏ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵੇਖਿਆ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ, “ਇਹ ਕੋਟ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ? ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਆਇਆ ਸ਼ੇਰ ਜਾਪਦੇ ।” ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਤੇ ਡਰ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ।

“ਇਹ ਸਾਡੀ ਖਾਸ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਿਚਯ ਕਰਾਇਆ ।

“ਕਿਵੇਂ ਆਇਐਂ, ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ ।

“ਇਕ ਸੌ ਅੱਠ ਦੀ ਗੱਲ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਭੁੱਲ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਨੇ ? ਅੱਜ ਸੋਮਵਾਰ ਏ ।” ਉਸ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ । “ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ—ਪਰ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਵੀ ਸੁਣੀ ਏ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ । ਅੱਜ ਭਾਰੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ

ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਨੇ । ਅੱਜ ਰਾਜੀਨਾਮਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਨੇ । ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ, ਬੱਚੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਮੱਖਣ ਖੁਸ ਜਾਣ ਵਾਂਗ ਰੋ ਰਹੇ ਨੇ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸੰਕਟ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ । ਇਸੇ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਹਾਂ । ਕਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਚਾਹੇ ਮੈਨੂੰ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦਿਆ ਜੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾਂ । ਪਰ ਸਿਰਫ ਅੱਜ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰੋ—ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਨਾਂ ਕੱਟੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਨਾ ।” ਨਿਆਇਆਂ ਵਾਂਗ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਅੱਗੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ ।

“ਉਠ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ।”

“ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ, ਹਾਂ ਆਖੋਗੇ ਤਾਂ ਉਠਾਂਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੇ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਰਖਕੇ ਲੰਘ ਜਾਵੋ । ਮੈਂ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਵਚਨ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਕੀਤਾ ਤਾ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਲੰਮਿਆਂ ਪਿਆ ਹੀ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸਚੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾਂ ਆਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਣ । ਚੁਪਚਾਪ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ ।

“ਚੰਗਾ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਮੈਂ ਚਲਨਾਂ—ਤੁਹਾਡਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਦਾ ਰਿਣ ਅੱਜ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਉਪਰ ਉਠਿਆ । ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਗੰਡਾਸਾ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਰਖਕੇ, ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ । “ਹੁਕਮ ਦਿਉ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਲਨਾਂ । ਰਾਜ ਕਾਰਜ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਰੋਕ ਲਿਆ, ਮਾਫ ਕਰਨਾ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਉਥੋਂ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਿਆ । ਲਾਲ ਅੱਖਾ ਵਿਚੋਂ ਵੱਗ ਰਹੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰਖੇ ਕਪੜੇ ਨਾਲ ਪੂੰਝਿਆ । ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਦੀ ਦੀਨ ਅਵਸਥਾ ਵੇਖਕੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀਰ ਸੀ । ਇਹ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਪਏ—ਬੜੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ ਸਨ । “ਇਕ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚ ਲੈਣ ਦੇ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ।” ਅਰਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹਾਂ ਆਖੋ ਤਾਂ ਪਲ ਕੀ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਇਕ ਪੈਰ ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਰਹਾਂਗਾ ।” ਸੁੱਕ ਸੜ ਗਈ ਆਸ, ਫਿਰ ਪੁੰਗਰਦੀ ਦਿੱਸੀ । ਹੁਣ ਤਾਂਦੀ ਚੁਪਚਾਪ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੇ ਸ਼ਰਦਾਰ ਖਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ—“ਗੱਲ ਕੀ ਦੇ, ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਸਕਨਾਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ?”

“ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ ਸ਼ਰਦਾਰ ਖਾਨ ਜੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਜਾਨਕਲੂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸੋਮਵਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਕੰਮ ਦਸਿਆ । “ਅੱਜ ਸੋਮਵਾਰ ਹੈ, ਅੱਜ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ਤੁਸੀਂ

ਦਸੋਂ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਬੋਲਿਆ —

“ਅੱਜ ਖ਼ਾਸ ਕੀ ਗੱਲ ਏ, ਤੁਹਾਡਾ ਬੰਦਾ ਦਸ ਰਿਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਉਹ ਪੁੱਛਕੇ ਦੱਸੋ, ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਕਹਾਂਗੇ ।”

“ਦੱਸ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ, ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨੇ । ਇਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਛੁਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਗਜ਼ ਨਹੀਂ ।”

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਡੇਢ ਸੌ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਰਾਤ, ਮਿਹਨਤ ਰਕੇ ਕੈਂਚੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬੁਧੀਵੰਤ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤਾਂਈ ਸੁਰੰਗ ਪੁੱਟਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਾਰੂਦ ਭਰ ਦਿੱਤੇ । ਬੱਸ ਉਤੇ ਅੱਗ ਲਾਉਣੀ ਬਾਕੀ ਏ—ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਨਵਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਜੋ ਬੁਧੀਵੰਤਨ ਪਹਾੜੀ ਤਾਂਈ ਫੈਲੀ ਹੈ—ਉਸ ਦਾ ਲੱਕ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ । ਫਿਰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਿਰ ਕਰਕੇ ਸੌਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਨਵਾਬ, ਅਸੀਂ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੇ । ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗਾ, ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਮੇਰੀ ਸੁਖਣਾ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ।” ਆਪਣੀ ਯੋਜਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਿਆ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਮਝੋਤੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਅਗਾਂਹ ਪਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ।

“ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਚੁਪਚਾਪ ਖਲੋਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਬੋਲਿਆ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਾਂ ਕਰੋ, ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾਣ ਦਿਉ । ਤੁਸੀਂ ਨਿਸਚਿੰਤ ਰਹੋ । ਨਵਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੋਈ ਤਾਂ ‘ਵਚਨ ਭੰਗ’ ਹੋ ਗਿਆ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸੈਨਾ ਵਾਪਸ ਮੌੜ ਕੇ ਰੁਕ ਜਾਵੇਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਵੀ ਅਨਭਿੰਠ ਕਰਕੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ ਆਪਣੀ ਯੋਜਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ—ਇਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਚਨ ਦੀ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕੰਮ ਚਲਣ ਦਿਉ ।” ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਵਚਨ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਪਾਪ ਹੋਵੇਗਾ ।” ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਨਾਂ ਪੁੱਜ ਸਕਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ ।

“ਜੇ ਇਹ ਪਾਪ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਪ ਦੇ ਪ੍ਰਸਚਿਤ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰਾਜ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡੋ । ਵੈਸੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ।” ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰੋ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵੀ ਸਿਰ ਲਾਹ ਲਉ । ਛੋਟਾ ਮੂੰਹ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਰੋਕੇ । ਰਾਤੀਂ ਕੌਣ ਬੁਰਜੀ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਵੇਖਿਆ

ਜੇ । ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ 'ਦੀਵਾਲੀ' ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਮੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ :

“ਚੰਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰਾ ਮਨ ਕਰਦੈ ਕਰ ਲੈ, ਭੁੱਲ ਹੋਣ ਤੇ ਇਹ ਪਾਪ ਸਾਡੇ ਸਿਰ —” ਕਹਿ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ।

ਹੁਣ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਕੀ ਏ, ਰਾਤੀ ਵੇਖਾਂਗੇ । ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅਤਿਥੀ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਉ ।” ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ” ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡਕੇ ਫਿਰ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਏ । ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ, ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਰੱਖ ਲਏ । ਅੰਮਾ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀਰਭੱਦਰਨਾਇਕ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ।

ਉਸ ਦਿਨ—ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ—ਚੌਖੀ ਠੰਡ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੁਪਦ ਕੌਣ ਬਤੇਰੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨਾਲ ਬੁਧੀਵੰਤ ਪਹਾੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ । ਨਗਾਰਾ ਬਤੇਰੀ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਘੰਟਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ‘ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ’ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਇਆ । ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਚੀਤਕਾਰ ਕਰ ਉਠੀਆਂ—ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਲੋਂ ਲੇ ਲੇ ਲੇ ਲੇ ਹੁ ਹੁ ਡੇਢ ਦੇ ਸੌ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮਰਦਾਨੇ ਗਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰਣ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੇ । ਰਾਤ ਦੇ ਮੌਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ—

ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਹਨਾਂ ਰਣ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਭਿਆਂਕਰੌਂ ਮੌਨ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਛਾ ਗਿਆ ।

ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਮੌਨ ਰਿਹਾ— ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ—

ਅਚਾਨਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਪਾਂ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਚੱਲ ਪਈਆਂ—ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੀ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ—ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਰੁਦਰਅਗਨੀ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜੀਭਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਚੱਟਣ ਲਈ ਉਤਾਂਹ ਉੱਠੀਆਂ—ਚੰਗਿਆੜਿਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵੱਸ ਪਿਆ—ਕੱਟ ਕੇ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਲੱਖਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਨਪਛਾਤੀਆਂ, ਟੁਟੀਆਂ ਭੱਜੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ—ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਧਿਆਉਂਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀ ਲਾਲ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਅਕਾਸ਼ ਵਲ ਉਠਦੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਤੀਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫਟਕੇ ਉਪਰ ਉਠਦੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਡਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਰਗਾ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ, ਜਿਵੇਂ ਭੂਮੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ ਚੀਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇ—ਇਹ’ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਕੇ, ਪ੍ਰਚੰਡ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ ਸੁਣਕੇ—ਯੁੱਧ ਮੌਤ ਤੋਂ ਚਿਰ ਪਰਿਚਤ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕੰਬ ਗਿਆ—ਘੜੀ ਭਰ ਲਹੂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਖਲੋ ਜਾਣ ਵਾਂਗ ਉਹ ਡੋਰ ਡੋਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਡਰੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ।

ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਸੱਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਡੱਫੂ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਰਾਤ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਹੁਦਰਹਕਤਕਾਂਤੀ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜੀਭਾਂ ਦੀ ਜੁਆਲਾ ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਠੰਡੀ ਹੋਈ—ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਭੌਂਕਕਾ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘੋਰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਪਲ ਭਰ ਲਈ ਰੁਕੀਆਂ। ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਬਲਿਉਂ ਕਾਲੀ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲੋਂ ਫਿਰ ਲੇ- ਲੇ- ਕੋ- ਹੂ” ਕੰਠਾਂ ਦੇ ਭੀਸ਼ਟ ਰਣ ਜੈਕਾਰੇ—ਜਿਵੇਂ ਵਧੇਰੇ ਖਾ ਕੇ ਡਕਾਰ ਮਾਰ ਰਹੀ ਕਾਲੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦਸਾਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਗੂੰਜਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਮੋਨ ਛਾ ਜਾਂਦਾ।

ਫਿਰ—ਫਿਰ ਗਾਹੜਾ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਐਨਾ ਚਿਰ ਚੁਪਚਾਪ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਗੱਲ ਸੁੱਝੀ—“ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਨਵਾਬ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਵੇਖੀਏ ?” ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੇ ਸੰਦੇਹ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ।

ਨਵਾਬ ਹੈਦਰਅਲੀ—ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨਵਾਬ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਸੁਣਿਆ ਇਹ ਭਿਆਂਕਰ ਧਮਾਕਾ—ਕੰਨ ਜਿਵੇਂ ਡੋਰੇ ਹੋ ਗਏ, ਪਿੱਠ ਤੇ ਨਿਕਲਿਆ ਫੌੜਾ ਜਿਵੇਂ ਫਿੱਸ ਗਿਆ ਹੋਵੇ—ਕਲੇਜਾ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ—ਕੰਬਲ ਛੱਡਕੇ, ਕਿਉਂ ਬਿਸਤਰਾ ਖਿੱਚਕੇ ਉੱਤੇ ਲੈ ਲਿਆ—

‘ਮਦਕਰੀ—ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗਾ—ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਇਵੇਂ ਸਾੜਾਂਗਾ— ਅੱਜ ਤੇਰੀ ਵਾਰੀ—ਕਲ੍ਹ ਮੇਰੀ—ਖੇਲ ਅਜੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ?’ ਦੰਦ ਕਰੀਚਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ।

15

ਫਰਿਆਂ ਨਾਲ, ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਗਦਾ ਖੂਨ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਚੱਟਦੇ, ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਗੁਰ ਗੁਰ ਕਰਦੇ ਆਪਣੀ ਗੁਫਾ ਵਲ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਚੀਤੇ ਵਾਂਗ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ, ਦੁਰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡਕੇ, ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ, ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ, ਦੱਸ ਬਾਰਾਂ ਵਹੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਰ ਪਈ।

ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਤੁੰਗਭਦਰਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਲਿਜਾਕੇ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਵਧਣੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਕਰਕੇ, ਫਿਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਕੇ, ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਮੁੜ ਹਮਲੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਲਾਹ ਬੈਠੇ, ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਚੋਖੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨਾਂ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਯੋਜਨਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਤੇਜ਼ ਨਾਂ ਚੱਲ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਸਵਾਰਾਂ, ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ, ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ

ਲਈ ਸੀਰੀਆ ਵੱਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ—ਉਹ ਵੇਦਾਵਤੀ ਲੰਘਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਗੇ । ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਪਣੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸੀਬਾ ਦੇ ਰਸਤਿਉਂ ਭਜਾ ਦਿਤਾ । ਚੋਖੀ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾਂ ਹੋੜਲਕੇਰੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਛੋਟੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹਰੀਹਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਕੋਲ ਤੁੰਗਭਦਰਾਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਵਨੂਰ ਕੋਲ ਹੇਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨਾਲ ਰੱਲਣ ਲਈ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਟੀਪੂ ਫੌਜ ਨਾਲ ਬਿਦਨੂਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ ।

ਹੇਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਦੂਜੀ ਕਿਸ਼ਤ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਮੋਹਰਾਂ ਲੈ ਕੇ, ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਚਾਰ ਲੱਖ ਮੋਹਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਰਹੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੁਧੀਵੰਤ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਬੁਰਕੀ ਸ਼ੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਠੀਆਂ ਲਾਲ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਘਟਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਗਈ ਸੀ—ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ । ਜਸੂਸ ਦੀ ਖਬਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਚੌਗੇ ਪਾਸੀਂ ਲਾਲ ਯੂੜ ਦੇ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ—ਹੇਦਰਅਲੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਭੇਜਣ ਦੀ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਪੀੜ ਕਾਰਨ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ, ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ, ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਸੱਤ ਅੱਠ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਸਾਹ ਨਾਂ ਲੈਣ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਤਰੂਸੈਨਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਟੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ—ਕਲ੍ਹ ਰਾਤੀਂ ਬੁੱਧੀਵੰਤ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਕੋਲ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੋੜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਸੁਰੰਗ ਫੱਟਣ ਨਾਲ ਹੋਏ ਧਮਾਕੇ ਕਰਕੇ, ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਚੋਖਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ—ਪਰ ਇਸ ਦੁਖ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵੀ ਨਾਂ ਦਿੱਤੀ ।

ਇਸ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਪੀੜ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਨੌਕਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜੇ ਤਾਂਈ—ਸਭ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵਲ੍ਹੇਟ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਮਹਿਲ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦਾ ਘਰ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਤਲਾਅ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਹੇਦਰਅਲੀ ਕੋਲ ਬੰਧਵਾ—ਬਣਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਭੈੜੀ ਖਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸਿਦਵਾ ਪਰ— ਕੱਟੇ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਂਦੀ, ਕੁਰਲਾਂਦੀ ਬੇਬੱਸ ਨਿਚਾਲ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ—ਖਾਟਾ ਪੀਟਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ, ਜੀਟ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਛੱਡਕੇ, ਘਰ ਵਿਚਲੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਲੰਮੀ ਪੈ ਗਈ । ਕੋਈ ਕਿੰਨਾਂ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਿੰਦਾ, ਉਸ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਪਤੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ, ਸੱਸ ਨਿੰਗਵਾ ਉਸਦੇ ਮਾਂਪਿਉ, ਜਠਾਣੀਆਂ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਵੀ ਆ ਕੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ—

ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਵੀ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਬੇਹਾਲ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ । ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹੀ—ਜਿਥੇ ਲੰਮੀ ਪਈ, ਉਥੇ ਲੰਮੀ ਪਈ ਸੀ—ਜੇ ਉੱਠਦੀ ਤਾਂ ਬਹਿਕੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦੀ— ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਲੇਟਣੀਆਂ ਲੈਂਦੀ, ਫਿਰ ਬੱਕ ਹਾਰ ਕੇ ਢਹਿ ਜਾਂਦੀ—ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਪਾਏ ਗਹਿਣੇ, ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ, ਉਸਦੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੰਝੂਆਂ ਵਾਂਗ, ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ—ਉਸ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਲ ਰਹੇ ਨੰਦਾਦੀਪ ਦੀ ਬੱਤੀ, ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਬਲ ਰਹੀ ਦੁਖ ਦੀ ਅਗਨੀ ਦੀ ਜੀਭ ਵਾਂਗ ਦਿੱਸ ਰਹੀ ਸੀ—ਪੂਜਾ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਛਾਇਆ ਧੁੰਦਲਾਪਣ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪੀੜਾ ਦੇ ਬੱਦਲ ਬਣਕੇ ਉਸ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਛਾ ਗਏ ਸਨ । ਉਸ ਧੁੰਦਲੇਪਣ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਅਸਹਿ ਮੁਕ ਰੋਣਾ ।

ਜਦੋਂ ਸਿਦਵਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਸੰਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬੰਧਵਾ ਬਣਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਦਵਾ ਨੇ ਨਾਂ ਨਾਂ ਆਖੀ, ਨਾਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋਈ, ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖਿਆ । ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਦੰਦਲ ਪੈ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਬੋਲੀ, ਜਦੋਂ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਸਮਝਾਕੇ ਕਿਹਾ, “ਸਿਦਵਾ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ, ਨਾਂ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆ ਜਾਏਗਾ । ਉਥੇ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਲਿਆ ਕੇ ਤੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦੇਵੇਗਾ ।”

“ਅੱਤੇਵਾ—ਸਿਰਫ਼ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਰ ਵੀ ਲਿਆਕੇ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਬਦਲੇ—ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਹਨ—ਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਲਿਆਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚੰਗਮਾਂ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੋਗੇ ? ਜੇ ਮੂਰਤੀ ਦਿੱਸੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮੂਰਤੀ ਕਿਉਂ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ? ਹੋਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਰਦ ਪਏ ਹੋਣ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ?” ਇਸ ਤਰਕ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾਂ ਦੇ ਸਕਣ ਤੇ ਹਾਰ ਕੇ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ :

“ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਕੀ ਭਰੋਸਾ ਹੁੰਦੇ ? ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਵਾਪਰਦੀ ਤੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ, ਫਿਰ ਕੀ ਕਰਦੀ ?”

“ਫਿਰ ਇੰਜ ਨਾਂ ਰੋਦੀ, ਅੱਤੇਵਾ, ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹਲਦੀ ਕੁੰਮ ਕੁੰਮ ਵੱਡਕੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ—ਹੁਣ ਵੀ ਇਵੇਂ ਕਰ ਲੈਣੀ ਆ ਜੇ ਉਹ ਕਹਿਣ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਜਿਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਚਲੇ ਜਾਣ—ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲਵੋ । ਫਿਰ ਜੇ ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਾਲਖ ਬੱਧ ਦਿਆ ਜੇ । ਪਰ ਉਹ ਹੈ ਨੇਂ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਚਿੰਤਾ ਦੇ

ਅੰਗਾਰਿਆਂ ਤੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੜ ਸਕਦੀ ।” ਸਿਦੱਵਾ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨਿਰ ਚੁੱਤਰ ਹੋ ਗਈ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਲੱਗੀ ਅੰਗ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਤੇ ਵੀ ਨਾਂ ਬੁਝੀ । ਪੂਜਾ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚਲੇ ਨੰਦੀ ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ ਬਲਦੀ ਰਹੀ । ਸਿਦੱਵਾ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ— ਉਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬੁੱਝੇ ਹੋਏ ਦੀਵੇ ਦੀ ਬੱਤੀ ਵਾਂਗ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਰੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ।

ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਾਰ ਛੇ ਵਾਰੀ ਵੇਖ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੇਬਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਬਣੀ ਫਿਰ ਧੁੰਮਾਂ ਬਣਕੇ ਭਰ ਗਈ । ਐਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਮੈਂ ਰਾਜਾ, ਪਰ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਪੁੰਝਟ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ— ਕਿਹਾ ਅਭਾਗਾ ਰਾਜਾ ਹਾਂ । ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ—ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦਾ— ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਰੱਖੇ ਦੁਖ ਦਾ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋੜਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ—

“ਇਸ ਭੈੜੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਣ ਨਾਲ ਇਹ ਟੱਲ ਜਾਏਗਾ ?” ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬੇਲਾਗ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕਾਤਲ, ਘਾਤਕ ਕਹਿ ਕਹਿ ਕੇ ਕੋਸਦਾ ।

ਪਰ ਸਮੇਂ ਕੋਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਨਾਂ ਕੰਨ ਸਨ, ਨਾਂ ਹਿਰਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨੀਂ ਛੱਡ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾ ਕੇ ਸੁੱਚੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਵਾ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਰਖ ਕੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਬੈਠ ਗਿਆ ।

ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਹਥਿਆਰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹਾ ਧੋ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਸੁੱਚੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ—ਫਿਰ ਸੁੱਚੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲੇ—ਪੂਜਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੰਮੀ ਪਈ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ—ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਿੰਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬੁੱਲ੍ਹ, ਮੁਰਝਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਰੁੱਖੇ ਅਟਵਾਰੇ ਵਾਲ—ਉਸਦੀ ਦੇਹ ਸਪਰਸ਼ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਜਤਨ ਦੇ ਉਭਰ ਆਈਆਂ ਛਾਤੀਆਂ— ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਲਿਪਟੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ, ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਲਈ, ਭਗਵਾਨ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ ਕੁੰਮ ਕੁੰਮ ਦੀ ਡੱਬੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪ ਸੰਪੂਰ ਲੈ ਕੇ ਪਤਨੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਇਆ, ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਕਹੇ—ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਲ ਵੇਖਦਾ, ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਘੁੱਟਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ, ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦਾ ਬੋਲਿਆ—“ਡਰ ਨਾਂ, ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਹੋ, ਮੈਂ ਜੋ ਸੰਪੂਰ ਲਾਇਐ, ਉਸਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਵਾਬ ਕੀ ਭਗਵਾਨ ਕੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਜਾ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਆਕੜ ਭੰਨਕੇ—ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗ ਉੱਡਕੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ—ਤੇਰੀਆਂ

ਤਲੀਆਂ ਤੇ ਖੇਡਣ ਲਈ—ਇਹ ਮੈਂ ਤੱਦ ਹੀ ਕਰ ਸਕਨਾਂ ਜੇ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਾਸਾ ਲਿਸ਼ਕੇ । ਵੇਖ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕਟਾਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤੇਜ਼ ਨੇ ਤੇਰੇ ਹੰਝੂ, ਤੇਰਾ ਲੱਥਾ ਚਿਹਰਾ, ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਚੋੜ ਦੇਣਗੀਆਂ—ਪੱਥਰ ਬਣਾ ਦੇਣਗੀਆਂ—ਇਸ ਲਈ ਰੋਣਾ ਛੱਡ ਦੇਹ—ਉਦਾਸ ਚਿਹਰਾ ਨਾਂ ਬਣਾ—ਸ਼੍ਰੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਵਿੱਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਸ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਯਾਦ—ਕਰਾਂਗਾ ਮੈਂ ? ਨਾਇਕ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਜੱਗਰ ਸੱਪ ਏ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਸੱਪ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਤਾਂ ਫੁਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕੋਮਲ ਹੋ ਗਈ ? ਇੰਜ ਨਾਂ ਕਰ, ਬੱਚੇ ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ, ਤੂੰ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਰਹਿ । ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਾਂ, ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੋਵੇ—ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਨੀ—ਮੈਂ ਚਲਨਾਂ ।” ਇਕ ਵਾਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖਿੱਚਕੇ ਲਾ ਲਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਚੁੰਮ ਲਿਆ । ਫਿਰ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਛ ਬੋਲੇ, ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਫਿਰ ਉਸ ਮੁੜਕੇ ਘਰ ਵੱਲ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ।

ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਤਾਂ—ਉਸਦਾ ਮਨ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਰੋਂਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਵੇ—ਪਰ ਉਥੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਉਸਨੂੰ ਹੀ ਹੱਸਦਿਆਂ ਹੱਸਦਿਆਂ ਸਭ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ।

ਮਾਂ ਨਿੰਗਵਾ—ਭਰਜਾਈਆਂ ਪਦਮਵਾਨਾਗਤੀ, ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਕੇ ‘ਚਾਰਾ’ ਕਹਿਕੇ ਰੋਂਦੇ ਭਤੀਜੇ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜ਼ਫੀ ਪਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਤੇ, ਪੀੜ ਹੋਣ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਰੋਂਦੇ ਨਹੀਂ—ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਗਰਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ । ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਬਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੂੰ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੰਝੂ ਵਹਾ ਰਿਹੈਂ ? ਪਹਾੜੇ ਸੁਨਾਣ ਵਾਲਾ ਸਿਪਾਹੀ ਐਡੀ ਛੋਟੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ? ਬੰਗਾਰਵਾ ਭਰਜਾਈ ਦਾ ਪਾਠ ? ਤੇਰਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਕੇ ਤੇਰਾ ਅੱਪਾ ਜੀ ਕੀ ਆਖੇਗਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ—ਸੋ ਰੋਣਾ ਛੱਡ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਭਰਾ ਕਿਥੇ ਏ ਅੱਵਾ ?”

“ਸਵੇਰੇ ਤੋਂ ਪੂਜਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ?” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ । “ਕਿਹੜਾ ਵਰ ਮੰਗ ਰਿਹੈ, ਭਰਾ ?” ਕਹਿ ਕੇ ਪੂਜਾ ਘਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਲਾਲ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਕੰਨੀ ਵਾਲੀ ਧੌਤੀ, ਉਸੇ ਰੰਗ ਦੀ ਕਮੀਜ਼—ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ—

“ਇਹ ਕੀ ਨਵੀਂ ਪੂਜਾ ਭਰਾ ?” ਭਰਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ, “ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹੋ ਮੇਰਾ ਦੇਵਤਾ ਨੇ, ਪਰਸੂਰਾਮ ।”

“ਕਿਉਂ ਐਨੇਂ ਇਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ ?” ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਉਹ ਤਾਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ

ਵਾਲੇ ਦੇਵਤੇ ਹਨ—ਇਹ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਣ ਵਾਲਾ ਦੇਵਤਾ ਏ । ਅੱਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਤਾਂਦੀ, ਇਸ ਦੀ ਹੀ ਪੂਜਾ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਤਦ ਤੂੰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ?”

“ਕਿਹੜੀਆਂ ?”

“ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ—ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ—ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਛੱਡ ਦੇਹ ਭਰਾ । ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲਿਆਵਾਂਗਾ, ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਜੰਜੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਟੀ । ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਇਕ ਘੜੀ ਦੀ ਮੌਤ—ਦੁਰਗ ਤੇ ਆਏ ਦੁਖਾਂ ਤਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ—” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਬਲ ਰਹੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈ ।

ਜਦੋਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਭਰਾ ਦੇ ਅਡੋਲ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਭਰਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਉਮੜ ਆਈ ।

“ਉਹ ਵੀ ਹੋਵੇ—ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾ ਲੈਣ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਇਸ ਹਥਿਆਰ ਦਾ ਕੰਮ ਇਕੋ ਸੱਟ ਨਾਲ ਇਕੋ ਇਕ ਸੱਟ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਰ, ਚੂਰ ਚੂਰ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿਲਾਰਨਾਂ—ਇਹੋ ਮੇਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਏ—ਇਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਜਲਦੀ ਆਵੇ ।” ਦੰਦ ਕਰੀਚਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ— ਨਗਾਰਾ ਬੁਰਜੀ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਲਈ ਨਗਾਰਾ ਵੱਜਿਆ—

‘ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਪੜਾਅ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਈ ਸੀ’, ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ । ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਭਰਾ ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਐਵੇਂ ਚਿਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਸਮਝਣਗੇ ਅਸੀਂ ਬੈਠੇ ਰੋਣ ਡਰੇ ਹਾਂ—ਤੂੰ ਕਪੜੇ ਬਦਲ ਮੈਂ ਅੱਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਆਉਣਾ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

“ਅੱਪਾ ਜੀ ਜਾਗਦੇ ਓ ?”

“ਜਾਗਦਾ ਕਦੋਂ ਤੇ ਸੁੱਤਾ ਕਦੋਂ, ਕਲ ਰਾਤੀਂ ਵੈਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਨੀਂਦ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਂ ਦੇਈ; ਪੀੜ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਦੁਆਈ ਦੇਹ । ਤੈਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਪਿਆ ਸਾਂ ।” ਭਰਮੰਟੇਨਾਇਕ ਨੇ ਉੱਠਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਲੰਮੇ ਪਏ ਰਹੋ, ਅੱਪਾ ਜੀ, ਐਵੇਂ ਖੇਚਲ ਨਾ ਕਰੋ । ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਉ— ਮੈਂ ਹੋ ਕੇ ਆਉਨਾਂ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ—ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ । ਇਕ ਪੱਲ ਭਰਮੰਟੇਨਾਇਕ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਬੋਲਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਗਲਾ ਭਰ ਆਇਆ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਂ ਨਿਕਲੀ । ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕੇ ਬੋਲਿਆ—“ਦੁਰਗ

ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਦੇ ਪੁੱਤਰ—ਨਾਇਕ ਵਾਂਗੂ ਰਹੀ । ਤੇਰੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸਿਖਾਵੇ । ਬਹਾਦਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹੀਂ ਤੇ ਉੱਜ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਵੀਂ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਿਆ ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਧੱਬਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦਾ ਅੱਪਾ ਜੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ।

ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਨੂੰ ਗੋਰ ਗੋਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ—ਭਰੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਖੰਘ ਕਰਕੇ ਯਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸੀ—ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ ਮਾਂ ਤੇ ਭਰਜਾਈਆਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਅਸੀਰਵਾਦ ਲਈ । ਏਨੇਂ ਤਾਂਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਪੜੇ ਬਦਲਕੇ ਆ ਗਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ।

ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜ, ਰਾਜ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲਾ ਹਨੂਮਦਗੁਰੜ ਝੰਡਾ ਚੁੱਕੀ ਸੈਨਿਕ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ।

‘ਰਾਜਗੁਪਾਲ’ ਨਾਂ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸਟ ਵਰਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ‘ਭਵਾਨੀ’ ਤੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ।

ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਕੰਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ—ਪ੍ਰੇਮ ਗੌਰਵ, ਅਭਿਮਾਨ, ਗੁੱਸੇ ਬਦਲੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਜੋੜ ਰਹੇ ਸਨ ਦੁਰਗ ਦੇ ਮਰਦ—ਖਿੜਕੀਆਂ, ਬੂਹਿਆਂ, ਖੰਭਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹੜੀ ਦਬਾਕੇ ਹੰਝੂ ਵਗਾ ਰਹੀਆਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਭ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਅਨਡਿੱਠ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਕੇ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਦੀ ਧੂੜੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਕੇ ਰੰਗਈਆ ਦੇ ਦੁਆਰ ਵਲ ਵਧਿਆ—ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਕੋਲ ਆ ਕੇ—ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਖਲੋਤੇ ਸਮਵਸੱਤਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਲੈ ਕੇ, ਗੱਡ ਗੱਡ ਕਰਕੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਬੂਹੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਕੇ ਪਲ ਭਰ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਜਫੀ ਪਾਈ—‘ਹੋ ਕੇ ਆਉਨਾਂ ਭਰਾ’ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜਾਹ ਹੋ ਕੇ ਆ ਪਰਸੂਰਾਮ—ਮੈਂ ਜਿਸ—ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਏ, ਉਹ ਤੇਰੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਏ—ਭੁਲੀਂ ਨਾਂ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੇਰਾ ਪਰਿਘਾਇ ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਬਣਕੇ ਰਹੇਗਾ ਭਰਾ—” ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਡੌਲੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਚਮਕਦੀ ਕਟਾਰ ਕੱਢੀ ਤੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵਖਾਂਦਿਆਂ ਫੜੀ—ਭਰਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਕਟਾਰ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਵੇਖਿਆ—ਉਸ ਦੀ ਧਾਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਉਸ ਤੇ ਉਂਗਲੀ ਫੇਰੀ, ਉਂਗਲੀ ਫੇਰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਨਿਕਲ ਪਿਆ—“ਭਰਾ” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਭਰਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਖੁਨ ਵੇਖ ਕੇ ਝਟ ਹੀ ਕਟਾਰ ਵਾਪਸ ਲੈ

ਲਈ । “ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ—ਇਹ ਤੇਰੀ ਰਖਿਆ ਕਰੇ”, ਕਹਿ ਕੇ ਉਂਗਲੀ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰਾ ਨੂੰ ਤਿਲਕ ਲਾ ਦਿੱਤਾ । “ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾਂ ਕਰੀਂ । ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਤੇਰੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਨਾਂ ਭੁਲੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਗਾਂ ਵਾਂਗ ਭਾਰੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਪਿਛਾਂਹ ਤੁਰ ਪਏ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਈ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਬੋਹੜੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਉਡਦੇ ਧੂੜ ਦੇ ਬਦਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚਮਕਦਾ ਸੌਨੇ ਦਾ ਕਲਸ ਦਿਸਿਆ—ਪਲ ਪਲ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ—

ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ—‘ਮਾਂ ਸਵਾਮੀ—ਮਾਂ ਸਵਾਮੀ ।’ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਝਟ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਉਤਸਵਾਬੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਲੋਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭੱਜੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹ ਕੀ ਸੋਚਦਿਆਂ, ਹੀ ਘੋੜੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਝੱਟ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਥਲੇ ਉਤਰਕੇ ਪੌੜੀਆ ਚੜ੍ਹਕੇ ਨਾਇਕ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ, ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਝੱਟ ਆ ਗਈ । ਉਹ ਸੀ ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦਾ ਵਕੀਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਏ—“ਪ੍ਰਭੂ ਪੇਸ਼ਵੇ ਵੱਲੋਂ ਪੱਤਰ ਆਇਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾ ਕਰੋ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਚਿੰਠੀ ਫੜਕੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਥਲੇ ਖਲੋਤਿਆ ਨੂੰ ਕਿਹਾ । “ਇਕ ਦਮ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾਕੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ ।” ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹੁ ਪੈਂਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਹਿ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤਿਆ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਉਸ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾ ਦਿਉ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈ ਏ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਿਆ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਅੰਖਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸੌ ਸੌ ਮੁਹਰਾ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈ—ਉਸ ਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ—ਵੀਹ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦੇਣੀ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕੀਤੇ । ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਬੁਰਜ਼ੀ ਤੇ ਰਖੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲ ਅੰਦਾਜ਼ ਨੇ ਅੱਗ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ।

ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕ, ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼—ਅਚਾਨਕ ਤੋਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਡਰ ਗਏ । ਗੁਲੇਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਡਿੱਗੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਾਂਗ ਡਰਕੇ ਉਹ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵੱਲ ਭੱਜ ਪਏ ।

ਅਚਨਚੇਤੀ ਵਾਪਰੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾਂ ਸਮਝਦਿਆਂ ‘ਕੀ

ਹੋਇਆ ਸੀ' ਜਾਨਣ ਲਈ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਭਰਾ ਵੱਲ ਭਜਿਆ । “ਭਰਾ ਕੀ ਹੋ ਹੋਇਐ ?” ਹਫ਼ਦਿਆਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਪਰਸੂਰਾਮ—ਤੇਨੂੰ ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ—ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆ ਰਹੀ ਏ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਚਿੱਠੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤੀ ।

ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹੀ । ‘ਉੱਚੀ ਪੜ੍ਹ’, ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਛੱਡਕੇ ਮੁਖ ਭਾਗ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗੁਪਾਲ ਹਰੀ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ, ਬਾਰਾਂ ਤੋਪਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਬਾਟਸਰ ਦੇ ਕੇ ਭਾਰੀ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਕੇ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਉਹ ਕੂਚ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਗੁਪਾਲਹਰੀ ਰਲਕੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਜੀਂਦਿਆਂ ਫੜਕੇ ਪੂਨੇ ਵੱਲ ਭੇਜ ਦਿਆ ਜੇ ।

ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਏ ਨਾਲ ਆਇਆ ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਰ ਬੋਲਿਆ ।

“ਫੌਜ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਕਪੌਤ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ । ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਕੂਚ ਕਰਦੀ ਕੋਈ ਅੱਠ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਥੇ ਪੁੱਜ ਜਾਏਗੀ । ਗੁਪਾਲ ਹਰੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ।” ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਖਬਰ ਪੁਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਗਈ, ਖਿਮਾਂ ਕਰਨਾਂ ।” ਅੱਗੋਂ ਬੋਲਿਆ, “ਮਾਫ਼ ਕਰਾਂ—ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ ਭਰ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਫੁਹਾਰੇ ਵਾਂਗ ਭੁਲ੍ਹ, ਭੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਦੇਰੀ ਕਾਰਨ—ਛੇ ਲੱਖ ਮੁਹਰਾਂ ਵਿਅਰਥ ਗਈਆਂ ।” ਪਸਚਾਤਪ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਛੇ ਲੱਖ ਮੋਹਰਾਂ ਗਈਆਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ । ਛੇ ਲੱਖ ਮੁਹਰਾਂ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਨਾਂ ਲੱਭਣ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਬੱਚ ਗਿਆ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕੱਢ ਲਵਾਂਗਾ, ਨਵਾਬ ਕੋਲੋਂ ।” ਕਹਿਕੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ।

“ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖਬਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟਕੇ ਦਸਿਆ ਜਾਵੇ । ਸਾਰੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਘਰ ਘਰ ਖੰਡ ਵੰਡੀ ਜਾਵੇ । ਹਵਾ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਹ ਖਬਰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾਉ । ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਕਹੋ ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ

ਦੰਡੇ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ।

ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਜਫ਼ੀ ਪਾ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸਦੇ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵੱਲ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, 'ਹੇ ਮਾਂ ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਪੁੱਪ ਚਾਨਣੀ ਬਣ ਗਈ ।' ਭਗਤੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਤੰਗਤਾ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

16

ਪੁੱਪ ਚਾਨਣੀ ਬਣ ਗਈ, ਕੜਕਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾ ਦਿੱਤਾ । ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵੱਗ ਤੁਰੀਆਂ । ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉੱਠਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੀ ਸੀ । ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਠਾਈਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਨੱਚ ਉਠੇ—ਦਿਨ ਰਾਤ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੂਜਾ ਦੇ ਘੰਟੇ ਸੰਖਾਂ, ਜਾਗਦਿਆਂ, ਤਾਲ ਚਿਮਟਿਆਂ, ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪੱਥਰ ਜਿਵੇਂ ਨੱਚ ਉਠਿਆ । ਬੁਰਜੀਆਂ ਬਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਦੀਵੇ ਜਗਾਕੇ, ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਬਾਲ ਕੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਨਗਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਏ ਜਰੀਮਲੇ ਗੁੱਡੀਕੋਟੇ ਨਾਇਕਵੱਟੀ, ਸੁਰਪੁਰ, ਆਟਕਗਿਰੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੋਜਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ । ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਹਸ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਕਪੜੇ ਤੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ । ਇਸ ਖਾਤਰਦਾਰੀ ਤੇ ਦਿਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਏ "ਵੀਰ ਸੈਨਿਕ 'ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ—ਮਦਕਰੀ ਵਰਗਾ ਭੂਪ ਸਵਰਗ ਤੋਂ ਲੋਕ ਤਾਂਈ ਆਇਆ ਦ੍ਰਿਯ ਦੀਪ ਦੇਵੇਂਦਰ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਸਲਾਹੇ ਕਲਜੁੱਗ ਵਿੱਚ,

ਬਰਾਬਰ ਨਾਂ ਕੋਈ ਮਦਕਰੀ ਦੀ, ਕਲਜੁੱਗ ਦਾ ਕਾਮਧੇਨੂੰ" ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਬੀਰਤਾ, ਉਦਾਰਤਾ ਨੂੰ ਗਾ ਗਾ ਸਲਾਹੁੰਦੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਾਢੇ ਉਤਸਵ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਰਹੇ । ਇਕ ਦਿਨ, ਬੜੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਬਾਦ ਲਾਪੜਾ ਹੋਇਆ 'ਉਹ ਆਦਮੀ' ਘਰ ਘਰ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਦਸਦਾ, ਇਕ ਦਿਨ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਘਰ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਦੱਸਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਗਿਆ । ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦਸਿਆ ਕਿ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਤੁੰਗ ਭਦਰਾ ਨਈਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆ ਰਹੀ ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ ।" ਇਹ ਖਬਰ ਕੰਨੀਂ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ, 'ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕੀਤਾ

ਜਾਵੇ' ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾਇਆ । ਸਾਰੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਥੇ ਕਠੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਦੱਸਣ ਕਿ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ।” “ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੀ ਹੈ, ਮਰਾਠੇ ਬਲਵਾਨ ਹਨ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇਗੀ । ਮਰਾਠੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਦੇ ਮਾਰਦੇ ਸ਼ੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਤਾਂਈ ਪੁਚਾ ਦੇਣਗੇ । ਪੂਨੇ ਵਾਲੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਹਨ । ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਰਾਜ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਸੰਘੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ । ਫਿਰ ਫਕੀਰ ਦਾ ਵੇਸ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਚੇਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣ ਤਾਂਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਹਾਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਗਲੋਂ ਲੱਥੇਗੀ । ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ—ਅਰਥਾਤ ਯੁੱਧ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦਾ, ਤੱਦ ਵੀ ਉਸਦੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਸੰਭਲਣ ਤਾਂਈ, ਫਿਰ ਫੌਜ ਕੱਠੀ ਕਰਨ ਤਾਂਈ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ । ਦੂਜੇ ਰਾਜਾ ਤੋਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਛੇ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਾਹਰ, ਪਤਨੀ ਬੱਚੇ ਛੱਡਕੇ ਆਏ ਹਨ—ਉਹ ਚਾਰ ਦਿਨ ਘਰੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆ ਜਾਣ— ਦੁਰਗ ਤੇ ਐਨੀ ਵੱਡੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਭਾਰ ਏ । ਐਨਾਂ ਚਿਰ ਜੇ ਭਾਰ ਪਿਆ ਰਹੇ ਤਾਂ ਮੋਢੇ ਵੀ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਅਰਾਮ ਕਰ ਆਉਣ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ । ਦੋਡ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ।

ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਸਿਰਫ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਾਂ ਜਾਪੀ । ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—“ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਐਨੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਸੈਨਾ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੈ—ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਣੀ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ—ਪਰ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚੋਂ ਕੌਣ ਜਿੱਤੇਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ—ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੀ ਮਰਾਠਾ ਸੈਨਾ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਇਧਰ ਭੱਜਾ ਆਵੇ । ਇਸ ਵਕਤ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ । ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣਦਾ

ਹਾਂ । ਪੇਸ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਵੇ—ਪਰ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਜਿੱਤਣ ਨਾਲੋਂ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਵਧੇਰੇ ਹੈ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਧੰਨ ਦੀ ਭੁੱਖ—ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਚਿੰਨ ਕੁਰੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ—ਸ਼ੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਜੇ ਮਰਾਠੇ ਤੀਹ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਾਂ ਬੱਚਦਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ—ਉਹ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਮੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਯਾਂ ਦੂਸਰੇ ਬੁਰਾ ਨਾਂ ਮਨਾਉਣ । ਸਾਰੀਆਂ ਮਿੱਤਰ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਉਡੀਕ ਲੈਣ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ।”

ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਕ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਇਹ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਚਿਆ ਨਾਂ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਠੀਕ ਸੀ, ਨਾਇਕ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ—ਸੋਚ ਕੇ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਰਹੇ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਜਰੀਮਲੇ ਬੇਮੱਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਨਾ ਲੱਗੀ । ਉਸ ਝੱਟ ਹੀ ਆਪਣੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

“ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੋਇਆ । ਸਿਰਫ ਇਹੋ ਹੀ ਇਕ ਨੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖੀਐ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਪਲੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਬਲਸ਼ੀਲ ਤੇ ਵੱਡਾ ਦਿਸਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੀ ਹੈ । ਝਾੜੀ ਦੇ ਥਲੇ ਖਲੋਤੇ ਨੂੰ ਟੀਕ ਦਾ ਰੁੱਖ ਉੱਚਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਹੀ ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੂਰਜ ਚੰਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਰ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਵਾਬ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਵੇਗਾ—ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਭੁਲੇਖਾ ਏ—ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਐਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲੱਥਾ—ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ—ਨਵਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਯਾਦ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ।” ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕਸ਼ੋਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਵਿਅੰਗ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਜਰੀਮਲੇ ਨਾਇਕ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਹਨ । ਦੋ ਦੋ ਵਾਰੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰ ਖਾ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਸੋਭੂਰੂ, ਰਾਮਨਦੁਰਗ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਨਾਇਕ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ । ਮੰਨਦੇ ਹੋ । ਸੋ ਜਿੰਨਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਉਨਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ । ਜੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ

ਹਾਂ । ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਦੇ ਸੁਆਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਹਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜਕੇ ਭਰੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

“ਦੁਰਗ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੱਟ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ? ਇਹ ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਹੈ ।” ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਹਦੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀ ਵੇਖ ਨਾਇਕ ਬੋਲੇ, “ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਸਭਾ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਈ ਗਈ । ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਬੁਲਾਈ ਹੈ । ਇਥੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ।” ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਟੁੱਟੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਮੇਰਾ ਤੁਹਾਡਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋਰ ਹੈ—ਨਬਨੀ ਹੀਰੇ ਦੀ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਨੱਕ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਇਹ ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੱਟ ਕਿਸਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਹਿਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਹਟੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੜਛੀ ਦੀ ਥਾਂ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਹੈ—ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ?” ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਨਾਲੋਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੰਦ ਫੜਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ।

ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਘੱਟ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਭਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ ।

“ਗੱਲ ਬਾਤ ਅਸਲੀ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬੜੀ ਦੂਰ ਚਲੀ ਗਈ ਏ । ਕੱਟ ਵੱਡਾ ਏ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏ, ਕਰ ਲਈਏ, ਫਿਰ ਨੱਕ ਤੇ ਨਬਨੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਦੋਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਲੋਂ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਐਨਾਂ ਨਹੀਂ ਡਰਨਾਂ ਚਾਹੀਦਾ । ਬੱਕੀ ਹੋਈ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਘਰੀ ਜਾ ਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੇ ਫਿਰ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਲਈ ਸ਼ਤਰੂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਥੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ—ਅਸੀਂ ਘਰ—ਮੱਠ—ਭਗਵਾਨ ਖੇਤ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾਂ । ਗੁੱਡੀ ਕੋਟੇ ਦੇ ਨਾਇਕ ਵੀ ਸਾਡੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ—ਉਹ ਦੱਸਣ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਨੇ ਗੱਲ ਗੁੱਡੀਕੋਟੇ ਦੇ ਨਾਇਕ ਜਟੰਗੀ ਰਾਏ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀ ।

“ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰ, ਮੱਠ ਦੇਵਤੇ ਹਨ—ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪਿੱਛੋਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੋਚਾਂਗੇ ।” ਜਟੰਗੀ ਰਾਏ ਨ ਕਿਹਾ । ਜਟੰਗੀ ਰਾਉ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ,

ਵੇਖਕੇ ਜਰੀਮਲੇ ਨੂੰ ਉਸ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਤੇਰੇ ਦੋਹਤਰੇ ਨੇ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਨਣੇਂ ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਨੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਜਟੰਗੀ ਰਾਉ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਛੁਰੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਚਲ ਰਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਰਹੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਦੀ ਈਰਖਾ ਭਰੀ ਗੱਲ ਅਸਹਿ ਜਾਪੀ । “ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ, ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾਂ—ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਅਰਾਮ ਚਹੁਨਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਜਾਨਾ ਏ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋ । ਜ਼ਰੂਰੀ ਖ਼ਾਤਰ ਦਾਰੀ ਮੁਕਾਕੇ, ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਵਸਤਰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਵੋ । ਜਿਹੜੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ । ਹੁਣੇ ਦਸੋ ਤੁਸੀਂ ਜਾਨਾ ਹੈ ?—ਤੁਹਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਜਾ ਕੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਗੱਲਾਂ ਮੁਕਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਫਿਰ ਸੋਚਾਂਗੇ । ਨੀਂਦ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?”

ਬੜੇ ਰੁੱਖੇ ਵੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਨੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ।” ਆਪਣੇ ਜੁਆਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਇਆ ਵੇਖ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਜ਼ਰਾ ਨਰਮ ਪੈ ਕੇ ਬੋਲਿਆ । “ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਲੁਕਾਏ ਬਿਨਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਇਹ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ । ਤੁਹਾਡੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ । ਦਸੋ ?”

“ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵੀ ਕੰਮ ਹੈ ।”

“ਉਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ?”

“ਮੈਂ ਯਾਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ—ਕੋਈ ਚਲਾ ਜਾਵੇ, ਚੱਲ ਜਾਏਗਾ ।”

“ਠੀਕ ਏ ਕਿਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਏ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਤੁਸੀਂ ਕਰ ਲਵੋ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣਾ ਏ, ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਣਾ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਮਾਲਸ਼ਾਂ ਕਰਵਾਕੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਮੰਨਤਾਂ, ਪ੍ਰਸਾਦ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਉਣ । ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੇ ਤੇ ਜੋ ਕਸ਼ਟ ਆਏ ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਫਿਕਰ ਨਾਂ ਕਰਨਾ, ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਅਸੀਂ ਆਪ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ । ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ—ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਇਥੇ ਨਾਂ ਰੁਕੇ—ਜਿਹੜੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਥੇ ਬਹਿਣ—ਇਥੇ ਤੇਲ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ।” ਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਵੰਗ ਨੇਂ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਐਨੇਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਲੇ ਰਹਿ ਗਏ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਅਪਮਾਨ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ

ਬੈਠਨਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । “ਮੈਨੂੰ ਬੋਹੜਾ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉਂ । ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕਰੋ—ਪਲੰਘ ਬਿਸਤਰਾ ਸਭ ਤਿਆਰ ਹੈ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕੀਤਿਆਂ ਸਭਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ । ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਡੋਰ ਡੋਰ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਯੁੱਧ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਵੱਲ ਮੁੜੇ । “ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲੁਕਾ ਛੁਪਾ ਦੇ ਦਸੋ । ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਬੋਲੇ—“ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਹੈ । ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ । ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਣਦਿਆਂ ਜੇ ਨਾਂਹ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਧੁੱਕ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ—ਜੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਕ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ—”

“ਉਹ ਕੀ ?”

“ਗੁਪਾਲ ਹਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕੁੱਝ ਸੈਨਾਂ ਭੇਜ ਦਿਉ ਉਥੋਂ ਖ਼ਬਰ ਆਉਣ ਤੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਝ ਮਹੀਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾ ਲਈਏ । ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨੇ ਅਰਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਏ ਉਹ ਅਰਾਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਬਿਨਾਂ ਘਬਰਾਏ ਯਾ ਕਾਹਲ ਕੀਤਿਆਂ, ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇ ਉਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਮਿਲੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਸਰਹੱਦਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਈਏ ਤੇ ਉਡੀਕੀਏ—ਉਮੀਦ ਹੈ ਐਤਕੀਂ ਮਰਾਠੇ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣ ਲੱਗੇ—ਜੇ ਲੋੜ ਸਮਝੋ ਤਾਂ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਭਾਉ ਨੂੰ ਪੁੱਛਵਾ ਭੇਜੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਕਾਰ ਥੱਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਭਾਉ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੇ ਕਾਹਲੇ ਹਨ, ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸਭ ਕੁੱਝ ਠੀਕ ਹੋਵੇ—ਭੈੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਕੇ ਰਹੀਏ ।” ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਰਾਉ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਭਾ ਮੁੱਕ ਗਈ ।

ਸਭਾ ਮੁੱਕ ਗਈ, ਪਰ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਉਠਿਆ ਧੂੰਆਂ ਨਾਂ ਬੁਝਿਆ । ਜਰੀਮਲੇ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਦੇ ਵਤੀਰੇ, ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ, ਮਨ ਵਿੱਚ ਛੁਪੀ ਈਰਖਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉ, ਇਹ ਸਭ ਉਸਦੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ । ਉਸਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ, ਜਰੀਮਲੇ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਅਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸਦਾ ਜਟੰਗੀਰਾਉ ਤੇ ਵਿਸ਼ ਉਗਲਨਾ—

ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਝੂਲੇ ਤੇ ਬੈਠੀ ਝੂਲਾ ਝੂਲਦਿਆਂ ਦਾਸੀ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਤਾਅਨਿਆਂ ਭਰਿਆ ਗਾਣਾ ਸੁਣ

ਰਹੀ ਸੀ—ਅਜੇ ਵੀ ਉਹ ਗੁੱਸਾ ਹੈ, ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ? ਉਸੇ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਬੀਅ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੀਜਿਆ ? ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਫਿਰ ਕਦੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ—ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਪਦਮਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ।

ਹੁਣ—ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ—

ਉਸਦੀ ਅਕਲ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਪਿਉ ਨੂੰ ਸਿਖਾ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤਾ ਯਾਂ ਪਿਉ ਨੇ ਧੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਭਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ?

ਬਾਹਰ ਯੁੱਧ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਅੰਦਰ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਬੀਜ ਫੁੱਟ ਪਿਆ ਸੀ ।

‘ਉ ਹੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ—ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।’ ਕਹਿ ਕੇ ਸਭਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਵਾਸ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ‘‘ਐਨੇਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਅਜੇ ਤੱਕ ਤੇਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਕਿ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ । ਤੇਰੇ ਡਰਾਕਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ, ਅਸੀਂ ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਤੇ ਸਾਲੇ, ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ—ਰਾਜੇ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਜੇ ਤੂੰ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹੇ ਤਾ ਉਸਨੂੰ ਤੇ ਉਸਦੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਭੋਟਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਛਾਨਦੇ—ਇਹ ਮੁਰਖ ਪੁਣਾ ਛੱਡ, ਤੂੰ ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਨਾਗਤੀ ਵਾਂਗ ਰਹਿ—ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਰਾ ਸਮਝਾ ।’’ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ । ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਇਸਾਰਾ ਕਰਕੇ ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿ ਕੇ ਉਥੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਸੁਣਨ ਲਈ ਕੰਨ ਉਧਰ ਲਾ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ—

‘‘ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਦਖਲ ਨਾ ਦਿਉ, ਮੈਂ ਸੋ ਵਾਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿ ਬੈਠੀ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਜਾਨਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਨੇ । ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਦੱਸਣ ਲਈ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ ਦਖਲ ਨਾ ਦਿਉ ।’’

‘‘ਤੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਆਣੀ ਹੋ ਗਈ । ਇਵੇਂ ਰਹੁ—ਸਾਨੂੰ ਕੀ—ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਗੁੰਡੀਕੋਟੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰੋਗੀ—ਤੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਇਹੋ ਭੋਗ—ਤੇਰਾ, ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਾ ਰਾਜ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣੀਏ ? ਇਹ ਰਾਜ ਬਚ ਯਾਂ ਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਾਹ

ਜਾਵਾਂਗੇ।" ਫਿਰ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸਾਲੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ—

“ਤੇਰੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹ ਰਾਜ ਬਚਿਆ ਹੋਇਐ, ਤੂੰ ਸੋਚਨੈਂ ?—ਜਾਹ ਇਸ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।” ਉਸ ਦੇ ਟੁੱਕ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

“ਇਹੋ ਤੇਰਾ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਏ ?”

“ਅੱਜ ਵੀ ਇਹੋ ਏ, ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਵੀ ਇਹੋ ਸੀ—ਬਾਕੀ ਗੱਲ ਰਹੀ ਰਹਿਣ ਦੀ, ਜੇ ਤੇਰੀ ਜ਼ਮੀਰ ਕਹਿੰਦੀ ਏ ਤਾਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਤਾਂ “ਚਲਾ ਜਾਹ”। ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਰੁੱਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ।

“ਤੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਲਿਖਿਐ ਤਾਂ ਇਵੇ ਰਹੁ—ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਯਾਂ ਜਿਥੇ ਮਰਜੀ ਮਰ—ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਸਮਝ ਲੈ ਸਾਡਾ ਤੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।”

“ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਾਂ ਯਾਂ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ—ਜੇ ਮੇਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਐ, ਉਹੀ ਹੋਵੇਗਾ—ਕੋਈ ਆਵੇ ਨਾਂ ਆਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਸਾਥ ਨਾਂ ਛੱਡੇ—ਬਸ ਮੇਰਾ ਸੁਹਾਗ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਆਇਆ ਜੇ।” ਘਿਰਣਾ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ।

“ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗੇ।” ਕਹਿਕੇ ਰਾਣੀ ਵਾਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਰ ਪਟਕਦਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਝਾੜੀਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬਲਦੀਆਂ ਚੀਤੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖ ਕੇ, ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ—ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤਿਆਂ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਡਰ ਕੇ ਖੁੰਡ ਵਿੱਚ ਵੜ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਂਗ ਵੇਖਿਆ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਮਲਿਕਅਰਜਨ ਵੱਲ—ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ—ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ—ਸੋਲਿਆਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਬੁੱਤ ਵਾਂਗ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋਈ, ਬੇਕਾਬੂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੌਕਦੀ ਖਲੋਤੀ ਸੀ ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ—

ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਲਿਆ—ਉਸਦੀ ਮਰਦਾਨਾ ਦਿਖ ਨੂੰ ਉਸ ਜੀਅ ਭਰ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਅਗਲੇ ਪਲ ਉਸ ਵੱਲ ਭੱਜੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਲੁਕਾ ਕੇ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੁਖ ਨਾਲ ਭੁਸਕਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਵਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇੰਜ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਮਾ ਲੈਣਾ ਹੋਵੇ। ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਬੋਲੀ—ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਅੰਦਰਲੀ ਅੱਗ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਉਬਾਲ ਬੱਲੇ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੁੱਖ ਤੇ ਉਦਵੇਗ ਨਾਲ ਕੰਬਦੀ ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਕੰਬਨਾਂ ਕੁੱਝ ਘਟਿਆ ਤੇ ਉਸ ਪਤੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾਇਆ ਮੂੰਹ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ, ਕੁੱਝ ਸੋਚਦੀ ਨੇ ਰੋ ਰੋ ਫਾਵੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪਤੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ।

“ਇਹ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨੀਂ ਵੀ ਪੈ ਗਈਆਂ! ?” ਡੂੰਘਾ ਹੰਕਾ ਲੈਂਦੀ ਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ । “ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਗੱਲਾਂ—ਤੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ”, ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ, ਪ੍ਰਸੰਸਾਂ ਜੋਗ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇਂ । ਐਸ ਵੇਲੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਇਹੋ ਹੈ—” ਕਹਿ ਕੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਲਿਆ । ਤੇਰੇ ਹੁਣ ਕੁੱਛ ਵੀ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ—ਮੈਂ ਸੁਣਨ ਜੋਗਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੁਣ ਲਿਆ । ਇਸ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਕਹਿ । ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਪਤਨੀ ਮਿਲੀ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਨੇਂ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸੁਣ ਲਈ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ—ਨਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਉਣ ਜੋਗੀ ਰਹਿੰਦੀ । ਬਸ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਹਿਣੀ ਆਂ, ਮੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣਾ । ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਮੇਰੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਏ ।” ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ।

“ਸੁਰਪੁਰ ਦੀ ਰਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਕੇ, ਉਸਦਾ ਮਹਿਲ ਲੁੱਟਕੇ, ਉਸ ਲਹੂ ਕਲੰਕਿਤ ਪੰਨ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਤੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜ—ਲਗਦਾ ਸੀ ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਦਾਹ ਤੇ ਰਕਤਦਾਹ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ—ਪਰ ਨਹੀਂ ਇਹ ਭੁੱਖ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚ । ਖੈਰ ਛੱਡ, ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਪੁੰਨਾਂ ਦੇ ਉਹ ਆਪ ਭਾਰੀ ਹੋਣਗੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਈ—ਇਹ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਏ—”

“ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਸੀ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੱਥ ਫੜਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਲਹੂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ।”

“ਏਨਾਂ ਕਹਿਣ ਨਾਲ, ਤੇਰਾਂ ਨਾਂ ਬੰਗਾਰਵਾ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਗਿਆ—ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਪਤਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ ।

ਮੈਨੂੰ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਨਾਂ ਕੋਈ ਖਜ਼ਾਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਬੱਚਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਪਿਉ, ਪੇਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾ ਵਿੱਚ ਇਵੇਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਵਾਂ ਬੱਸ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸੁਭਾਗ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋਲ ਪਈ । “ਮੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਿਹਾ ਜੇ । ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾ ਬਨਦੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਮੇਰੇ ਪੇਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ

ਉਪਰੇ ਹੀ ਰਹੇ ।” ਹਉਕਾ ਭਰਕੇ ਬੋਲੀ ।

“ਇਹ ਸਭ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ । ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ, ਤੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਐਨੀਂ ਛੇਤੀ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੋਈ । ਜੇ ਹੋਣਾ ਏ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਬੰਗਾਰਵਾ ਹੱਸਦੀ ਰਹੇ ।” ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਜਫ਼ੀ ਮਾਰਕੇ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

17

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਉੱਚੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਸਭਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ—ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੁਕੀਆਂ ।

ਇਸ ਸਭਾ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਉਚਿੱਤ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਸੁਗਾਤਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਮ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਏ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ਸਾਰੇ ਆਏ, ਸਿਰਫ਼ ਜਰੀਮਲੇ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬੋਮੱਟਨਾਇਕ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਂ ਆਇਆ । “ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਖੱਟਾ ਪਾਉਣ ਵਾਂਗ, ਅੰਦਰ ਬਹਿਕੇ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨਮਾਨ । ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਆਪਣੇ ਚਿਤੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਉ ਇਹ ਸਨਮਾਨ । ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਮੁੱਕ ਗਿਆ, ਸਾਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ ।” ਬੁਲਾਵੇ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਮੂੰਹ ਭੰਨਣ ਵਰਗਾ ਜੁਆਬ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਸਨਮਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਐਨੇਂ ਲੋਕੀ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਜਰੀਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਇਕ ਵੀ ਬੰਦਾ ਉਥੇ ਨਾਂ ਦਿਸਿਆ । ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਿੱਦ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਨੌਕਰ ਵੀ ਉਥੇ ਨਾਂ ਵੇਖਕੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਅਪਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਭਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਸਾਰੀ ਉੱਡ ਗਈ । ਸਭਾ ਮੁਕੱਟ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ—“ਸਾਡੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਇੰਜ ਕੀਤਾ—ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਨੇ ਕਿ ਉਹ ਨਾਂ ਰਹਿਣਗੇ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਸ਼ਾਇਦ ਬਚਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ । ਠੀਕ ਏ ਜਾਣ ਦਿਉ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਨ ਤਕ ਵੀ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਤਾਂ ਨਾਂ ਸਹੀ, ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਜਾਣ ।” ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਦੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੁੰਡ ਪਈ ਹੋਈ ਏ,

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋਇਆ । ਉਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੀ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ।” ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ । “ਉਸਦੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਜਰੀਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਗਈ ਹੋਈ ਏ ।”

ਜੋ ਕੁੱਝ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ—“ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤਾਂ ਰਾਜਗੱਦੀ ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਯੁੱਧ ਦੀ ਗੜਬੜ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ । ਹੁਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਏ । ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਤੇ ਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਧੇਰੇ ਕੌਠ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਖ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਕਿਹੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਗੱਲ ਹੈ, ਭਰਾ, ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਜਸੂਸੀ ਕਰਨੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ,” ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਉਹ ਸਾਡੀ ਭੈੜੀ ਕਿਸਮਤ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਜਿਥੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਨਾਂ ਉਹ ਤੇ ਨਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਬਾਂਹ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਮੂਲ ਪੁਰੱਸ ਮੱਤੀ ਤਿਮੱਟਨਾਇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਰੱਪਨਹੱਲੀ ਵਾਲਿਆ ਦਾ ਜੁਆਈ ਦਾਦਨਾਇਕ, ਦੁਰਗ ਦਾ ਵੈਰੀ ਬਣ ਗਿਆ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੇ ਸਾਡਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ, ਕੀ ਤਰੀਕੇਰੇ ਵਾਲੇ, ਕੀ ਮਤੋਡ ਵਾਲੇ, ਸਭ ਨੇ ਇਵੇਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੁਣ ਜਰੀਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਹੋ ਕੁੱਝ ਕਰ ਛੱਡੀਐ, “ਏਨਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਏ ਕਿ ਰੱਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ।” ਖੇਦ ਭਰਿਆ ਰਉਕਾ ਭਰਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਇਹ ਸਭ ਸੋਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ—ਸਾਡਾ ਤੁਹਾਡਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਵੀ ਫਾਇਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਜੋ ਕਿਹੈ, ਉਹ ਆਖ, ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਏ ਭਰਾ ?”

“ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਅਜੇ ਟਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਇਥੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਏ । ਬੋਹੜਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਐ, ਇਸ ਲਈ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਇਥੇ ਰਹਿਣ, ਬਾਕੀ ਚਲੇ ਜਾਣ ।”

“ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਭਰਾ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਨਾਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਉਵੇਂ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚ ਰਿਹੈ ? ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਲੋਕ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਗੇ ।”

“ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਚਾਉਣਾ । ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾਂ, ਉਵੇਂ ਕਰ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਗਰੁੜ ਰੇਖਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸੱਪ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ । ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਐਨਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਂ ਹੁੰਦੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ । ਜਿਹੜੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੁੰਦੀ ਏ ਹੋ ਜਾਵੇ ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਇੰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਜੋ ਕਹਿਣਗੇ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਪਰ ਭਰਜਾਈ ਕੀ ਕਹੇਗੀ ?” “ਬੰਗਾਰਵਾ—ਉਹ ਤਾਂ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਪਿਉ ਦੇ ਘਰ ਜੰਮ ਪਈ—ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਦੀ ਏ । ਸੋ ਉਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾਂ ਨਾਂ ਕਰ । ਮੈਂ ਜੋ ਕਿਹੈ ਉਹੀ ਕਰ । ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਣ ਤੱਕ, ਇਹ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ।”

ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ,” ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸੇ ਦਿਨ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਖ਼ਬਰ ਚਾਹੀਦੀ ਏ । ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਯਾਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਤਸੱਲੀ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਜਰੀਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਖੁਦ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ । ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਹੁਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਕਢ ਸਕਦਾ ਸਾਂ—ਸੋ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ । ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਚੈਨ ਆਇਆ ਹੈ ।”

ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਅਵਾਕ ਰਹਿ ਗਏ—“ਅਜਿਹੀ ਕੀ ਗੱਲ ਏ ਦੜਵਾਈ ਜੀ—”

“ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਢੰਗ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ । ਬੋਮੱਟਾਨਾਇਕ, ਜਿਵੇਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਜਿੰਮਾ ਉਹਨਾਂ ਸਿਰ ਹੋਵੇ—ਕਈਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—‘ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਕਿਹੜੀ ਹੈ, ਚੋਰ ਮੋਰੀ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਹੈ ਆਦਿ ।’ ਕਈ ਬਹਾਨੇ ਕਰਕੇ, ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਸ਼ਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਪਰ ਇਸ ਗੜਬੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਭੇਦ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ । ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਸਖ਼ਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਉਪਰੋਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਛੋਟਾ ਮੂੰਹ ਵੱਡੀ ਗੱਲ, ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ । ਜ਼ਰੀਮਲੇ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਾਇਕ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ । ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ

ਸੀ ਹੁਣ ਉਹ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਆਖੋਗੇ, ਉਵੇਂ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੀ ਐਨੀ ਵਿਸਥਾਰ ਭਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਬੋਲੇ—
“ਹੁਣ ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕ ਹੈ—ਪਿਤਾ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ?”

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਗਲਤ ਨਾਂ ਸਮਝਨਾਂ ।”

“ਨਹੀਂ ਦੱਸੋ”

“ਮੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕ ਹੈ । ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਚਲਾਕੇ ਬੜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਤੁੱਪ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ । ਲੋਕੀ ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਨੇ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਂ ਦੱਸਣ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਖਿਮਾਂ ਕਰ ਦੇਣਾ ।”

“ਕਹਿ ਦਿਆਂਗਾ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਦੱਸੋ ।”

“ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣੀ ਹੈ, ਕੜੀਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵੀ ਉਠਣਾ ਬਹਿਣਾ ਚੰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ—‘ਜਿਸਨੂੰ ਅਫੀਮ ਚਾਹੀਦੇ ਦੇ, ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਦੇ ।’ ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀਂ ਪਈ ਦੇ । ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਬੋਹੜਾ ਕੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਦੇ ।”

“ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਭੈੜੀ ਲੱਤ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਠਣਾ ਬਹਿਣਾ ਆਪੇ ਕਮੀਨੇ ਬੰਦਿਆ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਚਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਮਾਂ ਪਿਉ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਿਹਾ, ਅਕਲ ਨਹੀਂ ਆਈ ।”

“ਉਸਨੂੰ ਇਕੋ ਇਹੋ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਦੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੁਰਗੁਣ ਤਾਂ ਐਨਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ । ਵੱਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜੰਮਿਆ, ਐਨੇਂ ਦੁਖ ਸਹਿਣੇ ਪਏ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ । ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਆਦਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਗੰਜੀ, ਅਫੀਮ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹੈ ਹਰ ਹਫਤੇ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਅਫੀਮ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰੇ । ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਆਖੋ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਫੀਮ ਖਾਕੇ ਸੁੱਤਾ ਰਹਿੰਦੈ—ਖੈਰ ਛੱਡੋ—” ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਬਾਰੇ ਤਰਸ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ।”

“ਇਹਨਾਂ ਨਸੇ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਬਾਰੇ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਪ ਖਾ ਕੇ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਚੱਟ ਲਾ ਰਿਹੈ । ਇਹ ਝਾਰੀ ਖਤਰਾ ਦੇ । ਉਸ ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰੋ । ਇਹ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਭੰਗ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮੱਠ ਬਣ ਜਾਵੇ ।”

“ਠੀਕ ਦੇ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ?”

“ਬੱਸ ਅੱਜ ਤਾਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਦੇ—ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਅਜ ਕੱਲ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਬੜਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ ।’ ਹੁਣ ਨਗਰ ਅੰਦਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ

ਸਖਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਸੱਤਾਂ ਅੱਠਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੀ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਆ ਕੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ । ਹਾਂ ਜਰੀਮਲੇ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਢਿਲ ਨਾ ਕਰਨਾ ।” ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਜੋ ਦਸਿਆ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੋਲ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸੋਚਕੇ ਕੁੱਝ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਬੋਲੇ, “ਠੀਕ ਏ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ—” ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬੋਮੱਟਾਨਾਇਕ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਮਲਿਕਅਰਜੁਨ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ । ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ । “ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆਉ,” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਬਖਸ਼ੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਮਲਿਕਅਰਜੁਨ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਦਿਖਾਏ ਆਸਣ ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ।

“ਕਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਅਸੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਹੁਕਮ ਦੇਣ” ਬੋਲਿਆ ।

“ਐਨੇ ਦਿਨ ਯੁੱਧ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਖਸਾਂਦ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ । ਨਾ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਉਚਿੱਤ ਖਾਤਰਦਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਹੁਣ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ? ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਦ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ।” ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਛਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਖਾਤਰਦਾਰੀ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਈ । ਫਿਰ ਵੀ ਤਾਂ ਆਉਣਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਦੋ ਦਿਨ ਵਧੇਰੇ ਠਹਿਰ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਖਿਆ ਕਰੋ । ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ।” ਬੋਹੜੀ ਰੁਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

“ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜਾਣਾ ਏ, ਉਹ ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਏ । ਕਿਉਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ‘ਮਾਵਾ’ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਐਨੇ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ । ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਜਾਣ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸ਼ੋਭਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਸਾਡੇ ਉਪਚਾਰ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਅੜਚਨ ਨਹੀਂ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਉ, ‘ਮਾਵਾ’ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਿਛੋ ਆਉਣਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਭੇਜਣਾ ਸਾਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅੱਪਾ ਜੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ ।” “ਕਾਹਲ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਸਾਡੇ ਤੇ ਛੱਡੋ । ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਹਿਣ ਅਸੀਂ ਜਾਣੇ ਆਂ, ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਲੱਗੇ । ਜੇ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ, ਸਾਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਕੇ ਜਾਣਗੇ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਹੁਤੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ । ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾਂ ਆਖੋ । ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ

ਮੁੱਲ ਪਾਉ । ਤੁਸੀਂ ਜਾਉ,” ਕਹਿ ਕੇ ਗੱਲ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ ਤੇ ਅੱਪਾ ਜੀ ਜਾਨਣ, ਉਹ ਬੇਸ਼ਕ ਰਹਿ ਜਾਣ, ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਵਾਂਗੇ ।” ਮਲਿਕ ਅਰਜੁਨਨਾਇਕ, ਅਤਿਪਤੀ ਦੇ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਹਿਕੇ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ, ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ—

“ਜਾਉ”—ਅੱਗੋਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮਲਿਕਅਰਜੁਨ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਨਾਂ ਆਇਆ । ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਬਸਵਾਨਾਇਕ ਨਾਲ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਸਾਡੇ ਸ਼ਹੂਰੇ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਹੁਤੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ । ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ । ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਪ ਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛਣ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਜੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਉਹ ਕਰਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ।

18

ਭਾਵੇਂ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਲਈ ਦੁਰਗ ਤੇ ਆਇਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਟੱਲ ਗਿਆ ਸੀ—ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੁਰਗ ਤੇ ਛਾਇਆ ਹਨੇਰਾ ਵੀ ਛੱਟ ਗਿਆ ਸੀ । ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਚਲੇ ਗਏ—ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਕਰੜੇ ਨਿਯਮ ਵੀ ਢਿੱਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ, ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਮੁੜਨਾ ਸਹਿਜ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ—ਸੜੇ ਬਰੂਦ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸਾਫ਼ ਹਵਾ, ਸਵੱਛ ਰੋਸਨੀ, ਕਾਲੇ ਬਰੂਦ ਦੀ ਧੂੜ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ । ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਚਲਾਈਆਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਟੁੱਟੇ ਘਰ, ਟੋਏ ਪਈਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲੋਕੀ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ ।

ਘਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਪਰ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਮਨ ? ਇਕ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਸਾਲੀ ਮੌਤ ਹਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ—ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਢੰਗ, ਇਕ ਦੋ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਲੈ ਕੇ ਹੀ, ਯੁੱਧ ਦੇ ਅਮਿੱਟ ਦਾਗ ਛੱਡਕੇ ਗਈ । ਜਨਜੀਵਨ

ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਐਨਾਂ ਅਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਵਿੱਚ, ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਗੇ ਘਾਹ ਦੇ ਤੀਲਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੇ । ਕੋਈ ਪਾਸਿਓਂ ਤੋਂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਆਏ ਬੰਦੇ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ, ਸੈਨਾਂ ਭਾਵੇਂ ਚਲੀ ਗਈ । ਪਰ ਉਹ ਬੰਦੇ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ । ਸੱਤ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਚਲਦੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਆਏ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾਂ ਕੋਈ ਉਪਾ ਸੋਚ ਕੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੱਕੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ । ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਰੇ ਅਨੇਕ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਵੀ ਕੁਲ ਦੀ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਕੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ । ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁੱਝ ਮੁਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਰਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਾਏ ਗਏ । ਦਸ ਵੀਹ ਬੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ । ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਦੀ ਥਾਂ ਜਦੋਂ ਤੁਰੰਤ ਭਰਨੀਂ ਪਈ ਤਾਂ ਸੈਕਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ, ਕੰਟ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਸਭ ਕੁੱਝ ਉਲਝਿਆ ਪਿਆ ਸੀ । ਕੋਈ ਤੰਦ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ । ਜੋ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਉਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਮਾਣਕਤਾ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਹੋਰ ਕਿਥੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਲਿਆਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਕਰੜੇ ਨਿਯਮਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਕੁੱਝ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਇਸ ਸਭ ਲਈ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਇਕ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੱਕੀ—ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ਮਿਠੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ, ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਚੋਰ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਨਾਇਕ ਅਬਦੁੱਲ ਖਜ਼ੂਮ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਲੈ ਕੇ ਘੁੱਸ ਆਇਆ ਸੀ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਜ਼ਸੂਸਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੈਸਾ ਤੇ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੇ ਉਸਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ।

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਜਾਣ ਤੇ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਾਇਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਘਰ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ, ਤਦ ਵੀ ਕੋਈ ਘਿਰਣਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ । ਪਿਉ ਨੇ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਲਈ ਤਰਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਲੱਗੀ ਭੈੜੀ ਯੱਤ ਬਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਬੜੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ । ਪਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਆਸਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਐਨੇਂ ਵੱਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਭਿਖਾਰੀ ਵਾਂਗੂੰ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਕੇ ਦਿਨ ਕੱਟਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ 'ਵਡਿਆਂ ਤੇ ਭੈੜੇ ਦਿਨ ਨਾ ਆਉਣ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਭੈੜੇ ਦਿਨ ਆਉਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖੀ ਨਾ ਕਰੇ' ਕਹਿਕੇ ਸਭ ਉਸ

ਤੇ ਤਰਸ ਕਰਦੇ । ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੜੀ ਨਰਸਪਈਏ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਪਿਉ ਦੀ ਅਕਲ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਇਸ ਵਿੱਚ ਭੌਰਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਮੂਰਖ ਤੇ ਆਲਸੀ ਸੀ । ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਜੇ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਨੌਕਰ ਵਾਂਗ ਦਿਨ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਸਭ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਉਦਾਰ ਹੀ ਸਨ—ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਸ ਤੇ ਕੁੱਝ ਵਧੇਰੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਸਨ । ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਸ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਨ—ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡਕੇ ਗਏ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ— ਉਹ ਕਦੋਂ ਖੁਲ੍ਹੇਗਾ ?—ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਗਏ—ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਗਏ, ਉਹ ਕਦੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣਗੇ ? ਕਿਥੇ ਹੋਣਗੇ, ਕਦੋਂ ਆਉਣਗੇ ?

ਬੰਦ ਹੋਇਆ ਬੂਹਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਚਿਤਿੰਤ ਹੁੰਦੇ । ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ, ਜਦੋਂ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ, ਕਈ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰੀ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਇਕ ਨੇ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਪਰਸੂਰਮਨਾਇਕ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ, ਜੇ ਨਰਸਪਈਏ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਨਾਂ ਆਉਂਦੀ । ਜਿੰਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਖਦੇ, ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵੇਖਕੇ ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੋਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਿਖਾਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿੰਨੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋਈ, ਕਹਿ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ । ਅਜਿਹੇ ਲੋੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਦੁਰਗ ਵਾਂਝਾ ਰਹਿ ਗਿਆ—ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸੋਚਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ।

ਇਹਨਾ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕੀ ਨਰਸਪਈਆ ਕਦੋਂ ਆਉਣਗੇ, ਕਿ ਆਉਣਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਨਰਸਪਈਆ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੱਖੀ ਸਨ—ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ—ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਥੋਰ ਵਾਂਗ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਜਸੂਸਾਂ ਦਾ ਸੂਤਰਧਾਰ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਵੀ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦਾ—ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ—ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਸੀ । ਉਹ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਖਿਅਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਉਹ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਦੀ ਚਾਬੀ ਸਨ । ਇਸ ਨਲਾਇਕ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਪਿਤਾ ਇਥੇ ਹੁੰਦਾ—ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ—ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੋਪਾਂ, ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਹੜਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ, ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ।

ਇਹੋ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬਾਹਰ ਫ਼ਕੀਰ ਦਾ ਵੇਸ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਅਲੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦੁਰਗ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ।

ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਬੰਦ ਬੂਹਾ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ । ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਰਸਪਈਆ ਧੰਨ ਛੱਡਕੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ—ਇਸੇ ਲਈ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੰਦੇ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਘਰ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਣਾ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਉਥੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਛੱਡੇ ਸਨ । ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਢਿੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ 'ਜਾਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਬੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦੇ ਜਾਂਦਾ । ਮੈਂ ਕੀ ਕੰਧਾਂ ਯਾਂ ਬੂਹੇ ਖਾ ਜਾਣੇ ਸਨ ? ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹ ਘਰ ਮੇਰਾ ਹੈ । ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਬੀ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਕੀ ਜਾਣਾ ਸੀ । ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜਾਨ ਖਾਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਜਾਨ ਖਾ ਰਿਹੇ ।' ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰੀ ਪਿਉ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ।

'ਮਹਿਲ ਵਰਗਾ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਬੇਘਰਿਆ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ ਲਈ ਛੱਡ ਗਿਆ । ਆਵੇ ਸਹੀ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਧੌਣ ਮਰੋੜ ਕੇ ਜਨੇਊ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਚਾਬੀ ਖੋਲ ਲਵਾਂਗਾ ।' ਅਫੀਮ ਦੇ ਨਸੇ ਵਿੱਚ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ । ਸਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਥੇ ਸਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ—ਪਤਨੀ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ—ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਪਤਨੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਉਥੇ ਉਹ ਰੁੱਕ ਜਾਦੇ—

ਉਸਦੀ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ—

ਦੁਰਗ ਦੀ ਉਸਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ—

ਉਹ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ—ਪਰ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ—ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਬੜੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲ ਰਹੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਖਬਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀ । ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਤੀ ਨਾਂ ਲੱਭਦੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਣ ਤੋਂ ਕੁਤਾਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਭਾਗ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਦੀ ਤਕੜੀ ਵਿੱਚ ਡੋਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਇਧਰ ਨਵਾਬ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਨਵਾਬ ਬੜਾ ਜ਼ਿੱਦੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸੱਸ ਵੱਲ, ਛੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਨੂੰਹ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੱਚ ਸਕਦਾ ।

'ਕਿਉਂ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰਕੇ ਦੁਰਗ ਛੱਡਕੇ ਆ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਾਧੇ ਅੰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ।' ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਲ ਫੜਦੀ ਗਈ । ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਾਂ ਰੋਕ ਸਕੇ । ਸਵੱਦਤੀ ਵਿੱਚ ਯਲੰਮਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ,

‘ਕੋਈ ਕੁੱਝ ਆਖੇ ਯਾਂ ਨਾਂ, ਦੁਰਗ ਹੀ ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਏ’ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਲਈ ਏ, ਉੱਲੀ ਲੱਗੇ ਪਏ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੀਏ ਹੁਣ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਗੱਡੀ ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਮੁੜਵਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਪਤੀ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿਸੇ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਫਲ ਤਾਂ ਮਿਲਿਆ. ਪਿਉ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ।

“ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ । ਚਲੇ ਚਲੀਏ ।” ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ।

“ਐਨੇ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ, ਐਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ, ਅਜੇ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੋਹ ਨੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ । ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਦੁਰਗ ਜਾ ਰਿਹਾ ।” ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਖਰਵੇ ਹੋਕੇ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਏ ਤਾ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ?” ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੇ ।

“ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਲਈ ਏ—ਅਖਰੀਲੇ ਸਮੇਂ. ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਪੀਹੜੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ । ਉਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸਰੀਰ. ਉਥੇ ਹੀ ਰਾਖ ਹੋਏ । ਇਹ ਰਿਣ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਰੱਖ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਦੁਰਗ ਛੱਡਿਆਂ, ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿੰਨੇ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ, ਉਥੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੌਣ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹੈ, ਕੌਣ ਬੁਲਾ ਰਿਹੈ । ਬਿਨਾਂ ਬੁਲਾਏ ਉਥੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਜਾਏ । ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਤਾ ਫਿਰ ਦੁਰਗ ਕਾਹਦੇ ਲਈ । ਸਾਰੇ ਮੋਹ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਮੋਹ ਕਿਉਂ ?” ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੇ ਕੜਵਾਹਟ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ।

“ਇਹ ਮੋਹ ਨਹੀਂ. ਕਰਤੱਵ ਹੈ । ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ । ਜਿਥੇ ਰਹਿਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਏ ਦਸ, ਤੈਨੂੰ ਉਥੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ, ਬਸ ਇਹ ਨਾਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ।” ਕਦੀ ਵੀ ਨਾਂ ਮੁੜਨ ਵਾਲੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਖੰਭੇ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ।

ਨਰਸਪਈਆ ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਣ ਤਾਂ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਲਈ ਇਕੋ ਰਾਹ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ—ਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੁੱਝਕੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਜਾਣਾ—ਅਜਵੀ ਉਸ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ । ਗੱਡੀ ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ ।

ਇਧਰੋਂ ਉਧਰ, ਉਧਰੋਂ ਇਧਰ ਉੱਡਦੇ ਵਾਵਰੋਲੇ ਵਾਂਗ ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੂੰਝ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ, ਗਰਜਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸੁੱਕੇ ਪਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੂੰਝਕੇ ਉਡਾਕੇ ਵੱਸਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨੇਰ ਵਾਂਗ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਕਿਸ਼ਟਾ ਨਦੀ ਟੱਪਕੇ, ਹਰੀਪੰਤ ਤੇ

ਮਾਨਾ ਜੀ ਫਾਕਡਸਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਬਲੇ ਆ ਰਹੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਸਚਿਤ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੁੱਕਕੇ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗੇ—ਆ ਰਹੇ ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਵੱਗ ਨੂੰ, ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਸਤੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਹੁੰਦਲਕੇ ਵਿੱਚ, ਚਟਾਨਾਂ ਦੀ ਬੱਲੇ ਵਾਲੀ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਬਲਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਚੀਤੇ ਵਾਂਗ—

ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਚੁਟੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਤੋਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ—ਇਹ ਮੌਕਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੀ—ਦੂਜਾ ਮਾਨਾ ਜੀ ਫਾਕਡਸਾਰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਸੀ ।

ਰਘੋਤਮਰਾਏ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪੇਸ਼ਵੇ ਨਰਾਇਣ ਰਾਏ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਫੁੱਟ ਵਿੱਚ, ਮਾਨਾ ਜੀ ਫਾਕਡਸਾਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਾਲ ਰਲੇ ਰਘੋਤਮਰਾਏ ਨਾਲ ਆ ਰਲਿਆ । ਰਘੋਤਮਰਾਏ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ ਨੇ ਮਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਨਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾਣ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਰਘੋਤਮਰਾਏ ਦਾ ਪਲੜਾ ਖੁਕਦਾ ਦਿਸਿਆ ਤਾਂ ਮੌਕਾਸਨਾਸ ਮਾਨਾ ਜੀ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਅੰਦਰੋਂ ਉਹ ਰਘੋਤਮ ਰਾਏ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ—ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਉਪਰੋ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ ।

ਮਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਰਹੱਸ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਰਘੋਤਮਰਾਏ ਦੇ ਵਕੀਲ ਬਾਜੀਰਾਏ ਬਾਰਵੇ ਕੋਲੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ । ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦੀ ਚਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਦੂਰ ਤਾਂਈ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚੋਰ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ।

ਇਹ ਚੋਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਗੱਡੀ ਆਉਂਦੀ ਵੇਖੀ—ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਚੋਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਮੁਸਤਫਾਖਾਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪਈ—ਗੱਡੀ ਰੋਕ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਅੰਦਰ ਕੌਣ ਸੀ, ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹੀ ਬੰਦੇ ਸਨ—ਨਰਸਪਈਆ, ਭਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੌਕਰ ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸੋਚਿਆ ਇਹ ਕੋਈ ਯਾਤਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਰੋਕਣ—ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਾਹਿਰ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, “ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਏ, ਕਿਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ? ਰਾਹਦਾਰੀ ਪੱਤਰ ਹੈ ?” ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਆਦੀ ਨਰਸਪਈਆ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦੇ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣ, ਨਿੰਡਰ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੇ, “ਅਸੀਂ ਸਵਦੰਤੀ ਤੋਂ ਆਏ ਯਾਤਰੀ ਹਾਂ । ਹਰੀਹਰੇਸਵਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਹਰੀਹਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ।” ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ।

“ਰਾਹਦਾਰੀ ਹੈ ?” ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਰਾਜੇ ਦੇ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ਰਾਹਦਾਰੀ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਏ । ਯਲੱਮਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਯਾਂ ਹਰੀਹਰ ਕੋਲੋਂ, ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਜਾ ਰਹੇ

ਚਾਂ । ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਹੈ ਤਾਂ ਗੱਡੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ ? ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ਕੌਣ ?” ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ।

“ਬੁੱਢਿਆ ਤੇਰੀ ਆਕੜ ਕੁੱਝ ਵਧੇਰੇ ਜਾਪਦੀ ਏ । ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਬੜੀਆਂ ਕਰਨਾਂ ਏ । ਇਹ ਸਭ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦਾ । ਥੱਲੇ ਉਤਰਕੇ ਜੁਆਬ ਦੇਹ, ਨਾਲੇ ਜੋ ਪੁੱਛਾਂ ਉਹ ਦੱਸ ।”

ਉਹ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਫੌਜ ਸੀ, ਨਰਸਪਈਏ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਜੁਆਬ ਸੁਣਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਬੋਲਿਆ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ।

“ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣੀ ਏ, ਥੱਲੇ ਉਤਰੋ ।”

ਬਿਨਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ । ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਲਗਣਾ ਦੇ ਸੋਚ ਕੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੋਲੇ—

“ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਆਵੋ, ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਮੁੱਕੇ ਉਨਾਂ ਹੀ ਚੰਗੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਛਾਂ ਥੱਲੇ ਖਲੋਕੇ ਬੋਲੇ ।

“ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਵੇਖਨੋ, ਵੇਖ ਲਉ, ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ । ਪੇਟੀ ਵਿੱਚ ਪਤਨੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਤੇ ਰਾਹ ਖਰਚ ਦਾ ਪੈਸਾ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਕਿਸੇ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਚੋਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਛਤਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ।”

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਦਾ ਖੂਨ ਖੌਲ ਉਠਿਆ । ਉਸ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸੰਸੇ ਭਰਿਆ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਦਿਸਿਆ । ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਜੰਦਰੇ ਦੀ ਚਾਬੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ । ਪੇਟੀ ਥੱਲੇ ਲਾਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਖੋਲ ਕੇ ਵੇਖੀ । ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਕਪੜੇ, ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਗਹਿਣੇ, ਪਰਸਾਦ ਦੀਆਂ ਪੌਟਲੀਆਂ ਪੂਜਾ ਦੇ ਭਾਂਡੇ, ਗੋਪੀਚੰਦਨ, ਦੁਆਦਸ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ—ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਡੱਬੀ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਸਨ—ਬੱਸ । ਸਭ ਵੇਖਕੇ, ਵਾਪਸ ਪੇਟੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਚਾਬੀ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ । ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਕੁੱਝ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਖਾਉ ।

“ਕਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਵਾਲ, ਤੇ ਜਨੇਊ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ । ‘ਕਹੋ ਤਾਂ ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਦਿਆਂ ?”

“ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਨੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਉਸਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹਾਰ ਦੇ ਥੱਲੇ ਲਾਲ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਲਾਕਟ ਦਿਸਿਆ, ਉਸਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਨੁਮਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦਿਖਾਈ

ਦਿੱਤੀ । “ਇਹ ਜ਼ਰਾ ਲਾਹ ਕੇ ਦਿਖਾਉ,” ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਉਸ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

ਨਰਸਪਈਏ ਦੀਆਂ ਚੁਸਤ ਅੱਖਾਂ, ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਜੋ ਉਸ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਉਹ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ।

“ਲਾਹ ਦਿਉ”—ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

ਭਾਗਰਥੀ ਬਾਈ ਨੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗਲੋਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਹਾਰ ਲਾਹ ਕੇ ਪਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ । ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹਾਰ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵੱਲ ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆ । ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਰਾਜਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨੂਮਾਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ । ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਸੋਚਿਆ ਅਜਿਹਾ ਹਾਰ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਕੋਈ ਮਮੂਲੀ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਮਹਿਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣਗੇ । ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਹਾਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਵੱਲ ਮੁੜਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ? ਇਥੇ ਹੀ ਸਚ ਸਚ ਦਸ ਦਿਉ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ?

“ਕਿਉਂ, ਇਹ ਹਾਰ ਪਾਉਣ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ?”

“ਇਹ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਨਾਂ ?”

“ਹਾਂ, ਸੁਣਿਐ ਨਾਇਕ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਤੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਪਰਾਧ ਹੋ ਸਕਦੈ ।”

“ਇਸਦਾ ਜੁਆਬ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ, ਨਵਾਬ ਹੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਗੱਡੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਮੋੜੋ । ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ।

ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਡਾਇਦਾ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਪਤਨੀ ਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਗੱਡੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪੇਟੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਤੇ ਗੱਡੀ ਹੱਕਣ ਲਈ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਵਿਖਾਏ ਰਾਹ ਵਲ ਗੱਡੀ ਤੁਰ ਪਈ ।

ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਖ਼ਾਹਮਣ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਣ ਆਏ ਮੁਸਤਾਫਾਖਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਕੀ, ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਗਿਆਂ,

ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸ਼ੇਰ ਫੜਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੋਵੇ ।” ਨਰਸਪਈਏ ਵੱਲ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ ।

“ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਕਿ ਚੂਹਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਰ ਸੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮੁਸਤਫ਼ਾ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਹਾਰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਵੇਖਾਇਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਹਾਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਫੁਹੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਵੇਖੋ ਕੀ ਏ ?” ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਹਾਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ । ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਉਥੇ ਕੋਈ ਕਾਰਜ਼ ਲੈਣ ਆਇਆ ਨਾਰਾਇਣਈਆ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਚਕਿੱਤ ਹੋ ਗਿਆ । “ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ—ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਹੋ ?” ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਦੁਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਆ, ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਤੇ ਪੂਰਣੀਏ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਨਰਸਪਈਏ ਵਲ ਨਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ । ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਝੱਟ ਉਠਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ, “ਐਨਾਂ ਚਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੜਾ ਰਖਿਆ, ਜੋ ਅਪਰਾਧ ਹੋ ਗਿਆ, ਖਿਆ ਕਰਨਾਂ । ਬੈਠੋ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮੁਸਤਫ਼ਾ ਖਾਨ ਵਲ ਮੁੜ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੌਣ ਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਸਹਿਤ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਤਿਥੀ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਲੈ ਚਲੋ । ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕਾਰਨ ਇਨਾਮ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਛਾਂਟੇ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ।” ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਂਦਿਆ ਬੋਲੇ ।

“ਮੈਨੂੰ ਐਨਾਂ ਆਦਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਦੁਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਕੜੀਨਰਸਪਈਆ ਹਾਂ ।”

“ਦੁਰਗ ਦੇ ਲਈ ਸਾਬਕ ਯਾਂ ਵਰਤਮਾਨ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੜੀਨਰਸਪਈਆ ਹੀ ਹਨ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹਨ ।”

“ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਨੌਕਰ ਬੱਸ,” ਖਲੋਤਿਆਂ ਹੀ ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ । “ਤੱਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਚਲੋ । ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋ ਖਲੋਕੇ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰੋ ਬੈਠਕੇ ਗੱਲ ਕਰੋ ।” ਬੜੀ ਨਮਰਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਸੀਂ ਯਾਤਰੀ ਹਾਂ, ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਸਾਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਉ, ਤੁਹਾਡਾ ਉਪਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ।”

“ਅਜ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੁੱਕ ਕੇ ਬਕਾਵਟ ਲਾਹੋ । ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰੋ । ਬੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ । ਸਵਾਮੀ ਰੰਗ ਨਾਥ ਦੀ ਦਇਆ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਣ ਹੋਈ । ਨਰਾਇਣਈਆਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਚਲੋ ।”

“ਇਸ਼ਨਾਨ ਭੋਜਨ, ਤੇ ਅਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਗਲੀ ਗੱਲਬਾਤ ।” ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਨਰਾਇਣਈਏ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ, “ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਵੇਂ ਸਹੀ ।” ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਹਾਰ ਯਾਦ

ਆਇਆ । “ਤੁਹਾਡੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਹਾਰ ਦੇ ਰਖ ਲਵੋ ।”

“ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਰਖੋ, ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।” ਨੀਰਸਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਕੇ ਨਰਾਇਣਈਏ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਏ ਨਰਸਪਈਆ ।

ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਸ਼ੇਰ ਫੜਿਆ—ਸਾਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸ਼ੇਰ, ਨਰਸਪਈਆ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਲਗਦੈ ਦੁਰਗ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਨਰਸਪਈਆ ਛੱਡਕੇ ਗਿਆ ਹਾਰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਕੁੱਝ ਸੋਚ ਕੇ ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ।

“ਇਸ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਤੇਰਾ ਪੂਰਣੀਏ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪੂਰਣੀਆ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਕਿ ਸੱਪ, ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ।” ਚਿੰਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ?”

ਪੂਰਣੀਏ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨਾ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਹਜ਼ੂਰ ਸ਼ੇਰ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦੈ, ਪਰ ਨਾਗਰ ਸੱਪ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਫੜੋ ਤਾਂ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਯਾ ਆਪ ਮਰ ਜਾਂਦੇ । ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਨਰਸਪਈਆ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਲੱਗੇ, ਇਸ ਦਾ ਪੱਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਦਿਉ ।” ਅਜੇ ਵੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਪੂਰਣੀਏ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਾਂ ਆਈ ।

“ਇਹ ਕੀ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਬੁਝਾ ਰਿਹੈ ਪੂਰਣੀਏ, ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਅਜੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ । ਸਮਝ ਆਉਣ ਤੇ ਦਸਾਂਗਾ, ਹਜ਼ੂਰ । ਪਹਿਲਾਂ ਨਰਸਪਈਏ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਆਉਨਾਂ ।”

“ਇਹ ਹਾਰ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਹਾ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇਹ ਤਾਂ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ।”

“ਕਿਸਮਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਨੂੰਹ ਪਾ ਲਏਗੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਚੰਗਮਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਆਂਗੀ ।”

“ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਾਰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਗਲੇ ਜਾ ਪਿਆ” ਗਲ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਪੂਰਣੀਏ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਡੋਰ ਭੋਰ ਬੈਠੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਨੂੰ ਨਰਸਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਹੁਣ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ?” ਡਰਦਿਆਂ ਭਾਗੀਰਥੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ । “ਕੀ ਹੋਇਆ—ਹੁਣ ਅੱਗੋਂ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ । ਆਪਣੀ ਉਂਗਲੀ ਵਾਲੀ ਛਾਪ ਨਾਂ ਭੁਲੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਉਹ ਇਧਰ ਉਧਰ ਫੇਰੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪੂਰਣੀਆਂ ਆ ਗਿਆ । “ਇਹ ਕੀ ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਭੱਜ ਰਹੇ ਹੋ । ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠੋ । ਮੈਨੂੰ ਪਰਾਇਆ ਨਾਂ ਸਮਝੋ, ਆਪਣਾ ਹੀ ਸਮਝੋ ।”

“ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਬੈਠਿਆਂ ਬੱਕ ਗਿਆ, ਪੂਰਨੀਆ—ਬੇਰ ਛੱਡੋ । ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੇਖੀਏ ਇਥੇ ਹੈ । ਦੁਰਗ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ? ਸਾਨੂੰ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਆਇਆ ਬੜੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਦੁਰਗ ਹੀ ਸਾਡਾ ਘਰ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਬੜੀ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਸੋ ।” ਤੁਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ ਨਰਸਪਈਆ । “ਮੈਂ ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸਮਝ ਏ । ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਬੱਚ ਸਕਦਾ । ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਉ ।”

“ਮੇਰੇ ਸੁਆਲ ਦਾ ਇਹ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ, ਪੂਰਟੀਆ ਜੀ । ਦੁਰਗ ਦਾ ਕੀ ਹੋਇਆ ਦਸੋ ?”

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਲੁਕਾਉਣੇ । ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਇਕ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ । ਪਰ ਮੈਂ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ ।”

“ਕਿਉਂ ?”

“ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ । ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਤੁੰਗਭਦਰਾ ਨਦੀ ਨਹੀਂ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਨੀ । ਇਥੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ, ਉਥੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ ਦੁਰਗ ਅਸੀਂ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿਣੇ । ਇਹ ਨਵਾਬ ਨੇ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਦੁਰਗ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਤੇ ਤਜਰਬੇ ਵਾਲੇ ਜੇ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਵਿਅਰਥ ਨਰਹਤਿਆ ਤੇ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਹਰਪਨਹਲੀ ਤੇ ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ ਲਈ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵੀ ਮੰਨ ਜਾਵੇ । ਤੁਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਘੱਟ ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ—ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚ ਹੀ ਲਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਖੋਲਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।”

“ਦਸੋ—ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਨਾਂ ?” ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰ ਚੜਾਅ ਦੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਖਾਣੇ ਤੇ ਅਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ ।”

“ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਕਰ ਛੱਡੋ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਾਮ ਕਰਾਂਗੇ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੋੜਦਾ, ਸਾਡਾ ਨਰਾਇਣਈਆ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਆਦਰ ਹੈ ।” “ਉਹ ਆਦਰ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਜਚਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ।”

“ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਜਚਦੀ ਗੱਲ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਸੋ । “ਕਾਲਹਰਟ ਵਿਸ਼ਪ੍ਰਾਸਟ” ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਸੰਕੋਚ ਹੈ

ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਲਿਖ ਦਿਉ । ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਚਾ ਦਿਆਂਗੇ । ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਬਿੱਠੀ ਭੇਜਨੀ ਤਾਂ ਬਾਦ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਇਕ ਗੱਲ ਪੁੱਛਾਂ, ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਦੱਸੋ—ਜੇ ਇਥੇ ਮਰਾਠੇ ਜਿੱਤ ਗਏ—?”

“ਉਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ।”

“ਕਿਵੇਂ, ਪਿੱਛੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਹੈ ।” ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਦੇ—ਹੁਣ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਦੇਕਤਾ ਨਹੀਂ, ਦੇਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੁਰਗਾ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਾਡਾ ਪੱਖੀ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ?”

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਹੋ ਕੇ ਰਹੋ, ਸਾਡੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ—ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਕਾਰਦੇ ਲਈ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ । ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ । ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੋਂ ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬਣੋਗੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਦ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ।” “ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ?” ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਝੱਟ ਕੱਟਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ।

“ਚਾਂ”

“ਕਦੇ ਤੋਂ ?”

“ਮਤੌਫ਼ ਦੇ ਨਾਇਕ ਰਾਹੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਹੋਈ ।” “ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ । ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਮੰਗਵਾ ਦਿਓਗੇ । ਬੜੀ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਹੈ ।” ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਪਤਨੀ ਵਲ ਮੁੜੇ ।

“ਸੁਣਿਆ ਈ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਸਾਡੇ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਉਧਾਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਧੰਨ ਹੈ ।” ਨਰਸਪਈਆ ਬੋਲੇ ।

“ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ”, ਭਰੋਸਾ ਦਿੰਦਿਆ, ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ, ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਇਸ ਲਈ ਦੁੱਧ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਏ, ਇਸ ਲਈ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਦਿਉ । ਪੀ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਕੋਲ ਪਏ ਆਸਣ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ ਨਰਸਪਈਆ । ਬੜੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ।

“ਛੀ ਛੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾ ਲਿਆ, ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਆਏ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੋਲੇ “ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਇਕ ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉ—ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੁੱਧ ਲਿਆਉਣਾ ।” ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । “ਇਕ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਗਲਾਸ ਲਿਆਉਣਾ” ਕਹਿ ਕੇ ਥੱਕੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਸਣ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ।

ਪੂਰਣੀਏ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਕਰ ਭੱਜ ਕੇ ਦੋ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਲੈ ਆਇਆ । ਵੇਖ ਕੇ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ । “ਇਕ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਉ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਏ, ਪਰ ਮੰਗਣ ਵਿੱਚ ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਰਹੀ ਏ ।”

“ਭਾਗੀਰਥੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੀ ਜਾ, ਸਾਡੀ ਯਾਤਰਾ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ।” ਕਹਿ ਕੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਗਲਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। “ਕੋਈ ਕੱਢ ਡਿੱਗਾ ਜਾਪਦੈ”, ਅੰਗੂਠੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਕੱਢ ਚੁੱਡਣ ਵਾਂਗ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹਿਲਾਈਆਂ, ਫਿਰ ਉਂਗਲਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਈਆਂ।

“ਸ੍ਰੀ ਹਰੀ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੁੜਿਆ ਰਹਾਂ।” ਕਹਿ ਕੇ ਗਲਾਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਗੱਟ ਗਟ ਕਰਕੇ ਪੀ ਲਿਆ। ਪਤਨੀ ਵਲ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। “ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉਣੈ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣੈ, ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ।” ਕਹਿ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ। ਪੂਰਣੀਏ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਖਾਲੀ ਗਲਾਸ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਅੰਗੂਠੀਆਂ ਗਲਾਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਬਾਹਰ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਲਾ ਹੀਰਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਾ ਡਿੱਗਾ। ਨਰਸਪਈਏ ਦੀਆਂ ਲਟਕਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਅੰਗੂਠੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵੇਖੀ, ਹੀਰੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖਾਲੀ ਹੋਈ ਚਿੱਟੇ ਚੂਰਨ ਦੀ ਪੂੜ ਲੱਗੀ ਮੋਰੀ ਦਿੱਸੀ—

ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਹੋਇਆ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ “ਗੁਰੂ ਰਾਇਆ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇਈਂ।” ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਨੇ ਹੱਕਾ ਲੈ ਕੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ। ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਛਲਕੇ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਿਆ—ਥੈਠਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੁੜਕ ਗਈ ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ।

ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਪੂਰਣੀਆ ਇੰਜ ਬਰਬਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਤੁਫਾਨ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਪਸੀਨਾਂ ਚੋਟ ਲੱਗ ਪਿਆ।

20

ਯੁੱਧ ਦਾ ਸੇਕ ਘਟਿਆ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਾਧਾਰਣ ਹਾਲਾਤ ਵਲ ਮੁੜਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੁਆਲੇ ਡੇਰਾ ਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਜੋ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਘਰ ਬਾਹਰ, ਬੈਲ ਗਊਆਂ, ਹਲ ਪੰਜਾਲੀਆਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਗੁਆ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮੁਜਬੂਰ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਕੰਨੀ ਪਈ। ਕਦੀ ਨਾਰਾਅਲ ਨਾਲ ਹਰੇ ਭਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਖੇਤ, ਅੰਜ ਬੰਜਰ ਭੂਮੀ ਬਣੇ ਵੇਖਕੇ ਰੋਟਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਾਨਕਲੂ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ— ਸਿਰਫ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਫਿਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਨ ਉਸ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ

ਜਾਵੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਿੱਤ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤਾਂ ਹੋਈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿੱਤ ਜੀਵਨ, ਚੰਗਿਆਇਆਂ ਦੀ ਸੇਜ ਬਣ ਗਈ ਸੀ—ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕਰਨ ਲਈ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਧੰਨ, ਅਨਾਜ, ਮੁੜ ਫਸਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੱਕ-ਭੋਜਨ ਸਿਰਫ ਮੂੰਹ ਰਖਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਸਾ—

ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸੋਚ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਹੋੜਨਕੇਰੇ ਵਲੋਂ ਆਏ ਇਕ ਜਸੂਸ ਕੋਲੋਂ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਨਗਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੰਗ ਪਟੋਟ ਨੂੰ ਤੀਹ ਲੱਖ ਮੁਹਰਾਂ ਚਨਾਗਿਰੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—

“ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਦੁਰਗ ਵਲ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਏ ।” ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਅਹਾਰ ਸਾਮਗਰੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਿਰੰਤਰ ਮਲਨਾਡ ਵਲੋਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਾਡੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਲੁੱਟਕੇ, ਛਿੱਲਕੇ, ਸਭ ਕੁੱਝ ਨਚੋੜ ਲਿਆ । ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਲਨਾਡ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੂਰਾ ਕਰਾਂਗੇ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅਨਾਜ ਸਭ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਹੀ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਆਪਣੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ।

“ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁੰਗਭਦਰਾ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਥੇ ਧੰਨ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸੈਨਾ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਸਾਹਮਣਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ । ਬੰਦੇ-ਘਰ, ਪਿੰਡ, ਸਭ ਦੀ ਬਲੀ, ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਲਨਾਡ ਦੇ ਲੋਕੀ ਦੇਣਗੇ । ਅਸੀਂ ਜੋ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਚੱਖ ਲੈਣ ।” ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਇਸ ਯੋਜਨਾਂ ਬਾਰੇ ਉਤਸਾਹ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲਹੂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਧੰਨ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ—“ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਤਿਆ ਕਰਨ ਦੀ, ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਜਨਸਾਧਾਰਣ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ । ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਧਮਕਾਇਆ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੰਗਿਆ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ—ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਮਸ਼ਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਧੋਏ ਰਹੇ—ਤੁਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਹੈ । ਬੰਜਰ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਹੰਝੂ ਵਹਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋ । ਇਹ ਸਭ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਨਰਕ ਦੇ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹਨ—ਮਿੱਤਰ ਹਨ—ਇਸ ਲਈ ਨਿਰਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਹਤਿਆ ਸਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ । ਅਸੀਂ ਇਹ

ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਭੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਡੇ ਦੱਸੇ, ਜੋ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੇਣ ਲੈ ਆਵੇ । ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਭਰਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਹਨ । ਪਰ ਜੇ ਅੱਗੇ ਚੁੱਠਾਯਾਈ ਕਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਲ ਸਿਖਾ ਦੇਣ । ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ, ਉਹੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ।" ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ । ਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਫੁਪੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੇ—

“ਲੋੜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੰਦੂਕ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਚਲਾਵਾਂਗੇ, ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਕਟਾਂਗੇ” ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਵਾਕੇ ਕਿਹਾ, “ਜਾਉ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕੰਮ ਸਾਡੇ ਬਿੱਮੋ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਵਾਂਗੇ—ਪਰ ਸਾਡੀ ਇਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ।” ਪਰਸੁਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਕੀ?”

“ਇਹ ਕੰਮ ਜੋ ਵੀ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਉ । ਤੁਸੀਂ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਉ । ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਫੌਜ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲੀਆਂ । ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਹੈ—ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੰਮ ਸਾਨੂੰ ਸੌਂਪੋ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਨੰਮ ਵੇਖੋ ।”

“ਹਰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦੇਣਾ ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕਾਂ ਦੀ ਰੀਤ ਨਹੀਂ । ਰਾਜਾ ਅੱਗੇ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਪਿੱਛੇ ਇਹੋ ਰੀਤ ਚਲਦੀ ਆਈ ਹੈ । ਨਾਲੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਕੋਠੀ ਬੇਤਾਲ ਦੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀ ਮਾਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖਾ ਕੇ ਆਵਾਂਗੇ । ਤੁਹਾਡੀ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ—ਨਵਾਬ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਫੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡੋ, ਬਾਕੀ ਦਾ ਕੰਮ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਨਵਾਬ ਜੋ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਛੇ ਲੱਖ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਲੁੱਟਕੇ ਪੰਜ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਧੰਨ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ । ਨਵਾਬ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਨੂੰ, ਉਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਹੀ ਲਵਾਂਗੇ । ਇਸ ਲਈ ਰੋਕੋ ਨਾ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਖੀਰੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਲਈ ਬਾਕੀ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਪਈ ।

ਕਰਨਿਰਧਾਰਕਰਨ ਤੇ ਕਰਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ—ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਟੁਕੜੀ, ਬਰਘੋਰਮਾ ਦੀ ਟੁਕੜੀ, ਕਟੀਵੇਮਾਰਮਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਤਿੱਪਲੰਗੜਦਮ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕ ਚੁਣਕੇ ਸਨ ਪਰਸੁਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਬੋਲੇ ਮਲਨਾਡ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ “ਪੁੰਡੂ ਕਰ” ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰ ਪਏ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਗੁਦਗੱਤੀ, ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਵਚਨ—ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪੁਰਭਯਾ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਸਿਵਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ, ਰਾਮਸਿੰਘ, ਲਕਸ਼ਮਣ ਸਿੰਘ, ਧੰਨ ਸਿੰਘ ਖਾਸ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ

ਵੀਰ ਭੰਦਰਨਾਇਕ ਨਾਲ ਪੰਜ ਸੌ ਸੈਨਿਕ ਲੈ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਮਜ਼ਨਾ ਲੁੱਟ ਲਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਸੀਕਾਰ ਦੀ ਘਾਟੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਮਾਇਆ ਕੋਂਡ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈ ਗਈ । ਸੰਨਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਸੈਨਾ ਹੋੜਲਕੇਰੇ, ਦੁੱਮੀ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਮਲਨਾਡ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ ।

“ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ, ਨਾ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਲੁੱਟਣ ਆਏ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਨਾਜ, ਧੰਨ, ਡੰਗਰ ਲੈਣ ਆਏ ਹਾਂ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਜੋ ਸਾਡਾ ਇਲਾਕਾ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਲਈ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨਕੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਨੂੰ ਧੰਨ ਦੇ ਦਿਉਗੇ ਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਖੂਨ ਖਰਾਬੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ।” ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਨੂੰ ਇਹ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਪੱਤਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ।

ਮਨਲਾਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਵਚਿੱਤਰ ਹੌਸਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਨਾਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ । ਕਿੰਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਕੇ ਘਰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ—ਇਸ ਸਮਾਨ, ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਪਰ ਚਨਾਗਿਰੀ, ਬਸਵਾਪੱਟ, ਸੰਤੋ ਬੇਨੂਰ ਆਦਿ ਜਿਥੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਗੱਲ ਨਾਂ ਮੰਨੀ । ਉਲਟਾ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਮੌਜੂ ਉਡਾਇਆ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ, ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਈ ਹੈ, ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਲੁੱਟਕੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਮੰਨਕੇ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ । ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਮੰਨ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਖੁਆਇਆ, ਦੁੱਧ ਪਿਆਇਆ—ਜੋ ਅੱਗੋਂ ਆਕੜ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਕੜ ਲਈ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਦੰਡ ਦੇਣਾ ਪਿਆ । ਆਪਣੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਪਟ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ । ਮਲਨਾਡ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਣਕੇ ਫੈਲ ਗਈ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈਆਂ ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ ਤੇ ਜਸੂਸ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਨਾਲ ਨਗਰ ਤੋਂ ਸ਼ੀਰੰਗ ਪੱਟਣ ਜਾ ਰਹੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਗਿਆ ਹੈ—‘ਸ਼ੇਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹੋ ਸਮਾਂ ਹੈ ।’ ਕਿਹਾ । ਇਹ ਕੰਮ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ । “ਇਹ ਤੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹੈ, ਜਿੱਤਕੇ ਆ ਜੇ ਹਾਰ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਨਾਂ ਵਿਖਾਈ ।” ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਯਾਂ ਮੁਰਦਾ ਫੜਕੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ । ਆਪਣਾ ਸਾਹਸ ਇਖਾਉਣ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਉਡੀਕਦਾ ਟੀਪੂ ਭਰਪੂਰ

ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਨਿਕਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ।

ਬਿਨਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸੈਨਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਿਆਂ ਜੇ ਖਜ਼ਾਨਾਂ ਹਥਿਆਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਇਸ ਲਈ ਮਾਇਆਕੋਡ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈ ਗਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਸੈਨਾਂ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਬਹੁਤਾ ਕਠਿਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ।

ਪਰ ਨਗਰ ਤੋਂ ਤੁਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਗੱਡੀ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੱਲੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੀ ਗੱਡੀ ਤੇ ਤਰੀਕੇਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਸੀ । ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਮਚਾਉਣ ਲਈ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਮਰਾਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵੀ ਉਸ ਤੇ ਸੀ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਮਲਨਾਡ ਦਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਸੋ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੇ ਤਰੀਕੇਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋ ਗਈ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਗੱਡੀ ਜਦੋਂ ਹੋਈਗੇਰੇ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਰਲਕੇ ਉਸ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ । ਤੇ ਖਾਲੀ ਗੱਡੀ ਉਲਟਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ।

ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਨ ਆਇਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਮਰੇ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕ, ਮਰੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ, ਖਾਲੀ ਗੱਡੀ ਬਸ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰ ਗਈ । ਲੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਧੰਨ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਤਿਆਵਟੀ ਯਾਂ ਹੋਈ ਗੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਛਿਪਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਚੁਟੇ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਲੁਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਧੰਨ ਬਾਹਰ ਕਢਾਉਣ ਲਈ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜਕੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਉਸਦੇ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਛੱਡਦਾ । ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ । ਤੀਬਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਾਲ ਨਾਲ ਘਾਇਲ ਹੋਏ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ, ਜੋ ਲੱਭਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ, ਇਹ ਵੀ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਜੋ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਲੁਟਿਆ ਧੰਨ ਸੀ ਜਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਵੇਲੇ ਲਈ ਬਚਾ ਕੇ ਰਖਿਆ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੈਸਾ ਸੀ ।

ਜੋ ਧੰਨ ਦੌਲਤ, ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਲਭਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਪੰਡ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਰੱਖ ਲਈ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦਾ ਉਸ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੈਨਾਂ ਟੀਪੂ ਦੀ ਅਗੁਵਾਈ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਲੁਟਿਆ ਧੰਨ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਲੈ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਊ ।' ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਣ । 'ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਣ—ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੋਲੋਂ ਕਾਇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਖਵਾਣਾ

ਚਾਹੁੰਦੇ । ਪਿਉ ਤਾਂ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖਾ ਕੇ ਆਉਨਾਂ ।' ਕਹਿ ਕੇ ਹੱਠ ਕਰ ਲਿਆ । ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਟ ਮਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਰਧਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਟੀਪੂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਜਿਸ ਰਾਹ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਇਕ ਸਥਾਨ ਤੇ ਲੁੱਕ ਕੇ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗੇ ।

'ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਯਾਂ ਮੁਰਦਾ ਫੜਕੇ ਲਿਆਵਾਂਗਾ' ਦੀ ਸਹੁੰ-ਚੁੱਕਕੇ ਟੀਪੂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ ਲੈ ਕੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਨਿਕਲ ਪਿਆ, ਹੰਦੀ ਗੇਰੇ ਵਲ, ਜਿਥੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਸੀ ।

ਟੀਪੂ ਹੋਦੀਗੇਰੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੁਮੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਟੀਪੂ ਥੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਭੱਜਾ । ਉਥੇ ਦੋਹਾ ਵਿਚਕਾਰ ਲੁੱਕਣਮੀਟੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ।

ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਦੁਮੀ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਟੀਪੂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਉੱਡਦੀ ਯੂੜ ਵੇਖ ਕੇ, ਪਿੰਡੇ ਟੀਪੂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਭੱਜੀ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪਿੰਡੇ ਟੀਪੂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਮਾਰਕਾਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਅੱਗੇ ਜਾ ਰਹੀ ਟੀਪੂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਪਿੰਡੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹਮਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤਕ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਹਥਿਆਰ ਘੁਮਾਉਂਦਾ, ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਿਆ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਦਾ, ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ, ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤੇ ਟੀਪੂ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ । ਰਣਮਾਰੀ ਦੀ ਜੀਭ ਵਾਂਗ ਲਹੂ ਲਿਖਤੇ ਪਰਿਘਾ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਟੀਪੂ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ, ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਟੀਪੂ ਵਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੀਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ । ਉਸ ਦੀ ਸਿਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੁਟਿਆ । ਇਸ ਵਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਟੀਪੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਤਾਂ ਬੱਚ ਗਿਆ ਪਰ ਪਹਾੜੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੱਥ ਕੇ ਥਲੇ ਡਿੱਗ ਪਈ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਭਜਿਆ । ਪਹਾੜੀ ਲੱਥਣੀ ਸਿਰ ਲੱਥਣ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਅਪਮਾਨਜਕ ਸਮਝ ਕੇ, ਟੀਪੂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਇਆ ਬਿਨਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੰਡੇ ਵੇਖਿਆ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਭਜਿਆ ।

ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਚਿੱਟਾ ਘੋੜਾ, ਪਿੰਡੇ ਪਿੰਡੇ ਟੀਪੂ ਦਾ ਕਾਲਾ ਘੋੜਾ— ਹਨੇਰੀ ਹਨੇਰੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਇੱਕਲੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਭੱਜਦਾ ਵੇਖ ਉਸਦੀ ਸੈਨਾਂ ਵੀ ਟੀਪੂ ਦੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ।

ਉਹ ਸੈਨਾਂ ਟੀਪੂ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਰਲੀ ਤਾਂ ਜਿੱਤ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਇਹ

ਸੋਚ ਕੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੱਟਾ ਵਿੱਚਕਾਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿਆਨ ਦੁਆਲੇ ਲਟਕਦੀ ਕਟਾਰ ਕੱਢੀ ਤੇ ਇਕ ਪੱਲ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਰੋਕ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਕਟਾਰ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁੱਟੀ ਤੇ ਛਿਰ ਘੋੜਾ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਸੁੰ ਕਰਕੇ ਭੱਜੀ ਆਉਂਦੀ ਕਟਾਰ ਦੇ ਵਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ ਖਿੱਚੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ ਖਿੱਚਣ ਤੇ ਘੋੜੇ ਨੇ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਸੁੱਟੀ ਹੋਈ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੱਜੀ । ਘੋੜੇ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਨਿਕਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਪੀੜ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋਇਆ ਘੋੜਾ ਉੱਛਲ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ।

ਉਸਨੂੰ ਡਿੱਗਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਟੀਪੂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਹੌੜਲਕੇਰੇ ਦੇ ਰਾਹ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤਿਆਂ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭੱਜਦਾ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਥੱਲੇ ਡਿੱਗਿਆ ਟੀਪੂ ਉਠਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇਆ ਘੋੜਾ ਛੱਡ ਉਸ ਕਿਸੇ ਸੈਨਿਕ ਦਾ ਘੋੜਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੰਦ ਕਰੀਚਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੱਜਿਆ ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵੇਖ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬੁਲ੍ਹ ਟੁਕਦਾ, ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਅੱਖਾਂ ਵਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਵੇਗਾ ।

“ਮੇਰੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ, ਮੇਰੇ ਹਥੋਂ ਤੂੰ ਜਿੰਦਾ ਬੱਚ ਗਿਆ—ਹੋਰ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਖ਼ਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਛੱਡਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ । ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਮੌਕਾ ਹੋਰ—” ਖੁਦਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਰਦਿਆਂ । ਸੁੱਟੀ ਵਿੱਚ ਛੜੀ ਤਲਵਾਰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਉਤਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ ਟੀਪੂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਚੋਖੀ ਭਾਜੜ ਪਾ ਕੇ, ਬੱਚਕੇ ਆਏ ਗੁੰਦਗੱਤੀ ਕੋਲੋਂ ਟੀਪੂ ਦੇ ਬੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਾਹਸ ਤੇ ਜਿੱਤ ਸਭ ਕੋੜੇ ਜਾਪੇ ।

‘ਅੱਜ ਤੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਚੰਗੀ ਸੀ ਟੀਪੂ, ਬੱਚ ਗਿਆ । ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਹੱਥ ਲੱਗਣ ਦੇ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਚੁਕਦਾ । ਤੈਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦਿਆਂਗਾ ।’ ਉਸ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ । ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਬੋਲਿਆ, ‘ਮੌਕਾ ਤਾਂ ਮਿਲੇਗਾ—ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਆ ਜਾਵੇ—ਤੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਕੇ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਹੀ ਆਵਾਂਗਾ । ਤੇਰਾ ਵੀ—ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਦਾ ਵੀ ।’

ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਆ ਰਹੀ ਹੈ—ਇਸ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੀਬਾਰੀ ਦੀ ਵਾਈ ਦੇ ਰਾਹ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ—

ਉਸਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਜਸੂਸਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਫਕੀਰ ਦਾ ਵੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਬੈਠੇ ਅਸ਼ਰਫ ਸਾਹ ਵਲੀ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣਿਆ ਅਬੱਦਲੁ ਖਯੂਮ ਵੀ—

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ—ਤਾਂ ਹਰੀ ਹਰ ਵਲੋਂ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਇਆ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ । ‘ਦੁਰਗ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੜੀਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਪੱਤਰ ਚੋਰੀ ਛਪੀ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਕੋਲ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੁਆ ਦਿਉ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਇਹ ਪੱਤਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਆਗਾ ! ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ ।’ ਇਕਦਮ ਅਚਾਨਕ ਕੜੀ ਨਰਸਪਈਏ ਵਲੋਂ ਆਈ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੋਲੋਂ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ਵੇਖੀ । ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਅੰਗੂਠੀ ਦੀ ਹੀ ਛਾਪ ਲੱਗੀ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੇ ਬਗੈਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਦੱਸੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਉਹਨਾ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਖੋਲ ਕੇ, ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । “ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ? ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਕਿਵੇਂ ਆਈ ?” ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮੈਂ ਹਰੀਹਰ ਤੋਂ ਹਾਂ । ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾਚਾਰੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਬੇਨੂਰ ਕੋਲ ਯਲੰਮਾ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਗਿਆ ਸਾ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ । ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੱਸਿਆ, “ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਏ । ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਪੁਚਾ ਦਿਉ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬੜਾ ਉਪਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਖਰਚ ਲਈ ਦੱਸ ਮੁਹਰਾਂ ਦਿਆਂਗਾ । ਪਰ ਕੰਮ ਬੜੇ ਭੇਦ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਪੁਚਾਉਣ ਤੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਇਨਾਮ ਦੇਣਗੇ । ਯਲੰਮਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾ ਕੇ ਇਹ ਪੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਮੰਨਣ ਲਈ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸ ਮੁਹਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਅੱਗੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ।” ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ—

“ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਠਹਿਰੋ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਕਰਦੇ ਨਹੀਂ।” ਕਹਿ ਕੇ ਚਿੱਠੀ ਤੇ ਲੱਗੀ ਮੁਹਰ ਵੇਖੀ, ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਹੀ ਸੀ, ਚਿੱਠੀ ਖੋਲੀ—ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਸ ਏਨਾਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ—

“ਸਾਡੀ ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ, ਅਸੀਂ ਸਵਦੱਤੀ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਵਟੂਰ ਕੋਲ ਹੇਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਫੜਿਆ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ। ਇਹ ਪੱਤਰ ਮੇਰੀ ਆਖਰੀ ਨਮਸਕਾਰ ਸਮਝਣਾ। ਜੇ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਮੇਰਾ ਘਰ, ਮੇਰੇ ਅਭਾਗੇ ਪੁੱਤਰ ਚਿਰੰਜੀਵ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਾ—ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਰਾਜਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਪਰਣਾਮ ਕਹਿਣਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਭਲਾਈ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਪੱਤਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨਾਮ ਦੇ ਦੇਣਾ।

ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਭ ਚਿੰਤਕ

ਕੜੀ ਨਰਸਪਈਆ

ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਰਸੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਸਿਰ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਦੁਰਗ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਅਜਨਮ ਵੈਰੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਬੰਦੀ—

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤ ਸਥਿਰਤਾ ਗੁਆਏ ਬਿਨਾਂ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦਾਖਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਸੀ। ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਵੀਹ ਮੁਹਰਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਉਹ ਰਹੇ, ਉਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਹ ਪੱਤਰ ਦਿਖਾਇਆ।

“ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਅਨਹੋਟੀ ਹੋ ਗਈ, ਤੁਸੀਂ ਦੁਖੀ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਅਗਲੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰੋ। ਜੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰੋ। ਉਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੈਸਾ ਇਸ ਚਾਵੜੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।” ਰੋਏ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ “ਅੱਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਘਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਉ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਸ਼ਰਧ ਉਥੇ ਹੀ ਹੋਵੇ।”

ਹੁੰਦੂ ਵਹਾਉਂਦਾ ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਐਨੇਂ ਚਿਰ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਐਨੇਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦ ਪਏ ਨਰਸਈਏ

ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੁਲ੍ਹੇ—ਭਾਗੀਰਥੀ ਬਾਈ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਆਏ ਰੋਏ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ—

ਇਹ ਖਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸ਼ੀਪਤੀ ਰਾਏ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਜਾਣਾ।” ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਜੋ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ, ਘਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਉਥੇ ਲੈ ਆਇਆ।

ਮਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਮੱਠ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤਾਂਈ ਭਾਗੀਰਥੀ ਦੀ ਮੰਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਬੰਦੀ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਪਸੀਜਿਆ ਨਾਂ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸ਼ੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ, ਰੋਇਆ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ੀਪਤੀ ਰਾਏ ਵੀ ਰੋਦਾ ਰਿਹਾ, ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਰਾਤੀ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਜੰਦਰੇ ਲੱਗੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਖੋਲਕੇ ਵੇਖੀਆਂ। ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੋਈ ਲਭਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਅਖੀਰ ਪੂਜਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਲਿਗਰਾਮ ਵਾਲੇ ਸੰਦੂਕ ਵਿਚੋਂ ਲਭੀਆਂ, ਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਗੁਪਤ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਹਰ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅੰਗੂਠੀ ਵੀ ਲੱਭੀ। ਉਹ ਅੰਗੂਠੀ ਵੇਖਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਦੁਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬਨਣ ਦਾ ਸੁਫਨਾਂ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਵਿਚੋਂ, ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਲਿਖੇ ਨਾਂ, ਭੁੱਲੇ ਵਿਸਰੇ ਨਾਂ ਜੋ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸਨ ਨਰਸਪਈਏ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਾਂ ਲਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ—ਕੁੰਡੀਪਾਲ ਨਾਇਕ ਮੁਲਕੀ ਕਾਰਖਾਨੇ ਦਾ ਬਖਸ਼ੀ ਕਾਤੋਜੀ—ਜਗਦਾਤੀ ਵੈਕੋਜ, ਬਰੂਦਖਾਨੇ ਦਾ ਨਰਸਨਾਇਕ ਸਲਬੱਤ ਖਾਨ—

ਕੋਈ ਦੱਸ ਬਾਰਾਂ ਨਾਂ—ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੀ ਰੱਦੀ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤੇ—ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸ਼ੀਪਤੀ ਰਾਏ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂ ਇਹ ਨਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੋਰ ਮੋਰੀ ਦਿੱਸੀ—ਇਹ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬੰਦ ਬੂਹੇ ਦੀ ਚਾਬੀ ਵਾਂਗ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ—ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਉਹ ਉਤਸੁਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਕੰਮ ਮੁੱਕਣ ਤਾਂਈ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ—ਇਸ ਲਈ ਮੌਕਾ ਲੱਭ ਕੇ ਉਹ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਉਸ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਨੂੰ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਰੱਦੀ ਜਿਹੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਐਨੇ ਦਿਨ ਵਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਗਈ—‘ਖੁਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ।’

ਥਿੱਲੀ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਮਿਲਣ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ—ਨਰਸਪਈਏ ਬਾਰੇ

ਮਿਲੀ ਮੁਬਰ, ਦੇ ਵੀ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ—ਇਹ ਮੁਬਰ ਸੁਣਕੇ ਸੁੰਪਤੀ ਰਾਏ ਪਿਆਲਾ ਕਰਚੀ ਮਾਂ ਲਈ ਹੰਤੂ ਵਹਾਂਦਾ ਰਿਹਾ—ਅਜਨਮ ਵੈਰੀ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਿਤਾ ਦੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੁਬਰ ਉਸਨੂੰ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ।

“ਠੀਕ ਏ, ਐਨਾਂ ਚਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗ ।” ਫੁੱਘਾ ਹੋਕਾ ਨੈ ਕੇ ਉਸ ਹੌਲੇ ਹੁੰਦਿਆ ਕਿਹਾ ।

ਪਰ ਇਹ ਮੁਬਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਤੇ ਚਪੋਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਸੱਟ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਲਈ ਦੁੱਖ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਈ ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲੇ, “ਨਰਸਪਈਏ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਨਵਾਬ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਧੋਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਥਿਰਧ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਦੁਖ ਸਹਿਣੇ ਪਏ, ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।”

“ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਚੰਗੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ । ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੜਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਹੁਣ ਬੋਝ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ । ਕਿਸਮਤ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡ ਰਹੀ ਹੈ । ਚਾਲਾਂ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ—ਇਸ ਦੇਵੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ । ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ, ਦਿਨ ਰਾਤ, ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ ਕੇ ਭੱਜਣ ਲਈ ਕਹਿ ਉਸਨੂੰ”—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਿਆ ਕਿਹਾ । “ਮਰਾਠੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਮਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ।” ਚਪੋਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਸੱਟ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿੱਥੇ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ ਚਿੰਤਾ—ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਨਰਸਪਈਏ ਦਾ ਫੜੇ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਭੈੜਾ ਸ਼ਗਨ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਸੂਚਕ—” ਚਿੰਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ । ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਦਿਸਦੇ ਬੁਰਜ, ਬਤੇਰੀਆਂ, ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੇ—“ਦੁਰਗ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਾਰੇ ਐਡੇ ਨਿਰਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਮਰਾਠੇ ਹਾਰੇ ਨਹੀਂ—” ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਅਰਥਾਤ ਸਾਡਾ ਭਵਿੱਖ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ—ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ—“ਸਾਡਾ ਭਵਿੱਖ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂ ਬੱਲ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ।

ਦੁਰਗ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਾਰੇ ਕਿਹੜੀ ਭੈੜੀ ਘੜੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਕਲੀ—ਐਨੇਂ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਮਰਾਠੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਾਂ ਆਏ । ਲਕਸ਼ਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਕੋਲ ਗਰਾਵੀ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ

ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਸੈਨਾਪਤੀ ਮਾਨਾ ਜੀ ਫਾਕਡਸ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਕੋਲੋਂ ਦਸ ਲੱਖ ਮੁਹਰਾਂ ਰਿਖਵੱਝ ਲੈ ਕੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਹਾਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਿਆ।

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਮਾਨ ਦਾ ਬੰਦਾ ਦੁਰਗ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਡਿੱਗਣ ਵਰਗੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਸੱਟ ਤੋਂ ਦੁਰਗ ਵਾਲੇ ਸੰਭਲ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਈ। ਹਰਪੰਨ ਹਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਜਰੀਮਲੇ, ਗੁੰਡੀਕੋਟੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤੇ—ਰਾਏਦੁਰਗ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਪਾਨਾਇਕ ਦੀ ਮੋੜਕਾਲੂਰੂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ।

ਬਰਮਾ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਕ, ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕੜਕ ਵਾਂਗ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆ ਰੰਗੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸੱਟਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡੂੰਘੀ ਸੱਟ ਸੀ, ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਜੇਤੂਸੈਨਾ, ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਭੱਜੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਾਇਆ ਕੋਡ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆਈ। ਭੈੜਾ ਸੁਪਨਾਂ ਵੇਖ ਕੇ, ਡਰਕੇ ਅਬਝਵਾਰੇ, ਉਠ ਖਲੋਤਾ ਚਿਤਰਦੁਰਗ—ਇਹਨਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਨਾਲ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਉਠਿ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਆਪ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ—ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਕੜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ—

ਫਿਰ ਯੁੱਧ—

ਠੰਡ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸਮਝ ਕੇ, ਕੰਬਲ ਲਪੇਟ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਪਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਅੰਗ ਲੱਗ ਗਈ।

ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਢਿੱਲਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਸਨ ਫਿਰ ਕਰੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸੀਬਾਰਦੀ ਘਾਟੀ ਵਲੋਂ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਕੰਬ ਉਠਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਚੋਰ ਘੱਟ ਕੋਲ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਸਿਓਂ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ।

ਸਿਰੀਅੱਪਾ ਦੀ ਬਤੋਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੇ ਦੜਵਾਈਆ ਨਾਲ ਖਲੋਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਲਾਉਂਦਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ— “ਹੁਣ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਸਾਡੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਹੈ—ਪਹਿਲਾ ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੋਇਆ ਉਹ ਤਾਂ ਖੇਡ ਸੀ। ਹੁਣ ਯੁੱਧ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਇਹ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ—ਖਿੱਚਣ ਤੇ ਕੜਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ ਲੋਹੇ ਦੀ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਤਾਰ ਵਾਂਗੂ—ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਭਰ ਆਏ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਛਾਤੀ ਫੁੱਲ ਗਈ, ਉਸ ਦੀ ਅੰਗ ਰੇਖਾ ਦੇ ਬਟਨ ਕੜ ਕੜ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ—ਦੁਰਗ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰਟਦੁਰਗਾ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਰਖੀਆਂ ਵਿਵਿਧ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਚੌਲਾ ਦੀਆਂ ਢੇਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦਿਸਦੀਆਂ ਦੁਸਮਨ ਦੀਆਂ

ਛੋਲਦਾਰੀਆਂ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—

ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ—ਮਹਿਲ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਪੱਥਰਘਾੜੇ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਦੋਨੋਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬੋਲੇ—ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਹਿੱਸਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਪਾਸੇ ਸ਼ਤਰੂਬਲ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਏ ਹੈਦਰਅਲੀ—ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਦੋਹਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਉਡੀਕਣ ਦਾ ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ—

ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਘਲੇ ਕਰਕੇ ਪਛਕ-ਸ਼ਮਝੋਤੇ ਦੇ ਯਤਨ—ਐਤਕੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਦੁਗਣੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਰਟ ਯੰਤਰ ਚਲਾਉਣੇ ਕਰ ਦਿਤੇ—ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ, ਦੁਰਗ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਦੀਆ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਬਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਰੱਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਕੇ ਬਰੂਦ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਰੇਹੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ । ਨਾਲ ਹੀ ਉਬਲਦਾ ਤੇਲ, ਉਲਬਦਾ ਪਾਣੀ, ਉਬਲਦੀ ਰੋਤ ਸ਼ਡਰੂ ਤੇ ਉਲਟਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੜਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਕੇ ਦੈਤਅਕਾਰ ਚੁਲ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਰਖਕੇ ਅੱਗਾਂ ਬਾਲ ਦਿੱਤੀਆਂ—ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਵੇਸ਼ ਦੀ ਦਾਵਾਨਲ ਭੜਕ ਉੱਠੀ—ਕਿਲਾ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਬੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

22

“ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਾ ਅੱਜ ਫੂਕ ਛੱਡੋ, ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ—ਕਿਲ੍ਹਾ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਰਾਤੀਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਵੋ, ਹਾਰ ਕੇ ਆਏ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਆ ਜੇ । ਪਿੱਠ ਵਿਖਾ ਕੇ ਆਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹੋ ਇਨਾਮ ਦਿਆਂਗਾ ।” ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਖੰਭਾ ਗੱਡਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੁਤੀਆਂ ਟੰਗ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਅਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾਉਣ ਲਈ ਤੋਪਾਂ ਗਰਜ ਉਠੀਆਂ—ਇਹਨਾਂ ਤੋਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਅਗਨੀ ਬਰਖ਼ਾ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਚੂਰ ਚੂਰ ਕਰਕੇ ਬਿਖੇਰ ਰਹੀ ਸੀ—ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ

ਵੀ ਤੋਪਾਂ ਗਰਜ ਪਈਆਂ—

ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਪਾਸਿਓਂ ਚਲੀਆਂ, ਤੋਪਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਜੀਆਂ ਤਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵੱਸ ਪਿਆ । ਕਾਲੇ ਧੂੰਏਂ ਕਾਰਨ ਦਿਨੇ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਓਂ ਪੀਟ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਕੌੜਾ ਤੇ ਖਾਧ ਅੰਨ, ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਂ ਠਹਿਰਦਾ, ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਟਟੋਲਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਧੂੰਏਂ ਭਰੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ । ਦਿਨੋਂ ਹੀ ਦੀਵੇ ਤੇ ਮਸ਼ਾਲਾ ਜੱਗ ਪਈਆਂ, ਦਿਨੇ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਤਾਬੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਕੇ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਯੁੱਧ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਆਦਿ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਸੁਣਕੇ, ਦੜਵਾਈ ਬੋਲੇ ਇਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੋ । ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਸਿਧਈਆ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵੀਰਤਾ ਭਰਦਾ, ਪਰਿਘਾਇ ਫੜਕੇ, ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਭਰੇ ਲਾਲ ਨੇਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੁਮਾਂਦਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਕਿਲੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲੱਗ ਜਾਵੇ, ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਨਾ । ਹਾਰ ਕੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾਨਾਂ ਸ਼ਤਰੂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਅੰਨ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਏਗਾ । ਮੇਰੀ ਲਾਸ਼ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਪਿਛਾਂਹ ਨਾਂ ਭੱਜੇ ।”

ਦੋਵੇਂ ਪਿਰਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ । ਹਨੇਰਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ, ਕੁਸ਼ਲ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਅਗੁਵਾਈ ਥੱਲੇ ਰਣ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੀ, ਮਤਾਬੀਆਂ ਜਲਾਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਭੱਜੀ । ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਵੀ ਮਤਾਬੀਆਂ ਜਲਾ ਕੇ, ਬਰੂਦ ਦੇ ਗੋਲੇ ਛੱਡੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਜਾਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਫੱਟਦੇ, ਹੇਠਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਧੂਮਕੇਤੂ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕਿੰਨੇ ਬੰਦੇ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਲੇ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਫਸੀਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਉਬਲਿਆ ਪਾਣੀ, ਰੇਤ, ਤੇਲ, ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ, ਉਸ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ । ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾੜਦੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਗੜ ਗੜ ਕਰਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਜੋ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੂਰ ਚੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ।

ਰਾਤੀਂ ਲੜਾਈ ਚਲਦੀ ਰਹੀ । ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਸੈਨਿਕ ਮਾਰੇ ਚਾਏ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਕਿਲੇ ਤੇ ਹੱਲਾ ਨਾਂ ਬੋਲ ਸਕੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਦਿਲਾਵਾ ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰਾਹ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਘੁਸ ਕੇ ਮਾਰ-ਕਾਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਲੋਂ ਇਸ ਜੁਆਬੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਭੱਜਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਕੋਟ ਆਪਣਾ ਸੀ, ਕੋਟ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੀ, ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਐਨੀ ਝਾਰੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕੀ ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡਕੇ ਭੱਜ ਗਈ । ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਖਾਈਆਂ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਪੌੜੀਆਂ ਲਾ ਰਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਟ ਜੇਕਾਰੇ ਛੱਡੇ, ਕੁਰਲਾਹਟਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਰਲ ਗਈਆਂ । ਇਹਨਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ—ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਕੀ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਡਰਕੇ ਦੱਸ ਪੰਦਰਾਂ ਮੀਲ ਪਰੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਛੁੱਪ ਗਏ ।

ਇਵੇਂ ਲੜਾਇਆਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ—

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ।

“ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ, ਸ਼ੈਤਾਨ ਹਨ । ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਿਲ੍ਹਾ—” ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰਿਆ ਹਉਕਾ ਲੈ ਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ—ਹੱਥ ਪੈਰ ਕੱਟੇ ਹੋਏ, ਲਹੂ ਵਗਦੇ ਤੇ ਵੀ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੇ ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਫਸਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਮਗਰੋਂ ਰੁੰਡਮੁੰਡ ਹੋਏ ਖੇਤਾਂ ਵਰਗੀ ਰਟਭੂਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਪੂਰਣੀਆ ਬੋਲਿਆ—

“ਇਹ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਨਾਲ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨਹੀਂ ਖਾਵੰਦ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਮੰਤਰ ਹੀ ਦਿਲਾਜ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੁੱਧ ਕਰਕੇ ਵਿਅਰਥ ਪ੍ਰਾਣ ਹਾਨੀਂ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਰਾਏਦੁਰਗਾ ਤੇ ਹਰਪੰਨਹੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਰਲੱਟ ਤਾਂਈ ਚਾਰ ਦਿਨ ਯੁੱਧ ਵਿਰਾਮ ਕਰ ਦਿਉ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ।” ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ।

ਉਸਦੀ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਬੁਰਕੀ ਸੀਨਿਵਾਸ ਰਾਏ, ਖਜਾਨਚੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾਰਾਉ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਆਦਿ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਮੁਖ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ।

“ਮੰਤਰ ਟੂਟਾ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨੈਂ ਕਰ, ਇਹ ਦੁਰਗਾ ਸਾਡੇ ਵੱਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਥੇ ਮੇਰੀ ਕਬਰ ਬਣੇਗੀ । ਮੁੜਕੇ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰੀਂ ਇਸ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਕੁੱਝ ਸੋਚਕੇ—“ਦੁਰਗਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਕੁੱਤਾ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹੈ ? ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੂੜਾ ਖਾਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਏ ਕੀ ?” ਕੜਵਾਹਟ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

ਦੁਰਗਾ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਕੁੱਤੇ, ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੂੜਾ

ਨਹੀਂ ਸਨ ਖਾਂਦੇ ਫਿਰਦੇ—ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਸ੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਜੋ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਲੱਭਾ ਸੀ ਉਸਤੇ ਇਥੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਨਾਲ ਰਲੇ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਨੇ ਉਸ ਸੂਰੀ ਵਿਚਲੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਲਬੱਤ ਖਾਨ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕੀਂ ਸੰਤ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਸਦਾ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ । ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਭਗਤ ਆਉਂਦਾ ‘ਖੁਦਾ ਭਲਾ ਕਰੇ’ । ਕਹਿੰਦੇ ਇਸ ਸੰਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਲੀ ਦਾ ਬਕਰਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ । ਜਦੋਂ ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਫਸਾ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ । ਇਹਨਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋਏ ਦੁਰਗ ਤੇ ਫਿਰ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਸੁਣਕੇ ਧਿਆਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲੀਆਂ—“ਫਿਰ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਬੇਟਾ ? ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਕਦੋਂ ਰੁਕੇਗੀ । ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਰਧਾੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਬੰਦੇ—ਇਹ ਭੂਮੀ ਸਾਸ਼ਵਤ ਸਮਝਕੇ, ਲੜਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਅਕਲ ਆਵੇਗੀ ?” ਹੋਕਾ ਭਰਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਹਜ਼ਰਤ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਇਥੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ।” ਬੜੀ ਨਮਰਤਾ ਨਾਲ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅੱਛਾ ਮੈਂ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆਂ । ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ, ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਪੜ੍ਹੀਐ, ਹਜ਼ਰਤ ?”

“ਹਾਂ, ਰੋਜ਼ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ? ਇਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਹੁਣ ਜੋ ਚਲ ਰਿਹੈ, ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਹਾਦ ਹੈ ।”

“ਜਹਾਦ, ਧਰਮ ਯੁੱਧ—ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ? ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਲਈ ਪੈਗੰਬਰ ਨੇ ਕਿਹੈ ?”

“ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾਂ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਹੈ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੇ ਦੇਵਵਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।” ਮੱਕੇ ਮਦੀਨੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਰਬਸਤਾਨ, ਕਾਬਲ, ਕੰਧਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਤੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ—‘ਅੱਲਾ ਹੂ ਅਕਬਰ’—ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਤਾਂਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾਂ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ—ਜਹਾਦ ਹੈ । ਹੁਣ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਉਹ ਉਹੀ ਹੈ—ਖੁਦਾ ਹਾਫ਼ਜ਼—ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਅੱਲਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭਗਵਾਨ ਨਹੀਂ—ਪੈਗੰਬਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੈਗੰਬਰ ਨਹੀਂ—”

“ਇਹੋ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ—”

“ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਵਾਬ ਇਸ ਕਾਫ਼ਿਰ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰ ਰਿਹੈ । ਸਾਡੇ ਬਦਨਸੀਬ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਰਕੇ ਕਾਫ਼ਰ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਕੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਨਮਕਹਰਾਮ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਇਹ ਦੁਰਗ ਸਾਡੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੀ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਹ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਯੁੱਧ ਹੁੰਕ ਜਾਵੇ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਲਹੂ ਵਹਾਉਣਾ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣ ਜਾਣਗੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਵਲੀ, ਮੁਲਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਕਹਿਣ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਛਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੌਣ ਸੁਣਦੈ ?”

“ਇਹ ਕੀ—ਸਾਡੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਮੀ ਕਾਫ਼ਰ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਜ਼ਾਤ, ਖੁਦਾ ਦੀ ਜ਼ਾਤ । ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਜ਼ਾਤ ਤੇ ਅਮਲ ਨਾਂ ਕਰਨ ।” ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਲੀ ਬਿਨਾਂ ਸੱਚਿਆਂ ਸਮਝਿਆਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ।

“ਹਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਛਾਇਦਾ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਆਖੋ । ਸਾਰਾ ਜਹਾਂ ਖੁਦਾ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਹੋਵੇਗਾ । ਆਪ ਜੈਸੇ ਲੋਕ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਚੰਨ ਤਾਰੇ ਵਾਲਾ ਝੰਡਾ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀ ਲੰਗੋਟੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ । ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਹ ਸਭ ਹੋ ਜਾਵੇ ।” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਖਯੂਮ ਨੇ ।

“ਭੋਬਾ ! ਤੋਬਾ ! ਐਸਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ।”

“ਤੱਦ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖੋ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖੋ । ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗੀ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਝੂਠ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ । ਖੁਦਾ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਪੈਗੰਬਰ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦਾ ਵੀ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਝੂਠੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।”

“ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਦਸਿਆ ? ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਖੋਲਕੇ ਵੇਖ ਲਉ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਦਿੱਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਤੂੰ ਸੱਚਾ ਮਨੁੱਖ ਹੈ, ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦੈ ।” “ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਝਲ ਬੰਦ ਹੋਵੇ, ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਝੂਠੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ?”

“ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕਾਜ਼ੀ ਜਮਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਸੋ ਕਿ ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲੇ । ਉਹ ਮੰਨ ਜਾਣੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੰਨ ਜਾਣਗੇ । ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀਂ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤਾਂ ਇਹ ਮਾਰ ਧਾੜ ਵੀ ਹੁੰਕ ਜਾਵੇ । ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।” “ਅੱਛਾ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ, ਕਾਜ਼ੀ

ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖੇ । ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂਗਾ । ਉਹ ਮਨ ਜਾਣ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਲੋਕੀਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਇਹ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਮਾਰ-ਕਾਟ, ਖੂਨ-ਖ਼ਰਾਬਾ ਰੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

“ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿਨਾ,” ਕਹਿ ਕੇ ਅਬਦੁਲ ਖਯੂਮ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਘਿਉ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅੱਛਾ ਜਿਵੇਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਰੋ ।”

“ਮੁਗਧ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਬੋਲੇ ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ।

ਉਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਜਮਾਲ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ । “ਦਸੋ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ?” ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ ।

ਤੋਤੇ ਵਾਂਗ ਰਟਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਠ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਨੇ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਹੋ, ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕੀ ? ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ, ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਝੂਠ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਾਜ਼ੀ ਕਾਹਦੇ ਹੋਏ । ਮੈਂ ਵਲੀ ਕੀ ਹੋਇਆ । ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬੋਲੋ, ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਝੂਠੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਗੱਲ—ਉਸ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕਰਦੇ ਕਾਫ਼ਿਰ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਥਾਂ ਛੱਡਕੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇਗਾ । ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ?” ਹਜ਼ਰਤ ਪੈਗੰਬਰ, ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼, ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਸਲਤਨਤ—ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨਿਰੁੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ।

“ਸਾਡੀ ਚੇਵਕੂਫੀ ਮਾਫ਼ ਕਰਨੀ ਵਲੀ ਸਾਹਿਬ । ਤੁਹਾਡੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂਗਾ ।”

“ਸਿਰਫ਼ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ—ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਖੋ ।” ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਬੋਲਿਆ ।

“ਜੇ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰੋ ।” ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਨੇ ਵੀ ਰਲਕੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਕਸਮ—ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ, ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ, ਕਹਿ ਕੇ ਤਕੀਦ ਕਰਾਂਗਾ ।” ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਾਜ਼ੀ ਜਮਾਲ ਸਾਹਿਬ ।

‘ਮੱਛੀ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫੱਸ ਗਈ’ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਨੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਿਹਾ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮੀਂ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਆਖੀ—ਪੂਰੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ।

“ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਤਾਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਫੜਕੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕਾਫ਼ਿਰ ਹੋ । ਅੱਜ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਨਾਂ ਪਾਉਣਾ ।”

ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਆਏ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਮਸੀਤ ਦੀ ਛੱਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਆਣ ਡਿੱਗੀ ਸੀ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾਂ ਦਿਸਦਾ ਵੇਖ, ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਦਿੱਤੀ । “ਅੱਜ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸੈਨਿਕ—ਨਾਇਕ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਰਹੱਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਸੈਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸੋ, ਐਨ ਵਕਤ ਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ । ਬਾਹਰ ਇਸ ਦੀ ਭਿਣਕ ਵੀ ਨਾ ਨਿਕਲੇ ।” ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਸਾਰੇ ਮੰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਫਕੀਰ ਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦਾ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਬੋਲਿਆ, “ਹੁਣ ਕਹੋ, ਅੱਲਾ ਹੂ ਅਕਬਰ ।” ਯੰਤਰਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰ ਬੋਲੇ । “ਅੱਲਾ ਹੂ ਅਕਬਰ ।” ਨਮਾਜ਼ ਮੁਕਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਨੇ ਸਲਬੱਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰਹੱਸ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣ— “ਕੱਤੀ ਨਰਸਪਈਆ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋ ?”

ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸਲਬੱਤ ਖਾਨ । “ਅੱਜ—ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ?”

“ਕੱਤੀਨਰਸਪਈਏ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਬੰਦੀ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ—ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ—ਉਹ ਬੱਛ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਬਣ ਜਾਣਗੇ—ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਲੈ ਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹੋਗੇ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਦੇਣਗੇ ।” ਝੂਠ ਤੇ ਝੂਠ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰਦਾ ਬੋਲਿਆ—ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ।

ਇਸ ਧਮਕੀ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਸਲਬੱਤ ਖਾਨ ਪੁਛਣ ਲੱਗਾ, “ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ?” “ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਏ । ਤੂੰ ਕੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ?” ਜ਼ਰਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਖਯੂਮ ਨੇ ।

“ਕੁੱਝ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਧੰਨ ਖਰਚ ਕਰ ਲਿਆ । ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਸਭ ਦੱਸ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲਈ । ਕਿਹਾ ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਬਚਾ ਲਉ, ਫਿਰ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਵੱਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਨ, ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਮਾਨ ਬਚਾ ਦਿੱਤੇ ।”

“ਹੁਣ ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਨ ਪ੍ਰਾਣ ਬਚਾ । ਇਹੋ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਘਲਿਆ ਹੈ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂਗਾ ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗਾ । ਪਰ ਕੁਰਾਨ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਨਹੀਂ

ਕਰਨਾ । ਨਰਸਪਈਏ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ । ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਹੀ ਕੰਮ ਹਨ । ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰਹੇ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਸਲਬੱਤ ਖਾਨ ਨੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਮੰਨਦਿਆਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ । ਨਰਸਪਈਏ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਇਕ ਨਾਂ ਦਾ ਰਹੱਸ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਰਹੱਸ ਜਾਨਣ ਲਈ ਰਾਹ ਲੱਭ ਗਿਆ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਅਜਿਤ ਤੇ ਅਭੇਦ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚੋਰ ਰਾਹ ਦਿੱਸ ਪਏ । ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਦੇ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਠੀ ਬੰਨਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ।

‘ਰੁਖ ਨੂੰ ਫੁਲ ਨਿਕਲ ਆਏ—ਫਲ ਪਕੱਟ ਤੇ ਹਨ ।”

23

ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਰਿੱਛ ਵਾਂਗ ਸੀ—ਕਿਸ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲਾਈ ? ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਪੁੰਦਲੇ ਜਿਹੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਨੇ ਨੂੰ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਘੋਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਨੂੰ ਘੂਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ—“ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇਂ, ਫਿਰ ਕਹਿ ।”

“ਏਨਾਂ ਹੀ ਮਾਲਕ—ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਕਰੋ, ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ, ਨਵਾਬ ਕੋਲੋਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ, ਬਾਹਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਭੱਜ ਗਏ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਮਰਾਠੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਜੂਠਾਂ ਹੀ ਨੇਂ, ਨਾਇਕ ਨੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਠੁੱਠ ਵਖਾ ਦੇਣੈ,” ਲੋਕੀ ਇਹੋ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ, ਕਿਸ ਨੇ ਫੈਲਾਈ, ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਬੁੱਕਦੇ ਨੇ ਲੋਕ—ਜਿੰਨਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਲਈ ਹੈ ।” ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਨੌਕਰ ਬੋਲਿਆ ।

“ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਛਿੱਤਰ ਫੇਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ।”

ਦੁਰਗ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਰਕ ਅਸੁਰਾਂ ਦਾ ਨਾਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ—ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਬਲਦੀ ਭੱਠੀ ਵਾਂਗ ਤਪਿਆ ਬੋਲਿਆ, “ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਮਾਲਿਕ— ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੀਭ ਕੱਟਕੇ, ਉਸ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਬਨਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਰ ਕੌਣ ਏ, ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ । ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਬੰਦੇ ਫੜਕੇ, ਕੁਟਾਪਾ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਪੁਛਿਐ ਸਾਰੇ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇਂ, ਖ਼ਬਰ ।

ਕਿਸ ਨੇ ਫੈਲਾਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ । ਖੁੰਡ ਵਿੱਚ ਮਰੇ ਚੂਹੇ ਦੀ ਬੋਝ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖਬਰ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਸਿਰ ਪੈਰ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ । ਸਾਡੀ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ—ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਕਰੋਗੇ, ਉਵੇਂ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਅਸਹਾਇਕਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

ਇਕ ਦਮ ਕੀ ਆਖੇ, ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ । “ਇਹ ਗੱਲ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਐਸਾ ਕੁਟਾਪਾ ਚਾੜੋ ਕਿ ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਖੋਲਣ ਜੋਗਾ ਨਾਂ ਰਹਿ ਜਾਵੇ । ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਕਹਿਣ ਤਾਂ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ । ਤੁਸੀਂ ਜਿਥੇ ਵੀ ਇਹ ਖਬਰ ਕੰਨੀ ਪਵੇ ਉਥੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿਉ । ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਘਰ ਘਰ ਇਹ ਖਬਰ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਏ ਲੋਡੀ ਦਿਆਂ ਨੇ—ਆਪਣੀ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਾਂਗਾ—ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬੜੇ ਚੁਕਨੇ ਹੋ ਕੇ ਚੁੰਡੇ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲੱਭ ਕੇ ਹੀ ਛੱਡੋ ।”

ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ, ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ।

“ਅੱਗ ਬਲੱਦੀ ਰਹਿਣ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਘਰ ਸਾੜ ਦੇਵੇਗੀ, ਬੁਝਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਘਰ ਭਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਧੂੰਆਂ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਇਸ ਖਬਰ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੜਾ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ । “ਐਸੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਦੁਆਈ ਦਿਉ ਕਿ ਇਹ ਖਬਰ ਇਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਇਸ ਦਾ ਇਕੋ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿੰਨੇ ਖੋਕਸੂਰ ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ । ਨਾਲੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਡਰ ਤੇ ਭੈਅ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਅਫ਼ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ—ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ ਧੁਖਦੀ ਰਹੇਗੀ ।”

ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਅਨਸੁਣੀ ਕਰ ਦੇਈਏ—

ਇਸ ਖਬਰ ਦੇ ਫਿਰ ਖੰਭ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ? ਇਸ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਖਬਰ ਦਾ ਕੀ ਇਲਾਜ ਹੈ ? ਸੋਚਦਿਆਂ ਸੋਚਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਅਫ਼ਵਾਹ ਦਾ ਗੱਲ ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਇਸ ਖਬਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਬੜਾ ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ । ਇਸਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹੀ ਖਬਰ ਨਾਲ ਮਨ ਨਹੀਂ ਡੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਆਉਣ, ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਈਏ । ਇਹ ਗੱਲ ਸਿਰਫ ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਨਹੀਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਮੈਂ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾਉ । ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਉਨਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ।” ਇਹ

ਕਹਿ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਵੀ ਸਿਰ ਬੋਦਲ ਗਿਆ ।

“ਹੁਣ ਇਹੋ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰਸੂਰਾਮ, ਸਾਰੇ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਆਖੋ ਇਸ ਔਕੜ ਭਰੇ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਨਾਂ ਕਰਨਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ।’ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ।”

ਇਹੋ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਦੁਰਗ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੜੇ ਦਿਲ ਟੁੰਬਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ।

ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਇਕ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪਿਘਲ ਗਏ— “ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਕ ਨਹੀਂ—ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਧਰੇਗਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦੇ, ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ—ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਖਬਰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਪਣ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੋ ਦਿਨ ਲੱਗਾ. ਇਹ ਖਬਰ ਮਰ ਗਈ ਸੀ—ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਫੈਲ ਗਈ, “ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ । ਇਸੇ ਲਈ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹੈਦਰਅਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਾਂ ਕਰੋ ।”

ਇਹ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਖਬਰ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤੀ । ਨਾਇਕ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ, ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮੁੜ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਈ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ । ਸਵਨੂਰ ਦੇ ਤੇ ਕਡੱਪਾ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਵਲੋਂ ਆ ਕੇ ਰਲੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਪਠਾਨ ਸੈਨਿਕ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਨਾਗਰਿਕ ਵੀ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਖਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਿਆ । ਅਈਆਪੇਟੇ ਬੁਰਜਨਹੱਟੀ, ਉਤਰਾਦੀ ਮੱਠ, ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਸਿਦਈਆਪੇਟੇ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਘਰ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਮੱਤਭੇਦ ਦੇ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਹਰਮ ਹੋਵੇ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹੋਲੀ ਹੋਵੇ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਰਲ ਕੇ ਇਹ ਤਿਉਹਾਰ

ਮਨਾਉਂਦੀਆਂ ਈਰ-ਪੀਰ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ । ਐਨੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਇਹ ਕੋਠ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਂਬੂ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ—

ਬਾਹਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸੈਨਾਂ ਸੀ—

ਅੰਦਰ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਅੱਗ—

ਇਹ ਸੁਣਕੇ, ਇਸਦਾ ਕੀ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਕੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੇ ਦਿੰਗਾਰੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ—ਇਸ ਨਾਲ ਪੀੜ ਪੀੜ ਹੋ ਗਏ । ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਹੱਥ, ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ, ਸਿਰ ਫੇਰ ਦੇਣ—ਅਜਿਹਾ ਕ੍ਰੋਧ ਜਾਗ ਪਿਆ । ਕਿਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਣ, ਕਿਸਦੀ ਜੀਭ ਸਾੜਨ ?

ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਸੁੱਝਦਾ ਵੇਖ, ਪਰਸੂਰਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ । “ਅੱਜ ਸ਼ਾਮੀਂ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖੋ—ਸੈਨਾਂ ਯਾਂ ਜਨਤਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਵੇ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਾਂ ਜਾਵੇ—ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ।” ਨਾਇਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮੀਂ—ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਜਿਥੇ ਤਿੰਨ ਰਸਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ—ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕੀਂ-ਫੌਜ ਦੇ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਮੱਠਾਂ—ਮਸੀਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ—ਤਿੰਨੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿੱਲ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਗਈ । ਸਿਦਈਆ ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਤੱਕ, ਗਾਰੇ ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਤਾਂਈ ਸੈਨਿਕ, ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਫੜਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ । ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਮੁਖ ਦੁਆਰ ਦੇ ਉਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜੰਗ ਰਹੇ ਦੀਵੇ, ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਬੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਬਲੇ, ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਬਣੇ ਬੜੇ ਤੇ ਰੱਖੇ ਰਾਜ ਆਸਣ ਤੇ ਨਾਇਕ ਜਿਉਂ ਹੀ ਆ ਕੇ ਬੈਠੇ, ਜਨਤਾ ਨੇ ਉਠਕੇ ਜੈ ਘੋਸ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ—ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਨਾਇਕ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—

“ਇਹ ਜੈਘੋਸ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਦਿਨ ਆਉਣ ਤਾਂਈ ਸਬਰ ਕਰੋ । ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ । ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੰਦ ਪੀਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਧੱਕਣ ਤਾਂਈ ਰਣ-ਜੈਕਾਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਜੈਕਾਰੇ ਦੀ ਕੋਈ ਤੁੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਹੋਣ ਤੇ, ਤੁਹਾਡਾ ਮਨਪਸੰਦ ਰਾਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਇਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਹੋਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟਿਆ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਦੱਸਣ ਲਈ ਇਥੇ ਆਇਆ ਹਾਂ—ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ । ਇਸ ਦੁਰਗ ਦਾ ਮੈਂ ਰਾਜਾ

ਹਾਂ—ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝੂਠ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰਾਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ—ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਲ ਰਾਜੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਸਨ ਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਡਿਤੰਟ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਛਾ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਅੱਜ ਦੁਰਗ ਪਿਛਲੇ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਝੰਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਏ ਬਿਨਾਂ, ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ, ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ ਤੁਸੀਂ—ਬਿਨਾਂ ਲੱਕ ਝੁਕਾਏ—ਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਨਾਂ ਮੈਂ, ਨਾਂ ਇਹ ਰਾਜ—ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗਾ, ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਜਾਓਗੇ। ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਤੁਰਨਾਂ ਪਏਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਫੇਹਣਗੀਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ—ਉਸਦੀ ਜਾਤ ਨਹੀਂ—ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਂ ਭੁਲਿਆ ਜੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਖਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਦੁਰਗ ਬਾਹਰਲੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੈਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਵਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ—ਹਰਪੱਨ ਹੱਲੀ ਤੇ ਰਾਏ ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਹਨ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਲਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿਸੇ ਨੀਚ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨੀਂ ਵੀ ਇਹ ਭੇੜੀ ਖ਼ਬਰ ਪਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਦੇਵੀ ਦੀ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸਦੇ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਹਾਂ, ਉਸਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਇਹ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਸਾਡੇ ਮਨ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਕੱਢ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਚੁਕਾਂਗਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਮੇਰੀ ਇੱਕੋ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਨਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਸ ਮਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੋ, ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਇਵੇਂ ਰਹੇ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹੋ, ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਪਾਂ ਜਿਸ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਨਾਂ ਹਰਾ ਸਕੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਨੀਚ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਹਾਰਣ ਦਿਆ ਜੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੇ ਦੁਰਗ ਨਾਂ ਹਾਰਿਆ, ਉਹ ਤਿੰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹਾਰ ਗਿਆ—ਇਹ ਕਲੰਕ ਨਾਂ ਲੱਗਣ ਦਿਆ ਜੇ—

ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਸੁਆਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਥੇ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਕੋਚ ਦੇ ਦੱਸੋ, ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋ ਨਾਇਕ ਹੋ ਯਾਂ ਇਸ ਦੁਰਗ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੋ ?—” ਜਿਵੇਂ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸੁਆਲ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਨਾਇਕ ਦਾ ਪੁੱਛਿਆ ਇਹ ਸੁਆਲ ਸੁਣਕੇ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹੇ, ਫਿਰ ਇਕੱਠੇ ਬੋਲੇ, ‘ਅਸੀਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹਾਂ’। “ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਮਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਨੂੰ ਏਨਾਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਕੇ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਉਗੇ। ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ

ਦਸੋਂ ।” ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ—“ਮਾਂ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਜਿਹੇ ਨੀਚ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਆਂਗੇ—ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਸਾਡਾ ਬੰਚਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਭਰਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਾਂਗੇ ।”

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰ ਗਿਆ । “ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਮਾਂ ਉਚੰਗਮਾ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਧੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਵੇ ਯਾਂ ਭਰਾ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਉਸ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੋਈ ਧੋਹ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਇਸ ਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ । ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਹੁੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ।” ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁਮਾਰ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਹਾ । ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਖਲੋ ਕੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ।

ਉਹਨਾਂ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ—ਦੁਰਗ ਦੇ ਬੰਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਜੈ ਕਾਰੇ ਛੱਡਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ, ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਧੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਉਚੰਗਮਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ।

ਸਭਾ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਆਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ—
“ਅੱਜ ਦੀ ਸਭਾ ਕਿਵੇਂ ਰਹੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ?

“ਸਭਾ ਚੰਗੀ ਰਹੀ — ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਟੁੰਬ ਗਈ ?”

“ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਸਮਝ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਭਾ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਰਥਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਦੇ, ਪਰਸੂਰਾਮ ?” ਚਿੰਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ, ਭਰਾ ਭਵਿੱਖ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ—ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਨਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਕੁੱਝ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਯਤਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਬਕਰੀ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਪਿਘਲ ਸਕਦੇ ਭਰਾ ?”

“ਪਿਘਲਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਨਾਂ ਪਿਘਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।” ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਘਰ ਘਰ ਵਿੱਚ, ਮਨਮਨ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਦੁਰਗ ਦੀ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਤੋਂ, ਅੰਦਰਲੇ ਧੋਹੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਮਰਦਾਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਅਬਦੁੱਲ ਖ਼ਯੂਮ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਬਹਿ ਕੇ ਹੱਸਦਾ ਬੋਲਿਆ—
“ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਚੂਹੇ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਪਿੰਜਰਾ ਰਖਿਐ—ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਲਈ ਜਾਲ ਹੈ—ਮੱਛਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਜਾਲ ਹੈ, ਪਰ ਹਵਾ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਜਾਲ

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤਾਂ ਕੀ, ਖੁਦਾ ਵੀ ਨਾਂ ਬਣਾ ਸਕਿਆ । ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਣ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾਉ ।”

24

‘ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਅਨਦਿਸਦੀ ਖੁੰਡ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਧ੍ਰੋਹ, ਦਾ ਸੱਪ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਿਹਾ ਜੇ’ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਬਾਹਰਲੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅੰਦਰਲੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ । ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ, ਤਲਵਾਰ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਨੂੰ ਛਾਣ ਰਹੇ ਸਨ । ਲੋਕੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਣਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਖੁੰਡ ਬਣਾਕੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡੰਡੇ ਸੋਟੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ । ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਚੁਕੰਨੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ—ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਆਪਣੇ ਭਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ—ਹਨੂਮਾਨ ਦੁਆਰ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸੁਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਕੇ ਪੀਟ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ—ਕੋਲ ਨੇੜੇ ਹੀ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਖੂਹ ਸੀ, ਉਥੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਲਈ ਘੜਾ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ । ਰੋਜ਼ ਦੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਲੋੜ, ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨੇੜੇ ਹੀ ਹਨੂਮਾਨ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਜਗਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਟਿਮਟਿਮ ਕਰਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ—ਘੜੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰਕੇ, ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਦੀਵੇ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਤੇਲ ਸੀ, ਵੇਖਣ ਲਈ ਮੰਦਿਰ ਵਲ ਗਈ ।

ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਹਨੂਮਾਨ ਦੁਆਰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ, ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਬੱਲੇ ਗੁਪਤਮਾਰਗ ਸੀ । ਦੀਵੇ ਵਿੱਚ ਚੋਖਾ ਤੇਲ ਸੀ, ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਚੋਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਗਈ, ਉਸਨੂੰ ਲਗਿਆ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਵਗਦੀ ਹਵਾ, ਉਸ ਚੋਰ ਮੋਰੀ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਸਾਂ ਸਾਂ ਕਰਦੀ ਵੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਜਾਣੀ ਪਛਾਣੀ ਹਵਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਨਪਛਾਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕੋਈ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ, ਬਿਨਾਂ ਅਵਾਜ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੋਰੀ ਦੇ ਬੋਹੜਾ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਹੋਈ, ‘ਇਹ ਨਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?’ ਕੋਤੁਹੱਲ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ।

ਇਕ ਦੋ ਪਲ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਮੋਰੀ ਵੱਲੋਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੰਥਰ ਰਿੜਦੇ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੇ । ਉਸ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਈ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਉਸਦੀ

ਇਕਾਗਰਤਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਨਾਂ ਕਰੇ, ਇਕ ਕੰਨ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਦੂਸਰਾ ਮੋਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਕਰਕੇ ਸੁਨਣ ਲੱਗੀ । ਕਿਹੀ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੀ । ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਛੁੱਪ ਕੇ ਬੈਠੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਸਾਹ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੀ ।

ਇਸ ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਬਵਾ ਨੇ ਕਿੰਨੀਵਾਰੀ ਚੁਪਚਾਪ ਬੈਠੇ ਚੀਤੇ ਦੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ । ਪਰ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ?

ਉੱਬਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਰਗੀ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਪਰ ਖਰੂਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ—“ਬੇਵਕੂਫ਼, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਚਲ—ਰਾਤ ਵੇਲੇ, ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪੰਥਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਗੌਲੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।” ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕਰਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ—‘ਦੇਸ਼ ਬਾਗ’ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਡੱਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀ ਉੱਬਵਾ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵਾਂਗ ਸਪਸ਼ਟ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ । ਉਸ ਦੇ ਲੁੱਠ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ । ਹਰ ਨਸ ਤਣ ਗਈ—ਚੋਰ ਰਾਹ ਤੋਂ ਬਰੂਦ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜੀ—ਉਵੇਂ ਖਮੋਸ਼ ਖਲੋਤੀ ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਕੋਈ ਦਿਸਿਆ ਨਾਂ—ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤਕ ਕੋਈ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਂ ਦਿਸਿਆ—ਚੋਰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਚੋਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਇਕ ਪਲ ਸੋਚਿਆ—ਅਗਲੀ ਘੜੀ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚਾ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਫੌਲਾਦ ਬਣਾਕੇ, ਆਹਟ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਪਬਾਂ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਈ । ਵੇਖਿਆ ਪਤੀ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ—ਪੰਘੁੜੇ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ—ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਜ਼ਰੀ ਨਾਂ ਆਇਆ । ਸਿਰਫ਼ ਧਾਨ ਕੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਮੋਹਲਾ ਦਿਸਿਆ—ਉਹੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਰਾਹ ਵੱਲ ਦੌੜੀ—ਹਿਰਨ ਵੱਲ ਦੌੜਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ—ਦੌੜਦੀ ਨੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚਲੇ ਹਨੂਮਾਨ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਚੋਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਸਰਕ ਗਈ—ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਮੋਹਲਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਖਲੋ ਗਈ—

ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਚਲੇ, ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਕ—

ਉੱਬਵਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮੋਹਲਾ ਲੈ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਵਾਂਗ ਤੱਟ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ—ਅੱਖਾਂ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਚੀਰਕੇ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਉਸਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਇਕ ਝੁਕਿਆ ਸਿਰ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਦਿਸਿਆ, ਸਿਰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਮੋਹਲਾ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਦੇਹ ਮਾਰਿਆ—ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ—ਫਿੱਸੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਦਾ ਫੁਹਾਰਾ ਟਿੱਕਲਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਭਿਉਂ ਦਿੱਤਾ, ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮੋਹਲਾ ਫੜਿਆ, ਚੂੜੇ ਨਾਲ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਧਰੀਕ ਕੇ ਅੰਦਰ ਖਿੱਚਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁਟਿਆ, ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਡਿੱਗਾ, ਵੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਮੋਰੀ ਵਿਚੋਂ ਝਾਕਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਰ ਦਿਸਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਮੋਹਲਾ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਖੂਨ ਵਗਿਆ ਤੇ ਉੱਬਵਾ ਦਾ ਰਕਤਸਨਾਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਲਹੂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਉੱਬਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਉਦਵੇਗ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਲੁਹਾਰ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਾਂਗ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਮੋਹਲਾ ਫੜਕੇ ਚਲਦਾ ਹੱਥ, ਫਿੱਸੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਖਿੱਚਦਾ ਹੱਥ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਰੋਅ ਕਰਕੇ ਡੰਡਾ ਚਲਦਾ, ਸਿਰ ਫਿਸਦਾ, ਲਹੂ ਦੀ ਧਾਰ ਫੁਟਦੀ, ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਧਰੀਕਦਾ ਹੱਥ—ਨਾਂ ਵਕਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ, ਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋਸ਼—ਸਭ ਕੁੱਝ ਭੁਲਾਕੇ ਉਬੱਵਾ ਨੇ ਰੋਹ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕਾਲੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਮੁਕਾ ਕੇ ਆਇਆ ਮਦਹਨੂਮਪਾ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ ਪੰਘੂੜੇ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਬੱਚਾ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਝਾਕ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਉਥੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਲਈ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ—ਕੀ ਵੇਖਿਆ, ਹਨੇਰ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ ਟੱਡਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦਾ ਢੇਰ, ਵਿਚਕਾਰ ਲਹੂ ਨਾਲ ਨਹਾ ਕੇ, ਮੋਹਲਾ ਚਲਾ ਰਹੀ ਉਬੱਵਾ—ਝੱਟ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆ ਗਈ, ਇਕ ਘੜੀ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕਕੇ ਖਲੋਤਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਮੱਦਹਨੂਮਪਾ । ਅਗਲੀ ਘੜੀ ਉਹ ਸੰਭਲਿਆ, ਘਰ ਵੱਲ ਦੌੜਿਆ, ਕਿੱਲੀ ਤੇ ਟੰਗਿਆ ਨਗਾਰਾ ਲਾਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਇਆ—ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁਰਗ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਦੇ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੇ । ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਜਿਉਂ ਹੀ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਖਿਲਰੀ, ਸੈਂਕੜੇ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਜੰਗ ਪਈਆਂ, ਸੈਂਕੜੇ ਕਦਮ ਹਨੂਮਾਨ ਦੁਆਰ ਵੱਲ ਭੱਜ ਪਏ ।

ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਚੋਰ ਮੋਰੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਝੁਕੀ ਸ਼ਤਰੂਜੈਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਪੱਥਰ ਸੁੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ, ਪੱਥਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਮੋਨ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਦੁਰਗ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਛਿੜੀ ਹੋਈ ਭੁੰਡਾਂ ਦੀ ਖੱਖਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਐਨੀ ਨੇੜਿਓਂ ਖਤਰੇ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ, ਯੁੱਧ ਦਾ ਸੱਦਾ ਸੁਣਕੇ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਟੱਪਕੇ ਉਠਿਆ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਨੂਮਾਨ ਦੁਆਰ ਵੱਲ ਭੱਜ ਪਿਆ । ਬਿਨਾਂ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕਾਂ ਯਾਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤਿਆਂ ।

ਅੰਗ ਰਖਿਅਕ ਤੇ ਮਸ਼ਾਲਚੀ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜੇ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਜਦੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜਾ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਚੋਰੀ ਛੁਪੇ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਲਈ ਆਈ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਸੈਨਾਂ ਮਾਰੀ ਗਈ । ਜੋ ਬੱਚੜੇ ਜਿਹੇ ਬਚੇ, ਉਹ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ ।

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬਲਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਨਹਾਕੇ, ਹੋਸ਼ ਹਵਾਸ ਭੁਲਾ ਕੇ ਖਲੋਤੀ ਉਬੱਵਾ ਯੁੱਧ ਭਾਵੇਂ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਤਦੋਂ ਵੀ ਮੋਹਲਾ ਘੁਮਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਰੋਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕਕੇ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਖਲੋਤਾ ਮੱਦ ਹਨੂਮੰਤਾ—ਲਹੂ ਚੌਂਦੀਆਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿਲਰੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ

ਢੇਰ—ਬੰਦੀ ਬਣਾਏ ਸੈਨਿਕ—ਸਭ ਕੁੱਝ ਵੇਖਕੇ ਬਥਲਾਂਦਾ, ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੱਦ ਚਨੂਮੱਪਾ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਲਾ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਗੁਦਗੁਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—

“ਅੱਜ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਇਸ ਰਣਦੁਰਗਾ ਨੇ । ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉ, ਇਸ ਦੀ ਆਰਤੀ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰ ਉਤਾਰਨ ।” ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਉਥੱਵਾਨਾਗਤੀ ਵੱਲ ਕ੍ਰਿਤੰਗਤਾ ਤੇ ਗੌਰਵ ਭਰੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ—

“ਉਥੱਵਾਮਾਤਾ, ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਤੂੰ ਇਕੋ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ, ਅੱਜ ਦੁਰਗ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਗਈ । ਕਹਿਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ । “ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਦਾ ਆਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ, ਇਸਦੇ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਨਾਂ ਜਾਵੇ ।” ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

“ਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਲੈ ਜਾਉ । ਇਸ ਚੋਰ ਰਾਹ ਬਾਰੇ ਕਿਸ ਨੇ ਦੱਸ ਕੇ ਧੌਹ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ।” ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਮੱਦਪਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਸਵੇਰੇ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੀ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ । ਸ਼ਾਲ ਫੜਕੇ ਖਲੋਤੇ ਨੌਕਰ ਕੋਲੋਂ ਸਾਲ ਫੜਕੇ ਮੋਢਿਆ ਤੇ ਪਾ ਲਈ ।

25

ਸਿਰ—ਸਿਰ—ਰਾਜਧੁੰਗੀ ਦਾ ਸਿਰ—ਦੇਸ ਧੁੰਗੀ ਦਾ ਸਿਰ—ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਉਹ ਸਿਰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਵੇ । ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭੜਕ ਰਹੇ ਲੋਕੀ, ਦੰਦ ਕਰੀਚਦੇ, ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢਦੇ—ਲਾਸ ਵੇਖਕੇ, ਨੇੜੇ ਨਾਂ ਜਾ ਸਕਣ ਕਰਕੇ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਲਹੂ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਚੀਕ ਰਹੇ ਸਨ—ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੱਠੇ ਹੋਕੇ—

ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਰੰਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਲਾ ਭੂਕ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਭੂਤ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਠਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਉਣ ਜੋਗਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਥੱਲੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮੂੰਹ ਖੋਹਲਕੇ ਨਿਗਲ ਲਵੇ, ਬੱਸ ਇਹ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ—

“ਸੱਚ ਸੱਚ ਭੋਕ, ਝੂਠ ਬੋਲਿਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਨੱਸ ਖਿੱਚ ਕੇ, ਢਮੜੀ ਉਧੇੜ ਕੇ, ਅੰਗਾਰਿਆਂ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰਕੇ, ਸਿਰ ਤੇ ਉਬਲਦਾ ਤੇਲ ਉਲਟ ਦਿਆਂਗਾ, ਜੋ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਉਹ ਨਾਂ ਬਕੀ ਜਾਹ, ਸੂਰ ਦਿਆ ਪੁੱਤਰਾ—”

ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ—ਪਿੰਡਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਫੁਰੀ ਨਾਲ ਪਛਿਆ ਹੋਇਆ, ਲਹੂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ, ਸੜੀ ਹੋਈ ਦਾਹੜੀ ਤੇ ਮੁੰਡਾਂ ਕਾਰਨ ਕਾਲਾ ਹੋਇਆ ਚਿਹਰਾ, ਮਰਨ ਮਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਚੋਰ ਮੋਰੀ ਵਿੱਚ ਚੋਰੀ ਖੁਸ਼ਦਾ, ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਬੰਦੀ ਸੀ, ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋਇਆ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛ

ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੀ ਕਸਮ-ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਖੁਦਾ ਦੀ ਕਸਮ, ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਰੀਮਲੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਾਹ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ।” ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਕਹਿ ਚੁਕਿਆ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਫਿਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ । “ਮਹਿਲ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਧੱਬਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਫਿਰ ਕਹਿ ਰਿਹੈ, ਸੂਰ ਦਿਆ ਪੁੱਤਰਾ”—

ਹੱਥ ਵਿਚਲੇ ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਚਾਬਕ ਨੂੰ ਘੁਮਾ ਘੁਮਾਕੇ, ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ—ਸਾਰੀ ਚਾਵੜੀ ਚਾਬਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਫਿਰ ਕੱਥ ਉੱਠੀ—ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਲਾਟੂ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ—ਉਸ ਦੀ ਕੁਰਲਾਹਟ ਨਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੀਆਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਪਿਘਲ ਗਈਆਂ—“ਸੱਚ, ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਰੀਮਲੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਇਥੇ ਬੁਲਾਉ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਇਹੋ ਆਖਾਂਗਾ । ਜੇ ਸਜ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਏ ਕਿ ਝੂਠ—ਮੈਨੂੰ ਨਾਂ ਮਾਰੋ । ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਕੱਢ ਲਉ, ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਕੱਢ ਲਉ । ਉੱਜ ਵੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਚਣਾ, ਐਨੇਂ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ । ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਕੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਉ ।” ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਘਸਰ ਕੇ ਉਸ ਬੜੀ ਦੁਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

“ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੇ ਲਾਲ ਮਿਰਚਾਂ ਨਾਂ ਪਾਉ ਖਾਵੰਦ” ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਪਏ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਹੱਥ, ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਲੱਗਣ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚ ਲਏ । ਉਸ ਦੇ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਬਰੀਰ ਤੋਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਲਹੂ ਤੇ ਬੁਝਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ—ਇਹ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਮੈਂ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ—” ਕਹਿਕੇ ਆਸਟ ਤੋਂ ਉਠ ਖਲੋਤੇ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵਗਦੇ ਤੁਫ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਵਾਂਗ ਡੋਲ ਰਹੇ ਸਨ—ਖਲੋਤਾ ਨਾਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਸਟ ਦੀਆਂ ਹੱਥੀਆਂ ਨੂੰ ਘੁੰਟ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ । ਬੇਬਸੀ ਨਾਲ ਨਿਢਾਲ ਹੋਏ, ਡਿੱਗ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋਤੇ । ਜੀਭ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੀਰ ਕੇ ਲਹੂ ਲੁਹਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ । ਦੁਖੀ ਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ—“ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਭੇਜਕੇ ਜਰੀਮਲੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਇਥੇ ਬੁਲਾਉ, ਇਸ ਦੇ ਜੀਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪੇ ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਸੜ ਰਹੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਇੰਜ ਛਟਪਟਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਚਾਬਕ ਵੱਜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ।

“ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਛਤਾਫ ਵੀ ਇਥੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ? ਜਰੀਮਲੇ ਨਾਇਕ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ”—ਬੜੇ ਈਨ ਭਾਵ ਨਾਲ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਬੋਲਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਉਹ ਕਰੇ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰੀ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ । ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਭੇਜੋਗੇ ਯਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਜਾਵਾਂ ? ਜੇ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਸੁਣਨਾ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ।”

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਹਥੋੜੇ ਵੱਜੇ ਗਰਮ ਲੋਹੇ ਵਾਂਗ ਚਿੰਗਆੜੀਆਂ ਉਡਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਵੀ ਡਰਕੇ ਪੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਜੋ ਹੁਕਮ ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ !”

ਏਨਾਂ ਕਹਿਕੇ, ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਵੱਲ ਰਾਜੇ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਝਕਦਿਆਂ, ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ।

ਪੁਤਲੀ ਵਾਂਗ ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਸੂਰਨਾਇਕ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਸਣ ਤੇ ਥੱਕੇ ਹਾਰੇ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—ਦੈਂਤ ਦੇਹ ਵਾਲਾ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨਚੌੜੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਵਾਂਗ ਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਠਾ ਸੀ—ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਰਾਹੁਟ ਦੀ ਅਵਾਜ਼—ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਛਾਈ ਗਹਿਰੀ ਚੁਪ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਬਾਹਰ—ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਜਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਫੜਫੜਾਉਂਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਟਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਅੰਦਰ ਪੁੱਜਣ ਤਾਂਈ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਮੌਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਬਣਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਂਵੇ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਕਿਹੀ ਲੰਬੀ ਚੁਪ, ਕੁਰਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਬਣਾਉਂਦੀ ਚੁਪ—ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਉਡੀਕਦਾ ਡਰਕੇ, ਸੁੰਗੜੀ ਬੈਠਾ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ—ਪੱਲ ਪੱਲ ਇਹ ਮੌਨ ਦੁਭੱਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਇੰਜ ਲੱਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਯੁੱਗਾਂ ਬਾਦ ਦੂਰੋਂ ਘੋੜੇ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ—ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੇਤਾਲ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਚਾਪ ਵਾਂਗ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ । ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋ ਗਈ । ਬੁਲਾਉਣ ਗਏ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਖਲੋ ਗਏ—ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਸਾਹ ਘੁੱਟ ਕੇ ਲੰਬਾ ਸਾਹ ਭਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ—

“ਜਰੀਮਲੇ ਸਰਦਾਰ ਕਿੱਥੇ ਨੇ ?”

“ਉਹ-ਉਹ-ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਨਹੀਂ—ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ !”

“ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿੱਥੇ ਗਏ ਨੇ ? ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਪਰੇਦਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਯਾਂ ਜੀਭ ਕੱਟੀ ਗਈ ਏ ? ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ, ਸਰਦਾਰ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ ?”

“ਦਸਿਆ ਸੀ ਪ੍ਰਭੂ !”

“ਕਿੱਥੇ ਗਏ ਨੇ ?”

“ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ” ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਗਰਕ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ, ਡੁੱਬਦੀ ਜਾਂਦੀ

ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢਕੇ ਬੋਲਿਆ ਦਫ਼ੇਦਾਰ—

“ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ—ਮੇਰੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ”—ਕੜਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ? ਮਹਿਲ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਕੇ ਡਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ? ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਗਏ ਨੇ—” ਦੰਦ ਪੀਸਦਿਆਂ ਬੈਠੇ ਆਸਣ ਤੋਂ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ—

“ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਗਏ ਨੂੰ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹੀ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਚਾਬਕ ਮੈਨੂੰ ਦੇਹ—” ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਦੇ ਫੜਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਜੀਵ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਚਾਬਕ ਖੋਹ ਲਿਆ—ਉਸਦੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਘੁਮਾਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਚਾਵੜੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ, ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਪਾਰਵਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ਼ਿਵਾ ਦੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸਰੀਰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਨਿਕਲੇ ਵੀਰ ਭੱਦਰ ਵਾਂਗ ਜੋ ਦਕਸ਼ ਬ੍ਰਹਮਣ ਦਾ ਸਿਰ ਲਹੁਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

“ਇਕ ਵਾਰੀ, ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰੀ, ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਲੈ ਬੰਗਾਰੀ—ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਧੀ ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਦੇ, ਤੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਨਾਂ—” ਚਾਵੜੀ ਵਿਚੋਂ ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਲਾ ਚਾਬਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਖਲੋਤੇ, ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਤੁਫ਼ਾਨ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ । ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੋਚ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੋਮੱਟਾਨਾਇਕ ਕਿੱਥੇ ਹੋਵੇਗਾ, ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵੱਲ ਆ ਗਏ—ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਹੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਕਰੇ ਵਾਂਗ ਮਿਆਂਕਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖੂਨ ਮੂੰਹ ਵਲ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ, ਲਹੂ ਲਾਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾਇਆਂ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ, ਇਕ ਪਲ ਖਲੋਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਭੂਤ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਹੋਣ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪੀਲਾ ਭੂਕ ਹੋਇਆ, ਨਾਂ ਉਮੀਦ ਹੋਈ ਉਹ ਸੁੰਨੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਖਿਲਾਅ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਖਲੋਤੀ ਸੀ ।

ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਬੱਲੇ ਦਬਿਆ ਬੇਬੱਸ ਹੋਇਆ, ਧੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠਾ, ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਥ ਰਿਹਾ ਸੀ ਬੋਮੱਟਾਨਾਇਕ—

ਦਹਿਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੁੱਝੇ ਹੋਏ ਦੀਵੇ ਵਰਗੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ—

ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਡਰਦਿਆਂ ਉਧਰ ਵੇਖਿਆ— ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਾਬਕ ਫੜਕੇ ਸ਼ਿਵਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰੀ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ— “ਬੰਗਾਰੀ—” ਬੋਮੱਟਾਨਾਇਕ ਚੀਕਿਆ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਸਰਕਦਾ ਗਿਆ—

ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਜਿਵੇਂ ਬੋਹੜੀ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਪੁੰਦਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਬੂਹੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰ ਕੰਥ ਗਿਆ, ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਨਿਕਲੇ, ਬੁੰਦ ਬੁੰਦ ਕਰਕੇ

ਧਾਗੇ ਟੁੱਟੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ ਵਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਖਿੱਲਰ ਗਏ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆ ਜਾ ਰਹੇ ਭਾਵ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਗਦੇ ਹੰਝੂ ਵੇਖਕੇ ਮਿਠੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਉਭਰਕੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲ੍ਹ ਘੁੱਟਕੇ ਦਿੱਲ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੀ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ—ਇਹ ਭੁਲਾਕੇ । “ਨਾਗਤੀ ਜੀ, ਰਾਜੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।” ਸ਼ਮਸਾਨ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹਵਾ ਵਰਗੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ । ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ । ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਉਸ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ—ਮੁਕ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਛੱਡੇ—ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਗੱਲ ਨਾਂ ਨਿਕਲ ਸਕੀ ।

“ਰਾਜੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੇ ?” ਅਸਹਾਇਕਤਾ ਭਰੀ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਬੰਗਾਰੀ ?” ਫਿਰ ਡਰ ਨਾਲ ਚੀਕ ਕੇ ਬੋਮਟਾਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਆਪਣੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਸਾਈ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਸੌਂਪੀ—” ਤੱਦ ਵੀ ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾਂ ਨਿਕਲੀ । “ਵਕਰ ਬੀਤਦਾ ਜਾਂਦੇ—ਤੂੰ ਕੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਨਾਗਤੀ ਹੈ ਯਾਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਧੌਹੀ ਦੀ ਧੀ—ਜਲਦੀ ਦੱਸੋ—ਰਾਜੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨੌਬਰ ਨਹੀਂ ।” ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਕੰਡਿਆਲੇ ਚਾਬੁਕ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ, ਫਿਰ ਅੱਖਾਂ ਘੁਮਾਕੇ ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । ਤੱਦ ਵੀ ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗੱਲ ਨਾਂ ਨਿਕਲੀ । ਉਸਦੀਆਂ ਝਿੰਮਟੀਆਂ ਗੁਲੇਲ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਧੇ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਛਟਪਟਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

“ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਦੁਰਗ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾਗਤੀ ਹੋ ਯਾਂ ਜਰੀਮਲੇ ਦੇ ਪਾਪੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ? ਸੁਪਤਨੀ ਬਣਕੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੀਪ ਯਾਂ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਵਅਗਨੀ । ਜਲਦੀ ਬੋਲੋ—ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੋ ਯਾਂ ਇਕ ਕੀੜੇ ਦੀ ਧੀ । ਦੁਰਗ ਲਈ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹਟਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਵੈਗੀ ਯਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ?”

ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਾਬੁਕ ਫੜਿਆ ਸੀ—ਉਸ ਚਾਬੁਕ ਦੀ ਮਾਰ ਵਾਂਗ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਿਖੀ ਮਾਰ ਨਾਂ ਸਹਿਣ ਕਰ ਸਕੀ, ਪਿਉ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ—

“ਹਾਏ ਤੂੰ ਵੀ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਈ ਬੰਗਾਰੀ ?”

ਭੰਵਰ ਵਿੱਚ ਫਸੇ, ਡੁੱਬਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਬੋਲਿਆ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ।

ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਲਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਵਾਂਗ ਬੱਰ ਬੱਰ ਕੰਥ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹ ਬੋਲ ਪਈ —

“ਇਹ ਚਾਬਕ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦਿਉ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਚਾਬਕ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਬੋਲੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਾਬਕ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ, ਭੱਖਦੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਸਲਾਖ ਵਰਗੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ —

“ਦੇਸ਼ ਧ੍ਰੋਹੀ ਲਈ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ।”

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਮਹਿਲ ਬਲਦੇ ਮੋਮ ਦੇ ਘਰ ਵਾਂਗ ਉਸਨੂੰ ਸਾੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

‘ਬੰਗਾਰੀ’ ਚੀਕ ਕੇ ਉਹ ਬੋਹੜ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਸਾਰੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਕੰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਦੀ ਚੀਕ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਉਧਰ ਭੱਜੀ ਆਈ—ਆ ਕੇ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਏ, ਸਾਣ ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਪੁੱਤਰ ਖਲੋਤਾ ਸੀ, ਚਾਬਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਨੂੰਹ, ਤੇ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਡਿੱਗਾ ਪਿਆ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ।

ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ । ਨਿੰਗਵਾ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਚਾਬਕ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਭੱਜਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਮੂੰਹ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾ ਛੁਟ ਛੁਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਸ਼ਿਵਾ ਦੇ ਤਾਂਡਵ ਨਾਚ ਕੰਥਦੀ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਉਸਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਕੰਥ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਨਿੰਗਵਾ ਕੁੱਝ ਨਾ ਬੋਲੀ, ਗਲ ਲੱਗੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਉਸ ਘੁੱਟਕੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਵੀ ਅਣਵੇਖਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਤੀਸਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਸਿਪਾਹੀ ਆਉਟਗੇ, ਦੇਸ਼ ਧ੍ਰੋਹੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਰਾਟੀ ਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ । ਅਸਹਿ ਬਕਾਵਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਆਏ । ਉਹਨਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ, ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਮੌਨ ਛਾ ਗਿਆ ।

ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਸਾੜਵੀਂ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ, ਲਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜੀ ਹੋਈ ਭਿਆਨਕ ਗੱਡੀ ਤੇ ਗੱਡੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਖੰਭੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਉਪਰਲੀ ਘੁੰਡੀ ਤੇ ਟੰਗਿਆ ਲਹੂ ਚੌਦੇ-ਹਿਲਦੇ ਆਉਂਦੇ ਬੋਮਟਨਾਇਕ ਦੇ ਰੁੰਡ ਨੂੰ ਲਿਆਕੇ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਕੇ, ਤੇ ਢੋਲ ਵਜਾਕੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਡੋਡੀ ਪਿੱਟ ਦਿੱਤੀ—“ਵੇਖੋ, ਵੇਖੋ ਵੇਖੋ, ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਧੁੱਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖੋ ।” ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਇਹ ਉਗਰ ਢੋਲ, ਤੇ ਨਗਾਰੇ, ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕ ਖਬਰ, ਸੁਟਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਅਰਾਮ ਕਰਨਾਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਉਹ ਝੁੰਡਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਬਣਾਕੇ ਆ ਕੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ—ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਤਾਪ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਹ ਲੜਾਈ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਨਜ਼ਾਰਾ—ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਘਰਾਂ ਝੋਪੜੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ, ਦੋ ਦੋ ਕਰਕੇ ਲੋਕੀਂ ਉੱਥੇ ਕੰਠੇ ਹੁੰਦੇ, ਵੇਖਕੇ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਦੇ, ਖੰਘਾਰ ਸੁੱਟਦੇ, ਥੁੱਕਦੇ, ਵੇਖਣਾ ਅਸਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲੈਂਦੇ ।

ਸੂਲੀ ਦੇ ਖੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੁਸ਼ਤੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੁਆਨ ਮੁੰਡੇ ਕੰਠੇ ਹੋ ਕੇ, ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭਰੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਨੱਚਦੇ, ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਵਾਲੀ ਡਾਂਗ ਠੋਕ ਠੋਕ ਵਜਾਉਂਦੇ—“ਆਉ ਲੋਕੋ ਵੇਖੋ ਜਰੀਮਲੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਰੁੰਡ ।

ਆਉ ਲੋਕੋ ਵੇਖੋ ਜਰੀਮਲੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਰੁੰਡ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਣਚੰਡੀ ਦਾ ਗੋਦ, ਅਠਾਈਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ, ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਿਆ, ਉਸ ਜਰੀਮਲੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਰੁੰਡ,

ਗਰਮ ਗਰਮ ਨਰਮ ਨਰਮ ਬਿਸਤਰੇ 'ਚ ਵੜਕੇ ਖੂਨ ਚੂਸਦਾ ਖਟਮੱਲ ਦੁਰਗ 'ਚ ਵੜਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਜੋੜੇ, ਧੀ ਦਾ ਸੁਹਾਗਾ ਲੁੱਟਣ ਤੁਰਿਆ ਦੁਸ਼ਟ ਜਰੀਮਲੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਰੁੰਡ—

ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਸ਼ਕੁਨੀ, ਸਾਜਸੀ ਲੁੰਮੜੀ

ਖੁਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਖਾਣ ਵਾਲਾ

ਭੁੱਲਕੇ ਵੀ ਧੋਖਾਂ ਨਾਂ ਦੇਣਾ ਏ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ

ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਰੀਮਲੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਰੁੰਡ ।”

ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ

“ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਨੱਚਦੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਮੋਰ ਵਾਂਗੂ, ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਗੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗੂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਮਕੇ ਮਦਕਰੀ ਦਾ ਨਾਂ, ਸਾਡੇ ਰਾਜੇ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾਂ ਰਾਜਾ, ਧਰਤੀ ਨੇ ਨਾਂ ਜੰਮਿਆ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਾ”

ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੌ ਕੁ ਇਸਤਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਮਰੋੜਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਗੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—

“ਇਉਂ ਦਿਉ ਉਸ ਕੁਲਹਿਣੇ ਨੂੰ ਸਰਾਪ
ਕਦੀ ਨਾਂ ਦੀਵੇ ਬਲੇ ਜਰੀਮਲੇ ਦੇ ਮਹਿਲ”

ਇਹਨਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ, ਧਮਕੀਆਂ, ਘੁਰਕੀਆਂ, ਨਾਚਾਂ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ, ਸਿਰ ਤੁਕਾਉਂਦਾ, ਸੂਲੀ ਦੇ ਖੰਭੇ ਤੇ ਲਟਕਦਾ ਬੋਮੱਟਨਾਇਕ ਦਾ ਸਿਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਝੁਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਉਸ ਸਿਰ ਦੇ ਉਪਰ ਚੀਕਦੀਆਂ, ਉਡਦੀਆਂ ਗਿੱਧਾਂ ਤੇ ਕਾਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਰਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਗੀਤਾਂ ਨਾਚਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੂਰੋਂ ਸੁਟਾਈ ਦਿੰਦੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਉਣੋਂ ਝਿਜਕਦਾ, ਕਡੂਰੀ ਦੀਆਂ ਕੋਮਲ ਨਿਘੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਲੁਕਾਕੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਬੰਗਾਰੀ-ਬੰਗਾਰੀ-ਦੁਰਵਿਧੀ ਨੇ ਇਹ ਕੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ—ਭੁੰਘੇ ਸਾਹ ਭਰ ਭਰ ਕਹਿੰਦਾ, ਪਿਤਾ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਮੌਤ ਦੇ ਦੁਖ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਦਾਵਾਨਲ ਵਿੱਚ ਸੜਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ ਕਡੂਰੀ ਦੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਿਉਂ ਦਿੱਤਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਪਿਘਲ ਗਈ, ਕਡੂਰੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ । ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਉਸਦੇ ਪਟਾਂ ਤੇ ਲੇਟਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬੱਚਾ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਲੰਮੇ ਪਏ, ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਹੋਕੇ ਭਰਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਹ ਪੋਲਾ ਪੋਲਾ ਸਹਿਲਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਚੁਪਚਾਪ, ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤਿਆਂ ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਵੇਂ ਲੰਘ ਗਿਆ—ਨਾਗਵਾ ਦਾ ਲਿਆਕੇ ਰਖਿਆ ਦੁੱਧ, ਨਾਸ਼ਤਾ ਸਭ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ ।

ਇਵੇਂ ਵਕਤ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਗਈ, ਹਨੇਰਾ ਲਹਿ ਆਇਆ । ਨਾਗਵਾ ਨੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾ ਲਿਆ ਕੇ ਰਖਿਆ । ਉਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅਸਹਿ ਲੱਗਣ ਤੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲੇ—

“ਇਹ ਦੀਵਾ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ, ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਸਾਥ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

ਕਡੂਰੀ ਨੇ ਨਾਗਵਾ ਨੂੰ ਦੀਪ ਉਥੋਂ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ । ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ । ਚੋਖਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਬਾਦ ਕਡੂਰੀ ਪਰਿਜਾਤ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੀ ਕੋਮਲ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ—“ਅੱਜ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਓਗੇ ।”

“ਕਿਵੇਂ ਜਾਵਾਂ ਕਡੂਰੀ, ਬੰਗਾਰੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ—

ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਵਾਂ ? “ਬੇਬੱਸ, ਰਾਹ ਭੁੱਲੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

“ਚਾਵੜੀ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਗਏ ?”

“ਨਹੀਂ, ਉਥੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਧਰ ਆ ਗਿਆ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀ—ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਔਖ ਦੇ, ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਘਾਤਕ, ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਫੁਹਣ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਹੋ ਰਹੀ ਦੇ ?”

“ਤੋਥਾ । ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਔਖ, ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਨਫਰਤ । ਫਿਰ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨਾਂ ਕਵਿਆ ਜੇ । ਜਿਹੜੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਸੜ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ,—ਉਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ—ਰਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਰਹੋ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਦੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੁਪਾ ਲੈਂਦੀ ।” ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਪਏ ਨੂੰ ਉਸ ਅਲਿੰਗਨ ਭਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਹ ਬੋਲੇ—

“ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਘੜੀ ਹੋਸਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਤੂੰ ਹੈਂ, ਕਡੂਰੀ ਬੰਗਾਰੀ ਦੀ ਢਾਰਸ ਕੌਣ ਬਨਾਏਗਾ ? ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਂ ਹੀਨ ਸੀ ਅਜ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਨਾਂ ਰਿਹਾ—ਪਤੀ—ਕਿਵੇਂ ਇਥੇ ਡਿੱਗਾ ਪਿਆ ?” ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਡੂਰੀ ਨੇ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ । ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਘੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਮਲ ਬੁਲਾਂ ਨਾਲ, ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੀ ਬੋਲੀ—

“ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ—ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ।”

“ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ—”

“ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਕਿਉਂ ਘੋਰ ਅਸਹਿ ਉਪਹਾਸ ਬਣ ਗਿਆ ।”

“ਕਿਵੇਂ ਵਿਖਾਵਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਚਿਹਰਾ ਕਿਵੇਂ ਵਿਖਾਵਾਂ ?” ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਲੱਮਕਲੀ ਬੈਠੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ।

‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ, ਜੀਣਾ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਜੀਣਾ, ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਆ ਗਈ, ਜ਼ਿਹੜੇ ਘਰ ਆਈ ਉਥੇ ਭਾਰ ਬਣ ਗਈ—ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਰਸ ਹਾਸੇ, ਮਜ਼ਾਕ, ਘਿਰਣਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਪੁਤਲੀ ਬਣ ਗਈ ।’

‘ਮੁੱਕ ਗਿਆ—ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਨਾਟਕ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ।’ ਕਹਿ ਕੇ ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਛਾਇਆ ਹਨੇਰਾ ਵੇਖਿਆ, ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸਭ ਪਾਸੇ ਚੁਪ ਛਾਈ

ਹੋਈ ਸੀ, ਬੈਠੀ ਬੈਠੀ ਉਠ ਖਲੋਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ, ਫੈਸਲਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ।

“ਤੇਰਾ ਦੁਖ ਸੰਕਟ ਮੈਂ ਸਭ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ, ਬੰਗਾਰੀ, ਮੈਂ ਇਥੇ ਹੀ ਹਾਂ, ਸਮਾਂ ਹੀ ਇਸ ਪੀੜ ਦੀ ਦਵਾ ਹੈ । ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੋਚ ਦੇ ਲੰਮੀ ਪੈ ਜਾਹ ਮੇਰੀ ਪੁਤਰੀ—ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਤੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀ—ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ—ਤੂੰ ਇਥੇ ਲੰਮੀ ਪਈ ਰਹਿ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਬਹਿਨੀ ਆਂ—”

ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿੰਗਵਾ ਦ੍ਰਿੜ ਪਰ ਕੋਮਲ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ । ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਦਬਿਆ ਦੁਖ ਜਿਵੇਂ ਭੜਕ ਉਠਿਆ । ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਾਹ ਟਟੋਲਦੀ ਜਾ ਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਦੇ ਗਲੇ ਲੱਗ ਗਈ ।

“ਅੰਮਾ ਇਸ ਮਾਨਹੀਣ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਬੈਠੀਏਂ, ਅੰਮਾਂ ?” ਵਿਲਕਦੀ ਬੋਲੀ ।

“ਛੱਡ, ਮੈਨੂੰ ਮਰ ਜਾਣ ਦੇਹ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਉਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਤੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੋਗੀ । ਅਨਹੋਟੀ ਵਾਪਰ ਗਈ ਏ, ਪਰ ਹੁਣ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ । ਤੇਰਾ ਇਥੇ ਇਹ ਹਾਲ ਏ, ਸਵੇਰੇ ਘਰੋਂ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀ ਹੁਣ ਤਾਂਈ ਨਹੀਂ ਮੁੜਿਆ, ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਏ । ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤਾਂਈ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਅਧੀਨ, ਉਹ ਆ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ । ਹੁਣ ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਲੰਮੀ ਪੈ ਜਾਹ । ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਤੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ । ਪਰ ਲੰਮਿਆਂ ਪੈਣ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੋਹੜਾ ਅਰਾਮ ਮਿਲੇਗਾ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

‘ਮਨ, ਸਰੀਰ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੀਂਦ, ਸਭ ਮੇਰਾ ਅੱਪਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਏ ਅੱਵਾ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜਗਰਾਤਿਆਂ ਦਾ ਨਰਕ—ਬੱਸ ਇਹ ਨਰਕ ਭੋਗਣਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਗਿਆ—ਮੈਂ—ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦਾ ਵਾਰਸ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਨਾਂ ਦੇ ਸਕੀ—ਨਾਂ ਧੋਪ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਕਲੰਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ—ਇਹੋ ਬਸ ਮੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀ ਸੁਗਾਤ— । ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਏ, ਬੱਸ ਨੀਂਦ ਦੀ, ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ—ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪਾਪੀਆਂ ਦੇ ਮੌਤ ਵੀ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ।” ਬੰਗਾਰੀ ਰੋਦੀ ਰੋਦੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ—

ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਨਿੰਗਵਾ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਿਰਦੇ ਜ਼ਾਰ ਜ਼ਾਰ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ—ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹੀ—
ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਕਈ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ ਤੇਲ ਦੀ ਅੰਗ
ਸੁਲਗ ਰਹੀ ਸੀ—ਚਿਤਰ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਆਏ ਜਸੂਸ ਦੀ ਲਿਆਂਦੀ ਜਰੀਮਲੇ ਨਾਇਕ ਦੇ
ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ
ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਖ਼ਬਰ ।

ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਆਪਣੇ ਧਾਨ ਕੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਮੋਹਲੇ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ
ਦੇ ਚੌਰ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵੀਰ ਰਮਣੀ ਉਬੱਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ
ਸਿੰਗਾਰੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ, ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਲੂਸ
ਕਢਿਆ ਤੇ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਲੋਕੀ ਉਸਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਬੱਵਾ ਮਾ ਨੂੰ
ਨਮਸਕਾਰ—ਜਰੀਮਲੇ ਧੌਰੀ ਨੂੰ ਧਿਕਾਰ—ਉਬੱਵਾ ਜਿਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ
ਉਚਿੱਤ ਸਾਹਸ ਤੋਂ ਉਤਸਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ 'ਦੇਸ਼ ਬਾਗ਼' ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ
ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਸੈਨਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ।

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਜਸੂਸ ਕੋਲੋਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ. ਆਪਣੇ
ਕੋਲ ਬੈਠੇ, ਹਰਪਨਹੱਲੀ, ਰਾਏਂਦੁਰਗ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਜਰੀਮਲੇ ਦੇ ਛਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਲ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰ ਹੋਣ । "ਤੁਸੀਂ ਮਰਦ ਹੋ, ਜਾਉ
ਉਸ ਉਬੱਵਾ ਕੋਲ, ਮਰਦਾਨਗੀ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਏ, ਸਿਖਕੇ ਆਉ—ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ
ਥਾਂ, ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਐਨੇ ਦਿਨ ਚਿਤਰਦੁਰਗ
ਬਚਿਆ ਨਾਂ ਰਹਿੰਦਾ—ਦੁਰਗ ਕੀ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਾਂ ਬਚਦਾ ।" ਘਿਰਣਾ
ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ।

"ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ
ਦਿਤੀ, ਉਹੀ ਇਥੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਐਨੀਂ ਕਮਜ਼ੋਰ
ਨਾ ਹੁੰਦੀ ।"

ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ, ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ, ਮੋਹਕਮ ਸਾਹਿਬ
ਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਫਿਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ, "ਸਾਡੀ
ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਤੋਪਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਦ ਕੋਈ
ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਕਿਉਂ ਮੁੱਛਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਭਾਰੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਰਖੀ ਬੈਠੇ
ਹੋ, ਇਹ ਸਭ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਉਬੱਵਾ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰੋ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ
ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਆ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਦੇ ਡੰਡੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ,
ਸਿਪਾਹਗੀਰੀਆਂ ਵਾਰ ਫੱਡੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਹਡੀਆਂ ਧੋਵੋ, ਇਸ ਸਭ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡੇ

ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਨਗੀ ਆ ਜਾਵੇ ।” ਹਰ ਗੱਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਬਲਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਅਸਹਿ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਲਏ । ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਟੀਪੂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਤਪੇ ਹੋਏ ਤਾਂਬੇ ਵਰਗਾ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ।

“ਅੱਥਾ ਹਜ਼ੂਰ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਟੀਪੂ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਵਖਾਈ ਏ ਅਜ ਤਕ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਗਏ, ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕਰਵਾਕੇ ਆਏ—ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾ ਵਧਾਈ । ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਏ ?” ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਹੂ ਰੰਗਿਆ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਾ ।

“ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹਾਰ ਗਏ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਨਮਕਹਰਾਮ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਨਾਮਰਦਾ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹੋ, ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਤੁਸੀਂ ਫਤਹਿ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਇਐ ਦਸੋ ?”

ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸਭਾ ਵਿੱਚ, ਟੀਪੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸੋਤਾ ਮਾਰ ਗਿਆ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚਾਬਕ ਫੜੀ ਖਲੋਤਾ ਹਥਸੀ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ‘ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦੇ’—ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਦਾਹੜੀ ਵਾਲੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਲਾਲ ਸਫੈਦ ਲਹਿਰ ਦੰੜ ਗਈ । ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣ ਲੱਗੇ ?

“ਤੁਸੀਂ ਫਜ਼ੂਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਨੇ, ਉਹ ਛੱਡੋ, ਕੰਮ ਦੀ ਜੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ।”

“ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਕੀ ਏ । ਇਹ ਧੋਖੇ ਤੇ ਸਾਜਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ । ਮਦਕਰੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਲਈ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜੋ । ਇਹ ਨਾਮਰਦ ਲੁੰਮੜੀਆਂ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੋ । ਜਿੱਤੀਏ ਯਾਂ ਹਾਰੀਏ ਮਾਡਾ ਨਾਂ ਰਹਿ ਜਾਏਗਾ । ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹਨਾਂ ਡਰਪੋਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਦੇ ਅਪਸ਼ਗਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬੱਚ ਜਾਵਾਂਗੇ ।”

ਬਿਨਾਂ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਡਰ ਝਿਜਕ ਦੇ ਟੀਪੂ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ।”

“ਮਿੱਤਰ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਅੱਥਾ ਹਜ਼ੂਰ ? ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦੀ ਲੁੰਮੜੀਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ, ਨਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦਿਨ ਹੈ ਨਾਂ ਈਮਾਨ, ਨਾ ਜਾਤ, ਨਾਂ ਭਗਵਾਨ, ਨਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨੀਤੀ ਨਾਂ ਨੀਅਤ । ਅੱਜ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਪ੍ਰਫੂ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ—ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਸੀਂ ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸੌਂਪਕੇ ਆਪ ਯੁੱਧ-ਵਿਜੈਤਾ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਤਾਅ ਦਿੰਦੇ ਫਿਰਨਗੇ । ਅਜਿਹੇ ਨਮਕਹਰਾਮਾਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਾਂ ਕਰੋ । ਅੱਜ ਜੇ ਅਪਮਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹੀ ਬਥੇਰਾ ਏ । ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਉ, ਮੈਂ ਯੁੱਧ ਕਰਾਂਗਾ । ਜਿੱਤ

ਗਏ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਸਾਡਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਸਮਝੋਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜੇ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਦਕਰੀ ਵਰਗਾ ਇਕੋ ਮਿੱਤਰ ਹੀ ਬਥੇਰਾ ਹੈ । ਬਦਨਾਮੀ ਤਾਂ ਨਾਂ ਸਹਾਰਨੀ ਪੈਂਦੀ । ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਬੀਤਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਯਾਦ ਕਰੋ, ਅੱਥਾ ਹਜ਼ੂਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਹਾਰੇ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜਿੱਤੇ ਨਹੀਂ ।” ਤਲਵਾਰ ਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਬੋਲਿਆ ਟੀਪੂ ।

ਟੀਪੂ ਦੀ ਗੱਲ ਜਿੰਨੀ ਕਠੋਰ ਸੀ, ਉਨੀਂ ਹੀ ਸੱਚੀ ਸੀ । ਉਹ ਸੱਚੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਘਿਆੜੇ ਨਿਕਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ । ਚਿਹਰਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਹੈਦਰਅਲੀ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰ ਪੀਲੇ ਭੂਕ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ ।

“ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਲਈ ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ।” ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ।

“ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਜਿਥੋਂ ਕਰੋ ਮੈਂ ਚਲਾ ਜਾਨਾਂ, ਅੱਥਾ ਹਜ਼ੂਰ । ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਪਈ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਜੇ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਟੀਪੂ ਨੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਝੁੱਕਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ ਤੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਛਾਇਆ ਗੰਭੀਰ ਮੌਨ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਾਉਣ ਲੱਗਾ । ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ, “ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਨਿਗਲਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮੱਘਦਾ ਚੰਗਿਆੜਾ ਹੈ—ਪਰ ਹੈ ਸੱਚ । ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਦੋਵੇਂ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਹਾਂ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਦੁਸ਼ਮਨ 'ਏ—ਪਰ ਹੈ ਹਰ ਇਕ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਬਹਾਦਰ—ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਕੀਰਤੀ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ—ਠੀਕ ਏ, ਇਹ ਅਖੀਰੀ ਮੌਕਾ ਏ—ਜਿੱਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਉਪਾਅ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਤੇ ਛੱਡਕੇ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਓ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ 'ਲੱਡੀ ਦਾ' ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਹਾਰ ਕੇ ਕਲ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ' ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ।” ਉਥੇ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਲਟਕਾਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜੰਘਾਂ ਦਾ ਬਲ ਜਿਵੇਂ ਕਛੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਜਰੀਮਲੇ ਦਾ ਮਲਿੱਕ ਅਰਜੁਨ ਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ—
“ਮਿਠਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਏ । ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਚੋਖੀ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਲਾਸ਼ ਬਣਕੇ ਤੈਰਾਂਗਾ । ਮੇਰੇ ਅੱਪਾ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆਏ ਬਿਨਾਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ।” ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਸੋਚਣ ਮਗਰੋਂ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲਿਆ, “ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, 'ਤੇਰੀ ਅਖੀਰਲੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਕੀ ਹੈ ? ਅਸੀਂ

ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ । ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਉਹੀ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਚਾਂ । ਜਿੰਨੀ ਫੌਜ ਚਾਹੀਦੀ ਏ, ਲੈ ਜਾਉ, ਪਰ ਹਾਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਨਾਂ ਆਇਆ ਜੇ ।” ਸਭਾ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਪੂਰਣੀਏ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਤੋਰਾ ਕੰਮ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋਇਐ” ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਝਿਜਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਬੋਲੇ । “ਖਾਵੰਦ, ਫਿਕਰ ਨਾਂ ਕਰਨ, ਕੱਲੀਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਨਾਂ ਵਾਲਾ ਕਾਗਜ਼, ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਚਾਉਣਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਐ ।

“ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ— ——ਸਰਦਾਰ—”

“ਕਲ੍ਹ ਮੁਹਰਮ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਦਿਨ ਹੈ । ਕਲ੍ਹ ਉਸਦਾ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।” ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਆਤਮ ਵਿਸਵਾਸ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ । “ਅਬਦੁੱਲ ਖਯੂਮ ਨੂੰ ਹਾਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤਾਂਈ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ।”

“ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਇਸ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਨਸੀਬ, ਤੋਰਾ ਸਿਰ ਖਯੂਮ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ—ਵੇਖੀਏ ਤੁਹਾਡੀ ਚਾਲ, ਚਲਦੀ ਹੈ ਯਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।” “ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵਲ ਖਾਵੰਦ ਧਿਆਨ ਨਾਂ ਦੇਣ”, ਪੂਰਣੀਏ ਨੇ ਢਾਰਸ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਝੂਠ ਨਹੀਂ, ਪੂਰਨੀਆ, ਜਿੱਤੇ ਯਾ ਹਾਰੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸਭ ਦੇ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ । ਦੁਸ਼ਮਨ ਰਹੇ ਯਾਂ ਮਿੱਤਰ, ਉਸਨੂੰ ਗੰਰਵਭਰੀ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ—ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਫਤਹਿ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ—ਨਾਇਕ ਉਪਰ ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਵਿਜੈ ਤੋਪਾਂ—ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ—”

“ਭਰਾ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਚੁਕਿਆ, ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ । ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਾ ਪੂਰਣੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਫੜਨ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੇ ।

28

ਵਿਧੀ ਕਿਸ ਕਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈ ਰਹੀ ਏ ? ਭਗਵਾਨ, ਧਰਮ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ, ਮਿਤਰਤਾ, ਕਿਰਤਪਣਤਾ, ਮਨੁਖਤਾ, ਜਿੰਨਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਕੀਤਾ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਐਨਾਂ ਕੱਝ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਦ ਵੀ ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੇ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਅਜੇ ਵੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪਰਖਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਇਹੋ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਸਹੀ ।

ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਦੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਬੋਲਿਆ ਮੱਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

“ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹਿਨੀ ਚਾਹੁੰਨਾਂ, ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ।” ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਸੁਣਦਾ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ।

“ਦਸੋ” ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ, ਅਸੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਠੀਕ ਵਕਤ ਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਹੀ ਮੁੱਲਾਂ ਹਾਂ—ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ । ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਬਾਹਰਵੇਂ ਦਿਨ ‘ਪੰਜਾ ਧੋਟ’ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਤਲਾਅ ਯਾਂ ਖਾਸ ਦਰਿਆ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ । ਨਾਲੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ । ਮੁੱਲਾਂਪੁਰ ਦਾ ਤਲਾਅ ਹੈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਕੋਲ, ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾ ਧੋਟ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗਣੀ ਜਾਇਜ਼ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰਾ ਸਖ਼ਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਵੋ, ਢਿੱਲੇ ਨਾ ਪਵੋ ।”

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਸੋਚਕੇ ਬੋਲੇ—“ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਏ ?” “ਉਹ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਗੰਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ । ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ, ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੈ ਨਾਂ ?”

“ਹਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪਰਚਾਰ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਦੈ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ?”

ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ?

“ਕੀ ਕਰਦਾ, ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਪੰਜਾ ਧੋਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਵਾਬ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੰਜਾ ਧੋਟ ਲਈ ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ? ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਾਂਗ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਹ ਕਾਫ਼ਜ਼ ਇਥੇ ਹੀ ਕਰ ਲਵੋ, ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ । ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਆਖਿਆ ਜੇ ।” ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸਰਦਾਰਖ਼ਾਨ ਨੇ ।

“ਨਵਾਬ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮਨਾਉਣ ਲੱਗੇ । ਪਰ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕੋਈ ਤਿਉਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮਨਾਇਆ । ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਾਟਕੁੱਪੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇ । ਪਰ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਕਾਇਤ ਨਹੀਂ

ਕੀਤੀ। ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਾਲੋਂ ਘਰ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹਤਤਾ-ਪੂਰਨ ਹੈ? ਜਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਉਵੇਂ ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਆਖੀਏ?” ਚਿੰਤਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। “ਇਸ ਭਗਵਾਨ-ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉ, ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ। ਇਸ ਦਾ ਮਾਰਿਆ, ਨਾਂ ਬੰਦਾ ਮਰਦੈ, ਨਾਂ ਜੀਣ ਜੋਗਾ ਰਹਿੰਦੈ। ਦੁਰਗ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਵੱਡਾ ਹੈ? ਇਹ ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਛੱਡੋ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਣ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿਉ। ਉਹ ਦੁਰਗ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾ ਕੇ ਪਲੇ ਨੇ, ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਪੂਜਾ ਇਥੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਨੇ ਠੀਕ ਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜੇ ਨੂੰ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦਿਉ।”

ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਬੋਲੇ।

“ਇਸ ਵਕਤ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਰਗ ਦਾ ਨਾਇਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਖੋਖਲੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। “ਨਾਇਕ ਗਿਰੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ, ਦੋ ਦਿਨ, ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਦਿਉ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਮੜੇ ਸਾਰੇ ਜਿੰਨ ਭੂਤ ਲਾਹ ਦਿਆਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ, ਲੈਣ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਆਦਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਵੇਖੋ, ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁੱਲਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ।”

“ਨਵਾਬ ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਰਦੈ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਸਿਖ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਾਂ। ਪੈਰ ਛੱਡੋ, ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ। ਹੁਣ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਬੁਰੇ ਤੇ ਆਣ ਖਲੋਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਾਂਗਾ, ਵੇਖੀਏ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਪਰਸੂਰਾਮ, ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੇਜ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਚਿੱਟੇ ਸਾਰਸ ਵਾਂਗ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੇ ਕਪੜੇ ਪਾਈ ਸਿਰ ਤੇ ਉਸੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਰੱਖੀ ਕਾਜ਼ੀ ਜਮਾਲ ਸਾਹਿਬ, ਸਲਬੱਤਖਾਨ, ਕੁਤਬੁਦੀਨ, ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ, ਮੋਹਿਉਦੀਨ, ਕਲਿਆਣ ਖਾਨ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ, ਨਿਯਮਿਤ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਨਾਇਕ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਕਠਿਨਾਈ ਭਰੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਦਸੋ, ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਦਸਾਂ?” ਫੈਸਲਾ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਛੱਡਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਗੱਲ ਸਾਰੀ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ, ਉਨੀਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਾਲਕ

ਸਾਡੀ ਨੀਯਤ ਤੇ ਸੰਦੇਹ ਨਾਂ ਕਰਨ, ਬਸ਼ ਏਨੀ ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ।” ਸਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਹੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ । ਪਰ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ?” “ਖਾਵੰਦ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ । ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਅਖ਼ੀਰੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਅਖ਼ੀਰੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕਦੀ ਉਲੰਘਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੈ ।” ਲਗਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਿਵੇਂ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ ਆਏ ਸਨ । ਆਪਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਉਹ ਸਲਬੱਤ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਢਵਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ।

“ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹਿਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਬਾਹਰ ਨਵਾਬ ਵੀ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚੌਖੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ?” “ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ?” ਤਿੱਖੇ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਖੋਲ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਖਰੋਚਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਨਵਾਬ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ, ਅਚਾਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੇ, ਪੁੱਛ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦੇ । ਅਸੀਂ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਯਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ, ਅਸੀਂ ਮੱਕੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ । ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਜਿਉਂ ਖੱਬੇ ਛੱਡਕੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਖਬਿਉਂ ਸੱਜੇ ਤਾਂ ਲਿਖਣੀ ਨਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਸਾਡੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਬੁਰਕਾ ਪਾਉਣਾ ਛੱਡੀਓ ? ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੜੇ ਪੱਕੇ ਹਾਂ । ਪੰਜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਉਹੋ ਵਿਚਾਰ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਜੋ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ ।” ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੱਟਲ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਦੇ ਕੋਲ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਹੈ ।” “ਹੋਵੇ ਪਈ, ਉਹਨਾਂ ਜੇ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ, ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੰਜਾ ਧੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗੇ । ਸ਼ਾਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ—ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਸਲਬੱਤ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਨਾਂ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ?” “ਉਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ, ਕੈਦੀ ਸਮਝਾਂਗੇ । ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਾਂਗੇ । ਜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਇਹੋ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ—”

“ਜੇ ਕਾਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲੈਣ ਤਾਂ”— “ਪਾਪ-ਪੁੰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੱਗੇਗਾ । ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਮੁਖ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ ।” ਸਲਬੱਤਖ਼ਾਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ । “ਠੀਕ ਏ, ਫੈਸਲਾ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ, ਕਾਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਣ,” ਤਿਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਖਾਵੰਦ, ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ-ਫੇਰੀ ਕਰਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ । ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਰੱਬ ਇਕ, ਪੈਗੰਬਰ ਇਕ, ਧਰਮਗ੍ਰੰਥ ਇਕ— ਗੱਲ ਵੀ ਇਕ—ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ।” ਅਖ਼ੀਰੀ ਫੈਸਲਾ ਸੁਨਾਉਣ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ਕਾਜੀ ਜਮਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ, ਅਜਿਹੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਰਗੀ ਸਵਾਮੀ ਕੂਡਲੀ ਸਿੰਗੇਰੀ ਮੱਠ ਦੇ ਪਰਮੁਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ‘ਦੇਵਤੇ, ਧਰਮ ਸਭ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੇਸ਼ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰੋ’ ਸਰਦਾਖ਼ਾਨ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ । “ਪਰਮਾਤਮਾ ਧਰਮਸ਼ਾਸਤਰ, ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਬਣੇ ਹਨ ਯਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ।” ਇਸ ਸਭ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ । ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮੁਰਗੀ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਰਾਜ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਯਾਦ ਕਰਕੇ—ਸੱਪ ਨੂੰ ਫੜਿਆਂ ਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦੈ ਨਾਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦੈ, ਡਰ ਕੇ, ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਸੁਝੱਟ ਤੇ ਵਿਧੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ।

“ਠੀਕ ਏ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚਲੋ । ਪਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ । ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੋਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਧਿਕਾਰ ਨਾਂ ਪਾਉਣ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਿਆ ਜੇ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ।

“ਖੁਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰੇ—ਆਪ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ ਰਹੋ ।” ਕਹਿਕੇ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਅਖ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ ਕਾਜੀਜਮਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀ—ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ—‘ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ—ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਾ ਧਰਮ, ਧਰਮ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਰੰਡੀਪੁਣਾ ਕਰ ਰਹੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਪਤਨੀ—’ ਉਥੋਂ ਉਠਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ।

29

ਉਦਾਸ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਕਦਮ ਰਖਦੇ ਆ ਰਹੇ, ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ—“ਕੀ ਗੱਲ ਮਦਕਰੀ ਕੀ ਹੋਇਐ ? ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਹੋਇਐ ?” ਫਿਕਰਮੰਦ

ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ । “ਕੀ ਹੋਣੈ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਹ ਸਭ ਹੋ ਗਿਐ, ਜੋ ਹੁੰਦੈ, ਹੋਈ ਜਾਵੇ ।” ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਸਤਕੇ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾ ਕੁਤਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣ ।

“ਪੁੱਤਰ, ਤੇਰੇ ਦਿਨ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦੈ—ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦੇ ।”

“ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕੀ ਪੁੱਛੋਗੀ ਮਾਂ ?”

“ਤੇਰੀ ਜਨਮ ਕੁੰਡਲੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਲਿਖਿਐ ?”

“ਮੇਰੀ ਜਨਮ ਕੁੰਡਲੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਦੱਸ ਦੇਣਗੇ ਮਾਂ, ਪਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਜਨਮਪੱਤਰੀ ਦਸੰਟ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਹੈ, ਛੱਡ ਮਾਂ, ਇਹ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ—ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਹ ਮੰਝਧਾਰ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਛੱਡ ਗਏ । ਭਾਵੇਂ ਪੱਥਰ ਹੀ ਏ, ਨਾਂ ਬੋਲਦੀ ਏ, ਉਹੋ ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਠੀਕ ਏ । ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਡੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਇਹਨਾਂ ਡੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਰਹੀ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਰਹੇਗਾ, ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ । ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਇਸ ਦੇਵੀ ਦੇ ਵੀ ਵੱਸ ਨਹੀਂ—ਇਹੋ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ।” ਕਹਿਕੇ ਫਿਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਖਿਆਲ ਆਇਆ । “ਅੱਵਾ ਉਸਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਏ ?”

“ਕਿਸਦਾ ?”

“ਜਰੀਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ?”

ਅਗੋਂ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਹੀ ਟੋਕ ਕੇ—“ਜਰੀਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਧੀ, ਬੰਗਾਰਵਾ ਨੂੰ ਇਸਤਰੂਂ ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਕੀੜੇ ਪੈਣ, ਆਪਣੀਆਂ ਆਂਦਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਈ । ਉਸਨੂੰ ‘ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ’ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਕਿਉਂ ? ਕਿਹਾ ਪੁੱਤਰ ਜੰਮਿਆ ਏ ਮੇਰੇ ਵਿੱਡੇ । ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਨੂੰਹ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾ—ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਜ ਰਖੇ ਜਾਣ ਜਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲੇਗੀ ਮੈਨੂੰ । ਫਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰੇਗਾ ?” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

ਉਸਨੂੰ ਐਨਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ ।

“ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਮਾਂ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਮੂੰਹੋਂ ਐਵੇਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ।” ਪਸਚਾਤਾਪ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਏ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣੈ ? ਭਖਦੇ ਕੋਲਿਆਂ ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਫੁੱਲ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦੈ—ਜਾ ਕੇ

ਵੇਖ । ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਹ ਜਾ ਕੇ ।”

“ਤੂੰ ਠੀਕ ਕਹਿਨੀਂ ਦੇਂ ਅੰਮਾ, ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਕਾਤਲ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲੈ ਕੇ, ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਵਾਂ ।” ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ । ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸ਼ਿਰਾ ਸੀ ।

“ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤੂੰ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ, ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਦੇ ਉਸਦਾ ?” ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਾਨਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖੇਗੀ, ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਫਰਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ—ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਅੰਮਾ ।”

“ਉਹੂੰ ਤੂੰ ਆਪ ਜਾਹ ਤੇ ਗੱਲ ਕਰ, ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਦਿਲੋਂ, ਤੇ ਦੋ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤੀਜੇ ਜਾ ਕੀ ਕੰਮ ਏ ?”

“ਕਿੱਥੇ ਏ ?”

“ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂਈ ਤਾਂ ਪਦਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ ਏ । ਭਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੱਲੀ ਕਾਰੀ ਯਤੀਮ ਬਣ ਗਈ ਏ । ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆਈ ਏ, ਐਨੇਂ ਦਿਨ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਨ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ ।” ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ, “ਹੇ ਦੇਵੀ ਮਾਂ, ਐਨੇਂ ਦੁਖ ਨਾਂ ਦੇਹ, ਜੇ ਦੇਣੇ ਨੇਂ ਤਾਂ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਵਰਗਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਦੇਹ ।”

ਮਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਂਦਾ, ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ, ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਵੇਖਦੇ, ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਗਤੀ, ਪਲੰਘ ਤੇ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ—ਪਲੰਘ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲਟਕਦੀ ਥਾਂਹ, ਖਿਲਰੇ ਵਾਲ, ਢਿਲਕਦੇ ਕਪੜੇ, ਕੰਬਲ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਡਿੱਗਾ ਪਿਆ, ਸਰਹਾਣਾ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਬੱਲੇ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਅੱਗੇ ਕੀਤੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ । ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰਨੇਰਾ ਤੇ ਸਾਹ ਘੁਟਵਾਂ ਜਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੀ । ਸਭ ਕੁੱਝ, ਜੜ੍ਹ ਨਿਰਜੀਵ ਤੇ ਮੂਕ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੇ ਮਾਘ ਮਾਂਹ ਦੀ ਠੰਡ ਚੜੀ ਹੋਵੇ । ਲਗਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਕੋਈ ਜੀਵੀ ਸ਼ੈਅ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਫਰਸ਼ ਤੇ ਵਿਛੇ ਪੂੜ ਭਰੇ ਗਲੀਚੇ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਰ ਰਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਛੁੱਲਾਂ ਤੇ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਜਿਵੇਂ ਸੁੱਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਲਤਾੜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ—ਬੜੇ ਪੋਲੇ ਪੋਲੇ ਪੈਰ ਰਖਦਾ ਉਹ ਪਲੰਘ ਵੱਲ ਵਧਿਆ । ਤਿੰਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌ ਸਕਣ ਵਰਗੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਇਕ ਕੋਨੇਂ ਵਿੱਚ ਪਈ ਪਤਨੀ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ । ਬੜੀ ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ

ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਡੂਹਿਆ—ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਗਰਮ ਸੀ—ਪਰ ਡੂਹਣ ਨਾਲ ਉਹ ਹਿੱਲੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਬੀਤੇ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੰਦ ਖੰਡ ਰੰਗ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਸੁਖ ਦਿਤੇ ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੀ ਦਿੱਤਾ—ਸੋਚਦਿਆਂ, ਉਸ ਕਠੇ ਹੋ ਕੇ, ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਖਿਲਰੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਲੁਕਾ ਲਿਆ। ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਭੱਖਦੀ ਪਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਿਘਲ ਗਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਗਦਾ ਪਾਣੀ, ਰੁੱਖੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਧੌਂਸ ਤੇ ਵੱਗ ਪਿਆ।

ਦੇਨੋਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੰਗਾਰਵਾ ਨਾਗਤੀ ਹਿੱਲੀ ਡੁੱਲੀ ਨਾਂ, ਉਸ ਆਪ ਉਠਕੇ, ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀਚ ਲਿਆ—ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ।

“ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੀ ਬੰਗਾਰੀ ?” ਜਿਵੇਂ ਗਲਤੀ ਕਰ ਬੈਠਾ ਬੱਚਾ, ਮਾਰ ਪੈਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਰੋਦਾ ਰੋਦਾ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

ਉਸ ਦੇਹ ਸਪਰਸ਼ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਨਿਸਤੋਜ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਬੇ-ਰੋਟਕ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਛੁਡਾ ਨਾਂ ਸਕੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

“ਇਸ ਪਾਪੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਡੂਹਕੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਗੰਦਾ ਨਾਂ ਕਰੋ-ਛੱਡ ਦਿਉ। ਇਵੇਂ ਸੜ ਸੜਕੇ ਮਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਉ।” ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਲਿਆ।

“ਅਸਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਕਠਿਆਂ ਜਾਣ ਲਈ ਹੱਥ ਫੜੇ ਸਨ, ਕਲਿਆਂ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾਂ ਕੋਹ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਅਜੇ ਵੀ ਐਨਾਂ ਕੁੱਝ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਦ ਵੀ—ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

“ਹਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਬੰਗਾਰੀ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਤੇਰਾ ਖੂਨ ਪੀ ਕੇ ਵੀ ਤੇਰਾ ਪਿਆਰ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਘਾਤਕ ਹਾਂ ਮੈਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੁਣ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੋਗੀ ਬੰਗਾਰੀ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ ਜੋ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਹ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਖ਼ੈਰੇ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਕੁੱਝ ਮੰਗਿਆ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਤੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ—ਅੱਜ ਤੇਰਾ ਪਿਆਰ ਮੰਗਣ ਦਾ ਹੱਕ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਮੰਗ ਰਿਹਾ, ਇਕ ਭਿਖਾਰੀ ਵਾਂਗ, ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬੋਝ ਨਾ ਬਣਾ ਦੇਈਂ ਬੰਗਾਰੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੋਰ ਉਦਾਰਤਾ ਦਿਖਾ ਦੇਹ ਬੰਗਾਰੀ। ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੇਹ।” ਬੜੇ ਦੀਨ ਤੇ ਜਾਚਕ

ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?” ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਝ ਸੁੱਝਦਾ ਹੀ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀ ਉਹ ।

“ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ । ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਰੋਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਰੋਟ ਦੀ ਵੀ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ । ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਨਾਂ ਰੋ । ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਅਸੀਂ ਤਨ-ਮਨ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਅੱਜ ਉਦੋਂ ਹੰਝੂ ਵੀ ਵੱਡ ਲਈਏ, ਇਸ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਵੋਗੀ ?”

“ਕਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਰੋਦੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਰੋਦੇ ਹੋ ?”

“ਤੇਰੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਲਈ, ਜਿਸਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਲਾਟ ਵਰਗੀ ਜਿੰਦਗੀ ਲਈ—ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁਫਨੇ ਵੇਖੇ ਸਨ—ਪਰ ਪੱਲੇ ਪਏ ਸਿਰਫ ਹੁਕਿਏ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਲੁਕਾ ਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਉਸ ਮਦਕਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ—“ਸਿਰਫ ਹੁਕਿਏਆਂ ਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਕਰੋ ਮੇਰੇ ਰਾਜਾ, ਇਸ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਜਿੱਤ ਭਰੇ ਹੱਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ।”

“ਉਹ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਣ ਦੀ ਸਕਤੀ ਅੱਜ ਸਿਰਫ ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ, ਬੰਗਾਰੀ ।”

“ਉਹ ਸਕਤੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਥੇ ਹੈ ?”

“ਹੈ ਬੰਗਾਰੀ, ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭੋਗ ਵਿੱਚ, ਸਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਕਤੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤੂੰ ਤਿਆਗ ਮੂਰਤੀ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਸਭ ਵਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ—ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਰਹਾਂਗੀ, ਜੇ ਸਮਝੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਚਾਹੀਦੀ ਹਾਂ”—

“ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਸਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਮਰਦ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗਾ ।”

“ਜੇ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ ਤਾਂ ਲੈ ਲਵੋ ।” ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਬੇਚੈਨ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੁਲ੍ਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ।

ਉਸ ਘੜੀ ਦੋਹਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਉਹਨਾ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਦੀ ਅੱਡ ਨਾ ਹੋਣ ।

ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰਦੇ ਹਟਾ ਦੇਹ ਬੰਗਾਰੀ, ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਨਵੀਂ ਹਵਾ ਵੱਗੇ, ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ”—ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਗਾਰੀ ਨੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ । ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਨਵੀਂ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਲਾਲੀ ਉਸਦੀਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਘਰਾਲੀਆਂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਪਈ ।

ਨਵਾਂ ਦਿਨ—ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਨਵੀਂ ਚਮਕ ਲੋਚਦਾ ਦਿਨ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜੋ ਮਿਲੀ ਉਹ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਭ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਾਲੀ ਹਨੇਰੀ ਖ਼ਬਰ-ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਮਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਾਦਕਤਾ ਦਾ ਸੁਆਦ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਗ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਲੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ । ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਖੰਭ ਫੈਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਰਹੇ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਡਿੱਗ ਪਈ ਹੋਵੇ । ਉਤੇ ਲਈ ਕਪੜੇ ਸਮੇਤ ਹੀ, ਡਰੇ ਹੋਏ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਤੋਪ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਡਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣ ਲਈ, ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦਾ ਉਹ ਰਾਣੀਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੱਜ ਪਿਆ ।

ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ । ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਪੂਜਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਤਿਲਕ ਲਾਇਆ, ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ, ਨਾਸ਼ਤੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪੀਂਦਿਆਂ, ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਪੁੱਤਰ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦਿਸਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਗਰਮ ਹੋ ਗਏ—

“ਦਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਚਲਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਹੋਣੀ । ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਬੁਆਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਤੈਨੂੰ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਭਰਮੰਟਾ ? ਬਾਹਰ ਬੰਦੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਥੇ ਤੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੁਆਦ ਲੈ ਕੇ ਖਾ ਰਿਹੀਂ ? ਉਠ ਮੇਰੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਣ ਤਾਂਈ ਤੂੰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।” ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਰਾਬਕ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਕਹਿ ਕੇ, ਯੁੱਧ ਦੇ ਵਸੰਤਰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਤੁਰ ਪਏ ।

ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਲੱਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਬਲਦਾ ਪਾਣੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ । ਨਾਸ਼ਤਾ ਵਿੱਚੇ ਛੱਡ, ਉਹ ਉਥੇ ਭੱਜ ਪਿਆ, ਗੋਲੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਦੌੜਦੇ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ।

ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਐਨਾਂ ਡਾਂਟਦਿਆਂ ਸੁਣਕੇ ਨਿੰਗਵਾ ਬੋਲੀ, “ਉਸਦੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀ ਵੱਧਣ ਦੀ ਉਮਰ ਏ । ਤੂੰ ਤਾਂ ਇੰਜ ਡਾਂਟ ਰਿਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ।”

“ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਯੁੱਧ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਵੀ ਖਾਣ ਦਾ ਸੁਆਦ ਰਹਿ ਸਕਦੈ ? ਕਲ ਦੁਰਗ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜੀਭ ਦੇ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਵਧਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ । ਇਕੋ ਪੋਤਰਾ ਹੋਣ ਤੇ, ਲਾਡ ਕਰਕੇ, ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮਾਧੋ ਨਾਂ ਬਿਠਾਈਂ ਅੱਵਾ । ਦੁਰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤਾਂ ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਵਰਗਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ

ਹੈ ।” ਮਾਂ ਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦੇ ਕੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । ਉਹ ਕਪੜੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ, ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਆ ਗਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, “ਅੱਜ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਇਐਂ ਪਰਸੂਰਾਮ ?” ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਖ਼ਬਰ ਕੀ ਲਿਆਨੀਂ ਏ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਏ—” “ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਉਹ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਏ, ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁਤਿਆਂ ਦਾ ਭੌਕਣਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਂਗ ਕੰਨ ਪੱਕ ਗਏ ਹਨ । ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ?”

“ਖ਼ਬਰ ਹੀ ਏ, ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ, ਖ਼ਬਰਾਂ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤਾਂ ਹੁਣ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਬਣ ਗਿਐ । ਐਨੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਫ਼ੈਲ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਕਿ ਕੰਨ ਡੋਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਪਰ”

“ਪਰ ਕੀ—” ਅੱਧੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾਂ ਸਮਝਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਹ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਆਪੇ ਵੇਖ ਲੈ ਭਰਾ ।” ਬੱਕੀ ਭਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੋਟਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਇਆ । ਇੰਜ ਡਰਦਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਚੰਗਿਆੜਾ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ?”

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦੈ, ਅਸੀਂ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਤੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ—?”

“ਮੈਂ ਹੀ ਇਹ ਭੇੜੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਵਾਂ—ਭਰਾ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕੜੀਨਰਸਪਈਆ ।” ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤਾ ਵੇਖਣ ਵਰਗੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਕੜੀਨਰਸਪਈਆ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਚਾਨਕ ਟਪਕ ਆਇਆ ?”

“ਨਵਾਬ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਨਰਕ ਤੋਂ ।”

“ਕੀ ਲਿਖਿਐ ?”

“ਇਹ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਏ, ਜਿਹੜੇ ਮੈਨੂੰ ਜੀਂਦਿਆਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਹੱਲ ਜਾਣ ।

“ਕਿਸ ਵਲ ਲਿਖਿਐ ?” ਝੱਟ ਆਕੜਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਮਦਕਰੀ ਨੇਂ ।

“ਕਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਏ, ਕਿਨੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਏ, ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਹੁਣ ਤਾਂਈ, ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਰੱਬ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਤੇਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ?”

“ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਦੇ ਘਰ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਡਿੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਦੜਵਾਈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਕੋਲ ਲਿਆਇਆ ਇਹ ਚਿੱਠੀ । ਉਹਨਾਂ

ਮੈਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ।”

“ਅਰਥਾਤ ਕੜੀ ਨਰਸਪਈਆ ਦੁਰਗ ਲਈ ਨਰਸਪਈਆ ਬਣ ਗਿਆ । ਇਸ ਸੱਪ ਦਾ ਕੀ ਇਲਾਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ?” ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਿਸਕਦੀ ਜਾਪਣ ਵਾਂਗ ਪੁਛਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਸੀ, ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪੱਤਰ ਪੁੱਜਾ ਹੈ, ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਕੁੱਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਕਰੜੇ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਏ । ਉਹ ਤਾਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਥੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਏ, ਕੰਨ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦਾ ਏ ?” ਬੇਬਸੀ ਭਰੀ, ਬੱਕੀ ਹਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ।

“ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੇ ਨਰਸਪਈਆ ਪਰਲੋਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ ।” ਕੜਵਾਹਟ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਅਸੀਂ ਜੋ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਹੀ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਹੈ । ਜੋ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਅਨਹੋਟੀ ਵਾਪਰ ਗਈ ਹੈ ।”

“ਕੋਈ ਕੁੱਝ ਵੀ ਕਰੇ, ਅਜੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਰਸਪਈਆ ਦੇ ਧੌਹ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਸਵਾਸ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਜਾਪਦੈ ।” ਸਿਰ ਹਿਲਾਂਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ ।

“ਤੂੰ ਮੰਨ ਯਾਂ ਨਾਂ ਮੰਨ ਇਸ ਬੋਹਰ ਦੀਆਂ ਸਾਖਾਂ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਢੈਲੀਆਂ ਨੇਂ, ਆਪਣੀ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦਾਖਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦੇਹ । ਹੁਣ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ । ਯੁੱਧ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਮੇਰੇ ਤੇ ਅਤੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਤੇ ਛੱਡਕੇ ਤੂੰ ਤੇ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਉ । ਬਸ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਿਆਂ, ਅਨਿਆਂ ਸ਼ਕ ਫੈਸਲਾ, ਤਕੜੀ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਤੋਲਣ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿਉ । ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਜਿਸਤੇ ਸ਼ਕ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿਉ । ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਟਕਾ ਦਿਉ । ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੁਣ ਇਹੋ ਤਰੀਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਹ ਮਸਲੇ ਨਾਂ ਲਿਆਉ । ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਣਾ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡੋ, ਯੁੱਧ ਦੀ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਏ ?”

“ਉਧਰੋਂ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਪਰ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਡਰ, ਭੈਅ ਫੈਲ ਗਿਆ ਏ । ਕੀ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਪਰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ—ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ।” ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਨਾਇਕ ਦੇ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਦਾ ਮੁਖੀ ਗੁੰਦਗਤੀ ਭੱਜਾ ਭੱਜਾ ਆਇਆ, ਹਛਦਿਆਂ ਹਛਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, “ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ, ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ—ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪੀਲਾ

ਭੁਕ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਵਾਜ਼ ਕੰਥ ਰਹੀ ਸੀ । ਜਿਵੇਂ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਨਾਰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰੇ ਗੁੱਦਗਤੀ ਦਾ ਰੰਗ ਛੱਕ, ਪਸੀਨਾਂ ਚੋਅ ਰਿਹਾ, ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨਾਇਕ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਤੋਤੇ ਉੱਡ ਗਏ ।

“ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਗੁੱਦਗਤੀ ?”

ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਠਾ ਨਿਕਲਿਆ ।

“ਸਰਬਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ-ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ।”

“ਹੈ, ਕੀ ਕਿਹਾ ਈ ?” ਬਿਨਾਂ ਵੇਖੇ, ਸੱਪ ਨੂੰ ਲਤਾੜ ਕੇ ਪੁੱਠੇ ਡਿੱਗਣ ਵਾਂਗ ਪੁਛਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ । ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ । ਬੁੱਤ ਬਣੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ।

“ਇਹ ਸੱਚ ਏ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ-ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ।”

“ਕਿੱਥੇ-ਕਦੋਂ-ਕਿਵੇਂ ?”

ਕੱਠੇ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ।

“ਹੁਣੇ ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ।”

“ਕਿੱਥੇ ?”

“ਬੁਰਜਨ ਹੱਟੀ ਦੇ ਕੁਰਬਾਂ ਦੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਇਕ ਖਾਲੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ।”

“ਉੱਥੇ ਕੀ ਕਰਨ ਗਏ ਸੀ, ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ?”

“ਕੜੀ ਨਰਸਪਈਆ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵੰਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ।”

“ਰਾਹ ਕਿਸ ਸੁਝਾਇਆ ?”

“ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੇ ।”

“ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਏ ?”

“ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਏ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਏ—ਤਾਂ ਇਹ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿਸ ਨੇ ?”

“ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਚਿੱਠੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤਾਂ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੁਰਜਨਹੱਟੀ ਵਿੱਚ ਕੁਰਬਾਂ ਦੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦਾ ਇਕ ਘਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਜਸੂਸਾਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਏ—ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਲਭਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਪਰਾਧੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਏ । ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖੁਦ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ । ਆਪਣੀ ਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਗਏ ਕਿ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਆ ਜਾਇਆ ਜੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਧੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ।”

“ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਆਪਣੇ ਦੜਵਾਈ ਦੇ ਦਸੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗਏ । ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਸਾਰੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਲਹੂ ਦੇ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦਾ ਧੌੜ ਪਿਆ ਸੀ । ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਦਿੱਸੀ । ਹੁਣ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਆਪ ਦੋਨਾਂ ਤਕ ਪੁਚਾਉਣ ਲਈ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਭੇਜਿਆ । ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਥੇ ਭੱਜਾ ਆਇਆ ।”

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਲਈ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਭਰਾ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ—“ਚੱਲ ਉਧਰ, ਆਪ ਚਲਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ । ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਦਾ ਕਾਤਲ ਭੱਜ ਨਾਂ ਪਾਏ । ਗੁੱਦਗੱਤੀ ਮੇਰਾ ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਚਲ ਪਏ । ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਚਲ ਪਿਆ ।

ਬੁਰਜਨਹੱਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਤੰਗ ਗਲੀ ਨੂੰ ਕੁਰੂਬਗੇਰੀ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਹਰ ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਖੜੇ ਸਨ । ਲੋਕੀਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਭਿਆਨਕ ਸਨੱਟਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਹਰ ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਖਲੋਤੇ ਸਨ । ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਚੁਪ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਹ ਥਾਂ ਉਜਾੜ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਗਲੀ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦਾ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਸੂਰਨਾਇਕ ਖੜਾ ਸੀ । ਨਾਇਕ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਬਲੇ ਉਤਰ ਆਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤੀ ।

“ਉਹ ਘਰ ਕਿੱਥੇ ਏ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਕਹੇ, ਸੂਰਨਾਇਕ, ਨਾਇਕ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਉਧਰ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ।

ਉਹ ਘਰ—ਉਪਰੋਂ ਛੱਤ ਉੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ—ਬਾਸ ਦੀਆ ਸੋਟੀਆ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਤ੍ਰੇੜਾ ਪਈਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਰਖੀਆ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਘਰ ਭਾਅ ਭਾਅ ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਸੀ । ਬੂਹਾ ਵੀ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤੇ ਸੰਨਿਕਾ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਤੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਰਾਹ ਦਿੱਤਾ ।

ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖੰਭਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਖਲੋਤੇ ਬਰਾਡੇ ਨੂੰ ਲੰਘਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਖੇਸ ਬੁਨਟ ਲਈ ਲਗੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦਲਾਨ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਦੋ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਮਰੇ ਸਨ । ਉਸ ਦਲਾਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤਸੋਈ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦਾ ਖਾਲੀ ਕੋਠਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖੇਸਾ ਦੇ ਧਾਗੇ ਵੱਟਣ ਵਾਲੇ ਚਰਖੇ, ਕੋਲ ਹੀ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਘੜੇ, ਰੰਗ ਉਥਾਲਣ ਲਈ ਚੁਲ੍ਹੇ, ਖੇਸਾ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਣ ਲਈ ਕਿੱਲੀਆਂ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਰਸੀਆਂ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ । ਅੰਦਰ ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਨਾਂ ਆਉਣ ਕਰਕੇ, ਬਰੂਦ ਦੀ ਬੋਅ ਭਰੀ ਹੋਈ । ਉਸ ਬੋਅ ਵਿੱਚ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਕਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਸ਼ਟਨਾਇਕ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ—ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਅੱਡ ਪਏ ਸਨ । ਕਾਲੇ ਸਿਆਹ ਹੋਏ, ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਲੱਥ ਪੱਥ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ । ਉਸ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਚਾਰ ਛੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ । ਦੋ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਪੀ ਕੇ ਸੁਟੀਆਂ ਚਿਲਮਾਂ

ਸਨ । ਇਕ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਦਾਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਖੇਸ—ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਇਕੋ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਇਕੋ ਸੱਟ ਨਾਲ ਲੱਥੇ ਸਿਰ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ—ਗੰਡਾਸੇ ਦੀ ਇਕੋ ਸੱਟ ਨਾਲ ਮੁੰਡ ਤੋਂ ਅੰਡ ਹੋਏ ਰੁੰਡ ਦੀ ਪੱਗ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਡਿੱਗੀ ਸੀ । ਸਿਰ ਦੇ ਅੱਧ ਚਿੱਟੇ ਵਾਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਘਟੇ ਭਰਵੱਟਿਆਂ ਵਾਲਾ ਚੰੜਾ ਮੱਥਾ, ਕੁੰਡੀਆਂ ਮੁੰਛਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਮੁੰਛਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਚੌੜੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਵਾਲਾ ਨੱਕ, ਗੋਲ ਗੱਲਾਂ, ਭਰਵੀਂ ਠੋਡੀ, ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਮੋਟੀ ਭਰਵੀਂ ਧੌਣ, ਸਭ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੇ ਵਿਕਰਤਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ।

‘ਕਿੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀ ਹੁਸਿਆਰੀ ਤੇ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ—ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮੌਤ !’ ਇਹ ਸਭ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਆਇਆ । ਸਾਰਾ ਸ਼ਰੀਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਤਣ ਗਿਆ । ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਦਫੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਕਾਤਲ ਕੱਟ ਸੀ, ਕੁੱਝ ਸੂਹ ਮਿਲੀ ਏ ?” ਗਰਜਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਨਹੀਂ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ ? ਇਹ ਕਿਸ ਦਾ ਘਰ ਏ ? ਇਥੇ ਜਮਦੂਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ?”

“ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਆਦਮੀ ਮਿੱਠੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਨਾਇਕ ਹੱਟੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ । ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਇਹ ਘਰ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਹੈ । ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੇ ਭਿਖਿਆ ਲਈ ਆਏ ਦੋ ਗੁਸਾਈਂ ਠਹਿਰੇ, ਕਲ ਰਾਤੀਂ, ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਵੀ ਇਥੇ ਸਨ— ਪਰ ਸਾਡੇ ਆਉਣ ਤਾਂਈ, ਇਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਸਿਰਫ ਇਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਨ ।” ਦਫੇਦਾਰ ਸੂਰਨਾਇਕ ਨੇ ਖੁਸਕ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦਸਿਆ ।

“ਉਹਨਾਂ ਗੁਸਾਈਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਛਾਣ, ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ?”

“ਆਸ-ਪਸ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ‘ਉਹ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਮੁੰਛਾਂ ਤੇ ਦਾਹੜੀ ਕਾਰਨ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ । ਪਰ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ।’ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾ ਦੇ ਖਸਮ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਲੱਗਣ ਸਹੀ—ਸਵੇਰੇ ਦੜਵਾਈ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਇਥੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ।”

“ਮਾਰਨ ਲਗਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਰੋਲਾ ਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ, ਘਰ ਐਨੇਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨੇਂ ?”

“ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ, ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੁਲਵਾਣਾ ਪਏਗਾ । ਦੱਸ ਕੁ ਬੰਦੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ, ਘਰਾਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਰਖਿਆ ਹੈ ।”

“ਛਡਿਆ ਜੇ ਨਾਂ, ਇਸ ਇਕ ਇਕ ਸਿਰ ਲਈ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿਰ ਕੱਟਣੇ ਪੈਣ, ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ।” ਦੰਦਾਂ ਬੱਲੇ ਹੋਠ ਪੀਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ। “ਛਡਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਕੋਟ ਦੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਦੀ ਚੇਰ ਦੇ। ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀਆਂਗਾ, ਛੱਡਾਂਗਾ ਨਹੀਂ।” ਕ੍ਰੋਧ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਸੂਰਨਾਇਕ।

ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਉਸ ਕੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੋਲ ਵੀ ਹੋਰ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਚੁਪ ਖਲੋਤਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ, “ਵਿਚਾਰਾ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਆਏ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਰ ਦੇਣਾ ਪਿਆ—ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਏਗੀ?” ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਦੀ ਮੌਤ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, “ਨਰਸਪਈਏ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਸੀ।”

“ਪਿਉ ਨੇ ਜੋ ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਧੋਹ ਕੀਤਾ, ਰੱਬ ਨੇ ਉਸੇ ਦੀ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਇਹ—ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ—ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ ਰਾਏ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਨੇ—ਪਰ ਇਕ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ। ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਸੱਜੀ ਥਾਂ ਭੱਜ ਗਈ ਹੈ। ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਅੱਜ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਜੁਲਾਹਿਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਭਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ।

ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ—ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਤੋਪਾਂ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਡਿੱਗ ਰਹੀ ਬਰੂਦ ਦੀ ਕਾਲਖ ਨਾਲ ਦਿਨ ਕਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਹਨੇਰਾ ਛਾਇਆ ਵੇਖ, ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਪਸਰੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਸ ਵਲ ਵੱਧਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਹ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੜਖੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

31

ਨਿਸਤੋਜ, ਨਿਰਜੀਵ, ਲਾਸ਼ ਵਰਗਾ ਦਿਨ—

ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਿਛਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ, ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦਾ ਦੜਵਾਈ—ਉਸਦੀ ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦੇ ਬਲ ਨੂੰ ਪਰਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਕਿਹੀਆਂ ਅਟਕਿਆਸ਼ੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ—

ਇਹਨਾਂ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕੀ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰਖਿਅਕਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੱਲੇ—ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਡੱਰ ਡੋਰ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ—ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਹਿਲੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਖਿੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ, ਵੇਖਦੇ ਤਾਂ ਉਠ ਖਲੋਦੇ, ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਖਲੋਤਿਆਂ ਹੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ, ਸਿਦਈਆ ਪੇਟੇ

ਵਲੋਂ ਦੁਰਗ ਵਲ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨੀਲਕੰਠ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਅੱਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਕਪੜੇ ਪਾਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਮੀ, ਬੱਚੇ ਦਿੱਸੇ, ਯਾਦ ਆਇਆ ਅੱਜ ਮੁਹੱਰਮ ਦਾ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਸੀ । “ਮੁੱਲਾਪੁਰ ਦੇ ਤਲਾਅ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ‘ਪੰਜਾ ਧੋਟ’ ਲਈ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣ ਆਏ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਲਾਪੁਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਦੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ?”

“ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਏ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋਈ ਏ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਿਉਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਨੇ ? ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਤਿਉਹਾਰ ਏ ? ਘਰ ਮੱਠ ਭਗਵਾਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕੀ ?’ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਈਏ, ਉਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੜੇ ਅੱਖੇ ਨੇ ।” ਧੀਮੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਏ—ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ ? ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿਉ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣਾ ਏ, ਉਹ ਚਲੇ ਜਾਣ—ਸਿਰਫ਼ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਜੀਂਦਿਆਂ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ—ਅਸੀਂ ਵੀ ਅਘਟੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛੀਏ ।”

ਥੋਲਦੀ ਜੀਭ, ਸੁਟਦੇ ਕੰਨ. ਸਭ ਵਿੱਚ ਕੁਤਿੱਤ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਬੇਜਾਨ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਕੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਭਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਹਰਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ । ਗੱਲ ਜੀਭ ਤੇ ਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ ।

ਦੋਵੇਂ ਚੁਪ ਚਾਪ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ ।

ਦੂਰੋਂ ਉਤਸਵਾਬੇ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਦਿਸਿਆ ।

ਚੂਨਾ ਤੇ ਰੰਗ ਸਭ ਲੱਥਾ ਹੋਇਆ, ਚਿੱਟਾ ਦੁੱਧ ਦਿਸਦਾ ਮੰਦਿਰ ਦਾ ਗੋਪੁਰ ਬਰੂਦ ਦੀ ਕਾਲਖ਼ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ—ਉਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਮਨ ਬੜਾ ਬੇਚੈਨ ਸੀ ।

ਇਸ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਬਸਵਾਬਤੇਰੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਮੁਹੱਰਮ ਲਈ ਬਣਿਆ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ. ਜਿਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ । ਉਥੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਰੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਬਣਾਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਗਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਗੌਰਵਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ । ਸਿਰ ਨਿਵਾਕੇ ਉਸਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇ ਕੇ, ਨਾਇਕ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਗਏ ।

ਉਤਸਵਾਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦਾ ਮਹਾਂਦੁਆਰ ‘ਆ’ ਕਹਿੰਦਾ ਜਾਪਿਆ । ਉਥੇ ਮਹਾਂਦੁਆਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖਲੋ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਕੇ, ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਦਿਸਦੇ ਗਰਭਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਲ ਰਹੇ ਨੰਦਾ ਦੀਪ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਗਏ, ਗਾਰੇਦੁਆਰ ਵਲ ।

ਉਥੋਂ ਅੱਗੇ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਾਲੀ ਗਲੀ. ਉਸ ਤੋਂ ਬੋਹੜਾ ਅੱਗੇ ਬਸਵਾਬਤੇਰੀ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਚੜਾਈ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਟਿੱਬੇ

ਤੇ ਬਣਿਆ ਏਕਨਾਥਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਅਗਲਾ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਬੜਾ ।

ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਰਾਂ ਖੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਾਲਾ ਦੁਰਗ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨਰਸਪਈਏ ਦਾ ਘਰ ।

ਉਸ ਘਰ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਕੇ, ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਬੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਉਪਜੀ ਸੀ, ਉਹ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਪਈ ਤੇਲ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਗਈ । ਕੌੜੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਕਾਲੇ ਪਰਛਾਂਵੇਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਗਏ । ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਦੁੜਾਕੇ ਗਾਰਾਦੁਆਰ ਲੰਘਕੇ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਹਾੜੀ ਚੜਦਿਆਂ ਪੱਥਰ ਦੇ ਖੰਭੇ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਇਕੋ ਪੱਥਰ ਵਿਚੋਂ ਘੜਕੇ ਬਣਾਏ ਬਸਵਾ-ਮੰਦਿਰ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਪਈਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤਾ ਕੋਲੇ ਪੱਥਰ ਦਾ ਬਸਵ ਮੰਦਿਰ-ਕੋਲੇ ਪੱਥਰ ਦਾ ਬਸਵੰਨਾ—ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਭਰੇ ਹੋਏ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੀ ਕੱਲਾ ਕਾਰਾ ਹੀ ਸੀ ।

ਕੱਲਾ ਪੱਥਰ ਬਸਵੰਨਾ !

ਕੱਲਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ !

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਧੌਰ, ਕੋਤਵਾਲ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਦਾ ਕਤਲ, ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਨਰਾਜ਼ ਹੋਏ ਦੜਵਾਈ, ਬਾਹਰੋਂ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਫਦਾਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਨਰਾਜ਼ ਭਰਾ ਪਰਸੂਰਾਮ, ਬੁਰਜ ਬਤੇਰੀਆਂ, ਕਿਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਕੇ ਖਲੋਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਪਈਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ, ਗੁਫ਼ਾਵਾਂ—ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਕੋਲੇਪੱਥਰ ਬਸਵੰਨਾਂ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ! ਬਿਨਾਂ ਲਿੰਗ ਦੇ ਕੱਲਾ ਕਾਰਾ, ਇਕੋ ਪੈਰ ਤੇ, ਇਕੋ ਖੰਭੇ ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਬਸਵੰਨੇ ਦਾ ਮੰਦਿਰ—ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕ, ਸੈਂਕੜੇ ਅੰਗ ਰਖਿਅਕਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਭਰਾ—ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ—ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ਉਹ !

ਕੱਲਾ ਪੱਥਰ ਬਸਵੰਨਾ !

ਕੱਲਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ !

ਕਾਲੇ ਪਰਛਾਂਵੇਂ, ਅਸਪਸ਼ਟ, ਅਵਿੱਕਤ, ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਘੁਸਰ ਘੁਸਰ ਕਰਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਲਹੂ ਦੇ ਛਪੜ ਵਿੱਚ, ਅਨਾਥਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜਾ ਕਾਸ਼ਟਾਨਾਇਕ ਦਾ ਸਿਰ—

“ਮੈਨੂੰ ਜੀਂਦਾ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਨਾਲ ਧੌਰ ਕਰੋ—” ਅਸਿੱਧੇ ਵੰਗ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ, ਸਾਬਕ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੋਟਾ !

ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਰ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤਾਈਂ, ਫਨ ਖਲਾਰ ਕੇ, ਤਟਥੇ ਖਲੋਤਾ, ਜ਼ਹਿਰ ਉਗਲਦੇ ਸੱਪ ਦਾ ਜਹਿਰ ਉਸਦੀ ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕਾਲਖ ਦੀ ਧੁੜ ਖਿਲਾਰ ਰਿਹਾ ਦਿਨ ਜਿਵੇਂ

ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਡਾ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜਕੇ ਲਗਾਮ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਉਵੇਂ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—

ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਵਾਂਗ—ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਕਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦੁਖ ਭਰੀਆਂ, ਕੌੜੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਨਾਂ ਦਸੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਨਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ । ਸੂਈ ਦੇ ਨੱਕੇ ਤੇ ਲਾਏ ਧਿਆਨ ਵਾਂਗ, ਉਸ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਬਸਵੇ ਮੰਦਿਰ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟਾਈ ਉਸ ਕੋਲ ਹੋਰ ਉਧਰ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ । ਉਧਰ ਉਸ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲਈ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਣਾ ਸੁਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਪਾਸੇ—ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਕਮਾਨ ਵਰਗੇ ਛੱਪਰ ਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਬੱਲੇ ਤੋਤਿਆ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁਛਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ, ਫੁੱਲਾਂ, ਫਲਾਂ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਉਹਲੇ ਦਿਸਦਾ ਦਿਆਵੰਮਾ ਦਾ ਮਹਿਲ—

ਹੁਣ ਉਹ ਦਿਆਵੰਮਾ ਦਾ ਮਹਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਹੁਣ ਉਹ ਕਛੂਰੀ ਦਾ ਘਰ ਸੀ— ਨਾਇਕ ਦਾ ਵਿਲਾਸ ਘਰ—

ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ—ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਲਈ ਸਿੰਗਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਲਈ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸਾਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਰੱਖੇ ਹੁੰਦੇ । ਸਾਰਾ ਦੁਰਗ ਜਦੋਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਬਰੂਦ ਦੀ ਬਦਬੂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਇਥੇ ਸੁਗੰਧੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅਗਰਬੱਤੀਆਂ ਜਲਦੀਆਂ । ਸੌਣ ਲਈ, ਕਾਮ-ਕਲਾ-ਵਿਲਾਸ ਦੇ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਚਿਤਰਾਂ ਵਾਲਾ ਪਲੰਘ , ਉਸ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਦੁੱਧ ਰੇਸ਼ਮੀ ਵਿਛਾਉਣੇ ਵਿਛੇ ਹੋਏ, ਚਾਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਤੇ ਮਛਰਦਾਨੀ ਲਾਉਣ ਲਈ ਲੱਗੇ ਡੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਸਰਾਂ ਚੁੱਕੀ ਖਲੋਤੀਆਂ ਸਨ ।

ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਏ ਅਜਿਹੇ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਚਾਟਣ ਲਈ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਪੜੇ ਪਾਈ, ਨੌਂ ਰਤਨ, ਜਤਿਤ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਝਿਲਮਿਲ ਕਰਦੀਆਂ, ਜੋਬਨ ਦੇ ਨਸੇ ਵਿੱਚ ਮਦਹੋਸ਼, ਉਸਨੂੰ ਚਾਰ ਬਾਹਵਾਂ ਵਾਲੀ ਰਤੀ ਵਾਂਗ ਉਡੀਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਕਛੂਰੀ ਤੇ ਨਾਗੀ—ਇਸ ਪਾਸੇ—ਉਸ ਲਈ ਫਨ ਚੁੱਕੀ ਇਕਲੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤਾ ਕੋਲੇ ਪੱਥਰ ਬਸਵੰਨਾਂ ਦਾ ਮੰਦਿਰ—ਉਸ ਪਾਸੇ—ਉਸ ਲਈ ਖੁਸਬੂਆਂ ਖਿਲਾਰਦੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫੁਲ ਖਿੜਕੇ ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਨੰਦਨ ਵਨ ਵਰਗਾ ਵਿਲਾਸ-ਗ੍ਰਹਿ ।

ਉਧਰ ਜਾਵਾਂ ਜਾਂ ਇਧਰ—?

ਉਧਰ ਜਾਂ ਇਧਰ—?

ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੀ ਹੀ ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਦੁਰਗ ਵੱਲ—

ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਨ ਦੇ ਸਵੇਰੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੇ ਵਿਲਾਸ ਗ੍ਰਹਿ ਵਲ । ਉੱਧਰ— ਭੁੱਠਾਂ ਚੜ੍ਹਾਂ ਕੇ ਟੇਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਦੁਰਗ ਕਹਿੰਦਾ ਜਾਪਿਆ ਆਦੇਗਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਪਿੱਠ ਹੋਰ ਵੀ ਭਾਰ ਨਾਲ ਲੱਦ ਦਿਆਂਗਾ—

ਇਧਰ—ਬੱਕੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੌਲਾ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੇਜ ਤੇ ਸੁਆਵਾਂਗਾ—ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮਿਠੀ ਮਾਦਕ ਮੁਸਕਾਨ ਭਰਕੇ ਬੁਲ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਦਨ—ਮੰਦਿਰ—

ਉਧਰ—ਇਧਰ—ਘੁੰਮਦਾ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਬੈਠੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਯਤਨਪੂਰਵਕ ਉਧਰ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਟਿਕਾਇਆ—ਸਾਹਮਣੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਹੋਏ ਬੁੱਤ ਵਾਂਗ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਅੰਗਰਖਿਅਕ ਫੌਜ ਦਾ ਨਾਇਕ ਗੁੱਦਗੱਤੀ—ਪਿੱਛੇ ਜਿਵੇਂ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬੈਠਾ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ—ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡੁੰਘਾ ਹੋਕਾ ਭਰਿਆ । ਪਿੱਚਕੇ ਫੜੀ ਲਗਾਮ ਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਛਡਿਆ ਤੇ ਘੋੜਾ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੇ ਘੋੜੇ ਕਾਮਨ—ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ । ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਗੋਲਾ, ਬਰੂਦ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੇ—ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਕੱਚੇ ਬਰੂਦ ਦੀ ਧੂੜ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨੱਕ ਵਿਚ ਵੜੀ—‘ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ’—ਜਿਵੇਂ ਯੁੱਧ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਹਿਲਾ ਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । “ਕਾਰਖਾਨਾ ਵੇਖਣ ਚਲੀਏ—” ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਏ ।

ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਾਣੀ ਖਲੋਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਇਕ ਖਿਨ ਵੀ ਅਰਾਮ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਕਟਾਰੀਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਲੁਹਾਰ, ਸਾਟੀਗਾਰ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੱਕ ਮੱਕ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਅਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਭਠੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧੌਕਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੂਫਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ, ਪਿਘਲੀ ਧਾਤ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ, ਭੱਠੀਆਂ ਦੀ ਅੱਗ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ, ਬਰੂਦ ਨੂੰ ਪੀਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਚੱਕੀਆਂ ਕੋਲ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ—ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਦੇ ਬਖਸ਼ੀ ਕਾੜੇ ਜੀ ਤੇ ਦੜਵਾਈ ਕੁੰਭੀਪਾਲ ਨਾਇਕ ਕੋਲੋਂ ਹੋ ਰਹੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਕੇ, ਲੋੜੀਂਦੇ ਮਾਲ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਅੰਦਰ ਚੌਖਾ ਹੈ, ਸਭ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਕਿ ਕੰਮ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ।

ਅੰਗ ਰਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਛੱਡਕੇ, ਭਰਾ ਨਾਲ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜੇ ਤਾਂ ਮਾਂ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੀ, “ਐਨੀਂ ਉਡੀਕ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਨਾਂ ਏਂ, ਕਪੜੇ ਬਦਲਕੇ, ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ, ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੀਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦ ਭੇਜਿਐ, ਦੇਣੀ ਆਂ”—ਪੀਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦ—

ਉਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਭੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸਭ ਕੁੱਝ ਫਿਰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ, ਥੋਹੜਾ ਢਿੱਲਾ ਹੋਇਆ ਚਿਹਰਾ ਫਿਰ ਤਣਿਆ ਗਿਆ, ਬੋਲਿਆ—“ਦੇਹ, ਜਿਹੜਾ ਜਿਹੜਾ ਦੇਵਤਾ, ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਜੋ ਪਰਸ਼ਾਦ ਦਿੰਦੇ, ਦੇ ਲਵੇ—”

ਪੀਰ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ—ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਲਗਾਈ ਘੰਟੀ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਮ ਸਾਧਾਰਣ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਾਂਗ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦਾ ਬੂਹਾ ਠੱਕ ਠੱਕ ਖੜਕਦਾ ਸੁਣਕੇ ਨਾਗਤੀਆ ਨਾਲ ਸੁੱਤਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਘਬਰਾਕੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਠ ਖਲੋਤੀਆਂ, ਨੀਂਦ ਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀਆਂ ਨਾਗਤੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਉਠਕੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲਕੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਅਸਭਿਅ ਰੌਲੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਸੀ—

ਬੂਹੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕਠੋਰ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਕੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਗੂੰਜਦੇ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੇ । ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਨਹੋਈ ਵਾਪਰ ਗਈ ਸੀ । ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਨੀਂਦ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਡ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਬਰਫ ਵਰਗੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ—ਸੰਭਲਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੀ ਗੱਲ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ?” ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦਾ ਬੂਹਾ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਨਾ ਦੇਵੇ ।

“ਸਰਬਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਪੰਜਾ ਧੋਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਏ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਏ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਗੋਲੀ ਵੱਜਣ ਵਾਂਗ ਉਹ ਖੜਕ ਗਏ ।

“ਇਹ ਖਬਰ ਕੌੜੇ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ?” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਪੁੱਚਿਆ ।

“ਸ਼ਾਮੀਂ ਪੰਜਾ ਧੋਣ ਲਈ ਮੁੱਲਾਂਪੁਰ ਗਏ ਤਾਂ ਰਾਤੀਂ ਹੇਠਲੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਜੰਦਰਾਂ ਮਾਰਨ ਤਾਂਈ ਉਹ ਵਾਪਸ ਨਾਂ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਨੇ ਚੱਪਚਾਵੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ । ‘ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ?’ ਉਹਨਾਂ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਿਕ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ । ਇਹ ਗੱਲ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਘਟ ਬੈਠੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰੂਹ ਕੇ, ਲਿਆ ਕੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਜਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਬਹਾਨਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜਾ ਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ ਸਨ । ਏਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਲੇ ਵਿਚਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤਲਵਾਰ ਨਾਂ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੈ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਚੱਪਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਨੇ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਗਰ ਵਿਚਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਿਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹਣ ਲਈ ਪੰਜ ਛੇ

ਸੌ ਬੰਦੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਰਾਠੇ ਸੈਨਿਕ ਵੀ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ । ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਨਾਂ ਠੀਕ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਏ, ਨਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਪੂਰਾ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਸੌਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।”

ਇਕ ਸੱਟ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੂਜੀ ਸੱਟ ਮਾਰਦੇ ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਪੜੀ ਇਸ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਨਸ-ਨਸ ਕੰਥ ਗਈ, ਪਾਗਲ ਬੇਕਾਬੂ ਉਗਲਾਂ ਤੇ ਪਾਈ ਮਿਜ਼ਰਾਬ ਵਾਂਗ ਕਦੀ ਵੀਣਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਿਚਦੀਆਂ ਤੇ ਕਦੀ ਢਿੱਲਾ ਛੱਡਦੀਆਂ ਕਦੀ ਚੰਗਿਆੜਿਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ, ਅਗਲੀ ਘੜੀ ਜਿਵੇਂ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਘਿਰ ਗਏ ਹੋਣ, ਡੋਲਦੇ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਆਸਰਾ ਲਿਆ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਇੰਜ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ— “ਬਸ ਏਨਾਂ ਹੀ ਯਾਂ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਇਐ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ?”

“ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿਲਾ ਢਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਬਤੋਰੀਆਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਧੌਣ ਦੁਆਲੇ ਫਾਹਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇ ਮਹਾਂਦੁਆਰ ਦੇ ਕਲਸ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਸ਼ਿਡੀ ਖੰਭੇ ਵਿਚੋਂ ਚਿੰਗਾਰੀਆਂ ਨਿਕਲਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ । ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਲਕਵਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ, ਅਕਾਸ਼ ਭੂਮੀ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਥੱਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ—ਅਜਿਹਾ ਤੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਦਸ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਖਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਏਨੀਂ ਕੁ ਹੋਵੇਗੀ ਸਾਡੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਉਹ ਵੀ ਸਾਜ਼ਸ ਵਿੱਚ ਰਲ ਗਏ, ਏਨੇਂ ਕੁ ਹੀ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ? ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਹੈਗੇ ਆਂ, ਤੂੰ ਹੈਂ, ਕਿਲਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਮਰੇ ਨਹੀਂ, ਜੀਦੇ ਗਾਂ, ਠੀਕ ਏ ਮੈਂ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਆਉਨਾਂ ।”

ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਢਾਲੇ, ਹਥੌੜੇ ਦੀਆਂ ਸਟਾਂ ਖਾ ਕੇ, ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਏ, ਸਖ਼ਤ ਹੋਏ ਲੋਹੇ ਦੇ ਡੰਡੇ ਵਰਗੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਜੋਗਾ ਨਾਂ ਛੱਡਿਆ । ਭਖਦਾ ਆਇਆ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਠੰਡਾ ਠਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਭਰਾ ਨੂੰ ਏਨਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲਿਆ, ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਪਾਏ, ਡਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀਆਂ ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਿੰਗਾ, “ਡਰ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭੈੜੀ ਖ਼ਬਰ ਪਤਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਏ । ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਆਉਣਾ, ਤੁਸੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌ ਜਾਉ ।” ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ । ਉਸਦੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਜਾਗ ਪਈ ਨਿੰਗਵਾ ਵੀ ਉਥੇ ਆ ਗਈ ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਪੁੱਤਰ, ਕੁਵੇਲੇ ਕਿਥੇ ਚਲਿਐ ?” ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ । “ਰਾਜੇ ਲਈ ਵੇਲਾ

ਬੁਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਮਾਂ । ਨਵਾਬ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਤੂੰ ਜਿਸਨੂੰ ਜੰਮਿਆ, ਉਹ ਮਰਦ ਦੇ ਕਿ ਤੀਵੀਂ । ਲਗਦੈ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਲਈ ਦੇ । ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ, ਵੇਖਕੇ ਆਉਨਾਂ । ਛਿਕਰ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ।" ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਕੇ, "ਚਲ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਚਲੀਏ, ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਦੌੜ ਲਾਉਣੀ ਪੈਨੀਂ ਦੇਂ ।" ਕਹਿ ਕੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮਸ਼ਾਲਚੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ । ਨਾਇਕ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ । ਗੁੱਦਗੱਤੀ ਦੇ ਨਾਇਕਤੱਵ ਵਿਚ ਅੰਗ ਰਖਿਆਕਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਨਾਇਕ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੀ । ਅਜੇ ਦੋ ਪੌੜੀਆਂ ਹੋਰ ਲਹਿਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਛਲਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠੇ ਤੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਗਾਮ ਫੜਕੇ ਬੋਲੇ ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ, ਕਹਿਕੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਬਾਪੜੀ ।

ਘੋੜਾ ਦੌੜ ਪਿਆ, ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਗੁੱਦਗੱਤੀ ਦਾ ਘੋੜਾ, ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰਖਿਆਕ, ਪਿੱਛੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ।

ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਜਿਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੀਏ ਬੰਨੀ ਦੰੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਮਸਿਆ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਦਿਧਰ ਉਧਰ ਖਿੰਡਾ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਚੱਪੇ ਚਾਵੜੀ ਵਿੱਚ—ਉਸ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਆਗੂ ਸਨਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਅਗੁਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਦੌੜਨ ਲਈ ਸਿਕਾਰੀ ਦੇ ਇਸਾਰੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ—ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਵਿਚਲੀ ਜੰਜੀਰ ਖਿੱਚਦੇ, ਜੀਭ ਕੱਢਦੇ, ਗਰਮ ਗਰਮ ਸਾਹ ਛੱਡਦੇ, ਸਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨਾਇਕ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਲਗਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟ ਰਕਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪੈਰ ਕੱਢਕੇ, ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਚਾਵੜੀ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਠਕੇ ਖਲੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ, "ਇਸ ਸਭ ਦੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਲੋੜ ਨਹੀਂ" ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰੱਖੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਸਨਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਵੱਲ ਮੁੜੇ—"ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸਭ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਨੇਂ, ਨਵੀਂ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ ?" ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ । "ਨਵੀਂ ਖ਼ਬਰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਨਵਾਬ ਉਚੰਗਮਾ ਦੇ ਤਲਾਅ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਤਰਖਾਣ ਮੋਰਚੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਕੇ ਉਪਰ ਤੋਪਾਂ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ । ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੋਗੇ ਯਾਂ ਉਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਗੇ । ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਸੂਸਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਉਧਰ ਬੁਰਜੀ ਦੇ ਉਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਤਿਆਰ ਰਖਣ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ।" ਸਨਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਉਡੀਕ ਕਰਦਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਢਿੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਪੱਕੇ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾ, ਮੋਰਚੇ ਤੋੜ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ । ਚਲੋ ਅਜੇ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਹੁਣ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿਓ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ, ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਮੌਨ ਰਹੇ । ਫਿਰ ਬੋਲੇ, “ਅਗਲੀ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ?”

“ਕੀ ਦਸੀਏ, ਜਿੰਨਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ, ਉਹੀ ਸਾਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਏ । ਮੁਸਲਮਾਨ—” ਬਾਣ ਦੇ ਉਬੱਵਾਨਾਇਕ ਨੇ ਦੰਦ ਪੀਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ।

“ਮੁਸਲਮਾਨ, ਕੜੀਨਰਸਪਈਆ ਕਿਹੜੀ ਜਾਤ ਦਾ ਦੇ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਚੰਗੇ ਰਹੇ—ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਤੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ—ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਚ ਨਿਕਲੇ । ਰਾਏਦੁਰਗ ਵਾਲੇ, ਹਰਪੰਨ ਹੱਲੀ ਵਾਲੇ, ਜਰੀਮਲੇ ਵਾਲੇ, ਕੜੀਨਰਸਪਈਆ, ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਮੀਨੇ ਨਿਕਲੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਛੇੜੋ—ਮਰਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ—ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰੋ—”

“ਸਾਡੀ ਗੱਲ—ਜਿੱਤ ਗਏ ਤਾਂ ਵਿਜੈ—ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸਵਰਗ—” ਸਨਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਤਿਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ । “ਘਰੋਂ ਆਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਆਇਆ ਸਾਂ. ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣ ਤਾਂਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ।”

“ਮੈਂ ਵੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਖਕੇ ਆਇਆਂ, ਅੱਜ ਲਾਇਆ ਸੰਧੂਰ ਪੂੰਝੀ ਨਾਂ, ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਨਵੀਂ ਬਿੰਦੀ ਮੈਂ ਲਾਵਾਂਗਾ ।” ਬਾਣਦੇ ਉਬੱਵਾਨਾਇਕ ਠੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਬੜੀ ਚੁਸਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆਏ, ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਢਿੱਲ ਹੋ ਗਈ । ਠੀਕ ਦੇ, ਮੇਰੀਆਂ ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪਾਇਆ ਮੰਗਲਸੂਤਰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਬਲਦਾ ਦੀਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਦੱਸਕੇ ਆਉਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਰ ਰਹੋ ।” ਸਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਲ੍ਹ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ. ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ, ਭੈੜੇ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਯੁੱਧ ਦਾ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਆਵੇ । ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਹੋਰੀ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਮਹਾਂਸਵਾਮੀ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਅਰਾਮ ਕਰ ਲੈਣ । ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ । ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਸ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।” ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈ ਸਨਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਤਦ ਸ਼ਾਡਾ ਐਸ ਵੇਲੇ ਇਥੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉੱਠੇ, ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਕਹੇ, ਭਰਾ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਵਲ ਵੇਖਿਆ—

“ਤੁਸੀਂ ਦੇਹ—ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਛਾਂਵੇ”—ਪਰਸ਼ੁਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌ ਜਾਓ” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਗਏ ਸਨ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਂ ਸੁੱਤਾ । ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ— ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਉੱਡ ਗਈ । ਉਹ ਸਾਰੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਗਏ । ਕੁਮਾਰ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਜਗਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ । ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ ਦੀ ਸੀਟੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹਟੇ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕਕੇ ਬੈਠੇ ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ।

ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, “ਅਜੇ ਤੇ ਬੜੀ ਰਾਤ ਪਈ ਏ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਠਕੇ ਕਿਉਂ ਬਹਿ ਗਏ ਓ ? ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ਸੌ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦੈ । ਦੇਖੋ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮੌਕਾ ਕਿਤੇ ਮਿਲ ਰਿਹੈ ? ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਅਨਜਾਣ ਨੇ, ਮਾਂ ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਿਆਣੀ ਏਂ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਸੀ । ਦਿਨ ਖਿੜਨ ਵਾਲਾ ਫੁੱਲ ਜੇ ਰਾਤੀਂ ਖਿੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੇਲੇ ਤਾਂਈ ਮੁਰਝਾ ਜਾਏਗਾ । ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਿੜਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ, ਪਰਿਜਾਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ । ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਫੁੱਲ ਨਾਂ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਨਾਂ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਟੰਗਣ ਦੇ ।” ਬੜੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਜਿਹੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

“ਕਿਸਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹੈ ? ਸਭ ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੈਂ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀਂ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ, ਤੂੰ ਜੋ ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਦੱਸ ।” ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦਿਆਂ ? ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਸੋਚਕੇ ਉਸ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੱਚ ਸੱਚ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

“ਅਵਾਂ ਤੇਰੇ ਸੌਣ ਦੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤੇਰੇ ਹੀ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ—ਪਰ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸੌਣਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ. ਕਲ ਇਥੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ, ਇਹ ਉਸ ਦੇਵੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤੈ । ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈ ਕੇ ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ।” ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਪੁੱਤਰ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, “ਮੇਰੇ ਕਪੜੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੁੱਤੇ ਨੇਂ ਜਾਹ ਵੇਖ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਕੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਕੇ ਆ ।” ਕਹਿਕੇ ਕੁਮਾਰ ਭਰਮੰਟੇ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਦੋਵਾਂ ਨਾਗਤੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਦੇ ਕਮਲ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮੁਰਝਾ ਗਏ । ਨਿੰਗਵਾ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਗਈ—“ਪੁੱਤਰ” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਜੰਫੀ ਪਾ ਲਈ ।

“ਤੂੰ ਅੰਮਾਂ, ਬੜੇ ਚਿਰ ਬਾਦ ਅਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਫੀ ਪਾਈ ਦੇ, ਅੱਜ ਲਗਾਏ, ਮੈਂ ਫਿਰ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਬਣ ਗਿਆਂ ।” ਮਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ।

“ਅੰਮਾਂ, ਤੂੰ ਇਥੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਏਂ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੀ, ਅਜਿਹੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆਂ, ਤੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਹੱਸਦਿਆਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਏ, ਅੱਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ? ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ—ਜੇ ਹੋਣੈ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਟਲੰਦਾ । ਦੜਵਾਈ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਛੱਡ ਮੈਂ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਫਿਰ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਨਾਂ ।” ਕਹਿ ਕੇ, ਜਬਰਦਸਤੀ ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੁਡਾ ਕੇ ਸੌਣ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਨਿੰਗਵਾ ਉਥੇ ਹੀ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਨਾਗਤੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਪਰ ਸੌਣ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਕੰਠੇ ਹੋਕੇ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਨਗੇ, ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਾਂ । ਐਵੇਂ ਓਪਰੀਆਂ ਓਪਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਮੌਨ ਦੇ ਗੋਲੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਸੋਚ ਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰਿਹਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕੁਮਾਰ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਨੌਕਰ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਸਤਰ ਹਥਿਆਰ ਆਦਿ ਲੈਕੇ ਆ ਗਿਆ । “ਭਰਮੰਟਾ ਤੂੰ ਬੋਹੜਾ ਚਿਰ ਬਾਹਰ ਠਹਿਰ, ਮੈਂ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣਾ ।” ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪੁਆਰ ਨਾਲ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਕੇ, ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਮੌਨ ਧਾਰਨ ਕਰੀ ਬੈਠੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—“ਬੰਗਾਰੀ, ਪਦਮਾ ਜੀ, ਐਨੇ ਦਿਨ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਅੱਕ ਗਿਆ, ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਰ ਕਰੋ—ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸੋਹਣਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ—ਕਿਉਂ ਪਦਮਾ ਜੀ ?” ਬੋਹੜਾ ਹੱਸਦਿਆਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਤੁਸੀਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਹੋ, ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰੋ ਸੁੰਦਰ ਹੀ ਲਗਦੀਆਂ ਹੋ—ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਖਤ ਮੂਰਤੀ ਵਰਗੇ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਸਜਾ ਕੇ, ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਚਤੁਰਾਈ ਦਾ ਪੜਾ ਲੱਗੇਗਾ ।”

ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੀ ਗੱਲ, ਮੌਕੇ ਦੇ ਉਲਟ, ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਥਲ ਰਹੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਉਛਾਲਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ । ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਖਣ ਤੇ ਅਸਹਿ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਆਏ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਮਦਕਰੀ ਤੋਂ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਉਹਲੇ, ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪੂੰਝਕੇ, ਚੁਪਚਾਪ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ।

ਪੋਲੀ ਪੋਲੀ ਸੰਤਰੇ ਦੀਆਂ ਫਾੜੀਆਂ ਛਿੱਲਣ ਵਾਂਗ, ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਨਾਇਕ

ਦੀ ਅੰਗਰੇਖਾ ਖੋਹਲੀ, ਤੇ ਉਸਦੇ ਨੰਗੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ—ਕਸਰਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੜੀ ਚੌੜੀ ਭਰਵੀਂ ਛਾਤੀ, ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਢੁਕਦੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ, ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਚਰਬੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਕਸਰਤ ਨਾਲ ਕਮਾਏ ਹੋਏ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮਾਸਪੰਡ, ਟੀਕ ਵਿੱਚੋਂ ਤਰਾਸ਼ੇ ਹੋਏ ਡੌਲੇ, ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਲੱਕ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਸਤਰ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਖਰਵੇ ਹੋਏ ਹੱਥ, ਜਿੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ, ਅੰਗੂਠੀਆਂ ਨਾਲ ਸਜੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਚਮਕਦੇ ਨਹੁੰ ਸਨ । ਪਤਲੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਰਗਾ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਢਿੱਡ, ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲਕੇ ਕੀ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਛੂਹਣ ਤੇ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਬਲਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਦੇਹ ਹੈ । ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲਕੇ ਵੇਖਣ ਤੇ, ਉਸ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਲੱਗੇ ਤਾਜ਼ੇ ਜ਼ਖਮ ਦਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਯੋਧਾ ਵੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਵੇਖਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਮਿਠੇ ਗਨੇ ਦਾ ਰੱਸ ਉਸ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਚੂਸਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਬਾਂਹਵਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਰਹਾਟਾ ਬਣੀਆਂ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਇਹ ਛਾਤੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਖੇਡ ਦਾ ਵਿਹੜਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਛਾਤੀ ਇਹ ਬੁੱਲ੍ਹ ਇਹ ਠੋਡੀ, ਇਸ ਦੇਹ ਦਾ ਐਸਾ ਕਿਹੜਾ ਅੰਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਅਨਜਾਣ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਦੇਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਬਣੀ ਸੀ । ਮੋਮ ਦੀ ਗੁੰਡੀ ਵਾਂਗ ਇਸ ਨੂੰ ਮੋੜਦੀ ਉਛਾਲਦੀ, ਉੱਤੇ ਥਲੇ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੇਹ ਦੀ ਸਖਤੀ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਆਕਰਸ਼ਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਗ ਸੀ ।

ਉਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਸਦੀ ਇਸ ਦੇਹ ਵਿੱਚੋਂ, ਅੱਜ, ਸਭ ਮਾਦਕਤਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅੱਜ ਸਿਰਫ ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ, ਮਰਦਾਨਗੀ, ਇਸ ਦੇਹ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਰੇਖਾ ਵਿੱਚੋਂ, ਇਕ ਇਕ ਅੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਹ ਤਿਆਰੀ ਕਾਮ ਕ੍ਰੀੜਾ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ ਸਾਹਸ ਤੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ—ਇਹ ਕੰਚਨ ਦੇਹ—

ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਭਾਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸ ਦੇਹ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਪਦਮਾਵਾਨਾਗਤੀ ਵੀ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪਰਿਚਿਤ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਨਵੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ—ਇਸ ਦੇਹ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ ਟਿਮ ਟਿਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ—ਨਾਲ ਹੀ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਦਿਸਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਕਈ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਨਵੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ—ਇਸ ਦੇਹ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ ਟਿਮ ਟਿਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ—ਨਾਲ ਹੀ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਦਿਸਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਕਈ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ

ਨੂੰ ਫੂਹ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਨਸ਼ਤਰ ਚੁੱਭ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਿੰਨਾ ਰੋਕਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ।

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸੋਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਕਪੜੇ ਪਾ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਸੁੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਮਖੀਰ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਸੀ । ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਉਭਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਅੰਦਰ ਮਿਠੇ ਜੱਲ ਵਾਲਾ ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਸਖਤ ਲੱਕੜ ਵਰਗੇ ਨਾਰੀਅਲ ਵਰਗਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਧੋਤੀ, ਉਪਰ ਜਰੀ ਦੀ ਤਾਰ ਦੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਵਾਲੀ ਹਲਕੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅੰਗਰੇਖਾ ਪਾ ਕੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਬਟਨ ਬੰਦ ਕੀਤੇ । ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਝਾਲਰ ਵਾਲਾ ਕਮਰਕੱਸਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ । ਸਿਰ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਪਗੜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਹੇ ਦਾ ਸਿਰਤੂਣ ਰਖਿਆ । ਧੋਤੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਖਾ ਉਪਰ ਲੋਹੇ ਦਾ ਕਵਚ ਪਾਇਆ । ਲੱਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਲਟਕਦੀਆਂ ਮੱਖਮਲ ਦੀਆਂ ਮਿਆਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਹੱਥੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਟਾਰੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ । ਭੱਰਵਟਿਆਂ ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸੁਆਰਕੇ ਬੋਹੜਾ ਦੂਰ ਖਲੋਕੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗੀਆਂ ।

“ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਤੇ ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਦਸ ਸਕਨਾਂ ?” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਲਿਆਉਣੀਂ ਆਂ ਕਹਿਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਚਲੀ ਤਾਂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ, “ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਲੈਣ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੀ ਏਂ, ਬੰਗਾਰੀ, ਤੁਹਾਡਾ ਕੀਤਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਨੇੜੇ ਆਓ, ਇਕ ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਚਾਰ ਨੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਾਂਗਾ ।” ਕਹਿਕੇ ਆਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਲਿਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ।

“ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਪਸੰਦ ਆਇਐ ? ਮੇਰਾ ਤੋਹਫਾ ਪਸੰਦ ਆਇਐ ? ਇਹ ਕਾਫੀ ਏ ?” ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ । “ਨਹੀਂ, ਇਹ ਚੋਖਾ ਨਹੀਂ ।” ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠ ਖਲੋਤੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਚੰਗਾ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਇਸ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਉ ।” ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉੱਭਰ ਆਈ ਪੀੜ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ।

“ਭੈਣ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੀ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਦਿੱਤੇ ਉਹ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਅਗਲੀ ਕਿਸਤ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਕੇ ਦਿਆ ਜੇ ।” ਕਹਿਕੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੰਝੂ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਤੋਂ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਖੁਭ ਗਿਆ ।

“ਕੱਲ੍ਹ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਛਡਨੀ ਦੇ, ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ, ਉਦੋਂ ਲੁੱਟ ਮਚਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਦੇ । ਕਲ-ਕਲ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ, ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ? ਕੱਲ ਕਿਸਨੇ ਵੇਖਿਆ ? ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ—” ਮੂੰਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਘੁਮਾਕੇ ਆਖਿਆ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ—ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਪੀਲਾ ਭੂਕ ਹੋ ਗਿਆ ।

“ਇਥੇ ਤਾਂ ਇਥੇ—ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਥੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋਵੋਗੇ, ਉਥੇ, ਸਵਰਗ ਦੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣ ਦੇਣ ਲੱਗੀਆਂ—ਮੈਂ ਤੇ ਭੈਣ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਤੇ ਆਰਤੀ ਦੀ ਥਾਲੀ ਫੜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀਆਂ ਹੋਵਾਂਗੀਆਂ ।” ਬਰੀਕ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਾਰ ਵਰਗੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਨੇ ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਦੀ ਨਾਗਤੀ ਨੂੰ ਸੋਭਾ ਦਿੰਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਨਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਬੰਗਾਰੀ ਵਾਂਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੇ ਪਦਮਾਂ । ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਇਹ । ਤੇਰੇ ਹੰਝੂ ਮੈਨੂੰ ਥਿੜਕਾਕੇ, ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹਿਆ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਦੀ ਚਾਬੀ ਨਾ ਬਨ ਜਾਣ । ਉਠ ਮੈਨੂੰ ਹਸਦੀ ਹਸਦੀ ਨੂੰ ਭੇਜ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਸਿੰਗਾਰ ਨਗਤੀਆਂ ਤੇ ਕੀਤਾ ਪੁਤਲਿਆਂ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ । ਉਠ ਮੈਂ ਜਿਸ ਨਾਗਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਗਤੀਪਣ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ।” ਰੁਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਚਾਬਕ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਧੇ ਵਾਗ ਝੱਟ ਦੇਣੀ ਉਠ ਖਲੋਤੀ ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ । “ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ।” ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਝੁਕਕੇ ਬੋਲੀ । ਦੋਵੇਂ ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੇ ਤੇਜ਼ ਮੰਹ ਨਾਲ ਭਿੰਜੀਆਂ, ਝੁਕੀਆਂ ਵੇਲਾ ਵਾਗ, ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ । ਉਸਨੇ ਬਿਨਾ ਕੁੱਝ ਕਹੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਲੋਸਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਠ ਖਲੋਤਾ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਉਥੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਝੱਟ ਕੁੱਝ ਯਾਦ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਬੋਲੀ, “ਇਕ ਪਲ ਰੁਕਣਾ, ਮੱਥੇ ਤੇ ਕੁਮਕੁਮ ਲਾਉਣੀ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਈ” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਰੁੱਕ ਗਏ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ, ਲਹੂ ਨਿਕਲਣ ਤਾਈ ਆਪਣੇ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਕੱਟ ਕੇ, ਜੀਭ ਨਾਲ ਦੋਵਾਂ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਲਹੂ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਿਚਿਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮ ਲਿਆ— “ਜਾਉ ਸਵਾਮੀ” । ਕਹਿਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਪੈਰ ਛੁਹਕੇ ਉਥੋਂ ਭੱਜ ਗਈ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਯੋਧੇ ਦਾ ਬੁੱਤ ਬਣੀ, ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਈ ਬੰਗਾਰਵਾਨਾਗਤੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਡੋਰ ਡੋਰ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, “ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰਨਾਂ ਸਵਾਮੀ, ਮੈਨੂੰ ਏਨੀਂ ਅਕਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ।” “ਠੀਕ ਏ, ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਮਕੁਮ ਏ ।” ਕਹਿ ਕੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਦਿਲ ਨਾਲ, ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ । ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਬੇਹਾਲ ਹੋਕੇ ਬਹਿ ਗਈ । ਉਸਦੇ ਹੰਝੂ ਠੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾ ਰਹੇ ।

ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਨਿੰਗਵਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲੱਗੀ ਰਕਤਮੁਦਰਾ ਤੇ ਪਈ—ਪਿਆਰੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਦੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੁਗਾਤ ਵੇਖਕੇ, ਨਿੰਗਵਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਛਲ ਉਛਲ ਪੈਂਦੇ ਦੁੱਖ ਨੇ ਸ਼ਰਮਾਕੇ ਮੂੰਹ ਲੁਕੇ ਲਿਆ। ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਰਹੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜੀਅ ਭਰਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ। “ਜਾਹ ਪੁੱਤਰ, ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ—ਪਰ ਵਕਤ ਆਉਣ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ। ਠੀਕ ਏ, ਜਾਹ ਉਸ ਕੁੱਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਹੁਣ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ, ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ, ਆਖਾਂਗੀ ਤੇ ਨਾਲੇ ਕਰਾਂਗੀ। ਇਥੇ ਰਹੁ ਯਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ, ਜਿਥੇ ਵੀ ਰਹੁ, ਰਾਜਾ ਬਣਕੇ ਵੱਧ ਫੁੱਲ, ਆਪਣੇ ਅੱਪਾ ਦਾ ਨਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ।” ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਮਤਾ, ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬਰਸਾ ਦਿੱਤੀ।

ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ, ਉਪਰ ਉਠਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ। ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਫੜਕੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। “ਅੰਮਾ-ਅੰਮਾ-ਅੱਜ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਜੋ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੁੰਨਾਂ, ਉਹ ਭੁੱਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਖੈਰ ਭੁੱਲ ਗਈ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਮੇਰਾ ਮਨ ਤਾਂ ਤੂੰ ਜਾਨਦੀ ਹੀ ਏ—ਮੈਂ ਜੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਈਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਈਂ।” ਭਰੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ।

“ਪੁੱਤਰ, ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗੂ; ਰਾਜੇ ਵਾਂਗੂ ਤੂੰ ਕਦੀ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।”

“ਏਨਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਈ ਬੱਸ, ਜਿਸ ਨਗਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲਿਆ, ਜੇ ਉਹ ਵੀ ਏਨਾਂ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਜਿਤ ਲਵਾਂ।” ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜੇ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਉਹ ਇਥੇ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਬੰਨ ਲਾ ਕੇ ਰੋਕ ਕੇ ਰੱਖੇ ਭਾਵ ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣਗੇ। ਡਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨਿੰਗਵਾ ਕੋਲੋਂ ਟਿੱਕਾ ਲੁਆਇਆ ਤੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਫੀਮ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਭੇੜਾ ਸੁਫਨਾ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ —

“ਉਇ ਵੇਖੋ, ਗੰਨਿਆਂ ਦੇ ਪੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਰ ਵੱੜ ਆਏ ਨੇ, ਵੇਖ ਡਰਕੇ ਭੱਜ ਚਲਿਆ ਨਾਮਰਦ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਇਥੇ ਹੁੰਦਾ, ਤੈਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇਥੇ ਆਉਣ ਦੇਹ—ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਜੁਆਬ ਦੇਵੇਗਾ। ਅਸਲੀ ਮਰਦ ਤੇ ਬਸ ਉਹੀ ਏ—ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ ਮਰਦ ਨਹੀਂ—ਭੱਜ ਜਾਹ, ਝਾੜੂ ਫੇਰਾਂਗਾ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ।”

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਬੜਾ ਬੜਾ ਰਹੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਜਾਂਦਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਭ ਨੂੰ ਕਹਿ ਗਿਆ। “ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਲਾਡ ਕਰਕੇ ਬਠਾਈ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ ਜੇ, ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਾਂਗਾ।” ਕਹਿਕੇ

ਚਲਾ ਗਿਆ। ਝੱਟ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਯਾਦ ਆਏ। ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਰੱਖੇ ਪਰਿਘਾਇ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਹਥਿਆਰ ਫੜੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ।

“ਹੇ ਦੇਵੀ ਮਾਂ, ਤੇਰੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਣ।” ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਸੁਨੇ ਸੁਨੇ ਲਗਦੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਗਏ, ਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਇਕ ਨੌਕਰ ਨੇ ਜੁੱਤੀ ਪਹਿਨਾਈ, ਦੂਜੇ ਨੇ ਪਿੱਠ ਤੇ ਢਾਲ ਬੰਨ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਕਾਟਮਲਿੰਗ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ, ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਅੰਗਰਖਿਅਕਾਂ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ।

ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਕੋਲ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਦਾ ਪਿੰਜਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ, ‘ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਤੈਨੂੰ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਪੀਗੇ ਸਿਦੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵੱਲ ਘੋੜਾ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਮਾਘ ਦੀ ਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਢਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਵਾਂਗ ਤਾਰੇ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ।

34

ਨਗਾਰਾ ਬਤੇਰੀ ਤੋਂ ਨਗਾਰ ਵਜਿਆ—ਉਸਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੇ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਉਥੇ ਆਉਂਦਿਆ ਹੀ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰਸ਼ਾਦ ਲਿਆ। ਤੇ ਫਿਰ ਹਰ ਕੋਈ ਨਾਇਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਦੱਸੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਐਨਾਂ ਚਿਰ ਇਕੋ ਥਾਂ ਤੇ ਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਖਲੋਤੇ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵਾਲੇ, ਅੱਡ ਅੱਡ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਭੱਜ ਪਏ। ਚੱਪੇ ਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੋ ਦੜਵਾਈ, ਨਾਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ।

ਪੱਥਰੀਲੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਭਜਾ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ, ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ, ਸਿਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਭਯਾ ਸੈਨਿਕ ਟੋਲੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੀ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰੇ, ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਏ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਕੇ, ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਇਆ ਤੇ ਉਸੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੰਦਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਰੰਗਈਆ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਤੋਪਾ ਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਚਲਣ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਧਮਾਕਾ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉੱਠੀਆਂ

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲਾਟਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਖਿਚਕੇ ਬਲੇ ਲਿਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਵਲੋਂ ਇਕ ਘੋੜ ਸੁਆਰ ਭੱਜਾ ਆਇਆ । “ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਖਾਈ ਦੇ ਬਲਿਓਂ ਸੁਰੰਗ ਪੁੱਟਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਦ ਭਰਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਦੇ ਬੁਰਜ ਸਭ ਢਹਿ ਗਏ ਹਨ । ਸਾਡੇ ਸੈਂਕੜੇ ਬੰਦੇ, ਇਸ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜਕੇ ਮਰ ਗਏ ਹਨ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ ।” ਧਮਾਕੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਬੋਲੇ—“ਉਸ ਪਾਸੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਚਾਓ ਲਈ ਸੈਨਾਂ ਘੱਟ ਏ ।” ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਬੋਲੇ—“ਅਜੇ ਵੀ ਪੱਥਰ ਬਣੀ ਬੈਠੀ ਹੈਂ ਮਾਂ, ਤੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਅਵਾਜ਼—ਉਠ ਖਲੋ ਰਣ ਦੁਰਗਾ—ਤੇਰਾ ਇਹ ਸੌਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ, ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਹਿਕੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਚੱਪੇਚਾਵੜੀ ਦੇ ਦੜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਰੰਗਈਆ ਦੁਆਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੈਨਾਂ ਭੇਜੋ, ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਬਣੇ ਮਿੱਠੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਵਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ।”

ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਫੌਜ, ਸਿਰ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾ ਦਿੱਤੇ । ਨਾਇਕ ਹੋਰੀ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਫੌਜ ਨਾਲ ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੇ ਤਲਾਅ ਕੋਲ ਸ਼ੇਰਮੁੱਖ ਵਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਭੱਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ, ਲਹੂ ਨਾਲ ਲੱਥ ਪੱਥ ਹੋਏ ਕਪੜੇ, ਸਰੀਰ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨਾਲ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਬੋਲਿਆ—

“ਭਰਾ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਉਸ ਪਾਸੇ ਨਾਂ ਜਾਹ । ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਜ਼ਰੀਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਰਾਤੋ ਰਾਤੀਂ ਹੇਬਲਕੱਲੂ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਤੇ ਵੀਹ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਤੋੜਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਆਏ ਨੇ । ਸਾਡੇ ਸੈਨਿਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਕੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਣ ਉਧਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਹ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੇਠਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮੀਦ ਛੱਡਕੇ, ਉਪਰਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸ਼ਤਰੂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਿਆ ਜਾਵੇ । ਉਪਰਲੇ ਦੁਰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਰਹਿਣ ਤਾਂਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਤਿਲਮਿਲਾ ਉੱਠੇ, “ਤੇਰਾ ਕੀ ਮਤਲਬ, ਮੈਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਕੇ ਭੱਜ ਜਾਵਾਂ ।” ਗਰਜ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਇਹ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਚੁੰਗੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੈ ਇਨ ਚੜਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਤੁਸੀਂ ਗਾਰੇ ਦੁਆਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋਕੇ ਸ਼ਤਰੂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੋ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ

ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡੋ । ਤੁਸੀਂ ਹੋ, ਤਾਂ ਦੁਰਗ ਹੈ । ਜਿੰਦ ਕਰਕੇ ਹਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਨਾਂ ਦਿਉ ।” ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਹੇਠਲੇ ਦੁਰਗ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨੀਂ ਛੱਡਕੇ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਉਹ ਤੋਹਫੇ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦੇਈਏ ?” “ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਉਹ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ । ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਜਾਉ । ਗਾਰੇ ਦੁਆਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋ ਜਾਉ । ਹੇਠਲਾ ਦੁਰਗ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਕੇ ਹੀ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਗਿਆ ।”

ਪਿੱਛੇ ਮੁੜੇ, ਅੱਗੇ ਵਧੇ, ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡ ਰਿਹਾ—ਫੈਸਲਾ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕਣ ਤੇ ਪਲ ਭਰ ਬੁੱਤ ਬਣੀ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ—ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ, ਪਰਿਘਾ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ ।

‘ਕੱਲ੍ਹ ਤੇਨੂੰ ਰਕਤ ਅਭਿਸ਼ੇਕ—’ ‘ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਗਾਰੇ ਦੁਆਰ ਵੱਲ ਹੋ ਪਏ । ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਗਾਰੇ ਦੁਆਰ ਨੂੰ ਟੱਪਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿਦਦੀਆ ਦੁਆਰ ਵਲੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ—

“ਇਸ ਦੁਆਰ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਪੁੱਗ ਗਈ—ਹੁਣ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਵੀ ਉਤਸਵਾਬੇ ਹੀ ਬਚਾਏ ।” ਕਹਿਕੇ ਸਹਿਰ ਵਿਚਲੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਲੰਬਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ।

ਪਰ ਦੁਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਸਿਰਫ਼ ਉਤਸਵਾਬੇ ਤੇ ਆਸ ਲਾਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠੇ । ਅੰਤਿਮ ਫਲ ਉਸਤੇ ਛੱਡਕੇ, ਹਰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕੀਂ ਡੱਟ ਗਏ—

ਬੁਰਜਨਹੱਟੀ, ਕੋੜਗੋਟੇ, ਅਈਅਣ ਪੇਟੇ ਵਿਚਲੇ ਲੋਕ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਡੱਟ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤਾਂ, ਜੇਵਰ, ਨਕਦੀ ਘਰ ਦੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤਰੂ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਕਲੰਕਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਦੇ ਤਲਾਆਂ, ਘਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਨਾਜ ਦੇ ਗੁਦਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਰਾਹ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ, ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆ ਕਰਕੇ ਬਰੂਦ ਭਰ ਦਿੱਤਾ । ਕਈ ਬੰਦੇ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੇ ਸਨ । ਘਰ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ, ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਤੀਰ ਖਿੱਚਕੇ ਹੋਰ ਜੋ ਹੱਥ ਲੱਗਾ ਫੜਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਸੋਟੇ, ਸਬੱਲ, ਦਾਤ, ਚਾਕੂ, ਆਰੇ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਸੀਖਾਂ, ਹਥੜੇ, ਦਾਤਰੀਆਂ, ਚਾਕੂ, ਛੁਰੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ । ਘਰਾਂ ਦੇ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਬਲਦਾ ਪਾਣੀ, ਉਬਲ-ਉਬਲ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੁੰਡਿਆਂ ਜੇਥਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਗੁਲੇਲਾਂ ਫੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਮਰਦ, ਯੁਵਕ, ਬੱਚੇ, ਨਗਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ । ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾਂ ਰਹੀਆਂ । ਉਥੱਵਾ ਦਾ ਮੋਹਲਾ, ਪੀਸੰਟ ਵਾਲੇ ਪੱਥਰ, ਚੁੱਕਕੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਖਲੋ ਗਈਆਂ । ਇਹ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਦੀਆਂ ਡੱਬੀਆਂ ਫੜਕੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਰਚਾਂ ਨਾਲ

ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗਲੀਆਂ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਲ-ਗੱਡੀਆਂ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਉਲਟਾਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ, ਸਲੀਪਰ, ਗੁਰਗਾਬੀਆਂ ਦੇ ਤੋਰਣ ਬਣਾਕੇ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਲਈ ਬੂਹਿਆਂ ਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤੇ। ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹਿਆਂ ਅੱਗੇ, ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਟੰਗ ਦਿੱਤੇ। ਮਲਮੂਤਰ ਦੇ ਭਰੇ ਮਟਕੇ ਵੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਆਰਤੀ ਲਈ ਰਖ ਲਏ।

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾਂ ਆਖਿਆ, ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਇਆ। ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਆਪ ਦੜਵਾਈ ਬਣ ਕੇ ਖਲੇ ਗਏ। ਕੁਸ਼ਤੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੁਆਨ ਮੁੰਡੇ, ਖੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੱਕ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗੇ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੁਰਗ ਦੇ ਯੁਵਕ ਵਿਦੋਹੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਮਰਾਠਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿੰਦੇ, ਉਸਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਬਲਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਫੜਕੇ —

‘ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਨਵਾਬ

ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਹੋਵੇ ਨਾਸ਼

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਹਨ

ਹੈਦਰ ਸਭ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ।’

ਗਉਂਦੇ, ਨਚਦੇ।

ਉਚੰਗਮਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੁਆਰ, ਸਿਦਈਆ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜ ਕੇ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਵੜ ਆਈ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ—ਇਹ ਨਾਗਰਿਕ ਸੁਆਗਤ—ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੈਨਾਂ—ਤੋਪਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਕਟਾਰਾਂ, ਭਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਜਿਤ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਿਰ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਾਮੂਹਿਕ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਹੜਬੜਾ ਗਏ। ਹਰ ਕਦਮ ਤੇ ਅੜਚਨ, ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਉਬਲਦਾ ਪਾਣੀ, ਗਰਮ ਭਖਦੇ ਕੋਲੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਛਿੱਤਰ, ਮੱਲ ਮੁੱਤਰ ਦਾ ਅਭਿਸ਼ੇਕ—ਮਰਦ, ਯੁਵਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਆਇਆ, ਉਸ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਵੱੜ ਆਏ ਲੱਕੜਬੱਗੇ ਵਾਂਗ ਮਾਰਿਆ।

ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਘਰ ਘਰ ਅੱਗੇ ਤੀਵੀਆਂ, ਮਿਰਚਾਂ ਸੈਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀਆਂ, ਅੱਖਾਂ ਮਲਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦਿਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਮੋਹਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰਦੀਆਂ, ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਬੁਕਦੀਆਂ, ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤੇ, ਦਸਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਗੁਲੇਲਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਬਰਖਾ—

ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ, ਜੋ ਹੱਥ ਲਗਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਸੁੱਟਕੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ। ਫਿਰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਮੁੰਡੇ।

ਘਰ ਘਰ ਅੱਗੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਟੰਗੇ ਝਾੜੂਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੇ ਤੌਰਟ-ਪਿਛਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੀਹੜੀਆਂ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਛੇ ਪੀਹੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗਾਹਲਾਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਛਾਈ ਰਾਗੀ ਤੋਂ ਤਿਲਕ ਕੇ ਘੋੜੇ ਡਿੱਗਦੇ, ਹੂੰ ਹੂੰ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਬਲਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ, ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਪਈ ਮਾਰ ਨਾਲ ਭੋਕਦੇ, ਕਰੀਚਦੇ ਸੈਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਕੁੱਤੇ, ਗਧੇ, ਸੂਰ-ਦੇਨਾਂ ਕੁੱਝ ਕਾਫ਼ੀ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ, ਸੌਕੜੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ

‘ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਨਵਾਬ

ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਹੋਵੇ ਨਾਸ਼ ।’

ਸ਼ਹੀਰ ਦੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਜਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਯੁੱਧ-ਗੀਤ । ਇਹ ਸਭ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਅਟਕਿਆਸੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਵਿਜੈ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਹੁੰਦਾ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਸਾਰੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਡਰਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਸੇ ਪਾਸਿਉਂ, ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਰਗਾ ਹਮਲਾ ।

ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਇਹ ਹਮਲੇ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਸੈਨਿਕ ਹੈਰਾਨ ਪਛੇੜਾਏ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਹੱਠ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਮਿਰਚਾਂ ਪੈਣ ਨਾਲ, ਨਿੱਛਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਲਦਿਆਂ, ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਗੰਦ ਨਾਲ ਉਹ ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ ਵਾਂਗ ਭੜਕਣ ਲੱਗਾ । ਗੁਲੇਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਫੁੰਡਿਆਂ ਗਿਆ, “ਘਰ ਘਰ ਜਾਕੇ ਮਾਰੋ, ਜਾਤੀ ਮੱਤ, ਤੀਵੀਂ ਮਰਦ ਬੱਚਾ, ਬੁੱਢਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਛਡਿਆ ਜੇ, ਜੇ ਕਾਬੂ ਆਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਉ । ਸਾਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਨੇ, ਦੁਰਗ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਾ ਦਿਉ ।” ਉਸ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਸੈਨਾਂ ਘਰ ਘਰ ਵੜ ਗਈ, ਪਰ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪਿਛਲੇ ਬੂਹਿਉਂ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਦਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ । ਜੋ ਦਿਸਦਾ ਉਸਨੂੰ ਪਾਗਲ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਵਾਂਗ ਮਾਰਦੇ ਲੋਕੀ ।

ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਗਲੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ—ਮਰਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿੰਨੇ ਨਾਗਰਿਕ ਮਰੇ ਸਨ, ਕਿੰਨੇ ਸੈਨਿਕ ਮਰੇ—

ਮੋਹਿਉਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਰਗ ਦੀ ਗਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿ ਤੁਰੀਆਂ । ਘਰ ਘਰ ਅੱਗੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ । ਜ਼ਖਮੀ ਗਧੇ ਤੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਜ਼ਖਮੀ ਘੋੜੇ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦਾ ਉਸਨੂੰ ਲਤਾੜਦੇ, ਹਿਣਕਦੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ।

ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਭੱਜੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ । ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦੇ, ਅਗਲਿਆ ਨੂੰ ਧਕਦੇ ਤੇ ਧੱਕੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਕਈ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਡਿੱਗਦੇ ।

ਤੱਦ ਵੀ ਸੈਨਾਂ—ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ, ਕੱਟਦਾ, ਵੱਢਦਾ, ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟ ਲਈਆਂ, ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਂਡੇ, ਟੀਂਡੇ, ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵਗਾਹ ਮਾਰੇ । ਕਿੰਨੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ

ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿਦਈਆਂ ਦੇ ਬੂਹਿਓਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ—ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ, ਸਮਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਮਰਿਆ ਨੂੰ, ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦੀਆਂ, ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਨੂੰ ਲੰਘਕੇ, ਏਕਨਾਥਈਸ਼ਰ ਮੰਦਿਰ ਕੋਲ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ । ਗਾਰੇਦੁਆਰ ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਡਰਦੀ ਘਬਰਾਈ ਸੈਨਾ ਉਥੇ ਬਹਿ ਗਈ ।

35

ਸ਼ਕਵਰਸ਼ 1800 ਹੇਵੜਬੀ ਸੰਮਤ ਵਿੱਚ ਮਾਘ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ—ਇਕ ਦਿਨ— ਉਸ ਦਿਨ—ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਮਹਾਂਦੁਆਰ ਦੇ ਉਪਰ ਤਿੰਨ ਛੱਤੇ ਗੋਪੁਰ ਤੇ ਲਟਕਦਾ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਪਿੱਤਲ ਦਾ ਘੰਟਾ ਵੱਜ ਗਿਆ । ਨਾਇਕ ਦੇ ਕੁਲ ਦੇਵਤੇ, ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਦੇ ਰਾਜਦੇਵਤੇ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ—ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਠਾਹ ਠਾਹ, ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਉਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦਾ ਚੀਕ -ਚਿਹਾੜਾ, ਜੇਤੂਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ, ਲੜਾਈ ਦੇ ਨਾਅਰੇ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਘੁੰਗਰੂ, ਧੌਣਾਂ ਦੁਆਲੇ ਬੜੀਆਂ ਟਲੀਆਂ ਹਿਟਕਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਟੱਪ ਟੱਪ, ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ । ਕਲੇਜਾ ਕੰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਗੂੰਜਾਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਬਰੂਦ, ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਧੂੰਆਂ ਤੇ ਬੋਅ—ਭੱਜੀ ਆਉਂਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮਿਲ ਗੋਭਾ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਿਆ । ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਕੇ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਦੇ ਹੜਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵਧਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਸੈਨਾ—

ਗਾਰੇ ਦੁਆਰ ਦੇ ਉਪਰ ਤੋਪ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਖਲੋਤਾ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਅੱਗ ਉਂਗਲਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਸੈਨਾ—ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸ਼ਹਿਰ ਵਲੋਂ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਸੈਨਿਕ ਛੋਟੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਘੁਸੜਕੇ, ਪਲ ਪਲ ਯੁੱਧ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਕੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਸ਼ਤਰੂਸੈਨਾਂ ਦੀ ਮੁਹਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੜਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਦੇਹ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਐਨੀ ਤੱਪ ਗਈ ਕਿ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਛੱਡਦੀ । ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ ਭਾਵ, ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਦੁਨਾਲੀ ਬਣ ਗਈਆਂ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸ਼ਤਰੂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਤੋਪ ਬਣ ਗਿਆ ।

ਸ਼ਤਰੂ ਸੈਨਾ ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਬਸਵਨ ਬੁਰਜ ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਬਸਵਨ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਉਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਉਂਗਲੀ—ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਕਿਲੇ ਵੱਲ—ਪਹਾੜੀ ਤੇ

ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਟੁੱਟਕੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਡਿੱਗੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ—

ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਹਿੱਲਦੀ ਜਾਪੀ, ਹਰ ਘਰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੁਣਕੇ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਰੀ, ਆਪਣੀ ਹੀ ਤੋਪ ਦੀ ਚੋਟ ਖਾਧੀ ਲੋਹੇ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਨਾਇਕ ਦੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਰਣ-ਜੋਸ਼ ਠੰਡਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਝੰਡਾ ਥਤੇਰੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਹਨੂਮਦ ਗਰੁਡ ਝੰਡਾ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਡੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਾਂਗ ।

ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ— ਸਭ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਿਸਤੇਜ ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਬਲਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਸਨ—ਉਧਰ ਵੇਖਦਾ, ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਬਾਸ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਲਹੂ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਬਣੇ, ਉਪਰ ਉਠੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ—

ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲਕੇ, ਗਰਜ ਰਹੀ ਸ਼ਤਰੂ ਦੀ ਸੈਨਾ, ਅਜਿੱਤ, ਅਰੋਕ, ਹਰ ਜੀਂਦੀ ਸੈਅ ਨੂੰ ਲਤਾੜਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਮ੍ਰਿਤੂਰਥ ਵਾਂਗ, ਜੋ ਵੀ ਅੱਗੇ ਆਏ, ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ, ਹੂੰਝ ਕੇ, ਮਲੀਆ ਮੇਟ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁੱਝ ਵਹਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ—ਸਾਰੇ ਜੁਆਬੀ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਛਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਜੋਸ਼ੀਲੀ, ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਖੁਮਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਸੈਨਾ ਵਾਹਿਨੀ—

ਦੂਰ ਸਿਦਈਆ ਦੁਆਰ ਤੇ ਝੁੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦਾ ਝੰਡਾ, ਵਿਕੱਟ ਹਾਸਾ ਹੱਸਦਿਆਂ, ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਚਿੜਾਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇਰਾ ਸਾਰਾ ਸਾਹਸ, ਤੇਰੀ ਸਾਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਅਰਥ ਗਈ ।

ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ, ਦਿਲ ਭਰ ਆਇਆ, ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹਰ ਰੁਕਾਵਟ ਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਬਣ ਵਹਿ ਤੁਰੀ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਤ ਬਣ ਗਿਆ, ਸਾਰੀ ਸੁੱਧ ਬੁਝ ਭੁੱਲ ਗਈ—ਅਸਫਲ, ਰੋਸ, ਗੁੱਸਾ, ਬਦਲਾ, ਰਣ ਉਤਸਾਹ—ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸਭ ਅਸਫਲ, ਐਨੇਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ-ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਅਸਫਲ ਹੋਣ ਵਰਗੀ ਭਾਵਨਾ, ਭਖਦੇ ਚੰਗਿਆੜੇ ਦੀ ਗਰਮੀ, ਸਭ ਉੱਡ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸੁਆਹ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਈ ਸੀ—

ਇਹ ਯੁੱਧ ਕਾਹਦੇ ਲਈ—ਜੀਣਾ ਕਾਹਦੇ ਲਈ—ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ । ਹੁਣੇ ਹੀ ਚਿੱਟਾ ਝੰਡਾ-ਫੜ ਲਵਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਮਰ ਗਏ ਉਹ ਤਾਂ ਗਏ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਬੱਚ ਜਾਣ, ਉਹ ਹੀ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਲਾਗਿਆ—

ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ—ਨਿਦਈਆਂ ਦੁਆਰ ਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮਿੱਧਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਜਿੱਤ ਦਾ ਝੰਡਾ— ਉਸ ਘੜੀ-ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਨਵਾਂ ਕੁੱਝ ਫੁਰਿਆ—ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਬਲਿਓਂ ਸਰ ਸਰ ਕਰਦੇ ਨਿਕਲਦੇ ਜਲ ਵਾਂਗ—ਕਦੋਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ—ਜਾਨਕੱਲੁ—ਜੈਕਾਰ—ਘਰ ਘਰ ਤੋਰਣ—ਰਾਜੇ ਲਈ

ਇਕ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ—

ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕ ਕੇ ਰਾਹ ਬਣਾਉਂਦਾ ਨੇੜੇ ਆਇਆ । ਆਪਣੇ ਡੋਲਿਆਂ ਜਿੱਡਾ ਫੁਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾ ਕੇ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦੋ ਨਿੰਬੂ ਫੜਾਏ—ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਕੇ—“ਮਦਕਰੀ”—ਭਰੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ—ਉਸਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕੀ ਬਾਬਾ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ, ਉਹ ਕਹਿਣਾ, ਭੁੱਲੀ ਨਾਂ ਮਦਕਰੀ ।”

“ਦੱਸ ਬਾਬਾ ।”

“ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਏਂ, ਦੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਕੇ ਜਾ ਰਿਹੈ; ਰਾਜੇ ਦਾ ਕੰਮ, ਰੋਜ਼ ਯੁੱਧ । ਇਹਨਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਨਾਂ ਦਿਖਾਈ । ਮਰੀ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਮੌਤ, ਜੀਵੀਂ ਵੀ ਉਵੇਂ । ਕਦੀ ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨਾਂ ਗੁਆਈ, ਮੈਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗਨਾਂ । ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਦੀ ਨਾਂ ਭੁਲਾਈ । ਜੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਗਲ ਪਿਆ ਹਾਰ, ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਗਲ ਪਏ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ।” ਉਸਦੇ ਸਿਰ, ਪਿੱਠ, ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ । “ਉਂ ਹੂੰ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਂਗਾ, ਬਾਬਾ, ਤੇਰੇ ਅਖਾੜੇ ਨੂੰ ਧੱਬਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦਾ ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਮਰਦ ਬਣਕੇ ਜੀਵੀਂ ਪੁੱਤਰ”, ਉਸ ਯਾਦ ਦੇ ਨਾਲ—ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਨਕਲੂ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਬਿਰਧ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਚੌਢੇ ਕੰਨ, ਨੱਕ, ਜੀਭਾਂ, ਪੀੜਾਂ ਭਰੇ ਹਉਕੇ ਲੈ ਕੇ ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਜਾਪੇ—

ਯੱਖ ਹੋਏ ਜਿਸਮ ਵਿੱਚ ਝੱਟ ਹੀ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾਂ ਜਾਗ ਪਈ, ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੋ ਗਿਆ—ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ‘ਨਹੀਂ ਹਾਰਾਂਗਾ, ਨਹੀਂ, ਸ਼ਤਰੂ ਤੋਂ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਾਰਾਂਗਾ—ਉਸ ਚੋਭਾਂ ਮਾਰਦੇ ਲਹਿਰਾਂਦੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—ਦੁਰਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਲਹਿਰਾਉਣ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗਾ, ਆਪਣੇ ਜੀਦਿਆਂ ਜੀਅ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗਾ—ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਜਾਗੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸੁਟਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ—

“ਮਾਛ ਕਰੀਂ ਉਸਤਾਦ, ਤੇਰੇ ਕੁਸ਼ਤੀਪਾੜੇ, ਆਪਣੀ ਜਨਮਭੂਮੀ ਜਾਨਕਲੂ, ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਜ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਦੁਰਗ ਨੂੰ ਜੀਦਿਆਂ ਕਲੰਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿਆਂਗਾ”—ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ—ਬੋਹੜ ਦੂਰੀ ਤੇ ਦਿਸਦਾ ਦਿਆਵੰਮਾ ਨਾਗਤੀ ਦਾ ਮਹਿਲ ਵੇਖਕੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ, ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਹੱਥ ਜੋੜੇ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਪਰਿਘਾ—ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਉਸਦੇ ਫਲ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਹਿਲਾਕੇ ਵੇਖਿਆ ‘ਤੇਜ਼ ਹੀ ਸੀ’ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਧੁੱਪ ਦਾ ਜੰਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਫਿਕੀ ਜਿਹੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਲਿਸ਼ ਲਿਸ਼ ਕਰ ਉਠਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਇਕ ਖਿਨ ਡੋਲਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਹਿਰਦਾ, ਪੱਥਰ ਦੇ ਖੰਭੇ ਵਰਗਾ ਅਡੋਲ ਹੋ ਗਿਆ, “ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਚਲਦਾ ਰਹੀਂ ।’ ਪਰਿਘ ਦੀ ਧਾਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਠੰਡੀ, ਤੇਜ਼

ਤਿਖੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

ਉਧਰ ਮਹਿਲ, ਸੈਂਕੜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਜਾੜ, ਸੁੰਨਸਾਨ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ । ਲੋਕੀਂ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ, ਪਰਛਾਂਵੇਂ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਿਵੇਂ ਧੂੰਆਂ ਪੈ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ, ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ—ਮਹਿਲ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੌਕਰ, ਦਾਸ ਦਾਸੀਆਂ ਸਭ ਨੂੰ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੰਝੂ ਦਿੱਸੇ, ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਸਾੜ ਦਿਆਂਗੀਆਂ । ਹਉਕੇ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ।”

ਅਜਿਹਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦੇ ਹੱਥ ਮਸੀਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਰੁਕੇ ਬਿਨਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਰੇ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ—ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਦਾਸੀਆਂ, ਪਦਮਾਨਾਗਤੀ ਤੇ ਬੰਗਾਰਨਾਗਤੀ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਲਿਸ ਲਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਮਣੀਆਂ, ਦੀਆਂ ਬਿੰਦੀਆਂ ਫੁੱਲਾਂ ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੀ ਸੁਨਿਹਰੀ ਜਰੀ ਦੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਰੋਸਮੀ ਸਾਹੜੀ ਉਸੇ ਰੰਗ ਦਾ ਬਲਾਉਜ਼, ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਨੱਕ ਵਿੱਚ, ਗਲਾਂ ਤੇ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਜੇਵਰ, ਸਿਰ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਕੰਗਣ—ਰਤਨ ਜੜਿਤ, ਜੇਵਰ, ਕਮਰ-ਦੁਆਲੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪੇਟੀ, ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਵਾਲਾ ਝਾਂਜਰਾ ਪਾਈ, ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਗਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਬਿਛੁਏ ਇਹਨਾ ਸਾਰੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੇ ਤਾਜ ਰਖਣ ਵਾਂਗ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲੰਗਾ ਸੰਧੂਰ । ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀਵੇ ਬਾਲੀ, ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ—ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗੰਭੀਰ, ਪੂਜਾ ਘਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈਆਂ । ਚਾਦੀ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਤੇ ਬਹਿਕੇ, ਦੋਵੇਂ ਭੇਟਾ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੇ ਮੰਤਰ ਉਚਾਰੇ—ਸੈਂਕੜੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨਾਲ ਝਿਲਮਿਲ ਕਰਦੀ ਸਵਰਣ ਅਲੰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੁਸਜਿੱਤ, ਕੁਲ ਦੇਵਤੇ ਉਤਸਵਾਥੇ ਨੂੰ ਹਲਦੀ ਕੁੰਮਕੁਮ ਚੜ੍ਹਾਕੇ, ਸੁੱਚੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ—ਕਫੂਰ ਬਾਲਕੇ ਦੇ ਦੋ ਸੋਨੇ ਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਨਾਲ ਦੇਵੀ ਮਾ ਦੀ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰੀ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਥੇ ਕੰਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੂੰ ਜੰਪਰ ਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ । ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾ ਨੂੰ ਅਸੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ । ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਇਆ ।

ਸੈਂਕੜੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸਨੀ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾਏ, ਅਗਰਬਤੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ ਮਹਿਕਦੇ, ਪੂਜਾ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈਆਂ, ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਰਹੇ, ਸੱਸ ਨਿੰਗਵਾ ਤੇ ਸਹੁਰਾ ਭਰਮੰਟਾਂ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹੇ ! ਬੜਾ ਚਿਰ ਰੋਕ ਕੇ ਰੱਖੇ ਭਰਮੰਟਾਨਾਇਕ ਦੇ ਹੰਝੂ, ਵਹਿ ਤੁਰੇ, ਨਿੰਗਵਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪਰੋਏ ਹਾਰ, ਨੂੰਹਾਂ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਟੁੰਗ ਦਿੱਤੇ, ਤੇ ਅਸੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ, ‘ਦਸਾ ਜਨਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਰਹੇ’ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪਣੇ ਰਾਣੀਵਾਸ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੇ ਦੋ ਬੂੰਦਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀਆਂ ਵਹਾਕੇ ਬੋਲੀਆਂ, “ਮਾਂ ਸਾਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੇਈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਥੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਦਾਸ ਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਬੜੇ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤੇ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ—ਜੋ

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੈ, ਚੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਲਵੇ ।" ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰਲੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਲਿਆ ਕੇ ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ । ਨਾਗਤੀਆਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਤੁਹਫ਼ੇ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ । ਬਾਹਰ ਮੰਗਲ ਆਰਤੀ ਦੇ ਸੰਖ ਵਜਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਹਲਦੀ, ਸੰਧੂਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ, ਸੋਨੇ ਦੀ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਪੰਗਤੀ ਬਣਾਈ ਇਸਤਰੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਸਨ । ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੇ ਕਲਸ਼ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਾਰੀਆਂ ਰਲ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁੰਕੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਥਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲਦੇ ਦੀਵੇ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਰਖਕੇ ਸੱਜਾ ਪੈਰ ਪੁਟਿਆ ਤੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ ।

ਬਾਹਰ ਆਈਆਂ—

ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਕੇ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ—

ਉਥੇ ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਲੋਕੀਂ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ—ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤੀ—ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਡਿੱਗ ਰਹੇ । ਮਹਿਲਾ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਰਿਆ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ, ਸਿੰਗਾਰਵਨ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਤੇ ਸੰਧੂਰ, ਹਲਦੀ ਖਿਲਾਰਦਾ, ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ, ਗੁਪਾਲ ਸਵਾਮੀ ਤਲਾਅ ਲੰਘਕੇ ਗਰੁੜ ਤੇ ਹਨੂਮਾਨ ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਗਿਆ । ਜੋੜੀ ਤਲਾਅ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਕਠੀਆਂ ਜੰਮੀਆਂ ਭੇਟਾਂ ਵਾਂਗ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਫ਼ੀ ਪਾ ਲਈ ਫਿਰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੋ ਗਈਆ । ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਗੰਗਾ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ, ਫਿਰ ਉਠ ਖਲੋਤੀਆ, ਕਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕਠੀਆਂ ਬੋਲ ਪਈਆਂ—“ਅਗਲੇ ਸਤਾਂ ਜਨਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਹੀ ਸਾਡਾ ਰਾਜਾ ਬਣੇ”—ਉਤਸਵਾਬੇ ਹੀ ਸਾਡਾ ਦੇਵਤਾ ।” ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਆਸ਼ੇ-ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਟਿੱਬਿਆਂ, ਬੁਰਜ, ਬਤੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਦੁਆਲੇ ਸਾਹੜੀ ਦਾ ਪੱਲੂ ਵਲੋਟਿਆ—

‘ਗੰਗਾ ਮਾਂ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਾਂ’ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਹਿਕੇ, ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਭੈਟਾਂ ਨੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ।

ਮੰਗਲ ਸਾਜ਼ ਗੂੰਜ ਉਠੇ ।

ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਸੰਧੂਰ ਤੇ ਹਲਦੀ ਉਡਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਭਾਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਬਣਕੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਰੱਲ ਗਏ । ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਰੋਕ ਕੇ ਰਖਿਆ ਦੁਖ ਗਜ਼ਾਰਾਂ ਗਲਿਆਂ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਣਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ, ਚਾਰੋ ਪਾਸੇ ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ, ਪੱਥਰ, ਚੱਟਾਨਾਂ ਵੀ ਹੰਝੂ ਵਹਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਥੇ ਖਲੋਤੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ—

“ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਭਾਗ ਸਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵੀ ਆਵੇ ।”

ਖੂਹ ਦੇ ਕੰਢੇ ਲੰਮੀਆਂ ਪੈ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਦੋਵੇਂ ਨਾਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲਕੇ ਪਾਣੀ ਹਲਦੀ ਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ, ਨਾਲ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ—

ਨਗਾਰੇ ਬਤੇਰੀ ਤੋਂ ਜੋੜੀ ਨਗਾਰੇ ਕੂਕੇ—ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਸਤੀਆਂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੀ ।—

ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਲੰਘਕੇ, ਸੂਰਜ ਪੱਛਮ ਵਲ ਬਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਦੁਰਗ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਚੀਰਕੇ ਆਈ ਜੋੜੀ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਖ਼ਬਰ, ਗਾਰੇਦੁਆਰ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਮਦਕਰੀ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਤੁਫਾਨ ਦੇ ਬਪੌੜੇ ਖਾਣ ਵਾਂਗ ਕੰਬ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਸਥਿਰ ਹੋ ਕੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਖੰਭੇ ਵਾਂਗ ਖਲੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ—
“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ, ਅਸੀਂ ਬਚ ਕੇ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੁਮਾਰ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਆ ਜੇ । ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਨਾਂ ਦਿਖਾਏ—ਸਾਡੀ ਇਹੋ ਅਖੀਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ !” ਏਨਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਖ਼ਰੀ ਵਾਰ ਕਛੂਰੀ, ਨਿੰਗਵਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਦਇਅਮਾਂ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ—ਦੁਰਗ ਦੇ ਕਿਲੇ, ਬੁਰਜ ਬਤੇ-ਰੀਆਂ, ਝੰਡਾ ਬਤੇਰੀ ਉੱਤੇ ਲਹਿਰਾਂਦੇ ਹਨੂਮਦਗਰੁਡ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ—

“ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਉ”—ਬੂਹੇ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ । ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਘੁੱਟਕੇ, ਦਬਾਕੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਦੁਆਰ, ਵੀਹ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਰਲਕੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ— ਭਟਾਂ ਨੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ—

ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਹੋਵੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ

ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਸਥਾਪਿਤ,

ਕਰੁਣਾ ਸਮੁੰਦਰ, ਪਰਸੈਨਾਨਾਸਕ,

ਵਰਕਾਮਕੇਤੀ ਵੰਸ਼ਚੰਦਰ ਕਲਯੁੱਗ ਦਾ ਸ਼੍ਰੀਰਾਮ ਚੰਦਰ,

ਤੇਰੀ ਵੀਰਤਾ ਦਾ ਸਾਨੀ ਨਾਂ ਕੋਈ,

ਰਣ ਰੰਗ ਮੱਲ, ਯੁੱਧ ਪ੍ਰਚੰਡ,

ਚਿੰਨਾਮੱਲਗਿਰੀਸ਼ ਚਿਨੀਗਵਿਲਾਸ,

ਘਰ ਘਰ ਦੀ ਸੋਭਾ

ਅਮਿੱਤ ਗੁਣਧਾਮ, ਨਿੱਸਯੁੱਧ ਪ੍ਰਵੀਨ—

ਗਾਦਰੀਮਲੇ ਸ਼ੇਰ, ਜੈ ਜੈ ਕਾਮਗੋਤੀ ਦਸਤੂਰੀ,

ਰਣ ਕੇਸਰੀ, ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦਾ ਭੂਪ,

ਸੂਰਜਸਮ ਪਰਤਾਪ, ਮਹਾਂਬੀਰ,

ਕਸਤੂਰੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ

ਵੀਰ ਮਹਾਂ ਵੀਰ

ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਹਊਆ

ਚਾਰੋ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ

ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਾਰ—

ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਕਪੜੇ ਹਿਲਾਂਦੇ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਨਗਾਰੇ ਕੂਕੇ, ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗਰਜ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਰਣ ਕੂਕਾਂ ਹਰ ਚੱਟਾਨ ਵਿਚੋਂ ਗੂੰਜ ਉਠੀਆਂ—

ਰਣਭੇਰੀਆਂ ਨੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਉਥਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਬਾਪੜੀ, “ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ” ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ, ਰਕਾਬ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਅੜਾਇਆ ਤੇ ਲਗਾਮ ਵਿੱਲੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ—

ਘੋੜੇ ਨੇ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਕਰਦੇ ਨੇ ਧੌਂਟ ਦਿਧਰ ਉਧਰ ਹਿਲਾਈ ਤੇ ਹਿੱਟਕ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ—

ਅੱਗੇ ਗੁੱਦਗਤੀ—ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ— ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਨ ਦੀ ਜਿੰਨਾਂ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ—ਪੁਰਭਯਾ ਸਰਦਾਰ—ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ—ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ—ਗੰਡਾਸੇ ਵਾਲੇ ਵੀਰ, ਛਾਤੀ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ, ਡਰਾਉਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਰਣਕੂਕਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਟੋਲੀ ਦੇ ਵੀਰ—ਹਿਰਨਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਚੀਤੇ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਉਪਰ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਨਾਂ ਹੋਇਆਂ ਵਰਗੀ ਸੁੰਨਸਾਨ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ—ਵਿਸ਼ਾਲ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਵੀਰਾਨੀ ਦਾ ਖੂਹ ਬਣਿਆ, ਪੀੜਾ, ਕੁਰਲਾਹਟ, ਰਹਿਕਿਆਂ ਦੇ ਘਟੇ ਕਾਲੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਕੋਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਬੇਬਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਤ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਖਾਲੀ ਦੇਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਪਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਝੀ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਭਾਂਅ ਭਾਂਅ ਕਰਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ “ਸਿਵਾ, ਸ਼ਿਵਾ, ਮਹਿਲ ਉੱਜੜ ਗਿਆ—” ਨਿੰਗਵਾ ਫੁਟ ਫੁਟ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ । “ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬੰਦੂਕ ਫੜਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵੀ ਨਾਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਹੋ ਦੁਰਗਾ ਮਾਤਾ ।” ਬਥਲਾਂਦਿਆਂ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਹੋਇਆਂ ਬੋਲਿਆ ਭਰਮੱਟਾਨਾਇਕ ।

ਦੁਰਗ ਦੇ ਥੱਲਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ—

ਦਇਅੰਮਾ ਨਾਗਤੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ—

ਬਾਂਹਰ—ਪਿੰਜਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਦੀਆਂ ਗਿੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਰਵੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਕੇ, ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਛਟਪਟਾ ਰਹੇ ਸਨ—ਡਰੇ ਹੋਏ ਤੋਤੇ ਤੇ ਕਬੂਤਰ, ਵੇਲਾਂ ਤੇ ਖਿੜੀਆਂ ਡੋਡੀਆਂ—ਵੇਲਾਂ ਆਪਣੀ ਅਸਫਲਤਾ ਤੇ ਹੁੰਝ ਵਹਾ ਵਹਾ ਮੁਰਝਾ ਗਈਆਂ ਸੀ । ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ, ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਬੇਹਾਲ ਹੋਏ ਸੁੱਕੇ ਪਏ ਫੁਹਾਰੇ, ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੰਦਰ ਵਗਦੇ ਹੁੰਝੂਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਬਣੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ, ਲੁਕਕੇ ਬੈਠੀਆਂ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਪਏ ਤੰਬੂਰੇ, ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋਈਆਂ ਦਿਧਰ ਉਧਰ ਡਿੱਗੀਆਂ ਪਈਆਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਝਾਂਜਰਾਂ—ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਉਡੀਕਕੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਏ ਦੀਵੇ—ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹਿਲੱਟ ਵਾਲੇ ਬੂਹਿਆਂ ਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪਰਦੇ, ਬੇਜਾਨ ਹੋਏ ਸਨ । ਸਜਾਵਟ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਗੁਆਚ ਗਈ—ਪਹੁੰਛਟਾਲੇ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਬਣੇ ਸੀਸੇ— ।

ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੜੂਰੀ, ਨਾਗੱਵਾ, ਵੱਡੀ ਭੈਟ, ਛੋਟੀ ਭੈਟ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਜੱਛੀ ਪਾ ਕੇ ਸੁੱਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ । ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੂੰਹ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਝੰਗ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਸੀ—ਪਲੰਘ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਡਿੱਗੀ ਪਈ ਸੀ ਜ਼ਹਿਰ

ਦੀ ਖਾਲੀ ਸ਼ੀਸ਼ੀ—ਖਾਲੀ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੂਕ ਸਾਖੀ ਭਰ ਰਹੀ ਸੀ—
ਬਾਹਰ ਰਣਕਾਲੀ ਦਾ ਪਿਸ਼ਾਚਨਾਚ, ਵਿਕਰਾਲ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਤਾਂਡਵ ਵੇਗ
ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਦਾ ਯੁੱਧ—ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਤੇਜ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ
ਦੁਰਗ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਸੁਣਾਈ
ਦੇ ਰਹੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਇੰਜ ਉੱਛਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਗੋਲੀਆਂ
ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

“ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਨਾਂ ਕਰ
ਸਕਿਆ”—ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪੀੜ ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਮਾਰ
ਰਹੀ ਸੀ।

ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ? ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਇਸ ਚਿੰਤਾ
ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੌਕਰ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—
“ਖਾਵੰਦ, ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।”

ਨਮਾਜ਼, ਇਹ ਲਫਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਛਲਿਆ ਜਿਵੇਂ
ਸੱਪ ਨੇ ਡੰਭਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। “ਨਮਾਜ਼-ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦੁਰਗ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ
ਨੂੰ ਕਹਿ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਖੁਦਾ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਰਨਾਂ ਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨਾ
ਹੋਵੇਗਾ। ਖੁਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਦੁਆ ਹੈ। ਦੁਰਗ ਨਾਲ
ਧੌਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੇ, ਮੈਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਹੱਥ
ਪੈਰ ਧੋਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਾ ਲਿਆਈਂ ਕਾਸਿਮ। ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆ। ਇਕ ਹੱਥ
ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਵਿਅਰਥ ਗਿਆ। ਦੂਜਾ ਹੱਥ ਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ
ਲੇਖੇ ਲੱਗ ਜਾਵੇ।” ਇੰਜ ਤੱਟ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਤਿਮ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ
ਹੋਵੇ।

“ਹੋਰ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨੈ ਕਰੋ, ਪਰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਕੇ ਜਾਉ—ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ।”

“ਛੀ, ਇਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਂ ਲੈ। ਧੌਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਾਤੀ ਭੇਦ।
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਤੇ ਲੱਗੇ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਧੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਹਾਂ—ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਇਹੋ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈਂ
ਤਾਂ ਆ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਪਾਣੀ ਦਾ ਲੋਟਾ ਡੋਲ ਦੇਹ ਤੇ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਘੋੜਾ
ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾਹ।” ਕਹਿਕੇ ਉਦੋਂ ਤਾਂਈ ਨਿਰਜੀਵ ਬੈਠੇ ਸਰਦਾਰਖਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ
ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਗਈ। ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤੁਰ ਗਿਆ। ‘ਖੁਦਾ ਜੇ ਤੂੰ ਸਚਮੁੱਚ
ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਇਹ ਆਖ਼ਰੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਮੰਨ ਲਈ।’ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਦੁਆ ਕਰਦਿਆਂ
ਉਸ ਕਿਹਾ।

ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

“ਤਿਖੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ

ਖਬੇ ਸੱਜੇ ਚਲਾਉ ਹਥਿਆਰ

ਲਭੇ ਲੱਭਕੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਦਿਉ ।

ਫੜਕੇ ਲਿਆਉ ਹੈਦਰਅਲੀ ਨੂੰ ।”

ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੁਕੜੀ ਰਠਕੂਕਾਂ ਛੱਡਦੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਕੰਬਾ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਸੈਂਕੜੇ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਭੁੱਖੇ ਸੱਪਾਂ ਵਾਂਗ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਵੱਲ ਭੱਜੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਜਿਥੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲਗੀਆਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ—

ਤਲਵਾਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗਣ ਤੇ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜ਼ਖਮ ਹੋਏ ਲਹੂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦਾ ਚਿੱਟਾ ਘੋੜਾ, ਲਾਲ ਘੋੜਾ ਬਣਿਆ, ਭਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਿਟਹਿਟਾਇਆ । ਪਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ—ਯੁੱਧ ਦੇ ਆਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਕਲੇਜਾ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਠਕੂਕਾਂ ਛੱਡਦਾ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ—ਪਰਿਘਾ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ, ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇਡਾਂ ਵਾਂਗ ਕੋਹਦਾ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਲੱਗੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੱਥ ਪੈਰ ਕਟਦਾ, ਵਗਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰਠ ਭੈਰੋ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ । ਜਿੰਨ੍ਹੀਆਂ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸਟਾਂ ਲਗਦੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਰਠ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੁੰਦਾ । ਅੱਗੇ ਕੰਟ ਡਿੱਗਾ, ਪਿੱਛੇ ਕੋਟ ਮਰਿਆ, ਬਿਨਾਂ ਦੇਖੇ ਰਕਤਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ, ਜਲ ਕੀੜਾ ਕਰਦੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ, ਬਿਨਾਂ ਸਾਹ ਲਏ ਕੱਟੀ ਵੱਢੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਐਨੀਆਂ ਸਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਬਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ । ਹੁੰਕਾਰੇ ਮਾਰਦਾ, ਜੋ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਵੱਢਕੇ, ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕਰ ਸੁਟਦਾ । ਧੜੇ ਲੱਥੇ ਸਿਰ, ਕੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਵਹਿੰਦੇ ਲਹੂ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਲਹੂ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ, ਤੁਫਾਨ ਵਾਂਗ ਚਲਦੇ ਪਰਿਘਾ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤਲਵਾਰ ਸਮੇਤ ਹੱਥ-ਹੱਥ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ, ਪੈਰਾਂ ਅੱਗੇ ਡਿੱਗੇ ਰੁੰਡ-ਮੁੰਡ ਨੂੰ ਘੋੜ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਠੁਡੇ ਮਾਰਕੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦਾ— ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਵੇਖੇ, ਮੱਥੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਜ਼ਖਮ ਵਿਚੋਂ ਵਗਦਾ ਲਹੂ ਪੀਕੇ ਆਪਣੀ ਬਕਾਵਟ ਲਹੁੰਦਾ, ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਪੀੜਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦਿੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ—ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜਮਦੂਤ ਦੇ ਸੰਢੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਖਾ ਕੇ, ਚੀਤੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਧਰੋਂ ਸੱਟ ਲੱਗੀ, ਉਧਰ ਭੱਜਕੇ ਕਾਟਮਾਰ ਕਰਦਾ ਤੁਫਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਰਜਦਾ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ—

ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਪੈਣ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ, ਨੀਲਕੰਠੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਰਸਤਿਓਂ ਹੁੰਦਾ ਪਾਤਾਲਈਸ਼ਵਰ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਕੋਲ ਪੁਜੱਟ ਤਾਂਈ, ਸੈਂਕੜੇ ਸੱਟਾਂ

ਖਾ ਚੁੱਕਾ ਉਸਦਾ ਘੋੜਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਕ ਲਗਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਕਵੱਚ ਚੀਰਿਆ ਗਿਆ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲਹੂ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਪੱਥਰ ਵਰਗਾ ਸਰੀਰ।

ਤੱਦ ਵੀ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਅੱਗੇ ਹੀ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ।

ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਕੱਟੀ ਗਈ, ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਪਿਆ ਸੀ—ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਈਆਂ ਲੱਤਾਂ ਲੜਖੜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਪਰ ਪਰਿਘਾ ਚਲਾਂਦਾ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਾਰਿਆ। ਤੁਫਾਨ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ ਦੰਦ ਵਖਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਚੀਜ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ—ਸਿਦਈਆ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਝੰਡਾ—ਕੱਟਦਾ, ਵੱਢਦਾ, ਉਠਦਾ, ਢਹਿੰਦਾ, ਲਹੂ ਤੇ ਤਿਲਕਦਾ ਫਿਸਲਦਾ ਕੋਲ ਢੁਕਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ, ਪੰੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਦਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਲੈ ਕੇ ਸਿਦਈਆ ਬੂਹੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀਆ ਪੰੜੀਆ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਦਾ—ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀਆ ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ—ਸੋ ਰਿੜ੍ਹਦਾ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ, ਸੱਟਾਂ ਲਗਦੀਆਂ ਰਹੀਆ, ਪਰ ਫੁੰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਲੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਗੰਗਦਾ ਗਿਆ, ਰਿੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨਾਲ ਛਾਨਟੀ ਹੋਇਆ, ਲਹੂ ਵੱਗ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਸਰੀਰ ਬਸ ਸਾਰਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਦ੍ਰਿੜਨਿਸਚਾ ਛੱਡੇ ਬਿਨਾਂ, ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ, ਸਿਦਈਆ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੇ ਉੱਡ ਰਹੇ ਝੰਡੇ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਖੂਹੰਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਪਰਿਘਾ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਕੇ ਮਾਰਿਆ।

ਉਸਦੇ ਪਰਿਘਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਝੰਡੇ ਦਾ ਖੰਭਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਉੱਡਦਾ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦਾ ਹਰਾ ਝੰਡਾ, ਖੰਭ ਕੱਟੇ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦਿਆਂ ਵਿਕਰਾਲ ਹਾਸਾ ਹਸਿਆ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ। ਚਾਰੇ ਦਿਸਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਿਆ, ਸੈਂਕੜੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਰਹਿਣ ਤਕ ਲੜ ਰਹੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਜੀਆਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਲੜਖੜਾਂਦਾ, ਦੁਰਗ ਦੀ ਵੀਰ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਭੇਟ ਕਰਦਾ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਲੁੜਕਦੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਅਵਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ—‘ਉਤਸਵਾਂਬੇ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ’ ਕਿਹਾ— ਲਾਸ਼ ਤੇ ਡਿਗਦੀਆਂ ਗਿੱਧਾਂ ਵਾਂਗ, ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਦੇਹ ਤੇ ਡਿੱਗੀਆਂ— ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆ ਤਲਵਾਰਾਂ— ਮਾਂ ਦੀ ਝੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੋਣ ਵਾਂਗ ਦੁਰਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ—ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਦੀ ਦੇਹ ਵਿਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਪਾਸਿਓਂ ਲਹੂ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਚੋਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਮਦਕਰੀਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਭਰੇ ਬੁਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ‘ਅੱਵਾ’ ਕਹਿਕੇ

ਦੁਰਗ ਦੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਦੇਹ ਨਾਂ ਹਿੱਲੀ—ਉਸਦਾ ਲਹੂ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਸਿੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ—‘ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਬੂੰਦ ਵੀ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ’—
ਹੋ-ਹੋ-ਹੋ-ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੀ ਹੈਦਰਅਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੰਠਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਢੱਕ ਰਹੇ, ਬਰੂਦ ਦੇ ਕਾਲੇ ਪੂੰਦੇ ਵਿੱਚ, ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਉਤਰਦਾ ਸੂਰਜ, ਅੱਗ ਦੇ ਲਾਲ ਗੋਲੇ ਵਾਂਗ ਲੜਖੜਾਂਦਾ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੁੜ ਮੁੜ ਜੈਕਾਰੇ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੇ—ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਛਾ ਜਾਂਦੀ — ਮਸਾਣਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪ—

ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਕੰਨ ਪਾੜਵੀਂ ਗੜਗੜਾਹਟ, ਢਟਕਾਰ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਠਾਗ ਠਾਗ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਣ-ਕੂਕਾਂ ਜੰਗੀ ਵਾਜਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ, ਜਖਮੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਚੀਤਕਾਰ, ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਟਕੋਰੇ, ਜਖਮੀ ਘੋੜਿਆਂ, ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਹਿਟਕਟਾ, ਚਿੰਘਾੜਨਾ।

ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜਮਘੱਟ, ਇਕ ਚਟਾਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਦੂਜੀ ਚੱਟਾਨ ਨਾਲ ਜਾ ਟਕਰਾਂਦਾ, ਗੂੰਜਦਾ, ਫਿਰ ਥੱਕੇ ਹਾਰੇ ਵਾਗ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਮਸਾਣਾਂ ਵਰਗੀ ਚੁੱਪ ਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਛਾ ਜਾਂਦੀ।

ਇਸ ਮੌਨ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਪਿਆਸੀਆਂ ਇਲਾਂ ਤੇ ਕਾਂ ਡਰਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਉੱਡਦੇ, ਪਰ ਅਕਾਸ਼ ਵੀ ਖਿਲਾਅ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਖਿਲਾਅ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਪੂੰਦੇ ਖਾਧੇ ਲਾਲ ਬੱਦਲ, ਅਨਾਥ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਵਾਂਗ ਤੈਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਾਰੇ ਹੋਏ, ਲਹੂ ਨੁਚੜੇ ਸੈਨਿਕ ਦੀ ਦੇਹ ਵਾਂਗ, ਸੂਰਜ ਇਕ ਵਾਰੀ ਲਾਲ ਕਿਰਨਾ ਖਿਲਾਰਕੇ ਛੁੱਪ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਹੁੰਦਲਾਪਨ, ਡੂੰਘੇ ਮੌਨ ਦਾ ਤਲਾਅ ਬਣ ਗਿਆ, ਇਥੇ ਉਥੇ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਚੁੱਪ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਸਨ।

ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿਗਲਕੇ ਲਿਕੱਦੀ ਰਣਕਾਲੀ ਦੀ ਜੀਭ ਵਾਂਗ, ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਦੇ ਅਜੱਗਰ ਵਾਂਗ ਮਸਿਆ ਦਾ ਹਨੇਰਾ, ਟਾਂਵੇ ਟਾਂਵੇ ਬਲਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ।

ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਦਾ ਹਨੇਰਾ, ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਵਿੱਚ ਬੁਟੇ ਮੌਨ ਨੂੰ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਵਾਂਗ ਡਿਗਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਤੇ ਪਰਸੂਰਾਮਨਾਇਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ—‘ਭਰਾ-ਭਰਾ-ਮਦਕਰੀਭਰਾ’— ਵਾਜ ਮਾਰਕੇ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਤ ਵਾਂਗ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ—

ਦੁਰਗ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ—

ਉਸ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਗਲਕੇ ਦੁਰਗ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਛਾ ਗਿਆ—
ਫਿਰ ਦਿਨ ਨਾਂ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਤ. ਰਾ. ਸੂ (21.4.1920—10.4.84) ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਸੁੱਬਾਰਾਓ ਤੜਕੂ ਰਾਮਸਵਾਮਈਆ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਉਹ ਜਰਮਨੀ ਗਏ । ਤ. ਰਾ. ਸੂ. ਕਨੱੜ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਗਲਪਕਾਰ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾਵਲ ਕੁੱਝ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਅਨੁਵਾਦ ਹਨ । 'ਮਸਟਦ ਹੂਵੂ' ਨਾਵਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ਗਈ । ਚਿਤਰਦੁਰਗ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸਾਮੰਤਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ । ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਖ ਹਨ, ਕਸਤੂਰੀ ਕੰਕਟ (ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ,) ਕੰਬਨੀਯ ਕੁਇਟੂ, ਰਾਜਦਾਹ, ਰਕਤਰਾਤਰੀ, ਤਿਰਗੁਬਾਣ, ਹੋਸਾ ਹਗਲੂ, 'ਵਿਜੈ ਉਤਸਵ' (ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ) । ਇਸ ਲੜੀ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਨਾਵਲ ਹੈ ਦੁਰਗਾਸਥਮਾਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਿਪਤੁੰਗ, ਸਿਡਿਲੂਮਰੀ, ਮੁਕਤੀ ਪੱਥ, ਕੀਰਤੀ ਨਰਾਇਣ, ਸ਼ਾਂਤਲਾ ਵਿਸਟੂਵਰਧਨ, ਸ਼ਿਲਪਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਕਨੜ ਸਾਹਿਤ ਪਰਿਸ਼ਦ, ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵਲੋਂ ਪੁਰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਉਹ ਰਾਜ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਲਵਲੀਨ ਜੋਲੀ (ਜਨਮ 10-8-40) ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਐੱਮ.ਏ. । ਬੰਗਾਲੀ, ਹਿੰਦੀ, ਕੰਨੜ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ । ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵਲੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਕਾਸ਼ਿਤ ।